

ȘCOALA ARDELEANĂ

IV

ACADEMIA ROMÂNĂ

FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ

Colecția
OPERE FUNDAMENTALE

Coordonatorul colecției:
acad. EUGEN SIMION

LUCRAREA APARE CU SPRIJINUL
CONSILIULUI GENERAL AL MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Școala Ardeleană / antologie de texte alcăt. și coord. de Eugen Pavel ; pref. de Eugen Simion. - București : Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 4 vol.

ISBN 978-606-555-232-6

Vol. 4. - 2018. - ISBN 978-606-555-236-4

I. Pavel, Eugen (antolog.) (coord.)

II. Simion, Eugen (pref.)

821.135.1.09

ȘCOALA ARDELEANĂ

IV

Antologie de texte alcătuită și coordonată de
EUGEN PAVEL

SCRIERI DIDACTICE ȘI INSTRUCTIVE

● REPERE CRITICE ● GLOSAR ●

INDICE DE AUTORI, TRADUCĂTORI
ȘI OPERE ANTOLOGATE

Academia Română
Fundatia Națională pentru Știință și Artă
Muzeul Național al Literaturii Române

București ● 2018

Coperta: PODALV
Tehnoredactor:
VASILE CIUCĂ
Tehnoredactare computerizată:
BOGDAN HARHĂȚĂ
Culegere computerizată:
EVA MLADIN
EMANUEL MODOC

Lucrare elaborată în cadrul
INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ ȘI
ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”
Cluj-Napoca

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin
Fundației Naționale pentru Știință și Artă

ISBN 978-606-555-232-6
ISBN 978-606-555-236-4

F. SCRIERI DIDACTICE ȘI
INSTRUCTIVE

**DUCERE DE MÂNA CĂTRĂ ARITMETICA
SAU SOCOTEALA,**

pentru traba pruncilor rumânești celor neuniților, ce
să învață în școale ceale mici.

Să vinde fără legătură cu 15 creiț<ari>.

Cu dovoirea stăpânitorilor.

Tipărită în împărăritoare cetatea Beci, la Iosif de
Kurțbek, iliricesc de curte tipograful și vânzător de
cărți, în anul 1777

ANLEITUNG ZUR RECHENKUNST
zum Gebrauche der in den Trivialschulen lernenden
nicht unierten walachischen Jugend.

Kostet ungebunden 15 Kr<euzer>.

Mit Erlaubniss der Ober(e)n.

Gedruckt in der kaiserl. Residenzstadt Wien, bey
Joseph Edlen von Kurzbeck, k.k. illyrichen-oriental
Hofbuchdrucker und -buchhändler, 1777*

[...]

DUCERE DE MÂNA CĂTRĂ ARITMETICA

ÎNTRARE.

TÂLCUIELILE ÎNAINTE-MERGĂTOARE

1. Ceale ce numai o nume au sau cât să precep eale
de supt numele acela sânt lucrurile de un feliu. Adecă
doi sau trii cai sânt lucrurile de un și acelaș feliu, pentru
că fieștecare dentre eale să chiiamă cu un și acelaș
nume, adecă *calul*. De supt numele cel de obște *moneta*
să înțeleage *florint*, *craițari* și *banuț*. Pentru aceea,

* Transcriere și note: Gh. Chivu.

fiind florinții craițarii, și banuții monetele, sânt^[1] lucrurile de un și acelaș feliul.

2. Ceale ce după dischilinarea lor au numele chiline sânt lucrurile de feliul chilin. Adecă florinții, craițarii și bănuții, după prețul lor chilin, numele au chiline și sânt den feliuri chiline a monetelor. Așijderea și majă, funți și loturi sânt chiline feliuri măsurilor.

3. Tot lucrul deoseb socotit, desupt un și acelaș nume, precum unul întru feliul său luându-l, să chiiamă unișoară. Adecă o casă, o taberă sânt unișoare, pentru că fieștecare întru feliul său să socoteaște numai ca unul. Așa și 60 de unișoarele a craițarelor, supt numele florint luate, una fac numai unișoare.

4. Doao sau mai multe unișoarele, ceale ce într-un chip să numesc și împreună <să> iau, să chiiamă numerul. Pentru aceea noi ne-am dedat a zice: numerul iaste mulțime de unișoarele sau lucrurilor de un sau acelaș feliul.

5. Ceale ce să va numera, ca să să facă dentru eale oarecare numerul, trebuie să fie cu un nume. Pentru aceea, un cal și o oaie nu fac nici unul numerul, căci, priimindu-le împreună, nu sânt nici doi cai, nici doao oaie, dară, socotindu-să ca dobitoace, sânt lucrurile cu numele asemenea, așadar și numerul.

§ II

PENTRU NUMERARE

6. Începând de la *unul*, numărăm până la *zece* și apoi iară dentâiu începem, numai în loc <de> *unul* și *zece* și *doao* și *zece* și celelalte, întru unișoare și zeceșoare spre puind, cu o vorbă ne-am dedat a zice *doaosprezece* până la *noaosprezece*. Și așa, mergând de la zeceșoară cea proastă până la cea îndoită, iară ajungând la aceea, nu zicem *zece* și *zece* sau *de doao ori zece*, ce *doaozeci*.

Nici mai departe călcând, *zece și doaozece, zece și tri<i> zece*, numai cu o vorbă zicem *tri<i>zeci*, *patruzeci* până la *noaozece*. Iară trebuie să știe, precum zeceșoare îndoită, adică *doaozece*, asemenea și *tri<i>zeci* și cealelalte până la *o sută*, zeceșoare ceale următoare trecându-le, numerare nu începem de la unișoarele, precum de la cea proastă până la cea îndoită zeceșoară, ci dentâi zeceșoarele ca un numărul mai bun cu numele lor zicându-le, apoi unișoarele ca numărul mai mic le^[2] zicem, nici nu punem întru eale mai sus zisă *spre*, ci, cu lăgătuință și împreunându-le, zicem așa: *doaozece și unul, tri<i>zeci și tri<i>¹* iară, când ajungem până la *zece ori zece*, cu o vorbă zicem *suta*. De meargem mai departe, zicem *o sută și unul, o sută și doao* până la *zece sute*, ce să chiiamă cu o vorbă *o mie*. De *mie ori mie* să chiiamă *milion*, de *mie ori mii* *milioni* să chiiamă *bilion*, de *mie ori bilioni* să chiiamă *trilion*. [...]

Cap întâi

PENTRU CEALE OBICINUITE PATRU ȘPEȚIES
ALE ARITMETICII,
ÎNTRU NUMERE ÎNTREGI DE ACELAȘ FELIUL

14. Pentru adiție sau adunare

a. Numere sau unișoarele proaste de o și acelaș numele a le aduna iaste a adaoge. Adecă împreunat cineva 1, 2 și 3 florinț, ceale ce împreună fac 6 florinț, acela adaogă, și acest chip de socoteală să chiiamă adiție sau adunare.

¹ Aice au trebuit să pună mai nainte pravile ceale ce să potrivesc cu limbile aceale care în cartea aceasta s<T>au în preajma. Și de acolo s-au făcut precum izvodul rumunesc a paragrafului acest nu să potrivește cu cel nemțesc.

b. Numere ceale ce să va socoti să chiiamă posti sau numere ceale date, adecă mai sus ziși 1, 2 și 3 florinț, iară postele ceale socotite să numesc suma, precum adecă sus 6 florinț.

v. Pravile ceale ce trebuie să să păzască lângă aceaste sânt următoare:

1. Postele așa să așază ca să stau unișoarele desupt unișoarele, zeceșoarele desupt zeceșoarele *i proč*, iară după aceea desupt poste cea de pe urmă să însămnează linie. [...]

15. Pentru subtracție sau scoatere

a. Numerul oarecare înainte pus scoate den numerul alt înainte pus iaste a scoate. Adecă cela ce den 6 fl<orinț> 4 florinți au scos, acela au făcut suptracție, și rămân încă 2. Acest feliul de socoteală să chiiamă subtracție sau scoatere. Numerul den care trebuie să să faca subtracție să chiiamă minuendus sau numerul cela ce să va înmicșora, precum adecă sus 6 florinț. Numerul cela ce să scoate den minuendus să chiiamă subtrahendus sau numerul cela ce trebuie să să scoată, precum adecă cei den sus 4 florinț, ce rămune după ce să va scoate subtrahendus. Rest sau diferenție, adecă dischilinare să chiiamă precum cei de sus 2 florinții.

v. Acea să știe precum că nu e cu puțință să să scoată den 6 cai 4 oaie ca să rămâna 2 cai. Deci numele de minuendus și subtrahendus trebuie să fie de numele asemenea sau supt oarecare un nume să să aducă. Adecă den 6 dobitoace, întru care și cai sânt și oi, pot să scoate 4 dăraburi, ca să remâna doao daraburi, ca un rest. Așa nu să poate nici craițari den groșiță scoate, afară de să va lua un groșiț sub numele craițarilor, și atunce om putea zice: 1 craițar den 3 craițari remân 2 craițari pe rest.

v. Pravile a subtracții sânt următoare:

1. Subtrahendus să scrie desupt minuendus, așa ca să vină unișoarele desupt unișoarele, zeceșoarele desupt zeceșoarele, precum și la adiție. [...]

§ III

16. Pentru multiplicație sau înmulțire

a. Un dentru douo înainte puse numerile unul cu altul atâte ori a le adaoge și atâte ori a le lua câte ori întru sine celalt numărul unișoarele cuprinde să chiiamă a face multiplicație. Adecă, când ar fi numerile înainte puse 3 și 4, de să va adaoge numărul 3 unul cu altul atâta ori, câte ori numărul patru întru sine unișoarele cuprinde, adecă patru ori, sau, de să va adaoge numărul 4 unul cu altul atâta ori câte ori numărul 4 întru sine cuprinde unișoarele, adecă de trei ori, atunce totdeuna va ieși numai numărul douosprezece sau, mai pre scurt a zice, numărul 3 <de> patru ori sau numărul 4 de tri<i> ori luându-l, de întru amândouo întâmplările, 12. Și acest feliul de socoteală să chiiamă multiplicație sau înmulțire.

b. Numerile ceale puse înainte, adecă 3 și 4, să chiiamă factori, dară numărul cel ce să va scoate cu multiplicație, adecă 12, să chiiamă product.

v. Fiindcă factor 3 de patru ori luat ne dă product 12, așa factor 3 întru productul 12 de patru ori iaste cuprins, sau, pentru că factor 4 de trei ori luat ne dă product 12, de trei ori iaste cuprins, pentru aceea zicem: fieștecare factor întru productul atâta ori iaste cuprins câte ori alt factor unișoare întru sine cuprinde.

g. De va fi factor unul mai mare de la altul, atunce totdeuna cel mai mare să chiiamă multiplicandus, iară cel mai mic, multiplicator. [...]

§ IV

17. Pentru divizie sau împărțire

a. Când den oarecare numărul înainte pus până atunce luăm până când nu va remune nimica, sau când cautăm de câte ori iaste cuprins oarecare numărul întru numărul celalt înainte pus, atunce lucrarea aceasta să chiiamă divizie sau împărțire. Adecă, când den numărul înainte pus 12 numărul înainte pus 3 atâta ori să va lua, până când nu va remune nimic den numărul 12, atunce am cercat de câte ori 3 întru numărul 12 iaste cuprins, adecă patru ori. Sau cu numărul 3 am împărțit numărul 12 în 4 părți asămine. Și acest feliul de socoteala să chiiamă divizie sau împărțire.

b. Numărul cela ce să va dividerui sau împărți să chiiamă dividendus sau numărul cel ce să va împărți, iară numărul cu care dividendus să împărțește să chiiamă divizor sau cel ce împărțește, și arata în câte părți împărți-să-va dividendus. Numărul cel ce arata de câte ori dividendus cuprinde întru sine pre divizor îl^[2] chiiamă cvoțientul. Așa, întru pildă, mai sus pus numărul 12 iaste dividendus, numărul 3 divizor, și numărul 4 cvoțient.

b. Aice de obște gândim că dividendus totdeună mai mare iaste decât divizor, de ar fi el de un numărul sau mai multe. [...]

§ V

PENTRU PROBE ACESTORA PATRU A SOCOTELI
SAU ARITMETICII FELIURILOR,
CEALE CE AMINTRELEA ȘI ȘPEȚIES SĂ NUMESC

a. Proba a lui adiție să face cu subtracție. Când cineva fieștecare dentru înainte puse poste lasa, iară cealelalte strânge, sumă acelora den suma cea mare scoate,

și dischilnarea a poste cei remasă va ieși asemenea, atunce aieve iaste că adiție s-au făcut după pravile. [...]

b. Proba a lui subtracție să face cu adiție, când subtrahendus cu dischilnare strâns și suma a lui minuendus va fi asăminea. [...]

c. Proba a lui multiplicație să face cu divizie, când productul cu multiplicator împărțit și cvoțient cu multiplicandus va fi asemenea. [...]

d. Proba a lui divizie să face cu multiplicație, când cvoțientul cu divizor înmulțit și product cu dividendus asăminea va fi. [...]

[Gheorghe Șincai]

ABC SAU ALFAVIT^[1]

pentru folosul și procopsala școalelor celor
normalești a neamului românesc.

ABC ODER NAMENBÜCHLEIN

zum Gebrauche der walachischen National-Schulen,
Blasendorf [Blaj], Gedruckt mit den Buchstaben des
Seminarii, 1783*

[...]

§ VI. ÎNVĂȚĂTURI DEREGĂTOREȘTI SCURTE^[2]

Teame-te de Dumnezeu! Fă bine! Nu te înfricoșa de
nime!

Leanea e înceaperea tuturor răutăților.

Aseamenea cu aseamenea se însoțește bucuros.

Răbdarea toate le învinge.

După osteneală e bună odihna.

Carele nu vrea să asculte trebuie să sâmpță.

Pildele ceale reale strică năravurile cât de bune.

Carele vorbește mult trăbuie să știe mult sau să mintă
mult.

Căruia îi pare rău de sminteala sa, i să iartă bucuros.

Cinsteaște bătrânețele, că tu încă poți fi bătrân.

Nu vorbi despre aceea ce tu nu știi bine.

Nu fi sumeț, fiind norocos.

Nu te deznădejdui întru nenorocire.

Inima îndestulită e cea mai mare avuție.

Nu făgădui ce nu poți da.

Pe omul leaneș toți îl urăsc.

* Transcriere și note: Gh. Chivu.

Carele vrea să înșale pre altul mai adeseori se înșală însuș.

Nu trebuie să răsplătim rău pentru rău.

Scumpeata e rădăcina tuturor răutăților.

Pre omul nătâng nime nu-l voiște.

Ce facem bucuroși nu ne cade greu.

Nu te mânia și nu răsplăti rău pentru rău.

Bucuria scurtă treace, întru a căria loc urmează lungă întristare.

Omul gândește, Dumnezeu rânduiește.

Care au mințit o dată arareori are crezământ.

Carele e cu evlavie sârguitoriu și de omenie toată lumea o străbate.

Pre făcătoriu de rău nu numai cei buni, ci și cei răi oameni îl urăsc.

Sănătatea e mai bună decât avuția, și vârtutea sau năravul bun mai mult plătește decât înțelepciunea.

De ce nu te poți feri trebuie să suferi cu răbdare.

Care face cu mornăituri ce e detoriu a face, acela își îngreuiază viața.

Prin poliție nime nu se vatămă, iară prostia face neprieteni.

Toți nu pot avea veșmânturi frumoase, iară a fi curat fieștecare poate.

Nu smintealele, ci vârtuțile trebuie să se urmează în oameni.

Carele se năcăjește pentru fericirea de-aproapelui său, acela arată o inimă rea.

Oamenii sârguitori vin la cinste, dară cei leaneși cad în păcate.

Care nu învață în tinerețe se plânge la bătrânețe.

Carele pârește bucuros pre alții nimărui nu iaste prieten.

Care sapă groapa altuia lesne cade însuș într-însa.

Niciodată nu judeca mai nainte de a auzi bine lucrul și lasă oamenii să le spună toate.

§ VII. CUVÂNTĂRI SCURTE

Pruncul de lucruri cercătoriu

Un prunc odineoară întrebă pre mumă-sa: – Unde voi merge eu, dacă voi ieși din cetate? Răspunse dânsa: – În oșteaze. – Și dacă voi ieși eu și din oșteaze? – La câmp.

Pruncul făcu să i se tâlcuiască lui aceastea, și mai încolo iarăși întrebă: – Dară de-aci mai încolo unde voi merge și unde după aceea?

Îi zise lui mumă-sa că din sat în sat, din cetate în cetate, din țară în țară și că mai pre urmă va merge la țarmurile mării cei mari.

Pruncul făcu să i se tâlcuiască ce iaste marea și cealealalte părți ale lumii.

Nu zăbăvi mumă-sa a le răspica lui pe scurt toate acealea.

După aceea vru să știe: – Oare așa au fost pururea câte sânt pe lume? Iară mumă-sa îi arătă că, de la urzirea acelora, mari mutări s-au întâmplat, și-i dădu lui o scrisoare scurtă despre istorie.

– O, prea dulce mamă! strigă pruncul. De unde ai învățat toate aceastea? – Din cărți, zise dânsa, fiul meu.

– Din cărți? răspunse pruncul. Dă-mi, dară, cu grabă toate cărțile în care se cuprind unele ca aceastea.

– Așa, zise dânsa. Ci întâiu trăbuie să știi bine ceti, dacă vrei să cetești cărțile aceastea și să le înțelegi.

– Drept-aceaea, strigă dânsul, vreau, cât va fi cu puțință, a pune toată sârguința să învăț a ceti.

Ș-au și ținut cuvântul, și curând au fost în stat de a putea învăța din cărți bune. [...]

Pruncul strângătoriu^[3]

Oarecare tată deade fiilor săi o dată și altă dată vro câteva groșițe și lăsă ca să le cheltuiască precum or vrea.

O păreche din dânșii, măcar că nu avea op de nemică, cumpărară cu acealea niscai poame, își împlură stomacul și nu avură niciodată nemică în punga sa. Alți doi le grămădiră laolaltă cu osârdie, și într-aceaea le era toată bucuria, ca să le numere într-o zi de doaozeci de ori. Al cincilea își strânse șie atâta cât își putu cumpăra fie o bairă de baston, niscai mape, niscai cărticele sau și alte lucruri de folos. Afară de aceasta, da câteodată dintr-însele săracilor sau celor ce se juca cu dânsul le dăruia câte puțin.

Părintele lor, carele cu sârguință lua samă cum cheltuiesc ei groșițele, zise, când odineoară ar fi fost laolaltă cu toții:

– Iubiții miei fii, io văd că voi nu v-ați cheltuit aseamenea bine banii voștri. Voi, carii v-ați dat banii voștri pe poame, ce aveți acuma? Desfătarea voastră s-au stins într-o clipeală de ochi, ba încă doară v-ați și stricat voao, pentru că v-ați stricat stomacul, și așa toată desfătarea carea o nădejduiați de-acolo vi-o ați amărât. Dimpotrivă, voi, carii încă îi aveți, prin aceaea nu sânteți mai buni, pentru că aceaea tocmai atâta e ca și de nu i-ați fi avut. Io vi i-am dat ca să vă faceți vro desfătare, și voi aveți bani numai ca să-i aveți. Ci aceasta se cheamă scumpeate și e un păcat urât. Tu singur, fiul meu, ți-ai cheltuit bine banii tăi, pentru că tu cu aceia ți-ai câștigat ție lucruri care îți fac o desfătare netrecătoare, și pentru că tu cu aceia ai făcut bine altora. Acesta e însă cel propriu respect al banului. Numai prin cheltuială bună are el ceva preț, iară cheltuiala rea îl face pre el mai mult stricătoriu decât folositoriu. Drept aceaea, omul nu trăbuie să fie nici

scump, nici răsipitoriu, ci să facă șie și altora bine cu banul său. [...]

§ X. TABELA 3

Despre cetire

Aci se socotesc capetele care urmează:

I. Tâlcuirea cetirei. A ceti însemnează a zice afară curând și pe înțeles toate cuvintele și construcțiile care vin înainte cu acelaș vers, care li se cuvine.

II. Tâlcuirea construcției. Construcția e o vorbire carea se înțelege deplin. Mai multe construcții, dintră care una nu se poate înțelege fără de alta, se numesc period.

III. Osebirea

A. Seamnelor cu care trăim:

1. La cuvinte, precum urmează:

a. (') Semnul scurtărei sau apostroful stă acolo de unde s-au lăsat afară vro versuitoare în vrun verș sau airilea, pentru sunet mai bun.

b. (:) Dieresul sau semnul osebirei osebeaște doao versuitoare de laolaltă în pronunțiatură.

c. (-) Semnul despărțirei arată cetețului să cetească laolaltă silavele ceale despărțite ale cuvântului, carea despărțire se face sau într-acelaș rând, despărțindu-se într-un cuvânt împreunat cuvântul cel dinapoi de la cel dinainte, sau într-al rând, ne-nchepând unele silave ale cuvântului într-acelaș rând.

2. La construcții, la a căroră

a. despărțire slujesc, care urmează:

1. (,) Comatul despărțește cuvintele care nu se țin nemijlocit deolaltă și și construcțiile ceale mici. Prin comate se despărțesc și construcțiile ceale mai mici, care sânt părțile unei construcții mai mari.

2. (;) Miazănota stă înaintea unei construcții, carea pe cea mai dinainte construcție sau o mai tâlcuiește sau o desdină.

3. (:) Dopuntul sau punctul îndoit stă: 1) întră partea cea dintâiu și cea de pre urmă a periodului, adecă în mijlocul periodului; 2) înaintea aducerii vorbelor celor streine; 3) întră construcțiile care leagă sau aseamănă laolaltă lucruri cu totul osebite.

4. (.) Punctul se pune la sfârșitul unei sentenții sau a unui period.

5. (()) Parentesul închide ceva ce se ține de înțelesul vorbirei.

6. (§) Paragraful împarte o vorbire în mai multe capete sau părți.

b. La os<e>birea sentențiilor trăim:

1. cu (?), semnul întrebărei, după vro întrebare;

2. cu (!), semnul strâgărei, după fieștecare vorbire prea tare cătră altul și după fieștecare strâgare;

3. cu (,), semnul aducerii înainte, la începutul și sfârșitul vorbirei carea se aduce înainte ca zisă de altul;

4. cu (*), semnul aducerii aminte, ca să adăogăm vro tâlcuire de lipsă la lucruri. Semnul acesta se pune adeaseori și cu litere sau cu țifrele numerilor.

B. A versului:

a. Cu versul se stă atâta:

a) la comat, până când se poate zice unu;

b) la miazănotă, unu, doi;

c) la dopunt, unu, doi, trei;

d) la punct, unu, doi, trei, patru.

b. Versul se schimbă:

1. întru începutul vorbirei:

a. la paragraf se înceape cu vers mai de gios, carele după aceea creaște;

b. la semnul întrebărei versul puțintel se rădică;

c. la semnul strângărei se îndreaptă versul după durearea ce te asuprește;

2. în mijloc:

a. la parentes, aceea ce se închide într-însul mai adeseori se cetește cu ceva mai gios și mai reapede, fiindcă nu se ține de lucrul cel căpetenesc;

b. la semnul aducerei înainte se cetește cu ceva mai sus și mai tare;

3. în sfârșit:

a. la comat, miazănotă, dopunt, versul câtva se schimbă, care lucru trăbuie să se învețe din traiu;

b. la punt ne pogorâm mai mult sau mai puțin cu versul, după cum închidem un period sau o sentenție întreagă.

IV. Mijlocirile la deplinire sau procopsală în cetit

a. Trăbuie să ne îndămnăm cu regulile cetirei prin deprindere cu sârguință.

b. Trăbuie să ascultăm oamenii ca aceia, carii vorbesc după reguli și respică bine toate afecturile.

c. E op ca acealea care trăbuie să le cetim înaintea altora mai nainte să le cetim cu socotință și să luăm sama la cugetul autorului, a căruia

d. rânduială și afect trăbuie să-l străbatem. [...]

§ XIV. DESPRE ACCENTURILE CE SÂNT LIPSĂ LA ORTOGRAFIE

Accenturile cu care trăim, când scriem românește cu literele ceale iliricești, sânt și se numesc precum urmează: varia, oxia, titla, dasia, vrahia, psiloxia^[4] și apostrof.

Despre care e de a ști că:

1. Varia se pune numai în silava cea mai de pre urmă a cuvintelor, și aceasta încă numai atunci se face, când se sfârșesc cuvintele în vro versuitoare sau în vrun diftong și

trăbuie să li se tragă mai lung în pronunțiatură silava cea mai de pre urmă, căci:

2. Dacă trăbuie să se tragă mai lung altă silavă, carea nu e cea mai de pre urmă sau, deși este cea mai de pre urmă, dară nu iese în versuitoare, nici în diftong, ci în împreună-sunătoare, deasupra ei totdeauna se pune oxia.

3. Titla se pune deasupra împreună-sunătoarei dinaintea căria, pentru scurtarea cuvintelor, s-au lăsat afară vro versuitoare sau vrun diftong. Ci acesta se face numai la mijlocul cuvintelor, pentru că Ѡѣ, ꙗ și ꙗ numai întru înceaperea cuvintelor, iară în cealealalte întâmplări se pun literele care sânt tocma de un sunet cu acestea.

4. Când se face scurtarea aceasta, la sfârșitul cuvintelor nu se pune titla, ci apostroful. Așijderea, când se scurtează vrun cuvânt în început, pentru ca să se poată împreuna și face tot unul cu cel tocma dinaintea lui, se pune sau apostroful în locul versuitoarei sau a diftongului celui lăsat, sau oxia deasupra versuitoarei sau a diftongului ce stă în sfârșitul cuvântului celui tocma dinainte, cu care trăbuie să se împreunează cel minteni următoriu. Pentru pildă: не și ꙗнчетат сânt doauă cuvinte, dară se pot face unul așa, не'нчетат, sau așa, ненчетат.

5. Dasia se pune deasupra fieștecărei versuitori sau diftong de la care încep cuvintele.

6. Vrahia se pune numai deasupra lit<e>relor ю și и, și aceasta încă numai atunci se face, când stau ю în sfârșit, iară и în sfârșit sau la mijloc, după altă versuitoare, și-și perd sunetul său de jumătate, precum în cuvintele acestea: фѣкъторю, дерегѣтори, спанимѣ.

7. Psiloxia^[4] se pune numai în începutul cuvintelor, când încep acestea de la vro versuitoare sau de la vrun diftong, și e op să se lungească în pronunțiatură silava cea mai dintâiu.

§ XV. DESPRE LITERELE CEALE LĂTINEȘTI

Literele ceale lătinești, cu care au trăit românii mai de demult, sânt doazeci și șase, precum: *á, b, c, ç, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, x, y, z, j, v*. Despre care iaste de a ști :

Că se împărțesc ca și ceale nemțești:

în șase versuitoare, care sânt: *a, e, i, o, u, y*;

în doazeci de împreună-sunătoare, care sânt: *b, c, ç, d, f, g, h, k, l, m, n, p, q, r, s, t, x, z, j, v*, pentru că

diftongii se fac din ceale trei versuitoare, care sânt puse mai întâiu, adecă din *a, e, i*, precum urmează:

1) punând titlă la numitele versuitoare, se fac diftongii "*a, "e, "i*, care au tot aceeaș pronunțatură;

2) lăsând oxia de la *á* sau punând varia deasupra ei, se face diftongul *a* sau *à*; *a* se pune în silavele care nu trăbuie trase, iară *à* întru acealea care trăbuie trase;

3) punând oxia deasupra versuitoarei *e* sau adăogând după dânsa *a*, se face diftongul *é* sau *ea*; *ea* are loc numai în sfârșitul cuvintelor, iară airilea se pune tot *é*;

4) adăogând *i* după *e* se face diftongul *ei*, care se pune întru a doaoa și a treia cădeare sânguratecă a numelor, apoi după *f* și după *t*, când ț<-i> voia să scrii *si* sau *ti*;

B. Că se slovnesc și cetesc ca și ceale iliricești, adecă: *A* ca **а**; *B* ca **б**; *C*, înainte de *e, i, y, é, ea* și *ei*, ca **ч**, iară înaintea altor litere sau în sfârșitul cuvintelor, ca și **к**; *Ç* ca **ц**; *D* ca **д**; *E* ca **е**; *F* ca **ф**; *G*, înainte de *e, i, y, é, ea* și *ei*, ca **г**, iară înaintea altor litere sau în sfârșitul cuvintelor, ca **г**; *H, I, K, L, M, N, O, P* ca **х, и, к, л, м, н, о, п**; *Qu* ca și **к**; *R* ca **р**; *S*, înainte de *i*, ca **ш**; *Sc*, înainte de *e* și *i* sau *St* înainte de *i* și *ri*, ca **ш**, iară almintrelea ca **с**; *T*, înainte de *i*, ca **ц**, iară almintrelea, ca **т**; *U, X, Y, Z, J, V* ca **у, х, y, з, ж, в**.

Diftongii se slovnesc și se cetesc precum urmează, adecă: *~A, "E, "I* ca **ѧ** sau **Ѩ**; *A* sau *à* ca **Ѣ**; *É* sau *ea* ca **Ѥ**;

ei fără de semnul dieresului ca *ei*, căci, de va avea numitul semn aci *ei*, se cetește ca *ei*, adecă ca un diftong.

Înseamnă 1. *Ci, gi, si și ti*, puse înainte de vro versuitoare sau vrun diftong, se cetesc ca și *ч, ц, ш, щ*, iară de se va pune semnul dieresului deasupra versuitoarei *î*, se cetesc ca *чи, ци, ши, щи*.

Înseamnă 2. *I și iu*, puse în sfârșitul cuvintelor, își perd sunetul de gimătate, precum *и* și *ю*, de nu va fi cuvântul numai de o silavă sau de nu se va pune varia deasupra lui *î* și *ù*.

C. Că în câtu-i despre traiul cu literele ceale mari sau ceale mici la scris, trăbuie să se țână regulile date pentru literele ceale iliricești. [...]

ECONOMIA STUPILOR,

acum întâi izvodită și dată de Ioan Molnar, doftorul de ochi în marele Prințipat al Ardealului, cu privilegiul împărăteștii și crăieștii măririi.

În Viena, la Iosif, nobâl de Kurtbec împărăteșc și crăiesc de Curte a neuniților rumâni și a sârbilor tipograf și vânzător de cărți. În anul 1785*

„Mergi la albină și vei cunoaște cât iaste de lucrătoare și ce agoniseală cuvioasă face, a cării osteneale împărății și proștii le aduc spre sănătate, iubită fiind de toți și, pentru înțelepciunea cinstindu-o, o au luat înainte”.

Pildele lui Solomon, cap. 6, stih 8

Exelenții Sale, prealuminatului domn Samoil, liber baron de Brukental^[1], al împărăteștii crăieștii măririi, al statului dinlăuntru sfeatnic, a luminatului cin al Sfântului Ștefan Craiul apostolicesc comandator, prin mare Prințipatul Ardealului și părților lui împreunate gubernator crăiesc și a înălțatului crăiesc gubernium întâi exarh *i proç*. Domnului părintelui patriei, apărătorului binelui de obște, a științelor patronului și al mieu făcătorului de bine.

Preaalesule și prealuminate doamne!

Îngăduiaște, patronule preamilostive, să pui înaintea ta interesul ostenealelor mele, care l-am agonisit odinioară din preainalta milă a măririi împărătești care s-au răvărsat spre mine prin iubirea de oameni a Exelenții Tale, că inima mea îmi zice să nu uit smereniia Exelenții Tale când ai stătut a grăi cu mine despre sporiul învățături mele și cum m-ai învrednicit a dobândi limanul milei împărătești,

* Transcriere și note: Liliana Burlacu, Doina Grecu.

ca să mă poci mai desăvârșit procopsi întru știința tămăduirii ochilor.

Dară, lângă această știință prisosindu-mi încă ceasuri, le-am ținut mai scumpe decât să nu le fiu petrecut spre folosul binelui de obște și le socotesc și acum întru ceale mai norocite ale vieții mele, pentru că le-am petrecut și spre învățătura economiei stupilor.

Mulțămită și mărire să fie maicii noastre, Împărăteasii Mariei Tereziei^[2], ceii pururea pomenite, căriia unuia i-au descoperit duhul științelor, ca să cheme și această știință în cetatea scaunului împărăției sale, ca să se răverse preste toate părțile supuse schiptrului împărăției sale, de unde toți iubitorii de albine care s-au desfățat cu dânsele după temeiurile acestui metod cu adevărat au luat îndoită dobândă.

Deci, socotind și eu larga milostivire și osârduia cu care te-ai străduit Exelenția Ta, ca un părinte al patriei, aducând multe feliuri de științe într-însa, viu și eu acum, întru simțirea datoriei mele, cu aceste foiță ce cuprind în sine economia stupilor, să le închin numelui tău, iară eu, ca să-mi arăt datornica mulțămită pentru facerile de bine ce am priimit, mă voi nevoi spre mai multe folositoare patriei.

Întru atâta grației și patroșiniei
recomendându-mă Exelenției Tale,
cel mai mic între slujitori,
Ioan Molnar.

Cătră cetitori

Iubite cetitoriule, oricine ești, preot sau de altă vrednicie, casnic, iubitori de albine, iată că văzând eu și cunoscând cum trec țitorii de stupi preste bunătatea aceștii economii cu ochi vicleani și cum iau ei albinele supt pază numai până atunci, până când le umplu eale coșnițele de

bunătăți, iară mai pe urmă le pedepsesc cu moarte, am simțit datorie ca să arăt, lângă alte învățături ce se cuvin stuparilor a ști, o mijlocire, din multe probe dovedite, cum să scoată albinele din coșnița care voiaște a lua fagurii toți, afară de a omori albinele, ca doară s-ar dezrădăcina și din părțile noastre acest obicei fără de milă.

Și, ca să arăt cuprinsul aceștii învățături mai dezvolt celor ce au râvnă cătră dânsa, am găsit cu cale să îndreptez pre unul ca acela la întrebările ceale din jos cu slove mici, că, întrebându-se printr-însăle cu socoteală, va lua răspuns de înțeleagere de la fieștecare stih din sus, ce e cu slove mari.

Deci, te rog, ceteaște fieștece învățătură adeseori, ca să o pricepi și ca să poți deștepta și pre alții. Ceteaște-o, în ceasurile cele ce-ți prisosesc din slujbele tale, cu acea osândie, cu care vei simți că m-am sârguit și eu a o pune înaintea neamului meu cu râvnă.

Și iarăși zic, ceteaște-o pentru datorii ce ți să cuvine a avea cătră cei neprocopiți și a-i îndrepta ca să se deprinză și alții după temeiurile ceale încuviințate ale aceștii desfătătoare *Economie* și folositoare fieștecăruia casnic.

Că ce iaste cetirea fără de dulceața luării-aminte? Și ce iaste alergarea cu ochiiu pre o carte fără de a lua folosire? Cu adevărat nu iaste altceva, fără numai un sunet ce au trecut reapede preste puterile înțelegerii, fără de a lăsa vreo lucrare de folos cugetului.

Toate aceste învățături care le-am adunat având câteodată răgaz de trebile slujbei mele, iubitoriul meu, primeaște-le și le cugetă cu de-adinsul, și, unde s-ar întâmpla să nu înțelegi bine, întreabă-te cu alții, că, precum nu e totdeauna cu puțință a călători pretutindinea fără de povățuire, așa și învățătura aceasta nu o am putut

scrie în limba noastră cât să o înțaleagă toți, în toate laturile.

Că pre unele locuri să usăbeaște vorba pentru lipsa și scăderea cuvintelor în limba rumânească și mi-am căutat să mă ajutoresc cu cuvinte împrumutate dintr-alte limbi.

Iară de te vei folosi ceva cu această învățătură, aceasta va fi bucuria mea.

ÎNVĂȚĂTURA TEORETICĂ

[...]

PARTEA 2

Învățătura 8

Despre zămislirea și prăsirea albinelor

1. Ce face matca după ce au zidit albinele găocițele?^[3]

După ce au zidit albinele fagurii și i-au împodobit cu găocițele cele cu șasă unghiuri, alcătuite din șasă păreți...

2. Când găsește matca găocițele curate, ce face?

Merge matca și întră cu capul în fieștecare găociță și, apoi, aflându-o curățită, ea să întoarce cu partea trupului cea dinapoi și sloboade în găociță o sămânță care iaste aseamenea unii lindini, numit ou de matcă.

3. Câte ouă poate matca într-o zi oua?

Și așa, cercând găocițele precum am zis, sloboade într-o zi mai mult de două sute de ouă, în fieștecare găociță curată câte unul.

4. Unde așază matca sămânța dacă nu găsește găocițe goale?

Iară negăsind matca găociță goale (de ar fi cu miere sau cu clocitură), ea așază, pentru frica primejdii, ca să nu plesnească întru năvărnicia ei, câte patru, încă aorea și mai multe ouă într-o găociță, dară iară...

5. Ce fac albinele cu ouăle ceale mai multe?

Le scot albinele și lasă numai un ou întru o găociță, din care să întrupează pui.

6. Prin ce să întrupează puii albinelor?

Prin căldura albinelor celor lucrătoare, că unele să sânguiesc a aduce fărină de flori, precum să veade când vin încărcate și o scutură în găociță pre ouă.

Unele poartă apă pentru dospitul hranei clociturii, altele frământă din fărina florilor păturile ceale suptiri.

7. Dară cu păturile ceale suptiri ce acopere?

Și acopere cu dânsle usnele găocițelor care sânt cu plezmuirea. Iarăși clociturii altele zac pre feațele fagurilor cu aripile răvărsate preste găocițele ceale pline cu plesmuirea.

8. Preste câte zile să împelițază și să ivesc pui în găociță?

Care în patru zile să împelițază; iară după șapte zile să ivesc ca niște viermi în găociță și de aici înainte li să învârtoșază mădulările.

9. După câte zile ies albinele ceale tinere din găociță?

Deci, după cincisprăzece zile, rumpându-și acopere-mântul, ies din găoci cu fire desăvârșit, ca și cealelalte albine.

Învățătura 9

Despre trântori și despre matce care să prăsăsc din ouăle albinelor

10. În ce să prăsăsc trântorii?

Trântorii să prăsăsc în găocițele fagurilor celor mai mari, pentru aceea și trupul lor iaste mai mare.

11. Din ce fealiu de ouă să prăsăsc trântorii?

Și să zămislesc din ouăle albinelor celor lucrătoare.

12. Dară în ce vreme prăsăsc pre matca cea de trântori?

Așijderea, și matca cea de trântori, care din ouă de albină să prăsește și numai în vremea când lipsește matca cea adevărată o clocesc albinele.

13. Cui să aseamănă făptura matcei cei de trântori?

Pentru aceea, fiind ea din ouă de albină aleasă, nici chipul unui trântor nu are, necum să aibă făptura unei matce, ce să aseamănă unui bumbariu lung.

14. Priimesc albinele pre matca cea de trântori?

Dară văzându-să albinele părăsite, pentru lipsirea matcei cei adevărate, eale priimesc și pre această vicleană, că albinele încă iubesc înnoirea fealiurilor.

15. Ce socotesc albinele despre aceasta și pentru ce o iubesc?

Și nădăjduiesc cum că și supt direcția aceștia să vor deștepta spre buna rânduială, dară în zadar, că, în loc să se deșteapte spre folosul cel de obște al lor, ea, ca o năimită, începe spre împiedecarea matcei cei adevărate lucruri netreabnice în coșniță.

16. Ce să cuvine să-i faci matcei cei viclane și trântorilor?

Dintru acea coșniță, dară, scoțând matca cea de trântori fără zăbavă afară, să tai și usnele fagurilor unde-i clocitura cea de trântori.

Însămnare

Matca cea făcută din ou de albină așază ouăle toate îndărăpt, cu vârful în jos; mai pre urmă, simțind albinele această nerânduială, o urăsc pre dânsa și nice ouăle ei nu le clocesc desăvârșit, ci să înăcresc în găoci; pentru aceea să trag atâtea primejdii și să prăpădesc albinele coșniței aceea.

Învățătura 10

Despre căsuța matcei cei adevărate

17. Unde zidesc căsuța matcei cei adevărate?

Căsuța matcei o zidesc albinele cam din jos, la o margine a unui fagur din cei mici, și-i începută rătundă, ca țarcușul unii țită; iară mai pre urmă să sfârșaste lungăreață, rătundă și tot mai îngustă, până în vârf, întru care să clocește oul cel rânduie spre plămădirea matcei, supt osăbită sârguință și grijă.

18. După ce s-au împelițat matca, cu ce o hrănesc?

Mai pre urmă, după ce s-au împelițat, o hrănesc albinele cu must din trupurile unor pui de albine, până când iase din căsuța sa, și aceasta iaste pricina dragostii lor, de o iubesc și o ascultă cu atâta evlavie, după ce o alege loruș matcă.

Învățătura 11

Despre plodirea matcei

19. Ce adevăr au așăzat ispititorii albinelor despre matcă?

Prin ispitirea celor ce să desfătează cu albine s-au așăzat acest adevăr, cum că matca, după ce iase din căsuță, e fecioară și, numaidecât...

20. După câte zile să plodească matca?

După trei sau patru zile, într-o zi frumoasă, iase din coșnița ei cu puținele albine și cu vreo câțva trântori afară, înălțându-să spre văzduh și, înfierbântată fiind în râvnă, să atinge un trântor de poala ei și rumpe fecioria.

21. Dacă să întoarcă matca în coșniță, ce face?

Deci, întorcându-să după aceasta cu o ațișoară ruptă dinapoi, ce să veade din vârful coadei spânzurând, întră în coșniță.

22. Ce mai lucrează după aceea?

Și, după ce s-au plodit, ea începe, la o săptămână, a așeza ouă, apoi să odihnească și, după vro câteva zile, iară începe a oua.

23. Ce i să întâmplă aorea?

Aorea pleznească ouând și moare în durerile acelea.

PARTEA 3

Învățătura 12

Despre zidirea fagurilor

24. Pre unde asudă albinele ceara?

Înțelepții aceștii economii așa mărturisesc, cum că albinele asudă ceara prin crețiturile pântecelui, ce să văd ca cu niște cercuri încinsă.

25. Ce zidesc dintr-însa?

Și zidesc dintr-însa două fealiuri de faguri, adecă: 1. Faguri mari; 2. Faguri mai mici.

26. Pentru ce sânt unii faguri la făptură mai mari?

Fagurii cei mari sânt tocmiți pentru clocitura trântorilor.

27. Spre ce folos sânt fagurii cei mici?

Iară fagurii cei cu găociță mai mici sânt spre folosul înmulțirii albinelor, spre zidirea matcei și spre așăzarea mierei în fagurii cei mici și cei mari.

28. Când încep albinele a umplea fagurii cu miere?

Că după sfârșitul lui avgust să odihnească matca și albinele <încep> a așăza ouă și numai părți de miere adună.

29. Încătrău caută usnele găocițelor?

Că usnele găocițelor să văd pre fețele fagurilor ceva cam rădicate spre ceriul coșniței, căutând în sus, ca să nu curgă mierea dintr-însăle.

30. Ce formă să veade în fundul găocițelor?

În fundul găocițelor să veade o formă minunată, care să aseamănă unor diiamanturi ciopliți în trei fețe.

31. Ce gauri să mai află prin tablele fagurilor?

Prin tablele fagurilor să află încă și alte gauri mari, ca să poată trece printr-însăle albinele și matca pre ceaealaltă față a fagurilor, când așază ouăle.

32. Ce fac albinele dacă au așăzat matca ouăle?

După aceea, să sârguiesc a acoperi cu peliță găocițele. Mai pre urmă, zidesc matcei căsuță pre vrea-mea clociturii.

Învățătura 13

Despre schimbarea fagurilor

33. Cum sânt fagurii în anul cel dintâi?

Fagurul în anul cel dintâi e alb, fraget; după aceea îngălbinește, iară preste doi ani încăprunește, mai pre urmă să innegreaște de căldura clociturii, și găocițele încă să văd înguste și zbârcite.

Învățătura 14

Despre prefacerea mierei

34. Cu ce sug albinele mierea?

Am arătat cum că albinele sug din flori dulcețile mierii cu limba și, prin mișcarea celorlalte organe ce sânt împreunate cu râțul, dacă-i prefăcută în lamura mierei, o toarnă prin gătlejul ei în găocițele fagurilor.

35. Cu ce acopere albinele găocițele ceale cu miere?

Și le acopere cu o peliță galbină, ca să nu să meastece ceva necurat în părțile mierei și ca să nu cură dintr-însăle mierea.

Învățătura 15

Despre hrana clociturii a albinelor

36. Din ce să gătește hrana clociturii?

Hrana clociturii să gătește întru acesta chip, că, adunând albinele fărină de flori, o descarcă în găociță și, amestecându-o cu puțintică miere și cu apă, hrănesc cu acest feali de cir clocitura, că albinele ceale bătrâne și trântorii mănâncă numai miere lămurită.

37. Din ce gătesc hrana matcei?

Iară hrana pentru matcă, până iaste ea în starea clociturii, o gătesc din mustul unor pui de trântori sau și

din clocitura unor albine, pre care o amestecă cu fărină din flori și o hrănesc pre ea.

Învățătura 16

Despre așăzarea mierii

38. Unde să află mai multă miere în faguri?

Albinele așază mierea mai mult cătră fundul coșniței în sus, că la mijlocul fagurilor, unde să grămădesc albine mai multe, acolo iaste vara și mai multă clocitură.

39. Cum să află toamna fagurii?

Iară din jos, ca și la mijloc, să află toamna fagurii, de va fi fost vara roditoare, plini cu miere. [...]

Gheorghe Șincai

ÎNDREPTARE CĂTRĂ ARITMETICĂ.

Întâia parte.

Alcătuită și întocmită pentru folosul și procopseala tuturor școalelor normălești a neamului românesc de Gheorghie Șincai din Șinca, directorul și catehetul numitelor școale etc.

În Blaj, cu Tipariul Seminariului, 1785*

ÎNDREPTARE CĂTRĂ ARITMETICĂ

§ I.

TĂLCURI ÎNAINTE-MERGĂTOARE

1. Lucrurile care au un nume sau care se pot înțelege sub un nume de obște sânt lucruri de un fealiu. Pentru pildă: doi sau mai mulți cai sânt lucruri de un fealiu, pentru că fieștecare dintră dânșii se numeaște cu un nume, adecă: cal. Subt acest nume de obște: bani, se înțeleg florinți, crăițari și bănuți, drept aceaea, socotindu-se florinții, crăițarii și bănuții ca bani sau monete, sânt lucruri de un fealiu.

2. Lucrurile care, pentru osebirea lor, au mai multe nume sânt lucruri de mai multe fealiuri. P<entru> p<ildă>, florinții, creițarii și bănuții, pentru osebit prețul lor, au osebite nume și se țân de osebite fealiuri de bani. Tocma așa se țân măjile, funții și loții de osebite fealiuri de greutateți.

3. Fieștecare lucru care se socoteaște sângur sau se ia subt un nume ca unul din fealiul său se cheamă *unință* sau

* Transcriere și note: Mircea Mincă.

unime^[1]. P<entru> p<ildă>, o casă, o cetate, un om, un regiment sânt unimi, pentru că fieștecarea după fealiul său se socoteaște numai ca o unime. Așjiderea, șesezeci de unimi de crețari luate, sau socotite, subt nume de florint, ca unul, fac numai o unime.

4. Doao sau mai multe unimi de lucruri de aceeași numire luate împreună se cheamă *numer*^[2]; pentru aceea zicem că numerul e o mulțime de unimi sau de lucruri de acelaș fealiu.

5. Lucrurile care trăbuie să se numere împreună și să facă un numer trăbuie să fie de aceeaș numire; așadară, un cal și o oaie nu fac numer, pentru că nu sânt împreunați nici doi cai, nici doao oi, ci, socotindu-se ca niscai dobitoace, sânt doao lucruri de aceeaș numire, și, drept aceea, un numer.

§ II.

DESPRE NUMERARE

6. Începând de la unul numerăm până la zeace, apoi iarăș înceapem de la unul și, punând numerii cei mai mici înainte, adăogăm particula „spre”, apoi punem „zeace”, și așa numărăm până la noaosprezeace. Iară după ce venim la numerul de doao ori zeace, până ce ajungem la noao ori zeace, lăsăm particula „spre” și după numerii cei mai mici punem îndată „zeace” în numerul înmulțitoriu și zicem: doaozeci, treizeci etc. De la doaozeci până la zeace ori zeace, adecă până la o sută, punem întâiu zecile, apoi particula „și”, a treia numerii cei mai mici și zicem: doaozeci și unul, doaozeci și doi, treizeci și trei etc. De zeace ori zeace fac o sută, de la carea începând a numera zicem: o sută unul, o sută doi etc. Până la zeace sute, care fac o mie. De o mie de ori o mie face un million; de o mie de ori o mie de milioane fac un billion^[3]; de o mie de ori o mie de billioane fac un trillion etc.

§ III.

DESPRE SEAMNELE NUMERILOR

7. Seamnele numerilor sânt care urmează:

2.	3.	4.	5.
doi,	trei,	patru,	cinci,
6.	7.	8.	9.
șase,	șapte,	opt,	noao.

După aceastea mai vine semnul unimei „1.” și semnul „0.”, care în sine nemic nu însemnează și, drept aceea, se cheamă *nullă*. Seamnele aceastea toate se numesc *țifre*^[4].

8. Scriindu-se unimile, sau numerii carii trăbuie ziși la numerat, prin țifre, precum:

unul	1. sau o unime,
doi	2. sau doao unimi,
trei	3. sau trei unimi,
cinci	5. sau cinci unimi,
noao	9. sau noao unimi etc.,

se vede că fieștecare numer de la unul până la noao se scrie numai cu o țifră, ca și unimile.

9. Dară, fiindcă numerăm de la unul până la zeace și iarăș înceapem din cap, e chiar că sânt de lipsă doao țifre ca să scriem zecile^[5], sau fără nicio unime, sau cu vro unime lângă dânsle, dintră care cea dintâiu de cătră dreapta arată unimile, iară cea de cătră stânga, zecile sau unimile ceale înzecite, precum:

10.	zeace,
11.	unsprezeace,
12.	doisprezeace,
20.	doazeci,
99.	noazeci și noao.

Din numărul zece cel mai întâiu scris se vede că în locul unde stă nulla nu e nicio unime și că unimea carea stă de-a stânga însemnează zece, sau o unime înzecită, ce trăbuie să se înțeleagă despre toate țifrele care stau în locul acesta, luându-se afară numai nullele. Așa, și în numărul noazeci și noao, țifra 9. carea stă de-a dreapta însemnează numai unimi, iară cea de-a stânga zeci, sau de noao ori zece, cu un cuvânt: noazeci, și așa țifrele amândoa fac împreună noazeci și noao.

10. Cu cât se ia mai adeseori țifra cea mai de pre urmă de cătră stânga pentru zece, cu atâta se mai înmulțește numărul cu câte o țifără. Așa (pentru pildă), unimea zecilor se ia de zece ori subt numirea sutei, ce-i cu trei țifre scrisă, precum: 100. Espresia^[6] sau însemnarea aceasta arată cum, de-a dreapta spre stânga, în locul cel dintâiu nu e nicio unime, și într-al doilea nicio zece, ce se arată prin nulle; dimpotrivă, țifra 1. dintr-al treilea loc se cheamă o sută: ce iarăș trăbuie să se înțeleagă despre toate țifrele care stau în locul acesta, p<entru> p<ildă>, 300. se zic trei sute. Așijderea, de zece ori o sută, subt nume de mie, se scrie cu patru țifre, precum: 1000. Zece mii – cu cinci țifre: 10000. și așa mai încolo.

11. Din ceale până aici zise, se vede:

a. că fieștecarea țifră în locul cel minteni spre stânga următoriu face de zece ori mai mult decât în locul cel minteni dinaintea ei de cătră dreapta, așa espresia aceasta: 1111. arată cum unul carele e mai întâiu de-a dreapta face numai o unime, cel dintr-al doilea loc de la dreapta spre stânga o zece, sau zece unimi, al treilea de zece ori zece sau o sută, al patrulea de zece ori o sută sau o mie;

b. că fieștecarea are îndoită putere,

1.) pentru fealiul său, care rămâne neschimbat;

2.) pentru locul său, carele de atâtea ori se schimbă de câte ori i se vine țifrei să stea într-alt loc, p<entru> p<ildă>, țifra 1. dacă stă sângură, sau, fiind pusă cu mai

multe țifre, dacă stă în locul cel dintâiu de cătră dreapta, însemnează pentru fealiul și locul său numai o unime sau unul; așijderea, și țifrele 2., 3., 7. în numitul loc însemnează doao, trei, șapte unimi; ci, dacă stau țifrele acealea într-al doilea spre stânga, pentru fealiul său înseamnă una, doao, trei, șapte unimi, iară pentru locul său o dată zeace, de doao ori zeace, de trei ori zeace, de șapte ori zeace, adecă: 10. fac zeace, 20. – doaozeci, 30. – treizeci, 70. – șaptezeci etc.;

c. că nullele nu au puteare ca cealealalte țifre, ci numai locul acelora îl arată, pentru care eale își capătă altă puteare, în espresiile aceastea, p<entru> p<ildă>: 10., 200., 3000. prin nulle se arată că stau: 1. într-al doilea loc, 2., într-al treilea loc, 3., într-al patrulea și, drept aceea, au putearea sa neschimbată, sau că nullele iau locul unora țifre care nu vin în numeri, ca să vină cealealalte, care stau de-a stânga, să stea în locul său, p<entru> p<ildă>, în espressia aceasta: 101., în loc de zeace unimi, care nu vin în numer, se pune o nullă, ca unimea sutei să vină să stea în locul său, carele e al treilea, așa și în 1002. etc.;

d. mai pre urmă, că, până când nu se mută locul țifrelor, putearea încă nu li se mută; drept aceea, nullele care stau de-a stânga nu mută putearea țifrelor care stau de-a dreapta, pentru că nu le mută locul, p<entru> p<ildă>, 1., 01., 001., 0001. Espresiile aceastea pururea se zic unul, pentru că țifra 1. pururea rămâne în locul unimei.

§ IV.

DESPRE SPUNEREA ȘI ÎNSEMNAREA NUMERILOR

12. Știind putearea țifrelor din fealiul și locul lor, lezne le putem și spune după putearea lor, tătuș e încă de a lua aminte:

a. că începutul spunerii se face de la stânga spre dreapta: așa, p<entru> p<ildă>, dacă va trebui să spunem numărul acesta: 3405., se vede chiar din fealiul și din locul Țifrelor acestora că trebuie să le zicem: trei mii patru sute și cinci, precum și aceastea: 1100., o mie o sută; 1200., o mie doao sute; dară zicem și unsprezece sute, doasprezece sute etc., până la 1900., noasprezece sute;

b. mai în sus, subt numărul 6., despre numerare, s-au zis că, numerând până la zece, de-aci până la noasprezece, iarăș începem din cap, zicând, p<entru> p<ildă>, unsprezece etc.; și, drept aceea, întâiu zicem unimile, apoi zecile, ce trebuie să se înțeleagă și despre unimile și zecile miilor, millioanelor, billioanelor etc. Așa, p<entru> p<ildă>, spunând numărul acesta: 18012., nu zicem: zece și opt de mii și zece și doi, ci: optsprezece mii și doisprezece;

c. ca să spunem reapede și lezne un numer de șease țifre, împărțim țifrele prin un commat^[7], sau un punct, în doao părți, așa ca în fieștecarea parte să vină trei țifre, precum: 543,216., sau punem deasupra țifrei care e a patra de la dreapta spre stânga un punct, carele însemnează o mie și arată țifra cea dintâiu dintr-a doaoa parte, precum: 543'216. Ce făcând, se vede că în partea dintâiu de cătră dreapta se cuprind unimi, zeci și sute, iară într-a doaoa mii, zeci de mii și sute de mii; pentru aceea, numărul acesta se spune: cinci sute patruzeci și trei de mii doao sute și șeasesprezece;

d. deprinzându-ne a spune șease țifre, e ușor lucru a spune și un numer de doasprezece, optsprezece și mai multe țifre, numai așa să împărțim țifrele, ca în fieștecarea parte, începând de la dreapta spre stânga, să vină șease țifre, adecă să punem deasupra țifrei, carea e a șaptea de la dreapta spre stânga, un commat, carele înseamnă un million și arată țifra cea dintâiu dintr-a

doaoa parte. A treisprezecea țifără, carea e țifra dintâiu dintr-a tre<i>a parte, se înseamnă cu doao commaturi și cuprinde în sine billioane. Deci, în numărul care urmează, tocma așa spunem fieștecare parte, începând de la stânga spre dreapta, precum minteni mai în sus, subt c., numai cu osebirea aceasta: că în partea dintâiu de cătră stânga cetim împreună semnul ", al billioanelor, și într-a doaoa, semnul ', al millioanelor, precum:

54'321"654'321'654'217.

billioane, millioane.

13. Dacă sântem în stat de a spune toți numerii carii vin înainte, nu ne va fi greu a-i și însemna sau scrie, cu rândul, cum i-am spus: după numărul 12., la a. și b.; tătuș, ca să putem însemna fieștece numer, mai trăbuie să luăm sama la aceastea: spunând numerii cum se cuvine, dacă vor veni minteni întru început sute de mii, precum: o sută doaozeci și trei de mii, e semn că numărul carele trăbuie scris trăbuie să fie cât mai puțin de șease țifre. Numărul acesta, carele s-au zis, îl scriem, p<entru> p<ildă>, așa: 123', adecă țifra cea mai de pre urmă, 3., o însemnăm cu un punct, care, după numărul 12., subt c., arată mii. De nu se mai ține de numitul numer alta, fără numai mii, mai adăogăm încă la dânsul trei nulle, și așa iase numărul 123'000., iară de se va zice mai încolo, p<entru> p<ildă>, patru sute și cinci, punem, în locul celor trei nulle, 405., și așa iase numărul: o sută doaozeci și trei de mii patru sute și cinci, carele cu țifre se scrie așa: 123'405. Dacă s-ar auzi la țifra 5., carea e cea mai de pre urmă, espresii de millioane, se știe că încă mai urmează șease țifre și, drept aceaea, că cea mai de pre urmă țifără, 5., trăbuie să o însemnăm cu un commat, carele, după numărul 12., la d., arată millioane. Partea carea urmează, și, de obște, fieștecare parte din ceale șease țifre le scriem precum s-au zis mai în sus, adecă, dacă se aud mai încolo, p<entru> p<ildă>, opt sute și noao de mii și șeapte,

scriem întâiu 809., apoi, în locul sutelor și a zecilor, doo nulle, și, mai pre urmă, 7.; și așa, numărul întreg vine să-l scriem: 123'405'809'007.

Cap I.

DESPRE CEALE OBICINUITE PATRU SPEȚIIAȘURI^[8],
SAU LUCRĂRI ALE ARITMETICEI ÎN NUMERI ÎNTREGI
ȘI DE ACELAȘ FEALIU

§ I.

14. DESPRE ADDIȚIE, SAU ADAOGEREA^[9] NUMERILOR
ȘI A UNIMILOR

a. A numera împreună mai mulți numeri sau și unimi de acelaș fealiu însemnează a face *adaogere*; așa, p<entru> p<ildă>, dacă se numeră împreună 1., 2 și 3. florinți, carii împreună fac 6. florinți, se face *adaogere*, și spețiiășul sau lucrarea aceasta se cheamă, almintrelea, și *addiție*, sau *culeagere într-un loc*.

b. Numerii carii trăbuie numerati împreună, precum cei mai în sus ziși, 1., 2. și 3. florinți, se cheamă *puneri*^[10], sau numeri dați, iară punerile numerate împreună, precum și mai în sus cei 6. florinți, se zic *summă*^[11].

c. Regulile care trăbuie socotite la *adaogere* sânt care urmează:

1.) Punerile așa se scriu, ca să vină să stea unimile subt unimi, zecile subt zeci, sutele subt sute etc., apoi, dedesubtul punerei cei mai de pre urmă se trage o linie, precum:

323

241

312

—

2.) Trăgându-se numita linie, înceapem de cătră dreapta a numera împreună întâiu unimile, zicând,

p<entru> p<ildă>, 3. și 1. sânt 4., și 2., sânt 6. Acești 6., carii sânt summa unimilor, îi scriem subt linie la locul unimilor. După aceasta, așjiderea, numerând și zecile, punem summa ieșită la locul zecilor etc., precum:

$$\begin{array}{r} 323 \\ 241 \\ 312 \\ \hline 876 \end{array}$$

3.) De va fi summa oarecărui loc de doao țifre, precum sânt toți numerii de la zeace până la noazeci și noao, numai cea mai mică țifră, adecă cea mai dintâiu de cătră dreapta, se scrie subt țifrele ceale adăogate, iară cea mai mare se treace și se adaogă la locul cel mai aproape spre stânga, precum:

9653.	Aci, la locul unimilor, summa e 10; pentru
8421.	aceaea, la locul acesta subt linie pune 0.,
2136.	iară țifra 1. treci-o și o adaugă la locul cel
<hr style="width: 100%;"/>	ce urmează, al zecilor, zicând: 1. și 5. sânt
20210.	6., și 2. sânt 8., și 3. sânt 11., apoi pune 1.
	la locul acesta etc.

4.) Tocma aceasta e de a se înțeleage: dacă ar trăbui să se numere împreună atâtea puneri, cât summa unui loc să ajungă la 100 sau și mai sus, adecă, dacă ar fi summa 125., numai țifra 5. se pune dedesuptul țifrelor celor adăogate, iară cealealalte doao țifre, adecă 12., se trec și se adaogă la locul care urmează, precum:

196.
298.
397.
499.
596.
698.
799.
899.
998.
196.
299.
398.
499.
698.
599.
696.

În pilda aceasta, summa unimilor e 125.; pentru aceea, 5. se pun dedesupt, și 12. se adaogă la locul zecilor, care urmează, ce făcând, summa zecilor se suie la 156. La locul acesta, iarăș se pun 6., și 15. se adaogă la al treilea loc, carele e al sutelor: summa locului acestuia e 87., carea se scrie întreagă, pentru că nu mai urmează nemică de adăogat.

8765.

5.) Ca să se mai ușurează unele adaogeri greale ca aceasta, se pot împărți punerile în mai multe părți și adăoga întâiu fieștecarea parte deosebi, apoi summele tuturor împreună. Așa, în pilda mai sus adusă, aceale 16. puneri se pot împărți în doao părți și adăoga întâiu ceale opt mai dinainte, a căroră summă face 4382., apoi cealealalte opt mai de pre urmă, a căroră summă e 4383, a treia, amândoao summele aceastea împreună, precum:

4382.
4383.

8765.

6.) Când sânt numai nulle în oarecare loc al punerilor, subt linie la acelaș loc încă numai o nullă se pune, de nu cumva summa locului mai dinainte ar fi de doao sau mai multe țifre, pentru că atunci, în locul nullei, se pune țifra

cea mai mare din summa locului celui mai dinainte, precum:

$$\begin{array}{r} 3040. \\ 4000. \\ 8090. \\ \hline 15130. \end{array}$$

§ II.

15. DESPRE SUBTRACȚIE, SAU SCOATEREA^[12] NUMERILOR

a. A lua afară un numer mai mic din altul mai mare însemnează a trage, sau a scoate, așa, pentru pildă, dacă se iau 4. florinți de la 6. florinți, se scot 4. din 6. și mai rămân încă 2. Șpețiașul acesta se cheamă *subtracție*, sau scoatere. Numerul din carele trăbuie scos, precum cei 6. florinți mai din sus, se cheamă *minuend*^[13], sau numer de micșurat, iară carele trăbuie scos din minuend, precum cei 4. florinți mai dinainte, se numește *subtraend*^[14], adecă numer de scos sau înmicșurătoriu. Ce mai rămâne, după ce s-au scos subtraendul din minuend, precum mai în sus cei 2. florinți, se zice: *remășiță*, *reștanție* sau *osebire*^[15].

b. E lucru știut că din 6. cai nu se pot scoate 4. oi, ca să mai rămână 2. cai, pentru că caii și oile nu sânt lucruri de aceeaș numire, drept aceea, numerii minuendului și a subtraendului sau trăbuie să fie de acelaș fealiu, sau trăbuie să se aducă subt aceeaș numire, precum ar fi dacă s-ar scoate din 6. dăraabe de vite, care sânt cai amestecați cu oi, 4. dăraabe, că atunci ar rămânea reștanție 2. dăraabe. Tocma așa, nu se poate scoate un creițariu dintr-o groșiță, ci se fac din groșiță creițari și, apoi, scoțându-se 1. creițariu din 3. creițari, rămân 2. creițari reștanție.

c. Regulele scoaterii sânt care urmează:

1.) Subtraendul așa se scrie subt minuend, ca să vină unimile subt unimi, zecile subt zeci, sutele subt sute etc., ca și la adaogere;

2.) Începând de la dreapta, se scot întâiu unimile din unimi, apoi zecile din zeci etc. și se pun reștanțiile la aceleași locuri, precum în pilda carea urmează:

864.	
543.	Aci se zice: scoțând 3. din 4., rămâne 1.; 4.
—	din 6., rămân 2.; 5. din 8., rămân 3.
321.	

3.) Țifrele minuendului din care nu se scoate nemica se pun dedesuptul liniei în acelaș loc. Precum:

2839.	
405.	Aci se zice: scoțând 5. din 9., rămân 4.; 0.
—	sau nemica din 3., rămân 3.; 4. din 8.,
2434.	rămân 4.; nemica din 2., rămân 2.

4.) La locurile în care nu rămâne nemica, se pune o nullă, luând afară locul cel mai de pre urmă de-a stânga, la care nu se pune nemica, precum:

3543.

3241.

—

302.

5.) De câte ori trăbuie scoasă o țifără mai mare a subtraendului din una mai mică a minuendului, de-atâtea ori trăbuie luat o unime de la țifra minuendului, cea ce e mai aproape spre stânga și însemnătoare, carea drept aceea se înseamnă cu un punct și face cu o unime mai puțin decât arată fealiul ei. Luarea aceasta se cheamă împrumutare de o unime, carea, după numerul 11., face zece unimi, și se adaogă prin cuget cu țifra minuendului, din carea trăbuie scos; ce făcând se are un numer mai

mare, din carele se poate scoate țifra subtraendului, precum:

$$\begin{array}{r} 5'4'3'1. \\ 1779. \\ \hline 3652. \end{array}$$

Aci se vede că 9. din 1. nu se poate scoate, drept aceea, ia împrumut o unime de la țifra 3., carea e mai aproape și însemnătoare, apoi zi: 9. din 11. rămân 2. etc.

6.) Dacă vin în minuend nulle, una sau mai multe, atunci trăbuie să se socotească care urmează:

a.) că, trăbuind să se scoată o țifră însemnătoare dintr-o nullă, carea în sine nu însemnează nemica, după numerul 5. cel minteni mai din sus trăbuie să se ia împrumut o unime, și nulla aceasta, pentru carea s-au făcut împrumutarea, să se socotească ca un numer de zece unimi, precum:

$$\begin{array}{r} 340. \\ 234. \\ \hline 106. \end{array} \quad \text{sau} \quad \begin{array}{r} 507. \\ 375. \\ \hline 132. \end{array}$$

b.) că nullele peste care se împrumută se înseamnă cu un punct, ca și țifrele ceale însemnătoare, de la care se ia împrumut, și nullele așa înseminate se socotesc ca noao sau ca numeri de noao unimi, precum:

$$\begin{array}{r} 7'0'0'0'2. \\ 59348. \\ \hline 10654. \end{array}$$

Nu se pot scoate 8. din 2., pentru aceea se ia peste nulle împrumut de la 7. o unime și se zice: 8. din 12.; 4. din 9.; 3. din 9. etc.

[...]

ÎNVĂȚĂTURĂ PÂNTRU SĂMĂNĂTORII DE TĂBAC DIN BUCOVINA.

În Liov, cu tipariu lui Piller^[1], [1793]*

PROLOG

Sămănătorii tăbacului din Bucovina au să mulțamească aici purtării de grijă ai sale împărăteștii Măririi^[2] pântru o învățatură, carea lor atunci de bună samă va fi spre folos, când ei să vor săli cu totul a o băga în cap și cu de amăruntul a o urma.

Întru aceasta vor afla ei scrise nu numai înrădăcinatele reale obiceiuri și lipse, care să întâmplă la creșterea tăbacului și prin care osteneala și lucrul lor mult cade în zădar, ci și mijlocirile arătate în ce chip au ei să crească tăbac mult și bun, și prin aceasta să-ș înmulțască venitul banilor.

Cap întâiu

LIPSE ȘI REALE OBICEAIURI CARE SĂ AFLĂ
LA SĂMĂNAREA TĂBACULUI ÎN BUCOVINA

& 1. De multe ori să lasă sămânța tăbacului prea multă vreme pe tuleu și cu adevărat întru atâta, cât la cea mai mică clătire pică jos din găoace. Prin aceasta scade vârtutea sâmburului, fiindcă acea vârtute, prin împreunarea ațalor și a vinelor cu carnea găocii și a tuleului, să trage îndărăpt. O sămânță ca aceasta pierde grăutatea și putearea, să uscă și să slăbeaște, nu răsare, aduce un lăstariu peitoriu. Așijderea să întâmplă la sămânța care să

* Transcriere și note: Gh. Chivu.

țâne udă sau să țâne mai mult și până la mucezală, într-un loc unde ori este prea mult sau prea puțin văzduh.

& 2. De multe ori, necăutând la firea locului sau a țării, să samănă sămânța ori prea tâmpuriu, ori prea târziu, și să samănă pururea tot pe un strat. Deci să întâmplă adeseaori că răsadul cel dintâiu, pântru prea tâmpurie sămănătură și neajunsă păstrarea straturilor, îngheață, iară când sămânța să sădește prea târziu sau atunci când sadul cel tâmpuriu au degerat, atuncea răsar lăstarii prea târziu și nu să pot mai curând a să răsădi, fără înceape căldura cea mare de vară, carii au sacă de tot, au, deși prind rădăcina prin adese udare de sară, și ori deși cresc, totuș, fiindcă întârziază cu creșterea sa, până târziu în toamnă, frunza nu să poate coace îndeajuns, ci mai cu samă vearde și necoaptă trăbuie să să culeagă de pe tuleu. Și fiindcă o frunză ca aceasta nu este bună de vânzare, pântru aceasta cade și osteneala și cheltuiala sămănării în zădar. Așijderea să întâmplă și când sămânța nu să sădește, pe osăbite vremi, mai în multe și noao straturi, pântru că purecii de pământ, care sânt foarte stricători tăbacului, să prăsăsc și rămân în stratul cel vechiu și, nesămănându-să pe osăbite vremi alte straturi, nu lasă nimic de răsad, când răsadul cel odată sămănat prin vreun timp protivnic să să fie stricat.

& 3.^[3] Să află sămănători de tăbac care pământul unde vor să sădească tăbac numai o dată într-un an îl ară sau îl sapă, și fără a gunoi holda, nice răsadul cel pus îl udă, macar să fie apa cât de aproape și pe îndelete. Deci să întâmplă că, pe un pământ nelucrat ca acesta, crește un fealiu de tăbac mai slab și care nu să poate ținea. Să poate adaoge încă și aceea cum că, nebrăzdându-să pământul cum să cade și nefăcându-să straturi și negrămadindu-să pe lângă rădăcina tuleului pământul, în anii ploioși și cu moină, tăbacul să va năcri, iară cu prilejul

vreunui povoiu, să va spăla, iară cu prilejul unui vânt, să va smulge din rădăcină.

& 4. Fiin<d>că pământul pe lângă rădăcină numai o dată să răscoleaște și, precum s-au pomenit, nu să grămădească împrejurul rădăcinii până la frunzăle ceale mai din jos, întru atâta năpădească buruiianul, dacă nu să va plivi, cât nădușe roditoarele frunză a tăbacului, le strâmtorează și le face asemenea însuși buruienii.

& 5. Mlădițele ceale lăturie, care unii le numesc împreună mistuitori sau sugători, și care au crescut din rădăcine pe lângă tuleu sau din tuleu, pintră frunză, după chipul creșterii tăbacului, de acum să rump și să plivesc mai înainte de înflorit, ca și frunzăle ceale de prisos și vârful răsadului, și fiindcă aceaste prisosnice mlădiță beau foarte multă mâzga, care din rădăcină să răvarsă în tuleu și o trag la sâne de cătră frunzăle ceale bune, deci urmează cu frunzăle ceale bune, de să mârșăvesc, nu ajung la creșterea cea căzută și nu dobândesc nice odinioară putearea de seamă și mărimea care de bună samă să așteaptă, când mâzga cea de rădăcină nu să împarte în mlădițele ceale lăturie.

& 6. Culesul frunzălor de tăbac încă nu să păzească de cătră toți sămănătorii tăbacului cum să cuvine. Ei s-au obicinuit, mai cu samă văzând niște frunză care au ajuns la vremea sa și sânt matore, a culeage toate de-a rândul. Deci frunzăle ceale nematore rămân pururea verzi, putrăzesc, să imputu și părtășăsc acest rău și celoralalte frunze bune. Și, macar că nu să strică tăbacul tot prin aceasta, totuși o mestecătură ca aceasta de tăbac la vânzare abia să primească la preț, în chip de tăbacul cel mai slab, care, deacă nu s-ar fi întâmplat așa cu dânsul, s-ar fi putut vinde ca și tăbacul cel de frunte.

& 7. Prea mulți dintră sămănătorii tăbacului fac și acea zmințeală că înșără pe ață frunza îndată cât o rump de cătră tuleu, fără a o pune mai nainte grămadă, ca

frământarea cea dentâiu să să isprăvească. Aceasta este stricăcioasă mai vârtos frunzelor celor grasă și rămâne într-însăle acea stricăciune cu totul și, în urmare, unele frunză ca aceaste nu să pot ținea lungă vreme, macar ce uscăciune sau umezală din afară neobicinuită le strică și nu dobândesc nice odinioară mirosul aromaticesc plăcut, care este însuș al tăbacului.

& 8. Înșârându-să frunzăle pe ațe, mai cu samă să grămădesc prea des una pe alta, apoi ața să leagă cu un capet de gard și cu alt capet de păreatele casii supt streășină, fără a întoarce sau a rășchira frunzăle una de cătră alta. Aceasta pricinuește cum că frunzăle ceale des laolaltă înșirate și ceale aproape de gard sau de păreate, cât mult, cât puțin mucezăsc și prind putrejune, iar mai cu samă cu totul să strică. Așijde<r>ea să întâmplă și când frunzăle să acată supt coperiș sau supt streășină, unde ajunge fumul, unde tăbacul să afumă și să face de nice o trăbuiță. Precum tăbacului să aduce stricăciune și prin aceasta, când să acată afară la slobod, cât să să poată străbate de ploi și sparge de vânt.

& 9. La luarea de pe ață, la strângerea în păpuși și la păstrarea până la vânzare, așijderea să află multe obiceiuri. Unii obiceiuesc a uda tăbacul, pe ață fiind sau luându-să de pe ață, cu apă limpede sau prefăcută. Iar alții udă togma cu apă întru care mai nainte s-au fost fiert paie afumate din streășină. Prin aceasta, cred ei, o parte a face tăbacul mai destoinic spre păpușire, iar o parte a-i da față mai bună, galbănă întunecată. Iar, fiindcă această înșălăciune lesne să poate descoperi, pântru aceasta pierde frunza mult din prețul său. O frunză ca aceasta să numeaște cu peate de apă, și un tăbac ca acela nu este bun de vânzare, ține întru sâne mirosul cel rău, ramurile și cocceanul frunzălor țin umezale în sâne, să jilevesc și plesnesc, și toată bunătatea lor purceade în mucezală, și în urmă putrăzăsc, și încai o cărare mai departe pe uscat

sau pe apă nu suferă. Iar alții au obicinuit, pe lângă aceasta stricătoare udare, a pune frunzile una pe alta în lung și în lat, pântru ca să facă păpușile mai mari și mai lungi decât sânt întru sâne frunzile. Însă și acest meșteșug strică numai acelui însuș care-l face, căci întru acesta chip coceanurile unor frunză vin la mijlocul păpușilor și, sugând frunza din umezala coceanului, apucă mucezală și un miros, și pierde din prețul său de vânzare care l-ar fi avut.

& 10. Așijderea să întâmplă acelor care, culegând frunzile, prea mult cocean rump de cătră tuleu sau pun la mijlocul păpușii frunză necoapte, verzi și putrede, leagă păpușile cu legătură groasă de teiu sau de paie, numai ca să deaie tăbacului mai multă greutate la cumpenă, și în urmă aceia care, la tencuire prea groasă leamne sau teancuri iau. Însă toate aceste amăgiri, precum s-au pomenit, să întorc spre paguba acelor ce le fac, căci la cumpărarea tăbacului sau la descărcare, toate acestea să trag la samă, și prețul tăbacului numai după cum s-au aflat soiul și alcătuirea lui. Deci acel care tăbacul l-au ales și-l ține neamestecat, poate de bună samă aștepta prețul cel mai bun și de frunte pântru tăbacul său, în ce oară altul, cu tăbac mestecat, necurat și falsificat, să opăcească prin neplăcută și zăbăvitoare aleagerea lui și prin neștiut prețul care pre un tăbac ca acela să va arunca. [...]

Cap 4

PENTRU LUCRAREA TĂBACULUI DUPĂ CULES PÂNĂ LA PREFACEREA LUI SPRE VÂNZARE

& 1. După ce frunza de tăbac, ajungând la măturitatea sa, s-au luat de pe tuleu, trebuie să să pună la soare pe iarbă uscată sau pe holdă, care să fie acoperită cu rogojină sau paie, și așa să să lase să zacă aore câteva ceasuri, întorcându-să de pe o parte pe alta, până când să va

încălzi de cătră soare și să va feșteli. Însă totuș să nu să lasă până când să va usca.

& 2. Acest fealiu de frunze, fiind de soare pălite, trăbuie să să întindă de-a lung și în lat una pe alta, spre păpuși de câte 60 până la 80 de frunze. Apoi trebuie să să rădice, în șură, șopru sau alt loc acoperit, un pat de paie cătră mijloc, cevaș cam rădicat. Pe acest pat să să poarte frunzele de tăbac în coșeri sau într-alt chip, ca să nu să apease frunzele pre tare laolaltă. Și într-acesta chip să să puie una lângă alta și cam de un palm și jumătate să clădească una pe alta, puindu-să ca să fie cu vârurile mai în sus, iară cu rădăcinile sau coturii mai în jos. Apoi aceasta toată clăditură să să acopere cu paie, rogojină și deasupra cu scânduri, mai adăugând deasupra acestor și alte leamne sau pietrii, cu măsură, când ar înceape coadele frunzelor a slobozi ceva udare.

În câtă vreme trebuie să să lase tăbacul ca întru acest chip să să scură este a hotârî după mai mult sau mai puțin răcuroasa sau călduroasă vreme și după osăbirea grăsimii frunzelor. Iară vremea cea mai obicinuită este de patru până la cinci zile. Totuș, trebuie ca în toate zile să să cerceteaze, pentru că o mai mare încălzire a tăbacului poate să fie stricătoare și să pricinuiască putregiune tăbacului. Aici trebuie mai vârtos doao^[4] semne adevăratei frământări a lua în samă: a) când coadele frunzelor încep a slobozi apă din sine și b) băgând mâna în mijlocul grămăzii, să simțeaste o căldură arzătoare. În ce oară seamnele aceaste să simțesc, îndată trebuie să să rășchireaze frunzele și, în cât să poate, să să lasă afară, la vânt, atâta vreme până când să vor răci și să vor usca.

& 3. Frunzele acum răcite, trebuie să să înșire una câte una cu un ac de lemn sau de fier pe o ață de un stânjân de lungă. Aceaste ațe trebuie să să acheațe într-un loc acoperit, unde cu adevărat să ajungă vântul, iară ca să nu poată ajunge acolo nice soarele, nice ploaia. Foarte

mult face ca frunzele înșirate să să uște într-un chip și să capete aseamene o față toate depreună. Pentru aceasta trebuie să să întoarcă ața adeaseori și să rășchireaze adeaseori frunzele ceale care sânt prea des laolaltă înșirate. Frunza, întru acest chip uscată la umbră, nu este așa frumoasă la față ca frunza cea uscată la soare, însă este mai plină și mai tare. Însă, ca să să dobândească frunza de o aseamene frumsețe și tărime, trebuie numai câteodată, fiind vreame frumoasă de cătră sară sau în vreame de negură (care tăbacului foarte priește) și mai nainte de răversare de ziuă, să să acheațe afară și așa să să lase afară până de cu sară, sau, când s-ar socoti cum că vreamea cea bună va ținea mai lung, să să lase afară mai multe zile.

Nu trebuie a să teame cum că soarele mai slab în lunile de toamnă va usca tăbacul. Numai vântul și ploaia este foarte stricătoare tăbacului. De ploaie apucă tăbacul niște peate neagre, iară de vânt să sparge.

& 4. Acățarea afară și supt coperiș a tăbacului este învăluită cu multă ostăneală și neîndelete. Deci să poate face numai de cătră un sămănătoriu de tăbac mai mic, decât de cătră unul care are foarte mult tăbac sămănat. Acest mai de pe urmă, când va el ca o mare parte de tăbac, prin multă ostăneală și sudoare, să nu piardă sau încai să nu scază în prețul său, trebuie să aibă un șopru anume făcut spre uscarea tăbacului.

În urma aceștii învățături să află o formă pentru aceasta: osteneala și cheltuiala puțină, care trebuiește la acest șopru, să va împlini îndoit în anul dintiui, o dată prin micșorarea ostănelii, că nu va trebui să să mute mai înlăuntru, mai afară cu ațele, a doalea pântru că să poate feri paguba care să poate pricinui tăbacului de cătră ploaie și vreame rea, fiind el acățat de gard și de păreatele casii.

Acest șopru poate să aibă și cel mai sărac țăran, fiindcă la alcătuirea lui nu e de trebuință nice un fier, ci numai cevaș lemn moale, paie sau trestie.

Afară de alcătuirea șoprului, care este foarte lesne, totuș are și acel folos și îndelete, cum că acoperișul lui, fiind vreme frumoasă, să poate de doi oameni a să lua jos, și, fiind vânt sau ploaie, iară a să pune în sus. Iară vântul ajunge ceva și printr-însul, după cum va fi trebuința, pe cum să va pune acoperișul au mai sus sau mai în jos. Și poate tăbacul, îndată cât să aduce de pe holdă, mai nainte de înșirare, întru acel șopru, să străsude. Iară după ce să va lua de pe ață, așijderea poate să să pună acolo.

Fiindcă, pentru rădicarea și slobozirea acoperișului, un șopru ca acesta nu poate să fie prea mare, drept unul care au sămănat tăbac mult va trebui să aibă doao sau trii șopruri ca aceste, și atuncea trebuie el să puie unul cevaș mai departe de altul, ca, întâmplându-să foc într-unul, să fie cealelalte afară de primejdie întru această vreme. Când nu este tăbac de a să pune în șopruri, poate acesta șopru să slujască spre ținearea altor gospodării. Numai trebuie a lua sama ca pământul într-însul să fie pururea uscat, pentru că udoarea putea fi foarte stricătoare tăbacului.

Deci bine este când vatra șoprului să fie plinită cu pământ călcat și vârtos bătut deasupra sau încai cu prund sau năsip uscat, care să să preasere cu paie.

Și, ca să nu poată străbate apă în șopru nice din afară, trebuie să să sape gropi împrejurul șoprului, atâta de afund în cât să va vedea a fi de trebuință după firea locului.

& 5. După aceasta, în cât va fi vreamă frumoasă și uscată, întru atâta trebuie să rămâie tăbacul pe ață, mai mult sau mai puțin. Mijlocul aceștii vremi este de patru săptămâni, când frunza, care numai în umbră au stătut,

este întru tot galbenă, iară care s-au pus adeseori la negură și la soare, în fața ficatului și la pipăit cevaș cam rășinoasă. Și iarăș la amândoa aceste întâmplări, când coadele frunzelor sânt bine uscate, atuncea este vremea de a lua de pe ață și una și altă frunză. Numai cât frunza nu trebuie să fie așa uscată ca, prinzindu-să în mână, să cârțăiască, și pentru aceasta luarea tăbacului de pe ață trebuie să să facă într-o zi de ploaie sau neguroase, ori într-o dimineață, unde frunza este jilavă și lesne să poate lua.

După ce, precum s-au zis în & mai de nainte, fiind frunzele pe ață, s-au scos adeseori la negură, la soare, aceasta să poate face și la luarea de pe ață. Însă întru acesta chip să să facă ca întru o zi, care să va judeca a fi sărină, cât de dimineață, trebuie să să scoată ațele cu tăbacul afară, sau, când s-ar afla tăbacul în șoprul mai sus numit, să să descoperă și să să lase așa până când jilăvirea ceaiu mai groasă de negură sau roao să va usca, și frunza să rămână numai cevaș jilavă, ca, precum s-au zis, să să poată clădi în păpuși. Frunza întru acest chip uscată trebuie să să întindă una după alta pe o scândură, netezându-să cu palma întru acel chip, ca să nu rămâie încrețituri pe frunză. Așijderea trebuie să să clădească aseamene frunză pe frunză cam la trei deagete, și coatele să să leage bine laolaltă cu aceaeăș ață sau cu sucitură de teiu, sau de găoci de popușoiu. Și apoi să să apease bine cu palma mâinii de oarecâteva ori. O păpușă ca aceasta cuprinde în sine, după cum va fi frunza mai groase sau mai suptire, de la 40 până la 60 de frunze. Iară trebuie bine a lua sama ca să nu între împreună cu frunzele ceale bune niște frunze verzi, putrezi sau neuscate bine, pentru că o singură frunză de acest fealiu poate să aducă mucezală, miros greu sau putregiune la toate cealelalte.

& 6. După aceasta trebuie să să pună întru acest chip alcătuitele păpuși în teancuri cam de doao-trei palmuri una pe alta și bine să să strângă laolaltă întru acel

chip ca capetele frunzelor păpușii să fie zăcând una pă alta până cam la jumătate, iară coadele să rămâie într-afară de amândoa laturile. Aceaste teancuri trebuie să să acopere cu scânduri și apoi cu leamne sau pietrii, pentru ca să să apease. Însă trebuie bine a lua sama ca să nu să încindă tăbacul, care încindere de o parte să poate cunoaște de pe mirosul greu. Iare mai vârtos de pe aceasta, când după oarecâteva zile de când s-au pus în teancuri, băgându-să mâna în mijloc, să să sâmțască o căldură arzătoare, atunce este vreme de a desface teancurile și, după ce întru acest chip să vor răcori frunzele, iară trebuie să să clădească în teancuri, însă în teancuri mai mari, cam la un stângin de nalte. Însă și aici trebuie adeaseori a căuta ca să nu să încindă tăbacul. La o întâmplare ca aceasta, trebuie iarăș să să desfacă teancurile și să să rășchire tăbacul, și așa să să facă totdeuna de câte ori să va încinde tăbacul, până când să va așeza frământarea lui și să va așeza cu totul.

Tăbacul de Galliția, când să fie bine copt și să nu fie pus ud în păpuși, nu are trebuință de atâta osteneală, fiindcă el la frământarea sa tocma să fie la început mai gros tencuit, nu să încinde așa iute. Și de multe ori, fără a desface teancul, să așază.

Tăbacul trebuie să să pună în teancuri la un loc zbicit, însă unde să nu sufle vântul, pentru că acesta poate să-l sugă și să-l slăbească, încai pe deasupra și pe de laturi.

& 7. În teancuri rămâne tăbacul închiinat până la vânzare, la care vânzare să duce tăbacul ori în păpuși, ori în valuri de câte doao sau trei cântare.

Aceasta este tocma vremea în carea sămănătorii de tăbac să veade dăruit pentru ostăneala sa și în care poate el să osăbească care lucrare de tăbac este mai de bună socoteală, ori cea de obște, sau cea recomandită aici, întru învățătura aceasta. Pentru ca să să încredințeze și de una și de alta, trebuie numai o jumătate de holdă, care

este hotărâtă spre sămănarea tăbacului, să să lucreze după chipul de obște, iară altă jumătate după chipul aici arătat, și îndată să va vedea osăbirea întru mărima, frumsețea și greutatea frunzelor. De unde urmează cum că frunzele ceale mai mari, mai grele și mai frumoase vor arunca la vânzare un preț mai mare și vor fi mai căutate și întru țările din afară.

În & a 5-lea a învățaturii aceștii, pântru răsăditul tăbacului s-au pomenit cum că, după chipul sădirii, tăbacul care să recomenduieste aici, o falce de țarină aduce 9216 de sădituri. Deci, socotind cu ruptul (în diametru) și luând afară din samă, care după toată întâmplarea poate să nu să socotească, deacă fieștecare răsad va aduce numai o frunze bună și sănătoasă și deacă numai 32 de frunze de aceaste să tragă un funt, totuș rămân 2304 de funți, care poate o falce de țarină să rodească, care, socotind cântariul la 5 lei, face 115 de lei, 12 cr<ei>ari>.

Aceasta haznă de bună samă nu să poate nice odinioară să să tragă de pe o aseamene falce, când pe acela să să samene alt fealiu de rod.

Spre aceasta încă să poate adauge cum că sămânța de tăbac vine sămănătoriului foarte lesne și mai întru nimic. Și cum că afară de arare și de oarecâteva ori udare, ceaealaltă ostăneală este foarte puțină și să poate face și de cătră un om slab. Și cum că, în urmă, tăbacul lucrat după chipul aici arătat nu este supus la atâtea primejdii și stricăciuni de vreme ca cealelalte sămănături.

Toate aceaste peristasuri îndemnătoare sânt pricina cum că cineva care au început a sămăna tăbac cu grosul nu lesne să părăsească de dânsul. Și tocma în părțile aceale unde nu știu chipul lucrării tăbacului nicicacum, și unde pentru aceasta jumătate de tăbac este netreabnic, iară jumătate partea foarte de mic preț, și unde, în urmă, atâta întru nainte-cumpărători să află carii, prin arvună sau împrumutări de marfă și alte înșălături, prin sudoarea

sămănătorilor de țabac să îngrașe, totuș nu să veade a să înmici numărul sămănătorilor de țabac.

Deci să așteaptă cu toată părearea de adevărință cum că sămănătorii țabacului din Bucovina vor primi cu tot de-adinsul această învățatură și răsplătirea cea mai mare care, prin urmarea aceștii învățaturi, ostenelii și sârguinții lor, să va aduce, vor cunoaște, cu căzuta mulțămire, a fi o urmare a purterii de grije ai împărăteștii Mării.

Și, urmând aceștii învățaturi, vor cunoaște, cu căzuta mulțămire, ca o urmare de purtare de grije ai sale împărătești Mării, mai marile răsplătiri pentru ostăneala și sârguința lor curgătoare.

Dositei Obradovici

SFATURILE A ÎNTELEAJERII CEI SĂNĂTOASE,

prin bine înțeleptul ~ întocmite. Iară acuma întâia dată întoarse de pre limba serbească, și întru acest chip în limba dacoromânească așezate.

În Buda, s-au tipărit în Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii, 1802*

„Cela ce pofteste a fi înțelept totdeauna să se îndeletnicească întru fapte bune, și să urască, și de nimica să ție pre toate aceale care sânt faptelor celor bune împrotivitoare”.

Dosit. Obradovici, în *Sobrania veștei*,
fața 201, rând <al> 2-lea.

Omule!

Năravurile tale îmbunătățește-le,

Și întru însuș putearea lor întărește-le.

Întrebuințează ale tale daruri

Spre folositoare învățături,

Și sporiul sufletului,

Întru cercarea adevărului.

Patronii

Cei ce dintru dragostea cea negrăită și din râvna cea fără de asemănare cătră folosul și lumina neamului, nu numai acestui de acum, ci și a celui fiitoriu dacoromânesc, au îndemnat și au ajutorat cătră tipărirea cărticichei acestii folositoare, adevă: preacinstitul Gheorghie Petrovici^[1],

* Transcriere și note: Maria Frânc.

protopresvitorul Hasiaşului, carele tot ce poate fi pruncilor spre învăţătură, aceea pofteaşte, şi acum se grijeşte ca să aşeze în protopopiatul său o şcoală pentru luminarea minţii acelor ce poftesc de acum înainte a fi preoţi. Şi Părin<tele> Petru Murgulovici, paroh în Berecsov, acest mare însufleţit şi de laudă vrednic preot, încă când eram eu învăţătoriu tinerimii în Berecsov, înălţat fiind la faptele cele bune, din destul pruncilor celor ce erau în şcoală cu toate ceale ce era lor de lipsă, ca un milostiv îndurătoriu şi de grije pentru folosul lor purtătoriu, s-au arătat. Norocire ar fi când am avea noi un număr mare de preoţi, precum e acesta.

Părint<tele> Vasilie Gheorghievici, paroh în Țernithaz, a căruia ostăneală pentru luminarea pruncilor mai desăvârşit am cunoscut, atuncea când eram de la Cr<ăiasca> Direcție pentru vizitația școalelor rânduit. Și, deprins fiind întru ostănealele de obște folositoare, au făcut mai mult decât s-ar fi putut ceare de la sfințenia sa ca să facă (și aceasta în rândul milităresc), pentru care un semn de veacinică mulțămită și laudă a lor mărire Franț al II-ilea, adevă o colaină medial pre lanț de aur, a-i cinsti bine au voit.

J<upân> Rista Duca, negoțitoriu din Grabaț, osebit și ales iubitoriu de folosul nației noastre.

O, voi, fericite, de bine făcătoare suflete, care vă ostăniți pentru folosul cel de obște al neamurilor voastre, întindeți, lățiți și înmulțiți neîncetat împrejurul vostru norocire! Că cine nu va zice că voi nu ați venit în lumea aceasta pentru alta, ci numai ca să pricinuiți dulțată, bucurie, și mult bine să faceți neamurilor voastre. Ah! În mare odihnă veți slobozi voi duhul vostru cel fericit, fiind încredințați că moartea va deschide voao ușa nemuririi. Iară când vor vedea următorii voștri numele vostru, așa veți fi lor de iubiți, ca când ați viețui împreună cu ei, simțind mare bucurie în inimile lor, și, oricând îș vor

aduce aminte și vor pomeni numele vostru, vor suspina de la inimă după voi, căci acestea simțiri se nasc din mulțămirea aceea, care singur Dumnezeu au turnat-o în sufletul cel cuvântăreț!

O, Dumnezeule! Ție (strigă națio împreună cu mine) încredințăm numele ceale prea cinstite ale celor de obște făcători de bine ai nației noastre, fiindcă numai Tu, Doamne, poți să dai adevărată plată pentru faptele ceale bune, dă-le lor plata aceea, care am fi noi bucuroș să o dăm lor, însă nu putem! Așijderea, și voauă, fiitoarelor neamuri și următori ai noștri, încredințăm numele lor, pomeniți și voi pre dânșii în locul nostru și păziți ca să nu zăuitați numele lor.

Prefăcătoriu

Înainte-cuvântare

Pentru ca să poată rămânea omenirea, și pentru ca să-și poată ținea vredniciile ei desăvârșit, mai întâiu îi iaste de trebuință ca să aibă regulă sau îndreptare întru fapte, pre care, împlinindu-o, norocoasă în veaci să poată fi. O regulă sau îndreptare ca aceasta singur Dumnezeu adânc în firea noastră o au pus, și firea prin mintea noastră o arată și o dă noauă, și aceea iaste însuși fapta bună sau facerea de bine, căci aceasta ne face pre noi norocoși în cujet, aduce în sufletul nostru dulce și frumoasă desfătare, trupului sănătate, și toate vredniciile sufletului și ale trupului le păzește, înalță, înfrumsețează și le înmulțește.

Așadară, după leja firii sau după regula care o dă noauă mintea noastră a viețui, și ori întru ce întâmplare înadins a o împlini, și toate aplecăciunile noastre ceale bune a le supune negreșit datori sântem. Toți oamenii datoria lor ar putea împlini, fiindcă Dumnezeu au dat tuturor suflet înțelept, carele le-ar arăta și înainte le-ar pune lor regulele facerii de bine sau a faptelor bune, însă

mâhnire! Că puterile aceale ale sufletului în pălămida și în mărațiile neștiinții au crescut!

Deci, scriitorii și prefăcătorii de cărți, din pricina aceasta și cu socotința aceasta, întrebuintează și își deșartă ostenealele lor spre folosul cel de obște, pentru ca să poată inimile oamenilor, ceale pline de nebunii și de credință deșartă, curăți, și iubirea de oameni, dragostea și adevărul într-însele a turna și a înrădăcina. Eu socotesc a fi mie de mare cinste a-ți face de știre ție, iubite al meu cetitoriu, ca să nu lapezi din mâna ta cărticica aceasta când vei ceti dintru început aceaea, care cătră materie nu mearje. Însă, nimica mai puțin, căci vei ajunge la așa materii, care preste toate se întinde și să cuvine, care pre mine însuș cătră prefacerea lucrului (cărticichei) acestuia m-au deșteptat. Râvna și neadormitele ostănealele acelor de înaltă cinste, vrednicilor făcătorilor de bine ai miei puse și cătră luminarea neamurilor și a următorilor lor pornită, mi-au dat povață mie a preface cărticica aceasta. Și pentru ca să nu fie așa ostăneale zeuitate, ci pururea să rămâie în mintea acelora, pre care mai tare i-au iubit ei, și pentru a căroră norocire și luminare s-au grijit, și s-au ostănit, și tot folosul cel bun le-au pofit.

Noao, aicea, în Bănatul Timișoarei, care sântem afară de alte noroadе întru științe, și întru cunoștința datoriilor noastre cei mai din urmă au strălucit razele luminării cu care Solomon^[2], Socrat^[3], Pitagor^[4] luminați și umbriți au fost. Dumnezeirea bine au voit a trimite noao, mai vârtos încă preoțimei noastre, luminarea cea trăbuincioasă și izbăvirea de nebunii și de credinți deșarte prin preacinstitul înalt învățat Pavel Kengelați, arhimandritul^[5] monastirii S<ân>geor<z> și doctor de sfânta teologie, în rezidenția episcopească a Timișoarei. Acesta, din destul vreadnic de laudă bărbat, din dumnezeiasca grădină au cules florile aceale, pre care prorocii și apostolii și cei mai slăviți ai tuturor noroadelor învățători cu înțelepciunea lor

le-au sădit; iară noao spre buna mirosire a faptelor bune și spre luminarea minții printră noi le sădește și ni le împărtășește. Iară a doa, prin mult făcătoriu de bine Mihail Martinovici^[6], tâlcuitoriul teologhiii în rezidenția episcopescă a Timișorii. Acest iubitoriu de folosul nații sale, la anul 1776, au prefăcut *Normalul* de pre limba serbească în limba daroromânească, carele prin mai mare parte a Bănatului în școalele ceale dacoromânești înrădăcinat iaste. Deci, la anul 1784, duao cărți de suflet folositoare, care le vedem tipărite cu cheltuiiele sfinții sale Părin. Protopr. C. Șuvoni, atuncea fiind paroh cetății Timișorii, iară acuma ca o albină înțeleaptă zburând prin grădina dumnezeieștilor cuvinte, au adunat tot binele din florile ceale alese și îndulcindu-ne pre noi cu mierea învățaturii sale. Și pre acești doi învățători luminați cu cât mai mult îi ascultam, cu atâta mai mult mulțămesc lui Dumnezeu, celui ce au dat noauă pre așa grădinari, care curățesc inimile noastre de pălămida neștiinții și a înșertatei credinții, și toarnă într-însa adevărul credinții cei adevărate și înrădăcinează iubirea de oameni.

Urmând, dară, și eu acelui de bun neam domn, Grigorie Obradovici, directorului de școalele militărești de prin Bănat, carele mult să ostenește cu o negrăită râvnă pentru luminarea neamului dacoromânesc. Fiind eu, dară, desăvârșit încredințat, iubite al meu cetitoriule, că oricarele, care știe prețui luminarea minții așa precum se cuvine, iubește și îi plac faptele ceale bune și poștește ca scie adevărul cu mare poftă și cu bucurie va ceti cărticica aceasta, întru care va afla aceale îndreptări, prin carele ne putem apropia la înfrumșețatele năravurile ceale alese și bune.

Ce să atinje de limbă. Bine învățatul Paul Iorgovici^[7], în *Observațiile* sale despre limba dacoromânească, dintru o negrăită dragoste cătră folosul cel de obște al nații sale, foarte înțelept au descoperit cuvintele limbii noastre cei

dacoromânești, arătând cum am putea aduce limba noastră la originalul ei cel adevărat. Fiind, dară, că materiile care să cuprind în cărticica aceasta sânt pentru tot omul care pofteste să-ș înfrumsețeaze năravurile sale, pentru aceea eu am rămas la cuvintele aceale tuturor cunoscute, pentru ca să poată desăvârșit înțeleaje aceia care nu sânt desăvârșit procopsiți întru adevăruri. Am lăsat niște seamne precum " ^ ~ ", căci acestea numai slavenilor sânt de trebuință, iară nu noauă. Așijderea, și niște sloave s-au lăsat, și mai sânt unele care se-ar putea lăpăda din limba noastră, însă acelea numai pentru cărțile bisericești le mai putem încă o vreme întrebuința în limba dacoromânească. Cu greu e formos și cu bună înțeleajere a scria și a preface cărți. Numai aceia sciu, care au cercat, acelora, dară, să și cuvine să prejudece cartea, dară nu fieștecăruia care poartă pălărie și căciulă, căci zavistia nu știe cinsti ceale de folos. Primiește, dară, cărticica aceasta, iubite al meu cetitoriule! Și întru cetirea ei urmează albinii cei iubitoare de ostăneală, și atunci vei cunoaște că dulci sânt gătlejului nostru rodurile pre însuș holdele noastre crescute! Culeaje dintr-înșă trandafiri mirositori și în veac neputrăzitori și-ți împodobește cu dâșșii inima, mintea și sufletul tău, și așa făcându-ți starea sau statul tău mai desăvârșit, vei fi norocos și fericit. Și mulțamește auctorului cărții acești<i>a și învățătorilor miei, care m-au dat povață cătră lucrul acesta, precum și celor ce bine au voit a ajutura cătră tipărirea cărții acești<i>a. Iară pre mine să mă ai în dragoste, căci eu te iubesc, așadară, poftesc aceea însuș de la tine, adecă ca să mă iubești. Poftindu-ți din toată inima buna sănătate, rămân

Al tău, de bine voitriu,
Dimitrie Țichindeal,
învățătoriu naționalnic

În Becicherecul cel Mic,
în 2 iunie 1802.

PENTRU DRAGOSTE.

ȘI CUM CĂ DRAGOSTEA IASTE CEA MAI DE BUN
NEAM PATIMĂ, ȘI CE SĂ CUVINE A GÂNDI
PENTRU DÂNSA

Dragostea nu iaste nimica altă, ci numai o bucurie pentru cea desăvârșit buna norocire a altora, sau, cu alte cuvinte: dragostea iaste neîncetată poftă și îndemnare cu buna norocire cea desăvârșit acelora pre care îi iubim să le pricinuim. Cu cât mai mult ne bucurăm de binele lor cel cu dreptate, cu atâta mai mult îi și iubim. Iară dragostea iaste cea mai dintâiu și cea mai de căpetenie osebire a lui Dumnezeu. Bunătatea și mila să nasc din dragoste. Toate cealelalte osebiri ale lui Dumnezeu fără dragoste și bunătate nici spre un folos nu ne-ar fi noao. A Lui, întru totputernicia și înțelepciunea, numai pentru nespusa și negrăita a Lui dragoste cătră noi se fac noao de bună treabă și prea iubite. Preabunul Părintele cel Ceresc dintru înseș a Sa cea nenumărată dragoste și milă au zidit toate fapăturile, și toate le ține, pentru toate are grije și pre toate cu înțelepciune le ocârmuiăște. Un împărat, un stăpân sau un părinte a unei familii cu atâta iaste mai bun, cu cât mai mult își iubeăște pre supușii lui și pentru folosul lor să grijește, lor buna norocire le pricinuiăște. Deci, dintru aceasta să veade câtă iaste bunătatea și mila a Tatălui Ceresc cătră noi; mai întâiu, că ne-au înfrumșetăt pre noi cu duh cuvântăreți și cu minte înțeleaptă și ne-au dat noao mijlocire și chip, ca, numai de vom vrea, din zi în zi mai înțelepți, mai luminați, mai buni, mai desăvârșiți și mai norocoși să putem fi. Alta, precum prin toate fapăturile sale niciodată nu înceată vărsându-și mila Sa spre noi, deci numai să rădicăm noi o căutătură cătră aceasta

făcătoare de bine stea de zi, adecă spre Soare, de carele Sfântul Proroc și Împăratul David cântă, zicând: Și acela ca un mire ieșind din cămara sa să alearge în cale. Ca un mire, adecă împodobit și plin de dragoste, în toate diminețile, din cămara sa ieșind, ca să-și alearge calea sa, și tot pământul să-l vază cu ochiul său cel luminat și cu razele sale ceale aurite, toate să le strălucească, pre toate să le lumineaze și pre toate să le încălzească, și, cu starea sa cea de față, toată făpturile să le îmbunătățească, să alearge în cale! Dintru acelaș minut, dintru carele veacinicul Făcătoriu l-au făcut, curgerea lui iaste neîncetată, neostănită și și veacinică. Și tocmai și într-aceaea vreme când ne acopere pre noi noaptea spre odihnă, iară el altor părți și noroadă luminată zi le aduce, seara noastră altora le iaste dimineață, și miezul nopții aicea, la noi, la alții iaste amiazăzi, după care primăvara tot pământul acopere și îl înfrumșează cu ierburi și cu toate fealiurile de flori, toate leamnele dumbrăvilor le îmbracă și le înfrumșează cu frunze verzi; veselesc și îndulcesc urechile noastre cu dulci întocmite ale aerului în multe chipuri de muzici și cântece paserești, cu care din destul veselesc pre păstori, și pre cea fără răutate păstoriță, și pre cei de nou plămădiți și blânzi mielusei și viței, cei ce se întrec alergând, și pre nestatornicii iezi, încă vara coace toate rodurile pământului, și grăurile noastre le umple de grâu; după aceaea poruncește toamnei cei bogate să vearse pre fața a tot pământului de tot feliul de poame, și se umplă vasele noastre de vin, și, după ce toate aceaste le pune la rânduială și le isprăvește, atuncea, ca să dea pământului nostru pace să se odihnească, câte puțintel, câte puțintel mutându-se și îndepărtându-se, să duce ca să aducă altor părți vară, iară pre noi ne lasă o vreme ca să ne ajutorăm cum putem și știm mai bine, cu sânge de vițe și cu cuptoriul cald.

Deci, acum, vom să mai vorbim pentru dragostea omenească. Dumnezeu au turnat întru toate făpturile dragostea cea firească cătră sine. Toată viețuitoarea să iubească pre sine, pentru aceea neîncetat caută aceea ce-i iaste de folos și ce-i place, și să pleacă și fugă de toate ceale ce-i sânt spre stricăciune, și nu după fire; deci, însuș tocmai aceasta să cadă să fie și pentru om. Așadară, dintru aceste firești și naturalnice, adecă din dragostea cea cătră sine să nasc toate socotințele și lucrurile, acum, dară, toate de aceea atârnă, cum și spre ce iaste de lipsă această putimă a o întrebuița și spre ce sfârșit a o îndrepta. Deci, pentru acest lucru, nu trebuie a trece fără de luare de seamă și alergând, ci să gândim că aicea sântem datori ca toată putearea minții și a înțelegerii noastre să o întrebuițăm, căci dintru acest chip de dragoste să naște toată bună norocirea noastră sau rea norocirea noastră, adecă bunătățile noastre ceale de bune năravuri, sau răutățile, că cine și-ar fi adus aminte și ar fi putut crede ca dintru unul acelaș izvor să poată izvorî dulce și amar, miiare și fiere, binele și rău? Că însuș lucrul și cercarea cea din toate zilele mărturisează și nu lasă nici câtu-i un perisor de îndoire precum că e așa, iară nu almintrelea. Așadară, numai cu o luare de seamă să preluăm seama, lesne și ușor vom cunoaște, și prea luminat, că, din însăși întrebuițarea și îndreptarea cătră sine înseși, să naște dragostea, cât toate ceale prea slăvite și prea laudate și îmbunătățite îndreptări; atâta, și toată neomenia, nedireaptele reale și netrebuitele lucruri. Că omul cel rău crescut, cu inima îndărătnică, și fără de omenie, și cu prisoseala iubirii de slavă deșartă fiind orbit, se face nedirept, urâcios, zavistnic, plin de urâciune și de vicleșug, îngânfat de minte înaltă, de mândrie, tare de cap, însuș volnic, nemilostiv și fără de omenie. Pentru ce tâlhariul jefuiaște ceale streine, și, cu nărav de hiiară, cu inimă și cu suflet sălbatic, varsă sângele nevinovat și

direct a fratelui său, a omului celui asemenea cu dânsul? Nu pentru altă, ci pentru cea din cea nepricepută, și neînțeleaptă, și nedreaptă, și înderetnică dragoste cătră sine însuș, poftind ca sau să capete ceva, sau să-ș izbândească întru ceva, iară, împotivă, îmbunătățitul om, carele din copilăria sa cu înțelepciune și bine crescut și a căruia inimă iaste cu sănătoasă și înțeleaptă învățatură adăpată și umplută, spre bine iaste aplecat și totdeauna a face bine iaste gata. Iubindu-se pre sine cum să cuvine, trebuie să iubească și pre Dumnezeu ca pre un bun mai scump, mai desăvârșit și mai veacinic. Deci, ce iaste dată a iubi pre Dumnezeu, fără numai a trăi cu dreptate și cu omenie; iară iubindu-să pre sine înțelepțește, prin toată vreama vieții sale trage, pofteaște și stă, socotind în ce chip și-ar putea căpăta nume slăvit, de cinste și de omenie; apoi, de aicea se naște dragostea cătră moșie, încredințarea cătră împăratul și cătră mai-marii săi, cea cu prilej și neostenită împlinirea tuturor datoriilor sale, care i se cuvin. Și iară, iubindu-să cu înțelepție pre sine, va iubi câtu-i va fi cu puțință mai mult bunătatea, știind că numai într-însa se află adevărata și cea de pururea odihnă și îndestularea inimii. Cu un cuvânt, dintru înțeleapta și luminata dragoste cătră sine se naște și să face cea de obște și cătră tot neamul omenesc dragoste; după care una și aceeași însăși omul să aseamănă Tatălui ceresc, poftind și dorind ca să poată face fieștecăruia bine, după putearea lui. Pentru aceea, Mântuitorul nostru Iisus, sfātuindu-ne pre noi ca să iubim pre aproapele nostru, aceasta ne-au dat noao măsură și pravilă; ca pre sine însuși, căci au știut prea bine că mai mult și mai bine nici iaste cu puțință, nici nu trebuie a iubi.

Dragostea cătră părinți, prea sfântă și dumnezeiască dragoste! Cui sântem datori după Dumnezeu mai mult să mulțămim decât taților și maicelor noastre! Că, înseș la pomenirea acestor preacinstite nume întru oarecare

uimire vine sufletul, că, după Dumnezeu, părinții ne sânt noao ai noștri făcători cei mai dintâiu, și mai mari făcători de bine, și învățători, și iubitori. Pre scurt, orice iaste prea cinstit nume, prea sfânt, prea iubit și prea milostiv, toate aceaste întru numele a Tatălui și a Maicii se încheie și se cuprind. Dragostea soțienească, nemoteania cea sufletească și însurarea, cununia, mărirea, lauda și înălțarea neamului omenesc! Cine poate după vrednicie a o prescrie? Când să află neprefăcută, neamejitoare, cu omenie credincioasă și cu simțitoare inimă, cu un cuvânt de Orest și de Piliad inimă, și cunosc unul altuia schinteia dumnezeiescului foc, adecă dragostea cătră faptele bune (fiindcă soțietatea cea adevărată tocmai pre însuși faptele bune trebuie să fie întemeiată), așa să iubesc ca cum i-ar fi purtat un pânțece. Cu cât să cunosc mai mult, cu atâta mai mult să cinstesc și se omenesc. Cât mai mult trăiesc, atâta mai mult se iubesc. Dragostea lor nu are măsură, nici hotar, având ei sfârșitul și socoteala, fericită înfrumșetarea și săvârșirea inimii și a sufletului, iară unde sânt aceaste doao lucruri de obște, acolo, adecă, nu e al meu și al tău. Statornicia lor bațjocorează pre nestatornicia fortunii, nici se teame unul de altul, și tocmai cătră moarte să iasă la câmp, împărțășirea lor e veacinică, căci ei tot orice nu e dreaptă facere de bine de nimica o socotesc. Fericit e acela, carele își câștigă credincios soț, însă, fără năravuri bune și fără de fapte bune, niminea să nu aibă nădejde că îl va căpăta.

Vreamea e să căutăm la dragostea nunții, sau a bărbatului și a muierii. Că ce poate fi mai drag, fireaște, și mai neam decât soția sa? Și vor fi doi un trup, de însuși Dumnezeu rânduită sfânta împreunare! Vor fi doao trupuri unul, pentru aceea va lăsa omul pre tatăl său și pre muma sa, și să va lipi de muiera sa. Nu zice: se vor lua, să vor uni, ci să va lipi de muiera sa și vor fi doi un trup. Pentru ce? Ca să fie desăvârșit și ca spre asemănarea

lui Dumnezeu Făcătorului să fie, unul cătră altul slobozind acel dumnezeiesc glas, și grăind: Să facem om după chipul și asemănarea noastră. Împreunarea, cu cât e mai cu dulceață, cu atâta e mai preacinstită și sfântă! Taină mare! Care de Dumnezeu înțelepțitul Apostol cu nimica cu altă nu o au putut asemăna, fără numai cu cea duhovnicească împreunare a lui Hristos Mântuitorului cu Besearica, adecă cu iubitele de Dumnezeu sufletele ceale îmbunătățite. Dumnezeu e Făcătoriu și Tată. Deci, aicea și omul se face, spre asemănarea lui Dumnezeu, făcătoriu și tată. Cu laude și cu mărire răsplătește naturii aceea ce au luat de la dânsa; om vrednic arătându-se pre sine lumii, că asemenea lumii plomoadă și rod dând, și nu rămâne lemn neroditoriu și uscat hotărât pentru foc, nici pentru nerodirea sa dat blestemului celui veacinic, ca smochinul cel fără de roadă. Drept, dară, spun bătrânii noștri că vița, când o sădește omul, îi zice: Dă-mi soție, pre carele voiu îmbrățișa, și până la ceriu ramurile voiu înălța, și cu rodul meu voiu umplea lumea, și întru neamul nostru nu iaste mai rău blestem, ci a blăstăma pre cineva ca să i se stingă vița și sămânța, și buruieni pre vatra focului să-i crească. Pre omul pre carele l-au învrednicit Dumnezeu să fie tată nu se bucură de alta atâta, cât să bucură și se veselește când își însoară feciorii și-și mărită fiicele.

Dintru aceste, care am pus înainte până aicea, din destul să arată că inima care nu simte dulceața dragostei și mila patimilor nu va fi vrednică niciodată laudate gânduri și socotințe să zămislească. Încă mai puțin vreo slăvită și înaltă îndreptare să ia înainte, fiindcă din înseși dragostea, tocmai ca dintr-un izvor pururea curgătoriu, se naște bunătatea cea direaptă și adevărată, mila cătră cei de aproape și dorirea cea fierbinte și neîncetată, ca pre aceia pre care îi iubim să-i facem și norocoși, totdeauna îndestulați și în veac bucuroși a-i vedea. Piepturile care

nu simt și nu pricep întru sine nicio plecăciune spre dragoste sânt pline de gheață și asemenea unei peșteri plină de întunerecul și de noaptea cea veacinică și de fieri sălbatică, unde nicio rază de soare nu o strălucește, notând întru nedeșertatul nectar dulceață sufletul cel mare, și inima cea milostivă a omului celui făcătoriu de bine căutând înaintea lui, și împrejurul lui, și fața cea veaselă râzând și înflorind, aceia pre care îi cheamă părinți și făcători de bine, și bunătatea inimii lui, scriindu-și zilele sale pline de bucurie și de veselie. Să gândim numai întru ce bună stare norocoasă se-ar afla oamenii când se-ar iubi între sine frățește, și prietenește, și cu inimă curată. Atuncea, adevărata și nefățarnica dragoste ar înflori întru inimile lor, ar peri dintre dânșii vrajba și zavistia, s-ar stânje supărările și nedreptățile. Nu numai că nu ar urî pre nimenea, ci fieștecarele de însuși al său noroc îl socotește, când pricinuiște buna norocire aproapelui său: cei puternici a apăra pre cei mai slabi, și întru aceeaa toată slava și vitejia lor o ar pune; și bogatul numai atunci s-ar ținea mai norocos, când ar avea ocazie și bună vreamă au aflat spre bine să-și întrebuințeze binele sau bogăția sa. Omul cel bogat, fără de dragoste, asemenea e lui Tandal, care până în grumaz se afunda în apă limpede, și de seate să topiia. Numai dragostea e vreadnică cu lucrul să arate cât e de bine a fi bogat, fiindcă numai printr-înșă poate omul cu averea sa mult bine să facă, și nume înalt și prea lăudat între frații săi să-și capete.

Toată viața și învățătura Învățătorului nostru Celui Ceresc nu e alta nimica, ci numai dragoste: ne spune noao că Dumnezeu e Tatăl de obște a tot neamului omenesc, și, prin această mângăitoare, preadulce și plină de dragoste învățătură, între toate noroadele aduce dragoste frățească. Oare poate-se afla undeva așa nemulțămitoriu fiuu, care pre așa Părinte nu ar iubi? Dară poate cineva pre Părintele

să iubească, neiubind pre frații săi (adecă pre alți oameni), tocmai fii a acestui Părinte? Încă mai mult au arătat cu lucrul, precum că toată Evanghelia Lui, carea numai spre înseși dragoste iaste întemeiată și așezată, fiindcă toată viața Lui din leagăn și până la mormânt nu au fost altă, fără numai dragoste. Dragoste și plecăciune înaintea părinților cu chipul Său au arătat, plecându-să totdeauna dreptului Iosif și preaiubitei Maicii Lui, tocmai la ceasul morții prietenului și ucenicului său Ioan încredințându-o, dragostea cea prietenească au întărit-o și au proslăvit-o, de aproape și inimeaște iubind pre prietenul Său, pre Lazar și pre surorile lui. Cât e de înaltă cinste cinstita și sfânta însurăciune au adevărit; dintru acesta se poate vedea nu că numai au voit cu Născătoarea Lui și cu ucenicii Lui să meargă la veselia nunții, ci și întâiul semn al puterii Sale cei cerești aicea l-au arătat; și ce au fost mai de lipsă la acest praznic de veselie, adecă vin, vin au dăruit; și ce e mai mult, a da să cunoască acelora care vor primi sfânta învățătură a Lui, ce gând și socoteală e de lipsă să aibă pentru această Sfântă Taină și ce înaltă cinste cătră aceasta prea cinstită legătuință a neamului omenesc să mărturisească, dintru aceasta pre Mirele l-au ales luiș Apostol. Și cu câtă dragoste pre pruncuții cei mici i-au luat în brațele Sale, și cătră pieptul Său cel suflătoriu de dragoste îi cuprindea! La întâlnirea cea iubitoare de prietenie, la cinste și veselie nu numai nu i-au plăcut, ci la aceea și El însuși cu ucenicii Lui au fost părtaș, dându-ne noao chip iubitoriu de oameni, ca cu cei ce veselesc să ne veselim, iară pre cei întristați și care plâng sau să-i mângâiem, sau să plângem împreună cu ei. Blândului și iubitorului de oameni Iisus foarte bine au fost cunoscut că numai cea bună și iubitoare de oameni inimă iubeaște întâlnirile ceale prietenești și veseliile. Iară posturile fariseilor ceale lungi și prefacerea sfințeniei, fețele ceale smolite și întunecate, cunoscând inimile lor ceale viclane

și reale, nu au putut nicidecum răbda, ci i-au ocărât și defăimat ca pre niște nepriatini și făcători de rău neamului omenesc, încă cei mai mult pre păcătoșii cei mari ca un doftor prea bun pre bolnavi îi cerceta, la pocăințe îi aducea și la calea cea bună îi îndrepta. Rodul aceștii cercetări ne arată noao Zachei vameșul, grăind: Doamne, iată jumătate din avuția mea dau săracilor, și de am nepăstuit pre cineva și ale altora am luat, de patru ori mai mult voiu să întorc. Iară fariseul care se ține pre sine sfânt nu va veni niciodată la aceasta pocăință, ia să auzim ce zice și el: Dumnezeuule, mulțamescu-ți că nu sânt ca și ceialalți oameni! Eu postesc de doao ori în săptămână. Vezi minte! Vezi vorbă! Postește omul de doao ori în săptămână! Postește tu, de vrei, toată săptămâna, cine te oprește și cine te întrebă! Postește, deacă îți place, până vei fi viu și până te vei preface de post ca o lăcustă. Căci cu aceea nu te teame că vei împlini nicio poruncă a lui Dumnezeu și nici cât mai puțin bine nimănuu nu vei face. De nu vei cinsti tu pre părinții tăi, și la bătrânețele lor nu vei hrăni tu pre dânșii, și de nu iubești tu dreptatea, și de nu-ți plinești tu datoria ta, care îți iaste dată ție de la obște, și de urăști și ascunzi lumina adevărului, și stingi lumina minții și o întuneci, tu esti omul cel mai netrebuit, și încă ce e mai mult, și de calci și superi pre cel slab și neputincios, și numele și omenia aproapelui tău cu limba cea clevetitoare întini și o negrești, pre săracul și pre văduva superi și-l necăjești, și ostăneala și munca altora supt orice feli de amăgiri și înșelăciune nedreaptă poștești și dorești a lua, atuncea, cu tot postul tău, și călfezeala ta numai o, rugină și o, blestemat, duceți-vă și vă învățați, zice dătătorul de lege, că milă voiu, iară nu jertvă, aceasta vă poruncesc voauă: ca să vă iubiți unul pre altul. Dumnezeu e dragostea, și care petreace în dragoste în Dumnezeu petreace, și Dumnezeu într-însul. Dintru toate aceaste se veade precum toată învățătura

Evangelhiii întru dragoste să încheie. Întâiul semn și peceata despre care se cunoaște precum că Evangelhia iaste de la Dumnezeu nu e alta nimica fără numai dragoste care împărătește într-însa; într-acestași chip, tocmai după aceasta dragoste să cunoaște care e ucenicul lui Hristos cel adevărat; adecă de dorește cea desăvârșit buna norocire aproapelui său, precum și de a sa, de aceea se bucură și pentru aceea cât poate mai mult stă.

O, voi, bine norocoși fii și feate ai neamului omenesc! Care ședeți pre scaunele ceale înalte împărătești, putearea și chipul buneii norociri a lumii aveți a pricinui! De mii de ori e mai mare norocirea voastră întru pieptul vostru cel iubitoriu de oameni, inima lui Antonin și a lui Tit cu dragoste nu numai cătră supușii voștri, ci cătră tot neamul omenesc se aprinde. Nu încetareți ostenindu-vă ca slobozenia minții cea de la Dumnezeu dată și luminarea înțelepciunii să o aduceți și să o sălășluiți între oameni, ca noaptea și întinearecul cel barbaricesc, mojicia, credința deșartă și neștiința gonindu-le, și, într-acest chip făcând, vor rămânea numele vostru nemuritoriu, și slava voastră va fi veacinică, pomenirea și aducerea-aminte de voi va fi precinstită și dulce în veacurile ceale mai îndeparte. Mulțămitoarea inimă a următorilor voștri, prin înțeleptele ale voastre rânduiale și luminarea neamurilor, vor fi oltarele voastre, spre carele să vor aduce veacinice mulțămiri, laude și jertve.

Nu-ți pară rău făcând bine.

Înțeleaptă e ciumentura celor bătrâni, care am auzit încă în copilăria mea, și care, totdeauna țiindu-o în minte, tot aceea îmi iaste mai mult a mea făgăduință, ca *Sfaturile ale înțelegerii cei sănătoase* întru dialectul cel de obște al neamului meu să le tipăresc mi-au fost pre inimă. Așadară, am început de la dragoste, cătră aceasta

cu atâta iubitei inimii noastre și prea dragii materii îndeletnicindu-ne, una, că voi scurta din lungimea nopții de iarnă, ci tocma într-această vreme mă grijeam ce va fi că nu am bani pentru tipărire. Însă, mi-au căzut în minte cuvintele lui Demosten^[8], „că fără de bani nu e nimica”. Însă, mie nu mi-ar trebui mai mult, ci numai să plătesc la tipograf, și aceasta mi-au fost mie tocma nodul la gordie. Mi să învărtea prin minte, ca și feții cei preacrescute măritișul, de am îndrăzni la oarecare (N) ce are vreo cincizeci de florinți, care ar putea lesne să ajute. Și de nu m-aș rușina, aș spune precum am și avut nădejde oarece și m-am și bucurat, ca și sora de nuntași; ci s-au stins toată nălucirea mea și așteptarea, când eu am auzit că tocmai aceiași s-au învăluit într-o mare și grea cheltuială, zidind cloponți și turnuri înalte, și zidiri mari, și înaintea besearicii câte doao turnuri. Iată, acum crez într-o nădejde, am gândit într-o mine; până să vor zidi turnurile și să vor cumpăra clopotele și să vor așeza, să ceare vreme la aceste! În tot fealiul obiceiului în lume! Trebuie, dară, unii oameni să gândească că mai bine vor plăcea lui Dumnezeu când le va fi besearica cu doao turnuri decât cu unul, sau le vor fi copiii mai cu minte privind la doao turnuri. Mai întâiu gândesc, pentru că, când zidesc oarece aseamenea, nu se îndoiesc nicicât, precum nu într-o mărire a lui Dumnezeu fac; încă să zic: dară ce ar face ziditorii când nu se-ar zidi ceva, nu ar fi cu strâmbul când ar socoti și ar prejudeca, precum că și tipografii au gură care cer să mănăce; că acuma e destul purtare de grije pentru goghe și magoghe, pentru clotarniți și clisuri, și ar fi vreme să se întreabe ce face și sora noastră, mintea și înțelepciunea? Oare nu ar fi bine să zidim și pentru dânsle ceva, bine, și care sânt zidarii lor? Pare-mi-se (de nu mă voiu amăgi) ca cu aceasta cale am veni drept tipografi, dar oare ce auzi de acolo, au, doară, ai vrea tu să nu se mai zidească cloponiți și

turnuri? Dară cine te întreabă de aceasta? Nu așa, priatene, nu! Nu aş vrea eu cu totul așa! Și să vor mai găsi în lume care ar vrea bucuros și neîntrebând părerile și și sfaturile altora să le auză, și de veade și cunoaște că iaste într-însul sarie, bucuros îl va primi. Vor fi și de acum înainte sate și orașe unde să vor sfătui frații noștri spre ce vor întrebuința banii cei de obște? Așadară, pentru dânșii e de folos să se facă această punere-înainte.

Zidirea turnurilor și a cloponițelor slujesc spre înfrumșetarea unui loc, satului, orașului sau cetății, deci înțelegerea noastră cea sănătoasă ne spune ca pentru aceea trebuie mai mult să ne grijim, care e mai de treabă și mai de folos la obște, iară apoi după aceea și de ceale ce sânt spre înfrumșetarea besearicii, satului sau cetății. Spun că nicăirea nu sânt atâtea turnuri mai multe decât în Țarigrad, că, ori în care parte te întorci, tot mulțime de înalte și împărătești și prea frumoase turnuri vezi; însă, ia spune-m, de ar sta cineva de dimineța până sara zăuitat cu gura căscată, căutând la dânsele, pute-va câtu-i un greunț de mălai mărunț mai multă minte căpăta de la turnuri? Singur ți să arată. Bine, dară, eu nu voiu, nici îmi iaste cu puțință aicea a pomeni ceale nenumărate și prea înțeleapte scrise cărți, care se află la englezi, la franțozi și la nemți, ci după toată nevoia să ne întoarcă cineva în limba noastră *Jil Blaza*^[9] sau *Don-Chișota*^[10]. Cu aceste, mai mult s-ar lumina la minte, și și a lor săvârșire și buna norocire mai multă dobândă și creștere ar face, decât să li să prefacă și să le crescă toate nasurile în turnuri. Pentru aceasta, iată al meu gând și sfat, că mai bine e cu mult o carte cu minte înțeleaptă și de folos, cu câtu-i place cheltuiele, să o deaie să se prefacă în limba noastră și să o tipărească, decât să zidească cineva doasprezece turnuri, și într-însele să spânzure clopote atâtea, și câte de mari, că de la aceale niciun grăunț de minte nu vor dobândi pruncii noștri, măcar de le-ar urla în veac

clopotele. Scrie unii din istorici că, la încungiurarea Țarigradului, s-au spăimântat turcii când au început a bate toate clopotele în Țarigrad. Drept scrie! Că așa s-au și fost spăriat și s-au fost uimit, cât nu știa unde vor fugi să se ascundă, ci tocmai în Sfânta Sofia: nimic de aceea, destul că s-au spăriat, și unde au fugit, lasă să fugă ei, de aceea nu e vorba! O, Atotputernice Făcătoriule! Cătu e rău lucrul deșarta credință! Scrie toate și crede toate, îndărăpt, și pre spate, și pre dos! Și așa lucruri să îndulcesc a asculta, carele îl pun într-o spaimă, și din zi în zi mai întru adâncă prăpastie și în prăpastia nejudicării îl împinje! Cărți, fraților, cărți! Cărțile ceale prea iubite și prea dragi, și neprețuitul dar ceresc, luminate minți ale prea frumoaselor fiice! Eale acuma pre pământ și pre mare împărătesc, și înțeleapte leji dau! Eale bat războaie și biruiesc! Eale slava norodului celui bine norocos tocmai până la steale o rădică și o înalță! Ci, spre aceasta, poate cineva să-mi răspundă: că noi, românii, până acuma nu avem așa cărți, care ar fi vrednice de a să tipări, și nu iaste cine să le prefacă, și banii a multor însoțiri de obște stau în zadar. Spre aceasta lesne s-ar putea face împărțire și arătare. Că se-ar afla destule feațe care ar putea prea frumoase și alese cărți despre ceale nemțești, latinești și muscalicești, încă și de pre italienești și franțozești în limba noastră a preface, de și-ar vedea și ei vreun folos. Deci, lasă până acuma să fie tocmai așa. Iară, are spre ce să cheltui banii cei de obște mai bine decât spre turnuri. Mai întâiu, să se aleagă din obște oarecâți tineri, cu bun nărav, plecați spre învățătură și ascuțiți la minte, doi sau trei, sau și mai mulți, pre cât va fi și putearea obștii, și să se trimiță cu cheltuiialele obștii ca să se înveațe; care, când să vor învăța bine, vor fi în obște învățați învățători și dascali de prunci, și vor scoate și vor preface cărți, iară până se vor învăța ei acolo, noi vom zidi aicea. Ce? Turnuri? Uh! Mă sugrumi de tot cu turnurile tale! Încă nu

e vremea de aceea, mai-nainte să zidim doao de comode și prea frumoase școli, una pentru feciori, și alta pentru feate. Ho! Ho! Poate că tu vrei și featele să se înveațe! Încă tare voiui, precum și feciorii, să nu se nădăjduiască niciodată un norod până în veac, că va veni întru luminarea minții, întru carele rămân muierile întru prostie și varvarie. Preaînțeleptul și îmbunătățitul Socrat s-au ținut lăudat. Ucenicilor lui prea înțeleapta aspazie să se cheme. Cea cu pomenirea fără de moarte crăiasa anglezilor, slăvita Elisaveta^[11], care patruzeci și cinci de ani cu prea înțeleaptă ocârmuire a crăirii sale au arătat la toată lumea, precum că și muierile ceale crescute bine și luminate la Duh și la inimă cu nimica nu să osebesc de bărbații cei viteaji, heroicești. Papa Sicsit^[12], cel știut al cincilea, nicicât nu s-au îndoit cu mintea ca pre ea să nu o asemenea lui Heneric celui mare, și tocmai luiși numindu-o pre dânsa cea mare la crieri, aceasta e oglindă de doao sute de ani. Însă, noi am văzut în zilele noastre, nu de demult trecute, pre Ecatarina a doaolea^[13], care ei asemenea nu au fost, împărăteasa muscalilor în toată lumea vestită fiind.

Deci, și aceste ale noastre fetișoare spre nimica alta nu sânt născute, ci ca cu vreme să fie și eale maice, care, când vor fi luminate, ce nădeajde va fi de luminarea cea de obște! Drept aceasta, de la cinci ani a vârstei, până la doisprezece, în toate zilele fără de dumineca, doao ceasuri înainte de amiazăzi, și doao după amiazăzi, în școală trebuie să petreacă, istoria, gheografia, loghica și învățătura filosofiei de nărav trebuie bine să înveațe. Că istoria le va învăța ce s-au întâmplat pre pământ înaintea noastră, iară gheografia le va da a cunoaște tot crugul pământului, pre care viețuim noi, și ce feliu de oameni viețuiesc pre pământ, și ce obiceiuri, legi și dreptăți au ei. Iară loghica le va arăta lor calea și modul ca să poată drept și cu bună înțelepciune a gândi și prejudeca. Iară

filosofia, învățătura de năravuri, le va deschide lor ochii ca să vadă și să știe ce sânt datoare să plinească, ca niște fiice, ca niște soațe și maice și chivernisitoare de căși. Arătându-le lor tocmai întru aceea vreamă ce trebuie să facă și de ce să se păzască și să fugă, ca să placă lui Dumnezeu și oamenilor, și ca să petreacă în pace și îmbunătățită viața sa pre lume. Aceaste lucruri sânt foarte lesne cu ajutoriul învățătorului celui bun, în patru sau cinci ani desăvârșit pot să se înveațe, când li să va tâlcui pre limba maicii lor. Lasă, dară, acuma să-ș pună înainte fieștecarele ce bună norocire ar fi a avea așa fiice, soațe și maice! Și aproape de școli trebuie să zidim comodnice căși pentru învățători și pentru slujitori școalelor, și pentru oarecâți prunci, care sânt aleși pentru agerimea minții, care se vor hrăni cu cheltuiala obștii la învățătură. Iară, după aceea, să se trimită la școalele ceale mai mari. Întru acest mod, în vreo cincisprezece sau șasesprezece sau și doazeci de ani, vom avea cine ne-ar învăța fiii și fiicele și a preface folositoare cărți pentru luminarea norodului. Însă, la acest lucru să ceare oarecâțva ani, căci oamenii cei învățați nu răsar așa curând, ca ciupercile pre țealină. Oare mai rămân bani? No, aduceți încoace, apoi nu aveți grije acuma să mai zidim încă o bolniță sau un ospital, și lângă dânsul o grădină mare, întru care vom sădi multe rânduri de plopi, castani, duzi, stăjari și alți pomi, unde bolnavii noștri vara să vor preumbla și să vor răcori. Iată, zidiri și cheltuiiale prealăudate, și cu totul dragostei cei evanghelicești și înțeleajerii cei sănătoase asemenea și întocmai! Deci, acum câți bani vă întrec în cinste să vă fie, nu voiu mai mult niciun greș, zidiți acuma turnuri și tot ce vi să pare spre înfrumșetarea besarecii și a cetății. Când ne vom întâlni altă dată, voiu spune că la școală trebuie o bibliotecă! Însă, de această dată va fi destul, căci cine ceare deodată mult, să întoarce cu traista goală înapoi. Toate aceaste gânduri au pricinuit

întru mine gâcitura noastră: Nu-ți pară rău făcând bine. Ce am gândit, aceea am și scris, nefiind vreadnic a face altceva.

Zi ce e drept, apoi caută de vei putea să scapi.

Tocmai aceasta mi s-au întâmplat mie! Că, tocmai întru aceste zile, îmi veni de oareunde o scrisoare plină de sudalmă și de ocări; și încă, ce e mai de râs, de certare! Zicându-mi că sânt trupesc, și de ceale trupești gândesc, mă întrebă pre mine cine sânt eu, de am luat spre mine un ton învățătoresc, și cine mi-au dat această putere; puindu-mi înainte că aceasta iaste numai mândria mea, atâta a bârfi și a pomeni că trebuie a gândi; că oamenii din veac au tot gândit, și în veac vor gândi; și nici că le iaste de treabă ca să le spun eu acuma întâia dată că trebuie să gândească. Căci cine au auzit și au văzut cândva ca oamenii cei vii să nu gândească; că oamenii nu numai deșteptați, ci încă și adormiți fiind, tot gândesc și visează. Și încă mai-nainte va înceta pământul a răsări iarba, decât mintea omenească a naște gânduri; pofteste să-i spun ce-m sânt posturile și rugăciunile ceale lunji în cale, și întru ce-mi smintesc, de m-am întrarmat și m-am rădicat asupra lor; ba, ca să mă dau mai ales să mă înțeleagă, care sânt aceale reale întrebuintări, împotriva cărora eu atâta zarva rădic. Îmi aduce aminte ca să mă păzesc bine, ca, săpând credința deșartă, să nu cumva răstorn credința cea dreaptă; și aceasta îmi spune, că, în nația noastră, și afară de mine să află oameni învățați, care, deaca vor lua pana asupra mea, îmi vor înferbânta urechile. Mai în urmă, îmi încheie scrisoarea, adaugând că în zadar îmi cheltuiesc banii că măcar să pocnesc ca castana cea neîncepută în jeratec, nicio babă cât mai proastă nu voiui dobândi în partea mea, iară mai departe poftindu-mi de acum înainte mai bună minte.

Datoria mea au fost să răspund spre așa scrisoare, căci, cât putem să ne păzim sântem datori, ca să nu dăm altora nici mai puțină povață să gândească rău de noi. Și, de se-ar întâmpla cândva ca oarecare nu ar avea nedrept, rău gândind, și rău cuvântând pentru noi, atuncea sântem datori să arătăm <în> lumină vinovăția noastră, apoi deci să rămânem fără de grije și în odihnă, că din zi în zi va veni și a vederii zi. Că oricarele care au vrut norodului să deschiză ochii despre oarecare sminteale, și, nesfiindu-se dreptatea să vorbească, adevărul să arată, nu au putut plăcea la toți. Mulți oameni sânt și multe năravuri și obiceiuri se află între dânșii! Multe fealiuri de creșteri, multe și osebite gânduri și socoteală și aplecăciuni! În tot feliul de dobânzi sau întesuri și obiceiuri, cine le va asemăna, uni, și alcătui, și rândui? De-abia Petru cel Mare^[14], împăratul al moscalilor, prin atâtea bătrâne obiceiuri și înrădăcinate nimicuri le-ar pătrunde și ar trece, de ar ieși la marjine. Un om bogat au adus la Aristip^[15] pre un fecior a lui bătrân, întrebându-l ce-i va cere să-l învețe foarte bine filosofia. „Lesne va fi de aceea, răspunsă filosoful, ci mai cu greu ne vom tocni ca să-l dezvăți de toate cele ce au învățat până acuma, aicea iaste nodul!” Trebuie lucru și se cere vremea ca să se prefacă balta în dumbravă, în holde și livezi! Cătu e de a muncă numai pre un om a-l întoarce și a-l aduce să cunoască și să mărturisească că nu au avut drept, dară cu cât mai mult un norod întreg! La aceasta, să ceare sute de ani, sânt de lipsă alte vremi, alte împrejurări și alt neam de oameni de iznou. Auctorul cărții acestia, D. Dositei Obradovici, aduce aicea niște obiceiuri ale sârbilor, însă eu nu voiu să pun acelea, ci tocmai ale noastre, care stăpânesc până acuma între noi, și, din ceale multe, numai oarecâteva voiu arăta; căci au sosit acuma vremea ca, cu ochii cu care am văzut paiu în ochiul altora, tocma cu aceia să vedem bârna în ochiul nostru, și să vedem ce

puteare au așa obiceiurile noastre, când se înrădăcinează odată între oameni. Romanii țineau sărbătoarea *Lupercalia*, pentru ca să nu le mânce lupii oile. Aceasta țin romanii până în zioa de astăzi, noiembrie 12, 13, 14, 15, 16, 17, sărbătorile lupilor, și nu îndrăznesc a tăia nimica cu foarfecele, ca să nu le mânce lupii oile. Tocmai de la romanii cei de demult, care februarie în 22 aveau sărbătoarea dumnezeiții *Fornicalia* sau *Fornicas*, adecă cuptoriul s-au zis, care în alte jertve aprindeau grâu cu paie neîmblătite în cinstea dumnezeiții, au luat, și până în zioa de astăzi îl țin, că la lăsatul de carne, adecă în zioa de zăpostire a postului Paștilor, că eu țin minte că făceau feciorii foc seara și aprindeau hodaite făcute de paie, însă aceasta s-au oprit de la stăpâniri, pentru pricina focului. Iară în 1 mai, țineau romanii sărbătoarea *Umbracolarum*, adecă a umbrărilor, și atunci, cu ramuri verzi și ie făceau umbră înaintea căsilor și puneau frunzari; deci, acest obicei se ține și acuma, că romanii în 1 mai pun armindenii înaintea căsilor. Romanii țineau sărbătoare în cinstea lui Joi-dumnezeu *Sementinas Ferias*, adecă sărbătorile holdelor, ca grindina să nu le strice holdele. Acest obicei tare îl țin romanii aceștia de acum, că joile, din Paști până la Rusalii, foarte le păzesc, și întru aceste zile nimica nu lucră, ca să nu le bată piatra holdele. În 24 iunie, romanii țineau sărbătoarea *Fortunei*, adecă a norocului. Acest obicei țin romanii până în zioa de astăzi, că, în 24 iunie, fac cununi de flori de sunzuiane, și le aruncă pre case, și zic că e norocos acela, a căruia cunună nu cade de pre case jos, și nenorocos socotesc pre acela, a căruia cununa cade depre case jos. Romanii strigau în joc și cântau în viersuri. Așa fac și românii, că zic: Iacă-tă-mă, sărută-mă, mândro, și altele. Romanii duceau mireasa cu steag la casa mirelui, și aceasta și acuma fac și românii. Așijderea, romanii puneau în mână la mort un ban, ca să poată plăti vama, când va trece la

Câmpurile Eliseiești, iară pre mortul îl petreceau rudele cu capul gol până la groapă și făcea ospățul morților. De atunci până acuma, țin și românii obiceiul acesta. Macar, deși sântem noi strănepoții romanilor, precum se poate vedea din obiceiurile aceaste de acum, care le țin românii, tot nu ar trebui să le ținem noi, că moșii noștri multe reale pentru faptele lor au răbdat. Nu e drept și noi să petrecem întru lucrurile lor, că, de vom creade ca ei, vom fi idoli, iară nu creștini luminați. Și iară, din vremile ceale de demult, s-au obicinuit românii cu descântece și vrăji, și până în zioa de astăzi și țin (însă prostimea), așa cât, când se nasc, vrăjesc, când se botează, vrăjesc, când se însoară sau mărită, vrăjesc, când intră în besearică, când stă în besearică și când iasă din besearică, tot vrăjesc; la sărbători mari vrăjesc, când se betejesc, când mor, încă vrăjesc, și, pentru ca să poată mearje sufletul la Dumnezeu, încă vrăjesc; când cumpără, când vinde, când merg să fure, când merg la judecată, vrăjesc, și toată întâmplarea și tot beteșugul au a lor osibite descântece și farmece. Și, pentru fieștecare descântec, are vrăjitoarea osebit dar, cinste și plată. Când ar vrea omul să arate deosebi fieștecare descântătură, care mai bine ar fi fost nici să nu se fie mai auzit de dânsele, ce fac vrăjitoarele, ce cuvinte idolești și turcești întrebuintează în vrăjile și minciunile lor, și cum oamenii cei proști le țin și le cred, ca pre niște leji firești și dumnezeiești, i-ar trăbui, adevărat, multă hârtie și mult să vorbească D. Ioan Petrovici, protopresviterul Hasiașului, la anul 1794, fiind eu învățătoriu tinerimii în Belinți, îndată după ce au înțeles că au venit aci, în sat, vrăjitoarea de la Drăgoiești, au poruncit de au prins-o, și, luând de la dansa făina, cucuruzul, lingurile, cocoșii, blidele, pânza și alte toate care le căpătase vrăjitoarea cu minciunile ei, și împărțindu-le săracilor, iară pre dansa cu rușine au scos-o afară din sat, și cu pază trimețându-o din sat în sat, până la

Drăgoiești, spuindu-i că supt mai grea pedeapsă va fi, de se va mai arăta. Dară ce ziceau oamenii? Strigau, zicând că protopopul nostru n-are leaje și e mai rău decât turcul, că nu lasă vrăjitoarele în sat. Acest de laudă vreadnic protopop multă nevoie au răbdat, până au dezrădăcinat din protopopiatul său să nu să mai deaie nafura cu vin în zioa de Paști. Multe nevoi și supărări de la oamenii cei proști capătă aceia care vreau să le strice sărbătorile ceale idolești și obiceiurile ceale bătrâne, prin care cad ei în varvarie și tirănie. Însă, aceaste oarecânteava obiceiuri s-au pus aicea numai ca să se vadă ce puteare au obiceiurile ceale bătrâne, și precum că de multe ori să află omul la mare nevoie, împotriva lor vorbind. Pentru aceasta, după mai mare parte, mi-au fost mie scrisoarea aceasta spre plăcere, și bucuros răspund spre dânsa, ca să nu las la nimenea nicicâtă îndoială că doară aș aduce eu ceva câtu-i mai puțin împotriva dreapte credinții. Deci, lasă să cetească fieștecarele acest răspuns al mieu, apoi va vedea și va cunoaște adevărul, de-i va plăcea adevărul. [...]

ÎNVĂȚĂTURĂ ADEVĂRATĂ PRE SCURT A VINDECA BOALA SFRANȚULUI,

după experienția și ispitirile^[1] ceale mai noao.
Cluj [Sibiu], în Chesaro-Creiasca privileghiata
Tipografia a lui Ioan Bart, 1803*

Cuvânt-înainte

Fiindcă în Ardeal între norodul cel de rând tare s-au lățit boala cea de sfranț^[2], care de la mulți sau nu să cunoaște, sau, de să și cunoaște, lăsându-să fără de ajutoriu, dintre ei pe unii, cu chin, cu dureri, îi omoară, pe alții îi face sluți, neharnici spre lucru, înmulțirea neamului omenesc o împiedecă sau cu slabe și numai de jumătate harnice spre lucru rămășiță îl sporește: spre vindecarea aceștii boale urâte, ca să nu să lățască mai încolo, s-au milostivit Înălțatul Crăiescul Gubernium a ponunci ca să se facă o carte în doao părți. În cea dintâie, boala sfranțului, fără cuvinte meșteșugite, chiar să se scrie spre înțelesul norodului celui de rând, prin carea s-ar învăța a o cunoaște și a să feri de ea, și, când nu ar afla ajutorință de doftor, cu leacuri de casă sau cu ceale ce mai lesne să află și să câștigă în apotecă, spre vindecarea boalii sale, și până a căpăta ajutorință de doftor, să se ajute. Ceealaltă parte a aceștii cărți să se gate pe sama hirurghilor celor varmeghiești și orășenești. Carea pre dânșii spre cea mai scurtă și mai lesne aceștii boale tămăduire i-ar îndrepta, spre plinirea aceștii milostive orânduiei am scris această carte, carea, batăr numai în oarecât de s-ar apropiia de cugetul cel preaînalt, cea mai mare bucurie ni o vom ținea. Scris-am în Cluj, iunie 30 de zile, anul 1802.

* Transcriere și note: Mircea Mincă.

Doftor Sioci
 Profesor Ecștain^[3]

Cartea dintâia.
 ÎNVĂȚĂTURA NORODULUI CELUI DE RÂND

PARTEA ÎNTÂIA

SCRIEREA PE SCURT A BOALEI SFRANȚULUI
 ȘI LECUIREA SPRE FOLOSUL NORODULUI
 CELUI DE RÂND, LIPSIT DE AJUTORINȚA DOFTOREASCĂ

Întru această scrisoare a noastră, acest rând vom ținea în seacțiia sau tăierea, adecă: partea dintâia, răsărirea sau nașterea boalei aceștiia, urmările și semnele prin care să arată. Întru a doua seacție, vom descoperi modrul lățirii ei, cum de aceea să se poată cineva feri. Întru a treia, boala sfranțului în osebit loc^[4]. a) Curgerea țevii. b) Umflarea gemânărilor. c) Umflarea boșelor. d) Bubele ceale sfranțioase. Întru a patra seacție, boala cea de sfranț preste tot^[5] să va pune înainte.

Seacțiia I

ZĂMISLIREA BOALEI SFRANȚULUI, URMĂRILE EI
 PRIN CARE S-AU ARĂTAT AFARĂ

Boala sfranțului oamenii lui Columbus Hristofor din America o au adus în Evropa în anul 1493^[6], carea atunci cu mult au fost mai primejdioasă, și așa s-au ivit afară: după împreunarea cea necurată, după puține ceasuri, în partea nașterii trupului au răsărit o beșicuță mică, tare mâncătoare sau gâdelitoare, carea curând s-au spart, s-au făcut bubă de sfranț, și, cu urmare, sfrințită cuprinzătoare s-au lățit preste tot trupul, dară mai ales pre obraz, niște zgrăbunțe aprinse de dureare și roșii ca arama, niceodată puruioase, pătate, l-au acoperit, care au fost ca un grăunț de mazere de mari, ba și ca o nucă; cătră acestea s-au

odăogat dureri cu chinuri de noaptea a oaselor, cu umflături înfocate, puroioase și lucioase; prin acestea trupul s-au înăcrit, piiala s-au încrețit și putearea au scăzut, unele mădulări prin bubele ceale urâte s-au rupt, pe care mai târzâu le-au urmat o moarte amară de la acești mișei de multe ori pofțită. A curgerii țevii ceii sfrințite încă nice un semn nu era, care can la jumătate a anului, an 1600, s-au început. Iară apoi nevoia sfranțului au început a slăbi.

Seacția II

DESPRE LĂȚIREA BOALEI SFRANȚULUI ȘI CUM SĂ SE POATĂ OMUL FERI DE DÂNSA

După ce s-au adus boala sfranțului (carea de aici înainte boala dragostei o numim) în Evropa, și de aici în cealelalte mai multe părți a lumii. Lățirea acciia totdeauna prin lipire sau împreunare s-au întâmplat și să poate întâmpla.

a) Prin împreunarea unei feațe sănătoasă cu față sau persoană sfrințită.

b) Prin sugere: dacă pe țita daicii sânt zgrăbunțe sfrințite, aceastea pe sugătoriu îl umplu de sfranț. Sau de sânt în gura sugătorului bube sau beșicuțe de sfranț, și daica cea sănătoată să sfrințeaste.

v) Prin sărutare: dacă materia din buba cea sfrințită din gura sărutătorului prin bale de trupul celui sau ceii sărutate să leagă, să ia sfranțul, iară de le va șterge nu să leagă sfranțul așa lezne în trup.

g) Prin rană: dacă de rana omului sănătos să atinge buba sfrințită sau materia cea veninată a ceii. Așa să pot sfrinți moașele ceale cu deaget vătămat sau alții, carii moșesc de la muierea sfrințită ce naște, așa fierul de slobozit sânge sau țavea de clistir poate sfrinți pe omul sănătos, dacă cu acealea mai nainte s-au atins de bube

sfrințite și, mai înainte, de ce nu le-ar fi șters și curățit bine, s-au atins de trupul omului sănătos.

d) Prin naștere: dacă partea nașterii a maicii este cu bube sfrințite.

e) Prin beutura a mai multora dintr-un vas, dacă în gura vreunuia este bubă de sfranț; așa și prin duhănire să poate lega sfranțul.

dz) Prin culcarea feații sănătoase cu față sfrințită, dacă trupul cel plin de bube sfrințite a ceștiia mai îndelungat să atinge de trupul gol a ceii sănătoasă.

z) Prin purtarea hainei, adecă: dacă haina cea unsă cu materie din bubele ceale sfințite o va purta omul sănătos pe trupul gol.

Seamnele legării veninului boalei dragostei să văd întru aceea parte, în care s-au întâmplat legarea întru acesta chip. Aceaea parte întâia să gâdălește sau, pe cum se zice, mănâncă, după aceea doare, să înfochează. Mai tare să îmbăloșază care acum e plină de venin, și boala o poate trece la altul. Dacă partea aceea în care s-au întâmplat legarea sfranțului nu s-au obicinuit a să îmbăloșea, aci, în locul îmbăloșerii, bubă să va face, carea boala o poate trece la altul.

Boala dragostei, până rămâne întru aceea parte de care s-au legat, să numește în loc, iară dacă de acolo trece în sânge, și tot sângele să umple, să zice de obște.

Seacțiia III

DESPRE BOALA DRAGOSTEI CEA DIN LOC OSEBIT

De aci să ține: a) curgerea țevii; b) umflătura vârtoasă îngemănării, ce să numește *dobă*; v) umflătura boșelor; g) bubele sfrințite.

a) Despre curgerea țevii; aceasta să află la bărbați și e de doao fealiuri: adevărată și neadevărată.

Cea adevărată a țevii ceii sfrințite curgere, după împreunarea cu fața cea sfrințită, de la a doua zi până la șase zile, să înceape cu o gâdilitură plăcută și cu simțire mâncătoare înlăuntrul țevii și urmează o neobicinuită poftă spre împreunare; această gâdelitoare plăcută simțire a treia sau a patra zi să întoarce în durere, buzele țevii să înfochează, să umflă, să roșesc, în pielițele țevii înlăuntru întânsuri sâmțeaste căldură arzătoare, din care, aseamenea puroiilor, pică materie, după care înfocarea să măreaște, și această parte a trupului toată să umflă. Durere carea nu suferă pipăire o cuprinde, cu silire adeseori spre pișare, măcar că numai vreo câțiva picuri de ud poate picura, și aceea cu nespusă arzătoare durere; părțile ceale vecinate încă sânt cu dureri, prin împreună legătura lor. Precum carnea cea din mijloc (perineum), geminăriile, boașele, vasele: adecă, vânuțale în care să strecură sâmânța și oasele dimprejurul părții trupului nașterii să umflă.

Cea neadevărată curgere a țevii să numește aceea, când umezala băloasă fără durere curge din țeave, care urmează din slăbiciuni, sau din strâmtoare a pielcuții vârfului țevii vine; aceasta nu-i de fire sfrințită.

Seamnele curgerii ceii adevărate a țevii ceii sfrințite, din care să cunoaște, sânt aceste: picurarea cu ardere a umăzealii ceii băloasă din țeave, umflarea cea cu durere a părții ceii trupești, arderea udului.

Cea adevărată curgere a țevii ceii sfrințită așa să vindecă: țeavea, cu o fașă de pânză moale cam lată, să se leage în sus, ca să nu spânzure în jos. În ceale mai dintâi doao zile, tot la doao ceasuri să se scalde țeavea în lapte de abiiia cald, batăr un fârtal de ceas; a treia zi trebuie gătită, în loc de lapte, apă de var întru acesta chip gătită: ia un funt de var proaspăt, nestins, toarnă peste el trei cupe de apă proaspătă, meastecă-le bine laolaltă, și, după

ce să va așeza varul în fundul vasului, apa cea limpezită strecură-o și o ține în glaje, bine astupată cu astupuș bun.

În această apă de var de-abia caldă să se scalde țeavea cu o clătire așa întocmită, ca să între apa cea văroase și în țeave, ca și dinlăuntru să o poată spăla.

Bolnavul, după ce să va atinge de țeave, să-ș speale bine mânilor în apă cu sopon, că, de să va atinge la ochi cu mânilor nespălate, sau la gură, sau la nasul, cel mai primejdios sfranț îl va căpăta în partea de carea s-au atins cu mânilor mângălite cu materiia sfrințită. Țeavea să nu să răcească. Pentru că răceala măreaște înfocarea și durearea. Pentru aceea, în vreme friguroasă, slobodă descoperită să nu o poarte, prin care să se răcească țeavea.

Dacă durearea cea arzătoare din țeave ar fi prea mare, să ia sara 10 picuri dintru aceștia din apotecă: (Rp. Ess. Anodina dr. unam. Ds.^[7]; picuri de mulcomit); aceste picături să se cealie din apotecă și să ia dintr-înșii până când să vor alina durerile. Începând durearea țevii a să mulcomi și a să alina, să împrăște în țeave în zi de șase ori cu apă de var proaspătă de abia caldă; decât aceasta încă-i și mai bine, adecă: cu acest licvor din apotecă să împrăște: (Rp. Lapidis Caustici Chyrurg. gr. X. Opii puri gr. IV. Aqua Commun. Unc. V. colat per Chartam); acest licvor cu apă proaspătă până atunci trebuie mestecat, până când îl va putea suferi gura fără de ardere, cu care, de abia cald, de șase ori în zi trebuie împrășcat în țeave; dacă ar pricinui dureare în țeave, care să ție mai mult de trei minute, cu apă proaspătă iară trebuie stâmpărat.

De la începutul lecuirii, în toată sara și dimineața să bea un fârtal de apă fiartă, așa gătită: ia patru loți de rădăcină de nalbă albă; taie-o mărunță laolaltă. Fierbe-o în trei fărtaie de apă, într-un fărtaie de ceas; răcindu-să, străcură-o și o bea peste zi adeaseori.

În tot a treia zi, ia o laxativă (Rp. Rad. Jalap. gr. XXXX. Arcan. duplicat. gr. XX. Calom. gr. III. M. Ds.),

praf de curățenie. Care, în doao linguri (cu care mănânci) de apă reace măstecată, să-l ia dimineața pe nemâncat; după toată mânătura, zamă de carne sau zamă de prune să bea bolnavul.

Cu aceste până atunci trebuie să treiască, până când udul nu arde și nice o dureare sau amortire țeavea nu va avea. Că atunci veninul s-au șters, și rămășița slăbiciunii țevii trebuie întărită cu extractul lui Saturn; să împraoște în țeave, dintr-un vas unde să toarne apă reace proaspătă, în care să pice 10 picături din extract, și să umede împraoșcând într-o zi de șasă ori. Iară de nu va vrea să împraoște, să-ș speale partea trupului cu acea apă de extract de 6 ori în zi.

În câtu-i modrul traiului^[8], carne de porc, cu oțet tare, piperiu, spargă și altele care mână udul să nu mănânce. Vin, vinars să nu bea, să nu să încălzească prin joc, călărire sau prin lucrul mânilor; lucrul mânilor sale fără sâlă și fără osteneală să-l facă. Iară peste toate, cu muieri să nu să împreune.

Curgerea muierilor cea albă sfrințită să cunoaște din umflarea părții trupului nașterii, din înfocarea și din curgerea băloasei și arzătoarei umezeli, din arsura udului, care și în curgerea celor muieresti să sântesc și să cunosc, și așa să vindecă: până când udul arde, să bea sara și dimineața câte un fârtal de apă din apa cea de nalbă, care în curgerea țevii o am scris; partea trupului nașterii de trei ori în zi să o speale cu lapte de-abiiia cald. După aceea, să o speale în zi de cinci ori cu apă de var proaspătă, de-abiiia caldă, sau cu licvorul acel din apotecă, care când am vorbit despre curgerea țevii l-am scris, care cu apă proaspătă așa trebuie stâmpărat, ca să nu usture și să nu ție durearea mai mult de trei minute în partea trupului. Această împraoșcare sau spălare încă și după încetarea curgerii umezelii din nașterea muierii trebuie făcută până în vro câteva zile.

Dacă vine obicinuita lunilor curgere de sânge, spălarea cea cu apă de var trebuie lăsată, care după încetarea curgerii lunilor iară să o trebuințeaze.

Despre dobă

Dobă să zice aceea umflătură a gemănărilor, care din treacerea veninului celui sfrințos din țeave în gemănări să naște, aorea să naște din înfocarea cea împreunată cu curgerea și împărțășirea materii din țeave, care, prin scăderea și răsipirea înfocării de sine, și curgerea țevii scade. Drept aceea, aci despre fealul dobei cel dintâi scriem, a căruia vindecare și tămăduire cu leacuri, care au puteare să răsipească și să scadă boala, trebuie prăbăluită; cel mai puternic leac de răspărțit va fi care urmează: ia jumătate fărină de cucuruz, jumătate flori de romoniță și puținel sopon, fierbe-le în apă ca mămăliga de vartos, cu care bine groasă, cât va putea răbda de caldă, tot la doao ceasuri să se leage, iară pe noapte acel făcut din fărină și din flori aluat ca un flaștrom fiert în lapte cu sopon îl leagă.

Înlăuntru să bea în toată zioa de trei ori câte un fârtal de apă fiartă, care așa o vei găta: ia lemn cânesc, adecă: dulcamară, uscat un lot, sau vearde, un jumătate de lot, toarnă o cupă de apă fierbinte pe el ca la un fârtaiu de ceas, după aceea fierbe-l ca un jumătate de ceas, răcește-l, străcură-l și-l bea; lemnul cânelui să cheamă lătinește *Dulcamara*.

Dacă doba să înceape a să muia, locul unde mai înainte ai legat cu fărină de mălaiu fiartă în lapte tot la al doilea ceas, cât va putea suferi de cald, îl leagă până va sparge, apoi cu flaștrom de *Diahilum*, sara și dimineața, după care să cearce ajutoriul felceariului.

În câtu-i traiul vieții, să păzască ceale ce am comendăluit în curgerea țevii, și să le ție.

Despre umflătura boașelor

Umflătura boașelor sfrințită să zice când, pentru veninul cel sfrințit care au trecut din țeave, s-au umflat și oaole boașelor, care poate fi și a înfocării cei mari a țevii urmare.

Drept aceea, aci numai de cea dintâi vorbim.

Lecuirea aceștiia este aceea ce e și a dobei, numai aceasta adăogând, că umflătura boașelor trebuie legată în sus, să nu spânzure în jos.

Despre bubele sfranțului

Bubele ceale sfrințite sânt de doao fealiuri. a) A sfranțului celui de obște urmarea este când veninul cel trecut și amestecat în sânge să așază pe un mădulariu sau pe o parte a trupului, și acolo pricinuieste bubă, care întru a doao parte le vom scrie. b) Bubele aceii părți sfrințite, care cu amestecarea veninului s-au ivit mai înainte de ce ar fi intrat veninul în sânge. Seamnele din care să cunosc bubele ceale sfrințite – ar fi a sfranțului celui de obște, ori ale celui de un loc, când pătâmeaște numai un mădulariu – sânt: a) învârtoșare albă de pe marginea bubei; b) înfocarea cea orbălțită împrejurul parcanului, adecă, a marginii bubei; v) înlărdoșearea, adecă, grăsimea din fundul bubei, din care curg puroi verzi și galbine.

Bubele frințite așa să lecuiesc: cu apă proaspătă de var de-abii caldă, de șase ori în zi trebuie spălate, după aceea cu scame de cârpe în apa de var muiate trebuie acoperite, care până atunci trebuie să se întrebuinteze această apă, până când învârtoșarea de pe marginea bubei să face moale și albimea să roșeaște. Apoi să vindece buba cea spartă cu extractul lui Saturn, pichind dintr-însul 10 picături într-un vas mic cu apă reace; în această apă să moaie scame de pânză moale și să-ș leage cu dânsăle partea cea sfrințită și orduroasă.

Spre vindecarea aceștii bube cu puroi de sfranț, decât apa de var e mai folositoriu licvorul acesta: (Rp. Lapidis Caustici Chirurgici dr. semis solve in Unc. VI. Aqua communis); dintru acest licvor, atâta trebuie amestecat cu apă, cât nu va simți ardere fiind dintr-însa în gură, și așa să se spele și să se leage la rană; cam caldă să fie apa, și cu apa de var încă să urmează, așa după cum am zis deasupra.

PARTEA A DOAO

Boală de sfranț de obște să zice treacerea veninului care, prin lipire de mădulariu, s-au amestecat în sânge, și prin aceea tot sângele și umezecelele lui să umplu cu venin de sfranț și să spurcă.

Seamnele din care aceasta să cunoaște sânt: a) bubele din gâlateri, ceale împrejur înfocate, cu margini învârtoșate albe și în fund slănoase; b) în piele din afară: a) peteștile ceale în fața aramii, care până atâta să bobocesc, până când sparg câteodată și bube să fac; b) creparea pielii, din care bube să fac; v) beșicuțe mici, retunde, vârtoase, roșii, mâncătoare sau gâdălitore, care fără puroi pier, lăsând după sine urme de peteți în forma aramii; după aceasta părul, musteatele, sprinceanele și unghiile pică; după care veninul întră la oase, mai ales la care sânt mai aproape de piele, precum a fluierilor, mânilor, pieptului, frunții, în mijlocul cărora cu o nespuse chinuitoare dureare să chinuiesc, mai ales noaptea, și mai vartos de cătră zioa; zioa înceată durearea sau să slăbește; oasele de dureare mare fac noduri, ca o nucă de mari, și să puroiesc, adecă fac puroi, să luciesc, să înmoaie cât și cu puțină sâlă să rump; cătră aceastea aorea să adaogă durearea ochilor, orbire, asurzire, a unora mădulări, pentru rănirea, rumpere și mai pe urmă aducătoare de moarte boală uscată. Almintrele, numită hectică, oftică.

La vindecarea boalei sfranțului celui de obște, doao modruri sânt mai bune: unul e ungera, al doilea traiul cu argint viu și mercurium dulce; amândoao ceale mai lezne și mai fără îndoială leacuri, mai fără frică și de mai puțină chieltuială. Fieștecare-i place poate aleage.

Boala sfranțului prin ungere așa să lăcuiește: în zioa dintâi să ia purgație (care în curgerea țevii o am scris); de ar fi tare roșie țavea, care arareori să întâmplă, să-ș sloboadă sânge; după aceea, a doao zi să se scalde în apă de-abiiia caldă. A patra zi înceapă la ungere. Unsoarea așa o va găti: ia unsoare de untură proaspătă, nesărată, un jumătate de font, pune-o într-un mojeariu de marmoră; amestecă în untură un font de argint viu curățit, dară tot câte puțin să iai din argintul viu, să amestece, ca să se stângă bine, și cu piselug de lemn neîncetat o meastecă, și, mestecând câte puținel, mai pune doi fonți de untură. Care neîncetat le meastecă în 48 de ceasuri; cu această unsoare așa să folosesc: dimineața fluierile picioarelor cu flanel cald să le freace, ca supt un fertali de ceas, după aceea însuș cu mâna sa să ungă pe picioare înaintea focului un cvinting și jumătate de unsură, până atunci, până când au intrat unsoarea în trup, după aceea cu flanel cald să se leage și batăr un ceas să se culce în pat. A doao zi nu să unge, a treia zi și amândoao mânila aseaminea să le ungă, a patra zi iarăș hodinește, a cincea zi picioarele cu apă cu sopon de-abiiia caldă să le speale, cu flanel cald le va freca și le va unge, și tot așa va face, lăsând o zi în mijloc, de hodină, acum picioarele, acum mânila, până atunci, până când seamnele franțului vor peri, care tămăduire între 30 și 70 de zile să întâmplă.

Paza până când să lecuiește cu ungere. Aceastea să facă: a) în toată sara să ție picioarele în apă cu sopon sau în apă cu tărăță cam caldă, batăr un ceas, să se tragă durearea din picioare; după aceea sa-și ia ismeane și chemașe spălate; b) ca aburirea trupului prin carea datoria

sa și a argintului viu. O parte din trup s-au obicinuit a să curăți; această sudoare să nu să împiedece (dintru a căruia rămânere în trup mătrice, colică, friguri, pișcare în pânțele s-au obicinuit a să porni); de lipsă este: a) ca bolnavul să fie în casă bine caldă și acolo bine să se îmbrace, să-i fie cald; spre săvârșirea trebilor și al lucrului din casă sau de câmp, numai atunci să poate duce când e bine cald și aeru nu-i umed și vântos; și așa, carii treiesc cu această lecuire toamna sau iarna din căsile sale să nu iasă, însă de nu ar fi cu puțință să nu iasă, atunci să se îmbrace bine cu haine călduroase; b) să bea apă fiartă, care suptiază, îndulcește și curățește sângele, bând în toată zioa o cupă dintr-însa, care așa o pot găti: doi loți de rădăcină de (*Bardana* lătinește, numită *iarbă*; ungurește *széleslapu, édeslapu, nagylapu, bojtorján*), brusturi de cei mari; fierbe-o într-o cupă și o jumătate de apă, până când va scădea să rămâie doao părți, adecă: o cupă; după ce să va răci, strecură-o.

Așa poate fierbe și *Lapatum*, numit lătinește; ungurește: *hegyeslapu, keserűlapu, lósóska*, rumânește: *brustur înghimos, brustur amar, macriș de cal*.

Așa *Soponaria*, adecă: *iarba soponului*; dară, decât toate aceastea, mai bune e lemnul cânelui, a căruia fierbere mai sus o am scris.

Carii nu ar putea bea de aceastea să bea apă fiartă cu rădăcină de *Pteris* <*páfrány*>, numită ungurește; lătinește: *Filix*, sau *apă de cucuruz*.

v) Dacă s-ar arăta seamnele curgerii balelor (care sânt aceastea: ghindurile de supt barbă încep a să umfla, ginginile să înmoaie, să umflă, aburul e puturos), trebuie să lasă ungera și să ia o laxativă, adecă purgație, gura cu gargarizmă întăritoare în tot ceasul să o gargarizăluiască, adecă: leacul care să numește gargarizmă sa-l ia în gură cam cald fiind și să-ș gâlgărizască gura de mai multe ori, până să vor opri balele și seamnele curgerii; gargarizma

cea întăritoare așa o gătește: ia doi loți de jaie sau, care e mai bună și decât aceasta, de *Tormentila*, care să zice *iarba sângelei*, un lot, fierbe-o într-un fertaiu și jumătate de apă. Într-un fertai de ceas, strecurându-o, pune 10 granuri de piatră acră, trei loți de miare, care să zice ungurește *színméz*.

După ce vor înceta balele a curge, iară să înceapă a să unge după modrul și chipul care l-am scris mai sus, și aceasta să o facă până la răspărțirea sfranțului.

Unii cu lecuirea ungerii nu pot trei, pentru că ori le este groasă piiala și răsuflările, adecă: găurile ceale din piiale, prin care ies sudorile și aborii, așa sânt de slabi, cât nu poate intra în trup destul argint viu, sau piiala așa este de sântitoare, cât după ungere să roșeaște, să beșică, sau la ungerea cea dintâi încep a le curge balele; unii ca aceștia, dară, să treiască cu argintul cel viu îndulcit, care așa să rânduiește: în zioa dintâi, să se scalde bolnavul în apă de abiiia caldă; a doua zi să ia o laxativă, care în curgerea țevii o am scris; a triia și a patra zi, sara, ia câte zece picuri din picurii de alinare, de mulcomire, care la curgerea țevii le-am scris. A cincea zi, iară să ia laxativă așa, și a șapte zi sara, ia câte zece picuri din picuri de alinare. A opta zi începe la prafuri (Merc. Dulcis Schelii gr. II. Sach. alb. gr. XX. M. f. pulv. Dent. tales Nro. LX.); dintru acestea, dimineața și sara să ia câte un doziși, adecă: câte un praf de acealea, și bea peste el apă fiartă de lemnul cânelui (*Dulcamara*); cu acestea treiască până când seamnele balelor vor trece, ba încă și după aceea doao sau trei săptămâni. Dacă încep iară seamnele balelor, să nu treiască cu prafurile, ci ia purgație și gargarizăluiscă, precum mai sus am scris, și, stând balele de a curge, iară înceapă la prafuri și să nu înceate, ci să treiască cu dânsese, precum mai sus am scris.

Dacă or scorni prafurile dureare, să le lase, și din picuri de alinare, în zi, de trei ori câte cinci picuri, să ia;

încetând durearea pântecelui, iară să treiască cu prafurile și să se ție în căldură, așa precum este scris în lecuirea cu ungere. În câtu-i pentru mâncare, poate mânca carne puțină, apă cu vin poate bea. Altă acrime, sau ce să poate acri, să nu mănânce.

Dacă și după lăcuirea sfranțului celui de obște s-ar simți ceva rămașită de el, precum sânt: râie sfrințită, boalele piialei, durearea oaselor, dureare de ochi, bube, despre acealea aceasta o însămnează:

a) Pentru răspărțirea sau vindecarea râii cei sfrințite și a boalelor piialei, gătește în apotecă pilule (Rp. Merc. viv. depur. dr. III. Sulphur aur. pulv. Res. Guajac. Melis optimi ana dr. II. Merc. cum Melle teret. in Mortar. vitr. donec globuli Mercuriales disparuerint, dein. adde Sulphur aur. Antim. et Res. Guajac. c. s. q. Gum arabici. ut f. Massa pilular ex qua formentur pil. Nro. 120. perfectæ).

Dintru aceastea, ia sara și dimineața câte trei și bea un fertaiu de apă peste dânsule, fiartă, din lemnul cânelui; folositoare e scăldătoarea caldă; mai tare decât toate, spălarea cu apa cea proaspătă de var.

b) Pentru durearea oaselor cea sfrințoase, sara și dimineața ungă-să cu *linimentum volatile*, așa numită lătinește *unsoare* (care să cumpere din apotecă); bea în toată zioa câte un fertaiu dintru această apă fiartă (Rp. Stipit. Dulcamara Unc. semis Cort. Mezer. dr. I. Inf. in Mens. Aqua dein loq. per 1/8 Hor.). Care și tu o poți găti, întru această formă: ia lemnul cânelui un lot, scoarță de *Mezereum* un cvinting, toarnă apă fierbinte peste ele un fertaiu de ceas, după aceea fierbe-le într-un jumătate de fertaiu de ceas, strecură-le și le bea.

v) În durearea cea de ochi sfrințită, ia tot a treia zi purgație, tâmplele le unge cu *linimentum volatile*, așa numit lătinește *leac*, sau, decât care este mai bun, cu această unsoare: (Rp. Merc. viv. depur. Acidi Nitr. concent. ana dr. I. Digere in Balneo arenæ donec solvatur

Merc. dein triturando adde Olei oliv. dr. II: Axung: porcin: Unc. I. M. Ds. Ungv.). În ochi în toată zioa toarnă câte doao picuri de trei ori, din *tinctura tebaica*, care din apotecă supt acesta nume o dau.

g) Bubele ceale sfrințite așa să lecuiesc, și ceale ce sânt a sfranțului din loc despre care am scris într-alt loc, și despre aceastea mai pe larg am scris întru a doao parte a cărții, fie destul aceastea spre folosul norodului de rând, cu care batăr până atunci pot trei cei cuprinș de această boală, până vor dobândi mai putearnică ajutorință de la doftor, care a o cerca dacă are modru și vreamă să nu întârzieze.

Michael Neustädter

**CUVÂNT PE SCURT DESPRE ULTUIREA
VĂRSATULUI DE VACĂ,**

spre întărirea inimii, pentru toți părinții din Ardeal,
așezat de Mihail Naișteter^[1], sfeatnicul de Sfatul
sănătății protomedicul, în Marele Prințipat al
Ardealului, și doftorul de rând în Sibii.
Sibii, la Ioan Bart, în Chesaro-Crăiescul,
privileghiatul, Dicasterialicescul Tipograf, 1804*

Care-i maica, care, într-o privire plină de grijă la vremea cea viitoare, să nu dorească ca să fie cu puțină depărtarea cea de tot a vărsatului? Care-i iubitorul de oameni căruia numai singură cugetarea aceștii puțințe să nu-i rădicese inima și să nu jertvească toate mădulările spre o împreună lucrare? Părinților! Maicelor! Iubitorilor de oameni! Purtarea de grije a lui Dumnezeu această dorire a lăsat să se plinească. Numai întru voi stă..., și vărsatul îi curățit de tot.

Cum că fieștece lucru nou, încât să atinge de folosul lui, orice obiectum¹ ar fi, întâie strărnește o de obște luare-aminte, și îndată după aceea o mulțime de următori, precum, despre altă parte, un număr nu de puțină socoteală de împotrivnici află. Este o experienție² așa de demult, cât adevărul aceștia nice de o dovadă mai încolo n-are lipsă.

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

¹ *Obiectum* să zice orice lucru despre care să poate zice ceva.

² *Experienție* îi cuvânt lătinesc și să înțeleage prin el cunoștința prin simțiri, adecă prin vedeaie, auzire, pipăire și cealealalte dobândite.

Nicedecum nu-i lucru vreadnic de hulă că înțelepciunea omenească cea sănătoasă nu creade îndată orbeaște, mai ales cu prilejul descoperirii a niscari adevăruri noao, în osebitele fealuri a științei omenești, ci mai vârtos lucrul întâiu curat îl ispiteaște, mai-nainte de ce ș-ar spune ea, judecata sa, despre vreo părare noao. Întru aceea, sânt totuși o mulțime de aflări, a căror folos sau nefolos, macar că spre tot neamul omenesc să întinde, de obște, de la fieștecare om din însoțirea orășenească^[2], după firea lucrului, nu să poate ispiti. Întru aceste întâmplări, cum trebuie norodul să se poarte, dacă almintrilea vrea să aibă folos din descoperirile sau aflările ceale noao? Cu adevărat judecata sa, în lucrurile care sânt afară de putința cunoștinții sale, trebuie despre o parte să o supuie judecării bărbaților celor ce înțeleg lucrurile, sau, după ce lucrul cel nou s-au făcut de obște cunoscut, din lucrările sau faptele lui care să arată, trebuie să închiiaie despre bunătatea sau răutatea lui, precum spre pildă conductorul³. Aflându-să pentru paza de pagubele vremii greale, și după aceea în Țara Nemțască și într-alte țări întrebuintîndu-să, oamenii carii n-au avut nice o cunoștință despre materia electrică (și aceea era cea mai mare parte) nu numai n-au cuprins cum să fie cu putință o mijlocire de pază ca aceea, ci încă judeca că aceea ar fi o împlântare îndrăzneată în lucrurile ceale dumnezeiești, întru aceea fiindcă judecata fizicilor⁴, celor ce cearcă și ispitesc lucrurile, au fost spre părtinirea aflării aceștia. Stăpânirile ceale înțeleapte în mai multe locuri au făcut și au pus conductori, lăsând mai încolo, cu vreamă, cea mai mare parte a norodului să se înveațe mai bine.

³ Conductorul este o unealtă de fier sau de aramă, rotundă ca un sul, care trage la sine materia electrică, din care-i fulgerul și tresnitul.

⁴ Fizicii sânt carii ispitesc firea lucrurilor.

Acum, laudă lui Dumnezeu, aceasta s-au făcut și fiindcă nenumărate pilde folosul acestor mijlociri de pază l-au pus afară de toată îndoiala, în zilele noastre, însuși omul cel prost care prin experiențe despre acestea s-au învățat nu să îndoiaște, nice nu să îngrijază cum ar fi, adecă, acealea cu puțință. Batăr că, dintre o mie, nice unul, până în ceasul de acum, pricina și lucrarea aceștii folositoare aflări nu știe să o tâlcuiască.

Am socotit a fi de lipsă să fac mai înainte această mică însemnare, ca să trec la un obiectum care, de puțin, așa la multe capete gânditoare le da lucru. Și nesocotind ispitele sau probele care toate s-au făcut cu folos, totuș la o parte mare a publicumului⁵ n-au aflat dorita intrare, care, pentru mărimea lui, de la el să putea aștepta. Eu judec că cea mai mare, mai atârânătoare descoperire sau aflare din veacul al optsprezecelea, care acum au trecut, în ultuirea vărsatului de vacă ca o adevărată mijlocire de pază împotriva vărsatului firesc.

De când această foarte folositoare aflare pentru tot neamul omenesc, prin vestitul anglicescul doftor Iener^[3], s-au vestit în toate țările ceale mai poleite a Evropii, ba și în cealealalte părți a lumii, de mai mulți ca de o mie de doftori cu multe mii de persoane s-au făcut probă cu norocită urmare, cu adevărat în osăbite țări, spre pildă: în Anglia, în Franția, în Dania și mai încolo, spre ajutorința acestui sfârșit înțelept, au făcut de obște rânduiale inștitutumuri⁶.

Această aflare foarte de amăruntul s-au tras la ispită și până în zioa de astăzi, întru toate numărul scrisorilor care trec peste mai multe sute, care acest obiectum ș-au ales spre sfârșitul luării sale aminte, această cu un cuvânt aseaminea închiire au făcut. Cum că ultuirea vărsatului

⁵ Publicul însămnază obște.

⁶ *Inștitutum* să zice tocmeală, leage, obicei.

de vacă este o mijlocire de țară sângură nestricăcioasă de a să putea întrebuița în toate modrurile vieții împotriva groaznicei și mai realei decât ciurma, turbatei răotăți a vărsatului firesc, și cum că numai prin această cale sângură poate fi cu putință ca neamul omenesc, de această înfricoșată boală, în carea numai în Evropa, în tot anul, mai multe sute de mii mor, să să poată mântui.

Cine nu va crede cum că după această de obște înțelegere mai a tuturor doftorilor despre adevărul și bunătatea aceștii aflări, după aceste mai multe sute de mii de probe, și cu norocire săvârșite, în mai multe sute de mii de persoane, în mai multe părți a lumii, în osebite fealiuri de viață, cine nu va crede cum că fieștecare părinte, de dragoste îngrijat, fieștecare maică de simțire va grăbi, cum va putea mai curând, cu această norocită mijlocire a să sluji, și pentru ca să-ș răpească pruncii săi din înfricoșata perire a vărsatului; ci, fiindcă după experienția a multe sute de ani, această boală este foarte omorătoare, și pentru că această împungătoare de cunoștința sufletului aruncare (Tu ești omorătorul pruncului tău, că tu l-ai fi putut mântui) de la sine să o poată depărta. Și totuș, îmbătrânitele preiudițiumuri⁷ și înrădecinatele păreri, ne-ncredințările în zilele înțelepților doftori și însuș neadevăratele cu acoperemântul relighiii învălitate, minci-noasăle închieri stau împotriva sporiului și lățirei unui lucru foarte mare și pentru tot neamul omenesc foarte folositoriu.

În vremea de acum, mulțămită lui Dumnezeu, nu să află nice o țară, ba nice un oraș de ceva socoteală în toată Evropa, în care modrul de a ultui vărsatul de vacă să nu fie aflat întrare, dară cea mai mare parte a oame-

⁷ *Preiudițium* să zice judecata cea mai dinainte, dară, să înțeleagă judecata și cea cu greșală. Pecum să zice: așa am apucat, așa voi ținea, batăr că doară lucrul acela poate fi cu greșală.

nilor, adecă norodul cel de rând, încă stă împotriva primirei și aducerii la întrebuințare a aceștii mijlociri sângure păritoare împotriva groaznicilor pustiirii care să fac prin vărsatul cel firesc.

În Ardeal încă, batăr că urmările ceale folositoare a ultuirii vărsatului de vacă, care prin doftorii cei înțelepți, în mai multe cetăți, orașe și sate s-au comendăluit prin mai multe mii de pilde, apăriat sânt arătate, și batăr că prin întrebuințarea aceștiiia până acum multe mii de prunci s-au scos de la moarte, ca și boala vărsatului care începuse a să lăți, în mai multe locuri în răsărirea ei s-au nădușit. Totuș, înrădăcinatele preiudițiumuri a ceii mai mare părți a norodului stă împotriva aceștii folositoare aflări, și cu înlățitul meu praxiș⁸, o, dureare, adeseori o tristă experienție am făcut, că unii părinți nicedecum nu vreau să lase în pruncii săi să să ultuiască vărsatul cel de pază. Nu-i aci locul, nice gândul meu ca să mă arăt a fi apărătoriu a modrului celui nou al ultuirii, lucrul cel bun să apără el pe sine, prin norocitele sale urmări, nice nu-i sfârșitul meu ceva despre modrul și chipul cum trebuie vărsatul cel de vacă a să ultui, nice mai multe să aduc înainte despre osăbirea cea ființască acestui adevărat și acelui neadevărat vărsat de vacă, care mai ales la începutul aflării aceștiiia, neluându-să aminte cu grije, au dat prileji spre multe reale înțelesuri, și așa s-au dat armă în mâna împrotivitorilor lucrului acestui bun, nice ale mele luări-aminte despre această materie nu le voi împărtăși aci, despre o parte, fiindcă acealea la mii de oameni s-au făcut cunoscute, despre altă parte, și pentru aceea că aceste puțineale folii nu pentru doftorii (carii pot afla izvoarăle de unde să-ș iaie sfat), ci numai pentru orășeani și pentru țăreani sânt scrise, ca aceaia, prin punerea laolaltă a probelor celor multe, care în mai

⁸ Adecă, în deprinderea deregătorii mele.

multe țări s-au făcut despre acest lucru, și prin scrisori de obște s-au vestit, acest lucru mare cu străbateră la inimă să vi-l puiu. Și aceasta, ca un lucru ce să atinge de cunoștința sufletului, din datorie și din dragostea omenească să vi-o comandăluiesc, acum când seamnele vărsatului cel firesc (să înțeleage despre locurile acelea și despre oamenii aceia carii, nesocotind toate dojeanele, n-au băgat nice o samă de ultuirea vărsatului de vacă), și prin urmare voi arăta, pe scurt, ce s-au făcut până acum și în țara noastră, prin povățuirea doftorilor și a hirurgilor⁹ celor înțelepți, spre lățirea aceștii aflări. Pildele adeasori lucră mai mult, adecă mai tare inima o mișcă spre primirea a ceva lucru decât multe cuvinte ascuțite filosofești, teoretice; deci, pre această cale a pildelor pornesc și eu, ca prin aceasta puținică scrisoare să pociu adaoge ceva spre binele celor dimpreună cu mine orășeani.

De la o mie de ani încoace, în partea noastră de lume este cunoscut vărsatul. Locul lui să veade a fi Africa cea caldă^[4] (dară, de bună samă, cum au răsărit el acolo nu știm), în Evropa au întrat cu prilejul oștilor celor crucite¹⁰. Și neștiința cea fără de grijă a oamenilor o pricinuit de s-au făcut la noi de moșie boala aceasta, din vreamea aceea încoace s-au arătat nu numai prin o groaznică pustiire, adecă omorâre, care nice la o vârstă de oameni n-au pârtenici, ci cu atât s-au făcut mai înfricoșată, că după luarea-aminte a tuturor doftorilor, mai fieștecare om care n-au murit în pruncenie, și luând puținăne întâmplări afară, trăbuie să o pătimească.

⁹ Hirurgii sânt vindecătorii de ranele trupului, doftorii vindecă boalele dinlăuntru.

¹⁰ S-au zis oști crucite creștinii carii la al zăcilea și al unsprăzeacilea veac după Domnul Hristos s-au sculat cu arme ca să iaie locul cel Sfânt, adecă Ierusalimul, de la păgâni, și avea cruci pe haine făcute.

După socoteala care mai în multe sute de ani s-au făcut, partea a doaozăcilea a neamului omenesc își piiarde frumseatea, partea a doaozăcilea își piiarde sănătatea prin boala vărsatului, iară pe a doaosprăzeacea o povățuiaște la groapă: în Ghermania omoară într-un an vărsatul 70.000 de prunci, prin urmare, într-o sută de ani, 7 milioane! Aceasta s-au făcut cunoscută prin un doftor grijealnic de binele de obște, și după mărturisirea a mai multor scriitori nu-i lucru mărit, de-a nu să creade. Fiindcă această boală cuprinde pre cea mai mare parte de oameni în vârsta cea tânără, pentru aceea să numeaște vărsatul pruncilor, și, macar că nesocotind lățirea cea de pretutindinea, acum nu lasă în loc părearea a unor mai de demult doftori carii au zis că veninul vărsatului este cu omul născut, totuș este lucru netăgăduit cum că acea boală, pentru putearea ei cea prinzătoare, fiindcă prin aer să răsădească, mai toate mijlocirile ceale împotriva ei ajutătoare le face nelucrătoare, cu adevărat adusa prin Ladi Montague^[5], la începutul veacului trecut, din Țara Turcească, ultuire a vărsatului celui firesc, au micșorat răutatea aceștii omorătoare și pustiitoare boale, dară nice de departe nu o împedecat, precum poftea cei iubitori de oameni, în tot anul încă multe mii, prin această boală, de mici s-au făcut jafu al morții, mai multe mii de frumseța lor cea înfloritoare a feții s-au jăfuit sau prin toată viiața bolnav s-au făcut. Pe sfârșitul al optsprăzeacilea, acum de curând trecutului veac, au fost ținut ca neamul omenesc cu aflare folositoare a unei mijlociri ne-nșălătoare de apărare împotriva boalei vărsatului firesc să să îmbogățescă, adecă prin aflarea vărsatului de vacă. Fiind această aflare pentru tot neamul omenesc de mare atârnare, o istorie scurtă a aceștia, precum de la mai mulți scriitori s-au însămnat, bine întru acest loc să va așăza.

De vro câțva ani, în osăbite părți din Anglia s-au luat aminte (precum măcar că nu așa de multe ori și în Țara Nemțească s-au întâmplat) că pe țitele vacilor au ieșit nește vărsaturi de bube, care să osebea de alte vărsaturi de toate, care s-au numit vărsat de vacă, acum, de mult, s-au văzut, în Anglia mai ales, cum că persoanele care s-au cuprins cu mulsul vacilor celor vărsăcioasă și n-au fost avut vărsat firesc au căpătat vărsat de vacă, și și în Țara Nemțească, mai ales în Holștain și în Cutin, să pomenesc întâmplări ca acestea, neosebind mainte vărsatul de vacă cum să cade de alte vărsaturi. Dară în Anglia această luare-aminte nu s-au făcut numai întru o persoană, ci întru o mulțime de oameni, și după aceea toți au fost apărați împotriva vărsatului celui omenesc.

Un doftor anglicesc, Iener, fu luătoriu-aminte despre această arătare, 25 de ani au făcut el numai întru sine, în tăcere, socoteală despre acest lucru, și întru aceea vreme i-au venit în gând să ultuiască vărsatul cel de vacă în oameni, mai-nainte făcând el mai puțin, să zic, în 30 de persoane, care vărsatul cel de vacă de la 10, 20, 30, 40 până la 50 de ani de la vaci l-au fost căpătat și l-au fost suferit, desăvârșit au ultuit vărsat omenesc, și întru aceștia, întru toți pre carii el pre nume îi arată, au fost înzădarnică ultuirea, și experienția așa au dovedit, cum că vărsatul cel de vacă prinderea vărsatului celui omenesc în lungimea vieții o șterge de tot. După aceea, Iener doftorul, în lungul a mai mulți ani, au ultuit vărsatul cel de vacă în mai mulți oameni, în carii ultuind vărsatul cel omenesc nu s-au prins, adecă: după ce au fost avut vărsatul cel de vacă, după aceea întâia au făcut el cunoscută a sa luare-aminte, și după aceea ultuirea mai mulți doftori în Angliia vărsatul de vacă cu norocită urmare. Aceasta s-au întâmplat mai-nainte de șase ani.

În anul 1799, în London¹¹, s-au făcut o rânduială spre ultuirea vărsatului de vacă, și după aceea, la un an au ieșit o poruncă a Parlamentului, adecă a sfatului, ca fieștecare cătană și fieștecare slujitoriu de corăbii^[6], carii încă n-au fost avut vărsat, să li să ultuiască vărsat de vacă; acum toți doftorii cei precepători și înțelepții în Angliia să lovesc despre aceea cum că ultuirea vărsatului de vacă trebuie să urmeaze în locul ultuirii vărsatului celui obicinuit, decăt a căruia îi mai bună, pentru că-i mai fără frică de primejdie, pentru că-i boala mai lină și de totul mântuiaște de unele fealiuri de urmări și întâmplări, care nu arareori cu ultuirea vărsatului pruncesc sânt împreunate.

Ultuirea vărsatului de vacă foarte curând o au trecut din Anglia, în Franția, Italia, Șveția și în Ghermania, și în puțină vreme acest modru plin de blagoslovenie a ultuirii vărsatului de vacă peste tot pământul cel lăcuit s-au lățit. Așa ultuiesc în Madrit¹², precum în Petropol¹³, în Constantinopol¹⁴, precum și în Lisabona¹⁵. Însuș întru amândoaș Indiile și până la China s-au răsădit ultuirea vărsatului de vacă; foarte de folos va fi ultuirea vărsatului de vacă pentru lăcuiitorii cei de cătră miază-noapte, mai ales pentru islandianii, pentru grinlandianii, la carii vărsatul cel omenesc să arată întru a sa înfricoșată formă. Vreadnic de însămnat lucru-i că la începutul ultuirii aceștia în Franția (în care lucru ura naționalicească să veade vinovată) să străduia a dovedi împotriva lucrării vărsatului de vacă. Au prăbăluit în oamenii aceia în carii au fost ultuit vărsatul de vacă și l-au fost petrecut cu mare sârguință să ultuiască vărsat omenesc nu numai în cătu-i modrul ultuirii, ci încă, în

¹¹ Londonul e orașul cel mai dintâi în Anglia.

¹² Madritul este orașul cel de lăcuiță a craiului Spaniei.

¹³ Petropolis este orașul de lăcuiță a împăratului Moscoviei.

¹⁴ Constantinopol este orașul de lăcuiță a împăratului turcesc.

¹⁵ Lisabona este orașul cel dintâi în Portugalia.

mulți de aceia făcând mai multe tăieturi, au pus materie foarte multă ca să se umple de vărsat omenesc, dară, în zadar, că toți aceia carii au fost avut vărsat de vacă au rămas mântuiți de cătră cel omenesc vărsat, acum, dară, s-au încredințat și în Franția despre putearea vărsatului de vacă cea apărătoare, acum și întru această țară ultuiesc de obște în tot locul, și au făcut și o soțietate^[7] spre ultuirea vărsatului de vacă, carea de muierea lui Bonaparte a mai-marelui conzul să va ținea, să va apăra. [...]

După această aci adusă istoricească arătare despre lățirea vărsatului văcesc prin toată Evropa, probele care s-au făcut și în țara noastră despre acest lucru pot face hotărâre.

Și în Țara Ardealului curând s-au lățit veastea aceștii folositoare aflări anglicești, cătră sfârșitul anului 1800 adus Școt^[8], hirurg anglicesc (acela care înainte de vro câțva ani pe lord Martnai^[9] în cală lui cea de solire cătră Hina l-au petrecut), cu prilejul călătoriei sale prin Ardeal cătră Constantinopol (Țeligrad), vro câteva ațe de ultuit unse cu materie de vărsat de vacă în Sibiiu, și un bărbat foarte vreadnic de cinste învățat, a căruia nume aci pentru sfiala îl tac, au făcut proba cea dintâi cu acest modru nou în iubiții pruncii săi, și au poate că materiia ș-au fost pierdut putearea de lucrat sau alte pricini mie necunoscute s-au adăogat, destul că proba cea dintâi n-au avut sfârșit bun. Și să vedea a fi spre scădearea aceștii aflări noao, dară în scurtă vreme după aceea au dobândit mai mulți doftori, nu numai în Sibiiu, ci și în alte orașe, materie adevărată de vărsat de vacă, și în toate părțile ultuirile s-au făcut cu așa norocite urmări, cât până acum și în patria noastră în multe mii de prunci s-au ultuit, la carii boala așa de lesne s-au așezat, și tocma aseamenea așa de lesne au trecut, precum în toate ceale mai sus pomenite țări. În

Cluj, de la al 8-lea a lui octombrie 1801 până în ianuarie 1802, s-au făcut 361 de ultuiri cu vărsat de vacă și până în zioa de astăzi această norocită aflare cu o ne-nțetată râvnă să mijcă înainte; cu o aseamenea lucrare să sâr-guiesc doftorii din Brașov acest folositoriu modru al ultuirii în ținutul lor a-l lăți, și toate urmările aseamenea întăresc folosul cel ființesc al ultuirii vărsatului de vacă; în Sibii și în unele sate dimprejurul Sibiiului de la doftorii și de la hirurgii de aici mai în mulți de 4000 de prunci s-au ultuit, precum și în strajament lângă Sibiiu, aseamenea în Orăștie, în Broș, în Ibașfalău^[10] și într-alte locuri, orașe și sate, care toate aci a le aduce înainte ar fi pre lung, în multe sute de prunci și cu adevărat cu cea mai dorită urmare s-au ultuit. Nice unul dintru toți aceștia, în carii cu adevărată materii de vărsat de vacă, cu cuviincioasa grije și supt purtare de grije doftoricească s-au ultuit vărsatul de vacă, a căroră număr lesne suie până la 20000, n-au căpătat după aceeaa vărsatul cel fiirec; nu toate persoanele au fost primiiitoare de vărsatul cel de vacă, dară aceasta nu o zic nice un doftor înțelept. Mai încolo am avut și eu în trecuta iarnă prilej nu numai luare-aminte a face cum că ultuirea cea apărătoare, carea, almintrilea, întâmplările ceale greale a frigurilor ce mor cu șcarlat le stâmpără, adecă le molcomeaște, ci și am luat sama cum că pruncii carii mai-nainte mai mult au fost lânțezi, betegoși, după ultuire s-au făcut cu mult mai sănătoși.

După așa multe pilde numai pe scurt aduse înainte, după așa de multe fealiuri în toată Evropa de la prea harnici și iubitori de adevăr doftori, cu toată socoteala făcute probe în multe sute de mii de persoane și prin scrisori lumii împărtășite, din care din toate foarte aseamenea urmări s-au arătat, cine va trage îndoială această aflare folositoare? Și totuș, și această ultuire a vărsatului de vacă ș-au găsat împotrivnici, dară, foarte

puțini. Spre rădicarea a unor prejudețămuri și împotrivituri, și spre mai bun învățul norodului, vreau eu aci a împărtăși spre învățătura orășeanilor și a săteanilor, pe scurt, ispitirea și cercarea unor temeuri împotriva ultuirii vărsatului de vacă, care un doftor prea luminat, într-o scrisoare între noi încă puțin cunoscută, le-au vestit, neatingând aceea ce să ține de însuș doftorul, și numai el sângur poate a să învrednici.

1. Acesta nu-i nice un temeu împotriva lucrului, de zice cineva, eu vreau încă ceva a mai vedea, nu vreau îndată să fiu cel dintâi, eu nu vreau de tot lucrul nou a mă apuca și cealealalte. Binele în toată vremea este drept și bun, fie nou, fie vechiu, și nu poate să se întârziase. Unul ca acela care întârzie în ce chip oare vrea a să mângăia, a să odihni? Dacă un prunc a lui cuprins de vărsat va muri, oară numai cu sângura uitare la el? Căutarea la judecata altora nu poate nicidecum hotărî lucrurile noastre, în care lucruri poruncește mintea și deatoria, și nimica nu poate să ne mângăie despre realele urmări a lăsării.

2. Omul nu trebuie să treacă pre Dumnezeu și nice să fie prea înțelept. Mai nu este lipsă nice de o dovadă cum că această punere înainte să razămă în o prea nedreaptă înțeleagere a purtării de grije a lui Dumnezeu, cum că aceea cuprinde o groaznică hulire a lui Dumnezeu, care numai oamenilor celor prea proști poate să li să iarte. Omul trebuie să gândească pe Dumnezeu a fi foarte de jos, ca oamenii, neputincios, nemilostiv, numai de voia sa. Și șieș foarte împotrividu-să, dacă poate omul să crează că El, cel Atotputernic, înțelept, bun, au dat oamenilor minte, ca binele, norocul său, mijlocirile spre acela, deatoriile sale să le cunoască, toată făptura spre folosul lor o supus și vrea numai unei boale, unei periri pre carea El, așa precum și alte firești reale o lasă, ca să le deaie prilej să se

întrebuințeaze cu mintea sa, și din voia sa să se supuie, și primejdiiia cu răbdare să o așteapte, El au lăsat răul asupra noastră nehotărât, și acum, ca un om care află plăcere în patimile altora, va fi cu voie rea. Dacă noi vom vrea a ne trage de la rău? Cugetarea unei clipite ne va descoperi ne-mpotrivit, ce-i de osândit în zisa: Omul poate lua pre Dumnezeu pe dinainte.

3. Acesta-i lucru nefiresc a treace o boală de la un dobitoc la oameni, poate ceva cu aceeaa din firea cea dobitocească să treacă la oameni. O dureare tocma, și unii doftori au gândit întru acesta chip! Fieștecare om cu minte trebuie să vadă cum că aceasta e cu neputință prin a patra parte de un picur a umezealei dobițești ceva din firea cea dobitocească într-un trup omenesc a să răsădi; noi în toate zilele, în mâncările și în lecurile noastre, așa multe părți din vaci și din alte mai urâte dobitoace băgăm în trupurile noastre, și totuș nime nu să teame de dobitocie. Iară dacă urechile ceale prea jingașe să vatămă prin numele vărsatului de vacă, așa pot să gândească, cum că acum, din cea mai mare parte, cu materie care acum mai de multe ori au trecut prin trup omenesc să face ultuirea, și așa le va peri scârbirea.

4. Lucrul încă e prea nou, și încă-i puțină și nu îndestulit statornică experienție despre el. Ceale de tot mai-nainte nepricepute păreri, fără socoteală făcute și la fire cu oarece sâlă arătate luări-aminte a norodului din Anglia au fost peste un jumătate de veac bătrâne, fără de a le lua sama vreun doftor, și spre binele neamului omenesc să le fie făcută cunoscute. O sută de mii de experienții care s-au făcut de atunci încoace pot și pre cel mai îngrijat om cu îndoială îndestuli. Un doftor deosebit niceodată nu pofteaște să creadem în zisa lui, dară o sută de doftori din mai multe părți a Evropii să unesc în luările sale aminte, și încă până acum nime pe

vreunul dintre ei despre acelea nu au putut afla de minciună.

5. Fi-va și în clima noastră, adecă în partea aceasta de lume în carea lăcuim noi după modrul vieții noastre, urmarea ultuirii vărsatului de vacă așa bună, precum au fost aceea în Angliia? Această întrebare nu să poate face mai mult după și în toate părțile din Franția, Italia, Ghermania și Rusia, și în cealealalte, bunătatea lucrului pre sine s-au arătat, și aceasta nu are lipsă de mai multă dovadă, cum că clima nu are nice o întrare în lucrul acesta.

6. Nu-i slobod a face, din prunci sănătoși, bolnavi, aceasta n-ar fi slobod cu adevărat dacă nu s-ar face cu un sfârșit înțelept, așa precum aceasta nime nu o va afla nedreaptă, dacă ca să împiedece o boală îndelungată, batăr nu așa grea, dară primejdioasă, întrebuițează un leac, pentru care pre bolnav pe puțină vreme îl cuprinde ceva, iară după aceea de tot fără de frică îl face și pentru totdeauna îl vindecă, așa este și fără îndoială slobod, un prunc care până aci n-au avut vărsat, și așa totdeauna spre primejdiia unei boale carea este aseamenea unui rău ce mai nu să poate încungiura să cumpănească, dintru această primejdie plin, prin aceea a-l mântui, că o boală ușoară, sau de ar fi și ceva mai grea, numai totdeauna fără de primejdie pe puțină vreme i s-ar într-adins pricinui, pentru că numai atunci, dacă n-ar fi mai mult vărsatul și dacă sfârșitul s-au stricat, nebunie și lucru neslobod ar fi unui prunc a-i ultui vărsatul de vacă.

7. Să aduce boală noao în lume și să înmulțesc ceale, și fără de aceea, fără de număr pedeapse a oamenilor. Așa numai acela poate vorbi, care să uită numai la clipita de acum: prin ultuirea vărsatului de vacă, cu adevărat o rană din ceale mai înfricoșate a neamului omenesc să depărteaze, boala cea lesne carea urmează în

locul ei nimica nu ar înșămna, tocma de am trebui totdeauna să o ținem, dară și aceasta niceodată nu s-au întâmplat, fiindcă aceasta nu-i lipitoare, stă în putearea noastră a o depărta după ce s-au dobândit sfârșitul cel mai înalt.

8. Dară este lucru adevărit cum că ultuirea vărsatului de vacă ne face fără primejdie împotriva vărsatului omenesc, și și pentru toată vremea cea următoare ne face fără de frică? Toate de răspunsul cel întăritoriu a aceștii întrebări și de cea deplin adevărință a aceștii întăriri să țin și razimă. Nu-i acea nefrică desăvârșit, sau numai pentru osebită vreme are puteare, toată ușurimea și neprimejdiia ultuirii vărsatului de vacă nimic nu poate să ajute. Pentru aceea, tocma fireaște la fieștecare om mai-nainte îndoială despre acelea să face, și aceea osăbit cu luare-aminte este de a o ispită.

Ce să atinge de experienția carea despre vărsatul cel pruncesc, care s-au arătat după ce au suferit vărsatul cel de vacă, s-au făcut și să aduce înainte, nu-i nice una făcută cu cuvincioasă grije și cu ispită ca o adevărată arătată luare-aminte, cum că, după săvârșitul celui deplin și adevărat vărsat de vacă, vărsatul cel pruncesc iară să fie venit, iară cine vrea întâmplările aceale care să pot întâmpla (și adevărat s-au și întâmplat), ca pe lângă vărsatul cel de vacă să iasă și cel pruncesc, să le socotească ca niște doveade împotriva adevăratei puteri și neprimejdii vărsatului de vacă, și aceale le vestește și într-adins le lățește, acela îș arată ne-nțeleagerea și puțina sa cunoștință despre acest lucru, sau lucră din răutate.

Dară, oare, ceale până acum făcute experienții sânt destule ca pre noi să ne învingă, cum că vărsatul cel de vacă pentru de-a pururea ne face fără de frică de cătră vărsatul cel omenesc, cea de obște experienție a țăranilor?

Și ceale acum mai sus numite într-adins făcute ispite a doftorului Ienner, adecă: în multe fealiuri de oameni, carii înainte de îndelungată vreme au fost avut vărsatul cel de vacă ultuind vărsatul omenesc toate, întru urmările sale să unesc întru aceeaa cum că fieștecarea a doao oară cu vărsat pruncesc făcuta ultuire au rămas fără de lucrare, aceasta este însușirea sau firea puterii de a să prinde pentru vărsatul cel pruncesc, că el, dacă să ștearge, nu mai răsare iară. Că vărsatul nu-l capătă de doao ori, vărsatul cel pruncesc prin vărsatul cel de vacă desăvârșit să stinge, aceasta o arată urmarea a mai multor probe și mai multe experienții, cum că legarea vărsatului pruncesc după vărsatul cel de vacă nu lucră în trup, adecă nu să leagă. Și nice un temei nu avem de față de a zice că putearea de a să învârșăți cea împedecată prin vărsatul de vacă mai încolo, în urmă, pre acest iară poate să răsară, dacă o dată prin răbdarea vărsatului de vacă au fost șterși.

9. Cea de multe ori făcută ultuire fără de bună urmare a vărsatului de vacă; și puțința de a să putea strămuta vărsatul de vacă prin mai multe răsădiri dintr-un om într-altul. Putința vărsatului celui neadevărat de vacă face tot lucrul primejdios, și spre întrebuințare, netreabnic. Cum că materia carea să ia dintr-un prunc spre ultuire întru altul, mai pe urmă, dacă mai de multe ori decât de cinci aceasta să întâmplă, să strămută. Din vorbele doftorului Iener, în multe chipuri oamenii au închiiat, carea în scrisoarea sa cea dintâie zice cum că el așa de multe (adecă: de cinci ori) vărsatul cel de vacă din un prunc întru altul l-au răsădit, fără de a scădea putearea de lucrat a materiii, dară dintru aceeaa nu urmează cum că aceasta numai de atâtea ori să poate face, ba, cei mai mult, doftorii din Ghermania au arătat de nou luări-aminte, cum că materia și până la mai

multe neamuri adevărată și cu putere rămâne de a face să răsără vărsatul cel de vacă.

Dară de n-ar fi nice aceasta, și de ar răsări, precum în vărsatul cel pruncesc prin mai de multe ori făcuta ultuire dintru unul întru altul, mai pre urmă vărsat de vacă neadevărat, și nu vărsat fără de primejdie, totuș, prin aceea așa de puțin precum prin puțința vărsatului celui neadevărat de obște, ultuirea aceluia de tot nu-i neprimejdioasă și de a nu să putea întrebuița nu să va face. Că cu adevărat are de lipsă doftorul din vreme în vreme a dobândi și a ținea materie proaspătă și adevărată de vărsat de vacă, și toate acelea a le încungiura, care pot da prilej spre răsărirea vărsatului celui neadevărată de vacă.

Dacă vărsat neadevărat prin întâmplare răsare, avem îndestulite osebitoare seamne prin care de toată înșălăciunea putem scăpa, și lucrurile noastre de bună samă pot fi desăvârșit. Așadară, nice întru această socoteală cât de mică îndoială poate să afle loc. Cu adevărat nu să poate tăgădui că ultuirea vărsatului de vacă nu arareori să greșeaște, cât prin aceea sfârșitul ultuirii să poate face înzădarnic, când prin venirea la mijloc a legării și a vărsatului cel pruncesc deodată să arată, nesocotind că greșirea ultuirii vărsatului numai în stările împrejur este întemeiată, care omul cu adevărat nu totdeauna le poate încungiura, și cum că este un modru al ultuirii care niceodată nu greșeaște; să întâmplă totuș îndată cât numai până acolo au sosât omul, nu tocma întru acelea căsi să face ultuirea, în care sau în vecinătate cărora vărsatul pruncilor acum este, adecă unde legarea vărsatului ș-au găsit loc, la de doao sau de trei ori ultuire mai încolo; nu-i altă greutate afară de puțină ne-ndămână, carea pe doftori mai de multe ori îi atinge. Cine prin aceea de ultuirea vărsatului să va înfricoșa și va voi să fie împotriva

aducerii acestui lucru la întrebuițare puțin socoteaște și cumpăneaște cealealalte mari folosuri aceșt<e>ia.

Accastea sânt împotrivrile ceale mai chepetenii, care pre împotrivrnicii ultuirii vărsatului de vacă i-au mișcat, dară aceastea, precum din ceale mai sus-zise să veade, nu au loc. Încă până acum nu avem nice o pildă adevărat arătată cum că cineva care au avut vreodată vărsat de vacă să fie căpătat după aceaea vărsat omenesc, așîșderea nu să poate arăta vreo pildă cum că ultuirea vărsatului de vacă ar lăsa după sine niscare urmări primejdioase vieții, fantazii și visuri despre păgubicioasele urmări a ultuirii vărsatului de vacă, pentru vreamea cea viitoare; doară pentru veacurile ceale târziu următoare destule s-au scornit, însă aceastea așa de vreadnice de răs sânt, cât nu sânt vreadnice nice de o luare-aminte. [...]

[Michael Neustädter]

ÎNVĂȚĂTURĂ DE BUBATUL DE VACĂ
 pentru dezrădăcinarea și istvovirea bubatului firesc,
 după porunca Preainălțatei Împărății, prin
 Arhiepiscopul Carlovețului și Mitropolitul Stefan,
 părinților și tuturor celor mai bătrâni ai neamului
 românesc comendăluită.

În Buda, s-au tipărit în Crăiasca Tipografie a
 Universității din Peșta, 1804*

Dintru toate răutățile care pre neamul omenesc cumplit
 vatămă și nepărtinit istovesc, nu iaste nice una mai stri-
 cătoare și mai groaznică decât aceea ce cu numele bubat
 (vărsat) tuturor e cunoscută.

Că pre această lume mare și largă nu să află niciun loc
 în care să nu fie fost această răotate, adecă bubatul, cu-
 noscut, nu să află orașe sau sate în care să nu fie omorât
 bubatul, adeveseori și în nestatornice vremi, ca și însăși
 ciurma, precum pre pruncii cei mici, mai tot într-un chip și
 pre cei mari; nu să află aceale orașe, nici sate, zic, în care
 să nu fie împedecat vrăjmașul bubat creășterea și pustiit
 înmulțirea neamului omenesc; și poate că nu să află nicio
 casă supt toată stăpânirea preainălțatului nostru împărat,
 în care să fie rămas toți de această boală păziți și apărați.

O mie de ani au trecut de când s-au adus bubatul din
 jăroasa Africa^[1] și pre pământul nostru s-au ivit; și cât din
 neștiință, atât și din nebăgare în samă, în scurtă vreme
 așa s-au lătit și s-au înrădăcinat, cât fieștecare om, afară
 de acela ce în pruncie au răposat, iaste silit de a cădea în

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

această ticăloasă nevoie și de a pătimi această chinuitoare boală, carea, din începutul ei până astăzi, așa au fost totdeauna de înfricoșată și aducătoare de moarte, cât prin dansa, a doaozeace parte a neamului omenesc, dăruita de Dumnezeu frumsește o pierde; ceaealaltă a doaozeacea parte de trupeasca sănătate să lipsească; și încă ce iaste cu mult mai înfricoșat a auzi, a doasprăzeacea parte a neamului omenesc mai-nainte de vreamă moare: așa cât numai în Țara Nemțească, în tot anul, până la șaptezeci de mii; așadar, într-o sută de ani, șapte milioane de suflete, de această groaznică boală, fără de ajutoriu, pier!

Așa e în Țara Neamțului, unde iaste norodul luminat cu lumina învățaturii și destui doftori procopsiți să află, și mai cu samă fieștecarea găzdoaie știe lecui și ajuta pre cei din casa sa. Dar câtă jale și amar e pe la noi voi înșivă prea bine știți, ați văzut, ați pătimit, și toți carii sânteți mai bătrâni și în zioa de astăzi pătimiți.

Mulți aleși și iscusiti doftori în tot chipul s-au nevoit și cu multe fealiuri de mijlociri ș-au bătut capul de a putea pre această aducătoare de moarte boală, de nu de tot dezlădăcina, barem cătuși de cât ușura și cu opăcitoare mijlociri a o întâmpina, și pentru aceea, dintre alte prea multe mijlociri, și oculația (*Impfung*) bubatului firesc începu a să lua înainte și a să întrebuița prin o doamnă anglezască, cu numele Ladi Montague^[2], carea oculație mai vârtos în Țara Turcească au fost cunoscută și întrebuițată: însă mai toți aceia ce au făcut această cercare cu nespūsă pagubă s-au încredințat că mai suszisa oculație nu iaste acel mijloc cu care să poate bubatul firesc mult ușura sau de tot scurma. Pentru că, de au și ieșit vreodată bubatul oculuit mai lesne și mai domolit, de nenumărate ori au ieșit el groaznic și de moarte pricinuitoriu, și tocma așa au rănit și au omorât pre cei mai mulți, ca însuși bubatul firesc.

La anul 1799, în norocitele noastre zile, slăvitul doftor englezesc, domnul Edvard Jenner^[3], ca când ar fi fost de Dumnezeuiasca Pronie povățuit, au aflat o mijlocire prin carea să poate bubatul firesc din toată lumea foarte lesne dezrădăcina și în veaci istvovi: și neamul omenesc, de această înfricoșată boală, carea de o mie de ani stăpânește, deodată și de pururea mântui. Această izvodire (aflare) a lui într-acestaș chip s-au întâmplat.

În multe părți ale Țării Anglezești au zărit oamenii pe țâțele vacilor nește bube ațîțitoare ce, dintru toate bubele și zgrăbunțele care pe țâțele vacilor să fac, răsar, cu totul sânt osebite și să cheamă *bubat de vacă*, în oareșicare locuri, și aceasta s-au luat aminte, că oamenii aceia, carii au muls pre aceale vaci, au căpătat bubat de vacă, și după aceea, bubatul firesc de dânșii niciodată nu s-au atins, și așa au rămas toți cu fața și obrazul curat.

Această întâmplare, adecă că, la oamenii aceia ce au avut bubat de vacă, cel firesc nu treace, făcu pre mai sus pomenitul doftor, domnul Jenner, așa de luătoriu aminte, cât 25 de ani, la bubatul de vacă și la oamenii aceia carii, mulgând vacile, l-au căpătat, în taină au privit, și mai pre urmă, la acest gând au venit: că, când s-ar ocului oamenilor bubatul de vacă, prin această oculație s-ar putea bubatul firesc dezrădăcina și de tot scurma; căci el au aflat că, precum acei oameni, carii, mai-nainte cu 10, 20, 30, 40 și 50 de ani, bubat de vacă singuri de sineși au căpătat, așa și toți aceia, căroră el pre bubatul de vacă au oculuit, pre cel firesc niciodată nu l-au avut.

După ce au aflat numitul doftor toate ceale până aici zise despre bubatul de vacă și a lui oculație, le-au făcut lumii cunoscute și, așa, îndată începură foarte mulți doftori, hirurghi (felceri) anglezești a ocului oamenilor bubatul de vacă în toată țara și, precum el, așa și alți prea mulți vreadnici doftori, în alte țări și locuri, deplin s-au încredințat: că numai bubatul de vacă iaste adevărată și

îndestulată mijlocire, cu carea tot omul din lume foarte lesne să poate de bubatul firesc păzi și feri, și numai prin el să poate bubatul firesc, de pre tot pământul, în veci dezlădăcina și conceni.

Acest lucru începu pre încet în toată Anglia a să cunoaște și, supt acoperemântul preainaltei stăpâniri, din zi în zi mai mare folos a aduce: că, din crăiasca poruncă, nu numai la tot ostașul de uscat și de mare, care bubat firesc n-au avut, ci și 60 de mii de prunci, bubatul de vacă cu nepovestit folos s-au oculuit: dintru carii nici n-au murit nice unul de bubatul de vacă, nici au mai căpătat bubat firesc. Măcar că mai târziu, pentru mai buna încredințare, la zece mii din înșiși pomeniții prunci s-au făcut probe, s-au oculuit bubatul firesc; dară în zădar, că ei, după făcutele probe, au rămas nevătămați, și în toată viața, bubat firesc n-au avut.

Această întregului neam omenesc cu totul folositoare facere de bine nu putu lungă vreme nici altor împărății nearătată și ascunsă fi, ci, după ce au făcut lumea nenumărate cercări și despre prea mare folos al făcătorului de bine bubat de vacă s-au încredințat, în scurtă vreme, și în următoarele țări: în Franția, Italia, Șveția, Rusia, Borussia și Țara Turcească, s-au vestit și până la însași India și Hina, așa s-au întins și s-au lățit, cât în zioa de astăzi nu numai între noroadale ceale de tot proaste, ci mai în toate părțile lumii, cu anevioie să poate afla vreo provincie în carea să nu fie bubatul de vacă cunoscut și la multe mii de oameni oculuit; și toți aceștia, măcar că s-au și amestecat cu accia ce au căpătat bubat firesc, ei tot, de la mic până la mare, nevătămați și neatinși au rămas.

Precum preamilstivul nostru monarh^[4], după părinteasca socotință și necontenita purtare de grijă de a supușilor săi bună norocire și fericire, așa și crăiasca sa înălțime, ministrul oștii, arhiducul Carol^[5], spre aceasta prea milostiveaște au priveghiiat și s-au nevoit, și și acum

să nevoiesc ca neprețuitul bubat de vacă și în pământurile noastre să se înducă și să se întrebuințeze.

Adevărat că bubatul de vacă și nepovestitul lui folos, pe la noi, și mai vârtos în hotară, nu sânt necunoscute, și oareșicaria oameni, ce în oculația numitului bubat mai tare s-au nevoit, au și dobândit plată ostenealelor sale din preainalta milă împărătească, însă, cu toate acestea, preadoritul sporiu în lucrul acesta încă nu să veade. Pricinile aceastii slabe sporiri poate că sânt de multe fealiuri.

Cu putință iaste că cea mai mare parte a oamenilor de neamul vostru despre bubatul de vacă și a lui oculație atâta încă n-au auzit, cât acum aud, și despre prea marele folos a aceștii oculații n-au fost încredințați. Și și aceasta iaste cu putință, că înrădăcinata credință deșartă, prostiia și închipuirea cea mincinoasă și cu totul îmbeznită despre dumnezeiasca purtare de grijă – unele ca acestea dez-mântă și întârzie întrebuințarea aceștii mari și neprețuite bunătăți. Căci poate fi că mulți din voi gândesc și cred că n-au fost, nici iaste mintea omenească de afla vreo mijlocire prin carea s-ar putea bubatul din rădăcină scoate și de tot prăpădi, și poate că din adânca prostie, și aceasta cred, că Dumnezeiasca Pronie au rânduit acestuia sau aceluia ca să moară de această cumplită boală.

Însă Atotputearnicul Dumnezeu, mai vârtos pentru aceea au dăruit oamenilor priceapere și minte luminată, ca să poată ei fi părtași bunătăților și facerilor Lui de bine: au supus lor toată firea, le-au dat stăpânire preste toate făpturile, și de multe ori pentru aceea i-au lăsat să cadă în fealiuri de ispite: pentru ca să se vadă siliți de a-și întrebuința darul minții sale și toate ceale ce stau împrejur, spre folosul său, înțelepțește să le întoarcă.

Oamenii până acum ș-au închipuit, au scornit și au aflat multe lucruri, care nu prea demult și noi, ca pre niște taini de mintea omenească necuprinse și neajunse, le-am socotit. Cine au gândit sau ș-au putut odinioară închipui

că va întorna omul vreodată trăznetul din fireasca sa curgere și-l va îndrepta încătrău el va vrea? Și tot ați văzut sau până acum ați putut vedea că putearea minții omenești poate aceasta face. Ați putut vedea că, prin împlântatele prăjini de fier – mai vârtos deasupra înaltelor zidiri (magazinuri) în care să ține praful de pușcă –, ne putem de primejdiile trăznetului apăra. Așadar, și dintru aceasta luminat să veade că dumnezeiasca purtare de grije spre acel sfârșit au dăruit omului mintea, ca prin întrebuintarea ei să întoarcă și să depărteze de la sine năpădirea ticăloșiilor streine, ce, din neștiință sau ne-băgare în samă, lezne i să pot întâmpla.

Prin multa bătaie de cap, neobosâta iscodire și cercare, au aflat mintea omenească și spre scurmarea bubatului firesc o mijlocire, adecă, pe oculația bubatului de vacă. Pentru aceea, auziți și înțelegeți și voi, o, românilor, și fiți despre aceasta deplin încredințați; pentru că lumea prin multe sute de mii de oameni au aflat și s-au încredințat că oricui să oculuiaște bubatul de vacă înaintea bubatului firesc, acela niciun fealiu de bubat mai mult nu capătă.

Ian căutați împrejurul vostru, priviți la frații, surorile și prietenii voștri, câți să află întră dânșii, carii numai de bubatul firesc au rămas orbi, șchiopi, chilăviți și schimosiți! Și acum cu mare ticăloșie de a-și cerșui câte o coaje de pâne sânt siliți! Câte maici să află, care pre iubitele sale fete (fiici) în floarea tinerețelor prin această boală le-au pierdut! Câți tați, carii de fiii săi, de toată mângâierea și răzâmarea bătrânețelor sale s-au lipsit? Câți părinți să află, carii despre alte părți sânt norociți și odihniți; însă când le vine în gând că fiii lor încă nu s-au bubat, și de această boală nici într-un chip nu vor scăpa, atuncea din adâncul inimii oftează și cu amar plâng, pentru că ei prea bine știu că, de nu le vor și muri pruncii de această boală, dară orbi sau șchiopi sau almintrelea

stricați și schimbosiți lesne pot rămânea. Și cu această de viață scurtătoare grijă și frică a bubatului să luptă părinții de la însași nașterea, până la creșterea cea desăvârșită a fiilor săi. Cât iaste părintelui de jale și de amar când veade pre dulcele său fiu în această cumplită boală chinuindu-să și nu puține săptămâni în rane și în puroi zăcând, când îl veade adeseori orb, de tot rănit și fără de niciun ajutoriu nu e de lipsă de a vi să povesti, că toți carii ați pătimit această ticăloșie prea bine știți.

Toate aceste vreadnice de lacrimi nenorociri să pot prin oculația bubatului de vacă împrăștiia și în veci conceni, carea oculație așa iaste de ușoară, cât la pruncii cei mici și gingași și în somn să poate isprăvi, și puțina ei durere, la pruncii cei de tot slabi, mai mult de doao sau trei zile nu ține: iară la pruncii cei mari și tari, nici nu să poate zice durere, că puțintica groază carea prin oculație să pricinuieste o rabdă și o uită pruncul jucându-să și veselindu-să.

Din ceaste până aici zise, puteți voi singuri socoti ce osebite mare iaste întră bubatul de vacă și cel firesc. În această boală vreadnică de tânguire, fiind pruncul plin de bube și de rane, înoată în puroi, să muncește câte cinci săptămâni și moare: în aceea puțintica durere, fără de nicio muncă alergând și jucându-să, o uită și rămâne viu, cu trupul curat și sănătos; în aceasta, nu-i pot nici părinții, nici doftorii, nici cât e mai puțin ajuta; în aceea nu-i trebuie niciun ajutoriu de la nimenea, pentru că iaste sănătos și fără nicio nevoie. În aceasta, de nu și moare, dară orb, șchiop, blăznit și schimbosit poate rămânea, și așa văzându-să, își uraște viața cea luiși și altora, amară și grea; în ceaea, rămâne cu viață, și după cum l-au zidit Dumnezeu și l-au născut mumă-sa.

Așadară, tot părintele, carele din lenevire sau din credință deșartă nu întrebuintează acest prilej sau fuge de dânsul, acela să știe de bună samă că, murindu-i pruncul

de bubat, va da răspuns înaintea înfricoșatului Județ, ca un ucigaș al fiului său, pentru că-i putu păzi viața și de cealelalte nevoi devreame a-l apăra, dară n-au vrut.

Pentru aceea, îmbărbătați-vă, o, părinților, bătrânilor și voi toți, pre carii v-au pus Dumnezeu ca să stăpâniți și să povățuiți pre alții; sărguiți-vă și nu întârziați de a priimi această facere de bine a vieții, carea, spre norocirea și fericirea pruncilor și viitoriului vostru neam, vi să pune înainte; nu întârziați, zic, de a priimi acest neprețuit dar cu bucurie și cu inimă umilită! Depărtați mai sus-zisa răotate și ticăloșie de la sângele vostru și stângeți atâta piardere a neamului vostru! Mai toată lumea, nu numai noroadele ceale luminate și iscusite, ci și ceale de tot proaste și sălbatece, de la marginile pământului, au priimit și au întrebuițat bubatul de vacă, numai ca să apere și să păzască pre pruncii săi de această groaznică și pierzătoare boală. Nu mai fiți nici voi așa negrijelnici ca până acum, ci grăbiți, alergați cu unite puteri de a nu lăsa ca să vă mai moară pruncii de bubat! Să știți că și preainălțatul nostru împărat au dat pre fiul său cel întâiu născut^[6] și următoriu în scaun, spre a bubatului de vacă oculație! Și aceasta să știți, că, din porunca dregătoriei mirenești, să va da voao toată mâna de ajutoriu și lesnirea, ca să puteți dobândi pruncilor voștri bubatul de vacă și să vă vedeți preadorita poftă împlinită, fără de multa voastră osteneală și piardere de vreame.

Voi numai vă nevoiți și fără de zăbavă năzuiți cu pruncii voștri la aceia ce spre oculația bubatului de vacă de preainalta împărăție sânt rânduți. Meargeți la aceștia voioși și cu mare dragoste le dați de știre și ceareți și priimiți de la ei acel leac și ajutoriu în dar, pre carele până acum cu niciun preț și de la nime nu l-ați putut căpăta și cumpăra.

Dumnezeiasca purtare de grije au auzit suspinurile și rugăciunile multor dreți și cuvioși părinți, și după mila

sa cea bogată au dăruit oamenilor un leac prin a căruia întrebuințare să pot foarte lesne apăra de această cu totul înfricoșată boală, carea de o mie de ani să țâne.

Drept aceea, prea lămurit vedeți că dezrădăcinarea cea de tot și concenirea cea veacinică a bubatului în voia și putearea voastră stă și de bărbăteasca voastră nevoință, ce întru acest lucru o veți pune, atârnă!

POVĂȚUIRE CĂTRĂ ECONOMIA DE CÂMP

pentru folosul școalelor românești celor din Țeara

Ungurească și din părțile ei împreunate. Cu
milostiva îngăduință a împărăteștii și chesaro-
crăieștii și apostoliceștei măririi.

Nelegată, cu 30 crei<țari>.

La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
Ungurești, 1806*

DESPRE ECONOMIA DE CÂMP. SCURTĂ ÎNVĂȚĂTURĂ

Tâlcuirea economiei

Prin economie se înțelege învățătura carea arată cum
trebuie lucrat pământul ca să se sporească câte ne sânt
spre hrană, spre îmbrăcăminte și spre alte folosuri. [...]

Cap V

Despre grădini

§ 1

Despre îngrăditul grădinilor

De lipsă iaste ca grădinile așa să se îngrădească
împregiur, cât într-însele să nu poată străbate nici om,
nici dobitoc. Spre aceasta slujeaște gardul uscat și gardul
viu.

A. Gardul uscat se poate face :

1. Prin șanțuit, carele mi se veade a fi cel mai lezne,
căci nu pofteaște mare cheltuială, ci numai muncă.

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu, Doina Grecu.

2. Din nuiale și pari, carele pre câmpii, de unde sânt departe pădurile, a-l face omului siriman e cu neputință, celui mai cu prindere îi vine în mare cheltuială.

3. De bârne sau de pălanc, carele și mai în mare cheltuială vine.

4. De zid, ci a zidi numai aceia pot, carii au punga plină. Așadară,

B. Pentru plugarii românești n-ar fi mai bine ca de s-ar învăța a-și face garduri vie, care barem se fac cu ceva osteneală, dară apoi țin din nepoți în nepoți. Aceastea se pot face ori din ce fealiu de arbori, ci mai bune sânt ceale înghimpoase, precum sânt toate fealiurile de spini. Mie mi se veade că păduceii sânt cei mai buni de a face garduri, carii așa se sădesc: pre unde îi iaste plugariului voia să-și închidă locul de grădină, împlânte pari și pre aceștia îi îngrădească cu nuiale, numai rar, apoi toamna de amândoa laturile gardului sape doao șanțuțuri nici prea largi, nici prea afunde și le lase să rămână așa preste iarnă, ca să deagere pământul cel săpat; apoi primăvara, cât se duce neaoa, sape, de unde va afla, păducei și sădească în șanțuțuri ca de doao pălmi departe unul de altul, apoi îi ude ca să se prindă. După ce s-au prins, la al doilea sau al treilea an, taie cu firezul toți păduceii de la pământ cu o palmă sau cevaș mai sus, ca să aducă mai multe mlădițe. Mlădițele aceastea, după ce au crescut câtva, le împleteaște laolaltă și așa, după vro câțiva ani, vei avea grădina așa de închisă, cât nu-ți va mai trebui a o închide. Atunci poți culeage și gardul cel din mijloc.

Sădesc unii și soci, mai ales pre șanțuri, ci aceștia nu sânt de folos pre lângă grădini, pentru că trag foarte tare la dâșii furnicile și alți vermuleți carii strică apoi și la legumi, și la arbori.

§ 2

*Despre grădinile ceale de legumi**A. Despre locul grădinilor celor de legumi*

1. Locul grădinilor celor de legumi trebuie să fie așezat și în fața soarelui.

2. Fieștecarea grădină de legumi trebuie împărțită în patru părți neaseamene, încât iaste pentru grăsimea pământului; în care părți, care legumi trebuie semănate se va zice unde voiu vorbi despre fealiurile legumilor.

3. Părțile aceastea iarăș se împart în table pre lângă care nu fără de folos se sădesc pomi oltuiți în gutăi carii nu țin umbră legumilor.

B. Despre unealtele ceale trebuincioase la lucratul grădinilor de legumi

Întră unealtele care sânt de lipsă la lucratul grădinilor, ceale mai de frunte sânt care urmează:

1. Hârlețul (așăul) iaste o lopată de fer ascuțită la vârș și cu tăiș făcută pre de laturi, sau o lopată de lemn cu fer ascuțit în capăt, cu carea se sapă pământul.

2. Grebla, cu carea se netezeaște săpătura și se astupă semânța. Aceasta poate avea colți de fer sau de lemn, ci e mai bună cea cu colți de fer.

3. Sapa, carea e mai mare și mai mică; cu cea mai mare se drusuluiesc cărările și se sapă (căpăluiesc) legumile ceale mai rare; cu cea mai mică se scormoneaște pământul printră legumile ceale mai dease.

4. Cofa cea de udat, carea trebuie să aibă în vârșul țevei ceii de pleu un ciur mai lat, ca să se poată uda ca și când ar ploua.

5. Roaba (tiriboanța) iaste de lipsă ca să se care cu dânsa pământ sau gunoiu pre straturi.

V. *Despre săpatul grădinilor*

Grădinile se sapă primăvara sau toamna, ci mai bun iaste săpatul cel de toamna, pentru că săpătura prin ploile și zăpăzile ceale de iarnă foarte se întocmeaște; grădinarii încă nu au atâta lucru cât au primăvara. Săpătura cea de toamnă primăvara numai se greblează și se face straturi care nu trebuie să fie mai late de cinci șuhuri.

G. *Despre gunoitul grădinilor*

Grădinile, când se sapă, se și gunoiesc. De va fi putred gunoiul, se preasără pre deasupra, iar almintrelea se astupă supt săpătură, ca să se putrezească preste iarnă. Gunoiul de cai, fiind mai călduros, iaste cu mult mai bun pentru grădini, căroră tare le place căldura.

D. *Despre semănatul grădinilor*

Mai nainte de a-ți semăna grădina, trebuie să aibi semânțe bune, strânse din anii trecuți, care așa le vei avea, deacă ai luat seama, când le-ai strâns, să fie semânțele coapte, greale, întregi, pline, nu de pre coccani, ci de pre ramuri strânse, nici au degerat sau s-au încins sau mucezit după ce le-ai cules. Având semânțe gata, la semănatul lor ia seama:

1. Ca semânțele ceale din firea sa tari mai nainte să le moi, ca cu atâta mai rapede să răsară.

2. Să știi care semânțe când trebuie să le seameni.

3. Semânțele ceale glutinoase (lipicioase de olaltă), ca să cadă aseamenea când le vei semăna, trebuie amestecate cu țerână.

4. Semânțele care sânt aseamenea cu alt fealiu de semânțe nu trebuie semănate aproape de olaltă, almintrelea vei putea sminti p<entru> p<ildă> în loc de curec să sădești corelabe sau dimprotivă.

5. După ce s-au astupat semânțele prin greblat, straturile trebuie bătucite cu lopata, ca să se lipească

pământul de semânțe, pentru că așa cu mult mai curând vor resări.

E. Despre udatul grădinilor

Grădina fără de apă e ca și trupul fără de suflet și munca pusă în grădini fără de udat când e vremea secetoasă iaste în zădar. Drept aceea de lipsă iaste ca în grădinile în care nu sânt lacuri, nici cură râuri sau pârao pre lângă dânsele, să se sape atâtea fântâni, câte vor fi de lipsă ca să se poată uda grădina. Iară la udat înseamnă aceastea:

1. Cu apa, cât o scoți din fântână, îndată nu trebuie udat, ci după ce stă un dărab în cadă și se mai încălzește.

2. Legumile nu trebuie udate pre soare niciodată, ci numai seara sau dimineța.

3. Mai bine iaste a uda straturile mai adeseori decât o dată prea tare, pentru că, udându-se prea tare, se bătuțește pământul pre lângă rădăcina legumilor.

4. Numai până sânt tinere trebuie udate, iară după ce au lepădat floarea, strică legumilor a le uda.

J. Despre săditul legumilor

Legumile pentru aceea se sădesc, ca să nu fie prea dease. Iară la sădit trebuie luat sama ca:

1. Să nu se sădească până nu vor avea patru sau cinci foi.

2. Să se sădească pre seacetă numai seara; pre ploaie, măcar când zioa.

3. Să nu li se vatăme rădăcinile, mai ales ceale de pre de lături, când se smulg.

4. Să nu se sădească în mai slab loc de cum au fost crescut. Bine ar fi când s-ar putea sădi cu tot pământul de pre lângă rădăcină.

5. Prea des să nu se sădească și, cât se sădesc, îndată să se ude ca, sfărâmându-se pământul prin apă, cu atâta mai bine să se lipească de rădăcini.

Dz. Despre săpatul și plivitul legumilor

Săpatul și plivitul buruienilor dintră legumi e tocma de lipsă, despre carele, fiindcă iaste știut tuturor, alta nu zic, fără numai că trebuie luat foarte bine seama ca, săpându-se și plivindu-se buruienile, rădăcinile legumilor să nu se vatăme.

Z. Despre fealiul legumilor

Legumile care se fac în grădini sânt foarte de multe fealiuri. Eu despre toate a scrie nu poci, pentru ca să nu mi se prea înmărească cartea spre mai mare cheltuială a școlasticilor, ci numai despre acelea voi a scrie, care sânt mai de lipsă pentru plugarii românești, și despre acelea, încă numai pre scurt. Așadară, legumile se împart:

1. În ceale cocenoase și foioase. De acestea se țân: tot fealiul de curec, chilul, cartifiolul, corelabele, știrul, șpinatul, tot fealiul de sălată, macrișul, mărariul, anișul (mărariul cel tare), cimbrul, șparga, carciofoii ș.c. Așijderea ierburile ceale mirositoare: săfranul, măgeranul, busuiocul, mintă, jaia, ruta, tămâița ș.c.

2. În ceale rădăcinoase, precum sânt: sfeclile, morcovii, napii, petrinjeii, păstarnacii, țăliarul, răditele, hireanul, crumpele (pearele ceale de pământ), piciăucile ș.c.

3. În ceale ceapoase, precum sânt: aiul (usturoiul), ceapa, hagimile, porul, hăgimițele ș.c.

4. În ceale păstăioase (ghijoase), precum sânt: fasolea (păsula), mazerea, lintea, bobul, țărțerița, cecii ș.c.

5. În ceale împulpate și cărnose, precum sânt: peapenii, lubenițele, crastaveții, cucurbetele ș.c.

§ 3

Despre grădinile ceale cu pomi sau pometuri

Locul în carele se sădesc arbori roditoare se cheamă pomet, iară pometurile atâta de cinstite au fost de la

început, cât de la lucrarea lor încă nici împărații, nici craii, nici oamenii cei mai mari sau mai învățați ș-au oprit mâinile vreodată. Nici fără de pricină (cauză) au făcut și fac aceasta, pentru că, afară de folosul cel mare al poamelor celor de multe fealiuri, desfătarea carea se are din pometuri încă e foarte mare. Cu economia de câmp încă atâta sânt de încleștate pometurile, cât una de alta nu se poate despărți; drept aceea, vreadnic lucru iaste a lua bine seama la toate câte se țin de lucrutul pometurilor, de carele se țin: semănatul, crescutul, oltuitul, săditul, ciungăritul, lecuitul, și agonisitul fieștecărui fealiu de arbori roditoare.

A. Despre semănatul arburilor

În pomet se alege un dărab de loc așezat în fața soarelui, în carele se fac șanțuțuri ca de o șchioapă de largi și de afunde, iară de departe de la olaltă ca de trei șuhuri, ca să se poată săpa și plivi printră eale; apoi toamna sau primăvara sâmburii cei de poame se seamănă prin șanțuțurile sau brazdele acealea unul de altul de un șuh de departe. Sâmburii pot fi de poame sau selbatece, sau domeastice (casnice); ci mai buni sânt sâmburii cei de poame bune, pentru că în mlădițele care cresc dintr-înșii cu mult mai cu folos se oltuiaște. Sâmburii carii se seamănă primăvara preste iarnă se țin în năsâp la loc de-așa, ca să nu îngheațe, ci să încolțească, că așa, apoi, mai rapede resar. După ce au resărit arburile, până ce sânt mai tinere trebuie mai adeaseori udate, pentru că așa cresc bine.

B. Despre crescutul arburilor

După ce au plinit mlădițele un an, din locul în carele au resărit se pot muta în alt loc, carele drept aceea se gătește în pomet, ca într-însul să se crească arburile până ce sânt de oltuît și se numeaște școală de oltoi, precum se numeaște și locul în carele se seamănă școală de semănat.

Când se mută pomii din şcoala de semănat în cea de oltoi li se taie rădăcina cea din mijloc ca ceale de pre de laturi cu atâta mai bine să se poată lăţi şi întări; ci mlădiţa nu trebuie vătămată, pentru că, vătămându-se, foarte tânjesc pomii; nici trebuie des sădiţi, ca să poată creşte şi în rădăcină, şi în trupină.

V. *Despre oltuit*

Fiindcă toţi pomii carii resar din sâmburi cât de cât selbăticesc, ca să se ţână în buneatele ceale mai dinainte trebuie oltuiţi, iară oltuitul e mai de multe fealiuri şi se face precum urmează:

1. Prin împlântatul ramurilor în trupină, carele se face în doao chipuri: împlântând ramurile întră coaja şi lemnul trupinei sau în crepăturile trupinei. În cea dintâiu împlântare la aceastea se ia seama:

a) Ramurile ceale de oltuit trebuie culease din pom roditoriu şi de bun fealiu în luna lui făurariu, mai nainte de a porni mugurul spre înflorit, şi trebuie culease care sânt nevătămate şi numai în anul trecut mai târziu crescute, adecă numai cu un rod; apoi, trebuie ţânute până la vreamea oltuitului în loc acoperit, unde să nu îngheaţe, şi cu capul cel rupt băgate în pământ sau învălitate cu lut, ca să nu se veştejească.

b) Ramurile trebuie să fie de o fire cu trupinile în care se oltuiesc, vreau a zice, trebuie să se lovească în sâmburi, că numai așa se prind, p<entru> p<ildă>, păr în măr sau măr în păr şi amândoao fealiurile în gutâi bine se prind, iară nu într-alt fealiu de arburi, luând afară sălcile şi păduceii; aşijderea se prind prunii în pearseci, cireşi în vişini şi în porumbei, şi dimprotivă. Ci cu mult mai de folos iaste ca fieştece fealiu de ramuri să se oltuiască în trupini de acelaş fealiu.

v) Din luna lui martie începând, până în sfârşitul lui aprilie se pot oltui mai întâiu cireşii şi vişinii, apoi

pearsecii și prunii, mai pre urmă perii și merii. Când se oltuiaște, trupinile, pre unde le iaste mai citovă coaja, de la rădăcină mai în sus cu un șuh, sau cum vei voi, se taie cu firezul, apoi se netezesc foarte bine cu cuțitul, după aceeaa făcându-se un icuz de soc uscat sau de bucs, cu icul acesta se deslipeaște coaja trupinei de cătră lemnul ei întru atâtea locuri, câte ramuri îți iaste voia ca să împlânți în trupină (însă așa, ca să nu creape coaja) și ramurile ceale de împlântat se cioplesc tocma pre lângă nod din gios, după cum iaste cioplit icul, ca să se lovească lemnul ramului în lemnul trupinii și coaja în coajă și în locul icului se împlântă ramul așa gătit, carea făcându-o, coaja trupinei se strânge tare cătră lemn și se leagă cu sfoară sau cu scoarță de teiu, apoi se unge trupina pre unde s-au râtezat cu flaștrom făcut din ceară, reșină, seu și tearpeantin sau numai cu lut de cel cleios; după toate aceste, se pune pământ jilav pre lângă rana trupinei și se leagă cu cârpă sau cu ceva goz, ca să nu cadă.

g) De vei voi să-ți crească pomii înalți, când îi vei oltui îi râtează cât de sus de la pământ, iară voind să crească mai mărunți, îi râtează tocma pre lângă pământ.

2) Împlântatul ramurilor în crepăturile trupinei tocma așa se face, ca și cel dintră coajă și lemn, numai ia seama că unii creapă trupina preste tot de atâtea ori, câte părechi de ramuri vreau să împlante într-însa, alții numai pre de laturi o creapă, apoi ramurile le cioplesc ca și cum iaste făcut cuțitul cel de crepat, ca, împlântându-se în trupină, să se lovească lemn în lemn și coajă în coajă. Mie mi se veade că mai bine lucră acești de pre urmă, pentru că trupina, nevătămându-se așa tare, mai lezne se vindecă și se prinde laolaltă.

3. Prin înoculație, întru carea ia seama la toate câte urmează:

a) Din ramul întru acesta ai crescut, din carele vrei să oltuiești; pre mugurul de carele nădăjduiești că va odrăsl

aşa îl taie cu un cuțit ascuțit, ca să rămână și puțintel lemn supt coajă, tocma drept dânsul.

b) Coaja pomului în carele vrei să înoculești o taie curmeziș și din tăietură o spintecă cu mult în sus, ca să fie tăietura toată ca un \perp întors, coaja așa în trei unghiuri tăiată o desfă puțintel și mugurul cel gătit îl vâra supt dânsa, ci așa, ca numai coaja de pre lângă mugur să vină supt coaja trupinei, iară murugul să rămână afară; apoi unge rana cu flaștrom sau cu lut cleios și o leagă cu scoarță de teiu sau cu spetează (papură), așa ca mugurul să nu cadă supt legătură.

v) După ce s-au prins mugurul, cloamba în carea s-au înoculit o taie de ceaea parte de drept mugur costiș în sus și o unge cu flaștrom sau cu lut cleios, ca să se apere de soare și de ploaie, până când îi va crește coajă.

g) Iară mlădițele care odrăslesc din pomi trebuie cu de-adinsul rupte, ca să nu ia hrana odraslelor celor ce sânt din mugurii cei înoculiți.

d) Înoculația se face în iunie și în iulie, până când sânt pomii mazgoși la coajă și unii muguri nu odrăslesc până primăvara.

4. Întilincirea iarăș în iunie și în iulie se face, precum urmează:

a) Se ia un ram crescut într-un acelaș an, ca și la înoculație.

b) Cam de la mijlocul ramului (pentru că la mijloc sânt mugurii mai buni) se trage o tilincuță cu un mugur sau și cu mai mulți, numai să se poată.

v) În pomul acela pre carele vrei să-l oltuiești, se lasă numai atâtea ramuri, cât vrei să întilincești, iară cealealalte se taie; ceale lăsate încă se curățe de toate odraslele și de toți mugurii cei de supt frunze.

g) Se cearcă un ram de aceeaș grosime cu tilinca, i se taie vârful, coaja de cătră vârful i se desface în doao, trei sau și mai multe părți; apoi, trăgându-se tilinca pre

ramul cel belit, atâta se apasă încet, ca să nu creape, până când se împle cu lemnul ramului celui belit, tocma precum au fost deplină cu lemnul său și se bagă puținel dedesupt, cu capătul cel din jos supt coaja ramului celui belit.

d) Lemnul, cât întrece din tilincă, se rătează tocma pre lângă dânsa, și capătul se preasără cu pulbere, ca umorii din lemn și din tilincuță să nu poată ieși; coaja cea belită, de va fi lungă, ca să nu atârne prea tare, încă trebuie suvrintată, însă cu luare de seamă, ca să nu se creape coaja supt carea s-au vârât tilincuța cu capul cel din jos.

5. Prin măritat se oltuiaște când se oltuiesc laolaltă doi pomi carii sânt de o grosime; și aceasta așa se face:

a) Pomul cel selbatec, pre carele vrei să-l oltuiești, se rătează pre unde vei socoti, apoi se taie costiș la deal ca de doao deagete. Așijderea se face și cu pomul pre carele vrei să-l măriți, numai cât acesta în capăt se taie costiș la vale.

b) Trebuie luat bine seama ca oltoiul cu trupina așa să se lovească laolaltă, ca și când s-ar fi tăiat cu o tăietură de laolaltă, adecă lemnul și coaja oltoiului să se lovească întru toate cu lemnul și coaja trupinei ceii selbatece.

v) După aceea oltoiul și trupina se ung cu flaștrom pre la tăietură, se strâng și se leagă tare laolaltă cu scoarță de teiu sau cu fuior de cânepă și se înfășură la amândoao capetele tăieturei cu cârpe; apoi, bătându-se un par țepăn lângă trupină, se leagă de dânsul ca să nu-l rumpă vântul sau altăceva și așa se lasă până ce se vindecă laolaltă.

6. Prin aplecat se oltuiaște când se pleacă un ram de pom bun într-un pom selbatec, carea așa se face:

a) Pomul cel selbatec se taie atâta de sus, cât se poate pleca ramul cel de oltuit și se taie costiș, ca ramul cel de aplecat să poată sta cu vârful în sus.

b) Se creapă pomul cel selbatec ca și când ai împlânta într-însul, apoi ramul cel de aplecat se cioplește ca și cel de împlântat, ci numai de gi<u>mătate, ca să poată îmbla prin dânsul umorii cei din trupina lui, din carea au crescut. După aceea,

v) Împlântă ramul în trupina cea selbatecă așa, ca să cadă coajă în coajă și cu vârful la deal, precum s-au zis; apoi, ungându-l cu flastrom, îl leagă și-l lasă într-un an așa, până ce li se vindecă coaja laolaltă. După ce s-au vindecat coaja oltoiului celui aplecat laolaltă cu coaja trupinei ceii selbatece, taie oltoiul tocma pre lângă coaja trupinei ceii selbatice și, despărțându-l de la mumă-sa, tăietura iară o unge cu flaștrom și vei avea oltoiul gata deplin.

Poți priceape că aplecatul nu se poate face, fără numai atunci când zace aproape trupina cea bună de cea selbatecă; pentru aceea, cu mult mai lezne s-ar putea face când oricare dintră trupini ar fi sădită în vas pre carele să-l poți purta cum vei voi.

7. Nu numai pomii, ci orice fealiu de arbori se pot spori și prin omlituit, adecă să le îngropi cloambele în pământ și să le lași până ce fac rădăcini, apoi să le tai de la trupinile lor; ci această lucrare vine prea târzie, nici se cuvine altor arbori, fără numai acelora care din firea sa au mulți umori. Mie, carele am cercat cu fapta tot fealiul de oltuit, nu mi-au plăcut ca oltuitul făcut prin împlântatul ramurilor în trupinile crepate și ca întilincirea.

G. Despre săditul arburilor în pomet

Vrând să muți pomii din școala cea de crescut și să-i sădești în pomet, așa lucră:

a) Cearcă loc bun și pământ plăcut pomilor, apoi într-însul sapă gropi cam afunde, de cearcă: iaste pământul de treabă mai afund, sau nu?

b) Pomii nu-i sădi până nu vor fi ca coada sapei de groși; atunci îi împlântă obli în gropi și pământul îl calcă foarte bine pre lângă dânșii, ca să stea țepeni; ci, băluind cu pomii, ia seama ca să nu li se taie sau rumpă rădăcinile ceale de pre de laturi.

v) Pomii îi sădește în rând și rari, ca, crescând, să aibă unde-și lăți crengile. Dintru-nceput trebuie și udați mai adeseori, până ce se vor prinde.

g) Pomii mai cu folos se sădesc toamna, decât măcar pre ce tâmp.

D. *Despre ciungăritul pomilor*

Pomii sădiți în pământ bun cu vreme<a> cresc foarte înalți și lățâți în crengi, drept aceeaa unii îi ciungăresc, socotind că, ciungăriți, mai multă roadă vor aduce; ci aceasta nu iaste adevărată, pentru că, cu cât se taie mai mult pomii, cu atâta se și mai întufășază, iară întufășarea prea mare împiadecă rodirea. Așadară, pomii nu trebuie ciungăriți, fără numai când se sădesc, ca să nu-i poată tare scutura și mișca vântul, până ce se prind și când strică ceva cu cloambele sau cu umbra lor.

E. *Despre lecuitul pomilor*

Boalele pomilor sânt sau dinlăuntru, sau dinafară:

1. Boalele ceale dinlăuntru sânt și se lecuiesc precum urmează:

a) Deacă se dubeaște (desface) coaja de pre vrun pom și înceape a se usca, de pre partea aceeaa trebuie tăiat ce iaste uscat, până dai de vearde, și uns cu balebă de vită.

b) Deacă îngălbinesc frunzele vrunui pom, e semn că pământul pre lângă el nu e bun, drept aceeaa trebuie dires.

v) Deacă nu se îngroașă pomul, ci numai în sus creăște, tărimea coajei iaste pricina, drept aceeaa coaja trupinei trebuie crestată de sus până jos.

g) Deacă se împle pomul de muștiu, trebuie ras cu cuțitul, spălat cu apă și frecat cu peria.

d) Deacă nu rodeaște pomul, e semn că are hrană sau prea multă, sau prea puțină; întru amândoao întâmplările se lecuiaște cu diresul pământului în mai sec sau în mai gras; nici strică a-i împleti crengile, căci prin împletit se sileaște a rodi.

e) Deacă cad florile vrunei pom mai nainte de vreme, pricina iaste nerodirea, drept aceea așa se și lecuiaște, ca cel neroditoriu.

j) Câteodată pomii nu rodesc pentru bătrânețe, cărora se ajută deacă se taie cât iaste uscat într-înșii, se sapă pământul de pre lângă rădăcină și se pune alt pământ, amestecat cu sânge de vită, gros ca de o gi<u>mătate de șuh, apoi pământul acest amestecat se acopere cu pământul cel de la rădăcină săpat.

2. Boalele ceale din afară ale pomilor sânt și se lecuiesc așa:

a) De frig se apără pomii îmboldorindu-i iarna cu paie, dar mai bine cu trăstie, pentru că la trăstie nu năzuiesc așa tare șoarecii ca la paie, și grămădind gunoii pre dedesupt.

b) De brumă se păzesc prin acoperitul cu rogogini (jitie), țoale și lepedeao, iară deacă nu se poate acoperi pomul, se pune supt crengi un vas cu apă și se slobod într-înșul mai multe șomoiage de paie, care sânt acățate de crengi, pentru că așa bruma nu strică pomului.

v) În seacetă se ajută pomilor deacă se ocolesc împregiur cu un șanțuț cam depărțitor de trupină, și acesta se împle mai adeseori cu apă.

g) De furnici se pot apăra pomii deacă li se înfășură trupina cu cârpă muiată în oleiu de in și se îngroapă lângă rădecina lor o oală unsă pre dinlăuntru cu miiare, cu carea foarte bine se pot prinde și apoi arde furnicile.

d) De omide și de gândaci numai prin culesul și omorătul lor se pot curăți pomii, iară omidele mai lezne

se culeg iarna, când sânt în cuiburi, decât primăvara, după ce ies, pentru că, ieșind, odată se prea împrăștie.

J. Despre fealiurile și agonisitul pomilor

Pomii, după cum le iaste coaja, carnea, mezul și sâmburii rodului, bine se împărțesc în patru fealiuri, adecă:

1. În pomoși-cărnoși, precum sânt: perii, merii, gutâii, scorușii și sorbii.

2. În cărnoși-ososi, precum sânt: prunii, pearsecii, teangherii, căisinii, vișinii, cireșii, porumbeii, cornii, oleastrii (maslinii), finichii.

3. În nucoși sau cojoși, precum sânt: nucii, amigdalii, alunii, aghistinii (castanii).

4. În bombați sau muroși, precum sânt: frăgarii, murii, agrișii, zibibii (strugurașii), smochinii, stafizii.

Iară agonisitul pomilor așa se face:

1. Perii se sporesc prin oltuit și le place locul gras, cam arinos și cât de cald.

2. Merii încă se oltuiesc și le place locul gras și cam umed.

3. Gutâii se pot prăsi prin săditul mlădițelor celor cu rădăcini sau numai prin împlântatul cloambelor, ca și selcile, și le place locul umed.

4. Prunii, cireșii și vișinii mai cu folos se înoculesc și întilinesc decât s-ar oltui, almintrelea și cresc măcar în ce loc.

5. Pearsecilor, amigdalilor și castanilor le foloseaște locul călduros.

6. Nucii se prăsesc din semânță, adecă din nucă, și le place tot fealiul de pământ, numai mocirlos să nu fie; zic unii că, cu cât li se bat mai tare crengile când se culeg nucile, cu atâta se fac după aceea mai roditori.

Despre frăgari se va da învățătură mai pre larg unde voiu vorbi despre vermii carii fac mătasa, tocma cătră sfârșitul cărței. [...]

Gheorghe Șincai**ISTORIA NATUREI SAU A FIREI,
c. 1806–1808***

Istoria naturei cuprinde în sine cunoașterea tuturor fapturilor pământești, ci eu nu poci aduce aci toate făpturile pământești, pentru că nu toate făpturile pământești ne sânt cunoscute noao. Fieștecarea țeară are osebite plânte, osebite minerariuri și osebiți viețuitori, și întrunele țări nici au putut străbate evropceanii pân-acuma. Drept aceea, cine ști<e> câte fealiuri de făpturi se pot afla în țările ceale ne-mblate! Sânt și de-acealea făpturi, care așa de mici sânt, cât nici se pot zări cu ochii ne-ntrarmați. Doară îți va cădea cu greu a creade că într-un strop de apă încă se află o mulțime de jivini; ci cu microscopiul (adecă cu unealta cea de glajă, care înmăreaște lucrurile) se pot vedea jivinii aceștia. Dară câți jivini nu pot fi în codrii, munții, stanii și mărirele ceale ne-străbătute de oameni! Făpturile aceastea (zic) nu toate le poci eu număra în istoria aceasta, ci numai despre acealea voiu cuvânta, care sânt mai vreadnice de a se socoti. Iară toate făpturile aceastea se împărțesc în trei fealiuri: în plânte, în minerariuri și în viețuitori. De viețuitori se țin făpturile acealea care trăiesc și sântesc. Între plânte, acealea se numeră, care trăiesc, dară nu simțesc, adecă plântele nu trăiesc cu simțire, ca și viețuitorii, să se poată după voia lor muta dintr-un loc într-altul, ci numai atunci se zic a trăi, când părțile ceale curgătoare ale lor sânt în ne-ncetată mișcare. Așadară,

* Transcriere și note: Otilia Urs.

plânta, când nu sugere vreo umezeală din pământ sau mustăreața ei se strică sau se împutredă, atunci se veștezește și se zice că moare. Dimpotrivă, a simți atâta însemnează cât a ști despre custarea sa. Drept aceea, viețuitoarii știu despre custarea sa, pentru că ei nu numai trăiesc, ci și simțesc, și știu despre sine, ce nu pot face plântele, nici minerariurile. Făpturile aceaste pământeste, toate, se împărțesc în trei clase sau împărții, despre care voi a scrie, precum va urma: [...]

IV. LILIURILE

§ 29

Prin liliuri se înțeleg toate plântele câte se sporesc din bulbii cei ce cresc în pământ și au mândre și nenumerate fealiuri de flori, precum sânt liliul cel alb și cel galbin, tulipanul, narcisul, marțiul ș. c. Puțini bulbi de liliuri se mânâncă de oameni, mai mulți de șoarecii cei de câmp.

V. BUCATELE

§ 30

Bucatele, despre care s-au zis că pre la nodurile paiurilor și tuleilor sânt frunzoase, și în locul tiocului au glume, au căsulii de pleavă, spre ținearea grăunțelor, sânt de mai multe fealiuri și cresc spre mare folos al oamenilor, ba încă și al dobitoacelor, de vei lua afară neghina carea nu crește spre vreo trebuință. La sporirea bucatelor, drept aceea, lucră și oamenii și dobitoacele ne-ncetat, pentru că bucatele le dau hrana și le țin viața; nici se roagă oamenii mai mult lui Dumnezeu, decât ca se li se facă bucatele. Iară bucatele în comun luate se împărțesc după cum ne folosim cu dânsle: în ceale de câmp și în ceale de rât.

§ 31

Între bucatele de câmp, cel mai de frunte este grâul, carele se împarte, întâiu, în cel de primăvară și în cel de toamnă; a doaoa, în golaș și în țepos. Grâul de câte fealiuri este și cum trebuie lucrat, așisderea și secara, și orzul, și ovăsul, și mălaiul mărunț, și cucuruzul, s-au zis în economia cea românească^[1], carea o vezi.

§ 32

Fiindcă trăstia încă are noduri, ca și bucatele, și, în loc de spic, are fulgul său, nu fără de pricină o adaog aci, după bucate. Așadară, trăstia, pre la noi, creaste în lacuri, în formă de pădure, și în loc de leamne ne și slujeaste, pentru că cu trăstie se copere căsile, se ocolesc curțile și se face foc pre mai multe locuri. În Italia creaste un fealiu de trăstie cu mult mai lung și mai gros decât cum este trăstia pre la noi, din carea italianii fac pari de vie și alte lucruri de trebuință. Ci măcar de ce folos este trăstia ce creaste în Evropa, tăt nu este de atâta folos, de cât este trăstia ce creaste într-alte părți ale pământului, din carea se fiarbe zăharul. Trăstia aceasta încă creaste în lacuri, rotundă și înaltă de la 3 până <la> 5 coți, iară groasă de 2 deagete și plină de măduvă. După ce se coace, se seaceră, și, măcinându-se, se stoarce sucul sau mustul dintr-însa, carele, după aceea, atâta se fiarbe, până când se curăță și se îngroașă. Urda aceasta e zăharul cel dintâiu și nentocmit, carele apoi se preface acolo unde s-au fert sau se aduce în Evropa, și aici se preface, ferbându-l a doao oară, amestecat cu albuș de ou sau cu sânge de vită, după ce s-au topit mai nainte în apă de var. Prefacerea aceasta a zăharului se cheamă rafinare, și locul unde se face, rafinărie, de care mai multe sânt în fieștecarea împărăție. Țucchercandul se face din zăharul cel mai bun, prin topire; Sirupul este zăharul cel mai gras, carele nu se

încheagă în rafinarea lui, ci pururea rămâne curgătoriu, iară trăstia cea de zăhar crește în America, în India de la Răsărit și într-unele ostroave ale Africei. Face-se zăhar și dintr-unele alte plânte, dară nu agiunge cu cel de trăstie. În Hispania, în Neapol și în Sicilia în<că> se face zăhar.

§ 33

Urezul în mai multe țări de la Răsărit slujește oamenilor în loc de grâu și numai cu dânsul se hrănesc. Crește în apă, ca rogozul, și în Banatul Ungariei^[2] încă cu noroc s-au sporit.

§ 34

Bucate de rât se numesc ierburile cu care se hrănesc dobitoacele, și sânt de atâtea fealiuri, de câte fealiuri sânt și dobitoacele, căci unora le place un fealiu de iarbă, altora altul: așa, oilor le plac ierburile de fânațe, cailor ceale de rât, vitelor și ceale de fânațe și ceale d<e> <r>ât, iară porcilor, ceale trăstioase ș. c. Și bucatele acestea sânt mai de pururea, pentru că, semănate odată, costă mai mulți ani. Tătuși, îmbătrânesc și răturile, și fânețele, care așa trebuie întinerite, precum s-au zis în economie^[3].

VI. FILICILE

§ 35

Filicile au florile și rodurile sale, sau în solții spicelor, precum coada calului, țincrautul, sau în dosul frunzelor, precum toate cealealalte. Iară filicile cresc sau în păduri, sau în țermuri, sau în râpe, sau pe ziduri, sau pe trunchii arburilor, nici sânt de ceva folos.

VII. MUȘTII

§ 36

Muștii se fac din lespegioare întocmite laolaltă, ca și cum se întocmesc țiglele, și lespegioarele acelea se numesc frunzele lor. Când încep a rodi, crește dintr-înșii un păiuț suptire, cu măciuliuță în vârf, carea de multe ori se acopere cu o ceptuță, ce se zice caliptră, dară măciuliuța plină e de polline sau de semânță, nu se ști. Mai toți rodesc iarna spre primăvară, și atunci sânt mai verzi, iară vara sânt lâncezi și zbârcici; nici cresc airilea sau mai bine, sau mai de multe fealiuri decât în climaturile ceale răci. Le mai place umbra, dară de soare încă nu se prea feresc, ba și pe stanii cei de piatră încă cresc, și atâta se sporesc, de pe stani îi îmbracă în vison vearde și pururea îi țin veaseli; pământul încă atâta îl sporesc pe stanii, de apoi pot crește pre dânșii și iarbă și tufări. Sânt dușmanii cei mai mari ai răturilor, dacă se pot vâri într-însele, pentru că îneacă ierburile și le răresc. Fiindcă sânt foarte moi și bibulii de umezeală se înflă, și crepăturile corăbiilor bine le astupă, nici lasă să între apa într-însele; vasele care se frâng încă bine se întocmesc în muști ca să se poată duce în țări depărtate, ba și paserile încă își fac cuiburi din dânșii. De se fac odată muștii pe căsile ceale cu trăstie sau cu paie coperite, foarte mult ține coperișul, iară de să pun muștii pre lângă rădăcinile arburilor, le țin multă reveneală, nici îi lasă să însetoșează.

VIII. ALGELE

§ 37

Algele sau jinarii au trup frunzos sau mai scorțos; mai mult se aseamănă pollinelui decât plântelor; sânt de pământ și de apă, între care:

Lihenii, ce se fac bârboși, cresc pe râpe, pe trunchii și ramurile arburilor, și și pre pământ. Mulți sânt buni la

văpsit, mulți se pot și mânca, și în Laponia cerbii cei blânzi, pre carii îi numesc Tarandzi^[4], numai cu liheni trăiesc.

Visonul cu păiuțele lui ceale preasuptiri se arată ca un veșmânt de vison. Fucul și ulva cresc pe mare. Conferva sau jinpriul cel adevărat acopere lacurile.

IX. BUREȚII

§ 38

Bureții sânt fără de frunze și fără de văzute flori, mai toți cu cumănac, și mulți fără de cocean. La mai toți carnea le este moale, ci unii sânt și lemnoși. Cresc repede, dară repede și îmbătrânesc. Puțini se fac la soare, mai mulți la umbră și în locuri umede, împutregăioase, în nemblate, în nestrăbătute de vânt și îngunoioase, de multe ori numai cu coceani și fără de cumănace văzute în vârful. Cei mai mulți sânt veninați și așa de asemeni cu cei ce se mîncă, de se amească cu dînșii, și oamenii numai boală își mîncă șiie. Drept aceea, bureții pe carii vrei să-i mînci, trebuie bine aleși de la cei veninoși, ca să nu te pui în primeșdie de moarte cu mîncarea lor. Iară bureții cei buni de mîncat sânt aceștia: ciuciuleții, ciupercile, păstravii, hrișcovii, bureții de spin și cei amari, hribele și licoperdzii sau bureții cerbilor, carii prin mirosul cânilor se cearcă și se sapă din pământ; de ceialalți bureți te ferește, de nu voiești să-ți mînc perzare ție.

§ 39

Vezuși câte fealiuri de plânte au zidit Dumnezeu, nu numai pentru lipsa, ci și pentru desfătarea noastră. De ar fi zidit El numai un fealiu, p<entru> p<ildă>, numai bucatele spre hrana noastră, încă ar fi trebuit să fim îndestuliți, ci El cu mult mai multe au făcut, precum ai văzut, nu numai spre stângerea foamei și a seatei noastre,

ci și spre schimbarea și îndestulirea gustului. Fieștecarea parte a anului are roada sa. Tocma așa au avut Dumnezeu grijă și de desfătarea ochilor noști. Ce desfătate nu avem noi primăvară, când tot pământul se îmbracă cu verdeațe și se împodobește cu fealiu de fealiu de flori, al căroră nume, număr, color și miros cine îl va spune? Ce desfătate nu avem vară, când ni se încarcă șurile de grâne și de notreațe! Ce desfătate nu avem toamna, când pivnițile ni se împle cu vinuri și cu dulcețuri! Însă iarna încă are desfătărilor sale, care eu nu le mai număr aci, fără numai atâta zic, că, precum moare natura iarna, și primăvara iarăș înviază, așa vom muri și noi oarecândva, și iarăș vom învia. Căci, de nu per, nici vor peri cu totul lucrurile ceale firești, cu cât mai tare nu va peri sufletul nostru, carele e cel mai de frunte între toate zidirile pământești.

Cap II

DESPRE MINERARIURI

§ 40

Toate trupurile care nu trăiesc, nici sâmtesc se țin de minerariuri. Dară istoria aceasta nu cuprinde altele, fără numai trupurile ceale ce se sapă din pământ, pentru că despre apă, aer, foc și cealealalte ce nu se sapă s-au cuvântat în fizică.

§ 41

Măcar că minerariurile nu cresc, nici se sporesc după otărite modruri, tătuși, și dânsule au regulele sale de a se muta, pentru că, perind unele dintr-însele, se fac altele, precum se fac, p<entru> p<ildă>, din pământ petri, și din petri iarăș pământ; așisderea, din metaluri, rugină, și din rugină iarăș metaluri ș. c.

§ 42

Mai toate minerariurile sânt tari, numai argintul viu și petroleul sau oleiul de piatră sânt curgătoare. Ceale tari, de se topesc în foc, se numesc vărsăcioase, precum aurul, argintul, arama și toate metalurile; de se trămută în aburi, se cheamă zburătoare, precum arsenicul și sulfurele, adecă piatra șoricelului și cea pucioasă; iară de rămân nevătămate de foc, se zic fixe, precum tot fealiul de pământ.

§ 43

Minerariurile ceale tari n-au tot acelaș modru de a se ținea deolaltă, căci unele au sicreate și mai curgătoare părți, precum petrișul, arina și năsipul; altele se pot despărți în toată clipeala, și numai cu deagetele, precum tot fealiul de pământ; altele se pot întinde cât de mult, precum toate metalurile; altele atâta sânt de vârtoase, de nu se pleacă maiurilor, ci mai curând se zdrobesc în fărină, precum sânt petritele.

§ 44

Măcar cât de ne-ntocmită este materia minerariurilor, tătuși, de vom căuta la grămădirea ei preste alaltă, aceeaa așa se împreună, precum este firea fieștecăruia minerariu. Drept aceeaa, așa au figura sa și minerariurile, precum și plântele; așa au dat natura materie minerariurilor din carea să se facă, precum și formă după carea să se alcătuiască. Căci toate sările, toți criștăii, toate petritele ceale scumpe au figurile sale. Stanii cei de piatră încă au formele ceale cuvioase în clădirea sa. Metalurile ceale topite, dacă nu se sleiesc repede și fără de rând, totdeauna se încheagă în figurile sale, iară toate figurile minerarilor, cu un cuvânt, am obicinuit a le chema criștăii lor, carii

sânt nenumărați și de nespuse fealiuri, așa plăcându-i naturei a se juca într-înșii.

§ 45

Colorii nu mai puțin strălucesc în toate minerariurile decât în plânte, dară nu întocma în fieștecare; pentru că în metaliuri sânt mai sclipitori; mai vederoși și mai de multe fealiuri în pământuri; în sări puțini; în cleiuri, afară de roșiu, galbini și deșchis-galbini, mai toți întunecați. Nu este vreo îndoială că colorii sânt înnăscuți metalurilor; așisderea, se ști că toate pământurile ce au colorii pe colorii aceia îi au de la pământurile ceale metalice, ce se meastecă cu dânsule. Dară, oare, numai metalurile să aibă colorii adevărați, sau și alte părți ale naturei? Dezleage fizicii întrebarea.

§ 46

Prin minerariurile ceale strălucite străbate lumina, prin ceale sclipitoare, nu prin toate, iară prin ceale opace, nicicum. Toate metalurile, așisderea și pământurile, sânt cu totul opace; ci criștăii cei de munte și mai multe petri scumpe sânt strălucitoare.

§ 47

Toate minerariurile au patria sa, și într-înșii propriul său lăcaș. Care petri cresc pe vârurile munților celor prea-nalți, acealea rareori se pogoară la mișlocul lor, iară în poala munților tocma nu se sporesc. În munții cei mai înalți creaste cvarzul; în dealuri argila sau lutul și varul; în dâlme spoiala, cărbunii de pământ și mai multe fealiuri de pământuri, fieștecare așezat în stratul său. Metalurile cresc prin crepăturile petrilor; criștăii în găunirile munților; petri ceale scumpe mai adeseori se află

numai singure, nelipite de alte petri. Tătuși, se întâmplă de se află adeseori mai multe fealiuri de minerariuri amestecate laolaltă, ci de aceasta nu trebuie să ne mirăm, de vom socoti cât au pătimit globul nostru acest pământesc, și prin vărsarea mărilor, și prin povoiul apelor, și prin cutremurile ceale multe, de când l-au plăsmuit Dumnezeu.

§ 48

Minerariurile se împărțesc în patru clasuri: I. În pământuri care sânt foarte vârtoase nu se pleacă, nici se întind; nu se topesc în apă, nici în oleiuri; suferă și focul, de nu va fi preaputernic, și într-însul încă nu se topesc, de vor fi curate; II. În sări care sânt de minunat gust și se topesc în apă; III. În cleiuri de pământ care se topesc, dară nu în apă, ci în oleiuri, iară de foc se aprind; și IV. În metaluri care sânt mai greale decât toate trupurile, și în apă și în oleiuri rămân nevătămate, iară în foc se topesc. [...]

III. CLEIURILE

§ 66

Cleiurile de pământ de apă nu se tem, adecă nu suferă vreo mutare, dară în oleiu se topesc; în foc fumegă, se aprind și mai mare parte se sodomesc, și sânt de patru fealiuri: petroleiul sau oleiul de piatră, cărbunii de pământ, succinul și piatra pucioasă.

§ 67

Oleiul de piatră la gust este neplăcut, tare mirositoriu și mai mult decât rășinile, după ce arde, pute greu și este de mai multe fealiuri: a). Nafta sau valzamal de pământ, carele e mai limpede decât cealealalte și mai curgătoriu,

de color galbin ca oleiul de in și mai așa de ușor, ca spiritul de vin. Înnoată deasupra apei și saptă raze de curcubeu. Cură din crepăturile petrilor. Mai vestit este cel ce se culeage în Okesra^[5], Peninsula Persiei, apoi cel ce crește lângă Modena^[6]. Care se află în Ungaria, în Ardeal și în Slavonia^[7], dacă stă la aer, se îngroașă și se negrește; b). Malta sau cleiul cel negru, carele se pogoară în fundul apei; c). Asfaltul sau rășina de pământ se scoate din Marea Moartă; d). Gagatul este așa de vârtos, de se poate și poli, și de nu se încălzește, nu are vreun miros.

§ 68

Cărbunii de pământ cresc leaspezi și fragezi, de color negru, carii se mută cu sclipeala după cum le slujește lumina. Focul mai târziu se priimește de dâșii decât de cealealalte cleiuri pământeste, dară, dacă apucă odată focul și dă flacăra, căldură dau mare și mult și ține. În Anglia sânt de prea mare folos cărbunii cei de pământ, neavând ei leamne. Ci cărbunii de pământ nu trebuie amestecați cu cărbunii cei de lemn, pre carii povoaietele i-au astupat oarecândva în pământ, pentru că cărbunii de pământ sânt piatră.

Torful se face din pământ și din putregimea rogozelor, trăstiilor și a altor ierburi de mocirle; se folosește pentru foc în Hollandia și în Belgiul de Gios. Pentru ce nu s-ar putea folosi, așadară, și pre la noi, unde avem atâtea lacuri? Mie mi se veade că mai bun foc s-ar putea face din torf decât se face din balega cumaniilor, și din paiele câmpiilor, și ale celor din Ungaria, și ale celor din Ardeal și din toată Dachia Veache.

§ 69

Succinul este tare și vârtos, și, după ce se poliaște, sclipitoriu, și câtva și strălucitoriu, de color alb sau can galbin-roșu. De se freacă, trage paiete și alte lucruri ușoare la sine. De se aprinde, arde cu fum gros și preamiositoriu. Cum că dintru-ntâiu au fost curgătoriu succinul, de-acelea se arată că se află într-însul sleite furnici și alte goange care nu s-ar fi putut slei într-însul, de n-ar fi fost curgătoriu dintru-nceput. Succinul se sapă în Prussia, și Marea Albă încă îl aruncă la țermuri.

§ 70

Piatra pucioasă este cunoscută și de mare folos întru multe, numai fumul ei este sugrumătoriu, și aceia carii se vindecă de râie cu piatră pucioasă, mai nainte de a se curăți din lăuntru, nu bine lucră, pentru că, vindecându-și trupul pre din afară, boala cea mai grea o inchid înlăuntru. Aceștia, drep<{> aceea, mai bine ar face de ar întreba mai nainte pe vraci pricepuți cum să se vindece de râie.

De piatra pucioasă se ține și piritul marțial, carele se alcătuiaste din piatră pucioasă și din fer; este vârtos și de color cu aurul; se bate cu amnariul, dă scânteii, iară, de se mută în criștaiu, se numeaste marcassit. Piritul marțial mult se lățeaste supt pământ, și el este pricina cea mai mare a cutremurilor și a focurilor celor de supt pământ.

IV. METALURILE

§ 71

Metalurile sânt îndesate, opace și cu mult mai greale decât orice trup din natură. Dacă se poliesc, sclipesc, și la foc mare se topesc. Dară nu numai în foc, ci și în niscare acrimi așa se desfac, de se ved a-și muta firea din materia lor; tătuși, nu perd, ci încă se mai adaogă la dânsa.

Metalurilor folosul lor cel de toate zilele le-au dat bun preț, dară rărima lor încă și mai mare, căci cu cât este ceva mai rar, cu atâta este și mai prețuit.

§ 72

Vânele metalurilor sânt împrăștiate prin crepăturile munților, nici se află numai sângure, ci amestecate, sau cu cvarz, sau cu spat, sau cu alt fealiu de pământ, și osebite de la stanii, ca și cu niște păreți. De-acolo se scot metalurile cu icuri, și la lumină, dară nu curate, ci amestecate, și apoi se lămuresc care după modrul său, prin foc sau prin apă.

§ 73

Osebirea cea dintâiu a metalurilor stă în vârtoșarea sau în întinderea lor. Care sânt atâta de vârtoase, cât nu îngăduie măiugurilor, se numesc semimetaluri, adecă metaluri de gi<u>mătate, iară care se turtesc și întind cu măiugurile se zic metaluri de tot. Osibirea metalurilor în ceale deplinite și în ceale nedeplinite nu se veade a fi de lipsă, pentru că în foc toate metalurile pătinesc cât de cât.

§ 74

Semimetalurile iarăș sânt de doao fealiuri: curgătoare și tari. Curgătoriu este mercuriul sau argintul viu, carele se află, sau în stropi, sau gătit în pământ, sau se topeaște din petrite ce se numesc vânele lui. Mercuriul se foloseaște la facerea oglinzilor, la întraurirea oar<e>cărei unealte în foc, la facerea barometrului și la mai multe leacuri. Dară cei ce lucră ceva cu argint viu trebuie să aibă mare grijă ca nu cumva fumul și aburul ce iasă din argintul cel viu, când este pre foc, să-l înghită sau să le străbată în trup, pentru că lezne pot căpăta tremurări și

șchiopări de închieturile sale, înflări de limbă, scupituri greale și căderi de dinți. De cură tot dintr-o vână argintul viu cu piatra pucioasă, amestecarea ce se face se numește chinovar, și chinovarul se folosește la zugrăvit, la tipărit cu roșu și la facerea cerei ceii roșie, carea se întrebuințează la pecetluirea cărților.

§ 75

Semimetalurile ceale tari sânt care urmează: a). Arsenicul sau piatra șoricelului, carea este de color ca ferul și veninoasă; funinginea ei, ce se pune pe cuptoarele ceale din topitorii, este fărina veninului. De arsenic se ține și auripigmentul, carele în sine este galbin, ca și piatra pucioasă, dară, amestecat cu indigo cel vânat, dă color preafamos vearde. Unii doftori dau stropi din arsenic, făcuți împotriva frigurilor; ci tu te ferește de aceștia; b). Vismutul este galbin și, dacă se amească cu alte metaluri, dă arămei și cusutoriului mai mare sunet, iarăș cusutoriului și plumbului mai multă vârtoșare; c). Antimoniul dă plumbului și cusutoriului sunet, curățește aurul de alte metaluri și, mestecându-se cu aramă, cu auricalc și plumb, se face materia din carea se varse slovele. Iară auricalcul este aramă galbină, făcută prin zinc; d). Zincul, dacă se topește, este ca și cusutoriul, și, amestecat cu dânsul, îl întărește; iară vâna sau minera zincului se numește cadmiă și este ca un lut roșiu-galbin; 3). Cobaldul, măcinat și topit cu bicășai și cu potașă, dă bună glajă. Molibdena, din carea se fac țeruzele sau plăibațele, încă se numeră între semimetaluri. Mai sânt și alte semimetaluri care eu le trec, nefiind de lipsă a le scrie acuma. [...]

D. FIARE

§ 100

Fiare se numesc acelea care din firea lor sânt groaznice și răpitoare; și sânt de doao fealiuri: sălbatece și blânde; ceale sălbatece sânt cu mult mai multe decât ceale blânde, ci numai acelea le voiu aduce aci, care sânt sau mai cunoscute, sau mai vestite pre la noi. Iară aceastea sânt precum urmeaze:

§ 101

Urșii nu se aseamănă laolaltă cu mărimea și cu colorul, nu pentru fealiul, ci pentru vârsta lor. Trăiesc cu poame, cu zmeură, și, de lipsă, încă și cu carne, dară mâncare mai plăcută nu le este decât miarea. Pre oameni nu-i vatămă, de nu se zădăresc și mânîe. Lăcuiesc în pădurile de pre munți. Înse aceeaa nu este adevărată, că ursoaiele fată numai niște dărabe de carne, pre care, lingându-le apoi, așa le mută în formă de pui.

Urșii cei de mare lăcuiesc pururea pe gheață, supt doao crâmburi ale lumei, și arareori ies la uscat. Trăiesc cu pești morți și cu viței de mare, pre carii îi prind de pe gheață, și sânt albi ca zăpada.

§ 102

Câniî fost-au oarecând sălbateci, au pururea blânzi? A mea nu este a cerca aci, ci mă îndestulesc cu atâta, că oricâte se găsesc în mai mulți viețuitori toate se află și în câni. Așa se află într-înșii feritatea tigridelor cu plecarea elefanților; mânîa leilor cu blândeățele oilor, putearea lupilor cu sârguința vulpilor; aducerea aminte de locurile și căile pe care au îmblat încă foarte mare este în câni, dară cu mult mai mare e credința și dragostea lor spre stăpânii săi. Neamul cânesc în foarte multe fealiuri s-au

strămutat; drept aceea, și slujbele lor încă sânt de mai multe fealiuri. În Camciatca^[8] slujesc câni în loc de dobitoace, adecă se prind în ham ca și caii. Unii oameni îi și mânâncă.

§ 103

De neamul cânesc se țin: a). lupii, carii sânt groaznici, triști și toată noaptea după pradă alergători. Mai pretutindinea lăcuiesc, și cei din țările călduroase sânt roși la păr, iară cei din ceale reci sânt albi; b). vulpile sânt cunoscute de pe sânguinta lor. Își fac gropi în marginile pădurilor, în preajma satelor, și cearcă toate căile cătră colnițe, apoi, săpând pre supt păreți sau pre supt garduri, intră, și câte galițe află toate le omoară. În păduri leșuiesc și mai nainte culeg paserile ceale învâsate decât păsărării. Pescui încă știu, și a prinde raci. Vulpea lagopă lăcuiaște în părțile ceale înghețate; este sau albă, sau vânătă la păr, și părul ei este mult prețuit. În istoria Moldovei se arată că Duca Vodă^[9], domnul Moldovei, cu doao pei de vulpe neagră, dintre care una o au dat împăratului, alta viziriului turcesc, ș-au răscumpărat odineoară și capul, și domnia; c). în Asia, lăcuiaște supt pământ o fiară ce se numeaște hiena, carea scoate trupurile oamenilor celor îngropați, și cu acealea se hrăneaște.

§ 104

Mâțele sânt cu cap rotund, cu limbă aspră, și unele cu limbă ascuțită; când îmblă, unghile și le trag înlăuntru, și numai atunci și le întind, când vreau să prindă ceva. Sânt neam prea cumplit, nici se pot cu totul îmblânzi, căci sânt protivnice tuturor viețuitorilor.

§ 105

De mâțe se țin: a). Leii, carii sânt mai tari decât toate fiarele și foarte groaznice, dară prada numai atunci o omoară, când au mare lipsă. Pe fiarele ceale tari, cât le văd, îndată le izbesc de pământ; dinaintea celor mai slabe nici se rădică de gios. De facerea de bine își aduc aminte și sânt mulțămitori. Patria le este Africa și părțile ceale mai calde ale Asiei; mai de demult se afla și în Palestina; b). Tigridele, care sânt fără de măsură cumplite și nesățuoase de sânge; pre lângă putearea lor cea mare, fug iute, fără de samă, se suie lezne pre arburi; sânt de păr roșiatec și cu fășii neagre, de la spinare până la pânțece. Patria le este Asia și Africa. Pardul și leopardul numai cu petatul se osebesc de la tigride; c). Linxii și mâțele ceale sălbatece, mai cu samă, lăcuiesc pre arburi și se hrănesc cu viețuitori de cei mai mărunți și cu paseri. Mâțele ceale de casă sau pisicile sânt cunoscute, italianii le și mână cu mare gust.

§ 106

Nevăstuicele și veverițele sânt lungi în trup, scurte în picioare; dacă se sparie, slobod un suc foarte puturos. Peile lor se țin în preț, mai vârtos ale zibellinelor, ale neaștilor și ale ghihorilor. Ghihorii și nevăstuicele, tiranii galițelor, nu se prea departă de șuri, pustiesc șoarecii și ouăle oarelor.

§ 107

Sobolii, carii mult strică cu mușunoaiete, sapă gauri pre supt pământ de prind râmele și alte goange; au foarte ascuțit auz; drept aceea, se zice că se pot fugări, de se va bate adeaseori pământul unde sânt. Peile sobolilor din Asia sânt foarte scumpe pentru părul lor carele este

întraurit, vearde și can roșu. Ariciul este mare vânătoriu de șoareci; drept aceea, calmucii îl țin în loc de mîță. Ariciului foarte îi plac poamele; pe șerpi încă îi mânîncă.

§ 108

Viețuitorii cei de mare, carii se numesc cu numele cailor, al leilor, al urșilor sau al vițelilor, în comun numai în doao fealiuri se împărțesc, adecă în tricheci și în focce. Au picioarele dinainte scurte, și deagetele de la dânsese sânt acățate cu pelcuțe; picioarele ceale dindărăpt le au sau împletite, sau în coadă, cu pinne învârtite. Lăcuiesc în mări, dară și la uscat încă ies, și numai pentru unsoarea sau dinții lor se prind și se omoară.

E. GLIRII

§ 109

De gliri se țin aricii de pădure, castorii, vidrele, șoarecii, mocusii și iepurii. Iară aricii de pădure sânt de aceeaș formă cu aricii de pre la noi, numai cât au mai mare trup și mai mari spini sau peri. Patria lor sânt pădurile din țările ceale călduroase, precum este Italia. Cum că ar săgeta cu perii sau spinii săi când se mânîe nu este de a se creade, măcar că se află prin păduri peri de ai lor căzuți, dintre carii unii sânt groși ca peanele de gânscă și mai lungi de o palmă, de carii și eu am cules în pădurea Albanului de lângă Roma.

§ 110

Castorii și vidrele lăcuiesc și în apă, și pre uscat, și numai cu pești se hrănesc. Peile lor sânt de mare preț. Coada castorului este lată, grasă și solțoasă, și numai deagetele de la picioarele ceale dinapoi sânt cuprinse cu

piale; iară viderele au coadă flocoasă și deagetele de la tupațu picioarele le sânt cu piale cuprinse.

§ 111

Șoarecii sânt de mai multe fealiuri, și lăcuiesc unii pre supt pământ, în gauri cu câte doao uși, alții în stoguri, în paie și prin căsi. Poțocii, carii sânt mai mari, se țin în mori și în pivnițe, unde, de nu se astupă bine buțile, își bagă cozile pe vrenile lor, și, muindu-le în vin, le sug. Așa fură vinul! Șorecuții cei cu coadă lungă foarte mult strică la stupi, căci, rozând fagurii, albinele nu lucră într-înșii, de nu se vor curăți. Cârțițele sau hârciogii sânt târcați, cu coadă scurtă și cu doao guși pre lângă falca din gios, în care culeg hrana ce o cară în culcușurile sale.

§ 112

Mocușii, mai cu samă, lăcuiesc în arbori, arareori se pogoară pre pământ. Își fac cuiburi în bortele arburilor, și acolo își adună hrană pre iarnă, alune, nuci și alte poame. Se zice despre ei că, vrând să treacă preste vro apă, șed pe scoarță de lemn și o mână cu coada. La Râul Obiu^[10] și la Lacul Baical din Asia, iarna se albesc mocușii; drept aceea, tare îi și vână pentru peile lor. Pialea dintre picioare nu le slujeaște să zboare, ci ca să poată mai bine sări.

§ 113

Iepurii sânt prea fricoși, de minunată fugă și foarte bine văd și aud. Sânt mai spornici decât toți viețuitorii cei cu patru picioare, și între gliri numai dâșii rumegă. Să împărțesc în cei sălbateci și în cei de casă; cei de casă sânt unii albi, alții negri, rari târcați; cei sălbateci pre la noi, la camp, sânt suri, în păduri roșiiateci; în Gren-

landia^[11], iepurii cei de munte sânt albi, și părul tuturor este bun de a face pălăriile ceale mai scumpe. Se scrie că iepurii cei de munte din Siberia însuși își fac fân pre iarnă. [...]

Nicolae Horga-Popovici

OGLINDĂ ARĂTATĂ OMULUI ÎNȚELEPT,
 carea cuprinde în sine vechile întâmplări cu pildă
 adusă, cumu-i de lipsă omului a se cunoaște, și celui
 de aproape îngăduit a fi din înțelepciunea sa.

Scrisu-s-au neamului pentru meargerea înainte, prin
 Nicolae Horga, almintrile Popovici.

Greco neunitei legi Parohul Seleșului în slăvită
 varmeghia Aradului, anul de la Hristos 1801.

La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
 Ungurești, anul 1807*

[...]

I-A DESPĂRȚIRE

Despre multe fealiuri de pilde a bunelor năravuri

Nemrod^[1], strănepotul lui Noe, nepotul lui Sim^[2], întru această lume și pre pământ mai întâiu domn, lăcuind în orașul Or, în preajma cetății Troda întru aceea vreamă, Tara^[3], tatăl lui Avraam^[4], era meșter făcătoriu de chipuri cioplite, pentru care mai chiar scrie în cartea lui *Midrah Beresîți*^[5], Tara, dumnezei ciopliți au vizuit lui Avraam ca să-i vânză, la carele venind un om cinstitoriu de idoli, ca să-și cumpere, după obiceiul, un chip cioplit, Avraam l-au întrebat de câți ani să închină la cioplituri, căruia au răspunsă acel om vechiu că să închină de multă vreamă, cătră carele au zis Avraam: cum, tu, fiind om bătrân, te închini la lucrul cel făcut din zioa de astăzi? Și, rușinându-se omul, n-au cumpărat ciopliți, ci s-au întors

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

rușinat de la Avraam. Așijderea, o muiare au dus la idoli o straiță de făină cinste; prefugându-o și pre aceea, Avraam n-au mai putut suferi, ci luând Avraam o boată, pre toți dumnezeii cei ciopliți i-au sfărâmat, numai ce au lăsat pre unul carele era mai mare, puindu-i boata în mâni, cu carea zdrobisă pre ceialalți. Iară venind Tara, tatăl lui Avraam, și văzând cea pagubă mare ce i să întâmplase, au întrebat de unde-i pricina, căruia Avraam așa au răspuns: Caută și vezi dușmanul, Dumnezeu cel mare n-au fost milostiv celor mici, ci de năpraznă pre toți i-au ucis: de nu crezi, iată boata; nu o mai lapădă din mâni; mâniindu-să Tara, pentru că știa pre Avraam a fi cinstitori de Dumnezeu cel adevărat, l-au pârât la fața judecătorului Nemrod, pre carele chimându-l, l-au întrebat pentru ce au stricat dumnezeii lor cei ciopliți? Răspunzând, Avraam au zis: Acei bolovani de om sânt făcuți, iară Dumnezeu cel adevărat, de la sine însuși. Vrând Avraam să areate pre Dumnezeu cel adevărat, neîndoindu-se de fața lui Nemrod, au zis: că el nu să va închina la dumnezeii haldeilor, la foc, că focul încă-l stânge apa. Zis-au Nemrod: Roagă-te, dar, la apă; răspuns-au Avraam: Nici la apă nu mă voi ruga, pentru că vine din nori; zis-au Nemrod: Roagă-te la nori; răspuns-au Avraam: Nici la nori nu mă voi ruga, pentru că pre nori vântul îi poartă; Nemrod: Roagă-te la vânt, Avraam; Nici la vânt, pentru că din clătirea aerului iaste; Roagă-te la aer; Nici la acela, pentru că Dumnezeu mieu l-au zidit; așadară, zis-au Nemrod: Prăbăluiște cu Dumnezeu tău pre Dumnezeu mieu cel de foc, și, apucând pre Avraam, l-au aruncat într-un cuptoriu cu foc, de unde Avraam cu glas de cântare au ieșit. Văzând un om de a lui Nemrod cea întâmplare, increzându-se la dumnezeul lor cel de foc, s-au băgat și el în urma lui Avraam, în cuptoriu, unde s-au topit tot. Atuncea

Dumnezeul cel adevărat în pace au slobozit pre Avraam, iară Nemrod au rămas cu totul rușinat.

Învățătură

Dintru această arătată învățătură să înțelegem cum că omul cel drept și lui Dumnezeu, și împăratului iaste iubit, și tocma de-l și zavistuiesc neprietenii, dar tot nu pier.

A doao întâmplare

Pre Temistocles^[6], izgonindu-l din orașul Atina, au mers la craiul perșilor și, primindu-l cu mare dragoste, ca pre un ocârmuitoriu de oaste, și puindu-l voievod povățuitoriu oastei sale, nu multă vreme trecând, acel craiu s-au rădicat cu războiu asupra grecilor, și, trimețând pre Temistocles mai-marele oștilor, cu râvnire, ca să se bată cu grecii, acel viteaz, Temistocles, socotindu-și cu rușine luiși acea învrăjpire cu cei de al său neam, gândind că mai bine va fi a muri, însuși pre sine s-au omorât.

Învățătură

Dintru această întâmplare să poate înțeleage cum că omul tocma de să și amăreaște, totuși la nenorocirea neamului său nu voiaste cu răotate a-l primejdui, dar după înaltele orânduielei, aceea nu e slobod, nici cuviincios lucru, ca să nu împlinescă ce i să porunceaste.

A treia întâmplare

Aristides^[7], împrotivitoriul lui Temistocles, mai dintâiu soț fiind la orașul Atinei, înștiințând ca tot capul lăcuitoriu să scrie pre o tablă de cireș: oare vreau-l pre el a-l ținea, au izgoni-l-vor, aflându-se un om necărturariu, au mers la el să-i scrie voința. Întrebându-l Aristides ce ar vrea, neștiindu-l acela om cine iaste, eu, au zis omul, precum și tot norodul grăiaște, zic: că Aristides să nu rămâie în Atina, că nedreptu-i întru noi. Auzind aceasta

Aristides, el singur ș-au scris sentința și l-au izgonit din oraș.

Învățătură

1. Mulți oameni să află căroră se nu te încrezi, că doară îți vor fi voitori de bine și în nădejdea aceloră să nu te lași, că cu cădearea în groapă vii la pierzare.

2. Omul cel înțelept mai bine îngăduie de la sine al său, decât prin a sa orbire i-ar prăpădi, înotând cătră apa nenorocirii.

A patra întâmplare

Din Eghipet scoțind Moisi^[8] pre norodul lui Israil în pustie, i-au ținut cu mană cerească, dară urându-se, norodul pohtea mâncările Eghipetului: cepe, pepeni și crastaveți cerând în locul manei, pentru care lucru înfruntându-i Moisi, și Dumnezeu i-au pedepsit.

Învățătură

Când a bine omului, și el tot răul mai dinainte și-l pofteaște lui, iară alegând mult și din ceale rânduite frumseți, nestăpânitoriu va fi.

A cincea întâmplare

Alexandru cel Mare^[9], cercetând pre înțeleptul Diogenes^[10], l-au aflat făcând o găuriță într-o bute, ca să sloboaze într-însa raza soarelui, deci au întreat marele Alexandru pre Diogenes, zicând: Pofteaște orice de la mine și-ți voi da ție. Au răspuns Diogenes: Mai-nainte de a-m dărui ceva de la tine, batăr aceea ce tu nu poți să-mi dai nu lua de la mine; în calea razei soarelui nu sta, pentru că aceasta de la tine nu o poți da; după aceea mulți au întreat pre Alexandru cel Mare: ce judecă despre înțeleptul Diogenes? Căroră așa au răspuns:

Deacă n-aş fi Alexandru cel Mare, aş vrea să fiu Dioghenes.

Învățătură

Care cu al său puţinţel să îndestuleaşte, acela-i mai găzdac. În domniile cei mai mari sânt gândurile ceale multe, cu care de multe ori în primejdii cad, dar omul cel sărac, în casa sa fără frică doarme, lucră sănătos şi petreace fără de amărală, că nu ştie altă bunătate.

A şeasa întâmplare

Acest înţelept grec, Dioghenes, prinzându-să de neguţători, ca şi pre dobitoace l-au vândut, care, după ce l-au scos în târg, cu alţi soţii robi stând, au strigat: Pre mine mă cumpăraţi! Pre carele, văzându-l o gazdă cumpărătoriu cum că-i om bătrân, l-au întreat ce meşteşug ştie; Eu, răspunde Dioghenes, ştiu a porunci; pentru acel răspuns l-au cumpărat şi, ducându-l acasă, învăţătoriu pruncilor săi l-au pus; şi printr-însul ş-au rădicat prunci înţelepţi.

Învățătură

Nu iaste nimenea așa de slăbănog, de la carele nicio hasnă să nu poată lua țara, numai natura şi năravul la vreamea lui să o nimerească, cunoscând cu cine sâmbraľuiaşte.

A şaptea întâmplare

Vestitul povăţitoriu în războaiele romanilor, Marele Marius^[11], înţelegând cum că ar avea nepriiateni în oraşul Romei, neaşteptând ca prin pizmuirea lor să se năcăjească, însuşi ieşind din oraş, s-au dus la Cartago^[12], după aceeaa fiind el supărat, şedea pre o piază şi plângea cu amar, iară nu după multă vreame, răscoală fiind, s-au prădat cetatea Roma. Atuncea, văzând acel Marius acea

întâmplare, ș-au adus aminte de vitejia sa și iară au plâns în urmă batjocura celor din Roma, jelind nenorocirea, cu rea moarte au perit.

Învățătură

Cu carea măsură măsurăm altora, cu aceea ni să întoarcă împrumutul; de paguba altora nici odinioară nu te bucura, nici în norocirea noastră să nu nădăjduim.

A opta întâmplare

Caelia, fată curată din Roma, după ce o au prins galușii, ducându-o noaptea, strâcând belanciurile, au înotat apa Tiberis^[13] și scăpând, s-au întors în pace. După aceea, văzând galii a eii hălăduire, pentru căci le era foarte dragă, și pre cealelalte le-au slobozit după ea.

Învățătură

Pentru dragostea celui de aproape, și celui nebun i se iartă greșala, și de multe ori, prin un om drept să sloboade orașul, potolindu-se războiul și gâlceava.

A noaoa întâmplare

Prinzând tâlharii pre Iulie^[14] împăratul, și mergând pre mare, foarte tare vifor îndăluindu-se, îndemnând pre ocârmuitorii corabiei, așa au grăit: Nu vă teameți, feciori, că și pre împăratul spre a lui norocire cu voi îl purtați. Și așa, înțelegând acei tâlhari, pre împăratul cu frică l-au slobozit, și lor norocire ș-au agonisit.

Învățătură

Celui înalt, slujindu-i în toată vreamea, poți fi norocos; dară cu un cuvânt de vei luneca, cu totul vei peri.

A zeacea întâmplare

Pompeiu^[15], marele povăţuitoriu de oaste, biruind pre Mitridates^[16], craiul Mării Neagre, şi prinzându-l, l-au dus cu sine într-o cocie. Acel Mitridates tot la roate să uita, pentru aceasta l-au întrebat Pompeiu despre ce gândeşte şi ce se uită tot la roate? Aceasta, răspunzând, au zis: Mă uit cum să întoarnă roata cu obada acum în sus, acum în jos; aseamenea şi norocirea omului acuşi îl rădică, acuşi îl împinge mai jos decât toate.

Învăţătură

Nimenea şieşi să nu se încrează, ca cum i-ar fi toate lucrurile bune şi totdeauna ar avea cinste: că zioa de mâne, întorcându-se ca roata, i se va schimba lui în supărare.

A unsprăzeacea întâmplare

Întrebându-se înţeleptul Socrates^[17]: oare Dumnezeu, în ceriu, în toate zilele, ce lucră; răspuns-au aceasta, că înalţă şi smereşte.

Învăţătură

Adevărat iaste cum că Dumnezeu pre omul cel bun şi drept, şi întru această, şi în ceaalaltă lume îl alduiaşte, iară pre cel viclean, de multe ori şi întru această lume îl pedepseşte, şi pre tot omul după faptele sale îl judecă.

A doasprăzeacea întâmplare

Oamenii cei din zilelea ceale de demult şi neamurile pre cei ce nu vrea cu bună voie a merge la războiu îi pedepsea cu moarte şi încă unealtele lor de tot le răsipea, oricineş gode era la Roma.

Învățătură

Dintru această întâmplare să ia pildă și noroadele de acum, cum că cel ce nu e credincios împăratului său, nu e vreadnic în pământul lui a trăi, când împăratul, pruncii supușilor săi, muierile, iosagurile, și pentru pravoslavnică leagea noastră, și pentru ceale viitoare a norocirii noastre, să războiaște cu protivnicii noștri: decât a peri atâtea trupuri însuflețite prin grozăvirea primejdiei, mai bine din tot satul vreo câteva cătane se deaie norodul, să se răsplătească.

A treistrăzeacea întâmplare

Pre vreama lui Țițero^[18], vestitului înțelept și orator, pre un om l-au omorât neștine, și acel om, pre care-l omorâse, era din Roma, pentru carele rudeniile lui au mers la casa legilor, unde se sfătuia pentru tot fealiul de pricini; având vinău sau sușpiție pre alt om, carele era și vinovat: oh, minune!, rămăsease de cel omorât un cânișor pugliu, și acel cânișor, cum au băgat pre cel vinovat în casa legii, îndată au început a-l mozoli, și hainele de pre el a le ciupeli; văzând aceasta, judecătorii l-au prins, și, după ispitire, însuși el s-au vădit a fi vinovatul și a spune cum și pentru ce l-au omorât; „pre carele după leagea romanilor l-au și pedepsit, suflet pentru suflet”.

Învățătură

Niciun fealiu de păcat, dară mai vârtos pre om a-l omorî, nicipum nu se poate a se ascunde, ca să nu se vădească că Dumnezeu pre cel vinovat pre încet îl descopere, cât el însuși să arată a fi greșit.

A patrasprăzeacea întâmplare

În Țara Nemțească, întâmplându-se într-o mănăstire (nemțeaste *claustrum*), la mizăricodiiani, că, uitându-se

pre o găuriță un om, acolo unde îngropa morții, într-o criptă, au văzut cucurbita unui om clătindu-să; și, fugind acel om înspăimântat, au spus la arătare acea vedecare, fiind că ar fi nălucire, chișirt: pentru care lucru, înțelegând, popii mănăstirii aceia au cercat acea cucurbită și oasele morților, întru carea cucurbită au aflat o broască, carea clătea oasele acealea, și încă au mai găsit într-o găvălie de cap un cuiu mare de fier, au întrebat pre crancvaltăr, nu cumva ține în minte al căruia poate fi acel cap? Răspunzând acel grijitoriu neamț că iaste a lui Pecari Hanți, care-i mare în stat, și bolind îndelungată vreme, prea bine l-au fost cunoscut; pre carele și muiarea l-au fost urât, iubindu-se cu altul, cu leaghinul său, aceaștea vorbind crancvaltărul, au chemat (încă trăind) pre muiarea lui, carea să și măritase după calfa ei, fiind bătrână foarte, o au întrebat: de când i-au murit bărbatul, arătându-i găvăliia capului și cunoscându-l, întâiu aceasta au zis: Dar încă și acum tot într-însul să află cuiul cel de fier, pre carea ispitindu-o, ea s-au vădit a-l fi omorât, că urându-se pentru boala lui, i-au băgat cam pre dedesupt în cap un cui, și pentru aceea au și murit.

Învățătură

Și făcătoriu de rău câtăva vreme petreace cu celuirea, cu furțișagul întru tâlhuri, ascuns ticălosul ca vai de el, dar pre urmă, prin cineva vădindu-l Dumnezeu, toate i să răsplătesc.

A cincisprăzecea întâmplare

Craiul Licurguș^[19], văzând că oamenii, țereanii săi, cu totul s-au dat după beție, el încă au tăiat toate viile dintru a sa țară, și, strângând toți pruncii, încă și din ținutul Lațedemoniei, pentru ca să urască vinul, le-au arătat cât de zmârd iaste omul beat.

Învățătură

Tuturor păcatelor iaste călăuz bețiia și foarte mare și rea hibă îi în om, căci care să învață cu beutura vinului, nu o poate lesne părași, ba încă și iosagul și-l pradă, și muiarea cu pruncii la sărăcie îi aduce, și prin multă beatură își strică viața, de la o vreme, nemaiavând pre ce să beaie vin, înceape a fura, după aceea, fără de norocire, piiare.

Din cartea lui Noaghi Laslo^[20], bunului poetă cetind, am aflat pentru Leta de demult bunul viteaz unguresc, care era la Pecchii, orașul crăiesc; și mergând odată luntrile pre mare, au intrat și Leta viteazul să meargă pentru oarecarea treabă la un loc, și, stârnindu-se un viscol foarte protivnic, vrea corăbiiarii să lapede pre Leta în mare, iară el, prinzând de veaste, au sărit în apă, și fiind călare, s-au apucat de coada calului, și așa trecând, au ieșit la un ostrov; iară corabiiia vânsind, tohma la același ostrov au nemerit, au găsit pre Leta și, pentru multă părearea de bine, l-au dăruit cu 20 de libre de galbeni. Și despărțindu-se delaolaltă, pre Leta l-au prins lotrii, și, ducându-l cu ei, tocma la muiarea lui au sălășluit, pre carele, făcându-li-să milă, l-au slobozit, nefăcându-i nice o răotate.

Învățătură

Întră oameni, nimic nu iaste mai frumos decât facerea de bine, că, pentru un ban în vremea lui, însutiți capeți îndărăpt, și omului care ți se roagă milostivindu-te, aceea ortăcie din lumea aceasta facerea de bine îi mai de haznă aicea, că cu aceea o mie de uialmuri vei piiarde, pentru carea cinste până la al zeacelea neam o va avea.

A șasasprăzeacea întâmplare

Arpad^[21] și Tehetim^[22], herțogii ungarilor, după ieșirea din Schitii, s-au așezat cu ungurii la Ardeal mai întâiu, apoi s-au împărșitiat și pre aicea, iară în Ardeal era atuncea și în părțile aceaștea un voievod ce-l chema Gol^[23], iară ungurii îi zicea Ghelo, și acela stăpânea pre la Halmagi, Orad; care se numeaște acum Arad, Bihar, Satmar, Deș, Samoș, Maroș, Araniuș, Deva și alte locuri, și românii toți era rămășițele romanilor, să purta în vitejie, cu drag le era și foarte tare le plăcea a cătăni; și ori asupra cui mergea cu oștire, în tot locul biruia, și avea mare tabără. Iară voievodul și povățuitorul lor, Gol, era om zdravăn și bine mergea tot lucrul lor, până în venitul ungarilor, iară după întrarea ungarilor cu vizirii lor Arpad și Tehetim, au început rău a căuta cătră români, căutând vreamă cu prilejiu a se oști cu războiu asupra lor, și odată, luându-și Arpad 10 000 de oameni oaste, și Tehetim, 3000, au miers asupra lui Gol; trecând unii apa Sameș de ceaea parte, fără de veaste au dat război asupra lui Gol de doao părți, iară neavând în știre și nefiindu-i norodul lui Gol adunat, nu s-au putut război, și așa Tehetim au trimis sol la Gol, ca să-și dea norodul și să se pleace, și pre el cu pruncii lui până la moarte în domnie îl va lăsa, ci spre aceaea Gol nicidecum nu s-au plecat, și așa, cu nenorocire, în nelaudă, i-au cuprins locurile sale.

Învățătură

1. Cum că niciun pământean nu iaste aici moștean, și pacea totdeauna iaste mai bună decât sfada.

2. Omul de multe ori prin rea sfățuire mult bine piiarde, încă și potcă își face.

A șapteesprăzeacea întâmplare

Jigmon^[24], craiul unguresc, de multe ori să bătea și cu unii, și cu alții, iară în urmă trecând dealurile Ardealului asupra românilor, și prinzând de veaste români, foarte rău l-au bătut, atâta cât și pecetul și l-au pierdut, încă și coroana, că în vremile aceali, craii și împărații purta cu sine acealea.

Învățătură

Cel ce sapă groapa altuia, acela singur cade într-însa, și cine nu răvșeaște împotriva altora, acela nu are nicio gâlceavă.

A optsprăzeacea întâmplare

Împăratul Romii, Claudius^[25], de la carele să trage numele orașului Cluj, și iară Traian^[26] împăratul, de la care să numesc șanțurile și drumurile țării, aceia au început în Țeara Ungurească și prin tot Bănatul drum a face, fiindcă în vremea acelor împărați prin Țara Ungurească, ba încă și prin alte țări, era locul lăpăstos, apătos, atâta cât multă greotate era la țareani, încă și la împărați le era cu greu a să purta de la o țară la alta. Pentru aceea, au început împăratul Claudius a face drum mare, care drum și acum se vede; Troian numit, pentru că după moartea lui Claudius, adăogând, Traian au lucrat la acest drum, carele și pod preste Dunăre, căruia până astăzi i să cunoaște locul din jos de Orșova, la Siverin, orașul de atuncea, și nu iaste a nezdravenilor lucru, cum se zice de proști, ci iaste a celor doi împărați străduitori, carii, văzând greotatea norodului, s-au îndemnat pentru binele de obște a face drum țării, precum și acum slăvitele șpaiuri ale varmeghiilor s-au îndemnat toltișuri în unele de lipsă locuri a face, precum în vidicul Boroș insulbi era.

Învățătură

Multe cetăți, coșteiuri, orașe, drumuri și mănăstiri acum nu să găsec, sau, de să și veade ceva loc de iale, întru care, în vremile de demult, mari oameni și înalți domni au lăcuit, unii și creștini; încă și norod mult. Iară acum, oamenii cei proști și neînvățați zic cum că nezdravenii, zmeii și strigoi au lăcuit într-însele; dar aceea nu iaste de crezut, pentru că aceaștea toate niște oameni ca și noi le-au făcut, numai adevărat că oamenii cei de demult, pentru multe răscoli, răzmiriți și curușaguri, făcea zidurile sale prin locuri înalte și ascunse, întărindu-le cu groase fundamenturi, precum iaste Cetatea Vilagoșului^[27], a Șoimoșului^[28], a Dezni^[29], a Devii^[30], în Ardeal; și altele, care bine că s-au mai răpărăluit; tătuși, aceaștea toate de craiul Decheval^[31], protivnicul romanilor, s-au făcut.

POVEASTE

Pentru Cetatea Vilagoșului

Fără de însămnările care Dugonici Andraș^[32], al Crăieștii Universității Ungurești din Peșta, al matezișului învățătoriu (profesor) și scriitoriu, în cartea sa *Etelka* numită, întru carea arată că s-ar fi zidit Cetatea Vilagoșului supt Arpad, Huba^[33], Tuhutum, Ghiula^[34] și Zoltan^[35], viteajii ungurești; ci a grăi după cuviință bine iaste, cum că venirea ungurilor în țara aceasta au fost în anul 803, după nașterea lui Hristos, atuncea Cetatea Vilagoșului au fost în bună stare. Iară mai-nainte de aceștea, știm că au biruit în părțile aceaștea dachii, gotii, sarmisii, Berov, Cotizu^[36] și Decheval, numiți crai mai-nainte de împărații Romii, și au zidit cetatea Vilagoș, Dezna, Șoimușul, tot Varadul și Deva în Ardeal, și fiindcă norodul gotușilor s-au pornit cu bătaie asupra vandalușilor, biruind pre vandaluși în vremea marelui

Constantin^[37] împăratul, după nașterea lui Hristos 339 de ani, atuncea au luat și Orodul^[38], murășana cetate a Ceanadului^[39]. După aceea, câtăva vreme trecând, Traian, împăratul Romii, au ucis pre Decheval craiul și pre toți oamenii lui Decheval i-au gonit din Roma și de pre ainderea, atuncea mai vârtos s-au așternut aicea. După aceea, Claudius, stând craiu în Ardeal, ș-au zidit cetatea Claudiopolis, adecă Clujul, pre numele său; după aceea, grecii, hunușii și gothușii l-au biruit, și iarăși preste puțină vreme au venit supt stăpânirea ungurilor, de la care s-au și numit apa Murășului până în Etil, Tălcuzu, carele să află scrisă în cărțile lui Orodii Pavel^[40], săcretarășul craiului Belii întâile^[41]. După aceea, aflătoarele supt Vilagoșiu locuri s-au deschilinit și s-au numit varmeghii, de care mai vârtos scrie Biliuș Matiaș^[42], cum că din dealu Vilagoșului, până în Tisă, s-au chiebat câmpul Ghiulii, pre numele Feo, vizeriului Ghiulii, carele au stăpânit după moartea lui Tuhutum, voievodul Ardealului, cu nepoata lui Arpad, vizirea, pe a căriia nume s-au chemat dealul cu cetatea Vilagoș: adecă Luția, cuvânt latinesc, pre carea fată au vrut Xalanfi^[43] a o lua luiși muiare; dar întâmplându-i-se pricina morții, o au lăsat de tot: pentru carele scrie înțeleptul Dugonici Andraș, în cartea sa *Etelka*, cum că în vremea aceea au fost multe răscoale, și pre mulți, carii au perit, i-au îngropat unde-i acum satul Șiria, de unde până astăzi s-au obicinuit oamenii proști a zice Șiria, Șirbo, cuvânt unguresc. După aceea, Temiș-ban (sau) Othomi^[44], numit povățuitorul românilor și al sârbilor, au biruit de la cetatea Vidinului, până la apa Almașului în Ardeali; acesta Temeș-ban au fost frăție cu Glad^[45], numit vizir din neamul lui Gol, craiul românesc, carele chiind cu norodul său pre lângă apa Murășului cătră Ceanad, în câmpul Oroșilor, s-au biruit de unguri. După aceea, Doboca^[46] vizeri având un fecior foarte iscusit, pre carele l-au ucis Otuhum, pentru

care Doboca vizeri, au zidit Mănăstirea Ceanadului în cinstea Sfântului marelui mucenic Gheorghie, zidindu-o în anul de la Hristos 1038, așezând călugări vasiliteani într-însa. Supt stăpânirea și biruința lui Othum vezeri, fiind tot locul acesta a ținutului Vilagoșului, și acel Othul vezir au lăcuit în Cetatea Ceanadului, Maruzina numită. După aceea s-au sculat Cuș Copulci^[47], craiul tătarilor, asupra Vilagoșului, și multă robie făcând creștinilor și vărsări de sânge, în zilele Sfântului Laslo^[48] craiu, pre carii Lampert^[49], fratele S. Laslo craiului, i-au bătut, împuterindu-se S. Laslo *ad duellum provocando*, chemându-i cu celuiș la Temeșvara, însuși cu a sa sabie i-au ucis supt craiul Bela al II-lea^[50]. După aceea, au venit Vilagoș supt stăpânirea Orodului, de unde-și trage Aradul numele, care oraș au fost, unde iaste acum Glogovațu, satul nemțesc, întru care s-au tăiat 68 de prepoși (sau) domni, carii au fost pricina orbirii craiului Belii al doilea, și domnilor acelora tăindu-li-se capetele, trupurile lor le-au îngropat în cinci holumburi, care până astăzi să văd întregi, la satul nemțesc Glogovaț, în slăvită varmeghiia Aradului. Iară orbirea craiului Belii așa au fost, fiindcă Calman^[51] craiul au vrut, ca din seminția aceea a Belii mai mult să nu fie crăime, au poruncit de sârg să se piiardă toți pruncii, unde să vor afla, și să-i scopască, și neputându-să almintrilea potoli acea poruncă, i-au scos și ochii pruncului, iară nu l-au jugănit, tocmind cu altă înțelepciune porunca craiului Kalman, și așa, după câtăva vreme, în anul 1198, s-au ținut dietă țărăască!! Atuncea au și perit domniia aceea, carii au fost pricina orbirii craiului Belii, întru aceea vreme au fost întreg Vilagoșul, și popii Apaturșag de Luțenția^[52]: au avut trei besearici, unde-i acum așternut orașul Vilagoș, ale cărora păreții și zidurile până astăzi să văd, de carele mai pre lung și mai pre larg scrie înțeleptul Pereceni Naghi Laslo în cartea sa.

După aceea, în anul 1241, în zilele Belii al IV-lea^[53] craiu, tatarii au robit cetatea și împregiurul Vilagoșului, iar orașul l-au ars, și așa, nezăbovind, în anul 1319, supt Carol întâilea^[54] craiu, iarăși s-au întemeiat Vilagoșul, și așa fiind până la urmarea lui Matiaș^[55] craiu, căruia i-au fost tată Huniadi Ianoș^[56], vestitul veziri, care au fost născut din Morsina Illonă, fata unui boiaru din Țara Românească, în vremea când au umblat Jigmon^[57] craiu pre acolo, fiind văduvoiu făcut, și acea fată au fost a boiarului Morsina numit, pre carea au îndrăjit-o Jigmon craiul atâta, cât o au făcut grea mare, dându-i inelul său cel crăiesc, ca, de va încreca și va naște fecior, să-l ducă la Buda, în polata crăiască; și așa, Morsina Illona, născând fecior și botezându-l, i-au pus numele Iancu, pre carele, la Buda ducându-l, când au fost pierdut locul, ce se chiiamă acum Soburșin, au stat Illona, și vrând a spăla scutecele pruncului, după ce au descălecat jos, au dat pruncului inelul cel crăiesc în mâni, ca să se joace, până va spăla în apa Murășului scutecele, iară un corb viind, au răpit inelul de la prunc, și, plângând pruncul, au băgat de samă mumă-sa Illona, și căutând, au văzut corbul zburând și așezându-se pre creangă într-un copaciu; și scoțând arcul, au săgetat corbul de sârg, și, luând inelul, iar l-au pus în deaget; de atuncea s-au numit Huniadi Ianoș (sau) Iancu. Latinește, Corvinus Ianaș, și sosind la Buda, au cunoscut Jigmon craiul pre Illona; mai vârtos, văzându-și și inelul la dânsa, care i l-au fost dăruit în vremea când umblase Jigmon în Țara Românească, după aceea o au cinstit cu cetatea Huniad din Ardeal, dându-i mulți bani, o au făcut rudă mare prin toată Țara Românească, de la carele până în zioa de astăzi să trage țimiriul țării, corbul; de la Huniadi Ianoș s-au născut fecior Matiaș, carele după craiul Laslo al IV-lea au stătut craiu unguresc în Buda, și mai având un frate gubernator tot aceștiași țeri, Silaghi Mihaiu^[58], carele pizmuind lui Matiaș craiu, cu

vicleșug au vrut a să bate cu el; ci, înțelegând craiul Matiiși, l-au prins; și, închizându-l în cetatea Vilagoș, au fost arestăluit, iară comendașul cetății, Labatlan Gheorghie numit, după câtăva vreme mergând la Buda, pentru luarea răspunsului, piiarde-l-va pre Silaghi Mihaiu, au ba? Și zăbovindu-se vro cincizile, de socaciul său cu vicleșug s-au slobozit Silaghi Mihaiu, și sculându-se cu războiul, au luat cetatea Vilagoșului de la Matiiși craiul, dară fiindcă tocma atuncea s-au fost sculat turcii asupra Țării Ungurești și întâmpinând pre Silaghi Mihaiu, l-au prins, și, ducându-l la Ceambuli, almintrile Țarigrad, i-au tăiat capul. După aceea, iarăși, în anul 1442, au descălecat pre Vilagoș Taloț Frenț^[59]; după aceea, Gheorghie^[60], despota serbesc, și iară în anul 1500, Marcul Brancovici^[61]; după aceea, Pongrații Eremie^[62]. După aceea, în anul 1595, Batori Jigmon^[63] din Ardeal, iară în anul 1600, Temiș ban, Borbi Gheorghie^[64], aceștia au biruit Vilagoșul, Aradul, Șoimușul, Bancuta, Nadlacul și altele, până în anul 1609 și 1657, în vremea lui Racoții Gheorghie^[65], de la carele până astăzi se află vii, precum la Mocre și la Galșa, având multe bătăi cu turcii, s-au și pustiit cetatea Vilagoșul, mai vartos după ce s-au făcut la Arad cetatea cea bătrână, mutându-se cătanele din Vilagoș la Arad, după ce au spart turcii Vilagoșul cu tunurile din dealul Horle numit, în anul 1711, și așa au rămas, și să veade până astăzi.

După acea târzie vreme, grof Grașalcovici Antoal^[66] au fost fișpan, apoi edlspacăr, bohuț, lovas, arândaș a doao domnii țitoriu.

În curgerea vremilor viitoare, să va pomeni, precum întru împărăția românilor, împăratul Franțisc I^[67], palatinul Țării Ungurești, Iosif Antonie^[68], carele s-au însurat în luna lui octomvrie, în 30 de zile, anul 1799, cu prințipisa din Moscoviia, Alexandra Paulovna^[69], trăind puțină vreme, s-au mutat la cerească mărire, în Buda,

1801, de carea mai înainte să va cuvânta. Exelenția sa domnul Stefan Stratimirovici de Culpin^[70]; Arhiepiscop și Mitropolit, Pavel Avacumovici^[71], episcop Aradului, Iosif Șacabent^[72], ep. Verșățului, Stefan Avacumovici^[73], ep. Temeșvariei ș. c. Dimpreună și arhimandriții, d. Teodosie Ivanovici a s. m. Hodoșului, lângă Hungaria, în eparhia Aradului, c. Iacov Ghercit, protopr. Aradului; Teodor Popovici, protopr. Chișineului; Constantin Protici, protopr. tot Varadului; Grigorie Chituța, a Boroș-Ineului, c. Ioan Draghici, protopr. Vilagoșului; Mihail Manoilovici, ep. Aradului, proto-notarius și bogoslov învățaturii, profesor al clericilor, d. Teodor Arsici, prezeș al cinst. konzistorium Orăzii Mari, și p. prezviter eparhianul, Ioan Biuti, aceluiși konzistorium asesor, și fostul Ioan Clintoc, d. Moisi Arsici, consistorialnic notarius și a cauzelor advocatus, d. Theodor Avraamovici, crăiesc Școalelor neunite, diștrictului Orăzii Mari, proinspector.

În multe locuri, unde acuma lăcuiesc românii, au lăcuit alte neamuri, de la care să trage numele locurilor, precum Musca, Măsca, unde au șezut muscalii, Seleușul, unde această carte o am scris, când d. Ioan Cearnovici de Matsa au solgăbiruit în Galșa, și d. Tiuchelii au ținut Vilagoșul.

Numele oamenilor înțelepți pururea se pomenesc. Pentru aceea, nimenea în sine să nu se nădăjduiască; că iaste puternic, vestit și de mare rudă, că, cu vreamă, cel dintâiu pre urmă, și cel de pre urmă dintâiu va fi.

A doaozecea întâmplare

Odinioară, lipsind pre Dionisie^[74] cel tinăr din țeară, l-au întâlnit un om fârfăit și au început a-l certa, zicându-i: Oh, sărmane Dionisie! Ce-ți foloseaște învățatura cea mare? Și cetirea cea multă a cărților? Mai bine ai fi dormit. Căruia răspunzând acel Dionisie, au zis: Mie îmi

iaste de mare folos învățătura și cetirea cărților, că dintru acelea am învățat cum să cade a răbda mișălătatea și sărăciia, și iară de o limbă lepetitoare, zmârdă, cum iaste și a ta, a râde.

Învățătură

Omul carele nice începutul, nice sfârșitul nu priceape, acela dă pricină rea la nenorocirea altuia, unuia om ca acela nu trebuie a-i urma, fiindcă, în loc de viață veaselă și vigană, întunecare aduce.

A doaozeci și una de întâmplare

Înțeleptul Plato^[75] pre oamenii cei bine învățați i-au asemănat cu oamenii coțcași sau jucători bine, carii pre sine, după întoarcere coțchii sau a vreunui joc, cu totul să supun.

Învățătură

Omul cel bun și silitoriu după al său îndemn totdeauna nou sfat lui își face, cum să-i fie purtarea și umbletul mai bun și cu norocire.

A doaozeci și doao de întâmplare

Odată, la Alexandru cel Mare, împăratul Machidoniei, aduseră slujitorii un tâlhariu, pre care-l prinsease pre apa mării; pre acesta l-au întreat Alexandru, grăindu-i: Căci ești tâlhariu și faci supărare și nevoie multă oamenilor? Răspuns-au tâlhariul: Oh, împărate! Pre mine, căci numai cu o luntriță mică singur umblând tâlhăresc, mă faci făcătoriu de rău, iară tu pre tine nu te numești tâlhariu, care și pre pământ, și pre apele mărilor, purtând oști nenumărate, ai ucis mulțime de oameni. Auzind aceasta, împăratul îndată l-au slobozit.

Învățătură

Sânt unii oameni necărturari, de la carii și cei înțelepți oameni să îndreaptă, fiindcă unii oameni de multa învățătură, câteodată, și rătăcesc. [...]

CARTE DE MÂNĂ
PENTRU BINE-ORÂNDUITA ECONOMIE,
 lucrarea câmpului și pentru plămădirea și pândirea a
 vitelor și a pasărilor celor casnice, spre mare treabă
 a plugarilor celor românești. Tradusă de pre limba
 cea serbească prin Grigorie Obradovici,
 a școalelor director, la anul 1805.
 La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității
 Ungurești, 1807*

De bun neam născutului domnului
 Tomii, nobilu de Fogorași, Promeritului
 Oberchinez a Crăiescului Scaun de Că-
 mară în Lipova, Patronului meu și a
 cărții aceștia, întru umilintă dediată.

De bun neam născute, Domnule de Fogorași!

De nu ași fi eu, prin multa conversație carea de la începutul norocitei a meale cunoștință a Casii și a feații Domniei sale pururea am avut, însul ispitit și prin priveghetoare iscusință, despre osăbirile ceale virtuose a inimii și a sufletului sale, celui spre binele și folosul cel de comun (de obște) plecat, nu m-ași fi încredințat, nu ași putea nimica nici grăi de dânsle. Însă, fiind eu prin a mea cea de oarecând nemernicie în Lipova așezat, putut-am ca un străin iubirea de oameni și blândețele, precum a multora lipoveni, așa și Domniei sale (la carele totdeauna patron, sfătuițoriu, spre bine îndemnătoriu, și pavază acoperemântului de cătră toate lațurile răilor am aflat (cunoaște), și ca neîndoitoare mărturie, pociu să mă

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

și încumețesc a mărturisi deosebirile ceale înalte Domniei sale, de la Tatăl Ceriurilor dăruite.

Cunoscând eu, dară, aplecăciunea cea cu totul spre folosul și pășirea înainte a nației jertvită, a sufletului celui mare al Domniei sale: îndrăznesc, dar, a-ți dedia cartea aceasta plugarilor și tuturor casnicilor de folos, a cării prin sârguitoare îndurare patron te-ai făcut, căci că știu eu bine cât te ostănești precum întru chiverniseala Domniei sale a ținea și a aduce economia cea bună, așa și celor de un neam (ca un suflet de viață a bunului casii ce iastă) a o întemeia.

Nimica altă dorind, fără numai ca să să învrednicească lucrul și ostăneala aceasta a mea, acoperemântului și bunei voințe a Domniei sale rămâiu,

Al Domniei sale,
În Caransebiși, 1 ianuarie 1806
Nefățarnic omenitoriu,
Obradovici, director

A plugariului viață iastă fericită,
Mai dintru întâiu în lume orânduită.
Îndepărtat de bântuiala altora stări,
Întru viețuire simplă află îndestulări.
Ară pământurile și răstoarnă brazdele,
A părinților săi – cu dobitoacele sale.
Cu puțin să îndestulează și bine trăiește,
De are prunci mulți foarte, să veselește.
Pohtele ceale reale, rodirea Demonului,
Nu smintește odihna cea dulce a plugariului.
Fericită viață de mulți alți dorită
În casa plugariului iastă sălășluită.

Doritul cetitoriu!

Nimica nu iastă inimii ceii simțitoare mai jalnic și cu împreună dureare a privi și cu lacrimi suspinând a căuta, decât la neajungerea sărăciia și ticăloșia a plugariului celui românesc; având el pământ din destul și lucrând neprerupt, nu poate nicidecum să scape de sărăcie, carea l-au încălecat și nu pogoară de pre el: face bucate, ține oi, vaci, cai și porci, apoi tot e sărac și așa de neajuns, cât preste vară cumpără bucate de la vecinii săi, de la nemți și de la serbi. Cine? Românul! Dar de ce? Ia ascultă de ce: românii nu samănă toți grâu și de tot fealiu de hrană; cunoscut e că românii cei ce lăcuiesc în dealuri și în munți nu samănă grâu, orz și ovăs, ci numai cucuruz, sădesc pruni și plămădesc dobitoace, dar care-l și samănă grâu, aceluia e grăul pururea săcăros, rar, neghinos, cu tăciune, plin de pălămidă, de buciniși, de neghină și de alte ierbotini: deaci, de să și face, mulți îl vând și cumpără cucuruz, zicând că e mălaiul mai cu sați decât pânea. Românul seamănă mai cu bună seamă cucuruz, apoi, de rodeaște, dă năvală la el cu cai, cu boi, cu porcii și cu oarale, dară ce e mai de pradă. Muierile fac jaf în cotarca cu cucuruzul, dând țiganelor, pre fusă, pre linguri, pre descântece, ghicituri și pre alte minciuni; deaci, de nu rodeaște cel nou, apoi e foamea gata înaintea ușii, căci nu-și păstrează bucate de doi sau de trei ani să aibă. Românul ține grămadă de vaci cu lapte, și oi, apoi nu are unt dindestul nici să se ungă pre cap, dar decum să-și direagă oala cu bucatele; de face brânză, dau năvală cu toții la dânsa până iastă, deaci, vara scapă și coseaște cu mălaiul săc și cu știr și lobode ține porci, dar slănină nu are altul nici până la pogorârea Duhului Sfânt (până la Rusale), și așa e totdeauna sărac și neajuns.

Ce pricinuiăște neajungerea aceasta la români? Neștiința și nepriceperea în economie și nepăstreala celor

chivernisite, căci, având dobitoace, nu grijaște de hrana și scuteala lor preste iarnă, ci le lasă de flămânzesc și deageră de ger, apoi în primăvară mor și să izidesc (aicea, în părțile acestea, am văzut eu, în iarna această trecută, că unii oameni au gătat fânul încă în ianuarie, și așa, cu tufă și cu mugure, au hrănit dobitoacele lor în câmp limpede, neavând nici grajdi, nici barem șopru pentru dânsese, și așa, în primăvară, au păgubit altul câte trei părți din vitele sale), iată, dară, sărăciia și mișăliia în casă. Altă pricină a sărăciei iastă leanea (păcatul de moarte; deaci, ascultă din ce vine de e neamul cel românesc mai leanos și mai moale de lucru decât alte noroadе; aceeaa izvoraște din prea multă păstorie a oilor, porcilor, mieilor și alt: căci românul trimite dopă cinci sau șase porci un prunc, la oi, altul, la miei, altul; carii la vite nu au alt lucru, fără numai să doarmă, și de mic să îngrașe leanea în oasele lui, să vorbească nimicuri, să înveațe a sudui și a vicleni, și încă a fura poame, bucate și câte vreun miel; așadară, să strică preste an, să zic mai puțin la un sat numai câte 50 sau 60 de prunci, carii ar putea, de ar pune ei păstori de obște, precum fac nemții și serbii, până la vârsta cea de lucru, să meargă la școală să să înveațe a ceti, a scrie, creștinătatea și leagea lui Dumnezeu, întru carea să cade lui să viețuiască pre lumea aceasta. Încă mai îngrașă leanea la partea cea fâmeiască (măcar deși sânt românele mai bărbate de lucru decât bărbații lor) sărbătorile ceale idolești ce le țin eale preste an, precum: sărbătorile lupului, a ursului, a păsărilor, a cailor lui Sântoader, Todorusalele: Ghermanii, Armindenii, joile de la Paști până la Pogorârea Duhului Sfânt, Marțile încuiate, Sfintele Maice Vineri și alte multe zile, care eale de la vreo vrăjitoare a le ținea însărcinate au; de care minciuni și nimicuri, din mare orbire a minții, din credință îndeșartă și din preiudiție, spre mare rușinare a Evangheliei și spre mare ocară a leagii noastre ceii pravoslavnice a Răsăritului, nu să pot

descrușna. La școală featele! La școală! Barem iarna, și la besearică să le ducă maicele de mână, de mici să le adape cu învățătura creștinească, cu iubirea de fapte bune, de dreptate și de Dumnezeu, apoi, așa fiind și eale maice odată, vor aduce rod și creștere, lui Dumnezeu bine plăcută.

Precum că e românul nostru mai moale decât alte neamuri și îi e urât plugul și seacera adeverează și aceasta: căci, mai pretutindenea în sate nemțești și serbești, sânt purcarii, văcarii, pânditorii de cai, de vii și de coșniți români; de e birtaș românul, de e dărăbanți, gornic și cociși românul, până ce în Bacica^[1] și în Srem^[2] am văzut eu cu ochii miei birtași și păstori români: dară din ce pricină? De urâtul muncii își lasă săliștea, priiatenii, vecinii, apoi să duce în streini. Dar la ce? Să becherească, dar nu să boierească: nu să adune vreun meșteșug și știință bună și de folos, apoi să vină să-și îmbunătățească neamul său cu dânsa, ci să-și petreacă ticăloasa viață întru negrijire și cu sudoarea sa să îmbogățească pre alții. Oh, stare de plângere și de suspinare vreadnică!

Cetitoriule iubite! Fie de ce stare vei fi: preot, învățătoriu, domn, diregătoriu, negoțătoriu, maistor sau și plugariu, te rog cu inimă fierbinte și cu lacrimi te jur: adună pre lângă tine pre setenii și vecinii tăi, duminica și în zile de sărbătoare. Deaci, le ceteaște câte ceva din cartea aceasta și le tâlcuiaște mai pre larg, cum vei putea; îndeamnă-i spre iubirea de osteneală, spre dreptate și spre îndestulare cu ceale câștigate prin sudoarea sa, îndeamnă-i încă să începă a lucra mai bine pământul și să caute cum trăiesc vecinii lui nemții și serbii, cum ei, iarăși plugari fiind, să hrănesc, să adapă, să îmbracă și lăcuiesc mai bine; să deșchiză ochii, să vază alcătuirea și hotărârea bunului făcătoriu, întru orânduiala firii ceii

bogate, carea, lucrătorului celui neostănit, sudoarea lui cu prisosință plătește.

Nu la cârcimă duminica și în zile de sărbători, nu! Ci la sărbători bune și înșeapte; adunați-vă la un loc câte câțiva vecini sau supt nescari copaci la umbră, pre iarbă vearde, unul să vă cetească ceva, dar ceialalți ascultați: deaci, de vi să uraște cetaniia, svătuiți-vă. Dar ce să ne svătuim? va întreba cineva. Ia ascultați ce! Nu vă vorbireți de răul și greșala altuia; nu spre clevetirea, batjocura și spre uciderea numelui celui bun a fratelui vostru; nu de muierea a cutăruia și de portul ei; nu de pizmuri, nu de apucări, nu de curvii și de vorbe de nimica, ci vă vorbiți și vă svătuiți cum veți direage și îngrășa câmpurile voastre, cum veți înfrumseța și îmbuni dobitoacele voastre, cum veți abate vreo apă, carea vă îneacă câmpurile și casăle, cum veți zidi și după care formă veți face casele voastre, ca să vă fie mai vederoase și sănătății mai pasnice, cum veți îndrepta și curăți ulițele și alviile voastre, cum veți trage șanțuri pre denaintea caselor voastre și veți umplea cu prund și cu năsip ulițele și drumurile voastre, cum veți sădi pre dinaintea caselor voastre duzi și cum să vor învăța fămeile și featele voastre a ținea viermi, carii fac mătasa, și cu dânsa vor îmbunătăți pânzele și țeseturile lor; cum veți săca bălțile ceale de nicio treabă, care sânt pre lungă și prin sate, și care cu vapura lor cea împuțită otrăvesc și cu epidimie încintă aerul, din care să scornesc și izvorăsc boale multe și ucigătoare oamenilor și dobitoacelor, și cum veți îmbunătăți întru toate economia casii voastre. Deaci, după aceasta, să vă svătuiți cum veți direage portul vostru, a fămeilor voastre, ca să pasă mai bine pre trup, și să-l apere de cătră asprimea frigului și de cătră arderea soarelui; mai pre urmă, să vă voroviți și despre îmbunătățarea minții, a înțelegerii și a sufletului, cum veți face școale bune pentru prunci și pentru feate; cum

veți face plată bună și hrană pentru învățători buni, și să dați pruncii și featele la școală; deaci, cum veți face și îmfrumseța Besearica lui Dumnezeu, bine a o îngrađi și a o cerceta; cum veți dobândi preot bun și învățat și cum veți îmbunătăți plata și omenia lui.

Acestea sânt svaturi și vorbe despre care trebuiaște să vă voroviți, și, deaca v-ați vorovit, a le face să vă apucați!

Lăsați-vă, oamenilor, de vorbe slabe și scunde, care aveți obiceiul de ziceți: „Așa au trăit bătrânii noștri, așa vom trăi și noi”, căci aceștea sânt vorbe ale oamenilor celor proști, întunecați la minte, celor sălbateci, varvari, celor leanoși și a celor ce tot ce pute, le amiroasă; căroră să cuvine zicerea a cântărețului împărat David: „Și omul, în cinste fiind, n-au priceput, alăturatu-s-au cu dobitoacele, ceale ce nu au priceapere, și s-au asămănat lor”. Psalm 48. vers 12.

Cinstiților preoți și voi, bine înțelepților învățători! Pre voi vă rog eu cu lacrimi, pre voi vă îndemn cu inimă fierbinte, pre voi vă deștept eu dintru dormitarea cea pagubnică, spre lucrarea viei cei de Dumnezeu sădită, deșteptați-vă și vă sculați la lucrul cel de Dumnezeu bine plăcut! Îmbărbătați-vă, stați, lucrați și vă osteniți a învăța turma cea voao încredințată; în besearică, în școală și întru toate adunările, nu contenireți a binecuvânta pre Domnul Dumnezeu, împlinind voia Lui cea sfânta: învățați, îndreptați și deșchideți mințile oamenilor întru crederea de Dumnezeu, întru dragoste și fapte bune, întru gândire și facere de dreptate, întru iubirea de osteneală, întru îndestularea cu starea și chivernisitele sale. Voi sânteți sculele prin carii numai să fac oamenii buni, direpți și iubitori de osteneală, voi puteți face mai mult bine întru un sat și obște, voi sânteți păstorii turmei ceii cuvântărețe și numai de la voi înșivă atărnă ca să fiți buni și să vă puneți sufletele pentru oi; de la voi va ceare Stăpânul turmei oile ceale pierdute, pre voi vă va întreba

El la dreptul județ despre paguba turmei Sale ceii iubite, pentru carea Ș-au vărsat scump sângele Său; deaci, de la voi atârnă deaca vreți să auziți glasul cel dulce cătră sluga cea bună: „Slugă bună și lucrătoare, preste puțin ai fost credincios, preste mai mult te voiu pune, întră întru bucuriia Domnului tău”^[3].

Vremea iastă, cetitoriule iubite, ca să săvârșesc eu înainte-cuvântarea aceasta a mea, dintru carea putuși vedea ce gând și scopus am eu cu cartea aceasta: așadară, numai de la tine însuți atârnă ca să iai ceva folos dintr-însa; care făcând, vei împlini pohta și voia mea întru toate.

Obradovici,
Director.

Întâiul cap.

PENTRU PĂMÂNTUL CEL DIN NATURĂ NERODITORIU
ȘI PENTRU MODRU PRIN CARE SĂ POATE EL DIREGE

§ I.

PENTRU ÎNTREBUINCIOASA AMESTECARE
A PĂMÂNTURILOR

Mai dintru întâi și mai de trebuință iastă plugariului a cunoaște cu totul pământul pre carele lucrează el, pentru ca să nu-i fie osteneala și sudoarea lui înzădar: blăstămul acela, carele Dumnezeu, pentru greșala lui Adam și a Evei (strămoșilor noștri celor începători), preste tot pământul au pus, iaste adevărat, însă întru așa înțeleagere: că tot pământul iastă neroditoriu, de va rămânea așa, precum iastă el de sine, și nimica alta fără de mărăcini și de tot fealiul de ierburi netreabnice va naște. Năsâpul, până e singur năsâp, arar și mărăcini din sine dă. Smolnița și pământul cel lutos arar naște spini și scăieți. Pământul cel petros (după mărturisirea Evangheliei), deși

priimește sămânța cea lăpădată, însă îndată iarăși să uscă și piere, și așa, chipurile acestea de pământuri sânt neroditoare.

Fără de toate acestea, vedem noi că, prin unele părți, pământurile ceale sămânate grâu foarte frumos și alte roduri, după cerere, bune, din sine dau, iară printr-alte părți, mârșave, rari și slabe roduri iscodesc; această deschilinire ne dă noao ocazie înainte ca să cerșim și căutăm pricina deschiliniilor acestora de pământ.

De vom întreba pre plugariul de pricina aceasta, el ne va răspunde că pământul cel roditoriu iastă negru sau murg, bombat și să varsă, cătră aceasta încă mai aduce, că-i trăbuie lui adevaseori cu gunoiu a-i ajuta; iară pământul cel mârșav și neroditoriu trăbuie să fie sau foarte reace, sau foarte cald, și că rar sau niciodată nu să gunoiaște; iată, de acestea și de alte fealiuri de răspunsuri vom dobândi de la plugari. Însă ne iastă de trebuință noao ca să socotim de sânt răspunsurile și judecățile acestea a sătenilor adevărate și cu temeiu, sau sânt turbure.

Întru unele țări, numesc plugarii întru obicinuință pământul după făptura lui, adecă: zic că e pământul ușor sau greu, cald sau reace; întru pământurile acelea, care să numesc ușoare sau calde, să primesc pământurile ceale neagre, murgi și găunoasă, încă și pământurile ceale albe, care sânt cu mal și cu cretă amestecate, și încă tot pământul năsâpos și pietros.

Iară întră pământurile ceale greale și răci, să primesc pământurile ceale smolnicioase și lutoasă, care pentru aceaea să numesc greale, căci partișoarele și zdrumicăturile ceale mărunte, dintru care sunt eale alcătuite, așa sânt de tari laolaltă tescuite și strânsă, cât nu poate nicidecum razele soarelui printr-însele străbate, întra și a le încălzi. Pământul acesta, acum zis, așa de tare să lipește și să clăiește de rădăcinile creșterilor, cât ele nicidecum nu să pot răsfirea și îngropa; dară, reace pentru

aceaea să numește, pentru că răceala și umezeala care încă de iarna în sine trage și can îndelungată rămâne rece, umedos și răcoros, și pentru aceaea nu poate nici sămânța, nici răsadul vreo puteare dintr-însul să tragă, dar vara așa să uscă și să întărește pământul acesta, cât nicio udeală, nici umezeală printr-însul, la rădăcinile creșterilor, nu poate să străbată; și așa, nu e cu puțință ca să crească ceva din sămânțele și răsadul cel într-însul pus, ci trăbuiește să se usuce și să piară.

Pământului acestuia zis, sânt pământurile ceale ușoare cu totul împrativă; părțișoarele și zdronicăturile din care sânt eale alcătuite stau rar și departe unele de altele, și, pentru aceaea, nu să poate chipul acesta de pământuri niciodată lipi bine de rădăcinile creșterilor: căldura cea de vară scoate toată umezala de loc dintr-însele, cât nu poate rădăcinile și vâiniile creșterilor destulă puteare spre izbotire dobândi; de unde urmează că sămănăturile și răsadurile de acesta fealiu, din udeala cea netreabnică, sau nu pot bine creaște, sau cu totul să uscă și pier. Așadară, are plugariul drept, deaca socoteaște precum pământul cel greu și rece, așa și cel ușor și cald, că sânt neroditoare, deși nu poate sau nu știe să spuie pricina nerodirei.

Pământul cel negru și murg, care socotesc plugarii că e roditoriu, iastă, sau după întâmplare, sau după vreo lucrare adevărată a bătrânilor noștri, cu alt chip de pământ amestecat, căci, numai de vom cerca și de vom ispiți părțișoarele din carele iastă pământul acela alcătuit, lesne vom vedea că iaste ceva de cel negru și găunos, ceva de smolniță și de năsâp cu cuvioasă măsură împreunat; deaci, deacă să udă acesta așa amestecat, pământ cu apă, lesne să lasă dintr-însul a face cu mâinile boboloașe, care boboloașe, deacă să uscă, iarăși lesne să desfac; și aceasta e semn de cunoștință precum că pământurile sânt întră sine amestecate; iară de vom uda smolnița și lutul, și

boboloși îl vom face, așa vom vedea că, după ce să uscă boboloșul acela de lut, nicidecum fără de muchie nu să poate sparge.

Pământul cel ușor, năsâpos și pietros, de nu va fi amestecat cu alt neam de pământ, nu să lasă nicidecum a-l face boboloși, ci pururea să desface și să răsipească. Iscusița aceasta ne adeverează noao chiar și ne pune pricina înaintea ochiilor: pentru ce e pământul cel negru și murg întru toate pământurile mai roditoriu: pământul acesta să poate lucra cât de mărunț, părțișoarele lui să alătorează rădăcinilor întru așzare și întru cuvioasă măsură, încă au în sine părțișoarele acestea pocnituri și așa fealiu de găunatece, prin care raza soarelui întru alăturata măsură a străbate poate, încă ploaia, roua și ceața ușor printr-însăle cătră rădăcini să străcură, dar părțișoarele ceale așezate așa țin umeazala întru sine, cât nu poate mai-nainte până nu dă folos rădăcinilor afară a ieși.

Întru aseamenea cunoaștem pentru ce e pământul cel smolnicios și lutos neroditoriu: părțișoarele lui sânt foarte tare laolaltă alcătuite, rădăcinioarele a creșterilor și a răsadurilor așa sânt strânsă și tescuite în pământul acesta, ca și într-un păreate, și, deși are el destulă umeazală, însă nimica mai puțin nu poate rădăcinioarele acelea să să răsfire, să se lățească și să să îngroașă, ci rămân pururea teascuite și glimpite. În pământul acesta sus-numit, nu poate adeasăori nici gunoiul pentru tărimea alcătuirii lui să putrezească și să fiarbă, mai puțin încă nu iastă cu puțință ca să să despartă întru sine părțișoarele acelea, ce spre hrana sămănăturilor de la fire hotărâte sânt, nici mustul cel adăpătoriu de rădăcini nu poate străbate, nici puteare crescătoare lor a da; pământul acesta să întărească deasupra ca piatra, pre supt el și prestă el alunecă ploaia ca și prestă iarbă, razele soarelui, roua și ceața nu pot pentru tărimea lui rădăcinilor da ajutoriu.

Cu cât să află întru pământurile acestea mai sus-zisă, adecă, în pământurile ceale smolnicioase, lutoasă și vânjoasă, mai multă umezală, cu atâta mai mult lipsește aceea în pământul cel năsâpos și pietros; pământurile acestea nu au în sine nicio alcătuire cuvioasă, părțișoarele lor, de să și arată că sânt mărunte, însă întru însuși lucru sânt foarte mari, și pentru aceea nu să pot lipi din destul cătră rădăcini, nici să poate topi gunoiul, și cu mustul său lor hrană a da; încă părțișoarele acestea sorb ploaia de loc în sine, și iarăși îndată și iasă dintr-însăle, căci că putearea soarelui, carea lesne prin rărima și găunimea pământului acestuia, până la rădăcini străbate, și iarăși de loc să uscă, năsâpul și petricealele așa să înfierbântă și să încălzesc de soare, cât trăbuiască să să uște rădăcinile și să piară; iară de va fi și gunoiul cu vreo osăbire fierbinte în sine, așa, nici el creșterilor alt ajutoriu nu poate da. Ci încă mai tare le încălzească și le înfierbântă, roua și ceața nu poate niciodată să străbată până la rădăcini, ci încă desupra, pre năsâp să uscă și piere. Iată, dară, că arătai pricini de temeiu, precum că, cum pământul cel greu și rece, așa și cel ușor și cald neroditoare sânt.

Fiind, dară, că până aicea cunoscurăm care pământuri sânt roditoare și care sânt neroditoare, și încă din ce fealiuri de chipuri a pământurilor sânt eale alcătuite; și încă precum că alcătuirea și amestecarea aceasta a pământurilor, sau după vreo întâmplare naturalnică, sau prin lucrarea omenească, făcut iastă; așadară, și de vreadnicie iastă ca să urmează plugariul învățaturii aceștia adevărate și limpede; de trebuință iastă plugariului să râvnească cu ostăneala sa, ca să poată îmbunătăți pământul cel neroditoriu, și întru roditoriu a-l preface.

Însă nu să pot nicidecum pământurile ceale neroditoare și mârșave întru roditoare a aduce și a preface întru alt chip, fără numai cu hotărâta amestecare de alt pământ, dându-le, când și când, după cuviință, ceva

gunoiu. Plugariul să să ostănească numai a cunoaște bine acestea doao chipuri de pământ, adecă: cel greu și cel ușor, și așa îi va fi lesne în urmă a face și a<1> treilea chip de pământ, adecă pământul cel roditoriu.

Acestea doao chipuri de pământuri mârșave, adecă smolnița și năsâpul, dintru care să poate face al treilea, adecă pământul cel bun și roditoriu, arar să află departe unul de cătră altul, ci mai adeasăori sânt aproape unul de altul; dar mai vârtos sânt smolniță, și supt pământul cel lutos zace năsâp sau pământul cel alb, adecă creta; adeasăori să află supt dânsa și neaște pământ alb gras, care întâiu iastă tare ca și piatra, apoi în urmă să răsipeaște și să zdromatică; care să numeaște latinește *marga*, nemțește, *merghel*, iară românește, *malul*.

Să poate vedea cum stau rudele de multe chipuri de pământ unele prestă altele, când sapă omul vreo fântână sau vreun șanț adânc, să poate vedea aceasta și la dealuri surupate sau râpe, și la drumuri adânci, și de aciiia poate să vadă omul cât trăbuie să sape el de adânc ca să poată scoate acela chip de pământ, cu carele ar putea direage pământul său cel mârșav și neroditoriu.

Chipurile acestea chiline a pământurilor să află nu prea adânc supt pământul cel deasupra, și stă ca o pânză un chip de pământ preste altul; de aicea să poate învăța plugariul precum că, fără de mare cheltuială, poate să-și direagă fâneatele și holdele sale ceale mârșave, numai de va vrea el cu bărbăție și fără de leane a să apuca de lucru; pentru lucrul acesta iastă mai bună vremea cea de iarnă, când nu e îngreoiat plugariul cu alte lucruri ale casii.

Lucrul acesta să face așa, adecă, să sape holda sau în fâneata sa care va fi smolnicioasă o groapă până atâta de adâncă, până când va da de pământul cel năsâpos, de cel alb sau de pietros, sau mai pe urmă de mal: din acestea, fie de care chip de pământ carele va afla să scoată din groapă cu troaca și să presare prestă holda cea smol-

nicioasă sau lutoasă de un deaget de gros; întru acesta chip, poate și acela plugari, a căruia fânețele și holdele năsâpoasă sau pietroasă sânt, supt care pământ va afla smolniță, lut și mal, să sape fiecare chip de pământuri de acestea și să presare pre holda cea pietroasă sau năsâpoasă iarăși de un deaget de gros.

Aceasta îndoita amestecare a pământurilor, de care grăirăm până aicea, iastă de nespusul folos; căci întru acesta chip să pot câmpurile ceale pustai, sălbatece și mârșave leacui, și dintr-însele pământuri roditoare a face. Pre lângă aceasta, încă iastă foarte de trebuință ca să să facă plugariului, dar mai vârtos tinărimii a plugarilor, chipul acesta de direagerea a pământului celui mârșav și neroditoriu bine cuprins, cunoscut și chiar înaintea ochiilor lor să să pună. De multe ori să întâmplă la plugarii cei leanoși de-și părăsăsc și își vând, fie pre ce, mari dărăburi de holde și de fâneată, socotind că sânt reale și neroditoare; neavând mai adânc ajutoriul cel firesc, decât de o talpă de picior supt coaja cea deasupra a pământului, ci leanea și nelucrarea nu l-au lăsat ca să-și îmbunătățească pământurile, dar, prin aceea, și hămbarăle sale.

Foarte norocit va fi plugariul acela, carele va afla maal aproape de holdele sale; în Anglia au oamenii obiceiul de zic: „Că cea ce au aflat în holda sa maal din destul vlagă au aflat”. Maalul acesta nu poate sângur, însul, de la sine, să direagă pământul cel neroditoriu, ci osăbita și în multe chipuri alcătuita putearea lui iastă putincioasă. Părțișoarele a lui să topesc mai ca și ceara, încă sânt aspre și mîncăcioasă, eale străbat prin gliile ceale de smolniță și de lut, le mănâncă și le răsfiră pre eale, apoi face dintr-însele pământ foarte bun de rodire, tocmai maalul acesta cerneaște pământul cel mârșav, și așa îl direage, cât să încintă și putrăzește leasne gunoiul cel pus pre dânsul; și din aceasta amestecare să face

mustul cel bun, carele pentru hrana creșterilor trebuincios iastă, și carele prin ajutorul umezalei să străcură până la rădăcini și într-însăle să bagă.

Deacă să află maalul acesta supt smoalniță sau supt lut, apoi să va răsfira preste holde și fâneață năsâpoasă, le va da lor nespună puteare, și părțișoarele lor ceale răsfirate le va alătura, și laolaltă, după trăbuială, le va lipi; iară la pământul cel vânjos, a căruia părțișoarele tare lipite sânt, le dezlipeaște și le svăramă; cu un cuvânt, maalul dă fieștecăruia chip de pământ ajutoriu neprețuit, și pre el pentru fieștece sămăntură și sădire cuvios face. [...]

Dositei Obradovici

ADUNARE DE LUCRURI MORALICEȘTI DE FOLOS ȘI SPRE VESELIE,

prin ~ întocmită. Iară acum în limba
dacoromânească traduse prin părintele
Dimitrie Țichindeal^[1], parohul Becicherecului Mic.

Partea întâi.

În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității
Ungurești, 1808*

*De toate ceale ce trebuiesc vieții te sârguiaste:
iară mai vârtos mintea ta o exerțeluiaste.
Socrat^[2]*

De bun neam născutului și înalt-
învățatului Domnului Domn Grigorie
Obradovici^[3], școalelor de supt districtul
Timișorii, directorului creiesc honorată.

Domnule!

Eu nu cunosc mai mare cerere a unui om bun decât a fi în câmpul acela, unde poate neîmpedecat lucra pentru folosul omenirii, patriei și nației sale. Tot omul care-și caută cale de a veni la stat a lucra pentru interesul public, pentru binele comun, simte datoria aceasta a unui om bun, numai încă nu e destul a o simți, ci a o și împlini. Cu durere căuta nația românească în timpurile trecute și suspină aducându-și aminte de vitregii cărora au fost încredințată informația pruncilor ei. Cu așteptare astăzi

* Transcriere și note: Maria Frânc.

rădică ea inimile sale cătră un om cărui se-au împlinit pofta lui cea mai fierbinte, a se mai adaoge câmpul activității cătră dilecta nația sa românească. Din faptele tale spre cultura directoratului a slăvitului reghement valahiș-iliriș divinează ea în tine omul cel de demult așteptat; în tine ea nădăjduiaște un tămăduitoriu a tuturor abuzuri și în tine ea ține a fi găsit cândva un om a cărui nume să nu-i pice îndelung din inimă, ci cu bucurie totdeauna să-l răscolească.

Însă nădejdea nu are încă realitate, nici stâmpără poftele inimii până ce nu pune în împlinire, de aceea dă-mi libertate a arăta simțirile mele de tine ca de un om în a cărui cunoștințe a intra totdeauna voios m-am îndemnat, căci am cunoscut în tine om deplin și de manuducerea îndreptării pruncilor bine învățat. Nu mă îndoiesc eu a mă pune chizeș pentru toate lucrurile acelea, a cărora nadeajde îmbucură nația românească, căci cunosc a fi aplecarea ta cătră ea mai mare decât ar putea a se teme ca să nu se întoarcă nedejdea în deșertăciune.

Însă tu îndeamnă-te la toată osteneala și prin de toate mijlocirile bune a satisface nădejdei nației, aprinde cu exemplul tău și inimile altora, ca mână de ajutoriu ție să împreuneze, și adu cândva și unirea capetelor luminate, ca cu puteri comune să se aducă poporul cest neglect în calea culturii mai departe, să fie de o lature celorlalte nații, care lui încă sunt datoare mulțămire pentru lumina cu carea ele lucesc, și așa vei reporta mulțămirea tuturor românilor.

În semnul iară nespusei dragostei mele cătră tine și a prețuirii persoanei tale, primește cărticica aceasta, carea e fructul unchiului tău și pre care în limba dacoromânească traduse eu honorului său devovez, întrebuințează-o în folosul nației; primește dedicația aceasta ca o mărturie a umilinții mele cătră un om în care eu mult sunt încrezut.

Țichindeal

Înainte-cuvântare

Muliereea, când naște, rabdă mare durere, carea, după ce au născut, zeuită și se bucură că s-au născut dintr-însa om pre lume. Omul, zidirea lui Dumnezeu! Carele mai-nainte nu era, acuma au venit și el în lume, însă cu toate noi, micuț, slab, fără de răutate și întru cea mai mare neștiință; și pentru ce au venit el aicea, au, doară, numai ca să plângă? Și să se muncească? Adevărat că trăbuie să și plângă, și să se chinuie, și muncească. Nimica mai puțin, el nu s-au născut numai ca să plângă. Prin multă osteneală și purtare de grije a milostivilor născătorilor lui pentru dânsul, se hrănește și se păzește, până când puținel începe a crește, stă în picioare și începe a umbla, nu mult după aceasta se învață a alerga, și de aci i se începe vremea de a se juca, întru care omul nostru acest mic așa iubește jocul cât, să nu flămânzească și să nu adoarmă, niciodată nu ar înceta de la joc. Să-l lăsăm cu Dumnezeu, lasă să se și joace, că aceasta pofteste creșterea lui, că, jucându-se, se învață a vorbi, chiline lucruri a cunoaște, prin aceasta trupul lui cel tânăr mai bine crește, mai lesne mișcătoriu cu virtute și mai tare se face. Lasă să-i mai treacă încă așa mai vreun an, apoi atuncea va vedea și va cunoaște că nu s-au născut numai pentru joc. Fiind el în oricare-i place stare, îi caută să învețe multe de trebuințe și folositoare lucruri, dacă voiaște să-i fie bine în lume, și aceasta fieștecare voiaște și dorește.

Tot omul trebuie să învețe și să știe ceva, oricare-i va plăcea măiestrie sau învățătură sau lucrare, și întru aceea cu iubire de osteneală și cu spornicie a se îndeletnici, ca să se areate mai ales și mai vreadnic decât alții (de însuși aceași măiestrie și chemare), și prin aceasta pre sine în

cât mai norocoasă stare a se aduce și a se pune poate. Și care aceasta împlinește; cătră aceasta de iaste și bun, de cinste și înțelept, cât nu numai luiși și familiei sale, ci și la alți mulți în comunul său ajută, și bine face, acesta cu adevărat se numeaște norocos și om făcătoriu de bine în lumea aceasta.

Acuma, dară, învățături, zănaturi sau măiestrii sunt chiline și de mult număr, dintru care fieștecarele, după aplecăciunea sa și după țircumstanțiile întru care se află, unul una, altul alta îș aleage și înainte le ia: pentru aceea, nici e de trebuință, nici e cu puțință de la unul a pofti multe măiestrii, numai o măiestrie se iaie înainte acela care voiaște întru aceea desăvârșit, decât în mai multe neajuns și șchiop. Până aicea s-au zis de aceea ce se cuvine de cea simțitoare și bunăstarea omului, care e mai gata, de comun la toate animalele, căci toată făptura cu viață, unele mai puțin, iară altele mai mult, fieștecarea după ființa sa se socoteaște de sine și de puii săi să nu rabde foamete și seate, nici orice nevoi și lipse.

Omul, având ceale înalte și de bun neam născute covârșiri și daruri însușite, asemenea, și cuviincioase sufletului cuvântătoriu, nu se îndestulează numai cu viața și cu îndulcirile simțirilor trupești, ci, îndată, după ce au adus și au așezat aceste trebuințe întru bună rânduială, care, deși sânt ceale de pre urmă după preț și după vrednicie, însă sânt ceale dintâi și nelepădate după rând și trebuială, fiindcă sufletul și mintea și înțeleagerea nu vor cu trupul să rămâie, dacă aceasta nu se hrănește, nu se adapă și de nu se va păzi să nu degere. Pentru aceea, dară, îndată după ce omul cel înțelept de cătră acestea întru nefrică, în odihnă și întru fără de nicio grijă prin măiestrie sau neguțătorie sau în lucrare de pământ s-au așezat, îndată îi vine pofta înțeleaptă ca și a sa iubire de întrebare, și cea firească iubire de științe să o îndestuleaze, gândeaște, se socoteaște, ia sama, prejudecă,

întreabă, vorbește și neîncetat se socotește și pofteaște ca să lățească și să înmulțească știința sa, să-și împodobească mintea și ca să-și îmbogățească sufletul său cu a sa firească bogăție, adică cu înțelepciunea. Ci mahnire! Căci, pre lângă toate acestea, acești firești pofti ai sufletului cătră știință și învățatură, deacă se află între așa ticăloase țircumstanții, unde nicări nimica bun nici poate învăța, nici auzi, însă se întâmplă. Aicea e precum e și trupului în vreme de foamete (căci foamea stomahului și a sufletului sânt una), că în foamete groaznică omul sărac ce nu va mânca? Putrede mere și pere sălbatece sau necoapte, mălaiu împăngenit, brânză viermănoasă, carne împuțită, pește stricat, toate acestea bine i-au sosit lui, căci stomahul nu știe de glumă când îi vine la cap. Întru acesta chip iaste și sufletului, când înceape după iubirea de științe a înflămânzi, la neajungerea adevărului, a înțelepciunii și folositoarelor învățături, pune în sine serimanul suflet mincinoase, nebune și de vătămare aducătoare înșelăciuni minții sale, ar voi să pornească cătră Făcătoriu, ci nu poate de făpturi: caută pre Dumnezeu și află vițelul și alte chipuri a credinței deșarte: lângă acestea, îndelungă vreme rămâne și le ține ca pre niște dumnezei și făcători de minuni ai săi, și apoi trebuiesc o mie de ani până ce s-ar despărți de dânsule, și aceasta nu fără de capete sparte și crunte povești de strigoi, de hale, de vrăjitori, cum scot pre diavol noaptea din apă și-l trimite la une locuri, cum se vindecă nevoile cu vrăji, cu farmece și cu alte descântături. Toate acestea mintea cea tânără și sufletul cel neiscusit precum aude așa crede, dară cum nu ar crede? Când toate acestea le ascul<tă> de la cei mai bătrâni și mai înțelepți decât e el, de la tatăl și maică-sa, de la moșul și mama bătrână, iară acestia pentru ce cred acestea? Hei! Poate că ei în vremea lor nu au fost prunci și acestea însuși de la bătrânii lor au auzit și au

priimit, iată în ce chip sufletul, întru neajungerea înțeleptelor și folositoarelor învățături, adecă în foamete groaznică, cu minciuni se hrănește și se adapă! Și cu această mijlocire minciunile, credința deșartă și rătăcirea între oameni se înmulțesc, și cu dâșii până la moarte petrec.

Ce să luăm, dară, înainte împotriva acești<i>a? Fieștecure om cu inimă bună și bine înțelept lesne poate zice.

Iaste de trebuință sufletelor celor tinere bună, sănătoasă și folositoare hrană a le da, care, după ce o vor gusta, o vor cunoaște și cu dânsa se vor îndulci, spre toate ce e împânghinat, putred și împuțit se vor scârbi, nici vor mai voi a căuta spre aceale, adecă pre dâșii a-i învăța despre toate lucrurile înțelept a gândi, și deacă se aduce mintea noastră odată la calea cea dreaptă și pre dânsa înainte a merge se obicinuiască, atuncea și singură de sine drept va umbla. Că, deacă se obicinuiască mintea noastră prin buna luare de samă a cetirii cărților și prin îndelunga îndeletnicire după rânduială înțelept a gândi și a jude<ca>, atuncea și de acealea lucruri care nu le-au cetit și va veni în vorbă e vreadnic cât de puțin ceva a prejudeca, sau, de sunt așa cât el nu le poate cu mintea ajunge, el fără de socoteală în așa lucruri nu se întinde, ci le ascultă cu bună luare de seamă și se sânguiaște ca să le ajungă. Tot omul voitriu de bine, când aude sau cetește ceva formos și de folos, voiește ca fieștecarele pre care el iubească aceaea însuș să cetească și să știe, ca să fie mai bun și mai înțelept. Aceasta, dară, sântem datori la toți oamenii să poftim, căci ne va fi la toți de comun mai bine când vom fi toți (în cât va fi cu puțință) buni și înțelepți și iubitori de dreptate. Pofta mea cea de toate zilele iaste ca orice voiu ceti bun și formos, aceaea și iubiților miei să împărtășesc. Și această poftă mai tare ar învia în scriitorii și prefăcătorii de cărți, deaca s-ar afla poftitori de binele de comun naționaliști, care s-ar îndura a plăti tipografilor

(că și ei au gură de mâncare) pentru tipărirea folioarelor cărți.

Materiile de pre nemție și de pre alte limbi învățate, care se pun aicea înainte, sunt de mai multe cuprinderi. Căci numai de o materie de lung a cetii nu e pentru fieștecare și sunt puțini de aceia carii pot mult ceti, iară în chipul lui Adizon și celorlalți lui aseamenea, precum au scris aceia, e pentru fieștecarele, de la cel bătrân până la cel tânăr. Trei sau patru folii fieștecarele poate ceti într-o zi, și de aceea toată zioa a gândi, afară de cumva careva se vor fi jurat să nu iaie cartea în mână. Moralicești îndreptări, istorii pre scurt, folositoare și de veselie: prejudecă pentru chiline puneri înainte, care totdeauna vin în vorbă. Aceasta va fi cuprinderea prefacerilor acestora. Toate câte voi cunoaște că sunt spre luminarea minții și spre cea fără de răutate bucurie a inimii, spre îmbunătățirea și podoaba moralului, și toate vor fi cătră săvârșirea cea mai mare, precum a omului fizicesc, așa și moralicesc, adecă, a omului trupesc și sufletesc cu cuviință și cu vrednicie, aceea voi aleage, și celor de o limbă cu mine voi împărtăși, care știu că le va fi plăcut și iubit, că aceasta prin iscusințe destul am cunoscut.

Cătră cetitoriu

Eu mă bucur, iubite cetitoriu! Că știu serbeaște, mai tare pentru că pociu înțelege cărțile domnului Dositei Obradovici și mulțămesc lui Dumnezeu că sum născut în tâmpurile cărților lui. Acest slăvit și mare luminătoriu al neamului său, ca o albină iubitoare de osteneală, toată dulceața și esenția înțeleptelor dulțețuri din limbile cele mai învățate a lumii aceștia mari o au supt și iubitului neamului său spre luminarea minții, spre îmbunătățirea inimii, spre înmulțirea și întărirea faptelor bune și spre gloria omenirii prin dulceața cuvintelor sale o au

împărtășit-o, și așa, flori în veac neveștejitoare de înțelepții lumii în țarina Tatălui ceresc sădite le-au cules și le-au adunat. Pentru aceea se și cheamă cartea aceasta *Adunare de lucruri*, adică de lucruri înțelepte, și pre cei de o limbă cu sine spre mirosirea dragostii și a faptelor bune cu dânsele a-i împodobi bine au voit.

Iată că pun ție înaintea acestor flori pre holda inimii tale, care, de iubești adevărul și faptele bune, educația sau creșterea tinerilor și podoaba omenirii le înrădăcinează, că în voia ta stă, de te vei sârgui și vei vărsa pre florile acestea apa ostenealelor, le vei ținea în fundamentul dragostei și iubirii de oameni, îți va aduce desfătare sufletului și mirosul și dulceața raiului în tine, că împărăția ceriului în voi iaste.

Grăiescu-ți adevărul și plăce-ț-va ție: și făcut-am eu cu osteneala mea vreun folos; procetește-o cu atenție, judecă, nu te îndestula numai cu aceea ce ție se spune că iaste frumoasă și înțeleaptă carte, ci cearcă, cetește-o cu bună luare de seamă de vezi iaste așa, precum ți se spune, că nu-s toate de folos. Deaca te vei îndestula cu laudele ce cuprinde cartea aceasta, și nu cu mijlocirea cetirii, nu vei fi încredințat.

Am despărțit cartea aceasta în doao părți, neputând deodată a o întipări, că nici partea dintâiu nu o aș fi putut da la lume, de nu s-ar fi îndurat acel vreadnic de iubire a toa<te> nației noastre, negociatorul din Grabaț, jupânul Hristofor Duca, carele, din nespusa dragoste și din aprinsul foc al râvnei cătră luminarea neamului nostru, întipărirea cărții aceștia a o plăti. Acestuia laude și mulțămite de la noi și de la nepoții nostri în veac a i se da se cade, iară mie îmi va fi destul deacă voiui fi încredințat că te-ai folosit cu osteneala mea, și de aceea mă voiui bucura și cătră mai mare osteneală pentru folosul tău mă voiui deprinde.

Primeaște, dară, iubite cetitoriule, această carte, carea nu e cu mâna, ci cu înțelepciune lucrată, cu așa bucurie, care ți-o dau eu. Sânguiaște în înțelepciune și în fapte bune, spre lauda neamului, spre binele patriei, spre gloria Făcătorului celui ce te-au zidit.

Prefăcătorul

Capul întâiu

PENTRU DRAGOSTEA CĂTRĂ ÎNVĂȚĂTURĂ

Precum se deschilinaște omul prin cuvântare de cealelalte necuvântătoare animale, așa, prin științe și învățătură, se deschilinaște omul cel iscusit și învățat de cel ce nimica știe și e prost. Sufletul, fără destulă cunoștință și înțelegere a lucrurilor, se află în stare pruncească, iară cu cât mai mult înțelege și știe, cu atâta mai tare se apropie de a sa firească săvârșire sau perfecție. Iară, mai vârtos, când e învățătura cu o viață făcătoare de bine împreună, atuncea se poate omul numi, în cât e cu putință, că e în săvârșirea sa. Cât sânt de folos împărățiilor celor mari și norodului celui mare la număr învățăturile de multe fealiuri, științe, măiestrii și alte lucruri cu mâna, aceasta se vede din însuși lucru și se arată. Nici e de trebuință de aceaste ca de niște lucruri îndoite și necunoscute pre larg a cuvânta, aicea vom vedea în chip și numai exemplul oamenilor celor mari, ce se cuvine de materia aceasta a socoti.

Alexandru cel Mare^[4] așa era iubit și îndulcit <în> învățătura carea o preda Aristotel^[5] lui, cât de multe ori zicea: Aș mai voi să fiu întru învățături așa de mare, precum e Aristotel, decât întru această putere, stăpânire și bogăție, în carea sânt eu. Biruind pre Dariu^[6], s-au aflat în comoara lui o lădățuie toată cu pietri scumpe împodobită. Nime nu se pricepea ce s-ar putea ținea în

așa de mare preț și scumpă lădățuie: Lucrurile (adecă scrisorile, cărțile) lui Omir^[7], au zis Alexandru.

Un curir, alergând, sosi și, rădicându-și mânilor, strigă: O, bune și norocoase novele care îți aduc, purtătoriule de biruință, Alexandre! Acesta, care tocma atunci cetea cărțile lui Omir, se sculă și zise, întrebând: Ce!? Nu cumva spre norocire va fi înviiat Omir? El toate îndreptările nesăvârșite și nedeplin a fi le socotea, nefiind care le-ar putea scrie și îndrepta. August Chesariul^[8] niciodată nu au socotit că ceva defăima, cinstind și fiind pre oamenii cei învățați ca priiatenii săi. În scrisorile sale către Orație^[9] așa glumeaște cu el, ca cu unul și e aseamene. El au chemat pre poeta acesta să-i fie scriitoriu poruncilor și sfaturilor de taină, însă Horație^[10], foarte iubit fiind întru odihna sa, n-au vrut a primi aceasta; pentru aceea nu s-au mâniat Chesariul pre el, ci șade și așa îi scrie:

Septimie

îți va spune ție

în ce chip eu de tine

i-am vorbit foarte bine

Și de te-ai tu așa făloșit

și nu ai primit

de nu ai vrut,

precum ai putut,

A mea pusă ție

înainte pretenie

Pentru aceea, eu, priiatene, nu mă pociu mânia,

Nici de tine fălos a mă ținea.

Și spre aceea, căci Horație niciun peatec din alcătuirea versurilor sale nu-i scrisese, tocma priatenește cu glumă neîncetată se plânge.

Poate că te temi că te vei rușina
În vremile de pre urmă a te arăta.
Că ai fost priiatenul meu
și eu, iubitul tău.

Iulius împăratul^[11] așa au iubit învățătura și cetirea cărților, cât taberile ceale mai mari n-au putut aceștii patimi arzătoare împedecare a face, nici pre dânsul a-l desbate de cătră cetirea cărților. În mijlocul harțurilor, când în bătaie s-au amestecat ostașii împrotivnicului cu ai săi, au scris el comentariumul său, adecă istoria sa, cu gând ca acesta, ca să fie a aceluia numai spre materie, care ar voi istoria mai pre larg a o scrie. Însă aceasta e cu așa frumsețe și dulce cuvântare scrisă, cât niciunul nu au îndrăznit nici batăr un cuvânt cătră aceaea a mai adaoga. Nici s-au aflat scriitoriu întru acest chip, care ar fi îndrăznit aceștii proaste militărești dulce cuvântare a se asemăna.

Democrit Avdirit^[12], lăsând patria sa cea bogată, au trecut Eghipetul^[13], Etiopia, Haldea^[14] și Persia după învățatură, și, după ce s-au întors iarăși în patrie la moșia sa, auzindu-l ai lui, cei împreuni cu el lăcuitori, de așa lucruri vorbind, îl vestiră că iaste nebun și fără de minte și chemară pre slăvitul medicus Ipocrat^[15] ca să-l vindece. Acesta, după ce au cunoscut pre acest om, să minună de învățătura și știința lui cea mare și înaltă, își făcu cu dânsul prieteșug și, plecând de aci, zise celor ce l-au chemat: Pre voi ar trebui a vă vindeca, iară nu pre Democrit.

Marco Aurelius^[16], numitul filosof, se ducea adeaseori de asculta învățăturile sau prelecțiile lui Sextus filosoful^[17]. Sofistus Luțius să miră de aceasta. Nu te minuna de aceasta, îi zise împăratul, că omul cel înțelept trebuie totdeauna să poftască a învăța aceaea ce încă nu știe.

Plinius^[18], numit cel Bătrân, cea mai mare parte a vieții sale au petrecut-o în arme și întru îndreptarea legilor cetățenești, nimica mai puțin că au scris pre larg Istoria naturalnică și cărți de mai multe fealiuri și, neavând din destul vreme de cetanie, totdeauna la prânz și la cină avea pre unul care îi cetea.

Știpio, numitul African^[19], au fost osebit iubitoriu de cetirea cărților, și, pentru aceea, de multe ori zicea: Niciodată nu sânt în mai bună soție decât când sunt singur, nici am mai mult lucru decât când sânt fără lucru.

De ar voi cineva a scrie numai o parte a oamenilor celor mari și slăviți din împărați, crai și prinți, până la cel mai prost neam omenesc, care prin dragostea cătră învățatură și cu cetirea cărților s-au proslăvit și cât folos au făcut ei neamului omenesc, la aceasta ar trebui multe cărți. Ci aicea se face numai o aducere-aminte de aceea, ca să se deșteapte cinstirea și pofta cătră cetirea cărților celor folositoare și dragostea cătră științe; și pentru aceea, din ceale nenumărate exempluri, numai unul de Aristotel. Acest filosof au fost învățătoriu lui Alexandru cel Mare, ucenicul, să zic românește, distipulul stăpânirii sale multe împărății și noroadे au supus, iară învățătoriu, sufletele și mințile oamenilor celor învățați. Stăpânirea lui Alexandru întru însuși următorii lui au încetat cu totul și au perit întru aceale patru sute de ani în urma lui, iară Aristotel au stăpânit nu numai preste ceale elino-grecești, ci și preste ceale creștinești și mahometanicești suflete și gânduri, în tot locul unde au fost învățături după doao mii de ani în urma morții sale. Și și acuma, deaca au și încetat așa monarhicește a stăpâni, precum mai-nainte cu o sută de ani, cu toate aceastea au rămas și până în zioa de astăzi întru înaltă cinstire, întru îndreptarea înțelepciunii și a învățaturii, și va rămână până în veac. Alexandru și următorii lui au făcut de o mie de ori mai mult rău decât bine, precum noroadelor lor, așa și celor de primprejurul

lor, neîncetat bătându-se, junghiindu-se și împruținând neamul omenesc, ca niște lupi flămânzi când intră în vreo turmă de oi. Iară Aristotel au lățit putearea sa fără de foc, fără sabie și fără de nicio armă; și ce e mai mult, fără de nicio anatema și afurisanie. El au cercat și au căutat adevărul lucrurilor, au deschis ochii sufletului și a minții și au arătat lor ce e bun și ce e rău, ce-i buna norocire și buna rânduială, ce e turburarea și nerânduiala, cu un cuvânt, ce e după natură și înțelepțește bun și formos, ce e rău și urât. Ci, de au și fost el prăsit sau născut din neamul lui Esculapie^[20], toate știind, Dumnezeu nu au putut fi, căci nici Esculapie aceasta nu au fost, macar de l-au și ținut o vreme de așa.

Acest preaslăvit și mărit și mare om în lumea aceasta au fost muierii sale bun și de o nespasă dragoste drag soț, au iubit-o nu numai până au fost vie, ci și după moartea ei, ca pre o dumnezeire. Cum au fost el milostiv și bun tată și născătoriu se poate vedea din moralnica filosofie a lui, carea au făcut-o el pentru fiul său, Nicomal. O scrisoare mică, carea Filip^[21], tatăl lui Alexandru, lui Aristotel scrie, chemându-l să-i învețe fiul, mai multă cinste îi fac decât toată oastea lui, vărsarea de sânge și cu însuș săgeata în bătaie împunsul ochiu, aceasta e: De la mine, Filip, cătră tine, Aristotel, sanitate. Îți înștiințez că am un fiu. Eu mulțămesc dumnezeilor, nu atâta pentru că mi l-au dat, ci căci mi l-au dat pre vreama lui Aristotel. Am nădejde că-l vei face vreadnic moștenitoriu mie și craiu al Mațedoniei vrednic. Filip nu au știut cum va arăta omului acestuia dragostea și mulțămirea sa; datu-i-au bogății, i-au rădicat statuă și au poruncit de s-au zidit de iznov toată cetatea Staghir, întru carea era născut Aristotel, întărind cum că viețuirea dreaptă, cu cinste, și făcătoare de bine e lui Dumnezeu plăcută, dară prinosurile și jertvele animalelor, adecă, sârbeaște, jivinilor și cea din afară pompă și țereonie a besearicilor sânt

dumnezeirii cu totul lucruri netreabnice. Și pentru aceasta au rădicat pre sine zarvă și credință deșartă. Nevrând, dară, să facă atinianii aceea nebunie, carea o făcuse cu Socrat, s-au sculat de aci și au trecut în cetatea Halțis, unde au și murit la anul 322 înainte de Hristos, la doi ani după moartea lui Alexandru, la al 63-lea an al vieții sale. Dintru ceale mai de căpetenie cuvinte a lui, acestea sânt: Un om flecătitoriu, vorbind multe, l-au întrebat să nu-i fie spre greutate, nu ești; răspunsă: Poți vorbi cât îți iaste voia, căci eu nu te ascult să fim priiateni lui Socrat și lui Plato^[22], însă mai mult adevărului lui. Un tânăr, țiindu-se mare, lăudându-se că e de slăvită rudenie sau neam: Dară ești tu vreadnic de aceea?, l-au întrebat. Cum e fumul și întunecarecul ochilor, așa e sufletului patima. Facerea de bine e floare frumoasă, ci cu graba veștejește pre sine. Nu trebuie nimene nici a se lăuda, nici a se defăima, nădejdea e visul omului deșteptat. Nu căuta la neputința omului, ci la omenire. Rădăcina învățaturii e amară, însă rodul ei e dulce. Care în fapte bune și în învățătură călătorește, totdeauna, înainte să caute. Omul cel bun și înțelept e deschilinit de cel rău și neînțelept, ca și cel viu și sănătos de cel beteag și mort. Prieteșugul e un suflet în doao trupuri. Învățătura întru buna norocire slujaște spre podoabă, iară în nenorocire spre mângăiare. Filosofia sau iubirea de înțelepciune învață a face de bunăvoie aceea, carea alții cu de-a sâla fac. Facerea de bine stă la mijloc.

Cap II

PENTRU CHILINE ISTORII PRE SCURT

Istoria iaste nume grecesc, vedeare de întâmplările care ni se pun înaintea ochilor.

O istoricească, scurtă poveaste lesne să poate ținea în minte și ascute mai vârtos mintea pruncilor celor tineri, părându-li-se lesne înțelegătoare învățătură moralicească,

carea într-însa se pune înainte; le dă lor ocazie drept a judeca și a prejudeca de lucrurile omenești, și încă le mai dă lor bun gust, ca să poată simți aceea ce e formos și bun, așa cât, puținel, câte puținel, se fac mai spornici de pot, și alte mai lungi povestiri fără osteneală ținea în minte, și loruși de acolo regule de purtare și de viețuire a scoate.

O istorie scurtă adeseori poate facerea de bine, carea într-însa se cuprinde, cu mai mare lucrare și putere în inima cea tină înrădăcina, decât cuvântul cel lung și formos de aceeași materie scrise, la care trebuie mult și înalt a gândi. Mai adaog una, care e foarte de folos și întru viețuire lăudat și de trebuință. Acest modu a istoriei învață pre cei tineri crescuți; aceia ce socotesc a pune înainte și a spune pre rând, cu cuviiște, fără de cuvântări înainte și fără de niscari cuvinte încâlcite, curat și lesne să poată spune.

Cu mânie a adeveri sau mânios a argumenturii ceva nu e semn că cel ce adeverează are drept. Un om prost se afla și el la o disputație teologhicească în Academia Oxforti, și asculta cu mare atenție pre teologii carii se disputirua aci. Oarecine îl întrebă pentru ce ascultă el cu așa interesație lucruri care nu le înțelege, nici poate judeca, care dintr-înșii are drept, și care nu? Nu gândi, răspunse acela, cum că noi, săteanii, nu avem înțelegere omenească. Eu știu ce aceiia carii strigă tare, se iușesc, se mânie, procleșesc și amănunțe sau că n-au drept, sau că nu știu ce vorbesc; dar aceiia carii fără de nicio mânie și amerințare spun periodurile sale gândesc că sunt mai cu minte și mai bine înțeleg lucrurile sale.

Mai bine să pătimească punga decât dreptatea. Artivarzan, cel mai de căpetenie ofițir și iubitul lui Arctaxercs^[23], împăratul persilor, cerea de la dânsul, pentru oarecarele, o milă, care împăratul, cu mod drept, nu-i putea da; pentru aceea, după ce au cercat și au știut

câți bani sunt făgăduiți ofițerului acestuia, de va dobândi aceea ce cere, îl cheamă și îi numără acea sumă de bani, zicându-i: Iată, aceea ce ai gândit a dobândi că eu fără de aceasta nu voi fi cel mai de pre urmă, dară, să fiu voit spre cearerea ta, aș fi fost cu totul nedrept, care unui stăpânitoriu nicidecum nu-i iaste slobod împotrivă punerea omeniei și a mărimii de suflet sau, și mai bine să zic, *contraversie honestatis et magnimitatis*.

Un om sărac, dar de omenie, portariu unei căsi domnești în Milau, află o pungă cu doauă sute de taleri; și cum au înțeles a cui iaste punga, o dusă și o deateră aceluia, a cui era. Acela, ca să i se areate mulțamitoriu, îl îmbiia ca să primească de cinste doaozeci de taleri. Au răspuns portariul că el aceea nu au slugărit, spune că nu va lua nice un creițariu. Acestalalt îl rugă, și îndelung îmbiindu-l, și, deaca văzu că nu poate ieși cu el la cale, aruncă înaintea lui toată punga, zicându-i: Iată-ți punga! Nu e a mea, nu am perdut-o eu. Deaca nu vrei tu să-mi fii spre ceva mulțamit, nice eu nu voiu ție. Săracul acela se află acuma în nevoie, și, ca să nu târie, nici să poarte cu sine punga străină, luo 20 de taleri, mulțami și se duse.

Piatra filosoficească sau măiestria cum se face aurul. Un venețian noble sau de bun neam născut, priaten bun a lui Cosma, boiariul Florenței, îi zise odată: Nime nu se îndoiaște că domnia voastră nu aveți piatra filosoficească, ci, mă rog, împărtășiți-mi și mie această taină. Voiu bucuros, răspunse Cosma, aceasta iaste piatra mea, eu niciodată nu fac prin altul aceea care pociu face singur, însumi, ce poate fi astăzi niciodată nu las pre mâne-zi, și lucrul cel mai mic nu-l pregetez, nici îl trec cu nebăgarea de seamă.

Omul de omenie cu toți își ține vorba sa. După ce biruise arapii mahometani c<â>rtirea Șpaniei, un gavalier tânăr șpaniol se gâlcevi cu un arap, luiși aseamene, se sfădi cu dânsul și-l ucise; și, ca să nu fie prins până în

sară, sări preste un păreate a unei grădini mari, ca să se ascunze acolo. Iară stăpânul grădini, unul din cei mai de căpetenie arap, preumblându-se singur prin grădina sa, îl ochie, veni cătră dânsul și-l întrebă: ce nevoie îi iaste, de se ascunde aciia? Mare, răspunse acela, ci îmi dă cuvânt și credințe și te făgăduiaște pre cuvântul și credința ta cum că mă vei păzi, apoi îți voiu spune. Acesta îl aduse în casa sa, îi dădu pâne și sare, zicându-i: Acuma te poți în mine încrede, de ai fi făcut nu știu ce. Atuncea, îi spuse acesta tot lucrul, iară după aceea îl ascunse într-o sobă, făgăduindu-i cum că, cum va fi seară, îl va pune întru netemere. Puțin după aceasta, aduseră în casa acestui om arap pre fiul lui mort, spuindu-i că l-au ucis unul așa, și l-or văzut până au sărit în grădina ta. Atuncea, acesta porni cu ceialalți mulți a-l căuta prin grădină, însă nu-l putură afla, iară după ce înseră, îi dădu un cal înșelat și îi zise: Omule tânăr! Tu ai omorât pre fiiiul meu, dar, fiindcă după aceasta ai gustat în casa mea pâne și sare și Ț-am dat credința mea că te voiu păzi și sunt datoriu aceea a face, ci fugi de noapte acoperit, calul e bun și iute, până în ziuă vei veni la locul netemerii!!!

Mare însuflețit făcătoriu de bine nu se supără, nici se scârbeaște, deaca nu-i dă cineva cuviincioasa mulțămită. Timoleon Corinteanul au izbăvit cetatea Sirecuz de muncitori și așază norodul în slobozeniia cea desăvârșit a legilor și a îndreptărilor lor. Acest slăvit om până la așa adânci bătrâneate au ajuns cât au pierdut lumina ochilor, și oricând era adunare de norod, cetățeanii cei de căpetenie îl ducea pre scaunul lui întru adunarea lor, și fără de sfatul lor nimica vreau lua înainte. Odată se aflără niște negânditori și făcători de nimica și începură înaintea a toatei adunări spre acest de comun sau de obște făcătoriu de bine pentru nimica a-l huli. Toți ceialalți se mâniară foarte tare de această neplăcere și, cu mânie dreaptă înfocați, apucară de grumazi pre acei făcători de

nimica, îi aduseră înaintea bătrânului și-l întrebară cum voiaște ca să se pedepsească aceștia? Voiu ca niciun păr de pre capul lor să nu pătimească, răspunsă mare însuflețitul făcătorul de bine. Dumnezeu s-au milostivit spre mine și m-au ales de sculă sau instrument ca să se întoarcă voao slobozeniia voastră; și aceeaa nu ar fi dreaptă slobozenie, de nu ar cuteza fieștecarele cetățean, până la cel mai mic, spre răul, care și întru mine îl vede, a striga.

Omul cel mai desfrânat numai de va fi ceva cu minte îi caută de așa curățenie sau honestate a se mâhni. Pre vreamea lui Carol al doile^[24], craiul anglilor, desfrânarea obiceiurilor între curteanii prințului acestuia foarte la mare treaptă se înălțase, că și singur craiul era cel dintâiu întru acest rovaș. O libovnică (drăguță) a craiului, foarte frumoasă, se prici oare pentru ce cu dânsul; așa, pentru ca să-i răsplătească (să-i întoarcă jalba pentru rușine), i-au aruncat căutătura ochilor ei spre un prost, ci cu bun chip și foarte formos gvardist. Ea au socotit că, oricând va mișca ea cu capul, că acesta va fi gata îndată a alerga ca flămândul la pancove, însă se află înșelată. Acela îndelungă vreme se făcea a nu înțeleage ce se voiaște; ci, ca cum s-ar gândi vreun răs (glumă) a face cu dânsul, în tot chipul se ferea din cale. Iară, dacă văzu că aceeaa deoarece fără de nicio glumă se gândește și fără de niciun voiesc, au ba de la dânsul să ceară, atuncea au răspuns el cum că el are al său dulce soț, căruia au cinstit inima și sufletul său, și de alta pre lumea aceasta nici voiu să știu, nici să aud, și tocma de ar fi Venus, carea au ieșit din spuma mării. Aceasta se rușină, însă, fiind de bună inimă și înțeleagere, se minună de credința omului acestuia, și, după ce s-au împăcat cu craiul, i-au povestit toată istoria. Craiul se miră de așa rară întâmplare, mai vârtos la așa curte neînfrânată; l-au chemat pre dânsul la sine și l-au întrebat: Iaste adevărat? Mărturisi acesta că e

adevărat, tocma așa iaste; cătră aceaea, mai spuindu-i că e de mare neam și acum iaste în stare mică. Curteanii nu se putea opri de răs și numai ce aștepta ca mai-nainte să înceapă craiul, însă craiul le zise: Nu e lucrul acesta de răs, că dreapteii honestatei (curățeniei sau păzirei de credințe) înalte cinstiri se cuvin; îi laudă întreaga înțelepciune și-l înălță la o domnie foarte frumoasă.

Cu modu sau chip netrebuit nici celui mai mare nepriiaten și dujman nu se cuvine, nici se cade a-i răsplăti. Papirius Carbo, consulul romanesc, fiind împletit și încurcat întru nedreapta ucidere a lui al doilea African. Liținius Crasus^[25] au fost rânduie să cerce și să ispitească și afle toate strâmbătățile uciderii lui African, ca să se pedepsească aceia cu moarte. Acesta era mare dujman lui Papirie și foarte cu bucurie poftea ca să-l poată afla în vină, ca să-l măture din lume. Însuși acestuiași un rob de a lui Papirie, care era foarte năcăjit de dânsul, îi aduse pre ascuns o lădățuie cu scrisorile lui ceale de taină, întru carea zicea că se vor afla toate arătările a strâmbătății lui și vina lui. Romanul, de cinste fiind, măcar deși era mare dujman aceluia, tătuși se scârbi a întrebuița așa mod spre ucidere și moartea aceluia, căruia almintrile îi poftiia moarte. Și îndată puse pre robul în fiară și-l trimite cu nedespecetluita lăduță, așa cum au adus-o, nici atingându-se de dânsa, iară înapoi la stăpânul său: Mai voiesc, zice, ca nepriiatenul meu (și poate fi) vinovat de moarte să scape de pedeapsa judecății, decât cu mod netrebuit să i se afle vina și să fie omorât sau să i se piarză viața.

Dragostea frățască în cea mai mare gâlceavă sau sfadă și pizma sau zarva unul împotriva altuia, pentru oricareia dobândă sau interes sau pentru vreo iubire de nescari domnii, deaca sânt frați cu bună inimă, cu moraluri, sau, să zic sârbeaște, năravuri de cinste și de treabă și iubitori de dreptate, lesne se pot împăca. În Africa se află o crăime carea se cheamă Cuco, mai sus de Alghir. Un

craiu al locului aceleuia, murind, au lăsat trei feciori. După lege, cel mai bătrân au trebuit ca să rămâie moștenitoriu în locul stăpânirii tătâne-său. Însă, precum adeseori se întâmplă, că părinții, din niscari patimi și nedrept, mai tare pre un prunc decât pre ceialalți ai săi iubesc, așa și craiul acela, preste măsură iubind pre cel mai mic fiu al său, pre acesta lasă moștenitoriu în locul său. După moartea lui, norodul spre aceasta nu bine au voit, ci toți cu un suflet voiesc, după obiceiul cel bătrân și după legile pământești, fratele sau fiul cel mai bătrân să șază în scaunul tatălui său, adecă cel bătrân să fie craiu în locul tătâne-său. Fratele cel mai tânăr, iubind amândoa, precum dreptatea, așa și pre fratele cel mai bătrân, spre aceasta bine au voit, singur cunoscând că norodul și patria are drept, și cel mai bătrân, au va voi, au nu, trebuie să fie craiu. Însă, acela despre partea lui protestiruiaste și strigă că el împotriva voiei și rânduialei tatălui său nici într-un chip și odată cu capul nu va păși, ci mai voiaște a lăsa pământul și patria sa, și singur pre sine veacinicei izgoniri a se da, decât aceea a face. Atuncea, văzând căpeteniile norodului că cu acești doi nimica nu pot face sau isprăvi, cu voința lor (adecă acestor doi frați), amânduror, dădură crăimea fratelui celui mai mijlociu, și așa au încetat gâlceava și s-au făcut pace. Digna remunerație sau, să zic, de se va putea, după înțelesul proștilor, cuviincioasa răsplătire sau vreadnica plată, incontinenția și vorațitatea, adecă: iară după înțeleagere celor mai jos întru științe, neînfrânarea și preste măsură mâncarea și îmbuibarea de dulceți ale gâtlegiului.

Lui Apiție, râmleanul cel bogat, carele viețuia în tâmpurile (vremile) lui Tiberie Chesariul^[26], i-au rămas mare și multă bogăție de la tatăl său, și, după ce s-au văzut și simțit în slobozenie, că poate trăi și viețui în voia sa, cu totul s-au dat spre mâncări și spre beuturi. El public și de față leacții dădea, cum se pot mâncări de post și de

slastă găti, încă au întocmit o carte, cum se poate din destul deschide și dobândi apetitul mâncării și cătră mai departe mâncare deștepta; au aflat nou mod al pașteturilor și al plăcintelor, care s-au numit după numele lui, și, în modul acesta ospătând pre sine și pre alții, au răsipit și vărsat mare avuție. Mai pre urmă, au venit cassirul lui și i-au spus cum că pre mâne nu mai rămâne în casa lui mai mult decât 2000 și 500 de libre (o libră face mai jumătate de florint nemțesc); aceeaa nici de prânz nu e destul, zise; porunci să îi cumpere otravă și singur pre sine s-au otrăvit. Istoria aceasta se vede nebună și de râs, însă poate fi și de folos, căci mulți, cu multe fealiuriu de mâncări și de beuturi, nu numai că fac mari cheltuieli, ci își strică și sănătatea lor. Cu greu și cu muncă iaste a vorbi cu unul de lucrul care nu-l înțelege.

Apolonius Pitagoricesul^[27], filosof, acesta viețuind pre vreamea Mântuitoriului nostru, istoricii sau scriitorii tâmpului aceluia scriu de dânsul că au făcut multe minuni. Țara Grecească sau Greția și Asia au crezut că e într-însul o putere dumnezeiască. Însuș învățătorii besearicii noastre nu au putut credința istoricilor de minunile lui a lepăda, căci el ce lucra, aceeaa era de față înaintea norodului și înaintea râmleanilor, carii și stăpânea în țările acealea atuncea și întru a căruia istorie e cunoscut el. Sanctul Ieronim întăreaște că cu o putere maghicească sau vrăjitoarească făcea el toate minunile sale. Pre vremile acealea nu numai cei din limbi, ci și toți creștinii credea că se poate face cu vrăjile multe prin fire sau natură face și lucra, însă Sanctul Augustin nicidecum aceasta nu lasă, ci absolute întăreaște cum că orice au lucrat prin vizie s-au făcut, răpire de vedea prin nălucire făcea, și cum că cătră acealea ce au lucrat el încă mai multe istoricii au adăogat, fie cumu-i place. De aceeaa nu e cuvânt aicea, ci să venim la sentenția cea mai sus zisă, că e cu greu a vorbi cu unul care nu înțelege. Acest

Apolonie au venit într-o cetate ce se chema Zegt, în Asia, lângă apa Eufratului, întru carea, întrând, l-au întrebat armințariul, adecă vameșul, are ceva cu sine pre care trebuie să plătească ceva vamă? Am, răspunse acesta, înțelepciune, înfrânare, învățătura, adevărul, slobozeniia, buna norocire. Armințașul, auzind aceaste nume muie-rești, au socotit în sine că aceastea sânt nește feate sau fecioare roabe, pre care el, după obiceiul asiaticesc, le duce să le vânză. Arată-mi, zise, unde-ți sânt aceale roabe, să le văz cum sunt, apoi îți voiu spune cât vei trăbui să plătești vamă: că, de vor fi foarte frumoase, vei plăti mai mult. Aceastea nu sunt roabele mele, răspunse Apolonius, ci sânt stăpânitoarele și doamnele mele, făcătoarele de bine și iubitele mele, care îmi poruncesc și mă îndreptează. Bine! Fie ce vor fi, dară potu-se vedea?, întrebă vameșul. Nu se pot vedea, căci sunt în mine, răspunse filosoful. În tine! Saperlotinain! Poate că tu, în foalele tău, atâtea muieri porți, zise acesta spăimântat. Nu în foale, om bune, ci în cap, în minte, în animă și în suflet, răspunse de înțelepciune iubitoriul. Atuncea vameșul, uitându-se cam îndelung la dânsul, zise slujitorilor lui: Lăsați-l să se ducă, vedeți că nu-i cu toata minte, ci îi stricat la crieri! Împăratul asirianilor în Vavilon l-au așteptat și l-au cuprins cu mare pompă și l-au rugat să vie în curțile lui să lăcuiască, până când îi va fi voia aci a petrece. Dară de ar veni a voastră mărire la orașul Tianul, în patria mea, voire-ați la mine a lăcui?, întrebă Apolosius.

Eu aș veni, răspunse împăratul, numai deaca ai avea tu așa casă, întru carea aș putea eu și slujitorii miei încheape. După modul acela răspunse celalalt, precum nu iaste casa mea pentru tine, căci tu voiești să fii cu mulți, așa și a ta nu e pentru mine, căci eu iubesc au să fii singur, au cu cei mici...

Osebit mod a ceare slujbă, domnie sau stăpânire și dignitate... Marco Porțius Caton^[28], numitul țenzor (adecă judecătoria moralurilor), după ce au trecut prin toate treptele și domniile în Roma, întru care el totdeauna neîntinat, fără prihană și vreadnic s-au arătat, au venit și el în timpul alegerii țenzurilor împreună cu mai mulți a ceare slujba sau dignitatea și domnia aceasta, și cu modul acesta de la senat și de la norod o au cerut-o: Râmleanilor! Moravurile (sau, să zic sârbește, năravurile) voastre au început a fi foarte necruțate, îndărătnice și netrebuite. Urmează, dară, că trebuiesc aspru, iute, dară nu netreabnic, moale și lingușitoriu doftor sau tămăduitoriu. Mulți dintre voi, fiind mușcați și defăimați de cuget, știu cum că nu sânt bucuroși pre mine țenzor a mă avea și vor aleage pre altul mai cu grabă decât pre mine. Însă, de se mai află în voi vreo scânteie a dragostei cătră mine și faceri binelui, și de simțiți voi cea mai mică din toată inima uriciune cătră răutate și neînfrânare și răzvrătire, și poftiți moralurile ceale de cinste între voi cu totul să nu se prăpădească, aleageți țenzor pre Valerie Flacus și pre mine! Această minunată cearere se aduse întru lucrare așa, cât el au căpătat aceaea ce au cerut.

De dimineața se vede care cum gândește. Caton de Utică, numit cel Tânăr, au fost strănepotul celui mai sus pomenit. Acesta, încă prunc fiind, tot tăcea și, oricând ceialalți prunci spre aceasta de dânsul râdea, el le răspundea: Eu voiu tăcea până voiu învăța bine a vorbi. El, încă mic fiind, au fost crescut în casa unchiului său Druza. Latini pre timpul acela venise în Roma a ceare dreptățile cetățenești sau orășenești. Popediș, cel mai de căpetenie, trimițătoriu Sefander latinilor, făgăduia micului Caton de toate, numai ca să roage și el pre unchiul său să le ajute în cearerea lor, însă cel mic răspunse că nu va nicidecum. Atunci luu acela pre acesta în brațe și-l duse pre un foișor înalt; începu a-i amerința

că-l va lepăda jos, de nu se va fâgădui că va ruga pe unchiul său. Lapădă-mă, de-ți iaste voia, îi zise pruncul, eu nu-l voi ruga. Cum va fi acesta când va fi senator?, zise Popedius soției sale.

Bine iaste uneori în nevoie și bolând a se face. Calif Hajaș era tuturor înfricoșat și groaznic, de mare răutatea lui; preumblându-se odată pre câmp în haine proaste îmbrăcat, întâlnește pre un sătean prost și-l întrebă: ce gândește el de Calif? Acesta, neștiind cu cine vorbește: Ce voi gândești alta, îi zise, ci aceea ce gândesc toți de dânsul, că e beutoriu de sângele omenesc, hiară sălbatecă, iară nu om. Văzutu-l-ai tu vreodată și știi cum iaste el, întrebă Calif? Ba, nu l-am văzut, nici îl știu, nici îl cunosc, răspuse săteanul. Dară tu îl cauți bine, uită-te la el, că eu sânt acela, care cu tine vorbesc, zise Calif. Săteanul se uită bine la dânsul și, nesmintindu-se nicicât: Dară știi tu cine sunt eu?, întrebă pre Calif. Eu sunt din familia cea smintită de crieri, dintră carii câte unul într-o zi preste ani bolânzește, și zioa mea iaste astăzi. Bine!, zise Calif. Dacă ești tu bolând, marși (adecă mergi sau du-te).

Deacă încredințăm sau recomandiruiem cuiva a ne cumpăra ceva, nu e destul a-i da nota sau a-i însemna ce va să ne cumpere, ci trebuie să și învăluim ceva într-înșă. Arloto, parohul oareunde în Italia, au plecat într-o cetate oareunde, pre mare. Mulți priiateni îi recomandiruiesc să le cumpere câte ceva, dându-i fieștecare nota sa; numai unul ș-au adus aminte și au învăluit întru a sa atâța galbeni cât au trebuit pentru aceea ce zisease să-i cumpere. Deci, după ce au venit acesta înapoi, au adus acelu cu minte toate ce-i recomandăruise sau zisease, iară celoralalți le-au zis că, șezând odinioară (odihnă ora, adecă să răsufle un ceas, serbește *odane* însemnează să răsufle, ori e românește) pre acoperământul corabiei, au scos nu știe pentru toate țidulele sau notațiile și le puse

înaintea sa, când iată un vânt mare suflă și le duce pre toate în mare. Dar cum nu au putut duce a aceluia?, l-au întrebat. Că ar fi dus și aceea, de n-ar fi fost într-însa galbenii învăluiți, răspunse Arloto.

Drept că oamenii cei mari nu se țin măreți, nici făloși. Alfons al cincile^[29], craiul Aragoniei și al Sițiliei, numitul înțeleptul și magnimitatul, vrând a intra odată în biblioteca sa, au aflat-o încuiată, iară bibliotecariul se duse cu cheaia oareunde. Atuncea, el luu toporul și începu a desbata brava de la ușe. Arhiepiscopul Neapoliei îl află întru acest lucru și se miră de el că cu mânil sale lucră aceasta. Ce ai vrea tu, răspunse craiul rîzînd, să nu mă ascult eu cu mânil mele la nevoie? Și însuși acest craiu, călărind oarecînd pre cal, se cam îndepărtă de ofițirii lui și ochi pre un sătean, care mult se chinuia ca să-și scoată măgariul său din imale (glod, tină), carele, încărcat cu fărină, era aci căzut. Craiul alergă, sări de pre cal și-i ajută, însă forte se imăli sau întină. Între aceasta, ajunseră și ofițirii lui și prinseră toți de toate părțile a-l șterge de tină. Săteanul, carele nu-l cunoștea, cunoscucine e, căzu în genunchie și-și cerea iertăciuni. Du-te tu, omule bune, pre calea ta, de sunt eu și craiu, om sunt și simțesc dulcețe când lucrez lucrul omenirii. [...]

Gheorghe Șincai

**ÎNVĂȚĂTURĂ FIREASCĂ
SPRE SURPAREA SUPERȘTIȚIILOR
NORODULUI, c. 1810***

Capul I

DESPRE ÎNVĂȚĂTURĂ FIREASCĂ ÎN COMUN

§ 1.

Prin cuvântul *fire* se înțeleg toate trupurile câte se află în lume, și învățătura carea vorbește despre proprietățile, puterile și lucrările trupurilor se numește *învățatură firească*. Învățătura firească, drept aceea, numai cu trupurile ceale din lume are de a face și de a cerca pricinile întâmplărilor celor din trupurile aceastea, care învățatură, după Elenie sau Grecia cea veache, se zice *fizică*, adecă știință sau meșteșug al firei.

Așadară, noi avem ceva știință din învățătura firei când învățăm, pentru pildă, ce proprietăți au trupurile, când străbatem cu mintea ce alcătuire au focul, aerul și apa, când cuprindem iarăș cu mintea cum se nasc ploaia, zăpada și grândinea, dimpreună cu cealealalte, meteori ce se fac în văzduh, precum sânt fulgerul și trăznetul, când priceapem ceva despre mișcarea ce o fac luna și stealele și, mai pre urmă, când cunoaștem pricina pentru carea se întunecă luna și soarele.

* Transcriere și note: Paula Cotoi.

§ 2.

Folosul învățături ceii firești sau al fizicei mai mare e decât a-l putea spune, pentru că, între altele, prea mult ni-l întrebuințem la economie. Căci, aceluia carele e deprins în fizică, învățătura fizicei îi dă știință de a-și lucra ca mai bine țarinile, de a-și sădi și înmulți cu rând bun tot fealiul de pomi și de plânte, și de a-și agonisi ceale mai sănătoase și mai hrănoase notreațe pe sama dobitoacelor sale. Știința fizicei și acestea arată plugarilor: care pluguri și care uncalte sânt mai bune spre lucrarea fieștecăria țarini, care barem de le-ar socoti plugarii românești.

§ 3.

Știința fizicei e foarte de folos și spre ținerea sănătăței, căci arată, între altele, că mult strică sănătăței fieștecăruia a lăcui în casă prea mică sau cocioabă făcută în pământ au numai în fața pământului, a-și încălzi prea tare soba în carea lăcuiaste, a ținea tot închise fereștile. Tot aceaeaș știință arată omului și cum să-și cruțe sănătatea și să încunjure boalele. Drept aceaea, la știința aceasta trebuie să alearge fieștecarele când se bolnăveaște, iară nu la descântări și la boscoane, din care nu e de a nădăjdui vreun folos. Însă, fiindcă nu toți oamenii pot ști fizica, cei bolnavi trebuie să alearge la doftorii cei prin ocârmuire orânduiți, că aceștia au toată știința fizicei.

§ 4.

Știința fizicei și aceasta o lucrează, ca oamenii să fie odihniți și îndestuliți, pentru că mântuie pe fieștecarele de frica cea fără de lipsă, în carea din neștiință au căzut, și-i dă deplinită învingere asupra rătăcirii ceii păguboasă, prin carea atâtea mii de oameni se țin în cleaște. Căci cine

se va înfricoșa de zmeii cei înfocați carii se iaptă prin văzduh și de flacărele ce zbugnesc din pământ, de va ști ce sânt lucrurile acestea? Cine se va spăria de ivirea cometelor, adecă a stealelor celor cu coadă, sau cu cutremur va întreba ce însemnează ivirea lor, de se va dovedi că stealele acestea tocma nemica însemnează, ci își țin cursul lor cel minunat? Cine va judeca despre fericirea sau nefericirea sa și a altora de pe steale (măcar că nebunia aceasta în unele cărindare s-au însemnat), de i se va adeveri că stealele n-au puteare de a face pre oameni fericiți sau nefericiți? Când se seamănă bucatele, se sădesc plântele, se pun oarele la clocit și se întearcă vițeeii, cine va lua sama la lună, iaste ea noauă sau plină, are pătrariul cel dintâiu sau cel de pre urmă, de va socoti, precum se cuvine, că luna la toate acealea tocma nemica ajută sau strică? Așadară, adevărat iaste că numai știința fizicei e mișlocirea aceea prin care se mântuie oamenii de toate rătăcirile lor. Drept aceea, cine va învăța fizica se va mântui de rătăcirile în care alții din neștiință s-au alunecat. [...]

Capul VI

DESPRE APĂ

§ 25.

Apa iaste una dintre stihiiile ceale mai de folos pre lume. Dânsa e tocma de lipsă spre traiul oamenilor, al dobitoacelor și al plântelor. Oamenii și dobitoacele ar trebui să se topească de seate, de nu ar avea apă. Arburii, plântele și ierburile încă ar seca, de le-ar lipsi elementul sau stihia aceasta. Lipsele oamenilor încă mult se ajută prin apă, pentru că prin apă să învârtesc morile și mahinele ce sânt făcute spre tihneala și folosul oamenilor; prin apă se ușurează și se țin neguțatoriile cu țerile ceale depărtate; cu apă se frământă pânea, se ferb bucatele, să

spală hainele și se sting focurile și aprinderile. Stați, drept aceea, și socotiți cât folos aduce apa pre fața pământului, și, minunându-vă de puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu, Care le-au arătat când au zidit apa, mulțamiți pentru bunătatea Lui!

§ 26.

De vom căuta la proprietățile apei, apa nu iaste alta, fără numai o materie curgătoare și strălucită, carea are greutatea sa, dară îi lipsește elasticitatea și șmeagul sau mirosul, dimpreună cu gustul. Cum că apa e de ființă curgătoare de-acolo se veade, că părțile ei puțin se țin deolaltă și lezne se despart în stropi. Iară pricinile strălucirii apei stau în deșărturile ceale multe dintr-însa, care deșerturi lezne primesc în sine razele ceale luminoase, și pentru razele aceastea se și veade prin apă. Despre cealealalte proprietăți ale apei numai atâta zic, că acealea se cunosc de sine, pentru că greutatea și nemirosul cu negustul apei se simpt de sine, iară de iaste elastică apa s-au cercat: s-au împlut un vas de aur cu apă, apoi s-au tescuit foarte tare apa într-însul, dară apa, așa tescuită, nu numai nu s-au îndesat laolaltă ca să cuprindă un loc mai mic, ci s-au strecurat prin porii aurului, măcar că aurul iaste cel mai des și mai neporos sau negăocios trup dintre toate câte le cunoaștem noi. Tătuși, prin frig, apa se strânge laolaltă, și prin căldură, se întinde dimpreună cu aerul ce iaste într-însa; pentru că apa dintr-o veadră mai cu un funt cumpănește mai mult iarna decât vara, ce nu s-ar putea întâmpla de nu s-ar strânge apa, prin frig, în mai îngust, și nu s-ar întinde, prin căldură, în mai larg loc.

Însemnare

De-aci se poate cuprinde cum se aduce apa, prin călduri, de fiarbe; adecă, prin căldură, apa, dimpreună cu aerul cel dintr-însa, se întinde și se răreaște, prin carea întindere și rărire, în apă să face o mișcare dinlăuntru, iară prin mișcarea aceasta, se turbură mai întâiu fața apei, apoi în ea apa sare și se aruncă în toate părțile, și, când se întâmplă aceasta, atunci am obicinuit a zice că apa fiarbe. Versul și șuieratul ce se aude în olcuțele cele cu țite mai lungi, după ce stă de a fiarbe apa dintr-însăle, fără de îndoială nu de-airilea vine, fără numai din aburirea apei ceii fiarte, carea pricinuiăște sunetul acesta, când iase prin țita olcuței; pentru că știut iaste că apa foarte tare abureaște, după ce au fert, și aburii aceia, fiind mai ușori decât aerul, și olcuța, coperită, trebuie prin țită să iasă.

Afară de acestea, vedem că apa, prin frig, îngheață. Și aceasta atunci se face, când își pierde apa căldura sa. Pentru că, în întâmplarea aceasta, apa se îndeasă, și părțicealele ei așa să apropie deolaltă, cât să unesc și se fac trup vârtos, pre carele putem îmbla. Însă, împrotiva cuvântărei aceștia, mi-ar putea neștine răspunde că, de ar fi adevărată cuvântarea, apa cea înghețată ar trebui se cuprindă mai puțin loc, ci esperienția ne arată că apa cea înghețată mai mult loc cuprinde, căci vasele, în care îngheață preste iarnă apa, plesnesc, de unde cu temeu se închide că apa, când îngheață, nu se îndeasă, nici se strânge, ci se răreaște și se întinde. Tătuși, rămâne adevărul că apa, prin frig, se strânge în loc mai puțin, și că aceasta atunci se face, când așa își pierde apa părțicealele ceale înfocate, cât se mută în gheață. Aceasta încă e adevărat, că gheața cuprinde un loc mai mare și că de-acolo urmează, iarna, plesnirea vaselor celor ce sânt pline de apă și înghiață.

Dară întinderea aceasta a apei ceii înghețate vine din întinderea aerului ce se află în apă. Apa mai cu samă îngheață întâiaș dată deasupra, pentru că fața apei cea deasupra se atinge nemișlocit de aerul cel rece, și, fiindcă prin înghețare apa se îndeasă, porii ei încă se mai strâng și se fac mai mici. Drept aceea, aerul cel din porii apei încă se strânge și se suie în formă de bulbuci mai mici, și, fiindcă nu pot străbate prin fața apei cea deasupra, pentru înghețarea ei, bulbucii acești mai mici se unesc laolaltă, și, făcându-se mai mari, loc încă mai mare cuprind decât cuprinsease până când au fost aerul împrăștiat prin apă. Și așa se întinde apa cea înghețată, mai mult decât cea ne-înghețată. Așadară, nu e minune că plesnesc vasele când îngheață apa într-însele. Prin întinderea aceasta, se mai ușurează și ghița decât apa, și în râuri înoată pre deasupra apei.

§ 27.

Greutății apei trebuie să mulțămim că avem râuri, pentru că apa, prin greutatea sa, se mișcă de la locurile ceale mai înalte cătră ceale mai de gios. Cunoscut lucru e că apa din izvoare cură în pâraie, din pâraie în râuri și din râuri în lacuri și în mări, și că în mări ne-ncetat se varsă mulțime de apă. Dară și aceasta e adevărată, că mările, prin mulțimea apelor ce se varsă într-însele, nu se înmăresc mai mult decât au fost, că, de s-ar mai înmări, ar îneca pământul. Cu cădință se întrebă, drept aceea, cum piare atâta apă din mări, câtă se varsă într-însele prin râuri? Aceasta așa se face, că, în toate zilele, nespūsă mulțime de apă se rădică în văzduh din mări, prin aburirea ce o pricinuiăște căldura soarelui, căci știut lucru iaste că apa cuprinde mai jumătatea feței globului pământesc și de-aci lezne poți socoti cât abur iaste din apă și se răpseăște în aer. Afară de aceea, partea cea mai

mare a apei care și zace supt zona cea aprinsă prin carea și mai mult abur se trage din apă. Drept aceea, putem zice că tocma atâta abur iase din mări, în toate zilele, câtă apă se varsă într-însele, prin râuri. Și măcar că o parte de aburi iarăș cade în mări, prin ploaie și prin roauă, tătuși, partea cea mai mare se suflă de vânturi pre părțile ceale uscate ale globului pământesc, unde, apoi, cade în formă de ploaie și de roauă, de dau umezală creașterilor celor din pământ.

De-aci se poate culeage că aburii aceștia, prin carii atâta apă perd mările, câtă capătă prin vărsarea râurilor într-însele, pricinuiesc izvoarele. Căci vânturile suflă (precum am zis) aburii mărilor spre părțile ceale uscate, și acolo, după cum iaste întocmită sfera aburilor, unii se prefac în roauă, alții în ploaie, și alții în zăpadă; și așa se suflă spre munții cei înalți, unde, căzând, se vără în crepăturile munților, și, după ce se adună mai mulți aburi de aceștia laolaltă, cearcă loc de a putea cură, și așa se fac izvoarele.

§ 28.

Unele râuri curg rapide, altele mai lin. Pricina cu<r>gerei aceștia iaste sau albia râului, sau afunzimea apei. Toate râurile, de la izvoarele lor până la sbocaturile lor în alte râuri mai mari, sau în mări, au albiile sale la vale făcute, cari, de ce se întind, de aceea caută mai în jos. Drept aceea, fața apei încă tocmai la vale trebuie se cadă; de să ține apa mai tare deolaltă la fund, într-un râu, decât în alte râuri, prin greutatea sa, mai rapide se va și mișca într-însul, și, de va fi apa mai afundă într-un râu decât într-altele, atunci apa cea dedesupt se va apăsa de cea deasupra, și, drept aceea, și mai repede se va mișca. De-aci se întâmplă de tot acelaș râu pre unele locuri mai rapide cură decât pre altele; și aceasta de-acolo vine, că

albia îi iaste mai strâmtă, căci, așa fiind, apa se înflă, și cea deasupra apasă pre cea dedesupt, carea făcându-se, apa cea dedesupt cu mult mai grea iaste și mai rapede se și mișcă. Așadară, apa are putearea sa ca și cealelalte trupuri, despre o parte, din mulțimea materiei sale, despre altă parte, din răpezimea mișcărei sale. Aceasta se poate chiar vedea la mărire ceale de pre apă, pentru că cu atâta mai mare puteare au, cu cât cade mai afund apa; iară, cu cât mai afund cade apa, cu atâta mai rapede se mișcă roata, și, cu cât mai rapede se mișcă roata, cu atâta mai mare puteare are moara. Însă, răpezirea apei așa încă se poate dobândi, dacă se va lua apa de la zuguri și să va sili să cură numai pe jilituri, că așa apa se va înfla, și cea deasupra așa va apăsa pe cea dedesupt, de aceasta mai rapede se va mișca și mai iute va învârti roata. Aceasta e pricina de a putea da mare puteare și la apa cea mică, carea o știu morarii românești.

§ 29.

Din greutatea apei și aceasta se înțelege: pentru ce stă așa de sus apa în țevile ceale gârbove sau strâmbe, și pentru ce tocma atâta se suie dânsa într-însele, cât de sus cură întru aceasta și au temeiul său toate fântânile ceale cu meșteșug făcute, în care se aduce apa prin țevi, din deal, la vale, și apoi, prin țevi mai suptiri slobozându-se, se face de sare.

§ 30.

Când cură apa pre supt pământ sau pre fața pământului, din trupurile acealea preste care trece pururea suge în sine niște părțiceale sau proprietăți. De trece apa, curgând, preste sare, dânsa încă se sară, și de-aci se urzesc izvoarele ceale sărate, din care, apoi, în multe locuri se fiarbe sare, cu carea trăiesc oamenii, ca și cu sarea de

grunz; căci nu în toate țerile se află grunzi de sare ca în Dachia cea veache. De curge apa preste minerariuri, ale acelora părțiceale și proprietăți le trage la sine, și de-aci se fac apele ceale minerălești și borcuturile, dintre care unele sânt acre ca gust, și aceastea au părțiceale de fer în sine, iară altele sânt sărate, și aceastea au foarte tămăduitoare sări în sine. Aruncându-se galle sau galeș în oarecarea apă acră, de se va murgi și negri, aceea e semn că într-însa se află vitrior sau galițheu. Sânt și ape calde, din care se fac scăldătorile ce se numesc băi, și aceastea, pentru aceea sânt calde, pentru că sau li se încălzesc izvoarele prin niște focuri de supt pământ, sau curgera le este preste creameni, din carii, spălând și trăgând în sine multe părțiceale, dobândesc dimpreună și căldura creamenilor. Și apele sau băile aceaste calde sânt tămăduitoare de multe boale, pentru care oamenii mult au de a mulțami lui Dumnezeu.

Se întâmplă câteodată de într-unele locuri răsar izvoare noao, ale căroro ape oamenii cei nepricepuți le țin a fi tămăduitoare de toate boalele; pentru aceea se și beau fără de măsură și fără de rând. Dară apele aceaste n-ar trebui beute mai-nainte de a li se cerca putearea și folosul, prin doftorii cei mai procopsiți, pentru că pot cuprinde în sine materii de-acealea care tocma strică bolnavilor. Izvoare de-aceastea mai multe sânt, mai vârtos în Ardeal, despre care a vorbi nu-mi voiu uita, când voiu scrie topografia a toată româniaea.

§ 31.

Unele izvoare aduc foarte multe părțiceale de aramă, întru a căroro apă ferul își mută fața în aramă, carea așa se face: apa cea cu aramă amestecată moaie părțicealele ceale din fața ferului, și, spălându-le pre-ncet, lasă în locul lor atâtea părțiceale de aramă câte au fost ceale de

fer, care, tare lipindu-se de ferul cel nemuiat, îi dau față de aramă, neschimosându-i figura cea dintâiu. Izvoare de-aceastea se află în Ungaria de Sus, la Somolnok^[1], nu departe de cetatea Neosolului^[2]. În apa din izvoarele de la Somolnoc, dacă se aruncă orice fealiu de vase de fer, în trei sau patru săptăm<ăm>ăni, așa își mută fața sau pelița cea deasupra, cât par omului a fi vasele acelea chiar de aramă, măcar că își țin și ființa cea de fer, și figura cea dintâiu, și nu mai puțină greutate își mai capătă. Apa aceasta, în vasele în care stă sau curge, se vede a fi vearde și are șmeag de vitrior, carele strânge. Probele ce s-au făcut cu apa aceasta arată că într-înșea e mult vitrior de aramă, pentru că izvoreaște din vâne de metaluri, și, topind și sugând în sine multă aramă, prin aceasta se învitriorează. Iară putearea de a înarâma ferul, ce să dă apei aceștia, nu stă într-o aceea ca dânsa cu totul să mute ferul în aramă, ci, minunată lucrarea ei numai aceea pricinuiască, de părțicealele ceale de aramă, care se află în apa aceasta, pentru aceea se lipesc de fer și-i mută fața în cea de aramă, pentru că acrimea vitriorului îndată prinde ferul. Așa p<entru> p<ildă>, de va topi neștine un dărab de aramă în apă tară, și apoi va arunca în topitura aceea un dărab de fer, ferul acesta tocma așa se va muta în aramă, ca și în apa de la Somolnoc. Iarăș de va lua neștine vitrior de aramă, și, zdrobindu-l mărunț, va turna peste dânsul apă firească, va dobândi din amestecătura aceasta o apă ca cea de la Somolnoc, carea așa va și lucra cu ferul. Așișderea, trebuie să judecăm și despre apele acelea prin care și în care se împetresc alte trupuri, pentru că trupurile care se aruncă în apele acelea, nu se împetresc cu totul, adecă nu-și mută ființa lor în ființă de piatră, fără numai se îmbracă în materie de piatră, ca și ferul în materie de aramă.

§ 32.

Fieștecare trup atâta piarde din greutatea sa, după ce se bagă în apă, cât apasă apa, al căriia loc îl cuprinde. Aceasta vreau a o dovedi prin o pildă, carea tuturor țăranilor e cunoscută. De va voi neștine să tragă o veadră de apă din oarece fântână, veadra aceea, până când va fi în apă, nu va fi grea; dară cât se va trage afară de apă, îndată va avea toată greutatea sa. Vreau a zice: veadra atâta apă scoate din fântână, câtă e lărgimea veadrei, și apa aceasta razămă veadra și cu atâta o face mai ușoară, cu cât e mai grea apa. Iară, fiindcă apa aceasta tocma atâta apasă, cât aceea cu carea s-au împlut veadra cea goală, veadra, încă, până când rămâne cufundată în apă, cu atâta mai ușoară trebuie să fie, și de-abia și este așa de grea, cât de grea era, goală fiind. Ce ziseiu aci despre apă, aceea trebuie să se înțeleagă despre toate materiile ceale curgătoare; căci, în fieștecare dintre aceastea, atâta piarde trupul cel afundat din greutatea sa, cât apasă licvorul sau materia cea curgătoare, carea împle deșertul trupului aceluia.

Aplecare a acestora asupra superștițiilor

§ 33.

Acum să întoarcem învățătura aceasta asupra unelor nebunii de a superștițiilor, între care cea mai de frunte iaste proba de apă, cu carea se folosea mai de demult spre aflarea și dovedirea strigoilor. În vremile trecute, la atâta nebulie ajunsease, nu numai țăranii, ci și judecătorii noroadelor, de își întipzuia că strigoile nu se pot afunda în apă, ci trebuie să înoate pre deasupra ei, pentru că rău credea că trupurile strigoilor, pentru împărțășirea ce se socotea a o avea cu dracul, capătă alte proprietăți, între care să se numere și aceasta, că trupurile lor s-ar fi făcut mai ușoare decât apa. Drept aceea, când avea prepus

despre vreo muiare bătrână, pentru ochii ei cei crunți sau pentru pâra altora, că este strigoaie, îi rânduia proba de apă, ca prin aceea să se cearce vinovăția sau nevinovăția. La proba de apă, tot fealiul de ceremonii se făcea. Pre persona cea pârâtă o ducea în besearică, și, slujând liturghie, jura apa ca dânsa să-și areate toată putearea sa în descoperirea vinovăției sau a nevinovăției persoanei ceii pârâte. Apoi, ducea pe persona cea pârâtă la apă, îi lega deagetele ceale mari de la mâni cruciș cu deagetele ceale mari de la picioare și o arunca pe spate în apă. Pe bărbați, goli-goluți, îi arunca, iară muierilor le lasă poalele, ca să-și acopere rușinea. Despre persoanele care se afunda în apă credea că sânt nevinovate, iară despre acelea care nu se afunda, ci înota pre deasupra apei, ținea că sânt vinovate, și îndată le și osânda, ca să se ardă de vie. Iară, ca să nu se înece persoanele ceale nevinovate, fieștecăria, când făcea proba cu dânsa, îi lega o fune de grumazi, cu carea o trăgea afară, după ce se afunda. De se făcea proba în oarecare râu, de grumazii celui în râu aruncat era doao funii legate, ale cărora capete doi inși le prindea, de pre amândoi țermurii râului, și lua sama după cel în râu aruncat.

Afundarea și înotarea personelor aci zise numai din întâmplări s-au făcut. Pentru că, cu puțin mai nainte, învățărăm că fieștecare trup, în apă și măcar ce fealiu de licvor, cu atâta e mai ușor, cât apasă apa și licvorul ce se mișcă din locul lor, prin trupul acela. Iară trupul omenesc mai tocma atâta apă mișcă din loc, când se aruncă într-însa, cât e dânsul de greu. Drept aceea, trupul omenesc mai se cumpănește cu apa, și, numai prin puțină mișcare, lezne și poate înota pre deasupra apei. Tot la zisele persoane și aceasta trebuie socotită, că dânsule, când s-au aruncat în apă, s-au împlut de frică și de cutremur, de necaz au suspinat din inimă și au tras adâncă suflare în sine, prin care toate, din neștiința lor, prea tare ș-au leznit înotarea,

pentru că, cât trage omul aură sau aer de răsuflat în sine, pânțele lui îndată se întinde, și, prin aceea, mai multă apă mișcând din loc, el încă mai ușor se face; și așa, din fire, mai îndelung rămâne deasupra apei. Modrul de a lega pe persoanele acealea încă mult au ajutat ca să nu se afunde, pentru că, legându-le deagetele de la mâni și de la picioare, laolaltă, precum s-au zis, au stat de-a lungul pre apă prin carea încă li s-au leznit înotarea. Poalele care nu le dezbrăca muierile când se arunca în apă, încă nu rea mișlocire era de a înota lezne, ca cu atâta mai lezne să se și ardă de vie. Ci mai putea să fie și înșălăciunea celor ce ținea de funii, pentru că, de întindea aceștia funiile, nu era cu putință să se afunde cei în apă aruncați. Și, măcar că tocma firesc lucru era ca cei ce se trăgea la proba de apă să înoate pre deasupra, tătuși, în vremile acealea, judecători gintelor (ai neamurilor) atâta era de cruzi și de zăluzi, de pe mișeii pârâți cei ce nu se afunda îi judeca a fi strigoi, și îndată îi și osândea la amara pedeapsă de a se arde de vii. Noi, drept aceea, să dăm har lui Dumnezeu că am trecut vremile acealea, și să-i mulțămim că ne-au tradus la tâmpuri, în care El, din multe îndurărilor Sale, prin învățătura firească, așa au luminat pre oameni, de au șters din mintea lor întunearecul și au prăpădit superștiția, sau, de nu o au și prăpădit cu totul, ne-au dat putere de a o prăpădi noi, numai de ne vom îndeletni a trăi după regulele învățătorei firești.

§ 34.

După ce am cuvântat despre afundarea trupurilor omenesti în apă, nu trebuie să-mi uit a vorbi și despre untul cel de strigoi făcut, carele, așîșderea, trebuie să se afunde în apă, căci, zic superștițiozii: toată unsoarea înoată pre apă, iară untul e unsoare; tătuși, unele unturi nu înoată, ci se afundă în apă; așadară, untul cel ce nu înoată,

ci se afundă în apă, trebuie să fie de strigoi făcut. Dară toată cuvântarea aceasta e numai bârfeală, căci, precum nu se poate da vreo strigoaie, tocma așa nu poate fi vreun unt făcut de strigoi. Ci untul, pentru aceea se afundă în apă, pentru că s-au sărat foarte și, fiind sarea cu mult mai grea decât apa, pre unt lezne îl afundă în apă; ce însuș tu poți cerca cu oarecâtva unt proaspăt, că, de nu-l vei săra, va sta deasupra apei, iară de-l vei săra, can binișor se va afunda într-însa.

§ 35.

Știut lucru e că oamenii carii se îneacă, după vro câteva zile, se rădică de la fund și înoată pre deasupra apei, din carea întâmplare, superstițiozii iarăș nu știu ce întipzuire își fac și dau apei o minunată putere de a nu mai putea suferi în sine, preste vro câteva zile, pre oamenii cei înecați. Ci întâmplarea aceasta e tocma după fire, și lezne se și poate cuprinde cu mintea, numai de veți socoti că trupurile omenești, pentru aceea sânt mai de aceea greutate, de carea și apa, pentru că mai atâta greutate de apă mișcă din loc, corlindu-se, de câtă greutate sânt și dânsule și, drept aceea, în apă foarte puțin sau nici țără apasă. Iară, după ce stau trupurile omenești câtva tâmp supt apă și se apropie de putrezire, mai întâiu se gânfă, prin carea gânfare a lor mai mare loc și cuprind, iară cuprinzând mai mare loc, mai multă apă mișcă din locul ei; mai multă apa aceasta, carea s-au mișcat prin trupurile ceale gânfate, dară nu mai îngreuiate, acuma e mai grea decât trupurile acealea și, drept aceea, trupurile ceale gânfate, ca unele care acuma sânt mai ușoare decât toată apă câtă o au mișcat, și cu gânfarea, trebuie să se rădice de la fund și să înoate.

§ 36.

De nebuniile omenești ce se pot îmbina cu învățătura despre apă se ține și socotirea că sânt râuri ca acelea, care din firea sa poftesc ca, în fieștecare an, să se îneace cineva într-însăle. Râurile aceastea, după cum socotesc superștițiozii, trebuie să aibă osăbită apă, carea trage pre oameni la sine, și după aceea nici îi mai lasă. Tot superștițiozii cred că râurile aceastea se aruncă și sună, când îndelungă vreme n-au avut vreun mort. Ci toate aceastea sânt numai nebunii, și nu trebuie urmat lor.

Superștiția aceasta de-acolo se vede a avea începutul său, că s-au luat sama că, într-unele râuri, mai mulți și mai adeaseori se îneacă oameni, decât într-altele. Dară aceasta lezne se poate tâlcui. Unele râuri au, de multe ori, înșălătoare locuri, negândite afunzimi și multe vâltori, care nu se află într-alte râuri. Despre acelea, drept aceea, mai multe socotesc superștițiozii decât despre aceastea; căci mai mulți se îneacă întru acelea, decât întru aceastea. Ci oamenii și pentru aceea încă se pot îneca, pentru că lezne îi loveaște guta sau amețesc de cea prea tâmpurie răceală de picioare, carea strânge vânele. Afară de aceasta, cu cât mai mulți oameni carii nu știu înota se scaldă în oarecare râu lotru, cu atâta mai mulți trebuie să se îneace într-însul, decât într-alte râuri. Unul carele ști<e> prea bine înota, de se va prea-ncălzi și îndată va sări în apă, prin mutarea cea prea rapede a căldurei în receală, lezne amorțește, și, dobândind dintru aceea amețire, lezne se și îneacă. Așadară, nu am îndoială că socotirea cea fără de fundământ a superștițiozilor, despre carea vorbiu, nu de-aira, fără numai din nenorocirile aceastea are începutul său.

Țăranii nu se îndestulesc cu acelea care le-am zis pân-aci, ci sporesc întru nebunii și zic că, în râurile acelea în care se îneacă mai mulți oameni, se țin niște

zeoaie, ce se numea de strămoșii noștri, romanii cei bătrâni, când încă era păgâni, „nomfe”, care leșuiesc după viața oamenilor. Și pe nomfele acestea și le întipzuiesc a fi zidiri înțelegătoare și tocma așa de înmulțitoare a viței lor, ca și oamenii. De carea nebunie a țăranilor numai aceia n-au cădiniță de a râde, carii rău se înșală de cred că, între duhuri, încă sânt bărbătuși și muieruște, ca să se înmulțească! Dară ceialalți oameni, de nu ar râde, eu însuși atâta aş judeca despre dânșii, că ș-au perdut tute cinci sâmțirile, cu înțeleagerea dimpreună. [...]

Capul IX

DESPRE FOC

§ 60.

Materia aceea, carea este curgătoare, este mai ușoară decât aerul, încălzește și face de se văd trupurile o numim foc. Stichia sau elemântul acesta e împrăștiat în toată lumea, căci străbate ceriul și pământul, aerul și apa, stealele și metalurile, plântele și dobitoacele. Focul se află în toate trupurile, încă și în gheață, și este stichia cea mai de folos pentru tot neamul omenesc, căci, fără de foc, niciun trup viețuitoriu poate costa. Dobitoacele și plântele încă nu ar putea trăi de nu ar avea căldură, prin carea să li se apere părțile ceale curgătoare de sleire. Căldura face rodirea, prin căldură cresc din pământ iarba spre hrana dobitoacelor și bucatele spre folosul oamenilor. Să cinstim, drept aceea, bunătatea cea prea mare a lui Dumnezeu și, închinându-ne Lui din inimă și cu umilință și dragoste fiiască, să-I mulțămim pentru că atâta bine ne-au făcut, plăsmuind focul!

§ 61.

Așadară, proprietatea cea dintâiu a focului este că el e materie curgătoare, căci știut este că toate trupurile de pre

lume se pot încălzi, din carea nemișcat urmează că focul, în cei mai mici pori ai trupurilor, încă poate străbate, iară dintru aceasta cu cădintă se închide că părțile focului nu numai sânt prea mărunte, ci deolaltă încă nu mult se țin. Ci aceastea sânt proprietățile trupurilor celor curgătoare. Așadară, focul încă este ființă curgătoare. A doaoa proprietate a focului este că el e mai ușor decât aerul, carea de-aci se vede, că focul în aer se înalță, drept aceea, și trebuie se fie mai ușor decât aerul, căci, almintrealea, cum s-ar înalța?

§ 62.

Precum au toate trupurile legi, după care să se miște, așa au dat Dumnezeu și focului regule de mișcare, dintre carea cea dintâiu este ca focul, din trupurile ceale calde, să treacă în ceale reci. Și regula aceasta, a mișcării focului, chiar se cunoaște prin experienție. Pentru că, întrulocându-se doao trupuri, unul cald și altul rece, cel cald atâta căldură dă celui rece, până când amândouo întocma sânt de calde; carea la ochi arată că părțile ceale înfocate, din trupul cel cald, trec în cel rece. Așa, pentru pildă, de vei arunca un fer ars într-un vas cu apă, apa să încălzească de ferul acela, și ferul atâta piarde din căldura sa, câtă căldură împrumută apei. Iară împrumutarea aceasta pân-atunci ține, până când apa și ferul întocma sânt de calde. De-aci și aceasta se poate tâlcui, pentru ce putem ținea pre palma goală o ulcea cu apă fiartă, carea atuncea o luăm de la foc, și nu ne arde palma. Căci focul tot cătră ceale mai reci locuri se mișcă, și, fiindcă apa cea deasupra din ulcea ne-ncetat se recește prin aer, focul cel din apa cea fiartă trebuie să se miște în sus, și, pentru aceea, nu se arde palma de ulcea. Iară de se va pune ulceaoa aceea pre un trup carele e mai des și mai rece decât aerul, focul se va trage în jos, și, prin

fundul ulcelei, va trece în trupul cel mai rece decât aerul, și atunci, așa de tare se va încălzi fundul ulcelei, de nu-l vei răbda pre palma goală. Aci mai trebuie să luăm sama că trupurile ceale calde cu atâta mai rapede își perd căldura sa, cu cât în mai multe puncturi se lovesc de trupurile ceale reci. Ia doao table de fer bine neatede, dintre care, pre una o încălzește și o pune preste cea rece; vei afla că tabla cea caldă prea curând își va pierde căldura, căci prea tare se lovesc tablele laolaltă sau în prea multe puncturi se ating deolaltă. Iară șuiaste proba aceasta și pune între amândoao tablele vro câteva ace; vei afla că tabla cea caldă mai târziu își va pierde căldura. Din pricina aceasta, nu trebuie să se lipească ferul cel înfocat de podul oricalcului, adecă al uneltei ceii de aramă cu carea se netezesc hainele, pentru că, de s-ar lipi, prea curând ș-ar pierde înfocarea, și, așa o ar împrumuta oricalcului, de l-ar înfoca și pre el, și, așa înfocat, ar arde toate hainele. Aceasta ca să o împiadece, arămarii așa varsă oricalcul, de, pe podul lui, se fac niște cruste sau linii, pentru care ferul cel înfocat nu se poate lipi de oricalc din punct în punct. Iară, din toate acestea, putem chiar cunoaște că piarderea cea mai tâmpurie sau cea mai târzie a căldurei e aseamenă puncturilor în care se lovesc amândoao trupurile.

Privire

Leagea aceasta, a mișcării focului, arată și bunătatea, și înțelepciunea, și facerea cea prea mare de bine a lui Dumnezeu, carea este nu numai pentru oameni, ci și pentru dobitoacele ceale fără de minte. De nu ar fi dat Dumnezeu leagea aceasta focului, noi prea nefericiți am fi, căci nici ne-am putea încălzi în geruri, nici răcori în nădușeli. Însă, noao nemica ne este mai de lipsă decât o casă caldă iarna și un loc răcoros vara, care, măcar că ne sânt de lipsă, tătuși, omul trebuie să-și păzească trupul de

o căldură prea mare când se pătrunde de gerul cel prea aspru, ca nu cumva prea tare și prea rapede să-l străbată părțicealele ceale de foc și să se bolnăvească. Mai vârtos țăranii trebuie să se păzească de căldura prea mare, când le îngheață mădulările de gerul cel mare pre cale sau almintrelea, pentru că, de ar merge aceștia, îndată cât sosesc acasă, la un cuptoriu tare cald, părțicealele ceale de foc, care prea iute ar străbate în trupul lor, la atâta le-ar aduce mădulările ceale înghețate, de s-ar vâlcezi, nici s-ar putea almintrelea lecui, fără numai prin tăierea afară. Primejdia aceasta ca să o poată încunjura, fieștecare țăran trebuie se aibă grijă ca mădulările sale ceale înghețate nu deodată, ci pe rând, să le dezghețe. Drept aceea, nu trebuie îndată să între în casă caldă, ci câtăva vreme trebuie să rămână într-o chiliă rece, și mădulările ceale înghețate să și le freace cu zăpadă sau să și le țină în apă rece, pân-atunci, până când vor trece părțicealele ceale de foc, ce sânt în zăpadă sau în apă, pe rând și pre încet, în mădulările ceale înghețate, că așa toate urmările ceale reale ale înghețării se vor încungiura, precum ne arată poamele ceale înghețate. Căci poamele ceale înghețate, de se pun pre oarecare cuptoriu cald, se vâlcezesc și nici au gustul, nici șmeagul cel mai dinainte, iară dacă se dezghețe în apă rece, nu multă mutare simțim într-însăle. Când se dezgheață poamele în apă rece, împrejur se îmboldoresc cu gheață, despre carea cred cei nepricepuți că iasă din poamele acealea și că este gerul cel dintr-însăle; ci aceasta pentru aceea nu este adevărată, pentru că, fiind apa mai caldă decât poamele ceale înghețate, căldura din apă trece în poame și, perzându-și apa căldura sa, tocma pre lângă poame, pre-acolo și îngheață. Și aceasta e pricina cea adevărată pentru carea se îmboldoresc poamele cu gheață. Iară cât se topeaște gheața aceasta, îndată e semn că poamele ceale degerate au venit la acelaș grad al căldurei, care îl are și apa, și,

luând poamele afară, vei afla că poamele, precum s-au zis, nu mult au pierdut din mustul și șmeagul lor. Dară, de le-ai fi dezghețat la căldură, s-ar fi vâlcețit și s-ar fi plecat spre putrezire. Și tocma așa se întâmplă aceasta și cu mădulările ceale degerate ale trupului omenesc, precum ne sânt spre pildă nefericiții aceia carii, încălzându-și mâinile și picioarele ceale degerate la foc, ș-au pierdut degetele.

Acestea toate trebuie să se facă și cu oamenii cei ce așa au degerat, de se țin a fi morți, pentru că avem pilde că oamenii de trei zile înghețați iarăș au venit în sine. Pentru ce, dară, nu s-ar putea ajuta aceia carii numai de vro câteva ceasuri au înghețat? Aci nu e alta de lipsă, fără numai ca omul cel degerat să se freace cu zăpadă sau cu apă de zăpadă și să se încălzească numai pre-ncet. De s-au încălzit trupul omului celui degerat atâta cât să fie cu atâta mai cald, cu cât este apa mai caldă decât gheața, atunci i se poate da și mai multă căldură de câtă are apa cea rece. Și aceasta se face coperindu-l cu paie sau cu gunoiu sau punându-l într-un pat rece. Iară de s-ar duce omul cel înghețat îndată într-o chiliă caldă sau s-ar așeza într-un pat cald, omul acela nu s-ar mai trezi. De-aci este că oamenii cei sălbateci din Canada țin pentru cei înghețați un modru, de carele nu trebuie să ne lepădăm, adecă: dacă îngheță cineva dintre dânșii, ei îl astrucă pre acela în zăpadă, și toată noaptea îl lasă într-însa, carea astrucare, mai totdeauna, atâta foloseaște, cât omul cel înghețat până dimineața se dezgheață și iarăș se trezeaște, pentru că zăpada e mai caldă decât omul cel înghețat și, pentru aceea, pre acesta pre-ncet pân-atunci îl încălzeaște, până când îl dezgheață și, prin aceea, iarăș îl învie.

Oarecare boiaru din Șvedia^[3] au călătorit, odineoară, pre un frig foarte mare, și s-au întâmplat de unul dintre argații săi au degerat pre cale, într-un loc ca acela, unde

nu era nici sat, nici crăsmă. Boiariu, drept aceea, neavând modru de a-și îngropa argatul, l-au acoperit cu zăpadă, ca apoi, când se va înturna, să-l îngroape. Și el au purces mai încolo. Dară, înturnându-se boiariul, pre argat nu l-au aflat supt zăpadă, mort, precum gândea, ci l-au gășât în crișma cea mai de-aproape, viu și sănătos, pentru că zăpada îl mântuise de degerătură. Groaznic lucru este și acela, ca oamenii cei înghețați îndată să se îngroape, pentru că, fiind groapa mai caldă decât trupul cel înghețat, tocma dânsa e una dintre mișlocirile prin care se învie oamenii cei degirați, și, de ar învia oamenii cei degirați, după ce s-au dezghețat în groapă, numai spre chinurile lor ar învia.

§ 64^[4].

Pe părțicealele ceale de foc ce se află în toate trupurile și ca niște prea suptiri ființe prin toți porii trupurilor străbat, cu un cuvânt, le numim foc. Iară, prin mișcarea părțicealelor acestora, se face căldura. De-aci vine că, în toate trupurile, încă și în ceale mai reci, este foc, de nu și simțim noi vreo căldură într-însele. Foc arzătoriu atuncea avem, când așa de tare se mișcă părțicealele ceale de foc, de se aprinde trupul în carele sânt părțicealele acealea. Ci căldura și focul arzătoriu se face, parte, prin lovirea, parte, prin frecarea laolaltă a doao trupuri. Esperienția ne-nvață că, de ne vor amorți mâinile de frig, când îmblăm iarna pre afară, nu trebuie să facem alta ca să le încălzim, fără numai să ne punem brațele cruciș și să batem de mai multe ori și iute cu mâna cea dreaptă umerul cel stâng, iară cu mâna cea strângă umerul cel drept; că așa, bătând, părțicealele ceale de foc ce sânt în sângele și trupul nostru așa se vor mișca cât, prin mișcarea lor, iarăș se vor încălzi mădulările noastre. Tocma așa se poate face și ferul, prin multa și rapedea batere cu barosul, întâi cald, apoi și

înfocat. Prin frecarea laolaltă, trupurile, așîderea, nu numai se încălzesc, ci atâta se și înferbântă, de, mai pre urmă, se aprind, cum s-ar întâmpla cu osiile ceale din care, de nu s-ar unge, și se întâmplă cu funile, când prea tare se freacă de oarece lemn.

Aplecarea acestora asupra superstițiilor

§ 65.

Între porci se stârneaște, adeseori, o boală ce o numesc „brâncă”. Iară brânca aceasta curând se lățește în toată turma de porci. Drept aceea, când întră odată în turmă, au obicinuit țeranii a face o bobotaie mare, la oarecare loc strânt, și a mâna porcii, cu sila, prin bobotaia aceea, socotind că, prin fapta aceea, își vor mântui porcii de brâncă. Iară când fac bobotaia aceasta, focul nu-l fac după obiceiul cel de comun, ci prin frecare, carea după socoteala lor așa o fac: întâiu împlântă un par în pământ și-l sfederesc, apoi bagă prin gaura aceea un fuștel uns cu rășină și alte materii arzătoare; după aceea, fuștelul se leagă și se învălește cu funii de amândoa capetele, ca să se poată iute învărti când se smâncesc funile; mai pre urmă, se rânduiesc doao persoane la capetele funilor să le smâncească; prin smâncirea aceea a funilor, fuștelul prea iute se învărtește în gaură, și, prin frecarea sa, atâta se înferbântă, cât se aprind funile de ard. Și din focul acesta fac bobotaie, ce o numesc foc de lipsă.

La bobotaia aceasta mai multe superstiții se fac de oamenii cei proști și nepricepuți, căci, după rea socoteala lor, oamenii carii smâncesc funile trebuie să fie frați sau, mai puțin, să aibă acelaș nume din botez, trebuie să se ațițe focul mai-nainte de a răsări soarele, și, negrăind vreun cuvânt, trebuie să nu se afle, atunci când se lucră

acestea, foc în tot satul, pentru că, almintrelea, nu se va putea face foc prin smâncirea funilor.

Vezi acuma nebuniile care le fac la ațitarea focului celui de lipsă! Eu nu zic că întirirea porcilor prin foc sau și însuș focul nu poate ajuta ca să înceate brânca din porci, că aceasta spaima cea mare în carea se bagă porcii atunci încă o poate face. Dară zic că, oricum se va face focul prin carele se întiresc porcii, tot atâta puteare de a alina brânca va avea, câtă are și focul cel de lipsă. Drept aceea, boscoanele acestea nu trebuie crezute.

§ 66.

La învățătura despre foc mai trebuie socotit că focul are puteare de a întinde trupurile, pentru că atunci când se înferbântă oarecare trup, părțicealele ceale de foc, în porii trupului, se pun în mare mișcare, prin carea părțile trupului se împing de laolaltă și, prin aceea, trupul se înmărește și se întinde. Așadară, pentru aceea nu poate fi ferul cel din oricalc atâta de mare cât întocma să se lovească cu oricalcul, pentru că ferul acela, când se înferbântă, se înmărește și n-ar putea intra prin gura oricalcului.

§ 67.

Prin frig, trupurile se strâng și se îndeasă, pentru că, atunci când se răcesc, trupurile își perd căldura și, perzându-și căldura, părțile lor se mai apropie deolaltă, iară, mai apropiindu-li-se părțile deolaltă, materia trupurilor cuprinde mai puțin loc și, drept aceea, trupurile se mai îndeasă. Așadară, cu cât mai mare este frigul, cu atâta mai tare se îndeasă și trupurile printr-însul. Și tocma întru aceasta se întemeiază meșteșugul de a întări ferul, pentru că, atunci când vrea căoaciul se întărească ferul, mai întâiu îl înferbântă, și apoi îl răcește în apă. Iară,

făcându-se ferul, prin răcirea această, deodată mai tare, precum ne-nvață experienția, trupurile încă trebuie să se mai îndease prin răceală.

Din termometru, adecă unealta aceea carea arată gradurile căldurei și ale frigului, încă se poate priceape că trupurile prin căldură se întind și prin frig să strâng laolaltă. Unealta aceasta stă dintr-un globuț și dintr-o țeave de glajă. Globuțul și o parte a țevei se împle cu spirit de vin încolorat sau văpsit, iară cealaltă parte a țevei rămâne goală și de spirit, și de aer; și vârful ei se sleiaște laolaltă. Așa făcându-se termometrul, când e cald, spiritul cel de vin se întinde și se suie în țeave, iară când e frig, se îndeasă spiritul acela, și, strângându-se, în mai mic loc se pogoară în țeave. Așa se măsură prin unealta aceasta căldura și răceala, și, pentru aceea, se și numește termometru.

§ 68.

Esperienția și aceasta ne-nvață despre foc că focul ca să ardă trebuie să aibă hrana sa și slobodă curgere de aer. Iară hrana focului sânt piatra pucioasă, toate oleiurile, și ceale firești, și cealea prin meșteșug făcute, ce zac ascunse prin trupuri, unsoarea și grăsimea ce în mare îndestulare se află în trupurile dobitoacelor. Hranele aceastea așa de rapede se mistuiesc de foc, cât părțile lor îndată se mișcă și se alungă cu fumu în aer. După ce nemica mai este din hranele aceastea, focul se stinge, și din trupurile ceale flogistice sau arzătoare nu rămâne alta, fără numai zgura, și din trupurile ceale tari, cenușa, care nu pot ținea focul.

Dară mai vârtos trebuie se aibă focul o slobodă curgere de aer, căci nu-și poate arăta putearea dacă i se trage aerul. Din pricina aceasta, fără de socoteală lucră aceia carii nu deschid ușile și fereștile căsilor aceloră în

care se aprinde ceva, pentru că, de nu le-ar deschide, focul, pentru necurgerea aerului, s-ar îneca prin fumul său. Drept aceea, se stânge și lumina, dacă se acoperă cu un vas, pentru că vasul face de fumul și părțile ceale oleioase și pământoase, care le alungă flacăra din sine, nu pot ieși și așa se îneacă lumina, sau focul cel din lumină, printr-însăle.

Însemnare

Fizicii au făcut cu luminile care le-au aprins, și în temnițe, și în case de bolnavi, și într-alte chilii ce au fost curățite de aburi, mai multe probe și au aflat că o lumină de seu, într-o giumătate de ceas, în aer bun și curat, pierde din greutatea sa 88 de grăunțe, iară într-o casă de bolnavi, numai 66 de grăunțe, și așa, mai un pătrariu se ia afară. Drept aceea, spre măsurarea necurățirii aerului celui din case, se pot lua lumini, sau de seu, sau de ceară, numai să fie de aceeaș grosime și greutate și de aceeaș feștilă.

Aplecarea acestora asupra superstițiozilor

§ 69.

Într-o casă de bolnavi lumina arde mai slab și mai pre-ncet. Pentru aceea cred superstițiozii că bolnavul din casă nu va trăi prea-ndelung. Dară aceasta nu este adevărată, pentru că nu este lucru mai firesc decât acela ca lumina să lumineaze mai slab și puțin în casa în carea zace om bolav. Pricina întâmplărei aceștia sânt aburii cei mulți, cu carii e plină casa aceea. Știi că, spre hrana focului, e de lipsă curgerea cea slobodă a aerului și că arderea focului se împeadecă de aburi și de umezeli. Așadară, lumina cea aprinsă, de seu sau de ceară, încă mai curând și mai bine arde în aerul cel curat, decât în cel necurat; și cu cât e mai necurat aerul, cu atâta mai pre-ncet arde lumina. De ține boala omului mai multe zile și

cei ce au grijă de bolnav nu s-au sârguit pentru sloboda curgere a aerului, ca să curăță casa de aburii cei necurați, lumina, în zilele ceale mai de pre urmă ale boalei, mai rău și mai pre-ncet trebuie să ardă, decât în zilele ceale mai dinainte, când casa încă nu era plină cu atâta aburi. Iară, fiindcă aerul cel cu atâta aburi răi amestecat strică bolnavului, și de multe ori moarte încă îi aduce, superștițiozii cei nepricepuți rău cred că în arderea cea slabă a luminei ceii din casa în carea zace bolnavul se cuprinde niscarea minune, prin carea se arată moartea cea curând următoare a bolnavului. Ci cât de nebună este credința aceasta de-acolo încă poți judeca, că, cât se sloboade aer nou în casa bolnavului și se curăță de aburii cei răi, lumina încă îndată mai bine și mai luminos arde.

§ 70.

Atotputearnicul Dumnezeu pe foc cu foarte mare putere l-au împodobit, și puterea aceasta a focului atuncea o simțim cu mai mare groază, când, așa se aprinde, de arde sate și orașe, și, numai în puțin tâmp, le face tot cenușă. Pildele ceale prea triste, drept aceea, ar trebui să îndeamne pe fieștecare gazdă și pe fieștecarea găzdoaică ca nu numai dânșii să ia bine sama cum împlă cu focul și cu luminile, ci și pre argații săi să-i strămure la aceea, ca nu cumva, prin negrija lor, să se stârnească vreo aprindere, prin carea, în puține ceasuri, să le ardă căsile, cu toate averile și numaidecât să ajungă la cea mai mare mișălătate, și tocma la sapă de lemn.

Însemnare

Căsile și olatele mult s-ar păzi de foc dacă s-ar lua trei părți de lut cleios și una de scrob de făină, și, amestecându-se acestea laolaltă, s-ar unge cu dânsele toate leamnele (după ce s-au cioplit) câte se întrebuintează la

facerea căsilor și a olatelor, sau, dacă s-ar unge mai de multe ori leamnele acelea cu apă de piatră acră, pentru că, așa ungându-se, leamnele nu lezne le prinde focul.

Aplecarea acestora asupra superstițiilor

§ 71.

Din putearea cea prea mare a focului, despre carea cuvântaiu mai-nainte, poți judeca, o, cetitoriule, cât de mare este nebunia, și a jidovilor, și a creștinilor, acelora carii vreau să împiadece aprinderile ceale mai groaznice prin niște cuvinte, care, fără de temei și tocma cu necinstea lui Dumnezeu, le întrebuițează ei din Sfânta Scriptură, spre stingerea focului, mai adăogând la cuvintele acelea și niște ceremonii și mornăituri deșerte; pentru că știut lucru este că cuvintele care se află scrise în Sfânta Scriptură nu pentru aceea s-au scris într-însa, pentru ca să le schimosim noi și să trăim cu dânsule după rău cugetul nostru, ci pentru aceea s-au scris, pentru ca să facem și să creadem ce ni s-au zis sau ce ni s-au arătat printr-însele. Căci unde e scris în toată Sfânta Scriptură că sânt într-însa cuvinte prin care s-ar putea stinge focul? De sânt, precum rău li se pare și jidovilor, și creștinilor celor superstițiozi, pentru ce nu-și apără aceștia căsile și olatele sale de foc cu cuvintele acelea? Au pentru aceea nu le apără, pentru că numai apa e mijlocirea cea mai bună și cea mai puternică asupra focului?!

§ 72.

În vremile cealea mai de demult, când foarte se întuneacășă partea cea mai mare a apuseanilor, aceștia, măcar că era creștini, la atâta nebunie venise, de, la pârile care nu se putea almintrelea arăta, silea pre oamenii cei pârâți să țină un fer înfocat în mână, ca să-și arate nevinovăția. Carea nebunie așa o isprăvea: se ruga cu toții

lui Dumnezeu ca pe cel nevinovat, la atingerea de ferul cel înfocat, să-l apere de toată vătămarea, iară pe cel vinovat să-l vădească, prin arderea mânilor sau a picioarelor lui, cu care va atinge el ferul cel înfocat. Și așa de superștitiiozi era oamenii de pe vremile acealea, de credea că Dumnezeu va și face minunea aceea. Drept aceea, când se pârea cineva, p<entru> p<ildă>, că este strigoiu, se da supt grija preotului ca în trei zile să ajute și să se roage lui Dumnezeu. După trei zile, preotul se îmbrăca în veșmintele ceale besericești, stropea o săgeată de fer cu apă sfințită și o punea pe cărbuni aprinși, cânta cântecul celor trei coconi din cuptoriu, litaniiile și niște psalmi, slujea liturghie și cumineca pe cel pârât. Apoi, când vrea să dea ferul cel înfocat în mâna celui pârât, zicea rugăciunea cea spre treaba aceasta orânduită. Iară după ce se sfârșea rugăciunea, săgeata cea înfocată se da în mâna celui pârât, și el trebuia să o ducă departe de un stânjin și o jumătate, apoi, lăsându-o, alerga preotul, și, înfășurându-i mâna cu carea ținuse săgeata, o pecetluia. La trei zile după aceea, se făcea cercare, și, de nu era așa de sănătoasă mâna ca și ceaealaltă, pre cel pârât îl îmbrăca într-o haină făcută din hârtie și împodobită cu tot fealiul de tipuri drăcești, și-l ardea de viu.

Superștitiiozii cei mai de demult întrebuița spre descoperirea faptelor celor reale și ascunse încă și ferele ceale late de plug, căci punea 9 sau 12 fiare de-aceastea, după ce le înfoca, în rând și cam depărtate delaolaltă, și cel pârât trebuia să calce cu picioarele goale pre dânsule; și de nu se vătâma, se ținea a fi nevinovat, iară de se vătâma, se judeca a fi vinovat și se osândea la foc, prin carea nebunie câți oameni direpți n-au perit și de vii nu s-au ars, cu cea mai mare rușine, nu numai a creștinătăței, ci și a omenirei?

La toate aceastea, trebuie să ne minunăm că, în vremile de-atunci, s-au găsit persoane, mai vârtos din

famiile ceale mai luminate născute, care au făcut toate câte sânt de lipsă la proba focului, și, tătuși, nu s-au vătămat prin foc. Pildă ne este Ricarda, muierea împăratului Carol al treilea^[5], carea au ținut în mâna goală o săgeată înfocată. Pildă ne este și Cunigunda, muierea împăratului Henric al doilea^[6], carea iarăș au călcat pre 11 fiare late și înfocate de plug, și pre <al> 12<-lea> au stătut vro câteva clipeale de ochi și nu s-au ars, ci amândoa au arătat că n-au fost vinovate întru acealea în care le vinătuia bărbații lor. De sânt adevărate istoriile aceastea și de nu, cu care atingea fiarele ceale înfocate, cu pomadă din rădăcină de nalbă mare, din var stins, din trebuie să creadem că prin minune s-au împedecat focul de la vătămarea Ricardei și a Cunigundei, încă atunci au trebuit să se știe oarece mijlocire, prin carea așa au domolit putearea focului cât până la o prea puțină vreme nu mult au putut lucra. Ci mijlocirea aceea la puținii au putut fi atunci cunoscută și, drept aceea, mulți nevinovați au trebuit să piară, când puținii vinovați s-au mântuit printr-înșă. Doară își ungea mădulările, cu care atingea fiarele ceale înfocate, cu pomadă din rădăcină de nalbă mare, din var stins, din albuși de ou și din argint viu făcută, căci pomada așa făcută mult împiadecă putearea focului. Au, doară, așa se întocmea fiarele ceale înfocate, de mult se răcea până când se atingea prin cei părâți, ce lezne s-au putut face, pentru că, fiind fiarele ceale de plug late și suptiri, de s-au pus pe petri și așa s-au întocmit, cât în mai multe puncturi să se lovească cu petrile, fiarele acealea de au fost cât de înfocate, tătuși, după legile mișcării focului, au trebuit cât mai curând să-și piardă înferbânțeala sa. Pentru aceastea și altele mai multe, noi nu avem op de a alerga la minuni ca să tâlcuim istoriile împărăteaselor Ricardei și Cuni-gundiei, pentru că și în zioa de-acum se află oameni ca aceia carii știu meșteșugul de a prinde și călca ferul

înfocat fără de vreo vatămare. Drept aceea, de vei vedea întru avenire meșteșuguri de acestea sau de vei auzi povestindu-se, să nu gândești că sânt lucruri drăcești, ci să știi că sânt tocma dară cu meșteșug făcute. [...]

Johann Nepomuk Neuhold

ÎNVĂȚĂTURĂ DE A FACE SIRUP ȘI ZĂHAR DIN MUSTUL TULEILOR DE CUCURUZ,

după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de
d. Ioan Nep. Neuhold^[1]. La Buda, în Crăiasca
Tipografie a Univer<sitatii> Ungurești, 1812*

*Se arată modrul sau mijlocirea cu carea se poate face
sirup și zăhar din mustul cel dulce al tuleilor de cucuruz,
după ce ai cules de pre dânșii rodul, adecă coceanii pre
carii stau grăunțele cucuruzului.*

Îndată cât vei simți cu pipăirea că grăunțele cucu-
ruzului care stau pre spice (coceani, ciucalăi, păpușe) au
ajuns la coacere, iară planta sau sadul de aci înainte
înceată a lua sporire, iată că au sosit tâmpul întru carele
tuleii sau cotoarăle sau paiurile plantei aceștia se cuvine
a se întrebuița spre a scoate dintr-înșii must de zăhar.

Grăunțele, care atunci mai au încă în sine multă
umezeală, pre ușor se vor usca, dacă spicele, după ce le-ai
desfăcat, adecă după ce le-ai dezbrăcat de pănușuri, după
datina lucrătorilor de pământ, le vei acăța supt acopere-
mânt, unde să poată răsufla aerul la dânsele. Nice nu ar fi
bine paiurile sau cotoarăle pentru uscarea spicelor să le
lași mai încolo de timpul coacerei defipte pre rădăcini,
pentru că, îndată cât s-au copt rodul, adecă grăunțele,
planta din zi în zi se veștejeaște sau își piiarde putearea, și
mustăreața ei cea dulce de la partea cea mai din jos a
cotorului, începând a se dospî, se înacreaște și pre urmă
tot saporul sau gustul și-l piiarde.

* Transcriere și note: Gh. Chivu, Aristina Valea.

Se cade a lua aminte aci că nu numai tuleii cei mai încolo de coacere lăsați în pământuri (acești se cunosc din fața cea pălit-galbenă) se lipsesc de mustăreața cea dulce, ci încă uneori se întâmplă cât și alții, cu aseamene grije și modru întru același pământ cu cucuruz semănat născuți, niciodată să nu aibă mustăreața dulce și, măcar că mult rod au făcut, totuși în vremea săcerișului lor să fie fără gust.

Multe până acum au ispitit unii ca să afle o cale adeverită cu carea numai paiuri dulci de-a plantei aceștia să se poată dobândi, ci toată nevoița aceasta fu deșeartă.

Cauza (pricina) osebirei aceștia nu se poate înputa fealiului plantelor, pentru că fieștecare cucuruz amândoa fealiurile le are, adecă și bărbătuș și muierușă; bărbătușul din peana cea în vârful tuleului, iară muierușa din cosița cea în vârful spicului sau a coceanului lesne se pot osebi. Fieștecarele grăunț din firele cosiței aceștia ia rodire.

Totuși, aceeaa afară de îndoială iaste că necurmata căldură a verei și pământul ușor și desfapt, ce e întocmit a priimi căldura pământului, precum și stercul, cu care se adaogă căldura pământului, mult ajută la mustul zăharului, pentru că adevérit iaste că în agru (pământ de arat), carele e pre de-așezământul apelor (unde au stătut ape) și cu sterc de vite stercurat, de au fost veara caldă, mai toate paiele cucuruzului sânt dulci, măcar că de aceaste în pământ clicos, de va fi și cu trăsămăntură de trifoi dires, foarte puține vei afla.

Și pentru aceeaa paiurile ceale dulci de ceale neplăcute cu mare grije lipsește să le desparți. Ceale dulci mai toate din fața cea întunecat-vearde și din vergile sau trăsurile ceale roșii se cunosc. Deci aceaste, înainte de toate, tocma de lângă pământ trăbuie să le tai și saporul lor cel dulce cu gustarea să-l ispitești. După aceeaa, ceale dulci, rumpând vârful ce e lipsit de mustăreață precum și foile, trăbuie sculate de pre pământ și legate în mănunchi.

Și cu adevărat e de lipsă a gusta dulceața paiurilor în partea cea din jos tăiată, pentru că arareori se întâmplă ca, dospindu-se partea cea mai din jos a paiului, partea cea deasupra încă să dea mustăreață dulce.

Din aleasele și după aceea în teasc pusele cotoară sau paiuri, cu puteare mare apăsându-se, se scoate must. Prea întocmit spre acest lucru e teascul cel făcut cu doao cilindre (suluri), care cu împrotivnică mișcare se învârtesc, întru carele, adecă doao cilindre, din lemn tare făcute și cu superpondiu (greutate deasupra) sau cu elatir (unealtă întărătoare sau răpezătoare) tare laolaltă apăsate, prin roate cu dinți așa se împreună, cât în vremea aceea, când un cilindru mișcat din locu-și se învârte, împreună celalalt cu aceeași iuțea în împrotivnică parte să fie silit a se mișca. Și de acia lipsește materia ce e pusă întră cilindrele aceaste ce se învârtesc cu împrotivnică mișcare, cu mare puteare răpita înlontru, să se zdrobească. Această mașină doi oameni o povățuiesc: unul carele pre rând dă mișcare cilindrelor, altul carele pune tuleii în teasc. Iară ca să se stoarcă tuleii cum se cuvine, de doao ori trăbuie puși în teasc; și întâiu numai câte doi, câte doi se apasă ca, zdrumicându-se bine, partea cea mai mare a mustăreaței să iasă din ei, iară a doao oară mai mulți din cei ce au fost o dată zdrobiți laolaltă se dau teascului, carii, trecând printră cilindre, se sucesc ca o fune și toată rămășița mustăreaței o vearsă.

Mustul carele cură pre cilindru cel mai din jos, punând un cățin (blid) dedesupt, trăbuie sprijinit și, dintru acesta, până ce ține apăsarea, trăbuie turnat într-un vas mai mare de lemn, în carele atâta must să poată încăpea, cât ajunge la o fiertură.

Mustul carele e de treabă trăbuie să fie cu sapor dulce și plăcut, cu față galben-vearde și fără de niciun muc sau lipiciune. Lipicios foarte arareori se află, nice nu e întră alți tulei, fără întru acei carii, în pământ prea gras prăsăți,

s-au pus în teasc, că mustăreața acestor, măcar că înainte de tescuit s-au cules rodul de pre ei, multă înfărinare rășine. Fierbându-se un must ca acestu, pururea aruncă spumă lipicioasă și cleoasă și, fiindcă deundând, nu poate să se facă limpede, cheltuiala lucrului niciodată nu o întoarce. Mustul stors în timp cald mai sus după doazeci și patru de ore (ceasuri) se dospeaște, drept aceea, înainte de capătul vremii aceștei trăbuie să se fierbă întâiu.

Mustul cel din tullei de pre carii s-au cules rodul, stors, cuprinde în sine oareșice început amar de a plantei și acrime și muc ce nu se poate sâmți, care, de nu se vor scoate, nice de-o trebuință nu iaste mustul. Deci fierberea cu acel scop trăbuie făcută, cât părțile aceaste și părțile plantei, și ceale mai mici, împreună și acrimea, la începutul lucrului să se depărteaze. Și aceea lipsește a lua aminte ca mustul ce se fierbe să nu se ardă, nice când se preface în sirup fără cumpăt să se îngroașe, ci așa de curătoriu încă se rămână, cât stând preste iarnă în locul său nemișcat, să se poată mucul aleage și cădea în fundul vasului.

Fierberea toată în oală de aramă necusutorită și bine curățită trăbuie să se facă, iară fiindcă lucru știut iaste că izburirea sau răsuflarea cu atâta mai curând urmează, cu cât e mai largă partea cea deasupra a materiei ce fierbe, lipsește să se întrebunțeze oale cu mult mai largi decât cufundoase, cu cumpăt ca acelu cât măsura adâncimei în diametru lărgimei ca de patru ori să se cuprindă.

De cumva oarecarele nu ar avea putere a face un lucru mai mare de acest fealiu, acelu îi vor fi destul un teasc și trei oale, ținând această potrivire de măsură, ca cea mai mare oală din trei de va fi întocmită cât să poată încăpea în dânsa must ca din 1200 de tullei stors sau 60 de pinte, în cea de mijloc, 30, în cea mai mică, 15 de pinte^[2] se poată încăpea.

Într-aceaea, până se gătesc ceale ce sânt ale fierberii, mustul stors crud să se străcure printr-o pânză mai groasă și cu acelu oala cea mai mare (nefiind nicio primejdie de a da afară fierbând) să se umplă și, după aceaea, punându-i dedesupt foc mai mare din leamne ațîțat, să se înfierbinte. Îndată cât înceape a da în undă, părțileale plantei se desfac în suptiri și văzute ațuțe; o parte ale acelor, ca o spumă vearde, ce amar odorează (amiroasă), iase deasupra. În câtă vreme se va vedea spuma aceasta, cu sârguință trăbuie luată, iară după ce va lipsi de tot spuma, tot încă într-un pătrariu de ceas fierberea cea tare trăbuie să țină, ca întru acestu chip alesul să se împlinescă. După aceaea, tot mustul fierbând, să-l torni în vas de lemn spre această treabă întocmit, în care să fi aruncat mai nainte cretă curată făcută pulbere $3\frac{1}{2}$ de ponți. După 60 de pinte de must cumpătând, și iute să-l measteci, ci pre urmă, preste noapte, sau în șease ore zioa să-l lași nemișcat. Întru acestu chip lucrând, mustul piiarde începutul plantei cel amar precum și acrimea întocma, pentru că acelu cu creta, carea au tras în sine acrimea, cade în fund, iară mustul, preste vremea acum zisă, răcindu-se, face față galbenă aseamene vinului și deplin sclipicios.

Fiindcă cu greu se află cretă curată și aceaea e scumpă, era de lipsă în loc de cretă să ne ajutăm cu var și cu piatră de ars, carea pre lesne se capătă, pentru că ispita ne-au învățat că cu var, carele încă e nestins, se strică dulceața mustului și cu totul o face netreabnică. Așijderea s-au aflat că varul prin aer curat desfapt sau cu apă stins și după aceaea uscat, drept acrimea, fără de vătămarea dulceații, o trage în sine, însă mustului îi căuzează (pricinuiăște) miros neplăcut, iară piatra cea de ars tare, măcar că cu anevoie, totuși făcută pulbere mărunță, de se va întrebuința la aceasta, e bună. Se știe, pre urmă, că

piatra cea de ars moale, cu față albă, carea e aseamenea varului celui împietrit, ce e spre a înfrumseța zidurile și spre a plăsmui figuri, e întocmită și spre a face zăhar, că și multă se află de aceea și pre lesne se poate pulbere foarte mărunță să se facă, și aceeaa fire are ca toată acrimea, fără de a se vătăma dulceața și mirosul gustului, în sine să o tragă, ba, de s-ar și amesteca mai multă de cum e de lipsă, mustul nicio stricare nu ia.

Iară fiindcă mustul în deosebiți ani deosebită măsură de acrime are, nice nu oricare piatră de ars sau oricare cretă cu aceeași puteare trage în sine acrimea, lipsește potrivirea măsurii acrimei, carea are a se lua de la var sau de la cretă, cu această mijlocire mai de multe ori să se cearce; să se meastece pre încetu pulberea varului sau a cretei cu mustu, și aceasta până atunci să se facă, până când hârtiia cea cu lacmu văpsită și cu must udată va înceta de a arăta fața roșie; și cu fața cea mierie, carea iaste a sa, va spune cum că toată acrimea s-au abătut și, pentru aceea, nemica var sau cretă nu lipsește să se mai ameastece acum.

Mustul întru acestu chip curățit, care acum e limpede, din vasul cel de lemn cu grije să se detoarne sau, care lucru e mai bun, prin gaură mică în fundul vasului sflederită curat să se abată și apoi a doao oară în oala cea mai mare din ceale trei, arzând tare și necurmat leamne, să fiiarbă până va scădea jumătate de cum au fost mai nainte, adecă până la 30 de pinte. În care lucru un băț arătătoriu de măsură adevărit, carele negreșit să spună cântățimea sau măsura mustului ce se cuprinde în oală și spre lucrul acestu întocmit, lipsește să se întrebuinteze.

Îndată cât arată arătătoriu că mustul au scăzut jumătate, de nou, nemica alta amestecând, într-alt vas să se toarne și acolo într-o noapte sau zioa în șease ore nemișcat să rămână. După ce de tot s-au răcit, nu puțină măsură de muc alb depune în fundul vasului. Această a

doao curățire cu aceea încă se face mai de treabă, că mustul, când cu grije și pre încet se toarnă, mult muc lasă după sine și, înainte de a se pune a treia oară la foc, cu năsip mărunț spălat cu apă să se străcure. Spre aceasta e bun un vas de lemn aseamene celui cu carele se umplu vasele ceale de vin, în fundul cării să fie gaură cu fluier în ea, prin carea mustul, decurând prin năsip, să-și afle cale; la fundul vasului să se pună un cerc de fier, carele să țină ciurul cel de fier ce e întins, ca mustul, coborând prin năsip, să poată cură la gaură. Pre acestu să se pună năsip mănunt și spălat, ca de patru deagete de înalt, iară năsipul să fie acoperit cu scândură rătundă, ca, când se toarnă mustul în vas, să nu poată sminti năsipul.

După ce mustul prin năsip curat au decurs, se mai toarnă încă câtăva apă pre năsip, ca și partea aceea a mustului carea au rămas cu totul să se abată. După aceea, mustul tot într-o oală pe jumătate mai mică decât cea mai mare turnat, a treia oară se pune la foc, făcut din leamne sau din pietri arzătoare. Ci să nu fie așa iute focul și să fiarbă până ce va scădea la a patra parte sau la 15 pinte, cu acea luare aminte cât, cum va arăta arătătorul măsurii că mustul undat acum se apropie la hotarul său, îndată flacăra să se dea în laturi și oala numai cu cărbunii să se încălzească, însă toată undarea să se împiadece.

După ce s-au făcut aceasta, mustul depărtat de la foc, cât se va răci, iarăși prin năsip să se străcure și în oala cea din ceale trei mai mică, în carea numai un pătrariu de a oalei cei decât toate mai mare încape, să se toarne și a patra oară să se pună la foc, așa cât nu mai mult fierbând, ci, punându-i dedesupt cărbuni de aceia de carii întrebuintează faurii, numai răsfigându-se, cu adeaseori aturnare, să scadă la a opta parte a măsurii cei dintâne sau la $7\frac{1}{2}$ de pinte.

Dintru această vreme mustul, măcar că e încă foarte curătoriu, totuși arată firea sirupului, pentru că are față sclipicioasă aseamene rubinului, în măsură de o pintă cumpănește $3\frac{3}{4}$ de ponți, lucrurile cu care se amestecă le îndulcește și supt aer volnic, de nu va fi și acoperit, niciodată nu se dospește. Sirupul acestu se ține în vas de lut, pre dinlontru bine încrustat (jumulțuit), sau în vas de stăjeariu. Totuși nu trăbuie acoperit, pentru aceea că prin zburire sau răsuflare, carea și fără căldură nu înceată, de s-ar împiedeca aceea cu acoperemânt și s-ar abate înlontru, sirupul ar trage mucezeală. De cumva din umezeala toamnei au luat ceva nuor, partea cea nouroasă să se ia de pre față sirupului.

Și acea însușire are sirupul acestu, ca ori în ce timp friguros să nu îngheate; rămășița mirosului plantei, preste iarnă volnic răsuflând, să o pierdă și, așa, până la a zecea parte a măsurii ceii dintâiu îngroșat, celalalt muc tot să-l lasă a cădea în fund, carele în primăveară, ivindu-se ca niște cleiu negru și umezit, lesne se poate despărți de must.

Preste iarnă trăbuie încetat de la lucru, iară primăveara, îndată cât va urma timp cald, sirupul cel curat de stratul cel mucos, carele stă în fund, întru acest chip trăbuie să se aleagă: întâiu, sirupul tot pre încet să se ia cu scafă (păhar) albă, în carea mai bine se veade curăția lui și să se pună în lături; carele stă încă turbure aproape de fund să se scoată din vas și, prin năsip mănunt mai nainte spălat strecurându-se, să se decurăță. După aceea, stratul mucului, carele au rămas sau în fundul vasului sau deasupra năsipului până se feace străcurarea, să se meastece laolaltă și să se facă din dânsul vinars.

Stratul mucos iaste ca a cincisprezece parte de a sirupului celui bine ales și e foarte dulce, ci din firea sa stricăcios, deci alt folos se cade a lua de la dânsul. Bine

va fi stratul acestu spre picurare de vinars întru acest chip a-l întocmi: întâiu, numai apă amestecând, se spală, apoi se pune la căldură ce e aproape ca la a optsprezecea treaptă de dospire, iară când se va arăta tărimea dospirei lui, se face din el vinars, carea ne-am obicinuit cu cărbuni spre acelu sfârșit rânduiți a lucra. Cu această mijlocire, licoare tare și gustului preaplăcută din mucul sirupului cu folos se va putea face.

Făcându-se această de pre urmă curățire, sirupul e întocmit de a se face zăhar sau de a priimi forme de cristal. Ca să se poată face aceasta, sirupul în păhară de glaje sau de lut bine încrustate, la înălțime de trei deagete să se toarne și întră ferestri îndoite, ce se zic ferestri de iarnă, sau, de va fi mai mult, în călduarius sau casă de glaje (*Glashaus*) să se pună la căldura soarelui.

Până când se vor ivi cristalele, sirupul a doasprezece parte a măsurii ceii dintâiu (din 60 la 5 pinte) cu izburirea scade, a căruia o pintă trage $3\frac{1}{2}$ de ponți și acum așa e de lipsit de umezeală, cât în orice vas închis se poate ținea nevătămat, iară de se va pune acoperit cu scafă de glaje la razele soarelui, niciun abur, carele nuorul cel alipit de scafa cea de asupra l-ar arăta, de aci înainte nu răsugă.

Această mai de pre urmă izburire fără primejdie se face cu căldura soarelui, însă, de vrei mai în scurtă vreme să lucri, prea bine va fi sirupul, înainte de a se turna în căține și de a se pune la soare în căldare cu foc cumpătat de cărbuni, cu acea luare aminte să se încălzească, cât căldura să nu ajungă la treapta undărei. Carea făcând, necurmat se atoarnă must și până atunci se dă loc zburirii sau răsuflărei, până ce va înceape spuma din aturnare născută a sta în fața mustului și a se înmulți.

Razele soarelui atunci sânt mai cu putere, când vin oblu în fața sirupului. Însă, ca nu stând la soare mai lungă

vreamă să se umplă de pulbere, cu o hârtie văpsită cu negru trebuie să se acopere. Acoperemântul acestu, strălucind soarele, mai de multe ori se va putea lua în lături. Scoțindu-se sirupul la capetul lunei lui aprilie la soare, plăsmuirea cristalelor pre la mijlocul lunei lui iunie prin aceea se areată, că în fața lui se vede peliță, în carea se văd grăunțe de zahar mici și tari, asemenea năsipului celui mărunț. Mai târziu apoi, în fundul scafei se arată niște scoarță tare, vârtos alipită de glaje, din grăunțe de aceale făcută, și pre urmă tot sirupul mestecat cu grăunțele de zahar.

Plăsmuirea cristalelor ca la trei luni după ce s-au fost pus sirupul la soare ia sfârșit. Lipsește, dară, a griji ca grăunțele zaharului cu această mijlocire să se aleagă de sirup. Tot sirupul și zaharul să se bage într-un sac de in sau de lână, cu fir tare țesut și umezit, și, după ce se va umplea, să se pună întră doao scânduri care să aibă stringătoare și, stringându-le aceale pre încetu, trebuie scos sirupul din zahar.

Sacul, după ce s-au apăsă cu teascul, mai de multe ori să se întoarcă cu mâna, iară după ce au mai scăzut măsura cea băgată întâiu, mai scurt să se leage și iarăși să se apase cu teascul, ca sirupul ce au mai rămas destul de curat se cură prin sac, remânând în sac grăunțele zaharului galbene și puțin cleioase. Dintru aceste așași se capătă zahar crud, carele e ca a cincea parte a măsurii cei ce fu băgată în sac.

Sirupul de cristale din care stă zaharul ales (precum până acum s-au aflat) nu poate de aci înainte cristale noao să facă, totuși se cade să se prețuiască pentru aceea că mâncările și beuturile cu care se amestecă le îndulcește.

Dobânditul zahar, uscat la soare și ținând uscarea, în foarte mici părți zdrobit, dă fărină de zahar în fața paielor.

Grăunțele sau cristalele zaharului foarte tari, iară măcinate, tocma albe s-au obicinuit a fi; nice pentru altă

cauză în zăharul cel încă crud se văd galbene, fără că fața lor cea pre deasupra sirupul ce e încă alipit de zăharul cel crud o au văpsit cu galben.

Pentru aceea, preste tot putem zice că întră zăharul cel crud de trestie de India și din tuleu de cucuruz făcut nicio desclinire adevărată (de ființă) nu iaste; și, drept aceea, același modru cu carele s-au luat a se curăți zăharul crud cel de India în fabricele noastre și a se deplini, învățându-ne isperința, tocma se cuvine zăharului crud celui din tului de cucuruz făcut.

Scurtă învățătură a lui Neuhold pentru facerea sirupului și a zăharului din tului de cucuruz, după ce s-au cules rodul de pre ei

Teasc de a stoarce mustăreața tuleilor de cucuruz prea-ntocmit iaste mășina, întru carea doao cilindre, din care unul e deasupra celuilalt, din lemn tare făcute, cu superpondiu sau cu tare elatir, se apasă laolaltă și prin roate cu dinți așa se împreună, cât învărtindu-se un cilindru, și celualt cu aseamene iuțeață, cu împrotivnică mișcare să fie silit a se întoarce. Și orice se bagă întră cilindrele aceaste, cu mare puteare se răpeaște înlontru și, umblând prin locul cel dintră cilindre, se zdrobeaște. Spre a lucra cu mășina aceasta ajung doi oameni, din care unul mișcă cilindrele învărstat, altul pune tului în teasc. Ca mustul precum se cuvine să se poată stoarce, tului de doao ori trăbuie puși în teasc. Și, întâiu, numai câte doi, câte doi să se pună, ca întru acest chip apăsați, multă mustăreață să vearse; după aceea, mai mulți din cei mai nainte storși tului laolaltă se pun în teasc, carii, umblând printr-amândoao cilindrele, se sulesc ca o fune și pre urmă toată mustăreața o slobod, carea pre cilindru cel din jos curând, cu un cățin pus dedesupt trăbuie să se sprijinească și dintru acesta într-un vas de lemn mare, în

carele atâta must trăbuie să încapă, cât e de lipsă la o fiertură.

Arătarea teascului^[3]

Figura I arată vatra sau partea cea dedesupt a teascului, ce se zice baze.

Fig. II. O lature cu fața sa cea dinlontru.

Fig. III. Cealaltă lature cu fața cea dinafară.

Fig. IV. Însămnarea a toată mășina cu toate părțile: a) amândoa laturile sau stâlpii; b) prinzătoarea carea întăreaște dedesupt stâlpul pe carea c) e așezat căținul ce sprijinește mustul; d) cilindru cel din jos, întru a căruia capete sânt băgate osiile ceale de fier ce trec prin stâlpii mășinei; e) cilindru cel din sus, carele întocma are osii de fier, ci numai până la jumătatea grosimei stâlpilor întinse; f) table mișcătoare din lemn tare făcute. Aceaste, băgate întru încrestăturile ceale în laturea cea dinlontru a stâlpilor tăiate, așa stau pre cilindrul său, cât în sus și în jos să se poată mișca; g) scândură elastică (răpezitoare) din lemn tare făcută, pusă întru încrescăturile laturilor, ca tablele ceale mișcătoare cu partea cea din jos a marginilor sale stă pre amândoa tablele; h) ceale mișcătoare, iară deasupra acestor margini, în laturea cea dinlontru a stâlpilor, are loc tăiat de un deaget și jumătate de înalt, în carele să se poată înălța sau coborî; h) cuniu sau ic întră i) și g) bătut, cu a căruia ajutoriu scândura cea elastică g) cu nu puțină puteare apasă tablele f) în jos, iară aceaste, așa apăsate cu aceaeși puteare, lucră asupra osiei cilindrului celui din sus; i) prinzătoare tare și nemișcată cu amândoa capetele sale băgată în stâlpii mășinei; k) și l) roate de fier cu dinți, din care una l), când se învârte pre ceaalaltă k), spre aseamene, ci împrotivnică mișcare o sileaște; m) o osie a cilindrului celui din jos întinsă afară

de stâlp, la care iaste pusă o roată de fier cu 24 de dinți întrarmată; n) cuiul întărit cu cuclă, cu a căriia ajutoriu timpina, ce are opt leațe, dând în roata cea cu dinți, se mișcă; o) mărunchiul cu carele se întărită tâmpina spre mișcare, și de acolo amândoa cilindrele în vremea aceea, până se întoarce mărunchiul de trei ori, odată trăbuie să se învârte împrejur.

Franz von Heintl

ÎNVĂȚĂTURĂ

PENTRU PRĂSIREA POMILOR,

scrisă de Haintl Franțisc^[1], domnul Rășpacului și
Necsingului, a multe învățate și iconomicești soțietăți
împreună soț. La Buda, în Crăiasca Tipografie a
Univer<sității> Ungurești, 1812*

Iubiților agonisitori de pământ!

Trecând eu prin locurile voastre, totdeauna din inimă mă bucur, ori de câte ori din statul căsilor voastre și a câmpului vostru văd urmele nevoinței, a sânguinței și a lucrurilor voastre celor bune. De unde nu numai vă poftesc, întru nevoința agonisealelor voastre, de ce, de ce să vă mai fericiți, ci împreună doresc, și cu sfatul meu cel bun, și în tot chipul, pre cât pot norocirea voastră și a celorlalți ai voștri să o sporesc.

Însă ceaea ce adeaseori eu jelesc iaste că agonisirea cea de pomi încă în multe locuri și, pot să zic, mai pretutindinea o află întră voi mai de tot părăsită. Deoarăce, dară, sânt încredințat că prin aceaea mai vârtos ați putea să vă adaogeți norocirea voastră, de v-ați apuca de ea, am cugetat să grăiesc cu voi despre dânsa.

Poamele sânt cea mai bună și mai sănătoasă bucată la oameni, de le vei mânca bine coapte și deodată nu multe.

Din ispitire se știe că de multe ori, în unele timpuri ale verei, când bucatele pentru seaceta sânt neputincioase, poamele sânt foarte frumoase, pentru că rădăcina lemnului, fiind întinsă afund supt pământ, și atunci află folositoare

* Transcriere și note: Gh. Chivu, Aristina Valea.

umezeală și răcoreală, când toate ceale de pre fața pământului sânt uscate și seaceta cea călduroasă numai spre aceea sârbeaște (slujeaște), ca poamele mai bine să le coacă și mai sănătoase, precum și mai gustoase să le facă. Așa, agonisirea cea mare a pomilor e gata apărare asupra lipsei și a foametei. Pentru aceea, în unele ținuturi ale împărăției Austriei, foarte cu laudă iaste întrebuințată agonisirea pomilor. În unele părți ale Murvei^[2], mulți bani câștigă lăcuiitorii din poame și din ceale uscate, și din ceale fierte, precum și din nuci. Și în părțile ceale de jos ale Țării Ungurești, mai ales pre la margini, mare dobândă iaste din vinarsul cel de prune. În Austria, împrejurul Beciului^[3], în Bohemia mai în multe ținuturi, în părțile Pojonului^[4], a Budei și a Peștei^[5], agonisitorii de pământ mare sumă de bani fac din vânzarea poamelor celor verzi.

Dintru aceasta puteți să vă încredințați că aerul nostru și pământul nostru e foarte întocmit spre prăsierea poamelor, deoarce aceale și aici, acasă, ne sârbesc spre mâncare, și aliurea, multe miluri departe, se pot duce.

Poamele, și ceale verzi, și ceale uscate se vând cu preț bun; de sânt frumoase și bune, totdeauna capătă cum-părători. Ci și vinul și vinarsul cel făcut din poame lungă vreme se poate ținea și fără de nicio pagubă a se purta departe. Ce bine dară ar fi o bucățea din pământul vostru să o întoarceți spre dobânda aceasta! Acest câștig de bani al vostru, veara și toamna, v-ar cădea foarte bine atunci când aveți cea mai mare lipsă de bani, ca să plătiți lucrătorii pământului și meșterii, precum și porția și alte deatorii ale voastre! Ci numai atâte poame de ați agonisi, câte sânt de lipsă pentru casa voastră, încă câți bani ați cruța! Deoarce căseanilor voștri, lucrătorilor voștri, adeaseori le-ați da poame de mâncat, când verzi, când fiiarte, când uscate, și așa mai puțină pâne și alt nutremânt (hrană) ar scădea de la casa voastră.

Mulți așa cred că pe la ei nici nu pot să se prăsască pomi, că, de s-ar putea prăsi, moșii lor ar fi sădit pomi. Lăcuiitorii șesurilor celor fără de pomi și a câmpiei așa socotesc că locul e prea călduros și aerul lor e prea fierbinte, prea uscat, prea supus vânturilor, pentru carea pomii la dâșii nu pot să crească; și, fiindcă nice nu văd la ei nice un lemn, pare că isperiința se vede a adeveri socotirea lor. Dimprotivă, lăcuiitorii colinilor (a dealurilor), carii jur-împrejur trăiesc întră leamne și întră păduri, țân a fi foarte ne-ntocmit aerul lor spre aceea ca cu agonisirea pomilor să se poată ferici. Toți se înșeală.

Acea viță de leamne bune, care nasc poame frumoase și bune fără nicio altuire sau înmugurare și altele ca aceastea, numai acolo sânt acasă, unde după fire, fără de a se atinge cândva mână de om la eale și de sine prenasce bune și frumoase poame. La noi oriunde din sămânța mărului, tocma de e și preafrumos, dintru a părului sau din nuieluțele (mlădițele) ceale din rădăcini răsărite arareori se nasc aceale frumoase și bune poame, de nu se va îmboieri. Drept aceea, la noi toți pomii cu adevărat în loc strein trăiesc și fu vreme ca aceea când și pe acolo, pe unde acum sânt pomii foarte frumoși, sau nu au fost, sau poame sălbatece făcea. De ar fi fost întră aceale cugete și mai marii noștri, întră care sânt frații noștri, de nu ar fi ispitit altuirea și îmboierirea pomilor, pentru că moșii lor nu s-au prins de aceea, cu adevărat nici astăzi nu am mânca poame bune de ceale la căsile noastre născute.

Această păreare a lăcuiitorilor, și a celor de câmpie, și a celor de pre colini, și alte multe ispitiri de ajuns o pot vedi a fi strâmbă și desclinit ispita autorului cărței aceștei, carele în Austriia cea de jos au avut o moșie ca aceea la șes, alta pre colin<i>, în care înainte de el niciun pom n-au fost, iară acum mulți pomi cu arătat folos cresc.

Însă unii la aceasta așa răspund: Un domn multe de aceste poate face, care un agonisitoriu de pământ nu le poate împlini; noi avem lipsă de pământ spre a agonisi bucate, unde dară vom sădi pomi? De unde să luom banii cei mulți carii sânt de lipsă spre această cheltuială? Tocma de am și avea de unde cheltui, de unde putem să cumpărăm lemnuțe sălbaticice de ajuns, au nu se știe că cestu sau celu vecin, tinerei pomi cumpărându-i în oraș cu mare preț, îi răsădi și nemica nu procopsi cu ei. Noi, agonisitorii de pământ, nu sântem grădinari și nu priceapem la pomi cealelalte.

Iubiților agonisitori de pământ! Domnii sânt strâmtorați toate a le lucra prin alții și arareori sânt așa fericiți, cât să dea de oameni harnici și pricepuți; carii voi însuși și în dar le puteți, aceale domnii cu cheltuială și cu anevoie lipsește să le îplinească. Despre pământul pomilor, amuș vom cerca mai jos. Dară că oarecarele vecin cu pomișorii cei cumpărați în oraș nu s-au fericit, aceasta înainte de toate o cred și tocma nu mă mir. Leamnele ceale de departe cu anevoie se prind supt ceriu desclinit; și afară de aceea, de nu vei priceape la sădit, nu e mirare că se întâmplă osteneala, cu toată cheltuiala, a fi zădarnică. Pentru aceea am cugetat să vă sârbesc cu această de lipsă înștiințare. Despre prăsirea leamnelor celor înalte vă voi da învățătură, fiindcă aceale nu poftesc măiestrie mare și cu mult sânt mai vecuitoare.

Deci voi grăi întâiu despre părțile care alcătuiesc lemnul și că spre ce treabă sânt aceste; a doao, despre aleagerea pământului celui spre pomet și a viței poamelor; a treia, despre îmboierirea leamnelor; a patra, despre răsădirea lemnișoarelor celor îmboierite și despre grijea lor mai încolo; a cincea, despre cum să te porți cu poamele.

Cap 1

DESPRE PĂRȚILE DIN CARE SE ALCĂTUIESC LEAMNELE ȘI ACEASTE DE CE TREABĂ SÂNT

Precum prea de folos iaste stăpânilor de casă a cunoaște firea vitelor, așa spre împurtarea cea cu leamnele foarte foloseaște a cunoaște părțile din care se alcătuiăște lemnul și tocmealele lor.

Adecă fieștecare lemn viu are părți stătătoare și curătoare. Umezeala e curătoare, cealelalte părți sânt stătătoare în lemn. Să vorbim întâiu despre părțile ceale stătătoare ale lemnului.

Lucru văzut iaste că lemnul e învălit cu scoarță și are rădăcină, trunchiu, trupină, ramuri, nuiale, frunze și muguri. Aceastea sânt părțile ceale din afară ale lemnului. Iară de vei curma lemnul și îl vei cerca dinlontru, se veade și în trupină și în ramuri și în trunchiu și în rădăcină pelița lui, albeața, lemnul, mădua; aceaste sânt părțile ceale dinlontru ale lemnului.

Întră rădăcini, mai totdeauna iaste una mai groasă decât cealelalte, aceasta urzindu-se din trunchiul lemnului, mai cu samă oblu se întinde în jos, în pământ, și se cheamă inima sau rădăcina parului, pentru că aceasta sprijineaște lemnul, ca și oarecare par, și inima celorlalte rădăcini. Precum deasupra pământului din trupina lemnului ies ramurile și dintru aceaste se nasc nuieleuțele, așa în pământ, din inima rădăcinei răsar rădăcinile ceale pre de lături, și dintru aceaste, iară alte mai mici rădăcinuțe, care se cheamă și barbe și, îngroșindu-se cu vreme, nasc rădăcini noao. Cine nu știe că leamnele, precum alte saduri sau plante, din pământ sug în sine notreț (hrană), pentru că adevérit iaste că sadurile și pământul cel prea gras și bine stercurat (gunoit) încă îl răsug. Sadurile acest din pământ nutremânt prin rădăcini îl capătă. În capetele rădăcinilor sânt niscari găureale prin

care însug nutremântul în vasele ceale dinlontru ale lemnului. Toate rădăcinile spre aceaste doao trebi sânt: întâiu, ca notrețul cel de lipsă spre custarea lemnului din pământ să-l sugă; a doao, sârbesc spre aceea ca lemnul cu tărie să stea în pământ.

Rădăcinile sânt ceale mai de lipsă părți ale lemnului. Din orice sâmantă întâiu răsar rădăcinuțe; orice nuieluță împlântată în pământ întâia dată își aruncă rădăcină. Fără rădăcină niciuna nu poate costa; orice vătămare a rădăcinei o sânte lemnul și, cu cât mai sănătoase și mai tari rădăcini are oarecare lemn, cu atât mai învioșat crește și cu atât mai cu vârtute stă în coantră a orice vânt și vihor. Însă spre ținearea lemnului și spre sănătatea lui cea mai aleasă este inima rădăcinilor; aceasta e mamă născătoare tuturor celoralalte rădăcini, de dânsa sânt acățate toate; aceasta trage în sus din pământ umezala ce iaste afund în pământ; și dedesupt și atunci încă află, spre păstrarea lemnului, umezală și răveneală, când seaceta cea lungă pre fața pământului toate le-au uscat; acolo, dedesupt, află și căldura aceea carea e pururea de lipsă și, de au și stricat iarna cea grea rădăcinile ceale ce nu era afund în pământ, aceea foarte tare ține lemnul. Cu cât, dară, e mai lungă și mai tare inima rădăcinilor, cu atât e mai bine, mai vârtos în ținuturile ceale înalte, friguroase, unde leamnele și vihorului sânt supuse. Pentru aceea nebuie iaste întru răsădirea lemnului a tăia inima rădăcinilor lemnului, dacă e sănătoasă. Bunul Dumnezeu, cărui trăbuie să-i mulțemim de tot nutremântul nostru, mai bine au priceput lucrul acelu decât măcar ce om; niciunei ființe nu i-au dat mădulări tari, care fără scapet (pagubă) și fără vătămare să se poată tăia. Au dat-ar fi leamnelor inimă de rădăcini așa tare, de nu le-ar fi lor de lipsă sau de nu încă foarte de folos? Această tăiere a inimii rădăcinilor căuzează (pricinuiaste) de multe ori ca răsăditele leamne să piară sau, de nu, încă un an, doi să

rămână veștede, până ce făcătoarea de bine fire vindecă pleaga (rana) și piarderea, pre cât poate, iarăși o cârpește.

Întră rădăcini și întră trupină iaste trunchiul, întru carele inima și alte rădăcini căpetenii au capetele lor și unde vasele ceale căpetenii ale trupinei lemnului se încep. Trunchiul cu tuburi (scocurile) ca aceale desclinit iaste țesut împreună, care cruciși, unul întru altul, sânt rătoarse și din care o parte a acestui vas al sadului cu cealelalte ale aceluia vase laolaltă e crescută.

Carne, pâne, fierturi și alte ceale împreună noi mâncăm în stomahul nostru; tot acest de multe plase (fealiuri) nutremânt împreună se frământă, din care după aceea în cealelalte vase ale trupului nostru, prin răsfirate umezeale, se face sânge, carne, măduă, os, peri și altele de aceaste întru noi; așa și întru alte vite, din mâncare se fac desclinite părți ale trupului. Aceasta se întâmplă și în remnul (împărăția) sadurilor, de care se țin leamnele. Dintru aceuși pământ se prodesc merii și perii, dintru aceeași bucată desclinitele leamne desclinitele părți și poame își câștigă. Așadară, în fieștecarea sad iaste și parte ca aceea carea notrețul cel întocma spre plăsmuirea desclinitelor ale trupului părți îl gătește și partea lemnului aceasta e trunchiul.

Întru acestu se duce premita bucată din toate rădăcinile prin inima rădăcinilor, precum prin gâtlej, în dobitoace, la rânză. Aci se schimbă întâiu această bucată în nutretoare (hrănitore) umezală, carea în alte vase ale lemnului se scură, ca deplin să se gătească și părți ale lemnului să se facă. Pentru aceea rătăcesc acei carii socotesc că fieștecarea ram în pământ iaste unit cu o rădăcină sau fieștecarea rădăcină nutrește (hrănește) un ram, deoarece toate ramurile și rădăcinile prin trupina lemnului și prin trunchiu iau nutremântul său și iarăși aceale trunchiului îi dau nutremânt.

În lemn, trupina iaste aceea ce în trup e cât ține spinarea, adecă cea mai aleasă parte, pentru că fără de această trupină nu iaste nice ram, nice nuieluță, nice floare, nice poame, nice sămânță spre sporirea viței. Prin aceasta se demână (povățuiaște) în leamne umezala cea nutritoare la ramuri, la nuieluțe, la flori, la poame și la sămânță; în trupinile ceale nodoroase și strâmbe se împiiadecă suirea umezealei ceii nutritoare; cu cât e mai oablă, mai fără sminteală trupina, cu atâta ea mai vârtos creaste; de la această alsăuire atârnă mai vârtos sănătatea lemnului, frumseța și vecuirea lui.

Ramurile și nuieluțele numai cu vremea se diferesc (deschilinesc) între sine; nuieluța e răsăritură timpurie; cum mai îmbătrânește, și ei încă i se naște nuieluță, atunci se numeaște ram. Ramurile și nuieluțele se nasc din trupină, împreună și ceale ce sânt spre facerea poamelor și a seminței, că din însăși trupina niciodată nu răsare poamă. Cât s-au întins trupina la câtăva înălțime și stă volnic, de acia răsare din sine ramuri și nuieluțe și întru acestu chip se gătește spre a facere poame.

Mugurii lemnului sau ochiurile din trupină, din trunchiu și din rădăcini se prodesc; mugurii cei născuți din rădăcini se fac rădăcini noao, mugurii carii se nasc din trunchiu încep a fi trupini noao, mugurii carii se nasc din trupină prenașc rămurealele ceale viitoare în care, iarăși, muguri noi se fac și dintru acești cresc nuieluțele și poamele. Până când nu au ajuns lemnul la înălțimea sa cea firească, până atunci din an în an din trupina lemnului în vârful-i și pre de lături îi ies muguri. Mugurul cel ieșit în vârful trupinei e ca un ochiu de lemn, din care lemnul de aci înainte capătă creștere noao. Dacă au ajuns lemnul la măsura sa sau vârful lui s-au vătămat, dintru acelu mai mult nu iase mugur, ci numai pre de lături, în ramuri și în nuieluțe se arată ochiuri de lemn. De acia, de doao plase sânt mugurii: ochiuri de lemn, din care răsar

nuieluțe noao și ramuri, și muguri de poame, din care primăveara se dezvălesc florile și semințele; ochiurile lemnului sânt mai micuțe, mai ascuțile decât mugurii poamelor, carii deasupra sânt mai rotogolați. Ochiurile lemnului nu sântesc întru atâta frigul, precum mugurii poamelor, fiindcă sânt mai cu groasă scoarță învăliți; pentru aceea, primăveara, de multe ori încă sânt sănătoși mugurii cei de lemn, când mugurii cei de poame au înghețat.

Fără de muguri lemnul nici nu poate creaste în sus, nice ramuri nu poate să răsără, nice nu poate să facă poame niciodată, și mugurul cel deasupra pământului nu poate ieși fără de frunze; unde se văd frunzele, acolo mugurul sau acum e ivit, sau înlontrul lemnului stă ascuns până când nu va căpăta vârtute ca aceea, cât din pânțele mumei sale să poată ieși. Nu iaste mugur unde nu e frunză; unde lemnul odată așa s-au bortit, cât mai mult nu mai poate răsări ochiuri, acolo cu adevărat mai mult nu vei afla frunze. Drept toți mugurii sânt supt grija frunzelor, cât piarsecu mai nainte înflorește decât înfrunzește; totuși, mai cu samă în leamne, când primăveara iase mugurul, mai nainte se ivește frunza, a căriia coada zace pre ochiu și prin acelu se hrănește aceasta; după ce mugurul au venit la deplinire, frunza rânduiala ei au ajuns; toamna, cu desimea umezelii, s-au obicinuit lemnul a lăpăda frunza carea, cu putrezirea ei, de aci înainte sporește notrețul lemnului. [...]

MORALNICE SENTENȚII SAU FOLOSITOARE PILDE,

traduse de Ioan Teodorovici, românescul paroh în Peșta, și a preacinstului eparhialnic Consistorium din Buda asesor. La Buda, Crăiasca Tipografie a Univer<sității> Ungurești, 1813*

„Păzește cuvintele Meale ca lumina ochilor,
înfășură-le la degetele tale, și le scrie pre
lățimea inimei tale”.

Pild<ele lui> Solom<on>, cap 7, s<tih> 3.

Iubiților cetitori!

Cărticica aceasta, întâiul rod al ostenealelor mele, nu are alt scop, fără numai a mângăia neamul meu cel preaiubit. Căci, ca să zic adevărul, puține cărți se află în limba noastră cea românească, din care să poată tinerimea trage vreun folos, afară de cărțile beserecești. Au fost început preainvățatul răposat Pavel Iorgovici^[1], a preamăritei Tabule de județ jurat notarius, cărticeale a alcătui și în tip<ar> a le da, însă, văzând el că nevoița lui puțin se prețuiaște, încă, în loc de mulțămire, de la unii mai multă defăimare au căpătat, mai încolo a se sârgui au încetat.

Lui au urmat D. Grigorie Obradovici^[2], penzionirtul director al școalelor din Bănat, și, după ce au scris vreo câteva cărți scolastice, așijderea, a mai scrie au încetat. Acestui domn au început a urma cinstitul părinte Dimitrie Țichindeal^[3], parohul Becicherecului Mic și acum a școalelor celor mari, românești, din Arad catehizator; însă și el au încetat, nu știu pentru ce. Eu zic că niciunul dintră

* Transcriere și note: Otilia Urs.

acești doi bine nu au făcut că au încetat de a mai lucra pentru neam.

De vom asculta noi la cei ce bârfesc și de vom vrea să lucrăm numai pentru a noastră vreo laudă sau dobândă, puțin vom lucra, și, așa, unul având frică de vorbe, altul îngrozindu-se de cheltuială, tinerimea neamului nostru tot întru întunearec va rămânea, și nicicând nu va ajunge, cum au ajuns alte neamuri, la lumină. Singur un bătrân, preacinstitul domn Petru Maior^[4], protopopul Gurghiului din Ardeal și la crăiescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăiesc a cărților revizor, încă cu lucrul nu au încetat. De patru ani, de când sânt eu aici, în Peșta, paroh, mult au lucrat pentru neam. Întâiu, au făcut frumoase și folositoare *Propovedanii la îngropăciunea morților*^[5]; a dooa, aseamene folositoare, *Didahii pentru creșterea fiilor*^[6]; a treia, *Prediche la toate duminicile și sărbătorile anului*^[7]; a patra, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*^[8], iară acum lucră la *Istoria besearicei românești*^[9]. Ceale patru, mai sus numite, au ieșit din tipariu, iară ceastă de pre urmă cât mai curând e gata a o da în tipariu, numai să poată căpăta bani ca să plătească ceale până acum tipărite. Că, de ar cumpăra românii noștri cu acea râvnă cărțile ceale lor folositoare, cu carea el le-au lucrat, multe alte cărți neamului românesc folositoare, am putea nădăjdui de la bătrânul acela.

Eu, așijderea, de mă va îngădui Dumnezeu cu sănătatea, socotesc, în scurtă vreme, și cu altă folositoare cârtică a vă mângăia, una numai am a vă ruga, ca, cu acea dragoste, această mică a mea sânguință să o priimiți în sânul vostru, cu carea eu voao vi-o încredințez, poftind ca să puteți trage dintr-înșă folos.

Al vostru, gata spre slujbă,
Ioan Teodorovici.

Întrarea

Aplecați capetele voastre, o, voi, lăcuiorii pământului!
Luați aminte și, cu cuviincioasă cinste, ascultați învățăturile
Celui Înalt.

Oriunde soarele lucește, oriunde vântul suflă și
ureachea poate auzi și cugetul priceape, tot omul să se
îndeletnicească învățăturile vieții a le cunoaște și cuvintele
adevărului a le cinsti și a le prețui.

Toate lucrurile sânt de la Dumnezeu, putearea Lui e
nemărginită; înțelepciunea Lui e fără de început, și
bunătatea Lui e fără sfârșit.

El șeade, în mijloc, pe scaunul Său, și cu suflarea Sa
dă lumii viață.

El, cu deagetul Său, îndireaptă stealele, și eale toate
împlinesc curgerea lor cu bucurie.

El umblă pre aripile vântului, și întru toată lumea se
împlinește voia Lui.

Orânduiala, desfătarea și frumsețea de la El atârnă.

Graiul înțelepciunii întru toate făpturile Lui se poate
auzi, însă mintea omenească nu vrea să priceapă.

Umbra cunoștinței trece prin sufletul omului ca un
vis; el vede ca prin întunecare, judecă după închierile
altora, și se înșeală.

Iară înțelepciunea lui Dumnezeu e ca lumina ceriului;
lui Dumnezeu nu-I sânt de lipsă închierile altora;
înțelepciunea Lui iaste izvorul adevărului.

Dreptatea și mila stau înaintea scaunului Lui; îndu-
rarea și dragostea lucește pre fața Lui în veac.

Cine e asemenea Domnului întru mărire? Cine poate
cu Cel Atotputearnic cu vârtutea să se lupte? Au, doară,
iaste cineva Lui asemenea întru înțelepciune și întru
bunătate?

El iaste acela, o, omule, Carele te-au zidit; starea ta
pre pământ prin a Lui orânduială e întărită.

Vărtutea sufletului tău e darul bunătății Lui; mirarea alcătuirii tale e lucrul mânilor Lui.

Ascultă, dară, vorbele Lui, căci aceale sânt dulci, și cel ce le ascultă cu pace își va întări sufletul.

PARTEA ÎNTÂIU ÎNTÂIA DESPĂRȚIRE

*Deatorințele omului ca a unei ființe singură fiitoare, fără
combinare cu soțietate*

Cap I SOCOTINȚA

Întreabă-te pre tine însuși, o, omule, și judecă pentru ce ești făcut pre pământ?

Cearcă toate puterile, lipsele și legătuințele tale întru care te afli; și, așa, vei afla deatorințele vieții, și pre toate căile tale fără împiedecare vei umbla.

Nu îndrăzni a vorbi mai nainte, până ce nu ai cumpătat vorbele tale, și scopul a fieștecării înaintepusei pășiri nu ai cercat: atuncea rușinea departe de la tine va fugi, și în casa ta streină aceea va fi; căirea nu te va cerceta, și mâhnirea pre fața ta nu va lăcui.

Omul nestatornic nu poate să-și înfrâneze limba; el vorbește în vânt și cu ale sale singure vorbe, ca cu un laț, se vânează.

Precum se întâmplă celui ce prin iute fugă preste gard sare, și în cea lui mai nainte necunoscută groapă cade, așa se întâmplă și omului, carele îndată în vreo un lucru se meastecă, mai nainte până ce nu au socotit urmările aceluia.

Cap II

BUNACUVIINȚĂ

Cine ești tu, o, oame, carele cu înțelepciunea ta prea mult te mărești, și cu talantul tău prea mult te lauzi? Cel dintâiu pas al tău cătră înțelepciune e a cunoaște sau a ști cum că ești fără de știință, și, de vrei, după socotință, ca de la alții să fii cinstit; așadară, lasă nebuniia de a te socoti pre tine înțelept, după singură a ta nălucire.

Precum vestmântul cel mai prost pre fâmeaia cea frumoasă cu mult mai sus o înfrumsețează, așa și purtarea cea bună e cea mai mare frumseate a înțelepciunii.

Vorba unui om smerit dă adevărului lucire, și cea mai mică întru putearea sa încredințare ajută spre a se răscumpăra rătăcirea lui.

El nu se înduperă (razimă) spre singură a sa înțelepciune, el cumpătă sfatul priiatenului și dintru acelu își trage luiși folos.

El însuși a sa laudă bucuros nu o ascultă, nici vrea ceva să creadă; el e, dintră toți, cel mai de pre urmă, carele își dezvălește deplinirea sa.

Însă, precum pepla (acoperemânt muieresc pre față) adaoge frumseata, așa și faptele lui ceale bune prin umbra smereniei se vor mări.

Priveaște la nestatornicul și mărețul om: el se arată în vestminte frumoase, se preumblă prin locuri publice, priveaște cu ochii în laturi și se nevoiaște ochii tuturor oamenilor cătră sine a-i trage.

El își rădică capul în sus și își întoarce fața de cătră săraci; el, înaintea celor proști, se arată mândru, însă cei mari râd de mândriia și nebuniia lui.

El judecata altor oameni întru nemica o socoteaște și se razimă numai spre a sa singură socotință, și, în urmă, se face de rușine.

El de deșcarta sa nălucire se umflă, și foarte se bucură, când aude pre alții de el ceva vorbind.

El cu bucurie își îngHITE lauda, iară lingărețul îi mănăcă bunul cu dulceață.

Cap al III-lea

SÂRGUINȚA

Deoarăce zilele ceale trecute în veac nu se vor mai întoarce, și ceale următoare poate că nu le vei ajunge, o, oame, pentru aceea, ceale de acum bine le întrebuințează, ca să nu ai pricină pentru puiarderea celor trecute a te plânge sau prea mult spre ceale următoare a te răzima. Această clipă de acum e a ta, iară cealelalte sânt întru adâncimea zilelor celor venitoare, și tu nu știi ce vor aduce eale cu sine.

Ce cugeți a face fă curând, și nu îndelunga până seara ce poți împlini dimineața. Leanea aduce neaveare și dureri, iară lucrarea vârtutei naște bucurie. Mâna sârguitorului departă neavearea și norocul, împreună cu poftitul sporiu, cu omul cel sârguitoriu totdeauna petreace. Cine au câștigat luiși cândva aveare? Cine au căpătat putere și mărire? Cine, cu cinste îmbrăcat fiind, au fost lăudat în cetate, sau cine stă înaintea împăratului întră sfeatnici? Au nu acela carele au scos leanea din casa sa și cătră aceea au zis: Tu ești vrăjmașul meu? El mânecă des-de-diminează, și se culcă târziu; el își ascute cugetul cu luări de seamă, iară trupul cu necurmat lucru, și pre amândoa aceste le ține întru întregime.

Leaneșul luiși singur e spre greotate, ceasurile lui îi sânt lungi și greale. El, ca un lenos, umblă fără de lucru și nu știe de ce să se apuce. Zilele lui trec ca umbra norului, carele nu lasă niciun semn în urmă. Trupul lui, din pricina leanei, cade întru neputință; el poșteaste ceva a lucra, însă nu are putere a se deprinde. Cugetul lui cu totul e

întunecat și gândurile lui sânt învăluite; el ar avea poftă spre învățătură, însă îi lipsește sânguința. El ar vrea să mânânce migdale, ma îi iaste leane a sparge gheocile. Casa lui stă în rea orânduială, și slugile lui sânt răsipitori; el aleargă întru întimpinarea piarderei, carea singur cu ochii o vede și cu urechile o aude. El învârtește cu capul și pofteaște, însă nu poate nicidecum să afle îndreptare, până când vine piarderea lui ca o furtună și cu rușine în groapă se acopere.

Cap IV RÂVNA

De însătoșează sufletul tău spre cinste și de află urechile tale bucurie în cuvinte de laudă, așadară, rădică-te din pulbere (praf), dintru carea ești zidit, și-ți îndreaptă scoposul tău cătră aceea ce se poate socoti întru bună prețuire.

Copaciul, carele ramurile sale acum cătră ceriu au rădicat, au fost mai nainte numai o roadă mică în sânul pământului.

Nevoiaște-te chemarea ta cu totul a o împlini, și nu da cale altuia întru facerea de bine a te întreace, însă nu pizmui meritele (vredniciile) altora, ci singur îți fă talantul tău deplinit. Pre cel împreună cu tine lucrătoriu prin necuvioase mijlociri să nu-l sugrumi, ci caută ca, prin purtarea ta cea bună, să-l poți întreace; și, așa, eminența (preacovârșirea) ta, și dacă nu cu norocită urmare, încă cu cinste te va încorona.

Prin virtuoaza urmare, duhul omului întru sine singur se încoronează; el are poftă cătră cinste, și, ca un călătoriu bun, se bucură călătoria sa împlinită a o vedea.

Pildele oamenilor celor vestiți zboară noaptea în vis înaintea lui, și toată zioa cu bucurie acelora urmează.

El își închipuiaște mari planuri, și foarte se bucură, când le poate împlini. Numele lui se răsfiră până la ceale mai de departe părți ale pământului. Iară inima omului pizmătareț e plină de venin și de amărăciune; limba lui scuipe toxic (otravă), și norocirea vecinului îi curmă odihna.

El șeade în casa sa plin de scârbă și de neplăcere, și binele, ce se întâmplă altuia, îi iaste lui urâciune. Pizma și răotatea îi roade inima, și întru sine nu are odihnă. El întru sine nu sânte nicio iubire spre facerea de bine și, pentru aceea, și creade că tot omul e lui asemenea. El se nevoiaște pre cei mai aleși decât dânsul a-i micșora, și toate faptele lor reale a fi le socoteaște. El șeade în pândă și se îndeletniceaște a face pagubă, însă neiubirea altor oameni îl încură (goneaște), și ca un păianjin, întru a sa singură țesătură, se prăpădește.

Cap V

BUNA PRICEAPERE

Ascultă cuvintele bunei priceaperi, ia aminte sfaturile ei și le ține aceale înlăuntrul inimei tale. Învățăturile ei sânt comune, și toate virtutele ei spre aceea se întemeiază; ea poartă și stăpânește viața omenească. Pune îngrădire limbei tale și straje buzelor tale, ca cuvintele gurei tale să nu îți smintească pacea ta.

Cine ride de cel șchiop bine să se păzească, ca nu și singur să șchiopăteaze. Cel ce de greșealele altora bucuros vorbeaște, spre a sa rușine, de ale sale greșeale vorbind va auzi. După multe vorbe urmează căirea, iară tăcearea aduce scutire.

Omul mult vorbitoriu îngreioiază soțietatea; urechile ei nu pot asculta vorbele lui, și răvârsarea aceloră înecă vorbele ei. Nu te lăuda singur, căci rușine îți vei agonisi; și nu ride de altul, că vei cădea în primejdie. Gluma

amară e venin priiatenului, și carele nu-și poate înfrâna limba întru nepăciuire va viețui.

Grijește-te cu toate ceale ce sânt stării tale de lipsă, însă nu rădica cheltuiialele tale preste avearea ta, ca ceale adunate în zilele tinerețelor să-ți fie mângăiare întru bătrânețe.

Iubirea de argint mult rău naște, iară înfrânarea petreace virtutele noastre fără împiedecare. Îndreaptă-ți socotințele tale cătră ale tale lucruri, iară grijile patriei (țării) lasă-le celor ce stăpânesc aceea.

Desfătărilor tale să nu fie tocma de mare preț, ca nevoința (osteneala) ta, înmulțind aceale, să nu-ți înmicșoreaze bucuriia carea socotești întru îndulcirea acelora că o vei avea. Ferește-te ca norocul tău de cătră paza agonisirei tale să nu te tragă, și multa aveare spre răsipire să nu te îndeamne. Cine după dezmierdăciunile aceștii vieți trecătoare prea mult aleargă, încă până va fi viu, asupra neaverii celor de lipsă se va plânge. Nimănui nu creade, până ce bine nu l-ai cercat; însă fără de temei nu fi slab întru credință, căci aceasta aduce ne iubire.

Iară de ai aflat un om dreptcredincios și bun, lipeaște-l la inima ta, și ca o comoară și vistierie de mult preț îl socoteaște.

Facerile de bine ale oamenilor pofitori de dobândă nu le priimi, și cu cei fărădelege nu te însoți, căci unii ca aceștia virtutelor tale lațuri vor pune, și sufletul tău îl vor turbura.

Nu întrebuița astăzi ce-ți poate lipsi mâne, și nu lăsa neadeverite ceale ce îți poate prevederea aduce și grija le poate împiedeca.

Înveață înțelepciunea din pațina altora, și prin greșealele acelora îndireptează-ți ale tale. Însă de la buna priceapere nu aștepta norocoasă și negreșită deplinire, căci zioa nu știe ce poate aduce noaptea.

Cel neînțelept nu e totdeauna nenorocos, precum și cel înțelept nu e totdeauna norocos; însă niciodată cel neînțelept nu au fost de tot norocos, nici cel înțelept de tot nenorocos.

Cap VI BĂRBĂȚIA

Primejdiia, nenorocirea, neavearea, osteneala și nedreptatea iaste soarta fieștecărui om ce vine în lume. Pentru aceea, de lipsă îți iaste cugetul tău fără de amânare cu deșteptare și cu îngăduință a-l întări, ca orânduita parte a lipselor fără de frică și cu mângăiere să o poți împlini. Precum cămila în pustietățile ceale arinoase (nășipoase) lucrează, și zăduful, foamea și seatea suferă, și nu pieră, așa și omul bărbat întru toate primejdiile și întru toate turburările își va ținea firea.

Sufletul cel înalt răotătea nenorocirii întru nemica o socoteaște, și înalta lui fire nicidecum nu se piarde. Starea lui cea bună nu o întemeiază pre clipele norocirii și, prin mâniia sa, nu-și piarde firea. El ca o piatră vârtoasă, ce iaste lângă marginile mării și de lovirea valurilor nicicum nu se clătește, neclătit rămâne. El ca o cetate în vârful muntelui capul își rădică, și toate săgețile norocului cad înaintea picioarelor lui. În timpul primejdiei îi ajută deșteptarea inimei, și statorniciia cugetului îl scoate dintru aceea. El ca un ostaș bun aleargă întru întâmpinarea răului vieții aceștia, și se întoarce cu dobândă.

Toate grotățile a nenorocirii le ușurează cu blândețele și le învinge cu statorniciia. Însă sufletul spărios pre omul cel fricos face de rușine.

Prin melanconia sa, fiind întru neaveare, cade în mișelie, și, suferind el bucuros nedreptatea, îndeamnă cu aceea pre alții la mai mare vătămare. Precum să clătește trestia de vânt, așa și umbra nenorocirii îl face a tremura.

În timpul primejdiei se smintește și se surpă, și, în zioa nenorocirei, cade la pământ, și melanconia îi stăpânește sufletul.

Cap VII ÎNDESTULAREA

Adu-ți aminte, o, omule, cum că starea ta pre pământ prin înțelepciunea Celui Veacinic iaste rânduită, Carele îți cunoaște cugetul, Carele deșertăciunea tuturor poftelor tale o veade, și, de multe ori, pentru a Sa mare milostivire, nu ți le împlinește. Însă tuturor poftelor celor înțeleapte, și tuturor ostenealelor celor cuvioase bunătatea Lui au pus în firea fapturilor, aseamene adevărului, norocită urmare.

Despre neîndestularea, carea o simți, și despre întâmplările nenorocirilor pentru care te plângi, caută radăcina de unde aceale cresc; dintru singură a ta nebunie, dintru singură a ta îmbuibare și urâta nălucire. Deci nu cărti asupra dumnezeieștilor trimiteri, ci îți îndireaptă inima, și nu zice singur, întru tine: de ași avea bogăție, de ași avea puteare și îndemânare, ași fi norocos, căci trăbuie să știi că toate aceaste lucruri fieștecăruia moștean osebită neîndemânare și grotate pricinuiesc.

Cel oarfăn (sărac) nu simte frica și patima celui bogat; el nu veade grotățile și învăluirea vârtutei; el nici leana nu o știe ce iaste, și, pentru aceea, își plânge însăși soarta sa.

Nimănui nu pizmui pentru împărearea fericirei, căci nu-i cunoști supărările lui ceale dinlăuntru. Cu puțin a se îndestula e cea mai mare înțelepciune, și cel ce-și înmulțește avuția își măreaște grijile, iară inima îndestulată e comoară ascunsă și scuteală de toată nepăciuirea. Însă, de vream ce dreptatea ta, cumpătul viețuirii, îndurarea și bunacuviință nu le lași ca, prin amăgirea norocului, să se piardă, drept aceea, și

singură bogăția nu te va face nenorocit. Ci de aci se cade să te înveți cum că, în paharul cel cu limpede și neamestecată fericire, nicio picătură pentru oamenii cei muritori nu se află.

Cap VIII CUMPĂTUL VIEȚII

Pasul cel mai dintâiu, carele întru această viață cătră fericire îl poți face, stă întru aceea, ca sănătate, înțelepciune și pace sufletului să-ți poți câștiga. Dacă ai aceste virtute (bunătăți), și până la adânci bătrânețe ale vieții tale poștești a le ținea, așadară, lasă toată pofta trupească și de toate ispitele ei fugi. Când aceea cu frumoase și dulci mâncări masa își împodobeaște, când vinul ei în pahar ca soarele luceaște, când cătră tine râde și te îndeamnă ca voios să fii, să știi că aproape iaste ceasul primejdiei; deci, atunci, nevoiaște-te mintea întregă a o ținea. Căci, îndată după ce vei apleca ureachea ta spre ascultarea cuvintelor vrăjmașului fericirii, înșelat și vândut te vei vedea.

Bucuriia carea socotești de la pofta trupească a o avea se schimbă spre turburare, și veseliile ei poartă cătră beteșug și cătră moarte. Întoarce-ți ochii cătră masa preacurviei, și, iată, vezi împrejurul ei pre aceia, carii, prin dulcea lor privire, s-au înfierbântat, și ispitele ei le-au ascultat. Au nu sânt uscați? Au nu sânt lângezi (beteagi)? Au nu sânt slabi și fără de putere?

După aceale puține și scurte ceasuri ale necumpătatei bucurii, urmează zile de necazuri și de mâhnire; aceea le-au stricat apetitu (poftea spre mâncare), cât niciun gust dulce nu au ca mai nainte; cei ce se apleca ei i se făcură jărtvă, care dreapta și fireasca urmare, carea Dumnezeu, în firea lucrurilor, spre pedeapsa acelor carii rău întrebuințează darurile Lui, o au rânduit.

Însă cine e aceea, carea cu picioare veasele și cu față voioasă pre acel loc șes se preumblă? Ruja (trandafirul) rușeaște pre fața ei; dulceața diminutei suflă prin buzele ei; bucuriia cu curățeniia și cu buna-cuviință amestecată luceaște din ochii ei, și din desfătarea inimei își petrece preumblarea cu cântece. Numele ei e sănătatea; ea e feata sânguinței, carea prin cumpătul vieții o au născut; feciorii ei lăcuiesc întru toți munții pământului. Ei sânt putearnici, deșteptați și veaseli, și au parte de toate frumsețile și virtutele surorilor. Deșteptarea încordează vinele lor; vârtutea lăcuiaște în oasele lor, și lucrul e toată zioa bucuriia lor. A învinge patimile e bucuriia lor, și obiceiurile ceale reale a le supune e lauda lor. Desfătările lor sânt bine rânduite, și, pentru aceea, sânt și îndelungate; odihna lor e scurtă, însă sănătoasă și neclătită. Sângele lor e curat, cugetul serin, și doftorul nu știe unde lăcuiesc ei. Ma întră fiii oamenilor adevărata pace nu poate lăcui, și la porțile lor siguranție nu este. Ei sânt din afară iznoavelor primejdiii supuși, căci vicleanul vrăjmaș înlăuntru ascuns ascultă, ca să-i vindă. Sănătatea, putearea, frumseța și deșteptarea lor în sinul urâtei iubiri au aprins poftă. Ea lăcuiaște în căsuța sa, se nevoiaște spre privirea lor și își răsfireă ispitele; mădulările ei sânt moi și fața amăgitoare; vestmintele dezmațate; dezmiérdăciunea grăiaște din ochii ei, și în sânul ei lăcuiaște ispita; ea le face semn cu mâna, îi înfierbântă cu privirea, și prin dulcile a sale vorbe îi înșeală.

Oh! Fugi de așa pierzătoare îndemnare, și îți închide ochii de cătră ale ei fermecate cuvinte. Când vei vedea ochii ei mângăioși, când vei auzi graiurile ei line și când va vrea să te îmbrățișeze, caută ca să scapi și să o legi în veac. După aceste urmează rușine, beteșug, neaveare, grije și căire.

Dacă vei fi slăbit prin moliciunea inimei, prin urâta purtare te vei fi uscat, și prin leane vei fi slăbănogit, așa

vârtutea îți va părăsi mădulările tale, și sănătatea trupul; zilele îți vor fi scurte, ci și aceale fără de odihnă; durerile tale vor fi multe, și nicăirea nu vei afla mângăiere. [...].

PARTEA A DOAO ÎNTÂIA DESPĂRȚIRE

Omul

Cap I

PENTRU FORMA ȘI ALCĂTUIREA OMULUI

Ești bucuros, o, omule, de ai fi cât de slab și neștiutoriu, și cât de aplecat a te adăpa cu înțelepciunea, ești bucuros putearea lui Dumnezeu înaintea ochilor totdeauna a o avea; socotește-ți, dară, alcătuirea ta.

Facerea ta iaste minunată; laudă, dară, pre Făcătoriiul tău cu înfricoșată cinste, și te bucură de Dânsul cu cuviință. Că pentru ce ești dintră toate făpturile în drept zidit de Dumnezeu, au nu ca să poți vedea toate lucrurile Lui? Iară pentru ce să le vezi, au nu ca să te minunezi de dânsese? Și pentru ce să te minunezi, au nu ca Făcătoriiului acelora și al tău să te închini și să-L lauzi? Pentru ce numai ție unuia s-au dat priceapere, și de unde ai dobândit aceea? Carnea nu poate judeca, nici oasele priceape. Leul nu știe că vermiil îl vor mânca, nici boul nu sânte că pentru junghiiare se îngrașe. Întru tine iaste ceva ce tu nu poți vedea, care îți desfătează glasul și e mai mare decât toate simțirile. Socotește, dară, ce e aceea?

Trupul tău, și după ce au zburat aceea, rămâne întreg; aceea nu e părțică trupească; așadară, e veacinică; aceea are puteare a lucra, și pentru toate lucrurile își poate da socoată.

Au, doară, cunoaște asinul folosul hranei, măcar că cu ai săi dinți taie iarba? Sau, au, doară, poate crocodilul

drept să se rădices, măcar că și a lui spinare, ca și a ta, dreaptă iaste?

Dumnezeu te-au făcut pre tine ca și pre aceștia; tu ești mai pre urmă de toate aceaste zidit, și preste toate stăpânitoriu te-au pus, și suflarea ta cea dumnezeiască au dat ție pre tine a te cunoaște.

Cunoaște-te, dară, ca pre cea mai dintâiu frumseață a zidirei Lui, ca un mădulariu a lanțului, carele Dumnezeirea și materia îl alcătuiaste; cunoaște că întru tine iaste o părticică dumnezeiască; adu-ți aminte de starea și vrednicia ta, și nu mindui (gândi) de rău.

Cine au împlântat frică în coada șarpelui? Cine au învârtoșat grumazul calului? Tot Acelu, Carele te-au învățat pre acestu, după voia ta, a-l povățui, iară pre acelu cu picioarele a-l sfărâma.

Cap II

PENTRU ÎNTREBUINȚAREA SIMȚIRILOR

Nu lăuda trupul tău pentru că e întâiu zidit, nici crierii tăi, pentru că întru aceia lăcuiaste sufletul. Au nu e stăpânul casei mai de multă cinste vreadnic decât murii (zidurile) aceia?

Mai întâiu, lipseaste să ari pământul, după aceea să seameni sâmânța. Olariul, mai întâiu, își face cuptoriul, după aceea oalele ceale ce vrea să le ardă într-însul.

Precum Dumnezeu apelor celor adânci zice: Această cale să aibă valurile voastre, iară nu alta, și așa de înaltă să fie răvârsarea voastră. Așa și tu, o, omule, caută ca sufletul tău să te povățuiască, și preste trupul tău să stăpânească, și sălbătăciia acelui să o domesticească.

Sufletul e împăratul trupului, deci nu se cade să se rădices supușii asupra împăratului său. Trupul tău e ca globul pământului, și oasele tale sânt ca stâlpii lui, pre carii acelu se razimă. Precum e marea începătură tuturor

izvoarălor, a căroră apă prin râuri iarăși în sinul ei se veersă, așa și sângele vieții tale din inima ta iase, și iarăși la locul său cel dintâiu se întoarce. Au nu păzesc amândoa curgerile sale? Iată, un Dumnezeu pre amândoa le-au rânduit.

Au nu e nasul tău făcut pentru mirosul celor mirositoare? Au nu e gura ta făcută pentru ca să poți mânca mâncări bune și dulci? Însă să știi cum că, când omul prea mult ceale aromatice le mirosește, îngreioază capul și prea multa întrebuințare a mâncărilor celor dulci strică stomahul.

Au nu sânt ochii tăi straje, carii pentru tine privehiiază? Însă de multe ori nu sânt în stat adevărul de la rătăcire a-l deschilini.

Ține-ți sufletul în bună măsură; înveață-ți cugetul de binele său bine a lua sama, și, așa, slugile lor cătră adevăr te vor povățui. Au nu e mâna ta lucru de mirare? Au iaste la alte făpturi vreun lucru ei aseamene? Pentru ce, dară, ți-au dat-o Dumnezeu, au nu ca să fie fratelui tău spre ajutoriu? Pentru ce numai ție unuia dintru toate făpturile ceale viețuitoare, când te rușinezi, îți rușește fața, cât fieștecarele poate cunoaște și priceape că-ți iaste rușine? Deci, ferește-te de unele fapte ca aceale pentru care Ț-ar putea ruși fața.

Pentru ce iarăși frica și spaima îți ia rușinea de pre față? Lasă vina, și îndată vei simți cum că frica nu te va cerceta, și spaima departe de la tine va fugi. Pentru ce vorbesc umbrele cu tine în vis, adormit fiind? Cunoaște că și visurile sânt de la Cel Înalt.

Tu unul numai singur, o, omule, poți vorbi; miră-te, dară, de așa mare covârșire și plătește Celui ce ți-au dat înțelepciune; înveață-ți pruncii înțelepciunea și pre următorii tăi îi povățuiaște cătră fericire.

Cap III

SUFLETUL OMULUI, ÎNCEPĂTURA ȘI ÎNSUȘIRILE LUI

Bunătațile tale ceale din afară, o, omule, sânt sănătatea, vârtutea și frumseța; cea mai mare bunătațe dintră aceaste e sănătatea. Ce e sănătatea trupului, aceea e fapta cea bună sufletului.

Precum că ai suflet e neîndoită adeveriță; fii, dară, blând și mulțamitoriu, și nu te nevoi a-l cunoaște, căci e o ființă neajunsă.

Gândul, înțeleagerea, încheierea și vreaerea nu se cheamă suflet, ci numai lucrările lui. Deci nu te îngâmfa cu eale, ca să nu rătă alții de tine. Nu te asemana acelora carii, suindu-se prea sus, deodată cad jos și se vatămă; însă iară nu le depune prea jos și nu le asemana fiiașor, ca să nu te asemeni cailor și asinilor, carii n-au înțeleagere.

Nevoiaște-te aceale prin virtuțile lor a le cerca, și prin faptele lor ceale bune a le cunoaște, căci numărul lor e mai mare decât perii capului tău, și numărul stealelor e mic cătră numărul acelora.

Nu judeca cu aravii cum că un suflet e împărțit întru toți oamenii, și nu gândi cu eghipteanii cum că tot omul are mai multe suflete. Să știi că, precum numai o inimă ai, așa și numai un suflet.

Au nu întărește soarele cleiul, au nu moaie iarăși acela ceara? Precum, dară, soarele amândoa aceaste le face, așa e sufletul, carele ceare lucruri unele altora protivnice.

Precum luna nu-și piarde firea, măcar că întunearecul înaintea ei ca o învălitoare se răsfire, așa și întru cel nebun sufletul rămâne întreg. El e nemuritoriu, neschimbat și întru toate aseamene; sănătatea îl deșteaptă a-și arăta desfătarea, și sârguința îl unge cu untul înțelepciunei. Măcar că el și după moartea ta va viețui, să nu

gândești că mai nainte de tine au fost; el e odată cu trupul tău făcut, și cu crierii tăi odată zidit.

Nu creade că moartea de ispite te va feri, nici nu gândi că stricăciunea morții de întrebări te va ascunde. Acelu carele din nemica te-au făcut au nu are putere iarăși din nemica să te rădice? Au nu știe alentru (cocoșul) ceasul miazeci-noptii, au nu-și rădică glasul și-ți spune că s-au apropiat zioa? Au nu cunoaște cănele urmele stăpânului său? Sau nu aleargă doioasa căprioară cătră iarba cea lecuitoare? Însă, când aceaste mor, sufletul lor se întoarce iarăși în pulbere, iară sufletul tău rămâne în veac nemuritoriu.

Să nu-ți pară rău, pentru că simțirile acestora mai grabnice și mai ascuțite sânt decât ale tale; înveață cum că deplinirea (covârșirea) nu se cuprinde întru stăpânirea a multor lucruri, ci întru cunoaștere aceale bine a le întrebuința.

De ai avea ureachea cerbului sau de ar fi ochii tăi mai luminați și mai străbătători decât ai vulturului, de te-ai asemena cânelui întru mirosul urmelor, de-ți va da simia (măiemuța) gustul, sau broasca țestoasă simțirea, toate aceaste ce ți-ar folosi, de nu ai avea minte? Au nu sânt și aceaste toate trecătoare, ca și cealelalte? Au are vreuna dintru aceaste darul graiului? Au poate vreuna să zică: iată, pentru această cauză făcuiu aceasta?

Buzele înțeleptului sânt ca ușile unui cabinet, unde, îndată după ce se desfac, se văd într-însul vistierii multe. Vorbele înțelepte, la vreamea sa zise, sânt aseamene florilor de aur, în vas de argint împlântate. Poți tu ceva prea înalt despre sufletul tău gândi? Sau poate cineva prea mult, spre lauda sa, vorbi? El e chipul Aceluia ce l-au dat. Neîncetat să-l ai în minte, și nu uita cum că mare talant ți s-au încredințat.

Ceaea ce poate face bine, aceeaa poate face și rău; caută ca să-l poți îndirepta spre bine. Nu gândi că întru

vreo mulțime îl vei piarde, nici, iară, că în vreo căsuță îl vei putea închide. Sârguința e bucuria lui, și nimene de cătră aceea nu-l poate opri. Mișcarea lui e neîncetată, punerile-înainte ale lui sânt comune, și lucrările lui sânt neîmpiedecate. A ispiti lucrurile e desfătarea lui; precum cel ce călătorește prin fierbinte arină apă reace caută, așa e sufletul cel ce însătoșează după învățătură.

Ferește-l, căci e fugătoriu; oprește-l, căci nu are aseamene rând; ține-l în frâu, căci e sălbatec. El e mai curgătoriu decât apa, și mai moale decât ceara. Au iaste, dară, ceva ce l-ar putea lega?

Precum e sabiia în mâna celui furios (turbat), așa e sufletul acelu ce nu are minte. Scopul ispitelor lui e adevărul, iară mișlocirile, pre acelu a-l afla e mintea și iscusința. Au nu sânt aceaste slabe, neadevărate și înșelătoare? Cum poate, dară, acela până acolo ajunge?

Deși sânt mulți oameni de un gând, tot nu e semn de adevăr, pentru că cea mai mare parte de oameni sânt neînvățați. Însușa a ta priceapere ce e? Cunoașterea Acelui ce te-au făcut; simțirea deatorințelor celor ce ești Aceluia deatoriu. Au nu sânt limpede și curate înaintea ochilor tăi? Deci, ce e de lipsă omului mai mult a ști și a cunoaște? [...]

Johann Burger

DISERTAȚIE

a lui Ioan Burgher^[1] M. D. despre zăhar, carele din must de tulei de cucuruz și de jugastru se face, scurtată și pre limba românească prefăcută. La Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografii a Universității Ungurești din Peșta, 1813*

*Notatio naturae et animadversio peperit artem.
Sămnarea naturii și luarea-aminte născu măiestria* ^[2].
Cicero^[3]

Prefație

Înainte de a intra în lucru, am judecat la aceste întrebări a răspunde: Oare poate să se facă zăharul cel de pre la noi? Oare poate așa mult să se facă, cât ne-au fost noao până acum de lipsă? Și pre urmă, oară în cât preț ne-ar sta noao acest produs?

Cum că zăharul cel de pre la noi se poate face, nimene nu se poate îndoii, că în floare sânt astăzi fabricele în Borussia^[4], în care, din must de betăciclă prea-naltă, se face zăhar. Ascamene și lăcuiorii Americii ceii despre miazănoapte^[5], din mustăreață de jugastru s-au deprins a face zăhar, care lucru și supt ceriul nostru, fără îndoială, nu va fi lipsit de sfârșit norocit.

Putem, oare, atântu zăhar să stoarcem din plantele noastre, cât pofta până acum întrebuițarea? Nemica nu mă îndoiesc, deoarce multe plante de ale noastre atântu sânt avute de zăhar, cât acelu pre cât ne trebuie putem să-l

* Transcriere și note: Gh. Chivu, Aristina Valea.

facem, fără de nicio scădere de așa a agriculturii, adecă a lucrării pământului.

Să cearcă pre urmă, oare în câtă chieltuială ne-ar sta zăharul cel cu osteneala noastră făcut? Cu adevărat voiu vădi cum că noi zăharul cel de acasă cu atâtu de aci înainte îl vom cumpăra, cu câtu mai demult se cumpăra cel din India, când volnice era negoțitorilor deșchise mărire.

Deci, scopul frunzelor acestor acolo țintesc, ca oamenii neamului meu la aceale plante să ia aminte, care, după cum sânt eu încredințat, sânt foarte roditoare de zăhar și împreună să știe în ce chip se face zăharul, și folosul, carele curge din facerea lui, să-l cunoască.

I.

DESPRE ZĂHARUL CUCURUZULUI

Mustăreața ce iaste în măduha tuleilor de cucuruz, în toată vremea aceea, în carea planta mai primeaște încă încremânt (creaștere, adaugere), e dulce. Totuși, înainte de ce înceape a înflori, e mestecată cu sapor sau gust mai mult mai puțin mirositoriu a iarbă. Când înflorește planta și au ajuns la culmea înălțimei sale, numai atunci are foarte multă, curat dulce și tocma fără sapor strein, mustăreață. Iară când iau grăunțele forma sa, partea cea mai mare a volnicului zăharin, carele era în mustăreață, se împrăștie, și pre urmă, când s-au copt cucuruzu, tuleul cel preaplin de mustăreață jumătate din mustăreață și oarecât din curățeniia dulceței își piiarde, luându-și împreună sapor de multe fealiuri, uneori încă și acru.

Cu cât e câmpul mai deșchis spre căldura soarelui, cu atântu se mai adaoage mustăreața tuleilor de cucuruz.

Pământul cel sec, arinos și pietros, carele în doi ani n-au fost stercurat, face tului suptiri, cu frunze pălite, ce

se sfârșesc în galben; totuși, mustăreața are foarte mult și preacurat zaharinu.

În pământul cel de curând stercurat, nu prea greu și foarte supus razelor soarelui, tuleii drept cu mult mai multă mustăreață bine dulce primesc, totuși, aceasta niciodată nu va da acel curat și preaplăcut sapor de zăhar, carele s-au obicinuit a fi în tuleii ce cresc în mai sus zisul pământ, ba încă și mai multă mustăreață de aceasta lipsește să puni, ca o adevărită măsură de sirup să se dobândească. De unde urmează că această mustăreață e mai apătoasă decât aceea de carea s-au făcut pomenire mai sus.

Plantele, care nu despre toată partea sânt încătrău bate soarele drept, grăunțe destul de coapte pot să aducă, ci mustăreața tuleilor nu e întocmită spre a face zăhar, pentru că puțin se poate cristălisi și are foarte mult muc de zăhar în sine.

Deci, ca planta sau sadul cucuruzului să nască foarte mult și, în cât se poate, lipsit de muc zăhar, se cade în pământ foarte uscat și împreună pietros să se crească. Iară un pământ ca acela să nu fie de curând stercurat, cu doao sau trei săcerișuri să fi adus rod și să-i fie țărâna lui dezlegată sau răsfirată, adecă ușoară, prin carea să poată răzbate căldura soarelui.

Iară, fiindcă acest fealiu de plante, în pământ ușor și macru sădite, niciodată nu se află cu acea înălțime și mărime, cu carea în pământ stercurat și ținătoriu de umezeală se fac, lipsește mai aproape unele de altele să fie, că foarte rău ne-am întrebuița cu pământul, de am pune plantele cucuruzului, care sânt rânduite spre facere de zăhar, așa rar, precum e de lipsă când cugetăm în pământ stercurat să agonisim grăunțe. Deci, dacă în pământul acestu, șirurile plantelor cucuruzului celor ce sânt rânduite spre a face grăunțe se cade să fie cu depărtare de doao picioare despărțite de cătră olaltă, în

pământul acelu carele se lucră pentru zăhar, cu a patra parte mai des se vor sădi. Și, dacă o plantă de alta, în șirul brazdei pusă, trăbuie de un picior să fie departe, pentru ca mai tare cu volnicie să se poată întinde în lături, noi aceea, după scopul nostru, pe de cinci, de șase ori mai des o vom putea sădi cu acea adecă întocmire, ca după fieștecare de doao sau de trei deagete depărtare să poată sta o plantă în lineă.

Iară, ca cu ispitirea să fie adevărit oare cât produs, adecă rod, poate să dea pământul de cucuruz, cel cu depărtare de optsprezece deagete și des în șire sădit, într-un câmp înainte de cinci ani pentru salan tuberos (*Kartoffel*) foarte stercurat, carele într-aceaea făcu orz, trifoi, grân și săcară, se rândui o bucată de loc de doi stinjini pătrați, din carele plantele cucuruzului când înflorea, de prin pământ tăindu-se și îndată măsurându-se, cincizeci și șase de ponți cumpănire. Iuguru, dară, carele cuprinde 1600 de stângini pătrați, va da ponți 44800; ci din suma aceasta, socotind cumpănirea frunzelor și umezeala carea până la timpul tescuitului se răsuflă, să scoatem jumătate, vor rămânea ponți 22400. De tului care se cuvin unui iuguru ca acestu, carii tului, cum am aflat cu ispitirea, împlinindu-se tescuirea, dau ponți 10080 de must¹. Dacă planta cucuruzului cu rânduială se va sădi pentru folosul grăunțelor, tului lui, tăindu-se după ce s-au copt spicele, de pre un iuguru de 1600 de stânjini pătrați de mare, 3582 de ponți de must vor da, iară acestu must și cu cântimea sau măsura și cu fealiul e desclinit de acelu ce s-au fost stors din tului carii, fiind încă în floare planta, fură tăiați.

¹ Iuguru cel de 1200 de stânjini pătrați, carele în multe locuri ale Ungariei iaste întrebuințat, ar da 16800 ponți de tului, din carii 7560 ponți de mustu s-ar putea scoate.

Ca tuleii foarte ușor și după scop prea întocmit să dea mustu, întră doi cilindri de piatră sau de lemn trăbuie apăsați. Cilindrii trăbuie să fie tari și lungi de ajuns și așa băgați, cât cel ce e deasupra să aibă loc mic, foarte strâmtu, de a se rădica în sus, că, fiindcă tuleii sânt de declinită grosime, iaste de lipsă ca cilindru aseamene se poată și cei suptiri și cei groși bine a-i stoarce, și pentru aceea, venind tuleu mai gros, să poată oarecât a se întinde.

Mustul cel stors îndată lipsește să se fiiarbă, căci că pentru prisosința ființei zăhărești pre lesne se dospește. Pentru aceea, întâiu cu doao pânze trăbuie să se strezure, și după aceea, în căldare pus la flacără să se fiiarbă; cât va da în undă, materie aseamene albușului de ou se încheagă, care, ca spuma ieșind deasupra, se poate despărți de mustu.

În mustul tuleilor de cucuruz totdeauna e ceva acrime. De care, ca să scape și în cât se poate să se facă mustu curat, lipsește să se meastece lui oarece trup, carele să tragă acrimea în sine, și dintru această împreunare să se facă trup, carele în apă nu se poate desface și în fundul vasului să cadă, din care vas să se poată apoi mustul curat turna.

Trup spre trăbuiința aceasta mai întocmit iaste varul, carele e încă în condiția sau firea cea dintâni, carea o cheamă caustica (arzătoare), sau altu numai cu acrimea carbonică (*Luftsäure*) împreunat, precum e acelu carele pus la aer volnic sau desfaptu, sau pre urmă de acelu carele, cu acrimea carbonică și cu ceva pământ de altă plasă împreunat, se cheamă cretă. Ci de mult folos iaste ca să iai aminte oare care dintru aceste fealiuri de var spre a scăpa mustul de acrime să-l alegi.

Mustul cu cretă curățit se face deplin sclipicios și dă dulce și plăcut sapor, în care, totuși, sântțești ceva sapor ce e și propriu al cucuruzului; în vreme de șapte, mai

mult de opt luni, se întoarce în masă aseamenea mierei ceii bătrâne, ci foarte uscată, în carea multe mănunte cristale, cu muco-zaharu încălcite și limbei întră gustare pipăicioase, se văd.

De se va pune var de un an, în aer volnic desfaptu și mare parte domolit, și carele nu se mai poate desface, sirupul cu forma cea din afară e foarte aseamene celui ce se curătă cu cretă, ci cu sapor cu mult mai curat se face. Și aceeaa iaste că întru acestu se veade regulară formația cristalelor, după trei luni luând început și cu atântu mai mare crescând, cu cât sirupul mai vârtos se învecheaște.

Saporul cristalelor acestor, îndată cât scapă de muco-zăharu² cu carele sânt învălitate, e foarte dulce, și celui galben, untosului zăhar, ce e din cannă (trestie) aducătoare de zăhar, ce se zice, moscuade sau cassonade, mult se asămenează.

Pre urmă, de se va întrebuița var arzătoriu de curând gătit, vei lua aminte că și fața și saporul mustului s-au schimbat, că acest fealiu de var, de se va adaoge la must, îndată îi dă mustului față întunecat într-aurită, carea cu atântu ne-ncetat se face mai întunecată, cu cântu mai tare fierbând se îngroașă; iară când acum e făcut sirup, toată sclipirea o piiarde. Lângă aceste, când ținând fiiarberea au început a se îngroașa, lesne undează și iase afoara, iară sirupul ce s-au făcut dintr-însul dă sapor ca acelu carele miroasă a arsură.

Dintru aceste isperimânturi (ispitiri) luminat se priceape că varul cel în aer desfaptu și partea cea mai mare domolitu e foarte întocmit spre a despărți volnica acrime (*frene săure*), că sirupul cel întru acest chip făcut zăharului celui curat, ce e făcut din cannă aducătoare de

² Muco-zăharul așa e osebit a sirupului cucuruzului, cât cu această alsăuire se desclineaște de zăharul Indiei Răsăritului.

zăhar, foarte mult e asemenea și foarte puțin sapor strein are.

Îndată cât mustul, în puțină vreme fiert în căldare și de la aceea parte carea se poate închiega, ca o spumă văzută se va despărți, varul în aer desfaptu sau creta, foarte mărunț zdrumicată, pre încetu câte puțin până atunci se bagă, până când acrimea toată cu totul se va despărți de must. A cărui lucru adevărit semn va fi dacă hârtiia cu vâpsală lacmus de față mierie vâpsită și întinsă în mustu undat va înceta de a mai trage față roșie. Aceaeși mai fără primejdie și mai adevărit se va cerca, dacă puțină măsură de mustu băgată în vâpsala lacmus nu mai aduce vâpselei față roșioară. Ci nici esperimântului acestui nu putem să ne încredințăm, atunci când se întrebuițează cretă. Atunci, pre urmă, nice de altă oară putem să ne încredințăm, cum că de ajuns cretă s-au pus în mustu, dacă hârtiia lacmus cu față roșioară vâpsită, când apropiindu-se la foc se uscă, iarăși ia fața cea mierie. Iară se cade bine a lua aminte ca var în aer desfaptu să nu se întrebuițeaze mai multu de cum se cuvine, iară var proaspăt arzătoriu niciodată să nu se întrebuițeaze.

Îndată cât se pune în mustu var în aer desfaptu și mai puțin în vreme de un an domolit sau cretă, spuma cu mult mai vârtos decât înainte se aleage și de aciaa mustul deplin sclipicios se face și, pierzând fața cea cam vearde și turbură, se schimbă în licoare (*in liquorem*) chiară și oarecât galbenă.

Când mustul de partea cea mai mare a spumei scăpat se veade acum limpede, se cade a se lua căldarea de la foc, ca și mustul să se poată răci, și părțile varului ce cad în fundu să se poată de la licoarea chiară cea de asupra despărți. Carea, după ce s-au făcut, licoarea de nou se apropie la foc cumpătat și trăbuie, undând, să se fierbă până va scădea ca de jumătate. După aceea, mustul, iarăși dând în lături de la foc căldarea, să se răcească, ca

părțile varului și a mukului, care până aci nu se despărțise, să stea pe fund.

Trecând doasprezece sau optsprezece ore (ceasuri), mustul de pre șezământ să se toarne și prin doao pânze să se străcure, carea după ce o vei face, la foc de cărbuni cumpătat să-l puni și, atântu mestecându-l și despumând, să fiiarbă până ce precum se cuvine se va îngroșa. Cu adevărat din mai multe isperemânturi știu că din mustul cel până la a doasprezece parte, prin evaporație (răsuflare), scăzut, se face sirup, carele, întrăbuintându-se lui bună întocmire de aer, după puțină vreme înceape a lua formă de cristale.

Dacă un iugeru de 1600 de stânjini, carele cu depărtare de optsprezece police, în șir oblu, cu grăunțe de cucuruz des va fi sădit, dă must din tulei stors 10.080 ponți, dintru acestu, până la a doasprezece parte cu fiiarberea scăzut, se vor face 840 ponți de sirup³. Iară, de se vor agonisi plantele mai vârtos pentru grăunțe, din 8582 ponți de must vor fi 248 ponți de sirup, carele afară de aceea are cea sminteală, ca să aibă sapor mai puțin dulce și mai puțin curat, și abii sau tocma niciodată să nu ia formă de cristale.

Sirupul de cucuruz, carele e făcut veara, de s-au băgat într-însul var în aer desfaptu, de va rămânea nemișcat preste toamnă și preste iarnă în loc neated, cu vasul pentru oprirea pulberei acoperit, după trecerea a doao luni areată formele ceale dintâiu ale cristalelor, a cărora număr necurmat se adaoge într-atântu, cât la începutul lui aprilie vei vedea jumătate de parte a sirupului prefăcută în masă (*massa*) vârtosă de cristal. Înmulțindu-se întru acestu chip cristalele, sirupul, carele încă era suptire sau

³ Din iugeru cel de obște de 1200 stânjini, ținând proporția (potrivirea), 7560 ponți de mustu, și dintru acestu 630 ponți de sirup ar ieși.

lihod (*liquidus*), l-am abătut de la cel cristalisat, iară masa cea untoasă, cristalisată, într-o tornulă (tolceariu) de glaje cu sila l-am băgat și i-am pus deasupra strat de lut oarecât udat, cu îngroșarea aseamene coleșei. Cu carea mare parte a sirupului, ce era încă mestecat cu cristalele, lihod făcându-se, au decurs, iară masa cristalelor, cea rămasă în tornulă, cu mult mai sclicicioasă, mai uscată și dulceața ei mai curată se feace. Nu mă îndoiesc că, dacă iarăși și mai de multe ori acestu zăhar foar l-ași fi acoperit cu lut, eu aș fi dobândit zăhar foarte alb și foarte curat, carele se cheamă formatum sau conicum vulgare.

II.

DESPRE ZĂHARUL JUGASTRULUI

Măcar că de mult acum se știe că din jugastri timpuriu sflederiți cură must zăharos, totuși nimănui nu-i vinea în minte a ispiti, oare întocmit ar fi mustul acelu spre a face zăhar, până nu s-au lățit adevărată veaste, cum că din mustul jugastrului celui zaharos în America cea de cătră miazănoapte mult zăhar în toți anii s-au făcut. Atunci, pre urmă, unii au început cu isperimânturi a cerca mustul jugastrilor celor de acasă, adecă a celor de pre la noi, din care, totuși, nu se putea destul priceape, oare trebnic are fi spre a face zăhar, până când Hermbstedțius^[6] făcutele de sine, în anii 1796 și 1800, isperimânturi le-au vestit în Berlin^[7], din care se vădește că fealiurile jugastrilor nostri nu tocma așa mult zăhar dau precum fealiurile ceale din America ale arborelui acestui s-au obicinuit a aduce, totuși că sâmțită cânțime (*quantitas*) iaste întru eale și că zăharul de acolo faptu nu puțină dobândă aduce. Ci, acum, ceale dease ale mele și ale altor isperimânturi și întâmplările acestor mă voiu nevoi a le spune.

Timpu cel mai întocmit spre a storce must din arbori iaste iarna sau lunile ceale dintâiu ale primăverei, martie

sau aprilie, atunci când florile și frunzele n-au început încă în muguri a se dezvăli; că mai târziu mustul cel dulce cu oareșice ființă amară se amestecă și mai puțin picură, și, pre urmă, de tot seacă. Cu cântu mai timpuriu în vreme de iarnă, adecă în lunile ale lui ianuarie și a lui februarie, vei găuri arborele, cu atântu mai multu și mai cu mult zăhar must va vărsa.

Cându fața arborelui, cu întocmirea aerului în lunile ceale de iarnă, ce păși preste punctul cel ghițos, înceape a se încălzi de soare, mustul din sflederitele gauri înceape a ieși, care în zile vântoase, măcar că sânt calde, înceată de a curge.

Dacă până pământul e acoperit de neao, noaptea se va stârni vânt cumplit, mustul a doao zi, strălucind soarele și fiind ceriul lin, cură cu grosu. Iară, de va urma după frig iarăși timp caldu, must cu atântu mai mult și mai roditoriu de zăhar cură, cu cântu mai ager frig, cu carele se curmă curgerea lui, au fost înainte. Iară, ținând vro câteva zile timp călduros (carele topeaște gheața), curgerea mustului iarăși se face mai mică și împreună mai apătoasă.

În lunile ceale de iarna, numai aceea parte a arborelui dă must, carea e de cătră soare; și pentru aceea, gaurile ceale în partea cea de cătră miazănoapte sflederite, până la începutul primăverei rămân uscate.

Mustul nu e numai în albuș, ci foarte mult și înlăuntru, în lemn. Pentru aceea, se cade lemnul arborelui afund să se sflederească. De ce se vor înmulți în arbore gaurile, mai mare măsură de must va fi. Gaurile cu de al doile picior sau cu doao picioare departe de la fața pământului, cu sfleder comun, gros de 1/2 sau 9/4 de polic afund de doao deagete ași să se facă, ca din jos în sus să se îndreapte. Iară, ca curgerea să fie întocmită spre vasul cel pus dedesupt, mai bine e a întrebuința scocureale (canaliculi) deșchise decât fluireale (tubuli), pentru că fluirealele, înghețând preste noapte mustul, lesne se

astupă. La capătul scocurelului din care picură mustul, strins să se acațe lagenă (vas) de lut cu gură mică, ca să nu se poată mult mesteca neoa sau ploaia cu mustul.

Mustul ce e cuprins de timp friguros, în cinci sau șase zile rămâne nevătămat, nevăzându-se tocma nicio urmă de dospire; însă, mai târziu, la începutul primăverii sau la loc cald pus, mai timpurie despărțire areată prin aceea că pre fața lui se prinde piiale suptire și mucoasă.

Mustul carele cură până ține frigul cel de iarnă, întâiu are față sclipicioasă, aseamene apei, cu sapor foarte dulce și are mult zăhar, ci mai târziu, când e ceriul mai blând, la sfârșitul curgerii, se face flocos, mucos și de sapor neplăcut.

Lungimea vremei în carea jugastru vearsă mustu, după vârstă, după loc și după timp e foarte diferită sau desclinită. Cu cântu e mai bătrân, mai lung și mai sănătos acest fealiu de arbore, cu atântu mai mult must s-au obicinuit a da, ci cu atântu și mai devreame înceată a curge. Preste tot curgerea mai timpuriu sfârșit are în loc șes, ce e supus soarelui, decât în loc montos, ce caută spre miazănoapte.

Fiindcă eu și alții, cât îmi aduc aminte, întru același an ispitind, târziu, și nu înainte de 19 februarie, am sflederit arborii despre cântimea (măsura) mustului carea o dă un arbore, nemica adevărit nu cutez să zicu. D<omnul> Herbmste<d>t^[6], carele încă în luna lui ianuarie și a lui februarie sflederea arborii, din jugastru păltinos cu diametru de 14 police, 30 măsuri, ce se zic berolinești, sau $24 \times \frac{3}{4}$ pinte de must, și din jugastru pseudopaltin cu diametru de 18 police, 36 cvart, care se aseamănă cu ale noastre $29 \times \frac{1}{2}$ pinte, au scurs. În Pensilvania^[8], fealiul jugastrului celui aducătoriu de zăhar cu mult mai mult must dă, pentru că mai în lungă vreme decât ai nostri cei de această viță arbori vearsă licoare.

Urmează ca să învățăm în ce chip are de a se face zăharul jugastrului: mustul arborelui până atunci se fierbe, până când se face gros ca miiarea, carea făcându-se, se ia în laturi de la foc ca să se poată face cristale. În deșert ar fi a pune în mustul acestu var, pentru că nu are nicio acrimă cu carea să se poată împreuna.

Niceo plantă de ale Europei, ori spre a căpăta must pre ușor, ori spre facere zăhar fără de nicio tehună, nu e mai întocmită decât jugastru. Oricarele econom de câmp, din jugastri în loc aproape de casă sădiți, după câtăva vreme, poate să scoată zăhar, neavând lipsă spre acest lucru nici de o ziduire sau unealtă scumpă, nice de vro cunoștință a chimiei.

Când se fierbe, mustul jugastrului nu face multe spume, iară după ce s-au despumat, nu pofteaște multă grijă, nice nu dă afoara niciodată. Iară atunci când acum mare parte se îngroașă, mai mari și mai mulți bulbuci se rădică, carea când o vedem, focul curând trebuie să se cumpete, că, de nu ai face aceasta, ar da afară mustul și partea cea deșeartă a căldărei s-are arde.

Fierberea cea dintâiu se face în căldare mare și lătie, supt carea timpuriu foc trebuie ațigat, ca cu fierbere mare să se adaogă evaporația, adecă răsuflarea. În locul mustului celui prin evaporație perit în vremea fierberii, până atunci se toarnă altul, până când iaste ceva must încă nefiert, încă cu acea luare aminte, ca pre picuri și necurmat să se sloboadă în căldare.

După ce mustul așa acum s-au fiert, cât se vede mai groșcior și întunecat roșior, de aciaa nu lipsește să se fierbă în căldarea cea mare, pentru că focul, vomind văpaie, nu se poate destul cumpăta, și partea căldărei cea deșeartă mai mare superfață (*superficies*) de cum se cade întinde spumelor sirupului, cu carea se face, ca și mai pre lesne să se ardă.

Drept aceea, sirupul mai puțin îngroșat în căldare mai mică așa trăbuie să se toarne, ca prin doao pânze să decure, și după aceea, până atunci cu grije să se fiarbă, până când cât se cade se va îngroșa. Carea de acolo o vom ști, dacă o picătură de sirup pre un corp (trup) reace pusă, ținând forma rătundă, nu mai cură în lături, sau dacă sirupul prins cu deagetele în scurte firuri se poate întinde.

Carea întâmplându-se, în vase lătii sau, dacă vrem de tot a-l curăți, în forme de lut zahari conici vulgaris se toarnă și se pune în casă încălzită lângă cuptoriu. După puține zile, suprafața sirupului se vede acoperită cu scoarță de cristal, și pre urmă, mai curând sau mai târziu, după cum mustul mai timpuriu sau mai amânat s-au fost tras din arbore, cristalizația ia capăt. Mai cu samă toată masa se preface în cristale; însă, de s-ar întâmpla altminte, va trăbui vasele lătii să se pleace, au să se deschidă gauri în partea cea din jos a conicului vulgaru, ca sau pre o cale, sau pre alta, partea mustului ce nu e încă cristalizată, carea se zice zăhar lihod (*sacharum liquidum*), să poată de la uscatul zăhar candu sau cristalin (*sacharo cando*) ce rămâne se decure.

Zăharul de jugastru întru acestu chip făcut, comunului zăhar candu și cu forma și cu saporul foarte aseamene iaste, totuși, zăharul cel din must de jugastru pseudopaltin gătit, înainte de a se curăți, are ceva sapor strein. Zăharul cel din jugastru pseudopaltin făcut e alb, sau încalete foarte strălucitoriu și lesne și deplin ia forma cristalelor.

De se va curăți zăharul cristalisit a jugastrului pseudo-paltin cu metoda cel preasimplu, carea se face când se toarnă sirupul în formele zăharului ceale de lut, și după ce s-au închiegat, se abătu de la dânsul melasa, adecă zăharul cel lihod, o dată sau de doao ori cu lut udat, se acopere melasa ce e întră cristale închisă se topeaște și decură, rămânând albul zăhar conicu în formă, carele cu

toate zăharului comun celui curățit, ce e din cană aducătoare de zăhar, asemenea iaste.

Cânțimea zăharului celui ce se poate cristalisi, carea e în mustul jugastrilor, după diferită sau desclinită a arborelui viță, vârstă și a locului fire, și pre urmă, după diferența sau deosebirea timpului anului în carea se stoarce mustul, diferită iaste.

Fiindcă din isperimânturile mele, ceale întâiu la 19 februarie și așa cu mult mai târziu de cum se cuvine, în iarnă urzite, adeverate urmări nu pot să fac, în locul aceia voiu aduce aminte isperimânturile ceale de domnul G. R. Hermbstedt^[6] vulgate (vestite), din care să se vederească cât zăhar au luat el din mustul a diferită viță de jugastru:

O pintă de must din jugastru dasicarpu scos are 3 semunții și 2 grane de zăhar.

Din jugastru tătărăsc, 2 semunții, 186 grane;

Din jugastru zaharinu, 2 semunții, 126 grane;

Din jugastru negundu, 1 semunție, 126 grane;

Din jugastru pălținos, 1 semunție, 198 grane;

Din jugastru pseudupaltin, 1 semunție, 184 grane.

Cu aceste isperimânturi se adeverează cum că nu toate vițele jugastrului aceaeși, totuși, acea cânțime de zăhar dau, carea acel puțin lucru, ce l-ai pus ori în adunarea, ori în fiarberea mustului, cu largul și-l răsplătește. Jugastru întâiu la anul al doazeci și cincile a vârstei sale iaste suferitoriu de sflederire, carea de acia înainte în 40 ani necurmat se poate face. Trecând vreamea aceasta, poate cu securea a se aștearne și a se întrebuința.

Deci, toată grija se cade să avem ca vițele, adecă fealiurile jugastrului, ce sânt în ținuturile noastre, spre a face zăhar cu folos să le întrebuințăm; făcând seminariuri de jugastri aducători de zăhar, spre vreamea venitoare,

spre care întrebuințare vițele jugastrului dasicarpu, celui tătărăsc și acelu zăharinu mai vârtos sânt întocmite.

Economului de câmp oricărui nu-i va lipsi puteare de a găti di 40 sau 50 de jugastri în loc aproape de casă sădiți atântu zăhar cântu pofteaște trebuința casei, precum am pomenit că aceea se face în America cea de cătră miazănoapte.

Carii au mai largi moșii, întră acești numim pe prințipul Lihtenștein^[9] și comisul Zici^[10], dintră carii celu înainte de șease ani 30 000, cestu înainte de șeaptesprezece ani 20 000 de jugastri au demândat să se sădească, și alții carii sânt moșteani de mai mari locuri, cu pilda acelora învitați, făcând fabriche spre aceea întrebuințare, ar putea de mai mare lucru să se prindă și mai deplin să-l lucre.

[Dimitrie Țichindeal]

**ARĂTARE DESPRE STAREA ACESTOR
NOAO ÎNTRODUSE SCOLASTICEȘTI
INSTITUTURI ALE NAȚIEI ROMÂNEȘTI,
SÂRBEȘTI ȘI GRECEȘTI.**

La Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografii a
Universității Ungurești din Peșta, 1813*

PENTRU ȘCOALA PREPARANDĂ
SAU PEDAGOGHICEASCĂ A NAȚIEI ROMÂNEȘTI

Se vede din experiențe că mulți români, nu numai dintră cei proști, ci și dintră cei mai aleși, covârșirea și folosul acestor de acum noao întroduse școale din destul a-l prețui nu știu. Această de acum pentru noi aurită epohă spre folosul său a o întrebuița nu să îngrijesc, și, pre lângă atâtea milostive purtări de grije a preamilostivului împăratului nostru, ba încă pre lângă părinteasca socotință pentru bunăstarea și luminarea noastră, nebăgători de seamă se fac. Poate fi că doară pentru aceea, fiindcă despre acest săvârșit și socotință a întroducerei școalei și folosului, carele dintr-însa fără nicio îndoială va urma, din destul nu sânt încredințați. Pentru aceea, socotesc pre români prin aceasta, din însuși izvorul său luatele documenturi pentru socotința cea adevărată a scopului (sfârșitului) și folosului a toatei școalei până acuma întroduse, mai pre larg a-i înștiința.

* Transcriere și note: Crina Pop.

Întroducerile, dară, sânt aceaste următoare:

1. Rădicarea școalelor pedagoghicești sau preparande.
2. Întroducerea tasului scolasticesc în Besearică.
3. Fundațiia cea de căpetenie a acestor trei școli, adecă: românești, sârbești și grecești, carea prin darea de bunăvoie se va aduna.
4. Adaogerea zăciuialei la plata învățătorilor.
5. Deputația carea va administrării fundația școalelor.
6. Organizația noao a școalelor de la locul cel înalt întărită, carea curând la public se va da.

Noao întroduceri sânt:

I. Școalele pedagoghicești sau preparande.

Așa fealiu de școli sânt aceaste, unde, adecă preparandii, carii se mărginesc spre educația cea de lipsă tinerimei, și deregătoria dăscălească asupra-și a priimi voiesc, de comun întru toate punerile înainte de îndreptări și morale învățături, ce sânt de lipsă la atare învățături de săvârșit, și mai vârtos practiceaste se pot îndeletnici, și atâte sporiuri au mod loruși a agonisi, cât și ei, după ce vor păși la treapta învățătoriei (dăscăliei), pre pruncii cei ce vor fi lor încredințați să-i poată cu bun folos îndrepta și povățui; patriei și împărăției de folos a fi, carele cu dreptul de la dânșii se și așteaptă.

Așa școli a se întroduce cu adevărat au fost de mare lipsă, carea văzându-o preamilstivul nostru împărat, precum pentru aceasta mare deregătorie mulți oameni de aceia pre sine o au luat-o, carii, din destul sporiu (din deschilinite stări împrejur și piadece), loruși a câștiga puțințe, ba nici ocazie n-au avut.

Și, pentru aceaea, tinerimea noastră, întru învățăturile ceale de lipsă spre buna educație, nu prea mult sporiu

face, și starea cea bună a poporului prin aceasta pătimeaște, de unde și învățătorii sau crescătorii pruncilor până întru atâta urăciune pe la noi au ajuns, cât, pre multe locuri, nu mai mult, fără numai ca pre cronicul sau sfătul besearcei îi socotesc; și cum că aceasta adevărat iaste fieștecarele neîndoit veade. Pentru aceaea, socotim că această vreadnică de jale stare a educației (creșterei) pruncilor din lipsa învățătorilor nespornici, singură, de sine, mai multe va cuvânta decât ce s-ar putea aici scrie cu peana. Nu e socotița aici pre cineva a vinovăți, căci, întră alte, știm că lipsa aceasta nu o putem altora atâta, cât vremilor celor trecute, țircumstanților (stărilor împrejur) și altor piedeci, prescrie.

Iară stăpânirii și monarhiii oricăria nu-i poate fi totdeuna, ca fiii patriei, cei ce vor să fie cetățeani sau moștenitori, propta, și nădejdea împărăției, fiecum și fie în ce să se îndeletnicească. Căci de acolo toată buna stare de comun atârnă, de vreme ce mai mare parte a unui trup sau corpul politicesc cu bună socotiță trebuie să fie. Pre lângă atâta îteres al împărăției nu au fost nicicât cu putință stăpânitoriului celui bun al nostru nebăgători de seamă să rămână, și pre acest mare la număr și vechiu popor, carele totdeuna, cu supunerea și credința cătră împăratul său s-au deschilinit, românesc, sârbesc și grecesc, la așa ticăloasă stare să-l lase, ca să nu-i facă mai bună întocmire în școalele poporalnice și, prin mijlocirea acestor, mai bună educație să-i dea.

Deci, cu porunca cea preaînaltă a milostivului împăratului nostru, prin toate locurile unde se află din neamul nostru popor, înadins să facă cercarea școalelor, pre cel de înalt și bun neam născut, domnul Uroș Stefan Nestorovici^[1], al chesaro-crăieștei Măririi consilier (sfeatnic) și mai-marele a tuturor școalelor ce se află supt Crăimea Țărei Ungurești, de lege grecească neunite românești, sârbești și grecești inspector să treacă l-au

orându-i; carele, cu amăruntul cercând, au aflat cum că cea mai mare parte a norodului acestuia în necinste, întru întunecare și în mare mișelătate zace, mai mult din lipsa educației cei cuviincioase și bune, decât din alte oarecare pricini. El, ca un adevărat iubitoriu de neamul omenesc și ca un râvnitoriu al binelui de comun, despre această ticăloasă stare Maiestatei-sale credincioasă înștiințare au făcut, și lipsa noastră tocma așa, precum e, o au descoperit. Deci, în 9 februarie 1811, preamilstivul împăratul nostru au poruncit ca trei naționalnice de căpetenie școale pentru Preparandii, una, adecă, în Aradu Vechiu, pentru români, alta, în Sent-Andrieu, pentru sârbi, iară a treia, în Peșta, pentru greci, să se întroducă. Și s-au întocmit ca, prin 15 luni, în trei curgeri de 5 luni, fieștecarele, care cu sârguință va învăța, întreaga curgere o poate săvârși. Și, după săvârșirea aceloră prescise învățături, bine știindu-le și făcându-se vreadnic de chemarea dăscăliei, pentru osteneala sa plată va lua, adecă învățătoriu, cu știrea districtualnicului director, fără de nicio împiedecare va fi, iară altul, nu. S-au prescis după aceaea învățături care în școalele pedagoghicești să se propună. Au hotărât la fieștecarea școală câte trei profesori și un profesor de învățatura legii, sau catehetă, cu cuviincioasă plată. Și au poruncit mai sus-numitului inspector al școalelor ca instrucții (legi) acestor școale să prescrie punerile înainte de învățături, în ceasuri hotărâte să le despartă ș. c. l.

După această a preamilstivului împărat rezoluție^[2], de iznov s-au născut lipsă de o casă pentru școală, care, și cu adevărat, întru aceale strâmte împrejurări era greu, căci fundușul neavând bani, nu putea cumpăra așa casă. Însă cu neîncetatele îndemnări și cu nenumăratele osteneale ale pomenitului consiliar, al școalelor mai mare luătoriu de samă, bărbatului de pomenire veacinică vreadnic, al căruia suflet, cel neiubitoriu de întere și fără de patimă

inimă, cu cea mai curată flacăra (văpaie) pentru buna stare a norodului arde, și al căruia numele cel nemuritoriu și strănepoții noștri, din neam în neam, cu laude îl vor ferici, și pre inimile lor, ca pre un puitoriu de temeiu norocirei, veacinice oltare de mulțemită îi vor zidi. Cu îndemnul lui, în Aradul Vechiu, de bun neam născutul domn Sava Arsici, fiind atunci căpitan orașului^[3], iară acum burgher-maister și localnic director^[4] pentru trebile ceale din afară ale școalelor preparande românești, din râvna ce are cătră binele de obște, casa sa, carea se cheamă Recop^[5], pentru școală pre 15 luni o au dat, întru carea, în 3 noiembrie 1812, cu mare solemnitate, înaintea multor feațe noble și cinstite, s-au întrodus, și apoi, întru aceaeși școală preparandie, învățăturile după rânduiala d. mai-marelui școalelor, în limba românească au început. Așijderea, lăudatul comunitat al Sent-Andreiului, casa școalei zidire foarte frumoasă, cu cheltuiala lor rădicată, ca să se areate credincioși mulțemitori împăratului, au cinstit-o în veaci și de pururea.

Precum și comunitatea grecească a lăudatei crăieștei cetăți Peșta, spre proponerea d. consiliar și mai-marelui al școalelor luătoriu de seamă, cu împreună înțeleagerea comunitatei românești de acolo, la a lor împărătească crăiască Mărire, în semnul supunerii cei credincioase, o parte din casa școalei, care e acolo cunoscută și ambelor comunități comună, spre întrebuițarea Școalei Pedagoghicești, cu mare bucurie și îndestularea inimei lor au dăruit, care, în 10 noiembrie 1812, cu osebită prăznuire s-au deșchis.

Cu întroducerea acestei școli, cu mare râvnă și dragoste aprinsă fiind această comunitate, 32000 florinți în banco-țidule, spre fundația școalei lor cei grecești, iară după întrarea valutelor (șainelor), iarăși întru același preț le-au înălțat; și alte 8000 florinți la fundul școalelor pedagoghicești au grăbit a-i aduna. O, de ar urma și alte

comunități acestei vreadnice de laudă comunitate, mari norociri pentru noi și pentru următorii noștri ar fi!

Învățăturile, care întru aceste școli se propun, sânt aceaste:

14. Catehetica, adecă învățătura credinței, cu împreună tâlcuirea S. Scripturi a Legii ceii Noao și a cei Vechi, adăogând și învățătura morală;

15. Cântarea Besearicei;

16. Tipicul, adecă îndreptarea Pravilei și a țeremo-niilor Besearicei;

17. Pedagoghiia, adecă învățătura pentru buna educație a pruncilor;

18. Metodica, adecă modul învățăturai;

19. Istoria Țării Ungurești;

20. Gramatica românească;

21. Conțeptul, adecă în limbi de multe fealiuri de scrisori ce sânt de lipsă în viața omenească;

22. Matezizul, adecă învățătura carea cearcă suptile gheometricești adevăruri. La acesta se adaogă îndoită Aritmetica, adecă, și cea cu numere, și cea din cap;

23. Gheografiia Țării Ungurești, cu producturile naturei și a manufacturilor. Cătră aceaea Gheografiia a toatei Evropa;

24. Limba nemțească.

Toate învățăturile aceaste așa sânt orânduite, cât, în trei de cinci luni curgeri, adecă în 15 luni, cu iubirea de osteneală, tinărul (preparandul) ușor le va putea învăța și săvârși.

Acestor trei școli nemijlocit patron iaste a sa Chesaro-Crăiască și Apostolicească Mărire, tatăl patriei, Franțisc I^[6].

Iară îndreptătorul sau directorul acestora iaste mai sus-numitul, înalt și de bun neam născutul d. consiliar și

al tuturor școalelor, de supt Crăimea Ungariei, de leage grecească neunite românești, sârbești și grecești, inspector Uroș Stefan Nestorovici.

Domnii profesori în Școala daco<ro>mânească Pedagoghicească sânt acești următori:

1. Preacinstitul domn Dimitrie Țichindeal, parohul Becicherecului Mic^[7], profesor de învățatura legei, sau cateheta, carele cuvântul lui Dumnezeu, precum în școală, așa și de față, în besearică, propoveduiaște.

2. D. Ioan Mihuț, al pedagoghiei, metodichei și al istoriei Țărei Ungurești profesor.

3. D. Iosif Iorgovici, doctor filosofiei, matezii și gheografiei profesor.

4. D. Constantin Diaconovici-Loga, al gramaticiei românești, conțeptului românesc profesor.

Iară în cea slaveno-sârbească Pedagoghicească Școală, d. profesori, împreună cu ceale mai sus-numite învățături, sânt:

1. Preacinstitul domn Pavel Atanașcovici, preot și profesor legei.

2. D. Dimitrie Isailovici, al pedagoghiei și a istoriei Țărei Ungurești profesor.

3. D. Cosma Iosici, al gramaticiei slaveno-sârbești profesor.

4. D. Vasilie Bulici, matezii și gheografiei profesor.

Întru cea grecească Pedagoghicească Școală iaste:

1. Preacinstitul d. Teodor Gheorghievici, paroh Peștei, și nameastnic, asesor al cinstitului Consistoriu. Profesor de astă dată, Hariton de Popovici.

D. profesori aceștia au deplinit putere în Consesul lor, prin mijlocirea însămnării protocolului despre spornicia și nespornicia Preparandilor, despre slugăria

și remunerația lor, despre călcările instrucției pedepse a le hotărî, după legile ceale prescise judecată a face, și pedeapsa cea judecată sau aflată spre împlinire a o aduce. Iară, întru întâmplare de multe lucruri de lipsă, protocolul lor spre judecata cea încheiată, d. consiliar, mai-marelui al școalelor inspector, pentru mai bună luare de seamă, a trimite se îndeatoresc.

Fieștecarele din d. profesori mai sus-ziși are a sa plăță la an 800 de florinți. Iară d. cateheții, unul, fieștecarele, 500 fl., și toți sânt părtași penziei.

II. Întroducere iaste tasul școalei.

Pentru ca să se poată această școală ținea, rădicată iaste din destul fundație fără de nicio greotate a norodului, și aceasta, căutând la constituția moștenirii sau a patriei noastre; iară despre altă parte, spre finanția țircumstanțiilor, nu au fost puțină grije. Însă, pentru buna stare, totdeuna grijindu-se cel cu inimă bună, milostivul nostru împărat, au poruncit d. mai-marelui luotoriu de seamă al școalelor, ca, pre lângă aceale izvoară care va afla deputația aceea, de nou întroduse, de acum înainte să se câștige ca, prin toate besearicile noastre, al treile tas de-a pururea să fie întrodus, și la toată comunitatea doao persoane care vor purta de grije, ctitori, pentru adunarea banilor la fundație, să se aleagă, și ei să poarte grija pentru venitul. Banii ce se vor aduna într-o lăduță supt trei chei să se păzească, și, după curgerea de trei luni de această dată, până se va face altă rânduială, d. diețezalnicului episcop, dobândind cvietanție, să-i predea. Deci, banii carii, de la norodul de leagea noastră, în tasul școalei se adună va fi fundația pentru plata profesorilor Școlii Pedagoghicești, dintru carea întâiu d. profesori plata lor cea de preste an vor dobândi. Al doile, tinerii cei săraci, însă având osebite daruri sufletești, și carii,

înadins, pentru gătirea cătră diregătorii dăscălească, cu iubirea de osteneală se vor sârgui, și neavând ceale de lipsă spre viețuirea lor, stipendium (cum era pre vreamea lui Iosif împăratul), adecă ajutoriu, prin mijlocirea rezoluției mai-marelui al școalelor inspector, cât mai în grabă vor dobândi. Al treile, cărți morale, adecă așa fealiu de cărți, care vor fi de lipsă cătră luminarea și înfrumșetarea norodului, cu cheltuiala fondusului se vor tipări, și alte multe trebuințe din banii aceștei se vor împăca.

Iată, aceasta e sfârșitul și socotința a întrodurerei al doile tas al școalei.

Cu adevărat, foarte folositoare cătră podoaba iubiților următori ai noștri, mult ajutătoare, și cătră aceaea pre nimene însărcinând, o întrodurere ca aceasta, care cel mai covârșit preț au arătat ilustrisimul domnul baron Anton Bernatfi de Olovaț, dominiului Boldor^[8] și a multor slăvite comitaturi asesor, bărbat cu mare râvnă cătră folosul și luminarea nației românești aprins, carele e pentru multe ale sale împărat și împărați, faceri de bine, departe vestit; 500 de flo<rinți> în valute (șaine) în tasul școalei au cinstit. Dumnezeu de o mie de ori să-i înmulțească, și ani, lui, spre mărirea tuturor iubitorilor de oameni, să-i înmulțească, și încă aicea, pre pământ, bucuriia cea veacinică să o simtă! Ceriul să-i vearse toate vistieriile sale în sânul cel îndurătoriu al său! Fie numele lui binevestit de toată nația românească!

Rușine cu adevărat ar fi pentru noi, naționlistele, deacă ne-am arăta noi mai cu puțină râvnă cătră aceaste întocmite rânduiiale, decât acest mare, de veacinică pomenire vreadnic, îndurătoriu.

III. Introducere iaste cel de căpetenie a tute trei națiilor de mărturisirea noastră, adecă românesc, sârbesc și grecesc, fundusul școalei.

După ce s-au hotărât fundusul acestor 3 naționalnice școale, și mijlocirile pentru ținerea lor s-au întărit, preamilostivul monarh au căutat cu ochii săi cei părintești și spre cealelalte poporalnice școale, orășenești, adecă, și sătești, care, de această dată, în monarhia Austriei (afară de ceale militarești și părăsite ale Ardealului și ale Bucovinei) provințialnice 1176 se află, care au fost în patru literalicești districturi despărțite, precum: al Temișoarei, Oradiei Mari, Sremului^[9], și al Bacichei^[10]. Înse aceste districturi așa au fost de late și mare număr de școale cuprindea, cât districtualnicul director n-au fost în stare, într-un an, o dată, să-și cerceteaze școalele și de folosul pruncilor a se încredința; deci, au fost silit fieștecarele spre acest sfârșit loruși vizitator, pentru vreo câteva școale, să țină. Și așa, multe comunități, oarecâtiva ani, pre directorul său a-l vedea nu s-au învrednicit, și, pentru aceasta, multe școale prin sate nebăgate în samă au rămas părăsite; așa cât, de voiești să știi în sat unde e școala, nu întreba pre nime, ci du-te, apoi vei afla o casă nu departe de besearică, dezgrădită, descoperită, cu ferestile sparte și cu hârtie lipite, să știi că aceea e școala!

Această adevericiune o întărește Țernit-Hazul^[11] (aproape de Timișoara), că acolo e școala de vreo câțva ani, nu numai dezgrădită, dezlipită și descoperită, ci e și numai cu trei pereți, iară cel de cătră miazănoapte păreate lipsește; poate fi că pentru aceea, ca să fie pruncilor mai răcoare în școală, mai vârtos iarna.

Iată și aceasta, dacă în parohiia acestui de acum d. protopresviter al Temișoarei s-au aflat, lesne puteți a vă închiperi ce iaste prin alte locuri. Fraților, în ce stare

ticăloasă, pătimitoare au fost școalele noastre până acuma, și așa, în inima pruncilor noștri celor iubiți, și nădejdea împăratului, polomida și mă răcinile neștiinței au crescut! Știut iaste că în multe locuri se adună prunci mulți la școală, însă șăd singuri în școală, fiindcă dascalul e dus cu popa la vreo doao sau trei pomeni, sau, în casa orașului, de face socoată, sau s-au dus la vânat și acuş vine. Săracii prunci! Ce fac ei în școală? Se bat, se suduie, își rump hainele, iată ce fac, dară, săracii. Părinții lor ce socotesc că fac dulci pruncuții lor! Au, doară, nu socotesc că Dumnezeu știe ce învață ei în școală? Și ce nădejde zădarnică spre ei zidesc! Ba, când dăscălița spală cămeșile, pruncii trăbuie să poarte apă de la fântână, unde s-au întâmplat de s-au și înecat; și așa, pre prunci spre alte trebi casnice îi întrebuințează dascalul și dăscălița, în multe locuri. De acest fealiu de neorânduieli și mai multe alte se află, atâta despre partea învățătorilor, cât și despre a directorilor. Că aceasta e de mirare, că pruncii, cinci, șease ani umblând la școală, nu știu nemica. Deci, înștiințat fiind de aceasta, milostivul nostru împărat de nou a privit cu ochii săi cei părintești spre toate și spre multe alte reale întrebuințări. Au demândat (poruncit) ca școalele aceaste pustiite și de nimene în samă băgate iarăși să se înnoiască, sau unde va fi de lipsă de iznov să se zidească, și, de comun, toate școalele în mai multe districturi să se împărțească. Și așa s-au despărțit, din al Temișoarei s-au făcut și al Caransebeșului, al Oradiei Mari, carele cuprinde în sine 500 de școale, încă nu-i despărțit, al Sremului și al Bacichei rămâne, iară al Budei directorat de iznov s-au întrodus. La fieștecarele district dintru aceaste districturi s-au pus câte un director, cu plată de 500 fl<orinți>, ale cărora nume sânt aceaste:

1. De bun neam născutul și înalt învățatul domn Gheorghie Petrovici, crăiescul director din Țirculul

Budei, precum și la Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, al cărților slavono-sârbești și românești despre partea neuniților, revizor.

2. De bun neam născutul și înalt învățatul d. Luca Chenghelaț^[12], în districtul Temeșoarei director, și la laudatul magistrat, al Chichindei^[13] senator.

3. De bun neam născutul și înalt învățatul d. Moisei Arsici^[14], crăiesc al Caransebeșului director.

4. Al Oradiei Mari iară e despărțit, însă numele directorilor nu-mi sânt cunoscute.

5. De bun neam născutul și înalt învățatul domn Gavriil Baicevici, crăiesc al Bacichei director.

Însă, pentru ca să se poată directorilor acestora hotărâta plată a li se da și, cu vreamă, penzie să dobândească, și alte mari ale norodului trebuințe, care mai în jos le vom vedea, fără împiedecare să le aducă întru bună orânduială, au fost mare grije ca alt fundus spre acest sfârșit, însă fără greotatea poporului, a afla. Pentru aceasta s-au îngrijat preamilostivul nostru împărat, și, de aceea, prin domnii episcopi, iar mai pre urmă și prin politiceasca iurisdicție, pre popor, ca, în numele său, la darea cea de bunăvoie, adecă fieștecare cât poate și cât viaște, la fundusul acesta din avearea sa de bunăvoie să jertvească, l-au cercetat. Și, laudă lui Dumnezeu! Că mulți din norod, poate fi că încă din cei mai săraci mai mult au dat din avearea sa pre oltariul fericirii a norodului de comun, ale căroră cinstite nume nu e îndoială. Că deputația cea noao, spre pomenire veacinică și mulțemită norodului public, cât de curând va înștiința. Dimprotivă, mulți dintră boiari, necăutând la folosul neamului (lor l<i>->i bine, că ei sânt învățați, și prin prostiia săracilor mult câștigă), aceaste neprețuite întroduceri nesocotindu-le, și timpul acest aurit, în carele se dă noao atâta slobozenie, negrijindu-se, rămân răci, nebăgători de seamă și împietriți, și numai pentru ale sale înfierbântați! Poate fi,

că mulți neștiind spre ce slujăște și acest al doile de căpetenie fundus al școlai. Așadară, scoposul și socotița acestei fundații iaste:

1. Ca să se dea directorilor școlaelor plata lor cea hotărâtă.

2. Comunitatei (obștei) carea e săracă și nu poate să plătească învățătorului pruncilor lor, spre acest scop, din acest fundus să se plătească.

3. Pentru ca, de comun, toți dascalii carii, ostenindu-se, mult folos au făcut plată pentru ostenealele sale să capete, din acest fund, penzionul cel hotărât. Rânduiala a acestui penzion e așa: carele învățătoriu 10 ani cu bun folos va sluji și nu va putea mai încolo să fie dascal va avea a treia parte din simbria sa plată până va trăi. Iară carele va fi 20 de ani învățătoriu, și făcând din destul chemărei sale, acela va avea jumătate din plata sa penzie până va trăi, nefiind dascăl. Iară carele va fi 30 de ani învățătoriu, acela va dobândi deplin plata sa penzie.

4. Încă mai iaste hotărât fundusul și spre stipendiu, adecă, cu bani din acest fundu se vor ajutora acei prunci despre carii va adeveri districtualnicul director că foarte bine învață și sânt săraci, fără nicio desclinire a stărei neamului și a rudeniei. De ar voi pruncii, cu împreună înțeleagerea părinților, mai departe, la școlaele ceale mari pentru învățătură, să pășească, așa stipendium ca acesta, totdeuna prin mijlocirea rezoluției a acelu mai mare inspector așteptând, vor dobândi.

5. Pentru ca să se poată ceale de lipsă și folositoare măiestrii și întră români noștri introduce, așa, unii prunci oarfeni (săraci), carii în școală cu mari talenturi se vor arăta, însă nu vor avea aplecăciune mai departe a învăța la școală, ci voiesc măiestria carea e de comun folositoare, unora ca aceia ajutoriu în bani, ca să poată învăța acel meșteșug, din mai sus-numitul fund li se va da.

6. Iară învățând aceia meșteșug, și ca să poată același a-l înceape spre lucrare a fi maghistru (maistor), așa, cea de trebuință sumă de bani, dând fundația securitat sau ceva zălog, li se va da, adecă împrumut, până ce se vor ajuta.

Încă și spre alte trebuințe a norodului fundația aceasta va sluji și va fi cu banii întru ajutoriu.

IV. Introducere iaste a zeacea proțentualnică plată a învățătorului, carea se mai adaoge la fundus.

Aceasta nu e altă nemica, fără numai un izvor, din carele să se înmulțească mai sus-pomenitul fundus de căpetenie al nației. Aceasta ce se mai adaogă se cuprinde întru aceea, fiindcă a lor împărătească și crăiască Mărire cercetează comunitaturile, ca eale să binevoiască tot la 10 flo<rinți>, încă un fl<orint> de bunăvoie să mai adaoge cătră plata dăscălească. Spre exemplu, un sat, sau o comunitate, dacă plătește învățătorului 100 flo<rinți> pe an, așa, să mai aibă încă 10 de a mai da la an. Iară de plătește 200 flo<rinți>, să dea 20, ca să fie 220 fl<orinți și> așa mai departe. Însă această întrecere sau prisosință, nu învățătorului, ci directorului localnic al școalei, iar acesta districtualnicului director va da în mână; carele apoi lăudatei deputației, care toate contracturile învățătorilor le va avea, va fi deatoriu a trimite. Ca și mai bine să se înțeleagă, de are învățătorul din oraș 100 fl<orinți> simbrie pe an, orașul va mai da 10 fl<orinți>, și acei 10 fl<orinți> nu-i va lua învățătorul, ci districtualnicu director, și acela îi va trimite deputației, carii bani vor veni în fundul acesta. Și această socoată se va ceare după contractul orașului carele îl are învățătorul, ca să nu se facă sminteală.

V. Noao întrodúcere iaste deputația, carea va administrui amândoao fundațiile.

Deputația^[15] aceasta, împreună cu prezidentul, se va cuprinde din 9 asesori jurați, din trei nații adunați, adecă, din nația românească, din cea sârbească și din cea grecească; și cinci, din cinul acestor nații, precum: din cinul preoțesc, nemeșesc, literalicesc, cetățenesc și negoțioresc. Numele acestora încă nu sânt știute. Însă toți aceștia, fără de nicio plată, numai din râvna cătră milostivul împărat și cătră nație, vor sluji. Fără de acestea, se mai cuvine încă deputației un acturius perțeptor, adecă: casir fiscal al deputației, și un canțelist; aceștia vor dobândi plată.

Deatoriile lăudatei deputații sânt aceastea:

1. Să poarte socoata despre venitul și cheltuiala fundației.

2. La toată jumătatea de an, socoată la locurile ceale înalte să trimită.

3. Mai vârtos, pentru ca să afle mai multe izvoară cum, și după ce mod, pomenitul fund al școalei mai cu graba poate creaste, adecă: pentru plămădirea și înmulțirea fundațiilor să se grijească, și această vistierie a națiilor înadins să o păzească.

4. Deputația, nemijlocit, cu înalt lăudatele locuri; adecă: cu sfatul locului păzitoriu crăiesc unguresc, întru luarea de seamă a deatoriilor lor corespondenție va purta; spre aceasta corespondenție și osebită insrucție va avea. Șeaderea lor, după porunca cea preainaltă, la Buda o vor ținea.

VI. Noao întroducere iaste cea noao dinlontru și din afară ale școalei organizații sau întocmiri.

Însă, din afară organizație întâiu se hotăreaște și se prescrie deatorințele districtualnicilor și localnicilor directori, și covârșirea lor, deatoriile cu carea se va legătui catehetul și învățătorul. Al doile, se orânduiesc simbrii și deputaturi învățătorilor și alte întocmiri ce e din afara școalei, care vor fi de lipsă. Iară înlăuntru se prescriu noao puneri înainte de învățături, fiindcă toate ceale bătrâne cărți de școală prin a lor mărire s-au deșertat și la o parte s-au deșus.

Cărți pentru școli cu grija a celui mai mare luotoriu de samă a școalelor sânt scrise, și gata. De ambe, sau amândoao, aceaste organizații mai mult a cuvânta ar fi de prisosit, fiindcă cât de curând la lume vor ieși și fieștecarele va vedea.

Cu adevărat, iubite cetitoriule! Bărbatul acesta, carele atâtea folositoare întroduceri spre luminarea și educația pruncilor, dintru carea fără de îndoială va ieși folos, acel înalt Tron în stare a mijloci au fost. Au trăbuit, prin a sa credincioasă supunere, alease remunerații și râvnă cătră binele cel de comun la milostivul nostru monarh mai nainte să dobândească crezământ. Însă, pre lângă toate aceaste multe osteneale, care se pot vedea din experiență că au fost cu multe greotăți înjugate, au trăbuit să sufere până ce au dat în laturi toate protivniciile și împiedecările, de au putut acest lucru cu norocire a-l săvârși. Acum, dară, până e vreamea, până avem toți lumină să lucrăm, soția cu sloagă și laolaltă toate poate face, și să nu cruțăm nice cât din avearea noastră pentru moștenirea cea bogată de fericire a fiilor noștri. Destul de avuți îi vom lăsa dacă îi vom lăsa bine crescuți, căci fiiului nebun moștenirea bogată de avuții iaste cheltuială în zadar, stricăciunea trupului și omorârea sufletului. Care

scârnave exemple nu numai aceste vremi ne încredințează, ci și S. Scriptură așa zice: „Fiiului celui nebun nu-i va ajuta bogății, de nu va căuta luiși înțelepciune”. [...]

Cine poate mulțami
Pentru ostenealele voastre,
Cât sânt de iubiți a grăi
Inimilor noastre,
Voi, protopresviteri.

Ori în ce am voi, cu inima,
Să vă arătăm a noastre recunoștințe,
Însă nu știm voao cum cânta
Cântări de biruințe,
Lăudându-vă.

Numai Unul Dumnezeu
La toți să vă plătească!
Nu vă fie niciun rău,
Binele să vi-l dăruiască,
Că mult vă osteniți^[16]!

Acci părinți sânteți voi,
Care va ști multe veacuri
Că v-am mărit noi,
În ale noastre tâmpuri,
Căci sânteți vreadnici.

Când noi, carii acum trăim,
Praf și cenușe vom fi,
Carea trăbuie să gândim
Că moartea pre toți va răpi,
Niciunul nu va scăpa.

Noștri strănepoți
Faptele voastre vor măsură
Pre cumpăna dreptății,

Cu cununi de flori vă vor încununa,
Că aceea aț slugărit.

Aceea acum nu ceareți,
Ca lucrul bun, de e și pierdut,
Totdeuna are preț,
De nime necunoscut,
Tot nu se poate zăuita.

Aurul, și în gunoiu de e aruncat,
Multă vreme cotropit,
De picioare mult călcat,
Prețul nu s-au prăpădit,
Că iaste aur. [...]

Nostru milostiv împărat,
Mare, bun și mult lăudat,
Foarte bine au văzut,
Înadins au cunoscut,
Că românii nemic se ajutoresc,
De nevoi reale nu se mai izbăvesc.
Că aceia, cărora de demult
Pre romani i-au încrezut,
Să-i îndreapte și înveațe,
Până la bătrânețe;
Creștini adevărați să-i facă,
Ca ei lui Dumnezeu să placă,
Credincioși împăratului său,
Precum poruncește Dumnezeu.
Patriei cu viața să slujească,
Ca binele de comun să-i fericească,
Puțin se nevoiesc,
Numai de ale sale se grijesc.
Ba, și înadins moduri au întrebuințat,
Lumina a o vedea le-au împiedecat.
Așa fu soarta românului,

De la bătrânii, învățătorii lui.
Împărăția s-au ostenit,
Aspru au poruncit,
Și așa în loc porunci să-nflorească,
Milostiva rânduială să rodească.
De aceste toate
Puțin s-au grijat ei foarte,
Numai carnea, laptele au mâncat,
Pentru turmă nimic n-au lucrat,
Prefăcând nădejdea împărăției
În soarta ticăloșiei.
Vazând <al> nostru împărat,
Carele noao e de la Dumnezeu dat,
Că românii nimic se ajutoresc,
De nevoi, reale, nu se mai mântuiesc,
Toată grija pre sine au luat,
Preste școli puteare altuia au dat,
Prin carele poruncește,
Școalele noastre întărește,
Întru care românul să se învețe
Bine, din ale sale tinerețe.
Întru învățături să crească, înflorească,
Ca bine și formos el să trăiască.
Aceasta românul de la împăratul dobândește,
Și cu toată inima îi mulțamește,
Strigând cu glas înalt
Milostivului împărat:
Mulți ani Franțisc I-iul să trăiască!
Casa Austriei să se mărească!
Să poată pre cealelalte toate
Credincioase noroade,
Împreună pre românii toți,
Și pre ai lor nepoți
Să-i împărătească,
Ca să-i fericească.

De la tine, române, se ceare
Ce voiești, să dai cu plăcere!
Că cu aceea nu vei sărăci casa,
Nici ți se va usca masa.
A da nu ești silit,
Să zici că ești sărăcit.

Să dai de voie bună,
Să vedem că se adună
O grămadă cât de mare,
Carea va face folos tare;
Vor deschide ochii pruncii tăi,
Și se vor izbăvi de rău ei.

Unii și alții nu-i va călca,
Că se vor ei lumina.
Am nădejde că nu cer în deșert,
Nici cu aceea ceva pierd,
Că românul va asculta,
Și ce va putea el va da.
Că la mulți români dau,
De la carii puțin folos au,
Dar în așa sfântă fundație,
Carea va fi cu siguranțe,
Din inimă va ajuta,
Cu mână întinsă el va da.

Numai să vadă el odată
Ce el de mult așteaptă.
Preoții și dascalii luminați
Și pruncii săraci ajuturați,
Ca să aibă mai-mari preoți.

Adecă proților, stăpân mai-mare,
La carele se închină norodul tare,
Din a lor neam și viță,
Cu el de o viță și semință,

Nu streinu să-i tălmăcească,
Ci românește cu el să vorbească.
Să înțeleagă doctorul
Ce i-au spus bolnavul,
Să-i știe da tămăduire,
Să nu-l lase la perire.

Până sânteți vii, nu încetați,
Până aveți lumină, lucrați,
Ne sfătuiască îngerească
Înțelepciunea cea cerească.
Toți împreună să lucrează,
Pentru binele neamului nime să-și prejețează.
Lucrați, îndemnați, îmbărbătați
Cât puteți, că mâne a muri aveți,
Că holda Tatălui ceresc e lată,
Și viia Lui e mare toată.
Iaste acel lucru pentru fiecare,
De cel mic, ca și de cel mare.
Care e acel, care, la așa milostiv părinte,
Nu ar lucra cu inimă fierbinte?
Că el priimește pre cel ce au venit
Și la ceasul al unsprezecele au sosit.
Pre cei mici nu numai că nu-i treace cu vedea,
Ci poruncește celor mari, carii au putea,
În lipse să le ajute,
Și cu ce pot să-i împrumute.
De am priimit un talant, să nu-l îngropăm,
Ci negățitoriului să-l dăm.
Pentru căci, când va veni Domnul să ne
socotească,
Cu dobândă al său să priimească.
Să ne laude și ferească,
Cu bucurie să ne stăpânească.
Că cel cu un talant nu va fi osândit,

Pentru că puțin au dobândit;
Ci pentru ce l-au ascuns și îngropat,
Și la negoțitoriu nu l-au arătat?
Cel înțelept în faptă bună să ne întărească,
Ca binele de comun a nației să crească.
Cel învățat să ne lăscă științele,
Și să ne lumineaze mințile.
Cel bun să ne îmbunătățească,
Cei tari să ne facă oameni mari.
Celui bogat Dumnezeu bogăția i-au dat,
Tipografilor să plătească, că și ei vor să trăiască,
Cărți să ne tipărească, norocirea să înmulțască.
Și așa, dând fieștecă ce poate,
Binele de comun va crește foarte.
Toți vor fi norocoși,
Din întunecare afară scoși,
Că nu e drept orbi să ședem,
Și lângă izvorul cu apă să însotoșem.
Că soarele au strălucit,
Norii negri au fugit.
Să ne apropiem de cea preaformoasă
A înțeleptului Solomon mireasă (adecă
înțelepciunea),
Pre carea el o iubea,
Și cu ea se sfătuia,
De aur și de schiptru atâta nu-i era,
Căci cu gând tare se mângăia.

Însă ceva să mai zic,
Și la proști să strig:
Ce voi, proștilor, ați adormit,
Și ce v-am zis nu ați urzit!
Din somn sculați-vă,
Și odată deșteptați-vă!
Poate că nu de mult dormiți,

Din știință năcăjiți?
 De pre ochii voștri lăpădați negura,
 Că acuma au sosit zioa.
 Au, nu milostivul împărat
 Școală Pedagoghicească au rădicat,
 Carea e în vechiul Arad așezată,
 Românilor să se înveațe e dată.
 Multe veacuri au trecut,
 Și încă așa școală românu nu au avut.
 De aci vor ieși oameni slăviți,
 Cu bune năravuri împodobiti;
 Vor cunoaște leagea lui Dumnezeu,
 Și vor fi credincioși împăratului său.
 Crescători buni pruncilor ei vor fi,
 Mulți dintr-înșii se vor și preoți.
 De un seminarium încă trebuie gândit,
 Și pre lângă el un mare convict;
 Ba și de o Academie,
 Carea trăbuie să și fie,
 Unde românii se vor învăța,
 Pre Franțisc I-iul vor lăuda.
 Dumnezeu să-l trăiască,
 La mulți ani să-l fericească!
 Vezi așa, române, frate,
 Mâncă și de aceaste bucate,
 De care și alte noroadе s-au săturat,
 Și tare s-au luminat.
 Duhul lui Dumnezeu să învie în voi,
 Să vadă și alte noroadе că Dumnezeu iaste cu noi!

Iubiților cetitori!

Am nădeajde că, din ceale ce am zis, la unul, una, la altul, alta, iar la mai mulți va plăcea, și așa mă bucur că fac la mulți pre voie. Aicea, spre veacunica pomenire, am

lăudat pre acela, care au ajutorat, ori în ce mod au putut, institutului românesc, și, singuri fundației dând, au îndemnat și pre alții să dea, și vedem că iubiții români dau, fiindcă vedem că din zi în zi crește această dare de daruri. Ah, ce n-ar da românii ca, prin această dare, cei ce sau n-au știut, sau n-au vrut să se îndeamne a ajutora și ei a da să lase pizma și să caute la interesul publicului nostru românesc! Au nu sântem noi românii acești neuniți, mai vreadnici de jale, decât a ne pizmui cineva? Care cunoaște cum se cade starea noastră îmi va da drept! Că soartea noastră e ticăloasă, așa, cât încă nu cutezăm să spunem tot năcazul nostru la lume. Las' să mărturisească lacrimile și suspinurile starea noastră, și aceeaia încă nu ar fi atâta de lipsă, căci înțelepții bine văd și știu ce voiu să zic eu aici. Ba încă îi rugăm, pentru dragostea luminării, carea o au de la strămoșii noștri, în cât pot, să nu ne pizmuiască, ci să ne ajute, că prin aceea pre sine și pre pruncii lor vor ajuta. Că cei ce au ajutorat și de acum înainte vor ajutora institutul școalei românești și acestei fundație, pentu pildă, sânt doao milioane, ba și mai multe, capete de români; de ar da, de tot capu', în doi ani 30 de cr<eițari>, ce capital ar fi aci! Au nu s-ar putea rădica numai din camăta banilor seminarium, convict și alte școli mari, și s-ar ținea în veaci fără de nicio greotate a poporului, dascalii, preoți și prunci săraci, precum vedem și la alte neamuri luminate, la număr mici, dar mari fundații având.

Cei ce vor da la fundusul școalelor oricât vor putea, aceeaia să știe că rămâne pre tablele inimilor acestor de acum și a celor viitori nepoți și strănepoți, cu slovele văpăiei dragostei scrise. Și așa, făcătorilor de bine, să fiți încredințați că încă și atuncea, când se va preface trupul vostru cel muritoriu întru ființa din care e făcut, următorii voștri sufletelor voastre celor nemuritoare, cu flori de dafne neveștejite, cununi de laudă și de mulțemită vor

aduce. Și când va răsuna trâmbița îngerească înviitoare de morți, veți vedea faptele voastre ceale bune împrejurul vostru, care vă vor duce, pentru facerile de bine, la fericirea veacinică. Amin.

Ludwig Mitterpacher

**ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE AGONISIREA VIȚEI
DE VIE ȘI DESPRE MĂiestRIIA DE A FACE
VIN, VINARS ȘI OȚET,**

întocmită de autorii Șaptal^[1], Rozier^[2], Parmentier^[3]
și Dussieux^[4], și întru acest chip scurtată de abatul
Ludovicu Mitterpacher^[5], iară acum prefăcută în
limba românească.

La Buda, cu tipariul Crăieștei Tipografii a
Universității Ungurești din Peșta, 1813*

**ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE AGONISIREA
VIȚEI DE VIE ȘI DESPRE MĂiestRIIA DE A FACE
VIN, VINARS ȘI OȚET**

PARTEA ÎNTÂIU.

De agonisirea viței

Capul întâiu.

DESPRE CLIMĂ ȘI LOC

De doao plase e maturitatea, adecă coacerea, carea se cade să o socotim în strugur: una a semințelor sau a sâmburilor ce sânt în boaba strugurului, alta a boabei. Cu ceaea ține și înmulțește natura fealiurile, și se întâmplă când încă e acru și aspru în boabă mustul; ceasta ajută pre agonisitoriul de pământ, ce vrea să facă din struguri vin, nice nu se întâmplă mai nainte de a se preface mustul în boabă dulce și grosior muc, fiindcă vinul e fapta

* Transcriere și note: Gh. Chivu, Aristina Valea.

fermentației sau a dospirei ceii spiritoase, adecă a ceii cu tărie, carea singure licorile ceale ce au în sine zăhar, și pentru aceea se zic zăhărate, pot să o aibă. Strugurul atunci trăbuie socotit că au ajuns întâiu la maturitate deplin, când tot mustul ce e în boabe s-au prefăcut substanță (ființă) mucoso-zăhărată, carea, ca să se facă, e de lipsă întră mustul viței cel hrănitoriu și întră putearea căldurei ceii din atmosferă și întră vecuirea sau ținearea ei să fie dreaptă proporție (potrivire), ca nu, dacă măsura mustului după socoteala căldurei sau va fi prea multă, vița să se împlă de palmițe, adecă de mlădițe, de frunze, ca și de struguri, ci carii niciodată să nu se coacă sau, dimpotivă, de va fi prea puțină, vița să se uște și strugurul să nu crească. Se cade aci să îndreptăm greșeala acelor ce socotesc că mai bun e viței de vie pământul cel tocma sterp, decât oricare altul. Vița de vie cu acealeși principiuri sau începuturi cu care și alte plante sau saduri se hrănește și fără oareșce cămară de umezeale, într-atâtu nu se poate întrâma, cât sânt vii, care în timp săcetos al anului pe răstâmpuri trăbuie să se ude, ca să fie roditoare.

Supt al nostru tâmperat sau cumpătat ceriu, hrana cu carea să se țină vițele nu lipsește, ci gradul sau treapta căldurei nu pretutindinea după îndestularea acestiia iaste cumpătată, și pentru aceea agonisitoriul supt oricare lățime e silit a cerca loc și punere sau așezare, în carea să afle tâmpărământ, adecă cumpăt întocmit viilor; că nice nu e aceasta totdeuna după singură lățimea, ci de la natura sau firea pământului, de la vânturi, de la vecinătatea sau depărtarea mării, a râurilor și a pădurilor, de la nălțimea locului preste libela mării, de la împlecarea planului spre orizont ș. c., mai nu mai puțin decât de la cea mai mare sau mai mică a polului rădicare atârână.

Când pomenesc eu natura pământului, nu voiu să se înțeleagă numai cel de asupra, în fața pământului strat,

carele cum că foarte mult poate asupra plantelor nimenui nu e necunoscut, ci și ceale dedesuptul feței pământului, sau de pământ au de pietri straturi, sau ținătoarele de apă locuri, care cum că au ceva respet (privire) cătră plante mai nu putem tăgădui. Căci cum vom priceape pentru ce din doao vii vecine, care numai cu îngustă cărare sânt una de alta despărțite, întru aseamene pământ depuse, cătră aceluș soare caută, cu aceaeaș grije sânt lucrute, de la acealeși fealiuri de viță, atâtu diferit, adecă deosebit vin de multe ori vine, cât prețul unui pe de doao, pe de trei ori e mai mare decât a celuilaltu?

Cum că ceaea ce în doao vii vecine, aceaea și în doao promontoriuri (dealuri de vii) ce sânt de-olaltă se întâmplă, isperiință iaste, pentru că unul asupra vânturilor celor răci de cătră miazănoapte și asupra celor umede, care din locul cel din mijloc ce e întră miazănoapte și întră apus suflă, cu oareșce picior de munte necurmat e scutit, celualt spre toate vătămările lor e deșchis. Din care ușor e a judeca cum că natura pământului și cuviincioasa asupra vânturilor scutire spre cuviințatul al căldurei tâmpărământ mai mult ajută decât lățimea locului; ci fiindcă aceaste fără de măsură sânt schimbăcioase, așadară și fructul sau rodul plantelor caută fără modru să fie deosebit. Greșesc, dară, acei carii nădăjduiesc că vor face acolo vin de Tokai, unde nu e Tokai^[6].

Cum că vecinătatea râului sau a lacului ce are ape curate și limpede nu e vătămătoare, ci încă sănătoasă, de e pusă viia în loc uscat și întru acea de la libela apei nălțime, cât să nu o atingă groși den apă răsfugați, ci suptiați și cu atmosfera laolaltă închiegați vapori (abur), esemplurile, adecă pildele vineturilor (locurilor celor de vin) de la Buda, de Șomleu^[7], și tocma și a celor de la Tokai, în Ungaria, a Renanelor^[8], în Ghermania, a Burdegalenelor^[9], în Francia ș. c., de ajuns adeveresc.

Vaporii acești de apă, căldura cea prea multă o stâmpără, scăderea hranei o împlinesc, pelița boabelor o moaie și o fac să se poată întinde, și mustul cel mucos îl întocmesc spre maturitate. Apele ceale stămnoase (*flagnosae*), adecă stătătoare, și preste tot oricare sânt întocmite, sau spre a răsfuga umori (umezeale) îngroșați, sau spre a trage cătră sine aceiași umori și împrejurul său a-i răținea, cum sânt pădurile, ba și pomii, gardurile ceale vii ș. c., departe să cade să fie de vii, pentru că sânt ocașie (prilej) negurei și brumei. Să ne vină în minte aceea a lui Virgilie: „...*Denique apertos, / Bacchus amat colles*”, adecă: „Deșchise vinul, / Vrea coline”^[10].

Iubeaște coline cu suiș lin, rătunde în culme, în forma conului trunctat. Ci unde nu sânt aceaste, nu lapădă nici dealurile ceale ce se scoală moale, adecă care nu sânt țapișe, și întru acealeși aleage ținutul coborișului cel din mijloc, întocma ferindu-se și de cel mai din sus, și de cel mai dedesupt, pentru că ținutul cel mai dedesupt, adecă poala dealului, îngrășându-se cu pământul ce decură cu ploile și plin de vapor, cu hrana cea prea multă îngreiază vița și o pune în premejdie de ghieț. Culmea dealului e supusă vânturilor și frigului și, fiind despoiat, nice nu poate de-ajuns să hrănească vița, nice să o apere de vătămări.

Supt ceriul nostru, cea vie e mai aleasă, carea e cătră amiazi; după aceasta, a doao, carea caută la ținutul cel din mijloc întră răsărit și întră amiazi. Însă, de nu se va scuti asupra razelor celor dintâiu, când răsare soarele, fiind depusă în loc uscat și nu depărtată de trupuri ca aceale care țân umezeală, nu arareori se frige de brumă. Mai de rea punere e viia cea cătră apus întoarsă, fiindcă și târziu, când se lângezește acum soarele, o ajunge și întâiu e supusă ploilor celor răci și timpurilor celor grindinoase, ce se stârnesc adeseori despre aceea parte.

Vița de vie preste tot iubeaște locul cel cu pietriș, unde întră pietri iaste pământ bun, la carele umorii și razele soarelui pot să răzbată. Locul cel gras și îndesat nu-i place. Altmintrea, în care pământ va vedea agonisitoriul că amigdalul comun și piersecul, fără de altuire, face roduri bune, poate să judece cum că e întocmit spre agonisirea viței de vie.

Cap II.

DESPRE GĂTIREA PĂMÂNTULUI,
DESPRE ALEAGEREA PLANTELOR,
DESPRE DEPĂRTAREA LOR DE CĂTRĂ OLALTĂ
ȘI DESPRE DEOSEBITUL MODRU DE A LE PLÂNTA

După aleagerea ținutului celui întocmit spre vie, grijea cea dintâiu a agonisitoriului se fie ca pământul nu numai cu plugul, ci și cu sape așa de adânc să-l scurme, cât pământul bine mișcat ca la trei police și mai mult supt capetul plantei ce are de a se depune să zacă. Cu cât va fi oricare loc mai uscat, cu atâtu pofteaște mai afund se fie săpat. De va da uncalta, cu carea sapi, în pietri mai mari, aceale trăbuie scoase afară de vie și după aceea întrăbuintate sau spre a face șanțuri, de e de lipsă a le pune aceaste asupra pământului celui preamișcătoriu, și carele cu ploile se surupă, sau spre a face gard împrejurul viei; că, precum arborii, așa și gardurile ceale vie le osândim. Nice stânca goală, cea fără de nice un pământ, să nu te deznădăjduiești a o întoarce spre dobândă de vie, de vei vedea că e în loc întocmit. O stâncă ca aceasta un moștenitoriu în Francia o au dumicat în mici bucățele ca mazărea și cu aceale au făcut să se aștearnă laturile stânței ceale plecate. Vițele ceale întru această grămadă de pietri plântate vearsă vin, ce e în tot vecinul ținut prea prețuit.

Locul, carele ori în ce chip până acum au fost agonisit, nu va lua altă mai bună gătire pentru vie, decât de se va sămăna în doi sau trei ani cu legumi, dară mai vârtos cu noduroase, întră care adeseori să trăbuiască a scurma pământul, ca să-l afle vița bine răsfirat și de netreabnice ierburi curățit. Dacă oarecarea vie ce se stârpeaște trăbuie să se dezrădăcineaze, și alta întru acelaș loc de nou să se depună, atunci locul, smulgând și ceale mai suptiri ale rădăcinilor frâmbii, să se seamene cu semințe de mezicagine sativă (*Luzerne*) sau de edisaru onobrihu (*Esparcette*). Nicio plantă, alta în locul ceii dezrădăcinate, nu va urma mai întocmit decât edisaru, nice alta nu va întrăma mai bine vârtutea locului, umbrindu-o cu desimea, ținându-o de ierburi netreabnice scutită și cu însăși lunga rămâneare în agru (în pământ), dând vreamă pământului ca cu începuturi noao, ce vor să fie viței de folos, să se împle.

Viia să depune, adecă să sădească, sau cu vivirădăcini sau cu maleolii (ciocăneale). Maleolu e mlădiță nouță, născută din nuiaoa viței cea din anul trecut, numit așa pentru asămănarea lucrului, pentru că în partea aceea, cu carea să taie, de amândoa laturile iaste lemn din nuieluța cea vechie în afară, în chip de maleol, adecă ciocănuț, că așa să taie, cât în nuieluța sau mlădița cea noao să rămână ceva parte de a nuieluței ceii vechi, nu pentru că materia cea vechie ar fi de ceva treabă, că înainte de a se plânta nuieluța trăbuie să se răteaze, ci ca să se știe că partea cea din jos a mlădiței aceiia, singură până la șease ochiuri, e roditoare. Maleolul, carele se creaste în vițerie (*vitiario*), adecă în locul unde se plântă vițele după ce au făcut rădăcini, se cheamă vivirădăcină.

Agonistorilor celor de demult le-au plăcut a depune viia cu vivirădăcini. Ci noao aceea nu ni se pare, pentru că, afară de aceea că tinerile ale semințelor rădăcinuțe, când se smulg din vițerie, totdeuna pătinesc și multe

Înainte de a vini în vie cu uscăciunea se sbârcesc și trăbuie să se răteaze însăși plantele, în loc nou, neobicinuit și cu aerul, se întristează și mai un an trece până când prind cu rădăcinile pământul. Socotim, dară, că maleolii acolo, în câmp, întru acelu loc carele voim ca să fie al vițelor, trăbuie să se plânte, cât pre îndămână încătrău să loveaște mai bine să-și poată răvărsa rădăcinile și îndată întru început să se învețe a se întocmi după firea ceriului și a locului.

Maleolul să se ia din viță ce e cu plină vârtute, carea n-au trecut încă preste jumătate vârsta custului ei, în care timp mlădița încărcată de rod nu înșelătoare a roditoriei sale doveadă ne dă, cu lemnul sănătos fără de frântură, cu dease noduri și cu acea lungime, cât, rătezându-se partea cea din sus, să rămână atâta cât e destul, ca, până la înălțime de noao sau cincisprezece police îngropându-se în pământ, cu doi muguri încă să fie afară de pământ. Cu puține zile înainte de culesul viilor, săpând în via sa sau întru a vecinului cu bunăvoirea lui, aceale vițe care le cunoaște că sânt de acea fară ce fac cel mai cu bun gust vin întru acel ținut și mlădițele într-însele să le înseamne; ba mlădițele cu deosebite seamne după deosebirea fealiurilor și a diferințelor să le înseamne, cât când va veni timpul de a găti maleolii, despoindu-se atunci plantele, să-i cunoască și de cătră cei nealeși, și întră sine.

Numai aceale feliuri de vițe, ce sânt de vin generosu (*marmanziu*) și desfătat laudate, să le alegă, de doao sau de trei feliuri, nu mai de multe, a căror maturitate sau coacere întru aceeaș vreamă să se lovească, și să nu fie de deosebită însușire, numai cu un feliu, de va face acelu destul condițiilor, să fie îndestulat, ca nu întru acea, carea o vedem, a feliurilor și amestecată de deosebită însușire a musturilor mulțime, niciodată vin curat, ci nenumit și neadeverit și schimbăcios gust să facă. Aleagerea maleolilor, stăpânul știind că norocul întru aceea stă,

nimeni nu o va încredința mai bine decât șie însuși. Carii își aduc maleolii de pe dealuri de departe și vestite, ca aseamene bun vin să li se nască lor acasă, atunci întâiu cunosc că spre zădarnică nădejde au vărsat chieltuiale, când după puțini ani vin dintru aceale vițe întru nemica deosebit de cel de acasă bagă în chelărie (în pivniță). Pentru că vița de vie nu mai puțin decât cealelalte plante se întocmește spre natura climei, a pământului și a celorlalte ale schimbatului loc stări împrejur, care împreună cu vița a se duce aliurea sau în locul cel nou, tocma acealeși a le afla nu se poate.

Timpu de a se plânta viia supt a noastră deplecare a ceriului iaste primăveara, în carea cu bun sfat s-ar tăia și maleolii, ca proaspeți de la par să vină în pământ; ci fiindcă întru acea mulțime de lucruri de câmp, care cad în timpul acelu, e primejdie ca nu toate să se facă fără grije, cu multă vreme înainte de plântare se cade maleolii a se tăia de la viță. Iară să aibă grije viiariul ca tăiații maleoli după fealiuri să-i despartă și, tocniți în mănunchiuri, într-o pivniță supt pământ, ce e de cumpătat tâmpărământ, în năsip puținel udat cu partea cea din jos așa să-i îngroape, cât doao sau trei noduri din cele desupra să rămână în aer volnic, adăogând la fieștecările ale fealiurilor seamne.

Înainte de a cuvânta despre chipul cu carele se cade a se sădi viia, se cuvine a cerca despre împrumutatele întră vițe depărtări. Cu adevărat nu ne putem îndoi că, cu cât sânt mai mari și întră șiruri și întră saduri depărtările, cu atātu fieștecare viță poate să aibă mai multă hrană, cu atântu mai bine să crească, cu atântu mai totdeuna și mai mulți și mai mustoși struguri să facă. Ci priceputului agonisitoriu, numărul și grăsimea strugurilor încă nu-i face destul, nice nu lipsește a cerca, oare strugurii întră acestu chip îngărășați ajunge-vor la maturitate deplină, bine știind că a mustului cu care s-au umplut strugurii nu covârșirea, ci coacerea cea deplin, care mai numai a

căldurei faptă iaste, îi iaste lui de treabă. Se cade, dară, să vezi ce tâmpărămint are căldura în ținutul acelu unde lăcuiești și după acelu cântimea, adecă măsura hranei, să se cumpete și, fiindcă aceea răspunde întinseturei locului celui dat plantei, trăbuie măsura depărtărilor întră vițe mărginită. Locurile supt ceriu caldu se pot lărgi, supt al nostru trăbuie să se strâmte, ca vițele și mai puțin să se îngrășe și cu desimea mai lungă vream să țină căldura cea ieșită din pământ și, asupra frigului stând întră sine aproape, să se ajute una de alta. Nemica nu va face mai bine agonisitoriul decât de se va întocmi după datina cea cu lungă întrăbuintare în ținutul său întărită.

Ba și aceea se cade viiariul înainte de plântare să facă, cât, de vrea să sădească viia cu mai multe fealiuri de vițe, tot pământul mai în multe table, după numărul fealiurilor, să-l desclinească, și așa fieștecării fealiu deosebită tablă să-i dea. Și, fiindcă tocma și întru aceeași vie unele părți, sau pentru firea pământului, sau pentru starea, mai părtinesc coacerei strugurilor, pre care le va vedea a fi mai părtinitoare, aceale să le dea acelor fealiuri care au lipsă sau de pământ mai bun, sau de coacere mai bună. Să fie încredințat că cu nemica nu poate el mai rău să greșească asupra viei sale decât de o va sădi cu semințe între sine mestecate, căroră tocma pentru aceea că sânt mestecate nicio cultură legiuită nu li se poate da.

Maleolii, după deosebită a pământului alseuire, în deosebit chip se depun. Ori în ce întâmplare, aceea trăbuie întâiu, cât, întinzând o funișoară dintr-o lature a pământului până în cea dimprotivă, să se descrie lineă oablă, și întru aceea depărtările ceale rânduite mlădițelor să se înseamne. Pe lângă aceasta, dacă se ține pământul de-olaltă, să se tragă brazdă necurmată cu acea adâncime, cât maleolul cel depus cu doao noduri să fie desupra pământului. La fieștecarele al dăpărtărilor sămn să se plânte câte un maleolu, așa, cât spre partea cea protivă

coborâșului pământului să se pleace puțin. Umplându-se brazda și apăsându-se pământul cătră sămânță, ca nici țiră dintr-înșă să nu rămână în gol, al doile rând întră aceluș chip să se deducă, ci maleolii așa să se așeze, ca fieștecările din rândul al doile cu doi din rândul cel dintâiu să facă triangulu ecvicruru. În stâncă moale, în pământ cu crepături și ori în ce coboriș cu surupătură, la fieștecare semn în lineă să se facă câte o gaură, carea, după ce cu acea îndreptare ce o am zis au priimit maleolul, să se împle cu pământ bun. Unealtă spre această întrăbuițare e părțica de fier de trei picioare lungă, cu partea cea din jos ascuțită și întărită cu oțel, în partea cea din sus, să aibă cruciș lemn sau fier spre a se putea prinde cu mâna, în forma literei T. Pre urmă, de va fi așa de mișcătoriu pământul, cât să răcadă sau în brazdă, sau în gaură, înainte de a se putea băga sămânța, trăbuie apăsate gropițele care, aruncând în fundul lor pământ de acelu ce s-au fost detras din superfață, adecă din fața pământului, sau orice alt pământ bun, și depunându-se maleolii, cum se cuvine, cu celualt pământ să se împlă. Și aceeaa va fi bine, de poți, la fieștecare mlădiță să torni apă, ca mai bine să se împrejure cu pământul. După ce s-au plinit tot lucrul plântărei, preste toată viia să se asemeneaze pământul, ca să nu fie ceva unde să se poată apa aduna și a se bălți și să fie prilej ghițului. Iară din toate să aibă grije viariul, cât maleolii din chilie, unde au iernat proaspeți și până sânt încă plini de mustăreață, să vină în vie. Pentru aceeaa, îndată cât se scot din năsip cu partea cea din jos ori în ce vas să se cufunde în apă, nice să nu se scoată de acolo înainte de a se depune la locul său. Și aceeaa se ține de viariul cel pronic ca să facă împreună vițerie, cât, de nu vor face vrunele semințe rădăcină sau cu vreame vor scădea, să poată împlea locul cel gol cu vivirădăcină.

Cap III.

DESPRE CHIPUL ÎNĂLȚIMEI VIȚELOR,
DESPRE PĂRUIT, DESPRE TĂIAT, DESPRE FRUNZIT Ș. C.

Înălțimea viței după măsura căldurei, ce e de lipsă spre a coace deplin strugurul, se cade a se măsura. Pe la noi și preste tot în toate ținuturile ceale ce sânt cătră miazănoapte, numai cu vița cea scurtă ni se pare, pentru ca strugurii, nu numai cu căldura cea îndireptată de la soare, ci și cu ceaea ce iase din pământ, să se coacă. Cumpătul înălțimei, natura pământului, deosebitul în ținutul acelu, ba de multe ori și întru aceluși promontoriu a planului împlecare, depărtarea vițelor întră sine, respectul, adecă privirea lor spre căldură, îl mărginește, pentru că, precum cu puțină căldură, așa și cu prea mare se poate greși.

Dacă alcagerea maleolilor cu grije s-au făcut și căzuta lucrare li s-au dat, îndată în anul cel dintâiu din ceale doao ochiuri ce sânt afară de pământ se vor lungi mlădițe, dintră care una, de sânt amândoao cu lemn sănătos și maturu, ceaea ce au ieșit în locul cel mai din sus în următoarea primăveară de tot o vom tăia, ceaalaltă o vom râteza până la un mugur, ca dintru acelu să rodească aceaea ce va să se facă trunchiu. De se va vedea lemnul încă a fi slab, nematuru, lucrul acestu îl vom lăsa până întru al doile an, ca cu vârsta să se întărească nuielele. Cu a doao tăiare, tăind cealelalte, doao nuiele să se lase, care până la un mugur să se râteaze; cu a treia tăiare, râtezând ceale mai slabe până în trunchiu, să se țină doao nuiele, numai câte cu un mugur, și în așezare ca aceaea, cât să fie trunchiului în loc de brațe și prăsilei ceii următoare în loc de mame. Acum, întru a patra an, va înceape vița a da rod și poate tăierea să se facă în doao sau trei nuiele ce sânt mai întrămate, până la doi muguri. Și până aci viiariul aceaea au lucrat, ca să se nască lemn carele să fie viței

trunchiu. De aci înainte trăbuie să aibă grije de roduri, și toată nevoița spre aceea să o pună, ca nu cumva mustăreața ce vine la viță să se cheltuiască mai vârtos spre netrebnic lemn și frunze decât spre a hrăni rodul. Și numai aceasta iaste la carea trăbuie să caute viariul, când se gătește a lua a mână cosorul, carele e de lipsă a-l mișca asupra viței, după ce fu adusă la stat apus.

Oare mai multe, au mai puține mlădițe trăbuie să se lasă viței? La mai mare, au la mai mică lungime trăbuie să se aducă ceale ce se lasă? Sânt întrebări, a căroră mărginire precum mult folos aduce spre vecuirea viței și spre bunătatea vinului, așa pofteaște un viariu, care să știe bine meșteșugul său și spre foarte multe să fie cu grije, ca, după natura climei, după căutarea viei spre soare, după alsăuirea pământului, după fara viței și după a ei mai mare sau mai mică întrămare, după a lemnului însușire, după întâmplările anului trecut, după vârsta viei, după depărtările trupinelor, după diferența, adecă deosebirea feliurilor, să știe lucrul său a-l întocmi, și după socoteala stărilor împrejur a-l schimba. Așa, pentru exemplu, un feliu de viță mai mult poate suferi și a pătimi decât altul, și cea tinără mai mult se poate îngreioia decât cea bătrână. Întru acea a vițelor depărtare, carea se ține pe la noi, dacă trupina în fieștecarele braț, care de comun sânt câte doao, câte doao sau câte trei nuiiele, câte cu doao sau trei, după cum e întrămarea și grosișea lemnului, ochiuri va purta, destul e de îngreioiată. Dacă în anul trecut vița deșcartă de roduri fără cumpăt ș-au întins mlădițele, mai mult i se poate demânda rășinând acea puteare, cât la tăierea cea mai aproape să o contenească, de se va vedea ostenită. Nuieluțele ceale noao ce răsar din partea cea din jos a trupinei nu se cade să fie nebăgate în samă, că la aceaste vine toată nădeajdea de a păstra vița, oricând trăbuie înnoite tinerețele viței ceii îmbătrânite

sau când, după ce cu grindină s-au bătut jos ochiurile, despre născătoare noao ne îngrijim ș. c., ș. c.

Tăierea se cade a se face primăveara, înainte de a se mișca mustăreața, în zi serină, ci nu pentru toate feliurile e acelaș timp, căci că ceale ce întârzie cu rodul, mai timpuriu trăbuie să se taie, pentru ca coacerea tuturor feliurilor celor dintru aceeași vie într-o vreme să se nemerească. Tăietoriul lucrul acestu să-l împlinească cu foarte ascuțit fier, cu o zburare tăind în partea cea întoarsă de cătră ochiu, ca nu curând din pleguire mustăreață să se orbească ochiul, și în câtăva înălțime de la ochiu, ca, de va veni ger, putearea lui să se mistuiască în lemn, și la ochiu să nu ajungă.

După tăiere urmează grijea păruitului, ce e mai de mare folos de cum doară se socoteaște. Cu lucrul acestu trăbuie aceea să facă viariul, cât, după ce au agonisit viței destulă și bună mustăreață hrănitoare, să poarte și de aceea grije, ca mustăreața foarte bine în ceale dinlontru ale plantei să se lucre; despre care lucru lipsește a ști, oare cu care îndreptare mișcată mustăreața va sluji mai bine? Foarte rea și de carea ne pare rău, adeseori întrăbuintată, iaste cea perpendiculară, adecă oablă, adunând mlădițele într-un mănunchiu și legându-le la par cu legătură comună. Mustăreața, fireaște, se luptă în sus, care cale dacă-i iaste ei deșchisă, foarte reapede la vârful nuielui puțin schimbată ajunge și lucră în lemn și în frunze, și așa frutul sau rodul, fiindcă mustăreața puțin răcură în ceale mai din jos, de hrana cea de lipsă sau încalete de cea bină gătită rămâne lipsit. Câtă diferență, adecă deosebire, e întră viia cea într-o acestu chip păruită și întră aceea în carea fieștecare mlădiță au luat îndreptare neoablă, iară mai bine asemene cu orizontul sau semicirculară, în carea mustăreața, cu cât mai pe împiedecat drum se mișcă, cu atântu se mai deplineaște și cu atântu mai întocma se împarte prin planta toată, cu

atântu mai bine hrănește rodul și mai curând îl aduce la maturitate. Cei de demult avea vișele jugate cu mlădițele la câte doi, ce era lângă fieștecare viță împlântați, deasupra cu al treilea cruciși închietorați pari deosebit întocmite; de aceale până astăzi mai multe au agonisitorii în Occitania^[11] sau Burgundia^[12]. De îndoitul număr al parilor te spări? Împlântă în mijloc întră fieștecare doao vițe un par, și doi cu nuiete și suptiri cruciș, cu măcar ce legătură strânse, îi închietoară și numărul parilor nu l-ai înmulțit. De vei ținea parul cel de stăjeariu sănătos cu partea cea din jos ascuțită pe cărbuni, ca fața cea dinafară să se tăciunească, și cu care parte stă afară de pământ cu orice proastă unsoare până la înălțime de puține police să-l ungi, în doaozeci de ani îl vei ținea întreg.

Dumestic lucru e viiarilor a răteza vârvul mlădițelor și frunzele a le detrage, ca, întorcând mustăreața cea hrănitoare spre ceale din jos, să folosească rodului, și acest lucru nu numai la toată viia îl întind și la toate fără deosebire vișele, ci încă îl fac în timpuri anumite. Lucrările aceaste, de nu se vor face de viiaru foarte știut și carele să ia la toate aminte, sânt pline de primejdii, pentru aceea că ceale ce folosesc rodului într-o viță, acealeși întru alta îl deculă, măcar cât să fie aceea tinără sau veachie, tare sau slabă, în pământ bun sau macru pusă; și ce într-un timp al anului să face cu folos, aceea, întru alt timp schimbându-se, tâmpărăământul căldurei poate să vatăme. Dacă se va tăia vârvul mlădiței, drept mustureața în rod, măcar că nu totdeuna, va răcură. Ci să socotească viariul, oare iaste și viia cu aceea vârtute, și oare iaste cea căldură în atmosferă, ca toată mustăreața de carea e plin strugurul să se poată face cum se cade. Mai multă primejdie are ne-nvățatul frunzuit, pentru că cu frunzele se hrănesc rodirile. Frunzele să nu se detragă mai nainte de cum când strugurii sânt aproape de coacere, nu multe deodată, ci în mai multe vremi câte una, nu mai

multe decât e destul, ca să nu se umbrească rodul; iară care stau la ochiuri, prin care preste an trăbuie să ne grijim de materie, nice să nu se atingă.

Cap IV.

DESPRE SĂPAT, STERCURAT ȘI MIROSUL DE PĂMÂNT

Săpatul, cu carele pământul, pentru ca umezeala și căldura să poată răzbate la dânsul, și de netrebnice ierburi să se curăță, îi iaste viei de lipse, măcar că nu atâtu cântu pământurilor celor de arat folositoriu. Vița e plantă vecuitoare, carea întru aceluș pământ mai mulți ani cu norocire poate vecui. Abiia au ieșit din pruncie vița, când din nodul cel mai din jos, ce e cufundat în pământ, dease rădăcinuțe răsărind preste toată vecinătatea, ci mai numai supt pământul cel desupra, împrejur se răspândesc ceale mai groase rădăcini, la aceea adâncime pătrunzând, la carea fierul săpătoriului nu ajunge. Însă aceaste cu mult mai puțin sânt de treabă spre a hrăni planta, decât aceale ale rădăcinilor rămureale, care, ca ceale ce sânt în pământul cel desupra, ce e prin căldură, prin lumină și prin aer domolit, toată hrana, pre cât e plantei mai de folos, o trag în sine. Pentru aceea ar trăbui alungată din vii păgubitoarea datină de a rade vițelor barba, adecă de a da pământul în lături de la piciorul trupinei și cu ascuțită unealtă de ras prețuitele ale rădăcinilor firuri până în trunchiu de a le tăia. Ci nice a se despoia, nice cu săpat des din loc a se mișca sau a se vătăma nu vreau.

Trei, nice mai multe săpaturi nu trăbuie a se întrăbuinta viei: cel dintâiu îndată după tăiat urmează, înainte de a se mișca ochiurile, și se face la deosebită adâncime după declinita a pământurilor natură, la mai mică adâncime, în pământ ușor și cu pietriș, decât în lutos, în mijlocul spinărei dealului, decât la piciorul lui, la foarte mică și mai nemica lângă trupina viței. Unealtă

spre lucrul acestu mai numai sapa e întocmită sau comună, sau în formă triangulare, sau cu trei ascuțituri. În pământul cel moale e foarte bună sapa comună, triangularea în năsipos, cea cu doao sau cu trei ascuțituri în pietros se mai cuvine. Când se lucră întâiu viia (spre exemplu, iau viia cea în coborișul colinului pusă și caută spre miazăzi), săpătoriul în cea mai din sus a viei parte începe lucrul, mergând înainte în lină ce taie coborișul cruciș. Dacă are dreapta cătră amiază întoarsă, pământul cu sapa mișcat în meargere în sus și așa de la dreapta spre stânga strâmb îl trage. Gătind șirul cel dintâiu întru al doilea, nu întorcându-se pre aceeaș cărare, întorcând stânga cătră amiază, și întru acelu trage pământul strâmb cătră sine din dreapta în stânga. Împlinindu-se tot lucrul în vie, suprafața se va vedea arată cu brazde în chipul plecărilor sau a covăirilor șarpelui trase, și se areată ca valurile în apă sculate. Când după ce cad florile se areată rodurile, îndată iarăși se sapă viia. Săpătoriul acealeși toate ce au făcut în lucrul cel dintâiu trăbuie să facă, ci cu acea desclinire, că în punctul acelu a șirului celui dintâiu, în carele la săpatul cel dintâiu au încetat, începe lucrul întorcând stânga spre soare, și pământul din stânga îl trage spre dreapta, și trăgând brazde noao aceale nu numai le împle, ci le și înalță. A treia săpat, carele se face când începe rodul a lua față, mai vârtos e plivit decât săpat și se face pentru ca să se asemeneaze pământul preste toată tabla viei, și ierburile să se smulgă. Zisei: după ce au început rodul a lua față, căci că întru acest al întrămărei period viia fieștecării să fie nepătrunsă. Săpatul cel de al treilea, când e seacetă tare și frige soarele, să se pârânde până în zilele care după lină ploaie vor urma, ca nu, de se va pulbera pământul, răsuflându-se acea puțină umezeală, ce e supt pământul cel desupra, să însătoșeze viia, și rodul înainte de coacere să se uște. Preste tot lucrul săpatului trăbuie să se întocmească după

luările-aminte la timpuri și, de se va arăta timp rău, trăbuie au înainte, au după aceea să fie săpatul.

Acce foarte rea datină de a stercura viia de nicio treabă, alta nu iaste fără ca vinului, carele au avut ceva veaste, să-i strice veastea, sau ca acea veaste, carea ar putea să o aibă, niciodată să nu ajungă. Stercul, mlădițele, frunzele și tocma și rodurile le înmulțește, le îngrașă, din care drept mult vin cură, dară de puțină sau de nicio treabă și nevecuitoriu, carele de multe ori are acel al stercoasei materiei, cu carea fu îngrășat, miros. Stercul cu atântu e mai stricătoriu, că îngreioiază rodul cu acel mult must, nu destul domolit, carele, neputându-l strugurul mistui, mare parte, cum l-au priimit, așa necoptu, apăsos și neplăcut îl dă în teasc, cât mulțimea vinului cu bunătatea arareori poate fi împreună. De ai pământ fără samă macru, nemica nu te oprește a-l îmbuna cu cuviință, nice nu vei fi lipsit de materie, carea, în loc de stercu fără păgubirea viei, ba cu folos să o poți întrăbuința. Mai ales spre acea treabă e pământul, ce se zice întrămătoriu, din cotoarele, din frunzele și din rădăcinile plantelor putrezite născut. De nu vei avea de acelu șezământul, adecă stratul bălților, a gropilor și tocma și tina din uliță va fi de folos. Ba și aceaste lipsind, sterc bine copt între doao a pământului straturi foarte câte puțin se poate întrăbuința. Orice materie vei întrăbuința, aceea, înainte de a se băga în vie, punându-se grămăzi și adeaseori din fund mișcându-se, un an sau doi trăbuie să stea afară la aer, ca din aer să tragă cătră sine ceale ce cu folos, nu fără măsură, să le dea viței. Pre scurt, numai aceea se cade a lucra, ca să se scoată măcrimea din pământ, nu să se îngrașe.

De la sterc, mai vârtos proaspăt, vinul de multe ori trage și miros, ce se zice de pământ, a cărui drept și alte cause pot să fie. Mi se pare că mirosul acestu se cade a se desclini în naturale și în artificiale (cu meșteșug). Acest

miros, acum de viole, acum de fragi ș. c., ș. c., foarte plăcut face vinul, și i se întâmplă din firească însușire a pământului. Mirosul cel artificiale mai multe cause, ce sânt afară de pământ, poate să aibă, precum sânt răsuflările ierburilor celor întră vițe născute, aborul materiilor celor în loc de sterco întrăbuițate, de multe ori și singur fumul ce vine de unde ard cărămizile sau din cuptoriul varului. Mai vârtos, dacă atinge fumul acestu, când sânt aproape de copt, poate mustul strugurilor cu strein și nesuferit miros să-l spurce. Dintru aceste, trăbuie să se învețe viiariul ca întru întrăbuițarea, aleagerea și împărțirea stercoului să fie foarte cu grije, și întru curățirea ierburilor să fie cu mare nevoie. [...]

[Christoph Wilhelm Hufeland]

**MEȘTEȘUGUL LUNGIMEI DE VIAȚĂ, PRIN
DOFTOREASCA GRIJĂ A TRUPULUI
ȘI A SUFLETULUI,**

cu carea fieștecine cătră sine să îndetorească, din leagea cuvântării cei practicești, carea poruncească lucrarea sufletului și a trupului, așa cât îndemnul firii cei fizicești și boldul veseliei, a desfătării și a fieștecăruia folos simțitoriu totdeauna îndemnului firii cei moralicești și boldului cuviinței trăbuie să să supuie, dintru aceeaș leage moralicească, ca nu cumva haractirul vredniciei omului să să vatăme ca a unui îns necuvântătoriu. Din porunca și orânduiala Măriei Sale prealuminatului și preaosfințitului Domnului Domn Samoil Vulcan, Episcopului al Orăzii Mari, întru acest chip de pre lătinie pre românie tălmăcit în Anul Domnului 1815*

Cuvânt-înainte

Fiindcă din începutul lumii oamenii totdeauna foarte tare au iubit viața sa, pântru aceea și mijlocirile și ajuto-rițele, ceale spre lungimea și fericirea aceea întocmite, cu toată nevoița le-au căutat și până astăz a le căuta să sârguiesc, de aici iaste cum că, mai în toate limbile osibite, spre aceasta, povățuitoare cărți, prin nevoița spre fericirea neamului său, osârduitorilor bărbați la lumină a să trimite vedem. Nu numai de folos, ci și de lipsă, dară, era ca aceeaș dragoste și spre neamul românesc cineva să o

* Transcriere și note: Paula Cotoi.

arate. Aceasta-s una din pricinile care pre Măria Sa, prealuminatul și preaosfințitul Domnul Domn Samoil Vulcan, Episcopul Orăzii Mari^[1], ca pre un prea ferbinte râvnitoriu al iscusirei și al fericirei neamului, întâiu prin porunca și cheltuiala Exțealeanției sale, prealum<inatul> și preaosfințit D<omnul> D<omn> Franțisc Haverie Fucs, Arhiepiscopului de la Nitra^[2], în limba lătinească la lumină, trimisă carte mie, care puținecele ceasuri, ceale ce-s de la plinirea detoriilor mele cealor preotești, în întrecea, spre ceva lucru de folos a le întoarce voiam, spre întoarcerea pre românie a mi-o încredința s-au milostivit. De aş voi a grăi despre folosurile aceștii cărți, aş putea să zic cum că nice o foaie a aceștiea nu iaste carea adevărat folos sufletesc și trupesc întru sine să nu cuprinză; aş putea să zic cum că, când aceasta, credința cea deșartă, și realele prepusuri despre grija trupului, care încă până acuma în neamul nostru au rămas, prin aducerea luminatelor și adevăratelor dovediri, le taie și le pliveaște, iară, mai cu samă, când grija trupului sau a vieții ceii vremealnice (a căriia nu stăpâni, ci numai purtători de grijă sântem, și de carea foarte mare samă la înfricoșata judecată vom să dăm) fără de grija sufletului o arată a fi cu neputință, pre amândoaă aceastea foarte tare ne deșteaptă și ne stârneaște, și așa, și vremealnicei, și veacănicei fericiri părtași ne face. Ci această și altele aseamenea acestora, care, înainte a le aduce aş putea, le tac, știind cum că aceastea cel ce cu bună luare-aminte această carte a o ceti și, pă cum să zice, după descurcarea coajei și însuș mezul a-l ispiti va voi fără îndoială le va afla. Precum, dară, toț cu ferbinte râvnă viața voastră o iubiți, așa toți dimpreună această vieții omenești cu totul folositoare carte cu bucurie o cetiți, ceale întru dânsa cuprinse urmați și Mării Sale, mai sus titălăluităului episcop, carele cu aceasta neamul nostru cel românesc a-l îmbucura părinteaște au voit, detornică mulțămită a face

niceodinioară încetați, iară mie, de nu lucru, încai îmi aprobăluți strădania, carea nu peantru aceea o am primit, ca să plac, ci ca să folosesc, și sânt peantru voi cătră Dumnezeu rugătoriu.

Smeritul între preoți,
Iosif Pașca, de la O<lah> Lapoș^[3].

PARTEA ÎNTIE

*Despre viață, de obște, și, deosebi, despre viața
sadurilor, a dobitoacelor și a oamenilor*

ÎMPĂRȚIREA ÎNTIE

Cap întâiu

CE IASTE VIAȚA DE OBȘTE?

§ 1. Dacă inima pământului și ceale într-înșea ascunse le vei lua afară, pretutindinea vei afla viață. Căci petritele, metalumurile, grunzuțurile năsipului, gliile pământului, picăturile apelor și sările, fiindcă aceea ce pre dânsule le măreaște numai din afară li să dăruiaște, nici să pot pre sine chivernisi și înmulți, nici au seamne și proprietăți prin care între sine să să osibească, nici pot să-ș sporească fealul său, să zic, a fi fără de viață și moarte. Iară, dimpotrivă, și ierbile¹, și ierburile², și tufele, și arborii, și ceale ce sânt de aceastea, fiindcă toate pomenitele săvârșiri le au, să numără între ceale viețuitoare; ci, fiindcă această a lor viață nu iaste alta fără aceea ca rea (vegheatativa) crescătoare, sau obicinuita a să zice, între ceale viețuitoare destul le iaste cel mai de pre urmă loc a-l ținea. Decât aceastea, cu mult mai de frunte sânt dobitoacele. Ci, și întru a acestora viață, osibite treapte să

¹ Prin ierbi voiesc ca să înțelegeți iarba cea vearde care face sămânță.

² Prin ierburi, buruianele care nu au sămânță.

dau. Fără îndoială, peștele pre viarmer, paserea pre broască, calul pre oaie cu prisosința vieții o întreace. Iară omul, precum cu cealelalte săvârșiri, așa și cu aceasta, pre toate dobitoacele, și pre ceale mai cu lungă viață le covârșăște, întru carele viața, decât întru toate viețuitoarele cealelalte, mai desăvârșit să vădeaște și să arată.

§ 2. Toată mulțimea lucrurilor celor zidite e plină de duhul cel de viață, de ținere și de creștere dătătoriu. Și batăr că acesta aorea în închisoare și oarecumva în niscai legături a să ținea, aorea fără de lucru a zăcea și oarecumva a sărba să veade, tătuș, în cea mai multă vreme, iaste foarte lucrătoriu și niciodinioară nu iaste fără de cuprindere, în sămânță, în obrăzariul jiganiilor, în ou oarecâtăva vreme ca un adormit au zăcut, mai pre urmă, prin căldură și alte stări-împregiur deșteptându-să, priveghează și face ca din sămânța în pământ sădită și întoarsă, aici ierbi, acolo ierburi, acol tufe, acolo arbori să odrăzlească, din obrăzariu, flutur, din ou, pasăre, oarecâtăva vreme înlăuntru crescut, să să nască. Asprimea iernii nu puțineale, și dintră ceale „vegheative”, crescătoare, și dintră ceale mișcătoare, a omorî să veade, pre care pacinica primăvara la viață le cheamă și le întoarce. Ursul, liliacul, rândunealele și nenumărata mulțime a muștelor în vremea primăvării să deșteaptă, din întunecile și ascunsurile sale la lumină și la aerul cel slobod să ivesc, și pântru îndărăpt dobândita viață și întinerire să bucură. Țarinile, șăsurile, grădinile și desisurile în vremea de iarnă o tristă schimosire și asprime le cuprinde. Așișderea, arborii, tufele, ierbile stau înaintea ochilor ca niște moarte, dară cum întră soarele în berbeace, îndată să mișcă într-însele duhul cel de viață, și mai întâiu în (fibrele) firuțele ceale mai de pre urmă³ și în

³ Firuțele ceale mai de pre urmă (fibrele) să înțelegi părțicealele aceale în forma firului de tort, care mai pre urmă să pot face din toate,

scocurile⁴ lor aduce umezeli de pururea curgătoare. De aceea, podoaba frunzelor, carea iarna de la dânsese o au fost luat, li-o întoarce îndărăpt și, cu minunata pompă a firii lor, mai vârtos decât mai înainte le înfrumusețează, și așa, duhul acel de viață, după treacerea iernii, mai de prisosit îș răvarsă putearea sa, batăr că niceodinioară nu să poate zice a fi fără de lucrare. Și așa iaste de cuprinzătoare stăpânirea lui, cât toată firea străbate prin nemăsuratele ținuturi ale aerului, ale apei și ale pământului, de prisosit fiind vărsat.

§ 3. Acest duh de viață iaste și în saduri, și în vitele ceale necuvântătoare, și în ceale cuvântătoare, batăr că aseamenea porție și măsură, căci ca iarăș din ceale fără de număr puțineale să pomenesc, câtă osibire iaste între muștiu și arbor, între viarme și căprioară, între meșterul cel neiscusit și cel iscusit?

§ 4. Ori în care, dară, dintre făpturile ceale viețuitoare duhul acel de viață iaste mai de prisosit aceastea, dacă și cealealalte săvârșiri aseamenea vor fi, fără îndoială vor avea mai lungă viață decât acealea în care acelaș duh iaste mai în păstrat.

§ 5. Ci, și aici, cât de osibite stări-împrejur pot să aibă loc de lipsă iaste a lua sama. Căci în unele saduri și dobitoace și oameni traiul cu duhul cel de viață iaste mai de prisosit și mai des, în altele mai în păstrat și mai rar; de unde urmează cum că, întru aceale, mai degrabă să prădează, întru aceastea mai îndelung să ține.

2. Organele trupului, prin care duhul acest de viață lucrează și, întru acelaș, așîșderea, să lucrează, adecă (fibrele) firuțele ceale mai de pre urmă, vinele și muștii, nu sânt întru toate viețuitoarele aseamenea; aceastea, dacă sau mai moi și mai slabănoage, sau, dimpotrivă, mai

adecă din carne, din os, iproci.

⁴ Scocurile, care lătineazăse să cheamă *canales*, pe aici să zic cetâmi.

vârtoase și mai întinse decât să cade vor fi, spre chivernisirea și înmulțirea duhului celui de viață puțin vor ajuta și, mai-nainte de vreme pătimind scădere, să vor strica. Drept aceea, organele, a căroră și vârtosimea, și întinderea va fi de mijlocie spre dobândirea sfârșitului care am zis, foarte întocmite vor fi. Acuma, dacă din duhul cel de viață traiul cel de toate zilele cu dânsul nu puțin amistuiaște și piarde, batăr că acela cu legiuită și cuviincioasă măsură dintru început trupului s-au întâmplat, batăr că traiul cu acela nu covârșăște modrul, batăr că organele sânt cuvioase și desăvârșit, ce va fi dacă sau acela în trup iaste mai în păstrat, sau traiul cu acela nu ține modrul cel drept, sau organele sânt mai slabe și mai neputincioase? Ce iarăș va fi dacă sau doauă dintru aceastea pricini, sau tocma tustreale vreodinioară laolaltă să vor întâlni? Dintru aceastea, oricareă să va întâmpla, mijlocie împotriva următorului rău alta nu iaste, fără ca de ainderea să să răscumpere, să să înnoiască și să să întregească scăderea, carea întru duhul cel de viață, prin necumpătatul cu dânsul traiu, s-au făcut.

3. Foarte de lipsă iaste a ști care modru, cel de prisosit sau cel în păstrat, întru răscumpărarea duhului de viață celui micșorat să să ție, sau care dintru aceastea de tot să să părăsască.

§ 6. Și de aceea urmează cum că viața cu atâta va fi mai lungă:

1. cu cât Duhul cel de viață în trup va fi mai de prisosit;

2. cu cât organele spre lucrare mai întocmite și mai bine chivernisite vor fi;

3. cu cât mai puțin din începătura cea de viață traiul cu dânsa va amistui;

4. cu cât mai de prisosit aceea ce să amistuiaște de ainderea să va răscumpăra.

§ 7. Dintru acestea, dacă sau una, sau mai multe, sau tocma tuspaturu amintrelea vor fi, nu poate fi ca viața să nu fie mai scurtă, iară sânt lucruri, sânt stări-împrejur nu puțințele, care aceaste patru care am zis pot sau să le mărească, sau să le micșoreaze. Oricine aceale, care în saduri, în ierbi, în tufe, în arbori stătorniceaște să întâmplă, mai strădălniceaște a le cerca și mai cu luare-aminte a le socoti va voi, acela alte dovediri, cu care despre adevărul lucrurilor de la noi zise să să întărească și deplin să să învingă, nu va pofti.

Cap 2

PÂNĂ CÂND TRĂIESC SADURILE?

§ 1. Prin saduri nu numai ierbile și ierburile, ci și tufele și arborii și toate (*vegetabilia*) ceale crescătoare să înțeleg, a cărora fealuri, batăr că sânt cu numărul ca la patruzeci de mii, tătuș, noi în trei ceate le vom împărți. Sânt adecă: 1. care primăvara din sămânță sau rădăcină au odrăzlit, au crescut, au înflorit și au slobozit roadă, iară când soseaște sau treace toamna să sfârșesc, de aceaste sânt toate ierbile și ceale mai multe dintre ierburi sânt iarăș; 2. care trăiesc într-un an închiat, dară curund după aceea per, precum iaste floarea balzamului, jalea și cealelalte ierburi mirositoare; <3.> sânt mai pre urmă care în mai mulți ani, unele adecă în patru, altele în doisprezece ani, altele într-un jumătate de veac, altele într-un veac încheiat, altele în doauă, trei veacuri sau și mai mult trăiesc, pământului, podoabă, iară făpturilor celor însuflețite osibite folosuri aducând.

§ 2. Acuma, cum că sadurile în ceata întie cuprinse sânt cu viață scurtă, pricina iaste cum că și organe au mai moi și mai slăbănoage, și duhul cel de viață într-însele iaste mai în păstrat și și dintru acela grabnica lor creăștere

și a florilor, și a rodurilor sau a semințelor vărsare mai mult decât să cade amestuiască.

§ 3. Iară, fiindcă sadurile întru a doua ceată cuprinse stau din părțile care sânt pline de oleiu de balzam și de duh, de îndămână iaste a încheia cum că începătura cea de viață întru aceale iaste mai multă și, fiindcă aceea mai târziu să deșartă, ce și nu ne iaste cum că aceale pre ceale din ceata dintâie cu veața le întrec, care întru aceale să poate înmulți și îndelunga, dacă ce întru dânselle e netrebuincios cu bună rânduială mai adeseori să va răteza, cu carea nevoiță să face de laveandula trăiaște patruzăci de ani.

§ 4. Iară tufele și arborii de la maica lor firea și mai mult, și mai iscusit duh de viață au primit și întru deșertarea aceluia sânt mai zăbavnici, fiindcă și cresc pă încet, și și întru înflorire și rodire sânt negrăbitori de-acia, fiindcă spre aer mai sus să rădică și în toate laturile își întind ramurile sale, scădearea duhului său celui de viață, care întru creaștere o au pătimit, lezne și-o răscumpără. Pă lângă acestea, duhul cel de viață a acestora, cu acoperământul lemnului și a scoarței ocolit fiind, toată năvălirea lucrurilor celor din afară o biruiesc și viața și-o lungesc. Pântru acestea pricini, a tufelor și a arborilor viață iaste mai lungă decât a celorlaltele (*veghebabiliam*) crescătoare, care în ceata întie și a doua să cuprind.

§ 5. Dară și între tufe și arbori iaste osibire, căci arborii cei mai mari și mai groși trăiesc mai mult decât ceialalți, așa ulmul, arțariul, fagul și chedrul mai mult de cinci veacuri, de unde putem socoti câtă iaste întru aceștea mulțimea duhului celui de viață, carea, fiindcă prin înălțimea și multă cuprinzătura lor foarte bine să chivernisească și să înmulțească și fiindcă scoarța lor cea tare dintru aceea puțin a să deșerta îngăduiaște, nici vărsarea florilor și a roadelor mult aminstuieste și, degrab

și lezne, scădearea, carea întru aceastea o au pățimit, și-o răscumpără.

§ 6. În puspan^[4], în chipru de Țara Tălienească^[5], în arhet, în nuc și în păr, lemnul iaste mai vârtos decât în teiu, tătuș, cum că acesta decât aceia mai mult trăiaște dovedit iaste; de care lucru doară să va minuna cineva, socotind cum că metalumurile, și petrile, și ceale de acel feal cu cât mai vârtos să țin deolaltă cu atâta stricării stihiiilor sale mai tare să împotrivesc și strâmbătățile aerului mai îndelungă vreme fără de vătămare le suferă. Însă acea vârtosime, carea pre aceastea le ajută, arborilor și tufelor foarte multă stricăciune aduce, căci, fiindcă fără de organe pacinică și întreagă viață nu poate să fie, și fiindcă a acestora deregătorie iaste precum ceale netrebuincioasă de la trup a le osibi și a le lăpăda, așa de pretutindinea a strânge umezeli și aceale prin trup a le rășchira și întru ființa lui a le întoarce, aceale dacă mai vârtoase decât e cu cuviință și de-acia spre mișcarea cea lezne neîntocmite vor fi, va trebui ca aceale, mai degrab împedecându-li-să și oprindu-li-să mișcarea, să stea în loc, umezealele să zacă fără de lucru și, mai pre urmă, să urmează boală, carea să aducă moarte fără de vreme.

§ 7. Făpturile ceale însuflețite, când, dintru un loc într-altul umblând, prin aceasta muștii și vinele adeaseori și le întind, mai de prisosit primesc umezeli, nimica de aceastea celor (*vegheabilia*) crescătoare nu să întâmplă, cărora de ajuns iaste cu duhul cel de viață întru atâta a să folosi, cât să să chivernisască, să crească și șie aseamenea sad să odrăzlească, întru această mai de pre urmă lucrare foarte mare parte a începătorei ceii de viață răpun. Iară foarte plăcută ochilor privealiște iaste cu câtă pompă și mărire tot fealul de sad, când vine orânduita vreme, a înflori să pripeaște, iară dimpreună cât iaste de scurtă această a florilor mărire și mândrie, abia născându-să, ș-au arătat podoaba sa, abia au căutat spre sine și, iată,

gălbinesc, să uscă și semințelor și rodurilor dau loc, care, când la coacere au ajuns (*veghetabilia*), crescătoarele aceale sau preste scurt moartea le apucă, sau, de puteare lipsindu-se, somnul cel de iarna le cuprinde, având iarăș a-ș înnoi putearea sa și la viață noauă a să întoarce. Atâta iaste piarderea puterii, carea săvârșita naștere o aduce, iară aceasta mai cu samă sadurilor acelora s-au obicinuit a să întâmpla, care, sau prin meșteșug, sau prin oarece întâmplare, mai degrab decât pofteaște firea, spre înflorire și rodire să silesc, căci, mai nainte de vreme, de începătura cea de viață lipsindu-să, îș apropie moartea.

§ 8. Căci, de obște, mărturiseaște speriița cum că ierburile, tufele și arborii, cu cât întru înflorire și rodire au fost mai grabnici, cu atâta au viață mai scurtă, dimpotrivă au, cât întru sporirea fealului său au fost mai zăbavnici, cu atâta au viață mai lungă.

§ 9. Căci ierbele de care să țin toate fealurile de bucate și foarte multe dintre ierburi, căci scădearea începăturai sale cei de viață de-ainderea nu pot să o răscumpeare, curund să uscă, și, în care an răsar, întru acela îș sfârșesc viața. Dară, fiindcă unele dintre ierburi și toate și tufele și arborii, primăvara, de la somn la privegheare, de la odihnă la lucrare, de la bătrânețe la întinerire le deștaptă, nici să zăbovesc, spre negrăită bucurie și folosință a oamenilor, cu frunze noauă și cu flori a să împodobi, grabnica moarte de la sine o depărtează.

Cap 3

PÂNĂ CÂND TRĂIESC DOBITOACELE?

§ 1. Batăr că vermi (întru cari, în locul sângeului, sânt niscai puroi albe și răci) au foarte moi și, de-acia, stricăciunii cei prea de aproape, supuse organe, tătuș, fiindcă aceștia sânt mai fără de niciun lucru, nici au mutări dinlăuntru, fără numai puțineale, și aceale, care le

au, ca și aceale din afară, nu multă putere poftesc, viața lor iaste lină și lungă. La această așa cumpătată folosire cu începătura cea de viață, fiindcă să adaoge săvârșirea aceea, cu care în forma sadurilor întineresc și părțile ceale perdute îș întregesc, moartea sa în mai mulți ani le îndelungă.

§ 2. Pre jiganii schimbarea carea o au le ajută; adecă, din ou mai-nainte să naște viarame, a căruia, fiindcă numai a mânca și ceale ce mănă a amistu iaste lucrul, și fiindcă nici înlăuntru, nici afară de căsulia sa, nu-ș ostenește puterea sa, batăr că întocmirea trupului lui iaste proastă și slabă, tătuș, viața în oarecâțva ani și-o lungeaște. Acesta, după ce la cea de la fire hotărâtă a trupului său mărime agunge, o umezală oarecarea din inimă pă fir trăgând, să înfășură pre sine întâiu; de-acie, după ce-ș săvârșăște lucrul, întru această a sa țesătură pre sine să încuie, și, fiind fără de grige de cătră toate strâmbătățile aerului și ori de unde viitoarele stricăciuni, să dă pre sine somnului celui aseamenea morții, întru care stat, fiindcă nimica din începătura cea de viață nu-i scade, în oarecâteva săptămâni lezne îș poate ținea viața. Iară, după ce să deștaptă din somn, având aripi, și în forma fluturului ieșind afară, prin văzduhul cel ferbinte și prin desfătările florilor, fără de odihnă, împrejur zboară și mai pre urmă, sfârșindu-ș ouăle, înceată a trăi. Tătuș, întru acest stat al fluturului, fiindcă, începătura cea de viață deșărtându-o, de ainderea nu o răscumpără, numai puțineale zile, și, de multe ori, numai puțineale ceasuri trăiaște.

§ 3. Vermilor și jigăniilor mai de-aproape sânt șerprii, șopârlele și cealelalte, care au sânge reace. Jivinele aceaste, fiindcă cu începătura cea de viață trăiesc mai cumpătat, fiindcă părțile ceale perdute degrab și le întregesc, fiindcă de bătrânețe în tot anul să dezbracă, și fiindcă duhul cel de viață așa de vârtos îl au unit trupului, cât de la acesta foarte cu anevoie să poate despărți și au

viață foarte lină, destule arme au, cu care putearea morții de la sine să o poată depărta.

§ 4. Iară peștii și pentru că, fiind puțin lucrători, începătura sa cea de viață o amistuiesc mai târziu, și peantru că, cu solzi acoperiți și în băloasa oarecarea umezală mângiți fiind, toată din afară viitoarea stricăciune lezne o biruiesc, pre aceastea cu viața le întrec; așa, crapul și ștuca trăiește o sută și cinzeci de ani.

§ 5. Iară paserile, fiindcă și cu peane bine îmbrăcate sânt, și aceasta a sa îmbrăcăminte în toți anii și-o înnoiesc (iară sânt căroră și clonț nou le creaste), și în aerul cel slobod și nestricat foarte mult petrec, și mai toate de sfezi care să nasc din mânie și de pofța cea rea să feresc, viața în mai mulți ani și-o țin. Dintru aceastea, ceale mai mari, fiindcă și cu hrană mai bună trăiesc, și răsuflând din duhul cel de viață mai mult primesc, pre ceale mai mici cu viața le întrec; așa vulturul, șoimul și corbul trăiesc o sută de ani, nu mai puțin trăiaște lebăda pre carea, spre lungimea vieții, apele cu care să defătează o ajută, iară paserile ceale mai mici, fiindcă și organe au mai neputincioase, și duh de viață mai în păstrat, mai reapede îș sfârșesc viața – dintră care mai de frunte sânt sturzul și știglița – și trăiesc până-n douăzeci de ani, fiindcă, prin multa zburare întru înălțime, și organele și le întăresc, și duhul cel de viață întru sine îl înmulțesc, iară care abia zboară vreodinioară, precum sânt rațele și găinile, decât cealelalte mai curund părăsăsc viața. Pre cocoșul cel de găină mânia și prea multa neconținere din viață fără de vreamă îl izgonesc; aseamenea iaste soartea vrabiei, carea, așîșderea, pentru neînfrânarea, cu moarte grabnică să pedepsească.

§ 6. Fiindcă, și dintră dobitoacele ceale cu patru picioare, ceale mai mici, precum duh de viață, așa și putearea mai puțintică au, și, fiindcă scădearea începăturii sale cei de viață, carea prin traiul cu dânsa s-au amistuit, de

ainderea nu pot să o plinească, nu trăiesc mai mult de șapte, zece sau, când mai mult, cincisprăzece ani. Iară ceale mai mari cu mult mai lungă viață au. Așa, minunatul întru tărie leu și primitoarea de nevoiță cămilă trăiesc până-n șasăzeci, optzeci de ani. Iară elefantul, a căruia creșterea e zăbavnică, piala vârtoasă, dinții aleși, întocmirea trupului mare, putearea foarte multă, nu arareori o sută și cinzeci de ani, sau și mai mult, trăiaște. Pre urs leana și somnul cel mult, mai nainte de vreme, îl surpă din viață. Calul, batăr că și vârtute, și agerime de ajuns are, tătuș, fiindcă nici cu acoperământul perilor de vânturi, de ploi, de ger și de zăpadă destul să apără, și fiindcă umezealele lor sânt mai ajere și lezne să supun stricăciunii, preste patruzăci de ani niciodinioară nu treace. Pre lângă aceastea, pre unii dintru aceștia mulțimea lucrului și țiitura cea rea, pre alții ședearea cea multă și hrănitura cea mai de prisosit îi omoară. Boii, fiindcă oasele lor și cealelalte părți ale trupului sânt mai vârtoase și umezelilor închid întrarea, nu trăiesc mai mult de cincisprăzece sau doară doauăzeci de ani. Întru aceștia, taurul, întru pedeapsa necontenirii căruia, când ciurzii mai cu osârdie slugeaște, să supune, fără de vreme îș sfârșeaște viața.

§ 7. Însă de folos iaste niscai luări-aminte de obște despre viața dobitoacelor a aduce înaintea și întâiu, adecă: fiindcă a acestora umezeli neîncetat să întorc roată și mai cu nevoiță în noul trup să închipuiesc (care lucru sadurilor nu să întâmplă), și fiindcă aceastea dintr-un loc într-altul umblă, multe lucruri iscodesc, și organe, și mai multe, și mai suptiri au decât sadurile, și mai mult amistuiesc din începătura cea de viață, decât și însuși arborii. Deci, ca peantru aceaste pricini să nu le caute mai curund a slăbi din puteare și a să sfârși, purtătoriu de grijă Dumnezeu și duh de viață întru dânsele mai de prisosit au sădit, și aceea, cu carea cel duh să ține și să

înmulțește, pretutindinea o au vărsat, și cu gură, cu stomah și cu alte organe și vase așa le-au întocmit ca ce primesc să poată lezne amistui.

§ 8. De-acia, cu cât mai degrabă oarecare jivini în ou sau în pânțelele cel de maică să închipuiesc, cu cât mai curund cresc, și cu cât întru sporirea neamului său mai de cu vreme să deprind, cu atâta mai degrabă să topesc și per. Cu cât, dimpotrivă, mai târziu să nasc, mai pă încet cresc, și sporirea neamului său mai în multă vreme o îndelungă, cu atâta viază mai mult. Mai încolo, precum jivinele ceale leaneșe, zăbavnice și fricoase sânt mai aproape de moarte, așa ceale cu aceaste scăderi neîntinate de moarte sânt mai departe. Spre lungimea vieții ajută și de la fire datul acoperământ al trupului. Mai pre urmă, jivinele ceale spre umblare născute cu lungimea vieții nu pot să se aseameneze celor spre zburare sau înotare născute.

Cap 4

ÎN CÂTĂ VREAME TRĂIESC OAMENII?

§ 1. Patriarșii cei vechi, fiindcă și înfrânarea au iubit, și (întru lucrarea pământului și pășunea dobitoacelor deprinzându-să) viața prin corturi și colibi, întru aerul cel bine întocmit sănătății, și-o au petrecut, precum Sfânta și Dumnezeiasca Scriptură adevărează, foarte lungă viață au avut. Și, ca să nu grăim despre cei ce au fost înainte de potop, de a căroro ani poate rămășițele să minunează, cum că Avram o sută șaptezeci și cinci, Iosif Eghipteanul o sută și zece, Moisi o sută și doazeci, Isus Navi, așșderea, atâția ani au trăit, dintru aceeaș Sfântă și Dumnezeiască Scriptură știm, ci tătuș această vrâstă, și atunci rară a fi fost, din cuvintele lui Moisi să culeage.

§ 2. Fiindcă și grecii era iubitori de înfrânare și nevoință, la cari tinerețele cu lupta, cu săgetarea, cu

alergătura, cu aruncarea teiarelor și cu alte jucării, care și poftesc, și înmulțesc putearea, a și le deprinde, foarte des în băi a să scâldea de toate zilele lucru era. Întru acest chip, nu puțini dintră dânșii optzăci, noauăzăci, o sută de ani și mai mult trăia.

§ 3. Asemenea obiceiuri fiind și la romani, și și bună liniștea văzduhului (fiindcă nu era atâta zăduf în Italia, cât acuma prin atâta pustiire a pădurilor s-au pricinuit) părținindu-le, și nevoița în mai multă cinste fiind, și întru aceia foarte mulți a fi fost cu viață lungă și, de-ainderea și mai cu samă din acea scriere a împărăției romanilor, Careacala^[6], șaptezeci și șas de ani de la Hristos, prin Veșpasian^[7] a să fi făcut, pomenește Plinius^[8], să cunoaște, căci cu acel prilej, precum acel istoric pomenește, numai în partea aceea a Italiei, carea să zice Media^[9], s-au aflat o sută și treizăci și patru de oameni mai mari de o sută de ani; patru, cari au fost de o sută și treizăci și patru de ani, trei, iarăș, cari o sută și patruzeci de ani au fost lăsat. Și pre vremile acealea, și acuma, cetățile și orașele ceale mai mari în rândul lungimei de viață, mai cu samă pruncilor celor mici, sânt mai stricătoare decât orașele și satele ceale mai mici.

§ 4. Batăr că în toate ținuturile au fost și sânt oameni cu viață lungă, tătuș cum că mai puțini de aceștia să află în ținuturile acealea, întru care sau zăduful (precum iaste Abisinia), sau gerul (precum iaste Groenlandia), sau josimea (precum sânt ținuturile ceale cu Albișul împrejurate), sau înălțimea locului (precum iaste Helveția), sau uscăciunea (precum iaste Siria), sau umegiunea (precum iaste Holandia) mai de prisosit sânt, cu îndrăzneală putem zice cum că cu cea asemenea și de mijlocie umezală a aerului viața mai îndelung să chivernisește, Britania, Dania, Laponia, Chiprul, Ostroavele Țicladei^[10] și alte cu marea sau alte ape udate ținuturi întru destul arată.

§ 5. Unde zăduful și gerul, unul, altuia, mai iute urmează, sau unde aerul acuma iaste greu, acuma ușor, acolo (fiindcă grabnicele aceale schimbări în trup mai cu grea puteare lucrează, și și ceale mai bune organe le vatămă, și duhul cel de viață îl amistuiesc) oamenii sânt cu viață scurtă; și aceasta iaste pricina de în ceale mai multe laturi ale Țării Ungurești și în Țara Nemțască puțin<i> oameni ajung o sută de ani. Iară, cum că în Britania și Dania și Șvedia oamenii viază mai mult, cel ce istoriile celui mai de aproape și a celor mai dinainte veacuri le va ceti, va afla.

§ 6. Iară, întru accaste și alte ținuturi, oamenii cei ce cu de pururea nevoiță a înțelepciunii și a osibitelor învățături și mintea și-o cuprind cu mai mult, și decât de apropielui său a folosi voind, mai mult trăiesc, cu adevărat, decât oamenii cei leaneși, cari tălantul cel dat șie îl îngroapă în pământ. Iară, tătuș, oamenii cei ce întru lucrurile trupului să deprind, precum sânt corăbierii, pescarii, vânătorii, ostașii, grădinarii, lucrătorii de pământ și oamenii cei de pre sate, fiindcă lucrul și duhul cel de viață și organele lui le întărește și le crește, decât aceștia au viață mai lungă. Al celor leaneși soartă almintrelea fiind, cei ce să supun, aceia în zădar îș vor făgădui șie viață îndelungată. De-acii iaste cum că, în ținutul Tunetaniei^[11], în Țara Turcească, în Pearsia, în Italia, puținei oameni îmbătrânesc, dară și lucrul cel din modru în afară, fiindcă și organele trupului le slăbește și duhul cel de viață în deșart scurtează viața, aceasta fac și lucrurile celor ce le trăbuiește mai năsalnică căldură, pântru aceea, cei ce la sare și la colburile ceale topitoare de metalumuri lucrează și făcătorii de seare arareori îmbătrânesc, batăr că aceia și cu beutura cea multă îș pricinuiesc șie aceasta.

Iară, decât a tuturora, mai rea iaste soarta săpătorilor de metalumuri, cari, fiindcă în pământ, de lumina soarelui

și aerul cel mai limpede fiind lipsiți, și osăbite și stricăcioase abururi primind, își săvârșesc lucrul său, decât tot mai degrabă să pristăvesc.

§ 7. Așișderea, cei ce neînfrânări poftesc, ceii reale, mâniei și mâhnirei inimii să supun, niciodinioară nu vor avea viață lungă, căci bucatele peste modru primite și mai cu osârdie gătite mai tare scurtă viața decât bucatele ceale de rând și proaste, cu împăstrare primite.

§ 8. Până când în oarecarea cetate s-au ținut oamenii după preaițeleaptele legi ale firii și le-au întocmit, până atunci și viața lor au fost mai lungă, iar, după ce de la calea acelora s-au abătut, și viața au început a le scădea, cari cum la viața cea mai dinainte, adecă la înfrânare, la rândul cel drept, la lucru, s-au întors îndărăt. Așa, Izvoditoriul firii pre aceia cari orânduialelor Sale să supun, cu lungime de viață a-i dărui, pre cei ce acelora să împotrivesc cu scurtarea vieții a-i pedepsi s-au obicinuit.

§ 9. Batăr că mai multe fâmei decât bărbați îmbătrânesc, tătuș viața cea mai lungă bărbaților să îngăduiește, la carea partea cea fâmeiască nu poate să agiungă.

§ 10. Pre robii cei în Africa, cu bani cumpărați și cu corăbiile în America duși, mutarea aerului, despărțirea de părinți și de rudenii, și de-aciaa purcezătoarea obidă și întristare, dorul patriei sale, dosăzile stăpânilor săi, care pre mare și în America le pătimesc, așișderea neîncetata întru a zăharului, a tăbacului, a (*cacaonie*) dulceții cei neagre și a piperului indicesc, și a altora roduri de această lucrare, deprindere și țiitura cea rea, și nesuferita pălitură a soarelui mai nainte de vreme cu moartea a să înjuga îi silesc. [...]

ÎMPĂRȚIREA 3

Cap 1

CE IASTE DE LIPSĂ OMULUI A FACE
 CA VIAȚA SA SĂ O LUNGEASCĂ?
 CE, PENTRU ACEAEA, SĂ NU FACĂ?
 CE, IARĂȘ, SĂ FACĂ?

§1. Fiindcă, din începutul lumii, totdeauna oamenii au iubit viața sa, putem socoti cum că aceia toate căile și modrurile, cu care aceaea să și-o poată îndelunga, le-au cercat, și, așa, acel lucru multora după pofta inimii sale le-au urmat, și li s-au întâmplat de, cu migilociți spre sfârșitul său foarte întocmite, au trăit. Când, dimpotrivă, mulți, cu neștiința și credința cea deșartă amăgindu-să, la deșearte, nefolositoare și tocma vreadnice de răs meșteșuguri s-au întors. Alții, adecă, au socotit cum săracul leul, fecioara, țapul și alte planete și seamne de pre ceriu viața omenească mai lungă sau mai scurtă, mai fericită sau mai mișea pot să o facă, cum că mult face în ce ceas te-ai născut sau de acesta și acela lucrate, apuca sau a-ți slobozi sânge și altele fără de sfârșit. Alții, la acelaș scop căutând, deschilinită vârtute punea în metalumuri și, vărsând și amestecând laolaltă cusutoriul, plevul, plumbul și alte metalumuri, aceale cu osibite figuri însemnându-le și la grumazi purtându-le, multora fealiuri de boale și însuș morții a să împotriva să nevoia. Înainte de trei, patru sau cinci veacuri, meșteșugul oarecare seamne maghicești făcând și zugrăviturile stealelor bine laolaltă înpreunându-le, viața mai fericită sau mai lungă a o face întru atâta cinste au fost, cât bărbați iscusiți întru aceleia nevoi în multă vreme de folos a fi au judecat, și acela, cu alcătuirea multora cărți luminându-l, de obște a-l învăța nu s-au îndoit. Până ce, mai pre urmă, în veacul al cincisprăzeacelea, s-au sculat un bărbat, oarecarele Filip Aureol Theofrat Paracheals Bombast de la Hoheanhem^[12],

foarte iubitoriu de mărire deșartă, care această și alte lucruri de la doftori și alți bărbați iscusiți laudate și întărite lepădându-le, cu cuvântul și cu condeiul s-au fălit cum că el toate boalele a le vindeca și a fieștecăruia viață a o îndelunga poate. Acesta, prin jumătate parte a lumii umblând, având cunoștința metălăriei și a hemiei și, arătând niscai leacuri, până atuncea necunoscute, și cu cuvinte pline de taine trăind, zicea cum că el au aflat și are piatra nemuririi. Drept aceea, întru atâta au umplut de minune pre toți, cât din toată Europa, alții ca să să vindece de ceva boală, alții ca pre un om așa de minunat să-l vază, să ducea la dânsul. Însă, batăr că piatra nemuririi în mâni o avea, tătuș, viața sa de la cincizăci de ani mai încolo neputându-și-o îndelunga, au arătat cât de puțin crezământ trăbuie să aibă făgăduialele lui.

§ 2. Acestuia au urmat și până astăz urmează nu puțini trazoni de aceștia, dintră cari unii singur sărilor, alții tincturilor aurului, alții ființelor, alții electuariumurilor, așîșderea unii magnetului, unii jintuirilor și somnului cu meșteșug agonisit, alții, așîșderea, altor mijlociri boalele toate și însaș moartea o supun, și, prin aceastea, a o conteni voiesc. Însă toate migilocirile aceastea, fiindcă și ațiță trupul, și îl aprind, prea tare îl întărâtă, și pofta, cu toate lucrurile, până la desfătare a trăi o înmulțesc, și vinele și organele vieții le usucă, morții mai tare deșchid, decât închid, întrarea.

§ 3. Nu cu mulți ani înainte de acestea, unii dascali și ocârmuitori ai tinerilor drept și neînșălătoriu modru de a împedeca boalele și a lungi viața a fi aflat au crezut, când băile ceale răci, haină și în prea aspra iarnă, foarte ușoară deprinderi de toate zilele, până la îngreoiarea trupului tinerilor au comândat, prin care, bine învărtoșindu-să de toate strâmbătățile vremilor și ale aerului, și alte întâmplări oricare, nestrăbătuți oarecumva făcându-să, trupul totdeauna întreg să și-l ție și bătrânețelor târzuu să-l

supuie. Cu adevărat nu tăgătuim cum că, spre lungimea vieții, mult folosește dacă trupul nu iaste prea întărităcios, nici tuturor năvălirilor lucrurilor celor din afară să supune, și cum că, în trupul așa întocmit, din puterile ceale de viață mai puțin să amestuiască, mai pre urmă, cum că oarecarea învârtoșare trupurilor folosește, însă, dacă aceea va trece preste hotar, nimene între înțelepți nu a tăgădui cum că (fiare) firuțele ceale mai de pre urmă învârtoșare și țepenie mai mare decât să cade trăgând, și mișcarea cea cuvioasă a organelor, și umblarea cea slobodă a umezelilor să va împedeca, și și bătrânețele și moartea mai degrab vor sosi, căci, nici în oameni, nici în cealelalte viețuitoare însuflețite, singură vârtosimea tot lucrul întregimea îl hotărește, și, cum că aceasta așa iaste, peștii așisderea sânt dreaptă dovedire, a căroră, batăr că nici oasele, nici vinele, nici carnea nu sânt așa tare legate laolaltă ca și a multora altora jivine însuflețite, tătuș decât aceastea mai lungă viață au.

§ 4. Drept aceea, aceștia mai mult decât să poate pofea, alții, dimpotrivă, mai puțin decât e destul, cari, jigăniile, adecă vermii, și muștele, și cealelalte de acest feal, în orânduite vremi, cu somnul cel aseamenea morții a să cuprinde și iarăș la viață a să întoarce văzându-le, au nu (zicea) și oamenii întru acest chip a adormi și iarăș a dobâdi viață vor putea, și așa viața omenească mai fără de sfârșit să va face? Însă nu văd aceștia, cari, această priveghind, visază, cum că acest feal de somn în om nici într-un chip nu poate să fie – căci că viețuitoarele, care somnul acel stătut și îndelungat îl primesc, de la acela, și când priveghează și viază, nu sânt așa departe ca omul, de-aceea, fiindcă în somn iaste foarte mare mulțime a vieții. În ce chip aceasta, de la obicinuitele sale lucrări, așa în lungă vreme a să trage îndârăpt ar putea? Dară, de aceea, aceale viețuitoare mai lezne pot a să lipsi de răsufare, iară trupul omenesc aer și, cu acela, căldură și

duh de viață neîncetat a primi din afară și a trage trăbuiește. Pe lângă aceea, sufletului omenesc, ca să simtă, să înțeleagă, să gândească, să cuvinteze și cealelalte să le săvârșască, îi trebuiesc organe suptiri. Cât de curund aceastea, dacă duhurile ceale de viață să vor odihni, vor trăbui a să usca și a să face spre lucrare netreabnice. Ci va zice cineva: nimica nu iaste peantru ce omul în chip să nu-ș leasă putearile sale ca să sârbeaze și, fiind fără de nice un lucru, viața să și-o lungească, însă, dacă omul sărbând ș-ar petrece zilele vieții sale, ar fi doară numărul anilor săi mai mare, dară viața nicidecum nu ar fi mai lungă, căci viața omului nu întru aceea iaste pusă, ca în ospeațe și în somn să petreacă, ci întru aceea ca, cu puterile și săvârșirile șie îngăduite, să trăiască, ca aceale să le lucreaze, ca și spre folosurile sale și ale de-aproapelui să să nevoiască, ci întru aceea ca folos și desfătare altora să aducă, și de la alții așisderea să primească. Aceasta, de la dânsul, toată mulțimea lucrurilor celor zidite poștează și așteaptă, însă, dară, de ședea nici aceea nu are ca numărul anilor să-l înmulțască, căci, cât de lezne veacinică odihnă trupului îngăduind, aceale multe și suptiri organe și mai gingașe părți ale lui, și plecăciunea, și săvârșirea suferi, și a răsufării, și a umblării, cu un cuvânt, a toată întocmirea cătră sfârșiturile sale și o ar piarde, și, fiindcă în toate mădulările mult s-ar grămădi, iară puțintel s-ar osebi și s-ar lepăda afară cât de lezne întrate, prisosință, lacrimi, boale și, mai pre urmă, moarte fără de vreamă ar urma. Pildele ceale de toate zilele ne arată cum că oamenii și cealelalte viețuitoare însuflețite, întru care leanea s-au încuibat, mai adeseori bolesc și mai degrab să stâng.

§ 5. Iaste mai încolo un feal de oameni cari puterile și săvârșirile sale preste modru le nevoiesc, ca lucrurile sale cu grabnic sfârșit să le încoroneaze, socotind cum că, dacă în scurtă vreamă mult vor lucra, de nu vor și ajunge

multe zile, tătuș mult vor trăi, iară, au iaste oarecine care în puține ani toate să le săvârșască? Fiindcă atâtea și așa de greale nevoițe mai lungă vreme poftesc, până ce pre voie urmează, până ce la săvârșire și la rodire sosesc, însuș acest, de la Dumnezeu întru noi însuflat, duh, care pre noi ne însuflețază, vreme și steriintă pofteaște, ca toate săvârșirile sale să și le dovedească și la săvârșire să le aducă. Au, oare, cineva, fie oricât de iscusit, la atâția oameni, la câț ar trăbui și ar putea folosi-va, dacă nici la patruzeci de ani nu va ajunge?

§ 6. Alt feal de oameni sânt cari, întru desfătări a înota, și, în scurtă vreme, cu tot ce e desfătător a să îndestuli poftesc, socotind, așisderea, cum că, întru acest chip, în puțini ani destul de mult vor trăi. Socotință greșită, căci ce? Au flutur vom zice a fi omul, a căruia iaste nu numai a mânca și a să desfăta, ci și a lucra, a folosi și a adaoge, a face bine? Ci, de vom și îngădui cum că omul numai spre desfătări iaste născut, tătuș, neînfrânându-să pre sine în traiul cu desfătările sale, dintru acest sfârșit al său curund a-i cădea, căci, puterile trupului și organele degrab slăbindu-i, ar veni mai pre urmă, ba în sus ar zbura cătră dânsul vremea acea jalnică, întru carea pre dânsul desfătarea ca pre un stârv putred l-ar părăsi sau cu adevărat puțintel l-ar mângâia. Când multe zile, ba încă luni și ani, c<ei> ce o vor având și de toate scârbindu-să ar petrece și, șie și altora greu fiind, fără-ncetare cu boalele s-ar lupta. [...]

GHEOGRAFIA SAU SCRIEREA PĂMÂNTULUI,

întocmită după orânduiala cea mai noao, așezată
pentru 4 părți ale pământului, adecă: Europa, Asia,
Africa, America, cu tot cuprinsul lor, acum întâiu de
un iubitoriu de neamul românesc pre românie
tălmăcită și dată afară la lumină.

TOMU I

Cu toată cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov
s-au tipărit la Buda, în Crăiasca Tipografie a
Universității Ungariei. 1814*

Cătră cetitoriu!

Precum lumea aceasta o au făcut Însuși Dumnezeu, după a Sa cea nemărginită puteare, și toate câte au făcut Dumnezeu sânt bune foarte, foarte, așa preafumos lucru iaste și vreadnic de duhul omului a cunoaște pământul acesta, pre carele lăcuiesc muritorii oameni, cu carea cunoștință de ce, de ce mai vârtos ne deșteptăm a lăuda pre Făcătoriu. Ba nu puțină, cu adevărat, desfătare sânte omul întru inima sa, când ținuturile împărățiilor și a crăiilor ceale mai de departe, cetățile, orașăle ceale vestite, țările și neamurile ceale cu deosebite obiceiuri vreadnice de pomenire, prin singură scrierea, și le pune înainte, fără de a avea lipsă, cu multă cheltuială și cumplite primejdii, să ajungă pre acolo a le privi cu ochii. Ba încă cu neputință e a vedea cineva toată lumea. Dară prin aseamene gheografie ni se împărtășește noao știința și obiceiurile a

* Transcriere și note: Otilia Urs.

toatei lumi, după cum tuturor neamurilor celor polite se făcu priimită și bine plăcută.

Numai noi, românii, carii ne tragem de la cel mai slăvit neam al romanilor, până la aceste vremi de o știință așa scumpă și neprețuită tocma eram lipsiți. Dară acum, în zilele preainălțatului și preamilostivului nostru împărat, Franțisc I al Austriei^[1], se ivi și aceasta. Nădăjduind și alte vreadnice cărți a se tipări în limba românească, spre literatura aceștei limbi și spre nu de mijloc folos acestui națion.

Un iubitoriu de
neamul românesc

Izvodirea gheografiei

Gheografia iaste cuvânt grecesc, alcătuit din doao cuvinte, adecă: γή și γροαφή, care în limba noastră va să zică „scrierea pământului”. Când se scrie un loc singur, această scriere se numeaște *topografia*; când se scrie un ținut mai mare, unde se cuprind sate și orașe, se cheamă *horografia*; iară osebit *geografia* se zice scrierea a tot pământul.

Gheografia se socoteaște în trei chipuri, adecă: *gheografia istoricească*, carea cuprinde în sine arătările de trebuințat țărilor și lucrările care le-au luminat; *gheografia filosofească*, carea cuprinde în sine arătările firești a locurilor sau istoria cea firească a lor; *gheografia matematicească*, carea însemnează chipul pământului și părțile lui, ba lângă aceste ajunge și arătările cerești ceale ce stau în drept, de-l luminează.

Fiind pământul de alții măsurat, pre urmă ajunse această învățătură și la romani. Deci, Iulie Chesariul^[2] au măsurat toată împărăția sa în miluri, puind măsurile în marmore.

Supt împăratul Antonin^[3], Clavdie Tolomeiu^[4], cel din Alexandria, scrise, după cum pământul era însămnat, și puse depărtările în grade și minute, după măsura lui Posidonie^[5], izvodind lățimea și lungimea, carea întocmire se află a fi cea mai apropiată de această măiestrie.

Cei de mult nu știia că oceanul încunjură pământul și credea că, supt brâul cel cald, nu poate nimene să trăiască; nice de America și nice de pământurile ceale de la amiază și de la miazănoapte. Ba nice măsura cea adevărată a globului nu le era cunoscută, nice apropierea magnetului, că trag la un pol și la altul. Și, așa, multe veacuri stătu lumea întru această neștiință.

După aceea, apucându-se arapii^[6] cu de-adinsul de învățătura gheografiei și aflând pusola magnetului și telescopium, adecă unealta cu carea se vede departe, micrometru, adecă a măsurii ceii mici, și orologhion apendolu, adecă cumpăna și măsura ceasornicului cu carea măsură timpul, deaderă un alt înnoit ajutoriu la învățătura gheografiei, totuși, încă necunoscută deplin.

Iară la anul 1736, după porunca craiului franțozesc Ludvic al 15-lea^[7], s-au pornit doi academici, unu spre Ecvator, și altul spre Pol Arcticu, pentru ca să însemneaze chipul și mărimea pământului și, după toată osteneala ce au făcut, s-au aflat că pământul nu e sferic, adecă tocma rătund, ci puțin lungureț, cuprins întră doi poli, și, așa, s-au îndreptat toate cărțile gheograficești.

Trimis-au, curând după aceea, și alți doi, pentru mai bună încredințare, la acealeși locuri, și aceia încă așa afluă tot lucrul.

La această învățătură a gheografiei iaste de lipsă, mai nainte de toate, aceste cuvinte sau nume a le ști și a le priceape bine, care slujesc la aceasta: răsăritul, apusul, amiază, miazănoapte, pământ întărit sau statornic, pământ ostrov, limbă de pământ, ostrov prins de pământ sau jumătate ostrov.

În mare se cheamă golfuri sau boazuri, strâmturi, băi, după cum se va vedea mai jos tâlcul lor.

Răsăritul, apusul, amiazazi, miazănoapte au și alte nume, cu care corăbiiarii și gheografii, în cea mai multă parte, se slujesc cu aceale numiri.

Răsăritul îl numesc ost; apusul, ost-vest; amiazazi, sid; miazanoapte, nord. Mai adaogă corăbiiarii a da și alte nume, zicând: ost-sid, ost-nord și altele. Iară întru această carte se vorbește, deobște și în puține cuvinte, de ceale căpetenii, și aceale ce le numesc corăbiiarii slujesc nateiei, adecă meșteșugului corăbieresc.

Răsăritul zicem că iaste unde iase soarele dimineața, că de-a pururea se află de-a dreapta, când unul șeade de caută pre o carte topograficească, făcută cu orânduială.

Apusul iaste unde apune soarele sau se ascunde supt al nostru orizon, că stă de-a stânga celui ce caută pre carte.

Iară miazanoapte, din fața sau deasupra cărții. Amiazazi, dedesuptul cărții sau în locul dincătrău șeade omul. Aceaste doao, de multe ori, se cheamă alminteri.

Miazănoapte se zice Pol Arcticu. Amiazazi, Pol Antarcticu. Pământul statornic sau întărit iaste o parte mare de pământ, carea se poate călători preste tot, fără de a trece marea.

Ostrovul sau insola iaste un pământ încunjurat de apă.

Limbă de pământ e un sul din pământul statornic intrat în mare.

Ostrovul prins de pământ sau jumătate de ostrov, ce se zice peninsula, iaste un pământ împrejurat de apă, dară de o parte se ține de pământul statornic, care se pare că ar avea o poartă, după cum e Crimul^[8], Morea^[9] și altele.

Golful iaste un sân de apă intrat din mare pintră pământ. Băile, iară, sânt niște cotituri de apă, dară la intratul lor sânt strâmte, și înlăuntru largi, întru care pot șeade corăbiile fără de frica vânturilor.

Strâmturile sânt ca niște râuri, care în multe locuri ies dintr-o mare într-alta, care se cheamă și boazuri, după cum e Boazul Țarigradului^[10], al Engliterii^[11], după Franția, și altele. Când iase apa din mare, ca un sul sau limbă pîntră pămînt, iar se cheamă strâmtură sau boazi.

Lac se cheamă când o apă e încunjurată de pămînt, de nu are curgere nici într-o parte, după cum iaste lacul de la Sodoma^[12].

Râurile sânt izvoară din pămînt, și, adunându-se multe într-un loc, se fac ape mari sau râuri curgătoare, care se varsă toate în mare.

Noi întru aceastea nu avem multe despărțiri în nume, căci sântem obicinuiți a zice: apă mare, apă mică, râu și părău, și locul de unde vine apa zicem: în sus, iară încătrău curge zicem: în jos, și, șezând omul cu fața încătrău curge apa, îi dăm nume după starea omului, de-a stînga și de-a dreapta.

Aceaste numiri, în sus și în jos, în dreapta și în stînga, sânt trebuitoare la gheografie, dară trăbuie a se înțeleage bine împărțirile, căci, unde sânt locurile mici, se numeaște după curgerile apelor, iară unde sânt largi, după cum sânt împărțirile feații pămîntului; la aceale împărțiri se zice în sus, spre apus, și în jos, spre răsărit, și miazănoapte în stînga, și amiazăzi în dreapta.

Nu fără preț lucru iaste să cuvîntăm ceva și despre numirile vînturilor.

Vînturile sânt aceaste: 1. Cel de cătră aceaea parte, unde se veade răsărirea soarelui, atunci când e zioa potrivită cu noaptea; pentru că se veade a veni de supt soare, se zice *Subsoran*, lătimeaște *Subsolanus*, greceaște *Α'πληώότης*. 2. Cel de la răsăritul de iarnă, de la asemănarea zburărei vulturului, pentru că suflă înalt, se cheamă *Vulturn*, latineaște *Vulturnus*, greceaște *Ευροç*.

3. Cel de la amiazăzi se numește *Austru*, latinește *Auster*, grecește Νότος. 4. Cel de la apusul de iarnă, pentru că suflă de cătră Africa, întră *Austru* și *Zefiru*, se anumește *Africanu*, latinește *Africus*, grecește Λίψ. 5. Cel de cătră acea parte, unde se veade apusul soarelui, când e zioa potrivită cu noaptea, se zice *Favorin*, lătimește *Favorinus*, pentru că suflă cald, grecește Ζέφυρος. 6. Cel de la apusul solstițial de vară, adecă de la apusul soarelui, când e cea mai lungă zi a anului, se zice *Coru*, lătimește *Corus*, grecește Ἀργέσθης. 7. Cel de la miazănoapte se zice *Septentrion*, latinește *Septentrio*, grecește Ἀπαρηθία. 8. Cel întră miazănoapte și întră răsăritul solstițial, adecă când e zioa cea mai lungă a anului, se cheamă *Acvilon*, latinește *Aquilo*, grecește Βορέας. 9. Cel întră miazănoapte și întră apusul solstițial se zice *Trascu*, latinește *Thrascias*, grecește Θρασχία. 10. Cel întră *Acvilon* și întră răsăritul potrivit zilei cu noaptea se anumește *Ceția*, latinește *Cetias*, grecește Κεχία. 11. Cel întră răsăritul de iarnă și întră amiazăzi se zice *Finicu*. 12. Cel întră miazăzi și întră apusul de iarnă se zice *Libanotu*. 13. *Evronotu*, cel întră *Vultur* și întră *Austru*. 14. *Mezu*, cel întră *Acvilon* și întră *Ceția*.

Mai sânt și alte vânturi, osebite numai a unor noroad, care de la oareșicarele ținut mai încolo nu purced, bunăoară cum e *Schiron* al *Atineilor*, cu puțin abătut de la *Arghestis*, țarei ceilalte grecești necunoscut.

Aliurea, același mai înălțat se cheamă Ὀλυμπιάς; unii îl numesc *Elespontu*. Unii au datină a porecli vânturile de la locuri mai vecine, dincătrău vin, cum e în *Ardeal* vântul *Murășan*, de la apa *Murăș*.

*Pentru împărțirea feței pământului.
Fața pământului gheografii o împart în 4 părți,
adecă în Evropa, 2. Asia, 3. Africa, 4. America.*

Această de pre urmă parte nu iaste multă vreme de când s-au aflat și nu s-au împlinit încă nici 330 de ani, și oamenii cei vechi, neștiindu-o, împărțea pământul numai în 3 părți, adecă: Evropa, Asia și Africa, și aceaste toate se țin una de alta, căci se poate călători în toate, fără de a trece pre mare, măcar că Africa vine ca un mare ostrov prins de Asia, întră Marea Roșie și întră Marea Albă; la a lor capete despre Araviia petrec aproape de Muntele Sinai. Iară America, până acum, s-au numit ca un mare ostrov, care iaste mai ca 2 părți de aceaste deasupra pământului. Dară acuma mulți din cei ce călătoresc au început a zice cum că America ar fi prinsă de Asia, după Pol Articu; fie cum va fi, aceasta nu ne strică, căci că noi voim a scrie locurile ceale mai cunoscute și de toți mai știute.

Partea întâiu PENTRU EVROPA

Evropa iaste așezată întră 36 și 72 grade de lățime, și întră 10 și 65 de lungime, adecă de la 36 de grade despre lățimea Ecvatorului, până la 72 de lățime despre Pol, și de la 10 grade de lungime despre apus, până la 65 despre lungimea răsăritului.

Lungimea pământului se cheamă de la apus spre răsărit, și lățimea despre amiazăzi spre miiazănoapte.

Evropa se hotărește spre miiazănoapte cu Marea Înghețată, despre răsărit cu Asia, despre miiazăzi cu Marea Mediteran (Marea Albă), despre apus cu Marea Atlantică. Și această parte de pământ iarăși se împarte în trei mari împărțiri. Și întâia parte e numită despre miiazănoapte, întru carea se cuprinde Rosia, Șveția,

Denemarcu, Norveghia, Britania (Englitera), cu ale sale ostroave, Irlandia, Cranladia^[13] și toată Marea Baltică. A doao parte cuprinde Polonia (Țara Leșească), Ghermania (Țara Nemțască), Gallia (Țara Franțozească). Împărțirea a treia, despre amiazăzi, cuprinde locurile care ține Împărăția Turcului în Evropa, Moldavia, Vlahia, Rumeli^[14] și altele care le ține Elveția (Șvițer), Italia, Spania, Portugalia și toate ostroavele Mărei Albe.

Lăcuiitorii Evropei sânt cu numărul la 182 599 000, adecă o sută optzeci și doao de milioane cinci sute noaozeci și noao de mii. Aceștia cu mult întrec pre lăcuiitorii celoralalte părți ale lumii cu polirea, cu meșteșugurile, cu învățătura, și sânt mai presus luminați; iară cu negoțătoria toate părțile lumii le-au supus loruși supt dare. Evropeanii sânt de osebite fealiuri de neamuri și foarte osebite întră sine limbi vorbesc.

Limbi căpetenii sânt: 1. Cea latinească, în carea singuri cei învățați grăiesc. Dintru aceasta sânt născute cea italienească, cea românească, cea frâncească, cea spaniolească și cea portugălească¹. 2. Limba cea nemțască, din care sânt urzite a holandilor, a inglezilor, a danilor și a svedilor. 3. Cea slovească. Dintru aceasta sânt izvorâte cea rusască sau muscălească, cea leșească, a bohemilor, a vendilor^[15], a bulgarilor, a sârbilor. Afară de aceaste sânt și cea ungurească, cea turcească, cea proastă grecească, a arbănașilor^[16], a armenilor și a țiganilor.

¹ Protopop Petru Maior, crăiescul revizor al cărților în Buda, au vădit în *Disertația cea pentru începutul limbei românești*, carea e adăogată la *Istoria cea pentru începutul românilor în Dachia*, cum că nu limba românească e născută din cea latinească, ci cea latinească e prefăcută din cea românească. *Vezi zisa Disertației, carea e vrednică a se ceti.*

PORTUGALIA ȘI SPANIA

Portugalia iaste o parte a crăiei de a Ispaniei, carea, sculându-se cu împrotivire, au ieșit de supt stăpânirea ei și și-au așezat craiu osebit de 174 ani.

Toată crăimea aceasta are în lung 120 de miluri, și în curmeziș 30 de miluri, dară iaste mai cu mult norod decât Spania. Craiul Portugaliei are mare stăpânire în America, și mai mult la braziliani; are iarăși multe locuri în Asia și în Africa.

Această crăie se împarte în trei părți: în partea despre apus și în mijloc, unde iaste Lisabon și scaunul crăimei, supt gradul de lungime 9, și de lățime 38; apoi în partea despre miazănoapte, unde nu are căpeteniia cetăților, dară are vaduri bune în mare; și al treilea, despre partea de amiazăzi, ce se numeaște și crăie, carea se cheamă Agarve^[17].

Lisabon iaste vad de mare, care îl face Râul Tago^[18], care cuprinde mai mult de un mil, și se vede despre partea râului ca un teatru, și are palaturi, besearici și case 38 000, și lăcuitori 300 000. Pre an, trăbuie la acești oameni până la 28 000 de boi, 1 200 viței, 27 000 oi, 12 000 porci și păsări de foarte mare sumă.

Râurile Portugaliei sânt Tago, Mino^[19], Dauro^[20] și Cvadiana^[21].

SPANIA

Crăiia Spaniei și a Portugalului sânt cuprinse de apa mării primprejur, despre răsărit până despre miazănoapte, și în cornul despre ost-nord se hotăresc cu Franția, cu un rând de munți dintru o mare într-alta.

Spania se împarte în 13 gubernii și toate au titulă de crăie, căci mai demult au avut fieștecare al său craiu, și, mai vârtos, în vremea când o stăpânea arapii.

Iară în vremea când s-au cununat craiul de Aragona^[22] cu crăiasa de Castilia, se uniră aceste doao într-o stăpânire, și, mai pre urmă, și cealelalte toate.

Craiul stăpânește cu o deplină stăpânire, dimpreună cu ai săi ministri.

Credința acestui norod, în toate ținuturile, iaste catolicească, și iaste un senat osebit numai pentru paza legii, ca să nu se strice, dând groaznice pedepse schimbătorilor de leage. Acest senat acum nu e mai mult întru acel chip, cum mai întâiu era.

Pământul aceștei crăii iaste năsipos și pietros, roadă de grâu face puțină, iară alte roduri de pomi are din destul. Lâna Spaniei e lăudată, cai și catări încă are frumoși și de mult preț.

Numele de ținuturile aceștii țări sânt: întâiu Galiția, carea e în capul țării din sus, întră nord-ost-vest și asupra țării Portugalului despre nord; apoi, întorcând pe supt nord, e Asturia și Bisgalia, și, mai jos, Navara, Catalugnea și Aragona, și prin mijlocul țării, spre apus, Castilia Veache și cea Noao și crăiia de Leon, iară la răsărit Valența; apoi spre amiazăzi, pe lângă strâmtoarea de Gibraltar, iaste Murghia, Granata și Andaluția. Râurile Spaniei sânt 6: Minho, Duro, Cvadiana, Cvadalcvivor^[23] și Ebro^[24].

Cetatea cea mai mare din Spania, unde iaste și scaonul crăimei, se numește Madrit. Are porți 15. Case mari, 7389. Bescarici, 77. Mănăstiri, 72. Spitaluri (case de bolnavi), 19, și lăcuitori are numai 150 000, întru care se numără neameși (spahii) 8 600, și călugări, toți catolicești, foarte mulți sânt în tot ținutul Spaniei. În Asia și America, de unde trage mare bogăție, încă are locuri destule, precum se va arăta, când vom veni la aceale părți.

Lăcuitorii Spaniei cu numărul sânt 11 milioane. [...]

MARELE PRINȚIPAT AL ARDEALULUI

Această țară, a Ardealului, iaste despre răsărit de la Țara Ungurească, ce se numește Transilvania.

Pământul Ardealului iaste bun, roditoriu în grâu, vin și poame; are miniere de aur, argint și aramă, ocne de sare. Se hotărește despre răsărit cu Moldavia și cu Țara Românească. Despre amiazăzi, cu Craiova, și despre apus cu Țara Ungurească, carea îl încunjură și despre miazănoapte. Are cetățile ceale mai mari și mai vechi: întâiu Bistrița, la hotarul despre Maramurăș, apoi, spre amiazăzi, Klauzenburg sau Clujul, unde stă acum și Gubernia Ardealului, pe apa Someșului, și aci iaste acum guvernator Exelenția Sa graful Gheorghie Banfi^[25]. Se numără lăc<i>tori 25 000. Pe apa Murășului, iaste Murăș-Vașarheiul, cetate crăiască, unde e Tabla cea crăiască^[26].

Și cătră începutul Oltului iaste Făgărașul. Aci iaste un pod stătătoriu pe apa Oltului, foarte minunat; apoi cetatea Brașovului, cetate mai mare în Ardeal, cu norod mult, anume, lăcuitarii sânt cu numărul 20 000. Partea cea mai mare acestora sânt români și cu multe fealiuri de meșteșuguri, lăcuit cu multe națioane de oameni. Fiind supt munte, are izvoară de ape foarte bune. Ba are, întră alte, și o besearică românească de Leagea Grecească neunită, foarte frumoasă și împodobită. Apoi, mai spre apus, Sibiiul, cetate mare, unde iaste și lăcuința episcopului românesc de Leagea Grecească, pravoslavnic, carele astăzi iaste preasfințitul Vasilie Moga^[27]. Aici iaste un seminarium de clirici, de Leagea Grecească pravoslavnici, a cărora profesor iaste Domniia Sa Gheorghie Lazar^[28]. Iaste și altă școală românească, întru carea se învață dascalii, carii au a fi pre la școalele ceale din țară; pre aceștia îi învaț Domniia Sa Moisi Fulea^[29], cel preste tot

marele Prințipat al Ardealului a Școalelor Naționale trăiesc director. Aci se numără 13 300 lăcuiitori.

Sânt și alte multe cetăți prin țară, după cum sânt Beligradu^[30], Deva, Gherla, Blajul, unde iaste mitropolia și rezidenția vlădicului românesc, celui de Leagea Grecească catolic, carele astăzi iaste Exțelenția Sa Ioan Bob^[31], al statului adevărat sfeatnic dinlontru și a strălucitei ceate a împăratului Leopold^[32] celui mare comendator. Are și seminariu românesc mare de clirici, ba și o mănăstire, ce iaste de călugări românești, strălucită. De vro câțiva ani are și Capitulum de 7 canonici. Tipografie românească încă iaste acolo, și toate școalele sânt acolo, până la poezia, ritorica și ceale mai înalte, adecă filosofia, teologia.

Națioanele, care poartă chipul țarei, sau ceale priimate sânt neameșii, săcuii și sasii. Neameșii sânt o parte unguri, o parte români. Afară de aceștia, sânt ungurii și români, carii nu sânt neameși. Armeanii, schiaii, grecii, jidovii, țigani. Numărul lăcuiitorilor Ardealului iaste la doao milioane; români decât toți ceialalți împreună socotiți, cu mult mai mulți sânt. Reghementuri de cătane regulate sânt pedestri doao, și călăreți unul, care cea mai mare parte stau din români; ci se numesc reghementuri ungurești. Doao reghementuri pedestri sânt numai din români, și doao reghementuri sânt din săcui; un reghement milităresc de călăreți se cheamă săcuiesc, totuși, stă nu numai din săcui, ci împreună și din români.

Râurile Ardealului ceale mai mari sânt Oltul, Murășul; începutul lor iaste de la Scaunul Ciucului^[33], în săcuime. [...]

TOMU II^[34]

[...]

Pentru arătarea globului

Arătând împărțirile și locurile după fața pământului, de trebuință iaste ca să arătăm și ceva pentru a sa rătunzime, că de gheografi se numește *glob*, și grecește *sfera*. Dar gheografii dau osibire între aceste doao cuvinte, măcar de și iaste tot unul, pentru ca să se înțeleagă, în scurt, rătunzimea pământului din rătunzimea ceriului, și numesc a pământului *glob*, și a ceriului *sferă*. Deci noi, având trebuință pentru ceva orânduială a globului, care slujesc pentru înțelegerea mai cu ușurință, de aceea, ce am scris pentru acest glob sau pământ, că, cunoscându-să orânduialele globului, pe lezne se vor cunoaște și orânduialele sferei.

Meșteșugul de orânduialele sferei nu se chiiamă gheografie, ci *cosmografie*, adecă scrisoarea nu numai de pământ, ci și de toată lumea.

Și la acest meșteșug globul pământului să pune în mijlocul sferei, de să vede împrejurat cu cerul. Apoi, obiceiul globului la meșteșug iaste asemenea cu al sferei și, învățându-să întâiu acest puțin, pe lezne să va cunoaște și acel mult.

Acest glob, fiind în sferi, se văd cu ușurință ceale deosibite părți a pământului, care s-au scris în întâia parte a cărții aceștia.

Se fac globuri osibite de o mărime, întocma pe cât se poate de a se însămna cu scrisoare ceale 4 părți ale pământului. Și pentru ca să se ia sama mai cu ușurință, i să pun ceale 2 mai mari cercuri, ce să chiiamă umblătoare, de la sferă, adecă orizontul și meridianul, după cum sânt și la sferă. Iară cercurile neclătitoare, care sânt Ecfatorul, au linie până <la> mijlocul pământului, ce se numește și cu alt nume emisfero, zodiac și 2 tropice, și

ceale polari, acestea se însămnează pe însuși globul, și cu această mijlocire se vede așezământul, și deosibirea părților pământului, și chipul așezământului celor cerești, care sânt însemnate la sferă. Ca pentru mai bună înțelegere, cum să se însemneze, iată și o închipuire: ia un ou sau alt lucru rătund, în chipul oului, căci așa iaste chipul pământului, și-l ține cu doao degete, apoi trage o linie drept prin mijloc, în curmeziș, și această linie să chiiamă Ecfator sau Emisferu. Apoi altă linie trage în curmezișul aceștiia, de la un cap până la altul și primprejur, și această să chiiamă meridianul, adecă cercul de amiazăzi, de care cercuri trebuie să fie închipuite 360, cu a lor număr însămnat pe emisfero sau cercul după mijlocul pământului. Apoi, preste aceste cercuri, iară în curmeziș scrie și alte cercuri a tropicilor și a polarilor și altele, ce se chiiamă paralele, adecă întocma celui de prin mijloc, ce să zice emisfero, că apoi să face peste tot globul cvadrate, și prin aceste cvadrate să scriu țările și cetățile, râurile, munții și mările la locul lor.

Această închipuire am dat-o, pentru că, nefiind încă scoasă pe limba românească această învățătură și chipuri de mahini făcute pentru ușorința cunoștinței și a învățături, căci, văzând o sferă sau un glob tocmit spre aceasta, aducându-ți aminte de chipul arătat, pe lezne vei cunoaște, măcar să fie scris și pe altă. Măcar că de multe ori se văd chipuri scrise și tipărite de mapamonde, ci altă nu iaste decât chipul de aceastaș mahină; iar, fiindcă pe carte nu să poate închipui ca cum să închipuiește însăși mahina, și, mai vârtos, cărțile numite topografice, că, fiind netede și în despărțituri, le iaste cu greu începătorilor de învățătură de a cunoaște starea pământului în ce chip iaste. Iară după glob îndată se cunoaște de unde au început gradele de lungime și de lățime au de înălțime, știind că ceale de lungime sânt însemnate după cum s-au arătat pe cercul Ecfatorului, care iaste prin mijlocul

pământului, după care cerc se numără toate meridianele, de la întâiul meridian, care trece pe asupra ostroavelor de Canarie^[35], de unde gheografii încep a număra până la 360 de grade spre răsărit. Iar ceale de lăţime se numără pe cercul de acestaş meridian, împărţit de la zenet în 2 părţi, câte 90 de grade: o parte spre Polul Arcticu, şi alta spre Polul Antarcticu, începându-să şi aceastea tot de la acel loc, de unde se încep gradele meridiianului, adecă cercul Ecfatorului, care să chiiamă şi grade de paralele, adecă de la cercurile ceale ce merg în curmezişul pământului, deopotrivă cu Ecfatorul, că această puţină arătare socotesc că va fi mai cu leznicie începătoriului de învăţătură în obiceiurile de orânduialele globului, decăt cu ceale multe scrise, care noi am îndrăznit a le lăsa, pentru că au nu se înţeleg bine pentru multa mulţime, au să superă cetitoriul de a le mai ceti.

Întâia orânduială a globului

De a se găsi gradele de lungime şi de lăţime de fieştecare ţară şi loc de pre faţa pământului; când vrei să cauţi aceastea, întoarce globul întru a sa osie, până a veni locul ce-l cauţi, supt cel mai mare meridian, apoi caută numărul ce iaste pe cercul Ecfatorului supt acest meridian, că acesta e numărul sau gradul de lungime care să numără de la apus spre răsărit, şi iarăşi caută şi gradele ceale de lăţime, ce sânt însămnate pe acestaş meridian, începând tot de la Ecfator, de unde s-au început ceale de lungime ce merg spre pol, care să chiiamă şi grade de paralele, adecă de cercurile care sânt întocma Ecfatorului în curmezişul pământului; deci, aflându-să aceaste grade, vei cunoaşte în câtă depărtare iaste locul acesta de la apus spre răsărit, şi în câtă depărtare iaste de la mijlocul pământului spre pol, adecă spre miazanoapte. Iar de va fi dincolo de mijlocul pământului, îl vei socoti în gradele

ceale despre Polul Antarcticu, adecă despre amiazazi, și așa vei face și în alte căutări.

A doao rânduială a globului

De vei vrea să știi în ce ceas iaste soarele amiazăzi în fieștecare loc, destul e să-ți aduci aminte în ce grade de lungime iaste locul unde ești și locul în care vei să știi, pentru ce, că, fiind gradul de mai mare număr în locul cel mai depărtat decât în locul unde ești, și de câte ori va intra numărul 15 în gradul acela, cu atâtea ceasuri va fi amiazăzi mai nainte acolo.

Al 3-lea orânduială a globului.

De a găsi antipodile unui loc

Antipodele să chiiamă locul acela, unde umblă oamenii cu picioarele în dreptul picioarelor noastre; acum, această împotivire trebuie să se afle mai departe de la noi decât toate alte părți a pământului.

Al 4-lea orânduială a globului.

De a căuta pe cărțile topografice

Pentru cunoștința în ce chip să poate căuta cu ușurință un loc însemnat asupra de o carte topograficească ori mapamonde.

În mapamonde, gradele sânt însemnate pre mijloc, în chipul cum sânt însemnate pe globuri, fiindcă mapamondul iaste rătănd, iar hârțile ce să chiiamă topografice sânt cvadrate, și gradele sânt însemnate pe de lături; ceale de lungime sânt pe dedesupt și pe de<a>supra de hârtie, adecă dincătrău șade omul de caută pe cartă. Iară ceale de lățime sânt despre dreapta și stânga, că fieștecare grad numără liniile care sânt însemnate pe hârtie.

Acum, vrând să cauți o cetate pe o hârtie făcută după orânduiala gheograficească, care să fie pentru Împărăția Turcului din Evropa, și cetatea să fie Țarigradul, neștiind în ce loc iaste, mergi întâiu de caută gradele de lungime și de lățime, care mai jos sânt puse într-o tablă, unde Țarigradul, însămnat cu sloava C, de toate ceale mai dintâiu cetăți, țări, munți și râuri, și, găsind numele Țarigradului Constandinopoli, că așa să numește, caută în dreptul numelui, că vei găsi numere au gradul 46, 41; cel dintâiu iaste de lungime, cel de al doilea de lățime, și, luând aceaste doao numere, caută pe cel de lungime deasupra ori dedesuptul cărții, adecă pe 46, iar pre cel de lățime îl caută despre stânga au despre dreapta, că iaste 41; și, puind un deaget pe 46, și altul pe 41, mergi cu dânsese unul cătră altul, până se vor împreuna liniile, că întru acest loc trăbuie să fie Țarigradul. [...]

Ioan Tincovici

**ÎNȚELEAPTE ÎNVĂȚĂTURI SAU REGULE
PENTRU ÎNDREPTAREA NĂRAVURILOR
SPRE FOLOSUL PRUNCILOR,**

întocmite de D. ~ și acum întâia oară la tipariu întru
acest chip date. La Buda, Crăiasca Tipografie a
Universității Ungariei, 1815*

*Ascultă, fiule, și primeaște învățătura mea și nu
lăpăda sfatul meu (Sirah 6, 24)^[1].*

Iubită tinerime!

Încât am fost și sânt (doară voi mai fi) unora dintră
voi învățătoriu și povățuitoriu spre îndreptarea năravurilor
bune, spre luminarea minții voastre și spre folosul nea-
mului cu necruțată iubire de ostăneală precum până acuma,
așa și de acum înainte neîncetat mă voi ostăni cu toată
sirguintă în cât va fi cu puțință. Însă, nu numai celor de
față mie încredințați spre aceea, ci și celor departe de
mine și necunoscuților miei am socotit aceste regule și
învățături înțelepte cătră folosul de obște a le da la
arătare.

Deci, deacă am făcut ceva folos neamului și bine plăcut
cetirii voastre și de am pricinuit vreo bucurie pentru
trecerea devreame prin osteneala mea, nu prejudecați
mai-nainte până nu o veți proceti toată deplin.

Eu am avut aceasta ca o punere-înainte, care spre
folosul vostru să fie, iar voi răplățiți ostănealii mele prin
sporiul vostru.

* Transcriere și note: Maria Aldea.

Ca niște povești s-au dat înainte acestea învățături ce să întăresc cu niște adevăruri din Sfânta Scriptură, care vă va adăpa cu o dulceață sfințită și vă va povățui la fericirea cea bună.

Acum, dar, de la voi nimica alta nu poftesc, fără numai ca să o primiți cu așa bucurie, cu carea eu voao o jertvesc. Deci, sporiți și creșteți spre mângăierea părinților, a stăpânirii și spre nădejdea moștenirii voastre, care din inimă vă poftesc, fiind al vostru voitoriu de bine,

Ioan Tincovici,
învățătoriu.

Regule îndreptătoare de năravuri

1. Gândurile oamenilor sânt cu greșale.

Socotința omenească carea singură eiși^[2] multe încredințează și voiaste toate după gândul său să judece și să încheaie iaste înțelepție mincinoasă, căci, lipsindu-să de sfatul și bună îndreptarea prietenilor celor înțelepți, i se întâmplă tocma aceea ce se întâmplă unui călătoriu carele, neavând niciun povățuitoriu, piiarde calea sa cea dreaptă și cu atâta mai mult rătăcește, cu cât mai departe urmează și merge în calea cea rătăcită.

De la Domnul se îndreptează pașii omului, iar cel muritoriu cum ar putea priceape căile sale? (Pilde 20, 24).

Deacă va și fi cineva desăvârșit întru fii omenești, de îi va lipsi înțelepciunea cea de la tine, întru nimica să va socoti (Înțelepciun<ea lui> Solom<on> 9, 6).

Gândurile muritorilor sânt cu frică și cu greșale cugetele lor (Înțelep<ciunea lui> Solom<on> 9, 14).

2. Tot darul desăvârșit de sus iaste.

Înțelepciunea iaste de la Dumnezeu, precum și alte bunătați de la Dumnezeu sânt. Deci, înțelept a fi să zice bun a fi. Pentru aceea, înțelepciunea niciodată nu va rămânea la oamenii cei răi. Singură înțelepciunea numai

face pre om bun norocos. Drept aceea, cel rău nicidecum nu va fi, nici poate fi bun norocos.

Domnul dă înțelepciune, și de la fața lui <iese> cunoștința și înțeleagerea (Pild<e> 2, 6).

În sufletul cel viclean nu va intra înțelepciunea, nici va lăcui în trupul cel subpus păcatului (Înțelepci<unea lui> Solom<on> 1, 4).

3. Se cuvine omului să-și contenească slobodă voia lui cea sufletească.

Nu te slobozi ca să te poată îndemna alți oameni la vreo nedreptate, măcar de ar aceea câț de mică, căci atunci înșăli și vinzi slobozeniia ta și mai pre urmă vei fi silit (când gode vor vrea ei) încă mai mare răotate a face. Și, deacă după aceea în grabă sau cât de târziu vor cădea ei în vreo pedeapsă, neîndoit și pre tine într-o vreme te vor aduce.

Cu cel cuvios, cuvios vei fi, și cu omul îndărătnic, te vei îndărătnici (Psalm<ii> 17, 27)^[3].

Călcările de lege vânează pre om, și cu lanțurile păcatelor sale fieștecările se strânge (Pild<e> 5, 22).

4. Trăbuie omul de toată răotatea să se ferească.

Nedreptatea și necredința află pre acela ce le face. Pentru aceea, dar, ar fi drept și neschimbătoriu în petrecerea vieții tale și așa încă și neprietenii tăi te vor cinsti, căci vicleșugul și înșălarea vor ieși la aratare. Deci, deacă nu alții, ma tot faptele tale și fața ta te vor arăta, și pre tine într-o vreme de samă și în urăciune te vor aduce.

Dreptatea oamenilor drepti va izbăvi pre ei, iar cei fără de lege se vânează de păgânătatea lor (Pilde 11, 6).

Cela ce sapă groapă cădea-va într-înșă, și cel ce întinde cursă prinde-se-va într-înșă (Sirah 27, 27).

5. Se cade omului prin munca sa cea dreaptă să se îmbogățească.

Fii iubitoriu de ostăneală și prileajnic întru toate lucrurile bune, căci leanea însă pre sine se pedepsește. Înțelepciunea cea adevărată ne dă voie și slobozenie a dobândi avere și a o înmulți. Ma lipsește să întrebuințezi bune și dreapte mijlociri întru adunarea ei, căci nedreapta căpătare a averii tale va îngreoa cugetul tău și va amări dulceața ta.

Bună e înțelepciunea cu moșie (Eccl^[4] 7, 12).

Până când, o, leaneșule, zaci? Și când te vei scula din somn? Puțin să dormi și puțin să șezi și puțin să-ți îmbrățișezi pieptul cu mâinile, că apoi îți va veni ție, ca un călătoriu rău, sărăcia și lipsa, ca un bun alergătoriu (Pilde, 6, 9, 10, 11).

Avearea adunată cu fărădeleage se va împruțina și căsile celor necurați se vor stânge (Pild^[5] 13, 14, 11, 11).

6. Se cuvine să caute omul cinstea cea adevărată.

Cinstea cea adevărată se cuprinde întru păzirea numelui celui bun și întru cinstirea oamenilor celor înțelepți. Deacă nu putem fi frumoși, bogați și înțelepți precum poftim, dar buni putem fi. Aceasta poți dobândi ușor și lesne numai deacă vei vrea să te trudești. Ma vei dobândi încă și înțelepciune, numai de vei umbla după dânsa ca să luminezi mintea ta și să îndreptezi inima ta. Cela ce gândește la deșartăciuni, acela caută numai lauda celor fără de minte și nebuni.

Mai ales și mai bun iaste numele cel bun decât bogăția multă (Pild^[6] 22, 1).

Nu râvni măririi păcătosului! (Sirah 9, 14)^[6].

7. Lipsește să împărtășască omul talantul său și altora, însă cu smerita înțelepciune.

Arată că ai talant și priceapere, însă nu te lauda, nici nu trece cu vederea pre alții, cărora firea mai puțin au dat, ci cu smerenie și cu înțelepciune întrebuițează-l și altora. Și așa, cu mai mari daruri și cu laude vrednicia ta vor încununa. Nu întrăbuința învățătura ta spre rău, căci omul cu mintea înaltă și cu rea îndreptare și firii iaste spre uriciune.

Nu opri cuvântul în vreme de mântuire și nu ascunde înțelepciunea ta întru frumseață (Sirah 4, 25)^[7].

Înțelepciunea ascunsă și comoara neștiută ce folos iaste de amândoa (Sirah 20, 31).

Unde nu iaste ascultare, nu vărsa graiuri, și fără de vreme nu te arăta înțelept (Sirah 32, 5).

8. Nu trebuie să se îndulcească omul cu bunătățile vieții prestă măsură.

Înțelepciunea îți dă voie și slobozenie a te îndulci cu veselile lumești, însă îți recomandăluiaște măsura și aleagerea cea înțeleaptă. Îndulcirea lor îți va sluji spre slăbirea puterii ceii dintâiu. Neoprirea, nesațiul și poftele ceale fără de rânduială și neînfrânate slăbesc trupul. Așijderea, fac nesporire cătră îndulcirea cea mai departe.

Iată binele care l-am văzut că iaste ales și bun: a mânca și a bea, și a vedea bunătate întru toată ostăneala sa (Ec<c>lisiast 5, 17)^[8].

În zioa bunătății trăiaște în bine (Ec<c>lisiast 7, 15)^[9].

9. Se cuvine omului cu bună-cuviință se întrăbuințeze bunătățile pământești și să fie subpus altora.

Agoniseaște bunătățile pământești și le întrăbuințează spre bine, fii împreună-pătimitoriu și aplecat oamenilor cu carii viețuiești, căci a face altuia bine iaste cea mai mare dulceață. Iară iubitoriul de argint singur pre sine se

muncește, fiindcă iubirea de argint împetreaște inima lui și o umple de turburare și de grije.

Fiiule, cât vei putea fă-ți bine ție mai-nainte de ce vei muri, fă bine priiatenului tău și, după cât poți, întinde și dă lui (Sirah 14, 11; <14>, 13).

Omul căruia dă Dumnezeu bogăție, avere și mărire și nemica ce să lipsească sufletului lui din toate câte pofteaște și nu-l va învolnici Dumnezeu ca să mănânce dintru aceea că om strein mănâncă aceea, aceasta dășărtăciune și boală rea iaste (Ec<c>lisiast 6, 2).

10. Se cade să-și păzească omul cinstea sa fără de prihană.

Păzește-te să nu aduci vreo prihană cinstei tale, căci oamenii cu carii tu viețuiești așa sânt de nemilostivi întru judecarea lucrurilor tale, cât, de ai voi tu ca dintru o mie de fapte bune ale tale numai o faptă rea să se șteargă, și tot lesne nu o vor ierta.

Nu te înălța pre tine, ca se nu cazi și să aduci necinste sufletului tău (Sirah 1, 30)^[10].

11. Bunătatea iaste lăudată la toți, iară răotatea urâtă.

Necredincioșii încă cinstesc bunătatea, iar de răotate la toți de obște le iaste urât, căci numai făcătorii de rău pot suferi spre sine răotatea. Așadar, iubitoriul de argint și înșălătoriul pre cei aseamenea loruși^[11] îi ură<s>c. Deci, ostănește-te a fi făcătoriu de bine, și, de nu ai avea dintru aceasta altă plată, ma numai mulțămirea inimii tale încă îți va fi mare răsplătire.

Fuge necredinciosul negonindu-l nimenea, iară dreptul ca un leu îndrăznește (Pilde 28, 1).

Calea dreptății și a milosteniei va afla viață și mărire (Pilde 21, 21).

12. Se cuvine să fugă omul de fățarie.

Fii adevărat iubitoriu de alții și curat cu inima cătră aceeaia încă nu te lăuda cu faptele ceale bune care faci altora, căci, de-ți va cădea obrăzariul fățariei de pre față, atuncea, după mincinoasa laudă, va urma hulire și batjocură.

Nu te fățarnici în gurile oamenilor, și buzelor tale ia aminte, că descopere Domnul ceale ascunse ale tale și în mijlocul adunării te va surpa pre tine, pentru că nu te-ai apropiat cu adevărat la frica Domnului și inima ta iaste plină de vicleșug (Sirah 1, 28; <1>, 30–31).

13. Lipsește omului să rămână în starea sa.

De ai ales vreodată vreo stare, rămâi statornic și întemeiat într-însa. Cătră aceeaia încă te poartă cât va fi cu puțință ca să fii desăvârșit întru aceeaia. Iară, de voiești altă stare noao, mai întâiu te ispitește însuți: oare ai destulă putere și alte osăbiri trăbuincioasă cătră starea aceeaia? Căci, carele fără de acelea se va rădica la mai înaltă vrednicie să pune pre sine înaintea tuturor în uriciune și întru nebagare de seamă, măcar de va fi el cel mai întâiu și mai iubit priaten a stăpânitorului, tot va cădea în rușinea și hulirea tuturor.

Ceale mai presus de tine nu le căuta, și ceale mai tari decât tine nu le cerca (Sirah 3, 20).

14. Trăbuie să se poarte omul după chemarea sa.

Cel înțelept pășaste și să poartă după chemarea sa. Ma gândește bine, că ceaea ce să cuvine ostașului nu să cade neguțătorului, și preotul nu are atâta slobozenie să facă aceeaia ce mireanului iaste slobod.

Nu toate tuturor folosesc (Sirah 37, 31)^[12].

De toate iaste vream (Ec<c>lisiast 3, 1)^[13].

15. Nu se cuvine să se înalță omul întru buna norocire.

Deacă te va rădica norocirea la mare vrednicie, nu te înalță cu mintea, căci te-ai mărit, măcar de ai fi și vreadnic de vredniciia aceea, ci gândește că chedrul cel înalt mai de multe ori de vânturile ceale puternice iaste biruit decât lemnul cel mic și aplecat și cum că trăznetul în turnuri și în zidiri înalte mai adeasăori lovește. Așijderea, nu te lăuda nici cu bogăția ta, căci banii nu fac pre om bun norocos. Pre lângă aceea, bogăția iaste un bine neștiut și nestatornic, pre carele norocirea așa ți l-au dat, ca iarăși să-l poată lua.

Cela ce-și face casă înaltă caută sfărâmare (Pilde 17, 16)^[14].

16. Să cade să gândească omul despre purcederea sa și să nu se înalță cu vredniciia.

De ai ajuns de la neam prost la înaltă vrednicie, gândește despre ieșirea neamului tău, căci aceea te va apăra de mândrie și de mintea înaltă și îți va aduce cinste la cei de bun neam și la cetățeani, iar împotrivă făcând, și nu așa, te va arunca în uriciune și întru nebagare de seamă la toți oamenii.

Urâtă e înaintea Domnului și înaintea oamenilor trufia (Sirah 10, 7)^[15].

17. Nu trebuie să fie omul protivnic celor mai tari.

Nu te împrotivi celor mai tari decât tine, căci aceea așa ar fi ca când ai sta împotrivă unui râu curgătoriu, și acela iaste sămn de minte slabă. Omul înțelept niciodată nu-ș va turbura mintea sa cu împrotivirea, ci, de va avea drept protivnicul său, el atuncea să va apleca dreptății. Mai bun folos iaste a să lăpăda de împrotivirea puterii cei mai tari și a stăpânirii cei mai mari.

Nu te sili împotriva curgerii râului și nu lua fața celui puternic (Sirah 4, 31)^[16].

Ce, să împreună oala cu căldarea? Aceasta să va sparge și aceea să va sfărâma (Sirah 13, 3).

Nu grăi împotriva adevărului (Sirah 4, 27)^[17].

Pentru lucru care nu-ți iaste de treabă, nu te prici (Sirah 11, 9)^[18].

18. Să cuvine omului să primească sfatul cel bun.

Nu lăpăda niciodată sfatul cel bun, căci de multe ori și omul cel mai prost priceape unele lucruri care niciun filosof mare nu ar fi gândit. Deacă ai rătăcit din calea cea bună, cu bucurie și fără de rușine urmează, măcar un prunc de te va povățui la calea cea dreaptă. Dar, pentru ce nu ai umbla pre calea cea fără prihană a vieții tale?

Cel înțelept ascultă sfaturile (Pilde 12, 15)^[19].

19. Celor buni norocoși le trăbuiăște mai multă sfătuire.

La nimenea nu trăbuiăște mai multă sfătuire decât acelora carii întru necurmată buna norocire să îndulcesc, măcar că dintră toți ei primesc mai puțin. Ei socotesc că sânt fără de nicio împiedecare, fiindcă sânt bogați, și pentru aceea fac tot după voia lor. Însă, totdeauna loruși^[20] perire îș agonisesc.

Omul bogat se pare luiși^[21] că e înțelept (Pilde 28, 11)^[22].

Norocirea necredincioșilor îi va pierde pre dânșii (Pilde 1, 32).

20. Lipseăște omului să înfrâneaze patimile și poftele sale.

Nu slobozi niciodată frâul poftelor celor reale, căci aceea va face cu mintea ta tot ce face calul cel zburdat subt cel ce îl călăreăște. Patimile să asemenează unui râu carele până când curge în jos de țermure aduce toate de ajuns, pace și liniște, iar când să varsă prestă țermure, înfricoșată spargere și pustiire pricinuiăște.

De vei da sufletului tău bunăvoirea poftei, te va face pre tine bucurie vrăjmașilor tăi (Sirah 18, 31).

21. Nu să cade să asculte omul de clevetitori și de amăgitori.

Nu creade clevetitorilor și amăgitorilor, căci vorbele lor sânt ție lațuri peritoare care îți pun ei în chip că te iubesc. Ci fii deșteptat luotoriu de seamă spre lauda prietenilor tăi, fiindcă dragostea lor te poate orbi ca să nu vezi greșalele tale. Iară, de afli așa feliu de priaten, carele din inimă îți va spune greșala ta, cinsteaște-l mai mult decât piiiata scumpă. Însă hulirea neprietenilor tăi îți poate fi foarte folositoare.

Mai bine iaste a auzi certarea înțeleptului decât pre omul carele ascultă cântarea nebunilor (Ecclisiast 7, 6).

22. Nu trăbuie să ia omul nimica înainte când e în mânie și în iuțime.

Nu te apuca a face oareceva când e Duhul tău aprins de mânie și până îți fierbe sângele tău în inimă, căci omul mânios să asemenează Gliganului carele și împrotiva săgeții vânătorului să întărâtă. Măcar ce vei lua înainte în mânie și în iuțime să va întoa<re> spre capul tău. Omul mânios nu ascultă glasul înțelegerii cei bune, deci, ceaea ce nu să face cu bună înțeleagere niciodată nu poate avea săvârșit bun.

Omul mânios nu iaste cu bună-cuvință (Pilde 11, 25)^[23].

Omul cel gânditoriu de rău mult va păgubi (Pilde 19, 19)^[24].

Omul cel mânios descopere păcatele (Pilde 29, 22)^[25].

23. Să cuvine să-și mărturisească omul greșalele sale și să se îndrepteaze.

De ai greșit, îndreptează-te, căci a înceta de greșale iaste mai bună pocăință. Mărturiseaște-ți greșalele de

singură bună voia ta, apoi jumătate dintr-însele ți să va ierta și așa vei putea prin aceea și pre neprietenii tăi a împăca.

Nu-ți fie rușine a mărturisi păcatele tale și pentru sufletul tău nu te rușina! Iaste rușine mărirea și darul (Sirah 4, stih 22–23; <4>, 28)^[26].

24. Să cade a fugi de purtarea nebunilor și a fățarnicilor.

Fugi de purtarea oamenilor fără minte și ușori de gânduri, căci de la aceștia răi de gânduri și de năravuri niciun folos nu vei avea. Și ce e mai mult? Purtarea și umblarea cu dâștii încă te va încurca cu vreamă întru niște lucruri netreabnice. Nu-ți face cunoștință nici cu cei fățarnici, fiindcă ei numai pentru aceea au obrăzariul bunătații înaintea ochilor, ca să poată înșala pre alții și să dobândească milă cu prefacerea lor, la mai-marii săi, măcar că nu să pot ținea ca să nu să arate oareunde fățarnicia lor.

Cu cel nebun nu înmulți vorba și la cel neînțelegătoriu nu merge (Sirah 22, 12).

Păzește-te de cel viclean, că reale face, și ceale bune le întoarce în reale și asuprește, și pentru ceale bune te va huli (Sirah 11, 33, 35)^[27].

25. Să cuvine omului să fugă de minciună și de vicleșug.

Nu face dreptății tale vreo sprijineală prin minciună și viclenie, căci omul mincinos să face pre sine la toți întru nebagare de seamă așa, ca nimenea să nu-l creadă. Iară dreptatea îi treace pre dinainte cu față veselă și umblă pre calea cea dreaptă.

Cela ce să razimă de minciuni, acela naște vânturi (Pilde 9, 12)^[28].

Cela ce umblă în căi strâmte să va poticni (Pilde 28, 18)^[29].

26. Să cade să-și păzească omul făgăduința sa.

Ține-ți vorba ta și, mai-nainte până nu o vei grăi afară, bine te gândește ce vei vorbi. Încă arată în toate lucrurile tale nărav bun și fără de vicleșug, căci, carele pre alții nu înșală, nici el nu va fi lesne înșălat de alții.

Urâciune înaintea Domnului căile îndărătnice, iară primiți sânt lui toți cei nevinovați în căile sale (Pilde 11, 20).

27. Lipsește omului toate să ispitească și să țină binele.

Binele și răul lumii aceștia sânt cătră îndreptarea omului înțelept, fiindcă lui toate sânt spre folos. Bună norocirea oamenilor celor răi nu-l va înșala, pentru că el va lua seama cum că făcătorul de reale nu iaste după dreptate bun norocos. Iară norocirea cea rea a omului făcătoriu de bine (care adeseori să întâmplează de pătimeaște) nu-l va dărăpta din calea cea bună, căci cugetul lui cel curat iaste mai mare decât toată norocirea cea rea.

Ceale bune și ceale reale întră oameni ispiteaște (Sirah 39, 5)^[30].

28. Se cade cu prilej să cetească omul scrisorile celor înțelepți.

Cărțile sânt un izvor neîmpuținat al înțelepciunii, iară cetirea lor iaste cea mai dulce și mai folositoare treacere de vreme. Istoriile sau poveștile lumii aceștia sânt arătate mărturii a vredniciilor omenești celor putrăzitoare și puțin viețuitoare, căci împărățiile să sparg, noroadele întru îndărătnicire să îneacă și toată fața pământului întru mii de schimbări iaste subpusă. Numai singură bunătatea omului înțelept neschimbat strălucește în veaci nesfârșiți. Însă, cărțile nu ne amăgesc cu povestirea lucrurilor a împăraților celor morți. O, cât iaste de ticălos Alexandru^[31], sfărâmătoriul lumii, asămănându-să înțeleptului Socrat^[32]!

Înțelepciunea tuturor celor de demult o va cerca, graiurile bărbaților celor vestiți le va păzi (Sirah 39, 12)^[33].

Înțeleptul va cunoaște pilda, și cuvântul întunecos, și vorbele înțeleptilor, și vorbele ascunse (Pilde 1, 6).

29. Să cuvine să fugă omul de clevetitori și de grăitorii de rău.

Fugi de purtarea clevetitorilor și a vorbitorilor de rău. Iară, de vei fi silit a umbla cu dânșii, ia seama bine ce vorbești. Să află și așa feliu de oameni, carii numai pentru aceea vorbesc rău de alții, ca să ispitească gândul tău. Deci, când ți să va întâmpla întră așa feliu de oameni a fi, carii hulesc pre alții, pune în gândul tău cum că și acela de carele să vorbeaște iaste acii de față, și așa nu vorbi nimica, ca și cum nu ai cuteza întră el aceea a vorbi.

Urăciune iaste oamenilor bărbatul pierzătoriu (Pilde 24, 9)^[34].

Ia aminte ca nu cumva să luneci cu limba și să nu cazi înaintea celui ce te pândeaște cu vicleșug (Sirah 28, 30)^[35].

30. Nu trăbuie să-și bată joc omul de greșala aproapelui său.

Foarte urât lucru iaste a-și bate joc și a râde de greșeala aproapelui, căci cu aceea nemica alta nu dobândaște omul, fără numai nepriatani și săgețile care aceea lapdă mai de multe ori se întorc spre dânșii. Pre câtă de mare iaste batjocura aceea, pre atâta vătămare face, cât, trecând prin gura celui ce batjocorește pre alții, ajunge până la crieri, apoi îi aduce moarte. Așadară, nu râde de alții și nu-i batjocori, ci mai vârtos se cade să fugi de soțietatea acelora.

Căuta-va cel rău înțelepciunea și nu o va afla (Pilde 14, 6)^[36].

Lovitura biciului face vătămare, iar lovitura limbii frânge oasele (Sirah 28, stih 18).

31. Se cade să cinstească omul vrednicia fieștecăruia.

Laudă facerea de bine și a nepriiatenilor tăi oriunde o vei afla, căci aceea iaste mărturie cum că și tu ești făcătoriu de bine. Cea ce cu ochiu rău și îndărătnic treace cu vederea vrednicia altora, acela nu e cu inimă curată. Cel bun se bucură de binele altora.

Nu te lăpăda a nu face bine celui lipsit, când poate a ajuta mâna ta (Pilde 3, 27).

32. Nu se cuvine să se înalțe omul prin covârșirile sale.

Înțeleptul niciodată nu se va trufi, nici se va lăuda cu vrednicia sau cu învățătura sa, fiindcă el cunoaște ce nu are desăvârșit și ce îi lipsește. Cătră aceea încă bine știe că toată iscodirea omenească nimic iaste. Deci, niciun lucru nu face pre om de batjocură decât când singur se laudă. Iară cel măreț și fălos iaste cea mai rea și mai urâtă soțietate a lumii aceștia.

Să te laude aproapele, și nu gura ta, streinii, iar nu buzele tale (Pilde 27, 2).

Sumeția pre om smerește, iară pre cei smeriți îi întărește Domnul cu mărire (Pilde 29, 23).

33. Nu se cade să răspundă omul spre clevetirea altora.

Nu răspunde spre clevetirea ce o rabzi de la alții și mai vârtos arată lumii prin aceea cum că tu ești vreadnic de alte laude. Încă mai mult te ostenește a îndrepta greșalele ce ai și așa aceea îți va fi bună mijlocire a rușina pre nepriiatenii tăi.

În ceale multe, puțin fii, ca cum ai ști și ca cum ai tăcea (Sirah 32, 10)^[37].

Iaste mustrare care nu iaste cuvioasă, și iaste carele tace, și acesta e înțelept (Sirah 19, 28).

34. Viețuirea cea bună face pre om în lume tuturor bine plăcut.

Purtarea cea cu cinste și cu omenie ne face pre noi bine plăcuți și bine priimiți înaintea tuturor și dobândim dragoste de la aceia cari mai-nainte nu au avut inimă bună cătră noi. Iar omul cel tare de cap și nepăciuitoriu mai în urmă și pre cei mai buni priateni întărâtă și să face pre sine scârnăv și neprimit în toată buna soțietate.

Gâtlejul dulce va înmulți pre priatenii săi și limba cea bine grăitoare va înmulți vorbele ceale bune (Sirah 6, 5).

Răspunsul cucearnic va întoarce mâniia, iară cuvântul aspru va aprinde mâniia (Pilde 15, 1)^[38].

35. Să cuvine omului să se depărteaze de cei iubitori de mărire.

Să mai află încă un feliu de oameni de cari ar trăbui să fugă omul, adecă de aceia cari sânt prea iubitori de cinstea sa. Însă omul înțelept știe și cu aceia a să purta, depărtându-să de dânșii ca unul carele cunoaște bine necuvi<i>ncioasă pofta lor.

De vei sufla în schinteale, să va aprinde, și, de vei scuipa prestă ea, să va stânge (Sirah 28, 13)^[39].

36. Se cade omului cu bunătatea să biruiască pre nepriatenii săi.

Foarte ales te poartă cu nepriatenii tăi și le răsplătește lor tot cu facere de bine. Cu cât mai mare puteare ai prestă ei, cu atâta mai bine să pășești cu dânșii. Deci, aceasta biruință îți va aduce ție mai mare cinstă decât aceaea carea ai fi putut întrebuinta spre dânșii.

De iaste flămând vrăjmașul tău, dă-i de mâncare, iar, de îi iaste seate, adapă-l (Pilde 25, 22).

De va cădea vrăjmașul tău, să nu te bucuri de el, și pentru împedecarea lui nu te înălța. Că va vedea Domnul și nu-i va plăcea Lui și va întoarce mâniia Sa de la Dânsul (Pilde 24, 17–18).

37. Trăbuie să aibă omul ceva îndrăznire asupra neprietenului său.

Cu cât te poți arăta mai cu bărbăție cătră neprietenii tăi, cu atâta mai cu asprime trăbuie să fii, fiindcă să află unii neprietenii carii nici cu un felu de bunătate nu să dau a-i căpăta, ci încă bărbăția ta poate fi că o țin ei ca o amăgire și slabă. Așadar, nu creade niciodată dragostei lor ceii prefăcute, căci vorbele lor ceale dulci sânt ca niște lațuri, și sărutarea lor veninată ca și mușcarea șarpelui.

Nu creade vrăjmașului tău în veaci, și, de se va smeri să umble plecat, întăreaște-ți sufletul tău și te păzește de el, ca nu cumva, împingându-te pre tine, va sta în locul tău și va căuta scaunul tău (Sirah 12, stih 12–13; <12>, 15<–16>).

38. Se cuvine omului să cinstească și să păzească soțietatea.

Dacă vrei să ai soțietate, trăbuie și tu să fii vreadnic de dânsa, căci, carele caută soțietate, dar el nu poate să fie bun într-însa, acela niciodată nu va afla soțietate statornică. Aceaea ce-ți încredințează priiatenul tău se cade să fie taină veacinică, și soțietatea ta să fie acoperemânt nepuținței lui. Iertarea și păzirea tainei sânt ceale mai tari legături ale soțietății.

Priiatenul credincios e acoperemânt tare. Cel ce l-au aflat pre el au aflat comoară (Sirah 6, 14).

Asupra priiatenului de vei scoate arma, să nu te deznădăjduiești că iaste întoarcere de dragoste. Asupra priiatenului de vei deșchide gura, să nu te sfiești, pentru că iaste împăcăciune. Afară de ocară și de trufie și de descoperirea tainei și de rana vicleană, căci pentru aceastea va fugi tot priiatenul (Sirah 22, stih 23, 24, 25)^[40].

39. Nu trebuie să creadă omul fieștecăruia.

Nu creade la tot duhul și nu deșchide ușa casei tale fieștecăruia, ci fă și întră prietenii tăi deschilinire, căci nu iaste toată taina pentru fieștecarele. O încredințare rea poate să te facă rău norocos în toată viața ta. Soțul sau prietenul cel ascuns și necunoscut iaste mai rău decât neprietenul cel arătat și cunoscut.

De faci bine, să știi cui faci și vei avea mulțămită pentru facerea de bine (Sirah 12, 1).

Cătră prietenul și cătră vrăjmașul nu povesti, și, de nu iaste ție păcat, nu-l descoperi. Că te-au ascultat pre tine și te-au cinstit și cu vreme te va urî (Sirah 19, 8–9).

40. De bunăvoie se cade omului să ajute priiatenului său cu dreptate și cu ceale putincioasă.

Niciodată nu ceare de la altul să-ți facă aceea ce iaste lui cu neputință, ci încă îi lapădă toată plăcearea care e împotriva cinstei și a cugetului celui bun. Iară, ceaea ce poți cu dreptate, îi fă cu toată inima și de bunăvoie, căci aceea iaste îndoită plăceare și facere de bine când să face de bunăvoie și cu toată inima.

Nu zice du-te și să te întorci, mâine îți voi da, putând tu a face bine (Pilde 3, 28).

Fiiule, în ceale bune nu da prihană și în toată darea nu da întristarea cuvintelor! Așa mai bun iaste cuvântul decât darea (Sirah 18, 15, 16). [...]

ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU FERIREA ȘI DOFTORIA BOALELOR CELOR CE SE ÎNCING PRIN ȚEARĂ,

și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici, pe colo împlătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor.

În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității
Ungariei, 1816*

DESPRE FERIREA BOALEI VITELOR¹

§ 1

Precum întocmirea timpului cea serină, notrețul² cel bun și de ajuns așîderea căzuta sau cuviincioasa grijă și ținare a vitelor, poițile sau staurile³ curate, largi, cu aer sănătos străsuflăte, ba și cumpătata mișcare sau împlare și

* Transcriere și note: Elena Comșulea, Bogdan Harhătă.

¹ *Vită* iaste orice are sâmtîre și răsufflare. Deci cu acest nume numim preste tot boii, caii, oile, caprele, porcii ș.c. Și la latini au trăbuit mai demult aceaste să se cheame vite; și de acolo au rămas la latini cuvântul *veterinaria* (veterinaria), adecă măiestriia de a doftori vitele. *Vita* se zice românește și *viețuitoriu*, ba și animant și animal, care nume se cuvine și omului, numai că omul iaste animal cuvântătoriu, iară *vita* e animal necuvântătoriu.

² *Notreț* iaste fânul, paiele, ovesul și orice cu care se hrănesc vitele. Cuvântul acest iaste născut de la vorba latinească *nutrio* (nutrio), care va să zică *hrănesc*. De acolo și zicem *nutremânt*, carea aceea înseamnă ce și cuvântul *notreț*, *nutresc*, carea una e cu *hrănesc*.

³ Sălașelor, unde se țin închise și se hrănesc vitele, pre alocurea, după fealiurile vitelor, desclinite nume s-au obicinuit a se da; așa sălașul unde se țin vitele ceale cu coarne, adecă boii, vacile, îl cheamă *poiată*; unde caii, *grașd*; unde oile, *staur*; unde porcii, *coteș* sau *cocină* ș.c. Noi, a tuturor vitelor, ori de ce plasă să fie, sălașul îl chemăm în cartea aceasta *staur*, că și latinii toate aceaste le numesc *stabula*, de unde vine și cuvântul românesc *staur*.

hodina trupului foarte mare încurgere au la sănătatea vitelor; așa din coantră, aerul cel nesănătos, carele stă în căldura cea afară de fire și în frigul cel cumplit, întru îndelungata seacetă și umegiune, lângă care se adauge de multe ori răul notreț și adăparea rea sau scădearea, adecă neființa acestora, necurățiile stauri și necumpătata mișcare și hodină a trupului, care toate spre aceeaa zăpun^[1], adecă întocmesc, gătesc vitele ca să cadă în boale cu aprindere putrăde^[2].

§ 2

Pentru aceea, despre partea comunitatelor⁴ cu dedinsul să se privegheaze spre păstori, ca copia⁵, adecă turma grijei lor odată încredințată, nu numai cu credință să o pască, ci și asupra vătămării aerului în tot chipul să o aleagă^[3], adecă să o păzească. Drept că nu e în putearea omenească timpul cel rău a-l schimbare în bun, ploile sau vânturile a le abate; totuș^[4] poate păstoriul cel bun și cu luare-aminte încurgerea aerului^[5] celui ce e vătămătoriu vitelor, răsfugările sau răsuflările pământului ceale cu putrăgiune^[6], răul și neajunsul la coacere notreț și multe alte de la vitele sale să le abată, și așa de orice boale să apere vitele, iară în următorul chip se vor apăra.

⁴ *Comunitate* se zic toți oamenii laolaltă socotiți, câți sânt în sat sau în oraș. Uneori comunitatea cea mare se împarte în mai multe parțiale sau mai mici comunități. Așa, în Peșta iaste comunitatea românilor, comunitatea grecilor, comunitatea sârbilor ș.c.

⁵ Vitele toate laolaltă ce sânt supt căștiga, adecă grija păstoriului, unii după plasa vitelor le dau desclinite numiri; așa zic, turmă de oi, iară turmă de boi nu zic. Noi toate le chemăm *copia*, după datina românilor celor preste Dunăre, care cuvânt în sine înseamnă *mulțime*.

§ 3

Dacă păstoriul, la începutul primăverii când încă cad brume ghițoase și iarba cea de pășune o ard, se va feri a slobozi copia vitelor înainte la pășune pâne ce nu va treace de acolo prin căldura soarelui roaoa cea înghiețată; afară de aceea, de se va feri a mâna acolo vitele cu rânza ajună^[7] până ce nu li se va da oarece notreț uscat, de fân sau de t<ă>râțe cu sare, sau de sânt livezile încărcate cu pânză de păianjini, de eruce^[8] de pământ⁶ și de cuiburi de furnici, totdeuna mai nainte va griji să se curată și de apele ceale tăoase să se zvânte.

§ 4

Dacă întru fierbințeala verei, îndată înainte de răsărirea soarelui, va scoate vitele la pășune bună; și apoi cătră zeace sau unsprezece ore (ceasuri) înainte de amiazi după adăpare, la un loc oarecare umbros sau la pădure (de iaste), spre a se abate și a se scuti de fierbințeala soarelui, și spre a se hodinire, pre încetu le va mâna și acolo, în hodină, ca la doao ore le va ținea, după aceea iarăși le va scoate la pășune.

§ 5

În căldura cea prea mare a verei, mai vârtos se cade a avea grijă de adăpare. Lipseaște dară și de trei ori în zi adăpate vitele^[9] cu apă bună curătoare sau de fântână; apa cea curătoare totdeuna e mai bună decât cea de fântână, ci nefiind de aceea, să se sape puțuri în locurile pășunei ceale mai sculate, adecă mai rădicate, mai înălțate, iară de se află de aceale ce sânt pline de viermi sau cu apă

⁶ Sânt un feliu de vermi.

împuțită, aruncând în dânsule sare, bine să se curăță^[10].
Trăbuie mai încolo

§ 6

praturile, adecă livezile, în căzut timp, când iarba încă e în floare și în mîsgă, să se defalce, adecă să se cosască, și fânul așa să se așeze în grămadă, cât de ploi, de vânturi și de putrăzire scutit să se poată păstra; porcii și vitele ceale cu lână de tot să se contenească de cătră pășunea celor cu coarne, la fieștecare viță de vite a sa pășune desclinită una de alta să se rânduiască.

§ 7

Cu de-adinsu se cade a luare-aminte ca vitele ceale cu coarne să nu se mîne cu rânza ajună acolo la pășune, unde s-au vărsat apele, până când nu va da o ploaie, carea să speale de acolo molul cel rămas de vărsarea apei, și până nu vor lua vitele ceva notreț uscat bun.

§ 8

Târziu, toamna, când sânt zilele umede, plooase, nouroase, și pășunea e arsă de brumă sau acoperită cu neao, să fie oprit a scoate mai mult vitele la pășune, ci mai vîrtos acasă în stauri cu notreț uscat să se hrănească, și de ar fi opu, adecă lipsă, ca să se sloboadă la aer liber (volnic), pentru ca să apuce aer mai curat, totdeauna să se mîne la locuri mai nalte sau muntoase, adecă deloase, iară întorcându-se acasă, totdeauna să se șteargă cu paie uscate.

§ 9

Și, fiindcă lipsirea sau neavearea notrețului bun și de ajuns întră ceale mai de căpetenie cause sau pricini ale

boalelor vitelor cu dreptul se numără în ținuturile unde e mistreată pășunea, iaste de lipsă să se facă dreaptă proporție, adecă potrivire întră vite și întră pășune, ca lăcuiitorii ținuturilor acestora să nu-și țină mai multe vite decât cum prevăd, că atânt pășunea cea de veară, precum și notrețul cel de iarnă ca să fie de ajuns.

§ 10

Și fiindcă sarea cea comună (de obște) și nitru, adecă salitra, pentru putearea ce are de a tăia, a desface, a răci și de a porni udul, foarte bună preservativă, adecă apărare, scutire dă asupra boalei vitelor, mistuirea o adauge, putră-junei stă în coantră, viermii îi omoară și îmbălegarea o ajută, pentru aceea deasa întrăbuițare ale acestora foarte se comândă, se încredințează.

§ 11

Iară fiindcă contagiu⁷ întră ceale mai adease cauze a lîngoarei sau a beteșugului animalelor și mai vârtos a boalei de vite se numără, care cauză nu numai unele vite ce sânt din fire spre lîngori⁸ cu aprindere putrăde, plecate, pregătite, ci și ceale mai sănătoase a vitelor bucăți, adecă și cealelalte vite, măcar că sânt prea sănătoase, le împle; diript aceea, toate cautelele, adecă

⁷ Contagiu se zice acel fealiu de boală, de carea numai de se va atinge cel cu această boală de cel sănătos, cel sănătos încă se împle, sau boala carea cu atingerea se leagă de altul, cum e vărsatul, râia ș.c. Deci boale contăgioase se zic aceale care cu atingerea se leagă de alții.

⁸ Lîngoare pre alocurea se numeaște numai un feliu de boală rea, de carea doarme omul dus și, ieșindu-și din fire, vorbeaște într-aira. Ci, fiindcă acest cuvânt în sine înseamnă orice plasă de boală, la români cei preste Dunăre, și noi în cărticica aceasta întru acel înțales îl luăm, adecă pentru orice beteșug, totoș, uneori însămnăm cu el anume boala cea rea.

luările-aminte, apărările, scutirile contagiului, care mai gios se vor număra, cu de-adinsu să se țină.

§ 12

Întră epizootice⁹ și contăgioase sau care se leagă lângori ale vitelor celor de casă sau dumeastice, de veterinari, adecă de doftorii cei de vite, se numără:

a) Lângoarea^[11], carea se cheamă boală de vite; latinește, *Lues Omasi*; ungurește, *Marha Dög* sau *Marha Pestis*; nemțește, *Löser-Dürre*, *Magen-Seuche*, *Pest-Seuche*.

b) Vărsatu de oi^[12]; latinește, *Variolae Ovium*; ungurește, *A Juhoknak Himlöje*; nemțește, *Die Blattern bey den Schaafen*.

§ 13

Întră epizootice și nu contăgioase se socotesc a fi:

a) Boala de gură^[13]; latinește, *Lues Oris*; ungurește, *Száj-fájás*, *Száj-gyuladás*; nemțește, *Maulseuche*, *Maul-Entzündung*.

b) Boala de limbă^[14]; latinește, *Apthae Linguae*; ungurește, *Nyelvnek fenefekélye*; nemțește, *Zungen-Krebs*, *Zungen-Schwemme*.

v) Boala de picioare sau de unghii^[15]; latinește, *Lues pedum seu ungularum*; ungurește, *Köröm fájás*, *sántitás*; nemțește, *Klauen-Seuche*.

g) Boala de plămâni^[16]; latinește, *Lues pulmonis*; ungurește, *Tüdögyuladás*; nemțește, *Lungen-Entzündung*.

d) Boala de splină^[17]; latinește, *Splenitis*^[18]; ungurește, *Lépnnyavalya*; nemțește, *Milz-Seuche*.

⁹ Epizootică boală iaste carea se întinde și se încinge mai preste mult loc întră vite, fără de a se împla una de alta. Însă sânt unele boale care afară de aceea că sânt epizootice, au și contagiul împreunat.

e) Boala de ficat^[19]; latinește, *Hepatitis*; ungurește, *Májgyuladás*; nemțește, *Leber-Entzündung*.

j) Călbeaza¹⁰ vitelor celor cu coarne, a cailor și a porcilor; latinește, *Fasciola hepatica Cornutorum, Equorum, Ovium et Setigerorum*; ungurește, *Mételesnyavalája az Marháknak, Lovaknak, és Juhoknak a vagy Sertéseknek*; nemțește, *Leberwürmer des Hornviehes Pferde, Schaaf, Schweine*.

z) Angina sau brânca sau grumăzarea porcilor^[20]; latinește, *Angina Setigerorum*; ungurește, *torokgyik*; nemțește, *Hals-Entzündung*.

§ 14

Întră boalele ceale contăgioase, nu epizootice, se numără:

a) Boala cea mucoasă a cailor^[21]; latinește, *Coryxa* sau *Morbus pituitosus equorum*; ungurește, *Takony, Taknyos betegség*; nemțește, *Rotz der Pferde*.

b) Râia oilor, a cailor și ale altor vite; latinește, *Scabies Ovium, Equorum et aliorum animalium*; ungurește, *Rühes betegsége a Juhoknak, Lovaknak etc.*; nemțește, *Die Raude bei den Schaafen, Pferden und übrigen*.

v) Turbarea cânilor; latinește, *Rabies canina seu Hydrophobia*; ungurește, *Veszetség, Dühösség*; nemțește, *Die Hunds-wuth, Wasserscheue*.

¹⁰ Călbeaza latinește se cheamă *Fasciola hepatica*, adică fașă de ficat; *Carbasus* aseamenea la latini e o pânză de in foarte suptire; *carbasus* dară nu e departe cu înțălesul de fașă, deoarăce și *carbasus* slujește la înfășare. Pentru aceea mi se pare că cuvântul nostru *călbază* e născut din latinescul *Carbasus*, mutând *r* în *l*; de nu vei vrea mai bucuros a-l trage de la *Collabasco*, fiindcă vitele care au călbază sânt de căzut, de pierit, sau de la *Calvesco*, carea înseamnă *mă pleșugeasc*, pentru că turma, în carea încape călbaza, foarte se pleșugește, adică se răreaște, cât de multe ori nicio oaie nu rămâne în viață din turma aceea.

ÎNSĂMNĂRI

DESPRE EPIZOOTICELE ȘI CONTĂGIOASELE BOALE
ALE VITELOR CELOR DE CASĂ

§ 15

Epizooticele și foarte contăgioasele boale, care nu numai pre aceale animale sau vite care de aliurea acum moștenesc ceva întocmire spre a primire unele boale, ce și ceale mai sănătoase vite cu contagiul său le împlu, această alsăuire au, că drept la începutul contagiului numai o bucată sau doao de vite, adecă numai o vită sau doao încep a boli, ci puțin după aceea, se lățește mai încolo răul, și de nu se vor pune contagiului strinse margini și împedecări, tomna și întregi armânturi sau copie de cornute, adecă de vite cu coarne, se vor bolnăvi și cea mai mare parte va peri.

§ 16

Iară contagiul poate sau oblu, sau prin atingerea vitei ceii cu boală contăgioasă a se lăți sau iarăș se lățește prin aborul sau răsufarea gurei, prin sudori, prin transpirația sau răsflugarea vitei contăgioasă, de se va ținea într-un staur cu ceale sănătoase; se lățește și prin diverse, adecă deosebite produse sau lucruri ce ies din vita cea contăgioasă, bunăoară prin balele gurei, prin mucii nărilor, prin sânge, prin ud sau pișat, prin balega putrădă, prin cărnuri, prin piei, prin peri și prin însăși coarnele, ba și prin însuși oamenii și slugile, carii poartă grijă de vite și pre lesne se pot întârni cu alți oameni în besearică sau în târguri, și în case de oaspeți, adecă cricime, de multe ori se poartă putoarea sau mirosul boalei din locul cel cu boală la cel sănătos sau întră vitele ceale sănătoase, și cu aceasta se împărtășește boala.

§ 17

Foarte de multe ori, însuși măcelarii, negoțitorii, dubălarii, carii fac negoțitorie cu piei și cu însăși vitele, lătesc răul dintr-un loc într-altul și dintr-un comitat într-altul sau aceale duc dintr-o țeară într-alta mirosul boalei și cu dânsul boala. Așa se întâmplă cu vitele ceale de casă, adecă cu caii, cu oile, cu porcii, cu câinii ș.c., care, dintr-un loc într-altul, de la o vită la alta slobode îmblă, lesne veninul cel contăgios pot să-l ducă acolo și cu vitele ceale sănătoase să-l împărtășească. Se poartă mai încolo contagiul cu însuș fânul, cu paie, cu așternutul, cu vasele, cu funile, dacă aceaste, fiind spurcate de vitele ceale contăgioase, se vor întoarce spre întrăbuintarea celor sănătoase. Pre urmă, se poartă încă răul contăgios din locul cel cu boală la ceale sănătoase lungiș și curmeziș deolaltă depărtate, prin peregrinatori sau nemearnici, adecă prin cei ce îmblă prin țări cu diverse lucruri, negoațe, vestminte de lână sau pănură și prin mii alte modruri.

§ 18

Dintru aceaste, urmă ne-ndoit că regulele ceale directive, adecă îndreptătoare în boalele contăgioase ale vitelor, nu numai la generale (pre deasupra) mijlociri preservative și curative, adecă apărătoare și doftoritoare se cade să se întindă, ci și aceale rânduieli trăbuie să se facă, ca lățirea boalei contăgioasă în tot chipul să se împiedece și să se oprească, că, de nu vom face aceasta, lesne putem, de nu toată copia, încă partea cea mai mare să o pierdem, ba pot și însuși oamenii, prin răutate, prin negrijă, prin pofta câștigului și prin ceale contrarii, adecă împrotivitoare rânduieli, contagiul dintr-un loc într-altul, dintr-un comitat într-altul să-l lățască.

DESPRE BOALA DE VITE¹¹

§ 19

Întră toate lângorile sau boalele cornutelor, adecă a vitelor celor cu coarne, foarte adeseori cu nenorocita și preacontăgioasa boala de vite sau puștla cornutelor iubita noastră patrie Ungaria^[22] se devastă, adecă se pustiiăște, cât însuși cei mai puternici moștenitori ale largilor moșii nevindecate pagube pentru pierderea vitelor sale sânt strimtorați a simți, iară ticăloșii țăreani, ce sânt supuși dărei, nu arareori, la cea de pre urmă lipsă ajung.

Boala de vite stă în friguri ascuțite necurmăte, pierzătoare cu aprinderea mașului ce se zice *omas* și cu uscarea hranei ce iaste într-însul.

§ 20

După părearea celor mai noi veterinari sau doftori de vite, această boală pierzătoare au luat începutul său de la țările Răsăritului, de unde se zice că prin contagiu s-au adus la noi și cum că o vită contăgioasă, de va îmbla cu cealelalte la pășune sau în staur, toate ceale sănătoase cornute ce sânt de acelaș feliu, drept nu deodată, ci una după alta, poate să le împle și cu contagiul său deplin să le spurce, trista speriiință sau ispita cu covârșire au adevărit.

§ 21

Însă și aceeaia iaste arătat, cum că boala de vite e numai vitelor cornute, boilor sau vacilor și vișeilor prin

¹¹ Precum cuvântul *lângoare* pre alocurea înseamnă numai un feliu de boală rea ce vine pe oameni, așa cuvântul boală de vite înseamnă acea boală rea ce vine pe vitele ceale cu coarne, carea la latini se numeăște *Lues Omasi*, adecă boala mașului celui cărnos, și iaste ca o puștlă, adecă ciumă întră cornute. Întru acest înțeles luăm și noi aci cuvântul acela.

contagiu proprie, adecă numai de această viță de vite se leagă, căci caii, oile, porcii și alte animante sau vite drept pot veninul cel contagios să-l petreacă la alte cornute și cu dânsle să-l împărtășească, ci caii ș.c. nicidecum nu se împlu de această lîngoare sau boală.

§ 22

Afară de aceea, boala de vite mai are și această însușire, că numai o dată ajunge cu contagiul său pre vite, și care vită s-au vindecat odată de boala aceasta, niciodată nu mai cade într-însa, și cu o sută de vite ce sînt în boala aceasta de vor viețui împreună.

§ 23

Iară cum că boala de vite, în patria noastră Ungaria, adeseori se escază (și se escază pentru locurile țării pe ici, pe colo apuse, așezate pentru unele locuri băltoase, pentru deasele vărsări de ape, pentru răsugările pământului ceale cu putrăgiune, pentru notrețul cel stricat, pentru aerul cel nesănătos, pentru apele ceale tăoase), care toate, afară de contagiu, cum că singure de sine pot să nască această pierzătoare boală netăgăduit lucru iaste.

§ 24

Seamnele apropierei boalei de vite sînt: tusa răgușită, ochii lăcrămoși, nările apătoase, vitele acum mîncă notrețul cu lăcomie, acum îl uresc; vacile mulgătoare într-o zi dau mai puțin lapte, într-alta mai mult și acesta în 3, 5 sau 10 zile.

§ 25

Totuș, ceale mai arătate seamne ale ivirii boalei de vite sînt că vita stă tot într-un loc tristă și neluând aminte

de nemica, înceată de a rumegare sau ochii îi sânt lăcrămoși și apoi cu materie puroioasă acoperiți și afund în cap rătrași, curgerea nărilor la început suptire, după aceea groasă, mucoasă și puturoasă, gura și limba spurcată, puturoasă, gâtlejul în unele cuprins cu beșicuțe, răsuflarea grea, cu gâfâire, tusă necăcioasă; lângă aceste încă lucrarea vintricelului sau a rânzei oprită, vânturi corăitoare, pântecele ca tâmpina, scârșnirea dinților, mugirea, care seamne areată moarte, udul puțin și roșu, stârpirea vacilor, apoi urmează diare<e>a, adecă cufurirea sau disenteria, adecă inima rea, cea putrădă, pre urmă ajunge moartea.

§ 26

Desfăcându-se trupul cel subsit, adecă mort, se află mațul cel gros, ce se zice *omas*, pre dinafară aprins, găngrenos, adecă rănit, iară dinlontru plin de nutremânt uscat, ars și sfârmicios, a căruia pelița cea flocoasă, numai puțin de se va freca, se duce cu balega, așa și mațul ce se zice *abomas* și tot ținutul mațelor se află aprins, beșica cea de fiere mare și cu venin stricat îmflată.

§ 27

Iară sămmul cel mai arătat a boalei de vite se află în *abomas* și în mațul duoden, adecă cel de doasprezece degete de lung, care mațe în trupurile ceale subsite totdeuna se află găngrenoase, negrite, roșii, putrăde.

§ 28

Boala cea de vite adeaseori se închietoră cu boala cea de plămâni sau cu cea de splină găngrenoasă, și atunci cumplit se sălbătăcește, că curând omoară vitele, toate

ceale mai sus-zise mațe se îngăngrănesc, apoi omasul, mațele și ficatul aceeaș soarte capătă.

§ 29

Asupra aceștei pierzătoare boală de vite, până acum altă preservativă, adecă apărare, scutire adevărită, nu ne iaste cunoscută, decât despărțirea vitelor celor bolnave de cătră ceale sănătoase și ferirea de cauzele boalei.

§ 30

Întru adevăr, de prisosit iaste acum adevărit cum că boala cea de vite și în țeara noastră mai adeaseori se urzește; totuș, cum că acest stricătoriu rău mai vârtos din țări streine, precum sânt Moldova, Țeara Românească, Rusia, se lățește la noi dovedit iaste.

Pentru aceea, la tot satul departe de sat, de drumurile țarei și de locurile pășunii, s-ar cădea să se rânduiască lăzăret (Not-Stall^[23]) cu ceale de lipsă și cu slujitori întocmit, și toată vita cea cu prepus, carea prin negoțitori sau prin măcelari se aduce din loc strein, totdeuna întâiu să vină la lăzăret și acolo 19 sau 20 de zile să se țină în contumație, iară după aceea, aflându-se sănătoasă, poate să se sloboadă la pășune.

§ 31

Oricine care va ascunde vită cornută din loc cu prepus sosită și nu va face de știre primorilor (celor de frunte sau întâiu) ai locului să se pedepsească de judecători, iară păstorilor subt grea răspundere să li se demânde (poroncească) să nu cuteaze a priimi la pășune vită cu prepus, de loc vor fi deatori a face de știre primorilor locului, și de ar fi strimtorat, adecă silit păstoriul a priimi fără voia sa o vită ca aceea, îndată va fi deatoriu a arăta

aceasta primorilor locului. Asemene, fieștecare păstoriu, îndată cât va priceape a fi vro vită bolnavă la pășunea lui, e deatoriu întâiu stăpânului vitelor, apoi primorilor locului să facă de știre; stăpânului, pentru aceea ca el să-și primească vita acasă și acasă să poarte câștiga, adecă grija ei; iară primorilor, pentru aceea ca rânduielele ceale politicești ce sânt de lipsă spre acest scopos decât să se împlinescă.

§ 32

La locurile aceale unde se țin târguri de boi sau încătrău vite grase sau alte pentru lucrul de casă cumpărate din Moldova, din Rusia, din Țeara Românească prin negoțitori, măcelari se mână, pretutindinea judecătorii locurilor și primorii lipsește să fie cu luare-aminte, nice să nu lase ca oamenii locului aceuia, în zilele târgului, să-și sloboadă vitele sale ceale de casă la pășune, ci fieștecarele proprietariu, adecă stăpân, e deatoriu, în tâmpul acest, să-și țină vitele sale acasă în staur, și să fie oprit și vitelor celor streine a veni la casele privaților sau la comuna (de obște) pășune; pentru aceea vitelor celor aduse la târgul cel de vite să li se rânduiască pășune separată, adecă despărțită, de carea vitele ceale de casă totdeauna trăbuie să fie contenite.

§ 33

Afară de aceea și întru aceale locuri încătrău se mână vite streine nice nu trăbuie să li se îngăduie zăbavă de a rămânea mai lung tâmp sau, de li s-ar îngădui oarecât tâmp pentru mas și pentru mâncare sau pentru adăpare, să fie cu înțălesul proprietarilor acestor vite și totdeauna anume loc să li se rânduiască, la care loc să fie oprit vitelor celor de casă a merge.

Iară cât se va bolnăvi vro bucată sau doao de vite, adecă vro vită sau doao în drum, îndată acea vită să se ducă la ospital, carele trăbuie să fie făcut afară de sat, la loc remotu, adecă depărtat, și de nu se va învoi proprietariul vitei spre hrănirea și spre grija speselor, adecă a chieluieilor celor necesarie (de lipsă), îndată vita cea bolnavă să se ucidă, și cădavru, adecă mortul, al ei trup prăsărat cu var nestins, după prescriptul sau rânduitul modru, la loc separat sau despărțit să se astruce în groapă ca de 8 tălpi de picior afundă.

§ 34

Și arendatorii, în timpul strămutărei sale la alt loc sau la altă casă, toate ceale mai sus-zise cautele, adecă feriri, cu de-adinsu trăbuie să le țină, iară ospătătorilor, adecă cricimarilor, strins să le fie oprit ca să nu-și adape vitele sale dintru acealeși vase de unde au beut vitele ceale streine, și notrețul carele au rămas de la vită streină ce e cu prepus, vitelor sale să nu-l dea.

Dacă într-un sat numai o vită încă se va bolnăvi din vitele ceale de casă, neluând aminte la aceea că întru acelaș sau în vecinul loc împlă boala de vite, atunci proprietariul vitei e deatoriu numai primorului locului să facă știre despre aceea și bolnava sa vită să o priimească acasă și acasă segregată, adecă despărțită de cealelalte, să o grijască. Și, dacă după 20 zile, altă vită sau a treia, fără de pricină manifestă (arătată), s-ar bolnăvi, atunci va da de știre primorilor locului, apoi acea vită și ceale vecine cu care au trăit împreună va face să se ducă la ospital și acolo, în alte 20 zile închise, să se țină subt grijă.

§ 35

Dacă, afară de aceea, boala de vite s-ar ivi în vecinul sat la distanță (depărtare) ca de o oră, adecă de un ceas,

atunci primorii locului aceleia vor fi deatori altor învecinate sate, iarăș la distanță de una sau doao ore, a arăta, și pre oameni, despre primejdiia răului, timpuriu a-i înștiința. Aceaeas e de lipsă să facă și preoții locurilor, carii nu numai vor face mai nainte știre oamenilor ținutului său despre fatalul, adecă pierzătoriu acest contagios rău și despre mai totdeuna a lui prăpăditul capet, ci și cum se poate acestui rău, și după ceale mai sus-zise, trăbuie a-i sta în coantră le va da în grijă.

§ 36

Înainte de toate să fie oprit la distanță ca de o oră de locul cel cu boală împrejur a se ținea târg de vite și toată adunarea sau întârnirea cu oameni și comerciul, adecă împărtășirea cu vite din locul cel cu boală să fie contenită, până când nu se va ști că stricătoarea boală de tot s-au așezat; iară vitele ceale grase sau altele oricare sănătoase, într-acolo nicicum să nu se mâne. Însă dacă oarecarii coloni ar fi strimtorați, sau pentru sine, sau pentru public, a merge la locul cel cu boală, să nu cuteaze cu înjugătură de vite cornute acolo a veni sau acolo a amâna, adecă a zăbovi, cu vitele locului oarecum a se întârni, iară întorcându-se acasă, să-și schimbe vestmintele și călțămintele, mânile și fața să-și speale, nice la ale sale vite domestice în oarecâteva zile să nu se apropie; aceaeas trăbuie să facă păstorii și slujitorii staurilor și aceaea trăbuie să li se poroncească.

§ 37

Asupra regulelor poliției iaste a mâna vitele bolnave la locul cel sănătos sau cărnuri, lapte, unt, său sau piei din locul cel cu boală la cel sănătos a duce și acolo a vinde. Cel ce va cuteza a face aceasta greu să se pedepsească. Așa și oamenilor carii vin din locul cel cu boală să nu li

se îngăduiască amânare, adecă zăbavă, nice în casele privaților, nice la ospătărie, adecă la cricimă, cu atâta mai puțin să se sufere a merge la vitele ceale sănătoase. Iară la nemearnici, la cei ce împlă cu leacuri, la cei ce belesc vite subsite și alți de această fărină oameni să se ia aminte, și cum vor intra în case sau în stauri, de loc să se alunge. Pe urmă, în tot locul întru a căruia vecinătate domnește pierzătoarea boală, trăbuie vita carea au căzut de boală îndată să se spintece și, dacă, după făcuta tăiere a cadavrului, adecă a trupului celui mort, s-ar vedea a avea oareșice semne de boală de vite, trăbuie boala să se vestească a fi contăgioasă.

§ 38

Până ce încă nu s-au ivit în loc boala de vite, poate scoaterea vitelor la pășune cu acea cautelă să se îngăduie, cât vitele nicedecum să nu ajungă la locul cel cu boală, ci departe de marginile zisului ținut să fie, și, de se poate, în periferia (împrejurul, partea) cea dimpotivă să se pască, tomna și pentru aceea ca să nu se asuprească de aerul cel nesănătos, carele vine de la locul contagios. Și tomna și pentru această cauză să fie oprit, la distanță ca de o jumătate de oră de la locul cel cu boală, a face slușbă cu vite cornute, cu atât mai puțin va fi slobod a înteeți pre supuși ca să facă slușba aceea în locul cel cu boală. Iară primorii locului sânt deatori tuturor proprietarilor vitelor a le da înainte cu de-adinsu, ca să se proveadă, adecă să se grijească de notreț bun și de ajuns ca pe vro 6 săptămâni spre acel scop, cât, de s-ar ivi zisa boală de vite și ar fi opu vitele să se țină și să se închidă în stauri, întru acest chip să aibă notreț de ajuns.

§ 39

Iară de s-au ivit boala de vite în vecinul sat, atunci dispozițiile (rânduielele) ceale mai sus spuse îndată trăbuie să se împlinescă și toată vita bolnavă separată se cade să se ducă la lăzăret și acolo și până la moarte sau până ce se va însănătoșa și încă pe deasupra 20 zile să se țină. Apoi trăbuie din comunitate oamenii harnici și vrednici de credință să se aleagă spre custodie (pază), carii la marginile ținutului să ia aminte la toate vitele ceale cu prepus și mai vârtos la peregrinatori (nemernici) să ia aminte ce aduc. Iară ca cu prepus se pot avea toate aceale care vin din loc contagios, oamenii și vitele, și producturile (rodurile) vitelor, precum sânt cărnurile, pieile ș.c. Și dacă peregrinatorii fiind amoniți (dojeniți) n-ar vrea să se întoarcă înapoi și cu putearea ar cuteza a păși preste marginile ținutului, atunci unul dintră custode (păzitori) să-i petreacă până în fața locului, unde judeului și primorilor locului va face știre, carii apoi, după putearea sa, nu vor lipsi vita sau vitele ceale cu prepus și cu forța (sila) a le deduce la lăzăret și, cu spesile negoțitorului, 20 zile în contumație a le ținea. Iară, dacă răținându-se 20 zile vita sau vitele la lăzăret s-ar bolnăvise și cu prilejul cercării s-ar adeveri că ceale cu sine aduse ale vitelor părți, cărnuri, piei ș.c., nu numai sânt cu prepus, ci întru adevăr sânt dintră vitele ceale bolnave, atunci aceia cu căzuta pedeapsă să se pedepsească.

§ 40

În locul acel unde s-au ivit o dată boala de vite, uciderea vitei ceii dintâiu contăgioasă ar fi leacul cel mai adevărit de a curma boala. Deci, îndată cât cade vro vită în boala de vite în oarecare sat, trăbuie să se deducă la loc separat și acolo să se ucidă, și împreună cu pielea, în groapă de opt tălpi de picior afundă, să se astruce, și cu

cealelalte vite încă asemenea trăbuie pășit, de s-au ivit răul. Însă de vor fi mai multe de trei sau patru, atunci câte zece despărțite în separate stauri și la pășuni cu fosă, adecă cu groapă încungiurate să se mâne, ca, de cumva, pentru asempru^[24], s-ar ivi pierzătoarea boală într-un staur, celalalt staur sau pășune să poată rămânea scutită, totuș partea cea cu contagiu totdeuna ar trăbui să se ucidă și în chipul mai sus-zis, în groapă de 8 picioare, adecă de tălpi de picior afundă, să se astupe. Însă, înainte de a se puteare împlini aceaste, ar trăbui proprietariul trucidatei, adecă a ucisei vită, fiindcă el, bunul său, pentru siguranța (neprimejduirea) și păstrarea binelui de obște și-l jertvește, din casa, adecă din lada sau punga comunitatei, carea trăbuie spre acest scop a se aduna, să se îmbune, adecă să i se plătească paguba.

§ 41

Altmintrea, în locul contagios ori se va împlini trucidarea sau uciderea contagioasei vită ceii dintâiu, ori nu se va împlini, totuș judele și primorii locului sânt deatori a face știre despre aceasta puterilor, ca așa satele vecine îndată să se poată înștiința despre primejdiia răului și ceale de lipsă rânduielei spre apărare timpuriu să se poată face. Iară în locul contagios, încă înainte de a sosi persoanele ceale doftoritoare, cea de lipsă, încât e pentru despărțirea vitelor celor bolnave de cătră ceale sănătoase, grijă și cealelalte, subt greu răspuns, să nu se părăsească.

§ 42

Îndată cât s-au adevărit că pierzătoarea boală de vite în oarecarele loc s-au ivit și acolo de oarecâtva tâmp domnește, să fie oprit întru acelaș loc a face târg de vite, ci și aceea să fie oprit, de acolo să nu treacă aliurea cu vite. Toată mânarea vitelor, ori la comuna, ori la propria

(a sa) pășune, ori zioa, ori noaptea, sub pedeapsa confiscăției (contraband) să se oprească. Până când zisa pierzătoare boală nu înceată în loc, până atunci cornutele vite, atânt a stăpânirii, cât a supușilor, închise în stauri se vor ținea și niciunui ce au sosit, fie strein, fie de casă, afară de aceia carii sânt rânduiți pentru grija și hrănirea, să nu fie slobod a intra în stauri, nici alte vite să nu se suferă a se apropia pentru frica treacerei contagiului.

Iară staurile lor să fie curate, cu aer sănătos stră-suflate, să se afume staurile cu minerale acre, să se deschidă ușile și ferestrele staurilor, ca aerul cel rău, pe ferestri, să se poată alunga, să se dea vitelor lături de fărină acre și sărate, să se stropească și fânul și oricarele al lor notreț cu oțet tare, gura și limba să li se speale cu aceeaș năcreală adeaseori. Servitorii (slujitorii) vitelor celor închise să se ferească de împărtășire cu alți servitori, mai vârtos cu cei de la casa cea cu prepus. Iaste încă deatoriu proprietariul vitelor numărul închiselor sale vite primorilor comunitatei să-l areate și până atunci nicio vită dintră aceaste să nu vândă sau să taie, până când zisa boală nu va înceta.

§ 43

Iară de la casa cea cu contagiu, toate ceale bolnave timpuriu afară de sat, la ospital să se deducă și, sub luarea-aminte a primorilor comunitatei, ai săi servitori să aibă comuni, carii servitori, cu toată grija și veglearea, adecă priveghearea, întru aceea mai vârtos vor a lăbora, adecă vor lucra, se vor nevoi, cât răul contagios să nu se poată mai încolo trage, deci aspru să se întărzică (oprească) ca vitele ceale ce au perit de boală să nu se belească în stauri și în case.

§ 44

Trăbuie, dară, spre acest scop, loc afară de sat, aproape de ospital, în loc arinos sau năsipos (de iaste) să se rânduiască și mai multe buți cu leșie, cu apă sărată sau cu apă de calce nestinsă (var nestins), spre muiarea pieilor, să fie gata, și cât subsește, adecă moare vro vită de pierzătoarea boală, îndată trăbuie să se trimită cadavru, adecă trupul cel mort și cu car cu cai să se ducă la destinatul, adecă rânduitul loc, iară nu pe pământ să se tragă sau cu car cu vite cornute să se care acolo.

§ 45

După ce odată s-au cărat cadavru la destinatul loc, nu trăbuie lăsat în aer liber (slobod), ci, decăt, luând pielea de pe el, în groapă de șease picioare, adecă de șease tâlpi de picior, să se astruce, iară de trei picioare cu pământ vartos să se acopere și cu pietri să se întărească, ca nu cumva câinii sau alte gadini mâncătoare de carne să-l poată săpa afară. Iară pieile ceale detrase sau luate de pe vitele perite să se moaie în 24 de ore în bute plină cu leșie sau cu apă de calce nestinsă, apoi uscându-se în loc remotu, adecă depărtat de stauri, pot după 20 zile de la încetarea boalei au să se vândă, au spre uz, adecă întrebuințarea de casă, să se întoarcă.

§ 46

Asupra boalei de vite în chip preservativ, adecă spre apărare, spre ferire, spre scutire ca să nu ajungă pre vite acea boală rea, de veterinari se comândă, adecă se încredințează. [...]

Să iai pulbere de rădăcină de Angelica, uncii doao.

De săpon, uncii trei.

De sare comună, adecă de casă, uncie una.

Să le ameasteci aceaste laolaltă la căldură lină cu miare de ajuns și cu apă în forma lictariului.

Să dai dintru acesta preste zi de trei ori câte o lingură vitelor celor mai mari, iară celor mai tinere o jumătate de dosă¹², adecă o jumătate de lingură, și să bea vitele deasupra, adecă preste leacul acesta, lături subțiri de fărină, acre, sărate. Ci ispita cea de toate zilele mărturisește: preservativă sau apărare puternică a fi aerul curat și liber, căzuta curățanie împrejurul vitelor, staurile bune, notrețul bun și de ajuns și cuviincioasa grijă și ținearea vitelor, precum și acurata (cu de-adins) pază a regulilor ce sânt spre ferirea de contagiu; pentru aceea cel ce va întrăbuița lictariul cel mai sus comândat, măcar că e preservativ sau scutitoriu asupra pierzătoarei boală, cealelalte aci sfătuite să nu le părăsească; iară lecuitorii de vite cei nemernici și pustii, și oamenii carii nu sânt procopsiți în măiestriia veterinariiei, adecă a doftoriei de vite, carii cu prilegiul pierzătoarei boală pre ticăloasa prostime s-au obicinuit cu viclenie a o înșela și însuși de multe ori pierzătoarea boală de la o casă la alta, de la un staur la altul a o petreace, nicidecum să nu se lase a intra în case, în stauri, iară de vor ajunge cu viclenie acolo, să se pedepsească.

§ 47

Celor pustii și înșelători lecuitori de vite nicedecum să nu se încreadă doftoria vitelor celor cu boală, ci strimtorând necesitatea, adecă lipsa, până ce se va chema veterinariul sau se va trimite de la superioritate, adecă de la cei mai mari, și va ajunge la locul cel contagios, însuș proprietariul vitelor de următoarele mijlociri să se țină, care și boala o vor ușura, și pre vite, ca mai pre lesne să

¹² *Dosa*, latinește *dosis*, e cuvânt doftoresc, carele înseamnă acea măsură de leacuri câtă se dă deodată ori la om, ori la vită.

scape de rău vor ajuta, adecă bolnavelor vite să le dea notreț și de beut acru, sărat sau cu moare de curechii stropit, sau cu aluat de pită, sau cu fărină cu oțetită apă făcută beutură și poamele acre pădureațe, după părțile anului, verzi au uscate, însă muiate ori singure, ori cu măcar ce nutremânt (notreț) date vor folosi și lăturile subțiri de fărină cu acid vitrioli sau cu acid salis (năcreală de sare) atâta năcrite, cât să fie plăcute la beut, vor fi bune. Poate-se și tot trupul pre dinafară, întru acelaș chip, spăla cu apă acră sărată. Și de se vor arăta seamne de însănătoșare, carea se poate cunoaște dintru începuta rumegare, să se dea nutritoare, adecă hrănitore, întrămătoare, întăritore, amărătoare lături de fărină adeaseori cu pulbere de rădăcină de gențiana, emula, galanga până la o jumătate de uncie, celor mai mici vite jumătate de dosă, și sânge să nu li se sloboadă, nici să se întrăbuinteze curățitoare de ceale tari și asudătoare, pentru că aceasta vitele, fără de aceea slabe, mai tare încă le va slăbi și mai mare năcaz și cu aceasta mai curândă subsire, adecă moarte, le va aduce.

§ 48

Cei mai noi veterinari, după ce cu de-adinsu au separat, adecă au despărțit vitele ceale bolnave de ceale sănătoase și, după ce au ținut împrejurul lor și în staurile lor curățenie, adeaseori le lau sau le spală gura și limba cu apă cu acru sărată, ba le freacă și spinarea cu șomoiag de paie sau cu țeasela, din afară le trag păr prin piept sau le pun cauteriu, adecă fier ars la pânțece, cu carele amândoa laturile pântecelui le ard făcând rană, dinlontru le dau întâiu beaturi care moaie, antifloghistiche, adecă asupra fierbințelei, apoi îngreonându-se boala, după ce au ajuns diare<e>a, adecă cufurirea, au disenteria, adecă cacă sânge, inima cea rea, dau întăritore, stringătoare și

care sânt asupra putrăzirei gătite din decoct, adecă zamă fiiartă de scoarță de stăjeariu, de salce cu vin și cu camfor în slăbiciune prea mare a bolnavei vită dau infus, adecă băutură ce s-au fiert cu jalie, cu valeriana și cu camfor.

Încetând odată pierzătoarea boală de vite, carea de acolo se cunoaște, dacă după 20 zile în loc nicio vită bolnavă nu se va mai afla, atunci întâiu locul sau satu ce mai nainte fusease contagios se poate acum vesti sănătos, și vitele locului acelui care până aci au fost închise în stauri pot să se sloboadă fără grijă la pășune, însă cu acea cautelă sau ferire, ca să nu vină aproape de ospital sau aproape de locul îngropatelor cadavre, nice într-acolo să se mâne. Asemene se cade a păși cu vitele ceale noao cumpărate și care trăbuie în 20 zile ținute în contumație.

§ 49

În cât e pentru repurgația, adecă curățirea staurilor sau a poietilor în care au fost vite bolnave se cade a se ținea.

După ceale preacurate, adecă foarte cu de-adinsu prescripții (rânduieli) și prea bune regule, mijlociri de a curăți staurile ceale spurcate sânt aceaste:

1. Ca aceale de balegă să se răpurg, adecă să se curăță, iară balega întru adânc de 10 picioare să se arunce și să se acopere.

2. Pardositura în stauri, unde stau vitele și se culcă, să se strice, ba și pământul de o jumătate de picior afund să se scoată și să se lapede.

3. Muri, adecă păreții cei de piatră, să se radă, iară trocile, scândurile și vasele, care cu bale și cu mucii au fost spurcate, cu de-adinsul să se speale și să se uște.

4. Atmosfera, adecă ținutul sau cuprinsul aerului celui din stauri, să se curăță; spre acest scop ferestrele și ușile să se deschidă și să se facă fumegare, căci că cine vrea

staurile ceale contăgioase a le curăți, fereștile și ușile cât de largi să le desfacă și orice fu de vitele ceale cu boală cu muc sau cu bale spurcat să facă bine a se la și a se curăți. Iară fumegarea foarte bine se face cu oțet de vin turnat pe cărămizi calde sau de se va înstila, adecă picura oleu de vitriol în păhar de vitru, adecă de glajă, în care să fie băgată sare comună. [...]

Joachim Heinrich Campe

DESCOPERIREA AMERICII,
o carte foarte folositoare, alcătuită de
Ioann Hainrih Campe.

Acum întâiu de un iubitoriu de neamul românesc
pre românie tălmăcită și dată afară la lumină.

Tomul 1, cu patru figuri.

Cu toată cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov,
dată în tipariu la Buda, Crăiasca Tipografie a
Universității din Peșta, 1816*

Istoria descoperirii Americii

Un oarecare părinte, fiind de la Dumnezeu cu trei fii
dăruit, nu lipsi a-ș face a sa datorie părintească, adecă a
da lor creștere bună, și, după ce învățăturile ceale
cuviniicioase spre moralul cel bun lor dădu, nu zăbovi a
deștepta pre dânșii și spre cunoștința locurilor și țărilor
din vechime știute, adecă de Evropa, Asia și Africa, prin
harte gheograficești. Apoi încetă o vreamă, pentru ca să
ispitească râvna lor, și de America nu le spunea.

Deci, acești prunci iubitori de științe, văzând pre al lor
învățătoriu că nu urmează a le spune și de această noao
parte a pământului, adecă de America, luară toți îndrăz-
neală și zise: Rugămu-te, iubite al nostru părinte și
învățătoriu, să nu lipsești a ne înștiința pre noi și de partea
a patra a pământului, carea se cheamă America și Lumea
cea Noao, cum și pentru care pricină se numește așa?

* Transcriere și note: Greta-Monica Miron.

Văzând acest norocit tată râvna fiilor săi spre științe, se bucură în sufletul său și zise cătră dâșii: Eu mă aplec poftei voastre, însă cu acea condiție, adecă învoială, aceale ce nu veți priceape să mă întrebați, ca întru toate se vă domeresc, și orice întâmplare sau urmare, care întru această istorie veți auzi, să judecați cu mintea voastră adevărul și tot moralul cel bun. Ei cu toți făgăduiră ascultare spre toate, și cu mare bucurie aștepta zioa aceea, carea se va fi orânduit pentru înceaperea istoriei.

Întru una de zile, fiind ei adunați la un loc, veni tatăl lor la dâșii, fiind în mână o hartă de America. Ei, văzând pre dâșul cu harta în mână, săltară toți de bucurie și ziseră: Poate că aceasta e harta Americii?

Tatăl: Tocma aceea iaste, fiii miei.

Ioan: Oh, ce mare parte de pământ iaste aceasta!

Andrei: Mare învățătură și duh luminat trăbuie să fi avut acel om, care socoti că trebuie să mai fie încă o parte de pământ de acealelalte trei părți osebită și necunoscută.

Luca: Nu numai duh mare și înțelepciune au avut acel bărbat, dară și mare îndrăzneală spre ispitirea acestor locuri necunoscute și de națioane sălbatice lăcuite.

Tatăl: Aveți îngăduială, și toate se vor descoperi voa de aflarea acestui pământ, numai fiți luători de samă să nu fie osteneala mea în zadar, că istoria aceasta e lungă și cu multe întâmplări groaznice și obiceiuri de națioane sălbatice întovăroșită. Și ascultați.

Sânt peste 300 de ani de când în Italia, la cetatea Ghenova, trăia un om, a căruia nume era Cristof Columbus^[1]. De neamul său mai mult nu se știe decât strămoșii lui se hrănea cu călătorii pre mare și tatăl acestui Columbus era lucrătoriu de mătăasă, după cum spun alți istorici. Dară el mai mult se aplecă spre meșteșugul strămoșesc, adecă a călători pre mare, decât a fi meșter. Aceasta trebuie să fi fost și pricina de a se da și însuși cu totul spre călătoria mării. Cu adevărat, că încă

în pruncia sa arăta el seamnele ceale mai mari și osebite înclinații spre călătoriile mării și spre lucruri care numai la un om vreadnic se cuvin^[2]. El era deșteptat și inimos, nu iubea lenevirea și odihna, nici mâncări care îndulcea numai gâtul său, și sănătatea strica, fiind dujman lucrurilor zadarnice și fără de folos. Dară a sa îndeletnicie era a învăța ceva lucruri bune, ca odată și aproapelui său spre ajutorință să poată fi.

Zicând lui oarecare priiaten că, dacă va vrea el să înveațe învățături folositoare și mari, trebuie să înveațe mai întâi limba latinească, căci întru această limbă multe folositoare cărți se află scrise. Acum, cine ar fi putut fi mai lacom decât dânsul spre aceea? Și, în scurtă vreme, așa mult învăță, cât putea să pășească spre învățăturile ceale mai mari. În scurtă vreme în științele gheografiei, astronomiei și a însămării, adevă a însămna pre scris orice lucru va vedea, atâta să deșteptase cât, de 14 ani fiind, avea aceale trebuincioase științe, care la un povățuitoriu de corăbii destule ar fi putut fi. Deci, vedeți fiii miei, că toți oamenii cei mari și viteaji încă din pruncia lor se arăta spre aceea, că zice și vorba: tot lemnul ce va să fie spre cârlig bun de timpuriu înceape a să strâmba. Deci, dacă și voi vreți se ajungeți la vro stare folositoare și cinstită, urmați pildei acestora și de timpuriu vă îndeletniciți la științele ceale de folos, că, după ce vremea treace, anevoie ajunge cineva la gândul său, ca și varga sau mlădița, după ce se îngroașe, anevoie se înfrânge.

Să venim iar la Columbus. Călătoria sa pre mare cea dintâiu făcu pre Marea Albă, căci pre vremea aceea patrioții săi ce călătorea pre mare mai departe nu călătorea^[3]. Dară aceasta era o călătorie mică pentru un duh care era învăpăiat de poftă a urma ceva ce nimenea înaintea lui urmase sau cercase. Deci, el căuta prilejuri spre mai mari călătorii, și le găsi.

Un căpitan de corăbii cu care el se rudea avea ale sale însuși corăbii, supt a căruia slujbă întră și el, cu care, când împotriva venețenilor, când împotriva turcilor, pe mare se lupta cu gând să răpească vro corabie. Și, cu o corabie turcească luptându-se, se aprinse corabie căpitanului, unde și Columbus se afla, fiind toți la mare primejdie. Columbus, întru această stare primejdioasă aflându-să, nu pierdu îndrăzneala sa, dară, cu inimă se aruncă în mare și prinse o rudă ce înota, și, cu aceeaia ajutându-se, cu norocire ajunse la țărmurile mării, care doao miluri era departe^[4].

Ioan: Cât cuprinde un mil de mare?

Tatăl: Trei fărtales de un mil nemțesc¹ [5]. Aceste țărături de mare unde el scăpă să ținea de Portugal. Acolo, odihnindu-să o vreme de osteneala sa, luă drumul său cătră căpetenia cetate aceștii țări, adecă Lisabon. Această întâmplare mult ajută spre gândul său, care în faptă a-l pune după aceasta vrea. Și din asemenea primejdioase întâmplări putem priceape că pronia dumnezeiască spre mare folos le aduce. Și, pentru ca să vă încredințați spre aceasta, ascultați:

Portughezii era pre vremea aceea cei mai iscusiți și îndrăzneți călători de mări decât alte națioane, aceștii îndrăzneala a călători pre Marea Atlantică, care pe vremile acelea nu era prea cunoscută, mai departe decât alte noroad, și silința ostenealelor sale să răsplăti cu aflarea a doao ostroave frumoase, care le numiră pre unul Porto Santo, și pre altul Madeira^[6].

Andrei: Acelea, poate, care nu sânt departe de Africa?

Tatăl: Tocma acelea! După aceea, acești îndrăzneți oameni, cu pofa descoperirii de țări, din vreme în

¹ Un grad, care 15 miluri gheograficești sau nemțesti ține, se socotește 20 miluri de mare.

vreame mai departe mergea, cât mai pre urmă luară acea mare hotărâre, a cerca nu cumva vor afla pre mare vrund drum cătră Ost-India.

Luca: Acele nu avea ei prea mult a căuta.

Tatăl: Cum socotești tu aceasta?

Luca: Ei trebuia să puie înaintea lor numai harta de jumătate globu pământului, și ar fi văzut că, întâiu, pe lângă Africa în jos, apoi împrejurul munților de Bona Speranza, Bunei Nădejde^[7], și apoi de aceeaalaltă parte de la Africa iară în sus, a merge trebuia. Și apoi, aci sânt!

Tatăl: Tu ai drept, dară minunat lucru e că oamenii, mai înainte vreame, un veac de ani își zdrobea capul pentru un lucru, ce acum noi cu o clipă vedem.

Ioan: Așa cred eu, căci harte de Africa avem înaintea noastră și căci știm că pre acoloa pe jos împrejur se poate umbla.

Luca: Dară acei oameni nu avea hartă de Africa și nu știia că prin împrejurul munților mai sus-numiți se poate umbla?

Ioan: Nu avea. Pentru aceeaa vrea ei ca să cearce dacă vor putea pre supt Africa la Ost-India să meargă.

Andrei: Noi încă știm din gheografia veache că, mai dinainte vreame, din toată Africa numai partea cea cătră miiazanoapte și ceva din Etiopia cunoștea, dară, dacă această țară cătră amiazi oareșiunde se sfârșeaște, ori că ajunge până la Zidpol, de aceeaa nu știia bătrânii nimica².

Tatăl: Dacă e lucru așa, și noi, amândoi, de am fi fost pre vreamea aceeaa, nu am fi fost mai cu minte decât aceialalți oameni, că, în ce chip acum aceeaa ce nu să află pe hartă însămnat nu putem ști cum și ce feliu, așa și

² Se zice că odinioară corăbii finicești, din porunca unui craiu din Eghiptet, împrejurul Africei ar fi călătorit, dară adevărul, zise aci Luca, nu s-au întărit.

oamenii din vremea aceea nu putea ști aceea ce noi acum prin hartă știm. După ce Columbus la Lisabon veni, prin iscosința sa curând își făcu priatени de oameni ce călătorea pre mare, întru a cărora conversație de multe ori se grăia de planul care s-ar putea face, ca tot pe mare până la Ost-India să călătorească.

Luca: Pe ce drum, dară, mergea oamenii până în vremea aceea acolo?

Tatăl: Pre vremea aceea numai venețianii era singuri, carii numai loruși întrebuinta neguțătoria Ost-Indiei. Aceștia priimea mărfurile de India peste Marea Roșie și Albă, dară aceaste doao mări nu se ținea una de alta, după cum știți, dară sânt prin un oarecât loc de pământ una de alta osebite. Deci, venind corăbiile de la Ost-India până la acest loc de pământ, trebuia mărfurile să se descarce pre uscat, au prin ajutorința unora canaluri mici pe mai mici corăbii, până la Alexandria în Eghipet să aducea. De acolo pre Marea Albă la Veneția venea. Această încărcătură și descărcătură și aseamenea greutăți foarte tare îngreua neguțătoria la Ost-India. Și cu cale se arăta a fi de lipsă și mare folos descoperirea unui drum tot pre mare a merge până acolo.

Și alt prilej se întâmplă de aduse pre Columbus mai aproape la al său gând, adecă el se căsători și luă pre fata unui căpitan de mare, care era acel dintâiu aflătoriu ostrovilor Porto Santo și Madeira^[8]. Prin prilejul acesta, scrisorile călătoriei și harte de mare acestui iscosit bărbat intrară în mânilor lui. Deci, zi și noapte întru aceastea îndeletnicindu-să, se deșteptă pofta lui ca și însuși asemenea lucru să îndrăznească, și mult poftea aceale noao ostroave a cerceta. Să puse, deci, iar pe corabie și făcu o călătorie la Madeira, și acolo câțva ani bună negoțătorie făcu, căci, când Ostrovile Canaricești, când țărmurile Africei și alte cerceta.

Acestea povestind lor, întră mama lor în casă și le zise: Acum ca ajungă-vă a povesti, veniți și la alt lucru. Și tatăl încă încetă de astă dată a mai spune lor.

A doao povestire

Tatăl: Până când Columbus călătoriile sale ceale mici pre mare făcea, totdeauna hrănea în sufletul său un gând mare, care duhul său cel îndrăzneț încă fiind la Lisabon hotărî. Și întru sine de multe ori zicea: Cum, oare, să nu se poată afla pre mare alt drum mai drept cătră India, decât numai pe după Africa, care portughezii caută? Cum, dacă de aici tot drept cătră apus curmeziși peste Marea Atlantică s-ar călători, nu ar putea veni cineva mai pre urmă la o țară, carea însuși India ar fi ori cu dânsa ar fi împreună? Nu iaste pământul rătund? Și, dacă așa iaste, să nu fi făcut Dumnezeu și pre partea aceaealaltă acestui pământ o țară pre carea oamenii și alte zidiri să poată trăi? Iaste de crezut că toată aceaealaltă parte a pământului să fie numai cu mare covârșită? Ba nu! Nu, India e o mai mare țară decât cum oamenii socotesc a fi, și partea ei despre răsărit se întinde poate departe, încoace, cătră Evropa. Deci, dacă cineva de aicea numai tot cătră apus ar trage, negreșit ar veni acolo. Acesta era temeiul său cel dintâiu, precum pre ceaealaltă parte a pământului ar trebui să fie încă o țară. Aceasta și alte mai multe observații, adecă luări de samă, și socotițe întărea gândul său spre aceea.

Și mai osebită încredințare avea că un corăbieriu portugalesc, călătorind într-o vreme pre Marea Atlantică neobicinuit mai departe, cătră apus, și pre acolo prinse de pe mare un lemn care înota, și acest lemn era după meșteșug cioplit și de vântul apusului înaintea lui adus. Deci, socotea din pricina aceasta precum cătră apus înainte trebuie să fie o țară lăcuită cu oameni. Încă și

cumnatul său la o asemenea călătorie către apus, de la ostrovul Madeira, iară află pre mare un asemenea lemn, tot de vântul apusului adus.

Și la țărnițele Ostroavelor Azoricești către apus, din vremi în vremi, se aduce tot de acest vânt niște copaci ruți, până în vremea aceea necunoscuți. Mai pre urmă, și aceasta făcu lucrul mai de credință, că se aflară odată, tot la aceste țărnițe azoricești, doao trupuri de oameni înecați, care le aruncase marea afară; și aceștia un foarte osibit chip avea, cât ei, atât oamenilor de Evropa, cât și de Asia și Africa nu asemăna^[9].

Columbus aduna aceste toate observații cu mare grije; zioa și noaptea socotea de acestea. Asemăna cu acestea veștile de la India, care ei de la vechi și noi istorici află, și prin acestea gândul său să întemeia.

Cu toate acestea, uită el că a greși e slăbiciune omenească și, precum patru ochi mai mult pot vedea decât doi, și nu se încredință de tot socotințelor sale, dară mai luă spre sfătuire pre un om, a căruia minte și științe, pre vremea aceea, se cinstea și să socotea. Acesta să numea Pavel și era doftor în Florențe, la Italia^[10]. Acest om plin de științe află temeierile lui Columbus foarte bune. Singur el îi dădu și alte știri, prin care de gândul său mai mult se adeveri, îndemnând pre dânsul cât mai îngrab, atât mai bine, în săvârșire să aducă acele necunoscute țări a le căuta.

Și Columbus cu totul hotărî gândul său în faptă a-l pune, dară spre aceea, trebuia o gătire, spre carea averea sa nu ajungea. Deci, această ajutorință trebuia a se ceare de la oareșicare stăpânire. Și pre carea ar putea el spre aceasta a alege? Dară nu se socoti prea mult, ci găsi cu cale a da această cinste și folosul de țările ceale ce se vor descoperi mai bine la stăpânirea patriei sale, decât la altă. Deci, dădu înainte planurile sale la acea stăpânire, cerând și ajutorința cea de lipsă, spre împlinirea și săvârșirea

acestui plan al său, dară maghiștratul³ Ghenovii nu pricepu planul lui și socoti pre acest bărbat mare mai mult fără minte, nepriimind cearerea lui.

Dară Columbus de aceasta nimic nu să spărie, și, fiindcă datoria cătră patria sa împlini, să întoarse la Lisabon ca planul său la o stăpânire, carea tocma pre vremea aceea spre asemenea îndrăzniri mai mult decât alte să arăta, să descopere^[11]. Aici să priimi planul său cu mare luare de samă, dară, după ce planurile sale cu amăruntul se ispitiră și se aflară, cu vicleșug vrură pre dânsul de cinștea și vitejiia aceasta să-l lipsească și întru ascuns și îngrab gătiră o corabie, dând această slujbă, care Columbus iscodi, la alt capiten de mare a o săvârși.

Acesta, deci, plecă. Dară, fiindcă nu era însuflețit cu duhul și cu îndrăzneala carea se cădea să fie și, călătorind foarte puțin cătră apus, pierzând toată nădeajdea norocoasei săvârșiri, spăriat se întoarse la Lisabon înapoi.

Ioan: Bine în pare că proștii portughezi nu putură înșela pre Columbus.

Tatăl: De aceasta trebuie să ne pară bine, dară, pentru aceea să nu socotim pre toți portughezii proști, căci înainte de 300 ani s-ar fi aflat doi sau trei oameni slabi, care spre craiul spre o nevrednică urmare sfătuiră, pre carii oameni poate că toți ceialalți lăcuitoari îi vor fi fost ținut de rău. Adevărat că fără de cuviință era această înșelăciune, care se făcu lui Columbus. Pentru aceea, foarte amărându-se, părăsi o curte carea cu dânsul așa necuviincios urmă, și se întoarse acum la Madrit, în Spania^[12]. Dară, temându-se a nu fi cumva și aicea rău întâmpinat, trimise pre fratele său Vartolomeu^[13] la Englitera, ca să cerce nu cumva acolo va putea isprăvi ceva.

³ Divanul.

În Spania, stăpâna pre vremea aceea Ferdinand, cu poleca *Catolicu*^[14], care, foarte bănuitoriu și fricos fiind, nu îndrăznea a începe vreun lucru de a căruia sfârșit nu era el încredințat. Soția sa, Isabela^[15], era mai îndrăzneată decât dânsul, dară foarte umbra după voia craiului, și nu obicinuia nimica a face ce nu ar fi fost prin voia lui.

Lângă aceasta, se întâmplă tot pre vremea aceea că craiul Spaniei era încurcat întru o bătaie cu acel de pre urmă craiu al maurilor⁴, care avea scaunul său la Granada, în provincia Spaniei. Ce putea, acum, Columbus de la un craiu, care într-o asemenea stare se afla, a nădăjdui? Cu toate acestea, fu de Ferdinand și Isabela cu multă socotință priimit și cu mare luare de samă ascultat. Dară, până a nu se hotărî cererea lui, să găsi cu cale planul său la niște persoane spre cercetare a se da^[16]. Și, spre nenorocirea lui, aceste persoane de științele ce se cădea să aibă spre acest feliu de lucru și cercetare era de tot lipsite. Și aceștia făcea lui Columbus împiedecările ceale mai proaste. Unul zicea cum că marea între Evropa și India așa fără măsură mare ar fi, cât, prin cea mai norocoasă călătorie, în mai puțin trei ani de zile ar trebui de la Evropa până la pământul cel mai aproape al Indiei a călători. Altul zicea că, fiind pământul rătund, socotea că, călătorind cătră apus, tot pe vale în jos trebuie a merge, apoi, la întoarcere, tot pe apă în sus ar trebui să vie, care nu s-ar putea, de ar fi vântul cât de bun. Încă alții era așa fără rușine, pre dânsul întrebându-l dacă numai el singur, dintru atâtea milioane de oameni, carii înaintea lui trăiră, mai înțelept se ține. Dacă cu adevărat pe aceaealaltă parte a pământului încă o țară ar fi, cum ar fi putut aceasta atâtea sute de ani să rămână ascunsă? Columbus între-

⁴ Maurii sau arapii era un norod care din Arcadia, în partea de sus a Africii, și de acolo în Spania veni și stăpâni acea mai mare parte a aceștii țări, dară, după aceea, întărindu-se stăpânitorii aceștii țări, și după multe și sângeroase bătăi, fu silit a părăsi Spania și iar la Africa a să întoarce.

buință toată statornicia sa ca prostiia și mândriia acestor judecători ai săi să o sufere, răspunzând la toate prostiile lor cu cinstea cea căzută cătră dânșii; dară ce ajută lui aceasta?

După ce pierdu el cinci ani spre domerirea acestor neștiuți oameni, află cu mare supărare că craiul despre această pricină rău se înștiință și luă răspuns de la Curte că până va ținea bătaia cu maurii, adecă arapii, spre altă urmare nu se poate îndemna. Socotiți supărarea lui Columbus la acest răspuns neașteptat cât de mare trebuie să fi fost, pierzând și de aicea nădejdea. Această supărare era mare, dară, a sa statornicie și mai mare fu. Nevrând el nici acum a părăsi gândul și planul său, se întoarse cătră doi prinți spaniolești, carii avea avuție destulă ca o mică gătire de corăbii spre această călătorie de cercare să poată face^[17]. Dară nici la aceștia nu găsi credință sau îndrăzneală destulă, și nu se priimi cererea sa.

Andrei: Minunat lucru că acest om cu planurile sale ceale bune nicăirea nu se priimea.

Ioan: Eu mă mir, după atâtea împotiviri, cum nu se supără el și să părăsească gândul său.

Tatăl: Atunci nu ar fi fost acel mare om, care cu adevărat era. Cinstite și mari suflete care sânt încredințate că faptele lor vor lua sfârșit bun și cinstit, de ceale mai mari împotiviri, până când nu vor fi de tot nebiruitoare, nu se sparie. Întru asemenea chip se arăta și viteazul istoriei mele. Toate împotivirile și nesocotințele planurilor sale, cu statornicie suferind, hotărî însuși singur la Englitera să călătorească, fiindcă până acum în zadar așteptă înștiințare de la fratele său.

Acest frate al lui avu nenorocire a cădea, în călătoria sa cătră Englitera, în mânilor hoților de mare și la robie se duse. Dară, după câțva ani, avu noroc și scăpă de acolo, și veni după aceea la Englitera, dară întru stare foarte ticăloasă, cât prin lucrarea mânilor sale abia putu atâta

agonisi, ca să-și poată face o haină de omenie, să se poată arăta la Curte.

Columbus avea un fiu, anume Diego^[18], pre care foarte iubea și cu neputință era lui a se despărți de la Spania până a nu vedea încă o dată pre acest iubit fiu. Deci, mai întâi se duse la mănăstirea unde el se creștea și făcu acolo prieteșug cu igumenul mănăstirei, care să numea Pereț, și era un bărbat înțelept^[19]. Acesta, înțelegând planurile lui Columbus, îndemnă pre el să mai zăbovească câtăva vreme până va lua răspuns la o scrisoare, care vrea ca să scrie cătră crăiasa, având oarecare trecere înaintea ei. Columbus se aplecă spre această zăbavă, și Pereț nu lipsi a face cătră Isabela așa o scrisoare, cât toate lucrurile luară altă mișcare. Columbus fu chemat iară la Curte, și Isabela priimi pre dânsul cu bunătate, cât prietenii cei buni poftea lui norocire bună spre gândul său. Dară neîndrăzneala și nestatornicia craiului deodată iară toate le zminti. Căci craiul tot pre acei bărbați care puse spre cercetarea lui Columbus mai întâi spre a sa sfătuire luă, și aceia, ca niște oameni fără științe de asemenea lucruri, zmintiră pre craiul din gândul său, prin a lor sfaturi, și nici vrea mai mult să audă de această pricină, întorcând și pre Isabela spre voia lui.

Fieștecine poate socoti ce mahnire trebuie se fi avut acest plin de răbdare bărbat, văzându-se întru atâtea împotriviri, de care dujmanii lui se bucura. Dacă nu ar fi fost sufletul său plin de statornicie și răbdare, cu care mulți ani spre nenorocirile sale s-au luptat, ar fi ajuns la deznădăjduire, părăsindu-se de al său plan. Dară Columbus ce făcu? Din nou își întări gândul său spre cercarea cea mai de pre urmă care îi rămase, adecă a călători la Englitera, ca craiului aceștii țări o parte de lume să-i proferisească, de care trei stăpâniri cu nesocotință se lepădară.

Până când el spre această călătorie se găti, sluji norocul Spaniei și luară Granada, și prin aceea deodată strică stăpânirea arapilor din toată Spania^[20]. Ferdinand și Isabela să bucurară de asemenea norocoasă săvârșire a bății, prin carea se făcură stăpânitori de toată Spania. Și, fiindcă gândul omenesc și inima la vremi norocite să schimbă și se îndeamnă la mai multe îndrăzniri, de acia doi priiateni buni ai lui Columbus luară îndrăzneală acest împrilej spre cercare a-l întrebuița, crăiasii încă o dată de planul cel mare și de folos al priiatenului să mai cuvânteaze.

Luca: Cum să numea acești doi priiatini?

Tatăl: Unul Cvintanila^[21], și altul Sant-Anghelo^[22], carii, amândoi, cu așa mare râvnă vorbind, știa temeiurile planului așa cu adevăr a le arăta, cât craiul și crăiasa a se împotivi mai mult nu putură.

Și îndată se trimise om anume pentru ca să aducă pre Columbus la Curte, dară aflând că au plecat, mearsără după dânsul și, ajungându-l, îl aduseră în pompă înapoi la Curte, unde cu mare poftă se aștepta. Columbus, uitând toate întâmplările ceale împotivă care până acum suferise, puse înaintea crăiasii toate condițiile cu care el, pentru îndrăzneala călătoriei și descoperirilor de țări care va face, s-ar mulțami. Și, priimindu-se aceastea, se umplu de bucurie, văzându-se la hotarul poftelor sale ceale mai dulci.

Andrei: Apoi numaidecât plecă?

Tatăl: Măine veți auzi și aceea.

A treia povestire

Luca: Curând, dragă tată, ca să plece Columbus! Nu cumva iar să i se întâmple vro sminteală.

Tatăl: Nu avea grije, că acum s-au hotărât și s-au învoit toate, cât nu i se poate pune nimic mai mult în cale,

căci Columbus are în mâinile sale iscălitura craiului, întru carea se făgăduiaște lui Columbus lângă cealelalte cum că el, și nu altul, întru țările acealea, care va descoperi, craiu mic să fie, și această cinste până la fii din fiii lui să se tragă. Și oricât venit va fi pre an din țările acealea, care prin el se vor descoperi, până în vecinice vremi, nu numai el, până va trăi, ci și seminției lui a zecea parte să se dea^[23].

Andrei: O! Întru acest chip se va face el foarte bogat.

Ioan: Dară multe are el a trage și a suferi pentru aceastea.

Tatăl: Negreșit! Deci, acum se grăbea spre toate gătirile plecării sale foarte tare, dară corăbiile care slujea spre călătorie era așa slabe, cât altul, mai fricos, cu greu ar fi călătorit pre aceale mări necunoscute. Columbus, dară plin de inimă și îndrăzneală fiind, nu se sminti de aceea, și la corabia în care era să șază el îi dădu nume Santa Maria, adecă Sf. Maria, la cea de-a doao Pinta, și la a treia Rigna. Aceaste doao era mai mici^[24].

Aceaste corăbii se îndestulară cu ceale trebuincioase pentru 90 persoane, că atâta era toată tovarșia, pe 12 luni^[25]. Și toată cheltuiala acestor gătiri nu era mai mult decât 24.000 de taleri, o sumă carea craiului așa fără măsură mare i să păru, cât, dacă nu ar fi învoit Columbus să dea și el din bunul său a opta parte, mai ar fi rămas și acum această călătorie jos; dară cu această învoială, că din dobânde ce va aduce această călătorie să ia și el a opta parte.

Ioan: Dară așa săracă era pre vreamea aceea curtea Spaniei, cât nici atâta sumă nu se putea aduna?

Tatăl: Pre vreamea aceea, drag Ioane, era cinci taleri mai mult decât acum 100, căci ori că se aduna mai cu greu ori că cu aceea mai mult se putea cumpăra atuncea. Poți tu socoti și aceasta, că, îndelungată vreme având craiul bății cu arapii, se mai goli vistieria Spaniei de bani.

Noa! Prunci, fiți gata a vedea pre Columbus plecând, că toate stau gata spre pornire la Paloe^[26], o cetate pe mare în Andeluzia. Încă puțină vremea, și apoi veți vedea pre el plecând întru strigări de bucurie ale norodului ce așteaptă plecarea lui.

Luca: O! Pentru ce nu pleacă mai bine acum în grab?

Tatăl: Pentru aceea nu, căci Columbus nu numai un om viteaz și îndrezeț călătoriu de mare era, dară și un creștin cu evlavie și frica lui Dumnezeu, și socoti spre datoria sa mai întâi pre ziditoriul mării și a toate să roage, și spre ajutoriu întru toate urmările sale ceale bune să chiiame, ca a sa călătorie să fie pricinuitoare și spre luminarea noroadelor celor varvare, cătră cunoștința creștinătății. Așa se dusă mai întâiu cu toată tovar<o>șia sa la o mănăstire de aproape, și acolo cu fierbînțală rugând toți pre Dumnezeu se întoarseră la corabie cu mare încredințare asupra ajutorinții dumnezeiești. Și, a doao zi (aceasta era la avgust 3, a. 1492), plecară în numele Domnului, întovăroșiți cu strigări de bucurie ale norodului ce privea la plecarea lor.

Toți: Bravo! Bravo! Norocire bună în călătoria lor!

Tatăl: După planul ce își făcuse spre această călătorie, traseră cătră Inzulile Canaricești, dară a doao zi, se întâmplă lor o sminteală mică, care ar fi putut împiedeca drumul lor, dacă și Columbus ar fi fost cu credință în deșert, ca oamenii săi. Adecă se rupse o vâslă de la corabia Pinta, și aceea se făcu într-adins de un corăbieriu fricos, care se căi, căci plecă spre asemenea primejdioasă călătorie, și, prin mijlocirea aceasta, să dea prilej de spaimă și să se întoarcă înapoi. La această întâmplare toți strigară: Sântem pierduți de nu ne vom întoarce îndărăpt, că aceasta nu e sămn bun. Și Columbus îi întrebă: Pentru ce? Pentru ce? răspunseră ei. Nu e destul sămn frângerea aceștii vânsle care ne dă noao Dumnezeu să cunoaștem că

vom fi nenorocoși, de nu ne vom lăsa de această îndrăznire?

Zise lor Columbus: Eu nu pociu cu adevăr a cunoaște că aceasta poate să fie semn de nenorocire, cât eu pricep că o vâslă frământă altceva nu poate însemna decât a o direge iară.

Ei, auzind aceastea, șoptea unul altuia la ureche: admiralu⁵ nostru e un farmazon, că nu crede la semne! Columbus, pricepând gândul lor, socoti spre datoria sa pre aceștia din credința lor în deșert a-i scoate, socotind că multe asemenea întâmplări în drumul lor să pot întâmpla și cu ei va avea năcaz. Deci, dădu lor să priceapă că asemenea întâmplări nu pot fi nici întru chip spre semn de nenorociri viitoare și a crede întru acelea ar fi numai un semn de prostie și nepricepere a celor mai mulți oameni. Căci Dumnezeu nu ne-au înștiințat că, dacă va să ni se întâmple vro nenorocire, mai înainte ne va înștiința cu semne; încă mai vartos ne zice că ceale viitoare vor fi ascunse oamenilor, deci prost lucru și fără minte e a socoti cineva nenorocirea sa prin mai înainte semne. Toate câte un om înțelept și cu minte poate face alt nu iaste, decât întru a sa stare ce se va afla a-și împlini datoria sa, și pentru ceale viitoare să se încredințeze în bunătatea dumnezeiască. Așadar, tovaroșii miei, și noi altă datorie nu avem, decât fieștecare a sa slujbă încredințată a-ș face, și cealelalte întâmplări ale drumului nostru le lăsăm în voia și mila lui Dumnezeu.

Cu aceste învățături, dacă nu de tot, dară oareșcât, împlânzi Columbus mintea lor. Și, fără a li să întâmpla vro sminteală, ajunseră la Ostroavele Canaricești. Aci ajungând, direasă corăbiile, luând și ceale ce avea de trebuință în corabii, și, după aceea, în luna lui

⁵ Admiral e un ocârmuitori sau gheneariu peste mai multe corabii pre mare.

septembrie, zile 6, pleacăă cătră apus spre drumul cel necunoscut. Puteți socoti cum se va fi făcut inima lor întru această vreme.

În ziua dintâiu după plecarea lor, neavând vânt, nu merseră prea departe. A doao zi sau a treia zi, cum zic alții, pierdură Inzulile Canaricești din ochi. Din zioa aceasta, se arată Columbus într-o mărimă, care voao cinste și dragoste cătră dânsul trebuie să vă pricinuiască.

Abia pierdură bine din ochi vederea pământului și, deodată, toți oamenii săi pierdură corajia, văzându-se în mijlocul mării, și începură toți a să văieta, plânge, ucide și smulge părul său, ca niște oameni carii s-ar duce la o mare pierzare. Dară Columbus, întru această privire ticăloasă aflându-se, sta ca un stâlp nemișcat în mare, rușinând pre dânsii de aceastea fâmeiaști lucruri și spaime care făcea. Lângă aceaea, dând lor mare îndrăzneală, descoperia lor norocirea și bogățiile care la urmă această călătorie va pricinui lor. Și, din aceasta nădejdi de norocire care povățuitorul lor cu atâta foc lor însufleța, luară iară îndrăzneală și să făgăduiră lui că vor urma tot după voia sa, unde va fi hotărât ca să-i ducă.

Din acea vremea sta el tot deasupra corabii cu sfoara de cercare în mână, și acolo petrecea el, privind și cercând drumul său dinainte, de acolo nu lipsea în altă vremea, decât când vrea să dea și trupului său ceva odihnă.

Destul pentru astăzi.

A patra povestire

Tatăl: A doao zi după plecarea de la Ostroavele Canaricești, nu merseră mai mult decât 18 miluri înainte din pricina împotrivotivului vânt. Dară, văzând el mai înainte că ai săi fricoși tovaroși de nimica alt nu se vor spăria, decât de zăbava călătoriei, așa iscodi o amăgeală

fără pagubă, adecă ascunse lor drumul cel puțin care până acum făcură, zicând că bine merseră.

La 12 zile după plecarea lor, se aflară supt 350 grade a lungimei de la Ostrovele Canaricești socotite. Aci văzură în mare un trup de copaci mare, care se arăta multă vreme să fi înotat pe apă, și, socotind norodul corăbiilor că aceasta ar fi un semn bun, se mai odihniră. Dară această odihnă nu ținu mult, căci, după ce merseră 50 miluri înainte, se întâmplă o pricină carea pre toți puse în mirare și pre însuși Columbus.

Ioan: Dară ce era această pricină?

Tatăl: Voi știți că povața cea mai mare a drumurilor mării iaste acul magnetului, căci acesta are firea sa cu vârful tot cătră apus să arate; prin aceeaa știu corăbierii zioa și noaptea părțile locului să osebească și să hotărască încătrău vor să meargă. Această povață până acolo fu lor tot credincioasă. Deci, pre o mare așa necunoscută fără această povață a pleca întru asemenea călătorie ar fi fost o îndrăzneală nebună. Și puteți socoti ce mirare va fi coprins pre Columbus și pre ai săi când văzură că acul magnetului nu caută, după firea sa, la apus, dară un grad întreg cătră răsărit se depărta^[27].

Andrei: Din ce pricină ar fi fost această schimbare?

Tatăl: La această întrebare nici eu nu pociu să vă răspunz, precum și Columbus pre vreamea aceeaa nu putea, căci acestea sânt încă tainele lucrurilor firești care oamenii nu pot dindestul a ști pricina. Destul că tovaroșii lui Columbus la mare grije întrară, și drumul care ei până acum călătorise, măcar că nu li se spunea adevărat, foarte depărtat le părură, socotind că toată natura acum se schimbă, spăriindu-se că și povața lor, adecă acul magnetului, va începe a-i părăsi.

Iscusița lui Columbus, carea tot spre îmblânzirea și odihnirea oamenilor săi o întrebuița, află o pricină

mângăitoare pentru această sminteală, odihni pre ai săi și iară începură a călători cu nădejde bună.

Spre a lor nenorocire, iară li se arătară ceva, care frica lor foarte o mări, adecă, fără de veaste se arătă pe mare, cât cu ochii se putea vedea, tot buruieni verzi, cât li se părea că pe o livadă foarte mare călătoresc; pe alocuri era buruienile așa groasă, cât zmintea mergerea corabiei^[28]. Iară pricini de spaimă! Noi venirăm la sfârșitul mării, unde mai mult nu se poate călători! strigară toți spăimântați. Supt aceastea buruieni vor fi ascunse locuri primejdioase, care nu se pot vedea, și curând ne vom potopi cu totul. O, noi, nenorociți oameni! Cum ne-am putut înșela să urmăm unui om cu îndrăzneală așa nebună?

Îndrăzneala și înțelepciunea lui Columbus nici aici nu-l părăsiră, dară zise cătră ai săi: Sânteți voi oameni proști, de vă spăriați de un lucru care ar trebui să vă dea pricină de bucurie și bună nădejde, că poate curând vom ajunge la hotarul poftei noastre? Poate să crească iarbă în mijlocul mării? Și nu vi se pare că noi poate nu sântem departe de pământ lăcuit, pe care această buruienă poate că va fi crescând?

Auzind ei aceastea plăcute vești se stâmpărară, mai vârtos că se arătă pe acolo și oareșice pasări, care cătră apus zbură, și, schimbându-să frica lor în bucurie, mergea în drumul lor înainte.

A cincea povestire

Luca: Mă bucur că acum, curând, va afla Columbus țara carea el caută.

Tatăl: Încă mai e vreme până atunci, dragul meu, nădejdea, carea lor buruienă mării le pricinuisă, curând peri. Și, măcar că până acuma 770 miluri cătră apus călătorise^[29], tot nu se mai arăta niciun pământ, și, fiindcă

numai singur Columbus ştia numărul milurilor, spunea lor ce vrea. Dară, de le-ar fi spus, oricum, lor tot se părea că foarte mult sânt depărtați de patria lor, și din nou începură a se ticăloși pre dânșii, strigând și văietându-se, cuvântând și împotriva crăiasii Isabelii, zicând că pre ei așa cu lesnire i-ar fi dat spre pierzare, dând crezământ la o îndrăzneală așa nebună și primejdioasă, și socotea că până acum destul ș-ar fi făcut a lor datorie de au răbdat atâta, și acuma ar fi vreamea a se întoarce la patria lor. Și toți cu un gând hotărâre pre povățuitoriul lor spre întoarcere să-l silească și a se lăsa de gândurile sale ceale zadarnice. Ba, încă cei mai îndrăzneți dintre dânșii hotărâre, pentru ca să scape de un povățuitoriu așa primejdios, să-l dea peste cap în mare, socotind că și la Spania întorcându-să, pentru un asemenea om cu planuri zadarnice și nebune nu va fi atâta ispitire și întrebare^[30].

Columbus vedea primejdia capului său, dară prin aceea nu se spăria, știindu-se el încredințat de statornicia planurilor sale, nădăjduia în puterea dumnezeiască, și se arătă înaintea lor ca unul cu îndrăzneală și mulțămire întru urmările sale, silindu-să în tot chipul ca pre dânșii întru mulțămire, nădejde și supunere să-i aducă, arătând lor toată datorie și supunerea care trebuie să aibă cătră craiul lor. Și acum, tocma spre săvârșirea drumului său, să fie lui zmintitori? Și alte mai multe asemenea zicând lor, aduse pre ei spre domolire și pace, părăsindu-să de la al lor gând rău. Schimbându-să și vântul, iară luară, în numele Domnului, drumul lor înainte mai departe.

Întru una de zile, se apropie corabia Pinta, carea tot mai înainte mergea, lângă a lui Columbus, și cârmașul Pinteii zise cătră Columbus că, într-o depărtare de 15 miluri, i se pare a vedea pământ. Vorba aceasta mare bucurie pricinui la toți, și îndemna pre Columbus să schimbe drumul într-acolo. Dară Columbus, încredințat fiind că acest cârmaș se înșală cu vederea sa, nu schimbă

drumul său cel singur cătră apus, măcar că destul mârâia toți și grăia împotriva lui.

Andrei: Eu socotesc că acum ar fi putut Columbus să facă și voia lor, a trage într-acolo, unde zicea că să vede pământ.

Tatăl: Ba nu, dragă Andrei, această voie nu îndrăznește a face lor, căci era încredințat că această arătare e cu greșeală, și apoi ar fi dat lor pricină a socoti că singur nu e încredințat științelor sale, și oamenii săi ar fi pierdut toată încredințarea cătră dânsul, supărându-l și altă dată cu asemenea ceareri. Deci, pentru asemenea pricini, hotărî din planul său cel singur nici într-un chip să nu iasă, și în urmă arată că foarte spre bine fu urmarea lui.

După acele zile, să arată lui Columbus pre mare niște pasări zburând, și aceastea cu greșeală dădu lui semn de apropierea pământului, și, aruncând sfoara cu plumbul în mare, nici cu 200 stânjini nu ajunse în fundul mării, o arătare că încă pământul nu e aproape, căci lângă pământ începe a se scădea afunzimea mării.

A doao seară, se văzu pe catargurile corabiei și niște pasări cântătoare, care peste noapte acolo durmiră, și apoi demineața iară cătră apus zburară. Curând după aceea, văzură un lucru de mirare, care până acum nu-l mai văzură, adecă, se rădicară o gloată de pești zburători asupra apei zburând, și unii din aceia căzură și în corabie și, privind la dânsii cu mirare, văzură că au așa lungi aripi de solzi, care slujea lor spre acea zburare. Tot în seara aceea, iară se văzu buruian pe mare și, socotind aceasta ca și întâiu oareșice semn bun, din nou își făcură nădeajde bună de sfârșirea acestui drum lor foarte sâlnic.

Dară acest hotar al drumului, tot mai mult depărtându-să, și toate semnele de nădeajde zadarnice rămâind, din nou căzură oamenii săi la supărare și nemulțămire și duhul nemulțămirei norodului din toate corăbiile se ivi și spre nesupunere toți învoindu-să, până și cei ce era mai

întâiu spre partea lui Columbus, să arătară toți împotriva lui.

Atuncea, văzându-să el în mijlocul lor plin de primejdie, tot nu pierdu îndrăzneala, ci ca un copaci tare sta în mijlocul apei, și în zadar întrebuiță el toată silința sa spre a lor îmblânzire, căci ei era toți turbați asupra lui, și alt nimica nu auzea decât înfricoșeri de moarte, dacă nu va schimba drumul său înapoi către Spania, patria lor.

Întru această stare plină de primejdie văzându-se, fu silit a făgădui lor aceastea, adecă, dacă vor mai avea ei încă trei zile îngăduială, va împlini pofta lor, a se întoarce a patra zi la Spania, dacă întru aceastea trei zile nu se va arăta oareșice nădejde de apropierea pământului. Și, măcară că așa mare era turburarea lor, dară tot învoiră la această făgăduință a povățuitoriului, și despre amândoa părțile încredințându-să, plecară iară în drumul lor.

Columbus, dintru adease arătări de semne, era încredințat că întru aceale trei sorocite zile trebuia să se arate și pământul, și prin aruncarea plumbului încă arăta semne de apropiere. Ciorde de pasări, care se ivea zburând cătră apus, încă întemeia această nădejde. Să prinse pe mare și o tufă cu borboane roșii proaspete^[31]. Aeru era mai dulce, și vântul foarte schimbătoriu, mai osebit noaptea. Tot norocoase arătări, spre mulțămirea lui Columbus.

Mai la urmă, era așa încredințat de această nădejde, cât, după ce se făcu sară, îndemnă pre oamenii săi spre împlinirea datoriei lor, adecă, a ruga și mulțami lui Dumnezeu de toate, dând lor poruncă ca să strângă peste noapte pânzele corăbiilor și să fie deșteptați să nu se primejduiască vro corabie de ceva. Încă mai aduse lor aminte de făgăduința crăiasii, carea la plecarea lor le făcu, adecă, acela care va zări mai întâiu pământul cel poftit să aibă pe tot anul o plată de 312 taleri, făgăduind și el de la dânsul aceluia un laibăr (ilec) de barșon. Deci, toți sta

deasupra corăbiilor, căutând cu ochii tot spre partea aceea, unde aștepta a se ivi pământul.

Era doao ceasuri înainte de miezul nopții, când văzu Columbus, de unde sta, ca o lumină, și, chemând pre unul din corabie, arată lui aceea, și el încă așa văzu, și altul, al treilea, și la toți trei se arăta această lumină mișcându-să dintr-un loc în altul, și socotea că aceea de vrun drumariu se poartă. Nu puțină bucurie pricinui lui Columbus această lumină, cât toată noaptea nu dormi, ci socotea năcazurile, primejdiile și alte câte până acum trase, că acuma poate vor lua sfârșit și se vor întoarce spre bucurie și împlinirea gândului său.

După miezul nopții, cătră doao ceasuri, se auzi din corabia Pinta, carea tot mai înainte mergea, o strigare mare de bucurie: Pământ! Pământ!^[32] Și pre toți cuprinse fiori de bucurie, dară, fiind de multe ori amăgiți de asemenea bucurie, nu îndrăznea a se bucura desăvârșit, dară abia aștepta a se lumina de zio, ca să se încredințaze desăvârșit de acea bucurie.

Abia ceva se lumină de zio, și strigările de bucurie din toate trei corăbiile umplea aerul de sunet și slăviri și mulțămiri cătră Dumnezeu pentru norocirea aceasta, că mai văzură după atâta vreme iară pământ. După aceea, îș aduseră aminte de necazurile ceale multe, care până atuncea făcură lui Columbus, deci căzură toți la picioarele lui, cerând iertăciune, și de acum înainte făgăduiră lui toată supunerea. Acesta, ca un bărbat înțelept și răbdătoriu, iertă lor toate.

Ioan: Ce loc al Americii era acesta care acum se descoperi?

Tatăl: Singur Columbus încă nu știe, trebuie să așteptăm până va ieși la uscat și să cerceteaze, apoi și noi vom afla. Să nu uiți mâine harta Americii să aduci cu tine. [...]

A șeasapărăzecea povestire^[33]

Tatăl: Columb urmă planului său și porni de la țărmurile Ondurei^[34] cătră răsărit ca să caute drumul său, pe unde arătase lor sălbătăcii că ar fi.

Ioan: Așadară, ei mințiră pe Columbus!

Tatăl: Ba aceea nu! Numai nu se înțeleasă între dânșii bine, căci Columb însemna lor o strâmtoare de mare, și ei socotea că de o strâmtoare de pământ grăiaște. Și întru acest chip avea ei cale a arăta cătră Darii.

Întru această călătorie cătră răsărit vedea el pe lângă țărături oameni, carii după a lor viețuire mult se osebea de aceialalți, și mai sălbateci era. Era de tot goli, fără niciun fealiu de îmbrăcăminte, mânca carne crudă și pești, în urechile lor avea acățate multe lucruri greale, care întindea urechile lor și le ajungea până la umeri. Pe pielea lor avea figuri de cerbi, lei și alte jivine însemnate. Acei mai de căpetenie dintre dânșii se osebea cu căciuli roșii și albe. Unii era pe obraz cu negru, roșu, și alții cu vârgi de toate fețele zugrăviți; alții iară avea numai buzele, nările și ochii lor văpsiți. Găurile în urechile lor era așa largi, cât un ou de găină ar fi putut trece prin eale. Deci, din aceasta luă Columb pricină a numi ținutul aceștii țări Țărmurile Urechilor^[35].

De acolo se duse mai înainte, dară nu prea îngrab, căci avea zmințeală de vânturi protivnice. Mai pre urmă, ajunse la un munte, carele se lătea cu pământul cătră miazazi, și vântul, carele până acum era lui protivnic, se făcu plăcut; și urmă mergând pe lângă țărături. Acest bun împrileji, socotind și crezând a fi lui despre Dumnezeiasca ajutorință, numi acest munte *Gratias a Dios*, care va se zică: „Mulțămită să fie lui Dumnezeu”.

După câteva zile, vrând în alt loc a arunca anghira, curând se arătară niște luntrițe pline cu sălbateci armați, arătându-se precum ar vrea ei să oprească lor apropierea.

Pricepând, dară, că spanii se arată pacinici, cu încredințare se apropiară la dânșii și îmbiaa pre ei cu mărfurile care avea de vânzare. Acestea era tot fealiul de arme, niște beațe de lemn negru foarte tare cu os de pește în vârf, niște ștucuri de aur mai prost, care purta ei și la grumazi, și alte asemenea lucruri. Columb dăruia pre ei cu tot fealiul de măruntaie de la Evropa, fără a lua pentru acestea ceva de la dânșii, dară aceasta nu păru lor bine. Aceștia poftea pe spani a trage la țărnișurile locului, și nu mearseră după chemarea lor. Deci, socotiră aceștia că nu ar avea încredințare asupra lor, și, nu mult după aceea, trimit pre unul mai bătrân dintr-înșii întovăroșit cu doao fătute tinere, cu lăntșoare de aur la grumaz podobite, în chip de soli. Bătrânul se arată cu un steag (baiarac) în mână, ca un semn de pace, și poftea să se arate înaintea lui Columb. Acesta priimi pre ei cu blândețe: îmbracă și ospătă pre dânșii, întorcându-se ei foarte mulțamiți de această priiatenească urmare la uscat.

A doao zi, ieși fratele lui Columb afară la țărnișuri, unde aflară la un loc puse toate lucrurile acelea, care dădură ei lăcuiitorilor, poate căci nu priimiră ei pentru acelea alte lucruri de la dânșii, care avea ei. După aceea, veniră la dânșii doi din cei mai de căpetenie, luară pre el de mâni, silind a șede cu dânșii pe iarbă. Vartolomei făcu după pofta lor și, prin ajutorința unui talmaci (dragoman), multe întrebări făcu lor, poruncind logofătului său să ia în scris răspunsurile lor. După ce văzură ei condei, hârtie și cerneală, cu mare spaimă se sculară în sus, și cu toți câți mai era cu dânșii adunați fugiră de acolo, socotind după prostia lor și credința deșertă, carea stăpânea pre ei, că scriitorul ar fi un vrăjitoriu, condeaiul, hârtia și cerneala unealtele meșteșugului de vrăjitorie, cu care ar putea face lor vreun rău. Mare osteneală avură până a-i scoate pre ei din această frică și bănuială, și mai curând nu vrură să se apropie de

spanii, până când nu se depărtă scriitoriul cu dichisele sale. Și pentru mai multă apărare de frica vrăjitoriei, aruncară înaintea spaniilor un praf, carele făcea fum, și acest fum, carele ei poate împotriva vrăjiei ținea a fi, sufla asupra vrăjitoriului, adecă asupra scriitoriului.

După aceea, se duse Vartolomei cu dânșii la a lor cetate. Acel mai de mirare lucru carele se văzu acolo era o zidire mare de lemn, carea slujea lor spre îngropăciune, află acolo niște trupuri moarte, în pânză de bumbac învălite, care era balsamuite. Preste fieștecare mormânt era scânduri zugrăvite cu multe fealiuri de figuri; pre unele era chipul mortului și alte podoabe.

Columb ținuse la corabia sa câțva lăcuitori pentru a se mai înștiința de ceale trebuincioase, dară aceilalți socotiră că făcu aceastea pentru lăcomie, ca se scoață ceva bani pentru răscumpărarea lor. Deci, trimiseră la el o solie împreună cu doi porci sălbateci tineri, ca o răscumpărare pentru cei ținuți. Columb, dară, dădu aceștii solii să priceapă precum oamenii lor cei ținuți înapoi nu ar fi robiți, dară cât de curând se vor trimite iară la locul lor și răscumpărarea lor nu ar fi de lipsă. Deci, cumpără el acei porci de la dânșii, și ei cu bucurie se întoarseră înapoi.

Porcii se duseră în corabie. Acolo se afla și o pisică sălbatecă, așa mare, ca un ogar sau căne de vânat mai mic, încenușată la părul ei, pre carea o prinse un slujitoriu de corabie, după ce tăie ei o labă, căci cu greu se prind aceastea, sărind ca veaverițele din copaci în copaci. Porcii, cum văzură pre această pisică, spăriindu-se, umbla să scape de acolo, dară duseră pe unul lângă pisică, și aceasta îndată înfășură coada ei pe botul porcului, și cu labele așa zdrobea capul lui, cât, dacă ar fi lăsat-o, l-ar fi și omorât. Se zice că în Spania lupii încă fac asemenea când vor să omoare vro vită răpită.

După pornirea de la acest loc stătu Columb după câteva zile la țarmuri mai depărtat și trimise o luntre cu

câțva oameni la uscat. Dară o mulțime de lăcuiitorii acelu loc se iviră armați înaintea lor și vrea să le oprească apropierea, mai mult de o sută din accia se aruncară în mare, înfricoșind pre ei cu sulițele lor, făcea gâlceavă mare sunând în niște coarne și bătând o dobă, ba încă scuipea și cu apă stropea pre ei, însăământ cu aceea nesocotința care au ei asupra lor.

Spanii cei trimiși avea poruncă cât va fi prin puțință să se arate priiateni cătră acei lăcuiitori, și, neîmprotivindu-se la aceaste dujmăanii care arăta lor, privea mai de departe la această arătare ostășească a acestui norod. Mai pre urmă, văzând aceștia că spanii nu vor să se lupte cu dânșii și se arată pacinici, în loc de luptă făcură unii cu alții un alișveriș sau târg, întru care luară spanii pentru câțva clopoței 16 blehiuri de aur, ca un preț de 150 galbeni. „Dacă oamenii ar urma întru acest chip, cum urmară spanii întru acest împrileji, câte vrajbe, câte supărări și stricăciuni ar lipsi dintru norod.”

A doao zi după ce ieșiră spanii la uscat, lăcuiitorii, socotind pre ei fricoși și nevreadnici a se împrotivi lor, schimbară foaia și nu vrea ca să lase mai multe luntri a să apropiia la țarmuri, așteptând pre ei cu sulițe. Atuncea se văzură spanii siliți a arăta lor că de dânșii nu au nicio teamere, și porunci Columb să sloboadă un tun. Întru acea vreme, se lovi și un lăcuiitoriu cu săgeata și căzu jos, iară aceialalți luptători toți fugiră, și spanii veniră pe uscat fără a face mai multă stricăciune fugiților, ba, încă mai vârtos, prin seamne de chemare se silea a aduce pre ei înapoi. Această chemare se și priimi de dânșii, căci acum era încredințați, precum streinii cei albi, măcară că avea ei putere, lor nu va face stricăciune; deci pusere armele jos, se întoarseră înapoi și schimba aurul lor în pace și priiateșug.

După ce Columb de starea acestui loc, de lăcuiitori și de producturile locului dindestul se știintă, iară plecă și de

acolo pe lângă țarmuri, încă plin de nădejde fiind a afla strâmtoarea mării carea el căuta. Întru această călătorie ajunse mai la urmă la un colf, care avea un liman (vad) mare și sigur. Lângă acesta se afla o cetate mare și cu mult norod, încunjurată cu moșii multe și bine lucrate. Columb, pentru limanul cel frumos, numi acest loc Porto Bello, adecă „Liman Frumos”. Pe hartă se poate vedea.

Lăcuiitorii acestui loc se arătară foarte pacinici și aduseră bumbac tors foarte suptire și tot fealiul lucruri de mâncare, care ei, cu cuie, ace, clopoței și alte asemenea, bucuros schimba.

De aci se duse Columb încă opt miluri mai departe cătră acel loc, unde acum cetatea Nombre de Dio stă (la hartă se poate vedea). Aci trebui pentru împotivirea vremii câteva zile să zăbovească, și această zăbavă întrebuiță el spre deregerea corăbiilor, care mult se slăbise. Apoi călători mai departe, dară vreamea împotivă curând sili pre el a trage la alt liman mai mic, pre carele numi El Selvadore, adecă „Scăpare”. Și aci se arătară lăcuiitorii întâiu foarte priiatenoși, dară purtarea unor oameni de corabie jidărără pre ei spre dușmănie, și, nădăjduindu-se mulțimei lor, se gătiră spre o năvălire asupra corăbiilor. Columb cercă, când cu bine, când cu rău, a opri gândul și îndrăzneala lor, dară aceastea neajutând, slobozi un tun, socotind că se vor speria numai de sunet. Dară fu spre aceea înșelat, căci, văzând ei că acest tunet nu făcu lor nicio stricăciune, mai îndrăzneți se făcură, răspunzând sunetului cu strigări și larmă, ba încă lovea și copacii cu ciomagele lor, arătându-se că nu bagă în seamă acest sunet fără putere. Din această pricină, se văzu Columb silit a arăta lor că acest sunet are și altă lucrare și porunci să umplă un tun de ceale mari cu gloanțe, potrivindu-l asupra unui delcean, unde o mulțime de sălbateci era adunați. Să slobozi tunul, și gloanțele trecură prin mijlocul lor.

Atuncea văzură că sunetul are și vătămare, și, spăriați, fugiră cei rămași prin păduri.

Acești oameni era mai chipeși decât cari până acum se văzură, nu era așa pântecoși ca ceilalți ai pământului acestuia.

Acum începu Columb a pierde nădejdea că va afla un drum, prin care din Marea Atlantică în Marea cea Lină a călători va putea. Și, fiindcă furtunile foarte îl zmintea, așa hotărî iară a se întoarce și a trage cătră un loc, carele se numește Feragua^[36], întru care, după cum spun sălbatecii, aceale mai bogate miniere de aur s-ar afla. Acest loc încă se arată pe hartă.

O furtună năpraznică, carea câteva zile ținu, și lipsirea zaerealei făcură această scurtă călătorie foarte grea și primejdioasă. Din toate mâncările care lor mai rămăsease după o călătorie de opt luni, nu era alt decât niște pezmet stricat și plin de vermi, și acela carele de acest pezmet mânca putea zice că mai mulți vermi decât pâine mîncă. Și, cu toate acestea, se părea lor că mîncă aceale mai bune mâncări, dară, când vrea să mînce, să băga la întunearc a nu vedea ce bagă în gură^[37].

Destul de această dată. [...]

Francisc Bene

**SCURTĂ ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU
VĂRSATUL CEL MÂNTUITORIU,**

scrisă de Frățilă Bene^[1], doftorul. Dată a doao oară
la lumină mai avuțită. La Buda, în Crăiasca
Tipografie a Universității de la Pestu, 1817*

Precuvântare

Întră nevoile ceale mai năcăjitoare de trupul omenesc, întră dușmanii cei mai mari a frumseștei, a sănătatei și vieței aceluiaș trup iaste boala vărsatului sau a bubatului.

Încredințându-mă eu despre acest cumplit adevăr, prin trista a multor veacuri ispită, cu aceeaa am urzit înainte de șeptesprezece ani cursul doftoriei, ca iubitului meu neam pre înțeleș în limba patriei să arăt cum s-ar putea încungiurare primejdiile veninului de vărsat celui ucigătoriu.

Fiindcă pârga nevoinței mele cea dintâiu, toată țeara, preste așteptarea mea, cu plăceare o au priimit, m-am îndemnat cu această scurtă învățatură de nou a mă sârgui spre a face plăceare neamului meu, întru care descriu cea mare aflare pentru vărsatul de vacă a nemuritoriului Iener Aduard^[2], anglicescului doftor, carea, nu numai a trecutului veac, ci și a toată vreama câtă până acum au curs de când au venit întru cunoștință învățatura doftoriei, cea mai frumoasă ispitire iaste.

De vom cerca istoriile omenești ale folositoarelor aflări, nicăiri istoriei ceii pentru vărsatul cel mântuitoriu asemenea nu vom afla, pentru că altuirea acestuia, în scurtă

* Transcriere și note: Gh. Chivu, Aristina Valea.

vreamă, adecă în doi ani, mai preste toată lumea s-au întins.

Acestei curândă întindere sau lățire nu e alta pricina, fără folosul cel preavăzut. Pentru că prin altuirea vărsatului de vacă se apropie acum acel preafelic timp, cât frica de groaznicul venin a vărsatului cu totul să piară dintră noi.

Preste puțini ani, fraților, cu totul vom dezrădăcina ucigătoarea boală a vărsatului. Nu va mai omorî această boală atâtea mii de oameni în tot anul, nu va chilăvi, nu va schimosi atâtea mii.

Aceaste mari folosuri putem să le așteptăm de la altuirea vărsatului celui mântuitoriu, carea, ca frații noștri cu folos să o poată întrăbuința, această cărticică cu o nevoie ca aceea o am lucrat, cât pre scurt să arăt într-însa și ceale ce până acum cei mai vestiți dintru alte țări doftori au înștiințat, și ceale ce însumi eu am ispitit. Și aceasta cu atâta mai bucuros am făcut, cu cât mai cu bucurie am luat aminte că toate măritele comitaturi, spre a împlini preamiloșiva părintească voie a înălțatului împăratului nostru, prin rânduielele sale ceale înțelepte, altuirea vărsatului de vacă se nevoiească a o face de obște.

De voi putea face cu această cărticică a mea ca să fie mai cunoscută patrioților miei firea vărsatului celui mântuitoriu și modrul cel mai bun al altuierii lui, și cu aceea îi voi putea deștepta spre întrăbuințarea altuierii aceștii, ca întru acesta chip, cei următori după noi în lume să poată scăpa de realele, care până acum veninul turbatului vărsat le-au acășunat, atunci, răsplătirea cea mai frumoasă pentru nevoieștii mea am luat.

Am împărțit toată cărticica în șase capete.

În cel dintâiu arăt pe scurt istoria vărsatului celui de rând, ca să vedem ce au strimtorat pe oameni spre aflarea

unei mijlocire mântuitoare asupra boalei vărsatului celui de rând.

Întru al doilea voiu grăi despre începutul vărsatului celui mântuitoriu și despre lățirea altuirei.

Întru al treilea voiu dezvăli folosurile ceale mari ale vărsatului celui mântuitoriu.

Însă fiindcă aceaste mari folosuri numai de la altuirea vărsatului mântuitoriu celui adevărat se pot aștepta, pentru aceea voiu descrie.

Întru a patra, firea vărsatului mântuitoriu celui adevărat.

Întru a cincea, cursul vărsatului celui adevărat;

Întru a șeasa voiu învăța altuirea cea folositoare a vărsatului mântuitoriu celui adevărat.

Cap întâiu

SCURTĂ ISTORIE A VĂRSATULUI CELUI DE RÂND

§ 1

Boala vărsatului sau a bubatului, în suta a șeasa după întruparea Domnului Hristos, au început a îmbla întră oameni și, încă cum înveață cercătorii vechimilor, întâiu în Arabia o au însămnat doftorii. De aci s-au întins la părțile ceale mai aproape ale Africei și ale Asiei, adecă la Eghipet, la Persia, la Indostana^[3], la Palestina și la Siria.

§ 2

În Europa au fost necunoscută această spurcată boală tocma până la capetul sutei a unsprezece. Grecii cei de demult, romanii, unii, avarii, ungurii și alte limbi, care înainte de aceea vreamă au lăcuit în Europa, cu totul au fost scutiți de vărsat.

§ 3

Cătră capetul sutei a unsprezece, descălecând agarenii în Europa cea cătră miazăzi, aduseră cu sine și ucigătorii

vărsat, carele așa cu grabă s-au lățit, cât în suta a treisprezece și în Europa cea de cătră miazănoapte cu sălbătăcie îmbla.

§ 4

Tocma întru acea vreme, cu mare întunearec era cuprinși oamenii, urâtă neștiință stăpânea pretutindine, de învățatură nu se îngrijea, pre cercătorii firei îi alunga.

§ 5

Nu e, dară, de a ne mirare că spurcata boală a vărsatului sau a bubatului așa curând s-au lățit.

Sămțit-au, diript aceaea, oamenii tirăniia bubatului. Cu spaimă căuta la numărul cel de multe mii și mii de oameni morți, pre carii, în tot anul, veninul vărsatului îi sugruma. Vedea că multe mii de oameni din vărsat rămân orbi, surzi și săcați, adecă chilavi, cad în strânsori sau mătrice, în oftică, în idropie sau boală de apă și întru alte urâte lângori, adecă boale. Părinții, pentru viața iubiților săi născuți, pururea era în frică, ca această a pruncilor puștlă, adecă ciumă, să nu-i lipsească pre dâșii de toată bucuriia lor, de mângâierea și toiagul bătrâneățelor lor, tânguia de multe ori că fața, carea cu iubită frumseață ieșise din mânila făcătorului, cu cumplită urâciune s-au acoperit.

§ 6

Cu toate aceaste, sălbătăciei vărsatului nicio piedecă nu-i puseră oamenii. Căci că era orbi, că era ne-nvățați, socotea că vărsatul e o nevoie ne-ncungiurată, cu carea ceriul ceartă pre neamul omenesc și că asupra aceluia nemica nu poate să facă omul. Așa cugetă tot omul cel ne-nvățat, carele nu se întrăbunțează cu mintea, carele nu se nevoiaște a cerca cauzele sau pricinile lucrului și firea

lui. Așa vedem că proștii de turci, nici asupra ciumei nu se apără pre sine, pentru că socotesc că Dumnezeu trimite ciuma asupra lor și că asupra ei orice ajutoriu omenesc iaste zădarnic.

§ 7

Ci după ce învățătura au răsipit întunearecul și au adus lumină întră oameni, cu aceea și mintea omenească – aceasta e cel mai frumos dar de sus, aceasta e partea cea mai scumpă a omului – iarăși se așeză întru drepturile sale. Atunci începură oamenii a depărta de la sine primejdiile aceale, care din neștiința mai marilor săi se născuse și subt a căroră sarcină multe veacuri cu amar gemuse.

§ 8

Atunci începură mai cu de-adins a cerca cauzele și firea vărsatului și fără întârziare pricepură:

că această spurcată boală, încât e pentru firea omului, tocma nu e de lipsă;

că aceasta, spre deplinirea trupului, nu numai nemica nu ajută, ci mai vârtos de multe ori îl chilăveaște, ba de multe ori și de viață înainte de vreme îl lipsește;

că vărsatul niciodată nu se escază fără de veninul vărsatului celui adevărat, carele în trupul omului celui beteag de vărsat se zămisleaște și prin contagiu se împărtășeaște, adecă atingându-se neștine, carele încă n-au avut vărsat, de trupul celui beteag sau de vestmintele lui, sau înghițând din aerul cel dimprejurul lui și el se împle de vărsat;

că măcar că boala aceasta niciodată nu răsare în trup fără de veninul vărsatului ce vine din afară; totuș, afară de aceea, e de lipsă ca să aibă trupul plecare spre priimirea veninului celui de vărsat;

că această a trupului plecare, prin bubarea cea dintâiu așa se șterge, cât omul, carele au avut odată vărsat, mai mult în toată viața lui nu se bubează, adecă nu mai zace mai mult de vărsat, tocma de i se va și da privilegiu spre contagiu, adecă tocma de s-ar și atinge de omul cel beteag de vărsat ș.c.

§ 9

După ce au priceput oamenii că spre escarea boalei de vărsat totdeauna doao cauze sânt de lipsă, adecă veninul cel de vărsat și oarece plecare a trupului spre priimirea acestuia, întru acesta chip începură fireaște a cugeta cum că spre dezrădăcinarea vărsatului aceste doao căi sânt, adecă:

sau împiedecarea contagiului, ce va să zică că să se ferească oamenii, să nu se împle de vărsat de la cel ce boleaște de vărsat, ca întru acesta chip veninul cel de vărsat cu totul să moară în trupurile aceale care până acum au zăcut de vărsat;

sau stingerea și ștergerea plecării trupului ceii spre priimirea veninului celui de vărsat.

§ 10

Drept că împiedecarea contagiului nu ar fi un lucru cu neputință, totuș, cu greu s-ar putea împlini. S-ar cădea să ținem apărările ceale ce sânt asupra ciumei, să se facă case desclinite pentru cei ce zac de vărsat și, despărțându-se pruncii de părinții lor și de toată soțietatea omenească, să se închidă acolo. Ci una ca aceea ar pofți tocma mari chieltuiele și o necruțare mare a noastră, și cu toate aceste, foarte târziu am ajunge la cugetatul nostru scop.

§ 11

Pentru aceea căutat-au oamenii mijlociri ca aceale, prin care să poată prăpădi plecarea trupului, cea spre primirea veninului de vărsat. Și ispita arată o mijlocire ca aceea în altuirea vărsatului celui de rând.

§ 12

Și cu adevărat, altuirea vărsatului celui de rând nu puțin folos aduse. Căci că prin aceea, pre unde s-au făcut, primejdiile ucigătorului vărsat mult s-au domolit; totuș, în vreme de o sută de ani, așa de puțin s-au lățit, cât în multe părți ale țării ungurești mai n-au fost cunoscută. Nice nu e mirare, pentru că altuirea vărsatului celui de rând multe plase de împiedecări au avut. Uneori, multe reale urmări au răsărit din altuitul vărsat; foarte mult vărsat au ieșit și așa făcu trupul urât; uneori cu boală primejdioasă l-au chilăvit; uneori, măcar că arare, au acășunat și moarte. Prin vărsatul cel altuit, de multe ori la mai multe sute de oameni s-au întins veninul vărsatului, și așa, putearea boalei de vărsat mai vârtos au crescut decât s-au oprit. La vărsatul cel altuit, foarte au fost de lipsă ca să fie doftorul de față. Pentru aceea, numai puțini au putut să aibă parte de bunătatea altuirei, cea mai mare parte a neamului omenesc tot încă se văieta sub tirăniia vărsatului celui din întâmplare escat.

§ 13

Dintru aceste se vede cât de dorit și de lipsă lucru era până acum aflarea unei mijlocire prin carea trupul omului, fără de nicio primejdie, așa să se întocmească, cât niciodată vărsatul cel de rând să nu se leage de dânsul.

Eduard Jenner, anglicescul doftor, fu acel norocit bărbat, carele au aflat această neprețuită mijlocire, și la anul 1798 vestindu-o, luminat au arătat că altuirea

vărsatului de vacă cu totul scuteaște și mântuiaște pre om de aceale cumplite primejdii, care s-au obicinuit boala vărsatului celui de rând a le aduce cu sine. Și pentru aceea, altuitul vărsat cel de vacă, cu dreptul putem să-l numim vărsat mântuitoriu.

Cap a doao

DESPRE ÎNCEPUTUL ȘI LĂȚIREA VĂRSATULUI CELUI MÂNTUITORIU § 14

Uneori, în marginile ceale de supra ale unghiilor cailor, răsar niscare răsfuguri și bube. Slugile, în unele părți ale Angliei, anume în comitatul Gloucester, purtând grijă și de cai, și de vaci, când leagă bubele cailor celor bolnavi, fiindu-le mânilor spurcate de puroaiele acelor bube, fără grijă se apucă a mulge vacile și așa puroaiele aceale le șterg de ugerul vacilor.

§ 15

Din puroa<ie>le aceale ștearse pe ugerul vacilor se nasc niște zgrăbunțe, care, fiindcă au ceva asemănare cu vărsatul, s-au numit vărsat de vacă.

Acest vărsat de vacă, în unele părți ale Angliei, anume în mai sus-zisul comitat Gloucester, demult l-au cunoscut stăpânii carii țin vaci.

Aflatu-s-au acum în mai multe părți ale Europei vărsat de vacă, anume în Holsația^[4] și în Italia, ba și în America și încă de acela vărsat carele nu e luat de la cai, ci dintru început s-au escat la vaci.

§ 16

Fiindcă și în Ungaria pot, doară, să afle doftorii cei de vite vărsat de vacă adevărat, drept aceea, ca să nu se

înșeale să meastece acest vărsat cu alt fealiu de zgrăbunțe, pre scurt voiu descrie treaba vărsatului celui de vacă.

După ce s-au legat de vacă veninul, vaca nu poștează, ba încă urează mâncarea, măcar că-i iaste gura deșcartă, ne-ncetat se mișcă ca când ar roade și ca când ar trage cu pipa. Laptele i se preface în uger suptire, apătos și puțin, ochii i se întunecă, trei sau patru zile are friguri.

După aceea se ivează vărsatul; de rând pe uger și, arareori, și pe geane îi răsar niște zgrăbunțe rătunde, la mijloc cam găunite, împrejurare cu un ceruț suptirel, roșu, carele tot mai încolo se lățează.

După patru sau cinci zile, zgrăbunțele de tot s-au deplinit; atunci găvănita beșică, cea din mijlocul zgrăbunței, ce e vânătă în fața plumbului sau a argintului, cu lată roșie împrejurare iaste încungiurată; înflatul uger o doare pe vacă, pentru aceea, măcar că au încetat frigurile, totuș, vaca e nehodinită; mai ales când, mulgându-o, îi apasă zgrăbunțele, își areată sâmțita dureare. Umezeala cea din beșicuță e sclipicioasă, fără de niciun miros.

A cinsprezece, a șesprezece zi începe a se usca vărsatul; umezeala cea din beșică, începând de la mijloc cătră margini încet, încet se mai îngroașă și se negrează; și așa, tot vărsatul se face scoarță roșie-întunecată, carea în vreme de zece sau doasprezece zile se desface de piiale, cade, și pe uger atâteași gauri rătunde în locul vărsatului rămân.

De s-au uscat mai nainte deplin scoarța, s-au rupt, atunci se ivesc rane, care se trag, mâncând carnea, afund în ugeru vacei. Ci și aceste lesne se pot vindeca, numai să se speale ranele cu vitriolu cupri (ungurează: kèk gálitzkő)^[5] sau cu vitriolu zinci (ungurează: fehér gálitzkő)^[6], muiat în apă.

§ 17

Uneori, slugile și slujnicile, care au muls aceste vaci bubate, prin contagiu, întru asemenea boală au căzut. Adecă, pe deagete și pe mâni le-au răsărit peate roșii, mici, care s-au făcut ca puștealele sau zgrăbunțele și au făcut înflătură aprinsă; în mijlocul lor s-au văzut o beșicuță albă, carea, după aceea, s-au uscat. În cursul vărsatului acestuia, subsuoară, carnea cea pulpoasă li s-au înflat și i-au durut; bolnavii au avut fiori, fierbințeală, seate, durere de cap, cu un cuvânt: friguri; ci aceste așa au fost de blânde, cât cu dânselle toate obicinuitele lucruri le-au împlinit. În alte părți ale trupului, nicăiri n-au răsărit zgrăbunțele aceste, fără de cumva beteagul cu deagetele bubate sau cu mâna au șters puroiul pe frunte-și sau pe nas, sau pe buze. Atunci, și în locurile aceste s-au văzut zgrăbunțe asemenea vărsatului de vacă.

§ 18

Când Ienner Eduard, după cel de obște în Anglia luat obiceiul, în tot anul cu vărsat de cel de rând făcea altuire în comitatul Gloucester, de mulți au dat la carii, măcar că niciodată nu avuse vărsat, totuș nu s-au prins altuitul vărsat. Cercând cauza sau pricina, căci nu se prinde vărsatul care l-au altuit, află că oamenii aceia au avut mai nainte vărsat de vacă.

§ 19

Văzând acest doftor anglicesc că vărsatul cel de vacă, care l-au căpătat oamenii de pe bubatul uger al vacilor, cu mult mai blândă boală iaste decât aceea carea se pricinuiaște prin altuirea vărsatului celui de rând și că zgrăbunțele numai pe mână răsar, iară ceaealaltă parte a trupului toată rămâne întreagă, sănătoasă, se deșteptă în sufletul lui cel mare acel cuget spre fericirea a tot neamul

omenesc preafolositoriu, cum că în locul altuiei cu vărsat de rând s-ar putea face altuiera cu vărsat de vacă.

Nu vru el îndată să vestească acest cuget al său, ci în șapte ani au făcut ispitire, în șapte ani ș-au întrebat firea: oare înțeles-au bine? Și, după multe probe, încredințându-se despre adevărul ispitelor și a socotealelor sale, își vesti aflarea cea mare.

Ci să vedem rândul cercărei lui.

§ 20

Întâiu, Ienner, în mai mulți oameni, carii, după mărturisirea lăcuitorilor cea de obște înainte de vro câțiva ani au bolit de vărsatul cel de vacă, mai de multe ori au altuit vărsatul cel de rând, ci niciodată nu s-au prins în dâșii. Fost-au întră acești oameni și de aceia carii înainte cu doazeci și cinci, cu doazeci și șapte, cu treizeci și unu, cu cincizeci și trei de ani fusease supuși vărsatului celui de vacă. Văzu, dară, Ienner că vărsatul de vacă cel cu întâmplare născut ștearge plecarea trupului cea cătră boala vărsatului celui de rând.

§ 21

A doao, luând însuș umezeală de pe ugerul vacii ceii bubate, o au altuit în pruncii aceia, carii încă n-au avut vărsat; și iată întru aceștia răsări tocma de aceea formă de vărsat de carea au fost la cei ce au muls vacile; numai cât cu acea desclinire că, în trupu acelora în carii s-au făcut altuiera, mai puțină boală au urmat. După ce s-au uscat vărsatul cel de vacă, în pruncii aceștia, mai de multe ori și întru desclinit timp, au altuit vărsatul cel de rând, ci niciodată nu s-au prins. Văzu, dară, că altuitul vărsat cel de vacă e încă mai blând decât cel născut cu întâmplare și că și acesta întocma ștearge plecarea trupului cea cătră primirea veninului celui de vărsat.

§ 22

A treia, mai încolo păși Ienner. De la omul întru carele cu întâmplare, adecă din atingerea ugerului vacei celui cu vărsat s-au născut vărsatul cel de vacă, sau din vărsatul de vacă cel altuit au luat umezeală sau zamă și cu aceasta au făcut altuire în mulți prunci; și, iată, și după această altuire, asemenea blând vărsat răsări, după care n-au mai urmat vărsatul de rând, măcar ce privilegiu s-au dat spre contagiu.

§ 23

Deci, din multe ispitiri ale sale au învățat Ienner:

că de se va lua umezeală sau de pe ugerul vacei ceii bubată, sau dintru a omului carele cu întâmplare au căpătat vărsat de vacă sau din altuitul vărsat cel de vacă, și se va împărtăși cu un om ca acelu carele încă n-au avut vărsat, la omul acesta, în locul unde s-au făcutu altuirea, răsare un vărsat frumos;

că cealelalte părți ale trupului cu totul rămân întregi;

că în om mai că nicio boală nu urmează;

că altuitul vărsat nu se leagă de altul fără de noao altuire;

și că, prin aceasta, de tot se șterge plecarea trupului spre boala vărsatului celui de rând.

§ 24

Abiia vestise Ienner ispitirile sale, văzură doftorii anglicești cei pricepuți și învățați că prin altuirea vărsatului celui mântuitoriu nu numai s-ar putea încungiura toate primejdiile vărsatului celui de rând, ci că încă prin aceea, de s-ar lăți preste toată lumea, în vreme de puțini ani, cu totul s-ar putea boala vărsatului dezrădăcina și așa, de această ciumă tot neamul omenesc a se mântui. Pentru aceea, cu adevărată iubire de oameni

deșteptându-se, s-au nevoit această aflare dumnezăiască a o face de obște prin țările sale; și cu adevărat minunată sporire au făcut această altuire în țeara anglicească, pentru că numai la London, în vreme de un an, mai mult decât în șesezeci de mii de oameni se feace această altuire.

Mai cu de-adins au mișcat înainte altuirea vărsatului celui de vacă, afară de Eduard Jenner, Voodvile, Pearson, Simons, Fermor, Loi, Aiching, Tornton, Addington, Ring, Lettson, Franer, I. Cooper, Breice și Villan^[7], carii, și cu scrisorile sale, foarte mare folos au adus.

§ 25

Așadară, ispitirile lui Jenner curând fură vestite în toată polita Europă; însuși frâncii, măcar că atunci întru toate era dușmani anglilor, totuș, curând văzură marea vrednicie a lui Jenner și cu mare cinste chemară pe doftorul Voodville din London la Paris, ca să facă altuirea vărsatului celui de vacă înaintea doftorilor celor frâncești; și pretutindine fură întărite ispitirile lui Jenner. Pentru aceaea, acum, preste toată Franția e lățită altuirea vărsatului celui de vacă. Lățirea acestuia o au mișcat înainte prin scrisorile sale Turet, Obert, Colon, Husson, Halle, Valentin și Odier^[8].

§ 26

În țeara nemțească, încă îndată la anul 1799 începură altuirea cea cu vărsat de vacă, și mai întâiu în Hanovera și în Viena. Fiindcă pretutindine s-au împlinit ispitirile doftorilor anglicești, curând în toată țeara nemțească s-au lățit folositoarea altuire.

Întră doftorii cei nemțești mai vrednici de laudă și cu altuirea, și cu scrisorile se feaceră: I. De Carro, Stromaiier, Ballhorn, Careno, Portenslag, Bremser, Videmann, Himli,

Roose, Şemmering, Heim, Huseland, Strube, Osiander, Heker, Faust, Buholt, Hunold^[9], ş.c.

În Italia, mai vârtos au lătit vărsatul cel mântuitoriu Sacco Ludovic^[10], carele, singur, mai sus de o sută de mii de ori au altuit vărsatul acesta.

§ 27

Din Anglia, Franţia, Ţeara Nemţească şi Italia s-au lăţit vărsatul cel de vacă în Dania, Svedia, Rusia, Spania, Portugalia şi în Ţeara Turcească, ba şi în Asia, Africa, încă şi în America.

§ 28

Nici doftorii Ungariei n-au rămas privitori întru mişcarea înainte a vărsatului celui de vacă. Cât au vestit ceale multe ale sale în Viena făcute probe vestitul de Carro şi de mult bine făcătoriu bărbat, încât e pentru împărăţia Austriei, deloc se nevoiră şi doftorii Ungariei această preafolositoare aflare a o aduce în Ungaria şi pre fiii patriei a-i face părtaşi acestui bine. [...]

Peter Villaume

PEDAGOGHIA ȘI METODICA

pentru învățătorii școalelor orășenești și sătești, de Villom. Acum întâiu pre limba dacoromânească tradusă și prefăcută de Naum Petrovici, al fundusurilor Școalelor de Leagea Grecească neunită Naționale, în Crăimea Ungariei, crăiesc perțeptor^[1]. La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1818*

Omul numai prin creștere va fi om.

P<etrovici>

Mult onoratului domn, Nicolae Popovici^[2], al Școalelor Naționale de L<eagea> G<recească> N<eunită>, pre tractul Ceanadului^[3] localnic, director, ca unui adevărat patron și neostenit râvnitoriu al bunului de comun, se dediază această carte ca un semn al prețuirii ceii adevărate, cu carea îl întâmpinează.

Domnule!

Încă în anul 1816 am lăsat nației mele o înștiințare, prin carea am arătat că am tălmăcit *Pedagoghia și metodica* lui Villom pre limba românească, precum nu mă îndoiesc că ți-au fost cunoscut. De mult aș fi dat eu acea carte la tipariu, dară se pofta mare cheltuială spre tipărirea ei, și mie aceea cu adevărat îm lipsea; și pentru aceea pierdusăm toată nădejdea. Ba, neputând eu afla

* Transcriere și note: Crina Pop.

de acea oară pre nimenea, căruia, fiindu-i cultura iubitei nației romanești de inimă lipită, să-m dea mână de ajutoriu ca să plătesc tipografiei, cuprinzându-mă o nespūsă întristare și văzându-mă pre mine cufundat într-un ochean de grije, a căruia cumplite valuri se îmbărbătasă a mă înghiți, mă luptam cu desperația. Deci, supărat fiind eu și scârbit întru acest chip, începui a cumpăni pre toți iubitorii de cultura națională, nădăjduind foarte că voiu da de unul, carele, descoperindu-i mai sus-zisa lipsă a mea, să aalerge a mă ajutora întru acest lucru; și, cu adevărat, nădeajdea mea nu fu deșartă, căci aflaiu pre unul. Dară pre cine? Pre domnia-ta, domnule! Pre mine nu doară dobândă sau altă oarecare urâtă patimă m-au îndemnat ca să te cercetez întru această pășire a mea, ci tocma meritele ceale multe și mari ale domniei tale, care, mai de mulți ani, prin osteneale, întru plămădirea bunului de comun, și al patriei mărturisite, și publicumului prea bine cunoscute, ți le-ai știut agonisi. Apoi, mărima sufletului cu carea, în anul 1816, întru creășterea fundusului școalelor Legei noastre Naționale ghegeneralnic, o mie de florinți în bani gata a cinsti te-ai învoit. Așijderea, școalele din tractul Ceanadului ocârmuirei domniei tale, de la Înălțatul Consilium Locumtenențiale al Ungariei^[4] milostiveaște încredințate, ca un adevărat râvnitoriu al culturii înțelepțeaste le ocârmuiești, și pre tinerimea scolastică romană a aceluiaș district, ca un bun părinte, o duci de mână la învățătură, o îmbrătoșazi, o miluiești, și cu cărți scolastice, cu foarte mic preț, ba și cu cinste, o mângăiezi. Aceaste virtute și mărima a sufletului, zisăi, m-au îndemnat a te cerceta ca să cer și eu ajutoriu de la domnia-ta întru tipărirea opusului acestuia. Și, de ași scrie eu cu condeiul de fier pre o tablă de aramă, încă nu aș putea însemna din destul blândeățele și mărima sufletului a domniei tale, cu carea, fiind aici, la mine, în Buda, și descoperindu-ți eu grija și scopul meu, ca un

adevărat patron îmi răspunsăși: „Domnule! Scopul domniei-tale cunoscut îmi iaste, și de cartea carea voiești să o dai la lumină știu prea bine; pentru aceeaa tocmeaște-te mai nainte cu tipografia pentru prețul tipariului, că eu nu voiu fi străin a-ți da ajutoriu la cheltuială, și mă bucur că îți pot fi întru ajutoriu la un lucru ca acesta”. O, de veacinică laudă vreadnic exemplu! O, prețuită raritate a veacului acestuia!

La niște cuvinte dulci și mărite ca acestea, care pre însuș Democrita Atineanul^[5] îl rușinează, tocma împietrită mi-ar fi inima dacă nu ar joca de bucurie, și, pentru aceeaa, eu, domnule și făcătoriule de bine, dedicându-ți această carte cu cuviincioasă reverință, de tot te încredințaz cum că domnia-ta, după vredniciia duhului celui mare, de toată nația, totdeauna și pururea, lăudat vei fi. Această carte e întâiul rod al ostenealelor mele, apoi și domnia-ta ești cel dintâiu carele ai alergat, gata fiind a da ajutoriu unui naționalist. Mă rog, dară, să priimești această dedicație ca un semn al venerației mele, carea domniei-tale, ca unui patron al științelor și al tinerimei românești, a-ți mărturisi deatoriu sânt. Prin această noblă pășire de nou mărturisiși, lăudate domnule, înaintea lui Dumnezeu și a nației, cât de adânc zace lumina neamului meu romanesc la inima domniei-tale, și, pentru aceeaa, fii încredințat cum că această faptă vreadnică de laudă cu cununi de dafne neveștejite următorilor noștri spre pomenire se va încorona. Domnule! Mulți sânt chemați, iară puțini aleși. Apoi, iată că iubitul nume al domniei-tale nicio rugină a timpurilor nu-l va roade, ci cu cântarea lui Amfion^[6] va fi mărit. Mai încolo, ca să-ți arăt și mai apriiat simțirile ceale dinlontru ale inimei mele, zic că nu vor ști nici chedrii Livanului bătând cu ramurile, nici Apolo^[7] bătând în strună și în alăuta sa a se trufi așa, cât mă voiu ști eu, având așa duh mare și neprețuit, cum e al domniei-tale, ca pre un patron al bunului de comun și

al fericirii naționale, de a-l mări. Rog, întru altele, pre milostivul Dumnezeu, ca să se îndure cu mila Sa cea bogată a te dăruie cu anii lui Nestor^[8], să-i petreci sănătos și întru îndestulare în sânul familiei spre folosul de comun și spre mângăierea mea, precum și spre ajutoriul celorlalți, carii asudă, scriind pentru luminarea neamului, una poftind, ca și mult doritul fiu al domniei-tale, Gheorghie, carele, de astă dată, pentru luminarea și procopsirea lui, se află în Viena, custându-l Dumnezeu îndelungat, să urmează virtuozelor fapte a domniei-tale. Și în pare rău că nu pot scrie mai încolo, deoarece tocma în ceasul acesta mă cuprinsă o ceață de bucurie, carea în răpi condeiu din mână, și o săgeată ascuțită de dulceața reverinței cătră persoana domniei-tale în pătrunsă inima.

Scris-am la Buda, în 1 iunie 1817.

Al domniei-tale adevărat prețuitoriu,

N. Petrovici [...]

Cap II

PENTRU DATORINȚELE CEALE DIN AFARĂ DE ȘCOALĂ

§ 36

Aceasta vi se va părea voao a fi ceva nou, pentru că nu e datina sau obiceiul ca să aibă învățătorul și grija aceea, adecă, cum se poartă pruncii pre uliță și pre acasă. Învățătorii s-au obicinuit a zice: Ce-m pasă mie de purtarea pruncilor pre acasă? Acela e lucrul părinților, ei să aibă grijă de dânșii. Așa plasă de învățători arată cum că nicio priceapere nu au despre sfera datorințelor sale. Cu adevărat, învățătorul caută să aibă grijă de ceale ce lucră învățăceii lui. Cuvântul acesta, lucrarea și purtarea, e un lucru mare la învățători. Dară pentru ce trebuie să învețe pruncii? Eu socotesc că pentru aceea, ca întru toate lucrările lor așa să pășască, după cum au învățat. Așadară, când zice învățătorul: Ce grijă am eu de

purtarea pruncilor? Au, doară, nu e tocma așa, ca când ar zice: Numai să capăt eu banii miei (simbriia, adecă salariumul), apoi atuncea mie e totuna, ori vor învăța școlarii miei ceva, ori nu, și ori se vor folosi ceva cu învățătura mea, ori o vor bate-o în vânt, și ori vor fi ei înțelepți și norocoși, ori nu vor fi. Unul ca acela carele grăiaște întru acest chip e vrednic să se lipsească de chemarea sa. Pentru ce vă încredințează voao părinții pre pruncii săi? Oare nu pentru aceea ca să-i povățuiți spre bine și cătră fericire? Altmintea, pentru ce? Această povățuire spre bine nu se cuprinde întru învățătura carea o predați în școală. Învățătorilor! Datorința voastră e sfântă, voi sânteti pruncilor în loc de părinți. Să nu vă faceți cumva nevreadnici de chemarea voastră! Pre Dumnezeu de pururea să-L aveți înaintea ochilor voștri!

§ 37

Nu e destul aceea, a preda învățătura și a învăța pruncii. Mulți dintre învățători își cunosc măcar numai o parte a datorințelor sale, apoi tot nu vor să le împlinească. Bețivul știe cum că beția iaste păcat și izvorul a multor reale, și tot nu se lasă de dânsa. Necumpătarea e greșala a toată beția. Când șeade cineva lângă srafa (păharul) plină cu vin sau cu răchie, atuncea nu gândește la regula cumpătării, nici nu-și aduce aminte că se va îmbeta. Căci cine iaste acela, carele cu de-adinsul ar greși, voind să-și facă luiși singur pagubă? Deci, dacă oamenii de vârstă și bătrânii pășesc cu așa feliu de nebăgare de samă întru lucrările lor, nu e cu mirare dacă și pruncii se vād a fi așa. Pentru aceea, e de lipsă ca să îndoim, adecă să povtorim învățăturile cu pruncii, apoi, când și când, și regulele purtării ceii bune, însă aceste regule nu vor folosi nimica la prunci, de nu-i vom sili pre dânsii spre împlinirea lor.

§ 38

Drept aceea, purtarea cea bună a pruncilor ceare doao lucruri: 1) Învățătura, pentru că nime nu poate face aceea ce nu știe, iară mai vârtos, 2) Deprinderea. Socotiți numai aceasta, iubiților miei: Iisus Hristos Mântuitorul au fost ocârmuitorul milei a lui Dumnezeu; El putea deodată să vearsă acea milă dumnezeiască preste ucenicii Săi, pentru ca printr-înșa să le dăruiască virtute creștinească, râvnă, deșteptare și statornicie întru plinirea datorințelor lor, și toate aceaste le putea deodată face așa, cât nu ar fi fost de lipsă ca să se ostenească atâta întru gătirea și cultura ucenicilor Săi. Însă Mântuitorul Hristos nu făcu așa. 1) El învăța pre ucenicii Săi, și 2) îi ducea pre ei pretutindenea cu Sine, pentru ca să-și întărească învățătura. Și așa, călătorind de-a pururea dimpreună, îi deprinsă pre dânșii întru răbdarea ostenealelor, a căldurei, a gerului și a lipsei de bunătați. Așadară, singur Mântuitorul Hristos nu se lăsă numai pre lângă învățătura, ci și El luă deprinderea întru ajutoriu. Apoi noi, ca niște oameni slabi și neputincioși, carii nice nu știm, dară nici nu putem face minuni, oare putea-ne-vom încreade numai singur întru învățătura? Dați, dară, iubiților, să urmăm și noi înțelepciunei a Mântuitorului și să ne îndeletnicim nu numai a preda învățătura pruncilor, ci și a-i deprinde pre dânșii, afară de învățătura, întru ceale bune și întru ascultare. Despre învățătura încă voiu să mai zic ceva.

§ 39

Oare cine trebuie să aibă grija deprinderii, ca să o introducă? Voi, învățătorilor!

Părinții nice timp, dară nici procopseală nu au din destul cătră aceea. Creșterea e o măiestrie adevărată și cu totul grea. La aceasta se ceare: experiența, socotința și procopseala. Nu e cu puțință ca prostul, lucrătorul de

pământ, și maistorul, pre lângă lucrurile sale ceale necurmuate și greale, să poată aceaste trei a și le însuși și a le învăța. Dară cine e datoriu a înțeleage măiestria creășterei? Voi, învățătorilor, carii sânteti învățători și crescători publici (de obște) anumiți și așezați. Măiestria voastră trebuie să o știți. Așadară, a deprinde tinerimea întru ceale bune e a voastră datorință. Însă aceasta voi singuri tot nu o puteți împlini, de nu vă vor da și părinții mână de ajutoriu.

§ 40

Aleageți un ceas într-o săptămână, întru care veți ispiti pre învățăceii voștri despre purtarea lor afară de școală, pre acasă, și cu soțiile sale, apoi, văzând purtarea lor, să o lăudați sau să o defăimați. Însă mai întâiu lipsește a vă încredința de iubirea de adevăr a pruncilor. Minciuna trebuie să fie cea mai mare greșală înaintea voastră, carea niciodată să nu fie nepedepsită. Încă și la aceea să luați bine sama, ca nu cumva să cuteaze vreunul dintre școlarii voștri, cu vicleșug sau cu vreo minciună, a ajuta soțului său celui vinovat, pentru ca să-l scape de la pedeapsă. Plânsorile nicedecum să nu le răbdați; apoi, iară, să nu răbdați ca să tăgăduiască școlarii aceea de ce vor fi întrebați.

§ 41

Sârguiți-vă a aduce pre părinți la aceea, ca să fie într-o înțeleagere cu voi, nepăcăciunea, adecă cerbicea, și greșealele pruncilor săi să vi le areate, svatul vostru cel bun despre creăștere să-l priimească și după dânsul să pășască, apoi voao să vă încredințeaze pre prunci, ca să-i pedepsiți pentru făcutele greșeale. Aceasta mai curând vor putea dobândi parohii și catihetii voștri de la prunci, decât voi. Cearați, dară, ajutoriu de la dânsii, fiindcă ei

sânt mai văzuți la popor. Dacă ați dobândit odată aceasta, atunci cercetați adeseori pe părinții pruncilor, întrebându-i totdeauna cum se poartă pruncii pre acasă. Școala trebuie să fie înaintea învățăceilor un loc sfânt, unde nime altul, fără numai cel ce e curat de toată greșala și având năravuri bune, fără de nicio teamere sau sfiială, întră în școală înaintea lui Dumnezeu, a învățătorului și a soțiilor.

§ 42

La tot pătrariul de an, sau și mai bine ar fi ca la svârșitul fieștecăriia lună, să cheme învățătorul pre părinți la cercare, adecă examen în școală. Întru această cercare trebuie să se ispitească sporiul și pășirea pruncilor întru învățatură. Școlarii trebuie acuma să producă, adecă să areate scrisorile, și, cu eale, învățatura carea și-au câștigat-o întru această lună. Însă toate aceste ar fi un lucru ușor. Pre lângă aceasta, e de lipsă ca să se descopere purtarea pruncilor înaintea învățătorului și a părinților, cât cea dinlăuntru, atât și cea din afară de școală, și apoi, după țircumstanțiile ei, sau să se laude, sau să se defaime. Toate aceste trebuie să se însemneaze în protocol, și în arhivumul școalei bine să se păstreaze. Iară, totuș, nu se cade a depărta pre prunci de nădeajde ca și când ei, prin buna purtare a lor, nu s-ar putea îndrepta și nu ar uita greșalele sale. Așa feliu de rânduială pot învățătorii sătești mai pre ușor introduce. Această cercare s-ar putea ținea duminica, la începutul fieștecăriia lună, sau, cum zicem de comun, în toată duminica tinără după-amiaz. Și atunci s-ar putea aduna părinții la beserică sau la școală, pentru ca să audă ce au învățat pruncii lor și ce pășire au făcut ei întru această lună.

§ 43

Zioa aceasta a cercării trebuie să fie ca o sărbătoare a bucuriei de comun. În zioa aceea e de lipsă ca pruncii, dimpreună cu învățătorul, într-o soție să vină și să se veselească (eu aș pofti ca și domnii păstori sufletești, adecă parohii, să fie laolaltă cu învățătorul la așa veselie, apoi să facă cercarea și sărbătoarea de bucurie și să deștepte cu fața sa pre toți, bucurându-se, precum și Mântuitorul Hristos au deșteptat și au veselit nunta în Cana Galileii prin dumnezeiescul Său dar). Cât ar fi de frumos dacă ar putea fi ca și părinții să se facă părtași bucuriei a pruncilor lor și să fie de față la așa comună serbătoare a bucuriei lumești! Pruncii, carii ar fi avut slabă purtare, aceia nu trebuie să fie părtași acestei bucurie. Așa felu de serbătoare ar trebui fără de cea mai mică cheltuială să se țină, apoi fața iubitului și cinstului D. paroh, precum și a învățătorului, cu adevărat ar pricinui, cât nicio teamere nu ar fi, că doară s-ar însumeți pruncii a pași preste breazda cinstei și a purtării bună.

Cap III

PENTRU PEDEAPSE ȘI DARURI

§ 44

Pedeapsele sânt de lipsă, pentru că printr-însele se aduc pruncii cei îndărăptnici la ascultare. Darurile trebuie să ațâță voia pruncilor cătră învățătură. Nemic mai puțin, amândoa aceaste, arareori, sau când și când, nu totdeauna, să le întrebuițăm, pentru că, precum pruncii, așa și cei de vârstă ușor se pot deda spre toate cealea. Pedeapsele care se întrebuițează adeseori puțin sporesc, apoi, iarăș, darurile comune și dease nice bucurie, nice îndemnare nu fac. Școala aceea unde e silit învățătorul de-a pururea a pedepsi pre prunci nu ajunge nemica.

§ 45

Nici odinioară să nu hotărască mâniia pedeapse, și părtinirea, daruri. Fiți domoli și drepți, fugiți și ferțiți-vă de toată nedreptatea, apoi, dacă ați iertat unuia greșala, pre celalalt să nu-l pedepsiți pentru aceaeaș greșală. Însă, pre lângă toate aceastea, să luați aminte ca să puteți cunoaște inimile pruncilor. Cu cel rău și tare la cerbice caută să pășiți întru toate aspru și cu iuțime, iară cu cel moale la fire și blând, cu milă. Întru pășirea voastră cu pruncii să nu căutați la persoană, la daruri sau la vestmintele lor ceale de mare preț. Să nu vă faceți voao pre oarecareva dintre prunci iubit, alegându-l dintre ceialalți, căruia să-i încredințați toate cealea, și carele ar avea prin aceaea slobozenie și întâietate a pâri pre alții și a-i cleveti. Nu urâreți nici pre unul; voi caută să-i iubiți pre toți ca și pre pruncii voștri. Nu dareți întâietate pruncului în școală, pentru că doară ați prânzit ieri sau ați cinat aseară la masa tătâni-său. Nu faceți cum au făcut odată un învățătoriu, carele cărunțisă întru acea diregătorie, zicând: Această fetiță are foarte frumoasă ceapsă pre cap, eu nu o pot lăsa pre ea să șează între ceialalți prunci. Acest om, zicând așa, arătă că și-au fost perdut mintea la cărunteață.

§ 46

Celua ce greșaste întâia oară sau prin nebăgarea de samă sminteaste trebuie să-i iertați greșala, aspru dojenindu-l, ca altă dată să nu mai facă așa și să nu așteapte pedeapsă. Dacă se întoarce pruncul însuș la acea greșală, atuncea e de lipsă ca negreșit să-l pedepsiți. Însă toată mâniia, tăriia de cerbice și neascultarea dinadins a pruncilor totdeauna să se pedepsească, tocma și întâia oară, când se simțeaste a fi în prunc. Cu pruncii cei mici pășiți mai cu domol și moale, iară cu cei mai de vârstă

caută să pășiți mai cu iuțime și cu asprime, însă tot cu bine, și niciodată din mânie.

§ 47

Niciodată nu se cade să se întrebuițeaze așa feliu de pedeapse, care pot fi spre rușinarea și scăderea pruncilor. De aceste pedeapse cu rușine sânt, bunăoară, când punem pre prunci să șeadă pre scamnul asinului sau să poarte asinul zugrăvit la piept, mergând din școală cătră casă ș. a., pentru că pruncul e totdeauna om, iară nu asin. Rușinările, sudalmele și batjocurile aduc pre prunc în voie rea, atuncea săracul pruncuț se amărăște și piarde simțirea a toată cinstea. Iuțimea, mânia și nedomolirea învățătorului împietrește inima pruncului. Iubiților învățători, voi trebuie să deșchideți inima tinerimei spre bine; păziți-vă, dară, să nu o încuiați. Voi caută să îndreptați și să luminați sufletul pruncilor, feriți-vă, dară, să nu-l faceți de nimica.

§ 48

Așadară, ce plasă de pedeapse și ce feliu de daruri pot a se întrebuița? Puțini învățători se află, carii nu ar putea reapede răspunde la această întrebare, pentru că ei îndată ar produce, adecă ar arăta bătul, nuiaoa sau vâna de bou. Însă eu cu adevărat pot mărturisi cum că eu, ce se atinge de educație, mai mare și mai grea întrebare decât aceasta nu cunosc. Eu bătăile în școală nu le pot suferi. Aceaste urâte instrumenturi (unealte) cu care se dau pedeapsele agonisesc școalei nume urât, ca când ai zice, în loc de școală, casă de certare, nemțeaste *Zuchthaus*. Școala lipsește a fi pruncilor ca și un loc de desfătare, unde cu bucurie să meargă, și, acolo fiind, învățătura și pre învățătorul să-l iubească, apoi prin aceea se vor folosi. Dară cum ar putea pruncii aceasta, adecă să umble cu

bucurie la școală, când, cum intră mișelul în școală, îndată aruncă ochii pre joardă, adecă nuia, sau pre băt, fără de carele învățătorul niciodată nu se preumblă prin școală; săracul prunc, de la începutul învățături până la svârșit nu face alta, fără numai aruncă ochii pre subt sprânceane spre învățătorul, așteptând, când de când, să capete una. Păstoriul bun nu are totdeauna biciul a mână, când abate turma la pășune. Iară să nu ziceți cum că pruncii sânt mai răi decât dobitoacele, că eu apoi voi zice cum că voi nu înțelegeți diregătorii voastră și nu sânteți vreadnici a povățui pre prunci. Socotiți numai aceasta, cum că voi așa trebuie să chivernisiți pre prunci, ca cu bucurie să împlinescă datorințele sale. Spre a cui lipsă e bătul sau nuiaoa aicea? Au, doară, socotiți că mai adânc vă vor iubi, sau mai bucuros vor asculta și mai bine vor învăța pruncii dacă-i veți dubăi, adecă îi veți bate pre dâșii. Ascultați, că voi u să vă spun ce va aduce bătul sau nuiaoa cu sine: bătul va pricinui ură la prunci asupra voastră, nuiaoa va face pre prunci nebuni, mincinoși și clevetitori; de față, înaintea ochilor voștri, se vor purta ei cu cinste și vor fi în pace, însă de dosul vostru... Pruncii numai atuncea sânt cu adevărat buni, când voioși și cu bucurie împlinesc datorințele lor; apoi, cătră aceasta nu ajută bătul nimica. Pre ușor se pot deda pruncii cu bătaia, apoi nu se mai tem de dânsa. Au, doară, nu ne iaste noao cunoscut cum se vaietă tatăl de pururea zicând: „Dară că eu și bat pre fiiul meu, însă în zădar, că nu ajută bătaia nimic, și n-am ce-i face”. Ia caută, mă! Apoi, dacă n-ai ce-i face și nu ajută bătaia nimica, tu nu-l bate!

§ 49

Bătăile, dacă ar și putea ajuta ceva, poate fi, că ar face atât, cât ar abate pre prunci (însă arareori) de la plecăciunea spre rău. Iară ce foloseaște și aceasta, dacă

rădăcina totuș rămâne? De ați avea voi o iarbă veninoasă în grădina voastră, au, doară, ați căuta ca numai frunzele ei să le rumpeți, au să o scoateți din pământ cu rădăcină cu tot? Sârguiți-vă, dară, a dezrădăcina toată răutatea de la inima pruncului. Apoi, spre aceasta caută să plecăm pre prunc cu înțelepciune, iară să nu-i vânățim spatele cu bătaia. Eu nu pot da altmintea slobozenie să se pună bătaie pre prunci, fără decât atunci, când sânt plini de răutate și fac rușinoasă greșeale. Însă atunci trebuie să simțească pruncul ce e bătaia și durearea.

§ 50

Mulți cred că nu e cu puțință a crește și a învăța pre prunc fără de bătaie, zicând că aceasta experiența i-au învățat pre dânșii. Însă pre mine m-au învățat experiența din coantră, adecă cum că nu e nimic mai ușor decât aceasta. În școala a unui oraș ce se cheamă Recan, nicidecum nu se întrebuițează pedeaptele, și totuș pruncii au purtare bună. În ținutul acesta am văzut o școală sătească, întru carea era o sută și treizeci de prunci. Și voinde eu odată a o cerceta, ajunsăi la ușa școalei, unde atâta tăcere și liniște era, cât cu adevărat mă îndoiam că iaste cineva într-însa. Învățătorii, carele de jumătate de an întrase întru acea diregătorie, nici nu au amenințat pruncilor cu bătaia vreodată, necum să-i bată sau să le zică să tacă, căci ei tăceau de sine. Întru acea școală niciun instrument de bătaie, precum sânt bâțul și nuiaoa, nu era. Așijderea, nici în școala comunitatei acestiia, unde eu de trei ani sânt inspector, așa feliu de instrumenturi nu se află. Mai nainte de mine, era și această școală a mea ca și cealelalte toate. Eu numai cât o examinaiu (cercai) una oară, și pruncii se arătară bine. Deci, a doao zi mă dusăi la școală și începui a zice pruncilor întru acest chip: Iubiților prunci, voi ați fost sârguitori și pacinici. Eu

vă foarte iubesc pentru aceea și voi fi voao totdeauna bun. De astăz încolo trebuie să pășim cu voi, ca cu pruncii cei buni și cu cinste. D<omnule> învățatoriu, fă bine și lapădă bătul și nuiaoa aceasta urâtă în foc, căci noao așa feliu de instrumenturi nu sânt de lipsă la pruncii cei buni și ascultători. Iară voi, iubiților miei prunci, nu vă teamereți, căci aceste scârnave înstrumenturi nu se vor întoarce mai mult în școala noastră. Drept aceea, dobitocul caută să-l batem, pentru că nu înțelege ce-i zicem, iară voi înțelegeți, și îndată și faceți ce vi se poruncește. De atuncea toți pruncii miei se îndreptară și era cu mult mai buni decât mai nainte. Noi am și uitat ce e aceea a fugi de școală, căci așa ceva la noi nu s-au întâmplat. Așadară, sânguiți-vă a povățui pre învățaceii voștri fără de bătaie.

§ 51

În școala mea, dacă întârziază vreun prunc din lenevie a săvârși lucrul său, atuncea îi poruncesc ca să pună lucrul la o parte și să nu lucre nimica, adecă : „Tu nu ai voie astăzi ca să înveți ceva!” Și aceasta ține pruncul de mare pedeapsă (vezi § 23). Dacă vezi pre careva glumindu-se sau jucându-se, nu-i face altă nimica, fără numai poruncește-i ca să se joace mai încolo, apoi, auzind pruncul așa, curând pierde voia de a se mai juca¹. Când se poartă vreunul dintre cei mai mărișori copilărește, atuncea poruncește-i lui să șeză între pruncii cei micuți. Apoi, dacă se arată oarecarele neascultătoriu,

¹ Însă bine să luați sama ca să nu îndemnați prin aceasta pre alți prunci spre joc, căci voia învățatoriului aicea e așa, ca pruncul să nu lucre de capul său. Așadară, dacă vede învățatoriul că nu-și poate împlini pofța, atuncea trebuie să poruncească pruncului celui nepăciuitoriu să se așeze pre pace, și pre cel neascultătoriu să-l pedepsească.

nepăciuatoriu, mojâc, sau când umblă cu minciuna și face alte snoabe mari, atuncea despărțiți-l de ceialalți prunci; și aceasta însemnează: „Pruncii aceștia sânt cu rânduială și sânguitori, și pentru aceea nu vreau ca cel ce îi smintește de la învățatură și nu are creștere să fie între dânșii”. Apoi, unul ca acela să nu se primească mai nainte iarăș între ceialalți, până ce nu-și va cunoaște singur greșala sa și nu se va făgădui cum că altă dată, și totdeauna, va lua sama ca prin buna purtare a lui să facă bucurie învățătorului.

§ 52

Dacă desparte învățătorul pre vreun prunc de ceialalți, îndată să și poruncească acestora ca nice afară de școală să nu se însoțască cu dânșul la joc sau la altă petreacere, și de toată amestecarea cu dânșul să se ferească; adecă: „Acest prunc vă poate pre voi strica; apoi soțietatea și preteșugul cu cel nebun și nepăciuatoriu vă slujaște voao spre rușine. Căci ar socoti oamenii cum că nici voi nu sânteți mai buni decât el, și pentru aceea ar fi de temut, că și voi printr-însul v-ați strica”. Aceasta vor creade pruncii și vor fi ascultători, numai de vor iubi ei pre învățătorul. Căci, cu adevărat, într-alt chip nu vor asculta, nice creade. Cu următoarea pedeapsă iarăș întru acela mod poate să fie.

§ 53

Despărțirea s-ar putea face în doao chipuri: a) când pruncul, cel ce e vreadnic de pedeapsă, numai de soțietatea conșcolarilor săi, adecă a ortacilor de școală, iară nu de la învățatură s-ar despărți, și aceasta se zice: despărțirea cea mică, punându-se să șadă la o masă dechilin; b) când s-ar despărți careva de ceialalți și de la

învățătură, punându-se să stea în picioare, și aceasta se numeaște: despărțirea cea mare.

§ 54

Mulți dintre voi, învățătorilor, vor socoti că pruncii se vor bucura văzându-se pre sine despărțiți de cealelalte soții de la învățătură. Nu e adevărat, iubiților miei, căci școlarii noștri, prin așa feliu de despărțire (rară), mai mult lăcrămează decât alții, prin bătăi². O, câte căi bune avem de a păși cu pruncii, numai dacă le cunoaștem și urmăm svaturilor celor bune.

§ 55

Dacă ar striga oarecarele dintre prunci în școală și s-ar juca, pre acela ați putea să-l scoateți afară din școală (vezi § 67).

§ 56

La greșale mari și necurmte, caută să se întrebuințeze următoarea mijlocire, adecă, cel ce greșăște să nu se cheme mai mult Petru, sau Ioan, ci să poarte numele greșalei sale. Așadară, toată pedeapsa trebuie să fie o urmare firească a neorânduialei ceii nesuferită. Însă aicea lipsește să luăm bine sama: a) această pedeapsă, precum și ceale ce s-au zis la § 51 și 53, ca ceale mai mari, trebuie arareori să se întrebuințeze; b) nici odinioară, într-alt chip, fără după legile scolasticești și prin luătoriul de samă al școalei, să se împărțească. Apoi eu, afară de aceasta, aș pofti încă ca și părinții a vinovatului să fie de față când se pedepsește; v) numele acela carele s-au dat

² Numai dacă e învățătorul și școala așa cum ar trebui să fie, atuncea e despărțirea pruncilor de la învățătură mare pedeapsă.

pruncului spre pedeapsă, nicidecum afară de școală să nu se pomenească; g) de se va arăta în prunc vreo nădejde de îndreptare, atunci lipsește ca să se cheme pruncul iarăș pre numele său cel adevărat, însă totuș, după regulă, și, cum zisăi, numai atunci când arată el vreun semn de îndreptare, într-alt chip, nu. Aicea caută să luăm bine sama ca nu cumva să întrebuițeaze pruncii aceaste pedepse spre rău sau să caute la eale ca la niște jucăreale, apoi, pre soțiul său, cel întru acest chip pedepsit, să nu-l batjocurească, strigându-l adeseori pre numele cel de batjocură, căci prin aceea îl vor vătămă și-l vor amări. Drept aceea, ei trebuie să se areate cum că-l jălesc pre el, pentru că au căzut prin greșala lui la acea pedeapsă.

§ 57

Dacă nu ar fi cumva aceasta de ajuns, atunci se poate acăța vinovatului o țeduliță la grumazi, pre carea numele lui scris iaste³.

§ 58

Pedeapsa cea mai mare se cuprinde întru aceasta, adecă, când veți arăta pre pruncul cel ce nu păzește orânduiala a fi nevreadnic de a dobândi țedulița de laudă (vezi § 62).

§ 59

Pruncii încă și pentru aceea se nevoiesc a păzi orânduiala, căci purtarea lor se însemnează în protocol, și eu, în toată sâmbăta, capăt de la învățătorul un extract dintru

³ Aceasta pășire mai curând se poate aduce la capet, și, căutând la greutatea urmărilor, nu e așa primejdioasă ca ceaa ce s-au zis la § 50.

acel protocol, din carele pot vedea purtarea și râvna pruncilor, carea au avut-o preste toată săptămâna. Și apoi, acest extract sau scurtă înștiințare o produc, adecă o arăt tuturor oaspeților la examen, unde, cu glas mare, publice se ceteaște.

§ 60

Încă să mai zic una: toate aceaste pedecapse nu vor aduce voao niciun folos, pentru că pruncii își vor bate joc de eale, dacă nu v-ați căștigat voi voao mai nainte iubirea și dragostea de la dânșii. Iară de vă iubesc pruncii pre voi și vă cinstesc, atuncea zisele pedecapse mult vor folosi. Cu un cuvânt, toate celea se cuprind în temeiu acest: prin iubire, cinstire și dragoste, toate, iară fără de aceastea, nimica. [...]

[Joachim Heinrich Campe]

**CĂRTICICA NĂRAVURILOR BUNE
PENTRU TINERIME.**

Acum întâiu de pre nemție pre românie întoarsă.
Sibii, în Tipografia lui Ioan Bart, 1819*

[...]

Nu prea de multă vreme, dragii miei prunci, au trăit un om foarte bun și înțelept, a cărui nume au fost Iacov. Toți carii pre acesta l-au cunoscut nici acum nu pot vorbi despre dânsul, ca să nu le cură lacrămile pre obraz în jos, pentru că el au fost un om foarte bun și de cinste și pentru că aceea era bucuriia lui cea mai mare: altor oameni bine a face. Din pruncie ș-au făcut el sieși leage nici o zi a nu lăsa să treacă în carea să nu facă ceva bine, carea facere de bine în toată seara o putea în cărticica sa cea de zi (diarium)^[1] semna. Unui ce era în îndoială despre oareceva și nu știa ce să facă îi da bun sfat, pentru că avea multă priceapere. Altui ce au fost ajuns la sărăcie ajuta cu însuși a sa avere și îi da prilej de<-a>ci încolo singur a-și căștiga hrana sa sau ceale de lipsă spre ținerea vieții. Unde afla un nenorocos, să fie fost acela creștin sau turc sau jidov, îndată din inimă i se făcea milă de dânsul și căuta cum l-ar putea mângăia și cum i-ar putea ajuta. Acela iaste om, zicea el, și eu încă sânt om! Aceasta e destul! De să vorbea înaintea lui împotriva altui, carele nu era de față, oarece rău, ca însuși pre al său frate îl apăra, pentru că el nu putea suferi ca să să facă altuia nedreptate. Iară, de să afla oameni fără de

* Transcriere și note: Maria Aldea.

Dumnezeu (credință)^[2], carii lui însuși făcea nedreptate, el nu căuta niciodată pentru rău cu rău a răsplăti. Nici pre vătămătorii săi nu-i urgisea, ci numai îi părea rău de nepriceaperea lor. Cea mai plăcută a lui ocupație (lucru)^[3] era ca să-și adune propriii săi și ai vecinului său prunci împrejur și să-i înveațe cum s-ar putea face oameni buni și norocoși. Aceasta și după aceea s-au văzut, că tuturor acelor ce au primit doctrina (învățătura) lui și au urmat părințescului lui sfat foarte bine le-au umblat.

Odată, când au fost el de 70 de ani, ședea într-o silensă (tăcută) seară de vară, sub un teiu (tilia) umbros și gândea despre petrecuta sa viață. Ochii lui, carii cu mulțămintă cătră ceriu îi ridica, scântiia de bucurie, fiindcă tocma despre aceste neprețuite gânduri gândea: cum că, totuși, nu au trăit în zadar pre lume. Și la toată aducere în minte despre oarece lucru, carele în zilele trecute îl isprăvisse, de bucurie, cea mai dulce lacrămă îi curgea pre obrazul lui cel serenat (deșteptat) în jos. Că, o, bunilor prunci, creadeți voi aceasta preatinilor celor de vârtute, carii multe au expereluit (oblicit), până veți ști voi odată din însuși a voastră oblicire aceasta. A ști lucruri noble (înalte) sau a fi cunoscătoriu de fapte înalte iaste cea mai mare fericire.

Șezând el acum acolo și trăind cu aceste fericiri, au venit vecinul său cel de cinste, Andreiu, și s-au lăsat lângă el jos, pentru ca să înceapă cu el un dialog (vorbire) plină de dragoste. „De când te cunosc eu pre tine, dragul meu vecine, zicea cătră el, când își punea mâna sa pre mâna moșului, încă niciodată nu te-am văzut supărat (trist). Spune-mi, dară, cum ai început dintru-ntâiu în lume, de-ai fost totdeauna veasăl și în pace, că bucuros aş vrea eu aceasta de la tine a învăța”.

„La aceasta să poate da sfat, dacă încă nu o știi, au răspuns Iacov, uitându-se atunci cu bucurie în ochii lui. Dară, mai înainte adă-mi dragii noștri tineri, ai tăi și ai

miei prunci, carii acoala, după grădină, laolaltă să joacă, încoace, că mie atunci mi<-i> bine, când sânt și ei împrejurul meu, pentru că poftesc ca și ei să audă cum trebuie să înceapă oarecineva ca să fie norocos în lume”.

Andrieu au adus îndată pre micuți, carii, abia auzind că taica Iacov vrea cu ei a vorbi, îndată au aruncat toate uncaltele de joc jos și tot într-o fugă, într-acolo grăbinduse, cum au sosit, s-au acățat de grumazii și de mânilor bătrânului celui pretenos, adecă l-au sărutat în față și mânilor. Atunci au vorbit el cătră dâșii cu următoarele cuvinte.

Întâiul dialog de seara.

Despre deregătoriile cătră sine însuși^[4]

Pruncilor! Andrieu, vecinul nostru, ar pofti a ști de la mine cum am început eu, de în toată viața mea, până în ceasul de acum, mai tot veasâl am fost. Nu cumva ați avea și voi bucurie de la mine aceasta a auzi?

Ba am avea, dragă taică, ba am avea, au strigat toți ca cu o gură de bucurie în mâni plesnind. Și apoi bătrânul au început.

Eu acum nu voi mai trăi așa mult, bunii miei prunci! Și de ași și trăi, totuși, nu voi fi tot cu voi, că poate că unul dintră voi preste vreo câțva ani va merge încoace, altul încolo. Atunci veți fi voao însuși lăsați, și, de nu veți fi înțelepți și oameni buni, cu adevărat, voi însuși vă veți face nenorocoși, sau vă veți betegi, sau sărăci, sau la de-aproapele vostru urăcioși și neplăcuți. Și apoi, ce vă vor folosi voao atunci toate pre lume? Voi știți cum vă iubesc eu pre voi. Dacă aș fi eu acum de moarte și aș vedea cum că voi înșivă v-ați fi făcut nenorocoși, dragii miei prunci, nici în beteșugul meu nu v-ași pofti să mă mângăiați. (Pruncii, la vorbele acestea, nu s-au putut conteni de plâns.)^[5] Totuși, eu socotesc că dinadins nu veți supăra

pre taica vostru cel bătrân. Dară, ca să nu faceți voi aceasta din neștiință, vreau toate aceastea a vi le spune, carii, precum socotesc eu, pre voi înțelepți și oameni buni și, tocma pentru aceaea, așa norocoși vă pot face, cât totdeauna iaste cu puțință.

Așa e, dragii miei prunci, că voi toți ați fost câteodată infirmi (bolnavi)? Fost-ați voi, oare, bucuroși bolnavi? Nu ați fi poftit voi mai bucuros a fi sănătoși? Așa e, când ați fost bolnavi, nu v-au tignit mâncarea, nici beutura, v-au căutat toată zioa a zăcea în pat. Când sărea pretinii voștri cei mici sub plop, când să juca sau să ducea la promenad (spațir), când să scâlda sau își făcea altă bucurie, voao, celor bolnavi, aceastea toate v-au fost oprite. Voi în starea aceaea, acum aici, acum colea, simțeați dureri. Preste noapte nu puteați dormi, și ceale ce era împrejurul vostru nu puteați suferi. Poftire-ați voi încă o dată a vă bolnăvi?

„Ba nu, striga pruncii, că mai bine iaste a fi totdeauna sănătos”.

Drept aveți, răspundea bătrânul Iacov. Însă, fiindcă voi abia știți jumătate ce folos aveți bine, sănătoși și tari a fi, vă puiu aici, înainte, o întâmplare a unui muritoriu, carea să vă slujască spre îndreptare.

Eu am avut în tinerețe un prieten foarte bun, carele șase ani au fost infirm. Săracul (miser) acela bărbat avusă muiare și cinci prunci, carii era mai tineri decât voi. Stările-împrejur a acestui, înainte de a să bolnăvi, era foarte în floare, căci el au fost un negoțitoriu (negoțiator) foarte văzut, carele făcea negoțitorii mari, până când au putut purta el grije de negoțitoria sa. Avea preste tot locul credit, și tot ce-și lua înainte sau începea cu noroc și isprăvea. Dară, cât s-au bolnăvit, toate ale lui da îndărăpt. El au avut un logograf (scriitoriu), cărui toate trebuia să-i încredințează, și blăstămatul acela om nu numai lucrurile sale au neglijăluit (lenevit), ci încă, pe lângă aceaea, mai fura pre domnul său și înceluia și pre alții în numele

domnului său. Dujmanului acestuia, cu adevărat, nu i-au umblat bine în toată viața lui, adecă au fost nenorocos, că nime nu voia să mai poruncească cu el nimica, pentru că s-au fost auzit precum el au fost fefelit (celuit)^[6] pre prietenul meu și l-au furat. Drept aceea, prietenul meu, într-acei dintâiu patru ani ai beteșugului său, așa au sărăcit, cât toate au trăbuit să vândă, și negoțitoria să o părăsască. De ar fi prins el mai înainte de veaste încelușagurile scriitoriului lui, sau ar fi luat sama muiarea lui, fiind el bolnav, de toate ce el au avut în casă, nu ar fi ajuns până la atâta. Dară, spre nenorocirea lui, prea mult au încredințat omului acela înaintea de a-l ispiti, și muiarea lui încă au fost prea leaneșe. Mai pre urmă, tot mai rău și mai rău îi era lui. Doctorul fiind om milos, cu adevărat, fără nicio plată, cât i-au fost în puțință au făcut, pentru ca să-l mântuiască de beteșug. Dară, numai în zadar. Și știți voi ce i-au adus lui beteșugul acesta? Odată, fiind el învitat (chemat) la o nupție (nuntă)^[7] a unui prieten al său, au jucat până au asodat foarte tare și, căzându-i lui nădușala greu, din nebăgare de samă s-au desbumbat până la indusium (cămașe)^[8], s-au dus la fereastră și au beut un păhar de apă rece. Dintr-aceaea, au căpătat el hectica, carea boală iaste nevindecătoare. Altmintrile, fiind el om foarte bun, ar fi suferit nenorocirea sa cu îngăduință, și însuși moartea încă nu i-ar fi fost groaznică. Dară, știind că toată patima i s-au tras din nebăgare de seamă, așa n-au fost nicidecum de a se mângăia, el, la această întâmplare, cădea mai totdeauna într-un feliu de turburare, leșina, și în patul său cel de beteag, căci el, acum, pentru nebăgarea de seamă, patru prunci nevinovați, pre carii el i-ar fi putut noroci, au trăbuit să-i lasă într-o sărăcie așa de mare, cât abia ș-au putut trupșoarele acoperi. Eu zic: patru pruncuți nevinovați, că, pe al cincile, până au fost bolnav, mai nice nu știu cum l-au pierdut. Vecine, aduci-ți aminte?

Încă bine!, au răspuns Andreiu. Acela au fost flămânjosul Nicolae, carele, pentru lăcomiia lui cea mare, și viața ș-au pierdut. El au înghițit deodată multe poame coapte și fierbinți gălușce, cât au trebuit pentru aceea să-și dea sufletul.

Încă mai mare supărare îi pricinuia lui întâmplarea muierii sale, adecă a maicii pruncului. Eu v-am fost spus voao precum ea nu au avut grije destul de ceale ce au fost acasă, și aceasta au venit de acolo, dragii miei prunci, pentru că, neputând ea avea în beteșugul bărbatului ei totdeauna noaptea odihna sa, și zioa orânduita mâncare, nebunește i-au venit în minte lipsa ce avea în aceaste doao lucruri a o întoarce prin fierbinți beuturi. Cu adevărat, din început, numai puțintel lua, dară, precum totdeauna să obicinuiască a să întâmpla, încet-încet așa s-au obicinuit la beătură, cât mai nici nu să putea suferi să nu fie beată. Aceasta încă foarte mult au stricat pe toată familia. Pruncii au fost fără nicio grije. Scriitoriul au putut face ce au vrut, pentru că nu era cine să ia sama după el, și nenorocosul taică de moarte s-au fost betejit. Mai pre urmă, ea însuși încă au trebuit să sufere pentru greșala sa, că i s-au scornit aprinderea plumânilor, din care cu dureare au trebuit să moară.

Eu am fost de față la moartea ei, dragii miei prunci, dară, eu nu vă pot spune cum au fost inima mea. Eu nici acum nu vreau să gândesc despre aceea, că, de ași gândi sau de mi-ași aduce aminte, precum era când era vie, despre deznădăjduirea muierii ceii muritoare, despre geamerea bărbatului ei și despre urlarea nenorocoșilor și săracilor acelor prunci, nu ași putea fi în stare mai încolo a vorbi. Dumnezeu să ferească pre tot fealiul de om de un sfârșit ca acela.

Aici au odihnit dragul nostru moș puțintel, ș-au sters ochii de lacrimi, și după aceea iarăși au vorovit mai încolo.

Eu văd, dragii miei, ce mișălătate mare să poate întâmpla dacă, în cât e cu puțință, nu are omul grije de sănătatea sa. Așadară, păziți-vă de toate acestea, ce pre voi vă pot bolnăvi! Să nu mâncați și să nu beați fără foame și fără seate. Așijderea, să nu beați beuturi tari, jocuri primejdioasă să nu îndrăzniți a vă juca, fără băgare de samă la locuri primejdioasă să nu umblați, că aceste toate vă pot betegi și mișei face.

Și lenevirea vă pricinuiaste voao beteșug, așa e. Dacă voi vreodată ați dormit prea îndelungat, sau când nu v-ați mișcat, că v-ați dus la lucrul vostru supărați, și mâncarea și beutura cu mult nu v-au tignit așa bine ca când ați sărit sau v-ați mișcat, aceasta iaste înceaperea unui beteșug. Purtați-vă numai totdeauna mult a dormi și totdeauna a vă lenevi, că așa beteșugul acesta din zi în zi să va întări. Voi totdeauna mai supărați vă veți face, și mai pre urmă, de toate lucrurile, ba, încă și de joc, neharnici.

Însă, sânt, dragii miei prunci, doao fealiuri de lucruri, care amândoao sânt de folos. Unul să cheamă lucru de mână, pentru că mai cu samă mânilor sânt la acesta de lipsă, iară, celalalt să cheamă lucru de cap, pentru că acesta să isprăveaște cu capul sau mai bine să zic cu inima (sufletul). P<entru> p<ildă>, muncitorul cizmaș, carele vă face voao cizme și călțuni, isprăveaște lucru de mâni, iară dascalul, carele să gândeaște cum ar putea să facă din voi oameni buni și norocoși, lucră cu capul. Amândoao fealiurile de lucruri, adecă și cu mânilor și cu capul, ne sânt de lipsă, dacă vrem să fim sănătoși în suflet și în trup. Noi trebuie să lucrăm oarece cu mânilor sau să isprăvim de aceale lucruri, la care să mișcă trupul. Almintrile, bucatele care le-am mâncat nu să vor mistui bine, de unde tot fealiul de slăbiciuni și de beteșuguri izvorăsc. Noi trebuie, dară, și cu sufletul să lucrăm sau să căutăm oarece de folos a învăța, almintrile, rămânem

proști. În lume, nu ne poate la nimica întrebuița, și mai pre urmă cădem în sărăcie și în urgie.

Eu am cunoscut un om, cărui așa i-au umblat. Acesta au fost din naștere bogat, sau născut din oameni bogați, carii, câteodată, aceeaa nebunie au făcut, pruncuțului lor a spune precum ei pre sama lui mulți bani au strâns, carii îi va și căpăta cât va creaste mare. Atuncea, nebunul acela tinăr au socotit cum că lui nu-i va fi de lipsă ca altor oameni a lucra sau oareceva a învăța, pentru că el, cu banii săi, își va putea cumpăra toate ceale de lipsă. Deci, s-au obicinuit el din pruncie până la amiaz a dormi, și atunci a mânca, dar mai totdeauna fără apetit. Și, dacă au fost mâncat, să punea la cărți și să juca până la miazănoapte, și atunci iară să culca până la ceaealaltă miază-de-zi. Dacă avea treabă undeva afară din curte, să ducea totdeauna cu caru sau călare, și, până să îmbrăca, totdeauna trei sau patru îi slujea. Dară, ce s-au întâmplat? Când era el așa, ca de vro 24 de ani, într-o noapte, i s-au aprins casa, și așa de iute au cuprins-o flăcăraia, cât abia au avut atâta vreamă, de numai în cămeașe pe fereastră afară au sărit. În mai puțină vreamă decât într-un ceas, toată avearea lui era schimbată în cenușe. După întâmplarea aceasta, sta supărat, sărac și fără niciun ajutoriu și nu știa de ce să să apuce, fiindcă n-au învățat nimica prin ce ș-ar fi putut căștiga pânea sa. Și acolo de unde era și unde mai-nainte domneaște trăia, îi era rușine a mendica (cerși). Așa s-au dus el prin sate și s-au băgat slugă la un țărean, numai ca să poată trăi. Dară, fiindcă el n-au fost învățat cu lucrul, dacă lucra o jumătate de ceas sau trăbuia să să ducă în satul cel mai de aproape, mintenaș ametea, și țăreanul îndată au văzut că nu poate avea nicio trebuință de dânsul, pentru că era așa slab. El au avut, cu adevărat, mâni și picioare, dară, mai nimic n-au putut isprăvi cu eale. Mai pre urmă, n-au mai avut ce face, nu i-au mai rămas nimica decât să să pună lângă cale și să

ceai^[9] de la oamenii ce trecea pe acolo milă. Păziți-vă, dară, pruncilor, ca să nu vă umble și voao așa! Și nu socotiți că lucrarea iaste oarece greutate, că, după ce să obicinuiască omul la lucru, așa mare bucurie află într-acesta, cât nici nu poate trăi fără lucru. Dară, leanea e un lucru greu. Că la aceasta să pare la fieștecine vremea lungă, ba e și supărat și mănios. Și, când nu mai știm ce să mai facem, așa începem a căpăta sau la una, sau la alta inimă, de mâncăm noi fără foame și bem fără seate. Într-acesta chip ne facem totdeauna nenorocoși, adecă beteagi și mișei, mai de multe ori și săraci. Și așa, atunci, la niciun om nu-i e milă de noi. Așa să zice, că leaneșul poate fi așa de bogat ca mine, dacă ar fi vrut a lucra. El nu-i vreadnic ca să-l ajutăm. O, pruncilor, lucrul poate fi cât de greu, și tot e de zece ori mai ușor decât sărăciia. Fără de aceea, nu să va pofți ca totdeauna să lucrăm, că trupul nostru n-ar putea suferi aceasta. Nu, pruncilor, nu! Noi trăbuie câteodată să ne facem și bucurie, carea încă să ține de ținerea sănătății noastre. Jucați-vă, dară, și fiți veaseli, dacă v-ați făcut lucrul vostru! Numai de aceale desfătări vă feriți, prin care sănătatea sau viața voastră s-ar putea primejdui. Eu am văzut de multe ori în viața mea, de ș-au perdut viața pruncii prin jocuri nebăgate în samă. Așa s-au întâmplat, p<entru> p<ildă>, fiiului nașului vostru, lui Gheorghită, care au fost frumos și deșteptat prunc. Acela, fiind odată numai cu frate-său singur în curte, au vrut să scornească un joc: care dintr-amândoi ar putea merge călare pre lobde împrejurul fântânei. Abia au șezut el oblu pre lobde, degrab l-au și lovit o ametală, fiindcă s-au uitat în jos, în fântână, și au căzut într-însa. După strigarea frate-său, au venit oamenii, cu adevărat, tot fuga acolo, ca să-l mântuie, dară, atunci s-au fost dus la fund. Și, după ce cu un cârlig lung l-au tras iarăși afară, fără nicio mântuință, au fost mort. Acela încai degrab au ieșit din lumea aceasta, zicea vecinul Andreiu.

Dară, fiul negoțitorului de boi N. N., Simeon cel nestâmpărat și sălbatec, au trăbuit pentru sălbătăcia lui mai mult să sufere. Într-o zi, cortenind pre taică-său, un negoțitoriu călătoriu ș-au legat calul de stâlpul porții. Abia au intrat negoțitoriu înlăuntru, îndată au fost Simeonul mieu la cal, și, având el acum prilej, au socotit să se folosească cu el, odată a ședea călare pre un cal. Fiind calul aproape de niște treapte, i-au fost lui ușor a se arunca pre el. Dară, calul, carele nu putea suferi strein călăreți, cum l-au simțit pre spate-i, au început a sări în sus dinainte și dindărăpt și, atâta au sărit, până au căzut Simeon de pre el jos. Când au căzut, așa l-au lovit cu potcoava în piept, cât de trei pași au sărit din loc și ca mort au zăcut jos. Sângele îi curgea pre gură și pre nas, și toți ținea că e mort. Însă, după vreo câtăva vreme, iară ș-au venit în fire (s-au descebăluit), și apoi au început bine durerile. Paguba ce au suferit în piept era nevindecătoare, cu mari dureri trăbuia să scuipe sânge. Și tot așa, năcăjindu-să încă în patru săptămâni, au trăbuit să-și dea sufletul mai-nainte de vreme. De-atunci n-am putut suferi eu mai mult ca pruncii să-și facă treabă cu caii, au zis Andreiu.

Bine ai făcut, răspunsă Iacob, căci caii sânt numai pentru oameni mari, carii știu umbla cu ei și-i pot și purta încătrău vreau. Însămnați-vă aceasta, pruncilor, și de obște de toate jocurile, din care oarece răutate poate să urmează, vă feriți. Sânt destule alte slobode și nepăgubitoare jocuri, care cu vreme vă vom învăța. Pentru ce vreați voi tocma aceaste a vă aleage, prin care voi, voao însuși și fărtașilor (soșilor) voștri, ați putea păgubi?

Încă un modru vreau a vă spune, carele nu puțin vă va ajuta cum trebuie să vă țineți sănătoși. Și acesta iaste curățeniia. Dacă nu vă veți spăla voi totdeauna găuricile de pre piialea trupului vostru, încet-încet de necurăție să vor astupa, de nu va mai putea pătrunde asudarea, din

care foarte multe beteşuguri să scornesc. Pentru aceea, dară, scăldaţi-vă de multe ori vara, spălaţi-vă şi iarna, şi în toată zioa faţa şi mânilor, şi deschideţi ferestrele şi uşile voastre ca să între aer curat. Şi aveţi grije ca căsile şi chiliile voastre să fie totdeauna curate, căci aerul într-o casă închis e otravă (toxicum) primejdioasă. Nu mâncaţi, nici nu beaţi niciodată până nu vă vor spune alţii precum aceste mâncări şi beuturi sânt sănătoase.

Pruncilor, acum, totuşi, cam ştiţi voi ce să faceţi ca să nu vă stricaţi trupurile voastre, ci aşa să le ţineţi, precum vi le-au dat maica fire! Însă, numai aceasta nu vă va putea face pre voi norocoşi, că poate oarecine foarte sănătos fi din afară, şi din lontru foarte amărât. Ştiţi voi, drajii miei, că în trupul acesta al vostru, văzătoriu, lăcuiaste un suflet nevăzătoriu, carele mai cu samă e în om ce gândeşte şi simte, să bucură şi să supără, iaste norocos şi nenorocos? Dacă vor fi trupurile voastre cât de sănătoase şi de tari, iară sufletul vostru slab şi beteag, tot veţi fi voi oameni nenorocoşi. Aşadară, să vă învăţ eu pre voi încă şi aceasta: cum să vă ţineţi sufletul vostru bine şi sănătos. Luaţi o dată sama! Oare, putea-mă-veţi voi pre mine bine înţelege? Sănătatea sufletului stă într-aceasta, ca să aibă cunoştinţă de multe lucruri folositoare, şi de toate păcatele să fie curat. Însă, aceasta vă iaste prea înalt. Eu voi vedea, putea-vă-voiu face ca să mă înţelegeţi. Eu zic că, ca să se afle sufletul bine, e de lipsă a se câştiga multe fealiuri de înţălesuri folositoare, adecă sufletul trebuie tot fealiul de lucruri să înveaşe, care lui şi în vreamea viitoare să-i poată face bucurie. Un suflet prost are puţină bucurie în lume, iară la un suflet înţelept şi bine procopsit niciodată nu-i lipseşte privilegiul a se desfăta.

Aceasta v-aşi putea eu voao arăta cu multe pilde vii. Când învăţam eu încă la şcoală, am avut pentru însoţirea în chiliia mea doi prunci, carii au fost fraţi dulci. Însă,

mai neaseaminea (neloviți) frați decât acești doi n-au mai putut fi niciodată. Cel mai mic dintr-aceștia avea mare poftă a ști toate. Totdeauna, în ceasurile ceale de școală, lua sama și vrea a ști de la toate lucrurile ce el le vedea sau le auzea totdeauna fundamentul. Ba, uita de mâncare și de beutură, când avea prilej cu oameni pricepuți a vorbi, de la carii el ceva bun și folositoriu ar putea învăța. Iară cel mai mare era totdeauna leaneș și fără bucurie (chef). Câtă vreme era el în școală, tot întins căsca sau să juca supt masă și nu lua sama la ceale ce spunea dascalul. După ce ieșea din școală, nu avea la nimica bucurie ca a mânca, a bea și a dormi. Ce socotiți voi? Oare ce s-au ales dintr-amândoi? Aaron, așa să chema cel mai mic, carele din zi în zi tot mai înțelept, mai plăcut și mai norocos era, iară celalalt, Dumitru numit, tot mai prost. Când ne duceam noi la spațir, Aaron afla mii de lucruri care îi făcea bucurie, pentru că el aceastea le ispitea acurat. Acum privea el o floare, acum un pom, aci-și aducea aminte ce ne-au spus dascalii despre creșterea unui răsad (plante) și a pomilor, acum să uita el cătră ceriu și să bucura, căci știa ce sânt norii și aerul, cum să face ploaia, roao și vânturile și ce folos aduce fieștecare, acum ședea el sub un pom umbros și ne cetea din oarece carte o historie (poveaste). Iară Dumitru tot supărat să ducea și nice să uita la ceale ce era lângă sine și împrejurul său, pentru că el despre niciun lucru n-au învățat nimic. Și, pentru ca să nu șeadă el de tot fără lucru, totuși, mai cu samă căuta prilej a se certa, până, mai pre urmă, cu îngăduința profesorilor, din însoțirea noastră (l-am închis afară) l-am scos, și nu am voit mai mult cu dânsul a ne face treabă. Și, așa, amândoi toată viața ș-au petrecut. Dimitrie nu au fost nici de o trebuință în lume, pentru că nu știa lucra nimica, deci, au fost totdeauna supărat, ba, șie însuși și altora era spre greutate. Iară Aaron s-au făcut un om înțelept și fain, pentru care preste tot locul îl avea

bucuros, căci era totdeauna veasă și știia și altora a face bucurie. Dimitrie încă nu era de 30 de ani și ș-au urât viața până la moarte. Dară, Aaron până în ceasul de acum trăiaște și-i tocma așa desfătat, precum sânt eu, măcar că el e mai bătrân cu doi ani.

Ha, vecine, au zis Andreiu după aceaste mai sus spusă, acum înțeleg eu de unde vine aceasta, de ești totdeauna veasă. De acolo, pentru că ai învățat multe și-ți știi face cu mai multe lucruri bucurie decât alți oameni.

Pentru că ai aflat aceasta așa a fi, dragul meu, au răspuns Iacov, trebuie și eu să-ți spun adevărat că nici jumătate nu ași fi avut bucurie în viața mea, dacă ași fi învățat puțin. Însă numai învățătura, singură, nu e de ajuns! Dacă vrem noi ca sufletul nostru să fie sănătos și fericit, așa e de lipsă, ca să-l ferim și de toată prihana.

Prihană sau păcat, dragii miei prunci, să numeaște acea faptă, prin carea noi, noao însuși și altor oameni, facem pagubă. Neascultarea (neumilița), p<entru> p<ildă>, e un păcat, o scădere, pentru că noi, prin aceasta, foarte mult ne păgubim, dacă nu sântem plecați, umiliți sau ascultători mai-marilor noștri, că atunci nu numai vă veți pedepsi, ci nici nu vă veți mai iubi de la părinți. Și, dacă nu să iubeaște un prunc (puer) de părinți și de dascalul său, destul de greu e aceasta.

Sfada, suduirea (ocărârea) și bătaia încă e păcat, pentru că prin aceastea noao și altora facem supărare. Altor facem pentru că nime (nemo) nu vrea bucurios a să certa cu oarecineva, sau pentru că nemo nu să va lăsa pre sine a să ciufului sau a să bate. Iară noao, pentru că noi pentru aceastea ne vom pedepsi, și după aceea vom avea acea supărare, că nime nu va mai umbla bucurios cu noi. Înțelegeți voi acum ce e reotatea sau păcatul?

„Înțelegem! striga pruncii. Noi înțelegem acum bine că păcatul e acela, prin care noi, noao și altor oameni, facem pagubă sufletească și trupească”.

Bine, dragii miei! Voi ați luat bine sama. Dară, știți acum cum să cheamă fapta împotriva păcatului? Eu socotesc: o purtare de acealea, prin care noi pre noi și pre alți oameni putem face mai norocoși? Aceasta să numeaște vârtute. Acum, dară, pruncilor, ce voiu zice eu voao să-mi creadeți mie ca unui bărbat bătrân, carele multe au experit (oblicit), precum fieștece faptă fărădeleage face sufletul nostru bolnav (infirm), mișel și ticălos, adecă foarte rău; iară fieștece faptă bună și cu vârtute face sufletul nostru sănătos, tare și veasăl. O parte dintr-aceasta puteți ști din însuși a voastră oblicire. Că adevărat e că, dacă ați făcut voi oarece ce v-au fost oprit, așa iaste că nu v-au fost așa bine, ca când ați fi făcut oarece bine sau ce v-au fost slobod? Aceasta e un semn cum că sufletul vostru atunci nu e mai mult întreg sănătos sau odihnit. Și, de faceți oarece, rău mai de multe ori, să va face răul acela tot mai mare, și, din zi în zi, veți fi cu voi mai necontenți, și mii de lucruri în carii voi acum bucurie aflați nu vă vor fi mai mult plăcute.

Că tocma așa e beteșugul cel sufletesc, ca beteșugul cel trupesc. Răul acesta într-amândoaă întâmplările nu să naște deodată, ci, crescând, încet-încet să va simți. P<entru> p<ildă>, când mâncăm noi vro buruiană nesănătoasă, dintru început nicio durere nu simțim, iară după vro câteva ceasuri, uneori și până în ceaealaltă zi, nu vine mătricea și durerea de cap. De nu am lua noi atunci minteani mediiine (leacuri), au încă acea nebunie am face, din bucatele ceale nesănătoase de (novo) nou a mânca (edere), tot mai rău ne-ar fi, și mai pre urmă boala ar fi de tot nevindecătoare. Tocma așa umblă omului, carele face ceva răotate. Dintru-ntâiu, are puținică supărare sau nicio supărare nu sânte în sufletul său, însă, de nu-i pare rău îndată de fapta sa și, cu adevărat, din toată inima, sau e așa de nepriceput, cât acea faptă rea încă o dată să o facă, așa, preste puțină sau mai

îndelungată vreme urmează lui, cu adevărat, mare supărare. P<entru> p<ildă>, dacă s-ar mâniia oarecarele dintră voi sau ar pizmui fratelui său, pentru că lui i se întâmplă ceva bine carele celorlalți nu le-ar fi de lipsă, așa, minteani, întru acea clipă, când ar pizmui sau s-ar mâniia, nu ar mai fi veasel ca mai-nainte. Drept aceea, de ș-ar cunoaște el minteani a sa nedreptate, ar ruga de iertare pre fratele său și s-ar păzi tocma întru acea slăbiciune mai mult a nu mai cădea. Așa s-ar mai putea încă ajuta paguba sufletului său. Dară, dacă el în aseamenea prilej iarăși de nou ar pizmui și s-ar mâniia pre alții, așa cu adevărată știință vă pociu spune cum că unul ca acela în toată viața lui va fi om nenorocos. Deunăzile, v-am fost povestit historia despre Cain. Cum îi era aceluia? S-au fost mâniiat de vro câteva ori pre bunul său frate Avel, pentru că dragul Dumnezeu și părinții săi, pentru vârtutea ce avea, mai mult l-au iubit. De atunci încoace, mai niciun ceas n-au avut Cain cu bucurie. Norocul fratelui său totdeauna îi sta înaintea ochilor, pentru carele neîncetat să mâniia. Ba, totdeauna căuta și prilej cu el a se certa, măcar că Avel niciodată nu i-au făcut niciun rău. Voi știți cât departe l-au adus mai în urmă mâniia. Mâniia nebunindu-l, mai pre urmă au lovit pre nevinovatul (inoțens) său frate cu o măciucă, de au murit, pentru care, ca un vrednic de urgisire om de nemic (sau rău), au trebuit în toată lumea singur să rătăcească. De i-ar fi știut oarecineva proroci atunci, când dintrun tîiu s-au fost mâniiat pre frate-său, că cu dânsul așa să va întâmpla, cu adevărat, nu ar fi crezut. Însă, așa iaste totdeauna, dragii miei prunci, dacă nu să pune omul din început păcatului împotrivă. Vai de noi dacă au prins odată păcatul rădăcină în inimile noastre! Atunci, noapte bună îndreptare, noapte bună fericire! Precum, p<entru> p<ildă>, un bulbuc (glebula) de nea, carele de pre un munte în jos să prăvălească, tot mai mare să face și tot

mai iute să prăvălească, de ce, de ce mai departe, în jos, să sloboade; așa și poftele noastre, ceale spurcate, de ce mai adeseori le împlinim și de ce mai tare îmbătrânim în eale, tot mai tari și de a nu le putea sta împotrivă să fac. Încă o dată, bunilor prunci, păziți-vă de tot începutul răotății, sau, de ați făcut oarece greșală, feriți-vă de-a doao oară a nu mai face aceasta, almintrile, e pace de vârtutea voastră, pace de norocirea voastră! O, de ași putea eu aceasta cu slove de aur tipări în inimile voastre! Drept aceea, dară, ca toate bărbătește să învățați ce vă veți învăța și, pe lângă aceea, ca de toate păcatele să vă feriți, veți avea grije de sănătatea și de binele vostru cel sufletesc. Însă, pruncilor, voi aveți și trup care pofteaște ca să se hrănească și să se grijească. Eu socotesc că nu iaste de lipsă a vă spune cum că e rău când flămânzește oarecineva sau însătoșează sau nu are vestminte sau n-are pat sau lăcaș.

Așa e! Voi știți toți aceasta de mult! Dară, de unde căpătați voi aceastea? Acum, până sânteți mai mici, au grije părinții voștri de eale. Dară, când vor fi aceștia odată morți, și altul nime încă nu va mai avea grije de voi, de unde veți lua toate acealea ce vă vor fi de lipsă spre ținerea vieții și a veseliei voastre? Doară, voi socotiți: Părinții noștri ne vor lăsa noao atâta, cât totdeauna de prisosit vom avea de unde să trăim. Însă, pruncilor, aceasta foarte primejdioasă nădejde iaste, că, de ar avea părinții voștri încă o dată atâta bani, pre cât au acum, știți voi cât de lesne îi pot prăpădi? Și, cu adevărat, măcar de vor și lăsa cât de mulți, câtă vreamă vor ținea aceștia, dacă nu veți fi învățat cum să țineț cu cumpăt ce v-au lăsat părinții? Numai un adevărat (secur) modru a se apăra pre sine de sărăcie, pruncilor, iaste ca să înveațe fieștecine sie însuși a-și agonisi ceale spre hrana sa de lipsă și ceale agonisite cu păstrare (parțe) a le întrebuința. Parsimonia, păstrarea, iubiții miei, iaste o vârtute de lipsă,

că, cine nu știe trăi cu măsură într-ale sale, de ar fi cât de bogat, mai pre urmă, totuși, va săraci, și din însuși a sa culpa (greșală) a săraci iaste o mare nenorocire! Un om, carele fără promeritul său (amiruirea) sau fără greșala sa au ajuns în lipsă, totdeauna află priatени miloși, carii vor avea grije de dânsul. Unul carele e născut din părinți săraci să știe, după stările sale împrejur, îndrepta, pentru că din tinerețe s-au obicinuit într-aceastea și pentru că au învățat a lucra și la alții. Dară, când au avut omul oareceva sau au putut avea, și apoi din (prodighenția) prăpădirea acelora, sau din lenevire s-au sărăcit, cu adevărat, atunci iaste rău. Niciun om nu dă bucuros aceluia, carele nu ar trebui acum să cerșească, dacă nu ar fi vrut. Nime nu priimește bucuros un om ca acesta nici în slujba sa, și, de ar fi încă cât de harnic, pentru că totdeauna să socotește că cine au fost odată în propriile sale lucruri (neglighens) leaneș și (disipator) răsipatoriu, unul ca acela și în lucrurile străine va fi așa.

Dacă, odinioară, oarecarele s-au născut sărac, sau prin alte nenorociri au ajuns la lipsă, să fie numai înțelept și bun om, totuș, în oarece întâmplare (casus) mai mult să cinstește decât cel bogat, carele nu e cu minte și nu e om bun. Mai curând să încredințeze lui oarece. El să întreabă de sfat, și a lui prietineșug să caută, pentru că, măcar de ar fi cât de sărac, din cinstea și înțelepciunea lui să poate câștiga oarece folos. Dară, lipsitul, carele însuși pre sine s-au sărăcit, măcar că ar fi putut trăi bine, acela preste tot locul e urât și urgisit, pentru că el însuși e pricină de nu poate mai mult folosi altor oameni cu avearea sa. Nici nu i să mai încredințeze lui nimica, pentru că s-au oblicit, cum au găzduțit cu al său, nu să mai așteaptă niciun sfat bun de la el, pentru că pre sine însuși s-au sfătuit rău. Și, pentru că la nimica mai încolo nu să poate întrebuința decât la ce să întrebuințeze un cal sau un bou, carele are mădulări sănătoase, așadară, nici

nu să socoteaște mai bun. Vedeți, pruncilor, într-atâta iaste aceasta, ca voi aceea ce aveți bine să grijiți.

Cu prilejul acesta voiesc eu voao a vă povesti istoria pruncului celui cruțătoriu, carele mare noroc au avut, necăpătând de-acasă nicio jumătate de ban. În Londin^[10], un neguțătoriu bogat, neavând prunci, au priimit în casa sa un prunc sărac sau rămas de părinți. Fiind săracul acela tânăr, carele să chema Petru, săracu încă foarte mic, dintru-nceput nu să putea la nimica întrebuița, decât umbla încoace și încoalea în casă și afară. În casă, ș-au aflat lucru: toate ce nu era la locul lor puse sau era pe jos aruncate le râdica în sus, le stergea și la locul lor le punea. Iară, afară din casă, avea grije de toate gădindușile neguțătorului: le apăra de toate răutățile și lua sama și după sluji ce lucră. După ce au adunat el vrun dușet (12) ace și un homolog de fire de ață de legat, le-au dus la domnul său, în canțelarie. Aceasta au plăcut neguțătorului, văzând dintr-aceasta precum tânărul credincios și grijitoriu de ceale de casă să va face. Dintr-aceaea vreame încoace, mai mult avea grije de dânsul și mai mult îl iubea. Iară, într-o zi, văzând pre slugă că vrea să îneace niște mâțișori, ruga pruncul pre domnul său a-i îngădui ca să îndrăznească unul dintr-aceștia a creaste, pentru ca după aceea să-l vândă. Aceasta i s-au îngăduit și așa au hrănit mâțul până s-au făcut mare. După vro câtăva vreame, vrând neguțătoriu a trimite o corabie mare cu marfă neguțitorească într-o țară străină, pentru ca acea marfă acolo să o vândă, au ieșit și el să vadă cum s-au încărcat și așezat toate. Însă, întâlnindu-să cu pruncul ce ducea mâțul pre brațe: Petre, zicea cătră el, au nu ai și tu ceva de-a trimite ce ai putea vinde? Ah, drag domnule, răspundea pruncul, dumneata știi bine că eu sânt sărac, și nimic alta am decât mâțul.

Așadară, trimite mâța ta, zicea neguțătoriu pruncului, carele, cu ea cătră corabie fugând, o au pus pre ea.

Corabiia să depărta de la margine. După vro câteva luni, au sosit într-o țară până aci încă necunoscută. Scoborându-să cei ce era pe ea jos, auzea cum că într-însa domnește un craiu, carele, după ce ar fi auzit cum că străini ar fi sosit, au poftit vro câțva dintr-înșii să mânânce cu el. Însă, măcar că au fost mâncare destulă, totuși, nu putea să mânânce nicio bucatură, căce casa toată jemea de șoareci și de cloțani, carii atâta îndrăzneți era, cât cu turma sărea pre masă, bucatele le cuprindea, ba încă și bucăturile din mână le trăgea. Și nu s-au știut niciun modru afla, prin carele s-ar fi putut prăpădi sau părăsi șoarecii, măcar că craiul au făgăduit acelui ce un modru ca acesta ar afla (plată) sau spre răsplătire toane pline de aur. Auzind aceasta, străinii zicea cătră craiu cum că ei ar fi adus o fiară, care toți șoarecii și cloțanii va omori. Și dup-aceaea au adus mîța lor înainte. Acolo să fiți văzut voi ce moarte groaznică au făcut aceaea întră șoareci. Într-o jumătate de ceas, în toată casa aceaea niciunul nu s-au mai văzut, nici auzit. Și craiul așa s-au bucurat de-aceaea, ca când l-ar fi cinstit cineva o crăime întreagă. Și, pentru că avea nemăsurate bogății, au dat pentru mîța o toană de aur. Corabiia să grăbea acum îndărăpt. De ar fi fost neguțitoriu a cui au fost corabiia, un celău, ar fi ținut banii pentru sine, și săracului Petru nu ar fi spus nimic despre ei. Însă, el au fost din cap până la tălpi om de cinste. Abia au fost auzit cât aur i-au adus mîța, îndată au chiebat pre prunc înaintea sa, i-au povestit despre norocul său și-l încredința cum că aurul tot a lui sângur va fi. După aceaea, l-au lăsat să înveață neguțitoria și, fiindcă el și de<-a>ci înainte credincios, bărbat, și păstrătoriu era, după ce au fost crescut, ș-au măritat fata sa după el și l-au pus moștean preste toate averile (bunurile) sale. Vedeți, pruncilor, așa ș-au făcut Petru săracu norocul său, începând de mic a griji și a păstra! Că, măcar că întâmplarea ce e mai mult au făcut,

totuși, pricina cea dintâiu despre toate ce dup-aceaea au urmat au fost grija și păstrarea pruncului. Că, de nu ar fi fost el grijitoriu de ceale de casă, nu ar fi crescut mâța spre a o vinde și, de nu ș-ar fi câștigat el dragostea domnului său prin grijire și prin păstrare, doară, nici nu i-ar fi îngăduit acela lui să țină mâtul, și așa, nici întâmplarea cea norocoasă nu ar fi urmat.

Dară, cum trebuie să să facă aceasta, dacă vrea oarecineva să fie grijitoriu și cruțătoriu?, au întrebat Ioniță, cel mai tinăr fecior a lui Iacob cel bătrân.

Aceasta îți voi spune eu, dragul meu, au răspuns taică-său. Păstrarea stă într-aceasta, ca fieștecine așa să aibă grije de lucrurile sale, cât numai acolo să le întrebuințeze spre ce sânt orânduite. Însă să să păzească aceastea a nu se strica, a nu se piarde sau pe meare sau pe peare (cupedie pe licăituri) a să schimba, când, p<entru> p<ildă>, cu veșmintele voastre vă îmbrăcați. Dară, în cât vă iaste cu puțință, le părținiți, le grijiti: când cetiți bărbătește în cărțile voastre, însă nu le faceți urâte sau le rumpeți; când toate unealtele acealea, ce v-au trebuit, iarăși la locul lor le puneți, ca să nu să piardă, atunci sânteti grijitori (păstrători) prunci. Eu zic cum că voi puteți toate întrebuința ce vi s-au dat, dacă aceale numai spre ce vi s-au dat le veți întrebuința. Că să nu socotiți cum că doară într-aceasta stă păstrarea, ca toate ce are oarecineva să le pună sus și să le închidă (claudere) fără de-a să folosi acela a cui sânt sau altcineva cu eale. Să nu faceți așa, dragii miei prunci, aceasta e scumpeate, și scumpeatea nu vă face pe voi numai nenoro<co>și, ci vă poate pune lesne și în primejdie a sărăci.

Cu adevărat, aceasta nu înțeleg eu bine, zicea vecinul Andreiu. „Cum ar putea scumpeatea pune pre oarecineva în primejdie de-a să sărăci?” Cum poate scumpeatea aceasta face?

Trebuie bine să vă tâlcuiesc. Mai aduceți-vă voi încă aminte de schimbătorul cel bătrân de bani, carele lăcuia pe locul cel larg numit? Cum să nu vă aduceți aminte, murind acela numai de 5 ani? Oare, n-au fost acela în viața lui așa de scump, cât mai scump n-au mai putut fi nime pre lume? Oare, înainte de-aceaea, până nu s-au fost făcut scump, n-au fost el cu avearea bună-sa (moașe-sa) cel mai bogat întră oameni în cetate? Și, dup-aceaea, mai pre urmă, nu s-au îngropat el ca un cerșitoriu? De unde au venit oare aceasta?

„Eu tocma n-aș putea ști: de ce să fie fost deschilinitele și nenorocoasele aceale întâmplări pricina aceștia”.

Eu încă nu, însă, totuși, știu eu cum că scumpeatea l-au făcut sărac. Pentru ca să poată el cu avearea sa cea moștenitoare foarte mulți bani deodată dobândi, au început tot într-o vreme o neguțătorie mare în multe fealiuri de lucruri. Într-aceaea, au trebuit să țină 3 sau 4 slugi. Dară, scumpeatea într-atâta l-au adus, cât toate sângur vrea să isprăvească. Și, pentru că el, totuși, nu putea mai mult lucra decât un om, era silit multe nu cum să cuvine a face (sau a le și dezvăța), adecă, sau lenevi a le face, din care suferea pagubă. Celedului său așa puțină plată și așa rea mâncare da, cât era silit a-l fura, numai să-și poată ținea viața. Însuși de la a sa marhă trăgea hrana cea de lipsă, din care pricină i-au murit o vacă după alta, un cal după altul. Atunci își zmulgea părul din cap, bătea fără pricină slugă și slujnică, pentru care de la stăpânire s-au pus birșag. Casa lui să surupa și cu puțină cheltuială ar fi putut-o direage. Însă și pentru aceaea își bănuia, și mai pre urmă au căzut de tot jos. De venea un sărac și cerea de la el oareceva milă, îl scoatea afară. De venea un vecin după oarece unealtă ca să împrumute de la el, totdeauna gândea că să va strica și nu vrea să o dea, măcar de ar fi fost cât de mare lipsa la cel ce au cerut-o. Pentru aceaea,

nici nu i-au fost lui niciun om bun. Niciun om nu vrea să mai fie iară la el în slujbă, și, dacă i-au fost lui lipsă de oareceva de la alții, totdeauna au trebuit întrăit să plătească. Mai pre urmă, vrea el însuși toate a face, până și vesmintele sale, pentru ca să nu plătească la cruitoriu. Printr-aceaea, mai multe din lucrurile sale ceale mai de lipsă rămânea îndărăpt, părăsea lucrurile ceale mai de lipsă și totdeauna mai mare pagubă suferea. El însuși n-au mâncat să se sature, pentru care, după vro câtăva vreme, s-au făcut bolnav și amărât. Poate, doară, că iarăși s-ar fi însănătoșat, dară doftorul și leacurile i-au fost prea scumpe. Apoi, după așa o îndelungată boală, în care stările lui împrejur tot mai reale să făcea, mai pre urmă au murit și n-au lăsat alt nimic îndărăpt, decât un fecior slab, o casă surupată, niște veșminte zdrânțoasă și numele unui scump de cei mai de jos sau de cei mai răi. Așadară, n-am avut eu drept de-a zice cum că scumpeatea l-au sărăcit?

Feriți-vă, dară, pruncilor, de păcatul acest! Nu stricați mai mult decât e de lipsă, dară, nici mai puțin! Nu trageți (scurtați) niciodată lucrătorilor simbria ce au amiruit! Și, dacă și voi însuși vrodată veți putea ținea serbi, dați-le lor atâta cât le va fi de lipsă, pentru ca să fie sănătoși, și, după starea lor, fericeaște să trăiască, pentru ca să nu fie siliți a vă fura. Întoarceți, dați în lipsa trupului vostru atâta, cât să-l puteți ținea sănătos și întreg. Nu vă scumpiți într-o veselie cu cumpăt pentru voi și pentru oamenii voștri, încă nici pentru săraci, dacă sânteți în bună stare de-a le face bine! Însă, tot ce prisoseaște (întreace măsura) vă iaste păgubitoriu. Mai multe veșminte și unealte decât vă sânt de lipsă și după obicinuita podoabă întogmite să nu întrebuițați (usurpați), mai mulți slujitori decât sânt de lipsă spre slujire să nu țineți, mai multe bucate decât sânt de lipsă ca să vă săturați și să vă vesăliți să nu gătiți, mai multe bucurii decât să poflesc ca să să facă omul pe sine iarăș harnic spre lucruri noao să nu

faceți! Acestea toate mănâncă încet-încet avearea voastră și trebuie preste scurtă sau lungă vreme să vă nenorocească. Acum, dară, dragii miei, fiindcă toate odihnesc împrejurul nostru, trebuie și noi să ne înnoim trupurile noastre prin somnul cel alinător, pentru ca să ne adunăm noao puteri spre sama lucrurilor celor de mâne. Mâne, când să va vedea luceafărul cel de dimineață pre ceriu, voi înceape și mai încolo a vă învăța ce mai aveți încă de-a face, pentru ca să fiți buni și norocoși. Atunci, poftindu-și unul altuia noapte bună, s-au dus veaseli la pat sau la culcare. [...]

Vasile Ghergheli de Ciocotiș

OMU DE LUME

sau sontice regule cuviinței, grației, mai alesului
mod a vieței și a adevăratelor blândețe
spre întribuințarea tenerimei românești.

Acum întâia pe limba dacoromână tradus și adaus
de Vasilie Ghergheli de Ciocotiș, teolog absolut din
Diecezul Muncaciului, în Convictul Împărătesc din
Viena. Cu spesele domnului Georgie Const<antin>
Darvar. În Viena, 1819, în tipografia lui Dimitrie
Davidovici*

Multora nu voi plăcea, mai multora voi plăcea.

Domnului Gheorghie Constantin Darvar^[1],
născut în Clisura de Macedonia, acum cetă-
țenesc neguțătorului și avuitorului a mai multe
case de Viena, ferbânte zelosului spre cultura
română, nației sale, cu înaltă pretinire închinat.

Mult Onorate Domnule!

Cartea aceasta este o probă primară, un lucru de întâi
al meu, mai nedeplinit decât să poată rădica ascultarea
Domniei Tale la împlinirea dorirei mele singură; numai
curat arzătoare cunoștința inimii mă încumetă de a mă
întoarce la mult onorată Domnia Ta, carele îndată, cu
rară bunătate încredințându-mă despre voirea ta, întrecuși
așteptarea zoalelor mele pentru bunul de public prin care
cu atâta mulțămită m-ai îndatorit, cât macar cele mai mici

* Transcriere și note: Doina Grecu, Eugen Pavel.

semne a marelui său zel, cu care neasemănat altora te porți spre cultura românilor, numai prin acea voi putea arătare, de voi da de știut lumii că singur, ca un vrednig mădulariu a împărăției și român adevărat, te-ai ales gata folositoriu și repede ajutoriu mie, cerând mâna îndemănătoare ca să pot dare la tipariu prefacerea aceasta, pe larg, cu ceva adausături tocmită, lucru în sine mic, tătuși poporului, mai ales tânărimei de român, pentru cuprinsul materiei sale plăcut și de folos, deci așa bine gătit spre împlântarea ortografiei a literelor strămoșești și, printr-însele, cultura nației.

Binevoiește, dară, preamult Onorate Domnule și cald patroane a polirei românilor, fraților tăi, nu atâta pentru mine, cât pentru fericirea și bun sporiul înainte a tot poporului românesc, cu dodata bunătate a primi cartea aceasta ce o dediez ție cu cea mai înaltă prețuire, ca prechiara de bine facerea aceasta una cu numele tău pururea cunoscut și lăudat să rămână la români. Afară de aceste, pe lângă mulțămirea cea foarte frumoasă, pentru timpuranică și vecinică fericirea ta, lui Dumnezeu ne-încetat rugându-mă, voi fi a Domniei Tale drept prețuitoriu,

Vasilie Ghergheli

SCURTĂ ÎNDIREPTARE A ZICEREI AFARĂ
SAU PRONUNȚĂȚIEI LITERELOR DACOROMÂNEȘTI

Fiind noi cu limbă-ne cu totu români, adecă fiii romanilor celor vechi, carii cu literele latine și nu cu slovele cirilicești de amu s-au întribuințat, nu numai se cuvine, ma tocma de op este pentru mai ușoară polirea limbei să le luăm iară și în sus și cu dânsese să trăim.

Aceste se împart în doauă părți: de sine- și împreună-sunătoare.

De-sine-sunătoare, adică vocale, sunt cinci: **a, e, i, o, u**; celelalte toate împreună-sunătoare sau consonante sunt.

Diftongi sau de-sine-sunătoare laolaltă pusă, pe larg luând, atâta sânt, în câte moduri se pot în-sine-sunătoarele aduna laolaltă; p. e.: **aa, ae, ai, ao, au; ea, ee, ei, eo, eu; ia, ie, ii, io, iu; oa, oe, oi, oo, ou; ua, ue, ui, uo, uu.**

A, a latinesc sau a romanilor celor bătrâni cu mijlocirea slovelor cirilicești în trei forme se scrie: **А, Ъ, Ѧ, Ѧ** sună ca și la latini, p. e.: *an, ac, aduc*; **Ъ** dă un son de mijloc întră *a* și *e*, p. e.: *măr*; **Ѧ** sună din gârt și cam pe nas, p. e.: *câne, când* ș.c.l.

Noi, pântru scrisoarea cu litere latine pe care nu așa demult mai-marii noștri le lăpădară, am ales acest semn (°), iară după alții mulți filologi (°), care, după cerșiunea lucrului se pune nu numai deasupra lui *a*, ci și celorlalte vocale: *e, i, o, u*, spre arătarea pronunțației cirilicescului **Ъ**, carele neînsemnate cu zisul semn se zic afară ca și la latini, pe **Ѧ** de tot afară, ca nu a romanilor, ma de la alții împrumutat, lăsându-l, p. e.: *armâ* [= armă], *fașiê* [= față], *sânitate* [= sănătate], *lôcuire* [= lăcuire], *vorbû* [= vorbă].

C, c înainte de *e, i* să zice ca și **Ч** cirilicesc, *cs* unguresc, p. e.: *cerc*, iară înainte de *a, o, u*, ca și *k* unguresc, nemțesc, <к> cirilicesc, p. e.: *car, corb, cucurbeu*.

Ç, ç cu coadă se zice ca și **Ц** cirilicesc, *z* nemțesc, *c* unguresc, p. e.: *çiçina* [= țîțina].

Đ, đ cu coadă, înainte de *e, i*, zi-l afară ca și *ds* sau *z*, p. e.: *dece* [= (d)zece], *đeu* [= (d)zeu], *đi* [= (d)zi] ș.c.l.

E, e ca și mai din sus, iară însemnat cu accent (*é*) se zice ca și *ea*, p. e.: *mérgâ* în loc de *meargă*.

G, g înainte de *e, i* sună precum și cirilinescul **ѣ**, galicescul *ge*, ungurescul *dzs*, p. e.: *înger, geme, ginere*, luând afară numele proprie, p. e.: *Georgie*, iară înainte de *a, o, u*, ca și la latini, p. e.: *gatesc, goandă, gust*.

H, h își ține spirația sa, p. e.: *ham, harnic* într-uneori se pune după *g, c*, fără de a se zice afară, numai ca să își țină literele aceste sonul său de comune, p. e.: *ghinde, ghem, chiem*. Altmintrele ar fi de zis afară după regula lui *g*: *ginde, ѠИИДЕ*, și după regula lui *c*: *ciemu ЧИЕМЪ* ș.c.l., ce nu e bine.

I, i înaintea unei sau în mijlocu a două vocale se zice ca și la latini sau <ca> **ю**, **ѣ** în cărțile noastre cele de acum cu slove cirilicești scrise, p. e.: *iute юТЕ*, *iate ѣТЕ*, *aiasta ААСТА* ș.c.l., iară în capătul cuvintelor, de nu cumva e însemnat deasupra așa: **í**, numai de-abia se aude, p. e.: *auzi, vezi <față de> a veni, a sosi* ș.c.l. Mai pe urmă, înaintea lui *â* însemnat din săvârșitul cuvântului tocma nu sună, p. e.: *dulcetíâ [= dulceață], frumsetiâ [= frumseță]*.

J, j totdeauna ca și la frânci sau la unguri *zs*, sau cirilicescul **ж**, p. e.: *jurat, jurământ*.

O, o cu accent (*ó*) se zice ca și *oa*, p. e.: *mórâ* pentru *moară*.

Q, q înainte de *a, o, u*, asemine lui *k* unguresc, <к> cirilicesc, nemțesc, p. e.: *quare [= care], quându [= când]*, **каре, кжнд**, iară înaintea lui *e, i*, ca și *ce, ci*, ungurescul *cse, csi*, cirilicescul **че, чи**, p. e.: *quine [= cine], celu [= cel]*, **ЧИНЕ, ЧЕЛ**.

S, s fără coadă, ca și la latini *s*, la unguri *sz*, iară cu coadă, ca cirilicescul **ш**, ungurescul *s*, p. e.: *singur, șede*. *Sce, sci* în săvârșitul cuvintelor zi-le ca și *ște, ști*, p. e.: *sențeșce [= simțește]*.

T, t de stă înaintea lui *i*, și după *i* încă mai urmează vo vocală, cetește-l ca și pe cirilicescul **т**, ungurescul *c*, p. e.: *tie* [= ție], *puiuti* [= puiuț]; cu coadă încă așa sună, p. e.: *țesetură*.

U, u în capătu<l> cuvintelor numai de-abia sună, p. e.: *audu* [= aud], *vedu* [= văd], de nu cumva e însemnat așa **ú**, p. e.: *nú*, *dú*, *tú*.

BREVIS NOTITIA PRONUNTIATIONIS
LITTERARUM DACO-ROMANORUM SEU HODIERNORUM
VALACHORUM SIC DICTORUM^[2]

Litterae Daco-Romanorum eadem sunt quae Latinorum, additis nihilominus quibusdam accentibus propter faciliorem legendi modum.

A, a latinum in lingua Valachica litteris cyrillicis exaratum triplicem sonum sustinet: primo apertum ut in Latina, vg.: **anu**, *annus* etc. Alterum magis obscurum, quasi medium inter *a* et *e*, vg.: **mâru** [= măr], *malum*. Tertium **ѧ** profundo gravem, quasi per nasum paulisper editum similimusque est ultimi *n* in Hungarico vocabulo *hogyan*, ita quidem, acsi penultimum *a* separatum ab *n* sonum amisisset, vg.: **câne**, *canis*, **quându** [= când], *quando*.

Nos itaque in scribendo litteris Latinis propter facilitatem distinguendi sonos iam in lingua Valachica consuetos litteras signis notamus. Et quidem vocales *a*, *e*, *i*, *o*, *u* ad indigitandum sonum litterae cirilicae **ѧ** signo (ˆ) juxta alios autem filologos (˙) desuper notamus. Tertium autem sonum profundo gravem et nasalem, tamquam Daco-Romanorum non proprium, sed peregrinum penitus e lingua Valachica eliminantes, vg.: **armâ** [= armă], *arma*, **faciê** [= față], *facies*, **sânâtate** [= sănătate], *sanitas*,

aquôtele [= a câtele], *quotus*, **vorbû** [= vorbă], *verbum* etc.

C, c ante *e* et *i* scriptum legatur more Italico, aut sicut Hungarorum *cs*, Germanorum *tsche*, vg.: **cercu**, **cercetare**, *querere*. Ante *a*, *o*, *u* vero et *ê* signo gravi notatum uti in Latina: **carne**, **caru**, *caro*, *currus*.

Ç <, ç> caudatum uti in Latina ante *e* et *i*, Hung. *c*, *cz*, Germ. *z*, vg. **maçe** [= mațe], *viscera*; **çiça** [= țîța], *mamma*; **çiçina** [= țîțina], *cardo*.

<D,> đ signo inferius notatum atque ante simplicem vocalem *e* vel *i* positum profertur uti *dz* vel *z* densum, vg.: **dece** [= (d)zece], **đi** [= (d)zi], **đicu** [= (d)zic], **Đeu** [= (d)zeu], *decem dies*, *dico*, *Deus* etc.

E, e sicut superius, accentu vero acuto *é* notatum pronunciatur sicut *ea*, vg. **mérgâ** [= meargă], *migret*.

G, g ante *e* et *i* sonat quemadmodum Gallicum *ge*, vel *dzs* Hungaricum, vg.: **ângeru** [= înger], **geru**, **geme**, *angelus*, *gelu*, *gemit* etc. Excipiuntur nomina propria: *Georgie* etc. Ante *a*, *o*, *u* vero uti in Latina, e. g.: **gat**, *paro*, *adparo*; **gust**, *gusto*; **gondâ** [= goandă], *insectum*.

H, h immediate post *g*, *c* interdum exceptionis causa positum quin proferatur efficit ut *g* uti comuniter, et *c* uti *k* proferatur, vg.: **ghiațiâ** [= gheață], **ghinde**, **chiemu**, **vechiu**, *glacies*, *glans*, *voco* <, *vetus*>.

I, i ante unam vel in medio duarum vocalium collocatum subit vicem latinorum *j*, eodemque modo pronunciatur. Si vero *i* cadat in penultimam vocis litteram et quidem ante *u* tunc non nisi mollissimum intra *i* et *j* habet sonum, vg.: **ajutoriu**, **coperitoriu**, *adjutorium*, *copertorium*. Ante ultimum vero *a* in quadam voce positum, ni accentu acuto specialiter sit in lingua valachica desuper signatum, nullum prorsus edit sonum, vg.: **credintia** [= credință], **vointia** [= voință], **cuviântiâ** [= cuviință], **sciântiâ** [= știință] etc., i. e. *fides* vel etiam *sponsalia*, *voluntas*, *convenientia*, *scientia*.

J, j more Gallico aut Hungarorum *zs*, *vg.* **juratu**, **ajungu**, *iuratus*, *adiungo* i. e. „atingo” vel „pervenio”; **jugu**, *jugum* etc.

O, o accentu acuto **ó** notatum proferatur veluti *oa*, *vg.*: **móra** pro *moară*, *mola*.

Qu, qu in pronomibus demonstrativis, relativis interrogativisque ante *e* et *i* collocatum pronunciatum instar *c* Italicum, *cs* Hungaricum, – German. *tsch*, *vg.*: **quine é** **aquesta** [= cine e acesta], *quis est iste?* n. p. homo. Si vero steterit ante *a*, *o*, *u* tunc uti *k*, *vg.*: **quare** [= care], *quis*; **inquotro** [= încotro], *quorsum*; **quum** [= cum], *quomodo*. (Lege *care*, *incotra*, *cum*.)

Ș, ș^[3] cauda instructum aequivalet Hungarico *s* vel Germanice *sch*, *vg.*: **șed**, *ședeo*; **șterg**, *abstergo*; **șuier**, *fiștulo ore*. *Sce*, *sci* terminationes legantur instar *ște*, *ști*, *vg.*: **adeveresce tu**, *certifica tu*, **sciu**, **sci**, *șcio*, *scit*. Lege *adeveresște*, *știu*, *știi*.

T, t stans ante *i* subsequente alia vocali abit in *c* latinum, *ç* valachicum, *z* Germanicum, *vg.*: **tie** [= ție], *tibi*; **restântie** [= restânție] *restantia*; **istantie** [= istanție] *istantia*, *libellus suplex*; **imperâtie** [= împărăție], *imperum* etc.

Ț, ț uti precedens; *vg.*: **țenu** [= țân], *teneo*; **țes**, *texo*; **țera** [= țeară], *tera*, *regio regnum*; **țerenâ** [= țearină], *terrena*.

U et **i** finale auditu vix capacem semi-elisum suffert sonum *e. c.*: **audu** [= aud], **vedu** [= vâd], *audio video*. De qui excipiuntur unius syllabae voces, *vg.*: **tu**, **du**, **fu**, **nu**, *tu duc*, *fuit*, *non* et accentu acuto notata, *vg.*: **a sosí**, **a vení**, *pervenire*, *advenire* seu proprie contractus infinitivus 4^{tae} coniugationis, loco: **a sosire**, **a venire**, **audire** [= auzire] etc.

Nota 1. Consonantes **d**, **t**, **n** ante lenes *i* et *e* vocales collocatae mollem habent sonum, *vg.*: **de tine**, *de temet*.

Pronuntiatu simillimae sunt hae litterae *gn* Gallico in *mignon, compagnon* etc., Italico *gn* in *agnello, legno* et Hungarico *gy, ty, ny*^[4].

<Nota> 2. Particula disiunctiva *au* latine *aut*, et 3. persona numeri pluralis verbi auxiliaris **am**, *habeo* in statu constructo pronuntiatu a populo Gallico more uti *o longum*, vg.: **au venitu elu, au venitu éi** dicunt: *o venit el, o venit ei*^[5].

<Nota> 3. Pronomina personalia relativa *me* et *se* verbo auxiliari **am** adnexa ultimam elisione mentionem amittunt, e. c.: **me amu dusu** lege aut etiam scribe **m-am dus, me duxi**, i. e. *abivi*^[6].

Verum enim vero allata tria ultima puncta nonnisi respectu populi sic loquentis valent, melius tamen semper est, si articulatim distincte proferantur. Cetera ex *Elementis Linguae Daco-Romanae seu Valachicae* Cl. D. Sinkai de Eadem, uberius vero ex *Latino Valachica orthographia* Reverendissimi Petri Májor de Ditső szent Marton, Budae 1819 edita, nec non usu addiscenda relinquo.

Cuvânt-înainte

Cu adevărat priceperea și virtutea sânt cele mai de sus însușiri a oamenilor, învățătura și lucrarea tăriei lor comună, da, dureare! nu mult sânt întribuințate în cursul vieței de toate zilele, ba nice în sus luându-se, cad, se perd cu totu, căci nu se areată în lume cu dorită plăcerea, adecă vreu a zicere cum că știința și inima cea bună nu totdeauna se ferește pe pământ, de nu se dă afară dimpreună însoțată cu cuvioasă purtare din afară.

Cele din afară a omului sânt la care se uită alții, la care fiecare întâia întoarce ochii săi și, de nu i se pare pe dânsul, atuncea lăpădat e de la fața sa, și ferece de dânsu

de încape în grația străinilor cu înțelepciunea și virtutea sa neavând jolie învoirii de plăcut. Deci, străduiască-se omu din toată firea mai întâi a câștiga sie inimile altora, de voiește a avere pururea o comoară și vistierie de mult preț, neîmpuținată și neascunsă de cătră plinirea lipselor sale.

Aceasta fu cauza care mă îndemnă spre deprindere cu prelucrarea cărții aceștie, a o da la lumină ca să răsufle odată și întru ai mei, cu frumsețe și subtilitate străbătătoriu, portul și gustul lumei de amu și ca să se dedeie, deschizându-și ochii, a trăi cu serine literele a preadulcilor săi strămoși. Io nu pot scrie bucuria și ușorarea ce aflu acum, dedat cu ortografia aceasta nouă în limba românească, pe care io însumi singur, mai cu de-adinsu, cu sudoarea zelului meu mi-o am agonisit; amu cunosc, ca dintr-un somn greu deșteptat, alungând din ochii minții ceața întunecimei ce o pun în limba noastră slovele ciriliane, dulce asemenarea cuvintelor din rădăcină cu cuvintele din limba latinească, italienească ș.c.l. Însă luați aminte și nu socotiți că zic aceste din ură, defăimând slovele ciriliane; rămână ele în besereci; da grăiesc învățaților pentru mai mare procopsirea limbei, care cu anevoie poate fi într-aminte.

Cuprinsul lucrurilor din cartea aceasta stă în purtarea omului cea cuvioasă și de omenie în lume. Io, despre a mea parte, spui adevărat că m-am îndreptat de voie pe calea cea mai ușoară a punerei înainte urmând simplitatea cuvântării, ca oricine fără de greutate să mă înțeleagă, deci scrisei precum grăiește poporul. Nice mă preling țânându-mă a fi făcut un lucru nestrămutătoriu, mai ales în chiteala ortografiei; tot începutul mic e! Știu bine și aceea că multe limbi ascuțite vor cârâi cârtiri asupra mea, da ce să fac? Oi tăcea și răbda; caută omului să sufere multe cele în lumea astă doioasă, da numai cu stătătornicie bărbătească! Că cine n-are cu cine să se lupte

n-are nice pe cine să învîncă, de nu ar fi zădăritori, nu ar fi nice de sine apărători, toți ar dormita și s-ar lenevi. Io, cu ajutoriul lui Dumnezeu, voi sta și păzi ce am început, doară de altă dată mi s-a da putere trupească și sufletească ceva lucru încă mai bun a face! Arunca-mi-or alții iară în ochi: a fi greu și încâlcit lucru a scrie cu ortografia aiasta? Căroră răspund: au cea frâncească nu e pe de doao ori mai încruscată și totuși pot scrie curios de zis afară cuvintele sale și a trăi cu dânsa, tătuși o înveață partea cea mai mare a europenilor, ma nice <cea> italienească, sora limbei noastre, o întrece cu simplitate; coate numai bine omu la dânsa cum să scrie? Au doară să cade mai bine a scrie cuvintele cele române cu slovele S. Ciril? Au nu chiar eale fură primare cauza străcării limbii pecum e astăzi? Au nu prin dânsale mai cu samă au fost aduși românii la varvarie groasă și acoperiți cu întunecoasă negura neștiinței? Fiindcă vitrice slovele aceste strămutară limba, se schimbară multe cuvinte, multe se perdură, altele slovenești în locul lor sus se luară, și, așea frecată și înferecată, struncenită și înstrăinată, limba noastră cea română, de ce, de ce mai apusă, scăzu și se depărtă mult, abătând și tare rătăcind din firea sa. Ma, ce e mai mult, fu împedicată, îngreioată și de totul oprită cuminecarea limbei cu alte popoară europeiești, de nu ne pot judeca, de pre limbă-ne, ce sântem? De aici vine că în zioa de astăzi întru atâta măsură-și bat joc de noi unii sârbi, numindu-ne sloveni și greci. Deci, pentru aceasta, mai vârtos vrând a apăra și păzi, a springi și țane sus omenia numelui românilor înaintea altor nații sâmtesc, vād, pricep de op a fi înapoi aducerea a literelor strămoșești, macar în lucrurile cele politicești; rămână de mine, în numele Domnului, prin besereci. Ma și Europa întreagă încă așteaptă aceasta de la noi.

Ce se atinge de părerea minții unora carii socotesc și zic: a nu se poate scrie limba românească cu litere

latinești, cu care mai toată Europa trăiește, au de s-ar face așa, macar în locul lui Ъ și Ж alte litere noao să se pună, într-această formă o urgisesc. Adevărat cum că zicerea afară a lui Ъ și Ж foarte grea și destimptă de toate cunoscute sunetele a altor limbi, adecă o alsăuire chiar însușită a limbei românești este. Însă, drept pentru aceea, sau vei însemna destimpt și firei limbei românești aieptat sonul acela cu Ъ și Ж românilor numai și vo câtora sârbi, au cu cele de nou în locul lor aflate și iscălite, nimerui cunoscute litere, vei scrie, totuna este, pururea aceeași remâne greotate, ce destimpt curioasă zicerea lor afară numai din gura românului a o învățare; deci, dară, ce împedică a nu lăsa pe voia celor ce vreu a scrie limba românească cu literele mai-marilor săi să iaie înainte literele acele ce se apropie de a însemnare rădăcina cuvântului în limba latinească, italienească, frâncească ș.c.l., în a căroră loc au fost oarecând pusă Ъ și Ж p. e.: *cătră, când*, „contra, quando”, și că să însemne deasupra destimptă greutatea sonului de zis afară cu un acoperiș mic, îndoit în forma unui triunghiuț sau cu o jumătate de covrig au cercel dezverigat? Judecați drept, rogu-vă, dară, voi românilor, pentru binele vostru! Voi, străinilor, iară pentru iubirea de-aproapelui nu pripiți a alergare ca să împilați la pământ bunăvoirea mea, ci mă întâmpinați cu îndurare de ajutoriu și părtinire.

Gătire înainte-îndreptătoare

Omu poate fi înțelept, învățat, cu inimă bună, și tătuși, nesocotindu-i-se bunătatea sufletului, adâncimea înțelepciunii și strălucirea științelor, a nu plăcea oamenilor în societate, ma și de ură a fi altora, de n-are el dulcile și virtuoașale acele însușiri, care-l fac alegrat și acțept altora din căutarea cea dintâi.

Un om care nu se ști purta cu cuviință și grație înaintea altora, care nu cunoaște modul și nu pricepe măiestria așa a se arătare, precum natura și împresurările poftesc pe sine despre partea aceea a se dezvăli, care arisește mai cu de-adinsu privirii ochilor străini în toate faptele sale, în șederea, starea, îmblarea, țânerea trupului, mânilor, în schime și față, în căutarea cu ochii ș.c.l., cu un cuvânt, în toate lucrările și lăsările sale oarece de plăcut interesat, armonios, și însuși caracterului fieștecăruia dintre aceia, cu carii are ceva de făcut, bine vigit să fie. Un om ca și acela, zic, fie el așa deplinit, cât vrea, așa de bun la inimă, cât se cuvine, cel mai virtuos, dumnezeiesc, cuvios, cucernic, cel mai învățat și, deși harnic, tătuși nu poate intra în bună placerea lumii, nu încape în bunăvoirea soțiilor. Bine că cei de omenie multu-i vor prețui virtuțile, lauda-i-vor isteție, hărnicie și îndemnările lui, or cunoaște științele lui și se vor întribuința cu dânsese, favora-vor dreptul înțelepciunei lui, iară după dânsul nu mult se vor bate, ma de dânsul înapoi se vor cam trage, dorind a-l vedere depărtat din societatea sa, ba de multe ori încă-l vor și râde.

Le va părea rău de el, pentru că, pe lângă toate prechiare alsăurile lui togma aceea au uitat de a însuși sie, ce era mai de lipsă, și mai repede cade în ochii tuturor, la care toți caută, în care, ca și întru o cotătoare, strălucesc virtutele, se văd facerile cele de bine, luminează științele, se revarsă hărnicie, și se pot mai lesne cu mult agonisi decât virtute, știință și hărnicie.

Lumea de acum îndată impută omului scădere joliei, adecă politiceii, omeniei, cuviinței, dedării și aplicării de îndemână la toate, socotind că din lenevie sau nebăgare în samă a societății nu-i pasă mult cu dânsa, unde nobli oameni o prețuiesc și de lipsă a fi o cunosc în cursul vieții omenești.

Mulți dintre cei puțin cumpetători a judecăților sale, văzând scăderile noastre, se vor încumeta a micșori însuși virtutele, științele și alte frumoasă meritele noastre, care le avem cu adevărat, ba nici n-or cerca alții aceste, căci pricep lipsa însușirilor de plăcut și subtilitate<a> fireștii purtării din afară, pentru că bunătatea inimei, științele și meriturile însăne fără de cuviință ce din afară sânt comoară necunoscută, bunuri sie numai lăsate frumșeții alegrate, însușiri a sufletului asăuite, la care nime nu se uită, pe care nime nu le vede, pentru că nu le dăm, nu le vădim afară prin purtarea noastră cea de pe deasupra. Cunoscut e că și cel mai învățat, de nu se ști deda cu oamenii, de nu se îndreaptă după dânșii într-o cutare măsură, nu poate merge pe nemica, cu greu încape într-o diregătorie undeva, nu-l iubesc, că nu se togmește după firea oamenilor. Să nu minduiești, că doară socotesc de op a fi de a se prelinge pe lângă alții? Nu, numai în cât se cade a îmblare de să încapă în bună plăcerea altora prin purtarea cea cuvioasă și harnică de lume.

Deci, dară, pe dreptate nu putem imputa și băga de vină altora căci că ne judecă de pre cele din afară ale noastre, fiindcă aieste cad mai repede în ochii tuturor și străbat în dânșii până la crieri.

De place cineva cuiva din văzuta cea de întâi, bine fericit este! De se pare altora pe noi, din zărirea cea primare când intrăm undeva, de e acceptă spre ivirea însine în sânurile minții privitorilor de noi, atunci putem fi asigurați că și mai de mișloc așezate alsăuirile inimii și a minții noastre or încăpea în bunăvoirea lor.

A stima pe om după cele dinlontru ale lui e o condiționă care nu se dă totdeauna ori la cine, iară cui e dată, înțelept om debuie să fie, vezi bine. După bunătatea inimii, iscusimea minții, ascuțimea judecății, mulțimea științelor și cunoștințelor, după isteția și priveghiarea înțelegerii, iuțimea priceperii, afund adâncimea cumpătării,

nestrămutarea încheierii, adevărul socotințelor ș.c.l., a judeca pe om nu e un lucru așa de lesne pecum se pare unora și, drept aceea, peste tot înt-un rupt așa ne ia lumea, precum ne arătăm din afară înaintea ei. Însă nu vă înălțați ca cel nebun prin vadul cugetului ce se bucură de pietricelele cele mici care le vede pe fundul apei, <le> trage afară, le areată altora ca pe întru ce petri prețioase și întru lauda acelora sie află cale desfătă a se prelinge altora; ci, înțelepți cunoscând, vine întregimea voastră, zeliți-vă a încăpea în plăcerea altora, da nu nebunește.

Deci, dară, datori sântem a ne da înaintea oamenilor cu un adevărat modru a cuviinței, așa, cât să le plăcem îndată și în dânsa să și rămânem, arătându-ne cum ne avem dinlontru, că cele din luontru mai de multe ori se vând prin cele din afară. Omul cel bun, drept, înțelept, harnic și învățat se poate cunoaște de pre purtarea sa, din ochi, din căutarea de pe față, schime și sunetul cuvintelor, de pe îmblat, de pre stat, întoarcerea și țânerea mânilor ș.a., precum și zburdarea, zbândurimea, neînțelepciunea și reutatea inimei nu arareori chiar din semnurile acele se respică. Adevăr că mare lucru e a să zoli după neînfruntată arătarea sa din afară, ca nu cumva, prin rugina sa, zgura (scoria) purtării sale să deie ocazie nefavoritelor despre sâne judecăți.

Cel ce vrea a se fericii în lume debuie în tot modrul cuvios a se face de plăcut ei. Cerce a avea în sine aceea ce după comună socotința oamenilor învățați și înțelepți se țâne a fi lucru frumos, bun, de iubire mernic și de op comendat. A urca pe culmurile munților cu mintea e nebulie, de lăpădare vrednic e cine nu îmblă în lumina ce luminează mintea, înfoacă cultura, lățesc științele ome-nești.

Mintea cea mare și însușirile inimii cele minunate de multe ori rămasără mai înapoi, se deaderă în laturi dinaintea altor mai mici în cuvântătoare putințele sale,

pentru că nu se însoțară cu de plăcut darurile cuviinții din afară.

Un tânăr învățat, străduitoriu, a cui inimă e plină de virtute, în sânul lui numai faceri de bine poartă, se vede părăsit de toată fortuna, lăsat de toată fericire, cât nice cea mai mică stare în care se află nu îi îmblă bine, nime nu îi pertinește, între ce un alt colegă a lui, nu așa de știut, nu așa de bun, acuși fără de nice o greate și cerimonie se înalță, capătă domnie. Așa e lucru în lume!

Da unde zace cauza? În om! Însuși tânărul învățat e de vină! Încrămirea, înlemnirea, nearmonia clătirei trupului, purtarea sa cea urâtă, trândăvia cea ca de lemn a lui, amurgirea grăirei, înfiorarea căutării ochilor, fruntea grățată, fața lui cea marcedă de ne vine la vedere, iritarea cea posomorâtă, neîncredințarea sie însuși, lăsarea sa de tot, zgulimea, hainele de răs și întreagă jolic omeniei într-însul nejolită și necuvenită, deși harnic fiind, sânt cauzele ce-l împedică a mergere înainte pe ceva. Când celalalt soț a lui, și de nu este așa de harnic ca și dânsul în alsăuirile sale, trage ca și cu de tărie la sine voirea și bună plăcerea altora, cu îndulcii lucrându-le inima pentru sine prin toate ce face și vorbește, cât tot ce dorește de la ei fără greutate și capetă, până ce altu șede zgâmbouet cu toată au gâmfăța, au plotă mișelia lui.

Trămițând aceste, înainte să rădică o întrebare: cum ar fi să fie purtarea noastră din afară ca să nu ne scăpăm din plăcerea lumii, iubirea și stimăciunea oamenilor?

O întrebare la care, o dată înt-un rupt, apoi pe părți se va răspunde.

Făptura firii omului din afară trage la sine a plăcere lunei atunci când se îndreaptă după diregerea regulelor priceperii și după togmirea sântirii de-acum cei înțelepte și când se lovesc una științele culturii omenești; răspunde-va portul omului îndată regulelor și sântirilor acestora, cari așa se vor găti, ca nu numai să nu vatăme plăcerea

oamenilor, ci încă ei să se cucirească și stârnească o sântire alegreată și dulce în aceia cu carii petrece.

Acum iară afarniaca omului făptură a firii e un lucru care stă din mai multe părți, așa de op este fieștecare parte acelora să-și capete cu cuviință dorita sa cultură, adecă prelucrare, de să împărățască armonia întru toate și prin dânsa a se prelinge voiei altora, îndulcorându-o cătră sine.

Așadară, cărticica aceasta se împarte în doao părți, adecă în *tăierea* despre comunele însușiri ce înfrumșează pe oameni ori în care stat a vieții, și în *tăierea* despre mai alesele însușiri ce în unele cutari împregiurări a vieții aceștia se cer de la noi și, așadară, să pot vedea ca și niște părți a totului, carele ne comendă altora.

Omu deplinit dinlontru, care dimpreună și din afară e prelucrat, deacă cu frumșeța sufletului și mândria trupului și a purtării sale din afară adauge și, prin toate ce în el se văd, fără întetire se face plăcut și accept, cu bună samă va ajunge la scopul deplinirii sale și s-au și suit pe un grad care-l face așa de stimat, ca și de iubit înaintea tuturor oamenilor. [...]

VI

CULTURA LIMBEI ȘI A GRAIULUI

În ruptura a șease, despre cuvioasa purtarea sa înaintea altora, adusei aminte lipsa culturii limbei; amu, aci voiesc anume, mai întâieș dată despre prelucrarea limbei românești, apoi despre tonul grăirei a cuvânta. Aveți regulile următoare:

1) Vorbască omu acurat gramaticește. Da ce zic! Unde-i o gramatică bună, după a cui reguli să se îndrepte omu? Ba și după câte sânt, unde-i zelul, unde-i voia de a se deda? Că, vai de noi, nemernicilor români, foarte s-au stins din inimile noastre urmarea preastrăluciților noștri

strămoși, departe au căzut poamele de lemnul său; dorim din toată inima să se afle vun făcătoriu de bine cu nația sa, alcătuiind o gramatică mai deplinită în limba românească, cu litere, nu cu slove, decât sânt a vo câțiva, de toată lauda vrednicilor bărbați iscusiți, carii mult s-au străduit a face bine fraților săi; rușine și durere c-au fost pe tot lenevită. Un adevăr neînfruntat a priceperii de toate zilele, că și astăzi zace dezământate îndreptarea limbei. Puține lumine ce luminează într-un procopsirea poporului nu ajunge a împlini mare scăderea întunecimei în care au căzut românii din Dachia veche. Partea cea mai mare a învățaților nu-și bat capu după dânsa, alții mai bucuroș-îs sânt a învăța pe fiii săi a grăi în limbi străine, iară a maică-sa o șdrumică cum pot. Vorbăsc alemănește, grecește, ungurește, sârbește, cu care-și amestecă și învăluie și ale sale. Mai bine fac cei ce vorbesc latinește, italienește, frâncește, că aieste-s surori dulci încalete cu limba noastră cea veche romană, din care s-au prelucrat latineasca, după aceea, târziu, dintr-însa au resărit italieneasca, frânceasca și hispănească. Însă ce folosește a le ști și limbile aceste, deacă n-are omu înferbințeale ce culege din dânsele, a le întoarce spre binele nației sale, cu ajutoriul lor a îndrepta, tocmi, înmulți și înfrumuseța limba însușe, curățindu-o de toate pângăriile ei? Drept nemica nu ajunge a vorbi atâte limbi numai din fală, pe a sa părăsindu-o sălbaticiei, spre rușinea și defăimarea poporului românesc înaintea altora nație străine. Ma găsescu-se încă niște urgisiți de părânțeștile, bunele datini, carii se lăpidă de cătră români și de toată nația sa fârfâiților! Nu știu, pentru pântecele și Pluto, au pentru nebunia sa? De-l întreabă cineva: român ești?, urātu de el răspunde: ba nu, ci ungur, sârb, neștiind că de e strălucită acuma ghentea ungurească, tot mai străluciți era cândva mai-marii lui, romanii, învingătorii mai a tot pământului și lunei cunoscute, cărora din ticăloșia sa nu voiește a

urmare în fapte și științe, da se leagă ca și curpinul de alt lemn, ca și scaie de oaie. Au nu e cunoscut, începând din Banat până la Muntele Hemu, și de cel mai mic copil a nației noastre de se semânție să fie? Când el purure de la începutul sutei a doua a răscumpărării lumii până în zioa de astăzi nu altmintrilea, fără numai român s-au numit! Zi-i lui valah, nu va ști că bou au vacă vrei să-i spuni. Foarte frumos e a ști vorbi în multe limbi și de lipsă lucruri, numai de ar căpăta și ceialalți românii ceva profit din dânsle că, deși murind învățatul, pere și știința lui cu dânsu dimpreună.

Alții iară au datină, ma încă se laudă-le și se țân făloși că știu mesteca cuvinte sârbești, slăvești, de a-și împistri și văriga cuvântarea românească, de au împlut cărțile cu de acele întru serăcia limbei sale, socotesc nu știu cât de frumos și bine a fi când zic au scriu *blagoslovenie*, *molitvă*, *preșdeosfeștanie* ș.a. în loc de *binecuvântare*, *rugăciune*, *presânțire*.

2) Nu se întribuințează cu vorbe străine unde au ale sale.

Priceperea ne înveață, de multe ori fără de op, a mesteca în limba românească cuvinte străine și atunci când ar putea zice afară lucru cu cuvinte chiar românești. Bine au luat aminte socotitorii nației noastre cum că multe cuvinte curate unii români dintr-o parte de țeară au, alții iară din cealaltă parte de țeară altele; așa, multe se găsesc în Maramoreș, în Auoasă, au în cecea margine a Ungariei, în Banat, care nu se află în țanutul Satumarelui și a Oradiei, și din contră. Precum unde în Ardeal, altele în Moldua și în Țeara Românească, altele iară peste Dunăre, încă și mai bune se țân și sună prin gurile oamenilor. Vezi Roja Georgie, în Buda, 1813^[7]. Ba că ne împedică, deși nu împrumutăm din limba latinească, italie-nească, francească, hispănească frățiiilor noastre vrunele cuvinte mai de lipsă, a căroră limbă se vigește cu a

noastră, că tuspatru aceste limbi-ș trag rădăcina din limba cea veche a romanilor, care sună încă prin gurile românilor din Dacia, pe care i-au adus Traian Împăratul după ce-au învins pe Decebal, craiul dacilor, și au stins pe împoncenitoriu poporului său și aprinse cetatea lui, pe nume Sarmisegetusă; și așa, Traian, văzând Dacia deșertă acum de locuitorii și privind <I>a bunătatea pământului ei, carele poate înmulțemi de toate pe lăcuiitorii și agonisitorii săi întru cele ce sânt de lipsă spre desfătată chivernisirea vieței, după bătălie de cinci ani cu dacii țanută, făcu Dacia provincia romană, care să se țână de aci înainte de Împărăția Romanilor. Pentru aceea, să socotiți întru aceea țeară desfătată a așeza locuitori romani. Dirept acea trimise nenumărată mulțime de romani, colonii carii împlea Dacia toată și să moștenească satele și cetățile. V. Maior § 5, *Historia despre începutul românilor în Dacia*^[8], din razima lui Eutropie, carte a 8<a>, în Adrian. Din coloniile acele se trag strămoșii strămoșilor părinților noștri și de atunce încoace neîncetat și nentrărupt ne numim români, adecă născuți fii din sângele romanilor. De aice cheamă românii *Cale<a> laptelui* de pre ceriu (Via lactea) *Cale<a> lui Troian*, fiindcă cam după cursul ei au venit romanii de la Roma și din țanutul ei, subt îndreptarea a numit marelui Împărat Traian în Dacia, adecă în Ardeal, Moldua, Țeara Muntenescă, unde țâne și pășunile romanilor seau mai mare parte a Panoniei. Deci, dară, nu ne fie rușine de limba noastră, măcar că-i necultivată, până amu nime nu ne poate împuta noao serăcimea ei, fiindcă Dacia fu teatrul încurgerii gentelor și astăzi novercă ne e fortuna, fiind în multe laturi împărțiți, ma și cu inimile din nepricepre numai dezvetiți, stricarea limbei noastre vine mai cu alte nații, cu ungurii, serbii, grecii ș.c.l., da n-avem ce face! Firesc lucru este a împrumuta o nație de la alta cuvinte și, petrecând dimpreună, a schimba vorbele, deacă nu e cine

să-i îndirepteaze; și, de vom cerca mai de-amăruntă lucru, vom vedea că nu e aceea limbă pe fața pământului care să nu aibă ceva asemănare a cuvintelor cu alte limbi, fiindcă toți sântem fii a unui protopărinte. [...]

[Simon-André Tissot]

**TRACTAT DESPRE VINDECAREA
MORBURILOR POPORULUI DE LA ȚEARĂ,
c. 1820–1830***

Întruducere

Cum că scade numărul lăcuitoarelor țării acestia iaste atare adevăr, care se bagă de toți în samă și care din numărarea lor se dovedeaște. Împuținarea aceasta a poporului are mai multe pricini. Fericit m-ași socoti de ași putea ajuta și eu spre prăpădirea unuia dintră cealea mai mari, carea iaste noima rea, obicinuită la țară, a griji pe beteagi. Numai aceasta cuget a face. Totuși, mi se va îngădui a arăta și cealealalte pricini împreună lucrătoare. Se pot reduce acealea la două clasuri de obște. Mai mulți iasă din țară acuma decât de alte ori și se împoporează țara mai puțin.

Ieșirea iaste de două fealuri: au iasă oameni din țară ca în țări streine să fie în slujbă cătănească, ce să sufere pentru folosurile carii fără îndoială sunt mai mari decât paguba, au iasă ca în osebite staturi să cearce un noroc la care în țara sa nu pot ajunge. Cea dintâi înstreinare s-ar putea numi militărească, cea de a doua, neguțătorească.

Slujba cătănească se împotriveaște împoporirii în mai multe chipuri. Întâi, pentru că nu se întoarnă atâta oameni în țară câți au ieșit. Primejdiile și ostenecele bății, trebile deosebi, beteșugu care se trage din doru de acasă, aeru nesănătosu în unele cetăți a Flandriei, Holandiei, Italiei, în carii sânt puși spre pază, hrana și beutura rea,

* Transcriere și note: Paula Cotoi.

beteşugurile din loagăru, corhăliile stâng viaţa foarte multora. Făr' de aceea, fuga din cătane, de a căruia urmări, întorcându-se, se tem, face ca mulţi să se înstreineaze de tot. Alţii, ieşind din slujbă, de vreme ce slujba le-au dat privilegiu, se aşază undeva, ce-i depărtează de toată întoarcerea.

A doua, de s-ar şi întoarce toţi, totuşi ar pătimi ţara pentru nefiinţa lor în ea, pentru că tocma pe aceea vreme nu sânt, în carea-s mai harnici a împopori, pentru că vin înapoi după ce şi-au pierdut hărnicia prin vrâstă, beteşuguri, neconteniri, pentru că de multe ori, de se şi căsătoresc, pruncii lor, jertve neregulatei vieţii părinţeşti, sânt slabi, moi, betegoşi, mor de tineri, au trăiesc nedestoinici de a fi spre folosul soţietăţii; mai pe urmă, pentru că gustul unei vieţi bolnice necontenite, cu care s-au dedat, mai pe mulţi îi împiadecă să nu se căsătorească. Însă, ma<car> că această pagubă iaste aievea şi bine cunoscută, totuşi doară nu e cea mai mare, de vreme ce numărul acelora cari pot prebegi în această formă e hotărâtu, ba încă nici nu e de a se lua în samă, socotind numărul lăcuiitorilor pe cari ar trebui să-i aibă ţara, şi fiindcă înstreinarea aceasta au putut să fie oarecând de trebuinţă şi ar putea încă să fie iarăşi, de ar înceta cealealalte pricini a ne-mpopririi.

Înstreinarea pentru dobândă, căruia io cred că mai mulţi se supun^[1], are ale sale osebite necuviinţe, carii nu sânt mai mici, şi, spre nenorocire, aceasta e o boală luatoare, a căruia pustiiri cresc pentru o pricină proastă, adecă dobânda unuia îndeamnă pe o sută a merge să alearge în acealeaşi primejdii, măcar că poate ca la nouazeci şi noauă să nu li se sfetească, vād binele şi nu cunosc rău. Să punem că înainte de zece ani au prebegit o sută de persoane ca să-şi cearce, precum se zice, norocu; după şese luni au fost de toţi uitaţi, afară de părinţii lor, de s-au întors careva în iest an. Care au adus

cu sine mai mult decât au fost luat se vestește în toată țara și toți grăiescu despre aceea. Mulțime de tineri se dezământă și pornește, pentru că nimenea nu socotește că dintr-o sută, nouăzeci și nouă, carii s-au fost dus cu el, jumătate au perit, o parte e ticăloasă și ceialalți s-au întorsu, neavându-și nemica altă agonisit^[2], fără numai o ne-ndestoinicie a se îndeletnici cu folos în țara sa și în chemarea sau statul său cel dintâi. Numărul micu a celora carii au dobândit se vestește, iar mulțimea căriia nu i s-au sfetit se dă unei uitări adânci. Rău e foarte mare și foarte aieuea. Cum se poate îndrepta?

Doară ar ajunge a face ca să se cunoască primejdiia ce lesne poate fi; spre aceasta n-ar trebui alta, fără numai să se țină tot anu o listă în carii să se înseamne toți carii ies, și, după șease, optu, zece ani, să se vestească acea listă împreună cu sporiul care l-au făcut acei călători. De nu mă înșel, după vro câțiva ani n-ai vedea pe atâta părăsind locu nașterii sale, în care, lucrând, pot trăi fericit, ca să meargă în țări streine să-și agonisească cu ce să trăiască, de vreme ce ar vedea din listă că nu se știe: mirui-vor sau ba. Atunci numai ar porni, când ar fi siguri că vor dobândi; ar ieși cu mult mai puțini carii, neaflând pe mulți alți carii s-ar nevoi să-i iaie pe dinainte, mai bine ș-ar isprăvi trebile, carii, neaflând atâta cetățani de a săi în țări streine, s-ar întoarce mai de multe ori. Într-acesta chip, ar rămânea mai mulți lăcuitori în țară, s-ar întoarce mai mulți ș-ar aduce cu sine mai mulți bani. Țara ar fi mai împoporită, mai avută și mai fericită, pentru că fericirea poporului care trăiaște într-un loc roditoriu să trage mult de la împoporire și de la ceva avere de bani.

Nu numai ies mulți din țară, și pentru aceea sânt puțini spre împoporire, ci și aceia carii rămân împoporează acuma același număr, luând mai puțin decât de alte ori sau ce tot atâta face. Întra-acelaș număr de persone să află acuma mai puține căsătorii și tot atâta

căsătoriți, câți și de alte ori, prălesc acuma mai puțini prunci. Nu vreau aceasta a dovedi. Caute omu numai împregiuru său, ca să fie de aceea învinsu. Carii sânt pricinile aceștii întâmplări? Doao sânt, mai cu samă pompa și corheliia, carii împoporirei se împotrivesc în mai multe chipuri.

Pompa îndatoreaște și pe bogatu care vrea a se arăta și a se osebi de alții, și pe omul a căruia venitu e de mijloc, dar care, în câtu-i despre altele, bogatului este aseamenea întru toate, și care, drept aceea, vrea a fi pompos, ca și el ca să se teamă a avea prunci mulți, pentru că, crescându-i, ar cheltui venitul care, de n-ar avea prunci mulți de-a creaște, l-ar putea jertfi cheltuiualelor celor spre arătare, și pentru că, de ar trebui să împărțască averile sale întră mai mulți prunci, fieștecăruia s-ar veni puțin, și așa n-ar fi în statu de-a trăi ca părinții săi. Când se prețuiaște omu după cheltuiala din afară, trebuie să se silească a se pune în stat ca să poată face cheltuială, și fiii săi a-i lăsa în același stat. Pentru aceasta, dar, puțini se căsătoresc; pentru aceasta, și cei ce sânt căsătoriți n-au mulți prunci.

Pompa se împoncișază și într-alt chip împoporirei. Viața neregulată carea au întrudus-o pompa, de carea se apucă cetățeanii după ce încep a fi pompoși, slăbeaște sănătatea, surupă alcătuirea trupului (*temperamentu*), și, pentru aceea, nici împoporirea nu poate spori. În veacul trecut se afla atarii familii, carii avea mai mulți decât doozeci de prunci, acuma în familii nu se află doozeci, și în cel ce vine nici nu va vedea omu frați.

A treilea rău care se trage de la pompă este că cei bogați, ca să poată străluci și a se arăta, se trag de la sate la orașe cetăți și că ei își înmulțesc curteanii, carea înmulțire a curteanilor încă este spre paguba împoporirei, întâi, pentru că, de rând, neavând curteanii de ajunsu ce lucra, capătă pofță spre viață făr' de lucru, deci se fac nehnarnici a se apuca iarăși de lucru pământului, spre care

era născuți până a se îmbogăți; lipsiți fiind și de acest liman, nu se căsătoresc au se căsătoresc foarte târziu.

Lenevirea însuși îi slăbește și îi povățuiește la corhelie, carea îi slăbește și mai mult. Drept aceea, unii ca aceștia n-au fără numai puțini prunci, și aceia încă betegoși, carii nu sânt în stat de a lucra pământu bărbătește.

Cei carii se poartă mai bine, carii și țin năravurile bune, carii își cruță simbria, dedați fiind cu viața din cetate (orașu) și temându-se de greutatea vieții de la țară, a căriia socoteală făr' de aceea nu o cunosc, vreau a se chivernisi prin nescarea negoțătorie, carea, încă, se face spre paguba înmulțirii, pentru că țaranu prăsește mai mulți prunci decât care lăcuiște în cetate și pentru că în cetate pruncii se betegesc și mor mai curând decât pe sate.

Aceeași pagubă urmează și din slujba femeilor. După ce au slugit ele în zece sau doisprăzece ani în cetate, nu pot mai mult fi bune țareane, și carii să și apucă de acest statu acuși le asuprește acel lucru spre care nu sânt mai mult harnice. De caută omu la femeia mărîtă, la față, după un anu după ce au părăsit cetatea, lesne poate băga de samă cât o au îmbătrânit acestu fealiu de traiu; de multe ori, când nasc dintâi, neavând toată grija carea o pofteaște gingășia lor, își perd sănătatea, rămân moi, slăbănoage, se uscă, nu nasc mai mult și se fac și pe sine, și pe bărbații săi mădulări nefolositoare înmulțirii poporului.

Pentru viața lor cea necurată, de multe ori se întâmplă de leapădă, au de-și trimit pruncii, după ce i-au tănuit îngreunarea și nașterea sa, în țări streine, sau de nu-și pot căpăta bărbați.

Este de a se teame ca să nu crească rău acesta, după ce unii, au pentru că nu se află mari holteai, au ca să trăiască cu mai mare păstrare, au început a lua în slujbă zăblăi

tinere, a căroră năravuri și alcătuirea trupului încă nu s-au dezvoltat și nu s-au format și pe cari lăcuirea în cetate, leanea, pildele reale și soțietățile reale îi strică. Așisderea, pompa nu numai face ca bogății să-și înmulțească curteanii, ci încă ca să se înmulțească și meșterii șezători, carii lucră după închipuirea lor, care lucru încă e spre pagubă a înlucrării pământului și a prășirii.

Fără îndoială, multe s-ar mai putea zice despre acest lucru greu și folositoriu, însă, fără de aceea că nu vreau a mări cartea, precum și că multe alte trebi nu-mi lasă vreme pentru cele ce nu se țin de doftorie, mă și tem să nu mă depărtez de materia mea. Tot ce am zis până acuma e împreunat cu ea, pentru că se cuvinea, învățând poporul cum să-și grigească sănătatea, a-i arăta și pricinile care-i strică. Dar ce ași mai putea zice i s-au părea doară strein.

Numai un cuvânt am a mai adoagi. Au nu s-ar putea împedeca realele aceastea, de carii nu se poate omu feri, alegând un ținutu de țară, în care prin daruri să se facă cercare 1. ca să se oprească toți lăcuitorii a prebegi, și 2. a se îndemna prin alte daruri ca mai cu adinsu să se prăsască, căci, nepribegind, n-ar ispiti de aceale reale despre care am grăit, nici nu s-ar căsători cu streini, carii ar putea aduce nerânduiele și năravuri reale. Deci, după vo câtva timp, cu bună sama s-ar foarte împopori acest ținut și s-ar putea dintr-însu coloni duce și într-altele.

Trecu, mai pre urmă, la al treilea pricină a ne-mpoporirei, adecă la modru pre cum se lecuiesc omenii pe sate cându e beteșug, drept care lucru mai de multe ori am fost pătruns de durere, am văzut beteșuguri de amintrilea ușoare, făcându-să prin grija (lecuirea) lor aducătoare de moarte, și nu mă îndoiesc că această pricină singură nu prăpădește pe atâța oameni, cât ceale mai dinainte. Pentru aceea, poftește toată luarea-aminte a doftorilor, a căroră chemare este a lucra spre ținerea

oamenirii. Până ce noi purtăm grijă de partea ei cea mai strălucitoare de pin cetăți, jumătatea ei cea mai de folosul ticălos piare pe sate, au de beteșuguri, deosebi, au de boale luătoare de obște, cari de vreo câțiva ani în osebite sate se ivesc și le pustiesc. Aceasta cugetare cu adevărat năcăjitoare m-au îndemnat a da afară această mică carte numai pentru aceia carii, fiind departe de doftori, sânt lipsiți de ajutoriul lor. Nu vreau aici a grăi despre planu meu care e foarte sâmplu. Îmi ajunge a zice cum că m-am silit din toată vârtutea ca să fie această carte cât am putut mai de folos și poci avea nădejde că, de cumva n-am și arătat tot binele care se poate face, totuși, am descoperit lecurile ceale reale de care trebuie omu să se ferească.

Știu chiar că s-ar putea face aceasta mai bine decât am făcut eu, dar cei carii sânt harnici nu se apucă. Eu am avut mai mare îndrăzneală și nădăjduiesc că aceia cari gândesc îmi vor fi mulțamitori, pentru că am dat afară o carte carea a o scrie este lucru urâcios, pentru lucrurile mărunte a căroră pomenire trebuie să se facă în ea, pentru trebuința a grăi despre lucruri foarte cunoscute, pentru neputința a grăi despre vreo materie pe larg au de a descoperi vreun cuget nou și de folos, ba încă și pentru că e ușor a o scrie. E aseamenea lucrului duhovnicului, care ar vrea să scrie catechismu pentru prunci.

Și aceasta știu că se află acuma oarecarele părți scrise pentru bolnavii de la țară cari sânt lipsiți de ajutoriul doftorilor, dar unele dintră eale, măcar că sânt făcute cu bun cuget, pricinuiesc reale isprăvi. Atarii sânt toate acealea culegeri sau liște de leacuri, în carii nu este descrisă boala și, drept aceea, nu se află reguli sigure când și în ce chip sânt a se da leacurile aceale. Atare iaste, pentru pilda, vestita listă a femeii Fouquet^[3] și altele oarecare de același soi. Alții se apropie de planu meu, însă mai mulți dintră ei au cuprins pre multe boale, și pentru aceea părțile lor sânt foarte mari. Iarăși, alții au

scris foarte pe scurt de fieștecare articlu și nu s-au zăbovit de-ajuns a scrie despre seamnele boalelor, pricinile lor, grijea de obște și lecurile reale. Prescrisurile (nerânduitele leacurile) lor de obște nu sânt așa de proaste (simple), nici nu se pot așa pe ușor găti, precum se cuvine. Mai pe urmă, mi se pare că cei mai mulți s-ar fi urât cu acest lucru adevărat tristu și cum că ar fi grăbit a-l isprăvi. Numai doi sânt atari pe carii trebuie să-i numesc cu cinste și carii, puindu-și un plan foarte asemenea cu a meu, l-au și isprăvit cu o hărnicie carea pofteaște toată mulțămirea publicului. Unul este D. Rosen^[4], cel dintâi doftor crăiescu în Svedia. Acesta, de vreo câțva ani, crezământul său spre aceea l-au jertvit, ca să facă cât va putea mai mult bine țăreanilor. El au făcut de s-au curățit calendarurile (sinaxariurile) de acelea povești proaste, de acelea întâmplări rari, de acelea sfaturi sticăcioasă a astrologhiei, cari în Svedia, ca și aici, era numai spre sprijana proastei, lesnei creaderei superștiții și a prejuderurilor celor mai deșearte despre sănătate, boale și despre leacuri. Și au luat pre sine acea osteneală de au scris asupra boalelor țăreanilor articluuri simple, care le-au văzut în locu aceii grămăzi de nebunii, bârfeli. Însă, fiindcă aceale cărțiceale, cari în tot anul, în fiește calendar, ies încă nu s-au scos de pre limba svedească, nu le am putut lua folosul. Celalaltu este baronul Van Svieten^[5], primariul doftor a Măririi împărătești, care au voit a aveare grije de a face pentru ostași ce fac eu pentru țărean. Măcar că mare parte a cărții meale era scrise când mi-au venit a lui la mână, totuși am luat din ea mai multe dăraburi, și, de am fi avut amândoi tocma acealeași cugete, ași fi crezut că mai mult bine oi face vestind și împrăștiind cartea lui, de când dând afară alta noao. Iar, fiindcă el n-au zis nemica despre mai multe articluuri despre cari eu grăiesc pe larg, fiindcă au grăit asupra mai multor boale, cari nu întră la socoteala mea și că nu zice

nemica despre unele, altele despre carele eu sânt îndatoritu a grăi, aceste doouă cărți a noastre, nefăcând pomenire despre întrecerea cărții lui, sânt foarte osebite. În câtu-i despre temeiu materiilor, însă, își țin cinste că în boalele acealea care și eu, și el le cercăm, mai tot acealeași prințipuri avem.

Eu n-am scris cartea aceasta pentru doftori adevărați. Totuși, poate că, afară de prietenii miei, și alții oarecare or ceti-o; pe aceștia-i poftesc ca să binevoiască a-mi cunoaște cugetele și să nu mă judece din cartea aceasta ca pe un doftor, ba încă le zic aici să nu o cetească, dă vream ce nu-i spre a lor învățătură. Cei cari judecă or afla câmp mai larg într-alte cărți a mele, care le-am vestit. Nu e cu drept ca cartea, a căruia scopu nu e altu fără numai folosul compatrioților miei, să-mi aducă supărare. Acela trebuie să fie scutit de judecată, care au avut inimă de a se apuca de un lucru care nu se poate învrednici de nicio laudă.

După aceste priviri de obște, am a grăi despre oarecarele mijlociri, carii mi se par mai întocmite spre ușurarea bunelor isprăvi care le nădăjduiesc din truda mea. Apoi, oi spune ce înțeleg eu prin unele cuvinte cu carii am fost îndatorit a grăi și carii, doară, nu sânt tuturora cunoscute.

Titulu „Sfat poporului” nu e isprava unei fantazii carea m-ar face să cred cum că cartea aceasta o să fie o unealtă de casă, carea se va afla în casa fieștecărui țaran. Făr' de îndoială, a doauăzăcilea de abii va ști că iaste, mai mulți nu or putea-o ceti și încă mai mulți nu or putea-o înțelege, acar câtu-i de simplă, ci eu o ursesc și o jertvesc acelor precepute și iubitoare de oameni persoane, cari trăiesc la țară și cari, prin un feal de chemare dumnezeiască, sânt poftiți a ajuta cu sfaturile sale pe toți oamenii cari sânt împregiuru lor.

Lesne poate priceape fieștecine cum că chipzuiesc (am înaintea ochilor) întâi pe duhovnici, căci nu-i sat, nu-i bordei, nu-i casă, acar cât de depărtată, în toată țara, carea n-ar putea cu dreptu pofti de la vreunu dintră ei ajutoriu și facere de bine. Și știu că mulți dintră dânșii, muiăți de tristă soartă poporeanilor săi și spăimântați de groaza statului lor, poftesc pururea ca să fie harnici, pe aceea vreme când se trudesc a-i găti spre moarte au a le arăta precum să-și folosească cu boalele sale, ca de-aci înainte să petreacă o viață mai sfântă, a-i griji și a-i ajuta. Și, în câtu-i despre partea trupului, fericit m-ași ținea de ar afla aici aceaste cinstite feațe bisearicești oarecari ajutorințe, cari i-ar putea ajuta a-și împlini de bine făcătoarele sale cugete. Cinstea și dragostea carea o au spre dânșii poporeanii lor, chemarea lor a-i cerceta adeaseori pe acasă, datoriia carea o au ei a strica realele prejudețuri și superștiția, iubirea lor de oameni, priceaperea lor, ușurarea carea li-o dă cunoștința lucrurilor firii a priceape și a înțeleage adevărurile cuprinse în cartea aceasta, toate aceaste sânt pricini cari mă fac să cred cum că mult or putea face ei spre îndreptarea carea iaste de a se pofti ca să fie în câtu-i despre doftoriia țăranilor.

A doilea, eu îmi pun nădejdea în stăpânii locurilor, a căroră sfaturi, băgându-se foarte în samă a supușilor, sânt mult întocmite a face ca un obicei rău să nu se socotească, și altu nou, a căruia folosuri lesne le vor putea priceape, că se iaie. Întâmplările ceale multe cari le-am văzut, precum de lesne se meastecă când se face sfat în ce chip este cineva a se lecui, pofta carea o au de a mângâia pe bolnavi din satele sale, mărima inimilor cu cari ei le sânt spre ajutoriu în lipsele sale mă fac a avea nădejde. Judecând, adecă, despre aceia ce nu cunosc din ce cunosc că vor cuprinde cu o bucurie o noao mijlocire de a face bine în vecinătatea sa, adevărata iubire de oameni simte că, neavând cunoștințe de ajuns, poate să strice, și această

frică o împiadecă de a luncra, dar cu poftă primeaște toată lumina carea o poate îndrepta.

A treilea, persoanele bogate sau batâr cari se țin bine, pe cari gustu, deregătorile au firea veniturilor lor îi îndatoreaște a trăi la țară, unde se desfătează făcând bine, se vor bucura, văzând că li se dă ceva îndreptare în grijile sale iubitoare de aproapele.

În fieștecare sat, unde se află vrun om din aceale trei pomenite clasuri, mai totdeauna, aceluia i se dă de știre despre boalele locului în care lăcuiaște, pentru că de la el cer zamă de carne, triac, vinu, biscote, cu un cuvânt tot ce socotesc a fi de trebuințe bolnavului. Întrebând pe cei cari au grije de bolnavi au cercetându-i, or putea judeca despre fealul boalei și, prin o înțeleaptă învățatură, or putea întâmpina multe reale.

În loc de traic or da salitră, orzu sau zeru în loc de zamă de carne, or orându-i enemuri sau scalde de picioare, în loc de vin, zamă de grăunțe numai din apă făcută, în loc de biscote.

Numai după vreo câțiva ani va putea omu cunoaște binele care poate urma din această ușoară, dar adeseori poftorită, luare de samă. Cu greu la început se va putea muta obiceiui vechi, însă după ce se va prăpădi (stinge) cel bun se va înrădăcina așisderea tare; și am nădeajde că nimene nu se va nevoi a-l deșrădăcina.

Nu trebuie să zic cum că eu mai mare nădeajde am în femei decât în bărbații, părinții sau frații lor, pentru că iubirea lor de oameni e mai lucrătoare, răbdarea mai stătornică, viața și-o petrec cam pe acasă, mai multe, și din cetăți, și din sate, au o istețime de carea eu, văzându-o, m-am minunat și carea face ca eale să baje de samă cu socoteală și să descopere ascunsele pricini a simptomurilor cu o ușurare, carea ar face cinste și doftorilor celor buni; mai pe urmă, pentru că au o osebită hărnicie de a face ca betegii lor să li se încredințeaze – carele

toate sânt seamne că sânt chemate spre ajutorul beteajilor, carea multe dintră eale o și împlinesc cu o râvnă vreadnică de multă lauda și de a fi spre pildă altora.

Despre dascalii școalelor așîdere poate omu creade cum că toți au atâta preceapere, cât să poată învăța din cartea aceasta, și eu nu mă îndoiesc că ei n-ar putea foarte mult bine face. Eu ași pofti ca ei nu numai să se silească a cunoaște beteșugu, care lucru sângur numai e mai greu și pe care eu cred că l-am ușurat cât au fost cu puțință, ci să învețe și a lecui, a apleca leacurile (a băluncu). Mulți dintră ei știu rade, am văzut atari carii slobozea sânge și cari da clistiriur cu mare hărnicie. Toți ar putea pe ușor aceasta a învăța, și doară n-ar fi peste cale a înăduce acel obicei ai a pofti când se cearcă despre învățătură, ca să știe și slobozi sânge. Știind aceasta, împreună cu a judeca despre treapta frigurilor, a pune emplasturi beșicătoare și de a lega ranele ar fi de mare folos pe locurile unde lăcuiesc ei. Școlarii lor (gramatici), cari de multe ori sânt puțini, le dau lucru numai în puține ceasuri; cei mai mulți n-au moșii de a le lucra; ce ar putea ei mai bine face, pe aceea vreme când nu sânt îndeletniciți cu lucru, decât a fi spre ajutoriul beteajilor? Ca să nu fie nimărui spre greutate (scădere), li s-ar putea pentru lucrările sale numi puțințea leafă, care venitu le-ar mai ușura starea (soarta), afară de aceea că acest feliu de opăceală i-ar conteni să nu se deaie uneori pentru lesnirea și pentru lenevirea (nelucrare) după beutură și alt folosu, încă s-ar putea trage de acolo de s-ar învăța ei a se opăci. Într-acest chip, adecă având ei grije despre beteaji și știind scie, în întâmplări greale, când li s-ar părea, ar putea ceare sfat.

Nu mă îndoiesc că nu se vor afla mai mulți și dintră țerani atari pecum cunosc eu, cari, plin de-nțelepciune, de județu și de voie bună, or ceti cartea aceasta, or primi învățatura și or propovedui cu strădanie.

Mai pe urmă, am sperare că mai mulți chirurgi, cari sânt împrăstiați prin țară și cari lecuiesc în vecinătatea sa, or voi bine a o ceti, a intra în prințipiurile mele și a primi datele sfaturi, măcar că doară sânt osebite ceva de la acealea care le-au urmat până acuma. Or vedea cum că omu poate învăța în acar care vârstă și de la fieștecine, nici nu le va fi greu a-și îndrepta unele idei a sale într-o știință care nu e proprie a lor și spre a căruia învățătura niciodată nu s-au dat, după a unui om care numai cu aceasta s-au îndeletnicit și care au avut mai multe mijlociri, cari lor le lipsesc.

Moășele încă ar putea face să le fie grijea mai de folos, de or voi a se învăța. Bine ar fi de ar fi mai procopsite în meșteșugu moșesc. Nenorocoasele întâmplări, cari cu o hărnicie mai mare s-ar fi putut feri, așa sânt de multe, cât fac a pofți ca omu să întâmpine; care lucru n-ar fi cu neputințe când vreau aceea cu de-adinsu, cari trebuie să vreaie, numai s-ar cuvini să li se deaie de știre despre rău care este foarte grabnic.

Prescrisurile le-am dat de leacuri cari sânt mai simple și am arătat destul de-amăruntu precum sânt de a se găti, ca să poci avea nădeaide cum că nimene nu se va îngăimăci în cătu-i despre aceasta. Însă nu e de a se creade cum că eu mărturisesc <că> simplitatea aceasta se împotriveaște folosirii au că pentru aceea ar fi mai puțin lucrătoare. Eu adeverez că tot cu aceastea lecuiesc în cetate pe cei mai bogați bolnavi. Simplitatea asta are fundamânt în natură. Amestecarea multor leacuri este de răs, căci de au eale tot aceeași puteare, pentru ce trebuie să se ameastece? Cu mult îi mai bine de se ajunge omu cu aceea carea-i mai isprăvitoare; de cumva li-i putearea osebită, isprava unia strică isprava ceaealaltei, și așa leacu se face nefolositoriu.

Niciun doauă care nu s-ar putea foarte pe ușor împlini. Totuși, las că se vor afla unele carele nu sânt

făcute pentru țăranu de obște, însă eu le-am dat pentru că n-am perdut dinaintea ochilor pe acealea persoane cari, nefiind țărani, trăiesc la țară și cari nu-și pot căpăta totdeauna doftor așa de cu pripa, așa de adeaseori și așa în îndelungată vreme, precum ar voi.

Multe leacuri se trag numai de la țară, și la țară se pot și găti. Totuși, sânt unele cari trebuie să se iaie de la spețeri (apotecă). Am însemnat prețu pentru care cred că fieștecare apotecariu le va vinde țăranului cam neavutu. Nu l-am însemnat ca să împiadec să nu i se vândă mai scump decât se cuvine, căci n-am avut această frică, ci ca, văzând țăranu că prețul leacurilor e mic, să nu se teamă a mearge să le cumpere. Mai totdeauna va căpăta în fieștece beteșugu pe mai puțini bani leacuri de-ajunsu, decât câți ar trebui să deaie ca să-și cumpere carne, vin, bijcote sau alte lucruri cari l-ar omorî. De cumva prețul leacurilor, acar că e de mic, ar întrece averile betegului, nu mă îndoiesc că ce va scădea nu se va împlini din cheltuiialele satului au din venitul săracilor. Mai pe urmă, să află la țară foarte multe curți domnești, popești, ba încă și deosebi, cari, pentru iubirea sa de oameni, fac în tot anul o numită cheltuială pentru leacuri. Pe acestea-i poftesc nu ca să mărească acea cheltuială, ci ca să mute leacurile și ca să voiască a împărți, în locul leacurilor cari mai înainte era obicinuiți a le împărți, ceale ce sânt aici arătate.

Mi se va arunca încă cum că ceale mai multe sate sânt foarte depărtate de la cetăți și, pentru aceea, țăranu nu e în stat de a se griji de ce-i trebuie. Eu răspund că sânt cu adevărat multe sate foarte depărtate de orașe în cari se află spețeri, dar de se vor lua afară unele locuri de la munte, puține sânt cari să fie mai departe decât cel mult de trei sau patru miluri de vrun oraș, în care se află pururea vrun chirurg au oarecareva neguțătoriu care vinde leacuri. Poate că până acuma n-au avut atari leacuri de

cari eu orânduiesc, dar se vor grigi și cu atari de s-or putea avea nădejde că li s-or vinde și aceasta va fi pentru dânșii un izvoru nou de alișveriş. Am avut grije de-a arăta în câtă vreme poate să se țină fieștecare leac făr' de primejdie de a se strica. Multe leacuri au un folos foarte de obște, deci dascălii ar putea ținea atari leacuri. Eu socotesc (cred) că, de or voi ei a împlini cugetele mele, își vor câștiga unealtele cele de trebuință spre grija carea ar avea-o. De s-ar afla atari căroră le-ar fi cu greu a-și cumpăra lăntuțe și șiringă (într-a căruia loc se poate omu sluji cu beșică), satu le-ar putea cumpăra, și apoi aceastea unealte ar putea treace de la un dascal la ceta care-i urmează. Nu poate omu nădăjdui că toți or putea și or vrea a face traiu cu eale, dar unu sânguru, împlinindu-și și datoriia sa, poate ajunge pentru trebuințele mai multor sate vecine.

Întâmplarea de toate zilele a oamenilor care de afară vin de cer sfat de la mine, neputându-și răspunde la întrebările care le fac, și tânguirea mai multor doftori despre aceasta m-au îndatorit a scrie capu cel mai de pe urmă. Acesta l-oi găta prin oarecari luări de samă, întocmite spre ușurarea înțelegerii unor cuvinte cu cari am trebuit să grăiesc în cartea asta.

Pulsu bate de rând la om sănătos de la al optsprăzecelea sau douăzecilea până la al șeptezecilea într-o minută. De la a șesezecilea până la a șeptezecilea oară mai totdeauna bate ceva mai lin la bătrâni, și la prunci mai iute; până ce sânt de trei sau patru ani, le bate cu a treia parte mai iute, după aceea pe-ncet se alinează. Persoana înțeleaptă, carea au prins adeaseori de pulsu său și de a altora, va judeca destul de acurat despre treapta frigurilor beteagului. De cumva pulsu nu bate mai iute decât cu a treia parte, frigurile nu sânt de tot puternice. Sânt puternice când se bate cu jumătate mai iute; sânt foarte primegidioase, ba mai se poate zice că sânt omorătoare,

când au venit la atâta, de bate de două ori, în loc de o dată. Însă nu este de-a judeca despre pulsu numai după iuțimea, ci încă și după putearea sau slăbiciunea, învârtoșearea sau muiarea (molimea), regulătatea sau neregulătatea lui. Nu e de trebuință a hotărî care pulsu e tare, și care e slabu; cel tare mai totdeauna e bun semn, și, de cumva e foarte tare, îl poate omu slăbi. Cel slab e de multe ori rău.

De sânte omu, cându-i loveaște pulsu deagetu, o lovitură slabă ca când ar fi vâna care bate (arteria) de lemn au de ceva metal, atunci se numeaște vârtosu; când, dimpotrivă, se numeaște moale. Cel mai de pe urmă de rând e mai bun. Când pulsu e tare și moale, de e și iute, trebuie să aibă omu mare nădejde; de e tare și vârtosu, atunci e semnu unei aprinderi, și pofteaște ca beteagului să i se sloboadă sânge și să se supună grijii răcoritoare; de cumva e mic, iute și vârtos, primejdiia e foarte mare.

Pulsu regulatu se zice acela într-a căruia lovituri tot aceeași vreme treace la care nu scade nicio lovitură (nu-i hiba de nicio lovitură); de scade, se zice puls mutătoriu, și a căruia lovituri așa se facu de-ntr-un chip, cât nu e aci una tare, aci una slabă.

Până ce pulsu-i bun, răsuflarea ne-mpedecată, creri nu putearnic năvăliți, beteagu ia leacuri; luatele leacuri fac isprava carea o așteaptă omu. Până ce are beteagu puteare și-și sânte statu, până atunci trebuie să aibă omu nădejde că se va sănătoșa. Când toate sau ceale mai multe dintră aceaste seamne per, el e în grabnică primejdie.

De multe ori, se face pomenire în cartea aceasta despre transpirație oprită. Transpirația se numeaște acea umezală (umor) carea ne-ncetat iasă din trup prin găuricile pelii, și carea, măcar că de-au mâncat sau au beut vreo persoană sănătoasă opt punți într-o zi, numai patru ies prin scaun sau prin pișatu, iar ce au rămasu se

risipe prin nebăgată în samă (nesimțită) transpirație. Lesne vede omu că, de se oprește o atare deșertare și de se aruncă pre vro parte dinlontru acea umezală, carea trebuia să iasă prin peale, se pot de acolo scorni greale beteșuguri. Aceasta e una dintră pricinile ceale mai adease a boalelor.

Numai un cuvânt mai adaug. Toate sfaturile aceastea sânt jertvite (ursite) numai pentru aceia cari nu pot avea doftor. Eu sânt bine depărtatu de la aceea, ca să cred cum că-i pot a le ținea locu, încă și într-acealea boale, despre cari am scris mai pe larg; deci, îndată cât vine, el trebuie să se pună de o parte, trebuie omu să se încredințeze doftorului au de tot, au tocma nemica de-aci se ține urmarea. Doftoru are a judeca despre rău și a aleaje leacurile. Drept aceea, fieștecine are a cunoaște că nu se cuvine a sfătui doftorului ca să orânduiască nu acele leacuri cari lui i se văd, ci altele, numai pentru aceea, pentru că au avut bună urmare la altu, într-o întâmplare carea se peare a fi fost aseamenea. Aceasta tocma atâta face, ca când ar sfătui cineva unui cibotariu ca să facă o ciboată după măsura altuia, nu după măsura aceea carea au luat-o de pre picior. [...]

Cap 26

SFATURI PENTRU FEMEI

§ 350. Femeile pot cădea în toate boalele despre cari am scris. Iarăși, pentru soiu lor, pot să cadă și într-altele oarecari, cari se trag de la patru pricini de frunte. Adecă, de la lunile lor, de la greutate, de la naștere și de la urmările nașterii. Eu nu socotesc să grăiesc despre toate boalele aceastea, căci aceea ar pofți o carte mai mare decât aceasta, și eu sânt îndatorit a mă hotărî la sfaturile ceale de obște în câtu-i despre aceastea patru lucruri.

§ 351. Firea carea au ursit pe femei ca să crească în sânu său neamul omenesc au orânduie ca la osebite vremi să cură din eale sânge, carea este izvoru din care pruncu va trage odinioară hrana sa.

Deșertarea aceasta de obște înceape în țara ceasta întră a patrusprăzeacelea și a șasăsprăzeacelea anu. De multe ori, înainte de ce înceape, fecioarele tinere sânt în lungă vreme într-un stat slăbănog, care se numeaște boala păpușei. Și când întârzie acea curgere a veni, ele cad în boală grea și, foarte de multe ori, aducătoare de moarte. Totuși cu nedreptul să împutea aceștii pricini toate boalele cărora sânt supusă ele pe această vreme, căci se trag de la altă pricină, de la care de multe ori vine și necurgerea. Înșuși, adecă, de la slăbiciunea firească a fecioarelor, fibrele femeilor cari sânt ursite ca să se sloboadă când se vor întinde prin trupul pruncului și părțile cu care-i învăluit, cari de multe ori sânt foarte mari, trebuie se fie mai nevârtoasă, mai neputearnice și mai moi decât a bărbaților și, pentru aceea, și în curgerea sângelui la ele se face cu mai puțină vârtute. Pentru aceea sângele nu li-i așa de gros, pentru aceea e mai apătos, pentru aceea umezala mai curând le stă în părțile dinlontru și pricinuiăște astupări.

§ 352. S-ar putea întâmpina realele spre cari povățuiaște aceasta alcătuire a trupului, aducând slăbiciunea mișcărilor firești, prin adaogirea mișcării care o pricinuiăște, mișcarea de trup. Dar de această ajutorință, cari lor oarecumva le-ar fi mai trebuincioasă decât bărbaților, să lipsesc prin creășterea carea li se dă. Ele se îndeletnicesc cu lucru de acasă, care cu mult mai puțină mișcare de trup pricinuiăște decât acela pentru care bărbații sânt numiți. Eale și fac puțină mișcare de trup, alcătuirea firească a lor cătră slăbiciune creăște, și atunci se face betegoasă, sângele încungiură rău, își pierde

fireaștele sale alcătuirii, umori încep a sta peste tot locul și nicio ispravă a trupului nu se face bine.

Încep foarte de tinere, uneori și cu mai mulți ani mai înainte de ce li vreama să le vină lunile, încă de-a cădea într-o stare de slăbiciune. Această slăbiciune face ca să fie leneoasă, mișcarea puțină le ostenește, deci nu și-o fac. Mișcarea de trup ar fi leacu boalii aceștea la început, dar acest leac le cade cu greu, îl părăsesc și rău să măreaște.

Pofta a mânca li se dezrânduiaște ca și celelalte isprăvi a trupului și se înmicșorează; bucatele de rând nu o deșteaptă, deci le dau după închipuirea sa, care mai de multe ori e foarte minunată și aceasta surupă de tot stomahu, mistuirea și sănătatea.

Trec câțiva ani, vine vreama lunilor, și ele nu se ivesc pentru doauă pricini. Întâi, pentru că sănă<ta>tea l<i>-i foarța slabă, de nu poate ajuta acea lucrare noauă a trupului, pe vreama ce și celelalte toate se fac cu slăbiciune. A doauă, nu se ivesc, pentru că nu sânt de trebuință, de aceea, că ele sânt orânduie să deșerte, pe vreama când fecioarele nu sânt îngreunate, sângele care întreace și care femeile sânt ursite a-l face, ca să nu împărțăsească pruncului ce li lor de trebuință, și de aceea că la fecioare slabe în îndelungată vreama acest sânge nu se face.

§ 353. Însă rău creăște, pentru că toată boala carea nu se vindecă din zi în zi sporește și se împută opririi lunilor, dar adeseori se înșeală omu, căci nu totdeauna vine boala de la oprirea lunilor, ci oprire lunilor se trage adeseori de la boală. Aceasta e așa de adevărat, cât și atunci, când se întâmplă deșertare, de tot ține încă slăbiciunea, bolnavelor nu li-i mai bine, ci încă mai rău. Și adeseori se văd feciori tineri cari, de la părinții săi luând o alcătuire și o creăștere femeiască, au tot acelea beteșuguri carile au tinerile fecioare astupate.

Featele țăranilor, cari de multe ori petrec o viață bărbătească, mai puțin sânt supuse răului acestuia, de ce le din cetate.

§ 354. Nu se dezmente, deci, omul. Nu toate boalele fecioarelor tinere se trag de acolo că n-au luni. Totuși, unele boale a lor aiavea vin de la aceasta, când fecioara tânără, carea-i tare trupește sănătoasă, carea mai de tot au crescut și carea are mult sânge, n-are deșertara aceasta la numita vreamă, atunci sângele acest preste măsură pricinuieste multe reale și cu mult mai năsâlnice decât acele cari se trag de la pricina cea mai denainte, de sânt.

Nelucrătoare fecioare din orașe mai mult supuse astupării carea vine de la slăbiciunea despre carea am grăit sau carea-i cu aceasta împreună; featele cele din sate sânt mai mult supuse fealului acest mai de pre urmă, carea se trage de la mulțimea sângelui oprit, decât ceale din orașe, și de aicea se scornesc la ele aceale osebite beteșuguri, cari norodului i se par nefirești și pe cari pentru aceea le împuță fericăturii.

§ 355. De au și pornit lunile, totuși adeseori se trag iarăși înapoi, și niciun fealiu de boală nu e pe cari n-ar pricinui-o această încetare. Adeaseori încetă în întâmplarea § 351. Neîncetând boala care s-au fost împotrivit venirii lor și, de alte ori, prin alte pricini, precum sânt frigu, umezala, spăimântarea mare, patimile ceale foarte mari, hrana prea rece sau nemistuitoare sau prea caldă, beuturile înghețate, mișcarea de trup preste măsură, privigherile, simptomurile cari le pricinuiesc aceste încetări sânt uneori mai năsâlnice decât ceale cari le au înainte de ce pornesc.

§ 356. Socotind cât de lesne deșertarea aceasta se împiadecă, se micșorează, se deprânduiaște, prin pricinile cari le arătăm, socotind cât de strașnicele dureri cari urmează din aceasta deprânduire, mi se par pricini foarte

mari a îndatori pe femei ca să aibă toată grija în tot chipul să se țină această regulătate, ferindu-se pe aceeaa vreme de toate pricinile cari pot strica. De ar voi eale nu vorbii mele, ci a maicii lor, a rudeniilor, a pretenelor și a esperiinții sale de ar voi, zic, a creade cât este de mare treabă a avea grije de sine, în această critică vreme, n-ar fi una carea, de la pornirea lor cea dintâi până la cea mai de pe urmă venirea lor, n-ar viețui cu foarte mare cumpăt.

Viețuirea lor într-aceastea peristasuri hotărește de tot despre sănătatea lor și a pruncilor lor, despre sănătatea lor, fericirea lor și a celora cari or să trăiască cu ele.

Cu cât sânt mai tinere și mai delicate, cu atâta le este grije mai de mare treabă. Știu eu că trupeșea fată de sat, fără bănat, părăsește uneori de a se griji, dar de alteori destul de strașnic se pedepsește și eu ași putea pe multe înșira cari prin a sa nebăgare de samă, s-au aruncat în foarte triste stări, măcar că iale de obște sânt cu mult mai puțin supuse neorânduiei lunilor, decât fecioarele de o treaptă mai înaltă.

Afară de grija carea trebuiesc să o aibă, de a se păzi de pricinile de obște cari le-am însemnat în § cel mai denainte, fieștecarea trebuie să iaie sama ce, deosebit, îi strică pe acea vreme și să se leapede de aceeaa în veaci.

§ 357. La mai multe femei lunile vin pururea fără de nicio strămutare a sănătății lor, iari altora, de câte ori se întoarnă, le cad cu greu, și iarăși altora sânt foarte groaznice pentru năsâlnicia mătricilor carea le năvăleasc înainte de ce pornesc sau pe aceeaa vreme când le cură și carea uneori mai lung, de alteori mai scurt ținea. Am văzut unele ținând numai vro câteva minute, altele în vro câteva ceasuri, iarăși unele țin în mai multe zile și sânt împreunate cu turnări, cu leșinări, călcări pricinuite prin strășnicia durerilor, turnări de sânge, curgeri de sânge pe nas, cari cu un cuvânt se văd a le arunca în gura morții.

Starea aceasta pofteaște o prea înadinsă luare-aminte. Însă, fiindcă se trage de la mai multe pricini, adeseori împotrivate ies și cu neputințe a arăta pentru fieștecare cum este a se lecu.

Unele femei sânt așa de nenorocite, cât în toată luna sânt supuse acestor întâmplări, de la ivirea lor cea dintâi, până la întoarcerea lor cea mai de pre urmă, de cumva leacurile, dieta sau uneori nașterea nu le-au mântuit de eale. Altele nu pătinesc, fără numai când și când, tot a doua, a treia, a patra lună, și iarăși altele, cari, după ce ar fi suferit în lunile dintâi, sau și anii dintâi înceată după aceea a mai pătimi și, mai pe urmă, altele, cari, după ce au avut în îndelungată vreme lunile sale fără de nicio durere, se află supuse strașnicilor dureri de câte ori se întoarnă, de cumva prin nebăgare de samă sau prin vro nenorocită întâmplare au pățit oarecareva dezrânduială, carea le împiedecă, le înmicșorează, le întârzie. Această băgare de samă trebuie se înțeleptască și pe aceale, cari preste această critică au trecut fără dureri. Toate trebuie să se încredințeaze cum că, măcar că nu sânt nicio greutate de a se băga în samă, totuși sânt pe această vreme mai delicate și mai sântitoare cătră lucrarea trupurilor streine, cum că mai lesne să năvălesc de la mișcările inimii și că li-i mai slab stomahu.

§ 358. Tot acestea luni pot să fie prea de prisosu și aruncă în foarte greale boale, despre cari nu voi grăi, pentru că sânt cu mult mai rari decât aceale cari se pricinuiesc de la împedecarea lor; fără de aceea, va putea omu trăi într-o întâmplare ca aceasta cu leacurile cari le voi orândui mai încoala, grăind despre perderea de sânge carea se întâmplă la nașterea de prunci (caută § 365).

§ 359. Mai pe urmă, și de au fost foarte regulate, după ce au ținut într-un hotărât număr de ani, arareori ține aceasta până la a 35 de ani; înceată fireaște și trebuie să

înceate întră 45 și 50-lea anu, uneori și mai degrabă, arareori mai târziu, și vreamea aceasta a încetării de rând are reale urmări pentru femei.

§ 360. Poate omu întâmpina realele scrise <la> § 352, ferindu-se de pricinile cari le pricinuiesc și 1. orânduind fecioarelor tinere ca să-și facă multă mișcare de trup, mai cu samă după ce se cunosc și ceale mai ușoare semne a boalei.

2. Trebuie să aibă omu bună pază de eale, ca să nu mânce lucruri împotrivoare, căci puține lucru<ri> firești sânt, încă și întră ceale cari sânt mai puțin făcute spre hrană și cari sânt mai urâcioasă, cari cu a sa minunată închipuirea nu le-ar fi poftit. Bucatele grase, cleioasă, făriñoasă, acre, apătoase le strică. Ceaiurile de ieburi cari li se dau, adeaseori, ca să se vindece ar ajunge să le arunce într-această boală, de vreme ce adaogă slăbi-ciunea fibrelor, carea este a ei pricina cea de frunte. De vrea omu să beaie ceaiu de oarecareva ierburi, să le beaie reace. Beutura cea mai bună pentru eale este.

3. Trebuie să se fearească leacurile ceale calde, acre și cari sânt numai pentru a sili lunile, cari leacuri adeaseori pricinuiesc mari rea<le>, și niciodată nu fac bine, și sânt cu atâta mai primejdioasă, cu cât bolnava este mai tinără.

4. Totuși, de se îngreuiază boala, trebuie să le orânduiască omu oarecareva leacuri, dar necurățitoare, nu suptiitoare, nu zămuri de ierburi, nu sări și nu știu câte alte lucruri stricătoare, ci răsuri de fer, cari sânt adevăratu leac a aceștii boale. Răsura aceasta sau pravu să fie de fier adevărat, iar nu de oțal, și trebuie să iaie omu sama să nu fie ruginit, căci, de e ruginit, mai că nicio ispravă nu are. La începutu răului și la featele ceale tinere ajunge a le da cincisprăzece sau 16 grăunță într-o zi, ba încă uneori și numai patru sau cinci, făcând și mișcare de trup și țiind o viețuire cu socoteală. Când boala e mai grea și bolnavu

nu-i așa de tânăr, se poate omu cu cutezare să-i <dea> până la un fârtariu de unție. Bine face omu de amestecă cu răsurile de fier oarecariva lucruri amară sau oarecariva aromate. Se vor afla leacurile ceale mai folositoare în întâmplarea aceasta # 54, 55 și 56 supt forma de pravu de vin de lictar. Când i voia omului a aduce lunile la rând, trebuie să trăiască cu vinu # 55, care de rând are bune urmări, dar să se știe și poftesc să se ieie în samă cum că oprirea lunilor, adeseori, e ispravă, iar nu pricina boalii și cum că atunci se cuvine a îndrepta sănătatea, iar nu a sili lunile, cari pe aceea vreme ar fi uneori mai stricăcioase decât folositoare și cari pornesc din fire, după ce bolnavu se tămăduiaște. Îndreptarea lunilor trebuie să urmează după întoarcerea sănătății, și îndreptarea lunilor nici nu se poate face înainte de ce să întoarnă sănătatea, nici nu o aduce. Într-unele întâmplări, mai cu samă, ar fi foarte primejdios lucru a lecui cu leacuri înferbântătoare și puternice, atuncea, adecă, când bolnavu are friguri, tusă, *hemoragie*, curgere de sânge, când nu-i cărnos, i seate. Trebuie a prăpădi toate aceastea reale, înainte de orândui ceva leac înferbântătoriu spre pornirea lunilor. Cu nedrept își închipuiaște omu cum că deșertarea aceasta vindecă pe femei de toate realele și această greșală stânge viața foarte multora.

§ 361. Pe vreme ce se lecuiiaște cu leacurile aceastea, nu trebuie să iaie niciun fealiu de lucru cald, cari le-am oprit de sfătuit în § cel mai denainte, și trebuie să le ajute isprava prin mișcarea de trup, în care foarte folositoare și aceea, cari se face jucând, încă e, numai să nu se facă preste măsură.

Când după ce au început bolnavu a se tămădui, au căzut iarăși într-aceeași boală, este tot în acelaș chip a se lecui, ca și la năvălirea dintâi.

§ 362. Celalaltu fealiu de astupare, care s-au scris în § 354, pofteaște tocma într-alt chip să se lecuiască slobozirea de sânge, carea-s primejdioasă în fealiu cel dintâi și carea au aruncat multe fecioare tinere într-o slăbiciune de cari nu s-au putut tămădui. De multe ori într-o clipită a prăpădit fealiul acesta. Scalda picioarelor stâmpărată, pravurile # 20, zăru, adeaseori, au avut bune urmări, însă de alteori trebuie ca orânduiele să se facă după peristasele întâmplărilor osebite, și, pentru aceea, e de lipsă a cere sfat.

§ 363. Când lunile înceată pentru vrâsta (§ 359), de înceată deodată și de au fost ele mai nainte de prisosite, tocma trebuie: 1. să se sloboadă sânge, și aceea trebuie tot a șease sau încă tot a patra sau tot a treia lună; 2. să-și înmicșorează măsura hranei și să se contenească mai cu samă de carne, de ouă și de vin; 3. să-și adaogă mișcarea de trup; 4. să iaie adeseori dimineața pe nemâncat pravu # 24, care într-aceasta întâmplare foarte bun e, pentru că adaogă deșertarea firească, prin scaune, pișat și transpirație, și așa împruținează sângele carea din fire se face. De cumva mai nainte să cunoaște că va să înceate această deșertare sau de e înmestecată, împreună (ce adeseori se întâmplă) cu multă perdere de sânge, slobozirea de sânge nu e așa de trebuință, dar mult sânt de trebuințe dieta și pravul # 24. Și este și a se curăți când și când cu leacu curățitor # 23. Leacurile ceale cari strâng, luate pe această vreme, prilegiuiesc *canceris de matris*^[6]. Mai multe femei per pe această vreme numai pentru aceea, că foarte pe lesne li se poate face rău, ce trebuie să le înveațe ca cu mare luare de samă să se lecuiască cu toate leacurile, dar și aceea se întâmplă adeseori, ca să li se mutea alcătuirea trupului; spre folosu lor, vasele, fibrele lor se întăresc, ele capătă puteare, mai multe boale ușoare înceată și le sânt, după aceea, bătrânețele foarte

norocoasă. Am văzut pe mai multe cari într-a cinzecilea și doi sau cinzăcilea și trei de ani să lăsa de ochelari, cu cari mai înainte ele, de cinci sau șese ani, să slugea; la altele, nervii se întăresc; iarăși, și durerile, cari se trag de la slăbiciunea lor, se răresc și se ușurează.

Dieta carea o am sfătuit, pravu # 24, beutura # 32 sânt foarte ajutătoare mai în toate perderile de sânge obicinuite (grăiesc de femeile de la țară) acar de câți ani sânt.

Despre îngreunătate

§ 364. Femeile îngreunate de la țară, de obște, sânt cu mult mai norocoasă decât ceale din orașe. Totuși, și femeile de la țară, ca și ceale de la orașe, sânt supuse durerilor de inimă, turnărilor dimineța, durerilor de cap și durerilor de dinți. Însă durerile aceastea înceată de li se slăboade sânge, și mai că numai această migilocire l<i>-i de trebuință.

§ 365. Uneori, după ce au purtat grea povară, după ce au lucrat preste măsură, au trăsărit prea tare sau au căzut, le năvălesc năsâlnice dureri în șolduri, cari se întind pe vine în jos și se adună în pantece din jos, ce de rând este semn cum că peste scurt o se piardă pruncu.

Ca să se poată întâmpina aceste întâmplări, cari sânt pururea primejdioasă: 1. trebuie, fără zăbavă, să se culce în pat și să se culce pe sac de paie, de n-au mătrață, căci peanele sânt foarte reale în accastă întâmplare, și să rămână culcate în mai multe zile; nici nu trebuie să se miște și foarte puțin să vorbească; 2. să li se sloboază opt sau noauă unții de sânge din mână; 3. Să nu mănce nici carne, nici zamă de carne, nici ouă, ci să trăiască numai cu oarecariva zămuri de făină; 4. să taie, tot a doilea ceas, o măsură din pravu # 20 și să nu bea, fără numai ceaiu # 2.

Unele femei sănătoasă și songioase sânt supusă a-și perde pruncu într-o vreme numită; pot întâmpina această întâmplare, făcând să li se sloboadă sânge cu vro câteva zile înainte de acea vreme și fiind o dietă ca aceea carea o sfătuii. Dar cu acest fealiu de lecuiri nu se pot slugi delicatele (moile) femei dn orașe, cari tocma pentru altă pricină își perd pruncii și la cari aceasta într-alt chip osebit se întâmpină.

Despre naștere

§ 366. Să bagă de samă cum că mai multe femei per la țară, decât în orașe, pe vremea ce nasc – și aceea, pentru că le lipsesc ajutorințele bune și le prisosesc ceale reale –, și cum că mor mai multe în orașe după ce nasc, pentru sănătatea slabă a lor.

Lipsa moașelor, batăr puținel învățate, în mai mare parte a țării aceștiia și, îndrăznesc a zice, în toată Europa, este un nenoroc foarte dovedit, care foarte strașnice urmări are și carea pofteaște toată luarea în sama a polițiii.

Smintelele cari se fac pe vremea ce nasc sânt fără de număr, și prea de multe ori nu se pot lecu. Ar trebui omu să scrie o carte osebită, ce s-au făcut într-alte țări, spre a da trebuincioasa îndreptare a le întâmpina, și ar trebui moașelor a da învățătură de ajuns ca să le înțeleagă, dar aceea iasă afară din planu care mi l-am pus. Oi arăta numai una dintră acealea pricini, carea pricinuiăște mai mult rău, adecă traiul cu lucruri calde, cari să dau femeilor de cumva nascu cu greu sau pe-ncet, precumu-i tinctura de castor (vidra), șofran, salvia, *ruta*^[7], *sabin*^[8], ulei de *ambre* – *succinum electrum*^[9], vin, teriac, vinars cu aromate, cafe, vin cu aromate, apă de anis, de nuci, de fenonil^[10], *feniculum hippomarathrum*^[11] și alte licvoruri (beuturi tari). Toate aceste lucruri sânt cătranuri ade-

vărate, cari nu numai n-ajută nașterea, ci încă o îngreuiază, aprinzând și mătricea (*matricem*), carea nu se mai poate trage laolaltă, și părțile prin care ar trebui să iasă, cari, pentru aceea, se umflă și nu se pot mai mult slobozi (desface). De alte ori, aceste veninuri înferbântătoare pricinuesc o curgere de sânge carea ucide în puține ceasuri.

§ 367. S-ar putea foarte multe mumâni și prunci mântui, lecuindu-le într-un chip tocma împotriva acestuia, dacă femeia, înainte de ce i-au venit vreama nașterii, au fost sănătoasă, puternică, binefăcută și, de i se pare lucrarea nașterii grea și împreunată cu dureri, nu numai nu trebuie să se îndeamne să-și facă sâlă netimpurie, ce strică tot, și nu numai nu trebu<ie> să se ajute aceea sâlă cu leacurile stricătoare despre cari am grăit, ci încă se cuvine a-i slobozi sânge din mână, ce va întâmpina astuparea și aprinderea, va alina durerile, va slobozi părțile și va întocmi toate spre bine.

Pe toată vreama ce lucrează, femeia nu trebuie să i se deaie altă hrană, fără numai puțină zamă de pâne, tot a treilea ceas, și ceaiu de pâne cât va vrea. Să i se deaie tot a patrulea ceas ilistir făcut cu zamă de nalbă (*malvia*) și puținel ulei; într-aceastea ceas să șadă pre apă caldă, adecă pre un vad sau pre un scaun de noapte cu bortă, în care să fie apă caldă; să ungă omu părțile prin cari va ieși pruncu cu puținel unt și să ție pre pânțele scutece muiate în apă caldă, cari au foarte bune isprăvi.

Ținându-să de aceasta, moașele nu numai nu fac niciun rău, ci încă, lăsând firii vreama a face bine, multe nașteri, cari se văd a fi greale, se isprăvesc norocos sau au cât de puțin omu vreama a căuta ajutoriu. Fără de aceea, urmările nașterii sânt norocoasă; iarăși, lecuind cu leacuri încălzitoare, și atunci când s-au isprăvit nașterea, muma și

pruncu așa de groznic a pățimit, cât, de multe ori, perea și unu și altu.

§ 368. Știu eu că mijlocirile aceastea nu sânt de ajuns când copilu stă rău sau când este ceva hibă (scădere) în făptura maicii, dar, încai împiadecă să nu se mărească rău, și, precum am zis, lasă vreamă a alerga la doftori spre ajutoriu nașterii sau la oariceva moașe ceva mai bine învățată.

Iarăși poftoresc cum că moașele trebuie să se păzască, să nu nevoiască pe femei a-și face silă, ce le strică fără samă și ce poate a face să le fie nașterea nenorocoasă, carea cu puțintică răbdare ar fi fost cea mai norocoasă. Cu atâta mai cu de-adinsu dojenesc despre primejdiia aceștii grăbite sâli și cum că e de trebuință răbdarea, pentru că acest rău obiceiiu este mai de obște în țara aceasta. Se tem de slăbiciunea în carea se văd a fi bolnavele, își închipuiesc cum că n-or avea putere a naște, și cu această pricină, se îndreptează a le da leacuri cari întăresc la inimă, dar această pricină n-are niciun temei. Nu-și piarde omu puterea așa degrabă. Durerile ușoare obolesc, dar, cu cât se măresc, mai cu atâta puteară să mai deșteaptă, nici nu scade niciodată, de cumva nu se întâmplă altceva lucru osebit, și omu trebuie să fie încredințat cum că, în feameaie sănătoasă și carea se află bine, slăbiciunea niciodată nu împiadecă nașterea. [...]

*Însemnarea leacurilor cu luări-aminte cari eu poftesc să
le cetească omu înainte de ce se va slugi cu leacurile de
cari se țin*

[...]

#2. Ia două unții de orzu și o drahmă (a opta parte din o unție) și o jumătate de salitră (*nitrum*), fiarbi-le cu cinci fârtare de apă, până ce se desface orzu, străcură-le

prin pânză, bagă în zamă o unție și o jumătate de miiare și o unție de oțet de vin. [...]

#20. O unție de salitră împărțită în șasesprăzece părți asemenea. [...]

#23. Lasă să fiarbă în scurtă vreme o unție de măduvă de tamarind (*Pulpa Tamarindica, Tamarindenmark*) patru unții de apă și o jumătate de drahmă de salitră, adaogă două unții de mană și le străcură.

#24. Ia *cremor tartari*; o unție trebuie să se împărțească în opt părți asemenea și trebuie să se facă prav foarte mărunț. [...]

32. Ia trei unții de tamarind, toarnă preste el un fârtar de apă ferbinte, lasă-l să fiarbă într-una sau două minute, străcură-l. [...]

Constantin Diaconovici-Loga

**CHEMARE LA TIPĂRIREA CĂRȚILOR
ROMÂNEȘTI ȘI VERSURI PENTRU
ÎNDREPTAREA TINERILOR,**

făcute de ~, al Școalelor Preparande Românești
din Arad profesor. În Buda, cu tipariul Crăieștii
Universității a Ungariei, 1821*

Înștiințare

Al <...> an curge de când s-au îndurat preamilstivul împăratul nostru Franțisc întâiu de ne-au deschis Școli Preparande aici, în Arad, pentru luminarea neamului românesc, unde tinerii noștri, de la optsprezece ani în sus, pentru diregătorii dăscăliei, se gătesc întru învățături și științele de lipsă cătră această treaptă, dintră carii apoi, spre mângâierea Sfintelor Bisearici, și în ceata preoțească mulți sânt primiți (până, cu vreamă, osebite școli se vor rădica pentru învățarea celor ce voiesc să se preoțească), ba unii, încă, dintre preparanzii noștri și în diregătoriile ceale cetățenești cu laudă împlinesc datorințele sale.

În Școalele aceste Preparande următoarele învățături se propun, precum, întâiu, din învățătura legii creștinești:

1. Teologia dogmatică și morală;
2. Istoria Vechiului și a Noului Testament;
3. Tâlcuiala S. Evanghelii în toate duminicile și sărbătorile;
4. Cântarea bisearicii cu tipicul;
5. Gramatica românească;

* Transcriere și note: Crina Pop.

6. Epistolografia sau învăţătura cum se fac tot felul de scrisori şi zapisuri în trebile vieţii omeneşti foarte de lipsă;
7. Pedagoghia şi metodică, sau învăţătura de a dezvăli în şcolari puterile ceale sufleteşti şi trupeşti, modul cum trebuie a li se împărtăşi învăţăturile;
8. Aritmetica până în sfârşit;
9. Gheografia matematică, fizică şi politică;
10. Cetaniia şi scrisoarea limbii sloveneşti, nemţeşti şi ungureşti, dimpreună cu regulile gramaticeşti.

Aceste învăţături le învaţă tinerii doi ani de la patru învăţători, dintre carii unul estă preot, adecă catihet, carele învăţăturile legii propune. Iară ceialalţi se numesc profesori, şi propun cealelalte mai sus-zise învăţături.

Acum, ca să se uşureaze tinerilor greotătea scrisorii, am căpătat poruncă de la Măriia-Sa, domnul Urosie Nestorovici, crăiescul sfeatnic şi al Şcoalelor Preparande director, ca fieştecarele profesor cu manuscriptele învăţăturilor sale să fie gata a le da la tipariu.

Iată eu, cel subscris, de astă dată, cu aceste următoare sânt gata a le da la tip<ariu>, precum: 1. *Gramatica*; 2. *Epistolografia*; 3. *Tipicul cu cântările ceale de lipsă pentru îndreptarea preparanzilor şi a clericilor, adecă a celor ce se gătesc spre treapta dăscăliei şi a preoţiei*; 4. *Plutarhu pentru creşterea pruncilor*; 5. *Viaţa marelui viteaz Velizarie*.

Acum, cu acest prilej, se va tipări.

Aceste temeieri, în mai sus zisa carte puse, sânt pentru tineri foarte de lipsă. Deci, ca să se poată tipări, mă întorc cătră patronii neamului românesc, rugându-mă ca să dea ajutoriu la tipărire, drept văzând câtă folosinţă va aduce această carte tinerimei noastre.

CHEMARE LA TIPĂRIREA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI
Fraților și iubiți fii ai neamului românesc!

Acum al noaspzezecelea veac numărăm, de când Mântuitoriul nostru au pogorât lumina din ceriu pe negura pământului, să strălucească aicea, jos, între fiii neamului omenesc, și, totuși, mult am rămas îndepărtați de cunoștința cea deplinită a învățaturii Lui ceii cerești, din pricina că nu am avut pretutindenea școli trăbuincioase, nu am avut vreadnici învățători, nici cărțile ceale de lipsă.

Bărbați învățați trebuie să aibă neamul cel ce poștește să se cunoască că estă om; după aceasta, școli, apoi, cărți, că numai aceste trei sânt tot capul lucrului, de a se putea lumina neamul. În școli învață fieștecarele hotarele sale, adecă datorințele cătră Dumnezeu, cătră împăratul, cătră cel de aproape și cătră sine însuși. Că, fără cunoștința acestora, tot omul, sub lumina soarelui, estă orb cu sufletul. Au nu din mânilor orbului toți răpesc: și lupul, și mâța, și cânilor. Omul multe le păștește din neștiință, că nici știe ce estă el datoriu să facă altuia, nici iar ce alții lui, adecă el nu cunoaște hotarale.

Deci, tinărul trebuie învățat, nu numai cum să fie el om bun și nimănu să nu facă niciun rău, precum îl îndreaptă învățatura legii creștinești, ci și cu așa feliu de învățaturi trebuie adăpat pruncu, cum are a se purta, ca nici lui să nu-i poată face nimenea vreun rău sau nedreptate, precum se pot învăța de la bărbații ceii cu științele ceale înalte întrarmați. Omul trăbuie să fie bun, dar și înțelept; că bunătatea fără înțelepciune este prostietate, pre carea totdeauna o încalecă sărăciia și meșălătatea. Toate acelea, cum trebuie fieștecarele om să se poarte cătră cel de-aproape al său, cu înțelepciune și cu dreptate, în școli se învață. Toate acestea de la oameni învățați, ca și de la luminătorii neamului, se pot auzi.

Toate acestea în cărţi se află scrisă. Iată, acum şcoli avem unde se cresc învăţătorii, spre luminarea tinerimei şi a neamului, ci ne mai trebuiesc şcoli şi prin sate, înzăstrite cu toate ceale de lipsă spre ţinerea învăţătorului. Ne trebuiesc mai departe cărţi, din care să poată ceti şi învăţa pruncii, ba şi cei ce sânt îndepărtaţi de şcoală. Aşa au făcut şi alte neamuri, care astăzi strălucesc pre faţa pământului; aşa să facem şi noi acum şi să ne îmbărbătam, că prea departe am rămas. Apoi, zic, tocmai în limba maicii, să ne luminăm, că putem, cum au putut şi alte neamuri, care, până n-au început aşa, erau şi ele întunecate. Numai cărţi de tot felul să căutăm a face, a mai scoate şi din alte limbi, apoi a le da la tipariu, să nu întârziem. Ca aceasta să se poată împlini, se cer a mai multor puteri şi daruri, precum stă scris că Duhul Sfânt au împărţit darurile: unuia au dăruit una, altuia, alta; pre unul l-au hotărât a fi împărat, pe altul, ostaş armat; pre unul învăţătoriu, pre altul, neguţitoriu; pre unul plugariu, pre altul, păcurariu. Apoi, toţi aceştia, pentru a fi vrednici de diregătoriile sale, în şcoale, de la oameni învăţaţi şi din cărţi au trebuit să ia îndreptare. Pentru aceasta, cei ce se învaţă trebuie ajutaţi, şi, la tipărirea cărţilor, tot însul e îndatorat, după puterile sale, să dea mână de ajutoriu, că aşa se zideşte oltariul neamului, şi din darurile a mai multora se aduc jertvele luminării, de unde toată fericirea soţietăţii omeneşti atârnă. Deci, jertvele ceale mai plăcute înaintea lui Dumnezeu şi înaintea oamenilor sânt acelea, care le face cineva ajutând pe cei tineri să se lumineaze, că în unii ca aceştia se rezimă fericirea neamului şi a următorilor noştri. Jertvenicul luminării neamului prin mai a multor ajutorinţe trebuie să se rădice. Au nu când vrem să facem o casă pentru lăcuinţa unei familii, câte acolo se cer: piază, var, lemn, fer şi meşteri. Dar la un jertvenic al luminării a unui neam, au nu sânt de lipsă mai multe ajutorinţe, că aci ne trebuiesc şcoli, aci, cărţi, aci,

preoți și învățători luminați cu învățături, că cel ce nu are învățătură cum va ști îndrepta pre altul? Aceștia toți în școli se învață. Deci aceștia trebuie ajutați ca să aibă puteri a se învăța, că învățătorul și preotul sânt cei dintâiu luminați ai neamului.

Spre luminarea neamului sânt de lipsă, mai departe, cărți; acestea trăbuie tipărite, care cu cheltuială se face. Acum, cine să dea cheltuiala? Zic: toți dimpreună să dăm, că toți laolaltă facem un neam, apoi vedem că neamului e de lipsă lumina. Așa, toți, din puterile sale, trebuie să dea daruri, ca să ajute neamul. Toți acum să se apuce de lucru, că au sosit primăvara luminii neamului românesc. Aicea, unii să aducă ajutoriu cu învățături, alții, cu sfătuirea, alții, cu ajutorințele cheltuielilor; toți, dintre ale sale puteri, să aducă jertve pre altariul neamului, că atunci va urma strălucire preste tot fiul de român, ca să apuce odată calea, carea-l va putea pre el aduce la fericire. Aicea să înceteaze aceea, rugina oamenilor le zic, carii nu se rușinează a grăi așa: Deacă nici tată-meu n-au mai știut de acestea, nici au învățat carte, apoi tot au trăit bine. Eu cred că au mâncat și au băut bine. Aceasta fac și dobitoacele, însă omul e îndatorat nu numai trupul, ci și sufletul să-l arănească, apoi, mai departe, nu numai pe sine, ci și pre altul, iar mai vârtos neamul să-l ajute, că, altmintrelea, bogatul se va asemăna porcului, care, până e viu, nimea niciun folos de la dânsul nu are, că numai pre sine se îngrașă până cându-l ucid, apoi, atunci, toate se ung: mesele, cuțitele, ușile, până și podele. Bogoția e dar bun, deacă au căzut în mâinile omului înțelept și milostiv, că are mijlocire de a ajuta și a face mult bine neamului. Iară deacă au căzut în mâinile omului lacom și rău, atunci el, cu bogăția lui, caută cum va aduce altuia periciune, până și pre dânsul îl sugrumă altul; iată, apoi, că și-au dat de topor.

Crezi-mă, frate, că, până nu vei semăna, nu vei nici secera, și, după ce ai semănat, trebuie să mai dai cu sapa, deacă vrei să aibi seceriș bun! Au nu stă scris în S. Scriptură: Miluiește-mă, ca să-ți cânt Ție! Adecă, neamule, dăruiește-mă, ca să te pot ajuta. Dă-mi mijlocirile ceale trebuincioasă, ca să pot lucra pentru cultura și luminarea ta. Aceasta cere jertvenicul luminii de la tine, carele și cu aceea capătă puteri, precum am zis: deacă cineva ajută vreo carte, dând cheltuiala tipăririi, ca să poată ieși la lumină, de unde se vor lumina mulți, un patron ca acela se fericește, că-și lasă nume bun la următorii neamului său, că i se va pune numele în carte, ca a unui iubitori de luminarea neamului, arătând că cu cheltuiala lui s-au dat cartea la tipariu.

Acum, fiindcă atare patron, în vremile acestea, cu durere zice: La noi nu se află ca la alte neamuri, carele, la tipărirea unei sau altei cărți, unul singur să dea ajutoriu. Drept aceea, acum, ce se atinge de tipărirea mai susnumitei cărți: mă apropiu cu rugăciune de iubitorii luminării neamului să se îndure a se prenumăra, adecă, prețul tipăririi a-l plăti înainte, care cu legătură cu tot va fi, știind că, afară de acest ajutoriu, altă mijlocire nu s-au aflat, ca să poată această carte ieși la lumină.

Cred că niciunul dintre cinstiții preoți nu se va trage de la prenumerația acestiia cărți, iară mai vârtos învățătorii, ba încă și părinții carii au prunci la școală sau doresc, de aci înainte, a-i da să se învețe. Dimpună cu aceia părinți, carii n-au prunci, toți sântem datori a pune jertvele noastre pre altariul luminii și a ajuta neamul. Că nu-i niciun om așa de sălbatec și fără simțire, carele, deacă nu are însuși învățătură, nu ar pofti la ai săi a fi învățați, dăoarece sufletul omului estă făcut să lumineaze, precum știm, că oamenii cei bătrâni jelesc că în tinerețe nimica n-au învățat. Deci, ar fi cu nedreptul ca cei bătrâni acum să nu îndemne și să nu ajute pre cei tineri la

învățătură, de unde sfânta dreptate îndatorează pre cei bătrâni ca dinadins să caute toate mijlocirile prin care se pot fii neamului lumina. Că întru acest chip își vor câștiga cei tineri cunoștință și lumină, iară bătrânii vor avea laudă și aducere-aminte de la cei tineri și când vor fi de ceaea parte de mormânt. Așa mijlocire estă și această carte, la carea se cer acuma ajutorințele cheltuielilor, ca să se poată tipări.

VERSURI PENTRU ÎNDREPTAREA TINERILOR

1

Tinărule, primește îndreptarea celor înțelepți.
Curi cătră mine, preaiubit nepoate,
Și ce-ți voiu spune, ia-le aminte toate.
<E>u voiu să te-ndrept aici, pre pământu,
Cum să te porți tu.

2

Acestea, aicea, ține-le cu mintea și le arată cu fapta.
Pân-ești tinăr, caută științe bune,
Că danuri multe-n partea ta vor pune;
Ce ție mintea cea bună ț-arată,
Fă-le tu-ndată.

3

Dă închinăciune lui Dumnezeu și cinstește pre părinții tăi.
La Cel ce ține ceriul cu a Sa dreaptă
Dă-nchinăciune, făcând bună faptă.
Deci, plecăciune la părinți¹ arată,
Până la moarte!

¹ Sub numele *părinți*, aici se înțeleg toți aceia ce se grijesc de norocirea tinărului, adecă învățătorii și crescătorii, sau alți purtători de grijă.

4

Nu minţi, că omul mincinos nicăiri nu are omenie.
Fugi de minciună, că-ţi aduce ură.
D-ai tras păcatul prin faptă, au prin gură,
Ceare iertare! Că păcatu-ţi pere,
Prin îndreptare.

5

La o lingură de învăţătură trebuie un car de minte
Cel ce-şi adună ştiinţele frumoase
Şi le-ncorună cu-nţelepte fapte
Treaptă are-naltă, toţi-l laudă foarte,
Şi după moarte.

6

Certările prietenului sânt folositoare.
Om cându-ţi spune, văzând rea <a> ta faptă,
Dă-i crezământul şi laudă înaltă,
Peptul opreşte-ţi de rea pornitură,
Să nu-ţi tragi ură.

7

Făţarnicul, laudându-te, te strică,
Nu crede-ndată pre cel cu graiu dulce,
Când ai greşitu, şi, că-i bine-ţi zice.
Că, lunecarea deacă nu ţ-o-ndreaptă,
Ură ţ-arată.

8

Sumeţ se face amăgitoriul, căci, când vrea, poate să te
înşele;
Cine, vreodată, cu a lui vorbe blânde,
De te-au <î>nşelatu şi nu-l poţi pătrunde,
Inima-şi nalţă, că te amăgeşte,
Când el voieşte.

9

Caută cui trebuie să crezi, și cui, nu.
 Celu-nțeleptu fiecui nu crede,
 Nici crezământul celui drept răspânde,
 C-a sa slăbie-ntre soțietate
 Niciicum s-arate.

10

Fapta cea rea o ascunzi de oameni, dar Dumnezeu toate le
 vede.
 Necuviincioase de-ai făcut tu fapte,
 Și d-a tăi oameni le-ai repus <în>tru minte,
 Dar cum de Domnul ți le vei ascunde?
 Că le pătrunde.

11

Cunoaște-ți întâiu omul, apoi tainele tale îi descopere.
 Pre<-a> tău prieten cunoaște-l nainte.
 Caut-atunci bine cui descoperi taine,
 Despre ce nu vrei ca să se audă,
 Limba ți-o nfrână.

12

Nu sta acolo unde ai vedea lucruri spurcate.
 Ochii departă-ți de la lucruri spurce,
 C-a ta simțire bună să n-o strice,
 Că priveliștea cea urâtă stânge
 Tinăra minte.

13

Fugi de bârfitorii vorbelor spurcate, au nu-ți
 slobozi limba ta acolo să alearge.
 De bârfitorii vorbelor spurcate
 Dă <a> ta ureache cât poți mai departe.

De cei ce caută-n cesteia bucurie,
Fugi ca d-u<r>gire.

14

Tot lucrul la început e greu
Deş<i> rădăcina ştiinţelor frumoase
Dintru-nceputu est<e>-amărăcioasă,
Dar după scurt timp roduri că v-<a>duce,
Bune şi dulce.

15

Dintre toate petrecerile, învăţătura estă mai folositoare.
De te-ai jucat, tinerel, prea multu,
Vezi, bucuria curând ţi-au trecut.
Cu-nvăţătura folos vei cuprinde,
Pân-<în> neagra moarte.

16

Odihna cea cu socoteală foloseşte, iar cea
prestă măsură strică trupul.
Cum e odihna cea cu socoteală,
Dă vâlvă-n oase şi bună ticneală;
Dar nemăsura tâmpi-ţi-va cu totul
Mintea şi trupul.

17

De nu vei folosi şi pre alţii cu viaţa ta, te vor urî.
Caută altor să fii folositoriu,
Că tu, atuncea, capeţi bun ajutoriu.
Iar care pe altul nicicum nu iubeşte
Lumea-l uraşte.

18

Fapta cea rea tot cândva se pedepseşte.
Nu te mira de norocul celor răi,
Nici cugeta cum se pot ferici ei;

Căci faptele lor, ieșind la arătare,
Plata-ș vor cere.

19

Odihna, după lucru gata, e dulce și lăudată.
La lucru, june, te supune foarte,
Că dulce-atuncea odihnești, nepoate.
Deci, după lucru, cându-ți iai odihnă,
Toți aduc laudă.

20

Frumseța feții tale să nu o faci urâtă cu fapte reale.
Tinăr, văzându-ți fața în căutătoare
Că e frumoasă și mângăitoare,
Bine-o ferește, prin fapte nebune
Să nu se-ntine.

21

Fața ta, de nu e frumoasă, cu învățături folositoare o poți
împodobi.
Iar, de cum firea nu fu așa doioasă,
Ca să-ți dea față cumu-i mai frumoasă,
Tu deplineaște cu științe prea-lease,
Ce firea-ți trasă.

22

Ferește-te de fapte de rușine.
Nu fă nimica ce nu se cuvine,
Sau de unde frații pot să te rușine.
Ci caută tu-nsuți de rău te ferește,
Că e-nțelepțește.

23

Mai mult să ascuți, decât să vorbești.
Numai o limbă firea ne trimisă,
Iar urechi, doao, ca cum ne-ar fi zisă:

S-ascultăm multe, să vorbim puține,
Fiind cu neștine.

24

Urmele stăpânului păzesc moșiia.
Ceale ce vrei tu să stea nemișcate,
Nu lăsa, zicu-ți, de-s necercetate;
C-atuncea furul tot să-ndepărtează,
Când te zărează.

25

Lenoșiia aduce sărăcie și rușine, iară sirguinta
ține viața omului cu laudă.
Fugi de cei trândavi, că sânt perde-vară.
Că-și trag prin lean<e>-urgie și ocară;
Grea-ntâiu sudoare la lucru se pune,
Ci ne dă pâne.

26

Băutura bețivă stinge vârtutea și norocul tinărului.
De vin te cruță, sau dă-i apă multă.
Pofta ț-o-nvinge, așa fă și mă ascultă,
Că cel ce trage preste foc și alt foc,
Perde-se-va-n loc.

27

Cătră toți te arată cu omenie, că așa vei câștiga mulți
prieteni.
Fața să-ți fie lină și voioasă,
Vorbele tale, la toți cuvincioase,
C-atuncea prieteni vei avea cu sacu,
Mai <în>tru tot locu.

28

Pentru neavere nu trebuie pre nimea micșorat.
Tu pre săracul nu-l muștra că n-are,

Că-mpărțitoriul² de vistieriu mare
 Vrut-au pre cestu să rămână a geme,
 <În>tru sărăcime.

29

Bunătatea e mai prețuită decât bogăția.
 Una virtute cu faptele bune
 Tot mai nainte de avuții le pune.
 Că-nsași virtutea, făr' averi bogate,
 Dă ceale multe.

30

Toate cele ce înveți cu mintea le ține, și cu fapta le
 împlinește.
 Tot ce e bine-nvață și le ține.
 Că, de altmintrea, atât folosu-ți vine,
 Cât, dintru puțu, cu ciur apă a-i trage,
 Făr' adăpare.

31

Fugi de lucruri nedreapte, că-ți aduc rușine și pradă.
 Dulci cât de tare fie cealea lucruri,
 Care rușine <a>ducu și-ți fac focuri,
 Nici că le ceare pentru <a> ta dezmiardă,
 Că ți-aduc pradă.

32

Mâniia înfrân-o, ca să nu-ți aducă rău.
 Cea-a ta turbată mânie ți-o-nvinge
 Că te defaimă și-n trufie-mpinge;
 Dar, biruind-o prin a ta puteare,
 Laudă-i avere.

² Împărțitoriul de vistieriu: se înțelege Preaputecarnicul Dumnezeu.

33

Primejdiia mare caută la diregătoriile ceale înalte.
Chedru cel 'naltu, pre culme de munte,
Vânt tare-l bate și de totu-l rumpe,
Când pre cea cale a lui făr' de vântu
Stă-ntru pământu.

34

Starea cea înaltă nu e odihnită, iară cea
ție amăsurată îți aduce ticnă.
Mari vistierii, de mult ce s-adună,
Cad <în>tru primejdii ș-a perzerii strună.
Deci, mai de mijloc stare când <ne>-alegem,
Pace culeagem.

35

Vorbește când trebuie și în cât se cuvine,
ca să te țină de înțelept.
Vorbe puține și când se cuvine,
Tinăr, grăiește, când ești cu neștine;
C-atunci vor zice că tu prinzi rușine,
Și bună minte.

36

Ce om vrei să fii, așa harnicii îți câștigă.
Cum s-ajungi vâlvă, cauți calea cea dreaptă,
Spre cestu scopu cu științe te-<a>dapă!
Pentru cea treaptă, tu cauți să te pună
<În>tru mare arvună.

37

Cel ce-și plinește datorințele sale,
fără teamere se află.
Nu de pedeapsă se teame școlariul,
Când el-nvață ce-i dă-nvățătoriul;

Iar de nu-<a>scultă, trămură de frică,
Că-l bat-<î>n pripă.

38

Pre omul lenos toți-l uresc,
Iar pre cei trândavi, carii gem de leane,
Oamenii nu-i vreau, ca și putregane;
Bat joc de dânșii vecinii, părinții,
Ca de urgisiții.

39

Cel ce au făcut păcatul tare s-au smintit,
iar mai vârtos, că și-au aplecat inima spre rău.
Nu numai-<î>n cest timp face rău păcatul,
Ci de ici nainte ține pre tot natul;
Că cel ce-nvață moartea mi-l dezvață,
Cu gliia-n față.

40

Lucrul cel bun are greotăți, însă statorniciia le ușurează.
La-nceput, lucrul cel bun greu se vede,
Ci cu dădarea mai ușor ne cade;
Deci, te întrarmă, pasă mai departe,
Mari făcând fapte.

41

Ceale ce ai primit le laudă, iar ceale ce le-ai dat,
lasă alții să le vestească.
Darul ce-ai luat u fă-l tare lăudatu.
Iară tu cuiva ajutoriu d-ai datu,
Să-l duci-<în>tru uitare, ca alții să-nștiințeze
Te-ndatorează.

42

Dreptatea e ca lemnul cel ușor, care-l apasă în apă,
și tot cândva iasă deasupra.

De mult se vede folosul de-aproape,
Cum caută a-nvinge cea sfântă dreptate;
Însă dreptatea e nebiruită,
Cum şi vecită.

43

Nu judeca omul după vesminte, ci după înţelepciune.
N-urgisi omul din vesminte rumpte,
Sub care-~~adese~~ zace-nţelepciune;
Când, sub mătăsurii, bloji şi doară vite
Afli învălitate.

44

Totdeauna te îndeamnă la fapte aducătoare de laudă,
dar să nu ceri laudă.
Fă bine, zicu-ţi, ci nu pentru laudă,
Totuşi, de laud-aducătoare faptă
Fă-o ş-atuncea când e serbătoare,
Cu-ndemnu mare.

45

Avuţiia nici o iubi foarte, nici o urî.
Nu iubi avuţiia, nici o urî foarte,
Că fericire a ne da nu poate;
Dar tot aduce mijociri bune
Pentru viaţă.

46

Fii îndestulat cu ce ai, şi te trudeşte a-ţi câştiga ceale mai
bune.
Fii-ndestulatu cum ţi-au dat sorocul,
Dar nici să pregeţi a-ţi cerca norocul,
Ca să câştigi tot ce estă mai bunu,
<În>tru totu timpu.

47

Aibi statornică mângâiere, precum în lucruri bune,
așa și în ceale reale.

Soartea omenească foarte-i schimbătoare;
Deci, cu norocul să nu te ții mare,
Nici, asuprit fiind, să te mârhești tare,
Ci fii statornic.

48

Omului drept și bun la inimă învățătura îi estă ca și o
coroană.

Inima curată, dreaptă
Vede tot o sfântă treaptă.
Acum vă zic: frați, români,
Alergați ca și la pâni,
La învățături plecați,
Înțelepciune să aflați.
Ființa cea necuprinsă
Cel învățat o ajunsă.
Bucurie are mare,
Dintru a sa îndreptare.
Nefățarnic estă el,
Tot blânduț ca și un mel;
Simțirile îi sânt curate,
Graiurile-devărate,
Faptele lui luminate,
Cu dreptate-ncoronate.

49

Epilogul sau încheierea

Puține a fi zise acestea se vădu,
Ci, cu-ndemn și timpul, mult folos culegu.
La ceste, tinăr, Dumnezeu sporească-ți,
Vârtutea și voia El împuterească-ți;
Că norocul tău în dreapta Sa-l poartă,

Înțelepciunea Lui lumea în veaci îndreaptă;
Lui, numai, Unuia, cum se vederează,
Dă-nclinăciune cu inimă trează.
Așijderea, seara, cătră pat mergând,
Rugăciunea ascultă, ce-o verși plângând.
El, cu minte bună, te va dăruite,
Sănătate-n oase ție va trimite,
Și alte, mai bune, în partea ta pune.
Aibi numai credință, că-i bună pășune.
Apoi, tu, acum, toate ce faci
Spre lauda Lui fă-le, și taci.

Vasile Popp

**DESPRE APELE MINERALE
DE LA ARPĂTAC, BODOC ȘI COVASNA ȘI
DESPRE ÎNTREBUINȚAREA ACELORAȘI
ÎN DESCHILINITE PATIMI.**

Scrisă pentru binele comun prin Vasilie Popp, a frumoaselor învățături a filosofiei și a medicei doftor. Sibii, în Tipografia lui Ioan Bart, 1821*

I.

ÎNTRDUCERE

Întru alte multe mijlociri, cu care natura, cu o mână așa largă, ne-au dăruit atâta spre ținearea, cât și recupărarea sănă<tă>ții, apele minerale nu sânt cealea mai de jos, nici cealea mai de urmă. Pentru aceea, nu numai filosofii^{1[1]} și poetele^{2[2]} le-au numărat aceastea întru deschilinite faceri de bine ale naturei, dar și întregi popoară, greci și vechi romani, întru o cinste sfântă le-au ținut; mai ales ceale calde, care era închinată lui Iraclie^[3],

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

¹ *Non dat Deus beneficia?* zice Seneca.

Quid ergo Medicatorum fontium venae? Quid in ipsis littoribus Aquarum calientium exundatio?

Cartea IV, *De Beneficiis*, cap. V.

² Așijderea cântă și poeta:

Ille pater rerum, qui Saecula dividit aestrīs,

Inter prima poli, te quoque summa dedit.

Et fragilem nostri miseratus corporis usum,

Telluri Medicas fundere jussit aquas.

Parcarumque colos exoratura Severas,

Flumina laxatis emicuire jugis.

Claudianus.

Dumnezeului Vârtutei. De la numele acestuia fură numite și vestitele băi de la Mehadia^[4], *Thermae Herculanae*^[5] (Băi calde a lui Iraclie). Află-să acolo și astăzi multe colonne, altare, tăblii de marmore cu înscripții și mulțămiri ale multor romani, carii prin aceste băi ș-au răcupărat sănătatea^{3[6]}.

Vestitul Omer^{4[7]}, începutul și lumina poetelor, au numărat băile întră lucruri de desfătare și care răsipesc și gonesc întristarea inimii. Pomenește și S. Scriptură⁵ despre multe ape minerale și lacuri, care bolnavilor săi le recomanda Mântuitoriul, nu că nu ar fi putut El pre acești bolnavi cu un cuvânt a-i tămădui, dar ca să arate folosul și putearea acestor ape și ca să facă cunoscut că nu e lipsă a face minuni în patimi în care pot ajuta lucruri firești.

II.

CUM ȘI ÎN CÂTE CHIPURI LUCREAZĂ APELE MINERALE ÎN TRUPUL OMULUI?

³ Pentru pilda vreau să pui aici o înscripție de acest fealiu, care o au pus un bărbat roman cu numele Aurelie Muchian, după ce el și ai săi prin aceste băi s-au făcut sănătoși. Înscripția urmează așa:

Herculi, statuam.

Cum, base, Aurelius

Mucianus, V.P.P.P.R.

Pro, salute, sua, suo

Rumqve omnium

Posuit. Curante

Gerontio.

La Caryoph. Thermae Herculanae.

Iraclie (Hercules) la greci să numea și Αλεξικακος, izgonitoriul realelor (boalelor), și supt acest nume să află și înscripții grecești: Θεῶ ἀλεγκάκω, la Gruter. *Inscriptiones Orbis Romani*.

⁴ Acest poetă în *Odyssea*, VIII., 230, așa cântă: αἰεὶ δ' ἡμῖν δαίς τε φίλη κίθαρις τε χοροὶ τε εἴματα τ' ἐξημοιβὰ λοιστρά τε θερμὰ καὶ εὐναί.

⁵ Ioan, Evan<ghelia>, cap. 5 și 9.

Apele minerale în doao chipuri lucrează în trupul omului: întâiu, ca fieștece apă după temperatura⁶ sa; apoi, deschilinit prin părțile ce cuprind în sine. Această temperatură, dacă o alături cu căldura trupului nostru, care căldură stă mai cu adinsul lângă 96 de graduri după termometru⁷ lui Farenheit^[8], iaste de doao fealiuri: care apă treace peste acest număr cu temperatura sa să numeaște caldă, iară care stă mai în jos să zice reace. De aici urmează că și băile altele sânt calde, și altele răci. Spre întrebuițarea băilor răci, însuși natura atâta pe oameni, cât și pe alte fieri în vreamă caldă le trage, în care află o dulce stâmpărare a zădufului. Mai înainte de Pro-rocul Moisi încă era băile răci obicinuite. Spre scăldare ieși fata lui Faraon la Nil, unde găsi vasul în care fu aruncat tinerul Moisi^[9]. În toate zilele să scaldă indiiani^[10] înainte de răsăritul soa<re>lui, și tătarii își obicinuiesc pruncii de mici în băi răci, precum oarecând lachedemonii și vechii teutoni.

Despre întrebuițarea acestora acum nu vreau a grăi multe, poate cu alt prilej, fiindcă băile despre care scriu eu nu almintrelea să întrebuițază, decât calde. Temperatura caldă despre care scriu eu are mai multe graduri, în care deschilinit lucrează. Eu aflu și pui trei fealiuri de graduri. Temperatura care nu e mai caldă decât căldura trupului nostru sau care nu cu mult să suie sau să pogoară

⁶ Temperatura să zice acea însușire a apelor, prin care să arată întru acealeași deschilinirea în cătu-i pentru căldură sau răceală. Așa, când o apă e mai caldă sau mai reace decât ceaalaltă, să zice a avea o temperatură mai caldă sau mai reace.

⁷ Termometru iaste un instrument cu care să măsură căldura, de la cuvântul grecesc *θερμη*, căldură, și *μετρον*, măsură. Sânt mai multe fealiuri de acestea instrumenturi. Unele sânt din lucruri vârtoase făcute precum acela ce l-au aflat Vedgwood (*Wedgwood*) din lut, și care să zice *πυρομέτρον*. Altele sânt cu lucruri curgătoare făcute, precum acela ce să zice la franțozi *thermomètre centigrade*, și altu care l-au aflat Farenheit (*Fahrenheit*), care și noi îl întrebuițăm.

de la 96 de graduri o numesc căldişoară; care trece peste căldura trupului nostru, până la 100 sau 115, o numesc caldă. Iară care să suie și mai sus, până la 130–150, o numesc fierbinte, și după aceastea trei graduri vreau să arăt lucrarea băilor calde în trupul omului.

A.

ÎNTREBUIŢAREA ŞI LUCRAREA BĂILOR CĂLDIŞOARE

Baia căldişoară, precum mai sus am grăit, e aceea ce puţin e mai caldă sau mai rece decât căldura trupului nostru; pentru aceea, sau foarte puţin e dă sau trage trupului; și așa lucrarea aceştia să deschilinaște de lucrarea băi<i> calde, că baia caldă prin temperatura sa cea caldă lucrează prin un bold pozitiv sau adăogătoriu, prin care să adaogă trupului ceva, adecă căldura. Lucrarea băi<i> căldişoare e o simțire de plăcere, care să întinde peste tot trupul, o odihnă și o molișire; pulsul să face mai rar și mai tare; răsuflarea mai afundă și lină. O silință deasă spre lăpădarea udului, fiindcă sugerea⁸ mai tare lucrează decât afară din baie; cealea mai mari dureri încă alinează și vine o aplecare spre somn. După baie să simte o răceală, care după șteargere trupului numaidecât să piarde; și așa omul să află mai bine, dar nu mai tare, și

⁸ Organele sugerii sânt deschilinite vasă sugătoare, care să numesc și vase limfacticești; aceastea au capetele sale peste tot trupul, atâta dinlăuntru, cât și din afară; după aceea să lungesc în nescari canale înguste, până ce capătă un diametru mai mare, și apoi, adunându-să într-un tronc toate, amestecă adunatele umezeli cu sângele. Această sugere, ce să află în toată periferia trupului nostru, pe lesne să poate dovedi; multe leacuri tari, atingându-să de trup, numaidecât să sug de vasele aceluiași, și togma aceeași lucrare fac, care ar fi făcut de ar fi fost primite pe dinlăuntru. Așa lăcuiori<i> din clime umezoasă rar și foarte puţin beau, precum în Iamaica și Antile, fiindcă trupul lor prin zisele vase limfacticești trag îndestulată umezală din aer. Aceasta adeverează și corăbiiarii, carii prin scăldarea în mare își stâmpără seatea. Supt baia caldă într-un ceas să poate sugere un punct de apă.

toate lucrările trupului și a minții merg cu mai mare ușurință, dar nu cu mai mare energie. Toată lucrarea aceștii băi așa e rânduită, cât întrebuițarea ei de toate zilele oamenilor sănătoși nu să poate recomanda, iară cu atâta mai tare pruncilor și oamenilor bătrâni. Pruncilor, pentru că trupul lor e fraget și creșterea lor are lipsă de căldură, cu atâta mai mult, că aceștia în noao luni în pântecela maică-sa fură ca întru o baie căldișoară, și natura nu suferă deodată trecerea din cald în rece. Bătrânii, așijderea, slabi fiind, nu suferă răceala fără primejdie, și lor cu atâta le iaste baia căldișoară mai de folos, cu cât părțile trupului mai mult încep a să usca, și umezealele a scădea și a să usuca.

B.

ÎNTREBUIȚAREA ȘI LUCRAREA BĂILOR CALDE

Baia caldă, sau a căruia temperatură trece peste căldura trupului nostru, lucrează întru acelaș cu un bold pozitiv sau adăogătoriu și îndreptează curgerea sângelui dinlăuntru în afară, sau cum zic doctori<i>: a centro ad peripheriam, și prin aceasta ajută perspirația⁹ și micșorează întinsura piialii, alinează sistema nearvelor și face pulsul plin și moale. După aceasta urmează o tragere spre somn și o asudare largă. Băile calde să pot întrebuița și de jumătate (*Semicupia*), sau când cineva își bagă trupul numai de jumătate în baie sau până la buric. Și a doao oră, ca băi de picioare (*Pediluvia*), și aceastea lucrează

⁹ Perspirația (*Perspiratio*, *διαφύρασις*) iaste cea mai suptire abureală care prin pori sau găurițele cealea nevăzute, ce sânt în trupul nostru întins, iaste; prin vase nu numai multe umezeli netrebuincioasă ies din trup, dar și piialea totdeauna are o umezală delicată, prin care să ține și crește simțirea. Această abureală, măcar nu să veade, totuși să poate dovedi, așa puind mâna măcar cât de curată, pe oglindă sau altceva poleit, îndată să veade cevaș ud pe acealea trupuri și arată această abureală nevăzută.

bine, trăgând sângele din părțile de sus spre cealea de jos. Oamenii carii sânt supuși catarului și răcelii trebuie să întrebuințeze aceste băi foarte rar, și atunci numai când nu să pot încungiura.

C.

ÎNTREBUINȚAREA ȘI LUCRAREA BĂILOR FIERBINȚI

Baia fierbinte să zice aceea care trece preste o 100 de graduri, până la o 130–50. Această baie lucrează foarte tare în trupul omului, și rar să întrebuințază ca mijlocire tămăduitoare. Cu cât să apropie mai tare de punctul fierberii, cu atâta lucrează mai cumplit. Pulsul supt această baie e iute și des. Arteriile¹⁰ să umflă, fața să înroșește. La 130 de gr. să arată neplăcere și greutate la piept. Tâmplesle și arteriile grumazului bat tare, îl cuprinde pre om amețală, durere bătătoare în cap și ades și *Αποπλεξία* (catarul, guta), mai ales pe cei sângeroși. Numai atunci să întrebuințază acest fealiu de băi, când sânt de lipsă leacuri foarte tari și iuți (*Remedia summe Stimulantia*).

III.

DESPRE PUTEAREA TĂMĂDUITORE A APELOR MINERALE PESTE TOT

L'Experience seule peut fournir des connaissances exactes sur les propriétés d'une eau minerale; elle seule peut faire connaître les bons effets qu'on a lieu d'en attendre dans telle ou telle maladie.

Fourcroy^[11]

¹⁰ Arteria e vână sau un canal pielos, vânjos, rătundă, și care bate, cu ramuri fără număr întins în tot trupul; aceasta primește sângele din inimă și-l îl duce în toate părțile.

Precum despre putearea tămăduitoare unui leac nimica alta nu ne poate mai bine învăța decât sperința, așa și putearea și vârtutea apelor minerale nimica alta nu ne-o poate face mai cunoscută decât sperința. Iară dacă am întrebuițat aceste ape și am văzut putearea și vârtutea lor cea tămăduitoare, să strigăm cu o inimă mulțămitoare: slavă și cinste celui ce au făcut de s-au deșchis vinele pământului, din care izvorăsc apele sănătății și ale vieții. Minunat lucru e a scrie și a însămna natura acestor ape. Minunată e cu adevărat putearea acestora, fiindcă pot să lucreze, și adeseori minuni lucrează. Mulți pătimași carii păharul durerilor și al nemilostivei morți mai tot l-au fost beut, și carii, întru mii de dureri așteptând despărțirea sufletului de trup, ș-au fost uitat de toate acealea ce trag pe om spre iubirea aceștii lumi, mulți de acești nefericiți beură din aceste izvoară picături de mântuință și să întoarsără cu bucurie în sânul familiei sale.

IV.

CE TREBUIE FĂCUT ÎNAINTE DE A MEARGE
LA BĂI ȘI ÎN CE VREAME TREBUIE MERS?

Il est même utile d'observer que les eaux minerales ne conviennent point à toutes les maladies, ni à tous les degres de ces mêmes maladies. Il n'est pas moins utile de remarquer qu'elles ne sauroient être administrées à tous les sujets, ni devenir salutaires dans tous les temps^{11[12]}.

¹¹ I. L. Alibert, în cartea sa ce să numește *Nouveaux Éléments de Thérapeutique*, Tom. II, foaia 167. Această carte învățată, spre ajutorii meu, prietinește mi-o au împărțășitu-o c. d. și doftor Serafim Breton, deschilinit al meu spre acesteia îndemnătoriu.

Fieștecine care vrea să întrebuințeze apele minerale sau spre ținerea sau recuperarea sănătății, și nu din modă, precum fac mulți, pentru care nu e scrisă această cărticică, pre unul ca acela îl sfătuiesc ca nicicum să nu le întrebuințeze fără știrea unui doctor priceput. Că nu numai nu să tămăduiesc toate boale prin aceste ape, dar multe să fac și mai greale, și altele tocma și vieți<i> pun sfârșit. Pentru aceea trebuie întrebat doctorul: la care băi să mergi? Că, precum zice Apostolul: măcar deși toate slobode, dar nu sânt toate de folos¹². Trebuie întrebat: să beai au să te scalzi? Sau toate deodată? Și câtă vreme? Că numai doctorul știe stihiiile sau elementele apelor, cunoaște putearea lor și rânduiăște fieștecui după natura și gradul patimii, după temperamentu și constituția bolnavului. Ia sama ce zic și nu uita cuvintele acestea: mulți s-au dus sănătoși și s-au întors bolnavi; mulți cu patimi ușoare, și au venit mai cu greale; mulți, unde au căutat sănătatea, au aflat moartea. Și pentru ce? Pentru că nu le-au întrebuințat precum să cuvine. Ia aminte sfaturile acestea, ca nu mai pe urmă să te că căiești și să strigi. *Sero medicina paratur*. După ploaie, căpeneag.

După ce ai luat sfat de la doctor la care ape să mergi, cum să le întrebuințezi ș. c., trebuie să alegi vremea în care să mergi. Că, măcar deși lucrează aceste băi în toată vremea, totuși, cea mai bună vreme în care își arată putearea sa e vara, și întru aceasta luna lui iunie, iulie și avgust. Căldura întru această vreme să arată în toată natura prin o deschilinită desfătare. Întru aceste luni nu numai pasările cu dulci cântecele sale, dar și câmpii cu un miros aromaticesc ne desfătează.

Căldura e o condiție *sine qua non*, fără care nu să pot întrebuința băile, fiindcă supt întrebuințarea acestora e trupul mult simțitoriu și tare supus răcelii. Însă, deși sânt

¹² Pavel, cap. 10, stih 23.

acestea luni cealea mai calde, totuși să nu uiți cum că aceste ape sânt întră munți, păduri și locuri răci, pentru aceea e de lipsă ca să iai doao fealiuri de veșminte, pentru căldură și răceală, ca după stările împrejur să le poți întrebuința.

De cealea ce sânt spre traiul vieții nimica nu zic, că fieștecine știe că aceste sânt de lipsă. Una vreau să aduc aminte, ca cine știe ceti să-și ia și spre cetit, însă nu cărți care sânt scrisă de lucruri mari și afunde, precum sânt *Metafisica* și *Matesisul*, care mult întind mintea, dar de acelea care mai mult sânt de glumă și petrecanie.

V.

APA ARPĂTACULUI

(*Aqua acidula Arapatakiensis*)

Această apă să numeaște, de la satul cel mai aproape, *Arpătac*^[13] (*Arapatak*). Izvoreaște această apă de la zisul sat în pădurile aceluiaș, cale de un ceas. Ținutul în care izvoreaște să zice *Eliopatac*^[14] (*Elöpatak*). Află-să aici și vreo câteva case prostești, ca la 20, în care să trag oaspeții. De vreo câtăva vreme, slăvita familie nemeșască a lui *Tomași* (*Tamási*) au făcut și alte căsi mai frumoase și destul de cu mare comoditate, în care străinii cu mare lesnire pot face cura. Apa izvoreaște întră o vale, întră doi munți înfrumsățați cu făget. Pe mijlocul aceștii văli, cură un pârău limpede, petros, care în vreme ploioasă să varsă și trage cu sine mari pietri; pentru aceea și drumul care merge de la *Arpătac* cătră izvor și care partea cea mai mare merge prin acest pârău e glonțuros și greu. Acest ținut are multe desfătări. În cât e pentru traiul vieții, încă e ușor, că din vecinatele sate să pot avea toate cu lesnire. Măcar deși izvoreaște acest izvor cu îndestulare, totuși, când să adună mulți, să face lipsă de apă așa, cât nu numai cei ce vin de departe pentru

ducerea aceştii ape trebuie mai lungă vreme să aşteapte, dar însuşi oaspeţii încă nu au pentru băi.

Statul fizicesc aceştii ape

Această apă niciodată nu e de tot limpede, totuşi uneori mai mult, alteori mai puţin. În vreme ploioasă mult piarde limpezala sa aşa. Această apă şi în aer slobod încă îşi ţine turburarea sa şi aruncă la fund un preţipitat¹³ gros, aşa cât sticlele ce să umplu cu această apă aşa să încrustează, cât toată strălucirea şi-o pierd. Unde izvoareşte, zbugneşte multe beşicuţă de aer, care cu un sunet lin să rump. Prin acestea arată că are mult spirt mineral¹⁴ (*Spiritus mineralis*). Gustul apei e acru cu desfătare şi vinos. Miros nu are. Amestecată cu vin fiiarbe şi cu atâta mai tare cu cât e apă mai multă şi vin mai puţin, şi înalţă şi gustul vinului. Dacă stă această mixtură mai mult, faţa vinului cea frumos gălbioară să mută în negrie.

Părţile apei

Afară de spirtul mineral ce să află în mare măsură întru această apă, să află şi pământ de var împreunat cu spirtul cel mineral, prin care acest pământ stă topit în apă

¹³ Preţipitat (*Praecipitatum*) iaste o aruncătură la fund în vasă, în care să ţine ceva curgătoriu, precum sânt drojdiile în vin.

¹⁴ Acest spirt e acea parte a apelor minerale care dă lor cea mai mare lucrare atâta din sine, cât şi prin un prinţip ce are în sine, şi în care cealealalte părţi să topesc. Acest spirt ca o acrimă blândă întărătă părţile trupului spre lucrare; fără acest spirt ar fi apa nu altceva decât un păhar de apă grea. Prin acesta să face apa proaspetă, cu desfătare cu puteare, pătrunzătoare; prin acesta lucrează bine în stomah, acesta face de şi după mai multă beutură nu să îngreue stomahul. Întăreşte organele mistuirii şi căile udului cu puteare noao le înnoiaşte, şi scoate prin acealea multe materii aducătoare de patimi. Acest spirt e foarte elastic şi degrab fuge din apă, pentru aceea e bine a să întrebuiţa acest fealiu de ape lângă izvor, că, prin ducerea departe, partea cea mai mare să răsipeaşte.

și face prin această împreunare sare de mijloc (*Sal medius terrestris*), să află și sodă (*Soda*) și puțintel fier. Pământul cel de var nu să veade a fi împreunat tare cu spiritul mineral, fiindcă acesta de acela cu lesnire să desparte. Supt fiarberea apei, spiritul mineral, în care era varul, fierul și cealelalte părți topite, fuge din apă, apa să face turbure, varul să așază la fund și apa piiarde toată putearea sa cea minerală. Așa, de la acest fealiu de băi nu e alta a aștepta, fără aceea ce poate face și baia din apă comună.

Putearea tămăduitoare aceștii ape

Această apă are puteare curățitoare (*cathartica*) și destupătoare (*deobstruens*), care puteare să veade a avea de la sările ce ține în sine. Alții spun că le-ar fi făcut încuietură, însă aceștia să văd că nu o au întrebuițat în vreme destul de lungă, nici cu îndestulată măsură. Această apă foloseaște în trânji flegmaticoși (*Haemorrhoides pituitosa*), precum au însemnat prea vestitul doctor Barbenie^[15]. Ajută întăriturile ficatului (*indurationes Haepatis*) în înmulțirea veninului sau fiiarii (*Polychalia*), în oprirea udului (*Stranguria*), în încuietură (*obstipatio*), în oprirea lunilor la fămăi (*amaenorrhaea*), ajută în acrimea stomahului, în ipohondrie, melanholie și alte patimi ce să nasc din necurățeniia dinlăuntru ș. c.

VI.

APA DE LA BODOC

(Aqua acidula Bodokiensis)

Și această apă, ca și cea mai sus numită, să numeaște de la satul cel mai aproape, Bodoc (*Bodok*), care sat e depărtat de Brașov cale de șasă ceasuri. Traiul vieții și aicea e cu lesnire, pentru că din satele învecinate toate să pot avea cu lesnire. Această apă tămăduitoare izvoreaște

lângă un picior de munte, care întru acest loc puțintel să înalță și să răsfață prin brazi, fagi, plopi și alte tufeturi. Apa să strânge într-un coasten de piatră întru acea măsură, cât, măcar deși întins atâta prin oaspeți cât și prin lăcuiitorii locului întins să scoate, totuși niciodată nu scade.

Statul fizicesc aceștii ape

Această apă zbugneaște multe beșici de aer deasupra, e foarte curată și limpede, așa cât măcar cu ce apă curgătoare să poate asămâna. Despre ohra sau pământul cel roșu care ar încrusta canalul, despre care scrie nemuritoriul Cranț, doctorul Barbenius, mărturie, *αὐτόπις* nimica nu au văzut, fără spune că au aflat nescare adunătură neagră-vânăată. Gustul apei e mult desfătătoriu, vinos, sărăcel și răcoritoriu. Apa aceasta mestecată cu vin fiiarbe și spumează, dar această spumă decât să piiarde și înalță și gustul vinului. Iar dacă stă mai lungă vreme această amestecătură, i să mută fața și să negreaște.

Părțile apei

Părțile aceștii ape sânt: spirt mineral, pământ de var, împreunat cu acest spirt (*carbones calcis*), sări minerale-alcalina sau sodă (*soda*) și foarte puțintel fier, însă care nu poate veni în considerație, fiindcă în mai multe veadre abia să află un gran¹⁵. Acestea părți sânt foarte unite cu spirtul cel mineral, așa cât nu lesne să pot despărți. Pentru aceea această apă își ține lungă vreme gustul și putearea sa.

¹⁵ Gran (*granum*) sau grăunț iaste cea mai mică măsură la spețiiari (*apotecari*) într-un punt de spețerie sânt 5760 de granuri.

Această apă măcar nu e așa avută în prințipele sale ca apa cea vestită, ce să numeaște Selteanservasser (*Selten-serwasser, Aqua Selterana*), totuși nu mult să deschilinea de aceea, și noi cu atâta putem să o avem a noastră, mai în mare preți, fiindcă aceasta putem să o bem lângă izvor însuși, pentru aceea și mai folositoare poate fi decât aceea adusă departe și scumpă.

Putearea tămăduitoare aceștii ape

Această apă e o mijlocire destupătoare. Ajută absorbția și umblarea sângelui fără a încălzi sau a face conghestii la cap; ajută secrețiile și excrețiile¹⁶, și mai ales a udului. Înmulțește lucrarea în sistema vaselor, gândurilor și a pulmânilor și pune un păreate statornic putregiunii trupului. Pentru aceea e un leac neprețuit în toate patimile, care urmează din slăbiciunea și nelucrarea sistemii vaselor. Precum în astupături în pânțece, în trângi, în împiedecarea lunilor la fâmei, în patimile ficatului, a fiarii și a splinii, în ipohondrie, melanholie, în vărsarea hronică (*vomitus chronicus*), în colică, în podagrie (*Podagra*), în Ghiht (*Arthritis*), în arină și piatră (*Lithiasis*). Ajută în patimile pieptului învechite, precum tusă, greutatea răsuflării (*asthma*), în friguri cu hectică și amețală. Ajută în patimile matcii (*uterus*), în betesugurile hronice în piiale, în gâlci, și mai ales în betejugurile pulmânilor îndelungate și deschilinit în oftică (*Phthisis*), care, și atunci, spun că ar fi tămăduit-o, când au fost trecut în puroi. La pulmânile iuți și simțitoare și în aplecarea spre scuirea sângelui trebuie întrebuițată cu mare luare-aminte, fiindcă prin spiritul cel mineral, ce în

¹⁶ Secreția (*secretio*) să zice acea lucrare în trupul nostru, când din cealea ce mâncăm și bem să alege ce e spre ținerea trupului deoparte, și cealea ce nu sânt de folos, de alta. Când să lapădă cealea de prisos, acea lucrare să zice excreție (*excretio*) sau lapădare.

mare măsură ține în sine, lesne ar putea ațița pulmânile. Pentru aceea, întru acest fealiu de întâmplări trebuie să să ameastece cu lapte cald, prin care piiarde o parte a spirtului. Un om poate bea pe zi din această apă doi până la patru punți; dar, fiindcă să mistuiaște cam greu, bine iaste ca cei slabi la stomah să o beaie cu vin.

VII.

APA COVASNII

(Aqua acidula Martialis Kovásznensis)

Satul Covasna (*Kováfzna*) e mare și împoporat la picioarele munților care despart Transilvania noastră de Moldavia. De la Brașov e depărtat cale de opt ceasuri. Întru acest sat să află mai multe izvoară minerale care cuprind fier în sine. Eu toate cealealalte le trec cu vederea, numai unul vreau să-l descriu, care mai de demult izvorea în gredina unui lăcuioriu de aici și să zicea a fi cel mai bun. Pentru aceea de mulți oaspeți era cercat. Acest izvor avu acea norocire, ca la anul 1808 să cadă în mâna prealuminatului și preasfințitului domn Dositei Filites^[16], fostul Metropolit și Arhiepiscop al Ugrovlahiei. Acest arhiereu, ca un iubitoriu al neamului omenesc, vrând a ajuta neputinței omenești, închisără cu gard toată acea periferie ce să află împrejurul izvorului. Insuși fântâna izvorului o zidui cu piatră ca la un stat de om; pusără pe ea gratii de lemn; din fântână făcură ca să curgă un canal până afară din gredină. Apoi zidi peste izvor o filigorie^[17] cu patru uși, prin care să bagă

¹⁷ În boltitura aceștii filigorii să află multe inscripții. În partea despre răsărit sânt: în limba ungurească, nemțască, săsască, și mai în jos să veade un hronisticon în limba latinească: *Inscripta haec, dum fons gnaros tatt una recepit.* În partea despre amiazănoapte să cetesc: în limba croatică, polonicească, rusască și bohemicăască. În partea spre amiazăzi, în limba grecească, turcească, țigănească și jidovească. Iară spre apus: în limba latinească, gallicească, italienească și românească.

oamenii la izvor. Deasupra ușii din afară, spre apus, să veade o inscripție:

Dositheus
Archiepiscop. Walachiae
E. C.
Anno MDCCCVIII.

Cum curge canalul, de amândoa laturile sânt aleaie împodobite cu sălci. Acestea toate avem a le mulțami unui bărbat, despre care cu dreptul să poate zice: *ἄξιός ἐστι τοῦ πέπλου.*

Statul fizicesc aceștii ape

În toată periferia (ținutul) aceasta să simte un miros a piatră pucioasă și a galiță. Gustul apei nu e cu totul fără desfătare, pișcă puținel la limbă și e vinos. Amestecat cu vin nu fiiarbe, nici înalță gustul aceluiași. Acest izvor are apă îndestulată; apa e curată și reace. În fața apei să arată multe beșici de aer, care cu un sunet lin să rump.

Părțile apei

Părțile aceștii ape sânt spirt mineral elastic, galiță de fier¹⁸. Puținel pământ alcalicesc, puțintea sare comună (*Murias Sodae*) și atâta sodă curată (*Soda pura*). Însă partea cea mai mare e galița de fier (*Sulphas Martis, Vitriolum Martis*).

Putearea tămăduitoare aceștii ape

Fierului și doctorii vechi încă i-au dat o puteare întăritoare. Pentru aceea și de la ape minerale ce cuprind

¹⁸ Galița de fier e făcută din acrime de pucioasă (*acidum Sulphuricum*) și din fier curat. Pentru aceea tot acealeași și încă și mai bune lucrări putem a aștepta, ca de la fier.

fier în sine tot aceeaș lucrare avem a aștepta. Această apă ajută mistuirea, asimănarea (*assimilatio*) și reproducția¹⁹. Foarte cu folos lucrează în slăbiciunea peste tot. Pentru aceea mult folosește la aceia, carii s-au slăbit prin beteșuguri îndelungate; prin desfătarea peste fire a Afroditei; prin curgerea sângelui, urdinarea îndelungată; sudori de noaptea; scuipat mult și poluții. Ajută la fâmei în gălbinarea fetească (*chlorosis*). Neavearea lunilor (*amaenorrhaea*), curgerea albă (*Leucorrhoea*), dacă vin din slăbiciune; în nerodire (*Sterilitas*), însă numai atuncea când aceastea patimi s-au născut din o slăbiciune directă (*debilitas directa*), și nu din întărituri sau alte împiedcări. Folosește la toți carii mai întâiu s-au curățit de spurcăciunile dinlăuntru sau prin leacuri sau prin apele mai sus scrise: strică la oameni sângeroși, poliholicoși, melanholicoși și la care sânt supuși *φλόγοσι*, la care au întărituri la mărunții (*Indurationes viscerum*), carii au astupături (*infaretus*, *ἔμφοραζις*), și mai pe urmă la toți aceia strică, carii au mațale necurate și puruioasă.

Toate acealea ce s-au zis despre acest izvor să pot zice și despre acela care să află la preotul cel de legea grecească, la care și deschilinite chilioare să află, în care cu lesnire să poate face cura.

Dietetica trupului și a inimii supt întrebuițarea apelor minerale

Lângă vârtutea și putearea apelor minerale spre răcu-părarea sănătății nimica nu are atâta puteare decât o dietetică cuviincioasă a trupului și a inimii. Odihna ostenitului trup, schimbarea lucrurilor greale cu alte cuprinderi, ce mai mult desfătează decât ostenesc trupul și

¹⁹ Reproducția (*Reproductio*) iaste cea lucrare în trupul nostru, prin care, din cealea ce mâncăm și bem, ce au fost pierdut trupul iarăși să pune la loc.

mintea. O măsură cuviincioasă în toate cealea ce desfătează sânt condițiile supt care poate folosi întrebuințarea apelor minerale. Care nu urmează aceastea, acela nu va afla blagosloveniia și mântuința cu care încununează natura pre aceia ce ascultă poruncile ei.

Cumpătarea în mâncare și în beutură nu să poate destul recomănda. Însă lângă această cumpătare să iai sama și ce fealiu de bucate să întrebuințezi. La întrebuințarea acestor ape să împrotivesc toate acealea care să mistuiesc greu (*aegre digestibilia*), ce încălzesc (*calefacientia*), ce sânt acre (*acida*). De acest fealiu sânt carnea afumată și sărată tare. Bucate grase, lapte acru, caș, legumi greu mistuitoare, aromate tari și rozol; rodurile acre precum sânt chitrele, alămâi și salată cu oțet ș. c.

Când vrei, așadară, a întrebuința aceastea ape, sau pe dinlăuntru ca beutură, sau pe dinafară ca baie, trăbuie să păzești următoarele reguli:

1. Fiindcă răceala nopții apele minerale mai tare le împreună cu părțile sale și fiindcă odihna și somnul de noaptea precum trupul așa și stomahul îl întărește, care dimineața gol de bucate, toată putearea să o poate întoar<c>e spre mistuirea apei, de sine urmează: cum că dimineața de la cincî până la șase ceasuri e cea mai bună vreme spre întrebuințarea apelor atâta dinlăuntru, cât și din afară.

2. Păzește-te de răceala dimineții.

3. De vrei să-ți folosească apa, bea-o lângă izvor. Întrebuințază păhară mici. Du-le iute la gură ca să nu să răsâpească spirtul.

4. Înceape cura cu puțineale păhară, suie-te în toată zioa la mai multe. Cătră sfârșit iară le împuținează. Nice nu gândi că, de vei bea o dată mai multă, mai mult te vei folosi sau vei scurta cura.

5. Întră tot păharul dimineața fă comoție, petrecând așa doao sau trei ceasuri.

6. Fă gustarea dimineții după paharul cel de pe urmă cu o jumătate de ceas mai târziu. Dacă te scalzi înainte de prânz, ia frustucul mai de dimineață.

7. Nu dormi înainte de prânz, că de aici să nasc dureri la cap, amețală și ades și cataruia.

8. La prânz mănăcă cu cumpăt, nu te înșela prin apetitul ce-ți fac apele. Păzește-te de mâncările ce am zis mai sus.

9. La masă bea vin cu apă curată sau borviz²⁰, și apa singură, și borvizu singur strică, că amândoa aduc nemistuire.

10. Odihnește puținel după prânz, însă nu dormi, caută apoi desfătare în soțietate și la muzică²¹. Și, deși tinăr, și nu ești togma misantrop, poți să și joci, însă totdeauna să cugeți la pilda ce zice: Ce-i prea mult nu-i sănătos.

11. Nu mânca sara, sau foarte puținel. Culcă-te mai devreame, ca nu prin scurtarea somnului să tragi trupului acel folos, ce au câștigat prin băi.

Toate acestea reguli și câte s-au zis mai sus în puțințele stihuri le cuprinsă poeta roman; auzi cum cântă:

*In quocunque cupis medico te fonte lavari,
Ut tibi proficiat disticha parva lege.*

²⁰ Aceastea ape, despre care am scris eu, să numesc de obște borviz, de la cuvântul u<n>guresc Bor (*bor*), vin, și viz (*viz*), apă, pentru că aceastea ape au ceva asemănare cu vinul. Eu le-am numit ape minerale și socotesc că nu fără fundament, fiindcă așa le-au numit și le numesc toate națioanele luminate de la înțelesul limbii latinești *Aquae minerales*, și de la natura lor, fiindcă nu toate au gustul vinului, dar toate sânt amestecate cu mineri.

²¹ În patimile inimii, precum iaste întristarea ș. c., a fi de folos adunările frumoasă, muzica, jocul și băile, am văzut mai sus din Omer. Iar despre muzică, însuși S. Scriptură încă ne învață. Așa Saul, fiind trist pentru lăpădarea din tron, nimica altă nu putea să-l mângâie decât chitara lui David. *Cartea Împăraților* 1, cap. 16.

*Quo melius valeas, leges Servato Medentum,
Nec tibi purpurei desit arena Tagi.
Ante tuum corpus praescripto tempore purges,
Quam tu Pæonias ingrediaris aquas.
Nec primum veniens totis utere diebus,
Omni sed fugiens hora sit aucta die.*

Casparus Collinus
de Thermis Sedunorum^[18]

**CULTURA ALBINELOR
SAU ÎNVĂȚĂTURA DESPRE ȚINEAREA
STUPIILOR ÎN MAGAȚINURI.**

Pentru toate părțile, după care, de la 25 de matche bune, într-un timp de mijloc, bun pentru albini, o sută, iară într-unul bun și mănos de miare, douo sute de florinți în bani de convenție se poate căpăta și toate matchele iarăși întregi și în bună stare rămânea. Tradusă și prin iscusința din mai mulți ani cercată și pentru folosul de comun întocmită prin Ioan Tomici, Protopresviterul Caransebeșului, și al c<institelor> Consistorii al Verșețului asesor. La Buda, cu tipariul Crăieștei Universitate din Pesta, 1823*

Leaneșule! Mergi la albină și vei vedea cât iaste de lucrătoare și cât de curat lucru face, ale căriia ostăneală împărații și proștii le aduc spre sănătate și de toți iaste mărită și iubită, măcar că iaste și slabă de putere; ci, pentru înțelepciune cinstindu-o, o au luat înainte. *Pild.* Cap 6, viers 8^[1].

Budae, die 17 novemb. 1823

Imprimatur

Georgius Petrovics, m<anu> p<ropria>

Libror. Censor

Înainte-cuvântare

Nu iaste de lipsă a arăta aicea bunătatea și folosul care aduc lumii vreadnicile și bărbatele albini, căci aceeaa au cunoscut lumea de demult; și nu numai de oamenii cei proști sânt iubite, ci și de împărați sânt eale cinstite și

* Transcriere și note: Gh. Chivu, Doina Grecu.

pretutindenea, încă și cu daruri pe unele locuri, încredințate; ci, cu durere de inimă iaste a le jeli pentru că nu sânt de oameni pretutindenea după vrednicia lor căutate, nici după osteneala lor răsplătite.

Obiceaiul de a scoate în primăvară stupii săi și în stupină sau în fieștece loc fiecum a-i așăza, a-i râteza și, după aceea, până la vremea roirii, fără trebuincioasă căutare și grijire, așa zicând în numele Domnului a-i lăsa, iară în vremea roirii câtă trei și mai mulți roi dintr-o matcă să iasă a slobozi, și, ce e mai rău și păcătos, în toamnă matchele sale cele mai bune, cu albini cu tot, fără nici câtă milă a le ucide, și ceale mai slabe, pentru mai departe plămădirea, spre iarnă fieunde, pre seama hârților și a altor nepriateni ai albinilor a le lăsa, cine nu priceape că iaste rău și nefolositoriu? Și nu numai iaste nefolositoriu, ci și primejdios și stricătoriu, pentru că stupariul, scoțând matchele ceale bune din număr, cu ceale slabe se bagă pre sine în primejdie de a-și perde toți stupii săi deodată, deacă se va întâmpla primăveara și veara cea viitoare a fi numai ceva zlotoasă, vânturoasă și rea pentru albini.

Ca manipulația albinilor la mai bună stare să se poată aduce, iaste de lipsă a se scoate albinile din coșniți și a se da lor alte lăcașuri, cu care eale mai cu îndemâneală să se poată ocârmui, de nepriatenii săi mai cu sigurație să se poată apăra, de prea multe roire să se poată opri și, în toamnă, prisosințe din miare și ceară fără uciderea albinilor să se poată lua, și matchele iarăși întregi, tinere și bune să poată rămânea; toate folosurile acestea pot să aducă magașinurile care aicea se încredințază.

Nici să se sparie cineva pentru că va pune puțintică cheltuială mai mult la magașinuri decât la coșniți, pentru că albinele, într-însele ținute și după metoda cărții aceștia căutate, în scurt vor întoarce cheltuiala și întreit și împătrat folos de cum ceale în coșniți ținute stăpânului lor

vor aduce. Nici e de lipsă deodată toți stupii, ci în tot anul câtă doi, trei sau mai mulți, după putearea omului, se pot în magașinuri prentoarce. Magașinurile, odată făcute și bine păstrate, sânt trainice și spre mulți ani slujitoare.

Poftesc ca iubitorii de albini cu cărticica aceasta așa să se folosească, după cum eu pre dâșșii cu toată inima iubesc și noroc la ținerea stupilor le poftesc.

Capul întâiu PRESTE TOT DE COMUN ARĂTARE DESPRE ALBINI ȘI ÎNSĂȘIILE LOR

§ 1

DESPRE CEALE TREI PLASE DE ALBINI CE SE AFLĂ ÎN
FIEȘTECARE STUP

În fieștecare popor de albini, care cu un cuvânt stup sau matcă se numeaște, se află aceste trei plase de albini: întâiu, crăița sau muma albinilor; al doilea, trântorii, carii numai până la o hotărâtă vreme în stup se află; și al treilea, albinele ceale de rând și lucrătoare.

§ 2

DESPRE CRĂIȚĂ SAU MUMA ALBINELOR

Crăița, carea pentru statul, gingășia și deschilinirea ei de cătră cealelalte albini cu dreptul așa se poate numi, iaste fața cea mai de căpetenie și mai de lipsă întru un popor de albini; ea poartă ocârmuirea și povățuirea celorlalte albini și iaste sufletul al tuturor celor din stup; fără de dânsa, toate albinele și trântorii stupului se împreșchie și pier.

Ea se numeaște și muma sau matca albinelor, pentru că toate cealelalte albini și trântori din ouăle ei ceale multe se nasc și se plămădesc; în lunile ceale de primăveară și de veară pune ea în toată zioa la 290 de

ouao în căsullii, pintră faguri, și, într-un pătrariu de an, mai mult de 30.000 de albini noi face, care de acolo se poate cunoaște că o matcă bună, care din sine un roi de 12 până la 15 mii de albini în veară au slobozit, la începutul toamnei ceii viitoare nici se cunoaște că au roit, măcar că preste veară a zecea parte din albinele ei de răceli, vânturi, paseri și de alte primejdii la câmp au mai pierdut. O matcă bună, în magaținuri ținută, carea prestă veară nu se sloboade a roi, ci din vreme în vreme magheținuri goale i se subpune, se cuprinde din 30, până la 40 de mii de albini¹. Încă și cu făptura și cu gingășia se deschilinește creița de alte albine; ea iaste la trup mult mai lungă, cam roșiatică și mai gingașă decât cealealalte albini; picioarele ei sânt mai lungi, la unile galbene, la altele roșii întunecate, și umblarea ei oarecum maies-taticească. Capul ei iaste rotund, rostul mai scurt, și fălcuțele și dinții ei nu ca la albinele ceale lucrătoare, ci altmintrelea întocmiți, prin care se arată că dânsa de la Făcătoriul nu iaste zidită spre lucrare și nici poate lucra ea la faguri, ca albinele ceale de rând, ci cu dinții ei poate ucide sau vătăma pre alte mumâni, când s-ar afla de acelea mai multe în matca ei. Ochii ei, ca și a celoralalte albini, se cuprind din multe mii, foarte mici și cu mărunți pieri acoperite, în muchii întocmite oglinduțe, prin care albinele zioa și noaptea, încă și atuncea când ca strugurul înaintea urdinișului cu picioarele una de alta acățate stau, pot vedea și lucra. Aripile ei nu sânt mai lungi decât a albinelor lucrătoare, măcar că la trup iaste mult mai lungă decât acelea, de unde iarăși se poate vedea că crăița din fire nu iaste rânduită, ca alte albini, la multă zburare; cu un cuvânt, din toată făptura crăiței se cunoaște că ea iaste făcută de la Făcătoriul a Toate spre plămădirea și

¹ La un font se socotesc 4000 de albini.

ocârmuirea albinelor, iară nu spre lucrare și adunare; vezi și structura ei, la marginea cărții, nro 1^[2].

Se deschilineaște crăița de cătră albinile ceale de rând și cu tonul său cel de mirare. Ea se aude în mai multe vremi cântând, iară mai ales veara, în vremea roirii, când uneori încă de cu seară dă semn roiului ca să se gătească de roire și când, în timp bun, îndeamnă fiicele sale spre adunare și lucrare, se aude, ca la 6–8 pași departe de lăcașul ei, ca pintr-o trâmbițuică, limpede și gingașă, așa oarecum: tit, tit, tit sunând, care cântare aduce pre socotitoriul om într-o uimire și minunare.

În vremea roirii se află într-alt matcă mai multe mumâni și se aud mai multe cântând: ceale mai bătrâne cântă cu ton mai groscior, iară ceale mai tinere, cu mai subțirel. Uneori se aude crăița cu un ton gros, scurt și oarecum ca o broștițe cântând; atuncea iaste semn bun, căci cântă de bucuriia miarei ceii multe ce are în lăcașul său, și prin aceaea se arată că iaste îndestulată.

Încă și cu plămădirea și creșterea se deschilineaște crăița de cătră cealealalte albini. Cealealalte albini și trântorii se plămădesc din ouăle creiții și să cresc cu mursală mai proastă, între faguri, în căsuliile ceale de rând; iară pentru plămădirea și creșterea unii crăițe fac albinele în osebite și alese locuri, întră faguri, pi la margini, osăbită și mult mai mare și mai lungă căsulie de cum sânt ceale de rând, carea obicinuit țită se numeaște. De aceste țite sau căsulii în unele matche câte doao, trei, în altele și mai multe se află. Deci, când iaste lipsă a se face crăiță noauă, atuncea crăița cea bătrână merge și pune un ou într-o căsulie de ceale mari sau, de nu iaste crăițe, atuncea albinile iau un ou de albină din căsuliile ceale de rând sau, de nu află ou, iau un vermuț micuteal, de 3–4 zile înviat, și-l duc într-o căsulie de ceale pentru crăiță zidite, și acolo cu osăbită grijă și cu osăbită anume pentru dânsa făcută mursală o cresc și o hrănesc și neîncetat preste

căsulie și împrejurul ei se învârtesc și o încălzesc, până când se deplinește și învie. Oul de albină lucrătoare și cel de trântore se aseamnă unei linghini; cel de trântore iaste mai lungureț și bate ceva în galben, iară cel de albină lucrătoare iaste alb și mai rotund. Din oul de trântore nu se face crăița, ci din cele de albină lucrătoare. Iară când va fi perit crăița a vreunui stup și în urma ei nici ou, nici viermuț micutel de albină lucrătoare, din care albinele altă crăiță în loc să-și facă în căsului n-au rămas și nici dintr-altă parte altă crăiță nu ar fi a i se da, atuncea toate albinele acelui stup rămân sărace de mumă și, deacă nu se vor scoate în grabă din lăcașul lor și să se mute în alt stup, ce are crăiță, sau altmintrelea în grabă nu i se va ajuta, atuncea toate albinele acelea se împreșchiază și se pierd, măcar de ar fi lăcașul lor plin cu faguri și cu miare. Crăița are și ac, ca și albinele ceale de rând, însă nu se încumătă așa lesne în ceva a-l înfiga. Ziditoriul au deschilinit-o pre ea și aicea de cătră cealealalte albini, ca să poată mai mulți ani trei și să nu poată așa lesne peri, pentru că cunoscut iaste că albina, prin perderea acului, își pierde și viața; și, deacă și creița așa lesne s-ar încumăta a înfiga acul său, lesne ar și peri și, prin perirea ei, tot poporul ei s-ar piiarde. Drept aceea, crăița atâta iaste de blândă, cât o poți prinde cu mâna goală, o poți cu desfătare de toate părțile privi, te poți juca cu dânsa, o poți și între deagete strânge fără a te teame că va împunge; poate că cineva prea mult și anume o va supăra și îndârji, de-și va slobozi acul său, altmintrelea nicidecum.

Albinele cealea de rând mai lesne se încumătă a împunge, pentru că lor spre aceea s-au dat arma aceea, ca nu numai pre sine, ci și pre muma și vistieria lor de nepriiateni să apere și spre acel sfârșit nici viața să nu-și cruțe. De aceea, albinele în tot anul cu miile dintr-un stup mor și se pierd, și numai un an trăiesc; niciuna nu ajunge doao ierni să vieze.

Iară cinstea, aplecăciunea și supunerea carea să dă mumei stupului de la tot poporul ei iaste nespasă și covârșaste firea. Eu am numit-o crăiță după cum o numesc, în alte limbi, toț scriitorii de stupi; și cu dreptul o numesc așa, pentru că de la poporul ei ca și o împărăteasă se ține, se cinstește și se apără. Spre apărarea vieții ei și, ca mai cu sigurație și fără primejdie printre faguri și unde are lipsă să poată umbla, are totdeauna pre lângă sine un număr de albini alese, vioane și cu ac înarmate, adecă garda ei; acestea se află neîncetat și în toată vremea împrejurul ei, pretutindeana o petrec și o păzesc și, când umblă ea pîntre faguri de pune ouă în căsulii, cealealalte albini, care se află înaintea ei, toate se dau în laturi și cu oarecare înfricoșată cinstire îi fac loc și plecăciune; iară ceale dinapoia ei nu se pot sătura de mirosul ce varsă în urmă și împrejurul ei maica lor, sărutându-i și urmele pre unde ea treace. Mirosul crăiței iaste albinelor atâta de plăcut, cât se pare că eale fără acela n-ar putea sufleți și în simțirile lor iaste mirosul acela așa străbătătoriu, cât, lipsind acela în lăcaș sau în roiu, îndată toate albinele se scândălesc, se turbură și încep în toate părțile cu mare grijă a o căuta; pre miros cunosc eale când iaste muma lor cu dânsăle în roiu și când nu iaste. Cu un cuvânt, albinele atâta crădințe și dragoste cătră muma lor au, cât, pentru bunăstarea și viața ei, a lor însași viață întru nimica o socotesc; și, când se întâmplă în vreo matcă a se găta hraniștea lor și, pierzând și nădejdea de a căpăta de undeva ajutoriu, decât a vedea pre maica lor de foame murind, lasă pentru dânsa puținică miare înderept, ca în urma lor să mai poată câteva zile trăi, și eale, de mâncare mai în vreme oprindu-se, se predau morții înaintea maicii lor. Însă și muma aceasta atâta de mult își iubește ficutele sale, cât pretutindenea, oriunde se întâlnește cu dânselle pîntră faguri, prin slobozirea mirosului din sine le îmbărbătează, prin împreunarea rostului ei cu al acelora le

mângâie și le sărută, și, la o întâmplare ca aceea, când poporul ei de foame va muri, ea în urma lor până atuncea tot jelește și tânjaște, până când și singură de dor și jeale încetează de a mai trăi. [...]

§ 12

DESPRE FACEREA MAGAȚINURILOR DE PAIE

Fiind cineva așa sărac, ca să nu-și poată face magaținuri de scânduri, și totuși ar voi albinele sale, din coșniță obicinuite, în magaținuri să le mute și să le țină, la așa lipsă poate cu puțină ostăneală să-și facă magațenuri și de paie, care tot același folos ca și ceale de scânduri pot aduce, numai cu cât în aceastea albinele nu sânt de hârți așa scutite ca în acealea, și ceale din scânduri fiind dinlăuntru neatede, mai bucuros și mai neîmpiedecat lucră albinele într-însele decât în ceale de paie. Pentru facerea magaținurilor de paie după forma și măsura celor de scânduri, trebuiaște să se facă un model sau călup din trupina unui pom sau arbore gros și în muchii atâta de gros cioplit, cât de toate patru părțile să aibă câte 10 țoli în grosime. Pre după modelu acesta să se învălească o funie de paie până când va ieși de 5 țoli înaltă, adecă înălțimea, după cum s-au arătat sus, la magaținurile ceale de scânduri; caută și fig. IV^[2]. Funia să fie din paie de orz sau de săcară nemlecită și să se facă ca de un țol groasă și, înfășurându-o împrăjurul modelului, să se leage o înfășurătură de alta cu tei, până va ieși măsura magaținului. La aceaste magaținuri nu trebuiesc pringute la margini. Sfârceul se poate prinde și înțepeni la mijloc, pentru ținerea fagurilor. Fundul cel deasupra poate fi ori din ce scândură, și ceale șease sfârceale, după care au a se sili albinele fagurii a mâna, se pot prinde cu cuniceale pre fundul acela dinlăuntru. Iară fundul cel cu urdiniș trebuie să fie făcut ca și cel ce s-au arătat sus, la magaținurile de

scânduri. După poftă și puțință se poate face și aicea, la un păreate, ferestruică de sticlă, adecă cu un cuțit bun se poate tăia fărestruica încă pre model; după aceea uieguța se poate încheia întru un ram împreună cu fundișelul ei, după priceapere, și se poate prinde la locul ei. Cu aceste magașinuri se lucră cu albinele ca și cu ceale de scânduri, cum înainte se va arăta. Și fiind la aseamenea măsură făcute, atâta miare și ceară în sine cuprind, cât și ceale de scânduri.

§ 13

DESPRE FACEREA UNUI MAGAȘIN DE UIAGĂ PENTRU PRIVIREA LA LUCRUL ALBINELOR ȘI PENTRU PETRECANIE ȘI DESFĂTARE

Spre podoaba unei bine rânduite stupini și pentru privirea mai cu amăruntul la lucrul și starea albinelor, se poate ținea un stup sau doi și în magașinuri de uiagă. La un stup trebuiesc 3 magașinuri, care tot așa de lungi și de late și aceaeși formă să aibă, ca și cum sânt magașinurile ceale mai sus arătate; numai cu atâta aceastea de acealea să se deschilinească, cu cât acealea numai 5 țoli, iară acestea 10 țoli înalte, adecă ca 2 magașinuri una de aceastea se cade înaltă a fi. La tot magașinul vin 4 ferestrii de uiagă, la toți 4 pereții, și ferestrele au a fi în lățime 9, iară în nălțime 7 țoli, ca să se poată vedea lucrul albinelor de toate părțile de ajuns; ferestrele de uiagă se prind cu cuiceale dinlăuntru magașinului, iară ceale de scânduri pre dinafară se pun și se alcătuiesc ca și ceale de la cealealalte magașinuri, prinzându-le cu ceva pre dinafară, la margini, ca să nu poată cădea. La magașinul cel deasupra, în care întâia dată se va pune roiul, carele în acelea magașinuri totdeauna se va ținea, să se alcătuiască deasupra lui 6 sfârceale, după cum sânt alcătuite preste magașinul din fig. V. a.a.a.a.a.^[2], ca albinele să prindă și

să mâne fagurii după cum vrei; iară la cealelalte doao trebuie numai câte un sfârce, după cum se vede la magașinul din fig. IV.3^[2], deasupra de ferestrii, ca să țină fagurii să se alcătuiască. Pringuțele ceale de margini și fundul cel deasupra, și cel cu urdinișul din jos se pun și la acestea ca și la cealelalte magașinuri. Întâia dată când vrei să pui albini în acest lăcaș, prinzi roiul în magașinul cel cu 6 sfârceale și deasupra înfundat și dai un loc desfătat și îndămânealnic în stupină sau altundeva, la scuteală. Când vor mâna albinele preste jumătate magașinul acesta cu faguri, atuncea i se subpune unul de ceale numai cu un sfârce. Și când și acesta preste jumătate va fi plin, atuncea să se subpună și al treilea. Într-un timp bunișor pentru albini, pot umplea albinele într-o veară toate trei magașinurile. În toamna viitoare se poate lua magașinul cel mai deasupra plin cu miare, fără nicio albină. Albinele, care în ceale doao magașinuri din jos vor rămânea, cu miarea ce au acolo pot ierna și trei până în viitoarea primăveară. Magașinul cel luat cu miarea deșertându-se și, luându-i-se acuma sfârcealele ceale deasupra, i se alcătuiască numai unul, ca și la cealelalte și, în veara viitoare, după ce vor fi ceale doao pline de faguri, se subpune supt acealea și, cu luarea deasupra și subpunerea de la vale, tot așa se ține acel stup cu ceale trei magașinuri.

§ 14

DESPRE ALTE UNEALTE ȘI SCULE TREBUINCIOASE SAU ÎNDĂMÂNEALNICE LA ȚINEREA STUPILOR

La lucrarea cu albinele următoarele unealte, unele sânt de lipsă, altele îndemânealnice preste ani și în vreamea roirii, care se pot când și când face și aduna, ca să se afle în stupină.

1. Un obrezariu sau și doao și o păreache sau doao dă mănui pentru întrarmarea împotriva albinelor, când umblă cu dânsle veara și când e timpul cald. Obrezariu se poate face dintru un pătrar de rif pânză groasă ceruită (Gewichste Leinwand), un tritel sau a treia parte de un rif Haubengaas (Weiße Haubengaas), carea iaste o pânză foarte rară, albă și întărită, carea fâameile orășenești la ceapse albe o întrebuintează, și un rif de pânză mai proastă și moale. Din pânza cea ceruită se face căciula sau obada, carea vine preste creștet în jos slobozită și subt grumazi îngustată și cosută; după aceea, cu hârtie groasă sau cu altă pânză cleită, ca să stea obada tare, să fie cuptușită. Din Haubengaas se taie după măsura obrazului și a obezii un pietec ca obrazul lunguiat și se prinde în fața obezii, pre unde are a căuta la albini. Iară din pânza cea mai proastă, un tritel să se coasă de marginea obezii supt grumazi, până împotriva urechilor, iară cealelalte doao părți să se coasă de cătră ceafă dinderept, din creștet până iarăși împotriva urechilor, și să mai treacă de un țol și preste ceaealaltă pânză. La capetele pietecului celui mare, de o parte și de alta împotriva grumazului, la umeri, să se prindă câte un rif de pantică sau altă ață groasă, cu care are a se lega cel ce ia obrezariul în cap, împrejurul grumazului și preste pietecul cel de supt grumazi dinainte, sufulcând bine, ca nicio albină la piiale să nu poată intra. Această formă de obrezariu iaste ușoară, și albinele la pânza cea rară, fiind albă, nu trag așa ca la alte obrezare, nici poate intra la obraz. Iară mănuișile să fie de cordovan sau de lână și cu diegete. Ceale de piiale moale și moi direase nu sânt bune, pentru că acul albinelor se împlântă și rămâne în eale, și toate acelea albini mor, iară în ceale de cordovan și de lână, nu. De vor fi mănuișile scurte, să se adaogă cu pânză, ca să treacă preste mâneci în sus, ca să nu poată străbate albinele la piiale. Așijderea, să fie omul încălțat,

nu dăscuț și în izmene, când se întrarmă împotriva albinelor, pentru că numai o albină, de va intra la piiale, poate pricinui împiedecare lucrului.

2. Iaste de trebuință vreo câțva rifi de sârmă sau drot de fer sau de aramă, ca coarda de laută cea mijlocie de lângă cea subțire să fie groasă și în foc arsă. La un rif de acest drot să se lege de amândoa capetele câte un mâniu și să se afle totdeauna 3 sau 4 corzi de aceștea pentru tăiatul fagurilor pinte magașinuri, când va să se ia vreunul cu miare sau când se vor despărți la facerea roiului, cu meșteșug, după cum înainte mai pre larg se va scria.

3. Iaste de lipsă o daltă și un cuțițaș bun, pentru desprinderea magașinurilor la cheptori și facerea loc drotului, ca mai ușor să poată trece pinte magașinuri și prin faguri.

4. Un cuțit strâmb și ascuțit de amândoa părțile la vârș și lung la mâni; și vârșul mâniului să fie de $1 \frac{1}{4}$ țol lat și iarășî bine ascuțit, care trebuiaște la retezarea stupilor.

5. Lut cu balebă de vacă amestecat și bine frământat, pentru lipirea și astuparea răsuflărilor și pre unde ar putea intra furnici la albini, să se afle totdeauna gata, care se poate ținea proaspăt și moale la un loc cam umădos și umbros, îngropat în pământ, lângă stupină.

6. Niște folcuți mici cu o pixă de pleh de fer împrăunați, după cum se veade închipuiți la marginea cărții în figura X^[2], pentru îmblânzirea albinelor cu fum, când iaste lipsă de aceea. Această pixă fieștecare clamfer sau lucrătoriu de pleh o poate și știe face, cu care foarte ușor și cu îndemănare se poate face fum la albini.

7. Râză bătrână, balebă uscată și bureate uscat pentru afumare, de băgat preste cărbuni, în pixă, să se afle totdeauna în stupină.

8. O tigaie cu găuri, de fer sau de pământ, pentru adus jăratec sau cărbuni de făcut fum.

9. Vreo doao sau trei sucituri de răză bătrână, cu păr de om amestăcată și legată, face bună slujbă a scoate albinele roiului din vreo crăpătură sau alt rău loc, când se întâmplă a se așeza; cu fum de această sucitură se silesc albinele a ieși și la alt loc mai bun a se așeza.

10. Vreo doao–trei stropealniți de țeavă, de stropit roiul când se învârtește în aer, ca mai în grabă să se așează, și la alte întâmplări pentru trebuință.

11. Un ciubăr sau orice vas să stea îndămână cu apă în stupină, pre vremea roirii, pentru stropit roiul.

12. Doao scări, una mai lungă și alta mai scurtă, pentru prinsul roilor din vreun arbore înalt.

13. O mătură pentru măturarea stupinei și dinaintea ei, ca să fie totdeauna curată.

14. Vreo doao–trei aripi de găscă pentru măturat roiul în vasul cel de sprijinit și pentru curățit panjenii și alte fărămituri din stupină și de pre fundurile u<r>dinișului.

15. Un firiz bine ascuțit, un ciocănel, vreo 2–3 burghii mai mici și mai mari și câteva cuie de fer, mici și mari, pentru multe trebuinți.

16. Cretă albă pentru însemnat ceva în stupină și pentru presărarea albinelor jefuitoare, ca să se poată cunoaște din cealealalte.

17. Rădăcină de cicoare pentru storârea albinelor jefuitoare, când altmintrelea nu va putea cineva să-și mântuiască stupii de eale.

18. Teasc sau chesuri de pânză pentru stoarcerea cearii și mașine pentru strecurarea miarei, după cum mai nainte se va arăta.

19. Vreo doao, trei sau mai multe văscioare pentru miare, de hrănit cu dânsle albinele ceale flămânde.

20. Vreo câteva oale cu miare curată să se afle totdeauna păstrate, pentru ca la o vreme de lipsă să nu pătimească albinele de foame ș.a. [...]

Iosif Blașcovici

**CULTURA BOMBIȚELOR
SAU ÎNVĂȚĂTURA DESPRE ȚINEREA
ȘI CREAȘTEREA OMIDELOR SAU
GOANGELOR DE MĂTASĂ,**

ca o adăogare mult folositoare lângă ținerea stupilor în magaținuri, tradusă după manipulația cea mai noao și îndreptată a domn<ului> ~, al cultivirei mătasei director, și pentru lăcuitorii din Crăimea Ungurească și pentru școalele românești din ținutul ei, întocmită prin Ioan Tomici, protopresviterul Caransebeșului și al ci<nstitei> Consistorii a Verșețului asesor.

DE CULTURA BOMBICUM.

La Buda, cu tipariul Crăieștei Universitate din Pesta,
1823*

Budae, die 21 Novembris 1823

Imprimatur

Georgius Petrovics m.p.

Libror. Censor

Înainte-cuvântare

Bombițele sânt, după albinii, goangele ceale mai vreadnice de luare de seamă. Măcar că, după părare, mai întâiu putem fi fără de mătasă decât fără de miare și ceară, totuși căutarea și neșătorii mătasei, cum în

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu, Doina Grecu.

patria noastră, așa și într-alte ținuturi și pretutindenea, la așa treaptă au ajuns, cât deacă aceea, prin lăcuitorii patriei de toate părțile și cu toată sânguința, nu se va înmulți, atuncea nu numai în tot anul o sumă mare de bani în țări streine pentru mătasă a treace de lipsă va fi, carii altmintrelea spre bunul de comun între noi ar juca, ci încă și toți lăcuitorii țării de comun și fieștecare deosebi de o agoniseală ușoară și cu bună dobândă împreunată și de hrana cea de toate zilele se vor păgubi. Pentru aceea, cultura bombițelor, ca și a albinelor, pretutindenea ca o agoniseală de mare folos iaste încredințată și de preabunul și mult grijitoriu împăratul și craiul nostru^[1] nu numai încredințată, ci și cu mână de ajutoriu proptită, pentru că pretutindenea prin cetăți și prin orașele ceale mari sânt rânduiți înșpectorii și purtători de grijă pentru creșterea frăgarilor, pentru vinderea seminței și cumpărarea mătasei de la supușii țării, de la carii nu numai cu ușor preț semința bombițelor și, fără nici câtă plată, plante (sade) de frăgari crescuți și povățuire în grijirea bombițelor în toată vremea se poate căpăta, ci și mătasa cea de la bombițele sale căpătată cu foarte bun preț îndată se poate vinde. După *Cultura bombițelor* cea mai noao și îndreptată, a domnului Iosif Blașcovici^[2], după care cărticica aceasta pre scurt și chiar s-au întocmit, de la bombițele unui lot de semință, după metoda acesta fără sminteală crescute și căutate, 60 de fonți de galete^[3] sau coconi¹ de întâia clasă se poate căpăta; și aceasta plasă de galete de la sus-arătații înșpectorii acuma cu 30, până <la> 40 cr<eițari> fontul în argint se plătește, care face 30 sau 40 fl<orini> în argint, iară lotul de semință numai cu 36 cr<eițari> se poate cumpăra. Au nu iaste aceasta mare agoniseală a unei căși? Și care casă nu va putea în tot anul

¹ Așa să numesc bombițele după ce se învălesc, ca oușoarele de golumb, în mătasă.

bombițe încai de la un lot sau barem de la jumătate de lot de semință a le crește și a le griji?

Agoniseala aceasta cu atâta iaste mai mare și mai vrednică de încredințat, cu cât aceea cu puțină grijă și osteneală numai în șapte săptămâni și în așa timp în primăveară se poate plini, când semănăturile câmpului s-au gătat și cealealalte lucruri încă n-au ajuns, adecă de la 20 aprilie până cătră jumătate iunie, la care lucru și femeile, și pruncii casei se pot întrebuița. Deci, casnicul acela sau oricare lăcuioriu al țării carele nu ar pune la socoteală o agoniseală așa bună ca aceasta, din carea încai sarea cea trebuincioasă, porția sau o parte din cheltuiiele ceale de lipsă ale căsii s-ar putea plăti, acela cu însuși fapta ar arăta că iaste un om lenos și nebăgătoriu de seamă de înmulțirea averilor sale și de pofta cea bună a binevoitoriului monarh al său.

ÎNTÂIA DESPĂRȚIRE.

*Despre semănarea, creșterea, împlântarea (sădirea)
și ținerea frăgarilor în bună stare*

1) La ținerea și creșterea bombițelor ce iaste de lipsă mai nainte a se lua în seamă?

Cine vrea în tot anul să se folosească cu mătasa unui număr de bombițe, acela are lipsă a se griji mai întâiu pentru creșterea și ținerea unui număr de frăgari, cu a căroră frunze bombițele sale să poată hrăni. Cu frunza de la 14 frăgari mari, crescuți și învăliți, se pot hrăni bombițele a unui lot de semință; însă, fiindcă pentru traiul frăgarilor nu în tot anul, ci în tot al doilea an au a se despoia de frunze, drept aceeaa îndoit număr de atâta frăgari lipsește a avea. Nu negri, ci albi frăgari să se crească, căci din frunza frăgarilor cu fragile neagre să

capătă puțină, aspră și rea mătasă, carea numai cu prețului de a treilea clasă se se poate vinde².

2) De unde se poate căpăta semință bună sau plante (sade) de feliu bun de frăgari albi pentru hrânirea bombițelor?

Semință bună se poate căpăta din frăgari bătrâni, cu rodul alb, a căroră frunze în anul acela nu s-au cules și fragile până la singură picarea lor din frăgari să se coacă s-au lăsat, după cum mai încolo chiar se va spune. Iară plante crescute și îndată pentru sădirile la locul lor bune se pot acuma de la stăpâniri cu rugăciune, fără plată, în toată părțile în miliție căpăta.

3) Ce plasă de pământ cer frăgarii?

Frăgarii cresc în tot locul și în fieștecare plasă de pământ, însă nu pretutindenea aseamenea buni pentru cultura mătasei. În pământ gras sau umădos cresc frăgarii frumos și fac multă și mustoasă fronză, însă mătasa de aceaste frunze iaste aspră și groasă. Iară frunza frăgarilor din pământul cel mai mârșav iaste mai mică și mai tare, din care mătasa cea mai subțire, tare și lucitoare se agoniseaște. Drept aceaea, frăgariului acela pământ să i se dea, carele iaste la loc zvântat, de soare lucit, și mai mârșav decât mai gras.

4) Cum trebuie grijită semința frăgarilor?

Semința așa se grijeaște: lasă un frăgariu alb și sănătos în veară până atuncea să-și coacă fragile sale, până când vor înceape singure a pica jos; așterne subt frăgariu ponevi și scutură mereu, ca numai fragile ceale bine coapte să cadă; după ce ai ales atâtea frage coapte

² Întru o falce sau lanț de pământ încape 204 frăgari, de 3 stânjeni unul de altul departe împlântați (sădiți); cu frunza acestora se pot hrâni bombițele din 5 loți de semință, de la care 300 fonți galette și pre eale la vreo 200 fl<orini> în tot anul căpăta. Socoteaște: din rodul prunilor, al viilor sau al orice plasă de pomi a unui lanț de pământ, poate-se cu așa puțină osteneală și cheltuială în tot anul atâtea căpăta?

cât îți trebuie, bagă-le într-un vas curat, mlăcește-le bine cu amândouă mâinile, apoi toarnă preste dânsule apă curată, ca a treia parte din acea mlecitură, și lasă o zi și o noapte să stea, ca semința să se mai îngreonează. După trecerea acestui timp, stoarce încet apa cea deasupra seminței și toarnă alta proaspătă, mai multișoară decât întâiu, meastecă mlecitura iară, cu amândouă mâinile, și lasă puținel timp, ca să se așeze semința pe fundul vasului; deci iarăși stoarce apa cea deasupra, păzind ca să nu iasă semința, și toarnă altă apă și, mestecându-o, după ce va sta puținel, iarăși o stoarce. Și cu turnarea și străcurarea aceasta până atuncea pășaste, până când semința va rămânea curată și aleasă din toată carnea și drojdiile fragelor. După aceea, întinde semința pe o masă curată, nu la soare, ci la umbră, în aer, ca bine să se usche și, uscându-se, ține-o într-un ches de pânză, într-o cămară zvântată, până la timpul semănării, care iaste în primăveară, după ce înceată frigul.

5) Cum lipsește a fi grijit pământul întru carele semința aceasta are a se semăna?

Stratul în carele în primăveară semința de frăgariu ai a o semăna trebuie încă de cu toamnă adânc să-l săpi, de rădăcini să-l cureți și așa să-l diregi, ca să nu fie mai gras decât pământul în carele plantele (sadele) într-însul crescute gândești a le sădi; căci toată planta, carea din loc gras în mai mârșav se sedește, tânjește și rău îi merge. În primăveară asemenează stratul acesta cu o greblă și-l fă de un stânjăn de lat și cât vrei de lung; pre mijlocul stratului, în lungime, fă o cărare de doao palme lată, ca să poți umbla pintre plante și mai ușor să le poți plivi și uda, și vei avea doao straturi câtă de doao palme late, în care câtă doao rânduri de plante să poată crește.

6) În acealea doao straturi cum să poate semăna semința?

În fieștecare strat tragi cu sapa doao breazde, ca de doao deagete adânci, și de o palmă și jumătate una de alta îndepărtate; și, ca semânța nu prea deasă în acealea brezde să potă cădea, amestecă-o cu câtva țărână și așa o samână de rând pre mijlocul brezdelor; după aceea, acopere-o cu pământul cel dintr-însele scos, ușurel așezându-l și lăsat până va răsări; de va fi mare uscăciune, trebuie semânța cu apă la soare stătută, când și când, după lipsă, udat. Până în 8 sau 10 zile, semînța va fi răsărită.

7) Până când au să stea plantele în stratul acesta și cum să se caute?

Doi ani au a se creaste plantele în stratul acesta, întru care timp mai adeseori au a se plivi, când și când cu pază împrejur a se săpa și, în vreme prea uscăcioasă, cu apă la soare stătută, după lipsă, a se uda; alt lucru sau pază de frig nu le trebuiaște.

8) Ce trebuie lucrat cu plantele aceastea după treacerea a doi ani?

După ce doi ani plantele în strat au crescut, trebuie de acolo scoase și mutate în răsadniță. Răsadnița trebuie iarăși așa pământ să aibă și cu jumătate de an mai nainte adânc să se sape și să se direagă, ca și cum s-au arătat mai sus (5), la grijirea stratului. Și gropile pentru împlântarea (sădirea) lor îndată după direagerea răsadniței să se facă, ca până la împlântare și mai bine să se direagă; și toată groapa are a fi de doi pași largă și unul și jumătate adâncă, una de alta trei pași îndepărtate.

9) Când și cum să se pună plantele (sadele) în gropile răsadniței?

În toamnă, după ce au căzut frunza, sau mai bine în primăveară, până încă n-au dat mustul în mișcare, întru acest chip: ia o lopată de fer și, cu pază, ca să nu vatămi rădăcinele, scoate din strat atâtea plante, de ceale mai bine crescute, câte socotești că poți întru aceaeși zi să le

așezi la locul lor în răsadniță. Taie rădăcina cea din mijlocul fieștecării plante, ce au crescut drept în jos, cu un cuțit bine tăietoriu, până la doao degete sub rădăcini, și alte rădăcini care să vor fi cumva vătămat, scoțându-le, iarăși le taie, în cât sânt vătămate, și de alte rădăcini uscate sau ațoase le curăță. Curăță și planta de lăstarii cei în laturi crescuți, deacă se face lucrul acesta în primăveară; iară deacă în toamnă, lasă curățirea lăstarilor până în viitoarea primăveară. După aceea, umple gropile pre jumătate adâncimea lor cu pământ de cel dintr-însele afară scos și așeza fieștecare plantă în groapa sa atâta de adânc, cât au fost în strat; întinde rădăcinile după cuvi-nță împrejur, presară preste dânsle pământ mărunțat și așează ușurel pământul preste rădăcini, ca să nu rămână undeva goale; după aceea, umple groapa mai departe cu de acelaș pământ, calcă-l ușurel cu piciorul împrejur și udă-l îndată cu apă ușoară, carea o zi sau mai bine la soare au stătut, ca rădăcinile încă mai bine să se așeze, și așa le lasă, neudându-le mai încolo. Plantele (sadele) care vor fi prea mici de sedit, lasă-le încă o jumătate de an în strat, ca să se mai împuternicească, și atunci să le premuți în răstaniță, după acest mod:

10) Cât și cum au a se griji premutatele plante în răstaniță?

Vreo 6-7 ani au plantele, până la sădirea lor la locul cel de stătut, a se creaște și a se griji în răstaniță.

În anul dintâiu și al doilea alt lucru nu le trebuie, fără numai a se căuta cu plivitura și de 3 ori, preste veară, a se săpa. Săpătura de toamnă să se facă mai timpuriu, ca preste iarnă să nu între cumva ghietul la rădăcina plantelor; de lăstari să nu se curățe, nici să se pună cuțit pre eale în acești doi ani.

În al treilea an, în luna lui martie, după ce vei cam asămăna pământul împrejurul plantelor, taie toate plantele, de rând, până jos, aseamenea cu pământul, și le

acopere cu puținel pământ, înfingând lângă fieștecare plantă câte un părușel, ca să se știe locul lor până la noao odrăslire a lăstarilor. După puțin timp va da de nou, din fieștecare plantă, 3 până la 4 lăstari, dintre carii cu începutul lui iunie unul, carele mai frumos va fi, să se lasă pentru trupina frăgariului, iară ceialalți să se taie de unde au ieșit. Până în toamnă să se lasă creanga trupinei drept în sus și neîmpiedecată să crească, din vreme în vreme rupând toți ochii sau lăstarii carii vor vrea să crească pre lângă trupina plantei. În al patrulea an, în primăveară, trebuie grijit pentru cununa plantelor, adecă pentru lăsarea ramurilor care au a crește în sus și în laturi, ca frăgariul să crească frumos și nu prea des în ramuri, spre care sfârșit, până încă nu pornește mustul, să se taie vârful trupinei fieștecăroră plante, cât treace preste 5 șuhuri mai sus. În luna lui iunie, lasă numai trei lăstari împrejurul plantei pentru cunună, iară ceialalți toți taie-i de lângă trupină. În ceialalți ani, până vor fi destul crescuți pentru plântare, trebuie acești tineri pomi în toată primăveara căutați, de lăstarii cei prea deși crescuți curățiți, precum și vârfulurile crenguțelor care vor fi cumva degerate rătunse, de trei ori până în toamnă să se sape împrejur și în toată vremea curățiți de buiezi să fie ținuti.

11) În ce loc și cum au plantele a se împlânta la locul ce au de-a pururea a sta?

Locul împlântării nu iaste după voia omului, ci după firea locului, dar, cât e cu putință, să se caute a se pune la loc zvântat și așa dires, după cum iaste pământul în care plantele s-au crescut, după cum și sus (3) s-au arătat. Pre lângă drumurile ceale mari, pre care prea mult se umblă, frăgarii pentru bombițe să nu se sădească, căci frunzele sunt supuse pulberului de pre drum și lipsește totdeauna a se spăla de pulbere mai nainte de a hrăni cu dânselle bombițele; așijderea și pentru aceeași pricină, nici lângă țiglării sau cuptoare de varniță să nu se împlante

(sădească), iară împrejurul vreunii livezi, moșii, grădini sau în curtea besearicilor, a caselor și pre ulițile unde nu umblă multe cară, și așa se pot cu folos sădi și crește. Iară cum au plantele a se împlânta ceteaște sus, la întrăbarea a 5<-a> și a 8<-a> și, după acea învățătură, cu $\frac{1}{2}$ de an mai nainte fă gropile unde socotești a pune frăgarii, însă mai puțin trei stânjeni unul de altul îndepărtați și drept, în rând, după funie să se împlânte. Fieștecare groapă patru șuhuri largă și 2 $\frac{1}{2}$ șuhuri adâncă să fie făcută, și pământul dintr-însele să fie scos și împrejurul gropilor să se pună, ca aci, la soare sau ger, să se direagă $\frac{1}{2}$ de an, până la împlântare. Ramurile ceale pentru cunună lăsate să se rătungă până la 3-4 sau 5 ochi, iară ceale mărunte de tot să se taie, rădăcinile în groapă frumos să se alcătuiască, și planta în locul nou așa să se tocmească a sta, cum au stătut cu fața în răsadniță, numai 1 țol mai adânc să se așează și cu pământul cel din gropi scos să se umple, păzând ca nicio rădăcină să nu rămână goală.

12) Cum de aci înainte în toate timpurile au a se grijii frăgarii?

După ce ai împlântat frăgariul sau orice pom la locul său cel de trai, să nu socotești că acuma ți-ai luat grija de pre cap și alte nu ai, fără a te folosi din rodul sau frunza lui. Se cade în toată primăveara a lua frăgarii de rând în vedere și de lăstarii cei deși, sau prea în jos cătră pământ, sau ca fusele în sus crescuți, trebuie curățiți; așijderea și vârfurile celor uscate până la locul cel sănătos să se taie și să se caute ca cununa pomului nici prea tare în laturi, nici prea în sus, ci frumos și învălit se crească, și soarele de toate părțile și pintre toate ramurile cu razele sale să poată străbate.

13) Nu s-ar putea și prin oltănire a se înmulți și îmbuni frăgarii?

Se poate și aceea, încă mai vârtos prin oculație, în al 3-lea sau în al 5-lea an după ce s-au împlântat la locul lor;

și, fiindcă cu ocultație cu mugure sau oltuirea pomilor cu plante toți pământeanii sânt cunoscuți, deci aici nu află lipsă a da osăbită învățătură.

14) Cum se pot crește frăgarii pre șanțuri în loc de gard sau în șpalire?

Plantele, în strat, după întrăbarea a 7<-a> crescute, nu se mută în răstaniță, ci îndată în breazda gardului sau a șpalirului, unde de-a pururea au a sta, se sădesc, care breazdă sau șanț iarăși cu jumătate de an înainte are a se face, și într-însele de 2 șuhuri o plantă de alta depărtate să se tocmească și neîmpiedecate până atuncea să crească așa, până vor fi de 6 sau 7 șuhuri în sus crescute; atuncea să li se rătundă vârfurile și, de aci înainte, în toată primăveara cu foarfecile ceale mari să se rătundă, cum deasupra, așa și pre margini. Crengelile ceale de prin mijlocul acestor plante slobod frunza mai în vreme și mai bine se pot scuti de frig și de brumă.

15) Care sânt beteșugurile frăgariilor?

Frăgarii sânt betegi când să află plântați în locuri care lor nu priiaște și când sânt puși prea deși sau prea aproape unul de altul, ca să nu-și poată întinge ramurile sale de voie și soarele de toate părțile să-i poată luci și prefira, când fără pază se curăță de creange și în tot anul de frunze se despoaie, nelăsându-i câte un an ca să odihnească, căroră beteșuguri niminea altul, fără însuși stăpânul lor iaste vinovat. Singur mușchiatul se stârnește din sugrumarea mustului frăgariului; pentru aceea, când la vreunul se arată mușchiare, trebuie acela să se radă jos și trupina cu apă curată să se spele. Iară pre scurt a zice, frăgarii sânt supuși betejugurilor ca și alți pomi, de care ca și aceia au a se căuta și a-i vindeca.

A DOAO DESPĂRȚIRE. *Despre cultura bombițelor*

1. La cultura bombițelor ce iaste de lipsă a se lua în seamă?

Ceale mai de căpetenie și foarte trebuincioasă luări de seamă la lucrarea cu bombițele sânt aceaste următoare:

Întâiu: la casa sau locul în care bombițele au a se crește;

A doao: la unealtele ceale trebuincioase la ținerea bombițelor;

A treia: la clocirea semințelor și aducerea înviatelelor bombițe, ca, la o vrâstă, împreună să se crească;

A patra: la somnul sau fireasca dormire a bombițelor, până la închiderea lor;

A cincea: la hrănirea lor;

A șeasa: la gradul căldurii cel trebuincios;

A șeaptea: la ținerea curăției în casă și pre așternuturile bombițelor;

A opta: la lipsa de aerul curat;

A noao: la închiderea bombițelor și alcătuirea patului pentru acea treabă;

A zeacea: la betejugurile și vrăjmașii bombițelor.

§ 1

Despre casa sau locul în care bombițele au a se crește

2. Care loc iaste mai bun pentru creșterea bombițelor?

Țiitoriul de bombițe mai întâiu are a se griji pentru o sobă sau casă curată și largă, la loc zvântat așăzată și, de iaste cu putință, cu fața și ferestrele să fie cătră răsărit, de multă umblare și tocare depărtată, să n-aibă vreun miros greu, de șoareci, hârți, furnice, hoară și pasări să fie scutită și cu cuptoriu pentru încălzit căștigată. Ferestrele să fie și cu table sau funduri pre din afară căștigate, ca prin mijlocirea acestora să se poată opri întrarea razelor

de soare la bombițe; și, pentru ca trebuinciosul aer mai slobod să poată răcori bombițele, sânt de lipsă ferestrii nu numai la părețele sobii cel de frunte, ci și la cel din dos.

3. Cât de largă și înaltă să fie soba în carea bombițele a unui lot de semință ușor să se poată crește?

O sobă de 2 stânjeni largă, 2 ½ lungă și unul înaltă, cu o fereastră mai mărișoară în fruntariul și în dosul cășii câștigată, ajunge pentru creșterea bombițelor de la un lot de semință, iară când cineva ar vrea în tot anul doi, trei sau mai mulți loți de semință a bombițelor să clocească și să crească, atuncea și soba mai mare lipsește să fie. Într-o sobă de 3 stânjeni largă și patru lungă, se pot crește bombițe de 2 și 3 loți, la care doao ferestrii de cătră frunte, cu funduri, și alte doao din dos a fi se ceare.

§ 2

Despre unealtele la ținerea bombițelor trebuincioase

4. Cum trebuie să fie polițele și așternuturile pre care au bombițele a se crește?

Cine vrea cu folos și cu îndemâneală să țină și să crească bombițe, acela trebuie să aibă anume atâtea polițe și așternuturi, după câți loți de sămință în tot anul vrea să crească, și aceastea să se poată desface, ca după sevârșirea lucrului mătasei să le poată rădica și la loc bun, până la altă trebuință, să le pună, și casa spre altă lipsă până atuncea să se poată întrăbuița.

Aicea vom arăta câte polițe și așternuturi trebuiesc la un lot de semință și cum acealea au să se facă?

Pentru bombițele a unui lot de semință trebuie să se facă o poliță cu opt așternuturi, deacă va fi soba în carea se cresc bombițele de vreo 9 șuhuri de naltă; iară de va fi mai scundă, se pot face doao polițe câte cu patru așternuturi. Polițele să fac ori de ce plasă de lemn, iară așternuturile ceale de trestie sânt mai bune și ușoare și

nici sânt cu cheltuială împreunate, nici cuprind mult loc unde au a se ținea până la altă trebuință, ci se pot împătura, și aerul poate intra la bombițe și pre din jos și nu se încintă balega lor așa lesne ca pre scânduri.

5. Cum au a se face polițele?

De va fi soba 9 șuhuri înaltă, trebuie pentru o poliță doao lemne în patru muchii cioplite, câte de 8 șuhuri lungi, și 4-5 țoli groasă, în care au, cu un sfredel mare, câte 8 găuri în aseamenea depărtare una de alta a se sfredeli și în fieștecare gaură câte un cuiu ca la $\frac{1}{2}$ stângen de lung a veni, care cuie sau brață bine trebuiesc țăpenite, pentru că aceastea vor fi brațele ce au a ținea așternuturile cu bombițele. Găurile ceale mai din jos au a fi de $1 \frac{1}{2}$ șuh de la pământ în sus rădicate, iară cealealte câte de un șuh mai în sus; aceaste doao așa îngăurite lemne, sau mai bine a-i numi stâlpi, au a se încheia jos pre o talpă de un lemn ceva mai gros, 4 șuhuri unul de altul depărtați, care talpă are a fi de un stângen de lungă și, ca să poată sta pre podul sobei neclătită și nerăsturnată, să se încheie, la amândoao capetele talpei, doao lemne de aceeaș grosime și 4 șuhuri lungime, în cruciș; această poliță iaste umblătoare și deșchizetoare și ține 8 așternuturi, pre care bombițele unui lot de semință comod se pot ținea și creaste. Iară de va fi soba mai scundă, atuncea se pot face de aceastea polițe doao, numai câte cu 4 așternuturi.

6. Cum se pot face așternuturile de trestie?

Pentru o pătură sau un așternut, ia 100 de jorzi (fire) de trestie care sânt mai groasă și, despoindu-le de frunze, scurtă-le, ca să rămână șapte șuhuri de lungi; după aceea, ia patru lătezi din care doi câte de un stângen, și doi câte de patru șuhuri să fie de lungi, și-i încheie la capete cum se încheie stâlpii unii uși, pentru ca pre acești lătezi să poți mai lesne țeasa păturile ceale de trestie. În loc de urzeală și de legat trestiiile una de alta, sânt de lipsă 8 fire de ață groasă sau șpagat, câte 3 stângeni de lungi.

Pentru prinderea acestor 8 fire de șpagat, trebuie în amândoi lătezii cei lungi câte 8 cuie în asemenea depărtare unul de altul, numai atâta de afund a se bate, cât să rămână capetele lor de un deaget afară; prinzându-se fieștecare fir al șpagatului de capete cuielor a unui lătez, se întind și se prind de cealealalte cuie a celuiialalt lătez și șpagatul carele rămâne mai lung trebuie pentru legarea firelor sau a jordițelor de trestie una de alta, până se va găta pătura. Acuma doi înși încep de o parte și de alta a țease pătura, puind jordițele nu tot cu capetele ceale groasă la o margină, ci schimbându-le și legându-le aproape și des una de alta, ca să nu se desșire, și tot așa urmând, până va fi așternutul $\frac{1}{2}$ de stângen lat și 7 șuhuri lung; atuncea să se leage șpagatul la capete bine și, cu un topor bine ascuțit, să se asemeneaze așternuturile la amândoa capetele, păzind ca trestia să nu se zdrucească. Așternutul cel dintâiu va fi mai cu greu a face, iară după aceea așa ușor va fi lucrul acesta, cât și pruncii jucându-se îl vor face (așternuturi de acestea pentru bombițe se pot face și din nuiele de răchită, împletindu-le ca tărgile, însă acealea sânt mai cu greu de șters și de u<m>blat cu eale), care așternuturi se așează în soba bombițelor, la vreamea sa, pre poliță, și așa se tocmesc, ca să fie loc pre după eale de umblat cu bombițele.

7. Ce feliu de mașină trebuie la clocirea ouălor bombițelor?

Mașina cea pentru clocirea seminței după metoda acesta poate fi mai mare sau mai mică, după măsura seminței carea vrea cineva a o pune să se clocească. Pentru un lot sau doi și trei de semântă, mașina se poate face dintru o scândură de brad carea va fi de un șuh lată și $\frac{3}{4}$ sau un țol groasă și asemenea ghiluită; din aceasta să se taie cu firizu doao bucăți câte de un șuh de lungi. Bucățile aceastea taie-le cu firizul și pre mijloc în lungime, apoi le încheie cu cuie în 4 muchii, cum sânt magașinurile ceale

pentru stupi făcute. Mașinei aceștia trebuie făcut un fund de pânză nici prea groasă, nici prea subțire, ci de mijloc, care bine să fie întinsă și cu cuie prinsă pre marginile mașinei. Iară fiindcă mașina aceasta are a sta ca o candelă în aer rădicată până când se clocește sămința bombițelor, drept aceea la gura ei, în toți patru părții, la mijloc, cu o burghie să se fac găuri în care doao șpagate câte de 2 șuhuri de la o gaură până la alta în cruciș să se lege și, la mijlocul șpagaturilor, unde se îmbină și se bărbăresc deasupra mașinei, să se lege un șpagat mai lung, cu care se va anina mașina pînre un belciug la grindă alcătuit și, după ce mai sus de jumătate înălțimea sobei va fi de la pământ rădicată, să se poată prinde și lega de un cuiu care în păreate la o margină va fi bătut, și, la trebuință, iarăși să se poată în jos slobozi; cu un cuvânt, ca o candelă să se poată sui și pogori.

§ 3

Despre semință și clocirea ei și despre aducerea bombițelor ca întru asemenea vrastă să se poată creaste

8. De unde se poate căpăta bună semință și pre ce se cunoaște bunătatea ei?

Semință bună se poate căpăta de la înșpectorii cei anume rânduți pentru cultura bombițelor de mătasă, prin orașale ceale mai mari, iară semința se ține aceea a fi bună, carea se arată albastră, în fața cenușii bătând și, când spargi o bombiță între unghii, o umezală cam cleioasă, ca albușul de ou, dă din sine și, când o bagi într-un păhar cu vin, se așază în fundul păharului; iară care înoată pre deasupra vinului, aceea trebuie lăpădată, că nu iaste bună. Cine cumpără semința mai timpuriu, până la timpul clocitului o poate ținea într-o cutie sau pixă la loc rece și zvântat, în cămară.

9. Când iaste timpul cel mai bun pentru clocitul seminței?

Timpul cel mai bun pentru punerea ca să se clocească semința bombițelor iaste atuncea când frunza frăgarilor înceape a ieși, dar și aicea trebuie să fie omul cu grijă, căci uneori căldura primăverii momeaște ieșirea frunzelor mai timpuriu, și după aceea vine un ger sau o brumă și strică frunza cea tinără a frăgarilor, în care timp, deacă bombițele vor fi înviat, neavând cu ce se hrăni, până la scoaterea altor frunze de nou, toate se sting; deci nu trebuie grăbit cu clocirea seminței, până nu se va vedea la frăgarii cei la câmp împlântați (sădiți) și la vrâsta lor ajunși, doao și trei frunze ieșite; însă nici cu întârziarea să nu greșești, pentru că, deacă la înviarea bombițelor vor fi frunzele frăgarilor prea mari, atuncea bombițele ceale acum tinere nu le pot mânca cu folos pentru mătasă. De la 20 până în 30 aprilie, după calendariul nostru, iaste timpul cel mai bun de a pune semința să se clocească, iară mai încolo iaste târziu.

10. Cum se poate cloci semințe, ca bombițele la aseamenea vrâstă să se aducă?

În zioa în carea vrei semința să o pui în mașină ca să se clocească, încălzești dimineața cuptoriul nu prea tare, ci numai atâta căldură să faci în sobă, cât are o zi de primăveară, când iaste vremea cea mai bună, sau cum se cade să aibă omul căldura când zace în așternutul său culcat. (Cuptoriul cel de pământ iaste mai bun pentru treaba aceasta, căci mai mult poate ținea căldura). După măsura termometrului să poate lua al 16<-lea> până la al 18<-lea> grad. Deci, pui semința de bombițe în mașina de clocire și, cu o peană de gâscă, o întinzi rar, preste tot fundul cel de pânză asemănându-o, ca să nu fie undeva grămădită, și o rădici cu șpagatul în sus, până va ajunge preste jumătate înălțimea sobei cătră cerime, și, prinzindu-se șpagatul de cuiul cel din păreate, să se lasă

mașina acolo până la învierea bombițelor, care până în a 4<-a> zi va începe. Până atunci alt lucru nu iaste, fără de cât a păzi gradul căldurii, ca să fie tot într-o asemănare și în toată zioa, o dată sau de doao ori, să se sloboază mașina în jos și semința cu o peană să se mai mestece și să se răsfire ca preste tot aseamenea și potrivit să se clocească, căci această luare de seamă iaste foarte de lipsă la început, pentru ca bombițele la aseamenea vrâstă să se poată aduce. De va fi timpul cald, ajunge dimineața și seara câtă puținel foc în cuptoriu să se facă; în timp de mijloc, se poate face și la amiază puținel, iară în timp prea reace, lipsește și la miezul nopții să se încălzească. Căldura cea puțină și neasemănată întârziază clocirea și pricinuiaste neasemănarea în ieșirea bombițelor, iară căldura cea preste măsură multă aduce lor vătămare și periciune.

11. Pentru ce iaste de lipsă și cum se pot aduce bombițele ca să se crească în aseamenea vrâstă?

Cine nu are grijă a-și aduce bombițele sale la o potrivită vrâstă, acela are cu bombițele sale mai mult lucru, osteneală și piardere de vreme și mai multe săptămâni îi trebuie până la creșterea și săvârșirea bombițelor, iară prin aducerea lor într-o vrâstă, iaste lucru mai ușor, mai fără primejdie și în 44 de zile de tot gata.

Ca să se aducă bombițele la o potrivită vrâstă, lipsește a lua seama: 1) Ca semința, cum am zis sus, la o potrivă și toată aseamenea în trebuincioasa căldură să se clocească. 2) Bombițele cu frunză de frăgari la vremea sa, și iarăși într-o potrivă să se hrănească, după cum la locul său, mai jos, se va arăta. Și 3), adormirea lor cea firească la toate deodată să se aducă, după cum iarăși la locul său învățătură se va da.

12. Pre ce seamne să poate cunoaște semința că e clocită și ce lipsește atunci a lucra?

Căutându-se semința cu căldura și cu amestecarea sa în mașină, precum mai sus am arătat, a treia sau, mai târziu, a patra zi începe semința a albi, și acesta iaste semnul clocitei semință; atuncea slobozi mașina mereuți jos, ia o peană și fă din toată semința un strat, prin mijlocul fundului, în lungime. Stratul acela desparti-l în doao, iarăși în lungime, și fă dintr-însul doao straturi sau șiruri, făcând pintră dânsle o cărare de doao sau trei deagete, și așa vei avea loc gol pentru punerea frunzelor de frăgari, cum prin mijlocul seminței, așa și de amândoao părțile șirurilor, pre fundul mașinei, la care frunze înviatele bombițe au a se trage și, de acolo, cu frunzele împreună, afară a se scoate. Însă cărările pintră semință și ceale de laturi trebuie bine măturate, ca nici o boambă de semință să nu se afle pre dânsle, ci toată semința în ceale doao șiruri adunată să se afle. După despărțirea seminței întru acest chip, să rădică mașina iarăși la locul său și se așteaptă înviiarea bombițelor.

13. Ce lipsește a lucra cu bombițele când încep a ieși din semința cea clocită?

Întru a patra sau a cincea dimineată de la punerea seminței în mașină și după despărțirea seminței în șiruri, de vei vedea că vreunile bombițe încep a ieși din semințe, atuncea îndată culeage câteva frunzișoare de frăgari tineri, și, după ce s-au zvântat de roao, și, tăindu-le cu un cuțit curat și bine spălat, așa cum se taie duvanu, să le preseri pre făcutele cărări, pintre șirurile de semință și de amândoao părțile lor în mașină. Frunzele aceastea vor momi la sine înviatele bombițe, și, când 4–5 de acealea preste vreo frunză vor fi suite, apucând de capătul frunzei cu doao deagete (cu mânille spălate și cu pază, ca să nu mlăcești vreo bombiță), le scoți afară și, împreună cu frunza, le puni pre o masă curată sau mai bine pre o coală de hartie albă, la mărgini împrejur de un deaget înduplecată, ca să nu cadă bombițele, și întru acea zi,

până cătră 4 ceasuri după amiazăzi, tot așa trebuie cu scoaterea bombițelor din mașină urmat; și celor scoasă alte frunze spre mâncare să nu li se dea, fără numai ceale ce s-au scos cu dânsle din mașină. După trecerea a 4 ceasuri, după amiazezi, întru această zi dintâiu, scoate toate frunzele care se mai află atuncea pintre semință din mașină afară, ca bombițele ceale ce vor mai învia până în a doao dimineață să n-aibă ce mânca și ca prin lucrarea aceasta bombițele dintâia zi înviate cu ceale ce vor învia a doao zi să se poată într-una împreuna și la o asemenea vrâstă aduce.

14. Cum trebuie pășit acuma cu bombițele, pentru ca la o asemenea vrâstă să înceapă a crește?

Bombițele din întâia și a doao zi lipsește să se aducă întru o vrâstă; și ceale ce vor ieși în a treia zi, a căroră și numărul mai mare obicinuieste a fi, iarăși întru o vrâstă au a se aduce, însă, preste tot, timpul creșterii cu o zi mai în urmă decât acealea au a se griji, adecă ceale întru întâia și a doao zi înviate vor merge cu o zi tot înaintea celor în a treia zi ieșite, în creștere, în adormire, deșteptare și în închidere, care urmare pricinuiaste mai lesne a se potrivi vrâsta bombițelor și ușurează lucrul cu hrănirea și căutarea lor. Iară ca să se aducă înviatele bombițe în aceste doao plasă de vrâstă, lipsește așa a urma: a doao zi cu de dimineață, după ce s-au luat roao de pre frunza frăgarilor, culegi, tai și preseri proaspete frunzișoare prin cărările bombițelor, cum și ieri, și înviatele bombițe în mașină, care până la 3 ceasuri după amiazăzi pre frunze se vor sui, împreună cu frunzele să se scoată și, de chilin de cătră ceale de ieri, pre altă hartie să se rânduiască și, pre lângă frunza ce s-au scos cu dânsle din mașină, după ce o vor mânca, să li se dea lângă seară atâta frunză tăiată, cât să se poată maiu hrăni o dată, și, așa, întru acea zi vor fi cu doao mâncări hrănite. Bombițelor celor din întâia zi ieșite să se dea întru această a doao zi numai o mâncare,

iară nu mai mult, și așa, acestea, ca și acealea, câtă doao mâncări având, a treia zi într-una se pot împreuna și întru aseamenea vrâstă, până la închiderea lor, se vor crește. Bombițelor care vor ieși în a doao zi, de la 3 ceasuri după amiază până în a treia dimineață, nu trebuie dat nicicâtă mâncare, ci toată frunza ce se va mai afla pre cărări în mașină trebuie scoasă afară, pentru ca bombițele ce vor învia preste noapte cu ceale ce vor ieși în a treia zi deodată să se înceapă a se hrăni. Deci, a treia zi taie și presară iarăși proaspete și zvântate frunzișoare prin cărările seminței, în mașină. Iară bombițele care cu frunze să vor scoate afară să se pună dechilin, pre altă hartie curată, împreună cu frunza lor, și, după ce vor mânca frunza cu care s-au scos, altă hraniște întru acea zi să nu li se mai dea. Întru această a treia zi, bombițele ceale din întâia și a doao zi ieșite au a se împreuna laolaltă pre o hartie, a însămna zioa împreunării lor și a li se da Nro 1, ca preste toată vremea să se poată deschilini de cătră ceale de a treia zi. Celor din a treia zi ieșite să li se dea Nro 2 și să li se însămnează zioa întru carea au înviat. Și așa, pre hartia cu Nro 1 și 2 bombițele cu frunză tină, proaspătă, zvântată și ca duhanul tăiată, până la întâiul somn al lor trebuie să se țină și să se hrănescă. Bombițele ceale în Nro 1 împreunate se hrănesc întru aceasta a treia zi (care lor a doao zi se cheamă) cu doao hraniști, dimineața și lângă seară, iară în cealealalte zile, până la adormirea lor, să se hrănescă de trei ori, dimineața, la amiază și seara. Ceale din Nro 2, a doao zi după ieșirea lor să se hrănescă iarăși numai de doao ori, iară în cealealalte, până în adormirea lor, carea cu o zi în urma celor dintâiu va urma, cu a treia hraniște. Hraniștea să li se dea după cât pot mânca, în 3 ceasuri odată. Frunza să se presare preste dânselile întru o protivă, ca toate aseamenea să poată mânca și cu căldura ce s-au arătat

mai sus au iarăși aseamenea a se căuta, pentru ca somnul lor la vreme și aseamenea să le cuprindă.

15. Mai iaste ceva a se lua în seamă până la întâia adormire a bombițelor?

Iaste a griji ca bombițelor să nu lipsească frunză pentru mâncare, căci să poate întâmpla ploaie, când frunza din frăgari nu se poate culeage cu așa folos ca în vremea bună; pentru aceea, întru acest period al tinerilor bombițe, pre vremea bună să poate mai multă frunză culeage, ca pentru o zi sau și pentru doao să se afle, care frunză, ca să nu se strice sau să se aprindă, să se bage în oale curate, însă nu ude, nici prea îndesate să fie și, acoperite bine, în podrum sau la un loc răcoros până la lipsă să se țină. De se vor arăta acuma bombițele negricioase la față și ca sometul (cadifa) lucitoare, atuncea iaste semn că sânt bine clocite și bune; iară de vor bate tare în roșu, iaste semn că bombițele nu sânt de laudă.

§ 4

Despre somnul sau dormirea bombițelor

16. Ce iaste somnul bombițelor și de câte ori adorm eale până la închiderea lor?

Somnul bombițelor iaste o firească a lor adormire, întru carea vreme se despoaie eale de pealea cea bătrână și în alta, mai largă și mai deșchisă, se schimbă. Această dormire, de la ieșirea până la închiderea bombițelor, de patru ori se întâmplă: întâia oară dorm eale numai o zi și noapte, a doao oară, doao zile, a treia oară, trei, și a patra oară, patru zile și atâtea nopți. De se vor căuta bombițele cu căldura și cu hraniștea după învățătura cărții aceștea, atuncea, de la o deșteptare din somn până la viitoarea adormire, șeasă zile sânt eale deșteptate, și a șaptea zi adorm. Când va să le cuprindă somnul, încă cu o zi mai

nainte încep a piarde pofta de mâncare; aceasta se arată în a 6<-a> zi de la deșteptarea cea din urmă și, din cauza aceasta, în fieștecare a 6<-a> zi, nu de trei, ci numai de doao ori bombițele au a se hrăni; în a șapta zi înceată cu totul de a mânca, stau într-un loc, rădică grumazii în sus și mișcă din cap în toate părțile și la trup se arată ceva a fi mai umflate, prin care semne se arată că eale acuma vreau la odihnă să se lasă și până la deșteptarea lor poftesc a fi lăsate în pace și să nu fie de niminea smintite.

17. Cum se aduc bombițele, prin fireasca adormire, ca într-o aseamenea vrâstă să crească?

Cu hrănirea la vremea sa, după cum mai jos (19) se va arăta, se pot aduce bombițele ca într-o zi toate să adoarmă, adecă în zioa a 7<-a> de când s-au deșteptat din somn; deci, în zioa a 7<-a> a adormirii, nu li se dă nicicât hraniște, ci se lasă în pace până vor adormi toate. În zioa deșteptării nu li se dă de mâncare până iarăși toate vor fi deșteptate, fără numai la a 4<-a> adormire, carea iaste cea mai de pre urmă a lor, de se vor vedea vreunele pintre ceale multe adormite că încă sânt deșteptate și ca și când ar ceare mâncare arătându-se, pre aceastea trebuie culeasă încă întru aceaea zi a adormirii, înainte de amiazăzi, și într-un deschilinit loc hrănite, pentru ca să nu smintească, ci să ajungă pre cealealalte sorori cu vrâsta, până la mai de pre urmă deșteptare, ca mai potrivită să se poată aștepta închiderea lor.

§ 5

Despre hrănirea bombițelor

18. Ce trebuie luat în seamă preste tot la hrănirea cea cu folos a bombițelor?

Preste tot de comun să se ia netrecut în seamă: 1. Ca frunzăle de frăgari să fie întregi, sănătoase, zvântate, proaspete sau încai în oale curate bine acoperite și la loc

răcoros ținute, pentru că ceale mlecite, veaștede, aprinse sau pătate, bulbărate, galbine, ude sau de grindină bătute sânt otravă bombițelor. 2. Hraniștea bombițelor să se potrivească la vreamă și într-o asemenea, după vrâsta și putearea lor, pentru care frunzele au a se presăra preste bombițe într-o asemenea, nu într-un loc să fie prea multă, ca unele bombițe să mănca mai mult și să prea crească cu vrâsta, și în alte locuri să fie mai rari, ca alte bombițe să n-aibă de ajuns și să rămână cu vrâsta înderăpt. Și iarăși, să nu li se dea prea multe frunze deodată, nici iarăși prea puține, ci, după cum li se vede pofta și putearea, din vreamă în vreamă de a mânca (afară din cea din urmă deșteptare, că atuncea li se dă cât pot mânca, și zioa, și noaptea). 3. Până când sânt bombițele tinere, cu frunza iarăși tină, din frăgarii cei mai tineri să se hrănească și, adecă, de la ieșirea lor din semință până la întâia adormire, cu frunze tinere și ca duhanul tăiate; de la întâia deșteptare până la a doao adormire, cu frunze tinere întregi, iară nu tăiate; și, de la a doao deșteptare până la a patra adormire, cu frunze din frăgarii de mijloc crescuți sau cu frunze mai bătrâne, după vrâsta bombițelor, iară după cea din urmă deșteptare până la învălirea bombițelor, cu frunze bine coapte, cât de tari și din frăgarii cei mai bătrâni culease, de voie să se hrănească, pentru că de la hrănirea cea bună și de ajuns atârnă câtățimea și bunătatea mătasei.

19. Cum trebuie hrănite bombițele deosebi în fieștecare period al deșteptării lor.

În fieștecare period, întâia zi a deșteptării lor din somn, au a se hrăni bombițele numai o dată, adecă la amiază sau după ce toate se vor deștepta; a doao, a treia, a patra și a cincea zi, câte de trei ori, dimineața, la amiază și lângă seară, iară în a șeasa zi, când se gată de adormire, să se hrănească de doao ori, înainte de amiază și lângă seară; iară în a 7<-a> zi, când vreau să adoarmă,

niciodată; după a patra deșteptare din cel mai de pre urmă somn, întâia zi a deșteptării, o dată; a dooa, a treia și a patra zi, de trei ori; iară de la a 5<-a> până în a 9<-a> zi de atâtea ori și cu atâtea bune și coapte frunze, zioa și noaptea, bombițele să se hrănească cu cât vreau eale a mânca, sau la toate trei ceasuri o dată, pentru că acuma mănca eale cu așa poftă, ca și când n-ar mai avea saț; întru acest period atâtea frunze cheltuiesc, cât au cheltuit în toate cealealalte trei perioduri. Nici trebuie cruțat acuma frunza sau osteneala cu dânsele, deacă voiești să capeți mătasă multă și bună.

20. Cum se pot culeage frunzele frăgarilor, ca pomul să nu se vatăme și frunzele să fie bune pentru hrănirea bombițelor.

De se vor culeage frunzele prin oameni cu minte și iscușiți în lucrul acesta, atuncea și frunzele vor fi bune și sănătoase, și frăgarii vor rămânea nevătămați; iară de să vor culeage prin oameni leanoși și nebăgători de seamă sau prin prunci, atuncea nici una, nici alta nu se va plini. Frunzele pentru hraniștea bombițelor acealea sânt bune, care se culeg din creangele ceale mai bine de soare și de aer străbătute, care sânt întregi, late și sănătoase; ceale galbine, vetămate sau de grindină bătute nu sânt bune. Culegătoriul să fie curat pre haine și pre mâni, căci bombițele nu sufără mirosurile greale, nici unsoarea. Frunzele cu mâna să se culeagă, iară nu să le tragă de rând, de sus până jos, preste creangă. Creangele, aplecându-le, să se păzească ca să nu le rupă, și, deacă prin toată paza vreuna s-ar frânge, să o taie cu un cuțit bun până la locul sănătos, ca pleaga să nu se întingă înlăuntru pomului. La frunze de pre margini și pre vârfuri cu scara să se suie, pomul niciodată să nu-l despoaie de tot de frunze, ci mai de multe ori dintr-însul să culeagă; nu în tot anul, ci în tot al doilea an frunza frăgariului să se culeagă, ca un an să odihnească, să

capete de nou puteare. Frunzele se culeg după vrâsta bombițelor, la început din frăgarii cei mai tineri, la mijloc, din cei mai bătrâniori, iară pre urmă, din cei mai bătrâni. Frunzele se pun în saci sau în disagi, care nu trebuie tare îndesate, ca să nu se vatăme; frunzele ceale jos picate, deacă sânt sănătoase, să se întrebuintează iarăși pentru bombițe, și, cât e cu putință, pre vremea bună și după ce s-au luat roao de pre frunze, frunzele să se culegă. De vor fi frunzele pulberate, trebuie întâiu să se speale de pulbăr și la umbră bine să se zvânte, după aceea cu dânsel bombițele să se hrănească.

21. Pentru câte zile se poate culeage frunze și cum au a se ținea ca să nu se strice, ci, la lipsă, cu dânsel bombițele să se poată hrăni?

Se poate și iaste de lipsă în vreme bună totdeauna pentru doao sau trei zile frunze să se culegă, ca, întâmplându-se ploaie sau timp slotos, să nu fi împresurat atuncea cu ostâneală și ude a le culeage; aceasta mai vârtos trebuie grijit după somnul cel din urmă, când bombițele mai mult mănâncă. Care frunze mai bine se pot în oale curate (după cum mai sus s-au arătat), bine acoperite, nu prea tare îndesate și la loc cu răcoreală a ținea. Însă la toată hrănirea bombițelor cu aceste frunze trebuie frunzele căutate, ca să nu fie încintate sau altcumva stricate și veștejite, că atuncea trebuie să se lapade și altele bune să se aducă. De vei fi silit a culeage frunze prin ploaie, atuncea mai nainte de hrănirea cu dânsel să le uschi bine pre ponevi, la un loc zvântat.

22. În timpi slotosi sau uscăcioși, ori potu-se cu folos bombițele creaste?

Întru amândoao întâmplările aceastea, de vei păzi următoarele regule, se pot ținea și cu folos creaste bombițele de mătasă, și adecă: 1) în timp uscăcios, fiind frunzele fără puteare, să se hrănească bombițele tot cu frunze proaspete, dintru aceeași zi culese; în toată zioa

cătră amiazăzi și după amiazăzi soba bombițelor pre vatră de 2 și 3 ori cu apă reace din fântână să se ude și aer curat pre ferestrii mai adeseori la bombițe să se sloboadă, ca să se răcorească și de beteșug să se ferească. Iară: 2) În timp slotos sau prea mult ploios, frunza cea atuncea prea mustoasă mai nainte de hrănirea cu dânselle foarte bine să se zvânte, și, de va fi frig, cu căldura după măsura unei zile bune de primeaveară să se caute. De s-ar întâmpla lipsă mare în hraniște, pot trei bombițele într-o zi fără gustare, deacă va fi soba reace, și mai bine să flămânzească o zi, decât cu frunze reale sau stricate să se hrănească. [...]

Ludwig Mitterpacher

**ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE CULTURA SAU
CREȘTEREA FRĂGARILOR ȘI A
VERMILOR DE MĂTASĂ,**

pentru întrebuințarea Școalelor Naționale, de
arhimandritul Ludvig Miterpaher.

UNTERRICHT ÜBER

SEIDENBÄUMER KULTUR^[1].

În Buda, la Crăiasca Tipografie a Universității din
Pesta, 1823*

Budae, die 6 septembris 1823

Imprimatur

Antonius Tumara m.p.

Censor

**ÎNDREPTARE DESPRE CREȘTEREA FRĂGARILOR
ȘI A VERMILOR DE MĂTASĂ, PENTRU
ÎNTREBUINȚAREA ȘCOALELOR NAȚIONALE**
1.

Între tot feliul de lucru cu care se deprind mânilor omenești, pentru om casnic, niciunul nu este mai ușor, nici mai de folos decât cultura sau creșterea vermilor de mătasă, pentru că aci nu se cer puteri mari. De aceea, și pe cei mai slabi îi putem întrebuința la acest lucru, până și pruncii pot lucrul acesta săvârși. Și tot lucru în puține săptămâni e gătit, care tocmai întru acel timp cade, când nu avem niciun lucru la câmp, apoi, cu puțină trudă, mare grămadă de bani se aduce în casă. Lăcuiitorii unelor țări

* Transcriere și note: Crina Pop, Aristina Valea.

foarte tare se îmbogățesc cu aceasta, în care atâta mătăsari sânt câți se află și lăcuiitori întru acea țară, apoi, deși sânt mulți, fieștecarele tot are folosul său. Acum de ce să nu se deprindă săteanul și alții de acest lucru, putând câștiga bani, de care ei mare lipsă au, iară mai vârtos, că cu ajutoriul pruncilor celor slabi poate tot lucrul săvârși și mult va ajuta casii sale.

2.

Dobitocuțele acestea, care ne aduc nouo mătasă, se numără la clasa vermuților din carii ies fluturii de noapte. Se produc acești vermuți din ouțe, prin căldură firească sau prin căldură cu măiestrie, de unde izbucnesc în formă de verme, și cresc în aer curat, amăsurat și cald, și pe lângă hrană bună. Întru aceaea vreme își schimbă pelcuța de patru ori, și foarte curund, adecă în 5 până în 6 săptămăni, de multe ori și mai curund, ajung la mărimea sa cea întreagă; după aceaea, din trupul său slobod, fire de mătasă foarte subțire, tare și lucie, și până atuncea toarce până ce se învăluie în tortul său, și aceaea e casa lui, având formă de ou. Întru acesta fiind de tot închis, își lapădă pelea mai pe urmă și se schimbă în fluture, apoi, rumpând păretele cel tare al casii sale, străbate afară, și fiind slobod, fără să mai mănânce ceva, curund produce ouă și moare. Acești vermuți răsplătesc truda, carea cineva au pus-o până i-au crescut și i-au păzit, dând mătasă cu măsură mare. Deci, ca cineva să capete mătasă multă, subtilă, tare și lucie, să ia bine seama, că acestea toate atărnă de la bunătatea și curățeniia aerului, de la căldura cea amăsurată, iară mai vârtos de la hrana cea bună și destulă.

3.

Vermuții cei de mătasă se hrănesc singuri din frunze de frăgari. Noi douo feliuri de frăgari avem: unii frăgari negri, iară alții frăgari albi. Aceștia se zic frăgari albi, pentru că aduc rod sau fragi albe, iară aceia se zic frăgari negri, pentru că fac fragi negre sau roșii. Vermuții mănâncă frunză de amândouo feliurile, însă niciodată să nu le dăm frunză de frăgari negru, fără numai în cea mai mare lipsă, pentru că mătasa din hrana frăgarilor negri este scorțoasă și flocoasă. Pentru aceasta numai frăgari albi să împlântăm de cei sălbatici și de cei oltoiți. Sălbatici să zic aceia carii numai din sămânță au crescut. Frunze de frăgariu sălbatec pot mânca vermuții până la a treia sau a patra dezpetițare (lepădarea peliței), iară după aceea să li se dea frunze din cei oltoiți, că aceste frunze sânt mai mari, mai tari, și mai cu sațiu; însă de aceea tot putem noi crește vermuții cu folos numai cu frunză de frăgari sălbateci. Pentru aceea, creșterea frăgarilor sau școala de frăgari totdeauna mai nainte să se întocmească, apoi să urmează creșterea vermilor de mătasă, și aceasta atuncea să se înceapă, după ce vom avea frăgari destui de cei buni și de toată vârsta.

Partea întâia.

DESPRE CREȘTEREA FRĂGARILOR

4.

Toată lucrarea aceasta se cuprinde din aceste următoare capete: 1). A produce frăgari din sămânță; 2). Frăgarii aceștia a-i strămuta în școala lor și a purta grijă de ei acolo; 3). De aci a-i muta la locul creșterii lor și a-i curăți cum să crească slobod. Aceasta ce avem de a învăța întru aceasta întâia parte despre creșterea frăgarilor este numai o scurtă arătare sau sinopsis, scoasă din cartea domnului Iosif Blașcovici, carea au tipărit-o în Pesta la anul 1802, sub

această titlă: *Întreagă îndreptare despre modul cel mai folositoriu și mai ușor de a rădica cultura mătăsii*^[2].

Întâia parte despre creșterea frăgarilor.

PENTRU PRODUCEREA FRĂGARILOR DIN SĂMÂNȚĂ

5.

Cum se poate căpăta sămânță bună de semănat frăgarii?

Deacă vrem să câștigăm frăgari buni și de folos, aiștea din sămânță bune se fac. Deci, ca să căpătăm sămânță bună alegem un frăgariu bătrân, sănătos oltoit, care stă slobod afară, și care în anul acela nimenea n-au smult frunzele de pe dânsul, apoi culegem fragi de ceale mai coapte, adecă care cad de sine singure, au care pe ușor scuturându-le pică jos pe un măσαιu întins, apoi le punem într-un vas curat și le zdrușcim cu mânilor, după aceea le turnăm pe un măσαιu curat pus preste alt vas, prin care se va stoarce mustul. Acum, ce rămâne în măσαιu este sămânță mestăcată cu bale și cu peliță de fragi; sămânța de cătră acestea așa se curăță: luom apă limpede într-un blid și, băgând semințele înlăuntru, le clătărim, apoi lăpădăm apa aceea afară și iară turnăm alta limpede prestă ele, și până atuncea tot așa le curățim, până ce apa dimpreună cu sămânța se vede că se așază pe fund, curată fiind. Semințele ceale ușoare și alte pleve, care deasupra de apă înoată, le lăpădăm afară și scurăm apa pe încet; atuncea culegem sămânțele acealea ce s-au așezat pe fundul blidului și le întindem pe o scândură, într-un loc la umbră, unde răcoreaște vântul, ca să se usuce, și adese le întoarcem și le păzim deacă s-au uscat bine; atuncea le punem într-un văsuț deschis, la un loc uscat, unde nu-i nici prea cald, nici, iară, prea frig, fără adeseori trebuie să treacă aerul proaspăt preste dânsule; și așa le păstrăm până la sămănat.

6.

Ce fealiu de loc pofteaște frăgariul?

Frăgariul poate crește ori în ce loc, ci nu se face asemenea folositoriu pentru cultura mătăsii. În locurile ceale grase ori umede se rădică frăgarii cu frunze multe și pline de must, iară în locurile ceale macre aduc frunze scoorțoase și mici, însă cu acestea frunze hrăniți fiind vermuleții fac mătasă subtilă, tare și lucie, iară de după cealelalte frunze aduc mătasă groasă și flocoasă. Despre rădicarea frăgarilor de la întâia naștere a lor, până la vârsta lor cea mai de pe urmă, așa trebuie să înțelegem și să pășim, ca și cu vițele de vie, până ajung de capătă bucium. Locul cel mai bun pentru frăgari este să fie slobod și în fața soarelui, să stea la loc mai înalt.

7.

Când trebuie sămănată sămânța de frăgari?

Timpul de sămănat sămânțele de frăgari sânt zilele ceale calde dintâiu ale primăvării, după care nu avem mai mult a ne teame de brumă.

8.

Cum trebuie să se tocmească pământul de sămănat?

Pământul cel hotărât pentru sămănatul frăgarilor încă de cu toamnă trebuie săpat, de toate rădăcinile curățit și greblit, ca să poată peste iarnă să le străbată vântul, gheața și umezala. Apoi, venind timpul de semănat, împărțim locul acestu în straturi de 3, adecă, de trei tălpi și jumătate de late, lăsând întră ele cărare de doauă tălpi de lată și tragem pe aceste straturi trei brazde, de o talpă una de alta departe, și de doi policari de adânci.

9.

Cum sămănăm această sămânță?

În brazdele acestea răsfirăm sămânța, apoi o acoperim cu pământul cel dintr-însăle tras și pe încet o apăsăm, apoi îndată o și udăm, și după aceea încă în toate zilele facem aceasta până ce nu vor răsări plântuțele; apa să fie din râu sau de cea mai multe zile stătută într-un vas, să o străbată aerul. Acum, ca să nu cadă sămânța prea deasă în brazdele acelea, carea de sine este mănuntă, o amestăcăm cu țărână frecată, în chip de fărină, și așa o sămănăm. Unii murează sămânța mai nainte de ce o samănă câte 24 până la 28 de ceasuri, alții o amestacă cu arină umădă și o lasă 8 până la 10 zile împreună. Acum, au într-un chip, au într-altul de se va face, aceea sămânță mai nainte va răsări decât când are sămâna-o uscată.

10.

Cum am putea noi face ca sămânța mai curund să răsară?

Voind noi ca sămânța noastră să răsară mai curund și să ne producă frăgari fără întârziere, atuncea întru acest chip trebuie să pășim, adecă punem fragi bine coapte într-un vas curat și turnăm apă curată și multă peste dânsule, carea mai nainte au stătut la soare, și le frământăm cu mânilor sau cu picioarele, în chip de aluat, și lăsăm 48 de ceasuri să fermântează. După aceea, stoarcem apa și mestăcăm cătră aluatul acesta, adecă trei pătrare de arină mărunță. Aicea se înțelege așa, că socotim a fi împărțit aluatul acesta în patru părți, apoi atâta arină punem, pe cât fac trei părți din acel aluat, și așa mestecăm tot aluatul cu acea arină sau năsip. După aceasta luăm cu un surcel tot câte atâta din aluat, cât am socoti că în bucata aceea ar fi 8, 10, până la 12 semințe, apoi resfirăm de acestea pe brazdă, una de alta ceva mai

departe, și le astrucăm cu puținel pământ, apoi punem deasupra gunoiu vechiu de cal sau de oi, ci nu mai gros decât de jumătate de policariu, adică, jumătate de lat de deaget, după aceea udăm acestea straturi așa sămănate în toată seara și dimineața, fiind soarele sus. După 8 zile vom vedea plântuțele răsărite, și încă în anul dintâiu vor ajunge la oarece înălțime. De va rămânea ceva din aluatul acela, cât iaste, îl spălăm bine cu apă curată și-l punem să se usuce, apoi îl punem într-un săculeț la aer slobod, păstrându-l pe alt an. După acest mod pășeaște acum și domnul inspectorul de mătasă, din Buda Veche, făcând foarte bun sporiu.

11.

Cum trebuie să pășim cu frăgarii în școala lor, unde au ieșit din sămânță?

După ce au răserit frăgarii, până stau în locul nașterii lor, doi ani nu le trebuie nicio slujbă alta, decât: 1) să curățim locul de toate buruienile adeseori, cât totdeauna să fie curat pe lângă ei, care lucru, mergând pe cărarea cea lăsată ca o cale pintre ei, lesne se poate săvârși, fără de a vătăma aceste plante; 2) pământul pintre frăguți câteodată trebuie greblat; 3) ținând seceta îndelung, udăm pomăriul acesta câte puțin.

Împrotiva frigului de iarnă nu le trebuie nicio apărare, că mai tari cresc frăgarii și mai sănătoși sânt, de se vor deada încă de la întâia creștere a răbda frig și timp rece.

DESPRE MUTAREA FRĂGARILOR DIN ȘCOALA DE SĂMÂNȚĂ ÎN ȘCOALA POMĂRIE

12.

Când trebuie mutați frăguții în școala pomărie?

După doi ani transplântăm frăguții din școala de sămânță în școala pomărie, în loc de aproape, și aceasta

au facem toamna, după ce au căzut frunzele, au încă mai bine primăvara, mai nainte de ce au început a porni mustul. Pentru școala pomărie trebuie așa feliu de loc ales, precum s-au arătat mai sus, la § al 6-lea.

13.

Cum trebuie gătit locul acestu de transplăntat?

De va fi pământul țelină, care niciodată n-au fost lucrat, atuncea trebuie de douo ori să se are, ca să piară toate rădăcinile buruienilor. Apoi, în toată întâmplarea, cu jumătate de an mai nainte săpăm atâtea gropi, câte sânt de lipsă pentru frăguții cei de transplăntat. Gropile acestea trebuie să fie drept pe funie săpate, trei tălpi una de alta departe, douo tălpi de afunde, una talpă și jumătate de adânci. Pământul cel săpat deasupra gropii îl aruncăm lângă groapă chilin, și cel mai din fund, iară chilin, și lăsăm gropile deschise până la timpul de transplăntărit.

14.

Cum transplăntărim frăguții în școala pomărie?

Sosind timpul transplăntăritului, atuncea, cu un săpoiou sau lopată de fer (arșeu), scoatem pe încet frăguții din straturile lor, atâta deodată, câți vom putea îndată să-i și așezăm la locurile lor, că, de vom întârziia cu rădăcinile lor pe-afară, atuncea rădăcinuțele ceale tinere și subțiri ca părul, stând la aer, îndată să uscă cu mare scădere, că acestea sânt gurițele și unealtele ceale moi de căpetenie, prin care se hrănesc plantele. Acum împlem groapa de jumătate cu pământul acelu care l-am săpat de pe deasupra gropii și rătezăm mai nainte rădăcina fusului, carea merge drept în jos, ca la doi policari, după aceea rătezăm și rădăcinile ceale de pe de laturi, încât sânt vătămate scoțindu-le din pământ; după aceasta zmulgem și rădăcinuțele ceale în forma părului, dimpreună cu toate

ceale ce se văd uscate; mai pe urmă curățim și trunchiu de crenguțele ceale de pe vârfuri, de se va întâmpla transplantarea în primăvară; iară de se va întâmpla în toamnă, cruțăm de a reteza crenguțele până în primăvară. Întru acest chip curățiți fiind frăguții, îi așezăm în gropi de jumătate umplute, de trei tălpi unu de altu departe, și nu mai afund decât ce erau în locul său cel dintâiu. Rădăcinile, după cum trebuie, le descurcăm una de alta și le întindem, presărăm țărână deasupra și o aspăsăm cu mâinile cătră rădăcini, ca să nu rămână între ele loc gol; după aceasta, împlem groapa pe încet cu celalalt pământ și-l aspăsăm cu picioarele, și îndată împlem groapa cu apă moale, stătută la aer, și, doară, numai de astă dată, că nici într-un chip nu trebuie frăgarii dădați la udătură. Și aceasta avem aicea a spune, cum că frăgarii trebuie puși după măsura mărimii lor, adecă, cei ce sânt la o măsură de mari îi punem în gropile ceale ce stau într-un rând, iară cei mai scurți, în alt rând, și așa mai departe.

15.

Cum trebuie pomuții aceștia grijiți în cei doi ani dintâiu, în școala pomărie?

Pomuții acești plântăriți, nesmintindu-i, îi lăsăm doi ani să crească în școala pomărie, și nicidecum nu ne atingem de dâșii cu cuțitul. Întru acest timp, numai ce curățim locul de ierburi să fie totdeauna curat, și săpăm pământul mai puțin de trei ori pestă ani, însă nu în toamnă foarte târziu, ca nu cumva să pătrunde ghețușu iernii la rădăcină.

16.

Cum în al treilea an trebuie pășit cu acești pomuți?

În al treilea ani, în luna lui martie, după ce am săpat și am curățit pământul pe lângă acești frăguți, tăiem lăstarii

de la toți câți să văd din pământ ieșiți, și acoperim trupina cu pământ, și punem un bâț de trei policarii mai departe, ca să cunoaștem locul de unde s-au tăiat lăstarii. Unii rătezesc trunchiul până la întâiul sau al doilea ochiu, iară alții lasă trunchiul cei bine crescuți neatinși, și rătezesc numai pe cei slabi. Mai cu rânduială ar fi când tot într-un chip ar merge lucrul acestu, și pe toți pomuții i-ar răteza până la pământ. După vreo câteva zile izbesc 3 până la 4 lăstari, dintre carii cu începutul lui iunie alegem unul carele e mai formos și mai în vârtute, și-l lăsăm să crească în pom, iară ceialalți îi retezăm până la pământ. Acum, fiindcă din acest lăstariu ce va rădica însuși frăgariul, deci nimic nu lăsăm să crească dintr-însul pe de laturi, ci toate frunzale și lăstarii îi rumpem cu mâna; și așa, frăguțul acesta încă în vara dintâiu la 6 tălpi va crește de înalt.

17.

Cum avem a păși mai departe, în al patrulea ani?

În al patrulea ani avem a căuta mai vârtos cum să se tundă frăguții, ca să capete crengile rătunzală, și întru acest chip împedecăm să nu crească întru înălțime. Mai pre urmă retezăm toate crengile, încât sânt mai lungi decât de șase tălpi, și așteptăm ca să crească lăstarii pe lângă tăietură rătund. În iunie îi cercăm, și, tăind cealelalte crengi ce au crescut, lăsăm numai trei care va întocmi rătunzala. În anii cei următori totdeauna primăvara îi căutăm, și tăiem lăstarii cei deși și cei ce înlăuntru rătunzelii au crescut, precum și vârfurile ceale înghețate ale crengilor. Săpăm pământul de trei ori în tot anul și totdeauna îl curățim de buruieni.

DE TRANSPLÂNTAREA FRĂGARILOR
LA LOCUL CEL DE STĂTUT,
ȘI DE PURTAREA DE GRIJĂ DE DÂNȘII
18.

Acum putem, și e de lipsă, ca să mutăm frăgarii din școala pomărie la locul cel de stătut.

Ce loc le mai place frăgarilor?

Locul unde vom muta frăgarii de stătut nu poate fi fiecare. Cărora locul cel apătos și văile ceale aburoase nu le place, nici locul la uliță unde pulberul se pune pe frunze, nici, iarăși, aproape de vreun cuptoriu, unde ard țigle (cărămizi) sau var, unde fumul îmbracă frunzele cu putoare. Fără numai locul cel mai rădicat este mai bun pentru transplântat frăgarii și care stă în aer curat. Săteanul și fieștecarele lăcuitoriu frăgarii să-i plântărească unii prin grădina cășii, iară alții, pe la sălaș și pe la țarină, unde frăgarii și din altă cauză sânt de lipsă, iară mai vârtos, ca niciodată să nu ni se curme frunzele.

19.

Cum trebuie tocmit pământul?

Locul cel de stătut al frăgarilor întru acest chip trebuie să se tocmească: cu jumătate de ani mai înainte de a transplânta frăgarii, trebuie atâtea gropi săpate, câți frăgari sânt de transplântat, și să fie trei stânjeni una de alta departe, să aibă lărgime de patru tălpi, afunzime de două tălpi și jumătate; pământul cel deasupra îl punem într-o parte, iară cel mai din fund, într-altă parte grămadă, din care după aceea cel deasupra îl răsfirăm la rădăcina frăgariului, că este mai roditoriu, iară cel ce au fost la fundul gropii deasupra îl punem. Și lăsăm gropile acestea și pământul să stea slobod la fața soarelui și a aerului, până la transplântat.

20.

Când și cum transplântăm frăgarii în loc deșchis?

Timpul cel mai îndemânatec și modul cel mai ușor de a transplânta frăgarii este acela precum am arătat la § 9, numai fiindcă rădăcinile totdeauna se rătează, așa și dintre crengile ceale crescute, 3 sau 4, trebuie rătezate până la al 2<-lea>, <al> 5<-lea> și al 6<-lea> ochiu, iară crenguțele cealea mici și toți lăstarii, care înlăuntru rătunzelii au crescut, până la trupină trebuie tăiați.

21.

Cum trebuie să pășim cu frăgarii fiind la locul lor cel de stătut?

Nime să nu gândească că, de am făcut toate ceale până aci zise, de aici putem lăsa frăgarii în voia lor. Nicidecum, ci în tot anul trebuie căutat de ei și curățiți de lăstarii cei de nicio treabă, carii în rătunzala frăgariului au crescut, sau în sus s-au rădicat, și totdeauna trebuie cumpătat, ca rătunzala să crească mai înalt, de cât mai înalt, însă, totuși, lățimea aceasta să nu treacă peste doi stânjeni. Și aceeaa aducem aicea aminte, cum că, rătezând și scurtând crengile, trebuie să fim cu luare de seamă, și acesta lucru mai vârtos să-l încredințăm la om, carele aci se înțelege.

22.

Cum se pot aduce frăgarii la mai bun feliu prin oltoire și oculație?

Acum este timpul ca frăgarii cei crescuți prin oculație au prin oltoit să-i aducem la mai bun feliu, frăgarii îi oltoim mai fără primejdie în al 4<-lea>, sau al 5<-lea> an după transplântarea la locul lor cel de stătut; aceasta facem, au oloindu-i, adecă, tăind o crenguță o punem în

trunchiul frăgariului, au oculind, adecă, tragem o turlincă cu un ochiu de pe o crenguță de frăgariu, și aceasta, despoidn o creangă a altui frăgariu, o băgăm ca și în țapă. Aicea nu e de lipsă a spune mai pe larg cum se face oltoirea și oculația, deoarece niciun casnic nu este, carele, crescând în grădina sa pomi, să nu știe cum merge acest lucru.

23.

Cum trebuie pășit cu frăgarii cei puși în formă de tufă sau de spalir?

Voind noi ca frăgarii să-i creștem în formă de tufariu sau de spalir, atuncea scoțând plântuțe de acestea din școala de sămânță nu le ducem în școala pomărie, ci în drept la locul acela unde va rămânea de stătut. Acum, cu jumătate de an mai nainte de transplântarea aceasta, tragem niște brezde sau văgașuri și aci transplântăm frăguții, cu doao tălpi departe unul de altul, și îi lăsăm în pace să crească până vor fi de 6, pân' la 7 tălpi de înalți; după aceea, le retezăm vârfulile, apoi totdeauna îi tundem cu foarfecile, și deasupra, și pe de laturi. Tufarii și spalirii de frăgari aduc acela folos, că totdeauna mai nainte înfrunzăsc decât frăgarii cei mari și pentru că, și de brumă, și de ghețușul de primăvară, acoperindu-i, îi putem lesne apăra.

24.

Ce felii de beteșuguri pot avea frăgarii?

Frăgarii sânt și ei unor beteșuguri supuși, și nimea nu-ı pricina, fără singur casnicul. Frăgariul, de nu se va plântări la loc amăsurat, după cum poate el suferi, atuncea lângezește; și iarăși, de nu va avea lărgământ destul, ca să se răvearse razele soarelui și aerul, nu numai peste rătunzală, ci și peste trunchiul lui, de nu se va răteza cu

socoteală și nu-l va lăsa în pace peste an sau în mijloc de vară îi va smulge frunzele, întru acestea patimi niciodată nu-i poate merge bine.

Răul cel mai de rând sânt muștii, care se nasc dintr-un aer închis și aburos, unde nu poate pomul să-și dea sudoarea sa afară, apoi acea sudoare se preface în muști. Acestea le radem cu un cuțit tâmp, și spălăm trunchiul și crengile adeseori cu apă curată. Mai cu seamă, lungurile frăgarilor și mijlocirile de a-i vindeca sânt tot acelea care și la alți pomi.

PARTEA A DOUO.

I. PENTRU CULTURA SAU CREȘTEREA

VERMILOR DE MĂTASĂ

25.

Care loc este mai amăsurat pentru creșterea vermilor de mătasă?

Mătăsariul mai întâiu să aibă grijă de locul unde va hrăni și unde va căuta de vermii aceștia. Casa spre această treabă întocmită trăbuie să fie curată, uscată și să stea cu ferestile cătră răsărit ori cătră amiazăzi, având table de scândură, ca să nu ajungă razele soarelui la vermii de mătasă și să fie îndepărtată acea casă de tropote și de miros greu, iară mai vârtos să fie scutită de chițorani, de șoareci, furnici, de galițe, iară, osebit, de paseri, apoi să aibă și un cuptoriu, și, de este cu putință, să stea acea chilie în rândul cel de sus al casei, carea, până va ținea creșterea acestor vermi, dar și după aceea încă multă vreme, să se lasă a o străbate aerul, și să nu lăcuiască nimenea într-înșă până nu se va curăți de toată aburimea, pentru că aburimea de om vermilor acestora este păgubitoare, dar mai tare încă aburimea vermilor și screametul lor sănătatea omului o strică.

26.

Cum trebuie locul creșterii vermilor de mătasă să fie întocmit?

Unde puțini vermi vin a se crește, acolo numai ce îi punem pe un pod din scânduri neatede, făcut să se târăiască. Însă căutând a aduce această economie la mai mare treaptă, atuncea trebuie și cel mai mic loc bine să-l tocmim și să-l întrebuițăm, ca, după cuprinsul aceiiași căși, mare mulțime de vermi de mătasă să putem crește. Spre acest scop facem scară, adecă rădicăm niște pociumbi de patru, au de șase tălpi de nalți și îi întărim cu lătezi curmeziș puși, luvând de la păreate lățime de trei tălpi, iară lungime, de cum poate cuprinsul cășii să îngăduiască. Și după această înălțime facem mai multe rânduri de scări, și deasupra acestora se pun niște table, care așa trebuie să fie una de alta de departe, cât să poată omul umbla pe lângă ele. Tablele acestea în unele locuri se fac din fire de trestie, întră sine bine alipite, care nu fac greomânt, și sânt acestea foarte bune pentru a așeza pe dânsel vermuții, că le vine aer și pe din jos. Unde nu este trestie, se fac tablele acestea de scânduri foarte neatede. Acum, fie tablele acestea de trestie au de scânduri, trebuie așa așezate, cât să se poată rădica; deci, acestea având găuri la capete le punem în cuie de leamne, ce sânt țăpiș bătute în stâlpișori. Toată această întocmire, după ce au trecut creșterea vermilor, o rădicăm și o păstrăm și pe alt ani.

27.

Care sânt deprinderile ceale mai de căpetenie la creșterea vermilor de mătasă?

Deprinderile acestea mai cu samă sânt cinci, de la care atârnă norocul creșterii vermilor de mătasă: 1.) izbucnirea vermilor din sâmânță sau ouțe; 2.) ținerea și

măsura căldurii; 3.) nutrirea sau hrănirea; 4.) purtarea de grije pentru curățenie; 5.) gătirea celor de lipsă pe când încep vermuții a se învâli. [...]

Alexandru Teodori

**SCURTĂ ARĂTARE DESPRE OM
ȘI DESPRE ÎNTOCMIRILE LUI,**
așezată de dom. doctoru ~, [Buda, 1824]*

Trei întrebări sânt care, singure de sine, se pun omului înainte, după ce au ajuns la adevărata priceapere, adică: Cine? De unde? Și spre ce sânt hotărât? Însă, mai-nainte de a i se pune întrebările acestea, se văzu el înstrâmtorat de altă fire din afară, cu a căriia schimbare foarte în mare legătură se află; apoi, numaidecât ce au dires a sa luare de seamă la firea aceasta, îndată i se pusără alte întrebări: Ce? De unde? Și spre ce scop iaste această fire? Cum se ține ea de mine și cum eu de dânsa? Sânt eu măiestriia ei, sau iaste ea facerea mea? Sau amândoi dintru un izvor am ieșit? Deoarece odată i se pusără întrebările acestea înaintea ochilor, eale sânt, pentru carea răspundere, firea cea dinlăuntru a omului îndeamnă. Acestea nu se leagă de om numai prin întâmplare, ci răsar din făptura sa cea dinlăuntru, îndată cum au ajuns la acea treaptă a dezvoltării, carea se numește *priceapere* sau *înțeleagere*. Din priceaperea și din înțeleagerea aceasta răsar toate câte sânt de mâna omului făcute: prin dânsa numai au ajuns neamul omenesc la perfecțiia și cultura cea de astăzi. Mai-nainte de a privi omul la întrăbările ceale mai sus zisă, de lipsă și prea frumos iaste a se cunoaște pre sine: că numai prin cunoașterea sa va veni el la fântâna cea adevărată a făpturilor de primprejurul său. Eu nu voiu să scriu o materie largă, că pentru aceea mi-ar fi de lipsă a

* Transcriere și note: Mircea Minică.

umplea mai multe cărți; ci pre scurt, în câteva numai frunze și în cât rabdă numai locul cărticichei acest<e>ia, voiu să cuvântez despre om și despre întocmirile lui.

În tine, o, omule!, în mic vei vedea minunile ceale mari, tu singur ești ție o minune, și mai toate minunile a mării și a înțelepciunii cei dumnezeiești sânt întru tine alcătuite. Aceasta și bătrânii noștri au simțit și au crezut; și drept pentru aceea au numit ei pre om: *lumea cea mică* (Μικροκόσμος).

Frumseța omului nu stă numai întru cealea din afară, adecă: în polita și frumoasa față a lui, ci și întru dreapta așezare a părților celor înlăuntru lui așezate. Privind omul la trupul său, se uimește de frumseța sa și de alcătuirea cea din afară; iară de se duce mai departe și cearcă cele dinlăuntru, foarte minunat se umple sufletul lui de mirare.

Omul iaste o ființă, întru care sufletul cu trupul, sau materia, laolaltă sânt legate, și numai legătura aceeaștia poate el mulțami pentru ființa sau existența sa; fiindcă una fără de alta nu poate sta. Învățătura carea cuvântă despre trupul omului și despre întocmirile lui se numește *Antropologhia*, de la άνθρωπος și λέγω, sau λέγως. Cei procopsiți și foarte cumpliți întru învățătura aceasta au împărțit pre om în mai multe părți, apoi fieștecăria parte i-au dat nume. De aceste părți sânt șasă: 1) *Osteologhia* (Ὀστέολογία) sau învățătura carea cuvântă despre oase. 2) *Sindesmologhia* (Συνδεσμολογία) sau învățătura despre legăturile ceale ce leagă oasele laolaltă. 3) *Miologhia* (Μυολογία) sau învățătura despre mușchi sau carne, carea toate oasăle și toate cealealalte părți la mișcare le aduce. 4) *Splanhnologhia* (Σπλαγχνολογία), despre mață și glanduri sau gâlci. 5) *Anjiologhia* (Αγγιολογία) sau cuvântarea vinelor sau a vaselor, care duc sângele sau altă materie ce iaste de lipsă a se mesteca

cu sângele. 6) *Nevrologhia* (*Νευρολογία*), carea lucrează pentru nevre. De aci se vedește cum că omul iaste întocmit din unele părți tari, și din altele moi. La ceale tari numărăm oasăle și zgârciurile; iară la ceale moi, mușchii, mațale, vinele, nevrele și gâlcile. Așadară, ca să aibă părțile ceale tari proptă, iară ceale fragete scuteală, fu de lipsă mahina cea de oasă.

Mai-nainte de ce voiu cuvânta dechilin despre fieștecare parte, voiu să zic ceva pentru îmbrăcămintele ceale de comun, sau piale. De lipsă era această plasă de îmbrăcăminte pe trupul omului, ca să poată sta tot trupul alcătuit laolaltă și ca cealea supt eale alcătuite părți să aibă scutirea sa. Pialea aceasta iaste cu nenumărată mulțime de găurițe împistrită, care se numesc *pори* (*Πορος*). Acești pori slujesc, întâiu: ca materia cea preste măsură în trupul omului născută, și carea nu se mai poate strămuta pentru lipsa trupului, să o scoată afară; iară a doao: ca toate acealea care se pun deasupra ei să le sugă, precum sânt: unsoarele și doftoriile, care pre deasupra ei numai se pun și plinesc scopul sau efectul lor. Lovenhec^[1] au numărat, căutând prin microșcop, întru o bucățea de piale 125.000 de găurițe sau pori, și toate era atât de mari, cât o grăunțe de arină (năsip). Se adeverează ceale mai sus zisă prin experimente, adecă: Sartori^[2] au aflat prin experiența sa cea de 30 de ani cum că omul din 8 funți de mâncare, care au luat întru sine, numai 3 funți prin văzute și lor hotărâte locuri le aruncă de la sine afară, iară cei 5 funți au ieșit prin porii ceii sus numiți; adevărind, mai departe, cum că numai a 50-lea parte din ceale luate s-ar fi strămutat în sânge și întru cealealalte părți ale trupului. Alții iară au aflat din 8 părți numai 3 3/4 până la 4 prin pori pierdută.

Aicea trebuie luat seama la toate stările de primprejur: la climă, la timpul anului, la constituție, la năravuri și la

temperament, sau la firea omului. Acestea adeverează singur Rie, zicând cum că în unul acelaș om, în trei ceasuri $2 \frac{1}{2}$ funți, și altă dată în jumătate de ceas un funt au aburat prin pori: luând la acestea seama, și luând numărul cel de mijloc, putem judeca cum că în 24 de ceasuri $3 \frac{3}{4}$ funți piarde omul prin aburul cel nevăzut; așadară, face la un an o sumă de 13 măji și $68 \frac{3}{4}$ funți. Mâncarea are mare influx în pielea omului și în boia feații lui. Biuffon^[3] adeverează cum că pielea frumoasă și molcuță vine din mâncările ceale mai bune, adecă, el au observat cum că oamenii carii mănăcă pâne de orz au față mai galbină, iară cei ce mănăcă tot mâncări sărate și carne uscată au color sau boie mai întunecată. Afară de porii sau găorițele ceale mai sus numite, vedem tot trupul omului sămănat cu pieri, afară de palmă (partea cea dinlăuntru a mânilor) și de talpele picioarelor. Cei mai lungi peri sânt pe cap și pe barbă. Părul iasă din pielea cea găurită și are și el îmbrăcăminte sale; dinlăuntru iaste gol, și mai mult slujaște podoabei trupului decât îmbrăcămintelui. El trage și electrițitatea la sine. Omul are întru un țol împătrat (cvadrat) în creștetul capului 1.272 fire de păr, iară în ceafă 900. Părul omului are multe plase de color (boie): cel plav, carele bate în boia cinușei, iaste cel mai frumos, iară cel roșu la noi nu iaste așa priimit cum într-alte părți ale pământului, fiind acesta acolo cel mai frumos. O funicea din 375 fire de păr făcută poate porta o greotate de 100 funți, și, fiindcă împrejur pe 4 țoli în ceafă sânt 3.600 de fire, acestea sânt în stare de a purta 9 măji. Părul, deacă se fiarbe în apă fierbinte, piarde mult din putearea sa. Punând eu aceasta înainte, voiu să grăiesc ceva dechilin despre fieștecarea din ceale mai sus numite 6 părți.

I. Scheletul (*Σκελετον*) omului celui crescut se împarte în cap, trunchiu, doao mâni și doao picioare. Omul cel crescut cuprinde întru sine 251 bucăți de oase

(la prunci iaste numărul cu ceva mai mare, fiindcă la dâșii sânt multe oase, care din mai multe bucăți se alcătuiesc). În cap sânt 65 de bucăți, adecă: 8 în căpățină și 57 în ceaealaltă parte a capului. În trunchi sânt 54, în mâni 68, iară în picioare 64; care toate împreună fac un număr de 251 de bucăți.

Când grăiesc de oase, voiu să aduc aminte ceva numai despre dinți, despre schimbarea și despre folosul lor. Omul cel crescut numără 32 de dinți, 8 tăietori, 4 ascuțiți sau cânești și 20 de măseale. Pruncii au numai 20 de dinți, și aceștia se numesc lăpțișori sau dinții laptelui, precum: 8 tăietori, 3^[4] ascuțiți și 8 măseale. Dinții cei dintâiu răsar mai cu seamă în a cincea lună de la naștere și se plinesc cu capătul anului al 4-lea. În anul al 6-lea dinții aceștia iarăși încep a cădea și răsar după dâșii alții, carii se numesc statornici și iau sfârșitul în anul al 14-lea până la doi, carii întră 18 – 28-lea an se împlinesc: și, pentru întârzierea lor, se numesc dinții înțelepciunii. Încă sânt oameni la carii aceștia nicicând nu răsar. Dinții au foarte mare folos: cel mai mare iaste pentru frângerea bucatelor, că, fiind bucatele de dâșii bine sparte și frământate, foarte bine se mistuiesc. Drept aceea bătrânii, sau aceaia carii au pierdut dinții cei statornici nu sânt în stare de a putea frământa și a mistui bucate tari: alta, dinții se întrebuințează la răspunderea literilor și a vorbei; și pentru aceea iaste de lipsă deplinul număr al dinților, fiindcă sânt vreo câteva litere care numai prin ajutorul lor se răspund.

II. Legăturile, care leagă oasăle ceale mai sus zisă laolaltă, sânt la număr foarte multe: dintre care altele sânt rătunde, altele late, iară altele înguste: și fieștecare are treaba sa.

III. Ca să se poată mișca tot scheletul de oase, și ca toate cealcalalte părți să poată împlini trebile sale, de

lipsă au fost și sânt mușchii sau carnea. Noi numărăm mușculi care servesc capului 81, grumazului 59, trunchiului 266, mânilor 96, picioarelor 1121^[5]. Toți împreună fac la număr 612 mușculi, care servesc măcinării mâncărilor trag ca la 2 lb^[6], iară putearea lor iaste aseamenea ca la 300 lb.

IV. A patra învățătură am zis că lucră despre mațele omului; aicea se înțeleg toate ceale dinlăuntru, afară de vine și nevre: în partea aceasta voi zice ceva numai despre mădugă sau crieri și despre plumoni. Crierii omului, între toate făpturile ceale viețuitoare, sânt mai mari. Cu cât mai mari sânt crierii sau măduga la un om, cu atâta mai mare iaste judecarea și priceaperea lui; iară cu cât mai mici, cu atâta e mai întunecat. De unde, și după moarte, la cel ieșit din minte mai ușori s-au aflat crierii decât la cel înțelept. În mădugă multe învălituri și înălțături se vădesc, care au dat lui Gall^[7] pricină de a alcătui o învățătură, și au numit-o *cranioscopia* (*κρανιοσκοπία*), apoi fieștecării înălțătură au dat nume, organ (*οργανον*). De aceastea organe sânt la număr 27; adică: a înțelepciunii, a facerii de bine, a iubirii de Dumnezeu, a statornicieii, a prieteniei, a vicleniei, a furțișagului și altele: așa, cât, numai din privirea la om și din pipăirea cea din afară a capului, au cunoscut pre om.

În fieștecare parte a peptului se află un *plumon* (*πλευμον*); cel drept în 3, iară cel stâng în 2 bucăți împărțit. Toată goliciunea peptului iaste învălită de un sac, carele să numeaște *plevra* (*πλευρα*), și prin mijloc așa despărțit, cât fieștecare plumon iaste într-însul deosebi învălit.

În plumonii aceștia foarte multe vasă se răsfiră și întru un chip foarte minunat se alcătuiesc. Aceștia sânt sculele cealea scumpe a vieții noastre, fără de care viața noastră nu poate sta: așa vedem în betejuguri care de aceastea

părți se acață, după ce au stricat întocmirea lor, pricinuesc omului moarte. Aceștia ne slujesc ca să tragem aerul, carele ne împrejură și fără de care viața noastră nu poate sta. Omul cel sănătos răsuflă de 15, până <la> 18, ori întru o minută (aceasta atârnă de la stările ceale de primprejur); așadară, omul face întru un ceas 1.000, iară întru o zi 24.000 de trăsuri, și, precum zisăi, aceasta iarăși atârnă de la stările de primprejur. Până omul cel bine crescut și sănătos o dată răsuflă, inima lui bate de 4 1/2 ori, și plunonii capătă prin fieștecăre tresură 18 loți de sânge. Omului iaste de lipsă loc de 608 de picioare cubice, ca fără scădearea sănătății să poată răsufla. El trage înlăuntru prin fieștecăre trăsură 43 7/9 de țoluri cubice, din care sumă strică 9 țoluri. Prin răsuflare se scot afară părțile cealea de niciun folos, care sângele în plunon le-au așezat. De aci urmează cum că aerul cel răsuflat iaste venin pentru alt om. Cât de veninate sânt, dară, cășile de jocuri și făgădăiele, pline fiind cu mulți oameni?! Omul întru un loc de 13 picioare cubice încă numai 5 ceasuri poate trăi.

V. Vasăle întru care se naște, se cuprinde și se mișcă sângele sânt: *inima*, *arteriile* (*αρτηρια*) ^(a) și *vinele* ^(b). Inima iaste un vas gol din mai mulți mușculi întocmit, în mijlocul peptului, supt plunoni așezat, și cu un sac, carele se numește *pericardion* (*περικαρδιον*) îmbrăcat. Între inimă și între sacul acesta, după moarte, se află puțină apă. Inima se împarte în doao urechi, în doao cămări și în doi folcuți sau doao inimi, adecă: în cea dreaptă și în cea stângă. Arteriile și vinele sânt niște canali sau vasă lunguțe de piale, care sângele de la inimă îl duc prin toate părțile trupului, și iară îl aduc înapoi la inimă. Din inima cea dreaptă se naște arteria plunonilor, și acolo, prin toată țăsătura sau supștanția lor, se răsfiră; iară din cea stângă ia începutul său altă arterie, care se zice *aorta* (*αορτη*), și aceasta prin tot trupul, și prin toate

cealealalte părți ale lui se împarte. Arteriile au 4 piei sau îmbrăcăminte, din care se alcătuiesc, și proporția lor cătră cea a vinelor iaste ca 1 cătră 4; drept aceea, sânt mai afund așezate decât vinele. Ca să poată sângele aseamenea curge prin tot trupul, și ca să aibă timp de a se răsfira, au făcut firea mai multe șuvieri sau strâmbături. Resfirându-se așa arteriile în ramuri mici, și mai mici, se gată, și de aci treace sângele, în chip minunat, supt fiind de alte văsuță nenumărate, în vine, și așa întră tot în mai mari ramuri, până când din 4 vine mari se deșartă sângele din plumoni în inima cea stângă, iară doao vine, care se cheamă *goale*^[8], aduc sângele din trupul celalalt iarăși la inima cea dreaptă. În capătul vinelor sânt niște pelcuțe sau închieturi, care, cu partea cea goală, sau concavă, caută cătră inimă și slujesc ca să nu poată da sângele înapoi. Omul nu ar putea viețui, de nu ar fi grijit cel Atotputearnic pentru viața și hrana lui; spre acest scop i-au dat o sculă foarte de mare preț, carea iaste plină de hrană, fără care nimenea nu viază, și aceea se numeaște *sânge*. Sângele iaste o materie roșie, cleioase, și cam sărată, care în inimă, arterii și vine, prin o măiestrie nespuse, se lucră, se află și se mișcă, și de la carele viața noastră atârnă. Acest sânge iaste purtătorul părților celor hrănitoare prin tot trupul: el părțile ceale stricate și nici de o lipsă le ia la sine și le duce la locurile sale ceale hotărâte pentru ieșirea lor din trup: el iaste izvorul de unde căldura și alte mai multe puteri a făpturilor celor viețuitoare se nasc. De aci se veade cum că sângele din mai multe părți iaste alcătuit; adecă: întâiu, din părțile cealea crude, care pentru hrana trupului sânt hotărâte; a doao, din cealea stricate sau putrede, care nu lipsesc în trup; a treia, din părțile sale lui numai însușite. Sângele, în trupul nostru, cure, sau țirculă, sau se mișcă ca o roată. Curgerea sîngelui înainte de anul 1628, adecă, înainte de zilele lui Harvei^[9], era neștiută: și acesta au fost cel dintâiu carele

au publicat-o. Înainte de el toți credea cum că sângele se naște din ficat, și de acolo intră în inima cea dreaptă, apoi de aci prin vine în tot trupul se împarte; iară aerul intră în inima cea stângă, și de acolo, prin arterii, ca un spirit viu se poartă prin cealealte părți. Dintre cei dintâiu carii au făcut proiecturi despre curgerea sângelui au fost Columbus^[10] și Servetus^[11]; iară Harvei, cum zisăi mai-nainte, au deplinit *sistema*. Această sculă, din vinele trupului culeasă, umple ceale doao vine mari, care se numesc *goale*; de acolo intră în inima cea dreaptă, și, neputându-se întoarce înapoi, stând în contră valvurile sau închieturile, silit iaste a intra în arteria plumonilor; această arterie umplându-se acuma de sânge, vrea să-l întoarcă iarăși inimei ceii dreapte, însă, aflând piadecă, silită iaste a-l arunca în vinele plumonilor, și aceasta se numeaște țirculația sau curgerea sângelui cea mică. Vinele plumonilor, căpătând acum sânge, îl duc înapoi în sânul inimei ceii stângă; apoi, umplându-se aceasta și neputând răzbate sângele înapoi, îl aruncă în aortă, și de aci se răsfireă prin tot trupul; așa se isprăvi și curgerea sau țirculația cea mare; acuma, vinele trupului iarăși îl iau la sine, și, precum zisăi mai-nainte, îl duc iarăși la inimă înapoi.

Sângele, răsfireându-se prin tot trupul, din părțicealele lui ceale hrănitore atâta împrumută organelor printre care treace, cât aceastea, prin lucrarea lor și prin ostenealele trupului, au pierdut; iară ceale pierdute părți le răscumpără din ceale ce ia omul la sine prin mâncare și beutură; adecă: laptele, carele se face prin lucrarea stomahului și a mațelor din mâncare, după ce au câștigat mare schimbare în părțile aceastea și au lăsat ceale netrebuincioasă părți care ducea cu sine, intră în sânge, și așa, și cvantitatea sau mulțimea și cvalitatea sau bunătatea, care pierdusă sângele dând hrana părților prin carele acela au trecut, iarăși se îmbuneaze și se

împlinește. Iată, dară, pricina sau cauza pentru ce sângele nu se strică, nici în părțile lui ceale constitutive sau cuprinzătoare, vreo mutație nu capătă.

Mulțimea sau cvantitatea sângelui în omul cel crescut stă între 28 până la 30 lb, măcar că adevărat și deplin măsura lui nu se poate hotărî. Acecea iaste adevărat, cum că mulțimea sângelui iaste proporționată goliciunei vaselor în care se află, așa cât, din strângerea sau contractia, și lățimea sau dilatația lor, mulțimea sângelui atârnă. Sângele din vase mari, și din plagă (rană) mai mare, slobozit, mulțimea de 2 sau 3 funturi poate pricinui omului amețală minții, încă și singură moarte; fiindcă, prin așa fealiu de pleagă sau rană din vine mari, curgerea cea rătundă sau țirculația se prerumpe. Iară, tot acelaș sânge, de se va slobozi din pleagă mai mică, și numai picând, nimică nu pricinuiaste trupului, fiindcă se dă timp ca vasăle ceale mari, acea perdută sculă să poată din cealea mai mici dobândi. Până curge sângele în trupul cel viu, până atunci tot curgătoriu iastă, iară numaidecât lăasă părțile cealea vii, se desparte în părțile lui însușite, și, după puțin timp, se întegă. Părțile sângelui, din care iaste întocmit, sânt: căldura, aborul, zerul și plăcinta sângelui, această de pe urmă iarăși are 2 părți, una firoasă, și alta roșie. Măcar că părțile aceastea în fieștecare făptură sufletească se află, totuși proporția și alcătuirea lor mult se schimbă după fire, după viață și după temperamentul lor.

Zisăi cum că o parte a sângelui ar fi căldura; aceasta ce suie în om după termometerul lui Farenhait până la 94–97; iară după a lui Romir, până la 28 și 30, de graduri; aceasta poate fieștecare vedea în trupul său, punând zisăle termometre subsioară. Asemenea căldură are și udul, și laptele maicii: Aburile fieștecărui om se veade în sânge la slobozirea lui din trup. După ce s-au închiegat sângele în

forma cotoroagelor, începe a suda apă gălbinoară, carea se numește zărul sângelui; acesta tot se înmulțește până ce partea cea închiegată începe într-însa a înota, și aceasta se numește plăcinta sângelui. Fața cea roșie are sângele de la părțile cealea de fier care le poartă cu sine.

Prin puls sau baterea arteriilor se înțelege: lățimea părților carea o face sângele prin mișcarea sa în laturi; aceasta se începe de la inimă și prin tot trupul cu nespūsă curgere se împarte. Un prunc tânăr născut numără întru o minută 140 de bateri a pulsului, carea, prin creșterea anilor, se micșorează la 70, până 75; iară mai departe, în bătrânețe, până la 60. Ci aicea sânt multe luări de seamă: așa s-au aflat la un bătrân de 64 de ani baterea pulsului întru o minută de 94 de ori. În frigurile acute sau calde bate pulsu întru o minută <de> 134 de ori. Luând, dară, seama la numărul cel de mijloc, zicem: în omul cel sănătos, în anii săi de mijloc, bate pulsu <de> 74 de ori întru o minută, întru un ceas de 4.500, iară în 24 de ceasuri <de> 108.000. Fieștecare batere a pulsului mână 4 loți de sânge în plumoni, și așa în fieștecare minută vin în plumoni 9 lb și 19 loți; întru un ceas 18.000 de loți sau 5 măji și 62 1/2 lb, adecă: toată masa sau mulțimea sângelui, care iastă ca la 28 lb, se mână întru un ceas de 20 de ori, iară în 24 de ceasuri de 482 de ori, prin inimă. Mai de multe ori, însă nu cumplit, au adeverit cei înalt-învățați cum că putearea care are inima, aruncând atâta sânge, stă la 350 de țenturi; din cei 4 loți, carii prin baterea arteriilor și a inimei se aruncă, merg preste doi loți, adecă: 5/8 în cap, iară 3/8 în celalalt trup. Țeleritatea sau iuțimea carea o face sângele iaste foarte mare, cât în 2 ceasuri, 5 minute și 27 secunde ar face o mile de loc, sau 23.642 de picioare sau șuhuri nemțești: așadară, întru o zi ar face 9 miluri de loc.

VI. Din crieri sau mădugă izvoresc nevrele sau organele simțirei. Aceastea sânt cei adevărați ducători ai simțirei și într-înși iaste așezată pricina sau cauza mișcării. Noi numărăm 42 părechi de nevre; 12 părechi care ies din crieri sau măduga capului, și 30 părechi care ies din măduga spinării. Fieștecare nevră se împarte în mai multe părți sau ramuri, și, după a fieștecării osobiri, iarăși se împarte în organele sale. Vreo câteva nevre au căpătat numele său de la organe în care se bagă, precum: nervul carele se aduce la ochi se cheamă nervul vederii; la nas, nervul mirosului, la urechi, nervul auzirei; la limbă, nervul gustului ș. al., iară cei ce merg la piale, nevrele simțirei. Pialea iaste cu multe nevre împresurată, cei mai mulți sânt în față și în vurfurile deagetelor. Aceștia toți sânt nevrii simțirei; iară ceialalți, care merg la carne și întărătă mișcarea ei se numesc mișcători sau a mișcării. Aceaste nevre, sau prin influxul cel din afară, sau prin schimbările ceale dinlăuntru, se pun în mișcare, și, prin această mișcare, lucrurile omului și vrearea lui se plinește. Voiu să zic ceva și de aceale părți din care iaste întocmit omul. El nu iaste făcut numai din pământ; pentru că în timpurile noastre hemia mai multe părți au aflat; adecă: apă, olei sau unt, pământ și sare; și aceaste 4 părți sânt ceale de căpetenie a omului.

Câteva cuvinte despre făt sau prunc și despre viața lui

Cel dintâiu fruct sau rod, după ce au luat muiarea în pântăce, carele ochilor se arată, se numește *oul* maicii sau al mumei.

Oul acesta se cuprinde din făt sau prunc, din apă, din baierile buricului, din matcă și din trei pelcuțe, care toate ceale zise le închid întru sine. Pelcuța cea dintâiu se numește cea căzătoare^[12] a lui Hunter^[13], întru această pelcuțe sânt rădăcinate toate vasăle aceale care vin de la

făt și pântăcele maicii, în forma rădăcinilor a unui arbore în pământ împlântate. A doao pelcuțe se numește *horion*^[14], în aceasta toate vasăle cei dintâiu se adună ca într-un trunchiu, și fac matca sau plăcinta maicii. A treia se zice *amnion*, și aceasta închide apa și fătul. Firele sau baierile buricului cu matca au mare comunicație, și prin dânsăle capătă fătul hrana sa; eale se cuprind din 2 arterii și o vână. Matca nu cuprinde alta, fără împărțirea baierilor în nenumărate părțiceale, printră dânsăle iastă așezată o materie spongioasă sau iescoasă, care cu mult sânge iastă umplută.

Până la <a> 17<-a> zi după luarea în pântăce, nimic altă nu se vădește, fără numai o materie mucoasă, iară după aceea o beșică, în carea alte doao beșici, una din sus, și alta din jos; din cea din jos se naște capul, iară din cea din sus, celalalt trup: în timpul acesta, cea mai multă apă se veade întră făt și întră pereții oului. În luna a doao după luarea în pântăce, iastă fătul numai de jumătate de țol, în carea se deschilinesc numai ochii, nasu, urechile, mânille, picioarele și vârfulle deagetelor. În a patra și a cincea lună, au ajuns fătul la lungimea de 10 țoli, și acum toate părțile trupului deschilinit se văd, afară de păr și de unghii. În lunile cealea de pre urmă, mai mult creăște fătul, și greimea lui iastă de la 6–7 lb., iară măsura de la 18–24 țoluri. Fătul în pântăcele maicii iastă așezat cu capul în jos, însă și aci sânt multe luări de seamă, și atunci iastă nașterea, mai cu mare greotate însărcinată. Fămeaia, deosebi, numai un făt aduce în lume, ci să întâmplă câtăodată de naște și doi, adecă: între 65–70 de nașteri numai o dată; 3 făți între 7.500; 4 între 20.000, 5 între 1.000.000 o dată se întâmplă; iară numărul carele iase preste acesta afară se ține de fabule. Viața fătului în pântăcele maicii sale iastă dechilin de viața omului născut, și numai în hrănire, creștere, curgerea sângelui și niște mișcări se cuprinde. Hrana capătă pruncul de la

maică-sa din matcă prin baierile buricului, adică: prin vâna buricului treace mustul cel de mumă gătit în ficatul crudului făt, și acolo se gătește pentru hrănirea lui; părțile cealea reale și stricate prin arteria buricului iară se întorc înapoi în sânul maicii, și acolo se respiră prin sânge, apoi prin căile ceale hotărâte se scot iarăși afară din trup. Însă nu numai sângele sau mustul cel albicios singur, ci și o părțica a aerului, carea se numește *oxighen*, și căldura de la maică-sa prin vasăle buricului trec în trupul fătului. De aci se înțelege pentru ce moarte maicii totdeauna pricinuiăște moarte fructului sau rodului său. Țirculația sau curgerea sângelui a unui făt în pântăcele maicii sale încă iastă osebită de țirculația omului celui născut. Ajungând acuma toate părțile fătului la cea mai mare a lor creștere și vârtute, apoi neavând lipsă de a rămânea mai mult în trupul maicii, natura sau firea singură, prin măiestria ei cea nespūsă, îl scoate în lumea aceasta; și de aci ia omul începutul său!

**POVĂȚUITORIUL TINERIMEI
CĂTRĂ ADEVĂRATA ȘI DREAPTA CETIRE.**

Întru acest chip acum întâia oară lucrat de D. Lazăr,
fostul profesor a înaltelor școale românești din
București, și acum întâiaș dată tipărit cu toată
cheltuiala preacinstiului, preavrednicului și de mărit
neam, născutului D. D. Grigorie de Băleanu, marelui
dvornic al Prințipatului Valahiei.

UNTERRICHT FÜR DIE JUGEND.

La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universit<ății>
Ungariei, 1826*

*Preavrednicului și de mărit neam, născutului domn Grigorie de
Băleanu^[1], marelui dvornic al Prințipatului Valahiei, s-au
închinat această carte.*

Preavrednice și de mărit neam, născute boieriule!

Mai bine de 14 ani sânt de când am primit slujba cu
tipărirea cărților românești în C<răiasca> Tipografie din
Buda, și într-acești ani s-au și tipărit mai bine de o sută de
mii de fiorini cărți bisericești și moralicești! Și eu în mai
multe rânduri lungă și depărtată călătorie am făcut în
prințipatul Valahiei și Moldaviei, ca să poci vinde din
aceste cărți, dar în toate rândurile m-am întors cătră casă
cu mare pagubă, fiindcă nu am putut vinde nici atâtea cât
să pot scoate cheltuiala drumului, că românii mai bucuroși
cumpără cărți grecești, decât românești; la aceasta am
întrat în mare băgare de seamă a ști de unde să
pricinuiește nedreptatea aceasta. Dară răposatul Lazăr cu

* Transcriere și note: Maria Frânc.

oftări au început a-mi spune ce este pricina împedecării literaturii (învățăturei) românești; după cum înaintea cuvântării singur arată. Așadară, de lipsă au fost cu mare mâhnire a mă părăsi de această slujbă și, fiind împresorat de o familie de prunci nevârstnici, am trebuit a neguțatori ca să nu cad într-o adâncă sărăcie; fără totuși pronia cerească au schimbat atmosfera și s-au coborât binecuvântarea lui Dumnezeu pe neamul românesc, și îndată m-am lăsat de neguțătorie și m-am apucat a tipări. Am alergat în prințipatul Valahiei și Moldaviei și am aflat mulți patrioți, carii bucurosi ar scrie, talmăci și tipări cărți pentru luminarea neamului românesc, dar stările dimprejur nu-i lasă a gândi la luminarea neamului. Așadar, fiind eu prea bine încredințat de patriotimosul domniei tale cel adevărat, prin care totdeauna te-ai jertvit pentru neam și patrie, am făcut domniei tale arătare, că răposatul Lazăr, fostul dascăl românesc în București, au lăsat două manuscripturi a să tipări pentru folosul tinerimei românești; și domnia ta, cu toate că te afli înstreinat de patrie și cu mare cheltuială cuprins, îndată mi-ai poruncit a să da sub împărăteasca țensură și cu toată cheltuiala domniei tale să se tipărească și în dar să se împartă la fiii patriei și la școalele românești, poruncindu-mi ca nicio laudă să nu pun în cuvântarea cărții pentru domnia ta. La aceasta aș face eu o mare nedreptate a ascunde bunătatea domniei tale și a nu închina domniei tale cartea aceasta și a nu o arăta neamului spre pildă; căci cine poate zice că nu ai făcut faptă sfântă și nemuritoare pentru folosul tinerimei? Cine poate zice că n-ai apărat patria de foc și de pradă? Cine poate zice că în vremea năprasniciei boalei de ciumă nu ai arătat curajie, cu primejdia vieții, a curăți patria de această boală năprasnică? Cine poate zice că n-ai fost îndemnătoriu și ostenitoriu a să zidi spital pentru sănătatea omenirii? Cine să va plânge de domnia ta că n-ai făcut dreaptă judecată aflându-te în dragătorii și

administrații? Au n-ai fost totdeauna gata a ajuta pe săraci? Au n-ai cumpărat totdeauna cărți românești a le împărți la copiii săraci? Au într-această vreme, ce ai fost înstreinat de patrie, nu te-ai ostenit a tălmăci cărți românești? Au n-ai trimis fiii domniei tale la Viena și Paris să învețe învățăturile ceale mai înalte, ca să dea patriei folos? Au nu este vrednic de toată lauda fiiu domniei tale, Manolache, de la care așteaptă și nădăjduiesc fiii patriei folos prin tălmăciri de cărți românești și alte scrieri și arătări? Au n-ai dat educație bună la fiii și fiicele domniei tale, înzestrându-i cu învățături și creștere bună? Acestea toate cu documenturi de la stăpânire și de la oblăduitorii patriei să dovedesc, ba și din hrisoavele țării să dovedește că ai urmat strămoșilor domniei tale la toate faptele cele bune, care nici în crepăturile pământului nu să vor putea ascunde, ci cu dreptul spre pildă sânt vrednice a să arăta neamului, ca numele familiei domniei tale nemuritoriu în veci să rămână!

Rămâind al domniei tale
 prea umilită slugă,
 Zaharia Carcalechi,
 Ferlegherul C<raieștii> Tipografii din Buda [...]

§ 12

*Învățătură despre creștere, despre darurile naturei (firei)
 și despre îndreptarea moralului*

Datorința cea mai sfântă a omului este aceea a-și lumina sufletul și a priveghea spre faptele sale. Crescătoria de prunci cea dintâiu grijă trebuie să aibă a vărsa întru inima învățăceilor săi evlavia cătră lege și cătră virtute. Creșterea pentru sufletul omului atâta este cât măiestria scobituri în marmore. Adese în oameni de mică stare să află talenturi ascunse de a putea face

dintr-înșii oameni buni, filosofi înțelepți și magnați de mare nume, însă unii ca aceștii pentru lume rămân totdeauna pierduți, căci n-au adaos creșterea ajutoriul de a să fi putut așa talenturi și puteri sufletești într-înșii deștepta. Pentru ce oamenii acum sânt mai nesocotitori la judecat și mai cu strâmbătate în faptele sale decât mai de demult; aceasta mai vârtos de acolo vine, pentru că învățătura legii întru întocmirile creșterii, pentru diregătorile ceale mari și ceale mici, prea puțin să bagă în seamă.

Părinților mai tare le zace la inimă a cultivi pre fiii săi prin creștere ca să fie mai isteți, decât mai cu virtute, așijderea măiestria de a vorbi bine mai tare le este plăcută, decât a lucra bine. Însă, părinții de acum să caute mai vârtos la purtarea și faptele fiilor săi și la dâșii să aibă ochiilor lor încordați. Aceasta nesmintit rămâne adevărată, cum că virtutea este ca o mai mare mărturie de a arăta pre cineva că are minte sănătoasă, și numai aceasta, una singură, pune temeiul de a face pre cineva mare, iar răutatea este semnul de minte scurtă, că fapta cea rea începe cu sminteală și să sfârșește cu rușine. Vorbirea a multor limbi nu este de atâta prețuire vrednică, precum fac unii părinți, de pun toată creșterea fiului său întru învățătura limbei grecești și franțozești, fără mai tare să se îngrijască părinții a adăpa sufletul și mintea fiului său celui încă nevinovat cu adevărate științe, prin care i se vor lumina puterile lui ceale sufletești, ca să capete temeiurile înțelepciunii, care preste toată calea vieții lui îl vor petrece cu norocire.

Așadară, științe adăpătoare de înțelepciune trebuie să învățăm, care și în limba maicii putem face, unde prin orândeialele celor mai mari s-au deschis școli. Apoi, de ne îngăduie timpul, putem și alte limbi învăța, că e frumos lucru, iar nu ca cum numai învățarea limbilor ar fi o singură mijlocire de a să face cineva pre sine procopsit.

Învățătura despre împlinirea datorințelor sale este cea mai de lipsă parte a toată filosofia. Înțelept, de omenie și bun a fi negreșit sânt mai mari covârșiri decât a fi învățat, isteț, desfătat, sau tot aceea a fi, ce zice lumea, adecă: oameni de mare învățătură și soi. Creșterea în carea să dau îndreptări cătră virtute și cătră sârguință este mai bună moșie decât o avuție mare. De aceea Crates^[2], filosoful, zicea: „Ce ajută aceea a aduna vistierii mari și a fi fără grijă, dacă nu știm: ori următorii moșteni fi-vor vreadnici de dânsule? O, oamenilor, încătrău ați apucat! Adunați avuții, iar de aceia căroră veți lăsa avuțiile nicio grijă nu purtați!” Un paș necuvios în creștere de atâta socotință este a nu să face, întrucât e prețuirea sufletului, trupului și a bunătății. Aghesilau, fiind întrebat să spuie el, după priceperea sa, ce trebuie mai vârtos să învețe tinerii, au răspuns: Aceea, cum trebuie ca bărbați să lucreze. Seneca^[3] zice că filosofia, prin sminteala învățătorilor, încă și a ucenicilor, s-au strămutat în filologie, adecă întru aceea învățătură, cum trebuie a să certa în descoperirea și strămutarea cuvintelor, ca să-și arate istețimea, iar nu cum trebuie să viețuiască și să-și îndrepte faptele sale. Unii, din firea sa, așa de fără roduri sânt la învățătură ca și pustietatea cea arinoasă a Araviei, cât nicio cultură și luminare prin atâtea învățături pot priimi. Iară alții niciodată învață, pentru că toate prea curând le cuprind. Aceștii lasă învățătura tot de azi până mâne, până trece timpul și să alege cu nimic. Alții dintre părinți pe unii fii ca aceștii îi silesc la multe să învețe, vrând încă în tinerețele lor să-i facă bărbați întregi, ci păcătuiesc, că învățăturile, neafând mintea tânărului coaptă, nu să înrădăcinează, ci încă atuncea zboară. Mulți dintre domnișorii cei tineri, carii prin alte țări să trimit să călătorească pentru procopseală, ei în loc de virtute și alte bunătăți aduc acasă obiceiuri din afară, moade de îmbrăcăminte, umblătură strâmbă, vorbitură multă și fără

socoteală; apoi totuși unii îi țin de oameni luminați, și slăbiciunile streinilor le socotesc a fi mai prețuite decât modestiia sau smereniia cea țărănească. Acela face mai înțelepțește, carele, cunoscându-și slăbiciunile sale, rămâne unde este. Că dacă cineva de la natură nu are precepere și înțelepciune, prin călătorie mai mare nebun să va face, că nu-i cu puțință ca acela ce în patria sa este nebun, prin umbletele încoace și încolo, să se facă mai înțelept. De aceea au zis Socrates: „Pentru a fi înțelept trebuie să-ți schimbi firea, iar nu clima”. Xenon^[4], unui tinăr carele înaintea lui foarte multe și cu îndrăzneală le vorbea, i-au zis: Noi avem doao urechi și numai o limbă, ca multe să auzim și puține să vorbim! Xenofon^[5] foarte lăuda modul creșterii de prunci cel înțelept al persianilor, încredințat fiind din primejdii cum că slăbiciunea naturei cei stricate prin lucrarea cea din afară mai mare să împuternicește, că, auzind, ori văzând tinărul fapte necuvioase, lesne să alunecă cătră rău și face fapte perzătoare de sănătate și de cinstea sa: drept aceea, persienii nicidecum îngăduiau pruncilor săi a cânta sau a ceti cântece, ori cărți de iubit (amor), sau acum de ale lui Volter^[6]. Pildele altora mult îndeamnă cătră sânguință. Drept aceea, Cvintilian^[7] au zis în prea lăudatele sale manuscripte despre creșterea tinerilor: „Dați-m un prunc ce are simțire spre laudă sau spre mărire și carele de rușine sloboade lacrimi, apoi prin pilde îl voiu face să rămână lângă împlinirea datorințelor sale, unul ca acela de muștrări să va întrista, și pentru iubirea de cinste să va deștepta, și nu-i va fi greu a alerga cătră toată sânguință”. Pedagoghiceasca asprime a unor pedagoghi caută mai mare învățătură să scoată din prunci decât ce sânt ei cândva în putere de a produce. Fără de sânguință și fără jenii (mintea isteată), nimenea vreo învățătură poate să o aducă departe. Aristotel^[8] zice: Trei lucruri sânt de lipsă dacă vrei pentru carea diregătorie să te poți face om

procopsit, adecă: darul naturei, învățătura și îndeletnicirea cu sârguință.

Omul cel cu jenii, adecă, cu talenturi de la natură dăruit, numai prin a sa sârguință poate la mare treaptă a învățătorei veni. Heraclit^[9], un filosof de la Efes, niciun învățătoriu au avut, apoi numai prin însaș sârguința și îndeletnicirea sa la mare treaptă a învățaturii totuși au ajuns. Deși aceasta nu să poate lua pentru regulă, dar totuși adusărăm ca o pildă pentru aceiia, carii n-au parte de manuductor (povățuitoriu). Foțilides, un poetă grecesc, au asemănat creșterea cu o coasă și cu o mână, pentru că ia răutatea din adâncul sufletului, o deșrădăcinează, și în locul ei sădește faptele bunătății. Din zilele ceale vechi de la bătrâni, nimic alta ne-au rămas mai vrednic de aducere-aminte decât creșterea cea aspră a tinerimei spre oarece sfârșit bine întocmită, cum prin lucrare împiedeau pornirile postelor întru tinerii săi, până când ei însuși prin înțelepciune și prin filosofie ajungeau la aceea stare, de a să ști pune împotriva acelorași și cu totul a le urî. Fără creștere și fără îndreptare, cultivirea omului cea mai mare parte nu să pote din destul dezvăli, încât ar ajunge puterile intelectului (priceperii) a unui prunc. Avem probă (cercare) unde creșterea fiilor, mai petutindenea la părinții cei bogați ori în mare diregătorie puși, cu atâta mai slabă este. Mulți așa socotesc și cred, că a sălta, a să ști lupta, așijderea, a vorbi franțozește și grecește și puțintică învățatură de a ști să-și petreacă în soțietate cu cei mai de frunte, atuncea toate datorințele a unui bărbat ales aci sănt. Aceasta este o socotință carea toate învățăturile, științele, cinstea, înțelepciunea și virtutea între noi le îneacă. Licurg^[10], văzând odinioară pre un vânătoriu cum să sârguia a-și învăța cânele să știe afla și umbla după urmele hiarelor, au zis cătră popor (norod): Vedeți cum să nevoiește omul acela pre cânele său pentru petrecaniia sa a-l face trebuincios și folositoriu! Deci cine nu să va

sârgui acum a duce pre fiul său la școala creșterii și a virtutei, ca să se poată face jertvitoriu de folos al patriei. Cel ce au învățat cu puțin a fi îndestulat să mulțamească înțelepciunei tătâne-său mai mult decât acela căruia mari bogății i-au lăsat părinții, însă crescut întru neînfrânare.

Mare nepricepere este aceasta a hotărî pre prunci la vreo stare sau meșteșug mai-nainte de a cunoaște mintea și aplecăciunile lor deplin. Aicea zice Horatius^[11]: Fieștecarele în meșteșugul său mai bine va spori, atuncea, dacă va alege acela meșteșug, carele după aplecăciunile și după puterile sale mai bine este întocmit, că numai acela este mai bun. De unde să vede că niciun meșteșug nu poate fi mai bine întocmit decât acela, carele cu istețimea minții și cu harniciile cuiva să pătrunde, apoi atuncea cu măsură după acestea lucrează. Puterea minții trebuie câteodată să aibă a sa răsfățare ca mai cu deșteptare (înțelegere) să poată judeca. Puțin trebuie să cetim, iar mult să judecăm. Puțin să vorbim, și mult să ascultăm: că aceasta este calea cea mai bună de a înmulți învățătura noastră. Creșterea aceasta de acum nu merge într-acolo, ca să ne facă buni și înțelepți, ci numai să ne facă învățați: aceia nu ne arată a ne îmbrăca cu însușirile virtutei și ale înțelepciunei, ci ne înfundă să știm numai a grăi despre părțile și urzirea înțelepciunei, iară ce să atinge mai vârtos de împlinirea faptelor după regulele înțelepciunei, aceasta s-au dat uitării. Ea nu alege pentru noi așa cărți, care ne va învăța temeiurile ceale mai bune și adevărate ale înțelepciunei și ale virtutei, ci mai cu samă acelea cărți, care să văd a fi mai bine franțozește și grecește întocmite, și întru acest chip au umplut fantasia noastră cu deșarta trudă a celor streini; însă creșterea cea bună agerește judecarea și îmbunătățește purtarea omului.

Învățătura naturei și filosofia morală sânt științele ceale mai de comendare (îndemnare), că acelea ne desfătează pre noi cu chipurile și frumsețele naturei și ale

virtutei, acelea ne arată ce sântem și ce trebuie să fim: Mehanica, lucrarea pământului și luntrarea pre ape sânt învățături care aicea le putem alătura. Cealelalte învățături mai multe nimica alta nu sânt, fără chipuri deșarte în aer, spre desfătarea minței numai, iar nu spre atâta folosință ca să le alegem ca unele de căpetenie pentru noi. Scoposul învățaturii este a cunoaște pre Dumnezeu, și prin mijlocirea aceștii cunoștințe de Dumnezeu a-L iubi, și învățăturai Lui, în cât e cu putință, a urma, și cu adevărata bunătate a virtutei să umplem sufletul nostru! Lumea să împarte, de comun, în ceriu și pământ. Pe ceriu vedem soarele, luna și stelele. Pe pământ ochiem iarăși: munții, mările, râurile, izvoarele, copacii, florile, ierburile de tot fealiul și deschilinite roduri, mai pe urmă și ceale ce să află în trupul lui. Părțile lumii sânt patru și să numesc: răsăritul, apusul, miazăzi și miazănoapte. Sfera pământului să împarte, de comun, în patru părți, care sânt: Evropa, Asia, Africa și America, însă acum să numără cinci părți. Cea de a cincea parte cuprinde în sine lacurile și insulele care sânt în Oceanul de Miazazi, aceasta parte să numește: Australia (sau Holandia cea noavă) și s-au descoperit de Iasmes Cooc^[12], în veacul al optsprezecelea. Evropa, pe carea noi lăcuim, este cea mai mică parte a pământului, însă cea mai bine impopulată (lăcuită), așijderea, și întru științe, meșteșuguri și buna legiuire, învinge pe cealelalte. Africa are cea mai mare parte a sa pustie și nelăcuită; aicea să află multe fiiare sălbatece și șerpi veninați. Asia este bogată de mirosuri și de petrii scumpe. America are aur și argint mult; această parte a pământului s-au descoperit prin Cristofor Columbus^[13], în anul 1492. Circumducerea pământului este de 5400 miluri ghermanicești¹; în toate ceale cunoscute părți ale pământului viețuiesc ca la o mie de

¹ Un mil ghermanesc are patru mii de pașuri.

milioana de oameni, unde ar putea cu lesnire de doao ori atâta să mai lăcuiască. În Evropa sânt până la o sută doazeci și patru de milioane de lăcuidori. În Europa sânt trei monarhii: Austria, Rosia și a Turcilor, iară crăimi treisprezece: Franția, Ișpania, Portugalia, Sardinia, Neapolo, Sițilia, Vitenbergu, Saxonia, Sveția, Danemarchia, Englitera, Bavaria și Prusia. Cea mai mare cetate în Evropa este Bizantu (Constantinopolu). Iară mai mare cetate în toată lumea este Nanchi, în China. Dania este mai frumoasă decât Sveția, Rusia mai friguroasă decât Ungaria, Italia mai călduroasă decât Ghermania. Să laudă lâna Șpaniei, cositorul Britaniei, blănăria Rusiei, chelibaru Prusiei, grâul Poloniei, șofranul Austriei, vinul Ungariei și pietrele și aromaticile Indiei. Ghermanul este regulat, italianu politicos, franțozul glumeț, șpaniolu mândru, portugalul posomorât, englezul înalt cu gândul, holandul scump, danul^[14] iubitoriu de adevăr, șveadul^[15] statornic, rusul credincios, turcul neregulat, grecu izvoditoriu, românul îndurătoriu, ovreul iubitoriu de bani. Păgânii slujeau la mulți zei și zeie. Joe^[16] era la ei zeul ceriului, Neptun zeul mării, Pluton zeul iadului, Vulcan zeul focului, Mercur îngerul zeilor și zeul cuvintelor, al negoțetorilor și al hoților, Apollo zeul slobodelor meșteșuguri, Mars al războiului, Bahus al vinului, Saturn al timpului, Eol al vânturilor și Pan zeul păstorilor. Juna era zeea împăraților și a căsătoriilor, Diana a vântului, Seres a fructurilor (rodurilor), Venus a amorului și a frumseței, Minerva a înțelepciunei și a științelor și Proserpine a iadului.

Ceale șapte minuni ale lumii au fost: zidurile Vavilonului, templu (besearica) în Efes, mormântul lui Mausolu, piramidele Eghiptului, colos de Rода, faros al Alexandriei și grădinile Semiramidei, ceale spânzurate.

Istoria să împarte în veache, de mijloc și mai noavă. Monarhia eghipteanilor au fost în timpurile ceale vechi prea mărită. Sesostre^[17] au subpus multe țări: Evropa,

Asia și Africa. Nin au fost cel dintâiu împărat al asirienilor. Amazoanele erau muieri războinice. Războiul Troiei au ținut zece ani. Ceale mai mărite neamuri ale vechimei au fost eghipteanii, grecii și romanii. Grecii au moștenit mai toate științele de la eghipteani, la care și dâșii multe au adaus. Iară pe greci i-au urmat romanii cu mare și învăpăiată râvnă, așa cât, unele științe le-au asemănat cu grecii, altele le-au deplinit, în multe iarăși au covârșit pe greci. Popoarele ceste mai de nou cultivate toate științele au supt de la nemuritorii romani, stremoșii nostri. Cei mai măriți legiuitori ai timpurilor vechi au fost: Moisi ovreul, Minus criteanul, Licurg lacedemoneanul, Solon^[18] atineul, Numa romanul. Dracon^[19] și Solon au îndreptat varvarele și neomenitele năravuri ale atineanilor. Numa Pompilius^[20] au împlânzit sălbătăciia romanilor în războaie. Atena, cetatea cea mărită a grecilor, au fost oarecând școala a toată lumea; iară Roma, cetate, s-au numit: Capul Lumii. Romulus, întemeitorul monarhiei romane, au zidit cetatea Roma în anul 753 înaintea nașterii lui Hristos. Tarcvinus Superbus (mândru) au fost cel din urmă împărat al romanilor. Chirul lui Cambises și al Mandaniei au întemeiat monarhia perșilor la anul 539 înaintea lui Hristos. Alexandru Machedon, feciorul lui Filipp și al Olimpiadei, au stricat monarhia perșilor și au întemeiat a elinilor la anul 303 înaintea lui Hristos. Iulius Chesar au întărit împărăția romanilor înaintea lui Hristos și au îndreptat calendariul. În vremea lui Chesar August, autocratorul romanilor, s-au născut Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Hristos, întemeietoriul credinței creștinești. Împăratul Traian au adus neamul romanesc în Dachia la anul 105 după Hristos. Constantin cel Mare au stănut întâiul împărat al creștinilor și au zidit Constantinopolul (Bizantu). Theodosie cel Mare înfricoșata împărăție a romanilor, carea pe vreamea lui să numea Împărăția a

toată lumea, au împărțit-o în doao părți: în Împărăția Răsăritului și a Apusului; această despărțire au fost întâia și cea mai mare pricină a stricării Împărăției Romane. Carol cel Mare au statornicit stăpânirea romanilor cea de la apus, cătră sfârșitul veacului al optulea după Hristos. Carol al cincilea^[21] au împărțit la al șaptesprezecelea veac după Hristos, sub a căruia stăpânire s-au întâmplat mare dezghinare în relighia besearicii apusului, prin Martin Luter și Calvin Ianoș. Războiul pentru credința creștinească au ținut treizeci de ani, carele pustiisă mai toată Ghermania. Petru cel Mare^[22] au înfrumșetă Rusia și au mărit-o, iară Ecaterina^[23] a doao au luminat-o și au înălțat-o. Friderix^[24] al doilea s-au mărit cu înțelepciunea și vitejiia sa. Maria Teresia^[25] au întrodus școalele ceale de comun folositoare în tot ținutul stăpânirii sale. Iosif al doilea^[26] au întrodus toleranția credinței, adecă au întărit acea orânduială, vrednică de pomenire, ca toți lăcuitorii stăpânirii sale asemenea dreptate să aibă întru mărturisirea credinței lor. Franțisc întâiul^[27], între alte nemuritoare bunătăți, au întrodus și institutul pedagoghicesc, pentru cultivirea învățătorilor românești.

Fabulă.

Grierușul și furnicile

Grierușul au venit iarna la furnici, rugându-se să-l împrumute cu vreun grăunț de grâu, ca să se hrănească și să nu piară de foame. L-au întrebat furnicile: Dar ce ai lucrat astă vară? Am fluierat. Așadară, deacă tu astă vară ai fluierat, acuma joacă, ca să-ți treacă de foame! Haida, trage-te și te cară din ușa noastră!

Învățătură

Lenea este păcat de moarte, căci dintr-însa să nasc multe răutăți, lipsa, sărăciia și toată nenorocirea din ea

purcede, și să împruțește omul în lenevire. Încă și viața îi este spre greutate, zace până îl dor coastele și abia așteaptă să-i treacă zioa. Bărbatului și muierei le stă urât și cu rușine fără lucru a șede, de ar fi cât de avuți. Că tot cel ce nu gândește de bine, el gândește de rău. Căci firea omului este așa, ca el totdeauna să se îndeletnicească în ceva. Cel leneș nu s-au născut să vieze și să trăiască, ci să putrezască și să piară încă viețuind; de să naște sărac, el pândește să se sfârșască cerșitoriu, nu e niciun folos, nici moșie patriei, nici neamului său, nici lui însuși, și pentru unii ca aceștii s-au obicinuit oamenii cei bărbați a zice că mai bine să fie mort decât viu, că de ce treabă este așa viață? Pentru că soarele, luna și toate făpturile lui Dumnezeu oare cătră ce ne învață cu neîncetatele umblări și mișcările sale, de nu cătră îndeletnicirea noastră cea de pururea? Cel bogat și de bun neam, când cunoaște prețul cel drept și spornicia sufletului său celui cuvântătoriu și înțelept, nu se îndoiește cum că n-ar mai avea lucru întru această trecătoare viață, ci ca și un iubitoriu de osteneală, lucrătoriu de pământ, meșter și neguțătoriu, văzând și pre albinele ceale mici cu ce iubire de osteneală adună noao mierea cea prea dulce; deci putea-vom noi să nu băgăm de seamă pentru mierea și bogăția sufletului celui cuvântătoriu și fără de moarte al nostru? Pentru aceea, pruncii și fetele, mai vârtos când sânt avuți și de părinți de bun neam, încă din unghiile ceale tinere trebuie a-i obicinui cătră iubirea de osteneală. Cari le va sta înainte li se va părea că nu numai nu e greu, ci încă le va fi foarte dulce mângăiere lucrând și ostenindu-se. Însă cu măsură, că sânt încă trupuri fragete și de lucru greu sau rădicare se pot lesne strica, aicea să înțelege numai lucruri ușoare.

Ascultare folositoare

Georghie au fost prunc fără de vicleșug și la inimă curat, când el vreodată spre întrebarea învățătorului nu ar fi știut să răspundă, căci că nu băgase de seamă; atuncea el numaidecât mărturisea cătră învățătorul și grăia: „Eu nu am băgat bine în seamă, mă voiu îndrepta, mă rog ca să-mi mai spuni dumneata o dată”. Iară când el altă vreo greșală făcea și pentru aceea de la părinții săi muștrat era, atuncea el niciodată nu se grijea să-și ascundă greșala sa, ci așa grăia: „Adevărat că eu am greșit și sânt vrednic de pedeapsa carea o voiu și răbda, însă, milostivilor miei părinți, fiți mie buni și de aci înainte, căci aceasta mai mult mă va întrista, deacă veți întoarce dosul dragostei voastre de cătră mine”. Acest feliu de gânduri sânt și lui Dumnezeu și oamenilor bine plăcute.

Furul cel mic

Petru cel mic adeseori au furat de la părinții și frații săi poame și alte lucruri de mâncare. Iară când pre el mumă-sa l-au prins odată, atuncea ea l-au spus cătră tatăl lui și s-au vorbit ca pentru aceea aspru să-l pedepsească. Petru au început a plânga foarte și a se dezvinovăți că el nu au furat nescari lucruri mari, însă tatăl cel înțelept așa i-au răspuns: „Pentru aceasta te pedepesc pre tine aspru, ca să nu te înveți, pre lângă lucruri mici, și lucruri de mare preț a fura. Și prin aceea să nu te lipsești de viață mai înainte de vreamă. Căci cine mai adeseori fură câte o căpșună, acela și mai mari lucruri va fura, numai de i se va da prilej. De acum înainte nu lua nimica fără de slobozenia aceluia a căruia este lucrul, adecă: nu fura”.

Luați aceasta aminte, maicelor și pruncilor.

Un fur, carele încă nu era tare bătrân, au fost odată scos la pierzare. Ajungând la locul pierzării, s-au rugat el ca să cheame pre maica sa (care încă era vie) la el, având să-i spună ceva numai ei. Rugăciunea lui fu numai decât ascultată, și maică-sa, venind, s-au apropiat de dânsul. Iară el, făcându-să că vrea să-i spună ceva la ureache, au apucat-o cu dinții și i-au rupt urechea de tot, zicând: „Iată, maică, semn de pomenire a nebăgărei de seamă, pregetărei și credinței cei ușoară a dumitale despre creșterea mea. De nu ai fi ascultat cu urechea aceasta minciunile mele ceale din pruncie, care eu încă ca un prunc le făceam, aducând mere, nuci, oao, pui, miei și altele de furat, spuindu-ți că mi le-au cinstit unii și alții sau le-am aflat, de ai fi ispitit bine faptele și minciunile mele, m-ai fi pedepsit. Așa, nici eu nu ași fi mai furat, din mic tâlhariu nu ași fi fost mare și nu ași muri acum în spânzurătoare, cu o moarte așa de ocară și ticăloasă. Iară voi, părinți, și voi, prunci, adaoase el, oglindă aveți în mine și în maică-mea; părinților, luați bine aminte la greșalele pruncilor voștri și cu băgare de seamă de mici le pliviți din inimile lor! Iară voi, pruncilor, feriți-vă de începutul cel mic al răului, ca să scăpați de alunecările ceale mari!”.

Gazda tâlharilor

Dimitrie (N) din satul (N) nu au mers niciodată însuși să fure și să tâlhărească, ci omenii cei răi se aduna pe sub ascuns în casa lui și îi da lucrurile ceale furate să le păstreze, care lucruri le vindea și în bani le făcea, iară tâlharilor agonisea arme, scule de bătaie și hrană. Mai pre urmă, soțietatea această tâlhărească au căzut în mâinile judecăței, căriia ei și pre gazda lor l-au spus, carele asemenea pedeapsă cu dânsii au luat.

Pruncul cel dezmierdat

Un prunc, anume Matei, avea mare bucurie a înșela pre vecinii săi cu strigări de larmă pre uliță și pre ei a-i turbura și a-i înfricoșa. Iară când alerga vecinii la strigare, gândind că e vrun rău, el sta și-și râdea de dânșii, zicându-le că sânt fără de minte, se dau așa lesne a se înșela. Odată, jucându-să el sângur în uliță, au venit un câne turbat asupra lui, de carele nici cu fuga nu putea scăpa, nici nu se putea apăra, ci cât putea striga să alerge cineva să-l apere. Dar vecinii carii-l auzea, socotind că iarăși face glume de-ale lui ca să-i înșeale și să-și bată joc de dânșii, nu au vrut să alerge la el, și așa, repezindu-să cânele cel turbat la el, l-au trântit jos și așa de groaznic l-au mușcat, cât de loc au murit.

Leul și măgariul

Leul s-au însoțit cu măgariul și au plecat împreună la vânat, unde măgariul cu necioplitul său urlat au spăimântat și așa au înfricoșat fierile, cât toate au început a fugi din pădure afară, după care leul, slobozindu-se, au prins multe. Deci măgariul, cam mărindu-să întru sine, au întrebat pre leu, zicând: Ia spune-mi, fârtate, ce-ți pare de sunetul meu? „Dar ce mai întrebi încă, răspunsă leul. Și eu însumi, să nu te știu cine ești, m-ași spăimânta de tine.”

Învățătură

Fabula aceasta să cuvine bine acelora, carii să arată înfricoșați până la o vreme, adecă până când îi cunosc oamenii; deci, dacă i-au cunoscut, nimene nici nu mai caută la ei, și, cu cât strigă ei mai tare și îngrozesc, cu atâta mai mult râd alții de dânșii. Omul cel prost e ca și pruncul cel ce de fiecă vedere să sparie; iară cel cu suflet mic, în neîncetată frică, ca iepurile trăiaște. Când strigă

oareunde buha (bufnița) noaptea, atuncea să sparie babele noastre, căci, după socoteala lor, strigare buhei procește moarte cuiva. Dar oare unde să nasc oamenii și să nu moară? Așa loc cu adevărat încă nu s-au aflat. De nu ar fi buhe în lume, tot ar trebui să moară oamenii. Nu e bun obicei a spăria pruncii de mici cu unele și altele ca acestea, căci, obicinându-se așa, până la adânci bătrânețe să sparie și să înfricoșază de ast feliu de lucruri, care nici le-au văzut, nici le vor vedea. De să teme cineva prin întunecare să nu se lovească cu capul de ceva sau să nu cadă în vreo groapă, drept are să se teamă și să se păzască. Dar, de se teme să nu vadă ceva în întunecare, nebunesc gând are, căci ce va vedea la întunecare, când atuncea nimica nu să poate vedea. Însă babele noastre spun și povestesc unele și altele. Babele să înșeală tare cu poveștile lor și mai bine ar face să tacă. Să tacă? Ușor e ție a zice: dar baba Stana, vrăjitoarea, povestește atâtea și atâtea pilde, cum s-au nălucit unora, iar alții au văzut unele și altele, trecând noaptea pre lângă mormânturi, și cum să prefac pricolicii în găini. Nu credeți, dragii miei prunci, nu, căci acelea sânt tot minciuni goale și proaste, ci ascultați cum vine spaima aceea. La mormânturi sânt cruci mari și multe moghili și alte înălțări, de care noaptea la lună să fac umbre multe; deci, dacă trece vreunul, carele s-au obicinuit din pruncie a să teme, pre acolo noaptea, vede umbrele de cruci, vreun câne sau vreo pisică (căriia noaptea ochii îi lucesc) alergând, atuncea numaidecât i se fierbântă închipuirea minței, sângele să turbură în el, groază și cutremur îl cuprinde: apoi, iacătă-ți vedeniia. Altă pricină de credință cu strigoi noaptea, carii ca o lumină umblă, este aceasta. În locurile ceale băltoase și râpoase, precum și la locuri unde sânt mormânturi bătrâne sau unde au fost vreodată sat, oraș sau cuptoare de cărămizi, să află pururea sudoare de salitru, sumpor și de alte materii arzătoare; dintru aceste

materii trage căldura soarelui (mai vârtos primăvara) preste ziuă vapoare, din care unele să înalță în sus, iară altele rămân mai jos în aer (văzduh), care, fluturând seara și noaptea, să întâmpină cu vapoare de alte materii, și, lovindu-să între sine, scapără și să aprind, deci focul acela merge într-aceea lature, încătrău îl mână vântul tot arzând, până ce să gată materia cea arzătoare; de acestea lumini sânt stelele cele ce zic proștii că sânt strigoi, zmei și pricolici. Întru acest chip au născut credința cea deșartă, prin orbirea minții, toate scornirile de zmei, strigoi, pricolici, de zâne și de milostive, care nici sânt, nici pot să fie. Slujnica vecinului nostru, Chiva cea bătrână, mergând odată noaptea, pre lună, fără de lumină în pivniță, unde prin ferestruța pivniții luna de abia lumina, iară săraca Chiva, fiind din pruncie cu spaimă înfricoșată, fără de veaste să spărie de umbra ei, carea prin luminarea unei ferestruice pre păreate să făcu, și cu toată putearea începu, vai de ea, a striga; întru acel ceas, întră stăpâna în pivniță cu lumina aprinsă, și așa biitata babă cunoscă că de nimic s-au spăriat. Lumina este mintea cea luminată, carea arată noao adevărul, iar întunecoasa credință deșartă ne face pre noi a ne teame de găini și de rapăosatele în mormânturi oase.

Foarte înțelept, de ce trebuie să ne teamem ne învață Pitagor^[28], unde zice: „Acea fă ce nu te va vătăma, și socotește mai-nainte de lucru; făcând rău, te teame, iar făcând bine, te bucură: fi bun, înțelept și drept. Apoi vei zice cătră toate spaimile deșarte ce au zis leul măgariului: «Și eu, să nu te știu cine ești, m-ași teame de tine»”.

Pentru superstiție (sau credință deșartă)

Întru un sat oarecarele, s-au întâmplat o boală foarte cumplită între oameni, de carea mulți așa de năprasnă murea, cât mare frică au cuprins pre ei de aceea. Așadară,

au început ei a se sfătui între sine cum ar putea vindeca răul acesta, și așa, unul au grăit una, altul alta. Iară un moș le-au curmat vorba și au zis: „Fraților! Voi știți bine, precum Iacov nu de mult s-au îngropat, și el au fost om sănătos și tare, el e de bună seamă strigoiu, iese noaptea din mormânt și sugrumă oamenii prin casele lor; însă eu știu leac de aceasta, alta nu-mi trebuiește, numai un par de păducel, cu acela voi zdrobi eu trupul lui Iacov, iară voi mâne să-l dezgropați, apoi eu vă stau bun, că, de acia înainte, nu va mai ieși din mormântul său”. Deci, stătură toți pre vorba moșului și au hotărât zioa: întru aceea zi, au ieșit și Ioan cu tatăl său la mormânt. Venind el în școală, l-au întrebat pre el învățatoriul unde au fost; deci, spuind învățatoriului cauza (pricina) rămânerii și ceale ce s-au întâmplat cu trupul cel mort, după cum văzuse. Spre aceasta, au început învățatoriul a grăi cătră școlarii săi: „Iubiților fii! Nu vă amăgireți cu credința deșartă a oamenilor celor proști, nu creadeți să poată fi un trup mort strigoiu și să poată învia, ca să facă fraților săi rău, nicidecum nu voiește aceea bunul Dumnezeu. Întâmplă-se pre unele locuri de, când dezgroapă trupurile ceale moarte, așa stă sângele într-însele, ca și când ar fi vie, însă pricina acestora este pământul, în carele zace trupul îngropat. Căci la multe locuri să află mormânturile în pământ gras și plin de pucioasă și salitru, deci adeseori să întâmplă de să topește pucioasa și salitru prin multe ape și cu sângele cel închiegat al mortului, adecă al trupului celui mort, să amestecă și așa îl înnoiește ca cum ar fi viu: acest feliu de trupuri le țin oamenii cei proști că sânt strigoi. Dar dacă vom socoti de unde să nasc betejugurile și morțile ceale năprasnice, lesne vom putea vedea că mâncarea, beutura, jocul, necurățenia aerului și alte fapte preste măsură sânt pricina lor și scurtă viața noastră mai-nainte de vreamă”. Așa au săvârșit învățatoriul vorba sa și școlarii i-au mulțămît lui, pentru că i-au

dezlegat din legătura cea aducătoare de pagubă a credinței cei deșarte.

Fata cea înțeleaptă

Anica au întrebat într-o seară, șazănd la furcă, pre maică-sa, zicând: Maică! Spune-mi, rogu-te, de ce țin muierile noastre sărbătoarea cailor, marța încuiată, armin-denii, todorusele, zioa ursului, a lupului și alte sărbători idolești, numai prin prostie și orbire întemeiate pe credință deșartă, care preste an câte patru luni din lucru le fură, făcându-le a șede în zădar și a petrece în leane, pentru aceea și sântem așa de săraci și mișei. Iată, vecinii noștri, nemții, că și ei sânt oameni ca și noi, să nasc ca și noi, trăiesc, mor, sânt creștini, merg la sfânta beserică și țin sărbătorile numai ceale ce poruncește sfânta beserică, dară într-altă vreme lucră preste tot anul; deci pre ei nu-i trăznește, nu-i calcă caii, nu-i iau vânturile pentru că lucră, ci sânt în pace, mai bine trăiesc, mai bine se îmbracă, mai bine se hrănesc, vitele și sămănturile lor sânt mai bune decât ale noastre și sânt mai bune gazde decât noi. Văzând muma că așa de înțelept grăiește fata, s-au sfătuit cu bărbatul său și, lăsând toate obiceiurile reale, au început a lucra în toate zilele, fără numai ce țineau sărbătorile ceale legate și de sfânta beserică oprite; deci, în scurtă vreme ș-au îmbunătățit economia lor și bune gazde s-au făcut.

Pentru ispovedanie

Pavel au venit la preot să se mărturisească, și preotul au grăit lui așa: „Iubite fiule! Mărturisește curat înaintea mea, lui Dumnezeu, păcatele tale, care ai făcut tu în viața ta”. Spre care au răspuns Pavel și au zis: „Oh, părinte duhovnice! Mare păcat am făcut numai o dată în viața mea, căci am mâncat un ou într-o vineri, gândind că e

joi: eu mă căiesc de cumplitul acesta păcat și mă fâgăduiesc de acum înainte a păzi postul în toată viața mea”. Preotul au tăcut, așteptând ca să mai spuie el ceva și mai încolo păcatele sale să mărturisească, însă Pavel au tăcut și nemic nu au mai grăit. Deci preotul l-au întrebat mai încolo și au zis: „Iubite Paule! Să nu fi tu pre cineva vătămat, ucis, tâlhărit, furat, aprins, muierea cuiva înșelat sau strâmb mărturisit? De acestea de vei fi făcut, spune mie drept”. Spre aceea au răspuns el, precum și de acelea de multe ori au făcut. Iară preotul l-au întrebat pre el: „Drept ce nu mi-ai arătat mie acestea mai întâiu?” Iar Pavel au răspuns lui și au zis: „Eu am gândit că este mai mare păcat a mânca cineva carne în vreo zi de post, decât a fura sau a face alt orice rău, căci și de la părinții miei m-am învățat mai vârtos a posti, iar a ști că e păcat a face rău, nicidecum: căci când aduceam ceva de furat sau junghiiam vreun miel și aduceam acasă, niciodată nu zicea părinții miei că am făcut rău”. Spre acestea, au grăit duhovnicul către dânsul: „Fiiule! Ține minte bine și spune și pruncilor tăi: precum că postul și ajunarea are temeiu spre fapte bune, și nici postul, nici rugăciunea nu-ți ajută ceva, dacă nu te vei părăsi de a ucide, fura, jăfui, aprinde și alte răle a face: căci acestea sânt faptele ceale răle, careucid trupul și sufletul nostru; nu gândi că postul singur poate să te facă creștin bun, ci nu fura, nu ucide, nu răpi, nu aprinde, nu curvi, nu mărturisi minciună; împăratului și domnului tău fii credincios, iubește pre tot omul ca însuși pre tine; lângă acestea păzește și posturile și cu teamere dumnezeiască cinstește besearica ta: apoi așa vei fi creștin bun și vei împlini postul după legea lui Dumnezeu”.

Leul și șoarecele

Leul, ostenit fiind, s-au culcat sub umbra unuiu copaciu, unde au și adormit, deci iată un șoarece ce umbla pre aciaa îi veni în cap să se alerge preste leu; atuncea, leul deșteptându-se, apucă a ocări pre șoarece, zicându-i: Tu, câne fără de lege! Dintr-atâta câmp, pre spatele mele ți-ai aflat ție cale? No! Acuma ce vrei? Spune! Atuncea, săracul șoarece au răspuns cu umilit glas, zicând: O, puternice leule! Eu singur cunosc și-m mărturisesc greșala mea; rogu-te să mă ierți, căci aceasta îmi va fi cea dintâiu și cea mai din urmă greșală, și aceasta nu voi mai face: și încă te rog ca să judeci ce mărire va fi unui leu să omoară un șoarece. Leul, râzând, l-au slobozit fără nicio stricăciune; după oarecâteva zile, s-au prins tocma acest leu întru o mreajă groasă, carea o punea vânătorii de prindea lei și urși, dintru carea leul, neputându-să descurca (descâlci), au început a răcni cât putea. Atuncea, șoarecele, auzind acel groaznic vers, au alergat și îndată cunoscă pre făcătorul de bine al său; neamânând vremea, au început a roade mreaja și, câte puțin, câte puțin, au ros o sfoară de alta, până s-au dezlegat mreaja. Leul, izbăvindu-să și scăpând, zicea: O minunat lucru ce văzui în lume, cu totul minunat! Cine ar fi zis vreodată că și șoarecele poate scăpa pre leu de la moarte.

Învățătură

Este și la șoarece mulțămire. Prea frumoasă ciume-litură, carea noao ne încredințează cea mai de bun neam, cea mai dulce și mai frumoasă, din toate faptele bune, mulțămire cătră prea bunul Dumnezeu, cătră prea dulcii părinți și cătră milostivii făcători de bine, cătră dreptul și iubitorul de osteneală împărat, cătră înțelepții și de dreptate judecătorii și stăpânitorii nostri, mulțămire!

Dumnezeiasca și cea dulce simțire, legătura inimei, carea ține milioane de oameni într-o împreunare și dragoste, mulțămire! Cine laudă la mii de oameni pe Socrate, Marco Aurelie și pre iubitul Titus și cine îi va lăuda până în veac frica cea prea frumoasă și cereasca mulțămire. Simțirea de aceste fapte bune învață pre pruncul cel micuț să se umilească la pieptul născătoarei maicei lui, îmbrătoșând cu mânuțele ceale slăbuțe a lui, mulțamește născătoarei sale, așa și înfricoșatele fieri, cu mulțămită, să împlânzesc. Leul și ursul să pleacă acelora carii îi hrănesc pre ei, boul și calul, domnului său. Cânela cel credincios moare pentru stăpânul său, iară căruia nu e mulțămirea din destul răsplătire pentru facerea de bine, el să nu mai facă niciodată bine. Iară nemulțămitoriul, vai! Vai! Oare este cu puțință să fie omul nemulțămitoriul? Nu lăsa, Doamne, pre unul ca acesta între frați!

Calul și cocișul

Cocișul fura ovăsul calului și îl vindea, și, în loc de a da calului ovăș, el îl țesăla și îl spăla câte de doao ori în zi. Tu, blăstemate urgie și înșelătoriule, îi zisă calul, în zădar umbli mințind pre lângă mine, spălându-mă și țeselându-mă, dacă tu mie nu-mi dai obicinuitul mertic de ovăș. Aceasta să cuvine celor ce nu-și împlinesc datoriile sale, ci numai gândesc cu minciuni să astupe ochii altora; omului celui de cinste și bun îi este rușine a cere și al său. Iar cel fără obraz și gros la piele și ceea ce e datoriu, și poate, și trebuie să dea el îndeapartă de astăzi până astă sară, de mâne până poimâne, și așa mână tot mai departe, pârându-i-să că cu atâta mai mult să domnește, cu cât să cere mai mult de la dânsul. Darul și cinstea, când gândești să dai, dă atuncea, nu mai îndeaparta, că de doao ori face bine cel ce face curând: „Bis bene facit, qui cito facit”.

Cerbul și puiul lui

Pre cerb l-au întrebat puiul lui: Taică! Cum este acesta, că tu ești cu mult mai mare decât câinii și ai coarne mari, și totuși, cum auzi câinii lătrând, începi a fugi? Oh, fătul meu!, au răspuns bătrânul cerb, câinii sânt gâlcevitori, iară eu din fire sânt urătoriu de gâlceavă; apoi, mai voiesc a mă da în laturi. Norocos este omul acela, carele este așa alcătuit, de nu să mânia lesne, și carele poate în vremea mâniei a prejudeca: cel ce uraște gâlceava, și de să ferește, acela scapă și să izbăvește de multe grăutăți și de năpăstuiți în viața sa. [...]

Ioan Tomici

**SCURTE ÎNVĂȚĂTURI PENTRU
CREȘTEREA ȘI BUNA PURTARE A
TINERIMEI ROMÂNĂ,**

precum și niște alese cântări besearicești și unele
cuvioase și desfătătoare lumești,
întocmite de ~, protopresviterul Caransebeșului, al
cinstiului Consistorium Eparhialnic din Verșet asesor și
preste școalele ceale din districtul său director. Cu
cheltuiala de bun ghen născutului domn Atanasie
Grabovschi de Apadia. La Buda, cu tipariul C<raieștei>
Universitate din Pesta, 1827*

Imprimatur Pestini, die 23-a Septembris 1827, Ioannes
Theodorovits, G.n.u.r. Parochus Pestiensis.
Venerabilis Consistorii Assessor et Librorum
Valachicorum Int. R. Censor

*De bun ghen născutului domn Atanasie
Grabovschi^[1] Domnului, de și în Apadia,
alesului cetățean și la Mărita Deputație, carea
administrează fundusurile școalelor naționale
neunite în Crăimea Ungariei, de la locul cel
mai înalt așezatului condeputat, se dedică
cărțica aceasta.*

Domnule prea onorate,
Patron bun adevărate!

Autorii, scriind vro carte
și vrând lumii s-o arate,

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu, Doina Grecu.

Când aceea la tip dau,
 Prea lăudat obiceiul au,
 Închinându-o vrunei domn,
 Nației sale ales patron,
 Socotind ca să-l cinstească,
 Numele lui să mărească.
 Deci, și eu, iată, frate,
 Am alcătuit o carte,
 După cum aici privești,
 Pentru școlari românești,
 Să se dea de premium
 Școlariului celui bun,
 Să crească-n creștinătate
 Și bună moralitate,
 Să se bucure cântând
 Și pre Dumnezeu lăudând.
 Însă, când cartea gătai,
 În mare grijă întrai:
 Cui cu dreptul s-ar cădea
 A o putea dădica?
 Cu acest gând <î>nsărcinat,
 Mă fură somnul în pat
 Și m-aflai ca și răpit,
 Într-altă lume venit,
 Și văzui, o, Doamne bune,
 Ce abia se poate spune:
 Pr<e>-a lui Romulus nepoți
 La un loc adunați toți,
 Și o cunună pistrită,
 Din trandafiri împletită,
 Țiind toți, cu mâna dreaptă,
 Ziceau: Aceasta așteaptă
 Pre un patron preaiubit,
 Atanasie numit,
 Ce în Peșta lăcuiăște,

Grabovschi se pronumeaște.

Ș<i> când acest nume s<e> cuvântă,

Muza Dachiei s-arătă,

Și zburând preste cunună

Cu o dulce voie bună.

Și cu lina sa zburare

Făcea aurei mișcare.

În laturi toate privi,

Apoi odată porni

Prin a buzelor clătire

A vărsa cu viers subțire:

„Acea cunună pistrită

Lui Grabovschi e gătită,

Însă Grabovschi să știe

Cum că târziu va să vie

Să ia el a sa cunună.

În nespusa voie bună

Dânsul are să trăiască

Și mulți ani să viețuiască,

Ca el, cu ceale avute,

Ghinteii sale să ajute”.

Când muza așa grăi,

Tare în aripi lovi,

La min<e>-aproape veni

Și mereu așa șopti:

„Dă cărticica la lume

Într-a lui Grabovschi nume,

Nu-ți fie nicidecum sfială,

Căci fără de îndoială

Acel bun și milostiv om

Și a nației patron

Cărticica va-ndregi

Și voios o va priimi”.

Deci, Atanasie, frate,

Lăsând gluma la o parte,
 Primește acest op al meu
 În seama lui Dumnezeu,
 Carele să-ți dea viață
 Spre sporiul celor ce-nvață,
 Spre binele neamului,
 Spre folosul clerului.
 Întru mulți ani fericiți,
 Cu de toate îndulciți,
 Norocul să-ți înflorească
 Și toate să-ți prisosească!
 Pașul care-l vei păși,
 Oriunde și în ce zi,
 Să-ți răspundă bucurie
 Și pacinică veselie!
 Care toate eu poftind,
 Rămân pururea și sânt
 Al nobilătății tale
 Cel mai umilit autor,
 Ioan Tomici

ÎNVĂȚĂTURI DESPRE BUNA CREȘTINĂTATE
 ȘI DESPRE BUNA PURTARE A ȘCOLARILOR

§ I

Despre buna creștinătate

Fiiule! Acel frumos și scump nume, *creștin*, l-au dat ție Sfânta mamă Besearica, când te-ai botezat; însă pre așa făgăduință ți-au dat, ca nu numai cu numele, ci și cu fapta să fii creștin. La botez ai zis că te lapezi de satana și de toate lucrurile lui și te împreunezi cu Hristos, și vei creade Lui, și vei împlini dămândăciunile Lui în toată viața ta, așadar ești datoriu să plinești ce ai făgăduit. Pentru împlinirea făgăduinței acestiia au făgăduit ție Dumnezeu că te va face a fi pre lumea aceasta bun-

norocos, iară pre aceaalaltă lume, fericit. Drept aceea, sârguiește-te a învăța datorințele tale ceale creștinești din catihisis, și după acelea cu bună credință te poartă; și atuncea te vei putea chema creștin adevărat. Lângă acea învățatură priimește și acest sfat părintesc, adecă: socotește, fiule, că tu ești om. Omul iaste alcătuit din suflet și din trup. Sufletul iaste din suflarea lui Dumnezeu, iară trupul iaste din pământ; așadară, sufletul iaste mai mare decât trupul. Cel mai mare are a porunci celui mai mic, și cel mai mic iaste datoriu a asculta de cel mai mare, deci trupul iaste datoriu a asculta de suflet și din zi în zi a se griji cum să-și înfrumsețeze sufletul prin fapte bune, cum puterile lui să le dezvălească prin trebuincioase învățaturi și ce să facă ca pre dânsul să-l poată trimite sfânt și curat lui Isus Hristos, Cerescului Împărat, carele pre dânsul cu al Său dumnezeiesc sânge l-au răscumpărat și, prin Sfântul Botez, fiu și moștean Împărăției Ceriului l-au făcut și cu darurile Sfântului Duh l-au îmbogățit. Însă, grijind pentru suflet, nu trebu<ie> nici trupul să rămână în nebăgare de seamă, pentru că omul nu poate să se facă plăcut lui Dumnezeu fără trup, și, așa, nici sufletul nu-și poate mântui. Drept aceea, fiule, după ce ai grijit cum se cade de suflet, grijește cu de-adinsul și de trupul tău, ca să-l ții sănătos, curat, întreg și în stare bună.

2.

Începutul înțelepciunii iaste frica Domnului, zice Sfânta Scriptură, iară frica Domnului se cuprinde în cunoștiința de Dumnezeu și întru împlinirea poruncilor Lui. Pre Dumnezeu nimenea nici odinioară nu L-au văzut, pentru că El iaste duh nevăzut de ochii noștri cei trupești și necuprins de mintea noastră cea slabă; însă tot putem cunoaște, din lucrurile care se văd pre ceriu și pre

pământ, iară mai ales din Sfânta Scriptură, cum că iaste un Dumnezeu pre carele creștinii în trei feațe a fi Îl mărturisesc. Acest Dumnezeu, fiule, iaste atotputernic, atotștiutoriu, întru tot înțelept, întru tot Sfânt, întru tot drept, întru tot desăvârșit, fără început și fără sfârșit, pururea lucrătoriu, preabun, preamilostiv și purtătoriu de grijă a tuturor făpturilor sale. Drept aceea, fiindcă El au dat noao Leagea Sa în ceale Zeace Porunci, se cade acealea să le împlinim cu toată sfiiala și de bună voință păzindu-ne cu de-adinsul, ca nicio Poruncă a Lui să nu călcăm cu voia noastră și într-adins, căci călcarea aceasta, fie ea cât de ascunsă sau numai să fie gândită sau vorbită, Dumnezeu cel Atotștiutoriu o vede și o știe; și, ca Cel ce iaste întru tot drept, nu o va lăsa nepedepsită și, măcar că Dumnezeu iaste bun, milostiv și lesne iertătoriu celor ce le pare rău de păcatele sale și iarăș se îndreptează, totuș iaste de lipsă ca să fim cu grijă, să nu-L vătămăm cu păcatele noastre. Grija aceasta se cheamă frica Domnului, iară deacă cu dragă voie îplinești Poruncile lui Dumnezeu și faci ce e drept, atuncea n-ai a te teame de nimenea.

3.

Deșteptându-te, fiule, din somn, rădică ochii tăi spre ceriu și mulțameaște cu toată inima Făcătorului tău, că te-au învrednicit de te-ai sculat cu pace; iară după ce te-ai îmbrecat, pieptenat și spălat, roagă-te la Dumnezeu, și, deacă înveți la școală, grijește-ți cărțile și scrisorile ce ai de a învăța întru acea zi, de iaste zi de lucru, și mergi la școală; iară de iaste duminică sau vreo zi de sărbătoare, atuncea, ori că ești școlariu, ori nu, mânecă la Sfânta Besearică, ca să plinești dămândăciunea lui Dumnezeu a patra și dămândăciunea cea dintâiu a Sfintei Besearici.

4.

Întrând în besearică, gândește că întri în ceriul cel pământesc și întru însăș casa lui Dumnezeu, în care Sfintele Mistirii se deplinesc și mistiria Sfintei Cuminecături, întru carea însuși Dumnezeu, sub chipul pâinii și al vinului, de față se află. Gândește că întru această Sfântă Besearică pentru aceea ai venit, ca să lauzi și să mărești pre unul Dumnezeu în trei feațe, ca să te rogi Lui să-ți iarte păcatele și să fie îndurat ție și părinților tăi și tuturor oamenilor. Așa gândind, fă-ți cruce de doao ori, plecându-te până la pământ, stă puținel până vei ceti în sine cu mintea *Tatăl nostru*; deci mai fă-ți cruce o dată, apleacă-te o dată cătră dreapta și o dată cătră stânga parte și te du de stă la locul care ție să cuvine, până la capătul rugăciunilor dimineții sau a Sfintei Liturghii; nici să ieși afară, până după lăsarea binecuvântării, fără de vreo lipsă mare. Stând în besearică, nu te uita cu ochii în toate părțile, nu șopti, nici vorbi cu cineva; cu mult mai tare să te păzești ca să nu te răzi în besearică. Cântă după cântăreți cu glas umilit și gândește că stai înaintea Atotștiutoriului și Preasfântului Dumnezeu.

5.

Mergând pre cale, ori la Sfânta Besearică, ori la școală, și de acolo înderept, mergi frumoșel, drept și cu omenie, nu alerga pre cale, nu sări, nici să strigați când mergeți mai mulți laolaltă, cu mult mai puțin să vă suduiți, să vă bateți sau să zburătoriți, ci, puindu-vă câtă doi în rând, cu cuviință să umblați, ca prin aceea să faceți nume bun nu numai părinților voștri, ci și învățătoriului și preotului vostru, care pre voi a fi creștini buni și oameni de omenie vă învață.

6.

Școlariul trebuie cu ținerea și cu purtarea sa să se deschilenească de cătră cei ce nu merg în școală. Deci, tu, fiule, niciodată să mergi în școală trențos și nepieptenat, ci întru toate curat: fața și mânilor să fie spălate, unghiile tăiate, părul pieptenat, îmbrăcămintele întregi sau încai împetecate și spălate; încălțămintele să fie curate sau, de iaste vară și ești desculț, picioarele să-ți fie spălate; cărțile, scrisorile și toate lucrurile tale curat și la loc bun să le ții. În aceste toate să te deprinzi și să te dedai, ca încă de la tinerețe să te înveți în ținerea curățeniei.

7.

În timp de iarnă sau de ploaie scutură-ți picioarele și vestmintele tale afară din școală, și, fiind ger mare, nu alerga îndată la cuptoriul cald; iară vara, când e mare căldură, nu bea apă fiind nădușit, căci toate acestea aduc școlariilor lungori mari, din care și moartea poate urma.

8.

Ca să te deprinzi în omenie, venind în școală pleacă-te cătră conșcolarii tăi, dându-le în secret *bună dimineța* sau *bună zioa*; pune-ți căciula ta și cărțile la locul lor și nu face niciun sunet, ci așteaptă oara învățături în tăcere; îplinește-ți lipsa trupului tău până a nu veni în școală sau în besearică, ca să nu fii silit a ieși afară în timpul învățaturii sau a rugăciunii tale; iară la mare lipsă poți ieși, însă cu știrea învățătorului, și numai tu singur, iară nu împreună cu altul.

9.

În timpul învățării, nu da singur răspunsul, până nu va veni rândul la tine sau învățătorul va cere de la tine; și,

când răspunde vreun conșcolariu ceva cu sminteală, să nu-ți bați joc, nici să te râzi de aceea. Și, când se sloboade școala, ieși din scâmnie fără sunet, fără împingere și cu cuviință.

10.

Învăță-te a trăi cu toți conșcolarii tăi în dragoste și priință; aceasta poți arăta tu lor prin facerea vreunui bine, prin iertarea vreunei sminteale, prin răbdarea și nerăsplătirea vreunei vătămări și prin arătarea a fi gata spre împăcăciune.

11.

Minciuna pricinuieste aproapelui nostru pagubă în avere, în onestate și în viață; pentru aceea au pus Dumnezeu dămândăciune preste mărturiia mincinoasă, căci a noao dămândăciune zice: Să nu fii mărturie mincinoasă asupra aproapelui tău.

Omul nu se face deodată mincinos, ci încet, începând de la minciuni mici și glumeațe; drept aceea, fiule, păzește-te cât poți, ca să nu te înveți a grăi minciună, că cine numai o dată minte, aceluia altă dată rar se crede. Și cât e de nenorocos omul acela, carele își perde credința de la oameni, că acela și oamenilor, și lui Dumnezeu iaste urât.

12.

Învăță-te de la tinerețe a fi sfielnic, rușinos și simțitoriu; nu vorbi nici cătră conșcolarii tăi, nici cătră altcineva vorbe de rușine și măscărice. Cu cei ce vorbesc de rușine nu te amesteca, iară când fără știre dai preste așa vorbe sau cântece rușinoase, caută ocazie (prilej bun)

și ieși de acolo, pentru că soțietatea cea rea strică năravurile ceale bune.

13.

Furtul iaste mare păcat și cu a opta Poruncă de la Dumnezeu aspru oprit; nici iartă Dumnezeu pre cel ce au furat sau, ori cu ce vicleșug, au tras la sine vreun bine strein, până când va întoarce binele acela iarăș înderept, de la care l-au luat, și până când deacă după aceeaia îi va părea rău și se va ruga că de aci înainte nu va mai fura. Însă omul nu se face deodată fur și lotru, ci întâiu înceape a fura lucruri mici, până când se deprinde în furare; apoi atuncea înceape a fura și lucruri mari, și pre ce poate pune mâna; nici se poate lăsa acela de furat, până nu-l prind și-l închid sau îl bat domnii, sau și până când vine la spânzurătoare. Lotru face pagubă sufletului său, face rușine părinților săi și la tot neamul lui. Așadară, singur poți vedea, fiule, cât e de lipsă să te păzești din pruncie de furtișag: nu lua nicio peană a vreunui conșcolariu al tău, niciun crețariu al altora sau a părinților tăi și nicio poamă din grădina altuia, fără știrea și vrerea aceluia, a cui iaste lucrul, pentru că aceea, măcar că iaste mic lucru, totuș se cheamă furat; și cine adeaseori fură numai câte o căpșună, acela mai în urmă și bani, și, pre orice va pune mâna, va fura.

§ II.

DESPRE BUNA PURTARE ÎN SOȚIETATEA OMENEASCĂ

1.

Despre îmbrăcăminte

Îmbrăcămintele, fiule, nu face pre om nici mai bun, nici mai învățat, ci numai îl deschilinaște de cătră alți oameni și-l face mai plăcut sau mai neplăcut. Oamenilor celor de omenie nu le iaste oprit a se îmbrăca după buna-

cuviință, însă iaste de lipsă ca fieștecare să știe ce să cade lui a purta, și ce nu, ca să nu treacă măsura dignității sale, nici să se împistrească și să se împeneaze ca fămeile, căci, după cum iaste în contra bunei-cuviințe a se îmbrăca cineva cu îmbrăcăminte rupte, trențoase și nespălate, așa iaste în contra bunei-cuviințe a se chiti preste măsură și a se lărgi, gândind că toată mărirea și omeniia stă în vestminte.

Acoperemântul capului sau căciula pune-o cu cuviință pre cap și nu o purta numai pre creăștet, ca cei fără minte, nici o slobozi preste ochi, ca lotrii, nici o purta la o parte, ca beții; încă nici flori a purta omul în căciulă nu i se șeade, căci oamenii cei de omenie cunosc pre căciulă ce iaste sub căciulă.

Nu te căuta pre sine înaintea altora, ca să vezi cum ți se șeade și să te faci ca și când ai căuta să nu fie vreo peană pre vestmântul tău. Șterge și freacă-ți vestmântul când ești singur și, deacă afli undeva că e rupt, până e spărtura mică, împeatecă-o și-ți ține îmbrăcămintele curate și să fie după măsura trupului tău croite, și, după cum alții, carii sânt de o asemănare cu tine, le poartă, așa și tu să le porți, ca să nu te asemenezi comediantilor, carii alta sânt, și alta se arată a fi.

2.

Despre preumblare

Când vini întru un oraș sau cetate și umbli ca să vezi oamenii sau alte lucruri ce se află într-însa, nu umbla așa mereu, ca și când ai fi neputut, nici așa iute, ca și când te-ar mâna cineva dinderept, ci întru toate aleage mijlocul; și, umblând, nu ținea amândoa mânăle lăsate în jos și legănându-le încoaci și încolo, ca moarte, nu arunca ochii în toate părțile, nici la toate ferestrele și la ușile ceale de cătră uliți.

Ștergătoriul sau măhrama nu purta pre drum în mână, nici lăsa să iasă marginile ei din pozunariu afară, ca să se vadă împistritura ei. Pre drum, nu pune ceva în gură, măcar și singur să fii; nu vorbi singur, nici șuiera din buze; nu rădica râsul în chicot, nu lăpăda petrile din cale cu piciorul sau cu bâtul tău; nu tropoti cu picioarele, nici le trage după tine; capul ține-l frumos, fața veaselă și smerită să fie; aceasta să cheamă umblare cu bună-cuviință.

Cu oameni de omenie, cu cei învățați, cu cei temători de Dumnezeu și cu cei smeriți te amească și umblă, și, așa, te vei face mai bun de cum ești. De oamenii cei fără omenie, bețivi, făloși și cu rea purtare ferește-te, ca să nu-ți zică oamenii cei de omenie că ești ca și ei.

3.

Despre disputație

Deacă ți se va întâmpla a grăi cu cineva despre Sfânta Scriptură, ia seama să fie vorba aceea la loc de cinste, să fii treaz și cu luare-aminte să grăiești, nici să amești vorbe de răs sau de glumă în disputația Sfintei Scripturi, că aceea iaste batere de joc de cuvântul lui Dumnezeu.

Vorbind cu cineva ceva, nu-ți apropia gura de el ca să-ți simtă duhoarea gurii tale; mai vârtos să nu faci aceea când știi că ai mâncat ceapă, aliu sau alte legumi greu mirositoare, că aceea nu pot toți oamenii suferi. Învață-te a vorbi rar și răspuns; puțin vorbește și bine, iară mai mult ascultă și ia seama cum vorbesc cei înțelepți. Nu purta vorba între cei mulți numai tu singur, ca și cum ai fi luat-o cu arendă, ci lasă să vorbească și alții pre rând, fără numai la masă, când ceialalți toți mănăcă și-și caută de gură, deacă vrei, poți vorbi tu singur.

Nu te certa în vorbă pentru vreun lucru care nu-l știi deplin și te îndoiești, ca să nu știe altul mai bine și se rămâni rușinat.

Nu te lăuda pre tine singur pentru vița ta cea bună sau pentru înțelepciunea sau orice bunătate a ta, că aceeaa nu iaste lucru cu minte; însă nu te nici dăfăima pre sine singur înaintea altora, căci aceeaa iaste viclenie și fățernicie. Nu te bucura de răul altuia, nici să-ți bați joc de cineva în vorbă; fii dulce la întâlnire și grabnic la închinăciune. Nu fi cu fața posomorâtă în vorbire; laudă cu măsură pre cine vrei să lauzi, ca să ți se creadă. Alungă din cuvintele tale minciuna, ca să nu-ți pângărească adevărul, și când doi să pricesc pentru ceva, nu ajuta vreunuia din ei fără lipsă.

Rumăgă mai întâiu cu mintea și presară cu înțelepciunea tot ce vrei să vorbești, și cu cei neînvățați nu te dișputa, întrebându-i ceva ce ei nu știu să-ți răspundă. Nu te face spre greotate celor ce te ascultă, vorbind mereu și grăbindu-te sau sărind de la o vorbă la alta. Prerupe-ți cuvântarea deacă vezi că are altul a grăi ceva. Nu sminti ascultarea altuia când spune cineva ceva. Nu prerupe vorba altuia până nu va plini ce au început a spune, ci ascultă cu luare de seamă, că fără minte se ține a fi acela carele întrabă să-i spună încă mai o dată ce s-au spus.

Vreadnici de răs sânt și aceia carii, când vorbesc cu cineva, ca să-ș arate vorba mai cu putare, fac cu mânele, cu umerii și cu alte mădulări ale trupului tot felii de schime și figuri; dar și mai urât iaste când cineva ține mânila la spate întoarse când vorbește. Frumos stă tinerului când ține mânila cruciș la piept vorbind cu cei mai bătrâni și mai-mari ai săi. Când cu cineva vorbești, nu sta într-un picior țiind pre celalalt întins, și, când spuni de cineva ceva, nu arăta cu deagetul pre acela de carele vorbești. Când cineva vorbește cu altul și tu ai avea lipsă de a-i spune ceva, nu lungi vorba; deacă ai să-i spuni ceva

în secret, nu-i șopti înaintea altora, ci-l cheamă la o parte de-i spune; nici vorbi cu cineva înaintea altora în altă limbă, carea ceialalți nu o înțeleg, că aceea nu iaste înleptește.

Spunând cuiva ce ai auzit de la altul, să nu descoperi de la cine ai auzit, fără numai deacă ești încrezut că aceluia ar părea bine de ar auzi că l-ai arătat; iară mai vârtos, deacă ai auzit ceva de ascuns de la cineva, ține îngropat în inima ta, căci nimica nu poate fi mai urât și mai rușinos decât când cineva ascunsul altuia îl descopere.

Când spuni sau cetești ceva înaintea altora, deacă vezi că le iaste greu a asculta, scurtă cuvântul. Ce făgăduiești cuiva sărguiaște-te cât mai în grabă a împlini cu fapta, căci, când cuiva ceva făgăduiești, să știi că ești datori aceea a împlini. Când vorbește cineva mai bătrân de tine, tu nu vorbi nimic mai nainte, până nu te va întreba.

Când cineva îș bate joc de tine sau cu cuvinte lătrătoare te ocărăște, nu numai nu te mâniia de aceea, ci încă cât poți mai mult arată față veaselă, priimind ca o glumă mușcarea lui, pentru că, nepăsându-ți de lătrarea neprietenului, pre el ai rușinat, iară pre tine ai omenit. Deacă cineva te va îndemna spre răsplătire, răspunde-i cu față veaselă că: *Nu e de lipsă a da în măgariu cu piciorul, când dă el în noi.*

Când cineva spune ceva, ia seama ca să înțelegi, că iaste rușine la toată vorba a întreba: Cum? Ce ziseș? Mai spune o dată, și, deacă știi aceea ce spune altul, nu împiedeca pre cel ce spune, măcar de n-ar ști drept să spună, pentru că aceea nu iaste cuminte pășire, a se amesteca în vorba altuia și a zice: Nu e așa. Iară când spuni tu ceva, nu striga ca de pre amvon, nici trage pre cineva de vestmânt ca să te asculte, și, începând, nu face lungă înainte-cuvântare, cerând iertăciune și pre sine micșorându-te fățărniciaște, zicând că nu ești vreadnic a spune, cum s-ar cădea, ci, cum începi vorba, spune

măsurat, scurt și cu cuvinte frumoase, ca să rămână timp și altora a grăi; și nu te întoarce iarăși la vorba carea ai mai spus-o odată; și, înaintea celor neînvățați, nu vorbi după gramatică, și totdeauna să ai mai mare poftă a asculta, decât a spune sau a grăi.

Când vorbești cu cel mai-mare al tău sau cu un preot, ori cu alt bătrân, stă înaintea lui cu capul descoperit, și, numai după ce-ți va zice o dată sau de doao ori ca să-ți acoperi capul, atunci ascultă a-ți acoperi capul tău. Iară deacă vine unul din aceia în casă, ieși lui înainte și cu omenie îl priimește; și, când pleacă din casă, petreci-l până afară. Așijderea, când pre tine altul într-așa chip te priimește, arată-te lui mulțămitoriu, și, când te petrece, roagă-l ca să se întoarcă.

Întâmplându-se ca să treacă pre drum vreun arhieru, preot sau altă față besearicească, sau învățătoriu tău, sau vreun domn, îndată te apleacă cătră el și stă în loc până va trece.

Când ai a trimite cuiva vreo scrisoare, după ce o vei scria, ceteaște-o de doao sau mai multe ori mai-nainte, și, de vei afla într-însa vreo sminteală, îndreaptă-o și după aceea o pecetluiuște, ca să nu o trimiți smintită.

Când ai pre cineva a sfătui sau a înfrunta, lapadă mai întâiu toată patima și mâniia de la inima ta, și, sfātuind, nu întrebuința vorbe aspre și cu strigare, căci cu acealea pre nimenea nu vei îndrepta, ci mai vartos îl vei scândăli. Iară când cineva pre tine pentru ceva te va sfătui sau te va înfrunta, priimește cu înțelepciune și nu te mâniia pentru vreo necuviință, căci ce e bine nu iaste alta decât numai bine.

4.

Despre mâncare

Mai-nainte de a șede la masă, spală-ți mâinile, și, deacă nu va fi aci preot, singur cu capul descoperit ceteaște *Rugăciunea measii* și înceape a gusta în numele lui Dumnezeu.

Șezând la masă, nu te scărpana, și, deacă poți, caută ca nici să tușești, sau întoarce capul după masă, deacă nu poți ținea tușitul; iară deacă-ți vine a strănuta sau a căsca, pune măhrama sau ștergătoriul la gură.

Mâncând, nu te grăbi, și pânea carea se află pre masă nu rupe cu mâinile, ci taie cu cuțitul, fără numai de va fi încă caldă, iară mai mult ia seama cum fac ceialalți, așa fă și tu; nu prea umplea gura mâncând și nu muia pâne în vin, că aceasta numai cei mai bătrâni o pot face. Fie mâncarea cât de dulce, sau beutura, nu o lăuda sau să te arăți cumva că te bucuri pentru dânsa; iară de te vor întrăba, spune cum ți se pare. Din săreriță nu lua cu deagetele sare, ci, ștergând vârful cuțitului cu ștergătoriul, cu acela ia; și, de ți se va întâmpla ca tu să împarți ceva din masă, dă tâiu celorlalți și le pune ceva mai mult înainte; iară când alții împărțesc, așteaptă până va da și ție, nu întinde mâna mai-nainte, fără numai deacă ceialalți toți mănă dintru un blid, atuncea mănă și tu așa. Când iai ceva fierbinte pre taier nu sufla, ci așteaptă puținel, până se va cam răci, sau cu lingura mestecă frumoșel. Nu aduce ceva la nas ca să cerci să nu aibă miros greu. Oasele de carne, de pește sau de poame nu lăpăda sub masă, ci le pune la o margine, pre taierul tău. Cu ștergătoriul de la masă nu-ți ștearge sudoarea, nici nasul. Din lingură nu sorbi să ți se audă borborositura; cu lingura sau cu furchița ia din blid de cătră tine, și nu te întinde cu lăcomie ca să iai blidu înaintea ta, alegându-ți. Turnând în păhar, nu-l umplea ca să se vearse și bea

măsurat și cu omenie. Dinții curățește-ți cu o peană sau cu alt curățitoriu de dinți, iară nu cu furchița, cu ștergătorul sau cu unghiia. Nu îmbiia de multe ori pre cei ce șăd la masă ca să mănce și să bea; o dată sau de doao ori destul iaste. A îndemna pre cineva cu sila a bea sau a mânca preste voia lui, aceea iaste prea urât obiceiul sau datină. Nici să te duci acolo, la ospăț, unde știi că cu sila face pre om să mănce și să bea.

Mâncarea preste măsură și beutura până la îmbătare iaste păcat de moarte, căci Scriptura zice că „Lacomii și bețivii Împărăția lui Dumnezeu nu o vor moșteni”; iară când cineva măsurat gustă și încă și din puțin lasă să mai rămână ceva înderept, acela cu aceea arată că e om de bună viță și de omenie.

Caută de șezi la masă unde ți se cuvine: mai bine mai jos, decât mai sus; iară deacă te va îmbiia economul (gazda) cășii de doao, trei ori ca să șezi mai sus, ascultă și nu te apăra. Sculându-te de la masă, mulțamește lui Dumnezeu, apoi te închină cătră ceialalți oaspeți, zicând: să le fie de bine.

5.

Despre amicitie (prietenie)

Păzește-te și nu te însoți cu nimenea în grabă, până mai mult timp nu-l vei cunoaște și vei afla ce om iaste acela, pre carele vrei să iai de oaspe. Deacă cu cineva te-ai însoțit, nu te încumăta vreun secret a-i descoperi, până nu-l vei cunoaște deplin, ca nu, după aceea, să te poarte de nas și târziu să-ți pară rău. Deacă ai vreo părere rea asupra oaspelui tău, nu ascunde patima din carea se naște urâciunea; nu priimi clevetirea limbilor acelora, carii umblă ca să întoarcă iubirea în urâciune, ci spune fără pătimire, ca să auzi răspunsul oaspelui tău și să afli adevărul sau minciuna; dar, deacă te vei și mâniia pre

dânsul, nu uita iubirea cea de mai-nainte ocărându-l și descoperind secretul carele ți-au fost încredințat, aducându-ți aminte că trebuie a iubi ca și când ai urî, și urăști ca și când, cu timp, iarăș vrei să iubești.

Când afli lipsă a lăuda pre oaspele tău, nu fi întru aceea scump, însă să nu-l lauzi atât preste măsură, cât să nu ți se creadă, ci cu dragoste și adevăr; și nu uita că amicitia nu ține mult între cei neasemenea la natură (fire, nărav); pentru aceea, de cei neasemenea cu tine ferește-te. Deacă are oaspele tău vreo datină bună care tu nu o ai, sârguiște-te întru aceea a te asemăna lui; și deacă ai făcut vreun bine iubitului tău, nu aduce aminte de aceea, nici înaintea lui, nici a altora; dar de au făcut ție vreun bine, nu uita binele acela. Aleage pre oaspe cu aplecăciunea iubirii, iară nu pentru interesul tău, că aceea iaste neguțetorie. Nu te mâniia când te va și cam mustra oaspele tău pre dreptate, ci încă cunoaște aceea ca pre o adevărată iubire; iară deacă te va lăuda cu nedreptul, atuncea să știi că nu-i adevărat oaspe, ci lingușitoriu.

Cearcă pre acela cu care vrei să te însoțești mai nainte, iară nu după ce te-ai însoțit cu el; iară deacă te va fi înșelat cu fățernicie și cu viclenie și l-ai aflat că nu e digne de vrere, lapăde-l și-l uită, ca și când nu l-ai fi cunoscut niciodată. Omului nemulțămitoriu și de ai săi neiubitoriu niciodată să nu-i fii oaspe, dar pre oaspele cel adevărat și credincios să nu-l laș la nevoie, odată cu capul. Cu oameni înțelepți și buni poșteaste a te însoți, căci aceia sânt cei mai buni făcători de bine, carii ne aduc omenie și îndreptare în viață prin întâlnirea și vorbirea cu dânsii și vei fi ținut de cei buni a fi așa, precum sânt aceia cu carii te însoțești.

După cum e bine, frumos și de lipsă a cerceta și cu drag a săluta pre iubitul oaspe al tău, așa iaste rău și nesuferit cu adeasa cercetare a-l supăra și a te linguși, pentru că din fieștece prea săturare să naște nedulceață și lungoare; de aceea, zice înțeleptul Sirah: *Nu-ți duce piciorul tău*

adeaseori la iubitul tău, căci, deacă se va prea sătura, i se va urî de tine. Nici să te lăcomești pentru închinăciunile lui ceale soțioase ca să te ajute în ceva sau să-ți dea ceva fără a ta lipsă; iară deacă singur el va pofti a-ți da, acseptuluieste cu vrere bună, însă totdeauna să-ți aduci aminte de regula aceasta: Cu cât e ceva mai rar, cu atâta iaste mai poftit. Pre lângă toate acestea, nu zic să fii așa rar, ca să uiți pre oaspele tău, ci întru toate să fii măsurat.

Deschilineaște pre oaspele cel credincios, însă nu pre acela care se lingușeaște a-ți fi plăcut și căruia tu ești plăcut lui pentru lingușire, făcându-i la toată ocazia pre voie, căci acela vrea să-ți fie dămândătoriu, iară nu oaspe. Adevăratul oaspe lipsește adeaseori să și sufere câte ceva, însă tot cu înțelepciune, nici prin răbdarea cea preste măsură să se prea micșoreaze, nici iarăși de fieștece lucru mic să se mânie. Pre oaspele acela, carele îți dă cauză vătămătoare, încet, încet desparți-l de tine, nearătându-i că te-ai mâniat.

Iubirea și amiciția cea preste măsură uneori naște mare urâciune, drept aceea, cu măsură iubeaște și te însoțește; însă sârguiaște-te ca iubirea să fie statornică. Fățarnicii iubitori până atunci se lingușesc, până când capătă ce au poftit.

Tuturor fii bun, niciunuia lingușitoriu, celor mici însoțitoriu, tuturor asemenea. Fereaște-te de cei mincinoși, clevetitori, aducători de minciuni, fățarnici, lingușitori și mâlcomitori ca de șarpia cei mai veninați, că aceștia nu gândesc de altăceva, fără numai cum vor putea desredecina binele și cum să înrădăcineaze răul.

Ascultă, fiule, și primeaște aceaște a meale puține părintești sfaturi, cu care eu nu poftesc alta, fără numai ca trupul tău cu bune deprinderi, iară sufletul tău cu folositoare bunătăți să-l înfrumsezezi. Înrădăcinează cuvintele meale în inima ta, caută înțelepciunea, carea iaste fiica lui Dumnezeu și carea, deacă o vei căpăta în casa inimii tale, îți va aduce zeastre mari, adecă binele Părintelui ei,

onestate mare și mila Lui, care eu ție din toată inima poftesc, amin.

§ III.

DESPRE CÂNTAREA BESEARICEASCĂ

Fiindcă întru această cârtică s-au pus și niște cântări besearicești, care sânt mai de lipsă școlarilor a le ști și, la sărbători mari, spre mărirea lui Dumnezeu și spre bucuria sărbătorilor a le cânta, drept aceea, se încredințează voao, iubiților cântători, ca să păziți următoarele reguli:

1. Fieștece cântare trebuie mai întâiu, de la învățătoriu bun, bine și după regule să se învețe, după aceea să se cânte, că altmintrelea vei aduce cu dânsa greață, iară nu bucurie ascultătorilor.

2. Glasul să fie de mijloc, nici prea sus, nici prea jos, căci cântarea înaltă vatămă pieptul și face zbierare, iară cea de jos perde firul cântării și e greu a ieși la capet; și se cânte cu glas cucernic, mângăios, lin suind și lin coborând, nici prea rar de tot, nici prea grăbit, ci de mijloc, și totdeauna să se păzească lovirile la puterea cuvântului, ca și la fireasca cetire.

3. Cântarea besearicească se deschilineaște de cătră cântările ceale lumești; aceastea le cântă oamenii pentru desfătătoare petrecanie, iară acelea, spre lauda și mărirea lui Dumnezeu. Drept aceea, trebuie păzit buna-cuviință și înălțarea duhului cătră Dumnezeu: cântați umilit și vă feriți de strâmbări și schimosiri urâte când cântați, căci unii se îndătimează de la tinereță a face urâte schime; spre exemplu, leagănă din cap, dau cu piciorul în pământ, bat cu deagetele pre carte ca în fluieră și alte urâte figuri fac, care pricinuiesc răs și scandală în besearică, iară nu evlavie și cucernicie. [...]

ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE CULTURA SAU LUCRAREA CÂNEPEI.

ANWEISUNG ZUM HANFBAUE.

WALACHISCH.

În Buda. Cu tipariul Crăieștei Tipografii a
Universității din Pesta, 1828*

Înainte-cuvântare

Dintre toate plantele (ierburile, buruienile), care omului, cum pentru a sa însași trebuință, așa și pentru alte multe măiestrii sau lucruri, folositoare sânt, cea covârșită și mai mare luare-aminte se cuvine despre cânepă, carea de nenumărați ani, pentru scoarță și pentru semința ei, se samănă în Evropa. Din cea dintâiu, adecă din scoarță, trei părți din patru de acea pânză, carea se întrebuițează întru soțietatea omenească, cum pentru exemplu, tortu și toată plasa de ață pentru trebuința cășii, pentru artie, cum și pentru văluri (pânza carea se întrebuițează la corăbii, pentru a le mâna vântul), pentru funii și pentru alte măiestrii se lucră; iară din a doao, adecă din semință, se face oleiul, carele pentru multe lucruri e folositoriu.

Drept aceea, cânepi, dintre toate alte ierburi, locul cel dintâiu a-i da i se cuvine: ea poate să îmbogățească împărății, numai deacă va fi clima înmăsurată, și pământul pentru semănarea ei cuviincios lucrat; și deacă va fi întru așa parte de pământ sau țeară, unde se poate vinde și de unde și într-alte părți ale pământului s-ar putea trimite.

Însă pre lângă toate acestea, măcar că multe părți ale pământului au aceste folosuri, totuși semănarea și

* Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

lucrarea cânepei sau că e necunoscută, sau cu totul nebagată în seamă; sau, deacă se și lucră, totuși slab product aduce, căci nu se lucră așa cum ar fi să se lucre: și drept aceea se face nefolositoare, mai ales pentru corebii și alte luntre.

Această în contră întâmplare nu numai ce defaimă cânepa atât cât sau că întru negoțetorie puțin, sau rar se caută; ba și atunci cu mic preț; ci încă aduce pre lucrătoriul de pământ, carele îndeșert au lucrat și alte multe cheltuieli au făcut, întru deznădăjduire; și, socotind pământul pentru cultura cânepei a nu fi bun, judecă că nu e de lipsă mai departe a cerca: și așa, toate folosurile acelea, care soțietatei omenești foarte de lipsă sânt, se pierd.

Mai-nainte, dară, până ce nu de tot ne vom lăpăda de această propunere sau înainte-cugetare despre lucrarea cânepei, după a mea socotință, de lipsă ar fi mai-nainte a cerca nu cumva prin altă oricare măiestrie, pentru cultura spre lucrarea cânepei, alt metod mai bun s-ar afla, sau prin plina urmare aceluia metod, după care alți lucrători de pământ lucră, carii au acea norocire, bună și pentru toată trebuința folositoare cânepe a căpăta, întru asemenea deplinire a o aduce.

Singură pofta și sârguința, bine și cuviincios a sămăna cânepa și a o lucra, poate face ca să se mai rădice prețul, și din zi în zi, așa plasă (feliu) de product, atât de bine a-l cultivi, cât apoi drept putem aștepta cum că negoțetoria cu cânepa până acolo poate să ajungă, până unde fiziceasca și gheograficeasca stare a pământului în care aceea se seamănă, a o chema se vede.

Lucrătoriul de pământ, carele pe timpurile (vremile) noastre cu numele plugariu se numeaște, de comun e cel mai rău inimic (neprieten) tuturor înnoirilor întru cultură, și mai voiește să urmeaze metodului său celui rău, având

frică ca nu cumva ceva mai rău să nu lucre, decât să asculte de sfaturile scriitorilor celor învățați.

Scrisorile sau învățăturile ceale mai înțelepte despre cultura pământului, fie eale spre cea mai bună teorie sau spre cea mai iscusită practică întemeiate, la lucrătorii de pământ cel neînvățat nu sânt de credință, carele de nemișcat temeiu (fundament) ține: „Alta e pre masă în sobă a scriia, și alta în câmp a lucra”, și deacă, din întâmplare, s-ar și rezovli (învoi) vreunul dintre acești oameni vreo foaie a proceti și într-însa vreo îndreptare ar afla, carea în contră lui a fi s-ar părea, p.e.: „Cum că la lucrarea pământului nu trebuie a lua seama la curgerea sau schimbarea lunei”, îndată perde scriitorii înaintea lui toată credința și cu mare neplăcere lapadă cartea din mână.

Nimica, dară, nu ar fi alta de lipsă, fără cât numai exemplul (pilda) și vârtutea acelor mai-mari, prin care s-ar putea împlini acest lucru de mirare, și până acolo s-ar putea aduce, pre lucrătorii cel de pământ a-l încredința cum că, cum el singur, așa și următorii lui, până în zioa de astăzi, foarte rău au lucrat pământul, și cum că numai schimbarea lucrării desetul ar ajunge lucrarea pământului întru mai bună deplinire a o aduce.

Numai o mică parte de loc din ceale mari și late părți de pământ, care țin cei bogați și de mare neam bărbați, cu întreagă luare de seamă și cu adevărată încredințare despre lucrarea pământului spre aceaea de s-ar întrebuința; numai o mică sumă dintru aceale nenumărate cheltuieli, care spre luxus (îmbuibare) în orașele ceale mari și în cetăți se cheltuiesc, numai, zic, o mică sumă de s-ar lua și spre acest folositoriu scopos de s-ar întrebuința; când celor neputincioși bărbăție li s-ar îndemna, celor neavuți ajutoriu, și celor neștiuți și neînvățați sfat bun li s-ar da, ar face cât noi, cu deplină încredințare, ream putea ajunge la dorita sau poftita țintă.

Însă, la cea mai mare parte din oamenii cei mari, lucrarea pământului se socotește de lucru simplu (prost) și ca un mehanism carele unui om de înalt ghen (neam) și bogat nu ar fi cuviincios: și, drept aceea, toate părțile lui, tocma și ceale mai de lipsă, se lasă necercatului (neiscusitului) lucrătoriu de pământ, carele nimic alta să nu fie, fără cât numai mahina, precum și plugul lui, și boii carii îl trag.

O, sfântă lucrare de pământ, cea mai dintâiu, cea mai prețuită și mai folositoare dintre toate învățăturile. Singură natura (fîrea) se bucură legilor tale a se apleca! Strămoșii nostri atît te-au cinstit, cât ei pentru cea mai de lipsă și mai bucuroasă a lor sânguință te-au socotit; și cu aseamenea bucurie de la plug pînă la vestmintele cel mai strălucit (*Staatscleide*), și de la sapă pînă la sabie au trecut. O pîrtică de pământ deșert (sec, gol) au fost plata sânguințelor a heroilor celor ostășești, care lor mai plăcut au fost: întru învățatura cea dintâiu a creșterii ceii bună, învățatura despre lucrarea pământului, locul cel dintâiu au avut. Ce ai făcut tu, dară, celor muritori, cât atît au plăcut lor pre tine a te urî; și deacă te-au înmicșorat, mînilor celor necercate a lăcuiitorilor celor de pământ te-au încredințat? Au, doară, nu tu, în tot locul, unde te-au fost cunoscut și unde te-au cinstit, norocire popoarelor, împărățiilor și împăraților ai adus? Și cine ar putea viețui fără de tine? Tot ce dă oamenilor hrană și îi încungiură de la tine vine. Însuși luxul, al tău mai mare inimic (vrăjmaș), silit iaste cea materie a o întrebuiința, carea tu o pui lui înainte. Oricât de s-ar ostăni îndreptătorii cei mari întru împărăție pentru întărirea și ținearea publice norociri, fețele ceale maghistratuale pentru îndestulata plinire a dreptății, filosofii și oamenii cei învățați pentru îndreptarea lumii, negoțitorii pentru a câștiga sau a agonisi ceale ce sînt oamenilor de trebuință și de lipsă, ostașii pentru a căpăta cununi de laură

(dafină), apărând sfânta dreptate a patriei și a împăratului, măcar până la cea mai grea sudoare, fără de tine tot talantul ar slăbi, toată lucrarea ar peri, și heroiul cu toată putearea sa ar cădea.

Pentru norocul neamului omenesc ajută și acea întâmplare, căci mai în toate provinciile se află câte niște bărbați aleși, țiitori de pământ (nemeși), carii știu să prețuiască cultura sau lucrarea pământului și carii cu aceea, ca cu cel mai plăcut lucru, se îndeletnicesc. Lucrătorii de pământ, carele se încredințează întru știința și cercarea sa, caută la lucrul lor cu luare de seamă, vede folositoarele lor urmări, să îndreaptă după a lor metod și încet se lasă de a sa veche datină (obiceaiu), acăria nedeplinire sângur, întru practică, cu a sa însași cercare o cunoaște, apoi se apucă de dreaptă sistemă a lucrării pământului, carea până la prisosință îi încununează așteptarea (nădejdea), și cu toți pruncii lui binecuvintează acea bună și milostivă mână, carea l-au povățuit la calea norocirei. Acești oameni mari, cu dreptul pot să se numească părinți și înnoitori ai patriei; numele lor cel nemuritoriu va rămănea neșters în mintea și în inimile oamenilor a timpurilor celor viitoare.

Explicând (tâlcuind) eu adevăratul fundament (temeiu) al culturii și a lucrării cânepei, scoposul meu e numai acel metod (de va fi cuiva necunoscut) înainte a-l pune, după care se poartă lăcuiitorii acelor țări, carii cea mai frumoasă și cea mai bună cânepă capătă.

Deci, deacă nu se vor treace cu vederea niște mici probe, și pre lângă aceea starea locului, fie ori de care plasă, întru socotință se va lua, slobod pot zice cum că mare folos fieștecare om poate aștepta. Eu, întrucât îm va fi cu putință, mă voiui sârgui toată teoria a lăsa la o parte, și numai curata practică o voiui pune înainte, așa cum e la însuși lucrarea: și așa voiui scriia, ca tot însul, ba și plugariul cel mai prost să mă poată înțeleage.

ÎNTÂIA PARTE

DESPRE SEMĂNAREA CÂNEPEI

Când voim să semănăm cânepa și pre lângă aceeaa încredințați să fim așa plasă de product a căpăta, carele ar răspunde poftei noastre, de lipsă iaste mai-nainte a cunoaște haracterul și însușirea cânepi, de unde apoi putem ști care metod a cultivirei mai drept și mai bun iaste și ce grije și luare de seamă, pentru lucrarea cânepi, să avem.

ÎNTÂIA DESPĂRTIRE

HARACTERUL ȘI ÎNSUȘIREA CÂNEPEI

Cânepa (*Cannabis sativa*, *Hanf*) iaste o plantă (buruiană) sau semănătură de tot anul, carea în Asia cea din sus s-au aflat, și în Evropa s-au adus; și carea mai tuturor oamenilor cunoscută iaste. Rădăcina ei e asemenea fusului, și foarte puține vâni are. Firul ei în pământ bun creaste până la 6 șuhuri (tălpi). Deacă iaste departe un fir de altul, atunci capătă multe ramuri; iară deacă e aproape, adecă des semănată, rămâne fără ramuri.

Scoarța cânepi e din multe și lungi fire, pentru tort însușite, alcătuită, care, prin mijlocirea smoală – rășinosului – clei, cu miros narchicesc și asurzătoriu, sânt, cum între sine însuși, așa și cu firul lor, foarte legate. Această scoarță e una numai mijlocire, carea nutreaște (hrăneaste) nădejdea lucrătorului de pământ; pentru că din aceea se capătă cea de tort însușită materie, carea supt numele cânepă întru negoțatorie se vinde.

Toate părțile cânepi sânt la gust amare sau iuți. Hinezii, persianii și aravii frunzele ei le întrebuințează pentru deșteptarea desfătării și a bucuriei; și de multe ori se îmbată de dânsle. Așijderea, întrebuințează ei cânepa în loc de tabac (duhan) în pipe (lule), însă fumul ei îi

asurzește și îi aduce până la cea mai mare turbare și înfocare.

Nu toată plasa de cânepă are semință: acea cânepă, carea n-are semință, se cheamă bărbătușă (cânepă de veară); iară carea are semință se cheamă muierușcă (cânepă de iarnă): și după ce au înfructat cânepa cea bărbătușă cu pulberile floarei sale pre cea muierușcă, îndată se uscă și piare. Fără de ființa cănepei ceii bărbătușă, cea muierușcă n-ar putea face semință.

Semința de cânepă se dă tuturor huoarelor celor domestice spre nutrire, care bucuros o mănă și foarte bine ajută spre îngrășarea și căldura lor. Multă semință de cânepă se întrebuințează pentru nutrirea paserilor celor mici în călitche închise, pre care semința aceasta, fiind spirituoasă nutrire, foarte le îndeamnă la cântare. Găinilor ajută, cât eale pre timpul iernii multe oao aduc, și mai timpuriu se gătesc spre glocirea și scoaterea puilor. Oleiul, carele se stoarce dintr-însa, e bun pentru ardere, pentru pingăluit (molerit, zugrăvit) și pentru facerea saponului celui negru (verde); și întru alte țări e o negoțatorie preste prisosință. Gheocile seminței, care rămân după stoarcerea oleiului, se dau dobitoacelor celor domestice (de casă) spre nutrire, care cu mare poftă le mănă.

Firele ceale groase și lemnoase (pozderile), care rămân după murarea și baterea cănepei, împreunate cu piatra ce se numește bimsștain^[1] (*Bimsstein*), le întrebuințează lucrătorii cei de aramă și de alte metali pentru polirea lucrurilor sale; dară și pentru facerea pulberului celui de pușcă, mai cu folos decât toată altă materie se poate întrebuința.

A DOAO DESPĂRȚIRE RÂNDUL ȘI SEMĂNAREA CÂNEPEI

Pentru a căpăta bună producție de la cânepă, trei lucruri sânt mai de căpetenie:

Întâiu: Pentru semănarea cânepii, pământ bun;

A doao: Lucru și gunoiu, spre ajutoriul creșterii;

A treia: Semință bună și coaptă.

Acel numai pământ e bun pentru semănarea cânepii, carele e întru extractiva materie bogat (gras), carele e rar (*locker*), proaspăt, înmăsurat umed și desătul afund, ca rădăcinile ei, ceale ca fusul ascuțite, după fire ușor să poată străbate în jos, și, ca prin mijlocirea vânelor celor subțiri, îndestulat must să poată suge; în pământ arinos (*nesipos, nesecos*) și lutos, precum și întru cel puțin afund sau preste carele puțin aer (*vozduh*) treace, cânepa nu crește prea bună. Mai bucuros crește cânepa pe lângă râuri sau ape curgătoare și pre văi; iară mai cu seamă iubește cânepa pământ de nou săpat prin păduri și prin grădini, și alt, mai de mulți ani cu sapa sau cu lopata, prelucrat pământ.

Deacă pământul acela, întru care socotim noi să semănăm semința noastră, nu va avea ceale mai sus-zise însușiri din parte sau cu totul, atunci de lipsă iaste să ne întoarcem cătră măiestrie, și la industrie să căutăm scăparea și ajutoriul nostru, ca, nebăgând seamă la contrarele întâmplări, să putem căpăta bune rezultaturi sau folosuri. Deacă e pământul arinos și sec (*mârșav*), atunci de lipsă iaste un cvantitet proporționat de gunoiu putred (*bucliuc, verrotteten Mist*) preste arătură să răsfirăm, și cu plugul să-l prearăm, ca să capete cum cânepa trebuincioasă nutrire, așa și pământul îndestulată umezeală; iară deacă va fi pământul în contră aspru și iute, atunci de lipsă iaste toamna afund a-l ara, ca să-l poată muia și zdrumica ploaia și neaoa, apoi, primăveara,

la a doao prearătură, să poată căpăta deplina pregătire pentru semănarea cânepei. Pământul cel scund sau acela preste carele nu poate trece aerul (vozduhul) nu e bun pentru semănarea cânepei.

Fie pământul ori de care însușire va fi, pentru a căpăta bună cânepă, netrecut de lipsă iaste arătură adâncă; și deacă socoteaște lucrătorul de pământ, în tot anul, tot pre acea arătură a semăna cânepa sa, de lipsă iaste ca, măcar cât de bun și din fire bogat să fie pământul, cu sus-zisa materie (gunoiu putred) să se meastece, căci cânepa mai mult must decât alte ierburi sau verdețuri suge. Așa plasă de gunoiu putred totdeauna să fie gata; iară nefiind sau neavând gata, atunci toamna să se scoată gunoiu întreg afară și să se resfire preste arătură, apoi să se preare. Întru acealea părți sau țări unde aduce cânepa bogăție patriei, se răsfire preste arături, care sânt pentru cultura cânepei rânduite, bucăți de pănură (postav) bătrână, pei rupte, peane, rămășiță de coarne, copite și oase de dobitoace, balegă (gunoiu) de porumbi și pulbere de alt gunoiu. Imala sau tina din ape stătătoare și rături, precum și necurătenia de prin cetăți și sate pentru această lucrare e foarte folositoare. Gunoiul cel putred, ghipsul și varul, deacă s-ar răsfire când și când preste arătură, mare folos ar aduce; iară mai folositoriu lucru iaste a șeselea, a optelea sau a zecelea an a presepa pământul 15 până la 20 de țoli, adecă așa, ca partea pământului cea din sus să cadă jos, iară cea din jos să se rădice în sus, ca, prin așa plasă de lucrare, să se înnoiască pământul.

Și, fiindcă cânepa nu poate să rabde geru, așadară, mai-nainte nu trebuie să se samene sămința, până când mai mult nu va fi frică de ger. Oamenii cei înțelepți și băgători de seamă, carii multă cânepă samănă, aceia nu samănă toată cânepa deodată, ci în mai multe rânduri, de la 8 până la 8 zile; dară, și atunci, niciodată pre timp uscat sau reace.

Însă totuși nu e desățul ca pământul să aibă trebuincioasa însușire și să fie bine lucrat, și ca sămănătorul după prescrierea sau metoda cel sus-zis să urmează; ci, ca bun și bogat product să capete, de lipsă iaste ca să samene bună și sănătoasă semință. Iară pentru a putea cunoaște care semință iaste bună și sănătoasă, trebuie să aibă față de cenușă, cu o țesătură subțire albicioasă încungiurată; să fie mare și grea: semința cea albicioasă și ușoară nu e bună; acea trebuie să se lapede. Așa plasă de semință ușor putem căpăta, deacă vom lăsa pre locul sămănăturii vreo câteva fire tari și sănătoasă din ceale muierești, sau deacă vom sămăna un cvantitet de chilin rar la o parte de arătură, carele desățulă semință, pentru viitoarea sămănare, ar putea aduce.

Semința de cânepă își ține încolțitoarea puteare, cum și alte unturoasă și olainice semințe, numai un an. Deci, deacă s-ar sămăna semință veache, osteneala lucrătorului ar fi deșartă: nicicând, dară, să nu se samene semință mai bătrână de un an.

Cum, dară, să se samene semânța? Ca îndestulat să pot răspunde la această întrebare, zic cum că totdeauna să se caute la scoposul și la însușirea pământului, carele e pentru cultivirea cânepii rânduit. În pământ sec (mârșav) și de mijloc, trebuie mai rar să se samene semința, decât în cel gras.

Deacă ești bucuros multă, lungă și fină cânepă pentru trebuința cășii să capeți, trebuie să o sameni des, căci atunci, neputând străbate vederea sau lumina soarelui și vântul pintre dânsa, crește tare în sus, ramuri nu face și rămâne subțire; din care cauză (pricină) și scoarța, adecă fuiorul, mai subțire iasă. Iară deacă s-ar sămăna sămînța rar, atunci ar căpăta multe ramuri, ar avea mai multă semință și fuiorul ar fi mai tare, carele numai spre facerea pânzei și a funiilor pentru corăbii și alte lucruri s-ar putea întrebuința.

Semița aceasta pofteaște ca ușor să fie cu pământ acoperită, și deacă s-ar părea sămănătorului cum că curând după semănare va ploa, poate să o lasă descoperită. Semița carea nu e acoperită cu pământ mai curund încolțește și mai curund crește decât cea acoperită cu pământ. Numai de șasă linii (jumătate de deget) de va fi acoperită, nu va putea încolți. Pentru aceea, atunci să se samene semița, când va fi pământul mai-nainte cu o grapă de ferși cu o bucată de lemn gros, rotund (*Walze*) bine asemănat; care apoi, cu o grapă ușoară de spini, foarte puțin cu pământ să se astruce. De se va semăna semița în pământ umed sau prin ploaie ceva străbătut, în puține zile va încolți; iară de se va semăna în pământ uscat, poate să stea și o lună de zile neîncolțită. Și această amânare a încolțirii a cănepei e mare nenorocire pentru sămănătoriu, căci deacă va și încolți – care arareori se întâmplă –, totuși cea cănepă nu poate ajunge la poftita deplinire. Cu cât mai mult timp stă cănepa în pământ, fără de a încolți, cu atâta e subpusă pericolului a fi mâncată de pasări sau de alte întâmplări de tot prăpădită. Mai bine e, dară, întru cea zi a sămăna semița, când s-au arat pământul, căci partea cea din sus totdeauna poate avea atâta umezeală, cât ar fi desătul pentru încolțirea cănepei.

Însă, când trebuie să se samene cănepa? La lună noao, sau când e lună plină? La pătrariul cel dintâiu, sau la cel de pe urmă? Deșărtăciunea influxului acestei planete întru plinirea lucrurilor celor pământești atât e de adeverită, cât nicio răspundere la această întrebare a da nu se veade a fi de lipsă. Gătește-ți tu numai arătura sau pământul tău, pentru semănarea cănepei așa cum se cuvine, și sârguiaște-te bună semiță și întru îndemănat timp a o semăna, precum mai sus am zis, apoi nimic să n-ai frică de lună; fie aceea noao sau plină, fie întâiul pătrariu, sau

cel de pre urmă, nimic nu ajută, căci luna nu poate nici pagubă, nici dobândă să-ți aducă.

A TREIA DESPĂRȚIRE PENTRU CREAȘTEREA SAU HRANA (NUTRIREA) CÂNEPEI

Deacă au crescut cânepa până la vreo câțva țoli, atunci, o dată sau de doao ori, cu bună luare de seamă, să se plivească și să se prășască; și unde va fi foarte deasă, să se rărească. Pentru trebuința cășii și pentru a căpăta faină cânepă, să fie un fir de altul doao sau trei țoluri depărtat, iară de doao ori atâta, deacă va fi rânduită pentru trebuința corăbiilor sau a luntrelor. Când au ajuns cânepa până la șasă țoluri, atunci lucrătoriul de pământ n-are de ce mai mult să se grijască.

Frumseștea cânepi atârnă de la ploaie, carea cade întru întâia lună sau în zilele dintâiu a creșterii ei. Deaca va cădea ploaia rar, cânepa va rămânea scurtă; iară deacă va fi prea multă ploaie, cânepa va crește prea mare, va slăbi, și unde va fi deasă, se va veștezi și de niciun folos va fi.

Vânturile ceale mari, precum și ploile ceale cu tunete adeaseori aduc cânepi mare pagubă, căci pre acel timp multe fire pier, mai ales când e deasă și naltă.

A PATRA DESPĂRȚIRE DESPRE CULEAGEREA CÂNEPEI

Cânepa se culeage în doao rânduri. Cânepa bărbătușă (de veară) se culeage îndată cum înceape a gălbăni și a veștezi, după ce au înfructat pre cea muierușcă (de iarnă) cu pulberile florilor sale. Deacă ar rămânea această cânepă mai lung timp, de tot s-ar usca și ar putrezi, mai ales deacă ar aștepta lucrătoriul de cânepă să se coacă și cea muierușcă. Cânepa cea bărbătușă sau de veară încă la

început poate să se cunoască, căci ea crește mai curund decât cea muierușcă, și numai a treia parte se face. Fuiorul carele se scoate din cânepa cea bărbătușă totdeauna e mai bun și mai moale decât cel din cea muierușcă; și drept aceea, lucrătorul de pământ nicio dată să nu o culeagă împreună, nici împreună să o mureaze. Cânepa muierușcă aproape o lună de zile după cea bărbătușă se culeage, adecă când e semința bine coaptă.

Sânt unele părți sau locuri unde amândoa aceste plase de cânepa deodată se culeg, însă nu e de folos: întâiu, cânepa cea muierușcă numai atunci capătă deplina coacere, când e semința ei coaptă; iară deacă s-ar culeage mai timpuriu, până nu ar fi semința coaptă, ar fi fuiorul slab, și fain nu s-ar putea toarce; și întru așa mod, și pânda ar fi slabă; a doao: se strică semința și de semănat nu e bună.

După scuturarea seminței, mulți sânt îndătinați a tăia vârful sau mocioliile de la cânepă și frunzele a le rumpe, care lucrare, precum mai jos la murarea ei voi arăta, nu se veade a fi bună, nici folositoare.

Cum cea dintâiu, așa și a doao culeagere a cânepii, din cauza carea voi arăta, nu e asemenea coaptă, nici are asemenea lungime și grosime; drept aceea trebuie să se despartă, și de chilin în îndătinate mănunchiuri, ca de 3 unții (6 loți), pre mijloc numai ușor, nu prea strâns, să se lege.

Apriate luări de seamă și adease cercări (probe) au întărit cum că cânepa cea vearde mai curund se murează decât cea uscată; și drept aceea, mai de mare folos iaste cânepa, îndată după cules și după ce s-au scuturat semința, a o băga să se mureaze, și adecă întâiu cea bărbătușă, apoi cea muierușcă: ci și atunci trebuie bine luat seama la timp, ca, întru cât va fi cu puțință, să fie cald, căci așa timp aduce cânepii mare folos. Iară deacă

ar fi lucrătorii de pământ întru vreo stare ca să nu poată îndată, încă în zilele ceale dintâiu după cules, să bage cânepa să se mureaze: atunci cât mai curând să o usce la soare sau la vânt. Uscarea în cuptoare e o lucrare foarte primejdioasă.

A DOAO PARTE

DESPRE MURAREA CÂNEPEI

Obiectul a murării cânepii iaste despărțirea sau dezbinarea cleiului, prin care sânt vânele sau scoarța cânepii împreună una de alta lipite, ca întru așa mod acea plasă de materie sau fuior să putem căpăta, din care apoi tortul, ața și alte lucruri se fac.

Firesc lucru iaste cum că noi despărțirea și adeorata despărțire a vânilor cânepii, care în stare sânt, măcar că sânt vartos una de alta lipite, totdeauna mai ușor sau mai lesne a o plini; și întru așa mod totdeauna întru atât mai fină și mai lungă cânepă (fuior) putem căpăta, întru cât mai bine putem să despărțim sau să dezlipim cleiul cânepii. Lucrul cel mai de lipsă la lucrarea cânepii și de la care norocoasa urmare atârnă iaste ca nu întâmplărilor sau datinei, ci cercaților (iscușiților) și lucrătorilor oameni această lucrare să se încredințeze.

ÎNTÂIA DESPĂRȚIRE

MIJLOCIREA SMOALĂ – GOMICESCUL CLEI

A-L DESPĂRȚI SAU A-L DEZBINA (*AUFLÖSEN*)

Cel mai bun și mai sigur metod acest clei a-l despărți sau a-l dezbina, fără îndoială, socotesc că ar fi acesta, când s-ar întrebuița spre această lucrare spirit (vinars, răchie prefriptă, *Weingest*), alcalium, sapon, puțintel var, cu apă subțiată minerală acrime (*Mineralsäure*), acrime de ierburi (*Pflanzensäure*) și însuflețită acrime (*Animalischesäure*) sau când ream urma frumoaselor cercări a

domnilor Brazle^[2] și Sent Sevor^[3], carii numai în vreo câteva ore (ceasuri) au știut să mureaze cânepa, punându-o în apă alcalicească caldă și de acolo scoțându-o, într-o căldare închisă de arame așezându-o, și apoi bine în apă curată spălându-o. Acest metod e adevărat, însă, foarte prețuos (scump); drept aceea, lucrarea cânepii să se poarte după metodul cel simplu și folositoriu.

Norocoasa cugetare sau punere înainte poate plini murarea cânepii, prin care partea cea gumicească se face vreadnică, și prin lucrarea aceștii părți cătră cea smolicească, prin carea întru așa mod părțile ceale mici și subțiri se despart, cât toată putearea cea lipitoare, carea despărțirii sau dezbinării cânepii împedecare pune, cu totul se pierde. Când acest gumi (rășină) până la știuta treaptă se moaie în apă, atunci se umflă, cum și toate alte cleiuri, și înceape a se acri. Așadară, cunoscut iaste cum că tot cleiul, după murare, pierde putearea cea lipitoare (*Leimkraft*) și, mai-nainte de ce înceape a putrezi, se acreaște; și cum că el întru așa mod se face dezlegătoare sau despărțitoare mijlocire pentru smoală, carea e în stare apoi acea smoală întru ceale mai mici părțicele a o împărți. Drept aceea, de lipsă iaste ca cânepa să se pună (bage) în apă, pentru ca să capete zisa acrime.

A DOAO DESPĂRȚIRE

DESPRE PUNEREA CÂNEPEI ÎN APĂ

Cea mai mare parte a lucrătorilor de pământ, carii n-au îndestulată știință despre cultura sau lucrarea cânepii, pun sau bagă cânepa în apă, și acolo o lasă să stea pre neînsemnat timp: iară când socotesc că va fi deplin murată, o scot afară din apă, o uscă, apoi o frâng sau o bat. Întru așa întâmplare au trecut apa prin firele cânepii, ci de tot nu s-au murat; sau deacă, din chilină întâmplare s-au și murat ceva, totuși nu e deplin murată.

Rău, dară, și în contra minții omenești ceii sănătoasă lucră aceaia carii cânepa sa o murează în râuri sau în alte ape curgătoare; căci curgerea apei și putearea ei poartă cu sine toată rășina (*Gummi*), și cu aceea împiadecă murarea.

În mijlocul cânepii, unde e apăsată cu petri sau cu altceva, poate să rămână ceva din acea zisă rășină, însă această mică parte nu e desătul pentru pusul înainte scopos. Și, afară de aceea – slobod pot zice –, murarea cânepii în bare, în râuri sau în alte curgătoare ape, e mare și rea smintă și e vreadnică de pedeapsă. Prin așa fără de judecare datină se nasc între oameni și între dobitoace multe plase de lungori (betejuguri) și moarte. Cânepa care se murează întru zilele <cu> ape, cum peștilor, așa și oamenilor, și dobitoacelor aduc mare piardere. Apa carea se stoarce din cânepa cea murată, fiind înveninată (otrăvită), se varsă într-alte ape sau râuri, și toți aceia carii sânt siliți din aceale ape să bea sânt marilor primejdii subpuși.

Ca să putem scăpa, dară, de toate aceale primejdii și încredințați să fim cum că murarea cânepii cuviincioasă iaste, să facem vreo câteva gropi sau murătoare, și întru acealea să murăm cânepa fără de primejdie.

Gropile sau murătoarele acealea să fie de o lățime, lungime și afunzime de mijloc; să fie pe lângă oricare râu sau pe lângă altă apă la un loc strânsă, pe lângă vreun puț sau pe lângă vreo fântână (izvor), numai pentru murarea cânepii, iară nu pentru altăceva făcute. Mai bune și mai folositoare sânt acealea gropi sau muritoare care se pot face în pământ galben lutos și care pot avea așa stare de loc, ca de o parte să fie mai naltă, ca, când va fi de lipsă, să se poată slobozi apa pre ceaealaltă parte. Iară deacă va fi starea locului costișă, atunci pot să se facă mai multe gropi, una lângă alta, și adecă așa, ca din groapa cea mai din sus să se poată slobozi în ceaealalte gropi, când va fi

de lipsă; și această lucrare e foarte bună, că apa carea e spre murarea cânepei odată întrebuințată, pentru a doaa murare e foarte folositoare.

Apa carea se stoarce din locurile ceale bucliucoasă sau bălegoase, pentru murarea cânepei, e mai bună decât toate alte ape, numai deacă nu vor avea în sine selenit și var; căci, întru așa plasă de ape, greale fiind, nu se poate bine mura cânepa, nici nu poate aduce bun product.

Cum vor fi aceste gropi, ori cu ce plasă de apă umplute, îndată să se pună înlăuntru acei snopi sau mănunchi de cânepă. Eu mai sus am adus aminte cum că nu trebuie să se taie capetele (mocioliile) de la cânepă, nici de frunze să se curețe; și, fiindcă nu sânt firele de cânepă toate aseamenea coapte și nu sânt de aseamenea lungime și grosime, trebuie să se aleagă dechilin, și după cvalitet în mănunchi să se lege. Mocioliile și frunzele mai mult clei au întru sine decât firele, și fiindcă, precum mai sus am zis, tocma acea parte gumicească a cleiului, prin murare, despărțirea sau dezbinarea cleiului o lucră, carea vânele sau scoarța cânepei laolaltă lipită o ține, și murarea, și poftita despărțire a zisului clei, cu atât mai curund și mai bine se plinește, cu cât mai mult clei se va afla într-însa. Fără îndoială, aceeaa trebuie să fie fost încredințarea aceștei lucrări de cânepă, carea pre unii lucrători de pământ, iară mai ales pre holandezi, la acea cugetare au adus, cât ei, printre acei mănunchi sau legături de cânepă, punea paprac (o iarbă ce se numește *felix*, *Farrenkraut*), prin a căriia ajutoriu mai ușor se mura cânepa. Unii iară avea frică să nu se înnegrească cânepa sau altă față să nu capete, deacă va lăsa mocioliia sau frunzele pe fir: ci aceasta nicicând nu poate fi. Și drept aceeaa, de lipsă e ca să se lasă frunzele pre firul cânepei, ca lung timp să nu stea în apă, căci într-alt mod, în loc de frunze, de lipsă iaste să se pună pintră mănunchi alte buruienuri, pentru exemplu paprac sau fân putred.

După agere luări de seamă și după repătitele cercări, adevărat se poate arăta cum că întru aseamenea întâmplări cânepa cea muierușcă mai curund decât cea bărbătușă, cea groasă, mai curund decât cea subțire, cea lungă, mai curund decât cea scurtă, cea verde, mai curund decât cea galbenă și veștežită, partea cea de cătră rădăcină, mai curund decât cea din sus, și cea proaspătă, mai curund decât cea uscată, se poate mura. Drept aceea, toate aceaste cvaliteturi de cânepă să se despartă și dechilin să se lege, ca fiecare cvalitet la locul său, în gropile ceale rânduite, să se pună, însă așa, ca în mijloc să se așeze cea cânepă carea mai greu se murează, ca să nu fie neaseamenea murată, și ca să nu se înmicșoreaze prețul ei sau întrucâtva să nu se strice.

Snopșorii sau mănunchii, când vor fi să se pună în zilele murătoare, să nu fie foarte tare legați sau strânși, și fiindcă întru așa mod, acei mănunchi numai jumătate stau în apă; drept aceea, să se apase cu vreo niște prăjini de lemn în jos, ca să fie de tot cufundate în apă, sau în zi de doao ori să se pre-ntoarcă sau să se schimbe, ca, întru așa mod, pre toate să le poată străbate apa.

Apăsarea sau îngreoiarea cu pietri iaste rea datină (obiceaiu), căci la acel loc, unde e cânepa cu piatra apăsată, puțină apă, dară și cea cu greu poate să străbată. Drept aceea, și scopusului lucrării iaste foarte în contră; iară în părțile cealealalte, care nu sânt cu piatra apăsate, mai curund și mai cu folos poate să străbată apa.

Trei sau patru zile ajunge desătul ca prin toată masa să poată străbate apa. Iară ca lucrătoriul de cânepă să se poată încredința despre întreaga murare, totdeauna să aibă în murătoare de o parte la un loc însemnat un snopșor de cânepă îndămână, prin care poate când și când se cearce murarea ei. Când încep mănunchii ceva a se cufunda în apă și când ușor se poate despărți scoarța (fuiorul) de

pozderi, atunci e semncum că cânepa iaste bine murată și îndată să se scoată din apă și să se usche.

A TREIA DESPĂRȚIRE

DESPRE MURAREA (*GÄHRUNG*) CÂNEPEI

Când mănunchii cei din scăldătoare (*Baad*) scoși bine s-au uscat, însă iară nu prea uscat, atunci se pun pre un loc gol, cu paie așternut, unul preste altul în ocol, așa ca rădăcinile să fie din afară, iară vârfulurile înlăuntru ocolului, și adecă așa, ca, punând un mănunche preste altul, tot mai îngustă să fie grămada în sus, întru asemănarea unei plăstuță sau porșor: această grămăduță de cânepă să se acopere cu paie, apoi, preste paie, cu niște scânduri, ca să nu poată străbate soarele sau ploaia. Aci trebuie să se mureaze cânepa, unde așa se schimbă, cât apoi de tot scapă de zisa smoală: lucrarea sau pășirea aceasta se numește murarea cânepi (*Röthung*).

Murarea se plinește mai timpuriiu sau mai târziu, după căldura aerului (vozduhului); iară căldura se cunoaște atunci când bagă lucrătoriul mâna în cea plăstuță sau porșorel de cânepa. Iară cum că au căpătat cânepa îndestulată murare se poate ști când scoarța (fuiorul, *der Bast*) de la un capăt până la altul ușor se poate despărți de pozderi și când au perit māduga dintr-însul.

După acest metod putem mura orice plasă de cvalitet, fără de a avea lipsă de bări, râuri sau alte ape. Neavând fântâni sau bări, putem face gropi sau murătoare într-alt mod, numai deacă va fi starea locului cuviincioasă, adecă așa plasă de loc, unde poate să se strângă apa cea de ploaie, și deacă va fi pământul galben-lutos, ca mult timp să se poată ținea apa acolo, fără de a se stoarce. Cu un cuvânt, oricum să se lucre sau să se mureaze cânepa, asemenea plinire va avea.

Cânepa și fără de apă se poate mura și să fie deplin murată, fără de a se băga în sus-zisa scaldare. Urmarea e asemenea, numai cât de doao ori atâta timp iaste de lipsă. Pentru așa lucrare poate să se facă nu departe de cânepiște sau într-alt loc o groapă în măsura cânepii, carea vrea să o murează: iară mai folositoare ar fi acea groapă, întru carea au stătut gunoiu (bucliuc) de dobitoace. Deacă vor fi păreții aceștei gropi uscați și arinoși (nesâpoși), atuncea trebuie să se ude cu apă și bine să se bată, ca să țină umezeală. După aceea, toată groapa, cum jos în fund, așa și păreții ei, să se preseare cu troscot (*Binsen*), cu paie sau cu altă iarbă, ca să nu se mestece cânepa cu pământul; întru acea groapă să se pună cânepa cum mai sus s-au zis, adecă așa, ca aceea carea mai târziu se murează să se pună în fundul gropii sau în mijloc; iară carea se murează mai ușor sau mai curund, aceea să se pună pe de-alături sau deasupra. Unde și unde să se pună câțva mănunchi drept în sus, adecă așa, ca partea cea de cătră rădăcină să fie în jos, iară cea de cătră vârf în sus, pentru ca lucrătorii de pământ adeseori să poată trage câte vreun fir afară și să cearce: iaste deplin murată, au nu. Deacă se va pune toată cânepa întru așa mod în murătoare, atunci pe deasupra să se acopere cu alt troscot sau cu altă iarbă, și apoi să se astupe cu pământ. Deci, deacă va avea această masă desătulă umezeală, și cânepa mai curund se va mura; carea, apoi, fiind deplin murată, să se scoată afară și să se usce.

Aicea mi se cuvine a aduce aminte cum că cânepa carea e rânduită pentru pânză groasă, pentru luntre și pentru alte lucruri dintr-însa a face, și carea tare a fi se ceare, aceea totdeauna să fie mai puțin murată decât aceea carea va să se întrebuințeze pentru pânză subțire și pentru alte subțiri lucruri.

Privighetoriul lucrătorii de cânepă în toată seara pre-caută cânepa sa în murătoare, ca îndată se cunoască toată

sminteala carea s-ar putea întâmpla: și când se apropie această operație sau deplina murare, el adeseori cearcă schimbarea carea pre fața (boaia) apei și din mirosul cânepei ușor poate să o priceapă; și apoi, cum mai de multe ori am zis, scoate câte un fir sau mai multe din apă, și, prin aceste adease luări de seamă, însamnă timpul (vremea) când va scoate el cânepa sa din murătoare. Și deacă nu va fi cânepa deplin murată, atunci adoao oară o bagă înlăuntru, iară deacă va fi prea murată, mai mult nu i se poate ajuta, căci întru așa întâmplare rămâne putredă, neagră, scurtă, și la peptenat nu fuior, ci numai călți se face.

Deci când se scoate cânepa din murătoare, bine să se ia seama, fiindcă putearea ei cea sumporoasă, fără de a priceape omul, poate să-i aducă moarte. Drept aceea, acest lucru totdeauna să fie dimineța, înainte de răsărirea soarelui; însă și atunci, nu înaintea tragerii aerului (vântului), ci după vânt, ca să nu-i vină acrimea asupra; iară pentru mai bună încredințare, poate să se facă aproape de murătoare o flacăra de foc, pentru ca să se curețe aerul.

Din acea cauză (pricină), de folos iaste ca murătoarele, fie eale oricum vor fi făcute, departe de căși să se facă, fiindcă duhoarea cânepei iaste, cum mirosului neplăcută, așa și sănătății primejdioasă.

Cum au simțit lucrătorul de cânepă că e cânepa lui deplin murată, îndată să o scoată afară din murătoare și să o usce la vânt sau la soare. Întinderea cânepei pe lângă păreții cășilor e foarte rea datină, căci la partea aceea, carea e de cătră păreate, nu poate să străbată vântul, și foarte în leate se uscă: pentru aceea, drept în sus, fieștecare mănunchiu dechilin să se întindă, și așa, mai curund și asemenea se va usca.

A TREIA PARTE

DESPRE ÎNAINTE-GĂTIREA CÂNEPEI SAU A FUIORULUI

Deacă s-au murat bine cânepa și s-au uscat, alta nu e de lucrat, fără numai a purta grijă ca să se despartă fuiorul de pozderi, să se curețe, și de piala cea groasă să se dezbine, pentru ca cu bun folos să se poată întrebuința.

ÎNTÂIA DESPĂRȚIRE

DESPRE DESPĂRȚIREA FUIORULUI DE POZDERI

Măcar că acest lucru e foarte simplu (prost), totuși, pentru a avea bun folos, se ceare mare luare de seamă și cercare (iscusință).

Cânepa sau fuiorul în doao moduri (chipuri) se poate despărți de pozderi, adecă, când se frânge sau se bate cu ceva, sau când se despoaie cu deagetele de sus până jos, de pe firul cânepi.

Cunoscut lucru iaste cum că, prin frângerea sau baterea cânepi, mai curând se poate plini lucrul; ci, când se despoaie cu deagetele, mai lung și mai frumos iasă fuiorul. Întru acealea părți ale pământului (țări), unde multă cânepă crește și oameni puțini sânt, acolo e mai bine a frânge sau a bate cânepa; iară unde sânt oameni mulți și puțină cânepă crește, și unde numai pentru a lor trebuință o samănă, e mai bine a o despoia de pe fir sau pozderi cu mânille, decât a o frânge sau a o bate cu ceva.

Pentru frângerea sau baterea cânepi sânt multe mașini sau unealte, de multe plase aflate, unele mai scumpe, altele mai ieftine (lesne, mai de mic preț).

Metodul cel mai simplu a frânge cânepa iaste cu un maiu sau cu o boată de lemn tare, pe o scândură lată a o bate, și apoi, prin îndatinata mașină (meliță; flăură, *Frangibulum*, *Hanfoder Flachsbrechel*), la deplinire a o aduce. În locul acestei din urmă mașini, poate să se întrebuințeaze o mașină nu demult în Șpania isaflată,

carea se cuprinde din trei groase, lungi și rotunde fuse (*Walze*) cu măsele, printre care se frânge cânepa.

Spre aseamenea scopos s-au isaflat și o moară (*Mühle*) cu o piatră rotundă, aproape ca și cea pentru stoarcerea oleiului, carea se sucește pre lângă o osie, și carea după plăcere frânge cânepa.

Deacă s-au frânt ori s-au melițat cânepa, fiecum, atunci să se bată pe un scamn lung, ca o jumătate de lună rotund, mai-nainte cu un maiu de fer, apoi cu altul de lemn, și bine să se freace, ca să cadă toate pozderile: deci ca să fie mai fain fuiorul și ca cea mai mărunță pleavă de pozderi și pulberile cel rășinos să cadă dintr-însul, încă mai odată să se bată cu maiul cel de lemn. Mai pre urmă să se pună supt un fus rotund, prin carele bine se va scutura și se va vântura.

Toate aceste lucruri zioa să se plinească, iară nu noaptea, și nicicând la luminarea dezvălită, căci ușor se poate aprinde pulberile cel rășinos și poate aduce (rădica) mare foc și nenorocire.

Pulberile acesta e și lucrătorilor foarte primejdios.

Deacă s-au lucrat fuiorul întru așa mod, atunci se leagă în mari sarcini sau legături, și în negoțatorie sub numele cânepă se vinde.

A DOAO DESPĂRȚIRE

DESPRE SUBTILITATEA (*VERFEINERUNG*) FUIORULUI

Precum e fuiorul pentru multe plase de lucruri rânduie, așa și în multe plase de moduri lipsește să se lucre: pentru care scopos se împarte în mai mulți mănunchi (împărțituri) și se peptene. Peptenarea aceasta e foarte folositoare, una pentru a curăți fuiorul de pulberile cel rășinos, iară alta pentru mai bine a-l asemana, și prin așa deasă peptenare sau periiare și fuiorul se face mai fain sau mai subtil.

A TREIA DESPĂRȚIRE PENTRU ALBIREA FUIORULUI

Mulți oameni au arătat voia și pofta a ști cum s-ar putea albi fuiorul pentru trebuința cășii (încă netors) și până la acea finitate s-ar putea aduce, ca cu cel mai fain în să se poată asemăna.

Metodul carele voiu arăta eu aicea e foarte practic și are totdeauna bun capăt.

La tot funtul de fuior carele e gătit precum mai sus am zis, să se ia 6 funți de apă simplă curată, 4 funți de cenușă bună, și 1/2 funt de var, prin aer ceva stâns și mărunțat. Fuioarele ceale gătate și scurte încă odată să se peptene și în mici legături ca de 3 unții (6 loți) să se lege; aceastea legături iarăși să se lege câte zece laolaltă, ca mai ușor să se poată spăla. Aceastea fuioare să se pună într-o cadă (*Bottich*) și să se acopere cu un măσαιu de pânză, așa ca și când se face leșiia. Cenușa și varul trebuie să stea mainainte în zisa apă 24 de ore (ceasuri) și bine să se meastece; și deacă această mestecătură au fiert mai puțin <de> o jumătate de oră, atunci așa, fierbinte, să se toarne în cadă și apoi bine să se acopere, ca să nu iasă căldura afară. După șease ore trebuie cercat cum se află fuioarele în cadă. Și deacă se va putea despărți în subțireale firișoare, aseamenea ca țesătura de pajină, atuncea să se scoată din cadă; iară de nu, să se scoarcă apa pe din jos, și încă mai odată să se înfierbinte, și preste fuioare să se toarne, și așa încă o oră să stea, apoi să se scoată, și în apă limpede, de va fi cu puțință de râu, să se speale.

Deacă au trecut și acest lucru, atunci pentru tot funtul de fuior să se ia o unție (2 loți) de sapon și toate legăturile dechilin să se ungă, una după alta; apoi iară să se bage în cadă, preste care să se toarne apă caldă, însă nu mai multă, fără numai cât să se acopere toate fuioarele. Întru această apă trebuie să stea 24 de ore, apoi să se scoată și

ca întâia oară să se speale, până nu va cure apă limpede de pe fuior, și să se usce la umbră, iară nu la soare. Deacă s-au uscat toate împărțiturile, atunci să se dezlege și cufini pepteni de in să se peptene, care mai-nainte cu o lopată de lemn au fost bătute, ca toate să se despartă și să se moaie, căci, după spălare și uscare, bucuros se lipesc firele unul de altul și se fac aspre, apoi, când se trag pintre pepteni, foarte se rump. Întru așa mod căpătăm fine și albe fuioare, care pentru cea mai subțire pânză sau altă țăsătură se poate cu folos întrebuința. Câlții, carii rămân în pepteni, se scarmână ca și mătasa ce se zice floret, și cei mai fini se despart de cei mai groși. Cei mai groși se întrebuințează pentru facerea hartiei ceii fină.

Deacă se va lucra cânepa întru așa mod, nu va fi de lipsăca tortul, mai-nainte de ce se va da țăsătorului în mână, de nou să se mai albească; ci de ajuns va fi numai în apă caldă să se speale. Prin așa albire numai o unție (2 loți) de la un funt pierde fuiorul din grotatea sa.

Damaschin Bojină

DIREGĂTORIUL BUNEI-CREȘTERE
 spre îndreptarea multor părinți și bun-folosul
 tinerimei române, țesut de Damaschin T. Bojâncă,
 în Crăimea Ungariei și alăturatele
 ei părți, jurat avocat.

Directorium bonae Educationis^[1].

În Buda, la Crăiasca Tipografia Universității
 Ungurești, 1830*

Multi-folositoriului și împărțitoriului de luminare,
 Reghiului Coleghiu Preparandicesc din Arad, se
 dedică aceasta cărticică cu cea mai umilită reverință.

*Inclite*¹ *Reghiu Coleghiu a muzelor române!*

Literatura nației române, carea astăzi cu cel mai bun folos ție este încredințată, câte răotăți au pățit și prin câte rele s-au străcurat înflorirea științelor naționale, parte prin amestecarea popoarelor, parte prin turburarea armelor, parte, și mai cu de-adinsul, prin nu din destul organizata, înainte de rădicarea ta, a școalelor sistemă, mai cunoscute sânt ție și toatei lumi, decât să fie de lipsă aci, prin mine, a să descria. Preadreptul părinte și preabunul nostru împărat Franțiscus^[2], carele neadormit priveghează spre fericirea credincioșilor supușilor săi, nu arareori ofta pentru tristă soarta fiilor săi români, văzându-i fără de ajutoriu zăcând în mărăcinile întunerecului, fără de a să rădica prin cei spre acea îndatorați, din neputința sa.

* Transcriere și note: Otilia Urs.

¹ Onorate, însemnate.

Pentru aceia, măcar că întru tot era deprins cu apărarea monarhiei de prădătoarele arme, care spre dărăpănarea împărățiilor europenești se rădicase, totuși n-au încetat a cugeta cum și prin ce mijlociri s-ar scăpa nația românească din labirintul întunecimei și s-ar putea aduce la asemenea treaptă a culturii, cu carea se vederează alți supuși a fericitei sale împărății. Și așa, când era mai înflăcărat viforul armelor, când mai mare turbare suna și se revărsa pe câmpiile lui Mars², când din înfiorați nori cele mai groaznice fulgere și tresnete amăruța, atunci augustisimul împărat Franțiscus, ca un Heros^[3] ne-nfri-coșat, de toate acestea necutremurându-să și necrezând zicala veche că „Unde scrâșnesc armele, tac muzele”, s-au îndurat a demânda rădicarea și întemeierea ta, vestite Institutu!

Nemuritoare, dară, rămâne această heroicească faptă a Maiestatei Sale sacratisime în anele tale, cu atâta mai vârtos că, întră așa circumstanții, te-au înrădăcinat, când despre asemenea faptă și a cugeta era mult. În table de aur și pe colonne decât piramidele Eghiptului mai nalte și în seculuri (veacuri) fiitoare se însamnă de români sfințitul nume a puternicului tău părinte Franțiscus; nezeuitat și prea mângăios rămâne la toți strănepoții românești auritul seculu întemeierii tale; dulce aducere-aminte va răora totdeauna inimile fiilor români, cetind fericita epohă a începutului tău.

De rădicarea ta nu numai românii, fiii tăi, ci și ghene-roasele și vitezele ghinte ungurească și nemțească, care totdeauna au patronit pre frații și compatrioții săi români, nemărginit s-au îmbucurat; nici au întârziat acei cu dreaptă inimă a lucra pentru înflorirea ta, mărturisind de comun adevărul și părtinindu-ți scutire și la însași Nalta Curte asupra acelora, cărora sfintele Maiestatei Sale

² Dumnezeuul armelor sau a bățăilor.

intenții nu le plăcea, și mergerei înainte a culturii române se vedeau a fi contrarnici.

Iară tu, mult folositoriule Institutu, nu numai ai fost, și totdeauna vei fi fiu mulțămitoriu fondatorului și scuti-toriului tău părinte, adevărat preabunului împărat și regu (craiu) și patronilor tăi, ci și în faptă arăți patriei cel mai mare fruct, prin puterea ta. Că cine va zice că nu din tine au împupit mugurul literaturii românești? Cine va nega (tăgădui) că nu din tine s-au dezvoltat florile cele, astăzi, nației de multe fructuri aducătoare? Cine nu știe că tu ai revărsat raze încălzitoare și luminătoare peste ghinta română, ștergându-i ochii de groasa negură, sub care zăcea acoperită? Cine dintre români nu știe că, înainte de ființa ta, abia unde și unde se afla câtă vreo școală românească, și și aceea nesistematizată și nerânduită, iară de la întruparea ta foarte puține sate se află în care n-ar fi școală bine organizată? Înainte de încorporarea ta, numai dintre preoți se afla pe sate oareșice cetitori; iară acum sute de prunci poartă cărțile sub subțioară.

Atunci abia știa oarece din Ceaslov și Psaltire ceti, iară acum tinerimea, în principiumurile religiei și a moralității întărită, după regulele gramaticii și a epistolografiei, împărtășește cugetele sale, țitează istorii și de pe mape arată starea și locuirea țărilor; atunci, abia știa cetitorii învecinatele sate a fi pe pământ, iară acum tinerii știu toate republicele, crăimele, împărățiile, dimpreună cu constituțiile lor. Cine nu precepe zelul învățătorilor carii prin tine s-au format crescători regulați a fragetei tinerime? Cine nu ia aminte că, unde doi-trei se întâlnesc, nu de altă, ci de bunătatea ta, despre frumoasele științe ce le-au supt de la tine și despre nemărginitul folos, care din tine curge, vorbesc și se svătuiesc cum, cu o inimă și cu un cuget, să pășască spre îmbrăcarea tinerimei cu gustatele din tine științe? Mai pe urmă, cine cutează a ascunde acea, cum că tu însuflețiși pre bărbații cei ție

dăruiți ca, deschizându-și ochii, să pășească pe calea dreptului național și mai mult să nu rătăcească?

Bărbații cei ție, mai întâiu prin preabunul tău părinte Franciscus I, spre servire dați, ca nește adevărați fii românești, n-au întârziat și nu întârziază toate pașurile a face, toate mijloacele a întrebuița, toate pedecile a rupe, toate greotățile a răzbate, toate tăriile puternice a le frânge și toate încuietorile a sfărma, pentru binele tău, altariu lucitoriu a românilor! Zișii bărbați, deși cele mai mari împedecări au găsit în procopseala ta, totuși, heroicește pre acele sfărâmându-le, nenvinse rădăcini de zel au înfipt în pepturile fiilor și a ascultătorilor tăi, care de-a pururea vor înverzi și se vor întări, nici se vor cutremura oarecând de focul cel veninos al inamicilor.

Pre acei nemuritori bărbați nu numai îi urmează (spre cea mai mare mângăiere și folosul nației) astăzi credincioasele tale mădulare, cele ce cu totdeauna țiitoarea aducere-aminte sânt cununate, adecă spectabilii și clarisimii domni profesori de acum și ad modum reverendul domn catehet întru toate cele bune și folositoare, ci, încă, ca nește păstori ai tăi neadormiți și spre toate priveghietori, neostenit luptându-se pentru întărirea ta, și pre acele, care de cei dintâiu nu se putură duce întru deplinire, heroicește le covârșesc; căroră, cu adevărat, cea mai adâncă mulțămire și reverință, cu tot dreptul, se cuvine de cătră nația română.

Nemărginit ar tribui să fiu, de aş sta a descria folosul carele din tine, inclite coleghiu, se revarsă spre români. Ci, ca să nu mă văd multe a fi cuvântat, zic că, precum eu, așa și toată ghinta română de acum cunoaște că tu ești fântâna luminării; tu, tatăl cultivirii; tu, îndemnătoriu tinerimei române spre nalte științe; tu, alungătoriul întunerecului; tu, răorătoriu fragetelor plante române; tu, rumpătoriu lanțelor de asupra; tu, apărătoriu; tu, scutitoriu învățăturilor; tu, viu exemplu de urmare a tot

poporului, din carele unele comunități au și supt zelul cătră cultură și s-au însuflat cu spiritul (duhul) adevăratei naționalitate; tu, dătătorul de caracter național al românilor; tu, cu un cuvânt mântuitorul și scăpătorul din năcaz; tu, auctorul bunei-norociri românești.

Mijlocitorul cel de căpetenie a tuturor bunătăților ce din tine curg este întemeitorul tău, înălțatul Franțiscus I³, pentru acea și eu, ca un mijlocit fiu al tău, dimpreună cu toată româneasca ghintă, nemuritoare mulțămire aducem preainduratului monarh și preadrechtului părinte Franțiscus I^{lui}, pentru nemărginita bunătate ce au făcut nației românești, și rugăm cu inimă curat credincioasă pre atotputernicul Părinte ceresc pentru îndelungata a Maiestatei Sale viață, pentru bunăstarea, buna-mergere înainte și fericita stăpânire a monarhiei sale.

Deci, inclite coleghiu de învățături pedagoghice, cumpănând bunătățile și fericita mergere înainte întru învățături, care din tine se revarsă pe nația română, judecaiu nimăru mai cu cuviință a putea eu închina cărticica mea, cea pentru buna-creștere a tinerimei române întocmită, decât ție, vrând cu aceasta a-ți face mângăiere pentru ostenelele cele în creșterea sau formarea învățătorilor tinerimei puse și a mă arăta mulțamitoriu pentru îndemnul ce mi l-ai dat în tineretele mele spre înalte învățături și spre a mă face credinciosul bunelor tale intenții.

Aceste și multe alte merite a tale sânt, luminătoriile Institutu, pentru care toată mulțămirea și reverința și se cuvine. Primește, dară, sub acoperemântul aripilor tale, scutește, patronează și încredințează ascultătorilor tăi,

³ Vezi intimatu înaltului consilium reghiu locumtenențial unguresc d<a>to. 9 noiembrie 1813. n. 26500, prin care Maiestatea Sa sacratissima se numește părintele și fundatorul a Institutului celui nou, prin carele școalele de L. G.N.U. întru mai bună așezare se pun.

spre folositoare cetire, aceasta cărticică, carea, cu cea mai credincioasă inimă și adâncă umilință, ți se dedică de
Autorul [...]

Prefație

Tot omul cu mintea sănătoasă așa îndreaptă lucrurile și faptele sale, ca, prin mijlocirea acestora, să se facă norocos; deci, toată sânguința omenească este întocmită spre ajungerea bunei-norociri. Adevărata buna-norocire caută să fie totdeauna neînchieptorată cu lucrurile cele schimbătoare, așa, cât toți oamenii, ca niște fii a unui Atotputernic Părinte, să se facă părtași de dânsa. Așadar, urmează că buna-norocire a noastră nu se cuprinde în lucrurile cele din afară de noi, pentru că acestea sânt schimbătoare, trecătoare, adeseori pricuroase, fără siguranție, care acășună stricăciune și perire. Știm că și înainte de noi s-au întâmplat, precum auzim și vedem și în zi de astăzi, cum că mulți muritori au fost și sânt, carii, măcar că avea multe și mari bunătăți dinafară și alte întâietăți între cealaltă, totuși, pentru aceia nu putea să se zică că au fost sau sânt de pururea norocoși.

Așadar, adevărata buna-norocire a noastră se află întru noi înșine, adecă, aceea se cuprinde întru îndesutularea noastră și în odihna sufletului. Când în cugetele, simțirile, aplecările, poftele și întru îndemnările noastre stăpânește rânduiala și liniștea, când oarecare faptă spurcată sau vreun păcat nu ne înghipă la inimă, ci conștiința sufletului nostru este fără de prihană, atunci liberi putem zice cum că, cu adevărat, sântem norocoși. Atunci nicio schimbare sau vreo știre din afară nu va putea să ne facă nenorocoși.

Această vistierie aducătoare de norocire putem să o câștigăm nouă prin dreapta și cuvincioasa întrebuițare a înțelegerii noastre, spre toate lucrurile, spre toate

încungiurările și întâmplările vieții noastre; încă putem să ne agonisim această vistierie prin dreapta cunoaștere și prețuire a lucrurilor care se află împrejurul nostru și, mai pe urmă, prin acurata împlinire a tuturor datorințelor noastre. Nu este om pe lume, carele să fie cu sine și cu soarta sa îndestulat sau să poată ave odihna inimei aceea, ce cere înțeleagerea sănătoasă și datorința de la dânsul ca să o îplinească.

Dreapta întrebuintare a înțelegerii și a minții sau însușita judecare a lucrurilor, cunoașterea datorințelor și a drepturilor noastre, apoi adevărea cum că, prin împlinirea acestora, precum binele tuturor în comun, așa și al unui fieștecăruia dechilin se cuprinde într-o deschilinită închietură, se zice luminarea, adecă pășirea și sporiul într-o științe. Cel ce cunoaște natura și adevăratul preț al omului, puterile și neputerile lui, cugetele cele dumnezeiești cu dânsul, datorințele cătră sine însuși, cătră stăpânirile sale și cătră soțietatea omenească; cel ce știe, într-o adevăr, ce e bine, formos, drept și cu cădintă de a ști omul; cel ce e încredințat cum că mintea și înțeleagerea stăpânește preste aplecările și poftetele noastre și cum că voința omului e silită a asculta de minte, acela se numește om iscusit, luminat și înțelept; acela, cu adevărat, are fundamentul bunei-norociri însuși în sine. Deci luminarea minții e cea dintâiu cauză și fundamentul cel de căpetenie a bunei-norociri omenești cei adevărate. Și mari, cu adevărat, sânt fructurile culturii sau a luminării:

1. Cultura îmbunătățește, înfrumșetează și mărește sufletul omului, crește și dă nutreț înțelegerii, iară pre vârtutea judecării și a minții omenești o ascute.

2. Științele, care prin ținerea aminte se păstrează, numai prin luminare se aduc spre folosul omului, și apoi luminarea acășună vîrtute, moralitate și buna orânduială a circumstanțelor, care sânt îndreptate spre buna-norocire.

3. Cultura dezrădăcinează dintre oameni credința deșeartă și frica sclaviei (robiei), descopere și înserează multe rătăcirii și amăgiri și revarsă în fieștecarele libertatea minții, tăcere și bucurie. Unde înflorește odată cultura, acolo pere superstiția, așijderea, descântăturile, fărnicăturile și mincinoasele vrăjitorii se sting.

4. Cultura ne învață ca, mai bine, mai cu dulceață și mai cu mare desfătare, să gustăm frumsețele și bunătățile cu care e înavuțit pământul nostru. Toate bunătățile, frumsețele și minunile naturii, dimpreună cu toate darurile și toată bucuria carea procede din natură, nimic sânt pentru omul acela, carele nu știe să cugete drept despre dânsule, să simțească și să le prețuiască.

5. Învațătura cristiană e, fără toată îndoiala, mai văzută, mai plăcută și mai primită, atunci când se predă oamenilor acelora, carii s-au îndatinat a cugeta despre sine și despre scopul său, despre lucrurile cele dimprejurul său, despre împotrivirea acestora cu dânsii și despre cel ce au făcut toate acestea. Cu adevărat, acea învățătura mai plăcută și mai primită e atunci, decât când, cu mare osteneală, se dezvoltă celor nepreceptui, silbatici și lipsiți de toată socotința.

Om, ori în ce stare și chemare aflându-se, poate întru aceea fi norocos; însă el caută să aducă cu sine istăție, spre starea sau chemarea carea ș-au ales, și apoi, pricepând dintr-înșă iscusința, lipsește să cunoască și greotătea sau ușurarea sau plăcerea care proced dintr-înșă. Aceasta numai atunci va putea el face, când, cu înțelepciune și cu socotința, va împlini datorințele stării și ale chemării sale și când va ști greotătea acestora să o potrivească, prin ușurarea carea se naște dintr-înșele, și, în comunitate sau soțietate fiind, va ști cu înțelepciune să se poarte. Deci, această istăție, această deplinire și iscusința se poate cere și aștepta numai de la cultură.

Fructurile cele de bine aducătoare ale culturii se pot vedea mai limpede și mai chiar la nația acea carea e din întreg luminată sau cultivată.

1. Acolo sânt oamenii mai prietănoși, mai iubitori de soție, mai voitori de bine unul altuia, mai voioși spre servire și mai bucuroși de <a> ajuta pre aproapele; iară plecările lor sânt mai bune și mai frumoase, vorbele și svătuirile lor mai libere și mai bine întocmite de soțietate, și lucrările lor sânt mai plăcute și mai iubite.

2. Acolo, precum în viața cea casnică, așa și în cea de soțietate sau de comun, stăpânește totdeauna mai mare băgare de seamă, mai mare luare-aminte, mai deplină înțelepciune și mai tare statornicie.

3. Acolo legile țării și demândăciunile stăpânitoriului mai sfânt se cinstesc și se împlinesc. Depărtată și deșărtată este acolo mândria, trufia și propriul folos sau interes. Fieștecarele se îndeletnicește, în cât îi este cu puțință, de o parte prin puterea minții, iară de altă parte cu vârtutea trupului său, încă și prin ale sale cheltuieli de a mișca, a rădica și a lăți bunul de comun. Acolo lucrurile de comun merg neîmpedecate pe calea sa; starea bunei-norociri acolo înflorește: cu un cuvânt, acolo fieștecarele primește partea sa cea bună, iară lauda și numele vestit încoronează pre toată nația.

Folosul și prețul culturii încă și atuncia lămurit a fi bun se va arăta, de vom arunca ochii noștri spre înfricoșatele urmări ale neștiinței și ale silbătăciei. Din neștiință și din silbătăcie se nasc următoarele răutăți, adecă: neunirea, nepăciuirea și gâlceava întră frați, întră amici și întră vecini, poftirea de răul altuia, nerânduiala, ura și nebăgarea de seamă a bunului de comun, trufia și, mai pe urmă, perirea.

Cultura sau fundamentul norocirii noastre ceii adevărate se introduce prin creștere. Drept aceea, cunoscut este cum că de la creșterea carea au căpătat-o omul în

tinerețe toate celea atârnă. De va da părinții creștere bună pruncilor săi, până sânt aceștii încă frageți, atunci poate ave sperință (nădejde) că vor fi ei fii buni și de cinste. Noi vedem că toate națiile care se zic astăzi cultivate numai prin buna-creștere au scăpat de silbătăcie și de întunerecul neștiinței. Deci, de <n>ar fi avut aceste neamuri puțină grijă de cultură, și astăzi ar geme sub jugul neștiinței și a varvariei.

Omul, când se naște pe lume, aduce cu sine vârtute trupească și sufletească, precum și istăție, prin carea poate păși cătră deplinire. Mugurile tuturor lucrurilor care vor să fie sau printr-însul se pot face zace în om încă atunci când se naște. Nimic mai puțin sânt și alte celea multe, care nu se află în natura omului când se naște, însă, totuși, acestea se pot da lui prin măiestrie cât de mică, deși nu toate lipsele, încăi ceva așa, ce stă în contră celorlalte puteri firești ale lui, precum experienția mărturisește. Așadară, puterile firești sânt date omului de la Făcătoriiul său spre aceea, pentru ca ele să se dezvoltă și să se diregă. Deci, a da omului ajutoriu ca să dezvoltă puterile cele firești care se află într-însul și ca să fie el acela ce poate fi, după datina firei, se cheamă, într-o înțelegere lată, a-l cultivi, adecă a-l lumina sau a-l crește pre el. Prin acest cuvânt, *creștere*, se înțelege și învățătura, adecă predarea ideilor, a științelor și a volniciei. Pentru aceea, adevăratul scop a creșterii estă a da ajutoriu puterilor firești întru dezvoltarea lor, ca mai timpuriu și mai cu securitate să ajungă la pârga deplinirei. Fieștecare om, ba și nații întregi până atunci rămân în starea ticăloșiei, a silbătăciei și a neștiinței, până când nu s-au dezvoltat puterile firești. Așadară, fundamentul cel de căpetenie a creșterii este a dezvoltă toate puterile trupești și sufletești ale omului și așa a le cultivi, ca prin acea dezvoltare și cultură să se poată cât de bine ajunge scopul cel de pe urmă al omului și moralitatea lui.

Deplinirea puterilor trupești se cuprinde într-un grad mai mare al sănătății, al vârtutei și al întrebuintărei. Puterile sufletești sânt: puterea prin care ne închipuim nouă oreceva, adecă imaghinația (*vis imaginandi*), mintea, înțelegerea; puterea prin carea judecăm ceva, înțelepciunea, istăția, cugetarea cea aspră, plecarea spre facere de bine și spre a urî ce e rău și puterea sau facultatea de a simți ce e bine, formos și de cinste. Deci, fiind noi întrebați de cineva ce este deplinirea sufletului, îi putem îndată răspunde cum că deplinirea sufletului se cuprinde într-o potrivită cultură, adecă în luminarea tuturor puterilor acestora spre libera faptă a înțelepciunii, fiind pururea proptită de încurgerea moralității cei curate. Omul e cea mai frumoasă făptură pre pământ, deacă e om întreg, adecă, deacă are creștere bună și e luminat; pentru aceasta îndatorat este crescătorul de a lua seama mai vârtos la aceea, ca să producă în prunc amândouă aceste depliniri. Numai cultura e, cu adevărat, una mijlocire, una cale, unul temeiu, prin care se poate căpăta buna-norocire și prin care poate spori mergerea înainte, în luminarea și înălțarea neamului din întunec. Deci, ca mai curând să ajungă și nația românească la aceste bunătăți, cu care toate neamurile luminate se îndulcesc, de lipsă este din toate puterile spre cultură a ne apleca, și toate mijlocirile, fie oricât de supărătoare și de grele, fără sfială a le îmbrățișa. Dintre celelalte mijlociri, cetirea cărților e cea mai de căpetenie; spre aceasta toți, cu o inimă și cu un gând, trăbuie să lucrăm, îndemnând pre cei ce nu au gustul iubirei de cetire și nu simțesc folosul și dulceața științelor ca să înceapă și dânsii a se îndeletnici în culegerea învățăturilor, care sânt spre scopul și folosul lor îndămânate. Însă, ca să se poată împlini svătuirea și ca să se deplinească îndemnarea cea cumândată, se cere ca literații românilor mai cu vârtute să lucre spre aceea, să arate exemplul celora de treaptă mai neguroasă vrednic de

a-l urma, să-și agonisească însuși cărți românești, și, cetindu-le, să le îndămâneze și altora spre cetire, dezgurzind și răspicând, mai întâiu, cuprinsul și bunătatea lor. Ci (cu suspinare trăbuie să grăiesc!) tocma unii dintre aceștii mai răcoroși și fără simțire se arată spre mișcarea și ajutoriul culturii. Așa, eu însumi am cunoscut și cunosc pre unii bărbați, carii înalte învățături a părtini s-au învrednicit, încă și așa trepte de ofițiumuri poartă, care tocma naționale sânt, și, totuși, nu precep au nu vreau să preceapă că sânt, de după diregătoria sa, îndatorați a lucra spre înflorirea culturii. Sânt încă și de aceii, carii se cresc și se nutresc, în timpul învățării sale, prin instituturi de bărbați zeloși, și, pentru bunul nației românești, cu totul învăpăiați rădicate sau cu cheltuielile publice a neamului, în patrie sau afară de patrie, se îmbracă cu științe, și apoi, după aceea, ca niște cuci nemulțămitori, nu numai că nemic ajută la cultura neamului, ci încă, rătăcind în turmă streină, aruncă săgeți veninate asupra peptului ce l-au supt și în rărunchii acelora carii i-au nutrit. Mulți iară, vrând să se dezvinovățească pentru receala sa ce au cătră cultura națională, zic că ei știu limba franțozască, latinească, grecească și altele și, pentru aceea, nu ar avea lipsă de cărți românești, nesocotindu-se că tocma de după bunul și numele nației au pânea de toate zilele, necugetând despre aceea, că în numele neamului sânt scutiți de toate greotățile publice. Unii ca aceștii să judece mai înțelepțește și să cumpene datorința statului său. Oare nu-l oblighează aceasta spre a grijii de luminarea credincioșilor sau a acelora din a căroră sudori se hrănesc?

Așa plasă de oameni privească la alți naționaliști adevărați și învețe-să odată a urma faptele lor, ia exemplul de la unii oameni carii n-au avut norocire a gusta fructurile științelor și carii, totuși, mult aduc spre folosul neamului. Arunce ochii spre onorata și adevărata

românească comunitate din Lipova^[4], în Bănat, și vadă ce pașuri fac aceștii în cultură; cerce zelul lor cătră literatură și cunoască faptele lor cele spre binele de comun puse și vrednicia acestor adevărați strănepoți românești. Aceștii, cu dreptul, se pot mângăia cu următoarele versuri:

Între români astăzi Lippa^[5] strălucește,
 Soarele culturii din ea se ivește.
 Raze lucitoare din ea luminează,
 Care pre tot neamul înalt vederează.
 Muzele române aci se adună
 Și cu bucurie cântă împreună
 Vers de mângăiere, căci adevărată,
 În Lipova, veade românească gloată.
 Cu flori și cu perte coronate saltă
 A marelui Romul^[6] jucare înaltă.
 Vestind desfătare, împletesc cunune,
 Pre acestor români cap merg a le pune.
 Lipova e tare în statornicie,
 Neamului arată sămn de vrednicie.
 Zelul național aci tare crește
 Și pomul culturii formos înflorește.
 Aci stăpânește comună unire,
 Cătră stăpânire dragoste, iubire.
 Păzitori puternici sânt ei de dreptate,
 Ca iroi vestiți, ne-nvinși de răotate.
 Ei la românime sânt luci căutătoare,
 Vrednici totdeauna de dreaptă urmare.

Acum e timpul cel mai cuvincios, acum, când se lucră pentru binele de comun, e mai de lipsă ca noi, toți, fiii nației românești, să ne adunăm, nu în persoană, ci cu cugetul și cu sufletul la un loc, să ne svătuim frățește și, fără de nicio fățarnicie, despre noi înșine, despre binele, cinstea și despre norocirea nației noastre; și așa, svătuindu-ne, să aducem cugetele noastre întru o unire.

Adevărat grăiaște zicătura veache: „Prin unire cresc lucrurile cele mici, iară prin neunire și cele mai mari pier și se fac nemica”. Deci, când avem ocazie bună și norocoasă, atuncea caută să o știm întrebuința; și cel ce nu înțelege aceasta sau nu bagă în samă așa plasă de ocazie, din oarecare interes urât sau din vreo patimă spurcată, aceluia îi pare rău, mai pre urmă, că au făcut așa, însă târziu. Numai una rătăcire a strămoșilor noștri, cât de mică, au acășunat următorilor mare scădere și perire. O, necumpănată bunătate, p. e., a lui Alexandru^[7], prințipului Moldaviei, cătră Teoctist^[8], mitropolitul (Bulgarul) de atunci a Moldaviei, de carele fu adus spre învoirea arderii cărților românești, celor cu litere latinești scrise, și spre scoaterea strămoșeștilor litere din sânul românilor, câtă stricare au adus, cât întunec a revărsat spre nația românească, de carea rătăcire mulți și până astăzi nu sânt scăpați.

Pentru aceea, acum, când stăpânirea, ca un preadrecht părinte și scutitoriu prea bun a supușilor săi, tare se îngrijește de cultura noastră, rădicând institu<tu>ri, pedagoghicesc și teologhice, acum zic, când preainaltul împărat și craiu al nostru Franțiscus I ne-au deschis drumul cătră lumina, cuvincios și de lipsă este cu toții, dimpreună, să lucrăm spre rădicarea din întunec a nației românești, ca așa să ne arătăm mulțamitori pentru părinteasca bunătate a Înălției Sale și să facem dreptei așteptări și sfințelor intenții a mult înduratului nostru părinte credincioasă îndestulare. Atunci, fără îndoială, vom fi plăcuți de stăpânire; atunci, norocirea noastră cu pașuri înmulțite și repede se va apropia cătră fiii românești; atunci, vom scăpa de toate relele, de toate supărările și asupririle, care tocma din lipsa neștiinței și a întunecimei întru învățături se trag și pre toți însărcinează; mai pe urmă, atunci, cu glas de mângăiere cu p<salmistul> David vom cânta: „De s-ar rădica asupra

mea tabără, nu se va înfricoșa inima mea”, Cân. 26, v. 5^[9].

Acestea socotesc a fi fundamenturi de ajuns, dintru care am întins eu cuvântarea mea cătră voi, iubiților români, prin mijlocirea acestei cărticiche. Iară pentru mine prea mare mângăiere veți face, de veți primi și veți ceti cu bucurie și cu judecare dreaptă ostenelele mele, acestea, cele pentru bunul de comun făcute de

naționalistul vostru,
D. Bojâncă.

*Știința aduce cinste la tot omul.
Aur e la nobil, argint la cetățeanul.
Tronul împăraților prin ea luminează,
Coroana crailor prin ea s'vederează.
Sfânta lege prin ea se păzește.
Moralitatea numai prin ea crește.*

Întroducere

Omul e făptura cea mai nobilă, mai înaltă și mai de căpetenie întră toate ființele lumei acestia; omul e ales, prin puterea dumnezeiască, spre stăpânirea pământului și a tuturor ferilor și estimilor lui; prin om vru Atotputernicul să se mărturisească numele Lui, să se laude mărirea și perfecțiile Lui; pentru aceea l-au și înfrumșetăt cu așa dar însușit, prin care se deschilînește de toate făpturile lumești, adecă, i-au dat suflet nemuritoriu, și cu o substanță precepătoare, carea *minte* se zice, l-au îmbrăcat, prin carea să poată el întrebuița toate ființele lumești spre ajutoriul și bunul său folos. Încă voi Dumnezeu ca omu, lăudând și mărind pre Făcătorul său și știind deschilini binele de rău, să se ferească de păcate, să umble pe calea dreptății, prin carea, venind la întreaga sa fericire, să se învrednicească a ajunge la ținta spre carea e rânduut.

Spre împlinirea vrerii dumnezeiești, spre a cunoaște calea dreptei vieți, spre a ști deschilini binele de rău, și, așa, a să feri de păcate, spre a precepe ce va să zică a iubi pre de-aproapele său ca însuși pre sine, cu un cuvânt, spre a ajunge la întreaga fericire, carea una este adevărata țintă (sfârșit, scop) omenească, nu e de ajuns a fi om născut, ci e de lipsă a fi și bine crescut. Pentru că mintea (care e cea mai nobilă și mai de căpetenie parte a omului) sau preceperea omenească e foarte mărginită, și numai prin îndeletnicire în cugetări, în judecări și încheieri se dezvoltă și să împuternicește tot mai bine, mai mult și mai chiar a înțelege starea ființelor lumești și a cunoaște datorințele și călile fericirii sale. Deci, de nu se va povățui omu din tinerețele sale pe calea înțelepciunii, pe calea dreptății, pe calea cunoștinței de adevăr, de nu se va îndeletnici prin mijlociri amăsurate mintea omului spre bună preceperea celor văzute sau auzite, nicicând nu poate fi deplinit; așadar, nici poate ajunge buna fericire.

Vedem, dară, că niciun om sieși singur nu e de ajuns spre dobândirea și scutirea fericirii sale; pentru aceea, de lipsă îi estă ajutorința de la altul. Așadară, pruncilor de lipsă este ajutoriul părinților și a învățătorilor spre buna-creștere. Și, fiindcă însuși firea zice omului să fie aplecat, cunoscătoriu și mulțamitoriu ajutoriului și făcătoriuului său de bine, urmează ca și pruncii, cu cea mai mare reverință, mulțamire și aplecare, să fie cătră părinții și învățătorii săi ca cătră nește mai mari făcători ai lor de bine.

Pruncii, cu toată aplecăciunea, ascultarea și mulțamirea, sânt îndatorați părinților pentru însaș naștere, dar înduplecat se oblighează a nu călca poruncile, a fi umiliți și mulțamitori părinților pentru buna-creștere ce au părtinit-o pruncii de la dânșii. Însă nu să îmblânzească, nici să lingărească părinții sieși cu aceea, una, că le vor fi lor pruncii desăvârșit ascultători și mulțamitori pentru

singura naștere, nici se încreadă că vor putea aduce ei pre prunci la cuvincioasa moralitate prin aceea, că le vor spune, în toate zilele, a fi ei datori cu cea mai adâncă umilință, pentru că i-au născut, de nu vor avea și bună-creștere, ca să înțeleagă datorințele sale.

Scopul firesc a însurăciunii este a naște prunci și bine a-i crește; deci, când oarecine se însoară sau se mărită, firește trăbuie să se învoiască spre nașterea și creșterea pruncilor; aceea, spre ce se învoiește cineva, se face datorință; însă părinții, cu ocazia cununiei, s-au învoit a naște și a crește prunci; așadară, după ce au născut părinții prunci, datori sânt și a-i crește, cu atâta mai vârtos, că pruncii nimic știu despre nașterea sa, nicio idee au despre patimile mumei sale în naștere, nici cunosc ostenelele ei, cele în cruda lor tinerime cu dâșii făcute. Pentru aceea, de lipsă este ca, după ce se rădică pruncii și încep a cunoaște faptele omenești, să li se facă bine de cătră părinți, pentru ca, aducându-și aminte, și în vrâsta vieții sale cea mai coaptă, de facerile de bine ale părinților cu dâșii, cu atâta mai luminat să cunoască datorința iubirei, umilinței și cinstirei de părinți.

Din însaș firea omenească, dară, cunoaștem a fi tare închieptorate datorințele părinților cu ale pruncilor, a existenței căroră cauză mai de aproape sânt ei. Deci, întâiu, se vor arăta datorințele părinților cătră pruncii săi, apoi a acestora cătră aceii, cătră învățători și cătră sine, singuri.

Experienția, adecă veaderea de toate zilele, apriat arătându-ne, ne învață cum că natura pre toate ființele cele viețuitoare, ci fără de minte (animale), așa le-au rânduit și le-au întocmit, ca să se înmulțească; spre care scop cu așa însușire, pornire îmbolditoare și învăpăiată iubire le-au dărui, cât, după ce fată ele micul său, văzând o ființă viețuitoare sieși asăminea, toate puterile sale apleacă spre ferirea și ajutoriul fătaturii său. Au, doară,

nu vedem în toate zilele, p. e., o vacă, după ce au fătat, cum împrumutează toate ce poate fătatului său? Îl linge, îl suflă, iară după ce se rădică fătatul în picioare, cu de-adinsul îi întinge ugerul și voi<o>asă sloboade lapte din țitele sale. Încă și de toate ferile răpitoare îl apără, ba și însași viața sa pentru el de adeseori o jărtvește. Ci să nu ne mirăm de vacă, carea preabune arme are în coarnele sale de a să apăra de vrăjmași, ci să privim pre blânda și întru tot folositoarea oaie, carea, dintră ferile sau dobitoacele cele cu patru picioare, mai nearmată și răbdătoare se făcu de la natură; au nu și dânsa, mișeala, fătând mielul său, îl linge, îl apleacă, ba văzând pre răpitoarea fiară (de carea altădată ca de fulger lovită fuge) că vine să-i apuce mielul, nu se îndepărtează, ci, vrând a-și scoate melul din largul și nesătutul ei gât, din toate puterile cure după varvarul ostaș, cel ce, înghițind mai întâiu pre miel, se întoarce și la trista lui mamă, pre carea, răpindu-o, de vie o dezgurde, și, înghițindu-o, o trimite flămânelor sale mațe spre săturare. Aceasta fac toate ferile numai din îmboldirea firească, măcar că nu sânt dăruite cu minte, ca omu.

De această nestrămutată, firească datorință, de această sfântă, naturală lege nici omul nu e dezlegat, nici luat afară. Ba nu numai cu această datorință e însărcinat, ci, fiind cu așa dar de Făcătoriul a toate dăruit și înfrumșețat, prin a căruia bună întrebuițare nu numai orice clasă de făpturi poate să tragă sub domnirea sa și spre folosul și serbirea sa să le întrebuițeze, ci e în stare și grotățile sale a le ușura, primejdiile a încungiura și a le răsiți, obligat de-a pururea este a purta grijă, a feri de tot răul și întru toate cele de lipsă a ajuta pre născutul său. Că Dumnezeu, făcând pre om, adecă pre Adam, după chipul și asemănarea Sa, și cu sfânta suflare însuflețindu-l, îi porunci să se înmulțească și preste toate ființele lumii să stăpânească. Această demândăciune și noauă, străne-

poților lui Adam, spre împlinire este dată, însă împlinirea vrei dumnezeiești atunci se face, când împlinește omul toate acelea, fără de scădere, ce i-au poruncit Făcătorul; așadară, urmează că tot omul este îndatorat a ajuta, a crește și de tot răul a apăra pre născutul său. Ce să zic acum despre acea fără simțire mamă, carea, născând pre pruncul său, nu alcargă lui spre ajutoriu, ci încă cu ochi crunți să uită la dânsul? Ce să simțesc și ce să grăiesc despre acea cu inimă împetrită, mamă, carea, după naștere, părește pre născutul său în tânguirii și spre perire? Ce să cuget despre acea afurisită și de Dumnezeu uitată mamă, carea, bând ierburi veninoase și stricătoare, perd sãmânța pântăcelui său, mai nainte de a o aduce în starea cea poftită de legea firească la lumină? Ce să gândesc de<s>pre acea necurată mamă carea ucide pre născutul pântăcelui său cu însuși spurcate mânil sale? Unile ca acestea nu sânt vrednice a se răbda în soțietatea omenească, în a căria lege calcă și frânge legile dumnezeiești și omenești.

Încrezându-mă cum că tot cetitoriul știe și deplin precepe cele mai sus zise, și știind din experiență că cu mult mai bune, mai drepte, mai miloase și mai temătoare de Dumnezeu sânt născute și crescute fãmeile românești decât despre așa spurcate și prin legile dumnezeiești și politicești oprite fapte și a cugeta să cuteze (de care rele din adâncul inimei poftesc ca Atotputernicul de-a pururea să le ferească și pe calea dreptății să le povățuiască), nu vreau mai multe despre acestea a aduce înainte, ci, pășind mai aproape la scopul cel propus, voiu să trec, întâiu, la datorințele părinților cătră prunci, pre care, prin exempluri istoricești dezvălindu-le, voiu trece și mai pe larg voiu descria datorințele pruncilor cătră părinți ș.a. [...]

CUVÂNTARE CĂTRĂ TINERIME

Iubită tinertime română!

După ce făcu și cu toată plasa de ființe înfrumșeță Dumnezeu, prin mare îndurarea Sa, nemărginita această lume, după ce toate de la estimea cea mai mare pân' la cea mai mică așa le întocmi, ca una alt<e>ia spre ajutoriu să serbeze, una alt<e>ia spre folos și mergerea înainte să fie, în zioa cea mai din urmă a faptelor Sale, făcu pre om, după chipul și asemănarea Sa. Prin carele, vrând Atotputernicul ca să se mărturisească mărirea, puterea, perfecțiile dumnezeiești, și să se laude numele Lui, suflă pe el cu Duhul Sfânt și îl înfrumșeță cu așa înalt dar, prin care se deschilenește de estimile mult lăței lumii acestia, adecă cu suflet nemuritoriu și cu minte judecătoare și precepătoare. Cu aceasta nu voi preabunul Domn altă, decât ca făptura sfintelor Sale mâni, adecă omul, să știe totdeuna spre folosul și ajutoriu său pre toate estimile lumești a le întrebuița. Mai încolo, voi Făcătoriu ca, lăudând și mărint omul pre Creatorul său, și știind deschilini binele de rău, să se ferească de păcate, și, umblând pe calea dreptei vieți, să-și agonisească fericirea, învrednicindu-se spre ajungerea scopului spre care e creat.

Mai departe vru, ba și porunci Atoateștiitoriu ca făptura sfintelor mânilor Sale să iubească pre de-aproapele său ca însuși pre sine. Însă ce este a iubi pre de-aproapele său? Este aceea: Ce ție nu-ți place altuia nu face, și ce poștești să-ți facă altul fă și tu lui; adecă, în toată clipita să fie omul gata a ajutura pre de-aproapele său; în tot minutul să fie deșteptat spre a face bine coomului său; să nu să lenevească a împiedeca și a sugruma toată ocazia, carea ar putea aduce scădere, nenorocire, pătimire, și, doară, și perire de-aproapelui său.

Între dămândăciunile (poruncile) Tatălui Ceresc se cuprinde și aceasta: Cinstește pre tatăl tău și pre mumă-ta, ca să-ți fie ție bine, și de vrei ca și ai tăi să te cinstească pre tine! Aceasta este temeiul pre care vreau eu să întăresc cuvântarea mea cătră tine, iubite cetitoriu; aceasta este, iubite tinăruțule român, îndemnătoarea carea mă boldește și mă ațiție de a alcătui cărticica aceasta, pre carea, cu exemple de prin auctori culese întărindu-o, o dau ție spre cetire, bună folosire și desfătare. Prin această cărticică doresc ca să înțelegi tu, dulcuță tinerime, ce ești datoare a face și cu ce a răsplăti nespusele faceri de bine, cele ce se dau ție prin părinții tăi cei de pururea cu cea mai mare grijă însarcinați pentru binele și norocirea ta.

Pentru acea, te rog, dulcuță tinerime, ca, cu bună luare-aminte și cu răspicată înțelegere, să cetești și să prejudeci învățăturile cele ce se cuprind în această cărticică cătră tine trimisă. Și nu numai multe vei afla, care îți vor lumina mintea, ci și spre desfătarea inimei, precum și pentru ajungerea bunei fericiri prea multe lucruri vei ceti. Iară mie cea mai mare răsplătire pentru ostenelele mele îmi vei face, de te vei deprinde cu sirguintă în cetirea și sugerea învățăturilor din cartea aceasta. [...]

Pavel Vasici-Ungurean

**ANTROPOLOGHIA
SAU SCURTA CUNOȘTIINȚĂ DESPRE OM
ȘI DESPRE ÎNSUȘIRILE SALE,**

întocmită și întru acest rând adusă de ~,
al mediției auzitoriu.

ANTHROPOLOGIE.

În Buda, la Crăiasca Tipografia Universității
Ungurești, 1830*

*Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti; si non, his utere mecum.*

Horatius

*De ai cunoscut ceva mai drept decât
acestea, slobod împărtaște; iară de nu,
întrebuințează acestea cu mine.*

Horațiu^[1]

Strălucitului și înalt învățatului domn Andrei Vasici-Ungurian, prin Țara Ungurească și ținuturile cu dânsa legate, jurat al cauzelor avocat, precum și la cinstitul magistrat al Vârșetului, V. Notariu. Bunului său mețenas și frate se dedică această carte.

Frate!

Totdeauna au zăcut la inima mea focul iubirii frățești a-l putea arăta. În tot chipul m-am socotit cum aș putea eu acestii, a mele, doriri destul a face. Mă silea cugetul, mă

* Transcriere și note: Maria Frânc.

rodea conștiința, striga dreapta poftă: arată, spune, desfă bunețile, nu tăcea facerea de bine, nu zăuita îndurarea frățască. Însă, fiind puterile mele slabe, cugetele necoapte, judecarea subțire nu m-au lăsat a împlini aceasta învăpăiată și vreadnică poftă. Iată acuma, dulcele meu frate, aflându-mă întru așa câmp cu a științelor flori acoperit, pre care puțini fii români au umblat și puțini au gustat din izvorul aducătoarelor de sănătate și ucigașelor de boale învățături, nu mult trebuie a mă hotărî spre aleagerea materii a-mi împlini scopul cel dorit. Aleg, dară, pre om mai prețuită, mai înfrumșetată și mai nobilă a făcătorului faptură, pre acesta vreu după puțină a-l arăta ce estă, a-i arăta țesetura, structura, organele, sistemele și acestor funcții. Cartea în carea l-am descris o am chemat Antropologia, fiind obiectul ei omul. Aicea, dară, prea iubite frate, aicea zic se cade a arăta bunețile, îndurarea și multa a ta mie facerea de bine. Aicea se cuvine a aduce darurile și din înnăscuta dragostea frățască datorințele ce le-ai pus a împlini pentru mine. Aicea nu mă îndoiesc a striga și cătră alți frați, urmași faptelor bunului meu frate! Fiind încă în școala normală, moartea cea nerușinată orbindu-mă de părinte, am rămas neputincios, fără de ajutoriu și fără de milă, pentru aceea vream a mă deprinde la vreo măiestrie, însă tu, părințeaste cugetând, nu ai îngăduit aceea, ci vrând a mă face patriei și neamului vreadnic cetățan, toate acelea ce ai putut pune pentru mine făcând, pre calea Minervii m-ai îndreptat, nebăgând în seamă acelea ce ție le-ai subtras. După ce am gătat școalele celea mici, iară prin ajutoriul tău am fost trimis a mă înfrumșeta și cu științele filosoficești, care, arătându-mi lumina cea firească, mi-au dat ocazie a mă hotărî spre cea adâncă și mare știință, adecă spre medițină, și iată acuma al treilea an curge de când mă număr întră fiii lui Esculapie^[2]. Pentru aceea, știind tu bine ce estă datorința unui doctor, căruia viața, cel mai prețuit bun al omului,

estă încredințată, din toate puterile tale te-ai ostenit a împlini toate acelea ce sânt de lipsă, ca să pot fi săracilor spre mângâiere, bolnavilor spre ușurare, patriei spre apărare și neamului spre folos și bucurie sau a împlini datorința doctorească. Cum, acum, văzând eu atâta iubire frățască în tine, voiui tăcea? Cum voiui ascunde binele ce totdeauna l-ai făcut, îl faci și acum și pururea îl vei face, până voiui ajunge scopul spre care m-am hotărât? Cum nu voiui arăta și altora bunețile, blândețile, darurile, dreptul și caldul frățesc sânge? Cum îți voiui mulțemi? Ce daruri îți voiui aduce? Cum te voiui lăuda? Ce-ți voiui cuvânta? Puterile îmi slăbesc, mâna îmi tremură, condeiul mi se tâmpește când vreau să scriu acelea ce ție ți se cuvin, ce cugetul pofteaște și inima dorește. Văzându-mă, dară, neputincios a-ți aduce alte daruri, silit sânt a cuvânta cu înțeleptul Eșines^[3], distipulul marelui filosof Socrat, „Îți dăruiesc una ce am, pre mine însum”. Acestui dar adaog și această carte, în carea vreau să fie numele tău nemuritoriu și la toți cunoscut. Pre aceasta, dară, bunule frate, măcar și mai puțin perfectă, știind că în celea greale destul estă numai a vrea, tu cu fața voioasă și cu frățască dragoste ca să o primești poftesc, rugând pre Dumnezeu, cel de trei ori bun și mare, să-ți dăruiască toată fericirea și norocirea și să te învrednicească ca să ajungi sănătos a mă vedea și cu cununa doctorească înfrumșețat rămânând al tău.

Peșta, în 1 septemvrie 1829.

Iubit frate Pavel

Cuvânt-înainte

De va căuta cineva la fieștecarea făptură și cu ochii deschiși o va pătrunde, va afla o minune mare într-însa. Această minune cu atâta va fi mai mare, cu cât mai adânc la ceale dinlontru ale ei va ajunge. Caută-te, dar, omule,

înțeleaptă făptură a Făcătorului, însuși pre tine și te minunează de cele ce vei afla în tine: caută la toată părticica trupului tău și cunoaște folosul ei, pre carele cunoscându-l vei lăuda înțelepciunea și măiestria Ziditorului. Nu fi îndestulat că trăiești în aceasta lume, ci caută cum și pentru ce vețuiești într-însa? Caută ce deschilinire estă întră tine și întră alte vețuitoare, ba și întră alți oameni. Înțeleptul Tales^[4] zice: „Cunoaște-te pre tine însuși”. Spre scrierea acestii cărți din doauă pricini m-am hotărât. Întâia este iubirea cătră nația mea (spre a căria cultură toți românii învăpăiați sânt); iar a doao, sfatul tinerimei românești din această universitate (a căria nu e mic numărul). Însă, nici bine nu mă apucau de dânsa, multă greotate simții în prefacerea terminelor cu care în descrierea ei să mă pot ajuta, fiindcă până acuma nicio carte așa în limba noastră nu se află, de unde să fiu putut ceva scoate. Pentru aceea, iubite cetitoriu, mai-nainte de ce vei judeca despre această carte, te rog binevoiaște întâiu a lua în samă precum puterile meale, așa și împedecările, care la ceale mai adânci a mă slobozi m-au oprit. Eu cât am putut adevărata însemnare terminelor a da m-am ostenit, întrebuițând multe (precum și alte nații fac) și latinești; iară tu de vei vedea aceea însămnare a nu fi deplin, și alta mai dezvălită sau mai apriată vei afla, vrând a mă îndrepta, cu urechile aplecate și cu mulțămire te voi asculta. Mai departe, de vei cugeta că terminele sau cuvintele ce le-am întrebuițat mai vârtos întră funcțiile sexuale nu ar avea loc sau că ar fi prea gros scrise, te rog să iai în samă a fi obiectul acestii cărți omul, în starea sa cea naturală, și în om, precum o parte, așa și alta are scopul, are folosul său, ba și numele său. În descrierea acestii cărți acest rând am urmat, arătând întâiu pre scurt istoria omului și descriind trei sisteme ghenerele, precum:

1. Sistema oaselor;
2. A mușchilor;

A 3<-a>. A pielei.

Am împărțit toată cartea întru deschilinierea funcțiilor în trei părți, din care, partea I cuprinde funcțiile veghetative, sau a vieții trupești, cu organele sale; a II<-a>: funcțiile animale sau a vieții sufletești cu organele sale; a III<-a>: Funcțiile sexuale sau a plomădirei, cu organele sale. Căroră în loc de apendice (adăugare), fiindcă omul nu numai din trup, ci și din suflet e alcătuit, am adus scurtă cunoștință și despre suflet. Spre cunoștința fieștecăruia organ, am descriat țesătura lor cea mai din afară lăsând ceale mai adânci anatomilor. Toate acestea sânt întocmite după prelecțiile D. Șordan, al mediținei doctor, în această Universitate a fiziologhiei și anatomiei mai înalte profesor, precum și al meu fostul nemuritoriu învățătoriu. Primeaște, dar, iubite cetitoriu acest puțin și întâiul fruct al ostenealelor mele și te folosaște cu dânsul, iar eu mă voi bucura văzând folosul și iubirea ta cătră mine, fiind totdeauna spre șerbire gata.

Pavel Vasici-Ungurean

ISTORIA OMULUI

§ 1

Omul mai nobilă, mai perfectă și mai fromoasă făptură a lui Dumnezeu, se naște plângând, a porunci celoralalte veșuitoare; fără de învățătură, nici a cuvânta, nici a se nutri știe; creaste mereu și mult ajutoriu strein așteaptă, pentru aceea, precum fizicească, așa și morală cultură îi estă de lipsă. Atâta estă de suptire răsăritul a mai mărețului veșuitoriu.

§ 2

Asămănarea și deschilinierea omului de alte veșuitoare

De vom căuta, trupul omului îl vom asemăna animalelor celor sugătoare (mammalia), iară de vom căuta

sufletul lui, chilină împărăție i se cuvine (înțelepțească și morală). Însă, macăr că zisăi a avea omul cu trupul asemănare cu animalele ceale sugătoare, totuși însuși trupul multă deschilinire arată, așa: omul are doauă mâni¹ și doauă picioare; omul merge drept rădicând ochii săi la ceriu și mulțămind Făcătorului că i-au dat firea (ratio) să stăpânească tot pământul și toate vețuitoarele pământului; cealelalte vețuitoare pășesc cu capul cătră pământ, căutând nutrețul său cel de toate zilele.

§ 3

Omului de la natură se cuvine pășire dreaptă

A fi omului de la natură dreapta și înalta statură dăruită cu acestea arătăm:

1. Mânile în om sânt cu mult mai scurte decât picioarele. Pentru aceea, umblând omul, ca alte dobitoace ar trebui să se tragă pre genunchi. Mânile sânt mai mișcătoare decât picioarele, sânt mai departe de laolaltă așezate; deagetele lor sânt mai lungi și mai mișcătoare.

2. Mușchii carii poartă picioarele sânt mai puternici decât aceia carii poartă mânille și grumazul.

3. Așezarea inimei carea arată greotatea drept cătră pământ a merge, și așa de la natură a fi alcătuită.

4. Vasăle sângelui care merg cătră cap în om nu sânt în așa multe ramuri împărțite, precum în alte vețuitoare. Pentru aceea, mergând noi ca alte dobitoace, sângele din inimă cu mare putere ar merge cătră creieri și așa lovirei de gută (der Schlag) totdeauna am fi supuși.

5. Așezarea ochilor și a nasului, carii ar căuta în pământ, nu-nainte, însă aceasta nici într-un animal nu vedem.

¹ Mâna se numeaște atunci când policariul sau deagetul cel mare se poate opune celorlalte; iară de nu, se numeaște picior.

6. Părul, care este spre apărarea razălor făcut în acel loc al trupului, în fieștecare animal crește, pre care razăle soarelui mai tare cad, însă acest păr mai mare estă în om pre cap, așadară, omului se cuvine pășire dreaptă.

7. Pruncii, cum sâmțasc în sine o țără puteare, se rădică și stau drept, macăr nime să-i înveațe.

8. Niciun popor, de când estă lumea, macăr să fie fost mai varvar, n-au umblat în patru picioare, însă aceea ce la toate popoarele estă aseamenea trebuie să fie de la natură dăruită, așadară, omului de la natură îi estă dăruită dreapta statură.

§ 4

Mai de partea a omului deschilinire de alte vețuitoare

1. Trupul omului mai mare parte estă gol și fără de arme, toate încheieturile și tot trupul foarte mișcătoriu.

2. Omul estă lăcuitoriu a toată lumea, sub ceriu strein ușor se învață și puțin se mută; multe primejdii cu multe măiestrii de la sine răpează.

3. Fabrica sau țesetura trupului omenesc estă mai subțire decât în alte vețuitoare, boalelor e omul cu mult mai supus decât alte vețuitoare, din multe boale numai cu al naturei ajutoriu scapă (împreună cu alte vețuitoare).

4. Mâncările, precum cărnoase, așa și ierburoase, ușor le rânește și poate trăi cu ceale mai simple mâncări, macăr că și gătirea și mulțimea lor bine o rabdă. Prin puterile lumești omul mai puțin se îndreaptă decât alte vețuitoare.

5. Lungă estă a omului pruncia și junia, dară nici viața nu e scurtă (cu carea totuși de multe vețuitoare se învinge). Pofa vinerii în om nu e legată întru drept timp, precum în alte vețuitoare. Muierea în toată luna din părțile nașterii curgere de sânge pătimește și cu totul alt mod al nașterii arată.

6. Vorba numai omului se cuvine (însușirea a o găsi și a o întrebuița). Întru lipsa vorbei cu multe feluri de seamne se ajută.

7. Firea, cel mai prețuit dar a lui Dumnezeu și moralitatea pre om de toate animalele deschilineaște, cea mai mare a lui parte de la legile lipsei răscumpără și chilină împărăție îi agonisaște. Cealelalte însă prerogative al omului acolo îl trag, ca omul scopul ființii firești și morale să-l poată ajunge.

§ 5

Deschilirea oamenilor întră sine

Macăr că cu caracterii cei mai sus, aduși toți omeni întră sine sânt aseamenea fiind de la o păreache de părinți născuți. Totuși, mare deschilire nu numai întregile ghinte, ci și doi oameni întră sine arată, cu mărimea și conformația trupului, iară mai vârtos a capului și a fălcilor, cu coloarea (farba) pielei și a părului, cu putearea trupului și cu însușirile sufletului.

1. Mai mare estă mărimea trupului în zona călduroasă, iară mai mică în zona friguroasă. Întru tot mărimea trupului omenesc mai mare estă de 8, iară cea mai mică de 3 urme.

2. Conformația trupului din afară, adeasăori, fieștecării ghintă proprie estă, mai vârtos conformația capului și a fălcii din jos. Așa la arapi capul estă turtit în laturi, iară la hinezii în jos.

3. Coloarea pealei estă în unii albă, în alții galbănă, neagră ș.a., carea de la climă și de la creștere numai despre o parte vine. Cu coloarea pielei estă legată coloarea părului și al curcubăului din ochi.

4. Prin puterea mușchilor și purtarea greotăților nu numai doi oameni întră sine, ci și întregile ghinte se

deschilinesc. Întru tot europeanii sânt mai tari, iară unii din mongoli mai slabi.

5. Însușirile sufletului în fieștecare om mare deschilire arată, așa vedem că unul una, altul alta mai ușor învață.

§ 6

Fealiurile sau mutările oamenilor

De comun estă mai a tuturor oamenilor cuget cum că toți oamenii de la o păreache de părinți sânt născuți. Neasămănările ceale ce în fieștecare ghintă vedem așa sânt de mici, cât nu pot strica acest cuget, fiindcă numai prin cursul timpului s-au putut naște, p<entru> e<xemplu>, prin necultivirea trupului și a sufletului, prin climă, prin creaștere, prin mâncări și prin datini, care a se naște pururea și astăzi vedem. Acestea neasămănări a oamenilor atâta s-au lățit, cât putem cinci fealiuri de oameni deschilini, precum:

1. Fealiul caucazic, sau european;
2. Fealiul mongolic;
3. Fealiul american;
4. Fealiul malaic;
5. Fealiul etiopic sau arăpesc.

1. Fealiul caucazic sau european (Varietas Caucasica). Statura de mijloc, rar mare, pialea albă, rumână, buzăle și fața roșie, buza din jos mai lată, părul galbăn, alb, roșu, arareori negru; ochii vânăți sau negricioși, rar negri; fața lungă, fruntea arcuată, nasu suptire, barba rătundă. Haracterul omenesc, cultura mare. Împărăția lângă acest fealiu estă. Aicea numărăm toți europeanii, afară de fini și de grenlanzi, vreo câțiva lăcuitori din Asia și Africa.

2. Fealiul mongolic (Varietas Mongolica). Statura mică, pialea galbănă can neagră, părul rar, negru, scurt, drept, barba rară; capul apăsat; fața lată, aseamenea,

fruntea scăzută; nasu mic, rădicat, ochii de la sine departe; trupul ușor. Cultura puțină, la unii foarte bătrână, însă statornică; la alții mare (hinezi). Aicea numărăm popoarele Asiei, afară de malaici. Din popoarele Europei și al Americii, numărăm finii, eschimotele și grenlanzii. Nepoții cei mai sălbatici acestui fealiu de oameni de trei ori lumea cultivată au predat.

3. Fealiul american (Varietas Americana). Statura mare, pielea ca arama, părul rar, negru, drept, subțire; barba rară foarte, fața lată; fruntea scurtă; falca din jos ieșită, nasu în jos spânzurat, ieșit, capul apăsător. Cultura, când s-au găsit această parte a lumii, la mulți au fost mare, însă bătrână. Aicea numărăm popoarele Americii, afară de grenlanzi.

4. Fealiul malaic (Varietas Malaica). Statura de mijloc; pielea ca căstana; părul negru, creți, moale, bătucit; capu îngust; fruntea ieșită; nasul lat; falca din sus trasă; gura mare. Unii dintră acestia sânt foarte sălbatici, alții mai blânzi. Cultura puțină; la alții se găsesc rămășițele culturii bătrâne. Numărăm aicea popoarele Australiei.

5. Fealiul etiopic sau arăpesc (Varietas Aethiopica). Statura de mijloc, pielea neagră, părul negru, scurt, creți, lănos, capul turtit în laturi; fruntea trasă; fălcile ieșite; dinții mari, lați, costiși, ochii ieșiți, negri; nasu lat, rădicat, nările mari; creierul tare, nervii groși, organele gustatului, mirosului și a nașterii bine formate. Cultura foarte puțină. În India, unde e mai mare, este împrumutată de la europeni. Numărăm aicea lăcuiitorii Africii și mulți asiani.

Toate acestea fealiuri a oamenilor s-au născut din cel caucazic, de la care prin necultivirea trupului și a sufletului au scăzut și s-au mutat.

§ 7

Împărțirea trupurilor pământului

Toate trupurile pământului nostru care le cunoaștem sau sânt generale, sau speciale. Ceale generale sânt așa-zise elementurile bătrânilor: focu, aeru, apa și pământu. Ceale speciale se împart în organice și neorganice. Ceale dintâiu se numesc și vii, iară ceale depre urmă, și moarte. Deschilinierea întră trupurile organice și neorganice estă în creștere și în țineare. Ceale organice cresc dinlontru, iară ceale neorganice din afară; ceale organice se nutresc prin materii mai mult sau mai puțin compuse, iară ceale neorganice nu se nutresc. Trupurile ceale organice se împart în plante și în animale sau veșuitoare. Deschilinierea întră plante și întră animale estă mișcarea de voie și simțirea în animale. Așadară, toată natura se împarte în trei împărății.

1. În împărăția minerală;
2. Veghetativă;
3. Animală.

Cea dintâiu ține toate trupurile ce le numim minere (metalele, pământurile, sarea și petritele arzătoare); a doauă ține toate trupurile ce le numim plante (pomii și ierburile); a treia, toate trupurile ce le zicem animale sau veșuitoare (de la vearmele cel mai mic începând până la om). Trupurile, toate care în acestea trei zise împărății se cuprind, sânt alcătuite din mai multe sau mai puțin părți simple sau elementuri.

§ 8

Părțile trupului nostru

Ca să avem dreapta cunoștință despre părțile trupului nostru, de lipsă estă a le deschilini în părțile hemice, mai departe (remotissimae), sau care și în trupurile neorganice se află. Acestea se numesc și simple sau elementuri, așa

sânt din aere: oxigheniu, hidrogeniu, carboniu și azotu; din metale: feru, manganu, țimpor, fosforu; din pământuri: var, magnezie, creamene; din sare: salitru și multe alte fealiuri.

2. În părțile hemice mai aproape (propiores) sau care numai în trupurile organice se află, acestea sânt compuse din celea patru dintâiu, și sânt: mucu, cotoroața (cleiul), albușu, fibrina și untura (uloiul). Se deschilinesc acestea părți de cătră sine numai prin proporția elementurilor, așa: fibrina într-o sută de părți ține 20, iară albușul 24 de părți de oxigheniu. Aicea mai multe părți încă se numără, care, fiind mai puțin cunoscute, nu este de lipsă a le înșira.

3. În părțile animale sau care numai animalelor se cuvin; dintră acestea iarăși unele se numesc simple, și sânt: umezala întegătoare (liquor coagulabilis) și globuri (globuli), iar altele sânt compuse și se numesc și anatomice (care în următoriu se vor vedea). Globurile prin umezala întegătoare unindu-se laolaltă fac fibrele sau firele organelor, din care mai multe lângă olaltă și preste olaltă unite se nasc organele trupului. Acestea mai multe, spre un scop făcute, fac sistemele trupului, care toate laolaltă unite alcătuiesc trupul sau organismu sau individuu. Lucrarea sau slujba, carea fieștecare sistemă a trupului are a o împlini, la un scop trăgând, fac viața organismului.

§ 9

Părțile trupului nostru anatomice sau mai bine cunoscute unele sânt țapene, iar altele, picurătoare. Din ceale țapene, iarăși, unele sânt tari, iar altele moi. Întră ceale dintâiu numărăm oasele și gârciurile, iar întră ceale de pre urmă numărăm mușchii, tingile, membranele, legăturile, nervii, vasele, gâlcile și altele. Părților trupului

picurătoare numărăm sângele, care estă umezala trupului de căpetenie, din carea cealelalte se nasc, și sânt: cleiul urechilor, lacrămile, umezealele ochiului, scuipitu, mucu, sucu gastric, entericu, pancreaticu, fiarea, sămânța, untura, sinovia, măduha oaselor, sudoarea, seul pialei, zeru, apa, pișatu, și în care (sânge) se mută himu, hilu și limfa. Încă mai sânt în trupul nostru și părți aburoase, precum: aburea pialei, plămânelor, și aburea zăroasă. Acestea toate părți la locurile sale se vor descria. Vrednicia părților picurătoare estă mai mare decât a celor țapene, pentru că acestea din acelea se nasc.

§ 10

Despre sistemele trupului generale

Sistema trupului se numeaște adunarea a mai multor organe spre un scop făcute, p<entru> e<xemplu>, oasele toate, fiind scopul lor a ținea trupul, fac sistema oaselor. Aicea, lăsând cealelalte sisteme a le număra la locurile sale, numai trei, mai tare în trup lățite, se vor descria, iumindu-le generale. Acestea sânt:

1. Sistema oaselor;
2. Sistema mușchilor;
3. Sistema pialei.

§ 11

Sistema oaselor

Oasele (ossa) sânt părțile trupului ceale mai tari, temeiul celorlalte, și organele mișcări pătimitoare, creierul și măduha spinării mai prețuite a trupului părți închid și le păzăsc. Se cuprind oasele din doauă părți, precum din partea ce o numim materia animală (albuș întărit), și din pământ (var). Cea dintâiu, oaselor, înțepenirea, iară cea pre urmă încoviarea aduce. Oasele laolaltă legate le numim scheletul (skeleton). Acesta se împarte în: cap, trunchiu,

mâni și picioare. În cap, iarăși deschilim fața și căpățina. Capul are 61 de oase, dintră acestea căpățina are 8, care fac goliciunea căpăținei. În urechi se află 6 oase, în față 14, numărăm încă întră oasele feței 32 de dinți și osul limbei. În trunchiu sânt 53 de oase, din care 24 fac spinarea. Sub spinare estă osul crucii, sau osul sfânt, sub acesta estă noada. În laturi, deasupra picioarelor, sânt doauă oase mari (în toată partea câte unul) și se cheamă oasele nenumite, care, cu celea doauă mai sus numărate (cu crucea și noada), fac goliciunea șolzilor. Mai numărăm aicea încă 24 de coaste și osul peptului. În mâni numărăm 64 de oase: 2, speate, care cu cheiușile 2 fac umărul; din umăr spânzură osul umărului. În brânca de-nainte (vezi mai jos § 26. Împărțirea trupului) sânt 2 oase: cotul și raza. În rădăcina mâinii sânt 8 oase, în doauă șiruri așezate. În mijlocul mânei se află 5 oase, care-nainte fac palma, iară-napoi spatele mâinii. Degetele sânt alcătuite din trei dăraburi de oase sau încheieturi fieștecare, afară de policariu, care numai doauă încheieturi are. În picioare numărăm 60 de oase. În țimpi, osul țimpului. În fluieri sânt câte trei oase, doauă lungi, care jos fac nodeaele, și unul micuți. Rotița, în genunche. În rădăcina piciorului sânt 7 oase, în mijlocul piciorului 5 oase, care, deasupra, spatele piciorului, iară din jos, talpa fac. Degetele, precum în mâni, sânt alcătuite din trei încheieturi, afară de deagetul mare, care numai doauă are. Așadară, în trupul nostru s-ar afla 238 de oase, însă fără de acestea oase, care în fieștece om se află, mai sânt și alte oase micuță în cap și la deagetele mari, în unii mai multe, iar în alții mai puține, întru tot le putem număra până la 16, care celor dintâiu adiruite va fi numărul oaselor $238 + 16 = 254$. Trebuie știut cum că multe dintră acestea oase în prunci din mai multe dăraburi sânt alcătuite, și numai târziu, unindu-se întră sine, fac un os, și pentru aceea în

prunci mai multe dăraburi de oase se găsesc decât în cei crescuți.

§ 12

Oasele în multe fealiuri se unesc laolaltă, așa:

1. Prin mărgini dințoase. Aceasta unire este nemișcătoare și se zice cosătura (sutura), se află în oasele căpăținei.

2. Prin gârziuri. Aceasta unire iară este nemișcătoare și se află în oasele șolzilor și a spinării.

3. Prin încheieturi, întru acest chip se leagă toate oasele mișcătoare. Se nasc încheieturile prin unirea oaselor laolaltă cu așa-zise legăturile trupului. Așadară, ce este legătura trupului? Ca să cunoaștem legăturile trupului, de lipsă ne este întâiu să știm; ce este membrana? Membrana (membrana) este o piele alcătuită din mai multe pelișoare subțiri, și se împarte în tot trupul. Dintru acestea membrane, unele sânt mai groase, iar altele mai subțiri. Deacă membrana e groasă, tare, elastică (jilavă), se cheamă legătura. Așadară, legăturile trupului (ligamenta) sânt membrane tari, groase, elastice, care, parte, pre lângă oasele nemișcătoare, parte, la capetele oaselor mișcătoare sânt așezate. Legăturile, unile, sânt în forma sacului și îmbracă capetele oaselor mai tare mișcătoare, precum sânt umărul, cotul, cliciul, genunchile, încheieturile degetelor și a fălcii din jos; altele sânt în forma funilor, iar altele în forma fășiilor și se află la toate încheieturile. Acestea legături, mai vârtos ceale în forma sacului, storc o umezală băloasă, unsuroasă, albă și se numește untura încheieturilor sau sinovia (synovia). Folosul acestii este a umezi capetele oaselor ca mai ușor să se miște. Deacă se gătește aceasta umezală în vreo încheietură, aceea sau cu greu, sau nicicât nu se poate mișca.

§ 13

Oasele unele sânt lungi, late, scurte, iar altele mestecate. Ceale lungi se află în mâni, în picioare și în pept, cealelalte se află în cap. Ceale scurte se află în rădăcina mânelor și a picioarelor. Oaselor mestecate numărăm oasele spinării. Oasele lungi sânt înlăuntru goale. Acestea goliciuni cuprind în sine măduha oaselor (medulla ossium), carea este o materie galbănă, cam roșie, unsuroasă. Folosul ei nu e bine cunoscut, se veade a fi spre nutrirea și împedecarea frângerii oaselor făcută. Oasele se acopăr cu o pelcuță subțire plină de vase, care vase prin găurile oselor trec în lontru spre stoarcerea măduhei și se numeaște aceasta pelcuță pialea oaselor (periosteum); în feațele oaselor se vād multe apăsări și rădicări.

§ 14

În capetele oaselor, mai vârtos la încheieturi, se află gârciuri (cartilago); sânt acestea foarte lunecătoare și ușorează mișcarea oaselor, se umezesc prin sinovie și se află în mai multe părți a trupului. Precum oasele, așa și gârciurile se acopăr cu o pelcuță suptire, carea se zice pialea gârciului (perichondrium).

§ 15

Toate oasele mai întâiu au fost gârciuri care se mută mereu, mereu în oase. Gârciurile, ca și cealelalte părți a trupului, se nasc din umezală, carea, întegându-se, se mută în gârciuri și se vād acestea gârciuri pre la începutul a doauci lună după întrupare. Din acestea gârciuri, pre la 7 sau a 8<-a> săptămână a zemislirei, încep a se arăta oasele, întru acest chip: sângele, aducându-să în mai mare undă la gârciuri, se nasc în acestea niște puncturi albe,

întunecate, și se numesc puncturile osirei (puncta ossificationis). Acestea puncturi nu sânt în toate oasele asemenea, ci în oasele late sânt solzoase, pre urmă găurite; în ceale lungi oase se află lunguiate, la amândouă capete găurite; în oasele ceale scurte se găsesc în forma boambelor. Începând în acestea puncturi a se forma osul sau a se osi gârciul, merge osirea prin părțile vecine dinlontru afară, până ce tot gârciul se osește. Timpul întru care se nasc gârciurile, întru care se nasc puncturile osirii și întru care gârciul cu tot se mută în os este chilin în chiline oase, așa totuși ca gârciurile iar întru acel chip să se osească, precum s-au născut, și puncturile osirei acela loc al gârciului întâiu se apuce, care mai întâiu s-au văzut în forma gârciului. Osirea începe în cheiuță și în falca din jos. Oasele ceale lungi mai iute decât celelate, acestea mai iute decât ceale scurte se osesc.

§ 16

Osirea nu se sfârșește în făt, ci și în prunci purceade, ba nu de puține ori ține până la 20 de ani. În oameni tinări oasele sânt mai încovietoare, mai moi și mai greale decât în cei bătrâni, fiindcă în cei dintâiu materia animală, iară în cei de pre urmă pământul stăpânește. Scheletul bărbătesc întru tot este mai greu decât cel fâmeiesc. Oasele sânt mai unghioase, mai groase și mai tari. Deschilinare arată oasele nenumite, coastele și cheiuța.

§ 17

Sistema mușchilor

Mușchii (musculi) sau carnea sânt organele mișcării lucrătoare; sânt alcătuiți din fibre foarte ațîțătoare și în mare legătură cu sistema oaselor. Se împart mușchii în mușchi voinții (vieții sufletești) și în mușchii nevoinții (vieții trupești). Cei dintâiu se mișcă prin voia noastră,

iară cei de pre urmă se mișcă fiind de alte pricini ațîțați. Structura mușchilor este aceasta: din umezala întegătoare și din globuri se nasc firele sau fibrilele; acestea, mai multe laolaltă adunate, fac fibrele, care între sine legate fac snopii, din care se nasc mușchii; precum tot mușhiul, așa și fieștecare snop, fieștecare fibră și fieștecare fir se învălește într-o pelcuță foarte subțire (țesetura țeluloasă). Prin substanția mușchilor foarte multe vase se împărțesc, și macăr că acestea mult sânge aduc în mușchi. Totuși, roșata mușchilor nu vine de la sânge, ci estă lor proprie. Nervi, așijderea, sânt mulți printră mușchi împărțiți. Forma și mărimea mușchilor estă de multe fealiuri, numărul până la 236 de părechi, și unul fără păreache (a limburuşului). Părțile mușchilor alcătuitoare sânt: albuș, fosfor, var, salitru și alte fealiuri de sare. Mușchii până estă trupul viu sânt foarte jilavi, iară în trupul mort ușor se rump.

§ 18

Mușchii voinții

Mușchii voinții (Musculi voluntarii) fac cea mai mare a trupului parte; întru tot sânt legați de oase, pre care cu putearea sa le mișcă. Legătura lor cu oasele nu estă aseamenea, ci unii dintr-înșii cu amândoaună capete se lipesc de oase și le mișcă, alții, așijderea, se lipesc de oase, însă nu le mișcă, ci, în sine întorcându-se, fac, așa-zise, inealele cărnose (sphincteres), care la fieștece gaură a trupului se află și cu putearea sa lărgesc și string găurile pre lângă care sânt așezate, de unde se veade a fi folosul lor foarte mare. Unii dintră acestia mușchi numai cu un capăt se leagă de oase, iară cu celalalt capăt se lipesc de partea moale pre carea vreau să o miște, așa sânt mulți dintră mușchii feței. Capătul mușchiului cu care se lipește de os se numește capul, mijlocul se zice trupul,

iară celalalt capăt se cheamă coada mușchiului. Mușchii voinții unii sânt lungi, alții lați, iar alții scurți. Cei dintâiu se află mai mult în mâni și în picioare, din carii unii sânt întingători (tensores), iar alții încovietori (flexores). Cei dintâiu întind, iară cei de pre urmă încovie mâna sau piciorul. Acestia mușchi fac mai multe așternuturi, așa, preste olaltă așezate, ca mușchii cei mai lungi, cel mai deasupra, iară cei mai scurți, cel mai din jos așternut să facă. Mușchii cei lați sau însuși ei fac păreții goliciunelor trupului, sau îmbracă oasele ceale late, care fac acestia păreți. Sânt toți acestia aseamenea de subțiri, aseamenea de lați și aseamenea de lungi, fac mai multe așternuturi preste olaltă sau preste cei lungi așezate. Dintră acestia, mușchi de căpetenie sânt 5 părechi și se numesc mușchii foalelui, carii cu pialea foalelui fac, așa-zis, teascu foalelui (prelum abdominale); aduce acesta teasc foarte mult spre screamere, mai vârtos la naștere. Mușchii cei scurți sânt groși, tari, și, pentru aceea, acelea părți a trupului cuprind care întru funcțiile sale multă putere cer; p<entru> e<xemplu>, încheietura fălcii din jos, a țimpilor și a spinării. Mușchii încep sau se sfârșesc cu capeți albi, can vânăți, tari, groși, și se numesc acestia capeți tingi (tendines); mai multe se află în mâni și în picioare, la mușchii întingători și încovietori, unde mai bine se și văd. Folosul acestora mușchi este mișcarea de voie (vezi, mai jos, § 116).

§ 19

Mușchii nevoinții

Mușchilor nevoinții (Musculi involuntarii) numărăm fibrele cănoase a inemei, a vaselor, a canalului nutrețului (țevia mâncării, folcuțu și mațele), a beșiceii pișatului, a pântecelui, cu un cuvânt, al organelor vieții trupești. Acestia mușchi, precum mai sus zisăi, nu se mișcă prin

voia noastră, ci prin alte pricini ațîțați; așa inima se mișcă fiind de la sânge, iară canalul nutrețului fiind de la nutreți ațîțat. Se deschilinesc de mușchii voinții prin împuținarea, forma și țesătura sa. Nervi au mai puțini, iară vase mai multe decât mușchii voinții. Folosul lor estă a mișca organele de care se țin.

§ 20

Mușchii în făt sânt mucoși, galbeni, fibrele la începutul a treia lună încep a se arăta. După naștere se îngroașe, se întăresc și roșesc. În bătrâni, iară slăbesc. În muieri, mușchii întru tot sânt mai slabi decât în bărbați, pentru aceea sânt acestea mai slabe, fiindcă toată puterea de la mușchi vine. [...]

NOTE ȘI COMENTARII

DUCERE DE MÂNA CĂTRĂ ARITMETICA SAU SOCOTEALA

Este prima aritmetică în limba română publicată la Viena, în 1777. Cartea, de format *in-8°* (18 x 12 cm), numărând 151 de pagini, este tipărită integral cu cerneală neagră. Textul este bilingv, român și german, pe pagina din stânga fiind imprimat textul românesc, iar pe pagina din dreapta, textul german. Partea românească este tipărită cu litere chirilice, uzuale în cărțile destinate școlilor românești ortodoxe.

Publicată, după cum se precizează chiar în titlu, „pentru traba pruncilor rumânești celor neuniților” din școlile primare, *Ducere de mâna cătră aritmetica sau socoteala* este o traducere a manualului oficial german intitulat *Anleitung zur Rechenkunst. Zum Gebrauche der deutschen Schulen in den K.K. Staaten Erster Theil. Für Landschulen und die niedrigsten Klassen der Stadtschulen*, Viena, Verlagsgewölbe der deutschen Schulanstalt bei St. Anna in der Johannesgasse, 1776, alcătuit de Johann Ignaz von Felbiger (Marian 1936–1937, 449–451). Manualul, folosit în învățământul austriac, a fost tradus simultan în limbile sârbă și română și a fost publicat în ediții separate, în iuxta sârbă–germană, respectiv română–germană, titlul corespunzător în sârbă fiind *Rukovodstvje ko arithmetiki. Za upotrebanje illiricheskija neunitskija v malyk ouchilishchak ouchashchijasia junosti*, Viena, Kurzbeck, 1777.

Manualul a fost reeditat neschimbat la Viena, în 1785, cu un titlu asemănător: *Ducere de mâna cătră Aritmetica sau socoteala, pentru treaba pruncilor rumânești celor neuniț, ce să învață în școalele ceale mici*.

Există supoziția că traducătorul cărții din germană ar fi bănățeanul Teodor Iancovici de Mirievo (Marian 1936–1937, 449–451; Albu 1944, 269; Munteanu 1962, 139).

Se pare însă că versiunea românească, realizată și apoi imprimată în perioada în care Teodor Iancovici îndeplinea funcția de director al școlilor românești neunite din Banat, este datorată lui Mihai Roșu, colaborator constant al lui Iancovici

în opera de organizare și de îndrumare a învățământului românesc primar din provincie (Ursu 1962, 89; cf. Câmpeanu 1999, 41). Aceste obiective apropiate, de altfel, această primă scriere românească de matematică de țelurile mișcării iluministe transilvănene.

Forma grafică a manualului este uneori neglijentă. În afara unor alternanțe grafice uzuale în scrisul chirilic al epocii (alternanța dintre *е* și *ѣ*, în urma căreia pot apărea confuzii între formele feminine articulate și cele nearticulate), există mai multe erori de imprimare (reduplicări de slove: *ФЕЛЮЛЪЛЪ*, *ДІВІДЕДЕНДЪСЪ*, confuzii ale unor grafeme cu formă asemănătoare: *ГИЛИНЬ* în loc de *КИЛИНЬ*, *ДѢ* în loc de *ДЪ*) sau grafii care nu reflectă rostiri românești (frecvent apare *е* în loc de *ѣ*: *АТЕТА*, *КІАМЕМЪ*, *АПЕРЦЕЦГЪ*, *АТЕМПЛЕРИЕ*, *ЛЪЕМЪ*, *НЪМЪРЕМЪ*).

Au fost reproduse, potrivit normelor transcrierii interpretative, fără menționarea grafiilor considerate eronate: foaia de titlu și fragmente românești aflate pe paginile 16, 18, 20, 22, 40, 46, 48, 54, 56, 66, 68, 84, 86 și 88.

[1] Tip.: *СЪУНТЬ*, formă contaminată, rezultat al posibilei oscilații între *СЪНТЬ* și *СУНТЬ*.

[2] Tip.: *АЛЕ*.

[GHEORGHE ȘINCAI], *ABC SAU ALFAVIT*

Apărută în 1783 în Tipografia Seminarului din Blaj, cartea, de format *in-8°* mic (17 x 11 cm), are 95 (-96) p., numerotate cu cifre arabe în mijlocul de sus al paginii. Penultima pagină are numărul de ordine imprimat greșit (65 în loc de 95).

Este un manual bilingv, german-român, în care textul german și cel românesc corespunzător sunt imprimate cu cerneală neagră, de regulă pe pagini paralele. Textul german este tipărit cu caractere gotice, iar pentru textul românesc a fost utilizat, uneori chiar pe aceeași pagină, atât scrisul cu litere latine în manieră etimologizantă, cât și alfabetul chirilic.

Caracteristic pentru maniera de prezentare este lista finală de corespondențe, intitulată *Despre numeri*, în care se redau numărul scris în germană (*Einz*), în paralel cu scrierea în română cu chirilice (*Unul*), urmat de slova-cifră (,), numărul scris cu litere romane (*I*) și cu cifre arabe (*1*).

Destinat Seminarului din Blaj, textul îl are foarte probabil ca autor, după cum indică o notație făcută în *Elegia*, tipărită în 1804, la Oradea, pe Gheorghe Șincai, care în 1783 era director al școlilor greco-catolice din Transilvania.

Alfavitul de la Blaj este o prelucrare și, prin adaosurile de tip lingvistic privind limba română, „o ediție întrucâtva independentă” a abecedarului oficial, redactat în limba germană, utilizat în Imperiul Habsburgic (Ghibu 1916, 54). Aceeași traducere a manualului german este reprodusă, cu alte texte ilustrative, în altă organizare și cu mult mai puține observații de tip lingvistic, în *ABC sau Bucoavna spre folosul școalelor neamului românesc*, text tipărit la Sibiu, tot în anul 1783, și reeditat la Buda, în 1797.

Au fost selectate pentru transcriere fragmente românești, scrise în alfabet latin etimologizant, respectiv cu litere chirilice, aflate pe paginile: 27, 29, 31, 33, 35, 37; 41, 43, 45; 67, 69, 71, 73, 75, 77, 79; 90, 91 și 92, 93.

[1] Titlul, creat după modelul textului-sursă, este specific manualelor de acest tip, destinate școlilor unite.

[2] „Învățăturile”, singulare în epocă în scrierile de acest tip, sunt imprimate cu litere chirilice, spre deosebire de alte capitole ale manualului, tipărite cu alfabet latin etimologizant.

[3] În acest fragment, imprimat, spre deosebire de cel precedent, cu litere latine, normele ortografice sunt mult simplificate față de scrierile din epocă ale Școlii Ardelene.

[4] Tip.: *xiloxia*.

ECONOMIA STUPILOR

Apărută la Viena, în 1785, în Tipografia lui Joseph Kurczbök, cartea, tradusă de Ioan Piuriu-Molnar, este în format *in-8°* (17 x 11 cm), având 188 p. + [10] f. Celor 19 pagini liminare nenumerate le corespund foaia de titlu, având, pe verso, un citat din *Pildele lui Solomon*, urmat de scrisoarea de dedicație, adresată „patronului preamilosiv”, baronului Samuel de Brukenenthal, guvernator al Marelui Principat al Ardealului, și o prefață, *Cătră cetitori*. Lucrarea cuprinde două secțiuni principale: *Învățătura teoretică* (p. 19–98) și *Învățătura practicească* (p. 99–188), ambele însumând 84 de „învățături”, fiecare referindu-se la cunoștințe indispensabile unui stupar (*Despre albinele ceale lucrătoare, Despre părțile albinelor celor lucrătoare peste tot, Despre mădulările capului ș.a.*). Deseori, o „însămănare” plasată în succesiunea „învățăturii” aduce lămuriri suplimentare din practica apicolă, tratând „cum să cunoască pre matca”, despre un anume „feali de coșniță” sau oferind sfaturi cumpărătorilor. Despre rolul întrebărilor din subsolul paginilor, 311 în total, autorul spune: „Și, ca să arăt cuprinsul aceștii învățături mai dezvolt celor ce au râvnă cătră dânsa, am găsit cu cale să îndreptez pre unul ca acela la întrebările ceale din jos cu slove mici, că, întrebându-se printr-însăle cu socoteală, va lua răspuns de întâleagere de la fieștecare stih din sus, ce e cu slove mari”. În final, se dă un indice tematic (*Cuprinderea teoreticească a învățăturilor ce să află întru această carte*, urmat de *Cuprinderea practicească*), f. [1]^r–[9]^v, precum și o erată.

Cel care semnează cu modestie „cel mai mic între slujitorii, Ioan Molnar” nu este la prima încercare editorială, după publicarea, sub inițiala M, în tipografia lui Hochmeister, a *Odei întru pomenirea mutării cei de-a pururea a Augustei Mariei Tereziei*, în 1780 (Veress 1932a, 299), dar este la cea dintâi fructificare tipografică a orelor petrecute în proximitatea stupilor, „spre folosul binelui de obște”. Izvodirea celui dintâi manual de apicultură și agronomie în limba română

(Vicoveanu 1931, 131; Ursu 1962, 39) vine, la Ioan Piuariu-Molnar, dintr-o necesitate imperioasă de a „dezrădăcina” unele practici perimate și nocive: „văzând eu și cunoscând cum trec țiitorii de stupi preste bunătatea aceștii economii cu ochi vicleani și cum iau ei albinele supt pază numai până atunci, până când le umplu eale coșnițele de bunătați, iară mai pe urmă le pedepsesc cu moarte, am simțit datorie ca să arăt, lângă alte învățături ce se cuvin stuparilor a ști, o mijlocire, din multe probe dovedite, cum să scoată albinele din coșnița care voiaște a lua fagurii toți, afară de a omorî albinele”. Utilitatea practică a manualului reprezintă, așadar, dezideratul primordial al autorului: „Iară de te vei folosi ceva cu această învățatură, aceasta va fi bucuria mea”. Reeditarea lucrării la Sibiu, în 1808, cu titlul *Povățuire cu praxis cătră sporirea stupilor*, este tocmai dovada succesului de care aceasta s-a bucurat. *Economia stupilor* apare într-un context favorabil dezvoltării stupăritului (înființarea primei școli apistice la Viena, în 1769, emiterea unei patente, în 1775, pentru scutiri de dări și alte privilegii acordate apicultorilor din Imperiul Habsburgic), bibliografia generoasă din epocă făcând mai dificilă identificarea originalului după care ar fi putut lucra Molnar, optându-se pentru varianta unei „prelucrări după mai multe izvoare” (Popa 1976, 205).

O sursă credibilă ar putea să o constituie lucrarea lui Anton Janša, *Abhandlung vom Schwärmen der Bienen* [Eseu despre roiurile de albine], apărută la Viena, în 1771, cu reeditări succesive în 1774 și 1775 (cf. Lumperdean 1999, 108). Din confruntarea textului românesc cu o altă lucrare a lui Janša (Janscha), *Vollständige Lehre von der Bienenzucht* [Învățătură completă despre cultura albinelor], Viena, 1775, editată sub îngrijirea lui Joseph Münzberg, reies asemănări mai mari, ca structură și conținut (cf. și Mihuț 2016, 153–154). Molnar nu respectă întru totul configurația originalului, ci îi dă o tentă mai pedagogică, sub forma întrebare-răspuns. Lucrările lui Janscha au avut în epocă un statut oarecum de „publicații oficiale”, întrucât el este primul director al institutului de albinărit (*Bienenschule*), înființat din ordinul Mariei Terezia. Într-adevăr, *Economia* lui Molnar valorifică câteva dintre descoperirile apicultorului de origine

slovenă (*Despre făptura trântorilor, Despre plodirea matcei sau Despre pășunea de toamnă*).

Sub aspectul limbii, unele calcuri și expresii calchiate după germană și maghiară, care sunt întâlnite în scrierea lui Molnar de la 1785 (Petcu 1965, 113–114), vin, desigur, în sprijinul afirmației traducătorului privind necesitatea îmbogățirii vocabularului, pentru a suplini „lipsa și scăderea cuvintelor în limba rumânească”, ceea ce l-a determinat, potrivit mărturisirii din prefață, „să mă ajutoresc cu cuvinte împrumutate dintr-alte limbi”. La Molnar trebuie să apreciem, totodată, orientarea „către limba populară, prin folosirea unor cuvinte de circulație mai largă, ce nu caracterizează numai o singură regiune”, dar și distanța pe care o ia față de tendințele latinizante ale epocii (Petcu 1965, 107). În legătură cu particularitățile lingvistice ale lucrării și cu cazurile de traducere a unor compuse și sintagme din germană, a se vedea și Mihuț 2016, 155–162.

Scrierea a fost editată integral în Edroi 1978, 1–69. S-au mai reprodus fragmente în Fugariu 1983, I, 110–121. Paginile transcrise în această antologie după ediția princeps sunt: 1–19, 33–49.

[1] Samuel von Brukenthal (1721–1803), jurist sas, înălțat la rangul de baron, în 1762, de împărăteasa Maria Terezia a Austriei. La data publicării cărții lui Molnar, era guvernatorul Marelui Principat al Transilvaniei, funcție pe care o va îndeplini până în 1787.

[2] Maria Terezia (1717–1780), fiica lui Carol al VI-lea, împăratul Sfântului Imperiu Roman, căruia îi succede la tron în 1740. Încoronată ca arhiduce și rege al Ungariei, în 1771. A rămas în memoria colectivă ca unul din cei mai importanți monarhi ai epocii.

[3] Notăm că, pentru cursivitatea lucrării, întrebările din original, tipărite în subsol, au fost plasate în textul transcris înaintea răspunsurilor.

GHEORGHE ȘINCAI, ÎNDREPTARE CĂTRĂ ARITMETICĂ

„Alcătuită și întocmită” de Gheorghe Șincai, cartea apare la Blaj, în 1785, în format *in-8°* mic (17 x 10 cm) și are 81 de pagini, numerotate în partea superioară cu cifre chirilice până la pagina 77. La sfârșit este o *Adaogere* care cuprinde „Tabla Țibeti” – o tablă a înmulțirii numerelor de la 1 până la 10 – și un tabel de corespondență între „numerii cei illiricești” și „țifrele hărăpești, cu care se folosesc mai toate limbile și tâmpurile de acum”, adăugire care lipsește din manualul lui Felbiger.

Textul de față reprezintă a doua lucrare de matematică în limba română, fiind un manual destinat uzului în școlile unite din Ardeal, parte a eforturilor lui Gheorghe Șincai de întemeiere a învățământului românesc. Avem de-a face cu o traducere și există indicii că autorul ei ar fi avut intenția de a elabora o lucrare în două părți, din care nu a apărut, însă, decât prima parte. Ca sursă pentru această primă parte, cercetătorii converg în a afirma că Șincai a folosit manualul oficial din școlile primare ale Imperiului Austro-Ungar, *Anleitung zur Rechenkunst*, publicat anonim la Viena, în 1776, dar elaborat de cunoscutul pedagog austriac Johann Ignaz von Felbiger (Marian 1936–1937, 449–451; Ursu 1962, 88–89). N. Albu, însă, avansează ipoteza că, în alcătuirea manualului, Șincai s-ar fi putut servi și de alte două surse locale: cartea lui Georgius Müller, *Compendium Arithmeticae vulgaris*, apărută în prima ediție la Brașov în 1681, și lucrarea lui Christian Wolff, *Compendium Elementorum Matheseos Universae in usum studiosa juventutis adornatum*, apărută la Cluj în 1773, surse pe care le-ar fi putut avea în vedere mai ales pentru proiectata elaborare a părții a doua (Albu 1944, 269, 323).

Manualul lui Felbiger făcuse obiectul unei traduceri anterioare, în 1777, apărută, în ediție bilingvă, la Viena, traducerea românească aparținându-i, cel mai probabil, sârbului Teodor Iancovici – deși N. A. Ursu avansează ipoteza unor alți posibili traducători: învățătorul român Mihai Roșu,

colaborator al lui Iancovici, sau un student român de la Viena (Ursu 1962, 89) – și destinată școlilor românești ortodoxe din Banat. Până în anul 1785, anul apariției traducerii lui Șincai, *Aritmetica* din 1777 fusese publicată, potrivit specialiștilor, în mai multe ediții (Marian 1937, 251; Albu 1944, 269, 323), printre care una chiar în 1785, pe care am consultat-o. După afirmațiile lui Șincai (nota 23 din *Elegie*), traducerea din 1777 nu-i era cunoscută, împrejurare care se explică prin probabila circulație restrânsă la teritoriul Banatului a acesteia (Marian 1937, 251). Majoritatea cercetătorilor sunt de părere că traducerea lui Șincai este superioară celei din 1777. Se remarcă limpezimea conceptuală și mai buna adecvare terminologică a traducerii lui Șincai, denumiri precum *adaogere*, *multiplucație*, *divizie*, *divizor*, *divident*, *cvotient* fiind „curente în școlile din Ardeal până la Unire” (Marian 1937, 252, 254). N. A. Ursu constată, în privința terminologiei de specialitate, un anumit progres, în sensul că, alături de diverși termeni străini de proveniență latină sau germană, Șincai folosește frecvent „cuvinte create prin calcuri, dintre care unele vor rămâne definitiv în limba română”, precum *împărțire*, *deîmpărțit*, *împărțitor*, *înmulțire*, *deînmulțit*, *înmulțitor* (Ursu 1962, 90–91). O analiză comparativă sumară a celor două traduceri este în măsură să scoată în evidență, de asemenea, claritatea mai mare a expunerii din lucrarea lui Șincai:

**Aritmetica lui Șincai
(1785)**

6. Începând de la unul numerăm până la zece, apoi iarăș înceapem de la unul și, punând numerii cei mai mici înainte, adăogăm particula „spre”, apoi punem „zece”, și așa numărăm până la noasprezece. Iară după ce venim la numărul de doao ori zece, până ce ajungem la noao ori zece, lăsăm particula „spre” și după nu-

**Aritmetica din 1777
(ed. 1785)**

6. Începând de la unul numărăm până la zece și apoi iară dentâiu începem: numai în loc unul și zece, și doao și zece și celelalte: întru unișoare și zeceșoare „spre” puind, cu o vorbă ne-am dedat a zice: doaosprezece până la noaosprezece! Și așa mergând de la zeceșoară cea proastă până la cea îndoită, iară ajungând la aceea nu zicem

merii cei mai mici punem îndată „zeace” în numărul înmulțitoriu și zicem: doaozeci, treizeci etc. De la doaozeci până la zece ori zeace, adecă până la o sută, punem întâiu zecile, apoi particula „și”, a treia numerii cei mai mici și zicem: doaozeci și unul, doaozeci și doi, treizeci și trei etc.

zece și zece, sau de doao ori zece, ce doaozeci, nici, mai departe călcând, zece și doao zece, zece și trii zece: numai cu o vorbă zicem: trebuie să să știe, precum zeceșoare îndoită, adecă: doaozeci, aseminea și triizeci și cealelalte până la o sută; zeceșoare ceale următoare trecându-le, numerare nu începem de la unișoarele, precum de la cea proastă până la cea îndoită zeceșoară, ci dentâi zeceșoarele ca un numărul mai bun, ca numele lor zicându-le, apoi unișoarele, ca numărul mai mic le zicem, nici nu punem întru eale mai sus zisă „spre”, ci, cu lăgătuință „și” împreunându-le, zicem așa: doaozeci și unul, triizeci și trii.

Aritmetica lui Șincai a fost singura întrebuințată în Ardeal până la începutul secolului al XIX-lea (Marian 1937, 254), când este înlocuită de manualul anonim apărut la Buda, în 1806, *Povățuire cătră aritmetică sau învățătura numerilor, spre folosul școalelor românești celor din Țeara Ungurească și din părțile ei împreunate*. Este vorba de o altă traducere din limba germană, cu privire la paternitatea căreia există diferite opinii, mai sigur putând fi atribuită tot lui Șincai (Ursu 1962, 94). Manualele similare scoase de Dimitrie Eustatievici la Sibiu, în 1789, și de Grigore Obradovici la Buda, în 1805, au avut o circulație mai restrânsă.

S-au mai reprodus fragmente din *Aritmetica* lui Șincai în Fugariu 1970, I, 107–110, și Fugariu 1983, I, 125–128. Textul, în integralitatea lui, a făcut obiectul unei ediții critice în Șincai 2005. În antologia de față s-au transcris după tipăritură un fragment ce cuprinde considerațiile introductive și primele

două părți ale capitolului I, cele referitoare la adunare și scădere, respectiv p. 1–21.

[1] Germ. *Einheit*, în terminologia matematică actuală: *unitate*; termenul propus de Șincai figurează, însă, cu acest sens, și în dicționarele curente; în *Aritmetica* din 1777 termenul propus era *unișoară*.

[2] Germ. *Zahl*.

[3] Lucrarea tradusă de Șincai utiliza scala lungă a sistemului de denominare a numerelor, caracterizată prin aceea că factorul de multiplicare pentru numerele mai mari de un milion era milionul, și nu mia, precum în scala scurtă, folosită cu precădere în zilele noastre; astfel, *bilion* desemna un milion de milioane („de o mie de ori o mie de milioane”), și nu o mie de milioane, care este sensul curent al substantivului, sinonim cu *miliard*.

[4] Germ. *Ziffern* (pl.).

[5] Germ. *Zehner*. Termenul propus de Șincai este cel curent în limba română; în *Aritmetica* din 1777 termenul pentru *zece* (pl. *zeci*) s.f. era *zeceșoară* (pl. *zeceșoare*).

[6] Termenul *espresie* (aritmetică) apare pentru prima dată în literatura matematică românească chiar la Șincai (Ursu 1962, 92).

[7] Germ. *Komma*.

[8] În *Aritmetica* din 1777: *șpețies*, pe care N. A. Ursu îl glosează ca „operație aritmetică”, provenind din germ. *Spezies* (Ursu 1962, 89). Se remarcă, însă, faptul că în originalul german al ediției bilingve substantivul folosit este *Rechnung*.

[9] Germ. *Adittion, Versammlung*; în *Aritmetica* din 1777 termenii propuși sunt *adiție* (dar și *adiție*) și *adunarea*.

[10] Calc după germ. *Posten* (pl.); sensul aritmetic cu care *punere* este folosit în lucrare îl acoperă și pe cel de *termen* (al adunării). *Aritmetica* din 1777 propune termenul *posti* (s.m. pl.), însă folosește mai mult varianta feminină *poste*.

[11] Germ. *Summe*; *Aritmetica* din 1777: *summa*.

[12] Germ. *Subtraction, Abziehung*; *Aritmetica* din 1777: „*subtracție* sau *scoteare*”.

[13] În originalul german: lat. *minuendus*, termen propus și în *Aritmetica* din 1777.

[14] În originalul german: lat. *subtrahendus*, folosit și în *Aritmetica* din 1777.

[15] Germ. *Rest, Differenz, Aritmetica* din 1777 propune termenii „rest sau diferenție”, dar și *dischilinare*.

ÎNVĂȚĂTURĂ PÂNTRU SĂMĂNĂTORII DE TĂBAC DIN BUCOVINA

Tipăritura, păstrată, în țară, în exemplar unicat la BCU Cluj, cota CRV 540 A, are format *in-8°* (17,5 x 10,5 cm) și numără 92 de pagini (86 de pagini textul propriu-zis), plus [3] f. cu sumarul („Scara”) și erata („Cuvinte prin tipariu greșite și aici îndreptate”), iar la sfârșit un tabel. Pe foaia de titlu este imprimat „în Liov, cu tipariu lui Piller”, lipsind anul tipăririi, stabilit de către cercetători ca fiind, cu probabilitate, 1793. Un exemplar se mai află la Biblioteca Națională a Austriei (cota 78.Z.49).

În cele patru capitole, subdivizate în paragrafe speciale, sunt detaliate: a) „lipse și reale obiceiuri care să află la sămănarea tăbacului”, la săparea, plivirea, recoltarea, înșirarea și pregătirea tutunului pentru vânzare; b) operațiile necesare de făcut „de la sămănarea tăbacului până la răsădirea lui”, c) „de la punerea răsadului până la plivirea lui,, respectiv d) „de la cules până la frământarea cea mai de pă urmă și la vânzare”, precizându-se în *Prolog*, ca și în finalul părții a patra, că este o comandă imperială.

Broșura a fost semnalată de Vladimir Pașchivski (1924, 347–350) și face parte din categoria cărților de popularizare a cărei traducere i-a fost atribuită lui Ioan Budai-Deleanu (Ursu 1993, 7; 2002, 312–322).

Textul a fost, așadar, rezultatul unei comenzi oficiale, parte a unui program pus la punct de autoritățile austriece pentru modernizarea vieții economice și sociale din provincie. (Cultura tutunului a fost introdusă în Bucovina printr-un decret imperial, datat 21 decembrie 1792.) Iar conținutul broșurii este identic cu acela al unei tipărituri sârbești intitulată *Nastavlenie za seiatele duvana kraljevstv Majarske i Galiții*, apărută la Viena, în 1790.

Ioan Budai-Deleanu a mai fost implicat în activitatea de traduceri, lui aparținându-i și lucrări precum *Carte trebuincioasă pentru dascalii școalelor de jos românești neumite* (Viena, 1785), *Pravilă de obște asupra faptelor*

rele și a pedepsirii lor (Viena, 1788), la care se adaugă trei foi volante: *Rânduială pentru vânătoare; Așezământ pentru țaranii din Bucovina; Instrucții pentru pașapoarte și emigrația din Bucovina*. Există supoziția că traducătorul cărții *Învățătura despre sămănare inului pentru Bohemia, Moravia și Silezia* (Liov, 1804) ar fi tot Budai-Deleanu (Mitu 1996, 133).

Din literatura de difuzare a cunoștințelor teoretice și de înnoire a deprinderilor practice mai apăruseră în epocă *Economia stupilor* a doctorului Ioan Piuariu-Molnar (Viena, 1785), urmată și de alte lucrări utilitare, unele traduse de Gheorghe Șincai, cum ar fi *Povățuire către economia de câmp* (Buda, 1806), sau de Petru Maior, precum o *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuteiilor de cucuruz* și o *Învățătură pentru prăsierea pomilor* (ambele imprimate la Buda, în 1812), cărți despre *agonisirea viței de vie* (Buda, 1813), despre *cultura frăgarilor și a vermilor de mătasă* (Buda, 1823). Cu aceeași tematică, au mai apărut în perioada următoare lucrările *Învățătură pentru lucrătorii de tăbacă în Țara Ungurească și în Galiția* (Buda, 1823) sau *Învățătură despre cultura sau lucrarea cânepei* (Buda, 1828).

Textul de față a mai fost publicat în Budai-Deleanu 2011, 1126–1137.

Am transcris pentru prezenta crestomație *prologul* (primele trei pagini nenumerate), *capul întâi* (p. 5–19) și *capul 4* (p. 66–86).

^[1] Este vorba despre familia de tipografi polonezi Piller din Lemberg, fondator fiind Anton Piller în 1773. În perioada respectivă, activau frații Thomas și Joseph Johann Piller (primul a murit în 1796, al doilea în 1824). Ei au mai tipărit, în 1794, tot la Liov, lucrarea lui Nils Nyström, *Mijlociri noao aflate pentru stângerea focului*, iar ultimul, în 1804, *Învățătura despre sămănare inului pentru Bohemia, Moravia și Silezia*, ambele în germană și în română.

^[2] Afirmarea „purtării de grijă ai sale împărătești Măririi” revine în finalul textului, în ambele pasaje

făcându-se trimitere la Majestatea Sa, împăratul Iosif al II-lea.

[3] În text, în loc de 3 este imprimat 2.

[4] În text, în loc de *doao* este imprimat *tiii*.

DOSITEI OBRADOVICI, *SFATURILE A ÎNTELEAJERII CEI SĂNĂTOASE*

Tipărită la Buda, în 1802, cartea are format *in-8°* (19 x 12 cm), conținând XVI + 154 p. Este o traducere și o prelucrare a lui Dimitrie Țichindeal după opera cunoscutului iluminist sârb Dositei Obradovici / Dositej Obradović (1742–1811), scriitor și traducător, născut în Banat, la Ciacova (Timiș). A avut contacte strânse cu toate ținuturile românești, funcționând o vreme ca profesor la Iași, fiind în relații apropiate cu mitropolitul Leon Gheuca. Dintre scrierile sale, Țichindeal va mai traduce și va publica, printre altele, *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie*, în 1808, precum și *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături*, în 1814. Originalul traducerii de față este lucrarea lui Dositei Obradovici intitulată *Sovjeti zdravago razuma*, apărută într-o primă ediție la Leipzig, în 1784 (Novaković 1869, 20).

Sfaturile înțeleajerii cei sănătoase se înscrie în literatura de edificare morală care se dezvoltase în secolul al XVIII-lea și începutul secolului următor, care cuprindea cărți de „îndreptări moralnice” și de comportament menite să conducă la o educare sănătoasă a tinerilor, în special, în concordanță cu prerogativele civilizației europene. Scopul lecturilor de acest gen este enunțat clar de Țichindeal în *Înainte-cuvântare*, fiind orientat „spre folosul cel de obște, pentru ca să poată inimile oamenilor, ceale pline de nebunii și de credință deșartă, curăți, și iubirea de oameni, dragostea și adevărul într-însele a turna și a înrădăcina”. Tot în acest prolog, cunoscutul traducător îi amintește și pe alți cărturari bănățeni, între care Pavel Kenghelaț, Mihai Martinovici sau Paul Iorgovici, care, asemenea unor grădinari, „curățesc inimile noastre de pălămida neștiinții”. De precizat că Țichindeal nu se consideră doar un simplu traducător, ci un „prefăcătoriu”, unele pasaje sau denumiri fiind adaptate realităților românești.

Fragmente din *Sfaturile înțeleajerii cei sănătoase* au mai fost reproduse în Dușu 1968, 339–342, și în Fugariu 1983, I, 559–563. În prezenta antologie s-au transcris după tipăritură paginile I–XVI, 1–39.

[1] Gheorghe Petrovici a fost protopop în Belinț, inspector școlar în Buda, iar după moartea lui Petru Maior a ajuns cenzor de cărți, în 1822.

[2] Solomon a fost un rege al Ierusalimului între 971–931 î. Hr.

[3] Socrate, filosof grec din secolul V î. Hr.

[4] Pitagora, filosof și matematician grec din secolul VI î. Hr.

[5] Pavel Kenghelaț / Pavle Kengelac (1766–1834) a fost arhimandrit al mănăstirii Sfântul Gheorghe din județul Timiș între 1803–1834, autor al unei *Istории universale sau a toată lumea*.

[6] Mihai Roșu Martinovici (1750–1822) s-a născut în Jadani, azi Cornești, j. Timiș. A tradus mai multe cărți din sârbă în română, printre care: *Normalul, de lipsă cărțice pentru învățătorii a neuniților rumânești mai mici școale, Teologia* ș.a.

[7] Paul Iorgovici (1764–1808), om de cultură bănățean și jurist, autorul unor *Observații de limba rumânească* (1799).

[8] Demostene, om politic și orator atenian. A trăit în secolul IV î. Hr.

[9] Se referă la romanul picaresc *Gil Blas*, al scriitorului francez Lesage, din 1715.

[10] Este vorba despre romanul *Don Quijote de la Mancha* al lui Cervantes.

[11] Elisabeta I a fost regina Angliei între 1558–1603, ultimul monarh din casa Tudor. A fost fiica lui Henric al VIII-lea și a Annei Boleyn.

[12] Sixt al V-lea a fost papă între 1585–1590.

[13] Ecaterina a II-a, împărăteasă a Rusiei între 1762–1796.

[14] Petru cel Mare a fost împărat al Rusiei între 1682–1725.

[15] Aristip din Cirene (435–350 î. Hr.) a fost fondatorul școlii filosofice cirenaice.

ÎNVĂȚĂTURĂ ADEVĂRATĂ PRE SCURT A VINDECA BOALA SFRANȚULUI

Cartea are format *in-8°* (16,5 x 10,5 cm) și [3] f. + 38 p., având menționat pe foaia de titlu, ca loc al tipăririi, Cluj, în tipografia lui Ioan Bart; în realitate, se imprimă la Sibiu (cf. BRV II, 447; Poenaru 1973, 257–258; CRVH, 35, 617). Textul transcris aici reproduce conținutul primei broșuri medicale tipărite în limba română, comandată de către guvernul Transilvaniei ca urmare a faptului că „în Ardeal între norodul cel de rând tare s-au lășit boala cea de sfranț”. Din cuvântul-înainte aflăm că, din punctul de vedere al structurii, lucrarea este alcătuită din două părți: (1) prima, destinată publicului larg, în care tratamentele specifice diferitelor stadii ale bolii, precum și boala însăși, sunt prezentate simplu și accesibil, fără termeni de specialitate, într-un limbaj specific textelor de popularizare, ceea ce-l face pe un cercetător ca N. A. Ursu să identifice din punct de vedere terminologic o tendință spre calc și perifrază, în cazul unor construcții precum „*carnea cea din mijloc* (glosat în paranteză prin lat. *perineum*), *înfocare* „inflamație”, *mădulari* „membru”, *modrul traiului* „dietă”, *urmările și semnele prin care se arată* (o boală) „simptome” (Ursu 1962, 60–61); (2) a doua, cu instrucțiuni adresate medicilor de la orașe, în care limbajul folosit este mult mai precis din punct de vedere terminologic, cu mai multe neologisme și cuvinte de specialitate.

Lucrarea este o adaptare, încredințată lui Piuariu-Molnar, după cartea în limba maghiară intitulată *A vénusi szerelem nyavajának rövid leírása és bizonyos orvoslása a legújabb tapasztalások szerint*, aparținând medicilor Szöts András și Eckstein Ferencz, ambii profesori la Școala medico-chirurgicală din Cluj, carte ce apare la Cluj în anul în 1803 (Györy 1900, 131; Izsák 1956, 54). Istoricul versiunii maghiare este și el demn de interes, lucrarea medicilor Szöts și Eckstein fiind, la rândul ei, o traducere, după o metodă de tratament a sifilisului publicată în limba latină de medicul de

origine luxemburgheză Andreas Étienne (1751–1798), trimis de la Viena pentru a studia răspândirea îngrijorătoare a bolii în Ardeal. El include o descriere a bolii în raportul său pe anul 1784, iar apoi, activând în zona minieră a Munților Apuseni, în încercarea de a opri îmbolnăvirile, dezvoltă și o metodă de tratament, experimentând-o pe pacienții săi. La cererea guvernului Transilvaniei, medicul luxemburghez întocmește un memoriu în limba latină în care prezintă detaliat procedeele prin care putea fi stopată boala, memoriu care apare în anul 1793 (*Methodus facillima et rustico commodissima pretio quoque levissimo luem veneream curandi*). Imediat, autoritățile comandă traducerea lui în limbile maghiară, germană și română (Matei 2016, 60–61). Există indicii că Piuariu-Molnar ar fi lucrat și la traducerea în română a textului lui Étienne, un manuscris al acestei traduceri, datând din 1793, păstrându-se în Arhivele Statului din Budapesta (cu titlul: *Metod adică învățătură prea lezne și proștilor foarte îndemănată și cu preț mai ușor a tămădui sfranțul*). Al. Neamțu citează, de asemenea, un memoriu al lui Molnar-Piuariu, adresat, la 27 noiembrie 1793, guvernului transilvănean, în care, din calitatea de traducător al metodei de tratament a medicului luxemburghez, face recomandări cu privire la îndrumările care ar trebui date oamenilor din popor de către membri ai oficialităților vorbitori de limbă română: „Metoda tratării sifilisului, elaborată de domnul profesor de metalurgie Étienne și încredințată mie din porunca guvernului spre a fi transpusă în limba română, mă grăbesc să o înaintez înaltului guberniu regesc, împreună cu originalul, cu acea specificare convenită că această metodă să fie citită cel puțin o dată cu atenție de către cineva care este cunoscător al limbii române: preotul local, dascălul sau cantorul, care, în timpul verii, să arate cum se culeg leacurile prescrise, care se află peste tot, adică, ierburi, flori și rădăcini, și astfel aceia care doresc să se trateze fără mare cheltuială să poată fi îndrumați de către preoți în metoda potrivită de tratament. Altfel, această metodă de vindecare foarte însemnată și salutară nu va fi folositoare plebei române. În ce privește însă stingerea argintului viu (mercurului), prevăzută sub formă de unguent, ea trebuie să fie preparată de farmaciști, precum și leacurile laxative” (Neamțu 1970, 62). Totuși, textul

românesc care apare, în traducerea lui Piuaru-Molnar, în 1803, nu este traducerea raportului elaborat de Andreas Étienne, ci pare a fi o reproducere a versiunii maghiare a acestuia, în care accentul pus pe metoda naturistă și accesibilitatea tratamentului este semnificativ diminuat.

În ceea ce-l privește pe Ioan Piuaru-Molnar, el este unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai iluminismului transilvan de factură ortodoxă. Fiu al protopopului Ioan Piuaru din comuna Sadu, persecutat pentru credințele sale religioase, a militat continuu pentru apărarea idealurilor ortodoxiei, fiind cunoscut, încă de la 1789, pentru încercările sale de a înființa, pentru românii din Transilvania, o gazetă care să pătrundă până în lumea satelor, cu titlul „Foaie română pentru econom” („Wallachische Zeitung für den Landmann”) (Lupaș 1939, 3). Devine medic oculist, după studii începute la Sibiu, continuate la Cluj și finalizate, în 1774, cu diploma facultății de medicină din Viena. În 1777 devine *protomedicus al Marelui Principat al Transilvaniei*, primul român care ocupa acest post. Printre lucrările sale medicale se remarcă *Paraenesis ad auditores chyrurgiae in lyceo regio academico Claudiopolitano*, publicată în 1793, care reproduce lecția inaugurală a cursului susținut în 1791, ca proaspăt profesor de oftalmologie la Liceul medico-chirurgical din Cluj, lucrare considerată de specialiști ca fiind prima publicație științifică scrisă de un român în domeniul medicinei (Bologa 1926).

Textul de față a fost transcris integral după exemplarul de la BAR Cluj-Napoca (cota CRV 603).

[1] Analizând din punct de vedere terminologic un text anterior al lui Molnar-Piuaru, *Economia stupilor*, tipărit la Viena în 1785, N. A. Ursu consideră că pentru „experiență” Molnar folosește cuvântul *ispitire* (Ursu 1962, 40). La distanță de aproape două decenii vedem că termenul glosat de Ursu avea, în pofida funcționalității semantice limitate pe care o are în limba actuală, o structură lexicală complexă în vocabularul lui Molnar-Piuaru, aici – coordonat cu *experiență* – însemnând, cel mai probabil, „iscodire”, „cercetare”. Amândouă valorile lexicale apar în DLR, sv *ispiti*, ca sensuri ale substantivului *ispitire*.

[2] Numele purtat în secolul al XVIII-lea de sifilis, o boală cu transmitere sexuală, cauzată de spirocheta *Creponema Pallidum*.

[3] Se referă la Szöts András și Eckstein Ferencz, doctori, amândoi profesori la Școala medico-chirurgicală din Cluj, autorii lucrării originale din maghiară.

[4] „Boala sfranțului în osebit loc” sau „... în loc” = manifestările locale ale sifilisului; este vorba de primul stadiu al bolii, care se manifestă, la început, în locul din corp în care a avut loc contaminarea.

[5] „Boala cea de sfranț preste tot” sau „... de obște” = stadiul al doilea al infecției sifilitice, cel general, în care boala se manifestă, sistemic, la nivelul întregului organism.

[6] Există, cu privire la originea sifilisului, două teorii principale: cea americanistă, conform căreia boala ar fi fost adusă în Europa de vizitatorii Lumii Noi, și o doua care susține că sifilisul ar fi existat în lumea veche încă din antichitate, însă medicina mai simplistă a timpurilor dinaintea Renașterii nu ar fi fost în stare să-l deosebească de alte boli ale pielii și să-l identifice ca atare (Bologa 1931, 7–10). Autorii textului tradus de Molnar sunt, în mod evident, adepți ai primeia dintre aceste două teorii.

[7] Molnar reproduce în text, în numeroase locuri, formulele de preparare ale medicamentelor prezentate, în jargonul latinesc (prescurtat) folosit universal de farmaciști.

[8] *Modrul traiului* = „dietă” (Ursu 1962, 61).

MICHAEL NEUSTÄDTER, *CUVÂNT PE SCURT
DESPRE ULTUIREA VÂRSATULUI DE VACĂ*

Tipărită la Sibiu, în 1804, de Ioan Bart, „chesaro-crăiescul privilegiatul dicasterialicescul tipograf”, cartea are 63 p., în format *in-8°* (20 x 12 cm). Tradusă ca act administrativ emis de „guberniul Transilvaniei”, poartă pe pagina de titlu numărul oficial 6318 din 1804 (BRV IV, 273; Răduțiu-Gyémánt 1981, 249).

Originalul îl reprezintă broșura medicului Michael Neustädter, *Über die Kuhpocken Impfung. Ein paar Worte zur Beherzigung für alle Familienväter in Siebenbürgen*, Sibiu, Martin Hochmeister, 1803 (Petrik 1890, II, 875). În ordinea aceluiași preocupări, autorul publicase, în 1801, tot în limba germană, un *Catehism al vaccinei*. Practician particular (*physicus*) la Sibiu, ulterior *protomedicus* peste întreg Principatul Transilvaniei, din 1784, Michael Gottlieb Neustädter (1736–1806) avea o poziție bine definită în cadrul sistemului de organizare sanitară transilvănean (Brătescu 1988, 111), măsurile luate pentru „aplicarea justă a vaccinării pe scară întinsă și pentru înțelegerea acestei noi metode preventive de către marele public” fiindu-i apreciate cu precădere (Bologa-Izsák 1955, 164). Considerată „prima carte despre vaccin scrisă în limba română” (Bologa-Ursan 1929, 149). *Cuvânt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă* își păstrează interesul prin informațiile privind începuturile vaccinării (ultuirii) antivariolice în Transilvania și amploarea fenomenului prevenției în orașe ca Sibiu sau Cluj, partea finală, *Adăugire*, confirmând o actualizare de ultimă oră a datelor de către autor. Fără a fi destinată specialiștilor, ci „numai pentru orășeani și pentru țărani (...), ca aceia prin punerea laolaltă a probelor celor multe, care în mai multe țări s-au făcut despre acest lucru, și prin scrisori de obște s-au vestit, acest lucru mare cu străbateră la inimă să vi-l pui”, cartea prezintă o reală valoare sub aspect educativ și metodologic.

În privința identității traducătorului, numele lui Ioan Piuaru-Molnar a fost cel mai frecvent invocat (Izsák 1968,

77–78; Popa 1976, 130), probele aduse fiind calitatea textului talmăcit și numeroasele solicitări adresate lui Molnar de către guvernul Transilvaniei, pentru transpunerea acestui gen de lucrări medicale. Spielmann József avansează un alt argument în sprijinul paternității lui Piuaru-Molnar, acela al relației de prietenie a acestuia cu protomedicul Neustädter (Spielmann 1980, 271).

Textul a fost reprodus integral în Brătescu 1988, 113–128, fragmente semnificative fiind reluate în Fugariu 1970, I, 310–316, precum și în Fugariu, 1983, I, 567–571. În ediția de față s-au transcris, după ediția primă, p. 1–26, 33–53.

[1] Michael Gottlieb Neustädter (1736–1806), protomedic al Ardealului din 1784 până la moarte.

[2] Sintagmă a traducătorului, corespunzând „societății civile”, echivalentul germ. *bürgerliche Gesellschaft*.

[3] Edward Jenner (1749–1823), medic englez. Introduce vaccinarea antivariolică în 1796.

[4] În *Învățătură de bubatul de vacă* (versiunea Gheorghe Șincai), sintagma e redată prin *jăroasa Africa*.

[5] Mary Wortley Montagu (1689–1762), aristocrată și scriitoare britanică. În calitate de soție a ambasadorului Marii Britanii la Constantinopol testează variolizarea preventivă, practică în manieră empirică, în Turcia, mai întâi, pe fiul său, în 1718, apoi, revenind în capitala engleză, pe fiica sa.

[6] Perifrază pentru „matroz”, termen împrumutat ulterior în rom. din rus. *матрос*.

[7] Este vorba despre *Société pour l'extention de la petite vérole par la propagation de la vaccine*, înființată de către Napoleon, în 1804.

[8] Un doctor Scot, chirurg, recunoscut pentru „talentele și serviciile sale la bordul vaselor regale” englezești, este amintit printre membrii expediției din China, întreprinse de lordul Macarney, în *Voyage dans l'intérieur de la Chine et en Tartarie fait dans les années 1792...*, Paris, F. Buisson, Imprimeur-Libraire, 1798, p. 49). Despre popasul din Transilvania al talentatului Scot, în drum spre Constantinopol, nu se cunosc alte amănunte.

[9] George Macartney (1737–1806), aristocrat irlandez și administrator colonial britanic în timpul domniei lui George al III-lea. În calitate de ambasador extraordinar întreprinde, între 1792–1793, o călătorie în China, în vederea stabilirii de relații comerciale cu dinastia Qing.

[10] În original, *Elisabethstadt*. Este vorba despre Dumbrăveni (j. Sibiu), atestat documentar încă din 1332, cu denumirea de *Ebesfalva*, în limba maghiară, *Eppeschdorf*, în limba germană, sau *Ibașfalău*, în limba română.

[MICHAEL NEUSTÄDTER], *ÎNVĂȚĂTURĂ DE
BUBATUL DE VACĂ*

Apărută la Buda, în „Crăiasca Tipografie a Universității” din Pesta, în 1804, *Învățătura de bubatul de vacă* are 20 p., în format *in-8°* (19,5 x 10,5 cm). Prin emitent („după porunca Preainălțatei Împărăției”), broșura își păstrează caracterul oficial al actelor sanitare privind descrierea și tratarea unor boli, fiind adresată „părinților și tuturor celor mai bătrâni ai neamului românesc”, după cum se afirmă chiar în titlu. Face parte din primele tipăriri de popularizare a vaccinării împotriva variolei, apărute în Transilvania la începutul secolului al XIX-lea, începând cu broșura medicului sibian Michael Neustädter, *Über die Kuhpocken Impfung* (1803), tradusă un an mai târziu în limba română atât de Ioan Piuariu-Molnar (*Cuvânt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă*), cât și de Gheorghe Șincai, în textul de față.

Cartea a fost în mod greșit atribuită de către Constantin Simionescu (1972, 184) lui Ștefan Stratimirovici, arhiepiscopul Carlovețului, menționat în titlu, în fapt, „patronul editorial” al broșurii antiepidemice, cum o dovedește o replică sârbă mai redusă, de doar 15 pagini, tipărită la Pesta. Această paternitate eronată a fost acceptată și în CRVH, 396–397. Însă alte tipăriri cu un conținut asemănător, apărute în limba croată și slovenă în același an, la Zagreb și la Rijeka, deși prezintă o configurație diferită de tipăriturile budane amintite, furnizează mai multe informații prețioase atât asupra autorului, Michael Neustädter, cât și a limbii din care s-a făcut tălmăcirea, germana. Similitudini de argumentare, revelate de confruntarea cu textul despre variolizare al protomedicului sibian, i-au determinat pe exegeți să considere *Învățătura de bubatul de vacă* mai curând un rezumat, sau, cel mult, o prelucrare a lui, fără ca aceasta să urmărească și demontarea obiecțiilor aduse metodei jenneriene din cartea lui Neustädter (Brătescu 1988, 130–132). Ca traducător probabil al broșurii, cel mai

frecvent este invocat numele lui Gheorghe Șincai (Răduțiu–Gyémánt 1981, 248), ocupat cu revizia și corectura cărților românești în Pesta, din 1803. Memoriul acestuia pentru funcția de cenzor, adresat tipografiei pestane, un an mai târziu, și obligațiile la care se angajează (Veress 1932b, 598) pot reprezenta o trimitere indirectă în susținerea paternității traducerii. Constantin Simionescu este primul care apreciază acuratețea limbii române în care este scrisă lucrarea, remarcând, prin adaptarea unor termeni, tendința puțin latinizantă, dar și stilul ei „dramatizant” (Simionescu 1972, 184). Alți critici convin asupra calității tălmăcirii, a exactității utilizării termenilor tehnici și a „caracterului cu adevărat popular al limbii” (Brătescu 1988, 132). Opțiunile diferite pentru vocabular, în cazul celor două texte despre variolizare, *Cuvânt pe scurt despre uluirea vărsatului de vacă* și *Învățătură de bubatul de vacă*, furnizează argumentul în favoarea unor traducători care au lucrat independent, respectiv Ioan Piuariu-Molnar și Gheorghe Șincai.

Textul a fost reprodus fragmentar în Brătescu 1988, 132–137. În ediția de față a fost transcris după tipăritura budană textul integral.

[1] În *Cuvânt pe scurt despre uluirea vărsatului de vacă* (versiunea Piuariu-Molnar), sintagma e redată prin *Africa cea caldă*.

[2] Mary Wortley Montagu (1689–1762), scriitoare aristocrată britanică. Descriind procedeul de variolizare infantilă, descoperit în timpul sejurului la Constantinopol, în calitate de soție a ambasadorului britanic în Imperiul Otoman, joacă un rol important în lupta contra maladiei.

[3] Edward Jenner (1749–1823), om de știință și medic englez. Propune vaccinarea ca remediu împotriva variolei, denumind *vaccin* substanța folosită pentru transmiterea variolei taurinelor. În realitate, își testează teoria vaccinării încă din mai 1867.

[4] În anul tipăririi broșurii, 1804, Francisc I al Austriei (1768–1835) își începea domnia ca prim împărat al Imperiului Austriac.

[5] Arhiducele Carol de Austria, duce de Teschen (1771–1847), fratele lui Francisc I al Austriei, comandant și reformator al armatei austriece.

[6] Ferdinand I al Austriei (1793–1875), fiul lui Francisc I al Austriei și al Mariei Theresia.

POVĂȚUIRE CĂTRĂ ECONOMIA DE CÂMP

Publicată anonim la Buda, în 1806, cartea are 223 p. + [15] p., în format *in-8°* (18 x 11 cm). Unii cercetători plasează redactarea lucrării înainte de 1800, fapt ce ar fi permis circulația unor ediții anterioare acesteia în școli din Transilvania, Banat și Bucovina (Protopopescu 1966, 127–128), informație neconfirmată, însă. În privința autorului, N. Iorga îi atribuie, inițial, cu titlul de ipoteză, scrierea lui Petru Maior (Iorga 1901, II, 246), iar ulterior Gh. Crăinicianu o introduce în „lista scrierilor” medicului Ioan Piuaru-Molnar (Crăinicianu 1907, 14). Pe baza asemănărilor mari care există între limba scrierii și cea a *Hronicului* lui Șincai, Sextil Pușcariu găsește argumente să tranșeze definitiv paternitatea în favoarea lui Gheorghe Șincai (Pușcariu 1920–1921, 348), concluzie la care ajunge simultan, prin studierea manuscriselor, și Al. Borza (1920–1921, 558–559). Unul dintre texte, *Istoria naturei sau a firei*, rămas netipărit, dezvăluie, alături de exemplele invocate de Al. Borza, o multitudine de alte referințe ale autorului la „economia cea românească, carea o vezi”, respectiv la *Povățuirea...* (a se vedea ms. rom. 422 de la BAR Cluj: § 21, § 23, p. 12; § 27, p. 17; § 31, p. 20; § 34, p. 22; § 115, p. 57; § 122, p. 60; § 146, p. 69; § 182, p. 81).

Structurată în șapte capitole distincte (I. *Despre pământ*, II. *Despre lucrarea pământurilor celor arătoare*; III. *Despre livezi sau locurile ceale de cosit*, IV. *Despre prăsierea dobitoacelor celor de casă*; V. *Despre grădini*; VI. *Despre agonisirea viilor*, VII. *Despre goangele ceale de folos oamenilor*) și destinată școlilor românești din „Țeara Ungurească și din părțile ei împreunate”, *Povățuirea...* lui Gh. Șincai se circumscrie misiunii pedagogice a iluminismului transilvănean de ridicare, prin cultură, a celor mulți. Ceea ce-i conferă un anumit grad de prelucrare și de adaptare printre lucrările economice din epocă o reprezintă prevalarea „experienței personale” a autorului și, îndeosebi, a „experienței de veacuri a țăranilor români” (Ștefănescu 1980,

9), față de surse străine ușor reperabile (Matthieu Pankl, Jean-Ernest Spitzner, Ludwig Mitterpacher). S-a presupus, astfel, că primul manual de agronomie din limba română este o prelucrare din germană (Ursu 1962, 41). Invocând o scrisoare a Tipografiei budane către Ioan Piuriu-Molnar, din 28 mai 1806, în care i se solicita medicului ajutorul pentru revizuirea unei lucrări de economie rurală, tradusă de Șincai din limba maghiară, I. Pervain se pronunța, în cazul *Povățuirii...*, asupra existenței, înaintea altor izvoare posibile germane, a unui original de proveniență maghiară (Pervain 1971, 75). Din structura cărții mai fac parte, la început, un paragraf intitulat *Despre economia de câmp. Scurtă învățătură*, în realitate o definiție a economiei (*Tâlcuirea economiei*), iar la final, corespunzând filelor nenumerate, un indice tematic și de termeni: „Însemnarea lucrurilor și a cuvintelor celor ce se află în cartea aceasta” – unde, explică autorul –, „numărul cel arabicesc arată listul sau pagina întru care se află lucrul sau cuvântul”. Ordonarea capitolelor în paragrafe, la rândul lor divizate și marcate cu litere și cu cifre arabe, delimitarea subtitlurilor contribuie, în egală măsură, la accesibilitatea și vizibilitatea informațiilor. În structura capitolelor III, IV și VII sunt incluse, prin intermediul unui *Cuvânt-înainte*, definiții și explicații preliminare. Rolul important pe care agricultura și producția agricolă îl ocupa în activitățile economice ale țaranului român la începutul veacului trecut se reflectă în generozitatea spațiului alocat acestora în lucrare, primele două capitole, *Despre pământ* și *Despre lucrarea pământurilor celor arătore*, reprezentând un sfert din totalul de pagini al volumului (Lumperdean 1999, 112). Adevărat tratat de agronomie, în accepția specialiștilor, *Povățuirea...* constituie o mărturie privind nivelul de dezvoltare a economiei rurale din Transilvania și a gândirii economice atins la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor (Edroiu 1978, XXIII). Totodată, prin informațiile conținute în legătură cu ocupațiile tradiționale ale țaranului, această lucrare de referință are o valoare etnografică indiscutabilă (Ștefănescu 1980, 44). Desigur, aceste aserțiuni trebuie analizate în contextul în care lucrarea nu este una originală, ci o traducere.

O ediție nouă a *Povățuirii...* este tipărită la Buda, în 1847. Lucrarea a fost editată integral în Edroi 1978, 83–186, iar fragmente au fost reproduse în Fugariu 1970, II, 5–12, și în Fugariu 1983, I, 678–704. În această antologie s-au transcris p. 1–3, 115–143.

GHEORGHE ȘINCAI,
ISTORIA NATUREI SAU A FIREI

Textul lui Gheorghe Șincai, cunoscut cu numele de *Istoria naturei sau a firei*, redactat, în lipsa unei însemnări precise, cel mai probabil între 1806–1808, a rămas inedit și se păstrează la BAR Cluj-Napoca, ms. rom. 422. Manuscrisul este un caiet cu foi din hârtie groasă și aspră, filigranată, legate *in-8°* (20 x 24,5 cm), cu 93 de pagini în numerotarea cu cifre arabe originală. Textul manuscrisului este în grafie chirilică de mână, cu caligrafia ușor de recunoscut a lui Șincai.

Textul este alcătuit dintr-o scurtă introducere, care urmează imediat după titlul *Istoria naturei sau a firei*, în care se expune conținutul lucrării și împărțirea acesteia.

Conținutul propriu-zis al manuscrisului este împărțit în trei capitole, astfel: Capul I. *Despre plânte*, format din paragrafele 1–39; Capul II. *Despre minerariuri*, cu paragrafele 40–86; Capul III. *Despre viețuitori*, cu paragrafele 87–212. După cum se poate vedea, numerotarea paragrafelor este continuativă, începând cu Capul I și încheind cu Capul III. Cele trei capitole sunt împărțite la rândul lor în alte subcapitole. La Capul I, acestea sunt următoarele: I. *Arburii* (paragrafele 18–23), II. *Finichii* (paragrafele 24–25), III. *Ierburile* (paragrafele 26–28), IV. *Liliurile* (paragraful 29), V. *Bucatele* (paragrafele 30–34), VI. *Filicele* (paragraful 35), VII. *Muștii* (paragraful 36), VIII. *Algele* (paragraful 37), IX. *Bureșii* (paragrafele 38–39). Subcapitolele Capului II sunt: I. *Pământurile* (paragrafele 49–62), II. *Sările* (paragrafele 63–65), III. *Cleriurile* (paragrafele 66–70), IV. *Metalurile* (paragrafele 71–86), iar Capul III este împărțit în subcapitolele: I. *Sugătorii* (paragraful 96), B. *Primași* (paragrafele 97–98), C. *Bruși* (paragraful 99), D. *Fiare* (paragrafele 100–108), E. *Glii* (paragrafele 109–113), F. *Dobitoace* (paragrafele 114–118), G. *Beluie* (paragrafele 119–123), H. *Chișii* (paragraful 124), II. *Zburătorii* (paragrafele 125–128), A. *Ulii* (paragrafele 129–133), B. *Țărcile* (paragraful 134), C. *Găinile* (paragrafele 135–138), D. *Paserile* (paragrafele 139–141), E. *Grălele* (paragrafele 142–

144), F. *Gânștele* (paragrafele 145–147), III. *Amfibiile* (paragrafele 148–154), IV. *Peștii* (paragrafele 155–169), V. *Insectele* (paragrafele 170–185), VI. *Vermii* (paragrafele 186–191), *Despre om* (paragrafele 192–212). Subcapitolele fiecărui capitol sunt precedate de câte o prezentare a caracteristicilor celor trei regnuri ale naturii, înfățișate în cuprinsul textului: vegetal, mineral și animal (paragrafele 1–17, 40–48 și 87–95).

Istoria naturii sau a firei a lui Gheorghe Șincai este o adaptare după lucrarea pastorului german Johann Heinrich Helmuth (1732–1813), intitulată *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*, un foarte apreciat manual de istorie a naturii și de fizică, apărut la Braunschweig, în 1785. Tipărit în mai multe ediții, tratatul a intrat în atenția preocupărilor lui Șincai în perioada în care se afla la Buda ca revizor, după moartea lui Samuil Micu din 1806. Probabil că Șincai a folosit ediția a cincea, revăzută, apărută la Viena, în 1800. Din cartea lui J. H. Helmuth, el a preluat ultimele trei capitole (XIII, XIV și XV), corespunzătoare celor trei capitole din lucrarea sa (cf. Puiu 2004, 223–224).

Prin conținutul său, textul se înscrie pe o coordonată definitorie a Școlii Ardelene, aceea prin care se urmărea popularizarea științelor pentru luminarea maselor.

Istoria naturii sau a firei, tradusă și prelucrată de Gheorghe Șincai în limba română, nu a fost publicată încă integral, fiind editată fragmentar în Fugariu 1983, I, 656–673.

Fragmentul transcris de noi aici corespunde în original cu p. 1–2, 19–27, 37–41 și 52–56.

[1] Gheorghe Șincai face aici referire la lucrarea *Povățuire către economia de câmp*, prelucrată de el însuși și tipărită la Buda, în 1806.

[2] Banatul Ungariei constituie o parte componentă a regiunii istorice cunoscute sub denumirea de Banat, cuprinsă în teritoriul Ungariei.

[3] Are în vedere tot *Povățuire către economia de camp* a lui Gheorghe Șincai.

[4] Cerbii cunoscuți sub denumirea de *Rangifer tarandus*, popular reni, sunt o specie de cerbi care a fost domesticită.

[5] Peninsula Okesra (numită și Apsheron), situată astăzi în Azerbaidjan, important furnizor de petrol pentru țările Europei în decursul timpului.

[6] Considerăm că este vorba de orașul Modena din Italia.

[7] Slavonia, regiune situată astăzi în estul Croației.

[8] Kamceatka, peninsulă situată în Asia de Est.

[9] Gheorghe Duca, domn al Moldovei între 1665–1666, 1668–1672 și 1678–1683.

[10] Fluviul Obi sau Ob, situat în vestul Siberiei.

[11] Groenlanda.

NICOLAE HORGA-POPOVICI,
OGLINDĂ ARĂTATĂ OMULUI ÎNTELEPT

Tipărită la Buda, în 1807, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești, cartea are [16] + 158 p., în format *in-8°* (18 x 11,5 cm). Scrierea fusese încheiată cu câțiva ani înainte, în 1801, după cum se specifică pe foaia de titlu. O scrisoare de dedicație precedă prefața (*Înainte-cuvântare*), semnată de „umilitul preot Nicolae Horga sau Popovici, preot neunitei legi a Seleșului”. Volumul înglobează și texte de altă factură decât cele morale: „Poveste despre cetatea Vilașului”, „Despre obiceiul a câtorva neamuri”, „Arătarea unor locuri bătrâne, care să cunosc până astăzi”, „Jalnice versuri pentru răpăosarea înălțatei crăiței Alehandra Pavlovna” sau „Arătarea întâmplării feței lui Bogdan fostului voievod Țării Moldovii, din anul de la Hristos 1346”.

Nicolae Horga (1741–1811) – fiul preotului Simion Horga, al cărui nume, în conformitate cu o practică a vremii, a primit cognomenul „Popovici” – aparține acelei intelectualități române ardelenă a cărei viață s-a derulat într-un nobil și, cel mai adesea, anonim apostolat pentru cauza propășirii națiunii căreia îi aparținea. Eforturile sale au vizat deopotrivă instituționalizarea națională a învățământului românesc din zona Aradului și ridicarea cultural-morală a conașionalilor. Structurată pe mai multe părți, lucrarea de față se deschide cu o prefață ce conține intențiile formativ-educative ale întreprinderii. Speranța autorului este de a vedea „neamul românesc trudindu-să după rodurile ceale cuviincioasă în cercetarea înțelepților”. Partea întâi („Despre multe feliuri de pilde a bunelor năravuri”) însumează 22 de narațiuni, având ca protagoniști celebrități istorice ale Antichității (Temistocle, Aristide, Diogene, Socrate ș.a.) sau personaje ale Evului Mediu (Arpad, Tuhutum, Gelu). Cea de a doua cuprinde o suită de eseuri pe teme social-moralizatoare („Pentru viața omului de cinste”, „Despre năravul cel bun”, „Despre căsătorie” ș.a.), urmărind aceeași finalitate educativă. A treia secțiune reține aspecte din

istoria medievală arădeană, întărite prin evocarea legendarului Bogdan, întemeietorul Moldovei.

Fragmente din *Oglindă arătată omului înțelept* au fost reproduse în Duțu 1968, 331–338, în Fugariu 1983, I, 735–739, precum și în Vesa–Ardelean 2011, 71–137. În ediția de față au fost transcrise după tipăritura budană p. 1–37.

[1] Nimrod, personaj din *Cartea Genezei*, vânător legendar și rege al Babilonului.

[2] Sem, primul dintre cei trei fii ai lui Noe, frate cu Ham și Lafet.

[3] Terah, personaj din *Cartea Genezei*, tatăl lui Avraam.

[4] Avraam, unul dintre cei trei patriarhi biblici.

[5] *Bereshit Rabba*, unul din volumele primei culegeri de învățăături rabinice (*Midrash Rabba*) ale Talmudului.

[6] Temistocles (524–459 î. Hr.), general atenian, adversar politic al lui Aristides și participant la bătălia de la Maraton.

[7] Aristides (530–467 î. Hr.), om politic atenian, adversar al lui Temistocles.

[8] Moise, profet evreu, fondatorul mozaismului.

[9] Alexandru cel Mare (356–323 î. Hr.), rege al Macedoniei, strateg și conducător militar.

[10] Diogene (413–327 î. Hr.), filosof grec, reprezentant al școlii cinice.

[11] Caius Marius (156–86 î. Hr.), general și politician roman.

[12] Cartagina, oraș antic în Tunisia.

[13] Tibru, fluviul care străbate Roma. A primit denumirea actuală după ce – potrivit lui Titus Livius – Tiberinus, fiul legendarului descendent al lui Eneas, Silvius Capetus, s-ar fi înecat aici.

[14] Referire la răpirea de către pirații cilicieni din Marea Egee a tânărului avocat, pe atunci, Iulius Cezar.

[15] Gnaeus Pompeius Magnus (106–48 î. Hr.), general și om de stat roman, învingător al lui Mithridates al VI-lea.

[16] Mithridates al IV-lea (132–63 î. Hr.), rege al Pontului, dușman ireconciliabil al Romei, militar întrepid și pasionat colecționar de artă.

[17] Socrate (470–399 î. Hr.), filosof grec ale cărui personalitate și gândire morală au fost transmise posterității de către discipolii săi, Platon și Xenophon.

[18] Cicero (10–43 î. Hr.), politician și orator roman.

[19] Lycurgus (secolul IX î. Hr.), legislator lacedemonian, inspiratorul educației spartane.

[20] Perecsényi Nagy László (1771–1827), scriitor maghiar, autorul volumului de poeme *Léta magyar vitéz, és Zamira pannoniai kisaszszonyinak a földön és tengereken történt viszontagságai*, Pozsony, 1800 (Aventurile de peste mări și țări ale viteazului maghiar Léta și ale domniței Zamira din Panonia).

[21] Árpád (850–907), fondatorul dinastiei arpadiene și rege al Ungariei (896–1301).

[22] Tuhutum, lider militar maghiar, cuceritorul voievodatului lui Gelu.

[23] Gelu (secolul IX), voievod român din bazinul Someșului Mic, învins – conform relatării *Gestei Hungarorum* – de cuceritorii unguri conduși de Tuhutum.

[24] Sigismund de Luxemburg (1368–1437), rege al Ungariei din 1387.

[25] Tiberius Claudius (10 î. Hr.–54 d. Hr.), împărat roman din dinastia iulio-claudiană, succesor al lui Caligula.

[26] Marcus Ulpius Traianus (53–117), împărat roman din dinastia Antoninilor, predecesorul lui Hadrian.

[27] Cetatea Șiriei (Világos, în maghiară), veche reședință de cnezat, atestată documentar din 1169, cu numele de Seuri. Unii dintre istorici o identifică cu Ziridava antică.

[28] Cetatea Șoimoș, fortificație din proximitatea Lipovei, datată documentar din anul 1278. Este asociată funcției de comite sau vice-comite de Arad din sec. XIV, când primește rangul de cetate regală.

[29] Cetatea Deznei, fortificație din localitatea arădeană Dezna, datând din veacul al XIII-lea.

[30] Cetatea Devei, fortificație din localitatea omonimă, datând din anul 1269.

[31] Decebal, rege al Daciei (85–106).

[32] Dugonics András (1740–1818), profesor, scriitor și dramaturg maghiar, autorul romanelor pseudoistorice *Etelka* (1788) și *Jolanka* (1804).

[33] Conform relatării *Gestei Hungarorum*, Huba este unul din cei șapte lideri ai formațiunilor tribale maghiare (*Hetumoger*), care-i fac jurământ de credință principelui Almos, când acesta preia conducerea triburilor maghiare.

[34] Gyula (Geula, Jula), al treilea voievod al Transilvaniei, după Gelu și Tuhutum, înfrânt de regele Ștefan în 1003.

[35] Zoltan (896–948), „duce” al ungarilor (907–948), fiul lui Arpad și nepotul lui Almus.

[36] Cotiso (c. 29 î. Hr.), rege dac din zona Banatului și a Olteniei.

[37] Constantin I sau Constantin cel Mare (272–337), împărat roman între 306 și 337. Pentru a pune capăt invaziei goților în sudul Dunării, încheie un tratat cu aceștia, în 332, conferindu-le titlul de „aliați”.

[38] Orod, biserică-cetate închinată Sfântului Martin, datând din sec. IX–XI. Comitat regal, desprins din acela al Cenadului. Dispare după ocupația otomană (1552), fiind reconstruit de către grăniceri sârbi sub numele de Glogovăț.

[39] Cetatea Cenadului, așezare medievală din județul Timiș, cu cea mai veche datare documentară, aici existând anterior castrul roman Morisena; ulterior, localitatea de reședință a voievodului Ahtum (Urbs Morisena).

[40] Probabil, episcopul de Cenad, Paulus, identificat de către unii istorici ca fiind notarul anonim (*P. dictus magister*), numele său, însă, figurând într-o scrisoare de întărire a privilegiilor acordate orașului Spalato de către regele Béla al II-lea, și nu de Béla I.

[41] Béla I (1016–1063), rege al Ungariei între 1060 și 1063.

[42] Matej Bel (Matthias Belius) (1684–1749), polihistor slovac. Câteva dintre lucrările sale cele mai cunoscute (*Hungariae antiquae et novae prodromus*, 1723; *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, 1735–1742; *Adparatus ad historiam Hungariae*, 1735–1746) reprezintă rezultatul călătoriilor de studii întreprinse în Ungaria și Transilvania.

[43] Salanus (Zalan), nepotul lui Kean, mare duce bulgar. Se află, în sec. al IX-lea, în fruntea unui voievodat din Câmpia Pannonică, situat între Tisa și Dunăre.

[44] Ahtum (ortografiat și Achtum, Ohtum sau Ajtony), voievod al Banatului (c.1000–1028/30), având reședința la Morisena. Succesorul lui Glad.

[45] Glad (prima jumătate a secolului al X-lea), voievod al unei formațiuni statale medievale de pe teritoriul Banatului istoric, cu reședința la Cuvin (Cenadul actual).

[46] Conform relatării *Gestei Hungarorum*, Dobuca este tatăl lui Sunad (nepotul regelui Ștefan I), cel care avea să-l înfrângă pe Ahtum.

[47] Numele său apare alături de cel al altui conducător cuman, Akus, ambii luptând împotriva regelui Ladislau I.

[48] Ladislau I (1040–1077), rege al Ungariei din 1077, canonizat de Biserica Catolică. Fiul lui Bela I.

[49] Intervalul cuprins între anii 1063 și 1080 se caracterizează prin conflicte între regele Solomon (1057–1080), fiul regelui Andrei I, și verii săi, Geza, Ladislau și Lampert, care guvernau *tercia pars regni*.

[50] Béla al II-lea cel Orb (1110–1141), fiul ducelui Almos. Îi succedează regelui Ștefan al II-lea, la tronul Ungariei, în 1131, unde rămâne până în 1141.

[51] Kalman (1074–1116), rege al Ungariei, cărturar și legiuitor renumit. Îi succedează la tron lui Ladislav I.

[52] *Abbatia de Lucentia*, numele unei mănăstiri cisterciene, fondate la 1198, care ține de arhidieceza de Kalocsa-Kecskemét (*Archidioecesis Colocensis-Kecskemetensis*). Autorul consemnează că preoții din Țiria proveneau din abația indicată sau/și că cele trei biserici erau proprietatea mănăstirii.

[53] Béla al IV-lea (1206–1270), rege al Ungariei și Croației (1235–1270), căruia îi revine rolul de reconstrucție a țării după marea invazie mongolă din 1241.

[54] Este vorba despre Carol Robert de Anjou (1288–1342), devenit rege al Ungariei (1308) sub numele de Carol I. Pentru servicii aduse coroanei, acesta dăruiește cetatea Țiriei lui Desideriu Szechz, în 1331.

[55] Matei Corvin (1443–1490), rege al Ungariei între 1458 și 1490, fiul lui lancu de Hunedoara.

[56] Iancu de Hunedoara (1387–1456), voievod al Transilvaniei, din 1441, și regent al tronului Ungariei, din 1446. Tatăl lui Matei Corvin.

[57] Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei. Conform unei legende din sec. al XVI-lea, ar fi tatăl lui Iancu de Hunedoara.

[58] Mihály Szilágyi (1400–1460), unchiul după mamă al lui Matei Corvin, regent al regatului Ungariei, între 1458 și 1459. Nepotul său, regele Matei, îi dăruiește cetatea Șiriei, pe care o stăpânește din 1456 până la moarte.

[59] Persoană neidentificată. În perioada 1440–1444, surse istorice atestă existența unui voievod Ștefan, castelan de Șiria.

[60] Gheorghe Brancovici (1377–1456), despot al Serbiei și baron al regatului Ungariei. În 1439 intră în posesia cetății Șiria, dăruită de regele Albert de Habsburg, pentru a-i servi de reședință după ocuparea otomană a Semendriei. Din 1444 o pierde în favoarea lui Iancu de Hunedoara, pentru ca, în 1450, să fie reatestat ca stăpân al Șiriei. Anul următor, cetatea este amintită într-o reglementare dintre Brancovici și Ioan de Hunedoara, privind căsătoria viitorului rege, Matei Corvin, cu Elisabeta de Cilli, nepoata despotului.

[61] Persoană neidentificată. Se cunoaște doar faptul că, la sfârșitul secolului al XV-lea, localnici români sunt implicați frecvent în administrarea cetății Șiria.

[62] *Vezi supra.*

[63] Sigismund Báthory (1572–1613), principe al Transilvaniei. Între 1608 și 1614, Șiria figurează ca domeniu al acestei familii.

[64] Gheorghe Borbely, ban de Lugoj și Caransebeș, activ în lupta antiotomană.

[65] Gheorghe Rakoczi I (1593–1648), principe al Transilvaniei între 1630 și 1648.

[66] Antal Grassalkovich I. (1694–1771), nobil maghiar, consilierul Reginei Maria Tereza, prefect al Aradului în 1745. Șiria figurează, în 1751, ca domeniu al baronului.

[67] Francisc I al Austriei (1768–1835), primul împărat al Austriei, mare principe al Transilvaniei.

[68] Joseph Anton al Austriei (1776–1847), palatin al Ungariei din 1797 până în 1847.

[69] Marea Ducesă Alexandra Pavlovna a Rusiei (1783–1801), fiica Țarului Pavel I. Devine Arhiducesă de Austria prin căsătoria cu Arhiducele Joseph al Austriei, guvernator al Ungariei.

[70] Ștefan Stratimirović (1757–1836), mitropolit ortodox sârb.

[71] Pavel Avacumovici (1757–1836), episcop ortodox sârb, numit în fruntea Episcopiei Aradului din 1786.

[72] Iosif Ioanovici de Șacabent, episcop al Vârșetului (1789–1805), eparhie aflată sub jurisdicția Mitropoliei de la Carloviț.

[73] Ștefan Avacumovici, episcop al Timișoarei (1801–1822).

[74] Dionisie cel Smerit (470–545), teolog cunoscut pentru propunerea numărării anilor începând cu anul nașterii lui Iisus Hristos.

[75] Platon (427–347 î.Hr.), filosof grec, discipol al lui Socrate și profesor al lui Aristotel.

*CARTE DE MÂNĂ PENTRU BINE-ORÂNDUITA
ECONOMIE*

Tipărită la Buda, în 1807, cartea are [12] f. + 168 p., în format *in-8°* (18 x 12 cm). Traducătorul din sârbă al lucrării, Grigorie Obradovici (1771–1847), face parte din seria cărturarilor ortodocși preocupați de destinele învățământului românesc în limba națională, tărâm pe care a activat o viață, din 1795 și în calitate de director al școlilor de graniță sârbești și românești din Banat. O evocare a lui Dimitrie Țichindeal – în *Înainte-cuvântare la Sfaturile a înțeleajerii cei sănătoase* (Buda, 1802), a lui Dositei Obradovici, cu care Grigorie Obradovici se înrudește – mărturisea strădania sârbului „carele mult să ostenește cu o negrăită râvnă pentru luminarea neamului dacoromânesc”.

Acțiunea didactică a lui Grigorie Obradovici s-a desfășurat în spiritul reformelor iosefine de reorganizare a învățământului, mai exact ale edictului din 1773, *Ratio Educationis*, care trecea școlile de sub tutelă nobiliară în grija statului. Prin aceasta s-a instituit dreptul fiecărei națiuni din imperiu de a avea învățământ în limba maternă, în Banat devenind astfel posibilă predarea și în limba română, alături de cea germană. Opera sa cuprinde: *Povățuirea către învățatura socoatei sau aritmetica spre trebuința școalelor celor românești, prin Grigorie Obradovici, a școalelor director, Buda, 1805; Datorințele a subdașilor, adecă a subtpușilor către monarhul lor. Spre întrebuințarea în școalele cele românești naționalnice. Traduse de pre limba cea nemțească și cu nește adaogeri mai direase prin Grigorie Obradovici, a școal<elor> națion<alnice> militărești, în Bănat director, Buda, 1805; Carte de mână pentru bine-orânduita economie, lucrarea câmpului și pentru plămădirea și pândirea a vitelor și a pasărilor celor casnice, spre mare treabă a plugarilor celor românești, tradusă de pre limba cea serbească prin Grigorie Obradovici, a școalelor director, la anul 1805, Buda, 1807; Îndemnare către învățatura tinerimei cei românești, ca un*

dar de anul nou, prin Grigorie Obradovici, crăiescul al școalelor de leagea răsăritului în Banat director, dăruită în Timișoara, 31 decembrie 1810, Buda, 1811.

Cartea de mână... a fost încheiată la Caransebeș, în 1805, după cum se notează pe foaia de titlu. Scrierea debutează cu dedicația *De bun neam născute, Domnule de Fogorași!*, datată 1 ianuarie 1806, adresată patronului lucrării, nobilul lipovean Toma Fogorași, ce dă expresie admirației pentru eforturile depuse de acesta înspre propășirea nației. Urmează un prolog de 12 versuri, care exprimă recunoștința înspre lucrătorul pământului, țăranul român. Introducerea intitulată *Doritule cetitoriu* este o invitație la implicare culturală făcută cărturarilor, în contrapondere cu o diatribă la adresa dezinteresului, izvorât și dintr-o carență educațională, firea umană, în genere, și a românului, în particular, fiind înclinată spre fatalism și blazare, practici sociale păguboase. În lucrare este avută în vedere tratarea unei game largi de probleme de economie rurală, inspirate din reformismul austriac, care „a inaugurat și promovat în Banat o politică economică, habitațională și de organizare a teritoriului rațională, în concordanță cu marile curente economice și cu necesitățile practice ale epocii” (Lumperdean 1999, 123). Apelul din finalul preambulului, adresat „cinstiților preoți și voi, bine înțelepților învățători”, constituie, după cum s-a remarcat, pentru prima oară în cărțile românești vechi de învățătură economică, o pledoarie pentru noi modalități de comunicare cu masa producătorilor, autorul militând, totodată, „pentru un act liturgic și religios pragmatic, pentru implicarea preoților în viața socială” (Lumperdean 1999, 123–124).

Cartea de mână... a fost reprodusă integral în Edroiu 1978, 187–264, și, fragmentar, în Soare 2013, 92–95. În ediția de față au fost transcrise, după tipăritura budană, p. 1–14.

[1] Bacica, localitate în Serbia, parte a fostului voievodat al Serbiei și Banatului de Timiș, în cadrul Imperiului Austriac (1849–1860).

[2] Srem, regiune din Câmpia Panonică, împărțită între Serbia și Croația, aflată majoritar în județele Srem și Bacica de Sud ale Provinciiei Autonome Voivodina.

[3] Citatul este din Matei 25, 21.

DOSITEI OBRADOVICI, *ADUNARE DE LUCRURI MORALICEȘTI DE FOLOS ȘI SPRE VESELIE*

Tipărită la Buda în 1808, *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie, prin Dositei Obradovici întocmită*, conține [12] f. + 104 p., format *in-8°* (22 x 14 cm). Cartea este o traducere în limba română realizată de Dimitrie Țichindeal, care o împarte, din motive financiare, în două. Prima parte a fost tipărită cu sprijinul oferit de Cristofor Duca. Lucrarea începe cu un îndemn al lui Țichindeal către cititori de a împărtăși și altora cunoștințele pe care ei le dobândesc, deoarece „ne va fi la toți de comun mai bine când vom fi toți (în cât va fi cu putință) buni și înțelepți și iubitori de dreptate”. Acest îndemn este asemănător cu cel al lui Dositei Obradovici, care, în urma peregrinării prin Țara Nemțească, observă necesitatea scrierii unor cărți în limba sârbă, pentru că numai așa „iubitorii de adevăr vor începe a se deștepta” (Flora 1971, 116). Dorința lui Obradovici de a scrie cărți în limba sârbă a luat naștere în momentul în care a tradus în limba slavonă o parte dintre notițele luate din Cuvântările lui Ioan Gură de Aur și Faptele Apostolilor, la cererea Elenei, fiica preotului Avram Simici (Flora 1971, 88).

Modelul acestei traduceri este lucrarea în limba sârbă a lui Dositei Obradovici, intitulată *Sobranije raznih naravoučitelnih veščeja*, Pécs, 1793 (Mihailović 1964, 255). În afară de aceasta, a mai tipărit, în 1789, *Un cântec serbesc pentru scăparea Serviei când se luase Bălgradul de la osmani*, în 1802 o carte de geografie. În același an este tipărită *Sfaturile a înțeleajerii cei sănătoase prin bine înțeleptul Dositei Obradovici întocmite*. În 1808, este publicată lucrarea *Epitomul sau scurte arătări pentru sfânta biserică, pentru veștemintele și pentru dumnezeiasca Liturghie care se săvârșește într-înșă și pentru preotul și slujitorul lui Dumnezeu*. Traducătorul în limba română al lucrărilor lui Dositei Obradovici, Dimitrie Țichindeal, este cunoscut în special prin fabulele sale, care ulterior s-au dovedit a fi și ele

tot o prelucrare după fabulele lui Obradovici (Vulcan 1895, 532–535).

Adunare de lucruri moralicești conține un cuvânt *Cătră cetitoriu* și șapte capitole, în care sunt date exemple de oameni învățați și diverse povestiri, a căror temă principală se referă la realizarea unor fapte bune. În traducere, Dimitrie Țichindeal latinizează forma unor cuvinte, spre exemplu: *nome*, în loc de *nume*, *bon*, în loc de *bun* ș.a. (vezi și Vulcan 1895, 520).

Scrisoarea de la începutul lucrării a lui Dimitrie Țichindeal, precum și cuvântul *Cătră cetitoriu* sunt transcrise în BRV, II, 532–534. Fragmente din această lucrare au mai fost reproduse în Duțu 1968, 343–349. Am transcris, în antologia de față, din original următoarele fragmente: scrisoarea lui Dimitrie Țichindeal de la începutul lucrării, *Înainte-cuvântare, Cătră cetitoriu, Capul întâiu. Pentru dragostea cătră învățatură*, și cap II, *Pentru chiline istorii pre scurt*, respectiv primele 12 file nenumerotate și p. 1–32.

[1] Dimitrie Țichindeal (1775–1818), cărturar și traducător din Banat. A ajuns învățător în Belinț, Beregsău, și apoi inspector școlar. Între 1801–1802 urmează cursurile teologice la seminarul teologic din Timișoara, în urma cărora este hirotonit. În 1805 participă la campania împotriva lui Napoleon Bonaparte în calitate de confesor militar. În domeniul literaturii, el se remarcă îndeosebi prin traducerea și prelucrarea mai multor cărți sârbești în limba română, precum: *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești, Îndreptări moralicești tinerilor foarte folositoare, Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățaturi* ș.a.

[2] Socrate, filosof grec din secolul V î. Hr., mentorul filosofului Platon. A luptat în războiul peloponesiac (conflictul militar dintre Atena și Sparta). Îndrăgit de tineri, filosoful a atras atenția autorităților, care îl considerau un pericol pentru societate. Este condamnat la moarte și moare otrăvit cu cucută.

[3] Grigore Obradovici, directorul școlilor românești în Banat, între 1805–1813, a fost nepotul lui Dositei Obradovici.

[4] Alexandru cel Mare sau Alexandru Macedon, rege al Macedoniei între 336–323 î. Hr. De la Alexandru ne-a rămas

expresia „nodul gordian”. În urma cuceririlor sale a ajuns să stăpânească cel mai mare imperiu din Antichitate.

[5] Aristotel, filosof grec din secolul IV î. Hr. A pus bazele metafizicii, eticii, logicii formale și a retoricii.

[6] Darius al III-lea, rege al imperiului Ahemenid al Persiei, în secolul IV î. Hr.

[7] Homer, poet și rapsod grec. A scris *Iliada* și *Odisea*, *Războiul troian*, *Margites*, *Războiul dintre broaște și șoareci* ș.a.

[8] Augustus Octavian Caesar, împărat roman între 63 î. Hr. și 14 d. Hr. A cucerit Egiptul în urma victoriei de la Actium din 31 î. Hr., împotriva lui Marcus Antonius și a Cleopatrei.

[9] Este vorba despre Horațiu.

[10] Quintus Horatius Flaccus, poet roman ce a trăit între 65 î. Hr. și 8 d. Hr. A scris *Satirae*, *Carmen saeculare*, *Ars poetica* ș.a.

[11] Gaius Iuliu Caesar, împărat roman între anii 100–44 î. Hr. În timpul său s-a încheiat primul triumvirat cu Pompei și Iulius Crassus, alianță care însă a luat sfârșit în urma morții lui Crassus și a conflictului izbucnit între Ceasar și Pompei, din care a ieșit învingător Caesar.

[12] Democrit, filosof grec din secolul V î. Hr. A scris *Despre bucurie*, *Despre bărbăție sau despre virtute*, *Cosmographie*, *Despre plante*, *Despre ritmuri și armonie*.

[13] Egipt.

[14] Arabia.

[15] Hipocrat (c. 460–370 î. Hr.), medic în Grecia antică.

[16] Marcus Aurelius, împărat roman, între 161–180, filosof stoic.

[17] Sextus din Cheroneia, filosof, reprezentant al doctrinei stoice.

[18] Pliniu cel Bătrân, scriitor în Imperiul Roman. A scris *Istoria naturală*, precum și o istorie a Romei în 31 de volume.

[19] Scipio Africanul, general roman din secolul III î. Hr., care a luptat în războaiele punice (războaiele dintre Roma și Cartagina dintre 264–146 î. Hr.). L-a învins pe Hannibal în bătălia de la Zama din 202 î. Hr.

[20] Asclepios sau Esculap, zeul tămădurii în mitologia greacă, fiul lui Apolo.

[21] Filip al II-lea, rege al Macedoniei în secolul III î. Hr.

[22] Platon, filosof grec din secolul V î. Hr., discipolul lui Socrate.

[23] Artaxerxes I, rege al perșilor în secolul V î. Hr.

[24] Carol al II-lea, rege al Angliei, Irlandei și Scoției între 1649–1651. În timpul domniei sale, s-au desfășurat cele două războaie olandeze (1652–1654 și 1665–1667), generate de creșterea monopolului Angliei asupra comerțului olandez.

[25] Licinius Crasus, comandant al trupelor romane. A luptat împotriva sclavilor conduși de Spartacus, pe care i-a învins.

[26] Tiberius Caesar Augustus, împărat roman între anii 14–37. În timpul domniei sale, imperiul s-a mărit prin cucerirea unor noi teritorii din Alpi.

[27] Apollonius din Tyana, discipol al lui Pitagora, cunoscut pentru capacitățile sale de vindecare.

[28] Cato cel Bătrân, censor roman în secolul II î. Hr.

[29] Alfons al V-lea (1394–1458), rege al Aragonului. Din cauza relației tensionate care a apărut între el și regina de Napoli, Ioana a II-a, precum și a sprijinului oferit de acesta antipapei, Benedict al XIII-lea, Alfons a intrat într-un conflict cu Muzio Attendolo Sforza, finalizat prin înfrângerea regelui Aragonului.

GHEORGHE ȘINCAI, ÎNVĂȚĂTURĂ FIREASCĂ SPRE SURPAREA SUPERȘTIȚIII NORODULUI

BAR Cluj-Napoca păstrează în colecțiile sale două manuscrise (ms. rom. 420 și ms. rom. 421), cuprinzând *Învățătura firească spre surparea superștiției norodului*. Cel de-al doilea, ms. rom. 421 (format *in-8°*, 24,7 x 20,3 cm, 155 p. + 1 planșă), este autograful lui Gheorghe Șincai, iar celălalt este o copie realizată, cel mai probabil, de Samuil Vulcan. Scrierea face parte din munca asiduă de traducere și de adaptare în limba română desfășurată de Gheorghe Șincai, prin care este valorificată, de data aceasta, lucrarea în germană a lui Johann Heinrich Helmuth (1732–1818), *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*, publicată la Braunschweig, în 1786, reeditată de cincisprezece ori până la 1855. Datarea prelucrării realizate de Gheorghe Șincai este incertă și a reprezentat subiectul unei dezbateri istoriografice. David Prodan (1950, 146) propunea ca ipoteză intervalul 1787–1794, în care Șincai a fost director al școlilor românești greco-catolice din Transilvania; în plus, anul 1787 este menționat în manuscris. La rândul său, N. A. Ursu (1962, 80–81) se pronunță în favoarea unei datări în jurul anului 1810, bazându-se pe o analiză a grafiei acestui manuscris, raportată la aceea a unui manuscris al *Istoriei naturei sau a firei*. Editorii textului, Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, sugerează că prelucrarea ar trebui plasată în perioada anilor petrecuți de acesta la Buda. Termenul *post quem* este stabilit prin raportare la autobiografia autorului, care enumeră în *Elegia* sa lucrările redactate până la 1803–1804, fără ca lucrarea de față să fie inclusă. Pentru perioada 1804–1808 înclină și F. Fugariu (1983, I, 630).

Din punctul de vedere al structurii, traducerea respectă alcătuirea lucrării originale, fără să fie însă integrală. Dacă originalul cuprinde cincisprezece capitole, versiunea oferită de Șincai are doar douăsprezece capitole, ultimele trei fiind omise. De asemenea, nu sunt reproduse întrebările pe care J.

H. Helmuth le formulează, de cele mai multe ori, la finalul paragrafelor, ca exerciții de recapitulare.

Prelucrarea acestui text nu exclude, așadar, contribuția lui Gheorghe Șincai, în primul rând, pentru că presupune un efort de transpunere în limba română, care la momentul respectiv nu dispunea încă de un vocabular științific adecvat. Totodată, ea se încadrează în eforturile acestuia pentru instruirea poporului, prin răspândirea informațiilor științifice, într-o formă accesibilă unei categorii largi, eforturi materializate în manuale, lucrări privitoare la natură, la cultivarea pământului etc. În acest fel, sunt ilustrate magistral spiritul și programul Școlii Ardelene de către unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai acestei mișcări.

Paragrafe din lucrare au fost publicate în *Texte* 1954, 85–90 și în *Boldan* 1959, 140–170. O ediție critică, cu studiu introductiv, note, glosar și bibliografie, este oferită de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor (Șincai 1964). Ulterior, fragmente sunt incluse în *Fugariu* 1970, II, 34–54, reluate în *Fugariu* 1983, I, 630–655. Am optat să transcriem în antologia de față, după ms. rom. 421, capitolul I, *Despre învățătura firească în comun* (p. 1–2), alături de capitolele VI (p. 28–40) și IX (p. 69–82).

[1] Smolník (germ. Schmöllnitz, magh. Szomolnok) este un sat situat în partea de est a Slovaciei, în districtul Gelnica, din regiunea Košice, anterior parte a Ungariei Superioare.

[2] Banská Bystrica (germ. Neusohl, magh. Besztercebánya), oraș în Slovacia centrală, pe râul Hron, amplasat într-o vale largă, între Tatra Mică, Fatra Mare și Munții Kremnica.

[3] Se referă la Suedia.

[4] Textul regăsit sub subtitlul *Privire* pare a reprezenta paragraful 63, dat fiind că se trece apoi direct la paragraful 64.

[5] Ricarda (c. 840–18 septembrie 906), soția lui Carol cel Gros (13 iunie 839–13 ianuarie 888), împărat al Occidentului din 881, canonizată în 1049 de papa Leon IX, fiind venerată în biserica catolică la 18 septembrie. Relatarea din text este inspirată din legenda sfintei, conform căreia, pentru a dovedi

că acuzele de infidelitate ale soțului sunt neîntemeiate, a acceptat să fie supusă probei focului.

[6] Cunigunda de Luxembourg (c. 975–3 martie 1040), soția lui Henric al II-lea (6 mai 973–13 iulie 1024), împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană.

JOHANN NEPOMUK NEUHOLD, ÎNVĂȚĂTURĂ DE A FACE SIRUP ȘI ZĂHAR

Apărută la Buda, în 1812, tipăritura are 24 de pagini, format *in-8°* (19 x 12 cm), la final fiind atașate 2 planșe cu ilustrații, în care sunt înfățișate componentele teascului pentru obținerea sucului de zahăr. Planșele sunt semnate „Wokál sc.”. Broșura este imprimată integral cu litere chirilice. Tiparul este negru, îngrijit.

După cum se specifică chiar pe foaia de titlu, textul românesc are la bază o lucrare semnată de Johann Nepomuk Neuhold. Este vorba despre *Das Verfahren aus den Stängeln des Mais (auch türkischer Mais, oder Kukurutz genannt) nach reif gewordener Frucht den Saft zu pressen, und auf Syrup- und Zucker-Erzeugung zu verwenden*, tipărită la Graz, în 1811. Lucrarea a fost reeditată cu titlul *Von dem Verfahren den süßen Saft der Maisstängel nach abgenommener Frucht, auf Syrup- und Zuckererzeugung zu benutzen*, Buda, Tipografia Universității Regale, 1812 (Petrik 1890, II, 872), fiind, probabil, modelul direct. De menționat că lucrarea a fost tradusă de Andreas Frederic Haliczky și în latină: *Methodus ex dulci succo...*, Buda, Tipografia Universității Regale, 1812. Johann Nepomuk Neuhold a mai tipărit, în 1811, la Viena, încă o scriere consacrată aceluiași subiect, de mare actualitate economică și socială.

Caracteristicile lingvistice ale textului românesc arată că traducerea sursei germane a fost făcută de către Petru Maior, în acea perioadă revizor al cărților ce urmau să fie imprimate în limba română la Tipografia Universității din Buda (Ursu 1961, 135–142).

Textul a mai fost reprodus fragmentar în Fugariu 1983, I, 945–947.

În această antologie s-a transcris broșura integral.

[1] Johann Nepomuk Neuhold (8 august 1756–17 iunie 1822), jurist și economist austriac.

[2] În cadrul întregului text, toate cifrele care indică o cantitate sunt legate de numele unității de măsură prin prepoziția *de*, modelul fiind preluat foarte probabil din scrierile cu caracter economic.

[3] Se face trimitere la desenele tipărite pe cele două planșe atașate tipăriturii.

FRANZ VON HEINTL, ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU
PRĂSIREA POMILOR

Tipărită la Buda, în 1812, cartea, de format *in-8°* (18 x 11 cm), are 171 (-172) de pagini. Tiparul, integral chirilic, este negru, îngrijit, cu număr constant de rânduri pe pagină.

Textul are la bază lucrarea lui Franz von Heintl, *Unterricht über die Obstbaumzucht für die Landleute*, Viena, Universitäts Druckerei, 1810 (Petrik 1890, II, 93). Numele sub care sunt consemnate unele zone și localități din Imperiul Austriac îndreaptă însă atenția nu spre ediția vieneză a textului, ci spre versiunea scrierii imprimată, tot în germană, la Buda (pe foaia de titlu este menționat Ofen, numele german al orașului), în anul 1811.

Traducerea românească, imprimată la Buda curând după apariția cărții sursă, a fost alcătuită foarte probabil de către Petru Maior, în acel timp revizor al cărților românești apărute în cadrul tipografiei Universității din capitala Ungariei. Primul care i-a atribuit traducerea lui Maior a fost N. Iorga (1901, II, 246). Susțin această ipoteză caracteristicile lingvistice ale textului, concordante cu cele ale scrierilor semnate de învățatul ardelean (Ursu 1961, 135).

Tipăritura face parte din seria lucrărilor de culturalizare și de promovare a cunoștințelor științifice inițiată de cărturarii grupați în cadrul mișcării iluministe transilvănene, alfabetul chirilic utilizat fiind un argument suplimentar pentru finalitatea culturală, educativă a scrierii. Lexicul utilizat, în cadrul căruia se remarcă existența a numeroase forme latinizante, prezente și în alte scrieri ale lui Petru Maior, susține încercarea de înnoire în sens neologic a vocabularului utilizat în diverse domenii de activitate intelectuală.

[1] Franz (Ritter) von Heintl (30 octombrie 1769–15 aprilie 1839), economist și agronom austriac, născut în Altstadt in Mähren (azi Staré Město pod Landštejnem, în Cehia).

[2] Este, foarte probabil, vorba despre Moravia, regiune din Cehia.

[3] Bécs este numele unguresc al Vienei.

[4] Pozsony este numele ungiuresc al Bratislavei.

[5] Sunt consemnate numele celor două mari părți componente ale actualei capitale a Ungariei, Buda și Pest, aflate de o parte și de alta a Dunării, unite sub actualul nume în 1873.

MORALNICE SENTENȚII SAU FOLOSITOARE PILDE

Textul *Moralnicelor sentenții* a fost tipărit în 1813, la Buda, într-o lucrare de format *in-8°* (18 x 11 cm), având un număr de 124 de pagini.

Cartea se compune din două părți, precedate de: un motto, „Păzește cuvintele Meale ca lumina ochilor, înfășură-le la deagetele tale și le scrie pre lățimea inimei tale”, preluat din *Pildele lui Solomon*, capitolul 7, versetul 3, de o prefață intitulată *Iubiților cetitori!*, semnată de Ioan Teodorovici, și de o introducere, cu titlul *Întrare*, în cuprinsul căreia se redau învățături creștine referitoare la atotputernicia și înțelepciunea lui Dumnezeu.

Cele două părți ale lucrării sunt împărțite în mai multe *despărțiri*, adică părți mai mici, fiecare cu titlul său. În prima parte, aceste *despărțiri* sunt: *Deatorințele omului ca a unei ființe singură fiitoare, fără combinare cu soțietate; Patimile; Partea muierească; Rudeniia sau naturalnica nemutenie; Înainte privirea sau deschilinirea întră oameni după întâmplare; Deatorințele soțietății; Dumnezeiasca leage*, iar pentru partea a doua, sunt: *Omul; Omul după ale lui neputințe și după lucrările acelora socotindu-l; Despre aplecările fieștecărui om, care și lui, și altora spre vătămare sânt*. La rândul lor, aceste *despărțiri* sunt formate din capitole numerotate și denumite cu un titlu propriu.

Traducătorul cărții, Ioan Teodorovici-Nica (1780–1850), preot al comunității ortodoxe din Pesta, coautor al *Lexiconului* de la Buda și, după 1820, cenzor al cărților românești care se tipăreau în Crăiasca Tipografie de la Buda, este conștient de faptul că „puține cărți se află în limba noastră cea românească, din care să poată tinerimea trage vreun folos, afară de cărțile beserecești”. Ca urmare, parohul iluminist va traduce din literatura morală de expresie germană și franceză texte cu un pronunțat caracter didactic, semnate de Leopold Chimani, Joachim Heinrich Campe sau Jean-François Marmontel, precum și *Istoria universală* a arhimandritului sârb Pavel Kenghelaț. În culegerea de față, el prezintă pe un „ton patetic”

(Duțu 1972b, 37), asemenea unui poem în proză, o suită de norme după care tinerimea română trebuie să se călăuzească pentru a dobândi o educație solidă, la baza căreia autorul așază învățătura creștină. Normele ce trebuie a fi însușite vizează îndatoririle omului față de propria sa persoană, de cei din familie, față de societate și de membrii ei, raportarea la legile divine, precum și învățătura despre ființa, însușirile omului și întrebuintările acestora.

Un exemplar din această carte, păstrat la Biblioteca Națională din Budapesta, conține două foi de titlu, dintre care una este identică cu cea din exemplarul întrebuintat de noi pentru transcrierea fragmentului de față, unde ni se spune că aceste *Moralnice sentenții sau folositoare pilde* sunt „traduse de Ioan Teodorovici”, în timp ce a doua foaie de titlu arată că aceleași pilde sunt „culese de Ioan Teodorovici”, de unde putem deduce că autorul a preluat din diferiți autori, români sau străini, conținutul lucrării sale. Există, de asemenea, exemplare care nu au pe foaia de titlu gravura reprezentând un stup de albine, ci un mic ornament tipografic; totodată, au următoarea completare în titlu: „Cu cheltuiala domnilor d. Naum Derra, Ioann Barti, Sterio Vitali, Naum și Constantin Arghirii, Sterio Ziși, Constantin Alexovici, Athanasie Grabovschi și Ștefan Tergacica, români cetățeni și negoțitori în Peșta” (CRVH, 466).

Fragmentul transcris de noi corespunde paginilor 1–26 și 70–79 din original, exemplarul întrebuintat fiind cel de la BCU Cluj-Napoca, cota CRV 834.

[1] Paul Iorgovici (28 aprilie 1764–21 martie 1808), intelectual bănățean implicat, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în acțiunile culturale destinate emancipării românilor, autor al mai multor scrieri cu conținut lingvistic, istoric, filosofic etc. Dintre lucrările lui s-a păstrat numai *Observații de limba rumânească*, tipărită la Buda, în 1799. Intensa sa activitate scriitoricească a deranjat autoritățile vremii, motiv pentru care Paul Iorgovici este arestat, iar manuscrisele sale distruse. Moartea sa subită este pusă în legătură cu aceleași cauze pentru care i-au fost distruse și manuscrisele.

[2] Grigorie Obradovici, director al școlilor naționale din Banat, între 1795–1812, autor sau traducător al câtorva lucrări necesare tinerilor învățăcei, scrise în limba română, pentru care a fost elogiât de contemporanii săi.

[3] Dimitrie Țichindeal (1775–20 ianuarie 1818), fabulist, traducător, autor al mai multor lucrări în limba română, realizate în scopul luminării nației sale. Acțiunile desfășurate pentru susținerea drepturilor românilor bănățeni au făcut ca și el să împărtășească aceeași soartă cu a lui Paul Iorgovici.

[4] Petru Maior (c. 1756–14 februarie 1821), reprezentant de prim rang al Școlii Ardelene, cu multiple preocupări culturale, concretizate în publicarea mai multor lucrări cu conținut istoric, filologic și teologic, care susțin ideile iluminismului transilvănean.

[5] Se referă la *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, tipăritură care a apărut la Buda, în 1809.

[6] *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor, la îngropăciunea pruncilor morți*, tipărite tot la Buda, în 1809.

[7] *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului*, volumele I–III, apărute la Buda, în 1810–1811.

[8] *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812.

[9] *Istoria besearicei românilor, atât acestor dincoace, precum și acelor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813.

JOHANN BURGER, *DISERTAȚIE... DESPRE ZĂHAR*

Cartea tipărită la Buda, în 1813, are 28 de pagini, în format *in-8°* (19 x 12 cm). Tiparul, integral chirilic, este negru, îngrijit. Pe spatele foii de titlu se află un motto, extras din Cicero, *Orationes*, 55, 183, scris în latină și în română.

Textul are două părți: I. *Despre zăharul cucuruzului* (p. 5–17) și II. *Despre zăharul jugastrului* (p. 17–28), precedate de o *Prefație* (p. 3–4).

Este, potrivit notației făcute pe foaia de titlu, o formă „scurtată și pre limba românească prefăcută” a unei traduceri de popularizare a științei, tip de scriere frecvent difuzat în epocă în Imperiul Habsburgic. (Subiectul, de larg interes în epocă, dată fiind blocada instituită în comerțul cu mărfuri aduse din coloniile englezești, fusese abordat anterior în două broșuri independente, *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz*, respectiv *Pentru facerea zăharului din mustăreață de jugastru*, tipărite în 1812, în cadrul aceleiași tipografii din Buda.)

Textul sursă l-a constituit lucrarea agronomului austriac Johann Burger, intitulată *Untersuchungen über die Möglichkeit und den Nutzen der Zuckererzeugung aus inländischen Pflanzen. Über die Erzeugung des Zuckers aus dem Safte des Maisstängel und der Ahorne*, tipărită la Viena și Trieste, în 1811 (cf. și Bodea 1956, 92–93).

Traducătorul scrierii este, după cum sugerează particularitățile lingvistice ale textului românesc, Petru Maior (Ursu 1961, 135), în acea epocă revizor al cărților românești acceptate spre publicare la Tipografia Universității din Buda. Susțin această paternitate și numeroase elemente de tip etimologizant consemnate în forma chirilică a textului (grafii cu model latin, fonetisme analogice și chiar forme gramaticale, în care, potrivit unora dintre principiile promovate în scrierile corifeilor Școlii Ardelene, erau evitate alternanțele fonetice).

Prin bogata terminologie de proveniență direct sau mediat latinească, *Disertația* a favorizat înnoirea lexicului literar românesc.

Textul a fost editat fragmentar în Fugariu 1983 I, 945–947.

În această antologie, broșura a fost transcrisă integral.

[1] Johann Burger (1773–1842), agronom austriac.

[2] Forma românească a citatului este scrisă de două ori, prima dată cu litere latine și grafie etimologizantă, a doua oară cu alfabet chirilic.

[3] Motto-ul este extras din Cicero, *Orationes*, 55, 183.

[4] Land al Germaniei.

[5] Este vorba despre America de Nord, actualmente Statele Unite ale Americii.

[6] Sigismund Friedrich Hermbstädt (1760–1833), consilier imperial (Gehaimmer Rat), farmacist și chimist german, este cunoscut pentru cercetările privind obținerea zahărului din amidon, din jugastru sau din fructe.

[7] Berolin este numele vechi al orașului Berlin.

[8] Pennsylvania, stat al Americii de Nord.

[9] Este vorba, foarte probabil, despre Johan I Joseph, prinț de Lichtenstein.

[10] Familia Zichy, posesoare a unor întinse terenuri, avea reprezentanți în conducerea Sfântului Imperiu German, între aceștia Ferdinand (1783–1862), mareșal al Imperiului, și Karoly (1753–1826), ministru de război.

[DIMITRIE ȚICHINDEAL], *ARĂTARE DESPRE
STAREA ACESTOR NOAO ÎNTRODUSE
SCOLASTICEȘTI INSTITUTURI*

Publicată la Buda, în 1813, broșura are 62 p., format *in-8°* (20 x 14 cm), fiind scrisă cu tipar negru și cu un număr variabil de rânduri pe pagină. Nesemnată pe foaia de titlu, cartea îi aparține lui Dimitrie Țichindeal, așa cum se deduce și dintr-un acronim cuprins în versurile de la p. 42 a cărții, unde litere cu majuscule și silabe izolate redau numele lui: ȚI – CH – IN – DE – AL.

Această unică lucrare originală elaborată în întregime de Dimitrie Țichindeal a fost scrisă cu ocazia întemeierii școlilor preparandiale (pedagogice) sârbești, grecești și a celei românești din Arad. Preparandia a fost înființată la Arad, în 19 noiembrie 1812, în urma petiției întocmite de însuși Țichindeal, împreună cu alți intelectuali, preoți și protopopi, și înaintate, în 1807, împăratului Francisc I al Austriei (Franz Joseph).

În această scriere se furnizează date privind istoricul fondării Preparandiei, stăruințele care au fost depuse pentru înființarea acestei școli și organizarea instituției. De asemenea, Țichindeal, care deținea funcția de director de studii și profesor „de învățătura legeri sau cateheta”, se adresează tuturor românilor, făcând apel la contribuția acestora pentru susținerea funcționării școlii în continuare.

Concepută ca un omagiu adus Curții din Viena pentru înființarea celor trei preparandii, lucrarea ilustrează însemnătatea școlilor „poporalnice”, fără de care era imposibil progresul în educația și cultura poporului român. Mai întâi, Țichindeal se referă la constituirea și organizarea administrativă a instituțiilor școlare, expune durata de pregătire a viitorilor dascăli, enumeră disciplinele studiate și numele celor responsabili de instruirea elevilor. Susținător al ideii de modernizare a procesului educativ, punând bazele unei noi doctrine educative, Țichindeal accentuează necesitatea îmbunătățirii calității actului de formare a învățătorilor în vederea propagării culturii, așa încât aceștia, „după ce vor pași la treapta

învățătoriei (dascăliei), pre pruncii cei ce vor fi lor încredințați să-i poată cu bun folos îndrepta și povățui”. Preocupat de consolidarea învățământului și apărând interesele școlii la conducerea căreia se afla, autorul subliniază rolul deputăției școlare, responsabilă de organizarea școlilor și de adunarea fondurilor, a cărei bază materială o constituia tasul școlar, păzit „într-o lăduță supt trei chei”, care să asigure plata dascălilor, să-i sprijine pe tinerii săraci și să finanțeze tipărirea cărților „care vor fi de lipsă cătră luminarea și înfrumșetarea norodului”.

Cunoscut îndeobște prin adaptarea și prelucrarea unor fabule în limba română, scriitorul bănățean este, totodată, și autorul unor versuri ocazionale, intercalate în scrierea sa de natură pedagogică. Astfel, ideea întemeierii unor așezăminte școlare era întărită prin intermediul versurilor care au menirea de a înviora, probabil, un text aparent arid: „Multe veacuri au trecut / Și încă așa școală românu nu au avut. / De aci vor ieși oameni slăviți, / Cu bune năravuri împodobiti”. Sunt exprimate, de asemenea, în spiritul mentalității vremii, aprecieri elogioase și recunoștința față de împăratul Francisc I pentru bunăvoința sa în extinderea școlilor românești: „Împărăția s-au ostenit, / Aspru au poruncit / Și așa, în loc, porunci să-nflorească, / Milostiva rânduială să rodească”. Este notabilă apoi indicația: „De un seminarium încă trebuie gândit / Și pre lângă el, un mare convict, / Ba și de o academie / Carea trăbuie să și fie”, prin care se evidențiază eforturile acestui cărturar pedagog în direcția dezvoltării învățământului național.

Fragmente din scriere s-au reprodus în Fugariu 1983, II, 197–200. Textul a mai fost editat, nefilologic, de Romul Ciorogariu la Arad, în 1912, și în Ilica 2012, 61–80.

Fragmentele de text transcrise în această antologie se întind pe următoarele pagini din original: 1–30, 42–44, 47–62.

[1] Uroș Ștefan Nestorovici este numit, de către împăratul Francisc I, inspector general al tuturor Școlilor Naționale ortodoxe, la 12 februarie 1810.

[2] În 9 februarie 1811 este emisă o rezoluție, prin care Curtea de la Viena și Înalțul Tron Împărătesc, la propunerea

lui Uroș Ștefan Nestorovici, aprobă un plan de organizare a școlilor „naționalnice”.

[3] Sava Arsici a fost numit, în 1796, căpitanul celor trei companii orășenești, de către Wagner, comandantul cetății Arad.

[4] S. Arsici este numit de către Nestorovici director local, cu dreptul de supraveghere a activităților preparandiale.

[5] Se referă la edificiul numit inițial „Rehkopf Haus” (clădire cu cap de căprioară).

[6] Francisc I al Austriei a fost primul împărat al Imperiului Austriac, între anii 1804–1835.

[7] Becicherecul Mic, localitate în j. Timiș.

[8] Boldur, comună în j. Timiș.

[9] Srem, regiune împărțită acum între Serbia la est și Croația la vest.

[10] Bačka, regiune situată în Câmpia Panoniei, delimitată de Tisa la nord și de Dunăre la sud, împărțită între Serbia și Ungaria.

[11] Cerneteaz, sat în comuna Giarmata, j. Timiș.

[12] Luca Kenghelaș a fost director al districtului Timișoarei până în 1846.

[13] Chichinda Mare, districtul Banatul de Nord (actualmente Serbia).

[14] Moisei Arsici a condus districtul Caransebeșului, cu sediul la Lugoj, până în 1816; succesorul său a fost Ioan Mihuț, director districtual între anii 1816–1835.

[15] Deputăția fondurilor școlare de la Buda a funcționat până în 1872 și a fost condusă de reprezentanți sârbi, cu toate că în structura ei avea școli românești; din 1823 își mută sediul de la Buda în Pesta.

[16] În Fugariu 1983, II, 200 este transcris greșit și glosat: *oșteniți*.

LUDWIG MITTERPACHER, ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE AGONISIREA VIȚEI DE VIE

Tipărită la Buda, în 1813, cartea are 109 [-111] pagini, format *in-8°* (20 x 12 cm). Tiparul, integral chirilic, este negru, îngrijit.

La baza textului se află, după cum indică chiar foaia de titlu, compendiul intitulat *Summarium tractatus de vitis cultura et arte parandi vinum, crematum et acetum, auctoribus Chaptal, Rozier, Parmentier et Dussieux, ex gallico latine redditus per Josephum Voltiggi. Revidit opus adjectisque notis illustravit Ludovicus Mitterpacher*, tipărit la Buda, în Tipografia Universității Regale, chiar în anul 1813 (Petrik 1890, II, 761). Textul lui Ludovic (Ludwig) Mitterpacher era o versiune prescurtată a „tratatului” publicat de același autor, în 1808, în două volume (*Tractatus de vitis cultura arteque parandi vinum, crematum, spiritum vini, acetum simplex et compositum, auctoribus Chaptal, Rozier, Parmentier et Dussieux, ex gallico latine redditus [...] opera Josephi Voltiggi. Revidit opus adjectisque notis illustravit Ludovicus Mitterpacher*, Viena, Typis Jos<ephi>-Vinc<entii> Degen), redactat pe baza lucrării colective, semnate de Jean-Antoine Chaptal, Jean-François Rozier, Antoine Augustin Parmentier și Louis d’Ussieux, *Traité théorique et pratique sur la culture de la vigne, avec l’art de faire le vin, les eaux-de-vie, esprit-de-vin, vinaigres simples et composés* (Paris, Delalain, 1801).

În 1813, compendiul lui Ludovic (Ludwig) Mitterpacher a fost publicat simultan, potrivit unei directive imperiale, în limbile germană, română și slovacă, în 1815 a apărut o versiune maghiară, în 1818, respectiv în 1823, a fost imprimată, în două ediții, o traducere sârbească, toate fiind publicate la Buda, în Tipografia Universității Regale (vezi și Bodea 1956, 92).

Versiunea românească a *Învățăturii despre agonisirea viței de vie* a fost realizată, după cum indică particularitățile lingvistice, de către Petru Maior (Ursu 1961, 135), în acea

epocă revizor al cărților românești acceptate spre publicare la Tipografia Universității din Buda.

Învățătura despre agonisirea viței de vie se alătură traducerilor de popularizare a științei, scrieri frecvent difuzate în epocă în limba română.

În această antologie s-au transcris paginile 1–34 din broșură.

[1] Jean-Antoine-Claude Chaptal (1756–1832), conte de Chanteloup, chimist și medic francez.

[2] François Rozier (1734–1793), botanist și agronom francez.

[3] Antoine-Augustin Parmentier (1737–1813), farmacist militar și agronom francez.

[4] Louis d'Ussieux [numele real este Louis Dussieux] (1744–1805), scriitor, istoric și agronom francez.

[5] Ludwig Mitterpacher (1734–1814), botanist și entomolog maghiar.

[6] Tokaj, oraș din nord-vestul Ungariei, centru al unei zone viticole renumite.

[7] Șimleu, oraș (zonă) din Crișana.

[8] Este vorba de Renania, cea mai importantă zonă viticolă a Germaniei.

[9] Este vorba de podgoriile din zona Bordeaux (numele vechi al orașului era Burdegala), aflată în sudul Franței.

[10] Citatul este extras din Virgiliu, *Georgice*, cartea a II-a, v. 112–133.

[11] Occitania, provincie aflată la granița dintre Spania, Franța și Italia.

[12] Burgundia, provincie istorică din nord-vestul Franței.

[CHRISTOPH WILHELM HUFELAND],
MEȘTEȘUGUL LUNGIMEI DE VIAȚĂ

Manuscrisul autograf al lui Iosif Pașca, redactat la 1815, păstrat în fondul Blaj de la BAR Cluj-Napoca (ms. rom. 449), cuprinde 3 f. + 566 de pagini (din care 557 numerotate), în format *in-4°* (24,3 x 19,8 cm), cu litere chirilice. Lucrarea, amintită în catalogul cărților lui Samuil Vulcan din 1862, nu a fost editată până în prezent. Descrierea manuscrisului se regăsește și la Iacob Radu (1923, 15); mai recent, lucrarea este semnalată de Florian Dudaș (1996, 133).

Preotul Iosif Pașca, traducătorul lucrării din latină în română, a fost însărcinat să înfăptuiască această misiune de episcopul Samuil Vulcan, după cum el însuși mărturisește în *Cuvântul-înainte*. Inițiativa se înscrie în rândul eforturilor despuse de episcop pentru educarea poporului în vederea îmbunătățirii stării de sănătate și a calității vieții. Scrierea este considerată prima microbiotică scrisă în limba română (Ursu 1962, 62–63). Deopotrivă, lucrarea stă măturie a preocupărilor multiple ale lui Iosif Pașca, autor al unei *Istории a Bibliei*, cu întrebări și răspunsuri, al unor *Cuvinte de învățătură* în versuri, și traducător al culegerii de aforisme a lui Erasmus de Rotterdam (vezi și Popa 2004, 82–94).

Lucrarea originală, care a stat la baza traducerii, a apărut în 1804, la Posony (Bratislava), în tipografia lui Georgius Aloysius Belnay, având titlul: *Ars longae vitae per medicam corporis, et animae curam, quam quisque sibi debet ex lege rationis practicae, praecipiente animae, et corporis culturam ita: ut naturae physicae instinctus, ac stimulus iucunditatis, voluptatis, ac sensualis cuiusque utilitatis, semper naturae moralis instinctui, et stimulo honestatis subiici debeat vi eiusdem legis moralis; ne character dignitatis hominis laedatur, velut entis rationalis* (Petrik 1888, I, 119). Așa cum se menționează tot în preambul, ediția din 1804 s-a tipărit „din porunca și cu cheltuiala” lui Francisc Xaver Fuchs, episcop de Nitra și ulterior arhiepiscop de Agria, autor a numeroase lucrări moral-pastorale. Textul românesc este, așadar, traducerea, prin intermediar latin, a unei

lucrări celebre în limba germană, *Makrobiotik*, publicată de Ch. W. Hufeland, tradusă direct, peste câteva decenii, în română și de Pavel Vasici-Ungurean (Șchiau–Curticăpeanu 1969, 11–13). Christoph Wilhelm Hufeland (1762–1836) a fost un medic german, unanim recunoscut drept cea mai însemnată figură a medicinei practice din epoca wilhelmiană. Este autorul mai multor lucrări de medicină aplicată și lui i se datorează invenția termenului „macrobiotică”, introdus în literatura de specialitate odată cu ediția din 1823 a lucrării sale *Die Kunst, das menschliche Leben zu verlängern*, publicată întâia oară la Berlin, în 1796, reeditată în anul următor la Viena & Praga și la Jena, și tradusă apoi în maghiară, română și sârbă.

Este de remarcat, de asemenea, utilizarea de către Pașca a unor neologisme de origine germană sau maghiară pentru echivalarea unor termeni medicali. Traducerea este una integrală, păstrând structura lucrării originale, alcătuită din patru părți, la rândul lor divizate în câte trei (primele trei părți), respectiv șapte secțiuni (partea a patra), urmate de două grupaje de aforisme și un cuprins („Scara celor ce să cuprind întru această carte”).

Am transcris în antologia de față următoarele fragmente: f. [1]–[3]^r, p. 1–24, 51–58.

[1] Samuil Vulcan (1 august 1758 – 25 decembrie 1839), episcop al Eparhiei Greco-Catolice de Oradea Mare în perioada 1806–1839; a depus eforturi pentru educarea românilor transilvăneni, precum și pentru combaterea diferitelor boli contagioase, fiind autorul unor lucrări destinate acestei lupte, precum *Despre vărsatul de vacă*, *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țeară*.

[2] Francisc Xaver Fuchs / Franciscus Xaverius Fuchs (14 august 1744 – 27 iunie 1807), episcop de Nitra în perioada 1787–1804 și arhiepiscop de Agria în perioada 1804–1807, editorul lucrării *Ars longaevae vitae per medicam corporis et animae curam...*, Bratislava, 1804.

[3] Traducătorul cărții, Iosif Pașca, originar din Lăpușul Românesc (Maramureș), era preot greco-catolic în Pericei (Sălaj).

[4] Puspan, cunoscut ca cimișir (lat. *buxus sempervirens*), arbust decorativ, folosit în medicina populară ca remediu pentru o gamă largă de boli.

[5] Chiparusul italian (lat. *cupressus sempervirens*), arbore rășinos ornamental, din familia cupresaceelor.

[6] Marcus Aurelius Antoninus, numit și Caracalla (188–217), împărat roman din anul 211 până la moartea sa.

[7] Titus Flavius Vespasianus, fiul și succesorul lui Vespasian (9–79); a fost al doilea împărat roman din dinastia Flaviilor din anul 69 până în anul 81.

[8] Pliniu cel Bătrân (23–79), erudit roman, autor al unor lucrări de istorie, dar și al unei opere în domeniul științelor naturale, *Naturalis Historia*, în 37 de cărți.

[9] Elba (lat. *Albis*), râu care traversează Cehia și Germania.

[10] Cicladele, grup de insule în Marea Egee, aparținând Greciei.

[11] Tunisia, țară în nordul Africii, întâlnită în scrieri latine sub numele de Tunetania.

[12] Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, cunoscut drept Paracelsus (1493–1541), alchimist, fizician, astrolog, filosof elvețian; a pus bazele disciplinei medicale, azi căzută în desuetudine, iatrochimia.

GHEOGRAFIA SAU SCRIEREA PĂMÂNTULUI

Gheografia sau scrierea pământului a fost publicată la Buda, în 1814 și 1815, în două volume de format *in-8°* (20 x 12 cm), cu foi de titlu separate, având paginația de [8] f. + 222 p. + [1] f. (volumul I), și 174 p. + [1] f. (volumul II).

Volumul I debutează cu un cuvânt *Cătră cetitoriu*, semnat de „un iubitoriu de neamul românesc”. La început sunt informații despre știința geografiei, sub titlul *Izvodirea gheografiei*, o prezentare a vânturilor și denumirile lor, o împărțire a suprafeței pământului, urmată de *Partea întâiu* a cărții, în care este descrisă Europa cu țările ei, și de *Partea a doao*, care se referă la Asia. La sfârșitul acestei din urmă părți este expusă viața și activitatea a trei împărați romani: Romulus, Iulius Cezar și Octavian Cezar August. De menționat referirile care se fac la „de multe ori pomenita *Istorie* a lui Petru Maior”. Volumul I se încheie cu sumarul acestuia.

Volumul al II-lea conține *Partea a treia*, care descrie Africa, și *Partea a patra*, care este consacrată Americii. În continuarea părții a patra se vehiculează date despre mărilor lumii și strâmtoarele cunoscute ale acestora, despre situarea țărilor, a orașelor, a munților și a râurilor de pe glob, în funcție de gradele de latitudine și longitudine (*Tabla gradelor*), urmate de *Lexiconul gheografiei*, de explicarea elementelor caracteristice ale globului pământesc și situarea acestuia în sistemul planetar. La fel cum în primul volum a fost inclusă istoria celor trei împărați romani, vom găsi și aici *O întâmplare și istorie eroicească din vremea când spaniolii intrară spre stăpânirea unora locuri din America, prin gherenerariul Cortez*, precum și *Cristof Columbus, care au aflat America întâiu, s-au născut la anul 1442 și muri la anul 1506*, texte care relatează fapte istorice care au determinat modificări ale granițelor imperiilor, precum și descoperirea unor noi teritorii, introducerea acestor date în cuprinsul lucrării fiind, astfel, motivată. Aceste narațiuni sunt inspirate din cartea lui J. H. Campe, *Descoperirea Americii*, tradusă în aceiași ani la Buda (Cernovodeanu–Stanciu 1977, 49–50). Imaginea celor

patru părți ale lumii este completată cu descrierea florei și a faunei, precum și a pietrelor prețioase, în cuprinsul acesteia din urmă aflându-se și o pildă cu titlul *Piatra scumpă*. Ultimele texte din volumul secund sunt dedicate istoriei împăratului roman Titus Flavius Vespasianus și celei a lui Marc Aureliu, volumul încheindu-se și de această dată cu o *Arătare despre ceale ce se cuprind în tomul al doile al aceștei cărți*.

Gheografia sau scrierea pământului se înscrie între lucrările de popularizare a științelor, care au câștigat tot mai mult teren în literatura românească de la începutul secolului al XIX-lea. Ea reprezintă o traducere a unui „iubitoriu de neamul românesc”, după cum se spune în foaia de titlu, în apariția ei fiind implicat, în calitate de susținător financiar, Nicola Nicolau din Brașov, pe care îl regăsim în aceeași calitate și în cazul altor lucrări. Același „iubitoriu de neamul românesc” semnează și prefața cărții, de unde putem deduce că acesta este identic cu autorul traducerii. N. A. Ursu (1962, 24–25) pune manualul în legătură cu lucrarea lui Claude Buffier, *Géographie universelle* (Paris, 1739), prelucrată prin intermediul traducerii lui Amfilohie Hotiniul (*De obște gheografie*, Iași, 1795). Această dependență a fost demonstrată prin paralelisme de pasaje, paternitatea noii traduceri fiind atribuită, în mod cert, lui Nicola Nicolau și colaboratorului său, cunoscutul preot pestan Ioan Teodorovici, unul dintre redactorii *Lexiconului* de la Buda (Camară 2017, 72–84).

Textul *Gheografie* este editat fragmentar de Fugariu 1983, II, 204–216.

Fragmentul transcris corespunde filelor liminare 1–8 și paginilor 1–8, 45 (recte 47)–49 din volumul I, precum și paginilor 60–66 din volumul II, exemplarul întrebuintat fiind cel păstrat la BCU Cluj-Napoca, cota CRV 851.

[1] Francisc I al Austriei sau Franz Joseph Karl von Habsburg–Lothringen (1768–1835), primul împărat al Imperiului Austriac (1804–1835), precum și principe al Transilvaniei.

[2] Gaius Iulius Caesar (c. 100–44 î. Hr.), general și conducător politic roman, care a avut un rol decisiv în înlocuirea Republicii Romane cu Imperiul Roman.

[3] Titus Aurelius Fulvus Boionius Arrius Antoninus (86–161), împărat roman între 138–161.

[4] Ptolomeu sau Claudius Ptolomaeus (c. 87–165), geograf grec din perioada elenistică târzie, renumit pentru sistemul său de calcul în interpretarea hărților.

[5] Posidonius (c. 135 î. Hr.–51 d. Hr.), geograf grec, care s-a remarcat în interpretarea și difuzarea teoriilor antecesorilor săi în privința calculului suprafeței pământului.

[6] Denumire pentru arabi.

[7] Ludovic al XV-lea (1710–1774), rege al Franței și al Navarei între 1715–1774.

[8] Peninsula Crimeea, situată în nordul Mării Negre.

[9] Moreea, vechiul nume al Insulei Peloponez din sudul Greciei.

[10] Strâmtoarea Bosfor, numită și Strâmtoarea Istanbul, deoarece pe malurile ei se află orașul Istanbul din Turcia.

[11] Este vorba despre strâmtoarea cunoscută sub numele de Canalul Mânecii, situată în nordul Franței și în sudul Angliei, făcând legătura dintre Marea Nordului și Oceanul Atlantic.

[12] Se referă la Marea Moartă, care este de fapt un lac, în care se varsă numai Râul Iordan.

[13] Cranladia este, probabil, o lecțiune greșită după original sau o eroare de tipograf pentru *Groenlandia*.

[14] Rumeli sau Rumelia a fost numele dat de otomani unei regiuni din sudul Peninsulei Balcanice, care cuprindea provinciile Constantinopol, Salonic, Tracia, Macedonia, Moesia, Grecia Centrală și partea europeană a Turciei de azi.

[15] Etnie care trăiește pe cursul superior al Râului Spree din Germania, vorbitoare a limbii vendă, care face parte din grupul limbilor slave de Apus.

[16] Denumire pentru albanezi.

[17] Algarve, provincie din sudul Portugaliei.

[18] Fluviul Tajo, care străbate Spania și Portugalia, vărsându-se în Oceanul Atlantic.

[19] Minho, râu în Spania și Portugalia, ce se varsă în Oceanul Atlantic.

[20] Fluviul Duero străbate Spania și Portugalia și se varsă în Oceanul Atlantic.

[21] Râul Guadiana, care traversează Portugalia și Spania, ajungând în Marea Mediterană.

[22] Ferdinand al II-lea al Aragonului s-a căsătorit în 1479 cu Isabella I a Castiliei, fapt care a dus la unificarea Aragonului cu Castilia, iar mai târziu a întregii Spanii.

[23] Fluviul Guadalquivir din Spania.

[24] Ebru, fluviu situat în nord-estul Spaniei, care se varsă în Marea Mediterană.

[25] Gheorghe Bánffy de Losoncz (1747–1822), cunoscut sub numele de Gheorghe Bánffy al II-lea, guvernator al Transilvaniei între 1787–1822.

[26] Instanță judecătorească de nivel superior, echivalentă Curții de apel de astăzi, care funcționa în capitala fiecărei unități teritorial-administrative din acea vreme.

[27] Vasile Moga (1774–1845), episcop neunit al Ardealului, între 1811–1845, cu reședința la Sibiu.

[28] Gheorghe Lazăr (c. 1779–1823), profesor la școala teologică din Sibiu, după întoarcerea de la studiile din străinătate.

[29] Moise Fulea (c. 1787–1863), profesor la școala teologică din Sibiu, între 1814–1849, și director al școlilor naționale neunite din Ardeal, începând tot din 1814.

[30] Bălgrad sau Alba Iulia.

[31] Ioan Bob (1739–1830), episcop al Bisericii Române Unite cu Roma, între 1782–1830, cu reședința la Blaj.

[32] Leopold al II-lea (1747–1792), împărat al Sfântului Imperiu Roman, între 1790–1792, precum și principe al Transilvaniei.

[33] Scaunul Ciucului, denumire teritorială din Ținutul Secuiesc.

[34] Se reia foaia de titlu de la volumul I, cu anul 1815.

[35] Cele șapte insule Canare, situate în Oceanul Atlantic și aflate în posesia Spaniei.

IOAN TINCOVICI, ÎNȚELEAPTE ÎNVĂȚĂTURI SAU REGULE PENTRU ÎNDREPTAREA NĂRAVURILOR

Volumul apărut la Buda, în 1815, însumează [2] file + 68 de pagini, în format *in-8°* (18 x 11,5 cm). Structurat în două părți, precedate de un cuvânt-înainte adresat tinerimii, prima parte (p. 1–43) conține 60 de *Regule îndreptătoare de năravuri*, în timp ce partea a doua (p. 44–68) însumează o serie de *Pilde și învățături filosoficești*.

Autorul cărții, Ioan Tincovici, s-a născut în apropierea orașului Lugoj în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și a decedat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în localitatea Parța, de lângă Timișoara. Dascăl al școlii din Sânmiclăușul Mare și din alte localități, precum și cantor al bisericii greco-ortodoxe din Pesta, acesta a contribuit activ la formarea tineretului român din Banat prin publicarea a două lucrări la tipografia budană, și anume: *Cântări dumnezeiești la Praznicile Mântuitorului nostru Isus Hristos și ale Născătoarei de Dumnezeu și ale altor sfinți ce se prăznuiesc* (Buda, 1815) și *Înțeleapte învățături sau Regule pentru îndreptarea năravurilor spre folosul pruncilor* (Buda, 1815). Dacă datorită primei lucrări se impune în literatura română drept primul autor care publică o culegere inspirată din folclor, cu al doilea volum, Tincovici se înscrie în direcția raționalistă a spiritului Luminilor. Spre deosebire de alte texte din epocă, *Înțeleapte învățături...* se dovedește a fi, în mare parte, o scriere originală, chiar dacă este bazată pe o adnotare a preceptelor biblice.

Am transcris în antologia de față f. [1]–[2] și p. 1–29. Subliniem că pagina 30 este numerotată greșit prin 20.

[1] Motto-ul preluat din *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah (Eclesiasticul)* figurează pe verso-ul paginii de titlu. De altfel, toate cele 60 de *Regule îndreptătoare de năravuri* sunt însoțite de unu, două sau trei citate extrase din cărțile Vechiului Testament (*Psalzii, Pildele lui Solomon, Ecclesiastul,*

Cartea înțelepciunii lui Solomon, Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah), având funcția didactico-morală a unei sentințe.

[2] Formă veche pronominală de întărire.

[3] Referința la al 27-lea verset biblic din cap. 17 al *Psalmlor* este eronată. Tincovici sintetizează aici versetele 28 și 29. Confruntarea am realizat-o pe baza *Bibliei de la Blaj* (BB1). Precizăm că nu am urmărit în acest moment studierea comparată a opțiunilor de traducere.

[4] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[5] Recte 13, 11; 14, 11. Redare parțială a versetului 11 din *Pilde*, cap. 13 și 14.

[6] Redare parțială a versetului din *Sirah* 9, 14.

[7] Secvența textuală „nu ascunde înțelepciunea ta întru frumseată” nu există în BB1. În schimb, poate fi reperată în *Biblia romano-catolică* (ediția 2013); cf. și BVg: „Nu ascunde înțelepciunea ta întru podoaba sa”.

[8] Redare parțială din *Ecclisiast* 5, 17 (cf. BB1).

[9] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[10] Referință eronată. Este vorba de versetul 29.

[11] Vezi nota 2.

[12] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[13] Redare incompletă din *Ecclisiast* 3, 1 (cf. BB1).

[14] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[15] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[16] Referință eronată. Redare parțială a versetelor 28 și 29.

[17] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[18] Din *Sirah* 11, 9 lipsește secvența: „și în judecata păcătoșilor nu ședeă” (cf. BB1).

[19] Referință eronată. Redare parțială a versetului 16.

[20] Vezi nota 2.

[21] Vezi nota 2.

[22] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[23] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[24] Redare parțială a versetului (cf. BB1).

[25] Secvența textuală diferită față de cea consemnată în BB1.

[26] Recte: *Sirah* 4, 28; 4, 22–23.

[27] Recte: *Sirah* 11, 35; 11, 33. Redare parțială a versetelor 35 și 33.

[28] Redare parțială a versetului (cf. BBI).

[29] Redare incompletă din Pilde 28, 18.

[30] Redare parțială a versetului (cf. BBI).

[31] Este vorba despre Alexandru Macedon sau Alexandru cel Mare (356–323 î. Hr.).

[32] Socrate, filosof grec (469–399 î. Hr.).

[33] Recte: Sirah 39, 1–2. Redare parțială a primelor două versete.

[34] Secvență textuală diferită față de cea consemnată în BBI.

[35] Trimitere corectă: Sirah 28, 29.

[36] Redare parțială a versetului (cf. BBI).

[37] Cf. BBI, Sirah 32, 9.

[38] Redare parțială a versetului (cf. BBI).

[39] Redare parțială a versetului (cf. BBI).

[40] Recte: Sirah 22, 23–24 (cf. BBI).

ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU FERIREA ȘI DOFTORIA BOALELOR

Publicată în 1816, la Buda, *Învățătura...* este o tipăritură în format *in-8°* (19 x 12 cm) și numără 130 p. + [1] f., fiind primul manual în română de tratare și prevenție a zoonozelor. Tiparul este negru, îngrijit, cu număr constant de rânduri pe pagină.

Ca multe alte lucrări ale perioadei, și *Învățătura...* se caracterizează, printre altele, prin puținătatea datelor precise pe care le oferă în afara textului în sine. Așa se face că nu cunoaștem două elemente de primă însemnătate: (a) pe autorul traducerii și (b) originalul ce stă la baza traducerii. (a) Chestiunea autorului, rămas multă vreme necunoscut, a fost aparent rezolvată de N. A. Ursu, care demonstrează că textul de față ar fi o traducere de Petru Maior din perioada budapestană a acestuia (Ursu 1961, 135–137). O lectură mai amănunțită a *Învățăturii...* scoate, însă, la iveală selecții lexicale și fonetice spontane ale autorului ce contravin textelor lingvistice programate și normative ale lui Petru Maior. Unele dintre acestea (cf. *infra*, nota 1) depășesc cu mult perspectiva moderat etimologizantă a lui Petru Maior, exemplul lui *zăpune*, întâlnit în chiar primul paragraf, face, în reconstrucția totală a ocluzivei dentale sonore latinești în forma românească cu fricativă ($d > z$), acolo unde Maior și adepții sistemului său au ales să păstreze ocluziva din etimon, dovada exceselor etimologizante reproșate perioadei târzii a Școlii Ardelene. De asemenea, forme precum *putrăgiune* concomitentă cu *putrăjune*, aflată la două pagini distanță, cu /ə/ în loc de /e/ înainte de și sub accent, nu se regăsesc în sistemul ortografic al lui Petru Maior (cf. LB, *vox Putrejune*). Alte detalii, în schimb, se regăsesc și la Maior, precum *trăbuie* – exemplu rar la învățatul mureșean de deplasare posterioară a lui /e/ în poziție tonică și pretonică, justificabil prin apropierea semantică de *treabă*, în forma specifică pentru nordul Transilvaniei *trabă*, unde se poate reconstitui o clasică alternanță /a/ tonic în silabă inițială în temă nominală -/ə/ în verbul derivat denominal – care se regăsește ca atare și în LB, laolaltă cu oscilația (discutabil dacă numai ortografică) între

grupul /dʒu/ -giu- cu africata postaveolară sonoră cu rostire palatală și /ʒu/ -ju- cu fricativa corespunzătoare rezultată în urma palatalizării complete a africateri: odată cu *putrejune*, amintit mai sus, în *Dialogul pentru începutul limbei română* legat împreună cu programatica *Orthographia...*, la pagina 69 citim „cu zisul *prilegiu*”. Problema atribuirii paternității se complică ulterior prin extinderea în alte registre ale limbii a distincțiilor față de forme atestate în texte semnate sau revizuite de Maior, precum în sistematica lexicală, în tratamentul derivatelor: acolo unde textul de față consemnează plovs̃s *ploos* (p. 10), LB (p. 515, s.v. **Ploios**) consemnează deslușit forma regulată ploĩs̃s *ploios*. Concluzia firească ce se desprinde este că, în absența unor mărturii exprese, atribuirea paternității textului de față este cel puțin dificilă și greu de probat: unele date de natură lingvistică par să sprijine ipoteza Ursu (etimologii explicite precum cea pentru *călbează*, preferința pentru forme italianizante precum *directive* pentru „directive”, consemnarea unor forme cu fonetism aromânesc, precum *aliurea* pentru „aiurea” etc.), însă contraexemplele sunt prea numeroase și mai cu seamă prea însemnate pentru a fi neglijabile. Unica poziție rezonabilă în atari circumstanțe trebuie să fie rezervată: nu putem afirma cu certitudine dacă Petru Maior este traducătorul *Învățăturii pentru ferirea și doftoriia boalelor*, acesta având, probabil, un colaborator.

(b) Cât privește originalul textului, acesta ar putea aparține, indirect, germanistului slovac Ondrej Fridrich Halický / germ. Andreas Frederic Haliczky (1753–1830), despre care surse bibliografice germane (BLKÖ 1871, VII, 232) și maghiare (Szinyei 1896, IV, coloana 348; Kóssa 1904, nr. 244) menționează că a publicat în 1816, la Buda, o traducere din latină, intitulată *Belehrung und Vorbeugungs- und Heilmittel gegen die Seuchen des Hornviehes, wie auch gegen die epidemisch ansteckenden, und gegen einige sporadische Krankheiten der Pferde, Schafe und Schweine*. Nu am avut acces la textul respectiv și nu am putut verifica corespondența între cele două texte, dincolo de tematică și de echivalența perfectă a titlurilor. Până la o verificare *in iuxta* a celor două texte, ipoteza de față se sprijină numai pe coincidența de titlu și pe argumente secundare, de natură gramaticală sau lexicală (cf.

infra, notele 7, 9), ce exclud originalul maghiar postulat de N. A. Ursu (1962, 61) și vădesc o sursă germană; mențiunile Ungariei în termeni de „patria noastră” se explică suficient prin naționalitatea lui Haliczky, corelată cu practica răspândită în epocă de a scrie și publica în germană (prima limbă oficială a Imperiului) chiar și la Buda și la Pesta.

Traducerea acestei scrieri medicale se individualizează prin introducerea unei bogate terminologii neologice, precum și prin modul de utilizare în acest scop a gloselor și a numeroaselor și amplelor note de subsol. În postfața cărții, traducătorul mărturisește intenția sa de îmbogățire a vocabularului: „vei afla unele cuvinte în cărticica aceasta care poate cu vazuta dintâiu nu le vei priceape, ci sa nu te scândălizești. Căci eu, întru prefacerea aceștei cărticică, m-am întrăbuițat cu mai multe dialecte ale limbei românești”. Intenția inovatoare nu este, însă, exclusivă: lectura materialului vădește coexistența în structura textului a elementului tradițional cu cel nou. În plan lexical, se remarcă bogăția de glose de tip: „praturile, adecă livezile” sau „op, adecă lipsă”, precum și „să se defalce, adecă să se cosască”. În ansamblul elementului neologic surprinde tratamentul regularizant etimologic al unora dintre cuvinte, fapt ce le conferă o coloratură puternic regională, *e.g.*: *coantră* cu diftongarea lui /o/ tonic, ca în nordul Transilvaniei, sau, în același paragraf, *comândă* pentru „<re>comandă”, cu /ă/ tonic în grupul /ăd/ -and- trecut la centrala închisă cu apendice nazal /î/. Este, de asemenea, surprinzătoare, însă explicabilă prin situarea *Învățăturii...* într-un context în care norma de limbă nu era bine fixată, coocurența în același text a unor forme neologice, precum *proporție*, cu forme arhaizante și cu o distribuție diatopică restrânsă, ca *staur* pentru „staul” sau *întârni* pentru „întâlmi”. Este mai curioasă, însă, aplicarea nesistematică a aceluiași tratament, anume rotacizarea lui /l/ fost intervocalic sau în grupuri *muta cum liquida* la neologisme: *e.g.*: pentru *asempru* „pentru exemplu” (p. 41).

Textul are o valoare mai cu seamă documentară: face dovada încercărilor timide de introducere în română a unei terminologii de specialitate. Proporția de numiri de boli recognoscibile azi este redusă: din 13 numai 4 (la rigoare 5) sunt accesibile cititorului contemporan; acestea sunt *vărsatul de oi* (al oilor), *gălbeaza* (ce face obiectul unui excursus etimologic în

nota traducătorului – forma *călbează*, consemnată în *Învățare...*, este un reflex al variantei fonetice cu ocluziva velară surdă în etimonul albanez *këlbazë*), *râia* și *turbarea*, cărora li se mai poate adăuga *brânca*. Această rată scăzută de supraviețuire a terminologiei nu micșorează, însă, valoarea *Însemnării...* Ea rămâne un prim moment de reper în literatura de specialitate din domeniul medicinei veterinare și se încadrează în curentul de educare a poporului prin traducerea unor lucrări menite să uniformizeze cultura materială a națiunilor din Imperiul Habsburgic.

Textul a fost editat fragmentar în Fugariu 1970, III, 5–7, în Fugariu 1983, II, 312–313, și în Soare 2013, 101–103. Pentru această antologie au fost transcrise paginile 1–54.

[1] Forma contrazice principiile lui Maior de redare a ocluzivei dentale sonore latine în cuvintele reconstituite în română: aceasta, în poziție inițială, ar palataliza exclusiv în context vocalic înalt (urmată de vocala *li/*); forma reconstituită după criteriile enunțate în *Orthographia...* (p. 17–19 și 48) ar trebui să fie *depun*, în cel mai rău caz *dăpun*, atestată de altminteri în surse colaterale. Completarea „adecă întocmesc” sprijină ipoteza elementului neologic de origine latină reconstituit în română. Atare ipoteză se mai sprijină pe imposibilitatea semantică în context ca forma de față să fie interpretată ca „*depune* = (învechit și popular, despre unele femele ale mamiferelor domestice) a i se mări ugerul în timpul gestației, a fi aproape să fete”, atestat în forma *depun*, *depui* în *Lexiconul de la Buda* (1825), revizuit de Maior însuși. Mai mult chiar, în același *Lexicon de la Buda* (p. 175, s.v. *Depun*) se consemnează: *apud Aurelianae Daciae Valachos est terminus generalis et significat deponu* – probabil o contaminare în tipografie pentru *depono* – „la românii din Dacia aureliană (dacoromâni) este termen de uz general și înseamnă *depono*”.

[2] Formularea se traduce în terminologie modernă astfel: *cu aprindere* „febril”, *putrede* „purulente”.

[3] În original, scris *vleagă*, probabil o eroare de tipograf; *alege* este atestat cu sensul de *a feri*, *a izola*, de unde „a proteja prin izolare”.

[4] Forma apare ca atare de mai multe ori în textul în discuție; consemnarea ei nu este în sine neobișnuită, însă corelarea ei cu forme precum *păstorul* denotă un stadiu de limbă în care norma literară nu era încă stabilizată: în cazul de față africaterile și fricativele alveolare și postalveolare cu rostire „dură” – joasă în regiunea articulatorie corespunzătoare – coexistă cu vibranta înalt-alveolară (postalveolară) din aparatul fonator rostită „moale” – înaltă, în extremitatea posterioară a regiunii postalveolare. În norma pronunțării standardizate, recomandate, situația se prezintă invers: africaterile și fricativele alveolare și postalveolare sunt preponderent înalte, în vreme ce vibranta /r/ este joasă, articulată în jumătatea posterioară a regiunii alveolare sau în extremitatea anterioară a regiunii postalveolare.

[5] Unul dintre numele noțiunii denumite *azi popular prin curent*.

[6] Reminiscențe ale credințelor străvechi că bolile infecțioase ar proveni din emanații ale unei lumi subterane.

[7] Unul dintre rarele exemple ale utilizării lexemului *ajun* ca adjectiv; sensul este ușor de reconstituit: „gol, pe nemâncate”. Atare tip de utilizare, prin migrația lexemului la o altă clasă morfologică fără morfemele derivaționale obișnuite, denotă presiunea unui sistem lingvistic în care încadrarea unui lexem într-o clasă morfologică oarecare se face mai cu seamă după criteriile sintactice, așa cum se întâmplă în germană.

[8] Unică atestare a termenului; este, cel mai probabil, o încercare de stabilire a unei terminologii, nu tocmai adecvate, în situația de față: cuvântul latin *eruca* desemnează deopotrivă un tip de omide dificil de definit mai îndeaproape și planta numită azi „rucola”, adaptarea lui aici se suprapune peste numele taxonomic al plantei, *Eruca sativa*.

[9] Construcția gramaticală cu participiu trecut în locul unui infinitiv sau conjunctiv firești în sintaxa limbilor romanice vădește un original german; este, de asemenea, un indiciu al unei surse germane și utilizarea lui *lipsește* impersonal cu sensul „e nevoie, trebuie”.

[10] Scris în original *curătă*, cel mai probabil o eroare de tipograf: sistemul fono-morfologic al flexiunii românești nu ar putea explica forma cu ocluzivă dentală/ alveolară/

postalveolară surdă în locul africateri alveolare surde corespunzătoare.

[11] Tifos al vitelor.

[12] Variolă ovină.

[13] Afta epizootică.

[14] Varietate localizată pe limbă a aftei epizootice.

[15] Febra aftoasă a copitatelor.

[16] Pneumonic.

[17] Splenită, însă, în lipsa unei etiologii mai precise, poate fi vorba și de bruceloză.

[18] În original, scris *lienitis*: forma puțin probabilă, se explică printr-o eventuală eroare de zețar, cuvântul este limpede un derivat al lui *splen* „splină”.

[19] Hepatită zoonotică.

[20] Erizipel porcîn.

[21] Morvă.

[22] Formularea demonstrează că autorul originalului era maghiar, însă nu spune nimic despre limba textului sursă.

[23] În original, *Roth-Stall*; eroarea dovedește încă o dată că sursa *Însemnării...* este un text în germană: confuzia lui *r* majusculă cu *n* majusculă la transpunerea din alfabet gotic în alfabet latin este curentă, mai ales în condițiile cunoașterii aproximative a germanei: deși eventualul compus *rot + Stall* ar fi perfect gramatical și nu ar rezulta într-o imposibilitate semantică: „boxă de grajd roșie”, în contextul de față se impune *Notstall* „boxă de carantină”.

[24] Forma este dificil de explicat altfel decât prin perspectiva experimentului lingvistic; forme ca aceasta, care vădesc aplicarea mecanică a unor legi fonetice *avant la lettre*, trimit nemijlocit la excesele lingvistice ce au fost reproșate Școlii Ardelene.

JOACHIM HEINRICH CAMPE, *DESCOPERIREA AMERICII*

Tipărită la Buda în 1816, în format *in-8°* (18 x 12 cm), cartea cuprinde 190 de pagini + [7] file nenumerate, cu o însemnare a traducătorului și o listă de prenumerați. Conține, de asemenea, unele gravuri legate de activitatea lui Columb.

Autorul cărții, Joachim Heinrich Campe (1746–1818), a fost un predicator, educator și reformator de școală de succes, atașat ideilor iluministe. A fost preceptorul lui Alexander von Humboldt, iar în 1778 a înființat în Hamburg un Familieninstitut, frecventat de copiii oamenilor de afaceri din oraș. Cărțile sale pentru tineri au devenit best-seller-uri, fiind vândute în mii de exemplare. *Robinson* (1779) i-a adus renume în cercurile scriitorilor pedagogi din Europa. În genul literaturii educativ-moralizatoare se înscrie și *Die Entdeckung von Amerika, ein angenehmes und nützliches Lesebuch für Kinder und junge Leute* (Hamburg, 1781–1782), în trei volume. Cel dintâi a fost dedicat lui Columb, al doilea lui Hernando Cortés și cuceririi Mexicului, și al treilea lui Francisco Pizarro și cuceririi Perului. După cum arăta în prefață, autorul și-a propus să formeze caracterul adolescenților, supunându-le observației oameni și obiceiurile lor într-o manieră facilă și atrăgătoare; a urmărit nu numai să furnizeze informații, ci și să le însufle cititorilor dragostea pentru virtuți sociale.

A fost o carte cu priză la public, dovadă că în 1788–1789 a fost editată în 7.650 de exemplare. Traducătorul versiunii românești, care a ținut să rămână anonim, semnând „un iubitoriu de neamul românesc”, a optat deci pentru un titlu de succes, oprindu-se asupra primului volum. Dacă Joachim Campe a gândit textul ca pe un dialog de școală între tatăl-profesor și elevii lui (băieți și fete), în traducerea de față cadrul narațiunii este ambientul familial, povestea derulându-se ca o discuție între tată și fiii săi. În original, mama-educatoare asistă la povestire și intervine pentru a-i îndruma pe copii și spre alte activități, practice, pe când în traducere

rolul mamei este extrem de estompat. De asemenea, dialogurile sunt mai restrânse, renunțându-se la cele care nu au legătură directă cu Columb. A fost, de exemplu, eliminat dialogul introductiv, în care elevii își amintesc de inventatori și invențiile lor (ceasul, praful de pușcă, roata de tors), sau cel de la finele capitolului al XVI-lea referitor la rechini (menit să le împrăspăteze elevilor cunoștințe de istorie naturală).

A investit în publicarea cărții Nicola Nicolau (1794–1854), originar dintr-o familie de negustori și cărturari din Scheii Brașovului, el însuși învățător în Schei. Nu surprinde astfel că a acordat sprijin apariției unei cărți cu reale valențe educative care încuraja învățătura activă, participativă, copiii fiind îndemnați să intervină în cursul povestirii cu întrebări și observații. Columb era pentru cei tineri un exemplu de urmat, un model prin aplecarea de mic spre învățatură, prin perseverența cu care și-a urmat visul, prin cutezanța, încrederea în sine, înțelepciunea și răbdarea sa. Există indicii, așadar, că Nicola Nicolau este însuși traducătorul cărții (vezi și Cernovodeanu 1974, 357; Cernovodeanu–Stanciu 1977, 52; Camară 2017, 78).

Părți din tipăritură au mai fost publicate în Fugariu 1983, II, 314–321. În antologia de față sunt reproduse paginile 1–41, 151–160. Transcrierea s-a făcut după exemplarul păstrat la BCU Cluj-Napoca, CRV 911.

[1] Cristofor Columb, numit de spanioli Cristóbal Colón (1451–1506). S-a semnat întotdeauna *Christum Ferens* (Purtătorul lui Cristos).

[2] Potrivit unor afirmații pe care Columb le-a făcut la sfârșitul carierei, a călătorit pentru prima dată pe mare la vârsta de 10 ani (1461).

[3] Marea Albă, la care face referire autorul, este Marea Mediterană. Nu trebuie confundată cu Marea Albă, un intrând al Mării Barents, pe coasta de nord-vest a Rusiei. Primele călătorii ale lui Columb trebuie să fi fost unele scurte, în interes de afaceri, pe Marea Ligurică și Marea Tireniană.

[4] Este o relatare a episodului din 1476, când Columb s-a imbarcat ca matelot pe corabia Bechalla, parte a unui convoi militar genovez însărcinat să însoțească o flotă comercială în

Flandra. Bechalla purta pavilionul lui Carol Temerarul, duce al Burgundiei și conte de Flandra, inamicul regelui Franței, Ludovic al XI-lea. În apropierea Lagosului, flota a fost atacată de o escadră franceză și Bechalla s-a scufundat. Columb, rănit fiind, a reușit să se salveze, sprijinindu-se de o scândură. A stat un timp la Lagos, după care a plecat la Lisabona. S-a stabilit aici în primăvara anului 1477.

[5] Un grad are 60 de mile sau 111 km. Columb a redus gradul la 45 de mile marine.

[6] Porto Santo și Madeira au fost redescoperite în 1418, după ce corabia lui João Zarco și Tristão Vaz Teixeira a fost împinsă de furtună pe coastele insulei botezate mai înainte de italieni Porto Santo. Prințul Henric de Guzmán știa de existența ei, ca și de a insulei învecinate, numite de italieni Isola dello Legnamo (Insula Împădurită), în traducere portugheză Madeira.

[7] Capul Bunei Speranțe, descoperit în 1488 de Bartolomeu Diaz. În drumul de întoarcere spre Portugalia, au zărit o stâncă uriașă și o bucată de pământ care ieșea din ocean ca un pinten. L-au numit Cabo Tormentoso (Capul Furtunilor). Regele Portugaliei, convins că de acolo începe marea care duce spre India, l-a botezat Cabo da Boã Esperança (Capul Bunei Speranțe).

[8] S-a căsătorit în 1479 cu Felipa Perestrello e Moniz, al cărei tată fusese un renumit navigator, căpitan al insulei Porto Santo. Mama sa, Isabella Moniz, provenea din familia regală de Bragança.

[9] Se povestea pe acea vreme că navigatorii au văzut plutind pe apele oceanului, la vest de Insulele Azore, pini, trestie, o podină sculptată și cadavre „cu fețe late”. Columb a crezut că sunt cadavrele unor chinezi.

[10] Paolo dal Pozzo Toscanelli (1397–1482), medic, cosmograf, cartograf și astronom florentin. A alcătuit pe la 1474, pentru regele Portugaliei, o hartă a lumii, în care a coroborat informațiile antice, îndeosebi cele furnizate de Ptolemeu, cu descrierile călătoriilor lui Marco Polo și ale altor exploratori. Toscanelli i-a prezentat regelui Portugaliei planul unei călătorii de explorare în China și Japonia. Columb a

corespondat cu Toscanelli, cândva, la sfârșitul anului 1481 sau începutul anului 1482.

[11] Este vorba de regele Portugaliei, João al II-lea (1455–1495). Acesta a trimis proiectul lui Columb spre examinare unei comisii alcătuite din experți în navigație, astronomie și geografie. Comisia a respins proiectul în 1485.

[12] A părăsit Portugalia în 1485.

[13] Bartolomé Columb (1460–1515). În 1477, când fratele lui, Cristofor, ajunsese la Lisabona, Bartolomé lucra acolo ca și cartograf. Cei doi frați și-au deschis în Lisabona un atelier de cartografie. Bartolomé a susținut permanent proiectele fratelui său.

[14] Ferdinand de Aragon (1452–1516), rege al Aragonului, al Siciliei, al Neapolelui, Valenciei, Sardiniei și Navarei. S-a căsătorit cu Isabella de Castilia în 1469.

[15] Isabella I de Castilia (1451–1504), regină a Castiliei.

[16] La 1 mai 1486, Columb a fost primit în audiență de regina Isabela. Planul lui a fost supus analizei unei comisii speciale conduse de Hernando de Talavera, confesorul reginei și viitor episcop de Granada. Comisia a amânat verdictul asupra planului său.

[17] Columb luase legătura cu Henric de Guzmán, duce de Medinasidonia, care însă nu i-a sprijinit proiectul din cauza complicațiilor sale cu coroana spaniolă. Un alt mare nobil, Luis de la Cerda, duce de Medinaceli, s-a arătat gata să-l sprijine material pentru organizarea unei expediții spre Cipangu.

[18] Diego Columbus (Colón) (1479/1480–1526) a avut titlurile de amiral, vicerege și guvernator al Indiilor.

[19] Este vorba de mănăstirea La Rábida și de părintele Juan Pérez.

[20] Granada a capitulat în 2 ianuarie 1492.

[21] Alonso de Quintanilla (c. 1420–1500), trezorier (*contador mayor*) al regatului. L-a recomandat pe Columb cardinalului Don Pero Gonzalez de Mendoza, arhiepiscop de Toledo și consilier principal al suveranilor spanioli.

[22] Luis de Santángel (m. 1498), trezorier al regelui Ferdinand al II-lea, politician, om de afaceri, aflat în legătură cu negustorii și bancherii genovezi care, prin intermediul lui,

s-au arătat dispuși să finanțeze expediția. Într-o întrevvedere cu regina, Santángel a subliniat beneficiile financiare și morale ale proiectului.

[23] Capitulațiile de la Santa Fe din 17 aprilie 1792 prevedeau să i se confere lui Columb titlurile de amiral, vicerege și guvernator general peste continentele și insulele pe care le va descoperi și 10% din bogățiile și din veniturile comerciale ale teritoriilor supuse jurisdicției sale. Capitulațiile au fost sancționate de rege și regină la 30 aprilie. Columb și urmașii lui, care au considerat că aceste acte au un caracter contractual, s-au judecat cu coroana spaniolă mai bine de o jumătate de secol.

[24] Numele corect al celei de-a treia corăbii este Niña. Niña și Pinta erau caravele. Caravela a fost o navă utilizată de pe la mijlocul secolului al XV-lea, capabilă să parcurgă distanțe lungi, destinată expedițiilor de descoperire și de explorare. Santa Maria a fost o navă mare, impunătoare și greoaie. A fost aleasă de Columb ca navă amiral.

[25] A plecat cu alimente pentru 15 luni și apă pentru șase luni. În total 1.300 de kilograme de persoană.

[26] Palos, situat pe Rio Tinto, lângă Huelva, a fost un port aflat sub autoritatea regală.

[27] Este vorba de fenomenul declinației magnetice (dacă la începutul nopții de 13 septembrie acul busolei arăta nord-vest, în dimineața următoare arăta nord-est).

[28] Ajunseră la Marea Sargaselor, parte din Oceanul Atlantic, cuprinsă între Insulele Bermude, Arhipelagul Antilelor și cel al Azorelor, acoperită cu o masă imensă de alge.

[29] De la 26 septembrie până la 1 octombrie parcurseseră 382 de mile. La începutul călătoriei, într-o singură zi, înaintaseră 170 de mile.

[30] Această variantă a complotului cu scopul de a-l omorî pe Columb apare în *Historia de las Indias* a lui Las Casas și în lucrarea unuia din cei mai vechi cronicari ai evenimentelor, Pedro Mártir de Angleria. Istoricii moderni apreciază că sunt exagerări.

[31] Noile semne care au prevestit uscatul au fost: o trestie, un baston încrustat și o creangă de măracine cu fructe roșii, ce părea tăiată recent.

[32] Era 12 octombrie 1492. Potrivit tradiției istorice, marinarul Rodrigo de Triana de pe caravela Pinta a zărit țărmul, strigând: „Foc! Pământ!” Columb a numit insula pe care au ajuns San Salvador.

[33] Se referă la ultima (a patra) expediție a lui Columb, în care și-a propus să găsească o trecătoare spre Indiile portugheze.

[34] Honduras, descoperit la 30 iulie 1502.

[35] *Costa de las Orejas*, luată în stăpânire de Columb în 14 august 1502. *Orejones* a fost numele dat de spanioli membrilor mării nobilimi incașe.

[36] Veragua, provincie situată în partea orientală a statului Costa Rica. A ajuns aici la 17 octombrie 1502.

[37] Pesmeții plini de viermi erau fierți seara, pentru a nu se mai vedea viermii. Alături de pezmeți, marinarii se mai hrăneau cu carne de rechin.

FRANCISC BENE, *SCURTĂ ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU
VĂRSATUL CEL MÂNTUITORIU*

Textul, de format *in-8°* (18 x 12 cm), imprimat cu litere chirilice, numără 63 de pagini. Tiparul este negru, cu număr variabil de rânduri pe pagină.

Apărută la Buda, în 1817, la Tipografia Universității, cartea ar trebui considerată, potrivit consemnării făcute pe foaia de titlu („dată a doao oară la lumină mai avuțită”), o ediție adăugită a unei prime publicări, până în prezent neidentificate. Nu este exclus însă ca această mențiune să aibă în vedere scrierea sursă, aparținând medicului maghiar Bene Ferenc, *Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról*, Pesta, Ny. Trattner Mátyás, 1802 (Petrik 1888, I, 227; Györy 1900, 136).

Textul maghiar, o scriere despre vaccinare și prevenție, a fost reeditat de două ori la Buda, în 1816 și 1817, în 1817 și 1818 el fiind dat spre traducere în limbile germană, croată, slovacă și română, pentru a fi difuzat în tot Imperiul habsburgic.

Traducerea românească, parte a programului iluminist de ridicare a nivelului de cultură a populației adulte prin difuzarea unor texte de popularizare a cunoștințelor științifice, cu efect recunoscut în crearea unor domenii ale științei moderne și în înnoirea lexicului literar românesc, este datorată, foarte probabil, lui Petru Maior (Brătescu 1988, 153–157), în acel timp revizor al cărților românești imprimate la Buda.

Pentru această antologie s-au transcris paginile 1–27.

[1] Bene Ferenc, Francisc Bene, sau, românizat, Frățilă Bene (10 octombrie 1775–2 iulie 1858), medic maghiar.

[2] Tip.: Iener Aduard. Se referă la Edward Jenner (1749–1823), medic englez, renumit pentru descoperirea unui vaccin contra variolei.

[3] Nume al Indiei.

[4] Alsacia, provincie a Franței.

[5] Magh. *kék-gálickő* 'sulfat de cupru; piatră vânătă'.

[6] Magh. *fehér-gálickő* 'sulfat de zinc'.

[7] Lista cuprinde numele unor medici, igienişti sau botanişti englezi care au continuat cercetările întreprinse de Edward Jenner; între aceştia: William Woodville (1752–1805), George Pearson (1751–1828), Charles Rochemont Aikin (1775–1847), Robert John Thornton (1768–1837), John Ring (1752–1821), John Coakley Lettsom (1744–1815), Astley Paston Cooper (1768–1841), James Bryce (1766–1826), Robert Willan (1757–1812). Intră în listă și nume ale unor medici mai puțin cunoscuți, autori ai unor lucrări, tipărite între 1798 și 1801, utile pentru istoria obținerii și testării vaccinului contra variolei: William Simmons, William Fermor, John Glover Loy, John Addington, J. Cooper.

[8] Lista cuprinde numele unor medici de expresie franceză (francezi sau elvețieni) care au continuat cercetările întreprinse de Edward Jenner; între aceştia: François-Philippe Oberkamp (1749–1793), François Colon (1764–1812), Henri-Marie Husson (1722–1853), Jean-Noël Hallé (1754–1822), Louis Valentin (1758–1829), Louis Odier (1748–1817).

[9] Lista cuprinde numele unor medici, farmaciști sau naturaliști de expresie germană (nemți, austrieci, elvețieni, danezi, italieni sau francezi, ultimii trăind o vreme în Austria), care au continuat cercetările întreprinse de Edward Jenner; între aceştia: Jean de Carro (1770–1857), Aloys de Careno (1766–1810), Jean-Godefroy Bremser (1767–1827), Guillaume-Rodolphe-Chrétien Wiedemann (1770–1839), Charles-Gustave Himly (1772–1837), Theodor Georg August Roose (1771–1803), Ernest-Louis Heim (1747–1834), Frédéric-Benjamin Osiander (1759–1822), Bernhard-Christophe Faust (1755–1842), Chrétien-Frédéric Buchholz (1770–1818), François-Joseph Hunauld (1701–1742).

[10] Luigi Sacco (1769–1836), medic și igienist italian.

PETER VILLAUME, *PEDAGOGHIA ȘI METODICA*

Apărută la Buda, în 1818, cartea are format *in-8°* (19 x 12 cm) și cuprinde [12] f. + 340 p. + [14] f.; primele și ultimele foi nefiind numerotate. Tiparul este negru, cu 29 de rânduri pe pagină. Pe verso-ul foi de titlu apare scris un motto: „Omul numai prin creștere va fi om”, semnat de Petrovici, iar pe a doua foaie liminară întâlnim dedicația către Nicolae Popovici, finanțatorul tipăririi, semnată de „prefăcătorul” Naum Petrovici, urmată de o prefață a acestuia intitulată *Cătră cetitoriu*. Pe ultimele 14 foi nenumerate este consemnată „Însemnarea cinstițiilor prenumerați la cartea aceasta”.

Lucrarea a fost tradusă după originalul german *Praktisches Handbuch für Lehrer in Bürger- und Landschulen* (Dessau, 1781), al lui Peter Villaume (1746–1806), teolog și pedagog german de origine franceză. Acesta își scrisese inițial textul în franceză, pe care îl traduce apoi în germană. Traducătorul, Naum (Antoni) Petrovici, se făcuse cunoscut, mai întâi, prin tipărirea unor volume de poezii omagiale, cum ar fi *Versuri celui de înalt și bun neam născutului domnului Uroș Ștefan Nestorovici* (Buda, 1815) și *Versuri celui de bun neam născutului domnului Atanasie Grabovski* (Buda, 1816).

Considerat unul dintre primele tratate moderne de pedagogie tipărite în română, acesta oferă o serie de îndrumări practice privind activitatea didactică a dascălului, teorii despre educația morală, metode pentru predarea diverselor discipline de studiu, autorul acordând o atenție deosebită atitudinii dascălului în relația cu școlarul. De remarcat că definiția pe care o dă Naum Petrovici în prefață pedagogiei este o ilustrare a „curentului filantropist și a concepției pestalozziene” (Cimpoieș-Dimulescu 1974, 101). Există mărturii că acest volum s-a bucurat și de aprecierea lui Ion Creangă, care deținea un exemplar adnotat, precum și a lui Mihai Eminescu.

S-au mai reprodus fragmente din această scriere în *Fugariu* 1970, III, 26–33, și în *Fugariu* 1983, II, 357–366.

Fragmentele de text transcrise aici sunt cuprinse în următoarele pagini: f. [1]–[8]^v, p. 39–60.

[1] Naum Petrovici fusese numit în 1816 perceptor al Deputăției fondurilor școlare naționale de rit ortodox, instituție înființată în 1812 prin rescript regal, sub conducerea lui Uroș Nestorovici.

[2] Nicolae Popovici, director al școlilor naționale neunite din districtul Cenadului, a sprijinit material tipărirea cărții.

[3] Cenad (j. Timiș).

[4] Organ administrativ creat în 1724, subordonat Cancelariei aulice ungare de la Viena.

[5] Democrit nu este atenian, ci din colonia ionică Abdera; este vorba, de fapt, despre Diogene cinicul „nerușinatul” (vezi și Fugariu 1983, II, 358).

[6] Amfion, în mitologia greacă, fiul lui Zeus și al Antiopei, avea o liră fermecată la acordurile căreia până și pietrele se puneau, vrăjite, în mișcare.

[7] În mitologia greacă și în mitologia romană, Apolo sau Apollo reprezintă zeul zilei, al luminii și al artelor, protector al poeziei și al muzicii, conducătorul corului muzelor, personificare a Soarelui.

[8] Nestor, un mare învățat și strateg de război.

[JOACHIM HEINRICH CAMPE], *CĂRTICICA
NĂRAVURILOR BUNE PENTRU TINERIME*

Tradusă din limba germană de Moise Fulea și tipărită la Sibiu, în tipografia lui Ioan Bart, în 1819, *Cărticica* însumează [2] file + 146 de pagini, în format *in-8°* (17,5 x 11 cm). Pe filele nenumerotate de la început se află sumarul (*Cuprindere*).

Originalul este lucrarea scriitorului și pedagogului german Joachim Heinrich Campe (1746–1818), intitulată *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen* (Dessau, 1777). O traducere anterioară în limba română a mai oferit Constantin Ionovici, *Bunele năravuri*, 1813, ms. rom. BAR 1618 (Duțu 1972b, 38; Anton 2005, 229–262). O altă traducere ulterioară, sub titlul *Moralul copiilor*, a publicat G. Panaiotescu, la Craiova, în 1856.

Menționăm că din J. H. Campe s-a mai tradus în română *Descoperirea Americii, o carte foarte folositoare*, tomul I, Buda, 1816, text cuprins în antologia de față.

Traducătorul cărții din 1819 este Moise Fulea (1787, Ludoș, j. Sibiu – 14/26 noiembrie 1863, Sibiu), care a deținut, pe lângă funcția de protopop, și pe cea de director al școlilor românești din Transilvania, urmând lui Dimitrie Eustatievici (1786–1795), Radu Tempea (1795–1808) și Gheorghe Haines (1808–1814). În această ultimă calitate, Fulea va depune eforturi pentru dezvoltarea învățământului, devenind și autorul unor cărți didactice, precum: *Bucoavnă de normă cu slove românești și latinești*, Sibiu, 1815, 1820; *Bucoavnă sau cărticică de nume pentru trebuința pruncilor românești neuniți din Ardeal*, tradusă din germană după *Abecedarul nemțesc pentru școlile orășenești*, și apărută la Sibiu, în 1826; *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime*, cu două ediții, în 1819 și 1837, numele traducătorului fiind menționat doar în ediția a II-a (Ghibu 1916, 261).

Organizată în patru capitole, numite „dialoguri”, cartea lui Campe propune „un set de reguli socio-morale elementare și necesare fiecărui individ pentru a deveni un cetățean al «marelui imperiu»” (Aldea 2017). Sub aspectul traducerii,

sunt de reținut glosările sinonimice marcate parantetic prin semnul grafic paranteze rotunde, multe dintre acestea inexistente în textul german: *cărticica de zi* (*diarium*), *doctrina* (*învățătura*), *serenat* (*deșteptat*), *dialog* (*vorbire*), *promenad* (*spațir*) ș.a.

Am transcris în antologia de față p. 1–41.

[1] Numeroase cuvinte presupuse a fi mai puțin cunoscute aparțin vocabularului de bază al limbii române și sunt explicate în versiunea românească prin echivalente sinonimice latinești: *cărticica* [...] *de zi* (*diarium*), *teiu* (*tilia*), *săracul* (*miser*), *nime* (*nemo*), *să* [...] *închidă* (*claudere*), *întâmplare* (*casus*), *otravă* (*toxicum*), *prunc* (*puer*), *bulbuc* (*glebula*), (*negligens*) *leneș*, (*disipator*) *răsipatoriu* etc. Remarcăm în cazul ultimelor două exemple, apreciate drept forme învechite de limbă, topica inversă a termenilor, și anume explicația se plasează înaintea termenului explicat. De asemenea, se cuvine subliniat că toate exemplele consemnate aici sunt inexistente în textul german.

[2] Nu puține sunt cuvintele explicate prin elemente lexicale în general cunoscute sau cu circulație locală: *fără de Dumnezeu* (*credință*), *negoțitoriu* (*negoțiator*), *inima* (*sufletul*), *ș-au venit în fire* (*s-au descebaluit*), *bucurie* (*chef*), *de nemic* (*sau rău*), *averile* (*bunurile*), *grijitori* (*păstrători*) etc.

[3] În cazul unor împrumuturi latino-romanice, glosele sunt redată prin cuvinte general cunoscute sau cu circulație regională: *ocupație* (*lucru*), *doctrina* (*învățătura*), *dialog* (*vorbire*), *infirmit* (*bolnavi*), *promenad* (*spațir*) etc.

[4] În sumar titlul capitolului apare modificat: *Despre datoriile cătră noi înșine și cu adevărat*.

[5] Prin secvența textuală explicativă, înregistrată și în textul german, se facilitează înțelegerea contextului discursiv, dar și empatia cu eroii cărții.

[6] Cuvinte cu circulație regională sunt explicate prin corespondente tot regionale, ieșite astăzi din uz: *au fost fefelit* (*celuit*) etc.

[7] Cuvinte împrumutate adaptate sistemului limbii române sunt explicate prin elemente lexicale general cunoscute: *nupție* (*nuntă*), *a mendica* (*cerși*) etc.

[8] Semnalăm glosarea lat. *indusium* prin rom. *cămașe*.

[9] Formă regională a verbului *a cere*.

[10] Formă uzuală în epocă pentru a denumi capitala Regatului Unit, Londra.

VASILE GHERGHELI DE CIOCOTIȘ,
OMU DE LUME

Publicată la Viena, în 1819, în tipografia lui Dimitrie Davidovici, cu grafie latină etimologizantă, cartea are XVI p. + 149 p. + [2] p., format *in-8°* (20 x 12 cm). Titlul extins este *Omu de lume sau sontice regule cuviinței, grației, mai alesului mod a vieței și a adevăratelor blândeță spre întribuințarea tenerimei românești*. Autorul, Vasile Ghergheli de Ciocotiș, scris în ortografie maghiară pe foaia de titlu, Vasile Gergely de Csokotis (1794–1846), este un maramureșean, absolvent de teologie („teolog absolut din Diecezul Muncaciului”), care, pentru a-și promova sistemul ortografic latinizant, inspirat din cel al lui Petru Maior, dar puțin simplificat (vezi Boerescu 2014, 316–318), recurge la o stratagemă: inserarea micului îndreptar ortografic într-o prelucrare a unui cod al bunelor maniere, cunoscut în epocă. Este vorba despre lucrarea în germană a lui Gottfried Immanuel Wenzel (1754–1809), intitulată *Mann von Welt, oder dessen Grundsätze und Regeln des Anstandes, der Grazie, der feinen Lebensart, und der wahren Höflichkeit, für die verschiedenen Verhältnisse der Gesellschaft*, Wien, Anton Doll, 1801. Identificarea originalului, pe baza unei ediții din 1817 a cărții lui G. I. Wenzel, îi aparține lui Șerban Cioculescu (Cioculescu 1969, 8; reluat în Cioculescu 1973, 45–48). Altă opinie fusese exprimată anterior de Alexandru Duțu (Duțu 1968, 313), și acceptată de Al. Piru (Piru 1977, 533), care găsesc modelul *Omului de lume* în scrierea lui Adolf Knigge, *Über den Umgang mit Menschen* (Hannover, 1788). Mult mai amplă, cartea acestuia din urmă constituie, probabil, o sursă de inspirație pentru G. I. Wenzel.

Lucrarea lui Ghergheli conține, la început, un set de reguli ortografice și corespondențe, grupate sub titlul *Scurtă îndireptare a zicerei afară sau pronunțării literelor dacoromânești*. Se dă și versiunea în latină a acestor reguli, mai extinsă decât cea în română. Normele propuse, uneori inconsecvente, sunt relevante pentru încercarea de adaptare a unor semne diacritice. Semnificativ este, de asemenea, capitolul VI, *Cultura limbei și*

a *graiului*, o pledoarie înfocată pentru romanitate și latinitate. El constată „lipsa culturii limbei” și stabilește o serie de reguli imperioase, precum: necesitatea exprimării corecte din punct de vedere gramatical, evitarea de „a mesteca în limba românească cuvinte străine”, sau „despre tonul grăirei” și acuratețea stilului, toate acestea având caracteristicile unui adevărat „îndreptar” al limbii de la începutul secolului al XIX-lea (Dușu 1972b, 39; Aldea 2015, 177). De remarcat că Ghergheli citează cu onestitate lucrarea lui Petru Maior, avută ca model și apărută în același an la Buda: *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi*.

Fragmente din *Omu de lume* au mai fost reproduse în culegerea *Școala Ardeleană* (Fugariu 1970, III, 98–108, reluate în Fugariu 1983, II, 497–509).

În antologia de față s-au transcris după ediția princeps paginile I–XVI, 1–14, 69–74.

[1] Finanțatorul cărții este Gheorghe Constantin Darvari, cunoscut întreprinzător aromân din Viena.

[2] Fragmentul de text în limba latină corespunde aproximativ capitolului ortografic în limba română. Pasajele care cuprind notele explicative, de exemplu, nu se regăsesc în textul românesc, pe care le redăm în traducere în note.

[3] Alograful ș, în forma sa actuală, prin adoptarea sedilei franțuzești, este creația lui Ghergheli (Boerescu 2014, 318).

[4] Trad.: Nota 1. Consoanele *d*, *t* și *n* puse înaintea vocalelor moi *i* și *e* au pronunțare muiată, ex.: *de tine*. În rostire sunt foarte asemănătoare cu grupul de litere *gn* din franceză, în cuvinte precum *mignon*, *compagnon* etc., cu *gn* din italiană, în *agnello*, *legno*, sau cu *gy*, *ty* și *ny* din maghiară.

[5] Trad.: Nota 2. Particula disjunctivă *au*, în latină *aut*, și persoana a treia plural a verbului *am*, atunci când este întrebuințată ca auxiliar, se pronunța așa cum rostește poporul francez, ca pe un *o* lung, ex.: *au venit el*, *au venit ei* se zice *o venit el*, *o venit ei*.

[6] Trad.: Nota 3. Pronumele personale relative *mă* și *se* adăugate la verbul auxiliar *am* pierd ultima parte prin eliziune, ex.: *mă am dus* se citește și chiar se și scrie *m-am dus*.

Chiar dacă e adevărat că aceste ultime trei puncte sunt valabile pentru că așa se spune în popor, e întotdeauna mai bine ca ele să fie pronunțate în mod precis separat. Las deoparte pe toate celelalte din *Elementa linguae Daco-Romanae seu Valachicae*, a prealuminatului domn Șincai, sau mai amănunțita *Ortografie latino-valahă* a precacinstiului Petru Maior de Diciosânmartin, tipărită la Buda, în 1819, căci nu pot fi învățate decât prin folosirea lor concretă.

[7] Se referă la lucrarea lui Gheorghe Constantin Roja, *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sânt literele românilor ceale vechi*, apărută la Buda, dar indică greșit anul: 1813 în loc de 1809. Avea, probabil, în vedere și lucrarea unui alt aromân celebru, Mihail Boiagi, *Gramatica română sau machedonovlahă*, apărută la Viena, în 1813.

[8] Referirea este la § 5, intitulat *Întrarea romanilor în Dachia spre a lăcui acolo*, din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior.

[SIMON-ANDRÉ TISSOT], *TRACTAT DESPRE
VINDECAREA MORBURILOR*

Manuscrisul autograf redactat de Samuil Vulcan (BAR Cluj ms. rom. 563), format *in-4°* (38,5 x 24 cm), are 28 de fascicule de câte 6–24 de file, cumulând 542 de pagini, dintre care unele sunt nescrise. Actualmente, lucrarea nu se păstrează integral. Textul este redactat pe jumătatea din stânga a fiecărei foi, parțial cu caractere chirilice (până la capitoul 6, inclusiv, și de la capitoul 26 până la final), parțial cu alfabet latin (celelalte capitole păstrate, dar și unele cuvinte latinești folosite în restul textului), făcându-se resimțite influențele scrierii etimologizante, promovată de Școala Ardeleană. Versiunea în limba română a fost datată în jur de 1800–1806 (Pervain 1974, 13), iar, mai sigur, pe la 1820–1830 (Ursu 1962, 63; Soare 2006, 95), datorită aspectelor de grafie și de limbă.

Rămas inedit până în prezent, manuscrisul a fost descris de Iacob Radu (1923, 47), iar apoi a mai fost semnalat și analizat pe scurt de Florian Dudaș (1996, 102–104). Manuscrisul a fost considerat, la un moment dat, „tributar unei cărți suedeze” (Ghișe–Teodor 1972, 241), pomind, probabil, de la un pasaj din text în care se vorbește despre niște cărți care „încă nu s-au scos de pre limba svedească” sau de la menționarea unor nume de medici de aceeași origine.

Textul este, așadar, o traducere a lui Samuil Vulcan după lucrarea celebrului medic elvețian Simon-Auguste André Tissot (1728–1797), intitulată *Avis au peuple sur sa santé, au traité des maladies les plus fréquentes*, tipărită la Lausanne în 1761, așa cum a demonstrat Iosif Pervain, pe baza unui comentariu detaliat și pertinent (Pervain 1974, 13, 6). De precizat că istoricul literar clujean optează pentru un alt titlu al traducerii, și anume *Sfat poporului*, care apare chiar într-un pasaj din lucrare, calchiind originalul: „Titlul *Sfat poporului* nu e isprava unei fantazii carea m-ar face să cred cum că cartea aceasta o să fie o unealtă de casă, carea se va afla în casa fieștecărui țăran”. Titlul actual al manuscrisului aparține traducătorului.

Autorul traducerii, Samuil Vulcan (1758–1839), episcop de Oradea începând din 1806, s-a remarcat și ca un promotor al culturii și al educației. Cunoștea, pe lângă limba latină, franceza, italiana, germana și poloneza. Activitatea sa de scriitor se reflectă într-o serie de manuscrise, dintre care unele i-au fost atribuite pe baza analizelor paleografice, întrucât ele au rămas nesemnate; între acestea se numără și cea mai veche lucrare aparținând genului dramatic în limba română, *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*, deși paternitatea acesteia este încă disputată. Lucrarea de față se înscrie în direcția generală de popularizare a cunoștințelor științifice și în eforturile episcopului de educare, ancorate în nevoi imediate și având scopul pragmatic de luptă cu mortalitatea, cu bolile care făceau adeseori ravagii în epocă și de îmbunătățire a traiului poporului. Astfel, el a pledat pentru introducerea vaccinului antivariolic, tipărind în 1823 o circulară *Despre vărsatul de vacă*.

Este de remarcat că, pentru echivalarea unor termeni de specialitate, Vulcan apelează atât la termeni populari și dialectali, cât și la unele neologisme de proveniență latină, precum *dietă*, *licvor*, *puls*, *temperament*, *umori* etc. (vezi și Ursu 1962, 63). Din punctul de vedere al structurii, lucrarea cuprinde o introducere, 32 de capitole și o anexă. Față de original, lipsesc capitolele 11, 20, 21, 22 și 33. În ceea ce privește conținutul, introducerea reprezintă un amplu manifest pentru „împoporire”, atrăgând atenția asupra scăderii demografice din țară, asupra cauzelor acesteia și asupra unor posibile măsuri. Este justificată, astfel, și necesitatea scrierii cărții, prin acest discurs ce surprinde esența preocupărilor episcopului. Capitolele discută, apoi, unele aspecte generale referitoare la sănătate și o la serie de boli (probabil cele mai frecvente), cu simptomele lor, explicațiile cauzelor și sfaturi pentru vindecare, în anexă fiind descris modul de preparare a leacurilor indicate pe parcurs.

Am optat pentru transcrierea în această antologie, în premieră, a următoarelor fragmente: p. 1–24, 313–336, precum și p. 531, 537–538, 540, cuprinzând rețete ale leacurilor indicate în fragmentele anterioare editate.

[1] Marginal, apare ca exprimare alternativă pentru formularea anterioară: *de carea eu cred că mai mulți se supun.*

[2] Lateral, se dă o completare: *după ce nemica altă nu ș-au agonisit.*

[3] Marie Fouquet (1590–1681), autoare de texte medicale, cunoscută și pentru actele sale caritabile.

[4] Nils Rosén von Rosenstein (11 februarie 1706–16 iulie 1773), medic suedez, profesor de medicină, botanică și anatomie la Universitatea din Uppsala, medic personal al regelui Suediei.

[5] Gerard van Swieten (7 mai 1700–18 iunie 1772), medic de origine olandeză care a profesat în Austria. În 1745, devine medicul personal al împărătesei Maria Tereza.

[6] Termen științific pentru cancerul de col uterin.

[7] Denumire pentru *Ruta graveolens*, plantă erbacee aromatică, cu întrebuințări în medicină, originară din sudul Europei.

[8] *Juniperus sabina*, popular *cecină de negi* sau *sabină*, arbust rășinos, din aceeași familie cu ienupărul, ale cărui frunze are proprietăți medicinale.

[9] Ambră, în lat. *succinum*; se regăsește și sub denumirea de *electrum* sau *succinum electrum*, fiind un ingredient utilizat frecvent în medicina populară.

[10] Probabil fenol, acid fenic, compus organic folosit în farmacie.

[11] Plantă din familia feniculului; *hippomarathrum* e un gen din familia Apiaceelor, dar sintagma se referă mai degrabă la planta numită *Seseli hippomarathrum*, din aceeași familie cu *Seseli foeniculum*.

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA, *CHEMARE
LA TIPĂRIREA CĂRŢILOR ROMÂNEŞTI*

Tipărită la Buda, în 1821, cu „tipariul Crăieştii Universităţii a Ungariei”, cartea are format *in-16°* (18 x 12 cm) şi conţine 30 p. + o planşă. La început se publică o *Înştiinţare* privind lista cărţilor necesare în cadrul Preparandiei arădene, precum şi a celor pe care autorul însuşi le are pregătite deja pentru tipar. Urmează un îndemn patetic la sprijinirea tipăririi cărţilor didactice şi de altă factură, convins că „fără cunoştinţa acestora, tot omul, sub lumina soarelui, este orb cu sufletul”. În viziunea lui Diaconovici-Loga, factorii esenţiali în optimizarea procesului de educare îl constituie instruirea dascălilor, întemeierea şcolilor şi difuzarea cărţilor, ca mijloace imperativ necesare pentru ridicarea gradului de civilizaţie a populaţiei şi cultivarea valorilor morale: „Spre luminarea neamului sânt de lipsă, mai departe, cărţi; acestea trăbuie tipărite, care cu cheltuială se face”. Pledoaria pentru o adevărată „morală a datoriei” (Stroe 2017, 26) este exemplară. Este motivul pentru care cărturarul bănăţean face un apel călduros la susţinerea acestei acţiuni benefice, altruiste, cu condiţia ca toţi cei care au posibilitatea „să se îndure a se prenumăra, adecă, preţul tipăririi a-l plăti înainte”. Ne aflăm în faţa unui autentic „manifest-programatic”, cu o strategie a emancipării presei şi a publicării cărţilor de interes naţional prin intermediul unor contribuţii comunitare (Măgărin 2015, 3).

Partea a doua a cărţii cuprinde un grupaj de „versuri pentru îndreptarea tinerilor” (p. 16–30), în care sunt inserate 49 de poezii scurte moralizatoare, convenţionale, fără veleităţi artistice, dar degajând aceeaşi prospeţime şi încrederea că „numai o limbă firea ne trimisă”.

Fragmentar, textul a fost editat în Fugariu 1983, II, 564–568.

Transcrierea integrală a textului de faţă a fost efectuată după exemplarul digitalizat postat de Biblioteca Naţională din Viena, având cota 78.Cc.302.

VASILE POPP, *DESPRE APELE MINERALE*

Apărută la Sibiu, în Tipografia lui Ioan Bart, în 1821, cartea, de format *in-8°* (18 x 11,5 cm), are [2] f.+ 36 p. Textul a fost editat integral de Rusu 1935, după exemplarul „unic aflător în biblioteca liceului Honterus din Brașov”, lucrarea constituind teza de doctorat în medicină și chirurgie a editorului. Considerată „prima lucrare medicală științifică scrisă de un medic român din Ardeal în limba maternă”, cartea marchează „începutul literaturii științifice medicale românești din Principate”, reprezentând primul tratat românesc de balneologie (Bologa 1927, 30). „Scopul meu iaste binele comun, nu slava, nu cinstea a mă vedea și eu învățat” – precizează autorul în cuvântul către *Cinstiții cetitori*. O carte inedită, ce răspunde intenției elitei medicale a timpului de a realiza o toponimie medicală, dar care, într-un fel, continuă cercetările asupra proprietăților curative ale apelor minerale, întreprinse, în zona Neamț, de Andreas Wolff, între anii 1780 și 1794, la cererea lui N. Rosetti-Roznoveanu. În *Concluziunile* referatului bunului de tipar al tezei lui Sextil Rusu, referenții, dr. D. Michail și coordonatorul tezei, dr. V. Bologa, subliniază valoarea științifică a cărții lui Popp, atât în privința tratatului de hidrologie, cât și în descrierea diverselor varietăți de ape minerale, apreciind terminologia medicală „curat românească”, precum și limba și stilul lucrării, caracterizate „printr-o deosebită claritate, frumusețe și puritate românească” (Rusu 1935, 27).

La granița dintre iluminism și romantism, Vasile Popp – unul dintre puținii medici români ardeleni cu titlu de doctor în filosofie și medicină al Universității din Viena – a fost un polihistor. La Brașov (1817), este medicul românilor din Șchei. În Iași (1820), preia direcțiunea seminarului de la Socola. Revenit la Brașov (1821), continuă să exercite profesia de medic și se ocupă în paralel de arhiva bisericii Sf. Nicolae; asistă *ut benevolens auditor* la examene, studiază istoria, traduce cartea profesorului vienez Raphael Johann Steidele, *Lehrbuch von der Hebammenkunst (Manual pentru arta moșitului)*, și prefățează, în 1827, la rugămintea acestuia, ediția a doua a *Psaltirii în*

versuri a lui Ioan Pralea, text considerat o adevărată schiță a istoriei literaturii române, iar prin elogiul adus limbii latine, un act de nobil patriotism. În primăvara anului 1829, ocupă prin concurs postul de *physicus cameralis* al domeniului Zlatnei, calitate în care a încercat eradicarea maladiilor epizootice, crearea de farmacii, introducerea vaccinului antivariolic, a cursurilor de *Politia Medica* etc.

În antologia prezentă s-au reprodus paginile 1–36.

[1] „Divinitatea nu dăruiește binefaceri. [...] Ce să mai spunem despre izvoarele cu ape vindecătoare? Ce să mai spunem despre apele fierbinți care țâșnesc chiar pe țărmul mării?” (trad. de Ioana Costa).

[2] Claudian (Claudius Claudianus), poet latin (c. 370–408). Versurile sunt preluate din *Carmina Minora*, 26, v. 83–88: „Părintele lumii, care măsoară veacurile cu aștrii. / Ți-a dat un loc de cinste printre lucrările sale, / Și fiindu-i milă de slăbiciunea trupului nostru, / A poruncit să iasă din pământ ape de leac / și râul ce-a țâșnit din munții desfăcuți / S-oprească fuiorul crud al sorții”.

[3] Variantă pentru *Hercule / Heracle(s)*.

[4] Mehadia, localitate în județul Caraș-Severin, al cărei nume provine din latinescul *Ad Medium*, cu semnificația de „la mijloc”. În proximitate se află Băile Herculane.

[5] Este vorba despre Băile Herculane. În anul 101, în drum spre cetățile dacice din Munții Orăștiei, romanii descoperă apele termale din zonă, punând piatra de temelie a ceea ce avea să se numească *Thermae Herculanae (Ad Aquas Herculi Sacras ad Mediam)* (Băile Sfinte ale lui Hercules de la Mehadia). Aici sunt construite apeducte, băi, monumente, statui închinat lui Hercules, lui Aesculap și Hygieniei, iar aristocrația romană descinde la tratament, mulțumind divinităților, prin tabule votive, pentru vindecare. Într-una dintre acestea, al cărei conținut este reprodus de către V. Popp, a fost aflată, la anul 153, prima atestare documentară a celei dintâi stațiuni balneo-climaterice de pe teritoriul României.

[6] „Aurelius Muncianus, bărbat de rang înalt, guvernator al provinciei Raetia, a ridicat această statuie a lui Hercule cu postament, pentru sănătatea sa și a familiei sale, prin grija lui

Gerontius". Pasquale Garofalo (Paschalis Caryophyllus), fl. c. 1734–1746, a publicat două cărți despre apele minerale de la Herculane: *De Thermis Herculanis nuper in Dacia detectis. Dissertatio epistolaris*, Viennae, 1737 (unde este citată inscripția); *Dissertatio de usu et praestantia thermarum herculanarum; quae nuper in Dacia Traiani detectae sunt. Epistola altera*, Mantua, 1739.

[7] Trimiterea corectă: *Odyss<eea>*, VIII, v. 248–249: „Ne plac întotdeauna / Benchetuirea, cântecul și hora / Și schimb de haine, calde băi și patul” (trad. de George Murnu).

[8] Instrument de stabilire a temperaturii, gradat după unitățile de măsură propuse de fizicianul german Gabriel Fahrenheit, în 1724. Pe această scară, punctul de solidificare a apei este -32° , iar cel de fierbere, $+212^{\circ}$. În zilele noastre, scara Fahrenheit mai este utilizată în SUA și în alte câteva țări. În rest, ea figurează pe multe termometre în tandem cu gradele Celsius.

[9] Referire la episodul din Vechiul Testament (Ieșirea, capitoul 2), care relatează abandonarea în apele Nilului, într-un coș de papură uns cu catran, a copilului născut de una dintre fiicele lui Levi.

[10] În tradiția hindusă, „baia sfântă”, celebrată cotidian, înainte de răsăritul soarelui, în apele sacre ale Gangelui, ar ajuta sufletul să atingă, după moarte, Nirvana.

[11] „Numai experiența poate oferi cunoștințe exacte asupra proprietăților unei ape minerale; numai ea poate face cunoscute efectele bune ce se lasă așteptate în cutare sau cutare maladie” (trad. n.) Antoine François de Fourcroy, chimist și om politic francez (1755–1809). Printre operele sale cităm: *Analyse chimique de l'eau sulfureuse d'Enghien* (1788) și *Traité complet des eaux minérales de France* (1792).

[12] Jean-Louis Alibert, medic francez (1768–1837). Oferă în premieră o descriere sistematizată a numeroaselor boli cutanate (*Arbres des Dermatoses*), fiind considerat părintele dermatologiei din Franța. Ca urmare a interesului pentru terapia generală, îi apare, în 1804, *Les Éléments de thérapeutique et de matière médicale*, lucrare ce cunoaște, până în 1826, cinci reeditări. Traducătorul român se referă la cea de a doua ediție: *Nouveaux éléments de thérapeutique et de matière médicale, [suivi d'un nouvel essai sur l'art de formuler et d'un précis sur*

les eaux minérales les plus usitées], [Second édition; revue, corrigée et augmentée], Crapart, Caille et Ravier (Paris), 1808, 2 vol.

[13] Arpatak – denumirea maghiară a satului Araci, localitate situată în partea sud-vestică a județului Covasna, aparținând comunei Vâlcele, la poalele Munților Bodoc.

[14] Elopatak, fosta colonie romană Aquarium Vivarum, actualmente Vâlcele, localitate recunoscută până astăzi pentru apele feruginoase, hidrocarbonate, calcice, magneziene și natural carbogazificate, cu efecte în tratarea afecțiunilor gastrice.

[15] Se referă la teza medicului transilvănean Benjamin Barbenius, *Dissertatio de haemorrhoidibus vesicae* (Tyrnaviae, 1777).

[16] Dositei Filitti (1734–1826), prelat ortodox.

[17] Probabil o eroare de interpretare în tipografie: limba latină nu admite finale în consoană geminată, forma *tatt* nu există ca atare, nici nu este posibilă în interiorul cuvintelor latine. Este posibilă o contaminare în manuscris a grafiei latine cu slove chirlice, astfel segmentul *tt* ar corespunde unui *m*, în acest caz, lecțiunea ar fi *inscripta haec dum fons gnaros tam una recepit* „s-au scris acestea, întrucât fântâna i-a primit pe cunoscători așa deopotrivă”.

[18] Gaspard Collin (latinizat: Casparus Collinus), numele real: Caspar Ambiel din Loèche (c. 1520–1561), medic și farmacist din Sion (Elveția). A colaborat cu Josias Simler care i-a publicat *De Sedunorum thermis et aliis fontibus medicatis liber* ca anexă la lucrarea sa *Descriptio Vallesiae et Alpium* (Zürich, 1574). Traducere: „În orice izvor tămăduitor vrei să te scalzi, / Citește aceste mici versuri să-ți fie de folos, / Ascultă sfatul medicilor să fii mai sănătos / Și să nu-ți lipsească nisipul sângeriului din Tajo, / Mai înainte de-a intra în apele peoniene, / curăță-ți trupul la vremea potrivită, / și în primul rând, când vii, nu sta toată ziua, / ci o clipă trecătoare să-ți fie mare cât o zi”.

*CULTURA ALBINELOR SAU ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE
ȚINEAREA STUPILOR ÎN MAGAȚINURI*

Tipărită la Buda, în 1823, cartea are format *in-8°* (19 x 12 cm) și cuprinde 180 p. + [2] f. nenumerate + o planșă. Primele 8 pagini sunt numerotate cu cifre romane, iar restul, continuativ, cu cifre arabe. Tiparul este negru, cu număr constant de rânduri pe o pagină.

Pe spatele foii de titlu este reprodusă rezoluția de imprimare a textului, datată 17 noiembrie 1823, semnată „Georgius Petrovics m.p., libror censor”. Pe ultimele două pagini nenumerate este imprimată *Scurtă arătare despre ceale ce se cuprind în capetele și paragrafurile cărții aceștia*. Planșa finală, la care se face trimitere în textul cărții, pentru a arăta componentele stupului și părțile corpului albinei, se află o gravură semnată „Lenhardt sc. Pest”. Unele exemplare ale tipăririi (precum cel păstrat în fondurile Bibliotecii „Astra” din Sibiu) conțin și o gravură reprezentând portretul lui Ioan Tomici, semnată „Lith. bey Jos. Szakmárey in Ofen” (CRVH, 541), existând deci posibilitatea ca textul să fi cunoscut mai multe tiraje.

Cartea este o traducere și, parțial, o prelucrare a unui text redactat în limba germană (Ursu 1962, 48), datorată, cum se precizează chiar pe foaia de titlu, lui Ioan Tomici (1771–1839), dascăl, asesor consistorial pe lângă eparhia Vârșetului și protopop de Caransebeș. Învățatul bănățean răspundea, prin cele două broșuri publicate în anul 1823 la Tipografia Universității din Buda, această broșură de apicultură și o alta de sericicultură (*Cultura bombițelor sau învățătura despre ținerea și creșterea omidelor sau goangelor de mătăsă*), dezideratelor programului iluminist de ridicare a nivelului de cultură al populației. Traducerile sale sunt însă relativ sărace din punct de vedere neologic (Purdela Sitaru 1994, 184–188) și foarte apropiate de sursa germană sub aspectul fonetic al terminologiei utilizate (Ursu 1962, 48).

Textul a mai fost editat fragmentar în Fugariu 1983, II, 586–591.

Pentru antologia de față au fost transcrise paginile I (1)–18 și 54–65.

[1] *Pildele lui Solomon*, cap. 6, verset 6–7.

[2] Trimiterea se face la detaliile consemnate în desenele aflate pe planșa finală a cărții.

IOSIF BLAȘCOVICI, *CULTURA BOMBIȚELOR*

Tipărită la Buda, în 1823, cartea este în format *in-8°* (19 x 12 cm), având 70 p. Paginilor notate cu cifre romane (I–VIII) le corespund foaia de titlu și o *Înainte-cuvântare*, nesemnată, aparținându-i, foarte probabil, „Protopresviterului Caransebeșului și al c<ns<ns>titiei> Consistorii a Verșețului Asesor”, Ioan Tomici, traducătorul volumului. Deși o opinie personală e formulată în prefață – „Bombițele sânt, după albini, goangele ceale mai vreadnice de luare de seamă. Măcar că, după păreare, mai întâiu putem fi fără de mătăasă decât fără de miare și ceară” –, argumentele economice au întâietate, impunând necesitatea creșterii viermilor de mătase în Imperiu: „nu numai în tot anul o sumă mare de bani în țări streine pentru mătăasă a treace de lipsă va fi, [...], ci încă și toți lăcuiitorii țării de comun și fieștecare deosebi de o agoniseală ușoară și cu bună dobândă împreunată și de hrana cea de toate zilele se vor păgubi”. Destinată în egală măsură „lăcuiitorilor din Crăimea Ungurească” și „școalelor românești din ținutul ei”, *Cultura bombițelor...* propune o dispunere a informației pe capitole (despărțiri) distincte, redactate într-un limbaj accesibil cu precădere agricultorilor: *Întâia despărțire*, privind cultura duzilor (*Despre semănarea, creășterea, împlântarea (sădirea) și ținerea frăgarilor în bună stare*, p. 9–23) și cea de *A doao despărțire*, despre creșterea viermilor de mătase (*Despre cultura bombițelor*, p. 23–70), divizate, la rândul lor, în paragrafe și uzitând interogația pentru o mai bună înțelegere a îndrumărilor practice (*La cultura bombițelor ce iaste de lipsă a se lua în seamă?, Ce iaste somnul bombițelor și de câte ori adorm eale până la închiderea lor? ș.a.*). Multitudinea înlesnirilor și ajutoarele acordate crescătorilor de viermi de mătase, amintite în prefață, reprezintă și seria măsurilor guvernamentale de promovare a industriei de fire: „pretutindenea prin cetăți și prin orașele ceale mari sânt rânduiți înșpectorii și purtători de grijă pentru creșterea frăgarilor, pentru vinderea seminței și cumpărarea mătasei de la supușii țării, de la carii nu numai cu ușor preț semința

bombițelor și, fără nicio plată, plante (sade) de frăgari crescuți și povățuire în grijirea bombițelor în toată vremea se poate căpăta, ci și mătasa cea de la bombițele sale căpătată cu foarte bun preț îndată se poate vinde”. Apariția simultană în Crăiasca Tipografie a Universității din Pesta a unei ediții în limba română a broșurii arhimandritului Ludwig Mitterpacher, *Învățetură despre cultura și creșterea frăgarilor și a viermilor de mătasă pentru întrebuițarea școalelor naționale*, confirmă amploarea fenomenului în Imperiu. Identificarea originalului după care s-a făcut prezenta tălmăcire rămâne dificilă, îngreunată de lipsa accesului la surse.

Cărturarul iluminist Ioan Tomici, născut la Vărădia în 1771, pune titlul volumului într-o corelație cu o altă traducere a sa, din același an, despre albine (*Cultura albinelor sau învățatură despre ținerea stupilor în magașinuri*), ceea ce pare să indice că nu ar fi vorba de o transpunere efectivă, ci de o adaptare. Varianta propusă de traducător pentru denumirea viermelui de mătase, *bombiță* (> lat. *bombyx*, *-ycis*), rămâne printre neologismele cu apariții efemere (Ursu 1962, 48; Soare 2012, 181). Formularea ambiguă din titlu, „tradusă după manipulația cea mai noao”, trimite la lucrarea lui Iosif Blașcovici (Joseph Blaschkowitsch), din 1796, *Gründliche Abhandlung von Entstehung der Seide und ihrer Vortheile, oder Lehre: wie man am leichtesten Seiden erzeugen, und dadurch sich am wohlfeilsten kleiden kann*. În pofida apartenenței la o familie croată ce a produs figuri notabile în cultura Imperiului (Blašković, ramura Ebeczki), autorul ei, Blaskovich József (c. 1770–16 ianuarie 1849, Miskolc, Ungaria) este considerat autor maghiar. Cu o excepție timpurie în latină, lucrările îi sunt redactate în limbile maghiară și germană; și, spre deosebire de rudele sale, nu are publicații în limba croată. Dedicat în totalitate mătăsii și proceselor industriale anexe, studiile l-au făcut cunoscut îndeosebi pentru descoperirea unei metode inovatoare, mai productive, de producere a mătăsii brute. Între acestea se înscriu *Întreagă îndreptare despre modul cel mai folositoriu și mai ușor de a rădica cultura mătăsii*, al cărei original este o foaie volantă în germană, sau *Einladung zu einer mit der verbesserten*

Seiden-Erzeugungs-Methode anzustellenden öffentlichen Probe, Buda, 1 mai 1802.

Fragmente din carte au fost reproduse în Fugariu 1983, II, 592–601. Paginile transcrise în această antologie sunt: 1–52.

[1] Se referă la Francisc I al Austriei (1768–1835), cel dintâi împărat al Imperiului Austriac, Rege al Ungariei și Mare Principe al Transilvaniei.

[2] Titlul original este: Joseph Blaschkowitsch, *Gründliche Abhandlung von Entstehung der Seide und ihrer Vortheile, oder Lehre: wie man am leichtesten Seiden erzeugen, und dadurch sich am wohlfeilsten kleiden kann*, Ofen (Buda), Druck. Univ., 1796.

[3] Termenul *galeță* „gogoasă de mătase” apare pentru prima dată în *Povățuire către economia de câmp* (Buda, 1806), tradusă de Gheorghe Șincai.

LUDWIG MITTERPACHER, ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE
CULTURA SAU CREȘTEREA FRĂGARILOR

Publicată la Buda, în 1823, cartea are 60 p., în format *in-8°* (20 x 12 cm). Este primul manual de sericicultură de la noi, a cărui traducere ar putea fi atribuită lui Petru Maior (Soare 2006, 94). Autorul este arhimandritul Ludwig Mitterpacher (1734–1814), botanist și entomolog maghiar, profesor de istorie naturală la Universitatea din Pesta. Pe lângă principalul său tratat, *Elementa rei rusticae in usum academiaram regni Hungariae conscripta*, Buda, 1779–1794 (Petrik 1890, II, 760), acesta a scris și o serie de volume și broșuri de economie agrară de interes practic. Din același autor, Petru Maior a mai tradus, în 1813, *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet*, iar traducerea aceasta rămăsese, probabil, în tipografia budană după moartea sa. Originalul lucrării de față a fost editat de două ori, în 1805 și în 1813, ambele la Buda. Este posibil ca Maior să fi cunoscut cea de-a doua ediție, intitulată *Unterricht über die Maulbeerbaum und Seidenraupenzucht zum Gebrauche der Landschulen*, Ofen, Gedruckt mit kön<iglichen> hung<arischen> Universitätsschriften, 1813 (vezi și Bodea 1956, 91). O nouă ediție a *Învățăturii despre cultura sau creșterea frăgarilor...* a apărut la Buda, în 1839, cu caractere chirilice.

S-au transcris în această antologie p. 1–29.

[1] Este titlul original prescurtat, scris *Unterricht über Seidenbäumer Cultur*, corect: *Kultur*. Trad.: *Învățătură despre cultura pomilor de mătase (= duzilor)*.

[2] Se referă la lucrarea în germană consacrată culturii mătăsii a lui Iosif Blașcovici, *Einladung zu einer mit der verbesserten Seiden-Erzeugungsmethode anzustellenden öffentlichen Probe*, apărută la Pesta, în 1802.

ALEXANDRU TEODORI, *SCURTĂ ARĂTARE
DESPRE OM*

Textul semnat de Alexandru Teodori apare într-un calendar tipărit la Buda în anul 1824, întocmit de Zaharia Carcalechi și intitulat *Carte de mână împreună cu Calendariul pre anul 1825, carele se cuprinde din 365 de zile, cum și ghenealoghia a împăraților, crailor și a prințipilor din Evropa, și alte folositoare lucruri și istorii. Cu cinci icoane. Prin Zaharia Carcalechi, ferlegherul cărților. Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungar<iei>*. Cartea conține 112 p. (numerotate de la 40) + [4] și este tipărită în format *in-8°* (19 x 12 cm). Carcalechi mai alcătuiuse un astfel de calendar și-l publicase tot la Buda, în anul 1818. Publicații periodice anuale fără mari standarde literare, științifice sau informative, calendarele de acest tip erau destinate mai degrabă satelor și târgurilor, cuprinzând sfaturi cu privire la meșteșuguri și agricultură, pilde morale, fabule, anecdote, ocazional, traduceri, Carcalechi fiind un continuator al strădaniilor Școlii Ardelene de ridicare a neamului prin intermediul cărții, dar într-un orizont cultural mult mai restrâns. Devenit, din 1812, „ferlegher” (editor) al Tipografiei Universității din Buda, are meritul de a fi editat, începând cu 1821, în mai multe serii, periodicul „Biblioteca românească”, prima revistă de literatură în limba română, în care publică *Istoria românilor* de Damaschin T. Bojincă, o *Viață a lui Dimitrie Cantemir*, precum și numeroase portrete de voievozi, cu scopul de a contribui la educarea conștiinței naționale a cititorilor. De pe aceeași poziție întocmește un manual pentru educarea tineretului, publicat în 1826 și intitulat *Povățuitorul tinerimei către adevărata și dreapta cetire*, în esență, o culegere de reflecții preluate din scrierile lui C. Diaconovici-Loga, și două calendare publicate la Buda. Ediția din 1824 cuprinde, pe lângă *Calendariul cu schimbarea timpului*, și o secțiune informativă în care întâlnim *Ghenealoghia împăraților, crailor și a prințipilor*, o serie de cronologii: *Hronologia sfințită, Hronologia politicească*, inventare cu

Târgurile din Țeara Ungurească și din Ardeal sau cu cărțile „ce se află de vândut în crăiască Tipografie a Universității Ungari<e>i din Buda”, precum și o bogată secțiune literară alcătuită din *Istorii mici, Niște fabule, Niște povești, Alte pilde*. Textul reprodus aici integral, *Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui, așezată de dom. doctoru Alexandru Teodori*, se întinde în cuprinsul calendarului de la p. 55 până la p. 80.

La data elaborării acestei lucrări, Alexandru Teodori era încă student al Facultății de Medicină a Universității din Viena, pe care o absolvă în anul 1826, cu teza *Dissertatio inauguralis medica de valetudine literatorum*, în care, „într-o latină ușoară cu stil curgător”, trece în revistă problemele medicale ale literaților, care duc, în general, o viață sedentară. Culege observații din biografia scriitorilor celebri și le interpretează din punct de vedere medical, avansând diagnostice și propunând recomandări terapeutice de ordin mai degrabă general, cum ar fi: ferirea de excese, regim și dietă, aer curat, gimnastică, somn suficient (Crăiniceanu 1907, 30). De asemenea, în 1825 lucrează, împreună cu fratele său Ioan Teodorovici-Nica, la acea dată suplinitor, după moartea lui Petru Maior, al postului de cenzor și corector al cărților românești de la Tipografia Universității din Buda, la redactarea și revizia finală a *Lexicomului* de la Buda, finalizând cu succes tipărirea acestuia. Moare la 6 august 1875, după o activitate îndelungată și rodnică de medic primar la spitalul din Roman.

Din punctul de vedere al istoriei literaturii medicale românești, studiul lui Teodori este de o importanță deosebită, fiind, așa cum remarca N. A. Ursu, unul dintre primele texte de anatomie în limba română (Ursu 1962, 65), ceea ce-l face să fie unul dintre reperele importante în procesul de formare a terminologiei medicale românești. Astfel, lingvistic, textul se remarcă prin încercările de preluare a terminologiei medicale specializate din limbile greacă și latină și adaptarea ei la limba română. Ursu remarcă opțiunea pentru termenii de circulație universală, unii dintre ei la prima atestare în limba română, pentru cei mai mulți autorul notând în paranteze echivalentele lor grecești: *aortă* (ἀορτή), *cranioscopie* (κρανιοσκόπια), *miologhie* (μωλογία), *nevrologhie* (νευρολογία), *organ*

(*ὄργανον*), *osteologie* (ὄστεολογία), *pericardion* (περικάρδιον), *plevră* (πλευρά), *por* (πόρος), *schelet* (σκελετόν). În afară de acești termeni, mulți dintre ei influențați formal de limba greacă, întâlnim și termeni de proveniență latină, uneori cu aspect fonetic influențat de pronunția germană: *contractie*, *dilatație*, *glandă*, *supstanție*, *țeleritate*, *țirculație* (a sângelui) și alții. Întâlnim de asemenea, conform unei tendințe generale în epocă, unele calcuri: pentru „articulație” Teodori folosindu-l pe *legătură*, pentru „auricul” – *ureche* (a inimii), pentru „placentă” – *plăcintă* etc. (Ursu 1962, 65). Se observă de asemenea și tendințe ezitante în adaptarea terminologiei la morfologia românească, cu dublete terminologice de tipul *nevră* s.f. – *nerv* s.m., sau, în unele cazuri, încercări de a traduce pur și simplu termenii latinești în limba română, din dorința de a da transparență denominalizării: (*vena cava* – *vinele goale*, *decidua* – [pelcuța] *căzătoare*), tendință care, firește, nu s-a impus însă în adoptarea terminologiei științifice în limba română.

[1] Antonie van Leeuwenhoek (1632–1723), om de știință olandez, cunoscut și ca „părintele microbiologiei”, a proiectat și construit un model de microscop cu ajutorul căruia a observat și descris, pentru prima dată, în jurul anului 1674, formele de viață cunoscute astăzi ca *microorganisme*.

[2] Santorio Santorio (1561–1636), medic și fiziolog venețian, unul dintre primii cercetători ai metabolismului.

[3] Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707–1788), naturalist francez, autor al unei monumentale lucrări, *L'Histoire Naturelle, générale et particulière*, apărută, în 36 de volume, între anii 1749 și 1789. Autorul textului face referire, în continuare, la concepția sa, specifică *monogenismului*, conform căreia rasele umane ar avea toate origine comună, iar culoarea pielii, care le diferențiază, ar fi rezultatul, în primul rând, al condițiilor de climă și alimentație.

[4] Evident, o greșeală de culegere, este vorba de 4 canini.

[5] Greșeală de culegere; ar trebui să fie, conform aritmeticii cifrelor prezentate, 110.

[6] Simbolul (în limba latină) pentru *livră*, unitate de măsură pentru masă, de 0,453592 kg.

[7] Franz Joseph Gall, medic și anatomist german, cunoscut pentru încercările sale de a localiza funcțiile intelectuale ale individului pe suprafața creierului, încercări care au dus la constituirea disciplinei *frenologiei*, numită și *cranioscopie*.

[8] Este vorba de cele două vene *cave*, superioară și inferioară.

[9] William Harvey (1578–1657), medic englez cu contribuții remarcabile în studiul anatomiei și fiziologiei. Recunoscut ca fiind primul care a dat o descriere completă și detaliată a circulației sângelui, a proprietăților sale și a rolului său în funcționarea organismului.

[10] Realdo Colombo (1515–1559), chirurg italian renescentist, profesor de anatomie la Universitatea din Padova între anii 1544 și 1559. Efectuează cercetări de succes în domeniul circulației sangvine.

[11] Miguel Servet (1511–1553), teolog, medic și umanist al Renașterii spaniole. A fost descoperitorul circulației pulmonare (mica circulație).

[12] Este vorba de membrana numită, în terminologie medicală, *decidua*, care reprezintă partea dinspre mamă a placentei; autorul textului traduce în română termenul latinesc cu care este ea denumită.

[13] William Hunter (1718–1783), medic și anatomist scoțian, autorul unei importante lucrări de obstetrică, *Anatomia uteri umani gravidi*, apărută în 1774.

[14] *Chorion*, în terminologia medicală latinească.

POVĂȚUITORIUL TINERIMEI

Tipărită la Buda în 1826, cartea are 112 p., între care primele 19 sunt nenumerate, format *in-8°* (19 x 11,5 cm). Pe verso-ul foii de titlu se află o rezoluție de imprimare datată 5 octombrie 1826. Scoasă de tipograful și editorul budan Zaharia Carcalechi, cartea a fost atribuită la început, potrivit indicațiilor de pe pagina de titlu, cunoscutului pedagog Gheorghe Lazăr, autor al multor manuale școlare. În realitate, așa cum au demonstrat cercetările ulterioare (Ghibu 1916, 99–113), lucrarea este o „mistificare a tipografului” (Popovici 1972, 341), cunoscut pentru spiritul său de afacerist. În intenția de a întreprinde o afacere profitabilă, Carcalechi adaugă cărții și două prefețe, una semnată de el, iar alta de Gh. Lazăr, a cărui notorietate persista și după moartea sa. Abecedarul astfel încropit nu avea nimic original și conținea pasaje consistente preluate din lucrarea lui Constantin Diaconovici-Loga, *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești* (Buda, 1818), precum și din fabulele lui Țichindeal (vezi și Ursu 2002, 434–435). În schimb, pentru alți exegeți, inițiativa lui Zaharia Carcalechi de a publica *Povățuitoriul* n-ar trebui blamată, putând fi considerată un act de cultură națională, de promovare pe orice căi a ideilor Școlii Ardelene în celelalte provincii istorice. După părerea lui Gheorghe Pârnuță, „nimeni n-a putut să susțină cu probe evidente că lucrarea nu aparține lui Lazăr” (1973, 130). Cu toate că paternitatea a fost clarificată mai demult (BRV, III, 503), eroarea persistă (cf. CRVH, 556).

Ediția a doua a cărții este scoasă de Z. Carcalechi, în 1833, la Buda.

S-au mai reprodus fragmente din această scriere în Fugariu 1983, II, 634–638.

S-au transcris în antologia de față p. 5–12 nenumerate, precum și p. 65–101.

[1] Finanțatorul cărții este Grigore Băleanu (1771–1843), mare spătar și mare vornic. A fost un filoeterist, făcând parte

din grupul de mari boieri care s-au solidarizat cu Tudor Vladimirescu. A candidat, de asemenea, la tron în 1834, atunci când era președintele Înalțului Divan al țării.

[2] Se referă la Socrate (470–399 î. Hr.), filosof grec.

[3] În *Epistolele morale*, 108, Seneca respinge tendința de a transforma filosofia în filologie.

[4] Este vorba despre Xenofon/ Xenophon (430–354 î. Hr.), istoric și moralist grec, discipol al lui Socrate.

[5] Xenofon descrie în *Anabasis* contactul său cu lumea persană, când a ajuns în slujba lui Cyrus cel Tânăr.

[6] Voltaire (1694–1778), scriitor iluminist francez, autorul scrierilor *Lettres philosophiques*, *Candide*, *Socrates*, *Mahomet* ș.a.

[7] Quintilian (c. 35–c. 100), orator și scriitor roman, a cărui operă fundamentală este *De institutione oratoria*.

[8] Aristotel, filosof grec din secolul IV î. Hr. A fundamentat domenii filosofice precum metafizica, logica formală, retorica și etica. A scris *Despre univers*, *Despre suflet*, *Despre justiție* ș.a.

[9] Se referă la filosoful grec presocratic Heraclit din Efes (c. 535–475 î. Hr.), autorul lucrării *Despre natură*.

[10] Legislator legendar din Sparta.

[11] Horațiu (43 î. Hr.–14 d. Hr.), poet roman. A scris *Satirae*, *Carmen saeculare* ș.a.

[12] Referință la James Cook (1728–1779), explorator, cartograf, căpitan englez în marina regală. A realizat prima circumnavigare a Noii Zeelande.

[13] Cristofor Columb (1451–1506), navigator spaniol, descoperitorul Americii.

[14] Termen pentru danez.

[15] German.

[16] Nume pentru Jupiter.

[17] Faraon care a întreprins expediții militare în Europa.

[18] Legislator atenian din secolul VI î. Hr.

[19] Legislator atenian din secolul VII î. Hr. În timpul său au fost elaborate primele legi scrise.

[20] A fost al doilea rege legendar al Romei. A trăit între 753–673 î. Hr.

[21] Carol Quintul, împărat romano-german între 1519–1556.

[22] Împărat al Rusiei între 1682–1725.

[23] Împărăteasă a Rusiei între 1762–1796.

[24] Frederic, rege al Prusiei între 1740–1786.

[25] Maria Tereza, împărăteasă a Sfântului Imperiu Romano-German, între anii 1745–1765. A introdus un nou cod de legi, numit Codex Theresianus.

[26] Împărat al Sfântului Imperiu Romano-German, între 1765–1790, fiul Mariei Tereza. Secularizează averile mănăstirești.

[27] Francisc I, primul împărat austriac între 1804–1835.

[28] Pitagora (c. 580–c. 495 î. Hr.), filosof și matematician grec, căruia i se atribuie teorema geometrică și tabla de înmulțire care îi poartă numele.

IOAN TOMICI, *SCURTE ÎNVĂȚĂTURI PENTRU CREȘTEREA ȘI BUNA PURTARE*

Publicată la Buda, în 1827, cartea are X p. + 122 p. + [1] f., format *in-12°* (16 x 10 cm), tipar negru, cu 20 de rânduri pe pagină. Paginile liminare cuprind dedicația în versuri a lui Ioan Tomici pentru cel care a subvenționat volumul, Atanasie Grabovschi. Ioan Tomici, „protopresviterul Caransebeșului, al cinstitului Consistorium Eparhialnic din Verșet asesor și preste școalele ceale din districtul său director”, nu este la cea dintâi apariție tipografică a sa, prezenta carte de educație morală urmând altor două volume de economie rurală, traduse încă din 1823: *Cultura albinelor sau învățătura despre ținerea stupilor în magașinuri*, Buda, 1823, și *Cultura bombițelor sau învățătura despre ținerea și creșterea omidelor sau goangelor de mătasă, ca o adăogare mult folositoare lângă ținerea stupilor în magașinuri*, Buda, 1823, ultima aparținând lui Iosif Blașcovici. Cartea de față se circumscrie unor preocupări didactice mai vechi ale lui Tomici, pe care le urmează în calitate de preot în Dognecea (1795–1798), apoi, ca profesor la Școala clericală din Vârșeț (1798–1804) și, ulterior, în fruntea protopopiatului din Caransebeș (1804–1839). Iluministului bănățean îi aparține și inițiativa unei „reforme școlare”, prin *Proiectul pentru o mai bună organizare a învățământului național în regimentul de graniță valaho-iliric* (*Entwurf zu einer besseren Organisierung des national Schulwesens in dem wallachisch-illyrischen Grenz-Regimente*), din 1817, aprobat în octombrie 1818 (Corneanu 1969, 510). Dezideratul de a fi organizat în Caransebeș un curs de trei luni pentru perfecționarea dascălilor din școlile „triviale” grănicerești, asigurând omogenitate conținutului învățământului și metodelor de predare, i se realizează în vara anului următor. În lunile mai, iunie și iulie ale anului 1820, întâiul curs de pedagogie are loc sub directoratul lui Arsenie de Șacabent, secondat de protopopul Ioan Tomici și de învățătorul Gheorghe Andreevici, și va continua, cu o pauză (1836–1850), când este mutat la Biserica Albă, până la

desființarea graniței militare, din 1872. Propunerea lui Ioan Tomici privind acoperirea cheltuielilor cursului dintr-un fond constituit din contribuții ale enoriașilor și din impozitele școlare își dovedește eficiența în timp (Comeanu 1972, 80–81), la fel și „metodul” introdus pentru predarea tuturor materiilor, printr-o traducere inițiată de „directorul școlilor naționale din granița militară”, Arsenie de Șacabent, este însușit și de învățătorii sârbi înscriși la același curs.

În spiritul unor preocupări generale didactice și de educație din epocă este redactat și volumul din 1823, *Scurte învățăături...*, scrise într-un „ton parenetic” (Duțu 1972b, 40). Părți dedicate învățaturii morale („Învățăături despre buna creștinătate și despre buna purtare a școlărilor”), organizată, după cum reiese și din titlu, în două capitole privind credința tinerilor („Despre buna creștinătate și buna purtare a școlărilor”) și comportamentul în societate („Despre buna purtare în soțietatea omenească”), Tomici îi adaugă o alta, destinată cântărilor bisericești și tipicului acestora la marile sărbători din cursul anului bisericesc. Ultima parte conține, pe lângă cântări religioase, versuri laice, „desfătătoare lumești” („Cântecul bunului împărat Franț I-ul și al milostivei noastre împărătese Carolina, care-l cântă supușii lor la ziua nașterii lor”) și texte aparținând folclorului religios (între acestea, cântece de stea și un fragment de *Vicleim*). Publicate cu trei ani înaintea lui Anton Pann, aceste ultime creații nu au avut însă un ecou asemănător (Cartoian 1938, II, 203). Tipărirea, sub semnătura sa, în 1838, a câtorva fabule (*Albinile și ursul, Privighetoarea și vulturul, Greierul și furnicile, Leul, lupul și vulpoiul*) îi ilustrează calitatea de colaborator la publicația brașoveană, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.

Fragmente din carte au fost reproduse în Fugariu 1983, II, 645–649. Dedicția în versuri de la început a fost reluată în Berényi 2013, 29–31. În antologie s-a transcris textul continuu până la p. 47.

[1] Mecena acestei apariții editoriale este negustorul Atanasie Grabovschi (1779–1840), unul dintre reprezentanții de seamă ai coloniei aromânilor din Pesta, administrator al fondului școlar pentru școlile naționale ortodoxe. În casa sa se

organiza un vestit salon literar, la care erau prezenți, printre alții, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Dinicu Golescu, Zaharia Carcalechi, Dimitrie Țichindeal. Grabovschi era, de asemenea, unchiul Anastasiei Șaguna, mama viitorului mitropolit Andrei Șaguna.

ÎNVĂȚĂTURĂ DESPRE CULTURA SAU LUCRAREA CÂNEPEI

Apărută la Buda, anonim, în 1828, cartea, de format *in-8°* (18 x 12 cm), are 47 p., numerotate cu cifre arabe în partea de sus, alternativ, în colțul drept și stâng al paginii. Tiparul este negru, cu chirilice.

Asemeni altor inițiative ce o preced, și această lucrare se încadrează programului inițiat în epocă „pentru a se încuraja dezvoltarea mai rentabilă a agriculturii și a industriei” (Munteanu 1962, 147), urmând vechiul fâgaș iluminist transilvănean de popularizare a științei în rândul țărănimii, pentru optimizarea vieții și activității acesteia. Într-o *Înainte-cuvântare* e mărturisită finalitatea practică a demersului, sugerându-se că cei ce se vor arăta interesați de parcurgerea textelor vor aprecia în final beneficiile economice ale întreprinderii. Trei secțiuni – corespunzând etapelor prelucrării plantei (*Despre semănarea cânepei; Despre murarea cânepei; Despre înainte-gătirea cânepei sau a fuiorului*) – răspund intenției traducătorului, al cărui „scopos” „e numai acel metod (de va fi cuiva necunoscut) înainte a-l pune, după care se poartă lăcuitorii acelor țări, carii cea mai frumoasă și cea mai bună cânepă capătă”. Suntem în prezența unui manual de economie rustică, redactat pentru țărani, într-un stil simplu, cu vădit efort de adecvare lexicală, la nivelul de înțelegere al destinatarului: „Eu – mărturisește traducătorul – mă voiu sârgui toată teoria a lăsa la o parte, și numai curata practică o voiu pune înainte, așa cum e la însuși lucrarea: și așa voiu scriia, ca tot însul, ba și plugariul cel mai prost să mă poată înțelege”. O lectură în „cheie” economică a lucrării poate conduce la următoarele concluzii. În primul rând, autorul anonim și-a propus „să aducă perfecționări și îmbunătățiri în domeniu și, mai mult, să realizeze [...] o educație economică mai complexă și mai cuprinzătoare”. Sunt sesizabile, apoi, analiza făcută relației dintre climă–pământ–muncă–utilitate și piață, precum și definiția dată plugarului – cu „o explicație a atitudinii acestuia față de muncă și inovațiile economice”. Este

notabilă, în final, intenția autorităților de a obliga nobilimea „să dea un exemplu concret și stimulatîv țăranilor pentru modificarea și modernizarea sistemelor de cultivare a pământului” (Lumperdean 1999, 135–136).

Abundența terminologiei de proveniență germană – trimitînd la domenii cum ar fi botanica (*Hanf* „cânepă”), geologia (*Binsstein* „piatră ponce”), agricultura (*verrotteten Mist* „gunoi putred”, *Walze* „bucată de lemn gros, rotund”), chimia (*Weingeist* „vinars”, *Pflanzensäuer* „acrirea de ierburi”), precum și unele forme de limbă (*auflöfen* „a dezbină”) – întărește convingerea că tîlmăcirea s-a făcut pe această filieră. În fine, s-ar putea stabili și o paralelă cu lucrarea similară în germană a economistului danez Oluf Christian Olufsen, intitulată *Anweisung zum Hanfbau* (1812).

Textul a fost reprodus fragmentar în Fugariu 1983, II, 666–671. În antologia de față s-a transcris, după original, textul integral.

[1] Tip.: binsștain (*Binsstein*).

[2] Este vorba despre Guillaume Prozet (1739–1803), „apotecar din Orleans”, autor al unui *Memoriu despre topirea industrială a cânepii* (*Mémoire sur le rouissage du chanvre*), publicat în octombrie 1786, în „Journal de Physique”, la care fac referire Antoine-François Fourcroy și Nicolas Vauquelin, în *Encyclopédie méthodique. Chimie et Métallurgie*, tome sixième, à Paris, Chez Mme Veuve Agasse, Imprimeur-Libraire, 1815, p. 62.

[3] Înainte de Prozet, încercări de îmbunătățire a procesului de topire a cânepii le-au aparținut unor „Home & Prince de Saint-Sever”, amintiți în articolul despre topirea plantelor textile din *Enciclopedia metodică* (*op. cit.*, p. 62).

DAMASCHIN BOJINCĂ, *DIREGĂTORIUL BUNEI-CREȘTERE*

Lucrarea lui Damaschin Bojincă, cu titlul *Diregătoritul bunei-creștere*, a apărut la Buda, în 1830. Aceasta este de format *in-8°* (20 x 12 cm), cu un număr de XVI + 228 p. + [11] f., tipar negru, cu 27 de rânduri pe pagină.

Cele XVI pagini de la începutul cărții conțin, în text bilingv român–latin, un elogiu adus Preparandiei din Arad, pentru binefacerile educative, culturale și politice ale acesteia în viața românilor. Acestuia îi urmează prefața, în cuprinsul căreia autorul se referă la rolul educației în societate, și o introducere, în care scoate în relief responsabilitatea părinților „spre buna-creștere” a copiilor.

Textul propriu-zis al lucrării este cuprins în cele 228 de pagini și conține patru secțiuni, denumite *despărțiri*. Prima secțiune prezintă îndatoririle părinților și ale educatorilor față de copii; secțiunea a doua înfățișează îndatoririle pruncilor către părinții lor, precum și prezentarea câtorva personalități din istoria umanității; secțiunea a treia consemnează îndatoririle pruncilor către învățătorii lor, cu exemplificări; secțiunea a patra redă îndatoririle pruncilor față de ei înșiși. În primele zece file nenumerotate de la sfârșitul cărții sunt dați prenumerații, iar pe ultima filă se află *Înștiințarea* referitoare la apariția celor două volume din *Anticile romanilor*, tipărite la Buda, între 1832–1833.

Cartea a fost elaborată de Damaschin Bojincă în perioada șederii sale la Buda, când se înregistrează o etapă nouă în „biografia intelectuală” a cărturarului, receptiv la intensa activitate iluministă românească desfășurată aici (Bojincă 1978, X–XI).

Ca reprezentant de seamă al iluminismului bănățean, Damaschin Bojincă a preluat, în scrierile sale, temele iluminismului european și le-a valorificat în susținerea programului de emancipare națională românească. Astfel, *Diregătoritul bunei-creștere* este „un mic tratat despre educație”, fiind considerat cea dintâi scriere de acest gen din

literatura română (Bojincă 1978, 98). Aceasta marchează trecerea scrierilor de înțelepciune la un nou stadiu, în care „cultura este echivalentul luminării” (Duțu 1972b, 115). Lucrarea trece în revistă modelele educative vehiculate de-a lungul secolelor, precum și adaptarea acestora la situația culturală a românilor de la începutul secolului al XIX-lea, îmbinând ideile morale de educație cu cele iluministe. Acestea se vor putea propaga, în opinia lui Bojincă, prin tipărirea cărților în limba română și lectura lor permanentă. Ideea de bază a lucrării constă, așadar, în educația generalizată pentru toți tinerii, în funcție de categoriile sociale cărora le aparțin, gândire specifică acestei faze a iluminismului european. Pârghiile care contribuie la educația individului sunt, așadar, familia, școala, societatea, la care se adaugă autoeducația.

Diregătorul bunei-creștere este o compilație ce se inspiră din cele mai importante idei și precepte ale timpului în privința educației. Sursele la care apelează Bojincă sunt atât operele unor importanți autori umaniști și iluminiști europeni, cât și cele ale iluminiștilor români. Sunt fructificate, astfel, scrierile lui Thomas Morus, Baruch Spinoza, Christian Wolff, Kant, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Denis Diderot etc., precum și ale lui Petru Maior (Bojincă 1978, 99).

Textul *Diregătorului bunei-creștere* a fost editat fragmentar în Fugariu 1983, II, 719–728, precum și în Bojincă 1978, 100–114. Transcrierea noastră corespunde în original paginilor I–XVI, 1–24 și 95–97.

[1] În traducere: *Îndreptar de bună-creștere*.

[2] Francisc I al Austriei sau Franz Joseph Karl von Habsburg-Lothringen, împărat al Imperiului Austriac, între 1804–1935, și mare principe al Transilvaniei.

[3] În mitologia greacă considerat semizeu, cu calități războinice deosebite.

[4] Orașul Lipova, j. Arad.

[5] Lippa este denumirea maghiară și germană a orașului Lipova.

[6] Romulus, fondatorul Romei, considerat strămoș și al românilor.

[7] Alexandru cel Bun, principe al Moldovei între 1400–1432, confundat aici cu Alexăndrel, numit și Alexandru al II-lea al Moldovei, care a domnit între 1448–12 octombrie 1449; 24 februarie 1452–22 august 1454 și între februarie 1455–25 mai 1455. Confuzia dintre Alexandru cel Bun și Alexăndrel aparține lui Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, de unde a preluat-o și Damaschin Bojincă.

[8] Mitropolitul Teoctist I al Moldovei (1453–1477), de etnie bulgară, a fost împotriva unirii cu Biserica Romei, motiv pentru care l-a îndemnat pe Alexăndrel să renunțe la alfabetul latin în favoarea celui slavon.

[9] Versetul 5 al Psalmului 26.

PAVEL VASICI-UNGUREAN, *ANTROPOLOGHIA*

Tipărită în 1830 la Buda de către doctorul Pavel Vasici-Ungurean, *Antropologia* este în format *in-8°* (21 x 14 cm), de XVI + 285 p. + 27 p. nenumerate. La final este o erată și listele prenumeranților pe localități. Pe ultima pagină este trecut și locul unde se găsea de vânzare lucrarea, la Vârșeț, la profesorul Petrovici, în Timișoara, la Balan Compactoru, și în Pesta, la autor. Pentru scrierea *Antropologiei*, Pavel Vasici a fructificat prelegerile profesorului de fiziologie și anatomie Sigismund Schordann, autorul lucrării *Dissertatio inauguralis medica de medicina populari*, Pesta, 1817, pe care Vasici l-a întâlnit în timpul formării sale universitare la Facultatea de Medicină a Universității din Pesta (Ploeșteanu 2008, 35).

În preambul, lucrarea cuprinde o scrisoare a lui Pavel Vasici adresată fratelui său, Andrei, în care autorul explică motivele ce l-au determinat să scrie această carte, precum și alegerea titlului acesteia. Ea este structurată în mai multe părți: *Istoria omului; Partea I. Despre funcțiile vegetative individuale; Partea II. Despre funcțiile animale individuale; Partea III. Despre funcțiile vegetative sexuale*, iar la sfârșit un apendice intitulat *Despre suflet*. În secțiunea a II-a remarcăm cap. II dedicat limbajului (*Despre glăsuire și vorbire*). Primele trei părți au ca fundament teoriile științifice, spre deosebire de apendice, care însumează teoriile teologice. Motivele care l-au determinat pe autor să introducă în cartea sa și acest apendice, *Despre suflet*, sunt formarea sa culturală, probabil și susținerea financiară pentru publicarea lucrării venită din partea unor reprezentanți ai păturii ecleziastice (Herseni 1960, 112). *Antropologia* a fost primită cu un ecou favorabil în epocă, fiind primul „manual care tratează despre om din punctul de vedere natural-istoric, anatomic, fiziologic și psihologic” (Herseni 1960, 119). Legăturile pe care Pavel Vasici le-a avut cu oamenii de cultură din Țara Românească și Moldova au făcut ca tipăritura să fie răspândită pe o rază mai extinsă. Astfel, exemplare au ajuns la N. Băleanu, D. Racoviță, D. Golescu, P. Poenaru, C. Lecca, D. Bojincă,

Zaharia Carcalechi, care a reținut 302 de exemplare din numărul total de 941 (Ploeșteanu 2008, 58, 76). Totodată, *Antropologia* a fost răspândită și în orașele din Ungaria: Giula, 23 de exemplare, Otlaca, 8 exemplare, Pesta, 60 de exemplare (Berényi 2000, 155–156).

Sub aspectul limbajului, este de reținut preocuparea sa pentru crearea unei terminologii medicale autohtone (Ursu 1962, 68–71). În afară de *Antropologie*, Pavel Vasici publică o serie de studii care au rolul de instruire a populației pentru prevenirea bolilor răspândite în acea perioadă: *Dietetica sau învățătura de a păstra întreaga sănătate, a domoli boalele, a se feri de primejdia morții și a se mântui dintr-înșă* (1831), *Cuvântare încununătoare medicească despre ciurma răsăritului* (1832), *Aforisme sau reguli practice pentru păstrarea sănătății și a vieții culese din cei mai renumiți medici*, precum și studiile de balneologie, *Băile Herculane, Apele minerale țitoare de iod din Zizin în Transilvania, Băile și oaspeții lor*. S-a remarcat, de asemenea, prin lucrarea *Macroviotica sau Măiestria de a lungi viața* (I–II, 1844–1845), o traducere după medicul german Ch. W. Hufeland. Tot în scopul educării populației pentru o viață sănătoasă, Pavel Vasici tratează în lucrările sale și problema procreației, *Neputința și a ei totală vindecare cu mijloace simple cercetate prin experiență și aprobate de mulți pătimiși*, care se consideră a fi primul studiu de sexologie tipărit în limba română. Ultima lucrare de medicină a lui Vasici este *Istoria naturală*, apărută postum.

Doctorul nu s-a remarcat doar prin lucrări de medicină, ci și prin publicistică și creații literare, în proză ritmată și poeme. Durerea resimțită de Vasici la pierderea primei soții și a fiicei a fost marcată prin scrieri precum: *Despărțirea, Tânguirea și mângâierea, La mormântul doritei mele soții, Părerii la metafizica muririi* și altele. Poate fi menționată și o „novelă bănățeană”, *Ruja*, publicată în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1845). De altfel, el a colaborat frecvent la „Gazeta Transilvaniei”, „Foaie literară”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură” și la „Telegraful român”, al cărui redactor a fost între 1853 și 1856 (*Dicț. lit.* 1979, 887). Activitatea științifică desfășurată de Pavel Vasici i-a adus în 1871 recunoașterea din

partea Academiei Române, prin numirea ca membru corespondent al acestei instituții, iar din 1879, ca membru titular.

Fragmente din această lucrare se regăsesc reproduse în Soare 2013, 134–137, respectiv *Cuvântul-înainte* și paragrafele 14 și 93 integral, precum și o parte din § 63.

Am transcris, în antologia de față, din original următoarele fragmente: scrisoarea lui Pavel Vasici către fratele său, *Cuvântul-înainte* și, din secțiunea *Istoria omului*, primele 20 de paragrafe, respectiv primele pagini nenumerotate și paginile XIII–24.

[1] Citatul este din Quintus Horatius Flaccus, *Epistola* I: 6, 67–68.

[2] Asclepios sau Esculap, zeul tămădurii în mitologia greacă, fiul lui Apolo.

[3] Eschine, orator grec din secolul IV î. Hr.

[4] Thales din Milet, filosof grec care a trăit între secolele VII–VI î. Hr. S-a remarcat în domeniile matematicii, astronomiei și filosofiei.

REPERE CRITICE

1883

ATANASIE MARIAN MARIENESCU

Ca să ne putem înfățișa epoca lui Petru Maior și mai de aproape, să căutăm pe bărbații cei mai de frunte care au trăit în timpul vieții lui. La nașterea lui Petru Maior, pe tron era împărăteasa Maria Tereza; el a fost contemporanul lui Iosif al II-lea, Leopold al II-lea și Francisc I, murind în 1821 pe timpul acestuia. La nașterea lui, în Blaj era episcop P. Aron, al 5-lea episcop al Făgărașului; a fost încă student în timpul episcopului At. Rednic și june sub Grigore Maior, care l-a trimis la Roma –, iar pe timpul lui Ion Bob, era literat renumit, devine bătrân și apoi moare; – stă în amicitie cu Ignat Darabant și Samuil Vulcan, episcopii Oradiei-Mari.

Se naște pe când la neuniții din Ardeal episcop sârb și provizoriu era Sofroniu Chirilovici; trăiește pe când sunt Gedeon Nichilici și Gerasim Adamovici cu reședința în Rășinari –, vede pe Vasiliu Moga, întâiul episcop român așezându-se în Sibiu, și-l lasă în viață. Se naște pe timpul lui Paul Nenadovici, mitropolitul sârbesc, vede trecând înaintea sa la cele eterne pe Ion Georgevici, Vicențiu Ioanovici Vidac, Moise Putnic și lasă după sine pe Ștefan Stratimirovici, ca să înainteze cauza națională sârbească. Ajunge la Roma la moartea Papei Clement al 14-lea și șade acolo pe timpul (1775–1800) lui Piu al 6-lea.

La anul 1784, ieșind din călugărie și mergând la Reghin de preot și protopop, vede pe Gheorghe Șincai ca și pe directorul școlilor populare neunite, mai târziu pe Radu Tempian și Gheorghe Haneș, dar colegii cu care a făcut el o trinitate literară au fost Gheorghe Șincai și Clain. Apoi, la anul 1809, mergând la Buda de revizor de cărți, contimporanii-i sunt Vasile Colossi, protopop din Secărarâmb, care, împreună cu Ion Theodorovici, preotul neunit din Pesta, și fratele acestuia Dr. Al. Theodorovici,

iau parte la conlucrarea și încheierea *Lexiconului* din Buda, și Damaschin Bojincă, jurat la tabla regească din Pesta, care, după moartea lui, îl apără în contra cârtitorului din Halle. Dar nu putem să-l uităm aci pe Gheorghe Lazăr, născut la anul 1779 în Ardeal, crescut în Blaj și trecut în România, ca să propage românismul în contra întunericului adus de fanarioți – și pe care Maior, la anul 1821, îl lasă în etate de 42 de ani –, însă Lazăr abia mai trăiește doi ani pentru misiunea sa cea înaltă, și nu putem uita aci pe Heliade-Rădulescu, rămânând după moartea lui Lazăr în etate de 21 de ani, învățăcelul lui cel mai ager, ca în anii bărbăției sale să ajungă a fi părintele literaturii din România. [...]

În viața lui Petru Maior aflăm două evenimente de frunte, ce l-au făcut pe el literat și bărbat mare. Întâiul, mergerea lui la Roma și studiul său profund în materie bisericească și națională, care cu atât sunt mai de laudat, cu cât și până la el mai mulți fură trimiși la Roma, dar afară de el și de Gheorghe Șincai, alții nu produsură niciun rezultat literar. A fost binecuvântată alegerea lor, din partea lui Grigore Maior. Al doilea eveniment pentru cariera lui a fost revizoratul de cărți din Buda, unde a lucrat și tipărit atâta, încât toată cealaltă inteligență (exceptând-o pe a lui Șincai și Clain) laolaltă nu a lucrat atâta în jumătate de secol.

Petru Maior, în istoria sa națională, ne zice: „Cugetul meu este cele ce mai vârtos se țin de începutul românilor în Dacia, pentru aceea a le însemna din vechi scriitori, ca, auzind românii că din ce *vișă strălucită sunt prășiți*, toți să se îndemne de a *urma strămoșilor săi*, într-o omenie și bună-cuviință”.

În istoria lui națională aflasem mai multe idei și principii speciale de ale lui Petru Maior, și ca să-l înfățișez cu acestea mai de aproape înaintea ochilor auditorilor, îmi întinsesem lucrarea prea tare, și pentru

aceasta mă rezolvai de a încheia discursul meu cu părerile scriitorilor români despre persoana lui, despre operele lui și despre influența lor la poporul românesc.

Damaschin Toma Bojincă zice despre Petru Maior: „Vrednic de aducere-aminte Petru Maior de Dicio Szent Martin, fiind înfrumusețat de dreapta natură cu mare înțelepciune, cu mari și late cunoștințe istoricești, supte mai vârtos din autorii ce se află până azi în biblioteca nevătămată din Roma, deoarece văd scăderea și întunericul cel ce cășuna orbia neamului românesc din singura lipsă a istoriei pentru începutul daco-romanilor. Tot timpul ce pe lângă oficiul său îi rămase spre răsuflare și spre petrecere l-a aplicat cu mare spor și întrebuințat spre un scop nobil și de bun folos, precum neamului românesc așa și tot publicului”.

Să auzim tot pe acesta despre impresiunile istoriei lui Petru Maior asupra publicului străin: „După ce Petru Maior *Istoria despre începutul românilor* o puse crăiescei cenzuri, și ca cernută și strecurată o și arăta la lumină în anul 1812, punând mare osteneală la grăirea adevărului. Deci numai cât deschise ochii zisa istorie, ca să vadă razele strălucitoare ale soarelui zburător de după orizont, deodată se și sculară mulți, ci seci cârtitori și fără de măduvă – dintre care, unii de față, alții de dos, defăimau pe autorul numitei istorii românești, iar alții, îndelungat urgiseau istoria aceasta, mărmuind mai una, mai alta. Precum amu citit mai deunăzi în romanele, dar și în foile patrioticești, cum fără de sfială se curmă toată nația românească, cu defăimări vomate din răutatea unor ca acele inimi”.

Dar *Istoria* națională a lui Petru Maior mână valurile din țară și până în țări străine, și anume în Viena s-a ridicat un anonim cu care Petru Maior schimbă trei dispute, *Animadversiones*, *Reflexiones* și *Contemplatio*, ba și după moartea lui, la anul 1823, un anonim consilier

regesc în Halle tipărește: „Erweis, das die Walachen nicht römischen Abkunft sind”, la care, apoi, Damaschin Bojincă se simte chemat de a răspunde „*Animadversio in dissertationem hallensem*”. [...]

Heliade-Rădulescu îl înălță prin cuvintele acestea: „*Istoria pentru începutul românilor* a fericitului Petru Maior a fost un fel de toiag al lui Moise, prin care, despiciând marea de întuneric, ce ținea pe români, îl făcu să treacă dincolo de Egiptul minciunilor și să recunoască adevăratul lor început”. Iar M. Kogălniceanu îi ridică faptele, zicând: „Petru Maior a contribuit cel mai mult la deșteptarea simțământului național între confrății săi români”. Georgiu Popescu vorbește de însemnătatea operelor lui Petru Maior în modul acesta: „Petru Maior a deșteptat și întemeiat între români – mai mult decât oricare – conștiința despre adevărata lor origine, că sunt adevărați nepoți ai vechilor romani, și limba lor e limba populară ce suna odinioară pe pământul Italiei în gura celui mai puternic popor al lumii! A purtat dispute învingătoare în contra tuturor acelor care denegau descendența noastră de la coloanele traiane. Scrierile lui de natură polemică provocară o adevărată revoluție în lumea literară română și stârniră în români interesul și dorul de citire”. [...]

Ce aş avea să mai zic și eu, după ce auzirăm părerea atâtor iluștri bărbați români? Decât că, înfățișându-mi-se spiritul cel mare al autorului înaintea sufletului meu, numai memoriei binecuvântate a lui să aduc încă câteva cuvinte.

Reminiscențele despre Petru Maior s-au susținut neîncetat între tinerii români ai universității din Budapesta, acolo unde autorul în mai mulți ani lucra ziua și noaptea pentru deșteptarea națională, și pentru aceasta tinerii, la anul 1862, în era restituirii constituției țării, începură de a face pași pentru fondarea unei societăți literare românești,

și o fondară întru memoria luminătorului nostru, dându-i numele „Societatea Petru Maior”.

Heliade-Rădulescu îl numi „fericitul Petru Maior”. Într-adevăr, de multe ori fericit, căci: Fericit e cel ce jertfește timpul său de petrecere și noaptea sa de odihnă ca să lucreze pentru deșteptarea unui popor. Fericit e cel ce-și nobilează inima, ca din ea să izvorască iubirea între fiii unui popor. Fericit e cel ce-și adună lumină minții sale, ca cu ea să lumineze un popor. Fericit e învățătorul care sădește idei de cultură, idei de conștiință de sine, idei de reînviere în sufletul unui popor. Fericit e literatorul care a lucrat atâtea opere prețioase și merită, după moartea sa, ca să fie atât de glorificat de către luminătorii unui popor. Pentru aceasta, geniule al lui Petru Maior, mă întorc acum către tine, și-ți zic: „Caută din cer și vezi poporul tău românesc, în a cărui inimă învii cu toate simțămintele, și în al cărui suflet ai rămas nemuritor cu toate ideile tale!”

(Viața și operele lui Petru Maior. Discurs de recepțiune, București, Tipografia Academiei Române. Extras din „Analele Academiei Române”, 1883, p. 71–74; 76–77)

1887

ARON DENSUȘIANU

A nimerit poetul alegerea subiectului? Și aici poetul s-a arătat măestru. Subiectul lui nu este imaginar, ca de exemplu epopeile de animale: *Broaștele cu șoarecii*, la greci, *Animali parlanti* de Casti, la italieni, *Vulpoiul*, la francezi și germani ș. a., din contră el este luat din viața omenească, iar încât pentru români l-a luat poetul togmai de-acolo de unde-și ia și poporul cu preferință subiectele sale comice în povești, anecdote, satire, adecă din viața

țiganelor, calul de bătaie al românului când el voiește să-și facă haz. De la țiganul cel ce zicea cătră o cioară: „Eu știu cum te cheamă pe tine, dar mă păcălesc pe mine”, până la cel cu *anafora mișcotă*, românul naibei nu slăbește pe bietul țigan din mușcăture. Ce subiect poate fi mai nimerit pentru o poemă eroică-comică ca togmai acela care prin tradițiune și prin viață este cunoscut ca atare – *inimos și fricos* este epitetul constant al țiganului, mai adaoge și cunoscuta țânțoșie țigănească și ai tot ce-ți trebuie pentru hora umorului. Deleanu a înțeles nu se poate mai bine toate acestea când și-a luat țiganii de subiect al umorului său. Situațiuni, moravuri, nuanțe sau umbriri de limbă chiar, toate acestea le poate tăia oarecum din viu, el trebuie numai, pe lângă talentul natural, să adaoge cunoștința, arta. În scurt, subiectul este nu numai comic, dar în adevăr comic-eroic. Drept aceea, subiectul este totodată și național, încât adecă el este luat din împregiurările țerei noastre. Iar încât despre originalitate nici nu mai încape vorbă și ni se pare că cu drept cuvânt zice poetul că o asemenea materie și în această formă nu se află tratată în nicio literatură. Încât pentru înțelesul de fond, poetul ne spune în prefață că poema „este plină de critică” și că „aceasta-i numai o alegorie și prin țigani se înțeleg și alții, carii togmai așa au făcut și fac, togmai ca țiganii de atuncea”. Poetul cunoaște deplin viața țiganilor, precum și a nemeșilor ungurești, pe cari asemenea îi sfășie cu satira sa. Este de observat însă că episodul lui Becicherec și al lui Haicu s-a tăiat după Don Chișot al lui Cervantes; Haicu, frățuțul, este Sancho Panza. Dezvoltarea însă este originală, toate împregiurările sunt oarecum carne vie din trupul acelei clase de cavaleri Roade-scoarță și Frige-linte, din acea boierie ungurească infumurată, calică și ignorantă care, privilegiată și astăzi, își vinde sufragiul său în alegeri pe câteva înghițituri de vinars. Deleanu, care o cunoștea până în măduvă, i-a făcut și ei

portretul în *Țiganiada* sa, și nici nu-i putea afla loc mai bun, mai demn, decât între țigani. Se pare că poetul sub cele două personaje, Becicherec și Haicu, are în vedere anumite persoane de pe timpul său.

Talentul poetului se cunoaște nu numai din alegerea fericită a subiectului, dar mai mult încă din așezarea și dezvoltarea lui. El domină deplin, ca și un mare general mișcările oastei sale, toate evoluțiunile ce se desfășură în douăsprezece cânturi. Ceea ce înalță și mai mult această calitate a poetului este dezvoltarea paralelă și măiastră împletire a două acțiuni în fond deosebite, și anume tabăra țiganilor și aventurile lui Becicherec, cari se încep în cântul al doilea și se termină numai în cântul al unsprezecelea. Este cunoscut că acest mod de împletire a evoluțiunilor din o mare mișcare generală este cel mai atrăgător și totodată mai greu. El a fost aplicat cu cel mai mare succes de Ariosto în *Orlando furioso*. Prin această măiastră împletire a acțiunii, Deleanu a introdus o fericită preschimbare de colori, de perspective și de idei, care în lunga acțiune a totului desfătează, recrează pe cetitoriu și-l face chiar să aștepte cu nerăbdare reînceperea narațiunii ce poetul a întrerupt-o cu măiestrie, împletind altă acțiune nu mai puțin atrăgătoare. Pentru aceea cetitoriul este mânat de-o putere neînvinsă din strofă în strofă, din cânt în cânt.

Toate aceste mari însușiri însă nu și-ar atinge ținta când poetul nu ar mai poseda, ca fond, forță comică și avuție de idei; cea dintâi neapărată pentru caracterul special al poemei, a doua pentru a împlea cu material prețios și variat volumul destul de mare al operei. În cât se atinge de forță comică, Deleanu este nu numai el mai puternic, ba chiar unicul în literatura noastră, dar totodată cel mai credincios și original reprezentant al românului glumeț și mușcătoriu. Umorul lui nu este ceva imitat, importat, palid, nefiresc, ci, precum subiectul, și umorul

și satira lui sunt flori sau, dacă voiți, urzici cu mirosul, cu culoarea, cu spinii și cu veninul născut, crescut în pământul și sub soarele nostru. Această *pământenie*, fie-mi permis a forma acest cuvânt nou, căci cuvântul originalitate nu exprimă de-ajuns ce voi să zic, această pământenie, zic, răsare și mai puternic când se încearcă omul să traducă opera în o altă limbă, căci este cu neputință a se strămuta, a se vărsa această pământenie în vasul unei alte limbi fără să pălească umorul și să se apătoșeze veninul satirei. Această însușire, cum vom vedea, s-a întărit și s-a mai înălțat încă și prin limbă. Avuția ideilor a făcut ca pe poet să nu-l vedem repetându-se. El în nicio situațiune nu se încurcă, nu se îngaimă, nu trece peste ea ca să se plătească oarecum de cetitoriu, din contră, îți lasă impresiunea că n-a voit să-ți spună totul, și-a reținut unele ca să și le spună la o altă ocaziune, dacă îi va mai veni.

Ceea ce caracterizează pe Deleanu ca poet este că el cel dintâi a înțeles marea însemnătate a mitologiei și tradițiilor noastre naționale pentru poezia română. Aceasta îl înalță cu atât mai mult, căci pe acel timp, pe la începutul acestui secol, nu numai la noi, dar nici la popoarele culte nu se deșteptase încă această atențiune pentru tradițiunile populare. Pentru aceea îl vedem pe Deleanu folosindu-se adeseori în poema sa de aceste tradițiuni. Dar, într-adevăr, el nu știu să le introducă ca element activ, ci el face numai amintiri de ele ici colea. Și atâta însă este mult pentru acele timpuri.

(*O musă-cenușereasă*, în *Cercetări literare*, Iași, Editura Librăriei Școalelor Frații Șaraga, 1887; reprodus după *Cercetări literare*, ediție îngrijită, introducere, note și glosar de Georgeta Antonescu, Cluj, Editura Dacia, 1983, p. 212–215)

1900

OVID DENSUSIANU

Odată cu anul 1780 – când apare cea dintâi carte de afirmare de principii a lui Micu și Șincai –, literatura română putem spune că trece peste perioada veche și intră în o fază nouă.

O epocă de regenerare începe pentru întreaga noastră viață intelectuală, când învățații transilvăneni vin să propage prin scrierile lor convingerile pe care se întemeiază renașterea noastră de la începutul secolului trecut. Ideile pentru care a luptat școala transilvăneană au schimbat cu desăvârșire modul nostru de a gândi și lor le datorim multe din binefacerile de care ne bucurăm și cu care ne răsfrățăm azi. Pentru un istoric care urmărește progresele pe care le-am realizat de o sută de ani încoace, epoca în care au trăit scriitorii de peste munți apare ca una dintre cele mai fecunde din mișcarea noastră culturală. Și ceea ce dă un caracter deosebit acestei epoci este faptul că toți care au scris în acest timp au urmărit o singură țință, au avut în vedere triumful aceleiași idei și au dat un exemplu rar de solidaritate intelectuală. [...]

Școala latinistă ne dă o pildă, nu izolată, de modul cum românii au știut să întoarcă spre folosul lor tendințele de deznaționalizare ale străinilor. În secolul al XVI-lea, luteranii se încercase să atragă în partea lor pe români și începuse să traducă în românește mai multe texte religioase, pentru ca să răspândească în poporul nostru doctrinele reformate, dar toate eforturile lor au avut cu totul alt efect, pentru că românii au profitat de avantajele care li s-au oferit și au început a tipări cărți în limba lor, pentru ca să pună astfel bazele unei literaturi naționale. În secolul al XVIII-lea, același fenomen s-a repetat sub altă formă, și urmările propagandei străine au fost tot atât de binefăcătoare pentru dezvoltarea culturii noastre. Când

Transilvania a intrat la 1688 în stăpânirea Austriei, catolicii s-au gândit să câștige noi închinători printre români și să-și asigure astfel preponderența în afacerile țării anexate. Propaganda catolică a început atunci să se întindă printre români și iezuiții s-au pus fără întârziere pe muncă pentru ca să arate preoților cât de folositoare ar fi pentru națiunea română trecerea la catolicism. În unele părți, propaganda nu a întâmpinat piedici chiar de la început, pentru că deja în 1692 vedem mai mulți preoți români primind unirea cu catolicii. Iezuiții au continuat atunci cu mai multă energie să câștige partizani noi pentru cauza lor și tendințele lor nu au întârziat să se realizeze. În 1697, adepții unirii sunt atât de numeroși, încât mitropolitul Teofil se hotărăște să convoace la Alba-Iulia un sinod al preoților români, în care să se fixeze mai de aproape condițiile în care să se facă unirea. Preoții care au luat parte la acest sinod au hotărât să primească unirea și să recunoască, între altele, autoritatea papei, în schimbul unor privilegii acordate lor de catolici. În 1698, urmașul lui Teofil, Atanasie Anghel, convoacă un nou sinod la Alba-Iulia, în care se aprobă punctele admise în hotărârile adunării din anul trecut. Dar toate aceste decizii nu sunt definitiv aprobate decât în 1700, când se iscălește actul de unire. Numai în acest an unirea devine astfel un fapt împlinit.

Originea școlii latiniste trebuie căutată în acest eveniment. Pentru ca să atragă pe români de partea lor, catolicii le promisese încă de la început că li se va da dreptul să urmeze în școlile iezuiților sau că se vor înființa pentru ei școli româno-catolice. Promisiunile acestea nu au rămas zadarnice, pentru că atât împăratul Leopold, cât și cardinalul Kolonitsch și-au dat toate silințele pentru ca să facă pe români să profite de foloasele unei instrucțiuni mai înalte. [...]

Pentru a proba latinitatea noastră, învățații transilvăneni nu s-au mulțumit numai cu dovezile istoriei, ci au căutat temeieri și în fapte lingvistice. Filologia a venit să completeze astfel cercetările istorice. Cel dintâi lucru la care trebuia să se gândească un Micu sau Șincai pentru ca să dovedească de la prima vedere latinitatea limbii noastre era înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. [...] Odată introdus alfabetul latin, teza scriitorilor transilvăneni câștiga un punct de reazem și fantoma slavonismului care-i urmărea nu mai putea neliniști mințile lor. Cu toate încercările filologilor străini, ca ale lui Kopitar, de exemplu, de a proba imposibilitatea aplicării literelor latine la sunetele limbii române, tendințele de inovație ale lui Micu, Șincai și Maior au învins și au găsit mai târziu aprobarea tuturor. Scrisul românesc se limpezea astfel, revenea la ființa lui, alungându-se slavonismul care îl întunecase atâtea veacuri. [...]

Școala latinistă ar fi putut avea într-o privință o influență binefăcătoare asupra dezvoltării literaturii noastre, dacă unii din cei care au criticat-o nu ar fi condamnat-o în totul și nu ar fi fost prea mult stăpâniți de pornire împotriva ei, pentru ca să poată distinge unele părți bune din ea și unele tendințe care ar fi meritat să fie încurajate. Odată cu școala latinistă a început să se dezvolte în Transilvania gustul pentru literatura veche clasică. Bibliotecile din Transilvania sunt pline de traduceri și imitații după autorii latini și greci la care au lucrat o viață întreagă unii scriitori mai puțin cunoscuți, dar tot atât de doritori de a aduce un bine literaturii ca și învățații din timpul lor. Asemenea încercări au rămas izolate și prea puțin apreciate, pentru că influența din Apus, în special cea franceză, a venit să copleșească întreaga noastră literatură și să ne arunce în vârtejul mișcării romantice. [...]

Pe terenul teologic, Micu a început să scrie foarte devreme și operele sale teologice sunt cele dintâi, au precedat pe cele istorice și filologice. Încă pe vremea când era la Viena a tipărit, la 1779, *Carte de rogaciuni pentru evlaviază omului creștin*, și, după doi ani, la 1781, *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae*, iar la 1782 *Dissertatio de jejuniis graecae orientalis ecclesiae*. Aceste două disertații, spune Șincai, l-au făcut pe Samuil Micu cunoscut printre teologii străini. [...]

Din întreaga activitate teologică a lui Micu reiese un lucru pe care el a voit să-l probeze cu orice preț și la a cărui afirmare voia să contribuie cu toate puterile lui. Dânsul, ca și alți români transilvăneni din această epocă, nu vedea cu ochi buni neînțelegerile care rezultaseră în urma Unirii, nu-i părea bine că românii ajunseseră să fie greco-catolici și greco-orientali după actul semnat de mitropolitul Atanasie. În aceasta el vedea un izvor de discordie între români, de slăbire a solidarității naționale și de aceea s-a silit să arate necesitatea introducerii unei singure confesiuni la toți românii. Micu nu voia însă ca aceia care trecuseră la Unire să redevină greco-orientali, ci se gândea, dimpotrivă, ca toți românii să se apropie de biserica romană, să fie uniți. [...] Propaganda lui nu a avut însă urmările pe care le aștepta, dar pune în evidență stăruința lui Micu de a schimba stările bisericești de peste Carpați, un apostolat pentru care dânsul se credea chemat. [...]

Având să judecăm valoarea *Cronicei* lui Șincai, va trebui în primul rând să relevăm bogăția de informații pe care o aduce și care o ridică deasupra a tot ce se dăduse mai înainte în literatura noastră istorică. Scrisese și Cantemir *Hronicul* său, cu multă erudiție, câtă și-o putuse însuși pe vremea lui de la scriitorii latini ori greci, dar Șincai duse mai departe cercetarea, săpă mai adânc în

stăruința lui de a lumina trecutul. Materialul pe care îl adunase în biblioteci, chiar dacă nu e totdeauna mai bine înfățișat, chiar dacă e îngrămădit fără alegerea, fără coordonarea care înlesnesc urmărirea limpede a faptelor, ne lasă să vedem cu câtă trudă a fost adunat, câtă pasiune de documentare e la temelia lui. Și materialul acesta e supus criticii, o critică ce are cele mai de multe ori ceva aspru, întunecat, de suflet prea închis, prea mult fixat în anumite idei, dar pornind din convingeri ce impun respectul prin hotărârea, prin probitatea lor. Era mai ales o convingere pe care Șincai ținea s-o pună în lumină, aceea că suntem latini curați și nu am părăsit niciodată pământul Daciei. Dacă originea noastră romană o putea ușor proba, în chestiunea continuității dovezile erau mai greu de găsit, în stadiul în care se aflau atunci cunoștințele noastre istorice. Mai puțin ajutat de data aceasta de istorie, Șincai găsi însă un sprijin în bunul simț și în apropieri pe care le dădea logica, mulțumind astfel părerile sale care țineau să dea neamului nostru o încredere pe care trebuia s-o aibă. [...]

Treimea lor dăduse, timp de o jumătate de veac, ce avea să ne ducă – împreună cu adaosul de gânduri, de stăruință al altora – spre înțelegerea ființei noastre închegate din tradiții depărtate și nobile, spre afirmarea numelui de român cu mândria ce nu vrea să jignească pe alții, ci să arate o conștiință de care trebuie să dea dovadă orice popor care ține să aibă un loc în istoria civilizației. Prin cercetarea trecutului – dacă nu totdeauna călăuzită de mai multă îndemânare științifică, dar pornind totdeauna din convingeri simțite cu puterea care le face să cucerească sufletele – cei trei învățați transilvăneni au înțeles că trebuie să pregătească viitorul care ni se cuvenea, și când el a ajuns pentru noi, cei de azi, realitate, amintirea lor are sfințenia recunoștinței ce se cade tuturor celor care deschid drumuri de lumină.

(*Școala latinistă în limba și literatura română*, în „*Noua revistă română*”, I, 1900, nr. 1, p. 17–25; *Literatura română modernă*, vol. I, București, Editura Librăriei Alcalay & Co., 1920; reprodus după *Opere*, ediție critică de B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb, vol. IV, București, Editura Minerva, 1981, p. 279–325)

1901

G. BOGDAN-DUICĂ

Trec acum la ecourile prinse în *Țiganiada* din al doilea front al luptei lui Iosif, front îndreptat contra nobililor. Aici îndemnurile lui nu sunt numai iosefiniste, ori politice; toate literaturile veacului XVIII erau bogate-n satire și altfel de scrieri împotriva nobilimii; în special erau bogate literaturile ce-l înconjurau pe Deleanu, cea austro-germană, cea italiană, care pe atunci era cultivată foarte mult la Viena, cea polonă, cea ungară: din toate părțile poetul era împins spre satira nemeșului.

Ca și-n chestia bisericească, unde unește-n aceeași strofă pe papa de la Roma cu patriarhul din Constantinopol, batjocorindu-i pe amândoi, așa împreună Budai și-n această chestie pe nemeșul ungaro-român și pe boierul greco-român, pe care-i cunoștea bine, pe cel dintâi din viața sa până la 1788, pe al doilea de la Lemberg, unde se izbeau valurile vieții moldovenești din Bucovina, pe care el n-avea numai prilejul, ci și datoria s-o judece din oficiu – și din cărți.

Impresiile din urmă se găsesc fixate în cuvinte aprinse în descripția Bucovinei. Nobilii aceștia de azi, zicea el, „abia pot fi priviți ca moldoveni veritabili”, ei sunt străini; sunt mândri ca turcii, șireți ca grecii și lacomi ca jidanii. De altă parte, boierilor celor vechi nu le iartă

neunirea lor, neunire care „fu pricina supunerii țării lor și în urmă pierderea stăpânirii românești”.

Impresiile din Ardeal au fost mai timpurii, mai multe, mai adânci. Poetul se născuse într-o regiune plină de nemeși. În comitatul Albei, la anul 1786, tot a douăzeci și patra ori douăzeci și cincea familie era o familie de nobil; în comitatul Hunedoarei cam tot a cincisprezecea familie era nobilă! Mulți, foarte mulți dintre ei erau români maghiarizați și maghiarofili. Acestora Deleanu nu le iartă îngâmfarea, răutatea și lipsa de patriotism.

Împărtășind și el vederile fantastice ale lui Rousseau din discursul de la 1754 – idei în care nu pare a fi crezut consecvent – vorbind și el ca un Rousseau *in nuce*: „O tu noblătate adevărată/ Pe care dintru domnie-o scoasă/ Preputința cea privilegiată –” și, mai la vale: „Acum tu șezi numai prin bordeie/ La neamuri de noi *varvari* chiamate/ Și-a căror meriti nu se încheie/ În hârtii cu slove înaurite”.

Budai face o concluzie revoluționară, și azi încă modernă: „Când va sosi ziua luminoasă/ Ce, defăimând trufașa minciună,/ Celor vrednici să împartă cunună?”

Înarmat, precum se vede, cu idei de-ale lui Rousseau și ale unei părți din etnologia născută cu vreo 60 de ani mai înainte, Budai scrutează trecutul și prezentul popoului său și găsește și la români stări identice cu cele criticate ori laudate în pomenitele scrieri. De pildă, după el, din fire: moldoveanul, românul pe care l-au calomniat Sulzer și Carra, este bun, ospitalier, supus legilor bune și primite de el, accesibil convingerilor expuse cu vorbă așezată și bună, ține la obiceiuri și țară și are „o iubire mare pentru neatârnare și libertate”; iar fizicește este sănătos, robust.

Dar lucrurile s-au schimbat: „Din vremuri moldovenii au fost un popor viteaz, pe când aveau prinți din sânul lor, dar de când s-au supus protecției turcești și sub principii

impuși de cruda Poartă otomană – cu toată suita lor de despoți grecești, poporul a decăzut atât de mult, încât acum nu mai cunoști pe vechiul moldovan – lungul guvern despotice l-a făcut laș, târător” etc.

Așadar, din curentul iosefinist, sprijinit pe literatura filosofico-politică apuseană și din studiul trecutului frumos și al prezentului urât, Budai scoate puterea acelor strofe, despre care s-a zis că au anticipat satira a treia a lui Eminescu, întrucât și Budai e de părere că trecutul a fost strălucit și că rele sunt numai generațiile moderne.

Vlad Țepeș, reprezentând acel trecut, este în epopee un domn drept, viteaz, național, democrat. Tot ce-i norod este înaintea lui vrednic de-o soartă mai bună – ca și în fața lui Iosif II. Chiar și țiganii, necum românii săi – întocmai ca la Iosif II!

Să ne oprim puțin aici. Iosif II a dat o serie de porunci (1781, 1782 și 1783) cu intenția de a face din acești nomazi agricultori pașnici; el i-a împărțit în sate, zidindu-le case pe cheltuiala comunelor. Idei de acestea Țepeș-Vodă nici n-a visat. Dar Budai îl pune să vorbească către țigani în sensul în care scria Iosif II rescriptele sale: „Ascultați voi, cioare blestamate! Iată că v-am dat arme voinice/ Precum și tot felul de bucate;/ Însă, ca în zădar să nu vă pice/ Para în gură zăcând voi pe spate,/ Olaturi voi da, țarine și sate.// Iar de-acu nainte ca țărani/ Ceilalți, în mândra Muntenie/ Veți fi socotiți și voi țiganii/ Dacă veți arăta hârnicie”.

Firește, și lui Țepeș i se opunea privilegiații, aceiași privilegiați care erau contra lui Iosif, contra urbariului blând al acestuia și pentru iobăgia personală: „De mult acum el orânduială/ Socotise cu dâșii să facă,/ Dar văzând că multă cârteală/ Ar avea pentru asta să pitreacă/ De la călugări și boierie/ Cari toți răzima în țiganie” etc.

Dacă Țepeș era să fie un mântuitor al țiganilor, pentru poporul său el era să fie un înălțător din starea de

păcătoșenie în care se afla. Mijlocul de înălțare era milităria, arma. Dintr-o pretinsă gardă strânsă pe lângă sine, Budai îi creează lui Țepeș un principiu de guvern: Silință puind întâi de toate/ Spre a învăța pe junia română/ Cu ce chipuri armele 'nălțate/ Să întrebnicească mai cu îndemână/ Steaguri să urmeze, la rând să steie/ Încheiați și cum război să deie”.

Acest Țepeș, care se ocupă cu atâta răbdare ca să-și pregătească oștirile de tineri, nu-i în realitate decât Iosif II, care ținea la armata sa, care, făcând călătorii prin Ardeal, trecea în revistă regimentele de grăniceri românești din Hațeg, Hunedoara și Orlat, și care la Brașov invita pe boierii munteni să vază cum controlează el destoinicia oștirilor sale: „Ne-au chemat – scrie Ienăchiță Văcărescu, care se afla la Brașov – ca să mergem a doua zi afară din cetate la loagăr unde are însuși să facă exercițiul ostașilor ce era acolo”. Din militarul Iosif II, care se orientase după Frideric II, din grănicerimea românească, pe al cărei teritoriu românii făcură progrese ce nu puteau să scape atenției lui Budai-Deleanu, din entuziasmul cu care poporul român alerga la arme, la conscripție, *poate* și din descrierile lui Montesquieu (*Grandeur et décadence*, cap. II), autor care a putut trece în Austria și Ungaria din domnia Mariei Tereza, lăsând încă la granițele închise pe Voltaire și Rousseau, Budai-Deleanu alcătui idealul unei tinerimi române militarizate, pe care viitorul s-ar putea întemeia. [...]

Din publicațiile și cercetările de până acum nu se poate ști câtă literatură străină și română, științifică și poetică, cunoștea Budai-Deleanu. Dar cum aprecia el literatura noastră se știe.

Literaturii române Budai îi prevestea un viitor bun dacă „oameni iscusiți” se vor ocupa cu limba românească încă „săracă, rustică, necultivată”. Deocamdată începutul literaturii noastre i se părea foarte slab. Amintind odată

câteva cărți și manuscrise, Budai făcea observația că traduceri sunt mai multe, dar și acestea „se găsesc numai la particulari, pentru că la ei (la români) încă nu-i modă a tipări cărți de folos general”. Budai era convins că și puținele cărți ce se găseau nu se citeau. În *Trei viteji* (III, 16, inedit) el spunea despre sine că „doară spune-ți-aș/ Și mai multe, de-ar fi să mă citească/ Cineva; dar știu cum că românește/ Acolo nime bucuros cetește”.

Poezia românească nu-l mulțumea nici când era originală. Într-o notă el mărturisește că, scriind *Țiganiada*, a avut între altele intenția să-și bată joc și de alți poeți; iar ca pildă, în cântecul X, strofele 51–67, vorbind despre povestea lui Arghir, el zicea că „se află și în stihuri proastă alcătuită și tipărită”. Erau stihurile, bietele stihuri ale lui Barac!

Poezia populară o cunoștea bine; Budai vorbește de orbeții care cântau la târguri despre Mârza, Iovan și Ioviță; pe eroul Argineanu îl introduce-n epopeea sa din poezia populară; iar poveștile populare asemenea le amintește în note când se folosește de ele. Și totuși, Budai nu aprecia bine această literatură de care se folosea; ea-i părea un gen inferior și-ar fi dorit să nu se mai scornească „numai cântări de uliță, de cârciumă și țărănești”.

Alte vremuri, alte cântece – va fi zis și el. De aceea s-a hotărât „să facă numai o încercare, de s-ar putea obișnui și întru limba românească aceeași poezie mai ridicată și subțire, cum se află la alte neamuri”; de aceea a încercat „a formui și a introduce *un gust nou* de poezie românească”. Așa vorbește însuși în scrisoarea fictivă a lui Dianeu. El a introdus deci în limba română un „*product nou*”, o izvoditură, care să nu fie nici tălmăcită, nici furată, „soiul alcătuirii acesteia” aflându-se însă și într-alte limbi.

(*Despre Țiganiada lui Budai-Deleanu.*
Înrâuririle germane, în „Convorbiri lite-

rare”, XXXV, nr. 5, 1 mai 1901, p. 454–459, nr. 6, 1 iunie 1901, p. 483–485)

1901

N. IORGA

Ca începător al erudiției române din Ardeal trebuie să fie considerat Samuil Klein. După cărturarii sterpi, care învățaseră numai pentru dânsii sau pentru ucenicii lor din școlile Blajului, el a fost cel dintâi care a învățat și pentru alții, cel dintâi care a simțit în el nevoia de a exprima idei proprii, născute din cunoașterea ideilor străine. Un harnic om și un om de bine, care se arată într-o lumină deosebit de blândă între tovarășii săi de credință și de acțiune; cel mai umil în sufletul său dintre evangheliștii religiei noi. Lipsit de focul lui Șincai, dar și de asprimea cu toată lumea, de spiritul de înfruntare al acestui vehement propovăduitor al adevărului, inferior lui Petru Maior în judecată și puterea de concepție, dar întrecându-l în liniștea senină a formei, el are în ființa sa un element de poezie care lipsește celorlalți, oameni de știință înainte de toate. Și fiindcă e cel dintâi dintre vizionari, el e acela care-și mai aduce aminte de trecut, care păstrează elementele bune dintr-însul: smerenia, naivitatea, plăcerea de a povesti cu inima deschisă. Ceva dintr-un cronicar trăiește încă în acest istoric dintâi. [...]

Operele istorice ale lui Klein au fost provocate de râvna lui pentru poporul său, de caracterul comunicativ al științei sale, dar nu trebuie să credem că ele au fost cele dintâi care au agitat în Ardeal chestia românească. Pe la 1743 veni în provincie Petru Bod și se așeză ca preot la Hoghiz, unde scrise o *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*. Pe timpul Mariei Tereza, și anume pe când păstora în Blaj vlădica Grigore Maior, care scăpase abia de teolog, un român, un cleric din Blaj, care

cunoștea dipticul mitropoliei de aici – ni se afirmă că a fost însuși episcopul Dragoș din Oradea – compune un scurt opuscul pe care-l intitulează *De ortu, proressu, conversione Valachorum, episcopis, item archiepiscopis et metropolitibus eorum*. În el se afirmă originea romană a popoului, răzimându-se pe „însăși limba, pe moravuri, caracter și pricepere”, se explică denumirea de „valach”, se amintește existența a două familii nobile românești, se arată în ce împrejurări creștinismul a pătruns între români. Apoi se expune foarte pe scurt Unirea. [...]

În Prefața la *Elementa linguae Daco-Romanae*, de Klein, tipărită la Viena în 1780, Șincai spune că despre viața coloniștilor romani în Dacia vorbesc mai mulți istorici, „ale căror mai însemnate mărturii le-a cules, în parte, prea-învățatul Samuil Klein, în lucrarea sa manuscrisă despre originea daco-romanilor, cu câțiva ani înainte”. Nu știm nicăieri să se păstreze un manuscris al acestei lucrări, pe care mai târziu va fi suprimat-o însuși autorul ei, ce avea cunoștințe mai întinse și mai temeinice asupra acestei materii.

Știm numai, din Sulzer, că se vedea în „Origines” un vultur roman în corbul din stema Țării Românești și că aici, în *Origines Daco-Romanorum*, ca și, mai târziu, în *Istoria generală a românilor*, se afirma existența de nobili români în Ungaria, invocându-se amintirea lui Nicolaus Olahus și prezența acestor nobili în țara Oltului.

La o operă mai întinsă, care să dea istoria românilor de pretutindeni, din cele mai îndepărtate timpuri până în epoca sa, sau mai bine până la 1714, s-a gândit de cu vreme Klein. În 1770 și 1781 l-am văzut copiind în Viena Letopisețul Bălăcenesc și *Cronica* lui „Miron” Costin, pe care Sulzer, cum ne spune și unul, și altul, i-a semnalat-o. În Oradea-Mare, între manuscrisele episcopiei românești, se păstrează o traducere latină a acestui cronicar, care se datorează lui Klein. Însă numai către sfârșitul carierei sale

a găsit el timpul necesar pentru a pune în ordine și preface într-o narațiune extrasele numeroase adunate de dânsul asupra istoriei generale a românilor până la dânsul.

Să observăm întâi noutatea planului. Până acum cine scrisese istoria românilor se ocupase numai de acei ce locuiau într-o singură provincie. Nici măcar o istorie a amânduror principate nu fusese întreprinsă de cineva, și singuri compilatori nedibaci și obscuri se gândiseră să alipească în aceeași povestire faptele celor două țări românești guvernate în forme naționale. A cuprinde cu privirea și Ardealul, a îmbrățișa tot timpul de peste 1500 de ani ce trecuse de la Traian până la fanarioți și până la mișcarea de redeştere din Transilvania era, fără îndoială, cel mai frumos plan istoric ce fusese conceput de vreun român până atunci.

Pentru a-l realiza, trebuia o cunoaștere adâncită a izvoarelor celor mai felurite și o artă deosebită de compunere, care să unească într-un singur curent pânze de evenimente, care păreau menite a fi tratate tot așa de răzleț, precum răzleț se desfășuraseră.

Klein citise mult, știa latinește bine încă de la școala din Blaj, care căpătase de timpuriu o bună reputație în această privință. Pe limbile nemțească și ungurească era pe deplin stăpân. Grecește nu pare să fi știut bine, dar dintre limbile moderne ale Europei știa germana, italiana și franceza.

În literatura istorică românească, atâta câtă fusese până la dânsul, era foarte bine orientat. În capitolul XXV din cartea a treia a *Istoriei* sale latine, ca și în forma română pe scurt, el dă o listă literară care ne lămurește în această privință. Găsim aici pe Ureche, care „a scris istoria românilor” și pe Misail Călugărul, care „și el a scris istoria românilor”, pe Miron Costin, pentru cartea „despre facerea lumii și împărțirea neamurilor și despre începutul și împărăția romanilor”, alături de „analele și

faptele domnilor Moldovei până în vremea lui”. Se menționează, de Cantemir, *Descrierea Moldovei, Istoria Daciei, Istoria imperiului otoman, Divanul înțeleptului cu lumea*, „despre casa lui Brâncoveanu”, „despre muzica turcească” și „altele”: *Hronicul* îl adusese de la Viena episcopul Inocențiu „cu șaptezeci de ani în urmă”, cumpărându-l de la un negustor ce fusese la Petersburg. Mai avem, între izvoarele arătate acolo, lucrarea lui Constantin Cantacuzino, pe care Klein o notează probabil exact, ca „Anonim, cuprinzând analele românilor de la începutul orașului Roma până în secolul al XIII-lea, scris românește”, un letopiseț muntean incomplet, care mergea numai de la 1500 la 1700. Aiurea, el citează o parte din *Hronicul* lui Cantemir, ca un „anonim istoric român, al căruia nume nu-l știu, pentru că în cartea lui, care a venit la mâna mea, la început vreo câteva foi sunt rupte” – dându-i însă lauda de învățătură. Și tot acolo se menționează „Analele muntenilor”, și pentru domnia lui Brâncoveanu. Dintre străini el pomenește în operele sale istorice pe Bolandiști, pe Dosoftei de Ierusalim, pe abatele Fleury, a cărui *Istorie ecleziastică* a tradus-o, pe Timon, autorul *Imaginii Ungariei*, pe Cedren etc.

În ultima ei redacție românească, lucrarea lui Klein poartă titlul de „Istoria și lucrurile și întâmplările românilor, acum într-acest chip așezată și din mulți vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de părintele Samuil Clain de Sad ieromonahul, din mănăstirea SSS. Troiță din Blaj”, și cuprinde trei volume, scrise pe caiete groase, cu multe îndreptări. În cel dintâi se tratează originile comune, în al doilea „Istoria domnilor Țării Românești”, în al treilea „Istoria domnilor Țării Moldovei”, iar în cel din urmă „Istoria bisericească a episcopiei românești din Ardeal, acum întâi culeasă și scrisă”. Cum se vede, execuția nu e la înălțimea planului total: Klein dorește să ne spună tot ce au făcut și au suferit românii de

pretutindeni, din cele mai vechi timpuri până la cele mai noi, dar între soarta unora și altora dintre fiii răspândiți ai neamului el nu vede o altă legătură decât cea întâmplătoare și nu se gândește a căuta un asemenea fond comun, pe baza căruia să se povestească, în același timp, cu o unitate de formă și de interes, istoria tuturor membrilor națiunii. Dar e adevărat că această imputare se poate aduce tuturor istoricilor ce au venit după dânsul și că până astăzi n-avem o istorie a românilor făcută dintr-un punct de vedere unitar, care să îmbrățișeze tot și din care toate să se poată observa și lămuri.

(Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821), București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”, 1901, vol. II, p. 161-162; 177-181)

1921

ION MODRIGAN

Pentru cultura sa vastă și mai ales pentru cunoștința limbii germane – ceea ce era un mare merit în epoca iosefinismului – Gheorghe Șincai ajunge la 15 octombrie 1782 director principal al școlilor românești din marele Principat al Ardealului.

Prin străduința lui, învățământul românesc se încheagă și i se dă o directivă școlară. Până la el, aveam numai școli cantonale, care aveau menirea de a instrui în glasuri și slovnire pe viitorii dicei de biserică și acelea așezate pe lângă mănăstiri, departe de sate, la margine de codri și așa inaccesibile mării mulțimi.

El este acela care luptă pe toate căile ca școlile de mănăstiri să se facă accesibile tuturor; în satele în care nu este școală să se deschidă și învățământul să se organizeze conform legilor lui Iosif al II-lea. Firește, a întâmpinat

multă indiferență și chiar dușmănie – însă nu l-a descurajat. Când vede că lupta lui numai singur nu duce la scop, că era mare inerția românească, recurge la acei care îl pusese în fruntea școlilor și atunci, de la guvern, vin aspre porunci la vlădica de la Blaj ca să-l ajute în îndeplinirea intențiilor sale bune.

De la Blaj s-a dat ordin circular tuturor protopopilor ca să străduiască ca în toate satele din protopopiatul lor să se deschidă școlile. Iar pentru pregătirea cantorilor care aveau să fie învățători în școlile nou deschise se fac cursuri pregătitoare la Blaj, pe care le făcea însuși Șincai. Așa s-a ajuns la acele 300 de școli despre care spune tradiția că s-au deschis sub directoratul lui Șincai.

Însă lucrurile nu mergeau așa repede cum voia Șincai. Organele bisericești se mișcau încet, de aici frecări între el și episcopul Bob. Bob, fire autoritară, Șincai, fire rebelă și impulsivă, în curând se declară conflict între ei și conflictul lor, fatal, avea să-l simtă școala românească.

Deja la doi ani după numirea lui Șincai în fruntea școlilor, buna relație între el și vlădica Bob a fost stricată, căci la anul 1784 îl vedem ieșind din călugărie, ceea ce era o mare lovitură pentru autoritatea bisericească și ceea ce făcea ca lovitura să fie și mai simțită era faptul că, împreună cu Șincai, ieșeau din călugărie și ceilalți doi mari învățați ai Blajului: Clain și Maior.

Ieșind din călugărie, Șincai n-a mai voit să locuiască în mănăstire, ci și-a făcut casă în oraș. Pentru îngrijirea casei, Șincai și-a luat o femeie ca bucătăreasă; gurile rele însă au șoptit vlădicului Bob că femeia ar fi mai mult decât bucătăreasă. Fiindcă Șincai ducea o viață mai liberă, nu cum s-ar fi potrivit în mediul puritan al Blajului, Bob, prin oamenii săi, îi controlează fiecare pas; Șincai știa de aceasta și, fiind o fire pornită, are ieșiri pătimașe contra vlădicului Bob. Relația aceasta încordată durează ani de zile. Până a trăit Iosif al II-lea, Bob n-a cutezat să facă

arătare contra lui Șincai, că știa că și așa nu va fi ascultat, căci sub stăpânirea lui Iosif al II-lea pentru vini de acestea mărunte nu era înlăturat cine se știa face folositor pe terenul cultural.

După moartea lui Iosif al II-lea și a fratelui său Leopold, lucrurile se întorc. În Ungaria – sub presiunea morală a revoluției franceze – se judecă la moarte Martinovici și soții și se începe o persecuție aspră contra tuturor liber cugetătorilor și firilor rebele.

Deci în anul morții lui Martinovici se urzește un proces monstru contra lui Șincai. Acuza contra lui Șincai o făcea vlădica Bob și o făcea în taină, că purta frică de Șincai. Era acuzat cu viață dezordonată, cu neglijență în împlinirea slujbei; că nu cercetează și școlile de la sate, că e bețiv, că se bate cu orășenii și chiar îmbrăcămintea îi cădea sub acuză. Se spunea, anume, în acuză, că îmbrăcămintea lui Șincai nu e de om serios, ci de Bachus, că Șincai, după ce ieșise din călugărie nu mai purta haină călugărească, ci haine nemțești și uneori sabie, ca nobil de Șinca.

Ca tinerimea să nu fie stricată prin purtarea lui, Bob cere guvernului ca Șincai să fie înlăturat și să se pornească cercetare contra lui. Acuza era datată din 24 iunie 1794.

La 15 iulie 1794, din porunca guvernului, ies la fața locului judele suprem comitateur Anoniu Vajna și ajutorul său Ștefan Mirsa și ascultă 15 martori. Dintre toate mărturisirile cea mai interesantă e a lui Ștefan Pop, prepozitul mănăstirii. Între altele de mai puțină însemnătate, Ștefan Pop spunea că în Șincai atât de puternic a fost simțământul național, de atunci, când după dieta din 1790–1791 s-a dat ordin tuturor școlilor ca de aici încolo vehiculul limbii latine în propunere să nu fie limba germană, ci maghiară, Șincai nicidecum n-a voit să asculte de ordinul guvernului, ci a introdus limba română.

Firește că pe lângă astfel de acuze Șincai trebuia să fie condamnat.

Se pare totuși că cercetarea nu a produs rezultate mai mari, după cum aștepta Bob, căci se vede necesitat și capitlul și Bob a ridica noi acuze. Capitlul cere prin Prepozitul său Ștefan Pop ca guvernul să se milostivească a elibera învățământul de un astfel de om și a pune în locul lui un călugăr de mănăstire (*virum religiosum professum*).

Bob, pe lângă acuze de ordin personal că Șincai l-a amenințat cu moarte, ținea să ridice o acuză mai veche de ordin public, despre care Șincai își mai dădu seamă odată, și anume, spunea Bob, în acuza din 19 iulie 1794, că Șincai, după ce multă vreme a ascuns la sine pe un dezertor din armată, când au venit jurații din Veza să ducă pe dezertor, Șincai a înarmat cu ciomage și pari pe învățătorii aduși la cursurile de vară și ar fi luat la bătaie pe jurați și i-ar fi închis în închisoarea vlădiciei, iar el, vlădicul, îndemnat de supunerea ce trebuia să o aibă față de stăpânire, i-a eliberat și pentru aceea și acuzele mai noi că Șincai voiește să-l omoare îl roagă, deci, pe Înalțul Guvern, cu toată precauția să-l prindă pe Șincai și să-l închidă. [...]

După înfruntarea primită de la Guvern în sfârșit la județ, se ia în dezbateri procesul lui Șincai. Dezbaterii ține din 18–23 iunie 1795. Acuzator era acuma Gilyen János v. ispsan, acuzat Gheorghe Șincai „jelen levö rab”. Pe acuzator îl reprezintă Kováts Sigmond; pe acuzat Tompa Lásiló. Partea cea mai grea a acuzei era că Șincai e răzvrătitor „dux et author rebellionis”.

Pe lângă acestea mai veneau acuzele că a zis că va omorî pe Bob și pe prefectul său Josif Bényei, că pe femeia lui Bényei a bătut-o cu spini în piață, că e bețiv etc. Acuzatorul în urma acestora cerea mai puțin decât să fie decapitat și să plătească cheltuielile.

Avocatul său îl apără foarte bine. Arată că unele din punctele de acuză nu sunt probate; altele, ca beția, nu reprezintă o vină ce se pedepsește. Arată că Șincai nu e tulburător al liniștii publice și ca urmare protestează contra ridicării acuzei prin fisc. Dacă Șincai a amenințat pe Bob – zice apărătorul –, Bob e persoană privată și trebuie să-și ridice acuza în numele său, iar să nu o ridice fiscul, care numai în delikte publice trebuie să ridice acuza.

După o scurtă deliberare, care a fost mai mult o înscenare, fiind evidentă nevinovăția lui Șincai, se aduce hotărârea: Deoarece acuzatul n-a fost tulburător al liniștii publice, cu moarte nu se pedepsește – trebuie însă ca unul ce a mai fost pedepsit o dată la 1791, ca om guraliv, să plătească spesele de proces. Acuzatorul cere dreptul de apel – i se neagă pe motivul că nu și-a dovedit acuza.

După dovedirea nevinovăției sale, Șincai credea că își va recăpăta slujba avută, în care fusese numit numai interimar Gheorghe Tot, fost preot în Băița – însă se înșela, Bob nu de aceea le înscenase toate acestea contra lui ca el din nou să ajungă în slujbă și să nu fie supărător pentru vlădică. După ce vede că la Blaj cu vlădica nu ajunge la nimic, se adresează Guvernului prin Lerchenfeld, directorul general al școlilor din Sibiu. De la Guvern i se răspunde că, deoarece s-a dovedit în decursul investigației că nu are puterea morală necesară unui director, nu i se mai poate da slujba avută (4 noiembrie 1795). [...]

Rămas fără slujbă, la Blaj nesuferit, la Guvern văzut cu ochi răi, din Viena îndepărtat, el încearcă împăcarea cu Bob, dar Bob nu știa să ierte. Pieritor de foame, mai are o singură nădejde. După moartea lui Jerdvrits, translatorul de lângă Guvernul Ardelean, Șincai, bazându-se pe cunoașterea de limbi, cere de la Guvern postul de translator. Rugarea a fost prezentată sau la sfârșitul lui octombrie, sau la începutul lui noiembrie, de pe conceptul referadei se pare că a fost prezentată în 7 noiembrie 1797.

E din cale afară de mișcătoare scrisă această cerere a marelui certat cu toată lumea, în care recunoaște unele vini aduse asupra sa numai să poată câștiga postul de translator: „Mequidem, absque ullo errore esse dicere non ausim, multa enim imbecilitates in me esse fateri debeo”.

Toate zadarnice, prietenul lui Katona și Kovatsisch și a celor mai mari învățați din Ungaria era socotit nevrednic de a ocupa modestul post de translator!

(Înlăturarea lui Gheorghe Șincai din directoratul școalelor, în Lui Nicolae Iorga. Omagiu. 1871–1921, Craiova, Editura Ramuri, 1921, p. 207–210; 212–213; 215)

1922

ALEXANDRU LAPEDATU

Marile evenimente religioase, politice și revoluționare petrecute în viața acestui popor în sec. XVIII nu aduseseră, precum se nădăduise, nicio schimbare esențială a situației sale – economice, sociale și politice. Unirea cu Biserica Romei nu dădu, sub toate aceste raporturi, rezultatele pe care cei ce-o înfăptuiră și cei ce o urmară timp de trei generații le așteptase. Cu excepția progresului cultural, starea clerului și poporului unit era, la sfârșitul secolului, aceeași ca și la începutul lui. Nicio înnoire, de ordin general firește, nu se înregistrează în această privință în sute de ani scursă de la separație. Greaua luptă, politică și națională, a lui Ioan Inocențiu Clain, pentru drepturile clerului și poporului său, nu duse nici ea, cum se știe, la alt rezultat, decât doar la exilul și sfârșitul dureros, tragic, al neînfrântului luptător, mucenic pe altarul bisericii și națiunii sale. Iar mișcarea revoluționară a lui Horia și tovarășilor săi, mișcare la care *inteligența* română, atâta câtă și cum era, nu participase, nu aduse,

prin ea însăși, pe seama popoului, terorizat prin martirajul șefilor săi, decât prea puține și neînsemnate rezultate vădite în lumea realităților trăite.

Totuși, pe urma acestor evenimente, poporul român din Transilvania și părțile ungurene capătă conștiința rolului însemnat pe care îl avea în susținerea vitregei sale patrii și a forței pe care ar putea-o reprezenta prin restaurarea anticilor sale drepturi politice și naționale, răpite și abolite, în cursul veacurilor trecute, prin violență și înșelare, de națiunile dominante și privilegiate – lui, celui mai vechi și mai numeros, dar și celui mai nedreptățit și asuprit neam al teritoriului ancestral. Conștiința acestei însemnătăți și puteri fu considerabil crescută: în primul loc, prin cunoașterea, din ce în ce mai sigură și mai întinsă, a originii și trecutului său, pe care o aducea și răspândea contactul, direct și indirect, al cărturarilor, tot mai numeroși, cu școlile și lumea Apusului și, în al doilea loc, reformele liberale pe care nobilul și bunul Împărat Iosif le acordă popoarelor sale – reforme sub al căror regim, de scurtă, dar impresionantă durată, românii putură înțelege, realmente, marea schimbare ce s-ar produce în situațiunea lor și a țării, când, prin retrocedarea vechilor lor drepturi, vor fi puși pe picior de egalitate, ca națiune politică, cu celelalte popoare ale patriei.

Această stare, de superioară conștiință moral-națională a popoului român ciscarpatin, care se oglindește, în modul cel mai expresiv, în memorabilele acte istorice din 1791/2, provocă o adevărată alarmă printre neamurile dominante și privilegiate, împotriva cărora se îndrepta acțiunea politică română de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Numărul cel covârșitor al românilor și, negreșit, calitățile ce ei afirmară, în ultimul timp, pe tărâmurile unde propășirea nu le putea fi cu totul țarmurită, trebuiau să fie serioase motive de îngrijorare

pentru aceste neamuri, în cazul când postulatele politice naționale române, de egală îndreptățire la viața publică a țării, ar fi fost satisfăcute sau impuse. De aici tenacea și îndelungata lor rezistență, întru apărarea poziției amenințate. Și fiindcă în spiritul vremurilor ce se anunțau, de abolire a privilegiilor și de instituire a drepturilor naturale, postulatele române nu puteau fi atacate cu succes în baza lor legală, ele trebuiau distruse în baza lor istorică pe cale publică, dar și științifică. Originea romană a „valahilor” și continuitatea vieții lor în Dacia trebuiau nu numai contestate, ci și infirmate, dacă se putea, cu solide, irefutabile mărturii și argumente istorice, românii având a fi înfățișați ca un popor de obârșie nelămurită și dubioasă, alcătuit în alte părți decât ale patriei actuale și venit aici abia în sec. XI și XIII, spre a cuprinde și uzurpa, prin mărinimoasă toleranță a celorlalte neamuri, loc în dauna lor, cu alte cuvinte fără îndreptățire istorică a reclama și mai ales a obține situație politică egală acestora. [...]

Construcția științifică a operei lui Petru Maior, sub raport istoric, ca și sub raport lingvistic, e atât de solidă, ca informație, ca argumentare și ca interpretare, cât ea se menține, în elementele ei organice, întreagă până astăzi. Ceea ce timpul a irosit e numai accesoriul – exagerări explicabile pentru vremea aceea, teorii dovedite în urmă ca eronate, păreri prea personale și fără actualitate acum. Esențialul a rămas și a intrat în circulația istorică – mai întâi prin scrierile polemice ale urmașilor imediați: Bojincă, Murgu, Aaron și ceilalți, apoi, după ce discuția a fost reluată, cu aparatul criticii istorice și filologice moderne, de Roesler și alții, prin scrierile istoricilor români contemporani, ale lui Xenopol, în special. Fructul spiritual al minții superioare a lui Maior trăiește astfel ca bun comun, fără a se mai ști, adesea, de la cine porcede, în întreaga noastră literatură istorică actuală. Și cititorii de

astăzi ai operei marelui istoric rămân nu puțin surprinși, constatând cum tot ce e esențial, cum am zis, în această operă, ca informație, ca argument și ca interpretare, se regăsește în paginile mai tuturor scrierilor noastre istorice și lingvistice, tratând originea și viața poporului român în Evul Mediu. Aceasta chiar și în operele mai noi, rezultate din cea mai largă și erudită revizuire a izvoarelor vechi și scrutare a celor descoperite de atunci încoace, scrieri făcute în mod cu totul independent de cele ale predecesorilor, deci și ale lui Maior.

Constatările acestea sunt, desigur, cel mai frumos omagiu ce se poate aduce memoriei lui Petru Maior cu prilejul serbării centenarului morții sale. Căci ce alta poate fi spus mai mult spre lauda acestui scriitor decât că fructele operei sale spirituale au răzbit prin vremuri, s-au răspândit în mijlocul alor săi și au devenit bunuri generale ale unei culturi naționale! Și despre care alții printre scriitorii noștri, în domeniul istoric și filologic, se mai poate spune aceasta cu un mai bun și drept cuvânt ca despre Petru Maior? Iată de ce, privită în perspectiva ei istorică de după o sută de ani, personalitatea lui apare ca una dintre cele mai strălucite ale trecutului nostru cultural și ca cea mai măreață a epocii sale, dominând, cu opera spiritului său, așa cum e recunoscută și apreciată de urmași, întreagă această epocă, una dintre cele mai de seamă din toată istoria cugetării românești, cum se exprimă d. N. Iorga.

Încheind această scurtă cuvântare comemorativă, țin să relev, în legătură cu cele spuse mai înainte, că marele proces al drepturilor noastre istorice, pe care dușmanii ni l-au deschis acum o sută de ani din motive politice și a cărui dezbateră a ținut, din aceleași motive, un veac întreg, e încheiat astăzi prin radicalele prefaceri politice din ultimii doi ani – cu reintegrarea noastră deplină în stăpânirea teritoriului național contestat. Și aceasta pe

baza drepturilor de prioritate istorică, de superioritate etnică și de importanță politică, așa cum susțineau și pretindeau, începând cu Petru Maior, toți cei ce au pledat de partea noastră acest proces în decursul timpului. Dreptatea cauzei noastre a învins. Ea nu va mai fi discutată. Adevărul istoric, nemaifiind întunecat de interese politice, va triumfa chiar și asupra acelor ce, deși-l vedeau, nu voiau să-l recunoască. Iar teoria imigrării românilor în străvechea lor patrie în sec. XII și XIII va rămâne numai un titlu de curiozitate științifică pentru una din cele mai mari erezii istorice ce s-au emis și susținut cu atâta pasiune și stăruință deșartă vreodată.

Faptul acesta mare, al închiderii secolarului proces istoric de care vorbesc, pe urma recentelor evenimente politice, s-a îndeplinit prin forța nebiruită și totdeauna triumfătoare – oricât de târziu – a dreptății și adevărului și printr-un concurs norocos de împrejurări, dar, negreșit, și prin manifestarea conștiinței și solidarității noastre naționale. Iar dacă această manifestare a fost atât de deplină în toate actele vieții noastre politice din ultimul timp, ea este a se datori în primul loc culturii și educației naționale, al cărora unul din principalii agenți au fost mai ales ideile de care ne ocuparăm ale lui Petru Maior. Un cuvânt mai mult, deci, spre a îndrepta simțămintele noastre de pioasă recunoștință și de înaltă admirație pentru memoria marelui scriitor, al cărui nobil suflet părasea, acum o sută de ani, într-o modestă chilie din Buda, departe de toți ai săi, trupul lui, nu atât de îmbătrânit de ani, cât istovit de muncă și secătuit de boală, spre a trece din lumea temporară, a materiei, în cea veșnică, a spiritului.

(Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 80–81; 84–86)

1922

IOAN LUPAȘ

Ca valoare științifică și națională partea cea mai însemnată din activitatea literară a lui Petru Maior o formează scrierile sale istorice. Atât *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (1812), cât și *Istoria bisericii românilor* (1813) ni-l înfățișează pe protopopul Maior ca pe un scriitor preocupat în mod statornic de problemele istoriografiei române din timpul său și ca pe unul care era stăpânit de iubirea adevărului atât de mult, încât începând a scrie istoria neamului său și a bisericii străbune, ia ca punct de mănecare aceste cuvinte caracteristice: „cu anevoie iaste a nu grăi adevărul”... Decât iubirea de adevăr, un singur sentiment era mai puternic în sufletul lui Maior: iubirea de neam, care l-a stăpânit în mod covârșitor în toate actele vieții sale, deci și în scrisul său. [...]

Pe Maior nu-l preocupă precizarea amănuntelor sau succesiunea cronologică a evenimentelor în aceeași măsură ca pe Samuil Micu ori pe Gheorghe Șincai, a cărui năzuință era să adune în cronica sa tot ce-i puteau oferi izvoarele istorice cunoscute până atunci relativ la istoria poporului nostru și „a mai multor neamuri” învecinate cu dânsul. Strâmtorat de timp și împiedicat de împrejurări, Maior se văzu constrâns la bătrânețile sale a renunța la gândul de „a țese întreagă istoria românilor” și a se mulțumi să dea, după un plan preconcept, numai o expunere istorică despre „începutul lor în Dacia, ca, văzând românii din ce viță strălucită sunt prăsiți, toți să se îndemne strămoșilor săi întru omenie și în buna cuviință a le urma... și pe sine întru toate puterile sufletului cu nevoință să se deplinească (perfecționeze), cât, precum de la buna maică firea au împărtășit talent bun, așa toți să se facă cetățeni patriei folositori”. Așadar un scop practic,

acela al educației creștinești–patriotice povățuia în primul rând condeiiul protopopului Petru Maior la scrierea *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*. Dar scopul acesta știa că nu-l va putea ajunge decât răsfrângând părerile istoricilor străini, care se obișnuiseră din vechime „a vomii cu condeiiul asupra românilor...”, a împrumuta unii de la alții defăimările – precum măgar pe măgar scarpină”, a micșora pe români și „cu volnicie a-i batjocori”. [...]

Cel mai tipic reprezentant al Școlii Ardelene a fost protopopul Petru Maior, avocatul întrepid al descendenței noastre pur romane, al continuității („zăbovirii”) neîntrerupte pe pământul Daciei Traiane și al dezvoltării firești a limbii române din graiul latin popular. Scrierile lui, care pot fi considerate ca niște puncte de culminație în timpul celei dintâi înfloriri a Școlii Ardelene, constituiau în momentul apariției lor o pledoarie pe deplin reușită a cauzei naționale românești.

Adevărat că ideile pentru care s-a dat lupta cu atâta înverșunată stăruință nu erau noi în literatura română. Și descendența romană și exagerarea cu puritatea sângelui roman și latinitatea limbii noastre fuseseră accentuate în chip lămurit de către scriitorii moldoveni și munteni ai secolului XVII. Chiar și stăruința de a introduce alfabetul latin în locul celui chirilic a avut un precedent în secolul XVI: cu 210 ani înainte de apariția gramaticii lui Micu–Șincai la Viena (1780) s-a tipărit – pe timpul episcopului ardelean Pavel din Turdaș (1569–1576) – o psaltire românească cu litere latine... Nou era însă felul de luptă ofensivă neînduplecată *împotriva oricui* ar fi rostit un cuvânt de micșorare a virtuților neamului nostru; nou era avântul impulsiv și irezistibil al acestor fii de preoți și țărani ardeleni; nouă era îndrăzneala lor de a trage decât toate concluziile de ordin practic, politico-social din concepțiile lor științifice privitoare la originea

neamului și a limbii noastre, coborându-le din înălțimea senină și rece a teoriilor în arena luptelor de revendicare a drepturilor naționale-politice.

Aceste concluzii erau de natură de a surpa întreg sistemul constituțional-politic al Transilvaniei, unde se formase în cursul secolului XV o coaliție a națiilor privilegiate, monopolizând toate drepturile și osândind la robie veșnică (*mera et perpetua servitute*) pe autohtonii acestei țări. Școala istorică ardeleană a reușit să strecoare surprinzător de repede în sufletul românilor luminați convingerea că stăpânitorii de pe atunci ai Transilvaniei nu erau decât niște uzurpatori vremelnici și că mai curând sau mai târziu dreptatea cauzei naționale românești va triumfa, restituind poporul nostru în vechea și deplina stăpânire a pământului său strămoșesc.

Când postulatele politice ale românilor au fost formulate în acest sens și înaintea dietei din Cluj, toți privilegiații Ardealului s-au cutremurat de spaimă. Contemporanul sas, care ne-a lăsat o amănunțită descriere a ședinței din 21 iunie 1791, ne asigură că toți cei prezenți în dietă au fost cuprinși de consternare, că s-a auzit în acel moment clopotul anunțând izbucnirea unui incendiu într-o mahala a Clujului, că deputații au voit să alerge să vadă unde arde, însă baronul Wesselényi le-a spus să rămână, căci în dieta țării s-a aprins *un foc destul de mare* prin această petiție a românilor. În clipa aceea, Wesselényi a avut cu siguranță o presimțire sinistră: dangătul clopotului a pătruns în urechile lui ca un cântec de prohodire a vechilor și nedreptelor privilegii ardelene, iar în țesătura memoriului scris într-un ton atât de energic, hotărât și plin de conștiința demnității naționale, în care erau înfățișate postulatele politice ale românilor ardeleni, a întrezărit scânteia din care avea să se aprindă în cursul secolului XIX acel „foc destul de mare” menit a curăța constituția Ardealului de „cele 7 păcate” (3 națiuni și 4

religii privilegiate) și a reîntrona dreptatea istorică imanentă pe pământul Daciei superioare, de unde fusese izgonită în mod volnic, dar fără a i se fi putut stârpi cu desăvârșire sămânța.

Efectul ideilor răspândite cu atâta stăruință și entuziasm de către școala istorică ardeleană a fost ca al apelor care pătrund pe neobservate sub scoarța pământului, scobind cu timpul întinderi mari de loc și producând *cutremurul de surprături*. Un astfel de cutremur s-a produs în zilele noastre surpându-se în adânc scoarța vieții politice ardeleni, suprafața aparențelor înșelătoare care nu s-au putut sprijini niciodată pe straturile adânci și sănătoase ale populației autohtone, după cum nădăjduim că se va putea sprijini în mod folositor și durabil o stăpânire românească înțeleaptă.

Armele științifice pentru începutul acestei lupte naționale politice le-au dus Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și, în parte, vestitul polihistor al școlii istorice ardeleni, oculistul Ioan Molnar-Piuariu, care aprecia atât de mult efectul educativ al scrierilor istorice încât, în prefața *Istoriei universale*, traduse și publicate de dânsul la 1800, scria că „scaunul învățaturii istoricești este școala adevărului, a simțirii și a înțelepciunii”...

Petru Maior a fost întrucâtva mai norocos decât tovarășii săi de luptă și de principii. Pe când din scrierile istorice ale lui Samuil Micu și din cronica lui Șincai n-a apărut, până au fost autorii în viață, decât o parte cu totul redusă, cartea de căpetenie a lui Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* s-a răspândit destul de repede nu numai la românii ardeleni, ci și la cei din principate. Când își scria Petru Maior testamentul (la sfârșitul anului 1820 sau la începutul anului 1821), numai 365 de exemplare mai erau nevândute. Dar până la 1834 s-au desfăcut și aceste exemplare. Iordachi de Mălinescu, „secretarul Arhivei Statului a Principatului Moldovei” s-a simțit atunci îndemnat a publica o nouă ediție a acestei

cărți, motivând în modul următor importanța și necesitatea ei: „De la ieșirea acestei Istorii, Românul, care mai înainte zăcea aruncat în adâncul întunericului, a învățat a-și cunoaște trupina și ființa sa; s-a deșteptat într-însul iubirea de națiune și de patrie; s-a dezvelit dragostea către compatrioți și către stăpânire; cu un cuvânt această Istorie este, care a dat laudă și mărire și a urzit epoca nației românești. Autorul ei se vede a fi fost într-adevăr ales de Pronia Dumnezeiască spre scoaterea nației sale din cumplitul întuneric; acest bărbat a fost credincioasă slugă Domnului său, n-a îngropat talantul cel dat lui, ci înzecit l-a întors. Vrednicia acestei *Istории* se poate încă și de acolo prețui, că deși o însemnată mulțime de exemplare s-au fost tipărit, totuși întru atât s-au apucat, îndată după ieșirea ei din tipar, încât acum cu anevoie se poate găsi și se simte pipăit lipsa și trebuința ei”. La această a 2-a ediție sunt alăturate și polemicile purtate de Maior cu recenzentul din Viena, slavistul Kopitar, în limba latină și pe care le-a „tălmăcit românește” Damaschin Bojâncă, „iurisconsultul Prințipatului Moldaviei”. În sfârșit, această carte a apărut din inițiativa societății studențești „Petru Maior” din Budapesta și în a treia ediție (1883) – „un noroc de care puține cărți de știință s-au împărțășit până acum în literatura noastră”.

(*Scrierile istorice ale lui Petru Maior*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, I, 1921–1922, p. 87; 88–89; 90–93)

1922

SEXTIL PUȘCARIU

Petru Maior a avut partea leului la cea mai importantă lucrare a „școlii latiniste”, la marea operă lexicografică apărută în 1825, *Lexiconul budan*. Istoria acestui lexicon,

la care a lucrat o generație întreagă de entuziaști apărători ai latinității noastre, o cunoaștem astăzi. Începutul se datorește lui Samuil Clain. În mintea lui se ivise ideea de a scrie un dicționar cu îndoitul scop de a da românilor puțința să-și cunoască tezaurul lexical și de a demonstra străinilor originea strălucită a limbii noastre. Munca istovitoare de puteri și răpitoare de timp a străngerii materialului – cu atât mai greu cu cât lipseau orice lucrări pregătitoare – și a traducerii în alte limbi – căci cuvintele românești erau traduse în latinește, nemțește și ungurește – se datorește în cea mai mare parte harnicului călugăr și datează mai ales din timpul funcțiunii sale ca cenzor la Buda. Se pare că manuscrisul era aproape gata și Clain se gândea să-l dea la tipar, când, la 1806, moartea îi curmă firul vieții.

Tipografia din Buda, căutând o altă persoană care să tipărească dicționarul, se adresează preotului Vasile Coloși, care pe la 1805 scria și el un dicționar. Coloși cumpără cu 180 fl. manuscrisul lui Clain și, contopindu-l cu al său, începu să-l tipărească în 1809.

Atunci interveni Maior, care tocmai în anul acesta își ocupa locul de cenzor la Buda. Lucrarea tânărului și neexperimentatului preot i se părea grăbită; ea nu era nici în consonanță cu părerile sale despre ortografie, nici cu principiile sale lexicografice. El încercă să convingă pe Coloși despre necesitatea unei revizui, iar după moartea acestuia intră în legătură cu Corneli, cu care întreținu o corespondență vie, înainte de a ajunge la o înțelegere. Nemulțumit, pe cât se pare, și de munca acestuia, Maior se hotărî să ia el lucrarea în mână și la sfârșitul anului 1819 făcu un raport către guvern, în urma căruia i se dădu însărcinarea oficială de a revizui dicționarul.

Dacă *Lexiconul de Buda* a devenit operă de o valoare științifică indiscutabilă, cu care avem dreptul de a ne fâli, aceasta se datorește lui Petru Maior. Căci valoarea unui

dicționar nu stă numai în bogăția, totdeauna relativă, a materialului și în precizia cu care se face traducerea cuvintelor, aproximativă în majoritatea cazurilor, ci în discernerea acestui material, plin de zgură care trebuie înlăturată, și în aranjarea lui într-un sistem lexicografic, din care cuvintele să apară clare, vii și lămurite. De aceea, un dicționar mic ne duce adesea mai multe servicii decât unul mare, de aceea, pentru a scrie un dicționar se cere, pe lângă putere de muncă, o privire ageră, un simț de limbă pe care nu-l are orșicine. Aceste calități le avea Petru Maior și de aceea *Lexiconul budan* a devenit lucrarea care a stat și stă încă la baza tuturor lucrărilor ulterioare lexicografice ale noastre, în care se reproduc din el adesea până și greșeli de tipar și lecturi greșite.

Dacă asemănăm, bunăoară, foaia păstrată din *Dicționarul* lui Coloși cu foaia corespunzătoare din *Lexiconul de Buda*, vedem că Maior a scos chiar de pe pagina 1 cuvântul prea dialectal *abătuș* (abătătoare) și ungurismul *acar* (măcar), căci el nu permitea ca într-un dicționar al limbii române să se strecoare „cuvinte din cele mai corupte, din dialectul mărginaș cu Ungaria, [pe] care (la) ceilalți români... nu le înțeleg”. În schimb, el primește în dicționarul său vorbe întrebuințate în Moldova și Țara Românească, necunoscute în Ardeal, întâmplându-i-se, adevărat, uneori să le dea o explicație greșită, nefiindu-i familiare, ca bunăoară la cuvântul *gălăgie*, pe care-l traduce prin „magnanimitas, virtus heroica, die Grossmuth, Heldenmuth”.

O chestiune formală, dar de mare importanță pentru un dicționar, era cea a ortografiei. Dacă toți contemporanii lui Maior erau de părere că semnele chirilice trebuie înlocuite prin literele latine, care aveau să apropie și în forma exterioară cuvintele române de prototipul lor latin, asupra modului de transcriere existau opinii diferite și discuții înflăcărâte. Acest lucru nu ne va mira, dacă ne

dăm seama că limba română conține sunete necunoscute de latini, pentru care deci în alfabetul latin nu se găseau semne corespunzătoare. Tendința etimologistă, care în mod firesc stăpânea spiritele, înmulțea posibilitățile de discuție, care de altfel nici azi, după o sută de ani, nu au încetat la noi și nu ne-au dat încă tipul uniform de ortografie. Înainte de a se apuca de revizia dicționarului și după o corespondență vie cu Budai-Deleanu și Corneli, Petru Maior stabilește principiile ortografice pe care le expune în *Ortographia romana sive latino-valachica*, tipărită la 1819. Unele dintre semnele produse de Maior în această descriere, precum *é* și *ó* pentru diftongii *ea* și *oa* (pronunțați de el în cele mai multe cazuri ca *e* și *o* deschis), știm că au rămas până la sfârșitul veacului trecut în ortografia oficială. Următorul pasaj din introducerea la *Lexiconul budan* – caracteristic și pentru stilul colorat și subiectiv al lui Petru Maior – arată mai clar părerile lui asupra alfabetului chirilic: „Până vor scrie românii cu slove chirilicești..., care cu acea viclenie sunt băgate între români, ca cu tot să se stângă limba română, niciodată nu vor fi vederoase cuvintele latine în limba română: cu atâta funingine au acoperit boiereasca lor față și ca într-o neagră capsă fără speranță (nădejde) de scăpare amar le țin închise! De câte ori mi s-a întâmplat mie, de, îndoindu-mă de vreun cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că râde asupra mea de bucurie că l-au scăpat din sclavie și caliceștile chirilicești petece”.

Introducerea aceasta, în formă de *Dialog între nepot și unchiu pentru începutul limbei române*, cuprinde, expuse mai pe larg decât în *Disertațiile* adăugate la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, părerile lui P. Maior asupra limbii noastre. Ele sunt dintre cele mai remarcabile. Dacă concluziile nu sunt totdeauna lipsite de tendințe străine științei obiective, expunerile lui conțin

adevăruri acceptate astăzi de cei mai mulți filologi. Este uimitor cum, la începutul veacului trecut, când o filologie romanică nu exista încă, și filologia, nedisciplinată încă științific, era terenul tuturor rătăcirilor și un câmp neîngrădit pentru zburdarea fanteziei, Petru Maior, care se adăpase din scrierile unui Muratori – ale cărui opere complete apăreau tocmai pe vremea lui –, a putut întrezări cu atâta claritate raporturile între limba română și cea latină. [...]

Plecând de la faptul că limba poporului e mai veche decât cea literară, apoi de la constatarea că românii continuă limba poporului, și anume în stadiul ei din veacul II după Hristos, era firesc ca, în orgoliul său, Petru Maior să tragă concluziile greșite că limba română e mai veche chiar decât cea latină și păstrează o formă mai curată decât celelalte limbi romanice: „Deoarece, dacă limba latinească cea comună, după timpul ieșirii românilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări a mai suferit în Italia: urmează că limba românească e mai curată limba latinească a poporului roman celui vechi decât limba italienească cea de acum; și mai cu cădere este a judeca din limba cea românească cum a fost limba romanilor celor vechi, decât din limba italienească cea de acum”.

Dacă totuși limbile surori au o înfățișare mai apropiată de limba latină decât limba română, cauza este, după Petru Maior, numărul cel mare de neologisme, intrate din latina clasică în cursul evului de mijloc pe cale cărturărească. [...]

Necesitatea introducerii neologismelor într-o limbă săracă în termeni abstracți e evidentă. Ideea de a le lua din limba latină și din limbile romanice este iarăși cât se poate de firescă. Totul depinde însă de măsura în care se fac aceste împrumuturi. Știm că, în privința aceasta, generațiile ce au urmat lui Petru Maior, stăpânite mai

mult de dorul de a purifica limba decât de a o îmbogăți, au dus la exagerările lui Cipariu și la aberațiile dicționarului academic de Laurian și Massim. Petru Maior, deși purist, este totuși cumpătat. Cuvintele noi, de origine latină, nu se introduc cu duimul, ci treptat, iar cititorului i se dă posibilitatea să le înțeleagă imediat prin aceea că i se arată și echivalentul de origine străină. În citatele făcute până acuma am văzut că Maior vorbește de „slove sau *litere*”, introducând pe *speranță* el pune în paranteze pe „nădejde” etc. Precum doctorul prescrie medicamentul cu lingurița, pentru ca organismul pacientului să-l poată asimila, tot astfel introducea Petru Maior și cei din generația sa neologismele cu măsură. Rezultatul este că aproape toate cuvintele noi introduse de ei au prins rădăcini și sunt astăzi bun comun al nostru, și *litera* și *speranța* și atâtea alte cuvinte de felul lor.

Dar Petru Maior nu se îndrepta întotdeauna la latini sau la popoarele romanice când un cuvânt îi lipsea. El căuta mai întâi în graiul popular un termen apropiat, căruia, prin împerecheri potrivite cu alte cuvinte, izbutea să-i lărgască înțelesul. Limba veche de asemenea i se părea că cuprinde unele cuvinte și expresii care ar putea fi reînviată. Astfel, pentru a exprima noțiunea „proprietate”, scriitorii bisericești ca Antim și Dosoftei întrebuițau un substantiv „al-său” (ex. „Între celelalte idiomata, adevă al săuri ce are luna, are și aceasta: când este plină, se scoală asupra-i câinii”. *Dicționarul Academiei*). Cuvântul îl întrebuițează și Petru Maior. Tot dintr-o tendință arhaizantă se explică infinitivele lungi ce le găsim la el (ex. *voiesc a cuvântare* etc.). [...]

Să mai amintim, în sfârșit, că Maior își dădea seama de cele mai multe transformări fonetice ale limbii române, precum se vede din etimologiile date în *Lexiconul budan*, unde adesea citim observații ca „*l* mut. In *r* more solito”. Cunoștințele sale fonologice l-au făcut

ca, uneori, cuvintelor latine primite în limba română să le dea forma românească, așa cum ele ar fi trebuit să apară în urma transformărilor fonetice. Maior deci, cu forme ca *destimpt* (*osebit*) etc., în loc de *distinct*, este predecesorul fonetiștilor de mai târziu, în frunte cu A. Pumnul.

Din această scurtă privire asupra ideilor lui Petru Maior despre limba românească vedem că el a fost și ca lingvist un tăietor de drumuri noi. Precum în *Istoria pentru începutul românilor* sunt expuse toate argumentele și date aproape toate dovezile cu care istoricii noștri de o sută de ani încoace susțin continuitatea poporului român în Dacia, tot astfel, cu agerimea minții sale geniale, el a stabilit adevăruri lingvistice care abia mai târziu și după multe și îndelungate rătăcirii au fost recunoscute de romaniști.

Înainte de a încheia este locul să ne punem o întrebare. Cum a fost posibil ca din activitatea aceasta a lui Petru Maior și a tovarășilor săi de muncă, istorici, filologi și popularizatori științifici, să se nască renașterea *literară* a poporului românesc? Răspunsul îl vom afla dacă ne dăm seama de sufletul pe care ei îl aduceau în scrierile lor și de credința nouă care se degaja din ele. Lucrările lor științifice nu erau opere izvorâte din mintea rece scrutătoare a savantului care se adresează unui cerc îngust de specialiști, ci pagini calde care vorbeau românilor subjugăți și disprețuiți despre originea lor strălucită, de drepturile lor istorice și de misiunea lor culturală. Ele răpeau masele, umpleau inimile de mândrie națională, dădeau încredere în sine celor umili și le ațâtau dorul de a fi vrednici de strămoșii lor străluciți. Scrierile lui Petru Maior și ale tovarășilor săi au deștelenit dar ogorul pe care avea de acum înaintea să crească măndre florile talentului literar.

(Părerile lui Petru Maior despre limba română, în „Anuarul Institutului de Istorie

Națională”, I, 1921–1922, p. 111–119; reprodus după Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, București, Editura Minerva, 1974, p. 281–288)

1925

IACOB RADU

Nu poate fi lucru mai dureros pentru un om, care, între mari greutăți și neajunsuri, a muncit o viață întreagă, ca să scoată la lumină de prin prăfuitele arhive dovezile trecutului neamului său, decât neputința de a aduce prin tipar la cunoștința și spre folosul de obște roadele ostanelilor sale. Își vede astfel zădărnice ostenele zilelor și vegherile nopților, osândite iarăși la tăcere, date uitării și poate chiar expuse pieirii documentele menite să grăiască viitoarelor generații despre trecutul glorios al înaintașilor și să fie izvor de învățătură limpede grăitoare și jăratric sfânt, care să aprindă în inimi focul sacru al idealurilor înalte și să le avânte spre fapte mari și spre nobile îndeletniciri.

Această tristă soartă au avut-o cei doi mari luceferi ai neamului nostru: Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain, care au fost siliți de soarta nenorocită a vieții lor (nu scrutăm acum din a cui vină) să-și petreacă o mare parte a ei în pribegie, avizați la ajutorul și mângâierea prietenilor, ba chiar și a străinilor, și să își închidă ochii pe pământ străin, lăsând cea mai mare parte a prețioaselor lor scrieri netipărite, dar din fericire în buna grijă a marelui lor prieten și patron episcopul gr.-cat. al Oradiei-Mari, Samoil Vulcani, de la care trecând apoi ca scumpe relicve la urmașii lui, cu sfințenie s-au păstrat și se păstrează și azi în biblioteca acestei episcopii.

Încă fiind în viață acel mare arhiepiscop și sprijinitor generos al tuturor mișcărilor culturale române din timpul

său, s-au fost făcut unele încercări de a se tipări măcar cele mai însemnate din scrierile lui Șincai și S. Clain, dar abia s-a tipărit de către profesorul din Arad, Alexandru Gavra, un volum din *Cronica* lui Șincai în anul 1844 și *Dicționarul* de Buda în 1825, la care mult a lucrat și S. Clain, și chestia s-a potmolit din nou. A fost apoi reluată din inițiativa Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică din principatul Moldovei în anul 1853; dar după lungi și migăloase tratative între episcopia noastră și între Ministerul de Interne din Viena de o parte, și cel de Culte și Instrucțiune Publică din București de altă parte, s-a oprit iarăși acum definitiv în anul 1865, și știe bunul Dumnezeu când va mai fi reluată iarăși, cu gândul serios de a se scoate din uitare numeroase volume, a căror tipărire ar trebui să fie o chestie de onoare, mai întâi a marelui areopag cultural al neamului românesc: *Academia Română*.

Și până atunci credem că facem un bun serviciu istoriografiei și literaturii române contribuind cu unele date, mare parte necunoscute până acuma, culese din manuscrisele și documentele originale, ce se află în biblioteca episcopiei noastre, la viața de pribegie a acestor doi mari scriitori și descriind o parte interesantă din calvarul scrierilor lor. [...]

Departamentul cultului și al instrucțiunii publice al principatului Moldovei, cu data 12 ianuarie 1853, no. 67, scrie episcopului gr.-cat. de Oradea-Mare, Vasile Erdély, că A. Treboniu Laurian, inspectorul general al școlilor și membru al comisiunii instituite pentru tipărirea *Cronicii* lui Șincai, a adus la cunoștința Alteței Sale Principele țării cum că ar fi primit știre din Ardeal că în biblioteca diecezană din Oradea-Mare s-ar afla următoarele opuri: 1) *Cronica* originală de Șincai în 3 tomuri, 2) *Istoria românilor* de S. Clain în 4 tomuri, 3) *Istoria bisericească a românilor*, 1 tom și 4) *Conciliul de Florența*, 1 tom, tot

de S. Clain; și că din bunătaea P. S. Sale s-ar fi început tipărirea acelor. A. Sa s-a milostivit a se exprima că, dacă acele manuscrise ar fi de folos națiunii și îndeosebi pentru românii din principate, se vor afla mijloacele ca să se tipărească. Drept aceea este rugat episcopul ca să le împrumute și pe spezele departamentului să le trimită prin poștă.

Socotind însă regimul aspru al absolutismului austriac, care vedea acte dușmănoase Statului chiar și în cele mai nevinovate mișcări literare și supraveghea cu mare bănuială mai ales relațiile românilor ardeleni cu frații lor din Principate, episcopul nu a cutezat să trimită manuscrisele fără de încuviințarea ministerului de interne din Viena. Cere dar prin adresa din 12 ianuarie 1853 că, după ce acele opuri după tipărire vor fi lățite și printre supușii români ai M. S. Împăratului, să-l încunoștiințeze cât mai în grabă că oare poate să le trimită ori nu la locul indicat și spre scopul amintit, adică spre tipărire? De altfel observă că pentru tipărirea acelor opuri s-a dobândit odată concesiunea preainaltă, dar din lipsă de cheltuieli nu s-a putut duce la împlinire. Iar pentru cazul că acuma s-ar primi preainalta voie de a se trimite opurile la Iași, se roagă ca ministerul imperial de interne să atragă atențiunea Consulatului din Principate ca să binevoiască a ușura expedierea lor.

În urma acestei adrese a episcopului, ministerul de interne din Viena, în 12 aprilie 1833, no. 2052, cere ca episcopul să arate că de la cine și când s-a dobândit aprobarea pomenită pentru tipărirea acelor opere și să-i comunice spre vedere și alte acte ce eventual le-ar avea cu privire la acest lucru. Episcopul însă nu avea o asemenea aprobare și, de aceea, s-a adresat profesorului din Arad, Alexandru Gavra, care tipărise în anul 1844 tomul I din *Cronica* lui Șincai, cerând să-l informeze că: avut-a aprobare pentru tipărirea operelor Șincai-Clainiene

și de la ce jurisdicțiune? Cenzurat-au acele opuri înainte de a se începe tipărirea și prin ce cenzor? Și dacă s-ar afla vreo aprobare dată în scris să i-o comunice în copie.

Pe baza răspunsului primit de la Gavra în 3 mai 1853, episcopul Erdély scrie ministerului în 14 iunie 1853 no. 600 că Al. Gavra a început tipărirea *Cronicei* lui Șincai în anul 1842 pe cale de prenumerațiune și cu prealabila aprobare a autorităților sale superioare bisericești, a episcopului de atunci din Vârșeț, apoi mitropolit în Carloviț, a episcopilor neuniți ai Aradului, Timișoarei, Ardealului și al Bucovinei. Despre această concesiune a făcut pomenire în scrisoarea sa din 12 februarie 1853; iar tipărirea s-a făcut în Buda cu aprobarea cenzurii de acolo. Tipărirea s-a întrerupt din lipsa cheltuielilor de tipar, deoarece prenumerațiunile parte au încurs neregulat, parte au încetat de tot.

2. Scrisoarea profesorului Al. Gavra este interesantă căci din ea se vede de o parte zelul înflăcărat al acestui vrednic, iar de alta greutatea cele mari cu care aveau să se lupte pe atunci editorii de cărți românești, mai ales din lipsa de sprijin material din partea și a celor puțin știutori de carte ce erau pe atunci între români.

Fiindcă se observase că neuniții nu citeau bucuroși cărțile scrise sau tipărite de uniți, Gavra a primit din partea episcopului S. Vulcan însărcinarea de a tipări unele opuri scrise de Șincai și S. Clain, socotind că prin aceea va face un lucru vrednic de laudă pentru neam și dânsului încă de ceva folos. Din cauza împrejurărilor viforoase însă numai în anul 1842 a putut începe lucrul apucând pentru acoperirea cheltuielilor drumul îndatinat al prenumerației, iar ca opurile ce le va tipări să aibă trecere printre neuniți a cerut binecuvântarea patriarhului sârbesc și celorlalți episcopi neuniți, sârbi și români, din monarhie. De la autoritățile civile nu a cerut permis, fiindcă după legile de atunci nu se cerea, iar legile din

timpul absolutismului nu puteau avea putere retroactivă. Și, fiindcă episcopul de atunci al Oradiei-Mari, Vasile Erdély, nu i-a împrumutat suma cerută de 1000 fl., a împrumutat din alt loc 400 fl. M. c. și în 1844 a scos la lumină 20 de coli, adică volumul I din *Cronica* lui Șincai, dar bani nu prea căpăta, din contră, pierdu la unii librari din București și Iași câteva sute de fl., însă tot nu a disperat și cu puținul ce incurgea tipări până în anul 1847 cu totul 47 de coli. În anii 1847 și 1848 a mai tipărit 30 de coli și și dintr-un lexicon sau enciclopedie bisericească a unui scriitor englez cu numele Brongton. Dar intervenind revoluția din 1848 au încetat cu totul și încasările de la prenumerații ce îi avea prin Ungaria, Ardeal, Banat și Bucovina, așa încât în anul 1853 când scria episcopului Erdély avea o pretențiune de 1584 fl. 56 cr. Și până la încasarea acestei sume nici nu se mai simțea îndatorat să continue cu tiparul, cum nici nu a mai continuat, desigur din lipsa de sprijin, neavând atunci public nici destul de bogat și iubitor de lectură, nici patroni și mecenai, „ci numai câțiva eroi cu gura mare”. Dacă Șincai și Clain ar avea atâția cititori ca romanul „Coliba lui Moș Toma”, tipărit atunci, scrie Gavra, în 600.000 (!) de exemplare, ar putea „pitula” ceva în pungă și editorul lor, însă de la român, care citește bucuros fără de plată și dacă i-o ceri plătește cu mânie și cleвете, nu îți vei umple punga! Cu toate acestea, voia să continue tipărirea *Cronicii* lui Șincai, dar când auzi că se va tipări la Iași după manuscrisul cumpărat de la Vida de către Domnul Moldovei, s-a lăsat de acest gând. Însă văzând că la Iași se întârzie cu tipărirea, ar fi continuat el dacă prin mijlocirea autorității competentei s-ar încasa măcar o mică parte din restanțele de prenumerațiune și i s-ar împlini din partea ocârmuirii și alte câteva condiții pentru ușurarea desfacerii colilor ce s-ar tipări. Dar într-aceea a

apărut *Cronica* tipărită la Iași și astfel Gavra nu a mai continuat pe a sa.

Către sfârșitul scrisorii sale trimise episcopului Erdély spre luare la cunoștință mai multe documente privitoare la tipărirea *Cronicii* și la împrumutarea din partea lui și restituirea manuscriselor Șincai-Clainiene. Prin scrisoarea episcopului Vulcanu din 12 martie 1836, anul în care împrumutase el manuscrisele, voiește să dovedească cum că meritul lui este că acele prețioase manuscrise s-au păstrat în biblioteca diecezană gr.-cat. Din Oradea-Mare, pentru că episcopul Vulcanu voia să le trimită în „Valachia”, unde de-a pururea se pierdeau ori *poate că* se și tipăreau. În sfârșit, se roagă de episcopul Erdély să intervină ca prin mijlocirea agentului diplomatic austriac să i se încaseze suma de 660 fl. m. c. ce o avea la librării din București.

3. Ministerul de interne din Viena, voind să se încredințeze despre conținutul opurilor cerute de guvernul Moldovei, scrie în 10 iulie 1853 no. 4295 ca episcopul să le trimită spre examinare și episcopul le și trimite, cu totul 13 tomuri, cu adresa sa din 17 august 1853 no. 921. Opurile au rămas în Veneția până în anul 1858 fără să fi fost cenzurate de cineva, căci numai în primăvara aceluia an a fost întrebat Dr. Ioan Maior că până în cât timp le-ar putea citi, ca să-și dea părerea asupra lor, iar episcopul, văzând că nu i se mai retrimite, a cerut restituirea lor în 2 martie 1858 no. 274 și se vede că tot atunci i s-au și restituit. [...]

4. În urma acestora episcopul Popp-Silaghi, dorind să aibă în privința acestui important lucru și părerea consistorului său, prin actul cu data 30 decembrie 1864 no. 1236, a instituit sub prezidiul canonicului Ioan Vancea, mai târziu marele mitropolit și mecena al Blajului, o comisiune constatatoare din: canonicii Korhanu și Nistor, parohul rutean din Oradea-Olosigu, Michail Véghsö și

notarul consistorial Vasile Iuțiu ca notar, care în timp scurt, până după Crăciun, după ce va fi constatat numărul manuscriselor ce se aflau în biblioteca diecezană, avea să-și spună părerea asupra posibilității și modalității extrădării manuscriselor cerute spre tipărire. La urmă, episcopul pune și chestiunea că oare nu s-ar putea folosi de acest prilej spre a se încerca ridicarea unei capele în București pentru credincioșii români uniți, statornic așezați acolo sau numai trecători, recunoscându-se episcopului din Oradea-Mare dreptul de a prezenta spre numire pe preotul și cantorul bisericii?

Această dorință a episcopului Popp-Silaghi, oricât s-ar părea unora de îndrăzneată și neoportună, noi o credem cu totul legitimă, ba chiar firească: pentru că un episcop atât de zelos pentru mântuirea sufletelor, cum știm că era Popp-Silaghi, nu putea scăpa din vedere un prilej atât de bine venit pentru promovarea intereselor sufletești ale credincioșilor bisericii sale. Apoi este știut că, deși se aflau și între românii uniți trecuți din Ardeal în vechiul regat români mulți, care, odată ajunși acolo, fie din slăbiciunea simțului religios, fie din interese familiale și materiale, își uitau cu totul de binefacerile bisericii lor de acasă și ori îmbrățișau măcar în ochii lumii cultul țării, ori în cele mai multe cazuri nu mai practicau niciun cult religios; totuși nu au lipsit nicicând din aceia care doreau să-și păstreze credința având preotul și biserica lor română-unită, precum mai târziu în anul 1886 s-a și împlinit dorința lor, dându-li-se întâiul preot stabil în București în persoana mult regretatului episcop Demetriu Radu, care i-a păstorit 10 ani, până la înălțarea lui pe scaunul episcopesc al Lugojului. [...]

9. În urma referatului comisiunii, episcopul Popp-Silaghi scrie cu data 3 februarie 1865 no. 39 Ministerului Cultelor din București că, fiind manuscrise multe și voluminoase, nu se pot *extrăda de aici*, dar se învoiește

să se tipărească aici în Oradea, sub îngrijirea și răspunderea sa, pe spezele acelu Minister, lăsându-se în voința guvernului român a dispune care op să se dea mai întâi la tipar și să ordoneze publicarea de prenumerațiune în principate, după cum o va face și el, episcopul, în Imperiu. Din exemplarele ce se vor vinde guvernului român își va recăpăta mai întâi spezele și ce va rămâne va fi al diecezei ca proprietară a manuscriselor.

Ministrul G. Vernescu răspunde cu data 14/26 aprilie 1865 no. 13.045, rugând pe episcopul să îi facă cunoscut care ar fi spezele pentru editarea acelor scrieri istorice spre a putea lua apoi dispozițiunile cuvenite. Această scrisoare a ministrului român s-a înaintat iarăși comisiunii de mai înainte spre a constata cele recerute, adică spre a arăta cât ar face spezele de tipar, ca astfel episcopul să poată da ministrului răspunsul cuvenit.

Comisiunea întrunindu-se iarăși în ședință a făcut socoteala amănunțită a spezelor ce ar fi cu copierea cu litere latine, corectura, revizuirea și tiparul celor 3 opuri de istorie mireană și 2 de istorie bisericească, care speze, tipărindu-se opurile în câte 3000 de exemplare, ar face 35.163 fl. 50 cr. și s-ar putea încasa vânzându-se cu un preț modest, rămânând și diecezei un profit însemnat dacă s-ar putea vinde toate.

10. Cu acestea, tratativele s-au curmat fără să se știe motivul, și prețioasele manuscrise au rămas până în ziua de azi cum au ieșit din minunatul condei al nemuritorilor autori. Evenimentele politice care s-au precipitat de atunci, din zi în zi tot mai neprielnice nouă, românilor din Ardeal, au făcut tot mai anevoioase și legăturile noastre culturale cu frații din România liberă până la dărâmarea peretelui despărțitor prin Unirea din 1 Decembrie 1918. Acum însă, când una suntem și stăpâni pe toate comorile neamului, credem că ar fi sosit și timpul să se dezgroape din pulberea bibliotecii și aceste prețioase clenodii literare

spre gloria acelor doi mari luceferi literari care au fost Șincai și Clain și spre folosul neamului întreg.

În acest fel ar putea fi pe deplin răsplătite și nobilele năzuințe ale înaintașilor noștri de acum sunt aproape 60 de ani. Se înțelege de sine că progresele istoriografiei în general și al celei române în special, în răstimp de aproape 150 de ani de când au fost scrise acele opuri, cer ca tipărirea lor să fie însoțită de adnotări și comentarii competente. Și fericit l-am crede pe acel scriitor român căruia i-ar fi încredințată o atât de nobilă însărcinare!

(Doi luceferi rătăcitori. Contribuiri la viața și operele lui Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. lit., seria III, tom II, 1925, p. 167–200)

1930

ION MUȘLEA

Suntem încă departe de a cunoaște amănunțit opera și, mai ales, viața învățaților și literaților noștri din întâile decenii ale secolului trecut. Asupra celor care au avut un rol cultural deosebit de important în această epocă de scuturare de ceea ce era străin în școala noastră, de emancipare și de inițiativă, ni s-au dat în sfârșit, după război abia, monografii bune: asupra lui Gheorghe Lazăr și Gheorghe Asachi. Cei care au avut un rol mai puțin preponderent, cu toate că au lăsat o groasă dâră de lumină în urma lor, cu toate că sunt pentru noi românii deschizători de drumuri și inițiatori în domenii multiple, sunt departe de a fi cunoscuți cum se cuvine.

Unul dintre aceștia e și doctorul Vasilie Popp. Un deschizător de drumuri în trei direcții așa de deosebite: bibliograf, autor medical și folclorist. El e cunoscut mai

ales pentru întâiul titlu ce-i atribuim aici, prin *Disertația asupra tipografiilor românești* (1838). Cu lucrarea *Despre apele minerale de la Arpățac, Bodoc și Covasna* (1821), „prima lucrare științifică scrisă de un medic român din Ardeal în limba maternă”, își propune să se ocupe amănunțit doctorul V. Bologa, care ne-a dat prețioasa *Contribuție la istoria medicinei din Ardeal*. Ca folclorist, Popp e complet necunoscut. E o lacună pe care vom încerca să o umplem în acest studiu, cu atât mai mult cu cât importanța sa ca folclorist iese din domeniul național.

Înainte de a trece la această latură a operei lui Vasile Popp, să ne oprim întâi la viața sa. Ca și opera, ea e foarte puțin cunoscută, deși amândouă sunt tot atât de variate și de interesante. O seamă de broșuri latinești ale lui n-au fost cunoscute până acum nici măcar cu numele. La fel s-a întâmplat cu un manuscris important din mai multe puncte de vedere. Le vom încadra în biografia sa, pe care o vom căuta să o dezvoltăm în cele următoare.

Date prea multe asupra vieții lui nu avem. Cele mai numeroase știri le găsim într-un articol-necrolog al lui Gheorghe Barițiu publicat un sfert de veac după moartea lui Popp. Barițiu îi fusese bun prieten, cum vom vedea mai încolo, și cei doi bărbați purtaseră o corespondență asiduă: părți din ea ni se dau chiar în articolul amintit. Înainte de data așezării lui Popp la Brașov, Barițiu nu știe însă aproape nimic despre el. Alte câteva informații despre doctorul Popp găsim în istoria „Seminarului Veniamin” de la Iași. Unele perioade ale vieții sale sunt însă complet necunoscute; așa se și explică supozițiile greșite asupra originii și anilor lui de școală. [...]

Cel care avea să fie întâiul nostru bibliograf și folclorist a numărat între mecenații săi chiar membri ai casei domnitoare a Austriei. Ne-o mărturisește el însuși

în dedicația *Disertației despre tipografii* făcută arhiducelui Ferdinand de Este: „Io adevărat că prin închinarea aceștii cărțișoare nu am vrut altceva decât a arăta umilita mea mulțămită, cu care eram datoriu Crăiescului Prinț și Arhiducă *Macsimilian* pentru multele și adevărat părinteștile ajutorințe, ce au făcut cu mine în timp de șase ani ce am petrecut în Universitatea Vienii, și aceasta am vrut a o face de față”. Cum va fi ajuns românul nostru de pe Câmpie la arhiducele Maximilian – nu prea vedem. De reținut, din această dedicație, că acest Crăiesc Prinț „limba românească așa din fundament o au învățat, cât cu dreptul între cei mai de frunte filologi ai aceștii limbi să poate număra”. Ne întrebăm dacă Popp nu va fi fost chiar el cel care a introdus în studiul limbii noastre pe arhiducele Maximilian, căruia îi va fi fost recomandat poate de vechiul său sprijinitor, contele Nemes, care în calitatea sa de camerier și consilier intim al împăratului era un familiar al Curții. Tot prin Maximilian s-ar putea să fi ajuns apoi Popp și interpret al Curții.

Tot aici credem că e locul să vorbim și de numele lui. Pe Popp îl cunoaștem într-adevăr sub trei nume: la Cluj, pe elegiile sale latinești (1809–10), el iscălește Basilius Papp, pe lucrările publicate la Viena (1813–17) el a devenit L. sau Ladislaus Basilius Papp, nume pe care-l întâlnim și pe „Memoria” de la 1833 închinată episcopului Leményi, pe un act de la examenele școlii din Brașov din 1827, ca și pe niște cereri adresate în 1820 și 1828 magistratului aceluiași oraș. În știrile ce le avem despre el de pe vremea când era profesor la Iași (1820–21) îl cunoaștem însă numai ca Vasilie Popp. Tot așa pe cărțile sale *Despre apele minerale* și *Disertație despre tipografii*; și celelalte lucrări și articole sunt iscălite simplu Vasilie Popp. La acel Ladislau mai revine doar o dată, în dedicația *Disertației despre*

tipografi (1838), când iscălește L. Vasilie Popp, poate în dorința de a fi recunoscut de Arhiducele Maximilian, care-l cunoștea probabil numai ca Ladislaus Papp.

Această variație de nume – vorbim de cel de familie – nu era ceva neobișnuit în epoca aceasta. La Popp poate să fi fost o influență, o sugestie, ori o impunere a profesorilor săi unguri de la Târgu Mureș și Cluj, ori chiar a contelui Nemes. I se va fi părut lui Popp că acest nume (Papp) sună mai frumos pe publicațiile sale latinești? Căci l-a păstrat chiar după ce își terminase studiile (Actele de la Brașov din 1820 și 1828, lauda lui Leményi din 1833). Pe cărțile sale românești el nu iscălește însă decât Vasilie Popp. Sigur e că necunoașterea lui până acum, necercetarea lucrărilor lui și în special a aceleia atât de importante, cu care ne vom ocupa în partea a doua a acestui studiu, se datorește și acestui nume, de care probabil cercetătorii nu aveau cunoștință. În ce privește pe „Ladislaus”, care apare pe o parte din broșurile sale latinești, avem de-a face probabil tot cu o influență ungurească, în această limbă pentru numele „Vasile” obișnuindu-se mai mult „Lászlo” (Ladislaus) decât „Vazul”. Popp a întrebuințat pe tipărițiile sale latinești din Viena și pe câteva din cele din Ardeal amândouă aceste nume, care nu înseamnă mai mult decât acel „Vasile”, pe care-l vom vedea în curând pe publicațiile sale românești. [...]

Ca și la alte popoare, începuturile folclorului nostru însemnează culegeri de cântece populare, apoi de basme, și abia după aceea de obiceiuri. Acestea din urmă se găsesc notate, e adevărat, ici-colo și de cronicari, precum și de călătorii străini. Cantemir, în a sa *Descriere a Moldovei*, însemnează chiar ceva mai multe obiceiuri. Dar el n-a ținut să le claseze sistematic. Întâile noastre cercetări de obiceiuri, prezentate ca un întreg, le întâlnim numai după anul 1860.

Avem însă o lucrare asupra obiceiurilor poporului nostru la înmormântări, care, deși tipărită la 1817, a rămas necunoscută celor ce s-au ocupat de istoria cercetărilor folclorice la români. Ea lipsește și din conspectul atât de util și bogat, dat de Lazăr Șăineanu, precum și din alte părți. Este vorba de lucrarea care a servit lui Popp ca teză de doctorat la Facultatea de Medicină din Viena, scrisă în latinește și purtând următorul titlu pompos.

Disertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebejis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quisbusdam circa ea abusibus, perpetuo respectu habito ad veterum Romanorum funera, quam... pro doctoris medici laurea rite adipiscenda in antiquissima ac celeberrima Universitate Vindobonensi publice disquisitioni submittebat Ladislaus Basilius Papp Transylvanus, A. A. L. et Philosoph. Doctor. Et linguae valachicae interpret aulicus. Viennae, MDCCCXVII (in-4°, 1 f., 56 p.). [...]

Ca și omul, cartea merită și ea să fie cunoscută mai de aproape și să i se dea locul ce i se cuvine în istoria științei românești, și chiar în aceea a folclorului în genere.

Mai e nevoie să accentuăm importanța ei istorică? Este întâia încercare științifică în domeniul folclorului românesc, subiectul și autorul aparținând poporului nostru. Dar însemnătatea ei iese din cadrele naționale: ce popor modern își avea, într-adevăr, la 1817, o lucrare despre obiceiurile sale de înmormântare? Dacă nu ne înșelăm, niciunul. Prin disertația lui Popp, noi, românii, reprezentăm într-o latură a științei folclorului, care pe atunci se reducea doar la culegere și comparare de cântece populare, *un început*. Și e păcat că acest lucru nu e cunoscut străinătății pentru a se putea da românului Popp locul meritat în istoria folclorului universal! Valoarea științifică a disertației lui Popp constă și în

faptul că obiceiurile românești nu sunt numai înșirate unul după altul – deși chiar și aceasta ar fi fost destul pentru epoca sa – ci ele sunt aproape toate comparate cu ale Romanilor și grecilor și ale unor neamuri moderne, ca slavii, Popp dându-și foarte bine seama de influența lor asupra noastră. El încearcă uneori chiar să explice o parte din aceste obiceiuri, dovedind uneori multă perspicacitate, alteori tot atâta naivitate în interpretare, cum vom vedea la analiza disertației. Apoi informația lui Popp este deosebit de vastă pentru epoca în care scria, și notele lui ni-l arată consultând o mulțime de literatură latină, germană și franceză, fără să mai vorbim de Cantemir, Del Chiaro, Sulzer, Grisellini și Wolf, pe care îi citează de atâtea ori.

Din punct de vedere românesc, cartea are și o importanță de propagandă. Prin faptul că obiceiurile noastre la moarte sunt asemănaute la tot pasul cu acelea ale romanilor, scoțându-se în evidență înrudirea lor, lucrarea constituie o afirmare, în chiar limba latină, a latinității noastre. Citând și obiceiuri de ale aromânilor, se arată și legătura între românii din nordul și sudul Dunării.

Ce păcat că disertația, tipărită desigur într-un număr restrâns de exemplare, va fi circulat așa de puțin! Să încercăm s-o facem cunoscută măcar astăzi, după mai bine de un veac de la apariție! [...]

Încheind analiza disertației lui Popp, nu e oare natural să ne întrebăm: ce e medicină în această teză de istoria medicinei prezentată în vederea promovării ca doctor al unei facultăți de medicină? Desigur, foarte puțin. Ea nici nu e propriu-zis o teză de istoria medicinei, ci una de folclor. Ca atare, ea cadrează, într-adevăr, cât se poate de bine cu viața, îndeletnicirile și opera lui Popp. Cu excepția broșurii despre apele minerale, în care preocupările literare ale autorului se

trădează de altfel în prefață, în tot restul operei sale care contează, Popp nu s-a ocupat decât de limba, literatura și istoria neamului său. Teza lui „istorico-medicală”, care în alegerea subiectului chiar se resimte atâta de îndeletnicirile de „filosof” ale lui Popp – am putea să o considerăm ca adevărata lui teză de filosofie –, se încadrează armonios în restul operei sale dedicate graiului și istoriei neamului românesc, adăugând studiul obiceiurilor aceluiasi neam. Limbă, istorie și obiceiuri: nu e aici toată ființa unui popor? Cel dintâi care după Cantemir – și în unele privințe mai mult decât el – și-a studiat neamul din aceste trei puncte de vedere, singurele cari pot da icoana completă a unui popor, a fost doctorul Vasilie Popp. Iată pentru ce am crezut că viața și opera lui trebuie scoase din uitare.

(Viața și opera Doctorului Vasilie Popp (1789–1842), în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, V, 1928–1930, p. 86–87; 98–100; 121–124; 142–143)

1933

N. IORGA

Întâia oară Șincai și-a exprimat părerile asupra istoriei poporului său în *Dialog*, acel dialog pierdut, pe care-l păstra încă în manuscris și-l cita la 1805, în prefața ediției a doua din gramatică. A doua oară trată, cu alt scop și sub altă formă, același subiect în polemica sa, care a rămas și ea inedită, contra lui Eder: *Responsum ad crism Iosephi Caroli Eder in supplicem libellum Valachorum Transylvaniae*.

Când își pierdu locul de director și fu condamnat de necesitate să trăiască lungi ani de zile în satul unde creștea pentru hrană și plată copiii unui nobil maghiar, el

reveni la studiile sale istorice, pentru care-i mai rămânea destulă vreme. Ambiția-i era, cum am spus, să scrie în latinește protestația sa istorică pentru onoarea neamului românesc. Dar, pentru ușurință, el redactă întâi în românește, rezervându-se să facă traducerea latinească, destinată publicității, după ce manuscrisul românesc va fi cu totul terminat.

Încă de pe la 1795–6, Clain vorbea de „frumoasa culegere de autori despre istoria românilor” a lui Șincai. La 1801, el pomenește acum *Cronica* latină a prietenului său și adaugă: „Lucru foarte mare și pentru care mare laudă în neamul său s-ar cădea să aibă. Numai de o ar pune în rând și o ar sfârși, cum au început. Întru această istorie pre toți scriitorii, ori din ce neam, carii au scris ceva de români, îi aduce și-i luminează”.

Șincai era însă un om foarte scrupulos, care revenea neconținut asupra redactării sale de la început. Mergând la Buda, el află aici de studiile și planurile lui Engel, cu care l-am văzut întrând în corespondență. La 1805, când Șincai terminase până la 1660 redactarea sa latină, apărea la Halle excelenta, conștiincioasa și critica lucrare a învățatului german. Șincai n-ar fi putut scrie o astfel de carte, fiind prea pasionat, având mai puțin decât rivalul său deprinderea metodei, fiind înzestrat cu un talent inferior de orânduire și expresie.

Lui însă nu-i făcură nicio întipărire însușirile capitale ale cărții lui Engel. În schimb, defectele i se înfățișară în toată puterea lor. Văzu în *Istoria* celor două Principate o carte pripită și o carte neonestă, făcută pentru anumite scopuri, chiar personale. Neconținut o spune în noua versiune a *Cronicii* sale. „Prea-vestitul Engel”, concurentul științific, care lucrase atât de puțin, ajunsese așa de repede la scop și-și culesese cu prisos răsplata, încâlcește continuu întâmplările ce povestește, el „și peste adevăr tot la oala sa trage jarul”; „lingărește” pe Unguri, „se lipește

de bârfelile neotericilor și scrie nu istorii, ci povești desfundate”, ascultă de porunci oficiale, fiind „sub ocârmuirea cancelarului ardelean Samuil Teleky”.

Dar bârfitorul, lingăritorul, sluga magnaților, autorul de „povești desfundate” era un om foarte învățat, care nu scria decât în deplină cunoștință de cauză, după ce adunase un bogat material în mâinile sale destoinice. Engel cunoștea o sumă de lucruri, unele de o însemnătate decisivă, care, în starea în care erau atunci studiile asupra istoriei românilor, îi scăpaseră din vedere lui Șincai. Acesta, care zicea rău de predecesorii săi, dar studia cu atenție spusele lor și ținea să nu rămână în urmă, trebui să adauge, să prefacă, să refacă anumite părți din *Cronică*, nu numai pentru a introduce polemică, ci și pentru a rectifica judecata, a îmbogăți povestirea. El e silit de la o vreme a lua ca bază narațiunea lui Engel, pe care o îndreaptă numai, după ce o reproduce sau o completează. Toată *Cronica* trebuia revăzută după apariția însemnatei cărți germane, și răbdătorul Șincai nu se dădu în lături să o facă. În septembrie 1804 el spera să fie gata „în doi ani”.

La 1807, noua redacție înainta repede, și autorul o prefăcea acum în latinește. Murind Clain, după ce tipărise în anexa „Calendariului de Buda” numai o mică parte, anterioară organizării Daciei lui Traian, din *Istoria* sa a românilor, Șincai, corectorul și cenzorul interimar, care rămânea să se îngrijească el acuma de editarea „Calendariului”, se gândi să continue publicația. Manuscriptul lui Clain nu-l avea la îndemână sau nu-i plăcu; pe al său nu-l putea reproduce așa cum era, căci s-ar fi revenit, pentru partea de la început, asupra lucrurilor ce fuseseră acum expuse de Clain.

El făcu deci o legătură, un pod de trecere între narațiunea predecesorului său și propria sa expunere din *Cronică*, care trebuia să urmeze în „Calendariul” pe anul 1808.

Ceea ce se spune despre podul lui Traian, „zidire ca aceea, care n-au mai văzut soarele, și cu anevoie s-ar putea crede și iar mai greu s-ar putea spune de nu s-ar vedea și ar fi urmele și rămășițele lui”, face parte acum din povestirile lui Șincai. Intenția și-o exprimă ceva mai departe, unde fixează situația pe care o ocupa Sarmisegetusa, „precum voi arăta mai încolo în cele ce voi scrie despre români, care iarăși în paragrafe le voi împărți, ca să se lovească cu cele ce au scris răposatul părintele Clain și să se poată culege de prin cărindare și lega laolaltă, ca cu vreme să se aibă toată Istoria românilor întipărită. Aceasta se va plini cam târziu, și nu în viața celor ce sunt de o vârstă, căci toată istoria românilor iaste lungă și viața noastră scurtă; ci nu va strica nimic de se va găti de tipărit și mai târziu, batăr pentru viitoarea vremea nepoților sau a strănepoților, numai să se vază odată întipărită. Căci socotește cât bine n-am avea noi dacă ar fi lucrat așa moșii și strămoșii noștri! Ca să nu se întâmple să mor și prin moartea mea să se împiedice tipăritul istoriei, care de aci înainte trebuie să vină, m-am socotit să las cuprinderile, fără de care pot fi, și să mă apuc să fac *un extract din Istoria, cea pre larg o am scris în limba latinească despre români*, apoi acela < să-l dau > tipografiei cei crăiești..., ca dintr-însul în tot anul să se tipărească atâta cât va încăpea pe două coale, după cum și aci urmează”.

Urmează, în altă înfățișare decât în *Cronică*, într-un stil mai apropiat de al lui Clain, mai prietenesc, mai familiar, cu trimiteri în urmă la paginile tipărite de acesta, cu anecdote și amintiri, cu făgăduieli despre ceea ce se va spune pe urmă, în partea orânduită după ani, lămuriri despre „împărțirea, așezământul și marginile sau hotarele Dachiei”, precum și, într-alt capitol, despre apele și cetățile noii provincii romane.

La capăt, el își înnoiește promisiunea, dar face apel la iubitorii de istorie românească pentru ca prin ajutorul lor să poată strecura în mai mari proporții rezumatul său, ce s-ar tipări atunci întreg, în *doi* ani de zile numai. „Istoria aceasta a românilor de aci înainte după ani scrisă va ieși în tot anul pe câte două coale. Însă, de se vor afla oameni ca aceia care mai înainte să mă încredințeze cu iscăliturile sale că, după ce se va tipări, o vor cumpăra, mă leg că în curs de doi ani o pot avea”.

Începutul *Cronicii* apărură, în ordinea cronologică pe care o cunoaștem, la 1808, iar mai departe decât atât nu știm prin noi înșine să se fi tipărit lucrarea în „Calendariu”. Șincai nu putu căpăta definitiv locul de cenzor și corector pe care-l ocupa provizoriu, și, jignit – fără s-o fi spus niciodată – de numirea colegului său de odinioară Petru Maior în acest post, el nu mai dădu manuscrisul său pentru a apărea în anexă. Pe de altă parte, Maior, care nu credea definitive concluziile lui Șincai asupra originilor și nu le găsea bine stabilite printr-o argumentație care să facă a se vedea toate fețele chestiunii, să lumineze toate colțurile de umbră ale subiectului, nu va fi stăruit tocmai mult pentru a avea urmarea. Planul ce-l formase Șincai în 1807 căzu astfel.

Dintr-o scrisoare a lui către episcopul Vulcan, datată din Buda, 1808, știm că el terminase volumul I din *Cronică*, poate în ambele redactări. Acest întâi volum mergea – căci împărțirea în trei volume o menționează Șincai încă în *Orodias* la 1803, și nu pare a o fi schimbat vreodată – până la anul 1439. Anunțând Vlădicăi apropiata sa plecare la Sinea, el își manifesta intenția de a continua acolo revizia operei, pe care o redactase tot acolo întâia oară. Pe urmă, când ar fi gata toată, ar tipări, cu banii lui Margela, întreaga lucrare, poate în forma ei românească.

Forma latină a *Cronicii*, intitulată *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et plurium aliarum nationum*, nu ni s-a păstrat decât în fragmente, cu toate că a trecut întreagă sub ochii cenzorilor din Buda și din Cluj. Redactarea ei cea din urmă trebuie să fie anterioară anului 1812, când cartea a fost supusă cercetării oficiale.

Tot înainte de 1812, mai precis în anii 1809–11, în liniștita retragere din Sinea a fost terminată și versiunea românească, așa cum ni s-a arătat în manuscrisele complete din Oradea-Mare și Cluj, și cum s-a tipărit de mai multe ori.

În mai multe locuri găsim mențiunea datei când autorul făcea această din urmă copie și revizie. Chiar de la început se trimite la *Istoria românilor* tipărită în „Calendariul” din 1807; se menționează apoi un *Breviarium* aprobat la 13 mai 1807, se pomenește aniversarea autorului din 1809, se înseamnă că anul 1808 e „anul trecut”. Tratând despre evenimentele din întâia jumătate a secolului al XVI-lea, în tomul al doilea, Șincai dă data când redactează: 13 decembrie 1809. Când ajunge la epoca lui Mihai Viteazul, ne spune că anul era acum 1810. Părțile de la început ale tomului al III-lea le revedea la 1811 însă, în primăvară, după o întrerupere ale cărei rațiuni nu ni le putem explica. Sfârșitul îl scrisese la Curtea lui Vulcan, folosindu-se de biblioteca lui: găsim în aceste din urmă pagini mențiunea datelor de 4 și 15 august 1811. Aceste redactări sunt cele din urmă, și pe baza lor se poate judeca definitiv opera lui Șincai. [...]

Biografia lui Petru Maior, al treilea corifeu al istoriografiei ardelenice, cel mai târziu în manifestarea sa științifică, cel mai puternic în afirmarea ideilor sale, cel mai filosofic în înțelegerea subiectului său, mai strâns în expunere, mai logic în argumentare, e mai puțin cunoscută decât a celorlalți doi luptători prin idei pentru cauza poporului românesc.

Aceasta se întâmplă mai mult pentru că cea mai mare parte din viața lui s-a petrecut într-o mulțumire umbrită în parohia sa îndepărtată, unde nu-l descoperea prigonirea care urmărește o viață întreagă pe tovarășii săi. Istoria celorlalți ar fi tot așa de scurtă ca și a lui – fiind și ei niște oameni cu o situație modestă –, dacă n-ar fi suferințele lor care s-o facă variată și mișcătoare. Despre fericirea lui nu putem spune atâtea ca despre nenorocirea celorlalți.

De altminteri, fire mai puțin preocupată de sine, Petru Maior nu dă în ce a scris bogatele amănunte biografice ce se pot culege în opera lui Șincai. Știm ideile lui, sentimentele ce-l însuflețeau față de anumite persoane – căci era un îndărătnic și înverșunat polemist, care nu-și ierta adversarul, nici nu-l făcea să aștepte –, dar despre viața lui ca om nu se îngrijește el să ne informeze decât o singură dată, și atunci pentru că dușmanii aduseseră în discuție viața lui particulară, pe care se simțea dator s-o apere.

Nu era ruda lui Grigore Maior, cărturarul Vlădică despre care a mai fost vorba până aici. Pe tatăl său îl chema Gheorghe și era protopop la Căpușul-de-Câmpie, unde se va fi născut Petru pe la 1760, căci nici anul nașterii nu-l cunoaștem. Avea cinci frați: Dumitru, Ioan, Toader, Mihai, Gheorghe, și o soră, Anișca. A învățat – ni se spune fără precizare, nefiind de unde să se precizeze – la Oșorheiu, la Cluj, la Blaj, în fine. De aici plecă în 1775 la Roma, pe timpul când era încă episcop omonimul său, odată cu Șincai, decât care trebuie să fi fost ceva mai tânăr, în aparență însă simțitor mai tânăr, de vreme ce fu preferat anume pentru acest motiv ca succesori al lui Clain la tipografia din Buda. Șincai stătu cinci ani acolo, și tot atâția și tovarășul său, învățând, ca și Șincai, filosofia și teologia. Și el rămase la întors un an la Viena, dar se ocupă cu studiul dreptului canonic.

Revenind în patrie, el primi, prin 1780, locul de profesor de logică, metafizică și drept natural la școala superioară din Blaj, fiind în aceeași vreme onorat de la început, puțin după hirotonisire, cu titlul de protopop, trecând însă întâi în regulă prin gradele inferioare de subdiacon, diacon și preot. Primise și rasa de călugăr, pe care o purtă până în 1784, când voi s-o părăsească odată cu tovarășii săi de opinii Samuil Clain și Șincai.

În curând, după patru ani de profesorat, i se dădu administrația bisericească a provinciei Gurghiului și Reghinului. Locul nu era strălucit din punctul de vedere material: treizeci de florini pe lună, din care trebuie să dea zece cântărețului. Dar zelosul tânăr cleric își găsi aici altfel de mulțumire. Abia începea să se răspândească lumina în poporul românesc, abia se întemeiau școlile de Stat, abia scânteia ici și colo conștiința națională, chiar între românii culti, între răspânditorii cunoștințelor și păstorii sufletești. Erau încă, ne spune Maior, preoți care nu știau să scrie și chiar protopopi care nu puteau pune o iscălitură. Cât despre instrucția poporenilor, ea era cu desăvârșire neglijată.

El, învățatul protopop, care absolvise Colegiul Propagandei la Roma și înaltele școli împărătești din Viena, nu se simțea chemat numai să facă economii din cei douăzeci de florini pe lună, pe care se găsi cine să-i invidieze. Își ocupă viața cu o îndoită activitate. Una educativă: luminarea provinciei sale, alta științifică: adunarea de material pentru lucrările istorice pe care le avea în vedere pentru mai târziu.

Pentru cel dintâi scop, el nu se mulțumi numai să învețe canoanele pe tinerii preoți, care se întorceau din Seminarul superior de la Liov, unde fusese strămutată, pentru a se stinge acolo, școala de popi uniți de la Sf. Barbara. Își simțea o mai largă chemare de dascăl, își vedea ucenicii firești în toți copiii credincioșilor incre-

dințați îngrijirilor sale spirituale. Ne spune el însuși – povestind spre apărarea sa viața pe care o dusesse ca protopop – cum trimeea pe flăcăi și fete „la diacul bisericei, a învăța lucrurile cele creștinești”, cum impunea părinților să supravegheze acasă învățătura copiilor lor. Cu aceștia ținea însuși, în vizitele sale de protopop, „examen” prin sate, și astfel făcea cultura înțeleasă și iubită și de cei în vârstă, *dumerea*, cum scrie, și *bătrânii ca să învețe*.

„Vara umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sunt adunați pruncii a paște vitele și, văzându-i, îi striga la dânsul; carii, cunoscându-l îndată, alergau toți acolo, și el îi întreba cele ce au învățat și de nou îi mai învăța și lumină, având osebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru care a tuturor era iubit... Atâta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățatură, cât pruncii uitase jucăriile sale și, când se întâlneau la uliță, tot de învățatură grăiau și se întrebau unul pe altul. Fetele cele mai încă, adunate la șezătoare a toarce, în loc de obișnuitele nebunii, despre învățătura lucrurilor celor sfinte povesteau și se întrebau. Atâta au fost întru întâi prostia oamenilor acelora în treaba învățaturii acesteia, cât unii, ca când ar fi venit o nevoie mare pe sat, așa și până la domnii locurilor au ajuns cu plânsoare asupra protopopului, ca să-i scutească de învățatură. Iară după aceea, văzând nu numai pe fii, ci prin dânsii și pe sine însuși învățați în cele trebuincioase, i-au iertat de păcate lui Petru Maior și părinților lui ce l-au făcut. Așa s-au purtat Petru Maior cu învățătura pe locurile acelea”.

Spre alte locuri mai înalte nu-l ducea gândul. Era mulțumit – suprema înțelepciune și suprema fericire în viață – cu sarcina pe care o avea, și era cu dragoste față de dânsa, căutând să o îndeplinească după puteri. I se oferi locul de vicar la Hațeg, dar îl refuză. Iar, când noul episcop, numit după retragerea, la 1782, a lui Grigore Maior, Bob, se înconjură de o curte de canonici, el nu-și

făcu sânge rău pentru că nu fu cuprins între aceștia. Se știa vrednic, și era de părere că acolo, la Blaj, pentru a crește strălucirea rezidenței metropolitane, trebuie să se concentreze viața politică deopotrivă cu viața culturală a neamului: „Ce cuget de a se îndeplini este mai bun, mai cuviințat, mai folositor și în partea sufletului și în partea trupului decât a socoti, a ajuta și în tot chipul a părtini pe acei bărbați învățați și cu idee chiare, descurcate, răsfirate, carii au râvnă a scrie cărți de mântuirea sufletului și de cultură, ca să nu se îngroape în pământ, din lipsa mijloacilor, acelea mari talanturi, carii sunt în clerul unit din Ardeal?”. Dar, de vreme ce Vlădica avea alte păreri în această privință și, când le stăteau la îndemână oameni ca Șincai, Clain, Petru Maior – care nu lăsară călugăria decât după ce putură judeca dispozițiile noului episcop unit –, prefera pe cei doi Caian, pe Avram Meheși și pe Dimitrie Vaida, protopopului din Reghin nu-i mai rămânea decât să tacă, disprețuind. „Au răs”, scrie el despre sine, în justificarea atât de des citată, „după cum îi este obiceiul în unele ca aceste, măcar că la toți alții au făcut sânge rău, ba și cei străini s-au scandalizat, când au auzit că Petru Maior n-au fost ales între noii canonici”. Dar păstră păreri nestatornice despre Bob, și dacă n-a dat răspunsurile „cu prea ascutit condei”, de care a fost învinuit, nu se sfii să facă aceste păreri a pătrunde adesea până la urechile aceluia pe care-l priveau și care nu-l iertă niciodată. Și Maior, ca și ceilalți doi șefi ai Școlii Ardelene, și din aceleași motive cu dânsii, se îndepărtă de episcop, pentru a considera ca adevăratul patron al inteligenței românești pe Darabant și apoi, după moartea acestuia, pe succesorul în Scaunul din Orade, Samuil Vulcan.

(Istoria literaturii românești, vol. III, București, Editura Fundației „Regele Ferdinand”, 1933, p. 223–228; 237–241)

1934

PERPESSICIUS

Trei viteji, poema eroicomică editată de d. Gh. Cardaș, cuprinde aventurile a trei din cavalerii rătăcitori, despre cari Budai-Deleanu însuși vorbește în notele *Țiganiadei* sale. Stăpân pe izvoarele literaturii populare, ca și pe modelele pe care *Don Quijote*, în primul rând, *Orlando*, în al doilea, ca și toată literatura eroică – amintită sumar în rândurile de mai sus – mai apoi, i-i punea la îndemână, Budai-Deleanu a imaginat o serie de bravuri, fuziune de reminiscențe ale literaturii universale cu ceea ce istoria nației lui, pe care o cunoștea așa de bine, îi oferea. Poemul, în transcrierea pe care o dă astăzi, pentru prima oară, d-l Gh. Cardaș nu este terminat. El are patru cântece, dintre cari ultimul e abia început. El ne prezintă, așa cum din invocarea către musă, din întâiul cânt, se vede: 3 viteji porniți din 3 țări deodată, „fiecare a sa-și căutând dragă fată”. [...]

Câteșitrei pornesc în lume după dulcineele lor respective; Becicherec, nemeșul din Ardeal, urmat de Crăciun, frățuțul, călări pe Ducipal și pe Surana, în căutarea Anghelinei, furată de zmeu, aidoma Cavalerului Tristei Figuri urmat de Sancho Panza, în căutarea Dulcineei de Toboso; Kyr-Kalos, negustor din București, urmat de Trandafir, în căutarea frumoasei Smaranda, închisă într-o mânăstire, și Născocor, mazilașul din fundul Moldovei, căruia i se zisese, pentru că făcuse multă vitejie mai ales într-un munte din megieșie: „marele viteaz de la Cârlibaba”, pornit și el să găsească pe Chirana, țiganca de care era îndrăgit și care-l părăsise mergând cu țigani în Țara Românească, unde, fiindcă era frumoasă, avea să ajungă „cucoană sau tocmai vodeasă”. Drumurile acestor trei viteji se întâlnesc, și, ca și-n epopeea lui Cervantes, întâlnirile acestea se fac cu

încrucișări de armă când piatra nu ajunge, ca în scena întâlnirii lui Născocor cu Becicherec, să puie capăt uneia din peripețiile eroilor acestora de carnaval. Carnaval este desigur și în *Don Quijote*, dar rezonanța aceea de comedie tragică în care-și târăsc destinele eroii lui Cervantes este așa de profundă și clară, încât caracterul carnavalesc nu face decât să accentueze umanitatea dureroasă a vizionarului hidalgo. Să nu exagerăm însă. *Trei viteji* nu trebuie judecați în umbra giganticei epopei a lui Cervantes. *Trei viteji* abia dacă pot fi considerați în marginea *Țiganiadei*, din a cărei sferă comună de preocupări pleacă și în compoziția căreia și-au lăsat cele mai prețioase din articulații. D-l Ovid Densusianu, în cursul său de literatură română înainte ca cei *Trei viteji* să fi fost editat, bănuia în această poemă o lucrare ce „nu pare să fie mai prejos decât *Țiganiada*”. Astăzi însă lucrurile se reduc la justa lor proporție. Nu doar că și-n acest poem neterminat și care, prin stilul oarecum de *brouillon*, ca și prin unele particularități de tehnică a redactării (versuri sau strofe lipsă, între altele), e departe de semnificația estetică a *Țiganiadei*, n-ar cuprinde nenumărate strofe frumoase, caracterizări pitorești, calități din acelea ce sunt proprii lui Budai-Deleanu. Așa sunt de pildă acele genealogii ale eroilor acestei poeme, sau cântecul lui Hrizea pe tema lui Argin, sau scena de descântec, în care baba Mărăcina aduce înapoi pe Crăciun, aghiotantul lui Becicherec și logodnicul Sânzieni etc. etc. [...]

Model de ironie, această strofă se întâlnește cu atâtea altele, în special cu acelea în care e prezentat Kyr-Kalos cu genealogia lui și unde se străvăd câteva din însușirile de satiră ale lui Budai-Deleanu. Grecismul din principate, unde protipendada prefera să se „aglindisească” (după chiar cuvintele poemului) pe grecește sau pe elinică decât să grăiască românește, încă se află în strofele sale,

amintind, în altă ordine de idei, pornirea celuiilalt ardelean plecat de peste munți, împotriva grecismului din principate, a lui Gheorghe Lazăr. Și cu aceste câteva spicuiți s-ar cam încheia orbita acestui poem neterminat, care nici pe departe nu se poate asemui cu extensiunea epică, cu desăvârșirea formală, cu umorul de calitate din *Țiganiada*.

Trei viteji au însă o importanță cu mult mai mare, extrinsecă. Astăzi, după editarea variantei a doua din *Țiganiada* și a celor *Trei viteji* – operă de merit a d-lui Gh. Cardaș –, se poate privi cu mai multă certitudine în laboratorul de creație al lui Budai-Deleanu.

(*Trei viteji, poemă eroicomică în patru cânturi, publicată pentru prima oară după manuscrisul original de Gh. Cardaș, în Mențiuni critice, seria a II-a, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1934; reprodus după Opere, vol. 3, București, Editura Minerva, 1971, p. 110–112*)

1935

ZENOVIE PÂCLIȘANU

I. Bob a părăsit Blajul în iarna anului 1765, plecând la Odorhei, unde fostul său protector din Cluj, Alexandru Sarosi, era superiorul mănăstirii iezuiților. Nădăjduia să treacă cu acesta în Ungaria și să urmeze dreptul. Sarosi l-a primit și l-a făcut *economul său* (suum oconomum fecit tradens mihi omnia et eorum curam, spune Bob în *Autobiografia sa*). Deși Sarosi murise în mai 1766, Bob a rămas la Odorhei econom al iezuiților până în aprilie 1769, când a trecut la Blaj în slujba de dijmuitor al mănăstirii, pe care a purtat-o patru ani și jumătate. „La

anul 1773, venindu-i chef să se facă popă – zice Petru Maior – măcar că era fecior bătrân” de 34 de ani, a fost trimis de noul vlădică Grigore Maior, surghiunitul de la 1765, în seminarul din Târnavia. Terminând studiile teologice la 1777 se întoarce la Blaj, după ce petrecuse patru zile la Viena, unde a fost adăpostit în Institutul Teologic Pazmaneu, numit astfel după întemeietorul lui, Petru Pazmany. Aici face cunoștință cu teologii români I. Para, Vasile Nemeș, Petru Ungur, Ștefan Salcivai și Alexandru Fiscuti, cunoștință care, cum vom vedea mai târziu, l-a adus în fruntea episcopiei Blajului. Sfințit preot în iunie 1778, a fost numit protopop la Daia fără a-și ocupa slujba niciodată, fiind, tot atunci, însărcinat cu supravegherea lucrărilor de reînnoire a mănăstirii și catedralei din Blaj și cu strângerea banilor oferiți de preoțime pentru nevoile de război ale monarhiei. În martie 1779 e numit protopop al Mureșului cu sediul în Târgu-Mureș, slujbă pe care a purtat-o până în toamna anului 1782, când a ajuns episcop al Blajului în locul lui Grigore Maior, demisionat. [...]

Alegerea de vlădică a lui Ion Bob s-a datorat unui curent deosebit de interesant, asupra căruia nu s-a stăruit încă, deși privitor la el găsim informații prețioase în *Istoria bisericească* a lui Petru Maior, informații confirmate de Ion Bob însuși. Toți episcopii uniți, cu excepția lui Ioan Patachi (1721–1727), au fost călugări, precum călugări au fost, în primele decenii, și sfetnicii lor care formau consistorul vlădicesc și cei mai mulți dintre profesorii școlilor blăjene. Acest fapt, apoi ideile antimonahale care stăpâneau în capitala imperiului, Viena, pe timpul lui Iosif II, au produs și în mijlocul preoțimii culte unite un pronunțat curent contra stăpânirii eparhiei exclusiv din partea călugărilor. Inițiatorii acestui curent au fost cei câțiva protopopi care și-au făcut studiile teologice la Viena. Ion Bob a fost exponentul lor – deși

nu-și făcuse studiile acolo – în lupta electorală deschisă în vara anului 1782, după demisia forțată a lui Grigore Maior.

Am amintit mai sus că Ion Bob, după terminarea studiilor în Târnavia, a petrecut câteva zile la Viena, unde a cunoscut pe teologii Ștefan Salcivai, Ion Para, Vasile Nemeș, Petru Ungur și Alexandru Fiscuti. În 1782, Ștefan Salcivai era superior la Institutul S. Barbara din Viena, Ion Para era protopop la Năsăud, Alexandru Fiscuti protopop la Bistrița, Petru Ungur protopop la Santău, iar Vasile Nemeș protopop la Tășnad; prin urmare, toți alegători și toți oameni cu influență asupra preoților. După retragerea lui Grigore Maior, Ștefan Salcivai a scris lui Ion Para că acum e momentul potrivit ca în fruntea vlădiciei Blajului să fie ales un preot de mir și stăruia să lupte ca între cei trei candidați să fie și Ion Bob, care e cel mai în vârstă dintre protopopii teologi. Dacă va fi și el între cei trei cu voturi mai multe, se va îngriji Salcivai ca împăratul să-l numească. Ion Para a luat contact cu foștii colegi din Viena, și astfel, la alegerea din 12 august 1782, din 179 de voturi Ion Bob a obținut 37, față de Ignatie Darabant, care obținuse 63 de voturi, și față de Iacob Aaron cu 57 de voturi. Ion Bob era deci *unul din cei trei*. În *Autobiografia* citată, Bob spune că Salcivai „laboravit pro me tamquam persona de clero, quum alii duo essent monachi”. Mulțumită zelului lui Salcivai, Ion Bob a fost numit la 21 octombrie 1782 vlădică al Blajului. Numirea lui a trebuit să revolte adânc în rândul întâi pe călugării blăjeni. În *Autobiografia* sa, Bob ne informează că S. Klein, care atunci petrecea la Viena, lucra acolo ca să fie numit oricare dintre ceilalți candidați, numai el nu. De acasă Șincai scria, îndată după alegere, nunțiului din Viena să facă tot ce-i stă în putință ca să fie numit Ignatie Darabant.

În afară de faptul că numirea lui era socotită ca un act îndreptat împotriva călugărilor – și era, într-adevăr, un astfel de act –, Bob nu era și nu putea fi simpatic și din alte motive. Părăsise mănăstirea după anul de noviciat, ocupând apoi până la vârsta de 34 de ani, când a fost trimis în seminarul din Târnavia, slujbe fără nicio legătură cu preoția – econom la iezuiții din Odorhei și dijmuitor al mănăstirii din Blaj – și chiar și după absolvirea la vârsta înaintată de 38 de ani a seminarului, deși a fost numit protopop la Daia „fu ținut – cum spune Petru Maior – în curtea cea vlădicească în Blaj socotitor la caii și celelalte, care cugeta vlădica Gr. Maior să dea spre ajutor împărătesei Maria Teresia asupra Prusului”. Ca protopop – deci în slujbă strict bisericească – funcționase abia 3 ani. Nu dovedise, prin urmare, niciuna dintre marile calități ale antecesorilor care au fost toți oameni cu studii superioare și cu o bogată activitate bisericească înainte de a ajunge episcopi.

Apoi ceilalți doi candidați, care obținuseră voturi mai multe, erau amândoi călugări cu mare prestigiu. Ignatie Darabant a fost vicar al episcopiei Blajului sub vlădicia lui Atanasie Rednic și Grigore Maior, „harnic, cu inima mare și cu neastâmpărata râvnă spre binele cel de obște al clerului” – cum zice Petru Maior. Iacob Aaron, călugăr și el, făcuse strălucite studii filosofice și teologice la Roma și în 1782 era rectorul institutului S. Barbara din Viena. Față de aceștia triumfase I. Bob, care dăduse până aici dovezi numai că e un bun econom și un bun strângător de dijme. [...]

Obținând puținele voturi în sinodul electoral din 1782 ca exponent al curentului antimonahal, I. Bob a urmărit, de la începutul vlădiciei sale chiar, distrugerea ordinului călugăresc blăjean, de care întemeietorul lui, Inochentie Micu Klein, legase atâtea nădejdi. A menținut ca vicar general pe Ignatie Darabant „fără nici a se sfătui cu el

despre lucrurile clerului sau a-i da ceva lucru vicărășesc să lucre nu vru; asemenea făcea și cu ceilalți călugări”. „După ce s-a întărit în scaun – spune Petru Maior –, vlădica Ion Bob, precum avea mare ură asupra călugărilor, nu numai întru ascunsul inimii ci și la arătare, cât nici pe preoți nici pe mireni nu-i suferea să se apropie de mânăstire a povesti cu călugării” și se purta cu asprime față de aceia „pe care îi simțea că au plecare a se face călugări”. La sfârșitul anului 1784 în mânăstirea din Blaj erau 11 monahi. În 1788 Ignatie Darabant a trecut episcop la Oradea, în 1790 au murit doi, în 1792 alți doi, în 1794 unu, în 1801, 1802 și 1803 încă câte unul. La 1804 Samuil Klein a părăsit mânăstirea în care mai rămăseseră trei bătrâni neputincioși, trecând la Buda ca revizor la Tipografia Universității. Cu toate acestea, în tot cursul vlădiciei sale de 48 de ani, I. Bob n-a primit în mânăstire niciun călugăr, lăsând să se distrugă sub ochii săi o foarte importantă instituție bisericească și națională, care n-a mai putut fi refăcută până în ziua de azi.

Atitudinea aceasta a episcopului Bob față de mânăstirea blăjeană a fost determinată în afară de vederile lui antimonahale și de alte considerații. În urma decretului împărătesc din 15 decembrie 1781, averile mânăstirești au trecut în administrația episcopului, care, în schimb, era dator să dea fiecărui călugăr 200 de florini anual pentru întreținere. Scăzând numărul călugărilor, evident și sumele pe care trebuia să le dea vlădica erau mai mici, și astfel veniturile mânăstirii rămâneau în punga lui.

Purtarea lui Bob față de cler, față de călugări, zgârcenia lui, care devenise proverbială, apoi faptul că, îndată după ocuparea scaunului vlădicesc, s-a înconjurat de rude, pentru care făcea însemnate sacrificii materiale, au produs mari valuri de nemulțumiri în sânul preoțimii. De aceea, „încă în zilele împăratului Iosif al II-lea (mort

la 20 februarie 1790)... – zice Petru Maior –, sfătuindu-se niște protopopi care, ei, stătuse mai tare ca Ion Bob să se facă vlădică, sfătuindu-se, zisei, să pornească lucru înaintea împăratului Iosif spre lepădarea lui Ion Bob din vlădicie pentru multe pricini; care nenorocire prea lesne putea în zilele acelea să-i cadă lui Ion Bob” – au fost însă împiedicați de Petru Maior însuși.

(*Un vechi proces literar. Relațiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., seria III, tomul XVI, 1935, p. 222–228)

1936

ALEXANDRU CIORĂNESCU

Prima dovadă a romanității noastre i se pare a fi persistența numelui etnic al românilor, ridicându-se cu acest prilej împotriva acelor care derivă acest cuvânt de la *a rămâne*, ca și când ar indica pe cei care au rămas în Dacia după retragerea trupelor de Aurelian. Numele de vlah e de asemenea o dovadă a latinității românilor, și multe etimologii care s-au încercat asupra lui i se par fanteziste, adevărul fiind că acesta e numele generic dat latinilor de către popoarele slave care au venit în contact cu ei. În același sens mărturisește, după părerea lui, și un mare număr de scriitori străini, pe care îi amintește, și autohtoni, din cari citează numai pe Miron Costin, adăugând că toți ceilalți vorbesc asupra acestei probleme în termeni asemănători, încât nu mai e cazul să-l citeze pe fiecare în parte.

La aceste argumente trebuie adăugat cel ce se scoate din examinarea limbii românești, derivate aproape în întregime din latina pe care o numește vulgară. Scriitorul combate apoi în această privință pe Sulzer, care susținea

că trei optimi din limba română sunt de origine slavă, și o optime grecească, și arată că mărturia aceluia nu are nicio valoare, de vreme ce istoricul care afirma acest lucru nu era un cunoscător al limbii române. O simplă consultare a gramaticii românești sau a dicționarului pe care îl scrisese el însuși, sau alăturarea flexiunii părților de cuvânt în latinește și în românește, spune Budai-Deleanu, sunt suficiente pentru a dovedi inanitatea acestei afirmațiuni. De asemenea, socotește că e neîntemeiată părerea lui Eder, căruia conformația interioară a limbii române, și mai ales felul în care sunt întrebuințate verbele auxiliare, îi arătaseră că are a face cu un dialect slav; indignat de îndrăzneala aceasta, scriitorul îl ceartă cu multă asprime pentru ușurința cu care se avântă în a afirma lucruri care nu sunt de căderea lui, și îl întreabă dacă din întâmplare cunoaște limba română sau cel puțin vreuna din limbile slavice, pentru a ști dacă trebuie să-l considere drept om de rea credință sau drept un nerușinat.

Latine ca numele etnic și ca limba sunt și moravurile românești până astăzi, și multe nume, între care amintește pe Maniu, care n-ar fi altcineva decât Mannius, Barbu, reprezentând pe un Balbus, Muțiu, sau Mutius, Floarea, care e însăși Flora, și unele sărbători păgânești, ca Lucinul și Rusaliile, pe care le leagă de sărbătoarea romană numită *Festum Rosariorum*. Latine sunt de asemenea numele populare ale lunilor anului, pe care le și înșiră într-un tablou, și unele nume grafice, ca Mureșul, Argeșul, Clujul (Clusius), Jiul (Gillus), Prutul, Zeugma, ale cărui ruine s-ar afla, vizibile până în zilele lui, pe malul Mureșului, și Tybur, depărtat de Alba-Iulia, capitala Daciei Traiane, tot atâta cât se depărtează celălalt Tibur de capitala lumii întregi. Toate acestea dovedesc desăvârșita latinitate a neamului românesc, împotriva aceloră cari au combătut-o și pe cari scriitorul se

pregătește la rândul său să-i combată în notele istorico-critice ale expunerii sale. [...]

Opera istorică a lui Budai-Deleanu se compune astfel, cu excluderea tratatului privitor la starea socială a românilor din Ardeal, dintr-o singură scriere de mare întindere, închinată cercetării originilor popoarelor care locuiesc astăzi pe vechiul teritoriu al Daciei Traiane. Cu toate că scrierea n-a putut fi desăvârșită, ea lasă totuși să se vadă printre rândurile conceptului un spirit cu care istoriografia noastră se poate mândri, o erudiție puțin obișnuită și o claritate cu totul remarcabilă a ideilor generale. Informația lui e în genere de o bogăție care, pentru vremea lui, nu poate lăsa nimic de dorit, și dacă i s-ar putea obiecta că, atunci când amintește pe scriitorii cari au susținut latinitatea neamului românesc, nu face decât să reproducă notele istoriei lui Petru Maior, în schimb abundența literaturii istorice citate cu alte prilejuri o răsplătește deplin. De la scriitorii greci cari stau la temelia istoriei Daciei până la protagoniștii polemicilor celor mai recente, autorul a știut să adune de pretutindeni informația trebuincioasă pentru notele istorico-critice ale unei lucrări a cărei neisprăvire nu rămâne decât s-o deplângem.

Nu sunt fără interes izvoarele românești amintite de el cu același prilej al înșirării mărturiilor despre latinitatea neamului românesc. Printre scriitorii amintiți e și Miron Costin, din care citează în traducere latinească pasajul din *De neamul moldovenilor* privitor la numele etnic al românilor și la limbă; citarea se face după manuscrisul lui Sulzer, din care nu știm dacă trebuie să înțelegem că se citează după tipăritura lui Sulzer sau după manuscrisul acestuia, ajuns apoi în mâinile lui Budai-Deleanu. În urmă el arată că toți ceilalți cronicari români: Onciul, care trebuie să fie vreun copist, Greceanu și Ureche Vornicul, vorbesc despre această problemă în termeni asemănători,

cea ce-l scutește să-i mai transcrie. Numai în cronica unui Simeon Dascălul, adaugă el, a găsit o legendă întrucâtva diferită asupra originii românilor; e vorba de cunoscuta basnă privitoare la tâlharii lui Laslău Craiul, și despre ea scriitorul declară: „aceasta n-am aflat-o în cronica lui Ureche”, din care ar trebui să se înțeleagă, după toate aparențele, că Budai-Deleanu a avut în mână și forma originală a acestei cronici, și compilația adausă de Simeon.

Dintre scriitori străini cari vorbesc în opera lor despre români, și cari n-au fost amintiți până aici, autorul mai cunoaște și utilizează pe Chalcocondylas, pe Lucius Dalmata, *Itinerariul* lui Reichersdorffer, *Descrierea Bosforului tracic* a francezului Gilles, *Descrierea Sarmăției* de M. Miechowita [Michovius], pe Felix Petancius, pe Ambrosius Simigianus, *Pandectele turcești* ale lui Leunclavius sau Loewenklaui, scrisoarea către Lenormand a lui Iacob Bongars, pe Del Chiaro, pe Grisellini, pe d'Anville, pe care îl citează sub numele latinesc de Danvilleus, dar după texte franceze, și în sfârșit pe Thumann [Thunmann] și pe cei ce au discutat problema continuității neamului românesc. Printre autorii întrebuițați pentru partea privitoare la unguri se numără Pray, istoria elementară a lui M. Felmer, Benkő, Katona, Fessler și *Magyarország históriája* a lui Budai Észaiás, al cărei prim volum a apărut în 1805. Mai cu seamă e nouă informația lui Budai-Deleanu când e vorba de istoria popoarelor ce au locuit în vremurile mai vechi în stepa rusească; se citează cu acest prilej un Deguinesius, care e De Guignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols*, Paris, 1758, ca și *Tableau historique et statistique de l'empire de Russie*, publicat la Lipsca în 1800 de H. Storch, și J. Potocki, *Histoire primitive des peuples de Russie*, St. Petersburg, 1802. Informația lui e astfel cât se poate de întinsă și de îngrijită, mergând de la

Herodot și Strabo până la Petru Maior, și de la istoriografii bizantini până la *Analele* italiene ale lui Muratori. În același timp, întrebuintarea unor atât de numeroase izvoare nu se face la întâmplare, ci în chip metodic și organizat pe bazele unei severe critice a textului, care nu-l pune, e adevărat, în gardă împotriva erorilor de interpretare, dar care nu e mai puțin remarcabilă pentru vremea aceasta.

Budai-Deleanu e, de altă parte, cel dintâi istoric al nostru care s-a gândit să întrunească într-un corp izvoarele istorice autohtone și să tipărească într-o ediție critică toate cronicile românești, însoțindu-le cu notele și comentariile necesare. Aceste adnotări i se păreau cu atât mai trebuincioase cu cât știa că mărturiile istoricilor contemporani nu corespund totdeauna cu realitatea, și datorită comentatorului ar fi trebuit să fie a limpezi din cronică ceea ce e adevăr istoric față de ceea ce e numai adaus mincinos, scornit de neștiință sau de pasiuni. De altfel, scriitorul își face despre izvoarele istorice o largă idee, și ca și odinioară Constantin Cantacuzino numără printre ele și acele cântece bătrânești referitoare la timpuri eroice, cum ar fi *Iliada* sau acele cantilene care, după alții și după el, au trebuit să stea la baza informației Notarului Anonim; cum după judecata lui și *Iliada* și cronica ungurească se referă la întâmplări care au avut loc în realitate și pe care a venit apoi să le amplifice și să le înfrumusețeze inspirația cântărețului necunoscut, și una și alta pot fi folosite ca izvoare istorice, ținându-se totuși seamă de caracterul de ficțiune poetică al amănuntelor lor și considerându-se numai linia generală a întâmplărilor povestite.

Cu asemenea lărgime de orizont în ce privește informația istorică, scriitorul va dovedi în același timp o deplină înțelegere a spiritului izvoarelor sale și va ști să distingă adevărul de ceea ce e patimă sau punct de vedere

interesat. El știe că neamul lui are și în istoriografie mulți dușmani și că aproape tot ce s-a scris până atunci în legătură cu originile românilor înfățișează atitudini subiective dictate de anumite interese sau antipatii, și de aceea, înfățișând părerile lui Sulzer și ale lui Engel, face în aceste afirmațiuni și partea urii lor împotriva neamului românesc și a intereselor care-i îndemnavă să scrie. Scriitorul avea chiar intențiunea să arate pe larg motivele care au călăuzit spre asemenea concluziuni istoriografia străină, dar adaugă că aceasta ar cere prea mult timp „și poate nici n-ar fi bine să se destăinuiească tot ce se poate spune asupra acestui subiect”.

Întinderea cunoștințelor lui îi procură de asemenea o claritate de vederi și o precizie de caracterizare care ar merita să fie cunoscută mai de aproape. E destul pentru aceasta să se vadă în ce fel împărtășește el ideile școlii filosofice franceze asupra legilor și a semnificației lor primitive, idei pe care și le asimilează construind pe temelia lor întregul lui tratat asupra Uniunii celor trei națiuni din Ardeal, sau felul cum apreciază el, pentru evul mediu, rolul românilor în istoria universală, ca să se înțeleagă că erudiția lui nu e numai o suprafață obositoare și seacă, ci o deplină cunoaștere a fenomenului istoric în toate fețele lui.

Prin această latură a spiritului său, prin legăturile pe care i le-am găsit cu o cugetare apuseană aproape contemporană, prin pasiunea pe care o pune în elucidarea aceluiași probleme și apărarea aceluiași pozițiuni pe care se menținuseră și ceilalți ardeleni, Budai-Deleanu intră desigur în epoca mai nouă a literaturii române. Dar atâtea lucruri îl țin încă legat de trecut, încât nu-l putem separa cu totul de el. Imensa erudiție, enciclopedismul preocupărilor, care fac deopotrivă din el un istoric, un etnograf, un filolog și un poet, nu vor putea să nu aducă aminte pe Cantemir, după cum felul lui de a concepe

istoria ca izvorând din tradiția biblică, întâia sursă căruia i se va adresa un istoric ce rămâne astfel, cel puțin în parte, un cronicar, își găsește și el un exemplu în trecutul românesc, în lucrarea relativ la fel de erudită a lui Niculae Costin. Cel puțin ca istoric, Budai-Deleanu se situează deci la un hotar al literaturii noastre, acolo unde amintirile și tradițiile trecutului mai trăiesc încă, altoite însă cu spiritul nou ce-și face drumul dinspre apus, spiritul fecund ce va deschide în istoria noastră întreagă o epocă nouă.

(*Opera istorică a lui Budai-Deleanu, în „Cercetări literare”, II, 1936, p. 113–128*)

1937

AL. CIORĂNESCU

Un scurt istoric al manuscrisului ce conține această lucrare dramatică va sluji în același timp și ca să arate felul cum a fost îndeobște judecată și apreciată de istoria literară lucrarea cuprinsă într-însul. Piesa se găsește în manuscrisul nr. 103 din biblioteca Episcopiei unite din Oradea Mare, acel depozit atât de bogat pentru literatura Renașterii ardelenene și unde se păstrează, până astăzi, multe din scrierile lui S. Micu și ale lui G. Șincai. E un simplu caiet de 12 foi, purtând titlul *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragice expressa*. A remarcat-o pentru întâia oară N. Densușianu, în călătoria pe care o întreprinse în scop de cercetări istorice și literare prin Transilvania, în 1881. Plecat sub auspiciile Academiei Române, el îi raporta la întoarcere că a întâlnit și a cercetat, între altele, și această scriere, dând o descriere foarte sumară a manuscrisului și neanticipând nimic, deoarece se pare că n-a avut timp să-l examineze decât în

mod cu totul superficial, asupra eventualului interes pe care ar fi putut să-l prezinte textul acesta.

În 1898, Iosif Vulcan, bătrânul academician care conducea la Oradea Mare revista „Familia” și care, pentru aceasta, a binemeritat atâta de la literele românești, aflând că D. C. Ollănescu, colegul său de la Academie, pregătea o întinsă lucrare asupra istoriei teatrului la români, obținuse cu împrumut de la biblioteca Episcopiei manuscrisul în chestiune și îl transportase la București, punându-l acolo la dispoziția colegului său spre a-l putea consulta și utiliza în această lucrare. Făcând aceasta, Iosif Vulcan știa că, în ce privește „compoziția dramatică, lucrarea nu are nicio valoare; însă ca document lingvistic poate fi prețios”, adăuga el, și de aceea crezuse că e bine să-l facă mai larg cunoscut. [...]

Față de unanimitatea judecății cercetătorilor care s-au ocupat până astăzi cu această presupusă tragedie, nu vom încerca să luăm apărarea eventualelor ei calități. Dimpotrivă, vom mărturisi împreună cu ei că, privită din punctul de vedere al regulilor cu care ne-a obișnuit adevărata tragedie, scrierea aceasta nu e nimic mai puțin decât o monstruoșitate. Pentru cine s-ar apropia de ea, prevenit prin sugestia titlului de tragedie și păstrând în minte, ca pentru o eventuală comparare, amintirea tiparelor cunoscute în care va căuta zadarnic să o integreze, de la început aspectul ei apare straniu și rebarbativ, dezmințind din prima clipă iluzia care ar fi putut să încolțească a existenței unei tragedii regulate într-al XVIII-lea veac românesc. Nu vom repeta însă greșeala de a ne lăsa seduși de un nume impropriu; piesa nu poate fi înțeleasă și gustată atât cât merită să fie decât dacă se specifică, de la început, că e vorba de o parodie, de o farsă sau de un spectacol de carnaval. [...]

Într-adevăr, o examinare mai atentă a textului arată că multe insuficiențe formale, multe lucruri abia inteligibile

se explică altfel decât prin nepriceperea scriitorului, prin faptul că textul pe care îl avem înaintea noastră nu e o piesă de teatru întreagă, cu un scenariu, o canava pe ale cărei indicații actorul trebuia să brodeze și să improvizeze replici mai ample, întocmai ca în italieneștile *commedie dell'arte*. Nu credem că poate fi vorba de vreo influență directă a acestora din urmă asupra celui dintâi spectacol de teatru în limba română, deoarece nu e vorba aici nici de tipuri teatrale bine definite, nici de locurile comune ale acestui gen, condamnat la epoca aceasta; totuși, numai alăturarea piesei noastre de acest sistem de compunere o poate lămurii, explicând și forma atât de nemărginită, în aparență, a dialogurilor, și unele semne de prescurtare care arată momentul când talentul de improvizator al actorului trebuia să intre în acțiune. [...]

În al doilea rând, trebuie înțeleasă, înainte de a păși la analiza mai amănunțită a piesei, atitudinea necunoscutului ei autor față de subiectul pe care, cu multă lipsă de tact, și-l propune. Istoriceste privit, avem fără îndoială înaintea noastră un caz tragic, de un tragic înălțat încă prin considerentul patriotic adăugat ulterior, și în sine însăși o întâmplare atât de impresionantă, încât anonimul ardelean nu e singurul care s-a gândit s-o dramatizeze. De aceea, pentru cine îi știe alcătuirea nu poate să pară decât cel puțin curios, dacă nu de-a dreptul necuviincios, felul cum se înfățișează într-însa eroul. Grigore Ghica nu mai e nici domnul care se jertfește ca să apere integritatea pământului pe care îl fură vecinii, nu mai e nici voievodul iubitor de dreptate și protector al țărănimii față de asuprașii boierești; e o simplă fantezie fără ființă precisă, lipsit de tot ce poate să-i dea o domnească măreție sau o tragică grandoare, prin calități proprii sau prin fusul ursitei. Cum lucrarea pe care o compunea nu era decât o farsă, fără scrupule și nerușinată, autorul nu se sfiește să-l oblige a debita discursuri groțești, pline de pornografii și

de glume nesăbuite. Insuportabilă atâta vreme cât păstrează cineva în minte trăsăturile cu care istoria tradițională a îmbrăcat pe acest domn, și se silește să le identifice cu acelea ale paiatei ce vorbește aici, farsa aceasta trebuie privită, făcându-se abstracție de realitatea istorică a personajelor, ele fiind numai pretextul unei acțiuni mai mult sau mai puțin închegate, și interesând mai puțin prin această realitate a lor decât pentru aspectul lor accidental de paiate de bâlci.

În sfârșit, o ultimă lămurire mai e necesară înainte de a purcede la lectura acestui text. Cititorul, care își va apleca privirile peste el, va fi poate în mod neplăcut surprins de prezența unor anumite expresii tari care îl vor face să socotească scrierea întregă drept o înșiruire de simple măscări ce n-ar fi meritat poate atențiunea deosebită a unui studiu. Am arătat însă, cel puțin în parte, care e interesul nostru pentru care înțelegem să semnalăm acest produs dramatic unic în întreaga noastră literatură mai veche, și lectura extraselor ce urmează va dovedi poate și ea că textul nu merită să fie în întregime ignorat. Prezența celor câteva scorii pornografice, care într-o farsă de specia aceasta se înțeleg și, la rigoare, se iartă, nu trebuie să ne facă a trece cu vederea cea mai veche piesă de teatru din câte cunoaștem alcătuite în limba română, de altfel chiar în afara acestui merit de întâietate scrierea nu va fi, credem, citită fără un oarecare interes, pentru a fi de un gen în care nu s-a scris mult în literatura noastră, și pentru faptul că aici, și nu cum s-a crezut de obicei, cu cincizeci de ani mai târziu, în prima scriere dramatică a lui Heliade-Rădulescu, folclorul românesc se urcă pentru întâia oară pe scenă. [...]

Cărui îndemn se datorește însă apariția într-o piesă de teatru a vremii acesteia a figurii Domnului român, și a unei împrejurări atât de impresionante și atât de recente? Și cum se face, mai cu seamă, că tragedia de proaspătă

amintire, pieirea ca de împărat întâmplată de curând în Moldova, avea să fie deformată în mod atât de grotesc în Ardealul vecin. Nu e un resentiment personal împotriva Domnului, nicio atitudine politică în felul în care e înfățișat; prologul îl arată ca pe o victimă, a cărui singură vină e aceea de a fi vrut „a sta lângă credință”.

Creдем că e vorba mai curând de o modă ungurească, o modă curioasă de altfel, pe care ar fi imitat-o studenții noștri. Din studiul amintit al d-lui Göbl pare a rezulta că asemenea subiecte erau destul de obișnuite în piesele școlare ungurești, și felul de a le trata cu totul asemănător. Se citează astfel, între altele, piesa scrisă de piaristul Ilie Zsigmondovicz, și reprezentată în 1744 la Szegedin, sub titlul *Drama Bacchanalisticum de joca Helnone cum uxore et filiis tragice occiso*, în care argumentul și atitudinea nu par a fi cu mult depărtate de cele ale piesei ce ne interesează. E un fel curios și acesta de a petrece pe seama unui caz tragic și de a transforma pateticul tragediei în farsă. E o modă care, foarte de departe și păstrând toate proporțiile, amintește de cealaltă modă, franceză, a aceluiași veac, care consta în a parodia și a transforma în comedie bufă toate tragediile de oarecare răsunet. Numai că aici trecuse prea puțin timp de când tragedia fusese o realitate, și a râde ascultând-o repetată pe scândura unei scene de bâlci dacă nu e o impietate, e cel puțin o lipsă de gust.

De altfel se pare că Grigore Ghica n-a fost singurul domn român pe care teatrul aceluși veac să-l fi înfățișat sub aspectul acesta. La 6 septembrie 1722, elevii Liceului Piaristilor de la Nyitra jucau o piesă despre care nu știm altceva decât că eroul ei era Istvan Vajda, fără îndoială însuși Ștefan cel Mare. Ni se pare că nu încapă discuție asupra faptului că studenții maghiari din Nyitra nu vor fi reprezentat acea piesă pentru a admira figura domnului moldovean și a învăța ceva din virtuțile lui; Ștefan cel

Mare va fi prezentat sub aceleași culori ca și aici Grigore Ghica, pentru petrecerea unor școlari care nu cereau decât să se amuze pe seama istoriei îngurgitate zilnic și pe care numai în felul acesta aveau posibilitatea să se răzbune. Poate că moda aceasta va fi trecut și peste munți; un manuscris al Academiei Române, despre care nu știm dacă s-a întors de la Moscova, cuprinde o comedie grecească, „Alexandru Vodă cel neconștiincios”, scrisă pentru elevii vreunei școli, desigur din București, în 1785, și din care nu cunoaștem decât titlul ce pare a spune că e vorba de o glumă la adresa acestui domn.

Uciderea lui Grigore Vodă e deci o farsă, cu un pronunțat caracter studentesc, alcătuită de niște necunoscuți școlari de la Blaj, dornici să petreacă la aspectul deformării grotești a unui personaj istoric de dată recentă. Numai știind acestea, ea va putea fi înțeleasă, căci altfel sunt absurde și odioase atitudinile și cuvintele pe care autorul le impune păpușilor sale; numai în felul acesta i se va putea cerceta interesul literar, care nu e mare, desigur, farsa însăși fiind prin definiție un gen de comic de calitate inferioară, dar care nu lipsește totuși să însemne ceva, dată fiind unicitatea acestei apariții în literatura românească mai veche.

(„*Occisio Gregorii Vodae*”. Cea mai veche piesă de teatru în românește, în „*Revista Fundațiilor Regale*”, IV, nr. 8, 1 august 1937, p. 423–438)

1938

ALEXANDRU MARCU

S-ar putea crede că această „temă”, legată de pătrunderea unui muritor, cu zile, în lumea de dincolo de mormânt, îi putea veni scriitorului ardelean de la variata

tradiție tematică pe care o oferă întreaga literatură universală în acest sens: cea cultă (din Antichitate la Dante, înainte și după ilustrul scriitor italian), ca și cea pseudopopulară (cărțile apocrife).

Data fiind însă familiaritatea lui Budai-Deleanu îndeosebi cu scriitori italieni ca Ariosto, Tasso, Tassoni, ori Casti, nu era firesc lucru ca într-un atare episod să fi invocat celebrul precedent al *Divinei Comedii*? Prin definiție, ar trebui, într-adevăr, să ne gândim la preferința lui Budai-Deleanu pentru Dante, în acest caz, ținând seama de variatele sale cunoștințe directe în domeniul literaturii italiene clasice, cât și de preferințele sale, în atâtea împrejurări mărturisite, pentru această literatură. Drept este că în secolul XVIII, mai ales către început, în însăși Italia Dante a fost aprig contestat. Dar chiar atari polemici (prin care s-au impus în atenția literaților contemporani un Gozzi sau Bettielli) au retrezit interesul pentru autorul *Divinei Comedii*, în care nu vor trece mulți ani și vor regăsi cei dintâi romantici resurse „tematice” pentru inspirația lor. Dante putea figura deci printre lecturile lui Budai-Deleanu. Iar acest episod din *Țiganiada* este prin definiție merit să ne dovedească în ce măsură l-a folosit și ca model.

În cele ce urmează vom cerceta, așadar, întru cât *Infernul*, *Purgatoriul* și *Paradisul* au fost puse la contribuție de scriitorul nostru, atunci când a alcătuit episodul mergerii în Iad și în Rai al unuia din eroii *Țiganiadei*. Din capul locului, vom constata că nici prima, nici ultima parte a trilogiei lui Dante nu pot fi puse de-a dreptul în discuție, cu *Purgatoriul* putându-se stabili unele puncte de coincidență tematică mai apropiate, deși această parte a *Comediei* a rămas în general mai puțin cunoscută (accesibilă, totuși, investigațiilor unui adevărat inițiat în ale literaturii clasice italiene, ca Budai-Deleanu). Iată, așadar, unele din aceste coincidențe tematice între

Țiganiada (cântul IX) și *Divina Commedia*, pe care le invocăm mai ales pentru deosebirile ce vom constata din anume puncte de vedere:

Cu toate că introducerea eroului din *Țiganiada* în acest episod miraculos nu corespunde întru nimic cu situația din *Divina Commedia*, se constată, în același început, o analogie: apariția, ca din bun senin, a conducătorului său prin Iad și Rai, desemnat fie prin numele de „purtător” (la Dante epitetul mai cunoscut dat lui Virgiliu este acela de „duca”), fie prin acela, repetat, de „povața mea”: ceea ce ne obligă, oricum, să ne aducem aminte de Dante și Virgiliu. [...]

Cu toate că Budai-Deleanu se depărtează mult de *Divina Commedia* din acest punct de vedere, surprindem și în episodul său infernal o velleitate de atare ierarhizare, pe care o putem pune pe seama aceleiași tendințe de-a parodia, oricum, oricât de vag, ilustra poemă a Florentinului.

În ajutorul acestei tendințe caricaturale venea, firește, și mitologia locală, prin reflexele cârților populare, ale textelor apocrife, ori ale tipicurilor picturii bisericești. (Iar asemenea reflexe pot reprezenta o nouă coincidență: cu materialul, deopotrivă de amorf, al aceleiași „teme”, înainte de Dante, în Italia).

Dacă poate fi vorba de oarecare paralelism în privința ideii în sine de a face o înșirare a diferitelor păcate, analogia dintre Dante și Budai-Deleanu încetează însă atunci când e vorba de eventuala coincidență a acelorași păcate și acelorași pedepse corespunzătoare. La Budai-Deleanu nu se respectă ordinea, ierarhia firească, precum nici felul chinurilor, totul reducându-se la prezentarea sumară a câtorva categorii de păcătuitori, care-i dau autorului prilejul să-și manifeste și unele porniri sentimentale. (Presimți în acest loc al operei sale influența ideilor sociale ale secolului XVIII, alături de

amintita tendință spre parodie, în locul tragismului dantesc, accentuat de prestigiul respectării dogmelor, care dau parcă putere de sentință inapelabilă hotărârilor poetului față de aceiași păcătuitori). [...] Budai-Deleanu preferă să aleagă și să reprezinte în schimb (de altfel foarte sumar) păcatele cele mai „pitorești” și mai izbitoare pentru imaginația credinciosului de rând, întocmai ca zugravul afrescului binecunoscut de la Hurezi. La atât se reduce Infernul său.

Iar când este să se ridice dincolo de aceste locuri subpământene, la zările de lumină ale Paradisului, spre deosebire de Dante, Budai-Deleanu nu va folosi „motivul”, atât de expresiv din punct de vedere poetic, al transhumanării prin actul contemplației extatice (redat poetic de Florentin prin absorbirea ființei sale în ochii divinei Beatrice). În fața lui Parpanghel se va arăta iarăși, „nu știu dă unde”, același enigmatic povățuitor, spre a-l lua „dă guler și dă o spată”, zburând pe sus, până la cer. Dar, ca și la Dante, acest lucru se întâmplă de acolo de unde se găsea acum, în fundul pământului.

Trecute cu bine cele „noao vâmi și noao punți înguste” (coincidența cu numărul fatidic „nouă” nu trebuie pusă numaidecât în legătură cu *Vita Nuova* și cu semnificația acestei cifre „perfecte” – Trinitatea de trei ori – în *Divina Commedia*, ca și în tot Evul Mediu occidental), ajunși la Poarta Raiului (de Purgatoriu nu poate fi vorba în relatarea unui țigan ca Parpanghel, legat, oricât, de tradiția ortodoxă), situația din poema lui Budai-Deleanu oferă iarăși puncte de coincidență cu *Divina Commedia*. Anume, cu primele cânturi ale *Purgatoriului*. Este, poate, punctul cel mai apropiat de eventualitatea unei transpoziții tematice, directe. Iată unde:

Parpanghel și conducătorul său sunt întâmpinați de Sfântul Petru, care, îndată ce-l vede acolo pe bietul țigan

„în cămeașă cusută cu arnici”, îl ține de rău cu atari cuvinte:

*Nu știi tu că în trupul păcătos
Nu este slobod a întra nimăru
Aici în raiul nostru frumos...*
(*Țiganiada*, c. IX, str. 100)

Cu alte cuvinte: cum de a pătruns acolo, fiind încă om viu? [...]

În felul acesta credem a fi indicat, în primul rând, poate cel mai vechi moment de coincidență tematică între opera unui scriitor român și *Divina Commedia*. Dar, totodată, și altceva, mai expresiv pentru Budai-Deleanu: felul lui de a folosi clasicii în general, pe cei italieni mai ales. Nu imitându-i, cu textul alături, în toate detaliile (așa cum făcuseră la rândul lor acei clasici cu înaintașii din Antichitate); ci folosind reminiscentele tematice din variatele sale lecturi.

Departate de noi, prin urmare, intenția precizării unui așa-zis „izvor” de inspirație. Atât mai mult, cu cât „coincidențele tematice” pe care le-am semnalat ne par mai instructive pentru a caracteriza opera lui Budai-Deleanu decât eventualele „izvoare” propriu-zise. Deoarece, în cadrul constatărilor de mai sus, se precizează tipul de scriitor preromantic al autorului *Țiganiadei*.

(*Dante în „Țiganiada” lui Budai-Deleanu*,
în „Convorbiri literare”, LXXI, 1938, nr.
1-5, p. 32-38)

1938

ED. L. GĂVĂNESCU

Numele acestui autor – ca și al lui Gh. Șincai – indică o origine nobilă, legată de satul de unde se trăgea familia

sa. Ioan Monorai se cobora, dar, dintr-o familie de nemeși de Monora, echivalentul unguresc al Mănăradei noastre, comună românească, vecină cu Cergăul-Mare, aparținând domeniului episcopal al Blajului și comitatului Alba. Comuna avea o veche parohie, cu o biserică de piatră din 1737. Pe timpul recensământului episcopului In. Clain, parohia număra 195 de suflete. [...]

La 1820, Ioan Monorai e în Cergăul-Mare, unde începea să-și redacteze lucrarea în românește *Scurtă cunoștință* – pe care o dă sub pseudonimul de „Un patriot român”. Numeroasele note marginale dovedesc că această operă istorică a fost completată și ulterior.

Însă, pentru oamenii de știință, pentru cei de bună credință, dar și pentru adversarii ca Eder, Engel sau Kopitar, permanența noastră în Dacia și, în special, în Transilvania, Ioan Monorai își traduse lucrarea în latinește, sub *Brevis Notitia Rerum Dacicarum... etc.*, la 1822, semnând-o: „per Ioannem Monorai, Parochum Graeco-Catholicum Daco-Romanorum Possionis N. Csergód”. Dar și această versiune a fost completată în anii următori, precum se vede din bogatele adaosuri marginale și trimiteri ulterioare. Fără îndoială însă că lucrarea aceasta era fructul unor multe zile de cercetări, de grea și migăloasă muncă pentru adunarea izvoarelor încă inedite și a autorilor, numeroși și de diferite origini, ce au fost puși la contribuție. [...]

Se stinge la 9 august 1836 și e înmormântat la 11 a aceleiași luni, lângă biserica pe care o clădise și pe care o slujise cu credință și pricepere – în religia sa, ca un adevărat apostol al altor vremi. În *Matricula morților* din arhiva parohiei greco-catolice din Cergăul-Mare se află această mențiune: „Admodum R-dus Dominus Ioannes Monorai loci Parochus obiit in ani 1836, 9-ne Aug. et eiusdem mensis 11-a est sepultus”. [...]

Acestea sunt puținele date care înfățișează, desigur, fragmentar, o viață de om. Ele însă sunt, credem, suficiente, totuși, spre a arunca lumină asupra acestui scriitor, până astăzi cu totul necunoscut; și a-i lămuri mai ales – ceea ce ni se pare esențialul – formația sa intelectuală, oglindită în opera lui istorică.

Opera istorică a lui Ioan Monorai se integrează în curentul literar al vremii, adică sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. Acest curent înseamnă o întreagă literatură „filosofică” de lucrări cu un caracter politic sau social, pamflete mult gustate; la care se pot adăuga operele de erudiție istorică și enciclopediile, dicționarele menite de a informa și de a educa, în același timp, pe cititor într-un anume sens ideologic.

Dacă se scrie istorie, aceasta se face și pentru a se pleda o anumită teză politică și națională. Această istorie este mai mult pledoaria entuziastă pentru o idee nobilă. Îi aparține în fond mișcarea noastră istorică și filologică, cunoscută sub numele de Școala Ardeleană.

Opera lui Ioan Monorai, privită din acest punct de vedere, înfățișează și scăderile acestei literaturi de erudiție, dar și marele avânt, neastâmpărul sufletesc al acestei epoci în care strălucesc primele scipiri ale conștiinței noastre naționale în formație.

Credem că ceea ce îl determinase pe Monorai să aștearnă într-un tot unitar însemnări și note strânse din vremea studenției la Liov a fost marea agitație ce se produsese în lumea intelectuală din Transilvania în legătură cu apariția lucrării lui Petru Maior, adică *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, și cu disputa aprinsă ce se încinsese între acesta și acel K(opitar) din Viena.

Știm că această polemică a dus la o repede epuizare a operei lui Maior, așa încât Iordachi Malinescu tipări, în 1834, o nouă ediție a acestei *Istории pentru începutul*

românilor. Dar alte condeie se apucă să susțină teza lui Maior, fie din punctul de vedere istoric, fie din considerațiuni filologice. Astfel, Toader Aaron publică *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*; iar alții, mai ales preoți, încearcă să dea dicționare.

Între cei care se simțeau pregătiți pentru această luptă ideologică, care însemna, în fond, afirmarea naționalității noastre și a drepturilor ce se cuvenea să le avem în rostul politic al Transilvaniei, era și „popa Iancu” din Cergăul-Mare. Am văzut mai sus că, la 1820, el începea să-și scrie opera în limba românească.

Titlul de *Scurtă cunoștință* sau, în latinește, *Brevis Notitia*, este des întrebuințat în literatura de erudiție a timpului. Astfel, Samuil Micu-Clain avea gata o *Brevis Notitia Historiae Valachorum ab origine gentis usque Saeculum XVIII*, din care începuse să publice în Calendarul de la Buda pe anul 1806. Să amintim că Petru Maior își bazează informația, făcând istoricul Diecezei unite a Orăzii, pe o *Brevis Notitia Dioecesis graeco-catholicae Magno-Varadinensis* de Mihail Muntean, „notariul” acelei eparhii. Deci, această titulatură era curentă. Interesant e faptul că Ioan Monorai traduce *Brevis Notitia* prin *Scurtă cunoștință*.

Din rezumatul pe care l-am dat mai sus rezultă că opera lui Monorai cuprinde două părți distincte: În primele patru cărți se înfățișează trecutul Daciei, adică între anii 86–1780. Ultimul „cap” e povestirea „mișcărilor” contemporane. Să cercetăm acum în ce constă originalitatea autorului pe care-l prezentăm și care e metoda lui de lucru.

Fără îndoială că anumite idei generale sunt comune scriitorilor Școlii Ardelene. Astfel, cu toții cred în originea romanică a neamului lor, în permanența lui pe pământul străvechi al Daciei și în latinitatea limbii noastre. Dar ceea ce e interesant și demn de reținut este

modul în care fiecare dintre acești istorici susțin aceste păreri în complexul operei lor.

Ideea principală e de a se dovedi, dar, romanitatea și permanența noastră în vechea Dacie. Această Dacie este pentru autorul nostru, în bună parte, Ardealul. Deci, din acest centru al țării și în legătură cu el va privi Monorai întreaga problemă a romanității noastre.

Ca și pentru ceilalți istorici ardeleni, și pentru el dacii, elementul autohton, sunt demn de disprețuit. De aceea autorul poate să scrie că, în luptele cu romanii, „să băga dacii ca niște nebuni”. Astfel, toți băștinașii căzură în ascuțișul săbiilor romane. Bărbații, deci, dispar, iar femeile sunt ucise sau „ies la alte locuri”. Dacia rămase astfel „goală de oameni”, zice Monorai.

Aici, într-o țară pustie, se transplantează nobila viță latină. Căci împăratul Traian aduce „din toată Împărăția Romană” coloni, dar nu elemente de rând, ci „cea mai de frunte oaste romană și cei de neam mai mare romani”. Cu astfel de iluștri strămoși trebuia să se laude neamul românesc mai ales în acest Ardeal unde stăteau în față, mândre și intolerante, națiunile cu diplome de la Craii ungurești. [...]

Am prezentat, astfel, pe un mare istoric ce a rămas necunoscut din vitregia vremurilor, dar și din specificul nostru dezinteres față de lucrările Școlii Ardelene. Cu toate acestea, opera lui Ioan Monorai este tot atât de interesantă și de bogată ca și celelalte opere istorice contemporane.

Dacă i se pot releva unele scăderi în construcția frazelor, care urmează totuși o sintaxă și o topică populară, a satului unde a trăit scriitorul, Ioan Monorai ne prezintă istoria noastră de la origini și până în zilele lui (1817) privită mai ales din Ardeal, dar îmbrățișând, într-un tot unitar, și viața românilor din Moldova și Muntenia,

ba și a acelor din Peninsula Balcanică, după izvoarele pe care le avea la îndemână.

Opera istorică a lui Monorai este astfel o operă completă și integrală. Ioan Monorai poate fi considerat deci, și prin durata vieții lui (m. 1836), ca *ultimul istoric* al generației de mari creatori ai conștiinței naționale din Transilvania. Căci a doua notă caracteristică a operei sale este acea aprinsă iubire de patrie și de neam ce străbate din paginile lui; acea robustă mândrie față de „vârtutea strămoșască” sau „vrednicia rumânească”, pe care autorul le subliniază permanent și apăsător în lucrarea sa.

(Ioan Monorai. *Un istoric ardelean necunoscut*. Cu patru reproduceri de text, Arad, Editura Concordia, 1938, 25; 28; 70–72; 96)

1938

N. IORGA

Samuil Clain, care isprăvisese pentru studiile teologice superioare, la 1787, *Logica, Dreptul firii, Itica și Politica*, fusese în 1789 la Oradea, în reședința lui Darabant, traducând acolo Canoanele soboarelor și continuând prefacerea în românește a Sfinților Părinți. Deci el păstra legăturile cu cealaltă capitală a românilor uniți, legând prietenie cu acel canonic Vulcan, cu același nume de Samuil, care era să fie urmașul lui Darabant. De la episcopul cel înțelegător și ocrotitor își luă el îndemnul pentru o întreagă întinsă operă literară, cuprinzând, pe lângă acea traducere a Părinților și Canoanelor, *Istoria bisericăască* și filosofia. Când isprăvi, la 1794, *Teologia morală*, el o închină lui Darabant ca unui „patron”, și încă din vremea când trimisese pe autor la studii în Apus, și ca întemeietorului noului seminar, pentru „grămăticii”, în a

sa Oradea. I se păru chiar că un alt patron s-ar putea găsi la „schismaticul”, la sârbul de la Carlovăț, de care va fi fost legat prin Ștefan Novacovici, și, astfel, lui i se dedică *Istoria bisericească*, isprăvită în aceeași epocă de febrilă trudă pentru a înzestra școlile înalte cu cărțile trebuitoare. Blajului îi refuză traducerea unei *Ermeneutice a Vechiului Testament* în același timp când, în prefața *Istoriei bisericești pe scurt*, pomenind de ortodocși, el îi declara „foarte plecați și spre Unire”. El va explica această atitudine prin dorința de a împiedica alegerea ca episcop răsăritean a încă unui sârb.

O împăcare de scurtă durată cu ierarhul lui interveni pentru Clain în 1793 încă. În chilia sa de la mănăstirea Sfintei Treimi din Blaj, pe care în curând era s-o părăsească, el, care lucra la o *Istorie bisericească pe scurt*, după Fleury, și, umblând prin hârtiile lăsate de vlădica Aaron, care întreprinsese o nouă traducere integrală a Bibliei și găsimdu-le nedepline și împrăștiate, se apucă însuși de greua operă a punerii în curent pe limba sa a Cărții Sfinte de care se ocupa de mult. Luând ca bază Biblia de la 1688, a cărei origine nu se pomenește, el găsi că multe părți dintr-înșă nu sunt exacte și nu corespund. Încă în legături cu Bob, care-i e un „prea-bun părinte” și a cărui laudă o face pe larg în Prefața tipăriturii frumoase din 1793–5, arătându-l chiar ca un revizor competent, ca un adăugitor de note și explicații, împreună cu alți „bărbați învățați”, el putu să publice această așa de importantă lucrare, care se laudă în titlu că e „tălmăcită de pre limba elinească pre înțalesul limbii românești”, nu „rumânești”.

Tot la Blaj se tipărește apoi, până în 1796, *Teologia morală*, în care, iarăși, asprul și bănuitorul stăpân de acolo e prezentat ca inspirator, ajutător și munificent editor al acestei traduceri de lungi osteneli.

Dar această bună înțelegere nu dăinuie. Legăturile cu Darabant și cu Vulcan, șovăirile către Carlovăț nu se puteau uita. Clain făcea parte, de altfel, dintr-un întreg grup de opoziție față de monarhul din Blaj, înconjurat de oameni mai mult mediocri, din care-și făcuse impunătoarea Curte de canonici. De aici, a doua zi după publicațiile cu care se putea mândri Scaunul blăjean, denunțurile de la Episcopie contra omului nesigur în ce privește credința. În zadar căută acesta să se îndreptățească – și avem toate actele procesului. Era vorba ca, după un vechi obicei, care făcuse să sufere și alții înaintea biruinței lor, ca harnicul cărturar, cu totul lipsit de apucături revoluționare, în afară de acelea prin care înțelesese de curând a servi neamului său, să fie închis într-o chilie de pedeapsă la Muncaciu. El nu merse acolo, dar cum *Logica* lui apărură în 1800, până la care dată înțelegem a-l urmări aici, se vede bine că gândurile sale îl duceau aiurea, la o activitate liberă de cărturar devenit mirean.

Încă de la 1792, Șincai se afla în război deschis cu vlădica, de care, funcționar împărătesc, nu mai era legat prin nicio dependență. Dar el își pierdu, sub noul regim de la Viena, care se ferea de astfel de oameni îndrăzneți, rostul de până atunci și trebui să treacă, între 1794 și 1795, printr-o comisiune de judecată, în această vreme când și puterea laică, îngrijorată de spiritul revoluționar, era cu ochii asupra oricui. În zadar căută aprigul boier făgărășean un alt loc, în administrație ori în învățământ. Omul era, sub raportul material, cu totul zdrobit. La Pojon, ca și la Cluj, el nu întâmpină decât ecoul părilor contra unui element primejdios. Trebui să caute un adăpost de muncă, dar și de umilință, la nemeșul ungur din Țeaga, care avea nevoie de un învățător de latinește pentru copiii săi. Legăturile-i fură mai mult cu scriitorii unguri în limba latină, pe care el însuși o întrebuița

acum, de pe la Oradea. După un suprem apel la Darabant și chiar la guvernul din Viena, și el va căuta acel sigur popas de la Buda care atrăgea, prin Universitate, prin cercurile de erudiți, prin tipografia de cărți în limbile răsăritene, pe toți naufragiații unor aspirații mai înalte decât acomodarea pacifică în restrânsa atmosferă de chilie.

Dar pe lângă acești oameni pe care-i încercase așa de aspru soarta era și un tineret care, de la început, nu înțelegea să-și facă această ucenicie de supunere și de mărginire a gândului, de măgulire a „patronului” și de cultivare a cărții bisericești și a cărții de seminar și care, trăind în altă lume decât aceea a lui Iosif al II-lea, continuată câțiva ani de împăratul Leopold, își căuta alte drumuri și, dacă era nevoie, și în altă țară. Între acești revoluționari de la origine se așază, influențat și de frământarea la sârbi în Banatul său de origine, Pavel Iorgovici (n. 1764).

Fiu al preotului de la Văradia, el învață la sârbii din Vârșeț, apoi la ungurii din Seghedin, de data aceasta fără nicio legătură cu cercurile clericale la care până atunci românii își căpătaseră învățătura. Prin Pojonul unde am văzut că și un Șincai călcase cândva, poate pentru căpătarea unei catedre, el răsări la Pesta, urmând cursurile Universității din Buda, de cugetare oarecum liberă, apoi și la Viena, unde se păstra încă tradiția iosefină.

Dar Viena nu mai era acum termenul ultim pentru cine caută lumina. Acest român îndrăzni cel dintâi, nu știm cu ce mijloace și în ce calitate, să meargă în acel Paris revoluționar, unde un Corai din Smirna se iniția în doctrina libertății. Ca și acesta, Iorgovici își descoperi, cu toate studiile sale exclusiv de drept, o vocație de filolog. Era acolo în anul de supremă criză sângeroasă 1793 și va fi fost printre aceia, de multe neamuri, care se înfățișară Convenției Naționale în numele națiilor care se doresc

„liberate” prin revoluție. Cunoscu și Anglia, la Londra, ca să revină la Viena, și aici studiile sale îi dădură dreptul să fie funcționar într-o cancelarie. [...]

Din Brașov se ridică în același timp doar dascălul, apoi clericul Radu Tempea, a cărui *Gramatică românească* se tipărește de Bart în 1797.

Avem a face cu un tânăr a cărui pregătire e științifică, de nuanță enciclopedică. Dar și la acest nou director al școlilor neunite „naționalicești”, ce domină e tot ideea romană. El se ridică împotriva părăsirii limbii „romane” pure – pe care acest om din Șchei, din Bolgarszékul ungarilor, o crede amenințată – sub împăratul bizantin Constantin Pogonatul, cu „limba bulgărească, ca una ce era mai de trebuință pre vremea aceea”. Dar el descoperă, în unele părți, și influențe germane și ungurești, „prin varmeghii”, iar, dincolo de Carpați, grecești și turcești, în Banat și sârbești. Se caută o explicație și pentru introducerea slavonei în Biserică. Se pomenesc, de la 1580, cărțile traduse în românește, și Tempea face descoperire între ele după gradul de puritate a limbii, mai puțin bogate în slavonisme. În așteptarea *Lexiconului* în pregătire, el laudă silințele de îndreptare ale lui Molnar, acum profesor de oculistică la noua Universitate imperială, și al „cuviosului părinte Samuil Clain de la Sad”. Dar nu se spune un singur cuvânt despre „gramaticile” românești anterioare. Și aici se văd, ca și în *Alexandria* lui Iercovici, alți sprijinitori decât cei de până acum. Într-adevăr, pentru tipar cheltuiește preotul din Satul Lung, care se închinase lui Mavrogheni, Radu Verzea.

(*Istoria românilor*, vol. VIII. *Revoluționarilor*, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 99–103)

1940

IOAN GEORGESCU

Istoricii noștri literari, chiar N. Iorga și O. Densusianu, trec sumar asupra activității religioase-bisericești a lui P. Maior, stăruind mai mult asupra ideilor sale filologice și istorice. Nu învrednicesc cu o cercetare mai amănunțită această activitate a lui P. Maior nici monografiile speciale, închinat lui de G. Bogdan-Duică și Alexandru Pteancu.

Socotim deci cu atât mai binevenită semnalarea unuia din principalele izvoare întrebuițate de marele corifeu al Școlii Ardelene la compunerea *Predicilor* sale, tipărite întâia oară cu slove chirilice în 1811 la Buda, iar a doua oară cu litere latine, în 1906, la Cluj, de părintele protopop Ilie Dăianu.

Acest izvor este Paolo Segneri. Fiind puțin cunoscut la noi, credem necesare câteva cuvinte asupra acestui călugăr iezuit, care nu este numai o podoabă a Oratoriei sacre italiene, ci a întregii Oratorii creștine. [...] Iată modelul de elocvență al autorului roman: model vrednic de corifeul Școlii Ardelene.

Ne propunem să arătăm în cele ce urmează dependența literară ce există între unele *predici* ale lui P. Maior și câteva din cuvântările iezuitului italian, cuprinse în renumitul său ciclu de *Păresimi (Quaresimale)*. Pentru orientare, observăm că la confruntarea textelor avem în vedere ediția din 1906 a *Predicilor* și cea din 1849, tipărită de S. Congregație de Propaganda Fide din Roma, a *Păresimilor*.

Bineînțeles, există mare deosebire între oratorul italian și între predicatorul român, precum mare era și este deosebirea între credincioșii italieni și cei români. Călugărul italian vorbește în limba lustruită de genii literare ca Dante, Petrarca, Boccaccio; predicatorul român

n-are la îndemână decât limba cărților bisericești, aceea a cronicarilor în manuscrise rare, anevoie de procurat, și graiul redus, rudimentar al satelor. Distanța e ca între un mândru palat domnesc și o smerită casă țărănească; sau, fiindcă e vorba de Artă, ca între o reprezentație de gală la Operă, dată de cei dintâi artiști, și între o șezătoare la țară, dată de cine și cum poate. Ceea ce nu înseamnă, firește, că smerita casă țărănească nu poate fi și ea curată, îngrijită, mulțumită, ori că o șezătoare dată de săteni n-are și ea farmecul ei deosebit.

[...] Aceeași este argumentația celor doi cuvântători cu privire la măsura, cumpăna, numărul păcatelor omenеști (pasajul VII italian, V românesc). Cuvintele, firește, sunt proprii celor doi cuvântători. Citatele sunt aceleași. Iată-le: „Auziți” – scrie P. Maior după Segneri – „ce zice S. Augustin despre viața cea creștinească (cap. 3): Aceea se cuvinte să credem că atâta vreme pe fieștecare îl rabdă Dumnezeu, cât timp încă n-a umplut hotarul și sfârșitul păcatelor sale: care, umplându-se, îndată îl bate, nici nu-i rămâne de acum vreo iertare”. Pildele biblice încă sunt aceleași. Pe Evreii lui Moise îi rabdă Dumnezeu să păcătuiască de nouă ori; a zecea oară îi pedepsește (*Num.* 14, 11 și 22). Pe Păgânii din Damasc, pe cei din Gaza, pe cei din Tir și Edom numai de trei ori (*Amos* 1, 3, 6, 9 și 11). Aplicând aceste învățături și pilde ascultătorilor lor, cei doi cuvântători arată că Dumnezeu i-a răbdat nu numai până la trei ori la zece, „ci până la treizeci, ba și până la o sută” de păcate (*ma fino a trenta, ma forse fino alle cento*).

Pasajele IX, X, XI și XII ale originalului italian sunt rezumate în VI și VII ale textului românesc. Și aici dezvoltările oratorice sunt proprii celor doi autori. Pildele și citatele sunt identice. Astfel identică e pilda de înfrânare a Regelui David. Acesta, atunci când i-au adus apa din Betleem, după care însetoșase atât de mult (*II*

Reg. 23, 16), în loc s-o bea, o varsă, ca să ispășească păcatul desfrânării săvârșit cu Versavia, precum tâlcuiește S. Grigorie Dialogul, adică Grigorie I, Papa de la Roma, citat și de unul, și de celălalt. De asemenea, se mai citează S. Ioan Crisostomul, pentru a arăta cu aceleași cuvinte trebuința de a ne feri pe viitor nu numai de păcat, ci și de prilejurile lui (*Homil. 15 ad pop. și Hom. 2 în Epist. Ad. Rom.*).

Dar va întâmpina cineva: dovedesc oare aceste simple coincidențe de pilde și citațiuni, numaidecât o dependență literară? *Urmează numaidecât că Segneri e modelul lui P. Maior?* N-au putut găsi și unul, și celălalt, aceste texte în anumite concordanțe biblice și patristice? Vom răspunde negativ la această întâmpinare. Căci nu este vorba pur și simplu de aceleași exemple și texte, ci și de mersul ideilor, de aplicația lor practică, absolut identică. Este curios că unde Segneri nu arată sursa bibliografică, de pildă la S. Augustin (pasajul IV românesc și VI italianesc), nu o indică nici P. Maior. Semn că el nu și-a luat osteneala să caute tratatul, cuvântarea ori epistola cu pricina, a acestui Sfânt Părinte; ci i-a luat cuvintele așa cum le-a găsit la înaintașul său italian. [...]

Asemănarea cea izbitoare, ajungând uneori aproape până la traducerea verbală a originalului italian, o găsim în *Predica a XVIII-a, Dumineca a cincia, a Samarinencii* de P. Maior, identică în părțile ei de căpetenie cu *Predica XXI nel Venerdì dopo la terza Domenica di Quaresimale* de P. Signeri. De astă dată și motto evanghelic este același: „Ci Isus era ostenit de călătorie și așa a șezut lângă fântână. Iar ceasul era aproape șase (amiaza). Atunci o femeie samariteancă veni să scoată apă” (*Io. 4, 6-7*)”. [...]

La fel sunt citate și întrebuințate pildele biblice despre Abigail, femeie simplă din popor, care, pentru ospitalitatea dovedită argaților Regelui David, devine

Regină (*I. Reg.* 25); despre Reveca, soția lui Isaac, una din străbunicile Mântuitorului (*Facere* 24) (acestea în pasajul II); dar, mai ales, frumoasa întâmplare istorică, relatată și de Segneri și după el de Maior, din S. Augustin (*Confess.* 6), despre convertirea la creștinism și, în cele din urmă, la monahism, a celor doi curteni ai Împăratului Teodosie, în urma retragerii lor de la petrecerile zgomotoase ale orașului, în liniștea sfântă a unei mănăstiri, unde citiră și meditară adânc asupra vieții S. Antonie. [...]

Urmează de aici că P. Maior este un plagiator? Că *Predicile* lui sunt împrumuturi nemărturisite din Segneri? Că unul din corifeii Școlii Ardelene, de numele căruia se leagă o întreagă epocă literară, nu merită cinstea ce i-au arătat contemporanii (chiar străini) și urmașii?

Dacă P. Maior traduce ici-colo crâmpie din Segneri, întrebuințarea ce face e inteligentă și dovedește, ca și în alte lucrări, foarte mult discernământ și bun simț. El știe ce se potrivește pentru lumea noastră românească și ce nu. De aceea atâtea pasaje în care Segneri descrie și combate apucături, păcate exclusiv italiene, sunt trecute cu vederea de P. Maior, care nu o dată are grijă de credințe deșarte, rătăcirii specific românești. E datoria lui de păstor s-o facă.

(*Un izvor literar al lui Petru Maior: Paolo Segneri, „Quaresimale”, în „Studii italiene”, VII, 1940, p. 13–21*)

1941

G. CĂLINESCU

În vreme ce boierimea principatelor înainta în Europa pe calea politică, țărănimea ardeleană găsi un bun drum de occidentalizare prin biserică. În urma unei intense

propagande catolice, care câștigase grupuri răzlețe de preoți români, mitropolitul Teofil recunoscă într-un sinod, la 1697, unirea cu biserica romană. Următorul, Atanasie Anghel, aderă și el în 1698, dar actul definitiv se iscăli la 5 septembrie 1700 la Alba-Iulia. Urmarea a fost că mitropolitul Ioan Inochentie Micu (Klein, Clain) capătă de la Carol VI, printr-un schimb de domenii, târgul și teritoriul Blajului, cu dreptul de a întemeia o mănăstire și un seminar și a trimite la Roma, la Colegiul „De Propaganda Fide”, trei teologi anual. Întâii școlari la Roma nu s-au ilustrat. Seminarul din Blaj se deschise la 1754. În 1766 se înființară două burse pentru români și la Colegiul Pazmanyán din Viena, iar în 1774 li se deschide și colegiul Sfânta Barbara tot de acolo. În fond trebui să treacă aproape un secol de la unire ca să se vadă urmări mai cu miez pentru literatură. Exponenții iluștri ai școlii blăjene sunt Samuil Micu (n. în Sad la 1745, mort la Buda, la 13 mai 1806), Gheorghe Șincai (n. în Râciul-de-Câmpie, lângă Șamșud, la 28 februarie 1754, mort la Sinea, la 2 noiembrie 1816) și Petru Maior (n. în Căpușul-de-Câmpie pe la 1760, sau, după noi presupuneri, la Târgu-Mureș, mort la Buda, în vârstă de 60 de ani, la 14 februarie 1821). Micu a studiat la Blaj și la Viena, unde a stat destulă vreme, ceilalți doi au fost și la Roma cinci ani (1744–1779). Desigur că șederea la Roma a deschis mari orizonturi lui Șincai și lui Maior. Șincai îndeosebi a scormonit bibliotecile, precum mărturisește însuși în elegia lui latină:

„Timp de cinci ani petrecut-am la Roma și-n vremea
aceasta,
Vrednic de laur fiind, mi s-au dat cele două diplome.
Roma în studii mi-a fost de-ajutor, și-i aduc
mulțumire,
Căci bibliotecile ei mi-au fost totdeauna deschise”.

Artele, literatura Italiei n-au ispitit din păcate pe acești austeri teologi. Importantă nu e atât șederea în cetatea papilor, cât puțința pe care o au toți blăjenii de a citi și a scrie latinește. Mare parte din operele lor sunt cu caracter religios și didactic. Putem reține *Loghica*, după Baumeister, a lui Micu (Buda, 1799), care pregătise și o *Metafizică* (același, tot după Baumeister, publicase la Sibiu în 1800 *Legile firești, Etica și politica sau filosofia cea lucrătoare*), sau *Întâmplările lui Telemach* ale lui Fénelon, traduse de Maior din italienește (Buda, 1818). Dar unele din aceste lucrări sunt scrise în latinește: *Dissertatio canonica de matrimonio* (Viena, 1781), *Dissertatio de jejuniis* (Viena, 1782) de Micu; *Animadversiones in recensioem Historiae De origine Valachorum in Dacia* (Buda, 1814), *Reflexiones in responsum Domini recensentis vienennsis ad Animadversiones* (Pesta, 1815) de Maior etc. Șincai scrie și versuri latine cu totul prozaice. Este un umanism întârziat și restrâns, prețios nu în sine, căci latinește au știut și alții dincoace de munți, ci în faptul că poate participa la el o clasă întreagă de oameni. Asta a făcut cu puțință trecerea de la duioasele slăviri ale originii latine la studiile, oricât de nesigure la început, de filologie și istorie. Meritul celor trei, îndeosebi, este imens din punct de vedere cultural, istoria literară nu mai poate reține decât contribuția la formarea limbii literare.

Iluminați cu mai multă documentație asupra latinității noastre, blăjenii încep cu o ardoare vrednică de laudă să demonstreze noblețea neamului oropsit asupra căruia au obicei străinii „de a vomii cu condeiu”, luând unul de la altul defăimările așa „precum măgar pre măgar scarpină” (Maior). Câteșitrei au făcut opere istorice, Șincai însă, cu *Hronica românilor* (Buda, 1808–1809), pe care n-o putu vedea tipărită în întregime în viață, rămâne istoricul memorabil al latiniștilor. Persecutat de episcopul Bob,

„sduit de Dumnezeu”, amenințat cu smulgerea părului și scoaterea ochilor de cumnatul episcopului (un ungar), care îl și pălmui, vizionarul își purta cu sine hârtiile pe care le lăsa – zicea el – neamului său, deși era alungat de „taurii cei grași din cucuruz”. Compilația, de manieră cam medievală, se sprijină pe un material enorm. Ea n-are însă construcție și nici expresie literară, cu toate că nu-i lipsită de anume aromă ardelenască. Șincai se străduia s-o traducă în latinește, gândind a-i da o mai mare răspândire.

Problema limbii le stă mai cu seamă pe suflet celor trei mari blăjeni. Limba trebuia să fie o icoană a romanității noastre. Slova chirilică înstrăina ochiul neprietenului și de aceea Clain, cel dintâi, adoptă într-o *Carte de rogacioni pentru evlaviază omului chrestin* (Viena, 1779) litera latină, în chip sistematic, dând la sfârșit și norme de scriere. Transcripțiunile cu astfel de slovă se găsesc înaintea numai în chip sporadic. Câteva șire de rugăciune surprind pe cititorul de azi. În loc de: „Dumnezeule, în ajutorul meu ia aminte”, citim „Diéule, în ajutoriul mei liéua amente”. Nu era doar vorba de o simplă substituție de semne, ci de o transcripție etimologică, ba, mai mult, de o silnicire a limbii în sens latin, așa ca să se vadă că alături de „Dieu”, „Iddi” din „Deus”, avem și noi pe „Diéu” ce urma a se cita „zeu”. Mai vedem că „adică” se scrie „adeque”, iar „care” „quare”. La 1780 urma la Viena o gramatică română de Samuil Micu în colaborare cu Șincai: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae composita ab Samuele Klein de Szad... locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai* (ed. II. Pesta, 1805). Era întâia gramatică românească tipărită, precedată doar de manuscrisul *Gramaticii* lui Dimitrie Eustatevici brașoveanul (1757). Etimologismul apare aici codificat: *cai, om, împărat, dinte, știință, rugăciune* urmau a se scrie *cali, hom, imperat, dente, scientia, rogacione*. Gramaticii se cădea să i se adauge un dicționar. Samuil Micu începu

această lucrare, continuată după moartea-i de V. Coloși, apoi de I. Corneli, de Maior, de I. Teodorovici și A. Teodori. După treizeci de ani de colaborare succesivă, apărură în 1825, la Buda, *Lesicon românescu-latinescu-ungurescunemțescu*, care dă și etimologii. Cu toate că Petru Maior, spre deosebire de Samuil Klain și Șincai, crede în limba română derivată nu din latina clasică ci din cea vulgară, până într-acolo încât, vorbind „oblu”, să susțină că „limba românească e muma limbei ciei latinești”, se indică, și lucrul e firesc pentru acea vreme, etimonul clasic. Două tendințe se observă la filologii ardeleni cu privire la lexic: de a dovedi, cu orice chip, că majoritatea cuvintelor sunt de origine latină și de a elimina rămășițele din graiul „varvarelor ghinte”, adică slavonisme. Astfel, *tâlharul* nu e decât un purtător de săgeți, un *telifer*, iar *brânza* vine de la *prandium*, căci „prânzul” săracilor e cu mămăligă, „id enim est pauperorum prandium cum polenta”. Slavismul bătător la ochi *iubire* derivă de la *lubet*, și *birăul* unguresc e un „vir magnus”. *Alaiul* turcesc se trage din *aula*, *plugul* e *plaga*, rana pământului, *tânguire* vine de la *tundere*, pentru că jeltorii se tund, *oblâncul* e înclinat, *obliquus*, și alte asemenea comédii. Asta a dus în urmă la niște erori teribile. Străduința tuturor de a primeni limba este iarăși mare. Cu toate acestea, întâii latiniști au fost foarte cumpătați și Maior scrie chiar cuminte, încercând numai pe ici, pe colo să strecoare neologismul odată cu sinonimul său: „pleaga, adecă rănirea”, „pătuită, adecă tocmită”. În privința aceasta li se face o mare nedreptate când se crede că încercarea lor a dat greș. Numărul mare de neologisme absorbit de atunci încoace este mare. *Cauză, siguranță, soldați, spioni, evidență, providență, anticipație, conversație, educație, explicație, ocupație, ediție, tradiție, important, consecvent, evident*, acestea și altele folosite și propuse de Maior sau de Paul Iorgovici (*Observații de limba rumânească*, Buda, 1799) cu mici dibuiri

(importante, evidente la singular) sunt azi cuvinte de circulație curentă. [...]

Ideea de a compune acea „jucăreauă” intitulată *Țiganiada*, în scopul de „a forma și a introduce un gust nou de poezie românească”, îi vine lui Budai, precum mărturisește, din lectura poemelor eroi-comice vestite, a *Batrahomihomahiei* omerice, a „Vedrei răpite” (*La secchia rapita*) de Tassoni. Din scriere se vede că folosea pe *Don Quijote* al lui Cervantes. Cita și *Gli animali parlanti* de abatele Casti, apărut în 1802, dar mai puțin utilizat. De fapt, *Țiganiada* e o sinteză foarte personală de înrâuriri, și opera în total rămâne o creație proprie. Desfășurarea acțiunii e mai degrabă ariostescă, cu tonuri și din Merlin Cocai, în vreme ce lupta finală între țigani e tassioniană. Sunt și elemente dantești, venite însă de-a dreptul din Virgiliu. Un *Virgil travestit* dădea de altfel Scarron, iar în 1783, sub titlul de *Abenteuer des frommen Helden Áneas*, jezuitul Aloys Blumauer, librar, cenzor de cărți și profesor privat la Viena. Ideea de a ascunde satira împotriva contemporanilor sub numele unui popor exotic este tipică secolului lui Voltaire și e de amintit că același Casti, citat de Budai, satirizase într-un *Poema tartaro* curtea Caterinei II. Metoda travestirii trecuse și în critică, la Giuseppe Baretti, în a sa *Frusta Letteraria*. Epistola închinătoare din 18 martie 1812, dată „la piramidă, în Egipt”, unde Leonachi Dianeu pretinde că a trăpădat prin lume și apoi în campania din Egipt a rămas fără un picior, amintește direct *Frusta*. [...]

Multe cuvinte sunt autentice, altele născocite de autor sau numai puțin sucite cu atâta firească, încât operația apare ca un proces natural și trebuie un studiu deosebit spre a se vedea dacă ele nu circulă. În Ardeal, ca și pe malurile Oltului, creația spontană onomatopeică este mai încolțitoare ca oriunde și etimologul riscă să facă scufundări în gol. Țăranul ardelean are o putere extra-

ordinară de asimilație a cuvintelor străine, pe care le ascultă cu o ureche mirată și le îmbracă în straie rurale. Astfel, de pildă, oficialul *Wächter* devine bombănitul *boahțăr*. Budai, ca ardelean, e în acea condiție a intelectualului care nu cunoaște orașul, ale cărui rude sunt țărănești. Latinistul a trebuit să facă sinteza între limba poporului și cea a cărții. Uneori, ferindu-se de graiul vulgar, a putut cădea în pedanterie; în cazul lui Budai, mai târziu al lui Slavici, efectul e, dimpotrivă, o mare senzație de coajă verde. Budai tratează cuvintele ca pe niște fâpturi moi și le dă pe loc la rimă genul și terminația trebuitoare. Așa femela dracului se face dracă, palatul se feminizează în palată, copacii în copace. Țigani visă, se cărmează, locurile sunt puste, întâmplarea e jeloasă, soarta e scârbeață, boierii sunt plini de bogătate. Numai Eminescu, mai târziu, a siluit limba sau a scociorât forme cu atâta sistemă și Budai îi este un mare înaintaș. De aceea, opera lui Budai-Deleanu pare azi așa de modernă și hrănită cum e din tradiția sătească, deși începută înainte de 1800, lasă în urmă ca învechite atâtea lucruri dintre 1830–1850.

Prin metoda transcripției monologului sau măcar a unei comunicări în limba eroilor, își face autorul observația. Alegerea țiganilor ca instrument de parodiare a eroicului implică o valoare literară superioară simplei umflări tasoniene, căci țigani sunt de la sine o caricatură a societății umane. *Țiganiada* este de fapt un poem etnologic, în care efectele sunt obținute prin exces de documentație. Fanfaronada, poltroneria, milogeala, spiritul de hărmălaie și orbească înfurieri sunt aspectele tribale tipice pe care poetul le-a condensat într-un limbaj de-o țigănie maximă, sintetic, totuși, și cu mirosuri ardelenesti.

(Istoria literaturii române de la origini până în prezent, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941; reprodus după ediția a II-a, revăzută și

adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 62–63; 76–77)

1943

LUCIAN BLAGA

Orice nouă generație are posibilitatea de a interpreta într-o nouă lumină faptele trecutului. Fenomenele istorice pot fi cu succes revizuite și revalorificate din treizeci în treizeci de ani. În această expunere despre Școala Ardeleană latinistă voi întreprinde o asemenea revizuire. O fac în calitatea mea de diletant fără pretenții și mai mult pentru a stârni pasiunea ținută sub surdină a unor oameni evident mult mai umblați prin ținuturi ce aparțin istoriografiei. Ca laic, trebuie să regret desigur dezavantajul neștiinței documentare. Mărturisesc de la început că multe amănunte îmi scapă. Ca laic, mă bucur însă de avantajul unei priviri de ansamblu, nestingerită de amănuntul doct și de multe ori derutant. Despre Samuil Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior sau Cipariu nu știu – sub raport informativ – mult mai mult decât se găsește în manualele de liceu. Dacă, prin urmare, voi izbuti să pun în lumină unele noi aspecte ale Școlii Ardelene latiniste, aceasta s-ar datora exclusiv mijloacelor de interpretare cu care mă apropii de un material istoric îndeobște cunoscut. Trebuie să anunț în prealabil că nu intenționez să reabilitez tot alaiul de greșeli comise de această Școală. Greșelile lor, rătăcirile lor, ereziile lor rămân ceea ce sunt: greșeli, rătăcirii, erezii. Mă însărcinez totuși să arăt că erorile s-au produs prin devierea de la menirea lor firească a unor excepționale aptitudini care fac permanența cea mai substanțială a spiritului ardelean. Că nu m-aș putea în niciun fel hotărî de a atenua rătăcirile – e clar. Iată termenii chestiunii: latiniștii căutau să întrezărească – prin

transparența limbii românești – prototipul latin sau „originalul”, cum ziceau ei. Aprige și foarte proaspete înclinări confesionale, o îndelungată educație în climatul Cetății Eterne, conștiința exaltată a obârșiei romane, un raționalism de pecete luministă – toate aceste momente împreună au îndrumat pe latiniști spre exagerări, care se pretează așa de mult la caricatură. Latiniștii voiau să apropie cât mai mult limba românească de prototipul latin și, porniți pe acest drum, ei și-au alimentat artificial gustul de-a schimonosi limba vorbită. O îngerească sete de „puritate” i-a îndemnat să măture tot ce li se părea străin și „barbar”. Nu mă va bănuși nimeni că aș vrea să le fac jocul. În privința aceasta îmi am alibiul meu. În unul din cele dintâi numere ale revistei „Gândirea”, am publicat, în anul 1921, un articol tineresc intitulat *Revolta fondului nostru nelatin*. Puneam atunci, cu stângăcii juvenile, un accent apăsător pe dacismul nostru.

Dar să ne oprim puțin asupra conștiinței romanității, care a luat forme așa de virulente în sufletele lui Clain, Șincai, Maior, Cipariu. Conștiința romanității, cât privește limba și continuitatea în Dacia, o aveau deplină și cronicarii noștri mai vechi precum Miron Costin și Dimitrie Cantemir. Romanitatea era însă pentru ei un fapt de care se lua act cu mândrie – și atât. Conștiința acestui fapt de temelie nu se complica, la Miron Costin și la Dimitrie Cantemir, cu o problematică constructivă. Deabia Școala Ardeleană latinistă împrumută faptului proporțiile unei ample problematice constructive. Stârnirea avalanșei îi revine călugărului, pe cât de umil în viață, pe atât de îndrăzneț prin inițiativele sale, Samuil Clain. Șincai completează. Petru Maior găsește cele mai radicale formule, iar Cipariu și alții clădesc „sistematic”. Pasiunea imensă pe care toți deopotrivă, și fiecare în felul său, o pun în această cea dintâi mare aventură spirituală a Ardealului rămâne fără pereche. Imaginea neconturată pe

care învățământul liceal ne-a lăsat-o în amintire cât privește acești latiniști este aceea a unor îmbâcsiți de carte, a unor utopiști cu privirea întoarsă spre trecut, întrucâtva a unor străini de realități. Mai stăruie, cel puțin pentru unii dintre ei, și astăzi, direct și indirect, judecata maioreșciană, acea sentință formulată sub imperiul unei sobrietăți cam găunoase, care, prin toată ființa ei, nu putea să aibă nicio înțelegere pentru enorma pasiune ce colcăie în dosul preocupărilor cu aparențe livrești ale latiniștilor. Citiți fraza masivă, grea, articulată ca un mastodont antediluvian, dar plină de miez, plastică și învăpăiată, proprie latiniștilor, și fraza elegantă, puțintică la trup, seacă, corectă, a lui Maiorescu, și veți pricepe că ne găsim în universuri cu totul diferite. [...]

Nu s-a subliniat niciodată îndeajuns incendiul lăuntric al acelor oameni așa-zisi de carte, acea pasiune, crescută și mai mult prin stăpânire de sine, acel foc lipsit de orice izbucnire isterică, proprie temperamentelor exhibiționiste, acea căldură ce străbate mulcom și-n adânc, hrănind și susținând truda de-o viață a unor sfinți muritori, așezați sub porunca unei supreme chemări. Latiniștii erau chinuiți de cugetul foarte lucid că trebuiau în răstimpul unei vieți să ridice un popor, rămas cu secole în urmă, la înălțimea unui „veac prealuminat”. Ei se simt chemați să împlinescă năvalnic, ca la începuturi de lume, pornind de la nimic, ceea ce istoria neglijase vreme de o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pârghia ca să înalțe un masiv de munți, cufundat în tenebre, la nivelul unui veac prealuminat. O întregă împărăție a spiritului trebuia clădită la repezeală ca să se răscumpere secole pierdute. „Cartea” și „învățătura” erau pentru ei mijloacele unei mutații istorice ce trebuia grăbită și stimulată pe toate căile. Dragostea de carte are la ei o semnificație pe care astăzi nici n-o mai putem reconstitui întocmai. Clain scrie singur vreo șaiszeci de cărți în cele mai diferite domenii:

cărți de teologie, de filosofia naturii, de istorie, cărți bisericești. Îl preocupă deopotrivă problemele unei ortografii etimologice, ca și ale gramaticii. Traduce Biblia. Cert, cele mai multe cărți ale sale sunt traduceri. Traduceri, da. Dar traduceri echivalau pe atunci aproape cu o creație, mai vârtos dacă ținem seama de lupta pe care autorul trebuia s-o dea cu cuvântul și îndeosebi cu cuvântul absent! Ne copleșește emoția citind ce departe mergea Clain cu umilințele când era vorba să-și poată tipări cărțile prin grația cutărui sau cutărui episcop recalcitrant, care aștepta laude în prefață, ca și cum el ar fi fost autorul. E adevărat că la atâta umilință nu se poate coborî decât un duh călugăresc pentru care cerșetoria nu este o rușine, ci o purtare plăcută Cerului; totuși acesta e nudul adevăr: Clain „cerșea” tipărirea cărților sale cu o stăruință explicabilă numai prin marele său incendiu interior, prin dragostea de carte! [...]

Pasiunea „originalului”, ghicit ca substanță prin străveziul cuvântului rostit, și tendința de a adapta cât mai mult limba vorbită la acel original au o adâncime ce depășește, după părerea noastră, filologicul. Acest fel amplu și constructiv de a desfășura problematica limbii românești amintește mai puțin de încercările de înnoire lingvistică de aiurea, cât unele întreprinderi similare ce aparțin altor domenii decât celui filologic. Latiniștii se găsesc în căutarea fenomenului original al limbii românești, întocmai cum, spre a da un foarte ilustru exemplu, un Goethe s-a străduit spre „fenomenele originare” în cele mai diverse domenii ale științelor naturale. Goethe căuta „planta originală” sau fenomenul original al „scheletului animal”. Metafizicienii de seamă ai timpului căutau fenomenul original al existenței în general. Să ne înțelegem. Nu intenționăm să atribuim latiniștilor noștri cunoștințe pe care ei nu le aveau și nici să-i încărcăm cu influențe pe care ei nu le-au îndurat. E

sigur că latiniștii n-au auzit niciodată de „fenomenele originare” ale gândirii filosofice la care ne referim. Dar există afinități de structură spirituală între latiniști și felul lor de a vedea lucrurile propriu multor filosofi. Și tocmai aici voiam să ajungem. Modul latiniștilor de a desfășura și de a propune problematica limbii românești ne invită să le atribuim profunde înclinări filosofice. Cum se explică modul acesta adânc și constructiv de a pune chestiunea limbii românești? Răspunsul se îmbie de la sine. Latiniștii erau, prin structura lor nativă, spirite adânci și constructive. Atât de adânci și de constructive, încât domeniul de aplicare cel mai potrivit pentru aptitudinile lor ar fi fost poate metafizica, filosofia. Momentul istoric în care au apărut latiniștii, stările culturale de la noi, golul spiritual în care ei s-au ivit au îndrumat aptitudinile lor firești spre o problemă aprinsă de împrejurări, dar relativ îngustă pentru asemenea daruri. Complexul de inferioritate de care suferea poporul românesc cerea o compensație imediată: puteau latiniștii să facă altceva decât ce au făcut? Poporului românesc îi trebuia un disc solar din care să emane o mândrie binefăcătoare și o conștiință înălțată. Acest disc solar să fie „fenomenul originar”: prototipul latin al cuvântului românesc. [...]

În cadrul restrâns al unei expuneri care vrea mai mult să stimuleze tineretul spre alte cercetări, am schițat în grabă încercările, credințele și căderile latiniste. În tot ce-au întreprins latiniștii este orizont și măreție. Pricina căderilor o vedem în primul rând într-o eroare de aplicație. Aptitudinile lor constructive erau prea accentuate pentru problematica periferică ce li s-a prezentat datorită contingentelor istorice. Problematica atacată de ei a trebuit să îndure deformări fiindcă era prea puțin încăpătoare pentru energiile fabuloase puse în mișcare. Un duh filosofic de esență rară fusese deviat spre istoriografie și filologie. Aparițiile latiniste anunță însă

întâia oară un potențial specific ardelenesc. Înclinările evocate ne fac să întrezărim posibilitatea unei izbucniri a acestui potențial pe tărâmul cel mai potrivit de îndată ce vor fi date condițiile istorice pentru așa ceva. Spiritul ardelenesc anevoie va ajunge la o cunoaștere de sine fără de o justă punere în lumină a Școlii Ardelene latiniste. Așa cum i-am înfățișat, ca un prolog al spiritului nostru, latiniștii devin, în ciuda rătăcirilor, mai actuali decât oricând. Actuali prin substanța lor, dacă nu prin manifestările lor. Ne-ar bucura nespus să știm că prin expunerea de față am izbutit să redeschidem un proces în care morții nu au fost ascultați în ultima instanță.

(*Școala Ardeleană-latinistă*, în „Vremea”, XV, 1943, nr. 726, p. 6–7; reprodus din *Izvoade*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 165–167; 168–169; 173–174; 178)

1943

NICOLAE LASCU

Vasile Aron, versificatorul popular de la începutul secolului al XIX-lea, reprezintă pentru soarta lui Ovidiu în literatura noastră o etapă importantă care merită să fie pusă în lumină. Întinderea textului ovidian asupra căruia a stăruit hărnicia cărturarului din Glogovățul Blajului, precum și aspectele variate sub care el ni le-a prezentat fac dovada cea mai neîndoioasă că poetul Sulmonez a fost pentru el o preocupare îndelungată. În adevăr, în scrierile rămase de la Vasile Aron, publicate în timpul vieții sale sau păstrate în manuscris și tipărite mult mai târziu, se poate stabili o gamă întregă, începând de la traducerea propriu-zisă, trecând prin adaptările și localizările cu caracter didactic și moralizator și sfârșind

cu oda de închinare, prinos de admirație adus marelui poet latin.

Toată această muncă presupune o cultură clasică temeinică, pe care a dobândit-o în școlile de la Blaj, unde cunoașterea autorilor latini constituia pe acele timpuri o parte esențială a învățământului. Aron a scris și în limba latină niște explicații ale normelor ortografice pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. El a fost preocupat și de introducerea în limba română a unor termeni împrumutați din cea latină, cu scopul de a îmbogăți patrimoniul limbii strămoșești. Astfel, într-o lucrare juridică, un compendiu de procedură pentru instanțele bisericești ortodoxe din Ardeal, el explică în prefață de ce a introdus mulți termeni latinești, arătând că „pricina este neaverea și sărăcia limbii noastre”. Dacă și în alte limbi străine au împrumutat asemenea termeni din limba latină, „ce rușine sau mirare poate fi că eu în limba românească am împrumutat de la Maica limbă latinească?”.

De asemenea, el a folosit această limbă în compunerea unor poezii originale, între care amintim o odă în distihuri elegiace dedicată lui D. Vajda.

Să nu uităm apoi că Aron a tradus în românește aproape în întregime *Eneida* lui Vergiliu, că *Anul mănos* ne face să ne gândim la *Georgice* și că i se atribuie și traducerea *Bucolicelor*.

V. Aron cel dintâi în literatura noastră traduce părți mai mari din opera principală a poetului latin. Înaintea lui nu găsim în românește decât traducerea câtorva versuri, făcută de cronicarul Nicolae Costin. Astfel, în *Cartea pentru descălecatul dintâi*, cap. I, ocupându-se cu părerile celor vechi privitoare la crearea lumii, N. Costin spune textual: „Că unia socotea a fi zidită lumea din Haos, adecă din amestecarea lucrurilor și a stihurilor, între care și părerea poeticului Ovidie au fost, unde zice, în stihurile

sale *De Metamorfos*: *Aceste mai nainte de marea și de pământ și cât acopere ceriul, un chip era a firei în toată lumea, cărui chip i-au zis Haos, groasă și neamistuită mamină*". [...]

Legende traduse de V. Aron din *Metamorfozele* lui Ovidiu au rămas în manuscris, necunoscute de către istoricii literari; au fost publicate de abia în anii 1899–1900 de profesorul de la Sibiu și tribunistul cunoscut D. Popovici-Barcianu și precedate de un studiu mai amplu, cel mai complet până acum asupra scriitorului nostru. Manuscrisul publicat este o copie făcută de tatăl editorului, preotul Sava Popovici din Rășinar, despre care vom mai avea ocazia să vorbim în cele ce urmează. După o descriere amănunțită a manuscriptului și după câteva indicații asupra relațiilor de prietenie pe care bunicul editorului, popa Dan, le-a avut cu V. Aron, indicații utile pentru proveniența textului, Barcianu ne dă, p. 15–16, cuprinsul manuscriptului. [...]

Poezia de la începutul manuscrisului, cu titlul *Cătră Ovidie Naso*, este un fel de prefață versificată, destinată să figureze, probabil, în fruntea unei eventuale ediții de traduceri și prelucrări din Ovidiu. Fiind tipărită de Barcianu cu litere chirilice și versurile alternând pe 2 coloane, ceea ce îngreunează enorm lectura și înțelesul, această poezie a rămas, cu siguranță, tot așa de necunoscută ca și în manuscris. V. Aron numește cele 162 de versuri „carte nu mare” (scrisoare), pe care el și-a luat „îndrăzneala” de a o scrie „vestitului Roman izgonit”, Ovidiu, și-l roagă să primească această scrisoare „fără de frică”, deoarece el, Aron, nu este nici „get dușman”, nici „sarmat alean”, ci e Roman, ca și Ovidiu; el îi mai spune că nu-i scrie din depărtări prea mari, *Că Țara Ardelenească / De Țara Moldovenească / Știi că nu e depărtată*.

Din aceste versuri reiese că Aron se adresează ființei fizice sau umbrei lui Ovidiu, care se găsește în Moldova. Autorul nu precizează localitatea, dar se poate ușor deduce că el se referă tot la tradiția răspândită în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, după care Ovidiu și-a trăit exilul și a murit la Cetatea Albă și că după el lacul din apropiere se numește *Lacul lui Ovidiu*. Pe timpul când Aron scria aceste versuri, Basarabia nu fusese încă anexată de ruși, așa că și Cetatea Albă făcea parte din Moldova lui Ștefan cel Mare. [...]

Datorită prelucrării lui V. Aron, legendele lui Piram și a lui Narcis s-au bucurat de o mare popularitate printre cititorii din Ardeal. Dragostea nenorocită și întâmplarea tragică din prima, precum și, mai ales, schimbările miraculoase în stană de piatră și floare – schimbări care se găsesc adeseori în basmele noastre populare – din cea de-a doua au făcut ca ele să fie citite pe o scară foarte întinsă, dimpreună cu celelalte scrieri ale lui, atât de gustate – spune G. Barițiu – „precum rar s-a mai întâmplat altui scriitor din zilele sale. Mii de români începuseră să învețe carte numai să poată citi, pe lângă *Alexandria*, încă și versurile lui Aron. Această lectură a rămas până în ziua de astăzi una din cele mai căutate și mai plăcute la poporul nostru”. Tot Barițiu spune mai departe: „Ne pare rău că în acest moment nu suntem în stare să spunem prin câte edițiuni au trecut scrierile acestui poet popular”. Și, într-adevăr, dacă edițiile unei opere ne dau un indiciu cu privire la răspândirea ei, cârticica în care sunt cuprinse aceste două legende ovidiene s-a bucurat de o mare popularitate, deoarece ea a apărut în numeroase ediții, deși materialul informativ în această privință este defectuos și lacunar, iar exemplarele păstrate în biblioteci sunt puține.

Am arătat mai sus că faptul că mulți istorici literari susțin că prelucrarea acestor legende a apărut la 1808 se

datorește unei informații eronate și incomplete. O altă ediție citată datează din 1815. M. Gaster, în afară de pomenita ediție de la 1805, dată cu care ne-am ocupat, mai spune că *Piram și Tisbe* s-ar fi tipărit și în anii 1828, 1834, 1835, 1858, 1863 și 1867. Dar exemplare s-au păstrat numai din ediția apărută în ultimul dintre anii înșirați de el; nu știm, prin urmare, în ce măsură celelalte date corespund realității. În anul 1830 apar, tot la Sibiu, 2 ediții: una editată în tipografia aceluiași Ioan Bart, iar a doua în tipografia lui Closius. Pe foaia de titlu a celei dintâi este următoarea schimbare: după cuvântul *Narțis* citim: „*prin Vasilie Aaron, jurat în Marele Prințipat al Ardealului Procurator, alcătuite și în versuri scrise. Sibiu, în tipografia lui Ioann Bart, 1830*”. Deci, din titlul ediției din 1807 au fost suprimate cuvintele „*scrise în versuri*” dinaintea numelui autorului, precum și „*acum întâia dată cu a aceluiași cheltuială tipărite. Cu slobozenia celor mai Mari. Să află de vândut la numitul Procurator în Sibii*”, de după nume, introducându-se, în schimb, după cuvântul „*alcătuite*”, expresia „*și în versuri scrise*”. Ediția apărută la Closius are în întregime titlul legendelor, iar după cuvântul *Narțis* urmează: „*Sibii, în tipografia lui Georgie de Closius*”. Lipsește, prin urmare, de pe foaia de titlu numele autorului și anul apariției. Din ambele ediții se găsesc exemplare în Biblioteca Academiei Române. Din această ediție, fără indicarea anului, apărută la Closius, cunoaște, probabil, un exemplar și N. Iorga. O altă ediție apărută în tipografia lui Closius – din care sunt exemplare la Academia Română – este din anul 1867. În sfârșit, ultima ediție pe care o cunoaștem datează din anul 1893 și s-a tipărit în tipografia A. Mureșanu, în „Biblioteca Istorică-poporală-română” a Editurii Ciurcu din Brașov. Anul este indicat numai pe versoul titlului intern, iar pe copertă și pe pagina titlului intern găsim mențiunea: „Retipărit după

originalul din anul 1830”, probabil după textul primei ediții ce s-a publicat la Bart sau la Closius în Sibiu. Și, dată fiind marea răspândire a cărțicelilor din această *Biblioteca*, duse până în cele mai îndepărtate cătune de către vânzătorii de icoane, putem admite că legendele noastre au continuat a fi citite și după ce a încetat tipărirea lor la Sibiu. De altfel, în afară de amintitele ediții, avem și o informație literară veche, care ne arată că ele erau cunoscute, circulând printre cărțile populare. Preotul Sava Popovici și Rășinar, tatăl lui D. Popovici-Barcianu, editorul traducerilor lui Aron, în prefața la a sa *Adunare de istorii morale alese*, publicată în anul 1846, scrie: „Poporul de rând mai că nu cunoaște alte lucrări literare, afară de o Alexandrie, de un Arghir, Sindipa, *Piram*, Esop, Anul Mănos”... Evident, deși nu este indicat numele autorului, nu poate fi vorba decât de prelucrarea lui V. Aron. [...]

Ca și celelalte scrieri ale lui Aron, traducerile și prelucrările lui din Ovidiu au izvorât din dorința lui de a contribui la progresul cultural și literar al poporului român. Toată știința lui din domeniul limbii latine, fructul lecturilor stăruitoare din scriitorii vechi, și-a făcut-o accesibilă înțelegerii celor mulți, transpunând opere literare în versuri populare și simplificându-le pe înțelesul poporului. Numeroasele ediții în care au apărut cele două prelucrări ale lui din Ovidiu sunt o dovadă indiscutabilă că ele au avut acces și o garanție că același succes l-ar fi avut și în traducerile rămase în manuscris. De aceea, noi trebuie să le judecăm prin prisma vremii când el le-a scris și să le privim cu ochii cititorilor cărora se adresa autorul lor. Căci, în definitiv, V. Aron este un fiu, un produs al timpului său, iar opera lui poartă pecetea epocii în care a fost scrisă. Dacă, din punct de vedere literar și poetic, ele nu se ridică peste nivelul celorlalte scrieri originale ale lui Aron, să nu trecem cu vederea peste faptul esențial că el a

prelucrat direct de la izvorul latin, fără să recurgă la transpuneri intermediare moderne, cum a făcut contemporanul său mai tânăr Barac. Pentru cultura lui temeinică și pentru că a lucrat direct de la izvor, Aron ar trebui să aibă, în fresca literaturii noastre, un loc mai aproape de Budai-Deleanu decât de Barac. Ceva mai mult, prin faptul că a prelucrat teme clasice culte de mare circulație în toate literaturile, transformându-le în teme de literatură populară, Aron ocupă cu vrednicie un loc în galeria multiseculară a celor ce s-au ocupat cu aceste teme; poate s-ar înșira mai curând printre figurile de trubaduri și eclesiastici medievali.

(*Vasile Aron și Ovidiu*, în „*Studii literare*”,
II, 1943, p. 26–29; 31; 34; 63–64; 65–66)

1944

ION SÂN-GIORGIU

Pentru a vedea seriozitatea, conștiinciozitatea și pregătirea pe care le dovedește Budai-Deleanu în alcătuirea dicționarului său, am crezut că e bine să dau publicității cele două prefețe ale sale.

Trebuie să remarcăm la prefața germană nu numai o limbă și un stil, care dovedesc că Budai cunoștea și scria la perfecție limba germană, dar și o înțelegere deplină a dificultăților care stăteau în calea unei opere atât de noi pentru acea vreme, cum era un lexicon româno-german și germano-român.

De altfel, în prefața scrisă în limba germană, Budai se arată de o rară scrupulozitate științifică și recunoaște fără înconjur că țelul ce și l-a propus îi cere o muncă îndârjită și neîntreruptă într-un domeniu în care nu avea predecesori.

Prefața germană are o dezvoltare redusă, ea nu e lipsită totuși de interes, scoțând îndeosebi în relief modestia lui Budai și conștiința lui încă întreprinde o operă în calea căreia se găseau încă foarte multe piedici „fiindcă nimeni înaintea lui nu o străbătuse încă”. De asemenea, Budai remarcă faptul că, părăsind țara, nu mai avea la îndemână toate mijloacele de cercetare, adâncire și strângere a materialului lexical și că deci dicționarul său întâmpina de la început greutăți pe care cu cea mai mare bunăvoință nu le-ar fi putut învinge. Singurătatea și izolarea de țară în care a fost pus să lucreze au contribuit desigur ca încheierea acestui dicționar să întârzie atât. La aceasta s-a mai adăugat apoi și lipsa unor colaboratori care să-l ajute să copieze materialul imens al manuscrisului inițial. Budai își mărturisește astfel cu toată modestia conștiința nimicniciei sale, recunoscând că pentru o operă ca aceasta nu ajunge o singură persoană, chiar dacă ar munci toată viața ei. Ceea ce este îndeosebi interesant în această prefață germană e afirmarea lui Budai că *dicționarul său va cuprinde o limbă care e vorbită de la Tisa până la Nipru*, precum și constatarea ce o face că limba românească posedă două dialecte mai accentuat deosebite: cel dacic și cel tracic. Budai nu folosește dialectul tracic pentru dicționarul său, fiindcă n-a avut prilejul să-l cunoască pe teren. În ce privește dialectul dacic, pe care-l știe într-o serie de subdialecte, el îl cunoaște mai mult din cărți bisericești și manuscrise. Latinistul și puristul Budai nu se sfiește nici față de cititorul străin să-și arate uimirea că în cărțile bisericești au pătruns multe slavonisme și că prin aceste cărți slavonismele au pătruns și în popor. Budai a fost de aceea silit să ție seama de slavonisme, dar el și-a dat totuși osteneala ca cercetând cărțile vechi să descopere cuvintele străvechi și curate „daco-valahe”, pe care apoi le-a introdus în dicționarul său.

Asupra acestor probleme de istorie și filologie Budai revine mai pe larg în prefața românească a dicționarului. Prefața germană, care e de altfel scrisă într-o germană foarte matură și lipsită de orice stângăcie stilistică, dovedește că Budai stăpânea în chip desăvârșit limba lui Goethe, ceea ce se vede și din cuprinsul dicționarului, care se remarcă printr-o mare varietate a vocabularului german. În prefața românească, Budai se întinde pe 33 de file (pagini) spre a-și mărturisi gândurile sale cu privire la dicționarul său, la care a muncit, după cum mărturisește, treizeci și cinci de ani. Ceea ce l-a mânat pe Budai la această operă n-a fost de la început un scop practic, „ci unul ideal și anume acela de a alcătui un lexicon pe care numai neamul nostru să-l aibă”. Încă din adolescență, Budai a început să strângă cuvintele, lucru pe care l-a urmat și mai târziu în timpul dregătoriei sale, „când vremea care fusese și care era hotărâtă pentru odihna mea era dăruită lexiconului”.

Nu e nicio mirare că Budai se vaită „de mahnicioasa nespornicie a lucrului, care nimenea nu poate să-l priceapă, numai cel ce este osândit a face lexiconul”; fiindcă Budai nu lupta numai cu greutatea firești oricărui început de acest fel, dar și cu lipsa cărților românești care i-ar fi înlesnit adunarea materialului lexical. El este însă conștient de misiunea ce o va îndeplini și că „neamul viitor” îi va fi recunoscător pentru fapta împlinită. Budai insistă de asemenea și asupra trebuințelor bănești, pe care el numai cu greu le poate întâmpina, amintind cu tristețe că „atâția boieri, arhieriei, arhimandriți, egumeni și alții pe care cu tot felul de prisos îmbogățește neamul românesc să fie pus la mijloc din nemăsuratele venituri numa câte un galben, era nu numai tiparul plătit, dară și lucrătorul îndestul dăruit”.

Prefața românească a lui Budai-Deleanu înfățișează pentru noi un deosebit interes prin aceea că Budai nu

apare atât ca un autentic reprezentant al școlii latiniste, cât mai curând ca un român neaoș care se mândrește mai mult cu descendența dacică a poporului românesc decât cu cea romană. Este adevărat că Budai confundă pe Daci cu Sloveni și că deci cunoștințele sale privitoare la strămoșii noștri sunt confuze. Dar dacă se ridică împotriva neologismelor care au pătruns în dialectul moldovenesc – turcisme, slavonisme și grecisme – și cele din dialectul ardelenesc, unde elementele maghiare și germane ocupă un loc de frunte, el nu se dă deloc în lături să primească în lexiconul său neologisme apusene mai noi. Principiul după care se conduce Budai în alcătuirea dicționarului său este cel utilitarist. De aceea, înlocuind pe cât poate cuvintele rusești și sârbești, el se dezvinovățește că nu a introdus în lexicon mai multe cuvinte străine. Budai a avut însă și un scop pedagogic și patriotic, căci mărturisește că „a vrut să deștepte pe patrioții săi și să le arate cum ei au început a lăsa cuvintele sale strămoșești și a lua în locul lor altele cu mult mai nehnice”. Budai-Deleanu este cu totul conștient de misiunea sa istorică în alcătuirea dicționarului său româno-german, care trebuie să fie deci punctul de plecare al unui mare dicționar „pentru toate limbile europene de seamă (franceză, italiană) precum și latina și elineasca”. Budai renunță la desăvârșirea acestui lexicon „în cinci părți și 10 tomuri” pentru motive de ordin practic, căci își dă seama că nu va putea aduna mijloacele bănești trebuitoare tiparului. Planul său se restrânge deci și el cuprinde două părți și patru tomuri. Partea întâi cuprinde în tomul întâi „*Dictionarium Romanico–Germanicum*”; partea a doua se va compune din tomul tredin „*Dictionarium Romanico–Latinum*” și din tomul patru din „*Dictionarium Latino–Romanicum*”. Din aceste două părți, Budai-Deleanu n-a realizat decât partea întâi, cuprinzând dicționarul româno-german și cel

german-român. Budai ne lămurește de ce s-a apucat întâi și a adus la bun sfârșit dicționarul româno-german și cel germano-român. Mai întâi, fiindcă „o mare parte a neamului (românesc) se află sub stăpânirea înaltei împărății a Austriei, unde limba nemțească este dominatoare”; apoi fiindcă „neamul nemțesc este dintre toate altele cel mai aproape de neamul nostru și cultura lui au ajuns la acel grad, cât și franțozii și italienii tălmăcesc cărțile nemților pe limba sa”. La aceasta se mai adaugă și puțința pe care o vor avea românii ca, datorită unui astfel de lexicon, să poată folosi cărțile germane. Astfel, Budai-Deleanu socotește că misiunea sa principală este să devină unul dintre cei dintâi intermediari între cultura germană și tânăra cultură românească. Lexiconul său avea să fie piatra de temelie a acestei cunoașteri și înțelegeri reciproce româno-germane. Așa cum este alcătuit tomul I, care cuprinde lexiconul româno-german – cel germano-român nu se afla printre manuscrisele găsite de mine la Academia Română decât parțial schițat într-o primă ciornă, în ms. 2421–2425 –, ne arată rolul pe care acest dicționar l-ar fi avut la vremea lui dacă el ar fi fost tipărit. Budai-Deleanu nu a avut norocul să-și vadă visul cu ochii și opera sa capitală, căreia i-a închinat treizeci și cinci de ani din viață, a rămas doar un simplu manuscris, pe care l-a îngălbenit și prăfuit vremea și pe care noi l-am făcut după mai bine de un veac obiectul acestei incomplete cercetări.

(Lexiconul românesc-nemțesc al lui Ion Budai-Deleanu, în „Revista Fundațiilor Regale”, XI, nr. 2, 1 februarie 1944, p. 394–397)

1944

NICOLAE ALBU

S-a transmis de-a lungul deceniilor falsa părere că Gheorghe Șincai a trăit într-o perfectă frăție cu Petru Maior. Faptele însă nu confirmă această presupunere. Deși colegi la Roma și orientați spre aceleași direcții de trudă istorică, ei nu s-au înțeles niciodată. Aceasta se poate deduce și din deprecierea strădaniilor unuia față de ale celuilalt. Șincai nu-l amintește nicăieri pe Petru Maior, iar acesta îi aplică același tratament. E și explicabil întrucâtva. Petru Maior, ca om, a avut o ținută ireproșabilă, iar ca scriitor și istoric era maiestuos, precis și îndrăzneț. Gheorghe Șincai, cu o mobilitate sufletească foarte accentuată, având o atitudine imposibil de urmărit, iar ca scriitor lăsându-se de multe ori sedus de frumusețea frazei decât de cea a adevărului, a trebuit să facă o serie de concesiuni umilitoare vieții. (Cazul cu episcopul Bob).

În schimb, între Șincai și Samuil Micu, da, a existat o strânsă prietenie, care avea la bază respectul primului asupra muncii celui de al doilea. Gh. Șincai, enumerând titlul lucrărilor lui Micu, se exprimă astfel: „Iaca acestea sunt *monumentele minții unui om greco-catolic!* Zică acum calomnii că călugării și alți bărbați de ritul grec și națiunea noastră sunt ruzi (rudimentari), neînvățați, leneși, nepricepători și neapți pentru cultivarea artelor bune și a științelor”. Dar nu se găsește nicăieri un cuvânt, o apreciere, în tot scrisul lui Șincai, despre Petru Maior. Cu toate acestea, mulți vor să vadă în protopopul Reghinului și al Gurghiului, unite sub o singură cărmă, un harnic colaborator al lui Șincai pe tărâmul învățământului: ca organizator, îndrumător și organ de control al școlilor din protopopiatul său. Aceasta o deduc cercetătorii dintr-o scrisoare apărută în *Răspuns la*

cârtirea cea de la Halle, pe care unii o cred a fi chiar a lui Petru Maior, ceea ce n-ar fi cu neputință.

Scrisoarea spune că „a aflat pe marginile acelea oameni de obște grăind mai numai cu numele creștini, nimica nu știau, tocmai puțin ale creștinătății. El întâi a început a-i învăța acelea. *Prin toate satele a rânduie și a întehit feciorii și fetele mici și mari să meargă la diacul bisericii a învăța lucrurile cele creștinești, și părinților le-a poruncit ca să facă pe fiii săi (lor) cele ce au învățat să le procetească acasă în toate zilele, seara și dimineața în auzul tuturor celor din casă. Cu această mijlocire învățară și părinții de la fiii săi auzind adeseori, altmintrelea nu era cu puțință a dumeri pe bătrâni ca să învețe. Mergea Petru Maior prin sate unde, adunând pruncii, făcea examen pe cei ce știau, îi lăuda, pre ceilalți îi dojenea pârintește și rânduia mijlocirea să învețe. Vara umbla pe câmpuri prin păduri unde știa că sunt adunați pruncii a paște vitele, și văzându-i îi striga la dânsul, carii, cunoscându-l, îndată alergau toți acolo, și el îi întreba de cele ce au învățat și de nou îi mai învăța și-i lumina având osebită dulceață de a băilui cu pruncii pentru care tuturor era iubit. Atâta a fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățatură, cât pruncii uitaseră jucăriile lor, și când se întâlneau la uliță tot de învățatură grăiau și se întrebau unul pe altul, fetele cele mari încă adunate la șezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii despre învățatura lucrurilor celor sfinte povesteau și se întrebau.*

Atâta a fost întru întâi prostia oamenilor în treaba învățaturii acesteia, încât, ca când ar fi venit nevoie mare pe sat, așa și până la Domnii locuitorilor ajunseră cu plângerile asupra protopopului ca să-i scutească de învățatură. Iară după aceea, văzând nu numai pe fii, ci prin dânșii și pre sine învățați în cele trebuincioase, i-au iertat de păcate lui Petru Maior și prinților lui ce l-au făcut”.

Oricât ne-ar fi de drag Petru Maior și opera lui, trebuie să vedem în aceste rânduri lucruri (afirmații) puțin exagerate.

Să nu se uite că aici, pe Valea Mureșului de sus, acțiunea lui Sofronie, și mai înainte, a lui Ion Piuaru („Popa Tunsu”), pentru reîntoarcerea la ortodoxie a satelor care au îmbrățișat unirea, a fost destul de puternică. Însuși Sofronie a stat cinci luni prin aceste părți. La plecare și-a lăsat ca demn urmaș, propagator antiunionist, pe aprigul preot-protopop Popovici al Idicelului. Oamenii nu puteau fi atât de înapoiați, cum ni-i prezintă în scrisoare, și din alt punct de vedere: regiunea a avut o mulțime de mănăstiri: Solovăstru, Jabenita (care păstrează și azi numirea unei poieni, „Poiana Mănăstirii”), Cașva, Hodac, Ibănești, amândouă Chiherurile, Michaza (franciscană), Râpa de sus și de jos, Deda, Toplița, Milașul Mare, Sânmărtinul, Monorul etc., care, pe lângă grijile sufletului credincioșilor, serveau și ca școli, urmărind, de regulă, același scop moral-religios.

Apoi, Petru Maior venise la Reghin-sat în 19 iunie 1784, când deja funcționa școala „normală” din acest oraș, fiind una din cele 12 înființate prin ordinul lui Iosif al II-lea. În ea învățau feciori holtei, băieți de preoți și de dieci de pe cele două văi și Câmpia până la Mociu. (Nu mai vorbim de vestita școală de pe lângă mănăstirea Monorului, aproape de Reghin). Iar din 1826, când se transformă în școală normală capitală, mulți dintre preoți și dascăli (dieci) mergeau la Blaj numai pentru examen, pentru a fi confirmați în funcțiuni. La un pas de Reghin, în Rușii-Munți, era școala trivială grănicerească încă din 1773, comuna numărându-se între cele 44 de sate care formau regimentul II românesc de graniță cu centrul la Năsăud.

La fel, o altă școală bună funcționa la venirea lui, în Reghin-sat, sau, cum i s-a spus și în anii din urmă,

Reghinul-maghiar, deși jumătate e românesc, probabil spre a se deosebi de celălalt săsesc.

Dar nu acele „maleabile” adevăruri afirmate în amintita scrisoare am vrut să le dovedim, ci altceva: că Maior a plecat independent de Șincai la „organizarea” învățământului sătesc și că acțiunea directă a lui Maior era mult inferioară celei a lui Gheorghe Șincai.

Aceste observații nu scad cu nimic din meritele lui Maior pentru regiunea și orașul în care avea să-l cunoască pe „ușuraticul Sulzer”. Căci, dacă nu era Maior, trebuia să treacă multă vreme până ar fi ajuns românii din Reghin să-și facă biserică. Grație eforturilor lui s-au pus temeliele actualei biserici unite protopopești din acest orașel. Ce-i drept, edificarea ei nu mai e un merit al lui Maior, ci al câtorva familii bogate, dintre care s-a impus gestul comerciantului macedonean, Gh. Marinovici, de obârșie din Mega de lângă Târnava bulgară. Antonelli narează (*Breviarul istoric al școalelor din Blaj*, Blaj, 1877, p. 17) cum a cumpărat Petru Maior terenul pentru biserică de la un sas scăpătat și cum românilor nu se admitea să aibă locuri în oraș, Maior prinzând de veste că Magistratul orașului voia să iasă ziua următoare cu o comisie pentru a le confisca locul și, pentru a nu-i da afară, în aceeași dimineață, în zori, îmbrăcat în ornatele sfinte, slujea în fața poporului Sf. Liturghie la un altar improvizat. Venind sașii și văzând isprava lui Petru Maior, nu le-au mai luat pământul, căci le fu rușine. Însă începură cu Maior un lung proces. Dar istoricul nostru, pentru a scăpa de șicanele lor, mai ales că nu fu sprijinit de șeful său, episcopul Bob, părăsi Reghinul (1809), îndreptându-se spre Buda.

Natural, asta o spune Antonelli. Se poate crede mai repede că Maior a plecat spre vechea capitală a Ungariei atras de posibilitățile de lucru și tipărire a operei la care ostenea de ani de zile.

(*Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina”, 1944, p. 300–304)

1945

D. POPOVICI

În ideile lor, lucrările lui Micu aduc zestrea ideologică comună a secolului al XVIII-lea. Nota profană dintr-însele determină pe scriitor să treacă sub tăcere numele său. De altfel, în legătură cu una dintre acestea el însuși face afirmația că ea a fost „numai întru acest chip așezată pre limba românească”. La baza lor se găsește o lucrare ce s-a bucurat de o mare autoritate în școlile austriece din secolul al XVIII-lea, *Elementele de filozofie* ale lui Friederic Christian Baumeister, care apar în 1747 și au numeroase ediții. Una dintre acestea este tipărită la Cluj în 1771, în tipografia Colegiului reformat, și este intitulată *Elementa philosophiae recentioris usibus juventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplisque ex veterum Romanorum monumentis illustrata*. Tratatul lui Baumeister cuprinde *Logica, Metafizica, Dreptul natural, Etica și Politica*. Micu a transpus în românește partea cea mai mare dintr-însul, dar transpunerea a fost făcută cu anumite infidelități. Ele nu rezultă, cum s-ar putea crede fiind vorba de un călugăr, din necesitatea de a atenua îndrăznelile laice ale originalului, ci sunt determinate de trebuința de a da o expresie clară textului românesc, trebuință care a impus anumite definiții inexistente în textul original.

Dar dacă izvorul direct este Baumeister, izvorul ultim nu este el. Baumeister, rector al gimnaziului din Goerlitz și profesor de filozofie, a alcătuit mai multe tratate de filozofie pentru uzul școlilor. Notăm dintre acestea *Institutiones philosophiae rationalis methodo Wolffii conscriptae*, care apare în 1736 și are o nouă ediție peste doi ani. Titlul însuși arăta că filozofia, ale cărei instituții le expunea autorul, era o filozofie raționalistă și că expunerea era făcută după metoda lui Wolff. Indicația ultimă ne îndrumă astfel către filozoful „Luminilor” germane, Christian Wolff, care, după părerea discipolului său, era nici mai mult nici mai puțin decât principele filozofilor timpului nostru, „princeps philosophorum nostrae aetatis”, și care în textul lui Micu este de asemenea „Volfie filozoful cel mare”. Wolff, unul dintre luptătorii cei mai stăruitori pentru realizarea unui stil filozofic clar, concepe filozofia ca „știința tuturor lucrurilor, a lumii și a rațiunii posibilităților”. El organizează cunoștințele în trei ordine: *cunoștințe istorice*, *cunoștința faptelor și a lucrurilor*, *cunoștințe filozofice*, *cunoștința cauzelor*, *cunoștințe matematice*, acelea care se referă la cantități. Pentru el filozofia se împarte, în același fel, în *filozofie teoretică* și *filozofie practică* și fiecare din ele cunoaște aceleași subîmpărțiri pe care le-am întâlnit mai sus. Faptul acesta răpește atât lui Micu, cât și lui Baumeister orice umbră de originalitate. El ne arată însă în același timp că activitatea Școlii Ardelene, care izbește în primul rând prin cuirasa ei de istorie și de filologie, se alimenta, în straturi mai adânci, din fluidul gândirii filosofice a Europei din acea vreme. Raționalismul din Aufklärung își are astfel rostul său în explicarea revoluției desăvârșite în literatura română a timpului.

Legat de aceeași mișcare de idei ne apare Micu și în alte opere ale sale. În 1784 el publicase la Blaj

Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți, o carte de cuvântări funebre la prima vedere, dar a cărei prefață ne arată că scriitorul era preocupat și de alte idei. El mărturisește că scrisese acele cuvântări ca să lumineze pe cei lipsiți de învățătură, „ca și cei proști să învețe și să se folosească, că acesta e scopul și cugetul meu”. Se deduce de aici că scriitorul își atribuia o misiune de luminător, de „Aufklärer”. Sub raza acestor preocupări își capătă adevăratul sens anumite traduceri făcute de Micu; el ne dă într-adevăr în traducere românească *Viața și pildele lui Esop*, vestita colecție de fabule a antichității. Fabula era chemată să instruiască și exemplele din vecini veneau la rândul lor să sublinieze latura moralizatoare a genului: la sârbi, Dositeiu Obradovici se îndruma pe aceeași cale pentru luminarea neamului său. Și, pornind de la aceeași concepție, că literatura are o funcție de luminare, scriitorul român dă și traducerea romanului *Bélisaire* a lui Marmontel. Este cea dintâi traducere a acestui roman în limba română și ea interesează nu numai pentru scopul moralizator pe care îl urmărește traducătorul, ci și pentru cronologia raporturilor literare între Franța și România. Ca să putem înțelege toată importanța ce se cade să i-o acordăm din punctul ăsta de vedere, trebuie să ținem seama de faptul că ea este făcută în 1782, că este făcută de un călugăr unit din Transilvania și că acest călugăr nu privea cu ochi buni slăbiciunea boierilor români de peste Carpați de a da o educație preponderent franceză copiilor lor.

Faptele acestea sunt indicate să explice caracterul militant al literaturii desfășurate de scriitorii Renașterii ardelenе.

Literatura aceasta are un caracter preponderent militant; într-o lume frământată de idei noi și năzuind către o nouă constituție, ei au afirmat drepturile poporului lor și au căutat să le argumenteze. Epoca se prevala încă

de anumite prescripții moștenite din antichitate, acelea care asigurau menținerea și înflorirea privilegiilor sociale de clasă. Dreptul celui care a ocupat mai întâi, indiferent de felul cum a ocupat, era argumentul cel mai puternic invocat de privilegiații Ardealului. Problema trebuia astfel pusă pe teren istoric și filologic, pentru că numai în felul acesta se putea arăta că, și în baza acestui principiu, prioritatea revenea tot românilor. Obiectivele pe care trebuia să le atingă așadar activitatea lor erau impuse cu necesitate de mentalitatea epocii și de condițiile istorice în care ei se aflau: romanitatea poporului român, latinitatea limbii române și continuitatea populației romane în Dacia devin în felul acesta ideile care orientează întreaga lor gândire. Ideile datau de vreme îndelungată, ele fuseseră puse în circulație de unii scriitori italieni și constituiau un fond comun al umanismului român.

În Transilvania românească pătrund însă ceva mai târziu. Manifestările lui Gherontie Cotorea datează din 1746 și ele constituie adevăratul punct de plecare. În urma acestora vom nota *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia* a lui Petru Bod, care începuse să adune materialul pentru studiul său înainte de 1750. La acestea se adaugă două lucrări anonime: cea dintâi, intitulată *Reflexiones circa origines Valachorum*, datează dinaintea de 1766, iar cea de-a doua, intitulată *De ortu, progressu, conversione Valachorum*, a fost scrisă pe vremea episcopului Grigorie Maior. [...]

Lucrarea de căpetenie a lui Petru Maior este *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. A fost tipărită la Buda în 1812 și, în afară de textul referitor la începutul istoriei poporului român, aducea și două dizertații: una despre începutul limbii române, iar a doua închinată vechii literaturi române. Cartea a fost tipărită la Buda în 1834, sub îngrijirea lui Iordache Mălinescu. Acesta

alătură textului anterior și *Dialog pentru începutul limbei române între nepot și unchi*, care apăruse ca introducere la *Lexiconul* din 1825, precum și cele trei lucrări polemice cu Kopitar, traduse în românește de Damaschin Bojincă. Opera a fost editată a treia oară de societatea „Petru Maior” a studenților români de la Budapesta, la Budapesta și Gherla, în 1883. Ultima ediție revine la forma din 1812.

În primele sale rânduri, *Cuvântul-înainte* indică obiectul urmărit și precizează tonul întregii lucrări: „Zburdarea așa de nedumerită în mulți ani din cei străini scriitori este de a vomă cu condeiul asupra românilor, strănepoților, romanilor celor vechi, orice le șoptește lor duhul acela, carele mai mult îi întărâta pe varvari, ca pe romani sau ca pe domnii lor să-i urască, sau lor, ca prea viteajilor biruitori a toată lumea să le pismuiască; cât și când fără de nicio dovadă iscodesc ceva, sau și minciuni apriate spun asupra românilor, încă socotesc că lumea toată e datoare să creadă nălucirilor lor, ba de o bucată de vreme, precum măgariu pre măgariu scarpină, așa unii de la alții împrumutând defăimările, fără de nicio cercare al adevărului, de iznov le dau la stampă; și cu cât români mai adânc tac, nimica răspunzând nedreptilor *defăimători*, *cu atâta ei mai vârtos se împulpă pre români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori*”. Lucrarea avea să fie prin urmare un răspuns dat acelor scriitori străini, care în zburdarea lor nedumerită „vomău” cu condeiul asupra românilor, nepoții romanilor celor vechi. Fraza impune semnalarea unuia dintre procedeele cele mai frecvente ale lui Petru Maior. Ea duce cu sine anumite formule fixe, a căror prezență trădează preocuparea permanentă a scriitorului. Ori de câte ori el vorbește de români, noțiunea se completează automat arătându-ne că ei sunt strănepoții romanilor celor vechi; ori de câte ori vorbește de romanii aduși de Traian în Dacia, aceștia nu sunt romanii pur și

simplu, ci „romanii, adică nenumărate mulțime de romani”. Este, în această neobosită afirmare a aceleiași fapt, altceva decât o obsesie, este năzuința de a crea o stare de sentiment în rândurile românilor săi.

Fraza inițială precizează astfel pozițiile sentimentale ale scriitorului și atmosfera sub care acesta avea să înfățișeze pe compatrioții săi. Dacă el admite că adversarii lui pot iscodi din când în când și câte o idee, nu uită însă să o califice: aceasta nu poate fi decât „nălucă” sau „minciună apriată” și ea trebuie pusă în lumină. Urmărind scopul de a pune în lumină aceste „năluci”, cartea lui Petru Maior este o carte de viguroasă polemică, al cărei ton este indicat de comparația cu sevă populară: „precum măgariu pre măgariu scarpină”. Scriitorii străini, a căror deprindere o caracterizează așa de plastic Maior, erau în primul rând Sulzer, Eder și Engel. Cel dintâi, bine cunoscut de fostul paroh de la Reghin, era autorul tezei așa de dragă sașilor și maghiarilor din Transilvania că românii au venit în această provincie în secolul al XIII-lea. Același lucru îl susținea și Eder, cu această diferență că în expunerea lui agresivă argumentarea este înlocuită cu ceva ce aduce a injurie de rând. Nici Engel, autor al unei *Geschichte der Moldau und der Walachei*, nu împărtășea punctul de vedere al scriitorilor români din Transilvania, dar el nu împărtășește nici teza exclusivistă a celorlalți. După părerea lui, românii au venit în Transilvania în anul 813, așadar înaintea celorlalte națiuni conlocuitoare. Dar aceștia nu erau singurii. Sașii de la Brașov, sașii și ungurii de la Cluj sau de aiurea ridică din rândurile lor bravi combatanți ai sfintelor privilegii: problemă acută, care a fecundat multe capete și a înaripat multe fantezii. Între altele, pe aceea a lui Martin Bolla, care, cu discernământul lui istoric, a ajuns la concluzia că românii sunt de origine bulgărească.

Astfel de oameni și astfel de idei trebuia să combată Maior în opera sa. El distribuie argumentele și ironiile sale la adresa tuturor cu un spirit de dreptate superior, ceea ce este oarecum nedrept. Pentru că nici Eder, spirit primar și interesat, nici Sulzer, militar acrit de meseria lui și îndârjit de faptul că valahii nu se plecau convinși în fața filozofiei idolului său Darjes, nu puteau fi puși alături de Engel sub acest raport. Indiferent de concluziile la care ajunge, pentru a căror înțelegere trebuie să avem în vedere starea în care se afla atunci studiul izvoarelor referitoare la istoria românilor, opera acestuia tinde către o obiectivitate pe care n-o aflăm în scrierile celorlalți.

Fraza întâia a *Cuvântului introductiv* anunța o carte atât de revoluționară încât, dacă autorul ar fi fost cu mai puțin tact, ea nu s-ar fi putut publica. Dar Maior este un diplomat. Afirmând cu toată energia ideile asupra trecutului românilor, el găsește de cuviință să tragă o serie de concluzii valabile pentru timpurile prezente. Aceste concluzii sunt trase în fraza a doua, care respiră același suflu larg și se mișcă pe aceeași topică latinească. Ea subliniază abilitatea scriitorului, care se știa urmărit de ai săi, dar și de dușmanii acestora: „Cugetul meu este nu întreaga istorie a românilor a o țese, fără cele, ce mai vârtos se țin de începutul lor în Dachia, din vechii scriptori, pentru aceea a le însemna, că văzând românii din ce viță strălucită sunt prășiți, toți să se îndemne strămoșilor lor întru omenie și în buna cuviință a le urma, adecă către împăratul lor al Austriei să fie cu credință, către patria lor cu cucerie, către domnii locurilor cu ascultare, către tot deaproapele cu dragoste; și pre sine întru toate puterile sufletului cu nevoință să se deplinească; cât precum de la buna mama firea a împărțășit talant bun, așa toți să se facă cetățeni patriei folositori”.

Este limpede aşadar pentru care motiv ținea Petru Maior să facă pe români conștienți de originea lor romană: pentru că numai în felul acesta ei aveau să fie supuși devotați împăratului Austriei, să își iubească țara și să asculte de domnii locurilor. Dar pentru ca toate aceste lucruri să se poată îndeplini în mod desăvârșit, ei trebuiau să se „deplinească” să se perfecționeze. În fond, aceste note secundare în economia pasajului sunt adevărata concluzie a afirmațiilor grave din prima frază: este datoria lor, a urmașilor unui popor strălucit, să tindă spre perfecționare. Pentru că tot ce spune în legătură cu fidelitatea față de unul sau de altul sunt afirmații ce nu se grăbesc din seva internă a raționamentului, ci se lipesc de la exterior. El le subliniază însă cât mai puternic pentru ca la adăpostul lor să-și poată continua nestânjenit drumul. Cât de bine a fost calculat efectul a arătat-o desfășurarea ulterioară a faptelor: în clipa când episcopul Bob, în cinstea căruia Maior n-a sunat niciodată clopoței lui de sărbătoare, a cerut capul vinovatului, autoritatea lui de stat nu numai că nu s-a lăsat convinsă, dar chiar a luat apărarea operei incriminate. Toate acestea ne fac să vedem că opera lui Petru Maior nu poate fi just înțeleasă decât dacă lectura ei se face cu o anumită pregătire spirituală: sub frazele de complezență sau sub tămâia pe care o arde în cinstea unuia și altuia trebuie căutat adevăratul sens. Numai după înlăturarea acestor excrescențe parazitare ne dăm seama că ne găsim în prezența unei opere ce se întemeiază pe o logică foarte ascuțită. În arsenalul acestei logici Petru Maior se mișcă cu o siguranță care ne face adeseori să ne gândim la Titu Maiorescu.

În liniile sale mari, crezul lui Petru Maior reeditează pe acela al lui Șincai și Micu. Ceea ce el aduce însă în plus este argumentarea sau, mai exact, calitatea argumentării. În întregul ei, *Istoria pentru începutul*

românilor în Dacia cuprinde cincisprezece capitole, dintre care cele din urmă patru sunt închinare românilor transdanubieni.

(*La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945; reprodus după *Literatura română în epoca „luminilor”*, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 201–204, 230–233)

1948

D. PRODAN

Supplex Libellus Valachorum, cum a rămas numit în istorie memoriul de la 1791, este, fără discuție, cel mai important act politic al românilor din Transilvania în cursul secolului al XVIII-lea. La această importanță el s-a ridicat atât prin greutatea postulatelor lui, cât și prin amploarea fundamentării lor.

Supplex Libellus Valachorum este un act sintetic, formulând revendicări generale, în intențiile sale revendicările unui popor. El nu este opera unui singur cap, este produsul colectiv al mai multor personalități reprezentative, revendicându-și pe bună dreptate caracterul de act reprezentativ. El nu este o apariție spontană, rod al momentului, nici un act singuratic, fără ascendență; un timp îndelungat de pregătire îl precedă, o serie lungă de alte acte îi punctează genealogia. Nu este nici un act încheiat, menit doar momentului, el a rămas un program de luptă pentru generațiile următoare. Dat publicității încă în 1791, a fost încredințat și opiniei publice, a generat întinse polemici, prelungite în studiile istorice.

Supplex Libellus nu constituie deci nici un început și nici un sfârșit, el constituie doar un important moment într-o organică și istorică luptă politică. Principiile formulate în el, născându-se destul de timpuriu, în secolul al XVIII-lea, își prelungesc efectele până târziu, în secolul al XIX-lea. Rămâne îndreptarul politic pentru multă vreme: se revine asupra lui la 1834, 1837, 1842, îi simțim puterea în discursul lui Simion Bărnuțiu din catedra Blajului, în revoluția din 1848; i-o simțim și în dieta din 1863–1864. Memorandul, la un răstimp de o sută de ani, e moștenitorul lui în linie dreaptă. Geneza lui este însăși lupta pentru ridicare politică a românilor din Transilvania, el reprezintă sintetic această luptă.

Dar memoriul crește în importanță și prin momentul istoric în care s-a născut. El s-a născut într-un timp când gânduri mari de înnoire se înfruntau în întreaga Europă. Valurile înnoitoare ale luminismului răzbătuseră până în cele mai îndepărtate colțuri ale ei. Iar acum în Franța forțele noi sociale de doi ani spărgeau cu toată furia tiparele învechite ale lumii feudale, valurile revoluției dezlănțuite măturau din temelii vechile așezăminte, forțele revoluționare durau o orânduire nouă. Franța își revărsa spre Europa acum nu numai ideile de înnoire, ci și exemplul mobilizator al acțiunii necesare. Memoriul rămâne astfel nu numai un indicator al unei evoluții locale, el ne comunică și măsura în care această evoluție a fost antrenată în marile valuri de înnoire sau de prefacere a lumii europene.

Pe plan local, memoriul s-a produs la un an după moartea împăratului reformator Iosif al II-lea, și se adresează urmașului său, Leopold al II-lea. Sau determinând timpul politic: sistemul iosefin tocmai se prăbușise, împăratul Iosif în fața morții, dezamăgit în eforturile sale, însuși cuprins de teamă în fața revoluției dezlănțuite, își revocase reformele, și acum, la început de

regim nou, ne aflăm în plină fierbere politică, în febra refacerii constituționale a marelui imperiu, tulburat adânc de reformele sale. După atâta timp de experiență absolutistă, după această lungă întrerupere, și în Ungaria, și în Transilvania sunt convocate iarăși dietele. Sunt chemate puterile constituționale ale țării, Stările și Ordinele (*Status et Ordines*), să le refacă sau să le revizuiască așezămintele. Dar și să-și facă proba în fața marilor prefaceri.

Poporul român din Transilvania își formula deci revendicările într-un moment deosebit de important și sub raport extern, și sub raport intern. Toate forțele politice, toate popoarele țării se văd puse în situația de a-și putea formula revendicările, toate se simt stimulate de evenimente să acționeze. *Supplex Libellus* nu mai constituie astfel nici sub acest raport un fenomen singular: românii întreprindeau o acțiune pe care o întreprinseseră și alte popoare ale țării.

Actul politic românesc de la 1791 a fost judecat în felurite chipuri. Interpretările care i s-au dat sunt variate și adesea contradictorii. Divergențele vin fie din curentele politice sau ideologice în care a evoluat intelectualitatea românească, fie din concepțiile istorice care s-au perindat. Dar promovând un proces politic pe plan național, divergențele vin cu deosebire, firește, din taberele naționale de luptă.

Luate în ansamblul lor, judecățile oscilează între două extreme, de-a dreptul antipodice. La una *Supplex Libellus* e socotit un act puternic întemeiat, avansat, îndreptat cu fața spre viitor, revoluționar chiar, intrând în marele curent stârnit de Revoluția franceză. La cealaltă, dimpotrivă, e socotit doar un act naiv argumentat, înapoiat, îndreptat cu fața spre trecut, spre condamnatul regim feudal, un act care n-ar fi cu nimic mai presus de raționamentele întârziate ale claselor feudale stăpânitoare

împotriva cărora lupta. Sau recunoscându-i-se amândouă laturile, se pune cu preferință accentul când pe una, când pe alta. Același act e judecat deci când ca un act avansat, revoluționar la nivelul ideilor noi, când ca un act înapoiat, conservativ la nivelul mentalității lumii vechi.

Încercând aici să-i fixăm încă o dată poziția istorică, la nivelul cunoștințelor și concepției noastre istorice de azi, vom porni de la textul publicat de mai multe ori, de la documentația cunoscută și de la lucrările care s-au ocupat special de el. Dar vom încerca și întregirile posibile și, mai ales, o nouă încadrare, o nouă interpretare. Documentația cunoscută azi e destul de bogată, cercetările destul de întinse pentru a putea încerca un pas înainte. [...] Cel care deschide lupta politică națională a românilor din Transilvania, îi pune temelii solide programatice și-i trasează clar drumul pentru viitor este Inochentie Micu. [...]

Acțiunea lui începe încă dinainte de instalare, la Viena. Începută odată, ea continuă fără răgaz și tot mai amplă, închegându-se pe parcurs într-un complex program de luptă, menit să fie programul de luptă politică a poporului român din Transilvania. Lupta o pornește din cadrele bisericii, pe firul perspectivelor deschise de unire. Inochentie Micu însă o lărgeste curând la cadre naționale și îi trasează o țintă precisă, națională: națiunea română să nu mai fie numai „tolerată”, să fie reasezată între fiii patriei și numărată între Stări și, în consecință, recunoscută și ea ca națiune politică, egală în drepturi cu celelalte trei. Lupta pentru revendicările clerului decurgând din avantajele oferite de unire o îmbină astfel cu lupta pentru „națiunea” sa; cler și națiune în lupta lui devin inseparabile.

Petițiile lui, nu mai puține de opt încă înainte de instalare, încep cu revendicări în favoarea preoțimii. Dar originile nemulțumirilor le caută cu deosebire în

neexecutarea prevederilor din Diploma a doua leopoldină, cea trecută sub tăcere. De ce mai ales pe aceasta o invocă în sprijinul drepturilor preoțimii, când ele erau prevăzute și de alte diplome, recunoscute? Pentru că aceasta venea cu acel important adaos, nevalorificat până aici: numărarea între Stări nu numai a preoților, ci și a mirenilor și plebeilor care se vor uni. Ochiul lui Inochentie a văzut clar ceea ce înaintașii lui nu văzuseră: textul se oferea ca armă de valoare excepțională pentru lupta politică. El deschidea posibilitatea recunoașterii națiunii române în toată masa ei, așa cum era concepută și respinsă de națiunile politice și de legile țării.

Legând lupta de firul unirii, profitând de perspectivele oferite de ea, Inochentie trebuie să procedeze mai întâi la consolidarea unirii nesigure, zdruncinate, să-i dea o consistență, un aparat, o ierarhie. Trebuie să caute să-și convingă poporul răscolit de neîncredere că nu e vorba de vreo schimbare de rit, că nu e nicidecum vorba de părăsirea „legii românești”, de ruperea de marele tot al popoului românesc și al credinței răsăritene, ci mai mult de noi posibilități de ridicare.

În consecință, pornește cu energie la consolidarea episcopiei sale, caută să-i impună autoritatea asupra tuturor românilor, să-i cuprindă pe toți sub nume de uniți chiar și când sunt neuniți. Numai așa putea întemeia drepturi naționale pe drepturi acordate uniților. Luptă să doteze episcopia, să-i fixeze o reședință mai centrală. Reușește să schimbe domeniile Gherlei și Sâmbetei de Jos cu unul mai valoros, al Blajului. Mută episcopia de la Făgăraș la Blaj. Pune temeliele unei mănăstiri, a bisericii catedrale de aici. Își asociază în luptă înainte de toate clerul. Luptă pentru valorificarea drepturilor care i s-au promis sau acordat acestuia prin diplome, pentru scutirea lui de sarcini iobăgești, de dări, de dijme, pentru dotarea lui cu porțiuni canonică, cu dijmele sau quartele pe care

românii trebuiau să le dea pentru întreținerea preoțimii altor confesiuni, a confesiunilor recepte. E o luptă lungă și necurmată pentru ridicarea preoțimii române la egalitate cu preoțimea religiilor recepte. Rezultatele nu întârzie să se arate. Conscripția din 1733 reușește să arate numai 458 de preoți neuniți, în raport cu 2742 uniți.

În schimb, duce o luptă hotărâtă împotriva oricărei alterări a conținutului ortodox al bisericii sale, împotriva „latinizării”, adică a catolicizării. Nu numai pentru că poporul vedește repulsie față de catolicism, dar și pentru că acesta putea aduce cu sine – o vedea din nenumărate exemple ale trecutului și prezentului – înstrăinarea de poporul propriu, deznaționalizarea. Sinodul din 1742 cere să se intervină chiar la papa ca nimeni din uniți să nu poată trece la ritul latin. Luptă împotriva oricărei supunerii a bisericii și poporului său jurisdicției sau exploatării bisericii catolice. Luptă pe toate căile să înlăture tutela teologului iezuit. Instituția inoportună era nu numai umilitoare pentru episcop și biserică, dar teologul era instrument al latinizării. Era apoi străin de neam și de interesele lui, iar acum un impediment în lupta națională deschisă. Mai mult, diploma de donație a domeniului Blaj îi impunea episcopului și întreținerea lui din veniturile domeniului. Episcopul era obligat să întrețină deci un adversar ascuns pe proprie cheltuială. În apărarea bisericii sale, trebuie să dea lupta împotriva statusului catolic și iezuiților în genere.

Dar acestei lupte i se suprapune mereu de acum lupta națională. În toate petițiile, revendicările, e nelipsită națiunea. Chiar revendicările clerului sunt ale clerului și națiunii, se confundă cu revendicările ei. Revendicarea ridicării națiunii române atrage o serie întregă de revendicări componente. Națiunea română să fie și ea reprezentată în viața publică, pe toată scara ierarhică, în Guvern, în dietă, la Tabla regească, în comitate, districte,

scaune, comunități. În Guvern episcopul cere un loc de consilier pentru sine sau pentru alt reprezentant al națiunii sale. În dietă să fie prezenți alături de el și cei doi vicari, notarul clerului, teologul, să fie și reprezentanți laici. La Tabla regească să fie trei nobili asesori români. Nobili români să fie și căpitaniii supremi ai Țării Făgărașului și Chioarului, comitele suprem al comitatului Hunedoarei. Pentru dregătoriile care cer calitatea de nobil să se facă înnobillări noi la nevoie. Cere ca Blajul, noua sa reședință, să fie declarat oraș, cu drept de a fi reprezentat prin doi deputați în dietă. Români să fie și ei reprezentați peste tot unde se hotărăște asupra lor. „Să nu se hotărăscă nimic de noi fără de noi și în absența noastră” – e formula revendicărilor sale. Cere, în schimb, anularea legilor prejudicioase pentru clerul și poporul român, vizând mai ales pe cele din Aprobate și Compilate.

Dar Diploma a doua leopoldină pe care se întemeiau noile revendicări nu fusese recunoscută. Acum nici nu se mai putea dovedi că a fost publicată în dietă. În tot cazul, n-a fost reconfirmată. Ea este invocată adesea când trebuie impuse obligațiile ei, nu mai este recunoscută ca legală însă când se invocă beneficiile prevăzute de ea. Inochentie Micu trebuie să înceapă o luptă întregă pentru reconfirmarea ei. Ea să fie nu numai reconfirmată, dar să se și execute în toate punctele sale. O luptă stăruitoare până la obsesie. Încearcă toate mijloacele, toate stratagemele. De ea leagă și lupta împotriva teologului: diploma sau se execută în toate punctele sale, sau în niciunul. De reconfirmarea ei condiționează și alte multe obligații. O luptă nesfârșită și fără succes. Diploma transformată în armă de luptă politică devine indezirabilă, primejdioasă, originalul ei dispare! Inochentie în tot cazul nu-l mai poate descoperi, nu mai poate obține nici măcar o copie autenticată după textul diplomei – care altfel era

cunoscut, și la Cancelaria aulică se găsea – cu toate strădaniile sale.

Dar chiar dacă ar fi fost reconfirmată, diploma nu putea oferi suficient temeii pentru lupta întreprinsă. Beneficiile ei nu erau acordate întregului popor român, ci numai celui unit, și sub titlu religios, nu național. Punctul ei esențial, al treilea, număra între Stări individual pe cei care se vor uni, nu națiunea română ca atare.

(*Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, Editura Universității „Victor Babeș”, 1948; reprodus după ediția a II-a, refăcută, București, Editura Științifică, 1967, p. 9–12; 137–140)

1961

N. A. URSU

Cinstind memoria acestui corifeu al Școlii Ardelene, care domină cu personalitatea sa câteva decenii din istoria culturală a poporului nostru, la începutul secolului trecut, vom pune în lumină cu acest prilej un aspect necunoscut al activității sale multilaterale.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, au apărut, în tipografiile românești din Viena, Buda, Liov, Sibiu și Brașov, un mare număr de manuale școlare, colecții de legi și cărți de popularizare a științei, ale căror autori sau traducători în limba română nu sunt menționați pe foaia de titlu ori în cuprinsul scrierilor respective. Printre acestea se numără și următoarele: 1) *Învățătură pentru prăsierea pomilor, scrisă de Haintly Franțisc, domnul Răspacului și Neschingului, a mai multor învățate și iconomicești, soțietăți împreună soț*, Buda, 1812 (171 p.); 2) *Învățătură de a face sirup și zăhăr din mustul tulleilor de cucuruz*,

după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de D. Ioann Nep. Neuhold, Buda, 1812 (24 p.); 3) Disertație a lui Ioann Burgher M. D. despre zăhăr, carele din must de tului de cucuruz și de jugastru se face, Buda, 1813 (28 p.); 4) Învățătură despre agonișirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Rozier, Parmentier și Dussieux și întru acest chip scurtată de abbatul Ludovic Mitterpaher, Buda, 1813 (109 p.); 5) Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor, Buda, 1816 (130 p.). [...]

Studiind limba acestor cinci texte, în comparație cu limba operelor cunoscute ale lui Petru Maior, am ajuns la concluzia că ele sunt, fără îndoială, traduceri de-ale sale. Argumentele filologice pe care le vom cita mai jos susțin unele știri documentare în acest sens și confirmă ipoteza emisă de N. Iorga, dar neacceptată de alți istorici ai literaturii noastre, că traducătorul lor ar putea fi Petru Maior.

În *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1901, vorbind despre activitatea lui Petru Maior, N. Iorga face următoarea observație: „Poate tot de dânsul, sau prin îndemnul lui măcar, se tipăriră traduceri și prelucrări privitoare la viața țaranului și ocupațiile lui. Astfel, în 1806, *Povățuirea către economia de câmp*; în 1812, *Învățătura pentru prășirea pomilor*, tradusă după Haintl; în 1816, *Învățătura pentru ferirea și doftoria boalelor* [la vite]. Știm că astfel de publicații intrau în planurile lui Maior, când cerea locul din Buda” (p. 246). Dintre cele trei scrieri menționate de Iorga, prima este o prelucrare făcută de Șincai, cum au dovedit de multă vreme S. Pușcariu și Al. Borza. Restul sunt într-

adevăr traduceri de-ale lui Maior, după cum vom demonstra mai departe.

Ipoteza lui Iorga se bazează în primul rând pe faptul că în recomandarea pe care o face Samuil Vulcan lui Petru Maior, când direcția tipografiei din Buda îi cere să desemneze un om învățat pentru a ocupa postul de revizor al cărților românești, rămas vacant după moartea lui Samuil Micu, episcopul orădean consemnează – printre alte calități ale protopopului de la Reghin – și familiarizarea lui cu practicile și terminologia economiei rurale. Din mențiunea lui Samuil Vulcan rezultă însă că traducerea în limba română a unor cărți de economie rurală nu era o intenție a lui Petru Maior, înainte de a fi numit revizor, cum crede Iorga, ci o sarcină a tipografiei din Buda, pe care aceasta trebuia să o îndeplinească cu sprijinul revizorului cărților românești. Altfel nu avea sens ca alături de referințele asupra studiilor și asupra gradului de cunoaștere a limbii române și a unor limbi străine să se precizeze că este și un bun cunoscător al economiei rurale.

Ca și tipografia românească din Viena sau cea din Liov, tipografia din Buda era obligată, prin aplicarea unor prevederi de politică culturală a imperiului austriac, să tipărească manuale școlare și cărți de popularizare a științei pentru românii din Ardeal. În această situație, traducătorii unor asemenea cărți, mai ales când dețineau și înalta funcție de revizor al cărților românești, nu mai semnau traduceri făcute de ei, considerând probabil că se achită de o obligație de serviciu. Așa se explică, desigur, faptul că Gheorghe Șincăi nu semnează *Povățuirea către economia de câmp*, apărută la Buda în 1806, când el suplinea postul de revizor, după moartea lui Micu, și nici *Povățuirea către aritmetică*, apărută tot în 1806, a cărei limbă dovedește că este de asemenea o traducere a sa. Situația se prezintă la fel și în cazul lui

Maior. Deținând funcția de revizor al cărților românești, el n-a semnat traducerea cărților de economie rurală, pentru că făcea acest lucru și dintr-o obligație de serviciu. Se poate să fi existat și anumite instrucțiuni în acest sens, dat fiind faptul că aproape niciunul dintre manualele școlare și cărțile de popularizare a științei apărute atunci la Viena, Liov și Buda nu poartă semnătura traducătorului sau a autorului lor.

Înainte de a expune argumentele în baza cărora atribuim lui Maior traducerea scrierilor menționate, să stabilim din ce limbă au fost traduse. Pentru primele patru cărți, problema este mai simplă, deoarece în titlul scrierilor respective sunt pomenite numele autorilor: Francisc Heintl, I. Neuhold, I. Bürger și L. Mitterpacher, care pot constitui un indiciu că traducerea lor s-a făcut din limba germană. A cincea scriere, *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor...*, nu poartă numele autorului și nu specifică nici limba din care a fost tradusă. Următoarele referințe din cuprinsul cărții ne determină să presupunem că este o traducere din limba maghiară: „foarte adeseori cu nenorocita și precontagioasa boală de vite sau pustla cornutelor iubita noastră patrie Ungaria se devastă, adică se pustiește” (p. 23); „boala de vite în patria noastră Ungaria adeseori se escază” (p. 25). Dacă originalul ar fi fost un text german, nu se putea întâlni în el expresia „patria noastră Ungaria”. Pe de altă parte, traducătorul român nu putea folosi această expresie, pentru că patria lui era Ardealul. Numai un autor maghiar a putut să se refere la patria sa în acești termeni.

Trecând acum la prezentarea argumentelor filologice cu ajutorul cărora vom demonstra că traducerea celor cinci texte menționate s-a făcut de către Petru Maior, consemnăm mai întâi faptul că, sub toate raporturile, limba acestor scrieri este *identică* cu limba operelor semnate de Maior. Această identitate, care se poate cu

ușurință constata prin simpla lectură paralelă a câtorva pagini, nu s-ar putea dovedi aici decât prin reproducerea paginilor respective. Dar pentru că o asemenea operație prezintă unele dificultăți, vom cita în continuare câteva fapte lingvistice comune atât textelor în discuție, cât și scrierilor cunoscute ale lui Petru Maior. Menționăm că aproape toate exemplele pe care le vom cita sunt particularități ale limbii lui Maior.

Potrivit părerii sale că limba română trebuie îmbogățită și prin împrumuturi din dialectul macedoromân, Petru Maior folosește în scrierile lui un număr relativ mare de cuvinte macedoromâne. Unele dintre aceste cuvinte se întâlnesc și în traduceri de care ne ocupăm. De exemplu, *căștigă* „grijă” (FDB, 6,30), *copie* „mulțime, turmă” (FDB, 6); *demânda* „porunci” (MVV, 24; FDB, 29), *ermă* „pustie” (HPP, 127), *țară* „neam” (MVV, 23), *pleagă* „rană” (MVV, 37), *puștlă* „ciumă” (FDB, 23) și altele. *Învățătura pentru ferirea și doftoria boalelor*, în care se întâlnesc mai multe aromânisme decât în celelalte texte, cuprinde și unele comentarii privind împrumutul de termeni din dialectul macedoromân. În interesanta postfață pe care Maior o scrie la această traducere, el face – adresându-se cititorului – și următoarea precizare: „întru prefacerea acestei cărticică m-am întrăbuițat cu mai multe dialecte ale limbei românești, din care unele nu sunt cunoscute în patria ta”. Deși nu o spune în mod expres, Maior se referă aici la dialectul macedoromân. Următoarele note din cuprinsul cărții întăresc această afirmație: „Vitele toate laolaltă ce sunt supt câștigă adică grija păstorului, unii după plasa vitelor le dau desclintite numiri; așa, zic turma de oi, iară turma de boi nu zic. Noi toate le chemăm copia, după datina românilor celor peste Dunăre, care cuvânt în sine înseamnă mulțime” (p. 6); „Lângoare pre alocurea se numește numai un feli de boală rea, de carea

doarme omul dus și, ieșindu-și din fire, vorbește într-aierea. Ci fiindcă acest cuvânt în sine înseamnă orice plasă de boală la românii de preste Dunăre, și noi cărticica aceasta întru acel înțeles îl luăm, adică pentru orice beteșug; totuși uneori înseamnă cu el anume boala cea rea” (p. 12). [...]

Pe lângă textele discutate mai sus, în tipografia din Buda s-au tipărit în același timp încă două broșuri de economie rurală, al căror traducător în limba română este de asemenea necunoscut. Este vorba de textul intitulat *Învățătura lui Carol Filibert de Lastirie despre sădirea bumbacului*, Buda, 1810, și *Pentru facerea zaharului din mustureață de jugastru*, Buda, 1812. Aceste broșuri nu se găsesc în niciuna din bibliotecile mari din țara noastră. *Bibliografia românească veche*, tomul III, p. 22 și 61, le citează după *Catalogus librorum qui in Typographia Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae venales prostant...*, Buda, 1841.

Așa cum a stabilit cercetătorul maghiar Jean Kósa, broșura intitulată *Pentru facerea zaharului din mustureață de jugastru* este tradusă de Petru Maior, pe baza unui rezumat în limba latină făcut de Paul Kitaibel, profesor la universitatea din Pesta, după lucrarea mai mare a profesorului Christian Mikan de la Universitatea din Praga, intitulată *Über die Zuckererzeugung aus Ahornsafft*. După rezumatul în latinește al lui Paul Kitaibel s-au făcut în același timp traduceri și în limbile maghiară, slovacă și sârbă. Jean Kósa consideră traducerea românească drept cea mai interesantă, datorită personalității remarcabile a autorului ei. Faptul că Petru Maior, ca și traducătorii în celelalte limbi au prestat această muncă dintr-o însărcinare oficială și că a fost remunerat pentru ea, după cum arată Kósa pe baza unor date de arhivă, constituie motivul pentru care el n-a semnat traducerea respectivă.

Informațiile oferite de articolul lui Jean Kósa sunt un argument puternic în sprijinul afirmației noastre că și celelalte scrieri românești de economie rurală apărute la Buda, în timpul cât Maior a funcționat acolo ca revizor al cărților românești, sunt tot traduceri sale. Dacă am putea cerceta sub raport lingvistic textul discutat de Kósa, am ajunge desigur la aceleași rezultate la care am ajuns cercetând scrierile de care ne-am ocupat. Sub rezerva descoperirii unor date de arhivă sau a posibilității de a studia limba textului intitulat *Învățătura lui Carol Filibert de Lastirie despre sădirea bumbacului*, presupunem că și această traducere este făcută tot de Petru Maior.

(Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior, în „Limba română”, X, 1961, nr. 2, p. 135–138; 141–142)

1962

ROMUL MUNTEANU

Există, atât la S. Micu, P. Maior, Gh. Șincai, cât și la I. Budai-Deleanu, o solemnitate a profesiunilor de credință, prin care își exprimă dorința de a contribui la luminarea poporului. Există de asemenea o anumită gravitate a cuvântului, încărcat de sensuri profunde, care relevă tragismul existenței poporului român, ținut departe de binefacerile culturii din cauza asuprii naționale și sociale, tocmai în epoca în care gânditorii raționaliști duceau o acerbă luptă împotriva obscurantismului și ignoranței.

În aceste împrejurări, scrierea cărților, tipărirea și difuzarea lor, precum și formarea unui larg public cititor, capabil să le înțeleagă, constituiau pentru cărturarii transilvăneni o datorie de ordin național și moral. Ea străbate scrierile lor cu o imperioasă cerință adresată

prezentului și viitorului. Adepții Școlii Ardelene din acea vreme, precum și de mai târziu, au înțeles semnificația profundă a unei asemenea datorii, dictată nu numai de exigențele teoretice ale unui veac luminat, ci de însăși setea de cultură a poporului asupra. [...]

Preocuparea pentru culturalizarea poporului român capătă în Transilvania, Banat și Maramureș un caracter general. Ea nu este limitată la cercurile uniților, școlile din Blaj nefiind singurul focar de cultură, dimpotrivă, școlile din Brașov, Sibiu, Făgăraș, Timișoara au constituit, în anumite momente, când acțiunile de dezbinare religioasă și națională se înteteau, un mijloc mult mai sigur de a menține trează conștiința națională și elanul de luptă pentru libertate socială.

Platforma comună de idei a generației Școlii Ardelene este rezultatul unor astfel de năzuințe și ea nu poate fi căutată în argumente din sfera teologică. Accentuarea originii romane și latinitatea limbii, activitatea energică de difuzare a culturii și de înființare de noi școli constituie obiective de luptă care depășesc meschinele dispute teologice și se încadrează în zona marilor aspirații naționale și sociale, dictate de cerințele populației românești subjugate din Transilvania. În această ordine de idei, trebuie să amintim că una din afirmațiile principale ale Școlii Ardelene a fost, după cum se știe, și ideea „unității poporului român din cele trei țări românești”.

Dincolo de deosebirile confesionale dintre D. Țichindeal, Gh. Șincai, P. Maior, D. Eustatevici și R. Tempea, se ridică imperios și se definește astfel o anumită concepție istorică, filologică și culturală, relativ unitară.

Urmărirea modului în care cărturarii Școlii Ardelene au încercat să răspundă cerințelor social-politice din acea vreme ne va permite să scoatem în evidență procesul de

formare a unui spirit nou, care capătă contururi și obiective din ce în ce mai precise.

Acest spirit nou, care viza în primul rând un vast program de culturalizare, nu poate fi considerat ca un simplu produs al reformelor inițiate de sus în jos de către Maria Tereza sau Iosif al II-lea.

Dar așa cum reformele făcute de Petru I în Rusia în interesul moșierilor și al negustorilor au jucat un rol progresist în dezvoltarea forțelor de producție și a culturii naționale rusești, contribuind totodată la întărirea statului feudal centralizat, la fel și reformele întreprinse de „monarhii luminați” de la Viena, dictate bineînțeles de necesitatea apărării monarhiei de valul revoluționar care devenea tot mai amenințător, au creat și pentru românii transilvăneni unele condiții mai favorabile de a lupta pentru realizarea unor năzuințe culturale și politico-sociale proprii, care au depășit adeseori intențiile curții de la Viena.

Manifestările iluministe care încep să aibă loc în Transilvania la finele secolului al XVIII-lea nu sunt nici rezultatul unor idei de import din Apus, mijlocite de instituțiile de cultură din Viena, nici rezultatul „grefării spiritului maghiar pe vechea cultură latină”.

Așa după cum vom arăta mai târziu în mod detaliat, contactul cu principiile iluminismului, în general, a fost doar elementul catalizator, care a contribuit la generarea unei mișcări culturale locale cu aspecte proprii, izvorâte din înseși interesele specifice ale poporului român. [...]

Spre deosebire de alte culturi cu o bogată tradiție, iluminismul românesc din Transilvania n-a produs gânditori care să se remarce prin opere filosofice de o profundă originalitate. Pe cărturarii ardeleni i-a preocupat nu atât găsirea unor soluții dificile pentru diferite probleme filosofice abstracte, cât mai ales starea de înapoiere culturală și economică a poporului român.

Trăind în mijlocul unei populații în care elementul majoritar îl formau iobagii români analfabeți, cufundați în superstiții și misticism, era firesc ca reprezentanții Școlii Ardelene să facă din problema culturalizării maselor o cerință de prim ordin.

Dacă în țările occidentale unii iluminiști de seamă manifestau neîncredere în capacitatea oamenilor simpli de a înțelege fenomenele complexe ale culturii, în țările din sud-estul Europei, mai ales, unde înapoierea economică era mult mai pronunțată, interesul pentru ridicarea maselor a devenit de asemenea mult mai accentuat, iluminismul având în aceste țări în primul rând un caracter cultural.

Dorința de înlăturare a ignoranței poporului cu ajutorul școlilor și a culturii, în general, se manifestă în Transilvania destul de timpuriu și sub aspectul teoretic. Ea se întâlnește la început la unii intelectuali modești din diferite centre de cultură, luând mai târziu aspectul unei năzuințe generale, exprimate în cele mai variate împrejurări.

O astfel de manifestare încă izolată, dar deosebit de semnificativă prin rolul acordat culturii, o constituie predica din 1792, ținută de preotul Sava Popovici din Rășinari. Pornind de la exemplul dat de sasul Mihail Lebrecht, care folosea de asemenea cunoștințele istorice în scopuri educative, Sava Popovici merge pe un drum propriu. Originea și continuitatea românilor în Dacia nu constituie singurele probleme care îl preocupau, ca și pe ceilalți iluminiști moderați din sud-estul Europei care n-au tangențe cu ideile revoluționare. Sava Popovici găsește că problema cea mai gravă și cea mai urgentă care trebuia rezolvată este aceea a ridicării maselor din starea de înapoiere culturală în care se găseau.

Neacordând încătușării sociale atenția cuvenită, Sava Popovici atribuie culturii puteri excepționale, aproape

mistice, socotind-o ca pe un element decisiv, care ar putea înlătura toate relele care amenințau poporul nostru. [...]

Convins fiind că celelalte națiuni conlocuitoare din Transilvania au ajuns la „norocirea și cinstea către toți cei mai mari și înțelepți” numai cu ajutorul culturii, Sava Popovici dojenește cu neiertătoare asprime pe cei indiferenți față de binefacerile cărții.

Constituind una dintre primele manifestări iluministe din Transilvania (începutul îl făcuse doar episcopul Klein), predica lui Sava Popovici nu pune încă în discuție problemele sociale adânci care frământau pe iobagi, cu toate că avusese prilejul să le cunoască în toată realitatea lor tragică, în contactul său direct cu țăranii. Iluminismul său rămâne îngust, limitat la problemele strict culturale. [...]

Rolul cărturarilor Școlii Ardelene în organizarea școlilor și în realizarea procesului de învățământ a scos în evidență faptul că cei mai mulți dintre acești inimoși învățați erau dascăli și profesori în școlile din Transilvania, iar alții au avut directe contingente cu învățământul. Activitatea aceasta practică în domeniul învățământului nu se poate spune că a avut un caracter cu totul empiric. Practica directă în învățământ, lecturile pedagogice din lucrările vremii s-au dus încetul cu încetul la formularea unor principii despre educație. Bineînțeles că aceste principii nu s-au încheat într-un sistem pedagogic bine definit, nu au făcut obiectul unor studii speciale, traducerile lui Micu, de pildă, din domeniul filosofiei și eticii având un obiectiv mult mai larg. Reprezentanții Școlii Ardelene sunt în primul rând istorici și filologi. Dar cum momentul istoric respectiv făcea ca școala să fie mijlocul cel mai eficace de răspândire a culturii și în același timp cel mai necesar, contribuția lor în această direcție a fost însemnată.

Ideile despre educație ale reprezentanților Școlii Ardelene sunt înfățișate în mod ocazional în diferite prefețe, predici ținute țăranilor, fragmente din lucrările cu caracter filologic și în traduceri, de care nu putem face abstracție, deoarece alegerea unor opere pentru a fi traduse presupunea o anumită selecționare impusă de necesitățile vremii. Așa se explică de ce principiile despre educație ale cărturarilor Școlii Ardelene nu sunt expuse cu erudiția, adeseori obositoare și greoaie, din lucrările istorice sau lingvistice. Ele sunt prezentate cu o anumită simplitate pentru a fi cât mai accesibile maselor largi. Aceste idei despre educație nu vizau anumite grupuri sociale restrânse. Ele se adresau în general tineretului român din Transilvania, care nu se bucura decât în puține cazuri de avantajele unei vieți independente și libere. [...]

Este doar perioada în care, alături de pedagogii de profesie, filosofilii iluminiști intervin cu o autoritate deosebită în dezbaterile pedagogice.

Efervescența aceasta generală de idei scoate în relief faptul că educația nu mai poate avea drept țel formarea acelor „*honnêts gens*”, care erau un simplu ornament al societății. Educația va trebui de asemenea să aibă în vedere nu numai spiritul, ci și formarea unui corp viguros, a unor spirite nedeformate, forțele umane urmând să fie favorizate în dezvoltarea lor multilaterală.

(*Contribuția Școlii Ardelene la cultura-lizarea maselor*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1962, p. 5; 8–9; 53–55; 109–110)

1964

ADRIAN MARINO

Idealul „regenerării”, atât de specific ideologiei iluminismului românesc, înscrie problema „cultivării” limbii române drept un punct fundamental al programului său cultural. Răspândirea „luminilor” prin școală, literatură, presă și toate celelalte manifestări spirituale impunea o perfecționare imediată și sistematică a instrumentului lingvistic. În stadiul exprimării rudimentare, a vocabularului sărac, lipsit de nuanțe, limba română, chemată să traducă noi idei și conținuturi sufletești, nu mai putea rămâne în vechile sale forme. Progres cultural, fără limbă evoluată, îmbogățită, „cultivată”, era cu neputință. Este cauza fundamentală pentru care iluminismul românesc consacră problemei lingvistice o atenție specială, prin preocupări și eforturi considerabile, permanente, inițiind propriu-zis discuțiile sistematice despre limbă în cultura română.

Ceea ce caracterizează acest foarte viu interes pentru limbă este deci conținutul său eminent ideologic. Punctul de plecare nu este lingvistic, științific, ci patriotic și cultural și nici nu putea fi altul. Tendințele epocii iluministe sunt pe planul culturii în mod esențial programatice și între ideile de „regenerare”, „progres”, „luminare”, „cultură” și aceea de „limbă națională” exista o strânsă legătură. De foarte multe ori, noțiunile se confundă și devin sinonime, într-atât pasiunea animatorilor avea în mod permanent în vedere doar obiectul esențial: regenerarea societății și a culturii românești vechi, prin restructurarea sa pe noi baze de esență burgheză. Este și explicația pentru care problema limbii joacă acum un rol capital.

Pentru cărturarii epocii, „cultivarea” limbii devine o problemă-cheie, esențială, și afirmarea acestei idei este

unanimă. Pregătirea filologică a celor mai mulți dintre participanții la discuție este minimă, improvizată, adesea inexistentă. Cu toate acestea, aproape că nu există intelectual al epocii care să nu se pronunțe, oriunde are prilejul, în sprijinul acestui ideal. Cu toții nu apărau, în fond, decât un principiu, o teză, de cel mai larg interes general, față de care știința filologică propriu-zisă trecea pe plan cu totul secundar. De foarte multe ori, ea era chiar ignorată cu totul.

Aceste precizări sunt necesare pentru a situa și a înțelege exact modul cum iluminiștii români gândeau și puneau problema limbii și a „cultivării” ei. Ea nu poate fi bine înțeleasă decât în contextul ideologic al epocii, întrucât este, în primul rând, o problemă de ideologie. Preocuparea centrală în iluminismul românesc cu privire la limbă este aceea de „cultivare”, conținutul său fiind esențial de ordin ideologic. Integrate în atmosfera de idei a epocii, preocupările despre limbă câștigă în dimensiuni și perspectivă. Ele se largesc și mai mult prin raportare la teoriile și tendințele iluminismului european în materie lingvistică. Acest fapt dă o nouă fizionomie întregii probleme lingvistice la începuturile culturii române moderne.

În iluminismul românesc sentimentul național-patriotic joacă un rol fundamental, situație asemănătoare cu aceea din întreg iluminismul european, sub influența revoluției franceze. Acum se exaltă noțiunea de „patrie” și, implicit, ideea de limbă națională. În școli, „gramatica generală”, filosofică, gen secolul al XVIII-lea, tinde să fie înlocuită cu „gramatica franceză”. Și, în plină perioadă napoleoniană, se afirmă că „este sigur că limba face patria”. În 1791 apare chiar noțiunea de „grammairien patriote”. Schimbând ce este de schimbat, toți gramaticii români ai perioadei iluministe, și nu numai ai Școlii Ardelene, sunt tocmai astfel de „gramatici-patrioți”,

interesați, din motive înalt patriotice, în „cultivarea”, sub toate formele, a limbii și deci a „neamului românesc”.

Frecvența unor anumite definiții, invocarea permanentă a principiilor de „polire” și „cultivare” arată limpede sensul preocupărilor. Plecând de la principiul că „limba și nația cu același pas pășesc”, Paul Iorgovici își face un program filologic pe baze pur naționaliste-iluministe: „Eu din ardoarea pentru nația mea n-am păstrat osteneala pentru a aduce limba aceasta în stare mai bună”.

Punându-și „pururea înaintea ochilor minții înălțimea și mărirea limbii și a nației de unde am căzut”, Paul Iorgovici trage concluzia: „Dacă te atinge câțva lauda numelui românesc”, atunci trebuie să te preocupe „cu dedinsul... cultura limbii românești”. Acest principiu poate fi privit ca un adevărat *motto* al Școlii Ardelene în domeniul lingvisticii, verificabil la tot pasul.

Întreg efortul filologic al epocii (gramatici, dicționare, proiecte ortografice) are ca scop suprem „binele poporului român”. Toate contribuțiile care se aduc au o destinație politică precisă: trezirea conștiinței naționale, afirmarea drepturilor poporului român, ridicarea prestigiului său prin demonstrarea latinității noastre. La această acțiune participă nu numai „filologi”, ci și amatori, profesori, medici, întreaga intelectualitate ardeleană a epocii. Ștefan Crișan-Körösi începe un *Dicționar românesc-latinesc-unguresc*, animat de „zelul și înflăcărarea... pentru promovarea gloriei poporului român”. *Lexiconul de la Buda* este conceput la fel, „spre apărarea și polirea nației”. Avea largă circulație ideea de bază că „numai acolo încetează o nație, unde înceată limba care o unește”. Aceasta era și opinia medicului Vasile Popp. [...]

Înțelegem acum entuziasmul și unanimitatea cu care conceptul fundamental de „cultură” începe să fie asimilat și propagat în această perioadă și de ce prima aplicare a

acestui esențial principiu iluminist a trebuit să fie cu necesitate limba, în speță limba română. Dacă „nația” și „limba” sunt realități substanțial identice și dacă supremul imperativ al epocii este „lumina”, „cultura”, se înțelege că „nația” va participa la „cultură”, la opera de „cultivare” și „luminare”, în primul rând prin „cultivarea” limbii. Limba devine cel dintâi obiect în ordinea preocupărilor iluministe, supremul ideal al „regenerării” naționale, depășind ca prioritate și importanță toate celelalte aspirații culturale ale epocii derivate din același program (școală, literatură, studii istorice etc.). Fără o permanentă raportare la aceste orientări ideologice de bază, nu vom înțelege sensul profund al „febrei filologice” care se constată către 1840, consecutivă „creșterii sentimentului de naționalitate” în țările noastre. Așa se explică și faptul că problema „cultivării” limbii este reluată în expresii aproape stereotipe în zeci de articole, prefete, lucrări, documente oficiale etc. Ne aflăm în fața unui adevărat curent de idei, ai cărui partizani sunt toate categoriile de iluminiști pe care i-a produs această epocă de profunde transformări sociale și efervescență culturală.

Ca metodă pentru „procopsirea limbii românești”, cum se exprima în 1808 Vasile Aaron, iluminismul ardelean pare să dea prioritate acțiunilor colective, organizate, conduse sistematic. Încă din 1795, *Înștiințarea „Societății filosofești a neamului românesc în mare Principatul Ardealului”* își propunea să scoată o publicație „Vestiri filosofești și moralicești” în baza principiului „Prin poliirea stilului și deprinderea în învățături s-au înălțat firea a mai multor neamuri, până la cea înaltă stare a nemuririi”.

Întreprinderea nu reușește, dar inițiativa este reluată, apăsându-se și mai mult asupra aspectului lingvistic. În acest scop se inițiază o „Societate pentru cultivarea limbii

române”, rămasă în stare de proiect, concepută – poate – după modelul „Societății pentru cultivarea limbii maghiare”, legiferată de dieta din Cluj, în 1791. Manifestul societății românești, anterior anului 1808, este semnat C. D(iaconovici-Loga?), în calitate de „secretar” și se preocupă de găsirea celor mai bune metode de „cultivarea limbii materne”, program formulat într-un stil iluminist bine cunoscut: „Până când nu vor veni în ajutor și alte împrejurări, trebuie să începem cu mijlocul cel mai de frunte cu care putem face fericirea nației, și anume să începem cu cultivarea limbii române și prin ea cu lățirea tot mai mare a culturii, câștigându-ne astfel vază și merite”.

Este deci vorba, în mod esențial, de „cultivarea limbii materne” („Să fie cât se poate mai mare numărul acelor care vorbesc limba noastră”), metodă prin care se asigură „înălțarea nației” și totodată „răspândirea mai intensivă a științei”. Cu alte cuvinte, „cultura” limbii constituie mijlocul prin care se pot atinge simultan ambele obiective. În acest text fundamental, fuziunea între iluminism și patriotism prin intermediul limbii este exprimată cu o claritate desăvârșită.

De aici, o atitudine tipică pentru noua conștiință a epocii. Idealul „cultivării” limbii, raportat la starea de fapt a limbii române, ducea la o constatare tristă: limba noastră este săracă, nefixată, cu desăvârșire improprie noilor aspirații de cultură și creație. De aceea nu va exista iluminist român cu preocupări de limbă care să nu se izbească, să nu semnaleze și să nu recomande, cu toate puterile, înlăturarea acestui esențial obstacol. Poziția este absolut curentă la iluminiștii români și ea se amplifică până la o adevărată teorie a progresului limbii, în care intră și ideologie, dar și foarte multă afectivitate patriotică, precum se constată încă la Petru Maior: „Până acum în limba românească nu numai de lucruri de casă,

de lucruri de jos, de care grăia toate moașele au fost deprinși a vorbi și cu alții și cu sine”.

Petru Maior suferea, așadar, din pricina sărăciei vocabularului ca semn al inculturii, al lipsei de idei. Conceperea de vocabulare, lexicoane, dicționare, atât de tipică Școlii Ardelene, încât nu există iluminist ardelean care să nu elaboreze astfel de proiecte și în parte să le și realizeze, are tocmai scopul esențial al îmbogățirii limbii. Opera cea mai importantă a acestei tendințe, *Lexiconul de la Buda*, început în 1795 de Samuil Micu, completat și revizuit de V. Coloși, I. Corneli, Petru Maior, I. Theodorovici și A. Teodori, tipărit în 1825, răspundea în întregime acestui program. Limba nu mai reprezintă un scop în sine, ci un mijloc de cultivare a spiritului național. Dar pentru aceasta ea trebuia în prealabil „îmbogățită”, „polită”. [...]

Ca indicație de metodă în opera de „cultivare” a limbii, ideea de „normă” pare să fie folosită pentru întâia dată în acest înțeles de Gh. Șincai în „cuvântul-înainte” la *Catehismul cel mare* din 1783. Ea este inclusă și în spiritul lucrării *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, constituind de fapt un bun comun al întregii Școli Ardelene, al cărui sens stătea în însăși tendința de normare și de cultivare a limbii. Ca termen tehnic, noțiunea de „regulă” apare consolidată la gramaticii români de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Toți gramaticii ardeleni tind să aducă limba română „la regule gramaticești”, așa cum dorea și Budai-Deleanu în *Dascaul românesc pentru temeuriile gramaticii românești* (ms. 2427). A „direge limba”, după formula lui Z. Carcalechi, reprezintă o poziție tipică tuturor gramaticilor „filosofi” și „patrioți” ai epocii, care-și fac un ideal din „îndreptarea” limbii române pe bază de convingeri, raționamente, concluzii strict logice. [...]

Trecută în revistă în punctele sale esențiale, concepția despre „cultivarea” limbii, pe care iluminștii o pun și o rezolvă pentru întâia dată în cultura română, apare în cele din urmă destul de bine articulată. Ea include mai toate principiile fundamentale care fac posibilă gândirea și soluționarea sa, la momentul ideologic respectiv: ideea de patriotism și de „geniu” al limbii, structura sa eminentemente conceptuală și unitară, metoda pur rațională de cultivare, marele rol al ideii de progres în limbă, cu sublinierea aportului personalităților creatoare, legiferarea în baza „specificității” limbii. Originea ideologică a acestor principii este manifestă și ne aflăm în faza când filologii și gramaticii români sunt socotiți „filosofi”, întreaga operă de legiferare a limbii fiind privită – în cel mai autentic spirit iluminist – drept o „filosofie”.

„Domnilor filosofi ai românilor! – exclamă Bariț – când vă veți da sentință fixă pentru limba noastră?”.

Idealistă, de loc istorică, provocând apariția tuturor sistemelor lingvistice abstracte și artificiale care au circulat în cultura noastră în secolul al XIX-lea, concepția iluministă despre „cultivarea” limbii nu este mai puțin esențială pentru constituirea întregii teorii a „renașterii” culturii române. Ca atare, ea a jucat un considerabil rol progresist. Ideea „cultivării” limbii reprezintă punctul prim și esențial al programului cultural, iluminist, al epocii. Conducând în mod efectiv acțiunea de „cultivare” a limbii, începută stăruitor în această perioadă, ea orientează cea dintâi inițiativă importantă de „regenerare” pe care o întreprinde cultura română, în plin proces de restructurare pe noi baze ideologice, antifeudale. În sfârșit, ea deschide drum unei întregi critici a „barbariei” vechii limbi și ortografii române, capitol de proporții al spiritului critic iluminist în cultură. Dar această contribuție, la fel de importantă și de calitate progresistă

egală, cere, pentru a fi bine pusă în lumină, o cercetare specială.

(Ilumiștii români și problema „cultivării” limbii (I–II), în „Limba română”, XIII, 1964, nr. 5, p. 467–482; nr. 6, p. 571–586)

1964

AL. PIRU

Importantă îndeosebi pentru istoria gândirii social-politice române, personalitatea multilaterală a istoricului și filologului Samuil Micu nu poate lipsi nici din istoria literaturii, deși preocupările lui literare au fost de mai mică însemnătate.

Originar din Sad, regiunea Sibiu, Maniu Micu (Klein) era fiul unui protopop și nepotul episcopului Ioan Inochentie Micu, nobil, descendent, pretindea el, din familia principilor moldoveni Movilă. Mama, Ana, era fiica protopopului Maniu Neagoe din Broșteni. S-a născut în septembrie 1745 și a învățat mai întâi în satul natal, pe urmă la seminarul episcopului Petru Pavel Aaron din Blaj. La 16 ani, după îndemnul unchiului Ioan Inochentie, aflat atunci la Roma, sfătuit și de vlădica Aaron și de părintele Atanasie Rednic, se făcu călugăr la mănăstirea Sf. Troiță și, „fiindcă nici vin, nici vinars, nici bere, nicio băutură afară de apă nu beam, că nicidecum nu poci suferi, nici nu-mi place orice băutură bețivă, afară de apă, mi-au pus numele Samoil, fiindcă sfântul Samoil prorocul încă n-a băut băutură bețivă”.

Episcopul Aaron, obișnuit el însuși cu un regim extrem de dur (mânca o dată în zi și dormea numai patru ceasuri, încât ajunsese „slab și uscat ca toaca”), impuse și ucenicilor un trai sever, obligându-i ca „nicidecum cu unt, cu lapte, cu ouă și cu carne nimic niciodată să nu

mănânce, încă și vin și cină numai atunci să aibă, când în ceaslovul cel mare se pune dezlegare de vin”. Doi dintre colegii neofitului muriră, alți doi se anemiară, iar el se debilită în așa hal, „cât nici la școală nu era să mă mai dea, temându-se că voi muri, pentru adesele bolnăviri”.

La douăzeci de ani, Samuil Micu obținu unul din cele două locuri rezervate de Maria Tereza preoților greco-catolici la Colegiul Pazmanyán din Viena, internat al Universității, „în care șase ani au fost și au săvârșit filosofia și theologia”.

Numit la întoarcerea în țară (1772) profesor de matematici și etică la Blaj, Micu a însoțit pe episcopul Grigore Maior, urmașul lui Atanasie Rednic, la sinodul convocat de împărăteasă la Viena pentru a mai reduce numărul sărbătorilor și a asistat la sfîntirea lui Grigore Maior în prezența Mariei Tereza și a lui Iosif, revenind la Blaj abia în aprilie 1773. Vreme de șase ani a deținut aici în continuare funcția de profesor de filosofie și teologie dogmatică, predând după manualele lui Baumeister și Schanza, în spiritul „luminilor” germane.

La Colegiu Sf. Barbara din Viena era duhovnic în 1779, „ephemerius” în 1780 și „praefectus” (director de studii) în 1781–1782. De aici stăruia pentru numirea ca episcop de Făgăraș a lui Ignatie Darabant, punându-se rău cu concurentul acestuia, Ioan Bob, ales în ciuda faptului că obținuse numai 37 de voturi, aproape jumătate cât Darabant.

Întors la Blaj în 1783, Micu încercă să părăsească tagma monahală în 1784 și, neizbutind, ceru parohia din Sibiu, care i se refuză și ea. Fără nicio ocupație, călugărul va duce de acum încolo o viață de peregrinări și mari privațiuni, persecutat de meschinul și veninosul episcop Bob, deși nu i se putea găsi nicio vină reală. Rătăcind de la Sibiu la Blaj, de la Blaj la Bălgrad, de la Bălgrad la Oradea Mare, de aici iar la Blaj și înapoi la Sibiu, Micu

lucra cu o mare putere de muncă și o repeziciune uimitoare la traduceri de cărți religioase și laice, însăimântând prin proporțiile lor masive. În 1791 primea suma de 600 de florini pentru tălmăcirea *Bibliei*, gata într-o primă versiune încă din 1785, pe care nu a putut-o tipări fără un cuvânt de laudă la adresa vanitosului Bob. Trebuie de asemenea să înlocuiască prefața la traducerea *Teologiei moralicești*, de Venceslau Schanza, dedicată lui Ignatie Darabant, cu o precuvântare de măgulire a aceluiși Bob, „preluminatul și preasfințitul nostru arhipăstoriu”, și fiindcă închinase tălmăcirea *Istoriei bisericești* (5 vol.) a lui Claude Fleury, arhiepiscopului neunit de Karlowitz (Micu era în căutare de protectori), Bob ceru organelor guvernului la 19 septembrie 1795 exilarea clericului neascultător la Muncaci, sub motiv că ar fi trădat unirea intrând în legături cu sârbii, ar fi propovăduit schisma lui Fotie, ar fi umblat să se facă episcop al neuniților de la Sibiu, ar fi citit cărți oprite la Viena, ar fi refuzat să traducă *Ermeneutica Vechiului Testament* și ar fi predicat la Turda în fața unei adunări de credincioși ai bisericii rebele.

La 27 ianuarie 1798 i se fixă lui Micu domiciliu obligator la Blaj, dar, în același an, la 24 mai, acuzatul se dezvinovătea printr-un memoriu, arătând că toată activitatea sa fusese pusă în slujba întăririi nației, că n-avusese niciun amestec cu sârbii neuniți (producea în acest sens și un atestat eliberat de consistoriul clerului neunit) și că, spre a spulbera orice suspiciune, dorește să treacă la ritul bisericii latine (catolice).

Capitulul nu permise trecerea lui Micu la catolicism, dar puse capăt înscenării lui Bob la 21 august 1798. Consacrat după 1800 mai mult studiilor de istorie și lingvistică (lucra împreună cu învățații Halitzki și Virago la dicționarul latin-valah-german-maghiar), Micu fu numit, prin stăruințele episcopului Ignatie Darabant de la

Oradea Mare, în noiembrie 1804, cenzor al cărților românești la tipografia Universității din Buda, cu salariu de 500 de florini lunar. Voia să tipărească aici niște *Conții*, *Conciones* (cuvântări, predici), dar nu găsi destui subscriitori. În 1806 lansa Calendarul românesc cu un adaos de 40 de pagini conținând *Scurta cunoștință a istoriei românilor* și tot atunci prospectul *Dicționarului*. Câteva luni mai târziu, la 13 mai 1806, închidea ochii, în etate de 61 de ani, înainte de a-și fi văzut tipărite operele pentru care ostenise o viață.

Au rămas de la Micu un număr de peste 60 de cărți, 47 teologice, 5 istorice, 5 filosofice, 3 filologice și niciuna din cele 4 literare. Din toate numai 13 au văzut complet lumina tiparului în timpul vieții lui.

Dintre scrierile teologice numai două sunt originale, disertațiile în limba latină despre căsătorie și despre posturi la greco-catolici, restul fiind toate traduceri (de semnalat printre acestea *Rânduielele pentru pustnici* ale lui Vasile cel Mare, *Învățăturile* lui Dorotei, *Instructio poenitentis* a lui Paul Segnerus, *Catihisele* lui Chiril, *Cuvinte* ale lui Grigore Teologul, *Synodicon, sive Pandectae Canonum Apostolorum et conciliorum ab ecclesia graeca receptorum* a lui Beveridge, *De imitatione Christi* a lui Thomas a Kempis, *Învățăturile aschiticești* ale lui Efreem Sirul, Ioan Scărarul, Teodor Studitul și alții. *Omiliile* lui Ioan Zlataust, Andrei Criteanul, Ioan Damaschinul și alții). [...]

Opera lui Micu, importantă pentru evoluția gândirii social-politice românești, în parte și pentru literatură, este opera istorică. A redactat mai întâi sub inițialele D. T. prin 1775–1776 un opuscul în limba latină *De ortu, progresu, conversione Valachorum Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitibus eorum*, unde este citat *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, de Dimitrie Cantemir, manuscris cumpărat prin 1734–1735 de Ioan

Inochentie Micu din Viena și copiat între 1756–1757 de dascălul Constantin Dimitrievici din Blaj. Aici se afirmă pentru prima dată originea romană a românilor pe criteriul limbii, moravurilor, caracterului și firii lor (*lingua ipsa, mores, genius et ingenium*), se arată vechimea creștinismului la români, se amintește de existența familiilor nobile românești și se expune pe scurt unirea. [...]

Nu mai erudit decât Dimitrie Cantemir (Șerban Cioculescu posedă un exemplar din *Beschreibung der Moldau*, 1771, cu semnătura lui în latinește și românește), Nicolae Costin și Constantin Cantacuzino, pe care i-a folosit (s-a servit în plus de istorici ca Fridwalsky, Pejacsevich, Köleser, Emeric Tököly și alții), Samuil Micu este superior predecesorilor prin concepția sa istorică înrâurită de filosofia luminilor. [...]

Opera lui Petru Maior pedagogică, istorică și filologică, adaptată, tradusă și originală reprezintă sub raportul ideilor apogeul Școlii latiniste în ce a avut pozitiv acest curent, desigur fără a fi scutită de unele exagerări și erori. Crezul limpede al Școlii el l-a formulat și lupta cea mai acerbă prin scris pentru cauza românilor asupriți în Transilvania el a dus-o. Fiind în bună parte tipărite și difuzate în timpul vieții lui, scrierile sale au avut cel mai mare efect practic imediat, contribuind sensibil la emanciparea națională și socială a românilor din Transilvania, firește, pe singura cale admisă de învățații latiniști: calea pașnică a reformelor în cadrul iluminismului de tip iosefinist.

Din punct de vedere literar, opera lui Maior stă aproape în întregime sub semnul polemicii. Demonul polemic îl stăpânea pe autor încă din prima sa lucrare, *Procanon*, un tratat despre canoanele bisericești, adaptat în 1783 după opera gallicanului Justinus Febronius *De statu ecclesiae et legitima protestate Romani Pontificis*,

ad reuniendos, dissidentes in religione christianos compositus (1763), o compilație de autori și scrieri mai vechi, precum *De monarchia*, de Dante, *Defensor pacis*, de Marsilio de Padua și Ioan de Jandum, *De schismate*, de Francesco Zabarella, *De concordantia catholica*, de Nicolaus Causanus etc. Discutând despre împărățirea (imperiul) bisericii, primatul papal și supremația bisericii catolice, Maior adoptă un punct de vedere iluminist. Niciun document din scriptură sau tradiție nu arată că sf. Petru, al cărui urmaș se dă papa, a fost capul apostolilor, al bisericii sau al sinoadelor ecumenice. Darul „nesmântniciei” (infallibilității) îl are biserica, nu papa, căci „de ar fi papa nesmântnic la ce ne mai rumpem capetele cu atâtea învățături, la ce ne cheltuim bogățiile pentru cumpăratul cărților și cu primejdia vieții a ne slobozi pe mare, spre câștigarea științei, destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo prin o epistolie, prin o bulă, să-ți vie toată știința dogmaticescă”.

Puterea bisericii nu putea fi, după Maior, decât spirituală, cerească, preocupată de lucrurile veșnice, nu de cele vremelnice, pământești. Prototipul îl afla în biserica din epoca soboarelor ecumenice și a sfinților părinți, mai presus de catolicismul întemeiat pe statul lumesc papal, pe pretențiile de supremație universală și infailibilitate ale papei, într-un regim politic bisericesc ca acela inaugurat de împăratul Iosif al II-lea, ale cărui decrete Maior își propunea să le anexeze în traducere la *Procanon*. Cartea corespundea edictului de toleranță religioasă din 1781, singurul care s-a menținut după moartea împăratului; totuși, neimprimându-se la data când a fost întocmit, *Procanonul* nu mai putea spera lumina tiparului în 1790. Dar el rămânea un document, în spirit iosefinist, iluminist, al revoltei unui cleric român unit împotriva aroganței și brutalității clerului dominant catolic.

(*Literatura română premodernă*, București, Editura pentru Literatură, 1964; reprodus după *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 445–468)

1965

MIRCEA TOMUȘ

În toamna lui 1795, Șincai mai credea că ar putea fi urmăriți pe cale legală autorii nedreptăților și suferințelor îndurate cu un an în urmă. El se adresează în acest sens guvernului de la Cluj, la 10 octombrie, cerând un avocat din oficiu – *asistentiam fiscalis* – pentru a porni procesul împotriva episcopului Bob, a cumnatului său Iosif Pop Bényei și a fostului subprefect Alexandru Gyujtó. Aștepta, din partea guvernului, satisfacție. „Fiindcă niciun cuvânt nevinovat nu trebuie să sufere, este echitabil și just ca pentru captivitatea mea îndelungată, osânda și pagubele suferite, pe care am fost nevoit să le îndur – declara în scrisoarea înaintată – să mi se dea satisfacție de către aceia care mi le-au pricinuit direct sau indirect. Pentru ca să pot obține acest lucru, este nevoie de sentință judecătorească, eu însă într-o închisoare [detențiune – n.n.] atât de lungă, cu toate că și mai înainte eram sărac, atât de tare am sărăcit și atât sunt de zdrobit, încât nu pot să mă judec cu adversarii mei, doar la procese trebuie cheltuieli, și eu pe acestea nu le am, fiindcă abia-mi pot plăti datoriile făcute la închisoare.

Adversarii mei însă, a căror tabără o conduce D. Al. Gyujtó de Mărtineni, care s-a unit cu Iosif Bényei, și prin aceasta cu episcopul de Făgăraș, Ioan Bob, aceștia, în care rezidă, după cum s-a constatat public, vina acuzațiilor mele, sunt atât de puternici, încât nu îndrăznesc să-mi deschid gura împotriva lor.

De aceea rog on. guvern să binevoiască a lua în grațioasă considerare: 1, serviciile mele publice săvârșite cu credință; 2, sărăcia mea, și din aceste considerații a ordona să mi se dea asistență fiscală în contra d-lui Al. Gyujtó, Iosif Béneyei și Ilustritatea sa Ioan Bob, episcop.

Nu trebuie să se opună cererii mele faptul că s-ar părea că dl. Al. Gyujtó a lucrat împotriva mea din oficiu, căci nu se ținea de oficiul său ca la nu știu ce acuzare frivolă să se îngrijească ca îndată să fiu deținut, ci trebuia să mă citeze și să mă dețină în mod legal; cu atât mai puțin se ținea de oficiul său ca să mă palmuiască și să-mi scoată din gură dinții...”

Cauza a fost transpusă Curții de Apel (Tabla regească), care în acel an funcționa la Târgu Mureș. De aici au fost trimiși doi grefieri la Blaj pentru anchetă. Nu se știe însă dacă procesul a mai fost continuat. Este probabil să fi fost întrerupt, poate chiar de Șincai însuși, care era acum în situația de a vedea limpede că e foarte greu să i se dea dreptate.

În același an, 1795, survine moartea fratelui său mai mare, căpitanul din armata chesaro-crăiască. Ioan Șincai lăsa prin testament jumătate din avere fostului director, iar cealaltă jumătate celor doi orfani rămași de pe urma lui Pantelimon, pe care tot acesta îi întreținea. Actul aduce neînțelegere între frați, cu atât mai mult cu cât conturile averii părintești, administrate de însuși Gheorghe Șincai, nu erau deloc clare. După moartea părinților săi, în 1790, el arendase moșia din Șamșud unui anume Ioan Szatmári, pentru 500 de florini anual, pe o durată de cinci ani. Pe acesta îl dădu în 1796 fostul director în judecată, pretinzându-i parte din arendă, 300 de florini, apoi 19 florini și 64 de creițari pentru unele obiecte nerestituite, 100 de florini pentru că a ținut moșia o jumătate de an peste prevederile contractului și altele, în total suma de 432 de florini și 22 creițari. Szatmári însă

era dispus să-i achite doar 8 florini și 84 de creițari, spunând că a fost scos din arendă cu o jumătate de an înainte de termen de către Gheorghe Șincai. La proces se pare că autoritățile i-au dat dreptate arendașului. Frații însă cereau justificarea veniturilor moșiei din Șamșud. Șincai avea să încheie contul de gestiune abia în 1797, arătând că în timpul administrației sale moșia adusese un venit de 1987 de florini și 88 de creițari, dar reclamase cheltuieli mai mari: 2280 de florini și 31 de creițari.

Sperând într-o revanșă asupra dușmanilor săi, ținea în același timp să-și ocupe funcția pierdută. În insistența cu care reclamă, la toate autoritățile Transilvaniei, restabilirea sa trebuie să vedem nu numai marea lui dorință de a-și reface demnitatea și onoarea zdruncinată. El prețuia în cel mai înalt grad munca de director, activitatea pentru propășirea învățământului românesc în Transilvania. La acea dată, sensul vieții sale se confunda cu destinele școlii pe care o conduse timp de 12 ani. Pentru redobândirea funcției se adresează în primă instanță guvernului transilvan prin Lerchenfeld, directorul general al școlilor și fostul său protector. La 4 noiembrie 1795 însă, guvernul îi răspunde că nu i se poate restitui postul, întrucât procesul a dezvăluit fapte care i-au scăzut autoritatea morală cuvenită unui director.

Nemulțumit, el întreprinde în anul următor o lungă și costisitoare călătorie la Viena. Drumul spre capitala imperiului îl face prin Oradea, unde era episcop fostul său protector Darabant. Acesta îl ajută cu o sumă de bani, gest pe care Șincai n-avea să-l uite, consemnându-l în nota 18 a *Elegiei*.

La Viena adresează o petiție împăratului, reclamând funcția pierdută și satisfacție pentru închisoarea suferită. Francisc I transmite cererea cancelariei aulice transilvane. Urmează acum o cercetare penibilă, un schimb de adrese la nesfârșit între Viena, Cluj și Aiud, în timpul căruia

chiar funcționarii cancelariei aulice au fost exasperați de încetineala birocratică a autorităților din Transilvania.

De altfel, momentul politic nu era deloc favorabil reabilitării unuia care fusese numit iacobin. Se desfășurase cu un an înainte în capitala Imperiului răsunătorul proces al personalităților bănuite de simpatii sau intenții revoluționare, încheiat cu un epilog sângeros: șase decapitați, numeroși condamnați la închisoare pe termene foarte lungi. Aceste evenimente nu fuseseră uitate la Viena și puteau foarte ușor să determine o stare de spirit nefavorabilă lui Șincai.

(*Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, Editura pentru Literatură, 1965; reprodus după ediția a II-a, București, Editura Minerva, 1994, p. 84–87)

1966

LUCIAN BLAGA

În partea a doua a secolului al XVIII-lea, **tendința spre *Aufklärung*** a promovat pretutindeni scrierile de **luminare** a poporului. Acest climat luminist s-a întins și asupra Transilvaniei. Aici însă, și îndeosebi la românii din această țară, care nu aveau în urma lor decât un neînsemnat trecut literar, pasiunea publicistică n-a luat forme excesive ca aiurea. Aici suntem într-o zonă unde pasiunea cărții urma să fie încă trezită, aici tiparul avea încă ceva din seriozitatea gravă a începuturilor. [...]

Ca să ne dăm seama cât de mult se deosebea pasiunea cărții a unui Samoil Clain, sau Șincai, sau Maior, de simpla dragoste de bibliotecă a învățatului de mai târziu, e bine să evocăm și atmosfera de zbucium în care palpita acel mesianism al cărții. Viața acestor întâi mari învățați ardeleni, a oricăruia dintre ei, e din cele mai frământate.

Când la Blaj, când la Roma, când la Viena, când la Buda, când la Sibiu, ei își împart viața între profesiunea pe care o iubeau și prigoana pe care nu o evitau. Anotimpurile lor, oricum legate de o viață de provincie, sunt tot ce se poate închipui mai fără de tihnă patriarhală. Învățații Școlii Ardelene, ca și unii latiniști de mai târziu, erau siliți să cutreiere singuri, cu săptămânile, ținuturi și țări, cu desagii în spate, să treacă ape și munți, să-și aducă volumele, transcrise tot de ei, de la Viena, de la Buda, de la București. Altele trebuiau aduse pe măgari chiar de la Țarigrad. Ce-i mâna, ce-i întărea, ce-i întărâta? Credința în primul rând. Cărțile erau pentru ei cărămizi pentru zidirea lumii. Și ei se simțeau chemați să pună umărul la zidirea unei lumi în grai românesc. „Lumea” aceasta rămăsese în urmă undeva, în timp ce „lumea” altor popoare era în plin veac „prealuminat”. Cărțile, toate cărțile pământului, dacă ar fi fost cu putință, trebuiau scrise și tipărite. Dar nu numai scrise și tipărite. Tot atât de necesară era și formarea unui mediu sau a unei atmosfere prielnice cărții și învățaturii. Petru Maior, protopop la Reghin, manifestă o pasiune pedagogică vrednică de a fi pusă paralel cu cele mai ilustre exemple străine.

Așa ni se vorbește undeva despre el: „Mergea Petru Maior prin sate, unde, adunând pruncii, făceau examen, pre cei ce știau îi lăuda, pre ceilalți părintește îi dojenea și rânduia mijlociri ca să învețe. Vara umbla pe câmpuri, prin păduri, unde știa că sunt adunați pruncii a paște vitele, și văzându-i îi striga la dânsul, carii cunoscându-l, îndată alergau toți acolo, și el îi întreba de ceai ce au învățat și de nou îi mai învăța și lumina, având deosebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit. Atâta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățătură cât pruncii uitase jucăriile sale, ci când se

întâlneau la uliță, tot de învățătură grăia și se întreba unul pe altul”.

Evident, prin pasiunea cărții, prin interesul arătat filosofiei, prin pasiunea lor pedagogică și prin atâtea din ideile lor, învățații Școlii Ardelene țin pas cu epoca luminilor. Împrejurările sociale, condițiile istorice i-au silit însă, mai ales imediat după perioada iosefină, la compromisuri față de spiritul conservator al epocii restituțiilor. În acest timp surprindem la ei unele gânduri, gesturi, atitudini, prin care ei ni se arată ca victime ale unei mentalități ce-și are rădăcinile în sistemul feudal. Ei sunt contemporani nu numai cu iosefinismul, ci și cu o epocă în care domină tendințe conservatoare sau de întoarcere la orânduirii sociale, la forme de gând și de viață ce păruseră definitiv depășite. Obsesia privilegiilor nobiliare începuse la un moment dat, după moartea „imperatorului”, să facă adevărate ravagii printre „națiunile politice” ale Transilvaniei. Și iată-i pe învățații Școlii Ardelene, uneori, în anumite situații, urlând cu lupii. Spuneam că pentru răscoala țărănească, de accent pronunțat social, a lui Horia, ei n-au avut niciun cuvânt de înțelegere, dar suficiente cuvinte de condamnare. În orice caz, ei țineau să se desolidarizeze de o mișcare prin care cei mai împilați dintre frații lor căutau să-și facă singuri dreptate și a căror apărare, singura de altfel, o luau doar unii protagoniști de mai târziu ai „revoluției”, tocmai în Franța. Reamintim apoi că în actul politic al *Suplicei* nu se cere anularea privilegiilor feudale, ci doar drepturi „corespunzătoare” claselor și păturilor sociale ale tuturor națiunilor din Transilvania. Iobăgimea urma, în fond, să fie lăsată în împilarea ei. Simptomatic pentru atitudinea învățaților ardeleni față de ierarhia socială existentă este de altfel și următorul amănunt: pentru a-și sublinia într-un fel „drepturile”, în spirit feudal, un Samoil Clain nu uită niciodată că e Clain de Sad. Nu e lipsit de interes să

amintim că Samoil Clain a acceptat, fără nicio rezervă, ca autentic arborele genealogic al familiei sale, cu totul fantezist, pe care, din necesități de moment și potrivit unei psihologii a timpului, marele Inochentie Clain îl închipuise pentru sine, când susținea că se trage din familia princiară, din Basaraba, pe de o parte, și din familia Cantacuzino, ai cărei înaintași au domnit în Bizanț, pe de altă parte. Inochentie Clain căutase să obțină pe vremuri, și a și obținut, chiar o diplomă din partea unui principe Cantacuzino refugiat la Viena, diplomă prin care se recunosc „meritele” strămoșilor lui Inochentie pentru familia domnitoare a Cantacuzinilor. Șincai nu uită să arate că e Șincai de Șinca, și nici Petru Maior nu ezită a adăuga numelui său micul titlu de noblețe „de Diciosînmărtin”. Pentru a pune în lumină această stare de spirit mai cităm câteva rânduri scrise de Șincai în anul 1809. Rândurile descriu anume stări triste în Transilvania, dar ele sunt simptomatice și sub alt raport. „Românii... – scrie Șincai – după ce apucă la ceva... mai toți își uită de sine, își uită de sângele din care sunt prăsiți, și numai pre cei mișei înalță, pre aceia îi rădică din gunoi, iară pre cei vreadnici îi urgiesc, îi strică unde pot, ca ei singuri să se vadă a fi temeiurile neamului românesc, pre care îl sugrumă și-l împiedică de la sporirea înainte. Căci ce putem aștepta noi, românii, de la aceia cari nu sunt de viță, nici au învățătură, nici alte virtuți sau vrednicii...?” În capul lui Șincai s-a fixat așadar icoana unei ierarhii sociale, în fruntea căreia trebuie să stea neapărat „cei de viță”.

Reprezentanții Școlii Ardelene sunt, fără îndoială, pasionați cititori de filosofie, și anume nu de filosofie scolastică, cum poate s-ar crede, ci de filosofia epocii lor, a luminilor. Ei cultivă un oarecare raționalism, de aici lupta lor în anume limite împotriva superstițiilor. Șincai traduce un tratat de fizică, iar în altă lucrare de

considerabilă dimensiune, el combate credințele deșarte pe temeiurile fizicii moderne. Trăsăturile fundamentale ale lumii lor spirituale le dă totuși teologia creștină. Față de creștinismul instituțional, față de „biserica”, ei își permit însă o anume libertate luministă. Libertatea lor de gândire se manifestă îndeosebi în legătură cu probleme cum este aceea a primatului papal. Urmărind ideile reprezentanților de frunte ai Școlii Ardelene, și în primul rând operele filosofice făcute „pre românească” de Samoil Clain sau unele teorii ale lui Petru Maior, sau ideologia din creația poetică a lui Ion Budai-Deleanu, putem afirma că ei, în general, trebuie să fi fost foarte bine dotați sub raportul înclinărilor filosofice. În legătură cu unele probleme pe care Maior le-a abordat, și pe marginea unor teorii ale sale, îndeobște binecunoscute de marele public, vom avea prilejul să arătăm că acest învățat, care nu a lăsat lucrări de filosofie propriu-zisă, adâncea totuși în spirit filosofic problemele de specialitate ce-l pasionau și că avea o minte speculativă, ce s-ar fi simțit în largul ei îndeosebi în domeniul de orizonturi universale, al „filosofiei”.

Una dintre problemele căreia Școala Ardeleană și apoi latinistii i s-au închinat era desprinderea unui univers lingvistic românesc de pe un fundal de romanitate pură. Problema nu se punea pentru ei în termenii unei creșteri organice, cum se punea pentru un Ienăchiță Văcărescu, cel cu testamentul liric: „las vouă moștenire creșterea limbei românești...”. Pentru Școala Ardeleană și pentru latinisti, totul se punea ca o problemă speculativă. Înnoirea limbilor europene devenise în partea a doua a secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea obiectul unor preocupări destul de generale în Europa. Necesitatea înnoirii, căile și mijloacele efectuării ei nu se cereau însă pretutindeni la fel. Înnoirea se înfățișa ca o îmbogățire cu un material lingvistic plastic, senzitiv și

pitoresc, de exemplu în *Sturm und Drang*-ul german sau în romantismul de pretutindeni. O reformă puțintel de altă natură se cerea și pentru unele limbi prea sărace, în sensul unei amplificări structurale sau pentru a face posibile unele expresii inexistente, dar imperios solicitate de împrejurări. Așa era reforma lui Kazinczy, la maghiari. La Școala Ardeleană și la latiniști, problematica limbii se complică cu setea de întoarcere la un prototip de limbă, cu nostalgia „originalului”. Că la neogreci există ceva asemănător, e adevărat, dar exemplul grec se explică printr-o copleșitoare tradiție culturală. Dat fiind trecutul culturii grecești, cu cele două culminări, de proporții atât de impunătoare în istoria omenirii, în spiritul antic și în spiritul bizantin, ar fi fost de mirat dacă la greci nu s-ar fi făcut încercări de a apropia limba vie de prototip. La noi, încercarea Școlii Ardelene, și mai ales a celei latiniste nu răspundea însă unei atare tradiții. Goana susținută după forma primară, goană îmbinată cu nevoia de a îmbogăți limba, se lămurește la noi în alt chip decât la neogreci și are o certă notă de aventură. Conștiința romanității, cât privește limba, și a continuității noastre ca popor în Dacia o aveau deplină și cronicarii noștri mai vechi, precum Miron Costin și Dimitrie Cantemir. Romanitatea era însă pentru ei un fapt de care se lua act cu mândrie, și atât. Conștiința acestui fapt de temelie nu se complica, la Miron Costin și la Dimitrie Cantemir, cu o problematică speculativă, ca la Școala Ardeleană și latinistă. Stârnirea avalanșei îi revine călugărului, pe cât de umil în viață, pe atât de îndrăzneț în inițiativele sale intelectuale: Samoil Clain. Gheorghe Șincai o completează. Petru Maior se avântă în „speculații”. În fapt, însă, de-abia „latiniștii” procedează la latinizarea limbii române. [...]

Gândirea acestor intelectuali și scriitori este un produs particular al condițiilor locale, în care poporul român din Transilvania a căutat să-și ducă la îndeplinire și izbândă

aspirațiile în cursul secolului al XVIII-lea. O condiție esențială pentru a înțelege sensul aspirațiilor de atunci ale poporului român din Transilvania este considerarea stării particulare a populației române în coordonatele vieții transilvane, adică în raport cu „națiunile politice”. Starea românilor era aceea a unor „tolerați”, susținuți în oprimare de „națiunile politice”. Acestei oprinări, ce a luat diferite forme, variind după clasele și păturile asupra cărora se exercita, i s-a suprapus încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și oprimarea din partea stăpânirii habsburgice. „Națiunile politice”, constituite în „uniune” încă din secolul al XV-lea, erau alcătuirii de sens feudal, întemeiate pe privilegii și imunități de clasă (nobilimea maghiară), pe privilegii de colectivitate (sașii) sau pe drepturi și libertăți după pături și grupuri componente (secuii). Efectele acestui regim feudal, ai cărui beneficiari erau „națiunile politice” și stăpânirea austriacă, le îndura iobăgimea, iobăgimea care se nimerea să fie în majoritate masivă românească.

La începutul secolului al XVIII-lea, poporul român din Transilvania se găsește din punct de vedere social într-o stare mult mai puțin diferențiată decât populația de alte naționalități (maghiarii, secuii, sașii). Marea majoritate a poporului român din Transilvania era alcătuită din jeleri și iobagi. Nobilimea română, puțină la număr (și pe deasupra pe cale de a se maghiariza), și păturile mijlocii, ce se găsesc într-o fază de înjghebare, nu au drepturi politice. Prin legile, în vigoare atunci în marele principat al Transilvaniei, românilor le era interzisă ocuparea oricăror slujbe în stat; religia lor „ortodoxă” era suficient pretext pentru aceasta. Puterea economică era în proporție absolut covârșitoare, iar puterea politică în chip total – la dispoziția „națiunilor politice”.

După trecerea principatului sub dominația habsburgică, absolutismul imperial austriac a căutat să-și

consolideze stăpânirea, încercând să atragă de partea sa poporul român, care în schimbul unor ameliorări, ce i se promiteau cât privește situația sa, urma să se „unească” cu biserica catolică. Atare promisiuni nu se puteau însă realiza decât prin înfrânarea și ciuntirea privilegiilor și drepturilor, de care se bucurau „națiunile politice” (nobilimea maghiară, anumite pături și grupuri secuiești, și „universitatea” sau totalitatea săsească). Poporul român acceptă, în parte, unirea cu biserica Romei. Din acest moment, factorii care determină, în chip mijlocit sau nemijlocit, desfășurarea gândirii românești în Transilvania vor forma împreună o constelație din ce în ce mai amplă și mai complexă, cu cât înaintăm în veac. Secolul al XVIII-lea este pentru românii din Transilvania un secol de „trezire” pe diverse planuri de viață. În lupta cu „națiunile politice”, care nu voiau să cedeze nimic din privilegiile și drepturile lor feudale, ce le îngăduiau să se dea la o subjugare, practic prin nimic limitată, a iobăgimii, poporul român din Transilvania prinde tot mai mult conștiință atât de interesele sale „naționale” și „sociale”, cât și de interesele sale „culturale”. Fazele și aspectele acestei „treziri” sunt, după cum s-a văzut în acest stadiu, multe și variate și solicită cea mai mare atenție din partea cercetătorilor. Sub raport ideologic, procesul de „trezire” își găsește în secolul al XVIII-lea culminația în opera scriitorilor din Școala Ardeleană. În ideologia reprezentanților mai de frunte ai Școlii Ardelene am descoperit, la fiecare pas îmbinate – în dozaj ce diferă de la scriitor la scriitor –, puternice elemente de gândire, de orientare „luministă”, dar și unele aspecte de gândire teologică. Elementele „luministe” apar în opera scriitorilor din Școala Ardeleană deosebit de spectaculos, îndeosebi în epoca iosefină, pentru ca mai apoi, în epoca restituțiilor, să se mai estompeze uneori, continuând totuși a se afirma. Că gândirea reprezentanților de seamă ai

Școlii Ardelene se încheagă și se articulează, în multe direcții și pe felurite planuri, într-un sens „luminist” nu e de mirare, dacă luăm în considerare circumstanța că în tot cursul secolului al XVIII-lea un fel de „burghezie” se înfiripă și la românii din Transilvania, ținându-se pe urmele păturilor mijlocii, de „bürgeri”, mai avansate, ale „națiunilor politice”. Fără de ridicarea progresivă a acestei pături mijlocii, ale căror interese își caută o ideologie corespunzătoare, elementele „luministe” nu și-ar fi făcut loc în ideologia Școlii Ardelene. E vorba, în Transilvania, firește, despre o „burghezie” în devenire, care, fiind prea slabă încă pentru a deveni pivotul procesului istoric, se străduiește să se integreze, în chip cât mai avantajos pentru ea, în orânduirea feudală, atât imperială, cât și nobiliară. Această împrejurare explică de ce „luminismul” nu pătrunde în Transilvania decât sub forma variatelor compromisuri, la care luminismul austriac se acomodează în raport cu teologia.

În istoria Transilvaniei, gândirea Școlii Ardelene are vădite accente de modernitate, aceasta mai ales dacă facem o comparație cu gândirea unor ideologi, cu ochii întorși spre trecut, ai „națiunilor politice”. În această ordine de idei, se poate susține că și „erorile”, „exagerările” și „exaltările” Școlii Ardelene au jucat un rol pozitiv, întrucât ele au contribuit la conturarea și afirmarea unei conștiințe naționale de sens modern față de ideologia conservatoare și de sens feudal a „națiunilor politice”.

(Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea, București, Editura Științifică, 1966, p. 128–133; 226–228)

1966

ION GHETIÈ

Stabilirea culturii lingvistice a lui Budai-Deleanu este o operație dificilă, în fața căreia se ridică o serie de obstacole. Dacă lăsăm la o parte informația săracă pe care o avem despre viața și activitatea scriitorului, capabilă să stânjenească investigațiile în oricare domeniu, o primă dificultate o prezintă puținele indicații existente în opera sa lingvistică privitoare la lucrările puse la contribuție în cursul cercetării. În această privință, exegetul operei sale istorice întâmpină mult mai multe greutăți. La sfârșitul studiului consacrat operei istorice a lui Budai-Deleanu, Alexandru Ciorănescu găsea necesar să examineze cultura istorică a scriitorului, prin însumarea autorilor pe care i-a pus la contribuție și a sectoarelor în care și-a exercitat cercetarea. Operația, extrem de importantă, se făcea cu destulă ușurință, în primul rând datorită indicațiilor abundente pe care le conțineau operele studiate. După aspectul expunerii și mai ales după aparatul critic folosit, scrierile istorice ale lui Budai-Deleanu se prezintă drept lucrări de erudiție. Faptul surprinde, dacă avem în vedere mărturisirea autorului, care nu se considera istoric și declara că intenția lui era vulgarizarea, și nu exegeza savantă. Dimpotrivă, în activitatea sa filologică, Budai-Deleanu a arborat adeseori superioritatea omului de știință, dar a păstrat cu toate acestea de-a lungul expunerii tonul unui dascăl care se adresează ucenicilor săi, lipsit de solemnitate și fără armătura critică a erudiției.

Nu mai puțin anevoioasă este concentrarea datelor privitoare la inițierea sa în limbile clasice sau moderne. Informațiile în acest sens sunt puține, fapt care obligă cercetarea să se fondeze nu o dată pe ipoteze. Operația rămâne totuși deosebit de importantă și de la ea trebuie să

pornim pentru a stabili sectoarele de unde Budai-Deleanu își procura informațiile.

Față de atâtea mijloace nesigure de recoltare a datelor, singurul auxiliar precis de care am beneficiat a fost catalogul cărților aflate în posesia lui Budai-Deleanu la moartea sa. E adevărat că și repertoriul acesta de titluri este incomplet, întrucât nu menționează o serie de lucrări pe care scriitorul le-a cunoscut îndeaproape și le-a avut, după toate probabilitățile, în posesia sa. Neajunsul acesta nu scade însă prea mult din utilitatea acestei liste de cărți, fără de care precizarea orizonturilor sale lingvistice și explicarea unor afirmații din opera sa n-ar putea fi făcută decât prin puținele date oferite de scrierile sale și, adesea indirect, prin ipoteze.

Am arătat mai sus că aspectul general al lucrărilor lingvistice ale lui Budai-Deleanu este cel al unor expuneri lipsite de pretenții, cu toate că, nu o dată, autorul adoptă poza mentorului erudit. Afirmația privește numai tonul comunicării și aparatul critic utilizat și nu poate fi pusă în legătură cu cunoștințele scriitorului fără riscul de a fi, uneori, contrazisă în întregime. Într-adevăr, dacă parcurgem manuscrisele lingvistice ale lui Budai-Deleanu, întâlnim locuri unde erudiția sa se manifestă în forme atât de impresionante, încât suntem solicitați aproape involuntar să verificăm atent cea dintâi impresie. Așa este, bunăoară, descrierea pe care o face sunetelor limbii române, când, spre a înlesni străinilor o pronunțare corectă, face apel la nu mai puțin de zece limbi (germană, latină, franceză, italiană, greacă, poloneză, cehă, engleză, maghiară și rusă). Un alt moment în care erudiția autorului ne reține atenția este atunci când el face examenul etimologic al vocabularului limbii române. Pentru a stabili unele apropieri între o serie de cuvinte românești și străine, Budai-Deleanu apelează la următoarele limbi: latina, greaca, germana, maghiara, poloneza,

rusa, italiana, albaneza, franceza și spaniola. Cunoașterea satisfăcătoare a tuturor acestor limbi e destul de greu de imaginat. O soluție pentru cunoașterea realității ar fi examinarea atentă a termenilor străini citați. Proba nu poate fi însă evidentă în toate cazurile, întrucât o transcriere conștiincioasă dintr-un dicționar poate crea iluzia stăpânirii unui număr oricât de mare de limbi. Deși unele infidelități transpar pe alocuri, ele nu sunt însă peremptorii în cazul scriitorului nostru, a cărui rigoare în prelucrarea informației este prezentă de-a lungul întregii opere. O examinare sumară a formației sale intelectuale, precum și a mediilor în care s-a dezvoltat și, desigur, parcurgerea tuturor lucrărilor ne ajută să stabilim gradul de stăpânire a limbilor care serveau scriitorului în cursul expunerilor sale.

Parcurgerea oricât de rapidă a scrierilor sale științifice ne informează, din prima clipă, că Budai-Deleanu cunoștea în mod desăvârșit limbile latină și germană. În privința latinei, cunoștințele lui Budai-Deleanu se vor fi format încă în timpul studiilor de la Blaj și vor fi devenit excelente în cursul anilor petrecuți la colegiul Sfânta Barbara din Viena. Faptul că studiul latinei era extrem de răspândit în învățământul clerical al timpului (latina era limba de predare) și că Budai-Deleanu și-a încununat studiile prin titlul de doctor ne obligă să nu insistăm prea mult asupra acestui punct. Să amintim numai că el și-a redactat pentru prima dată gramatica în limba latină, că întreaga sa operă istorică e compusă în latinește și că, din cele 62 de volume inventariate la moartea sa, 47 erau latinești. Tot în timpul studiilor teologice, Budai va fi dobândit o serie de cunoștințe de greacă, mai puțin profunde decât cele din latină, dar totuși suficiente pentru o orientare satisfăcătoare. Noțiunile de limbă și cultură greacă pe care le poseda erau destul de temeinice, lucru dovedit de numeroasele referiri la cuvintele grecești și la

termeni și nume privitoare la civilizația elenică, prezente în dicționarele sale sau în comentariul *Țiganiadei*. Ele nu erau, probabil, atât de adânci, încât să permită o lectură susținută, și supoziția aceasta e întărită de lipsa oricărei cărți grecești în biblioteca sa și de faptul că, pentru citirea lui Homer, el se raporta la ediția latină notată sub no. 20 din catalog: *Homeri Odyssea, id est de rebus ab Ulysse gestis*. Argentorato [s.a.].

Alături de latină, limba pe care a stăpânit-o în cea mai mare măsură scriitorul a fost germana. Însușită în timpul anilor de studenție de la Viena, limba germană îi devenise atât de familiară, încât în 1785 el traducea în românește, pentru Ministerul de război austriac, *Cartea trebuincioasă pentru dascăli* și, tot în anii aceia, transpunea în limba sa maternă cărțile juridice iosefiniste. În timpul împlinirii dregătoriei de consilier chezaro-crăiesc la Lemberg, el se ocupa cu traducerea cărților juridice din nemțește și făcea o dare de seamă, în limba germană, despre Bucovina: *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*. În sfârșit, examinarea de către un germanist a limbii în care e scris *Lexiconul românesc-nemțesc* s-a soldat, cu câțiva ani în urmă, prin elogii nereținute adresate autorului.

Am insistat mai mult asupra cunoștințelor pe care le avea Budai-Deleanu în privința limbilor latină și germană din două motive: în primul rând, pentru că ele i-au servit la alcătuirea unor lucrări importante și, apoi, pentru că, în cele mai multe cazuri, ele vor constitui un punct de plecare pentru cunoașterea altor limbi.

(Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Academiei, 1966, p. 19–21)

1967

DIMITRIE MACREA

După publicarea gramaticii din 1780, Gheorghe Șincai, deși absorbit de elaborarea mării lui opere istorice *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, care i-a pricinuit grele persecuții și suferințe, de problemele legate de conducerea școlilor românești din Transilvania, al căror număr l-a sporit, de la câteva zeci la peste 300, de elaborarea de manuale pentru aceste școli, a continuat preocupările lingvistice, concretizate în două manifestări originale și caracteristice personalității lui. Cea dintâi a fost scrisoarea adresată lui Lipszky în 1804, iar a doua, elaborarea și publicarea, în 1805, a ediției a doua a gramaticii de la 1780, pe care o semnează singur, Samuil Micu, pe atunci cenzor al tipografiei din Buda și grav bolnav, nemaiputând lua parte la elaborarea ei.

În 1804, căpitanul Lipszky, cartograf în armata austriacă, întocmind o hartă militară a Transilvaniei, i s-a adresat lui Șincai, autoritate recunoscută a vremii în materie de limbă și istorie, cerându-i precizări asupra felului cum trebuie notate pe hartă, cu litere latine, numele românești de localități. Răspunsul lui Gheorghe Șincai cuprinde, într-o elegantă latină, numeroase considerații erudite de ordin istoric și lingvistic cu privire la scrierea limbii române și formularea de reguli scrise de transpunere a slovelor chirilice în litere latine, unele dintre aceste reguli cu pronunțat caracter fonetic față de sistemul etimologic din *Elementa* de la 1780.

Arătând greutatea pe care le prezenta scrierea chirilică, din cauza numărului prea mare de slove și accente și a întrebuintării lor fără reguli precise, Șincai susținea că toate aceste greutăți se elimină prin scrierea limbii române cu litere latine, propusă de el. În realitate, optimismul său nu s-a dovedit decât mult mai târziu.

Trecerea de la alfabetul chirilic la cel latin a reclamat o perioadă de mai bine de o sută de ani de aprige controverse, până ce a putut să se stabilească și să fie general acceptată scrierea cu litere latine a sunetelor specifice limbii române: *ă, î (â), ea, oa, ș, ț, ce, ci, che, chi, ghe, ghi*, pentru care nu existau semne în alfabetul latin.

În prefața ediției din 1805, Șincai reia unele idei pe care le expusese în prefața celei din 1780, și anume că românii sunt urmașii direcți ai colonilor aduși de Traian în Dacia și că limba română derivă din latina clasică, dar că ea a fost „coruptă”, adică amestecată, în cursul vremii, cu ale altor popoare care au trecut, în epoca migrațiilor, prin Dacia. Expresia „limbă coruptă” a fost folosită, pentru întâia oară, de către Șincai în prefața ediției de la 1780, ea fiind, după aceea, mereu folosită în cadrul Școlii Ardelene și al curentului latinist. Șincai explică apoi de ce numește națiunea și limba română „daco-romană”, arătând că această denumire îi cuprinde pe toți românii, care sunt foarte răspândiți și poartă numiri diferite, după provinciile în care se găsesc: cei din Țara Românească se numesc „munteni”, cei din Moldova și Bucovina „moldoveni”, cei din Transilvania „români”, transilvănenii de la poarele Carpaților „mărgineni”, cei din munții Abrudului și Trascăului „mocani”, bănățenii își zic „frățuți”, unii dintre românii din sudul Dunării își zic „vlahi”, cei din Macedonia „țințari”, grecii numindu-i pe aceștia „cuțovlahi”. [...]

Poziția de bază a Școlii Ardelene, în general, și a lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, în special, în domeniul lingvisticii impune unele precizări menite să ajute înțelegerea ei justă, teoretică și practică.

Etimologismul Școlii Ardelene în scrierea limbii române a avut, desigur, un rol negativ pe care critica lingvistică l-a relevat îndeajuns pentru a nu fi necesară o

revenire. Dar scrierea etimologică a fost pentru ei o armă de luptă, nu o normă lingvistică cu caracter absolut și definitiv. În condițiile istorice ale timpului, etimologismul a fost un mijloc de afirmare a poporului român ca popor latin. Mai târziu, când rostul etimologismului era, în bună parte, îndeplinit și depășit, el a devenit o piedică în calea dezvoltării limbii și culturii noastre. Aceasta s-a produs după 1840, în perioada lui August Treboniu Laurian, I. C. Massim și Timotei Cipariu, când curentul latinist a atins, atât în ortografie cât și în vocabular, punctul culminant și fatal și când, în confruntarea cu tradiția literară scrisă și orală, el a trebuit să fie definitiv înfrânt.

Ortografia etimologistă a fost primul cuvânt al Școlii Ardelene, dar el n-a rămas și ultimul. Dovada elocventă în această privință o constituie faptul că, chiar primul etimologist, Samuil Micu, dar mai ales Gheorghe Șincai, au făcut treptat concesii scrierii fonetice, evoluție care a însemnat răspunsul dat unor cerințe cu caracter obiectiv pentru răspândirea culturii în masele populare. Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior au folosit, în mod paralel, atât scrierea etimologică, pentru a demonstra latinitatea limbii române, mai ales în ochii străinătății, cât și scrierea tradițională chirilică. Școala Ardeleană a fost formată din luptători activi pentru luminarea și îndrumarea poporului prin cultură. Reprezentanții ei au înființat primele școli pentru popor, au scris primele manuale necesare acestor școli, au tradus și prelucrat cărți de economie, știință, filosofie și educație. Pentru ca aceste cărți să poată fi mai ușor citite de popor, ele au fost scrise, în bună parte, cu litere chirilice, mai cunoscute atunci la noi, deși introducerea literelor latine a constituit unul dintre obiectivele fundamentale ale Școlii Ardelene, căreia îi datorăm adoptarea lor în scrierea limbii noastre.

Răspândirea culturii în masele populare era strâns legată de crearea terminologiei românești necesare

exprimării noțiunilor științifice moderne. În această acțiune, Gheorghe Șincai și-a câștigat merite deosebite, folosind, pentru întâia oară în românește, numeroși termeni moderni de matematică, fizică, astronomie, chimie, botanică, mineralogie, agronomie, în manualele lui școlare și în lucrările *Povățuire către economia de câmp*, apărută în 1806, fără numele autorului, dar identificată ca fiind a lui Șincai de către Sextil Pușcariu, *Istoria naturii sau a firii* din 1808–1810, rămasă în manuscris, *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae* din aceeași perioadă, primul dicționar de terminologie științifică românească, *Încercare firească pentru surparea superstiției norodului*, aceasta din urmă fiind „*unul din cele mai caracteristice monumente pe care le-a produs iluminismul românesc*”, cum precizează editorii acestui manuscris, Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, în prefața volumului recent publicat.

Principalul izvor folosit de Șincai pentru crearea terminologiei noastre științifice moderne a fost limba populară, dar el a recurs și la neologisme, mai ales de origine latină și italiană, ca și la calcuri lingvistice, toate acestea constituind o dovadă nu numai a cunoașterii temeinice a resurselor limbii noastre populare, ci și a orientării lui largi în știința și cultura timpului. Folosirea, cu preferință, de către Șincai a termenilor populari a izvorât atât din dorința lui de a fi înțeles de popor, cât și din conștiința limpede a necesității stabilirii unei norme literare.

(*Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai – La 150 de ani de la moartea sa –*, în „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, nr. 1, p. 5–6; 7–8)

1967

LUCIA PROTOPODESCU

Budai-Deleanu a găsit în mai multe rânduri prilejul ca, în opera sa literară, să amintească satul și ținuturile copilăriei. Familia – părinții, ca și înaintașii – se afla stabilită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la Cigmău, sat în fostul comitat al Hunedoarei. Unii membri ai familiei Budai au trăit în satul învecinat Homorod; alții, în satele apropiate.

Așezată în sud-vestul Transilvaniei, pe valea Mureșului, la hotarele Țării Hațegului, nu departe de granița Carpaților, regiunea de obârșie era întretăiată de veacuri de lungile căi ce uneau între ele Banatul, Oltenia, Țara Românească și Transilvania.

Oieri, călugări, țărani iobagi țineau neîntreruptă legătura între locuitorii de pe o latură și cealaltă a Carpaților. Boieri, jupânițe, voievozi din Țara Românească – Radu cel Mare, Neagoe Basarab, Teodosie și alții – au ridicat în vechime pe aceste meleaguri ardelene, de care erau legați prin stăpâniri întinse, lăcașuri – Streiu, Prislop, Hunedoara – unde adesea, în zile de restriște, găseau adăpost. În cetatea Hunedoarei stătuse întemnițat voievodul muntean Vlad Țepeș, a cărui amintire a dăinuit multă vreme printre localnici.

Comunicările între sud-vestul Transilvaniei și Oltenia s-au intensificat în timpul ocupației austriece a provinciei din sudul Carpaților, la începutul secolului al XVIII-lea.

În vederea exploatarei pădurilor erariale, o regiune întregă din Hunedoara, Țara Hațegului, a fost populată cu elemente aduse spre mijlocul veacului al XVIII-lea din Țara Românească.

Și fenomenul invers se întâlnește tot atât de des în cuprinsul secolului. Mișcarea crește odată cu instituirea miliției grănicerești. De teama militarizării, sate întregi se

refugiază în Țara Românească. Deși încă din primii ani ai coregenței lui Iosif al II-lea se iau măsuri severe pentru întărirea granițelor „spre Turcia” și readucerea fugarilor, emigrarea sătenilor români nu a putut fi deplin oprită.

Nici chiar primejdia continuă a epidemiilor de ciumă, frecvente în secolul al XVIII-lea, nu împiedică pe numeroșii dezertori militari, și uneori familii întregi, să treacă peste munți dintr-o parte în alta, cu toate că se instituiseră – în 1767 – comisii și cordoane sanitare militare de-a lungul hotarelor sudice ale Transilvaniei.

Mulți dintre fugari erau repatriați, mulți rămâneau în provinciile române de peste Carpați. Frecvențele schimburi de populație constituiau în același timp neconținute legături de viață populară și susțineau vie conștiința unității poporului român.

Neîntreruptele relații de imigrare și emigrare ar putea justifica și ipoteza originii muntene a familiei Budai, neînfirmată, dar nici confirmată încă.

Comitatul, deși destul de populat, ducea totuși lipsă de mână de lucru: Consiliul de stat din Viena, spre a intensifica exploatarea minelor, hotărăște – în anul 1781 – angajarea de noi muncitori romi în Hunedoara. „Neocolonii” se îndreptau în convoaie spre minele regiunii și locurile ce le erau indicate. Muncitorimea industriei extractive se recruta și din jeleri, ca și din rândurile iobagilor celor mai nevoiași. Utilitatea acestei muncitorimi se va simți curând: faurii din Hunedoara vor pregăti arme pentru răsculații din 1784.

Budai-Deleanu a cunoscut mișcările demografice ale timpului și provinciei natale; ele apar transfigurate în opera sa literară. Așezat pe drumul poștei, satul Cigmău forma una din verigile sistemului de legături poștale din veacul al XVIII-lea, fiind străbătut de călătorii din regiuni apropiate, ca și de călătorii de peste hotare.

În aceste împrejurări, pe lângă graiul vânjos al Țării Hațegului, urechea fină a copilului și a tânărului Ion Budai înregistrează deosebiri de grai dintre oamenii ținuturilor învecinate sau depărtate Cigmăului, experiență deosebit de însemnată pentru filologul și lexicograful de mai târziu. Tânărul ardelean a reținut deopotrivă aspectele etnice diferențiate ale Banatului, Țării Hațegului și Țării Românești; așezarea geografică a regiunii copilăriei explică într-o bună măsură faptul.

Pitorescul satului și ținuturilor natale a fost pus în lumină în mai multe rânduri. Deși așezat în apropiere de centre însemnate prin bogăția lor agricolă sau minieră, atât solul cât și subsolul satului de origine nu ofereau localnicilor deosebite resurse materiale; populația Hunedoarei era, în genere, săracă.

Geografic sau statistic Cigmăul nu s-a bucurat de atenția cercetătorilor: în schimb, numeroase urme ale trecutului au deșteptat interesul specialiștilor, ca și al călătorilor contemporani. Viitorul istoriograf a cunoscut de timpuriu mărturia cea mai grăitoare a trecutului îndepărtat al ținuturilor natale, ruinele castrului roman Germizara, în preajma Cigmăului, ale căror inscripții, mai târziu – ca elev sau student –, neîndoios că s-a străduit să le descifreze, după cum a încercat să stabilească și etimologia numelui satului.

Cercetările istoriografilor lasă posibilitatea refacerii, într-o oarecare măsură, a istoriei regiunii și chiar a satului natal al scriitorului ardelean. Acesta numără 47 de familii greco-catolice în 1733; mai târziu, în 1750, populația lui se ridică la 307 locuitori uniți. În 1760, la data nașterii lui I. Budai-Deleanu, în Cigmău trăiau 76 de familii, dintre care 13 greco-catolice și 63 familii ortodoxe. La sfârșitul veacului trecut se aflau aici 622 locuitori și 162 case.

Atât din conscripțiile oficiale, cât și din descrierile geografice reiese că Cigmăul, sat de iobagi români,

aparținea în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea „mai multor familii nobile” din Geoagiu, printre care și familiei Ion Bornemisza, comite al Hunedoarei în timpul răscoalei lui Horea.

Puține fapte de însemnătate istorică tulbură viața satului și a regiunii. În timpul trecerilor lui Iosif al II-lea prin Hunedoara, numeroasele plângeri ce-i sunt aduse de băștinași încredințează pe monarh că soarta iobagilor din aceste ținuturi românești nu este demnă de un secol și un monarh „luminat”. Unele încercări de reformă care vor urma rămân însă simple paliative. [...]

Figurile puternicilor nemeși maghiari din împrejurimi, mentalitatea feudală a acestora, răsfrântă în acțiunile lor, rămân adânc întipărite în conștiința celui ce va parodia mai târziu această nemeșime prin neuitatul Becicherec Iștoc.

În același timp, o numeroasă mică nobilime română pauperizată trăia în condițiile țărănimii libere, păstrându-și hrisoavele, portul nemeșesc și tradițiile. Iobăgimea română a satului și ținutului natal a constituit însă primul mediu social de formare a scriitorului de mai târziu.

Istoria locală, sub aspectul ei economico-social, se va întregi prin studierea urbariilor și conscripțiilor satului de obârșie, care vor contribui la reconstituirea istoriei familiei Budai.

Sub raportul cultural, tradiția de cultură populară a însemnat pentru cărturarul transilvan cea mai veche și puternică înrăurire. Știința de carte este atestată și ea de mult în regiune. În vecinătate, Orăștia s-a făcut cunoscută prin școlile ei și prin tiparnița din teascurile căreia se răspândeau cărți românești în toată Transilvania încă din secolul al XVI-lea. Rarii cunoscători de carte din Cigmău au lăsat știri răzlețe despre ei. În timpul în care în Transilvania se pregătea înlocuirea limbii slave bisericești prin limba română în cultul religios, prin 1672, preotul

Oprea din Cigmău copia aici o cazanie românească în nu mai puțin de 223 de foi. Unele însemnări cu care însoțește textul vădesc un cuget frământat și un cărturar deprins cu citirea cărților bisericești, stăpân pe mijloace personale de expresie. [...]

Din toate datele ultimei faze a vieții sale, pe prim plan se situează încercarea lui Budai-Deleanu de a valorifica nu „acest făt prim născut al meu”, *Țiganiada*, care nu avea de altfel în niciun chip sorți de editare, ci copilul iubit, *Lexiconul român-german*. În primăvara anului 1820, câteva luni înainte de sfârșitul său, singur, lipsit de ajutor, nu încetase totuși să pună în mișcare toate forțele pentru editarea lexiconului.

Se simte în ultimii ani ai vieții lui I. Budai-Deleanu un zbucium neîntrerupt. Încordarea peste fire cerută de încheierea și tipărirea lexiconului, loviturile primite ca om al legii, stăruința lui Aron Budai și a sa pentru obținerea înnobilării familiei, contractarea de datorii, schimbarea mai multor locuințe în timp de trei ani vădesc numai o parte a semnelor de neobișnuită frământare.

Tensiunea apare cu atât mai dramatică cu cât a rămas mai singur și a simțit puternic însingurarea lui. Nici propria sa familie, nici oamenii în mijlocul cărora a trăit nu aveau cum să-l înțeleagă. Cei care l-ar fi putut înțelege nu l-au ajutat.

La capătul strădaniilor, boala și moartea îl înfrâng. A fost îngrijit de doctorul Salomon și de chirurgul Hendrich. Cu limbă de moarte a lăsat în grija fiicei lui Susana comoara manuscriselor sale. Sfârșește nemângâiat, muncit de gândul amar al neîmplinirii. Grea povară i-a fost și grija sorții familiei sale neajutate.

În urma sa au rămas datorii. Atât îngrijirea, cât și înhumarea au mărit aceste datorii. S-a impus familiei situația nespus de grea de a cere licitație publică, la 11 septembrie 1820.

La inventarul bunurilor sale – protocolul amănunțit al licitației ținute la mai puțin de o lună după moartea sa, în 20 septembrie 1820 – se adaugă însemnarea „Scripta nulla”. Nu spre vechi manuscrise prețioase și numeroase în casele bibliofililor se îndreaptă gândul, ci spre propriile scrieri ale magistratului din Lvov. Credincioasele fiice, Susana și Eufrosina, ajutate de familia străină a consilierului sau de puținii prieteni devotați au îndepărtat manuscrisele sale, ferindu-le astfel de impietatea creditorilor. Mobila, puține obiecte de uz personal, ca și vestmintele sale s-au vândut la licitație, înstrăinate unor necunoscuți. Actele licitației din 20 septembrie 1820 rămân grăitoare pentru carența ultimei faze din viața scriitorului și pentru moștenirea grea lăsată familiei, două tinere, în vârstă de 25 și 26 de ani, și soția, Mariana de Mikolaiewicz-Budai, asupra căreia stăpânim puține informații. Nu mult după moartea lui Budai, văduva sa a înaintat Tribunalului provincial cererea pentru instituirea pensiei, atât pentru ea însăși, cât și pentru educația (sic) celor două fiice, Susana și Eufrosina, inapte de a-și câștiga singure existența. [...]

Pe cât de rectilinie și consecvent ascensivă urmează viața contemporanilor și prietenilor săi Petru Maior sau Samuel Vulcan, pe atât neprevăzutul intervine în cursul sinuos al vieții lui Ion Budai-Deleanu.

Pe un răstimp de 43 de ani (1777–1820) rămân tot atât de autentici tânărul alumn din Blaj, smeritul „frater Ioannes”, „un valah din Transilvania”, rătăcitor „fără ocupație” pe străzile Vienei, zelosul copist și traducător al cancelariilor imperiale, ca și secretarul său sftenicul chesaro-crăiesc din Lvov. Că, după claustrarea de la Sf. Barbara, după viața austeră cerută psaltului și după ținuta rigid protocolară impusă de cancelariile imperiale, în viața lui Budai-Deleanu a urmat o fază de tinerețe descătușată se atestă prin dovezi arhivistice neîndoioase;

aceasta coincide cu primii ani de stabilire la Lvov și cu primele începuturi ale epopeii sale, *Țiganiada*. Fixarea sa ca sfetnic în Lvov a adus o mai lungă fază de stabilitate. Totuși, pe lângă aspecte de incontestabilă consecvență, viața sa trădează și destul spirit de aventură. Nici rățacirea lui la Lvov, nici eventuala sa înrolare în armata austriacă, în luptele din Moldova, nici lunga întârziere în timpul unui concediu limitat, nici plecarea sa în Bucovina – care putea fi evitată –, nici acceptarea invitației lui Veniamin Costache nu atestă menținerea statornică pe aceeași poziție; ca și zbulciumul neîntreput al ultimilor săi ani, faptele readuc mișcări simuoase în viața sa. Experiențele au fost însă de natură să lărgească aria cunoașterii scriitorului.

Deplângem desigur lipsa portretului fizic al lui Budai-Deleanu. Spre deosebire însă de imaginea statică, prinsă într-o singură ipostază, nu întotdeauna elocventă, datele extrase din arhivele străine străbătute marchează etape deosebite de vârstă și împrejurări cu totul variate de viață, înscriu curba transformărilor omului și reflectarea succesivă a imaginii în conștiința contemporanilor săi. Ca și din mărturiile cărturarilor ardeleni contemporani, din propria corespondență, proiectat pe fundalul operei sale, se deslușește din ce în ce mai mult omul. [...]

Criticismul său aspru, nedispus spre concesii, explică și superioara sa conștiință artistică, exigența manifestată în primul rând față de sine însuși. Cele două versiuni ale *Țiganiadei*, apoi opera lexicografică, de mare migală și precizie, stau mărturie a setei sale de desăvârșire în tot ceea ce întreprindea. În dezvoltarea spiritului critic din Transilvania, Budai-Deleanu ocupă un loc de prim plan.

Între observație lucidă și spirit critic analitic, imaginația intervine, prelucrând și transformând datele prime. Totuși, oricâtă imaginație și fantezie desfășoară

scriitorul în opera sa literară, uneori și în cea științifică, acestea rămân pe un plan inferior gândirii sale.

Mobilitatea, vioiciunea, verva, uneori chiar simularea ostentativă a superficialității se întâlnesc în structura psihică a lui Budai-Deleanu cu gravitatea, profunzimea și seriozitatea trăirilor lui, în operă ca și în viață. Autor sau interpret prezumtiv al celei mai vechi comedii românești păstrate, tot el traduce mai târziu *Temistocle* de Pietro Metastasio, piesă de grave rezonanțe personale. Omul a știut să râdă, trecând ușor de la simplă veselie la sarcasm, de la umorul firesc popular la ironie subtil nuanțată. Convertirea umilințelor suferite, a durerii și revoltei în parodie învederează un proces de transfigurare psihică și artistică, adânc, anevoios și de esență rară. Umilințele la care a fost supus au generat opoziția manifestată sau disimulată. „Îndărătnicia” sa, de care vorbește Engel, nu fără obiect, se verifică mai târziu prin exclusivismul său, în așa măsură încât nu înțelege întoarcere în calea vieții sale, nici cedări în convingerile lui științifice. Excesiv și intransigent, e cert că a ridicat în jurul său adversități foarte puternice. În dârzenia și consecvența cu care încearcă să le înfrângă, se întâlnesc virtuți capitale ale oamenilor provinciei din care pornea. Mai puțin decât adversari a știut să-și câștige și să păstreze prietenii, deși era aplecat spre prietenie.

(Noi contribuții la biografia lui Ioan Budai-Deleanu. Documente inedite, București, Editura Academiei, 1967, p. 11–19; 183–185; 186–187; 188–189)

1968

ALEXANDRU DUȚU

Operele majore ale celor trei corifei s-au impus, cu toate, atenției contemporanilor, prin intermediul *Calendarelor*, care, la rândul lor, sunt reprezentative sub multiple aspecte: scrieri de un caracter iluminist, atât prin fond, cât și prin forma lor de „magazin”, acestea au fost prin excelență populare, constituind puntea pe care cuceririle veacului au pătruns în masele largi. În același timp, ele au supleat necesitatea ce devenise tot mai urgentă de a se constitui o presă română; timp de decenii ele au transmis știri, au difuzat fragmente din operele scriitorilor ardeleni, au format gustul pentru literatură prin acele istorioare ce pot părea azi naive, dar care au dat vigoare unei cerințe de lectură beletristică, transformând o dorință în obicei. Înglobate printre „cărțile populare”, calendarele au avut suprafața cea mai mare de contact cu publicul, prin intermediul lor pătrunzând în mase și lucrările erudite care, firească, erau destinate unui cerc mai redus de beneficiari. Am putea, de altfel, regrupa tipăriturile ardeleni din perioada luminilor sub forma unei piramide care la baza ei, pe latura cea mai întinsă de comunicare cu cititorii, să aibă această serie de scrieri, parte *pot-pourri*-uri, parte presă cu apariție neregulată, apoi pe o latură superioară scrierile morale adresate tuturor celor chemați să se educe, pe straturile superioare înscriindu-se lucrările cu o destinație din ce în ce mai circumscrisă, până spre vârf, unde se află *Gramatica* latină a lui Micu și Șincai, operă de demonstrație erudită și culme a unui crez. Pe drept cuvânt a trebuit să fie consacrată primului „strat” o lucrare specială, care să refacă istoricul unei categorii de scrieri și să analizeze conținutul tipăriturilor celor mai caracteristice pentru

studiul evoluției mentalității române, lucrare datorată lui Mircea Tomescu.

Ocupându-ne de cel de-al doilea „strat”, observăm de la bun început elemente pe care nu le-am întâlnit la începutul secolului: apoftegma s-a dezvoltat, iar tonul axiomatic s-a preschimbat într-o descriere ce ține seama tot mai mult de mediul natural și social. În *Filosofia cea lucrătoare* a lui Micu, vechile concepte cardinale se prezintă sub o nouă înfățișare; „înțelepția” constă și aici în „alegerea sfârșiturilor”, după cum se recomanda și în *Pildele filosofești*, dar această „dreaptă socoteală” ține seama de alte criterii: „iară fiindcă sfârșitul, la care toate, și care să gândesc și care să zic și care să fac, trebuie a le aduce este săvârșirea statului nostru și fericirea care răsare din săvârșirea statului nostru, aieva este pentru ce unii zic și hotărâsc cum că înțelepție este știința fericirei”. Aluzia la Leibniz („unii zic”) și accentul pus pe „fericire” ne duce evident mai departe decât ne trimitea cartea brâncovenească; în paragraful următor se afirmă, de altfel, în mod limpede că „înțelepția o dobândim când ascultăm de legea firei”. În partea a doua a acestei lucrări, care a izbutit să apară în 1800, Micu preciza că această lege a firii trebuie păzită chiar împotriva împăratului: „pentru aceea de ar porunci ceva de acestea împăratul, care să fie împotriva legii firești, sau împotriva legii lui Dumnezeu, întru acest lucru nicidecum nu trebuie a asculta și a face porunca împăratului”. Comentând acest pasaj, Lucian Blaga remarcă, pe drept cuvânt, că „cea mai îndrăzneată pagină căreia i s-a făcut loc în carte este, după părerea noastră, tocmai aceasta, unde, într-un mod cât se poate de neostentativ, se îngădesc puterile împăratului prin legile firii, adică prin niște legi care, la data când se scria cartea, urmau încă să fie definite sau circumscrise prin succesive aproximări. Această pagină constituie un adevărat cal troian în cetatea abso-

lutismului”. Noile coordonate ale vieții morale pe care le trasează Micu se deosebesc de cele ale umaniștilor; acestea provin din concepția iluministă și se adaptează necesităților române în spiritul secolului al XVIII-lea. Am remarca, totuși, faptul că o distanțare similară am surprins-o și la Râmnic, cât și în Moldova, unde aceeași preocupare de a încetățeni legea apărea ca un alt „cal troian în cetatea absolutismului”. Cu alte cuvinte, scrierile lui Micu nu se singularizează în cultura română, deoarece ele exprimă concepte și idealuri ce se regăsesc și la iluminiștii de dincolo de Carpați. Laolaltă, opera acestora reprezintă un respectabil pas înainte față de umanism, după cum lucrările ardeleni dețin, în șirul acestui avans general pe întreg cuprinsul culturii române, o poziție mai înaintată datorită caracterului sistematic al expunerii, rezultat al unui spirit raționalist ce a câștigat un spor de teren în Transilvania. De aceea cărțile de comportare și de înțelepciune sunt mai numeroase, cu un cuprins mai variat și inspirate de teorii mult mai apropiate ca dată decât scrierile din același gen care circulă în Principate.

Adresate tuturor tinerilor, dar mai ales orășenilor și, în general, noii clase burgheze în curs de formare, tipăriturile la care ne oprim tratează problemele comportării pornind de la chestiunea vitală pentru poporul întreg: eliberarea națională și socială. Această trăsătură esențială luminează efortul făcut de autorii scrierilor „moralnice”, cărți ce-și propun să formeze un cetățean activ, și ea se regăsește în prima carte la care ne oprim, o nouă „oglină” propusă cititorilor, *Oglină arătată omului înțelept*. În cele 158 de pagini ale lucrării sale, imprimate la Buda în 1807, dar încheiată mult mai devreme, în 1801, Nicolae Horga Popovici din Seleuș, regiunea Aradului, își propune să ofere lectorilor români o serie de sfaturi menite să le asigure „mergerea spre fericire”; el accentuează necesitatea dezvoltării preocupărilor

„moralicești”, deoarece din acest domeniu pot fi culese roadele cele mai mult așteptate. Cartea a circulat în rândurile știutorilor de carte și mai ales ale învățătorilor; exemplarul de la Biblioteca Academiei a aparținut unui „sistematicesc învățătoriu” din „Sentmihălușul-Mic”, Chiril Petrovici. Autorul afirmă că „și între români, ca între alte neamuri, se află neamuri de treabă și statornici, numai aceasta îi lipsește, că nu are învățătură moralicească din pruncie”; pentru a elimina această lacună, el va compune sfaturi de acest gen, inspirându-se, după cum are grijă să consemneze, din lucrările pedagogului german C.F. Gellert, „scriitorul nemțesc, carele era foarte iscusit, atâta cât pre mulți i-au înțeleptit cu ale sale învățături”, și din alte opere, probabil tot germane, de același gen, dar va adăuga și fragmente istorice sau autentice bucăți literare. Scopul întregii cărți e identic cu cel urmărit de către toți dascălii ardeleni: „luminarea” prin cuvântul scris înseamnă afirmare culturală și politică „atâta cât nu s-ar rădica mai curând oamenii pricepuți decât dintre ei [dintre români, n.n.], ar putea trăi ca măcar cine dintru alt neam, că românii adevărat de la Roma își trag numele său și loza”.

(*Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 304–307)

1969

NICOLAE ALBU

Pe la sfârșitul lui octombrie 1812, apărea în Tipografia Universității Ungurești din Buda *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* – în latinește *De origine Valachorum* – cartea care l-a făcut pe autor foarte repede cunoscut atât în Transilvania, cât și în Principate.

Ajungând și la Blaj câteva exemplare și aflând episcopul Bob despre cele scrise asupra lui, conținute în paginile 204, 336, 337 și 338, profund mâhnit de aprecierile lui Maior, ca să nu-i rămână, măcar pentru posteritate, numele pătat, roagă printr-o adresă – datată din Blaj, 4. V. 1813 – pe guvernatorul Transilvaniei, comitele G. Bánffy, să intervină la înaltul palatin al Ungariei pentru epurarea paginilor incriminate, iar până atunci să fie interzisă vânzarea ei: „Petru Maior, odinioară arhidiacon al Gurghiului în această dieceză, astăzi – fără recomandarea mea, ci prin mijlocirea altora – revizor în Buda, a publicat *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* nu știu cu a cui aprobare. În această carte, într-adins și stăruitor, a introdus unele lucruri care n-au nimic comun cu istoria și conținutul ei numai spre a-și descărca ura împotriva mea, ură venită de acolo că odinioară l-am înfruntat pentru anumite abuzuri și excese, așa cum se cuvenea, iar mai apoi mărită această ură pentru că nu l-am făcut canonic; dar mai ales pe paginile 204 și 336 și următoarele, a vărsat multe, prin care a făcut încă o dată dovada unui spirit cu totul neodihnit, turbulent, neștiutor a se supune sorții, superiorilor și prin aceasta chiar providenței divine, precum și despre limba mușcătoare și ura înverșunată împotriva mea”. („*Petrus Major... ad suum in me livorem, forte extinde olim, quod propter excessus, prout oportuit, objurgassem, conceptum et demum, quod canonicum non fecissem, auctum, unice pascendum inseruit et praesertim paginis 204 et 336 et sequentibus multa evomuit, quibus animi sui prorsus inquieti, turbulenti, fortunae, superioribus et eo ipso divinae providentiae parere nescii, linguae mordacis odiique in me pusquam vatiniiani specimina luculentissima prodidit*”.)

În concluzie, expunând – în continuare – motivele pentru care nu poate trece cu vederea insultele lui Maior,

mai ales că acuzele aduse lui conturbă liniștea publică, micșorează încrederea subalternilor și-i slăbește autoritatea, se roagă de guvernator a dispune ca „răspândirea istoriei numite să se împiedice până ce nu se va curăți de acele defecte, iar autorului să i se atragă atenția de a se reține în viitor de la asemenea ieșiri și să i se înfrâneze pruritul [năravul urât – n.n.] de a vărsa și de a da în public orișice, fără cuget”. („Dignetur eam facere dispositionem, que praefetae historiae divulgatio, usquendum a similibus naevis percurgetur, impediatur et auctori ab hujusce modi temerariis ausibus sibi temperandi obligatio in memoriam revocetur, pruritusque inconsulta mente graevis effudiendi et in publicum mittendi dometur”.)

Guvernatorul G. Bánffy, cu adresa datată din Cluj 12.V.1813, a transmis în copie reclamația episcopului Bob palatinului arhiduce Iosif, rugându-l a o studia și analiza, întrucât cele cuprinse în ea par a fi juste, cartea în cauză să se corecteze epurându-se paginile indicate, iar până atunci să se sisteze sub aspră pedeapsă vânzarea exemplarelor existente. De cumva însă cartea ar fi deja răspândită, să se găsească un mijloc spre a i se da respectivului episcop satisfacția cuvenită, iar autorul să fie constrâns a revoca public expresiile necuviincioase. („Demandare dignetur, quo uberius indagatis his uti videtur, justisquerelis, in questionem vocatus liber hac in parte penitus corrigi, illucusque autem praeesistentium exemplarium distractio sub poena illico sisti velit, casu vero, quo opus hoc jam divulgatam foret, laesio domino episcopo debita satisfactio procuretur et auctor ad publicam revocationem inconvenientum expressionum efficaciter adstringatur”.)

În urma acestora, palatinul, cu adresa nr. 836/30.V.1813, însărcinează cu cercetarea cauzei pe consilierul Ioan Latinovici, directorul cancelariei. Acesta, în raportul său din 13.VI.1813, scrie palatinului că a

chemat la sine pe Maior, pe care l-a informat de acuzațiile aduse lui de episcopul Bob. Maior i-a răspuns că episcopul nu e citat cu numele nicăieri în cartea menționată, „ci se ating lipsurile actuale în cultura poporului român”. („Qui mihi repondit in praedicto libro nullibi episcopum nominari verum naevos vigentes in cultura gentis valachicae attingi”). Mai încolo, constată și consilierul că, atât din lunga conversație cu maior, cât și din reclamația lui Bob („tam ex longiore sermone, quam etiam ex contextu ipsius quarelae episcopi”), între episcop și Maior a existat, ba și în prezent există, o gravă neînțelegere. De aceea a renunțat la acel interogatoriu verbal și i-a dat lui Maior punctele interogatoare ca să răspundă la ele în scris. Acele puncte sunt: 1) Editat-a Preacuvioșia Voastră o carte cu titlul *Istoria despre originea românilor în Dacia*? 2) Prin ce s-a revăzut, cenzurat și aprobat? 3) Unde, prin cine și câte exemplare s-a tipărit? 4) Să arătați câte exemplare s-au răspândit deja și nominal prin cine, sau librari sau comisionari, și în care locuri s-a expus spre vânzare? 5) Să prezentați cartea înseși în original.

Luând ca temei răspunsurile de mai jos ale lui Maior, consilierul afirma că, nefiind la tipografie alt cenzor care să știe perfect limba română, autorul a fost nevoit să se adreseze unui cenzor străin, supleant, și pentru aceea fapta lui relativ la cenzură se poate ierta („et sic quod censuram factum dicti Major revelari posse humillime censeo”). În ce privește pretinsele ofense la adresa episcopului, cartea fiind tipărită cu litere chirilice, pe care dânsul – consilierul – nu le cunoaște, ca să nu judece ca orbul culorile, părerea sa este ca să se trimită reclamația episcopului, împreună cu cartea, la episcopul Samuil Vulcan al Orăzii Mari, deoarece, cum s-a exprimat și cenzorul Maior verbal, e vorba în ea despre ierarhia bisericească.

Episcopul S. Vulcan, care, fără îndoială, cunoaște atât caracterul acuzatorului, cât și pe al acuzatului și relațiile dintre ei, să se însărcineze a face excerpta din carte privind paginile ofensatoare și a-și da cu părerea – în scris – asupra reproșurilor lui Bob, a eventualei satisfacții care ar urma să i se dea și a opririi vânzării ulterioare a cărții.

Pentru Maior, în declarația sa scrisă, fără dată, răspunde la cele 5 întrebări, după cum urmează: 1) Recunoaște tipărirea cărții cu titlul citat; 2) „În lipsa unui revizor, care să cunoască bine limba română, în care e scrisă cartea amintită, aceasta s-a revăzut și aprobat prin Constantin Diaconovici Loga, învățător la școala română din Pesta, absolvent al filosofiei și bine pregătit, precum în șt. latine, așa și în literatura română, și care mai îndeplinise oficiul de corector la numita tipografie (a universității ungurești) pentru limba română și a chiar revăzut unele”; 3) „Cartea s-a tipărit în 1500 exemplare în tipografia universității pestane în 1812”; 4) „Exemplare din această istorie nu s-au vândut prin librari sau comisionari, ci vreo câteva prin mine; cele mai multe însă s-au transportat în România transalpină, unde s-au vândut mai vartos și până acum celelalte cărți românești tipărite în tipografia universității ungurești pestane. Afară de aceasta, o sută de exemplare s-au trimis de mine lui Mihail Muntean, preot al diecezei gr. cat. de Oradea Mare, notar consistorial, spre vânzare. Câte exemplare din istorie se vor fi vândut nu pot preciza până ce nu vor fi făcute socotelile cu numita tipografie în care se păstrează exemplarele rămase. În alte localități din monarhia austriacă, cu știrea mea, nu sunt exemplare din istorie expuse spre vânzare”; 5) Alături un exemplar din lucrare. În încheiere, zice că n-a cutezat a trece peste marginile celor întrebate, dar speră că, în caz de ulterioară necesitate, i se va admite a se apăra.

Palatinul a aprobat opinia consilierului Latinovici, căci, cu adresa nr. 996 din 22 iunie 1813, a trimis episcopului Vulcan în copie reclamația lui Bob, adresa lui Bánffy și raportul lui Latinovici împreună cu punctele interogatoare și declarația lui Maior, precum și un exemplar din istorie, cu invitația să o revadă, să-și adnoteze tot ce află vătămător într-însa și, atât relativ la obiecțiile făcute de Bob lui Maior, cât și relativ la o eventuală satisfacție și oprirea pe mai departe a vânzării cărții, să-și expună părerea sa. („Ut eundem libellum revidere et qua laesiva illic compererit, excerpere, actam reflexe facta per D. episcopum Bob auctori Petro Major imputationes, quam et dandam nefors satisfactionem et inhibendam questionati libri ulteriorem venditionem”.)

Îndeplinind sarcina dată, la data de 10 august 1813 episcopul Vulcan răspunde (constatând) că a citit cu atenție cartea în cauză, dar că, în afară de cele cuprinse în paginile 204, 336 și următoarele, n-a aflat altele care ar putea fi considerate vătămătoare. Acele pagini le-a tradus în limba latină, traducere pe care o și prezintă împreună cu exemplarul trimis lui.

S. Vulcan rezumă conținutul paginilor în care se considera episcopul Bob grav calomniat și insultat în următoarele: „Ce se ține de pagina 204, unde e vorba despre asuprirea unor membri din cler, deși conținutul nu are nicio legătură cu restul textului istoriei, și se poate zice că e într-adins spre a defăima și compromite pe fruntașii clerului transilvan, totuși, fiindcă în acel text nu citează nicio persoană care s-ar putea simți lezată, întrucât autorul vorbește la numărul plural, numai cu o forțată restrângere a sensului se poate înțelege că ar fi vorba de numitul episcop. În cele de la pagina 336 și următoarele, autorul se pare a fi greșit împotriva respectului datorat ierarhului său, mai cu seamă prin faptul că-l prezintă preocupat mai mult de grijile

economiei, iar cartea tradusă de episcop, de altcum cu bune intenții și cu mare osteneală, o judecă aspru, după opinia modernă despre vechii scolastici”.

Urmează opinia finală: „După ce toate acestea s-ar scoate din acea Istorie și s-ar adăuga o declarație despre abatere (extravagationis) și s-ar corecta astfel cartea, sunt întru totul de părerea că această carte cu atât mai vârtos să se lase spre vânzare, cu cât această Istorie, dedusă din istorici vechi și buni, e unica în limba română carea o pot citi cu folos toți cei ce știu citi numai în limba română”. („Demisse censerem, librum hunc eo magis esse reliquendum, quod hac ex antiquis et bonis historicis deducta unica in lingua valachica existat, quam cum utilitate legere possent, qui tantum valachicae guari sunt linguae”.)

În continuare, propune ca „autorul să-și ceară iertare de la episcopul său și, în *Istoria bisericească* ce o va edita în curând, să-l omagieze după cuviință pentru calitățile sale deosebite, pentru ostenelele puse spre cultivarea națiunii sale și iubirea lui către cler, iar în viitor, autorul, la revizuirea cărților sale, să se folosească de un cenzor mai probat”. Relativ la prezumtiva clemență a lui Bob față de autorul Istoriei, S. Vulcan încearcă o *captatio benevolentiae* scriind: „Nici nu cred că sufletul unui presul [superior – n.n.] atât de mare să fie așa de strein ca, subalternului său întors, care va fi reparat deja onoarea vătămată, să nu-i acorde iertare deplină, fără să mai ceară altă satisfacție”. („Neque enim tanti Praesul animum adeo crederem alienum, ut conserso suo subalterno, qui jam laesum honorem refarciverit, ita condonet, qui aliam ultro peteret satisfactionem”.)

Până aici am urmat expunerea lui T. Roșu. Urmarea raportului luminatului episcop de Oradea, Samuil Vulcan, care avea să influențeze în foarte mare măsură opinia sau judecata înaltului palatin asupra destinului *Istoriei pentru*

începutul românilor în Dachia și a autorului ei, s-a concretizat în alăturata adresă a aceluiași palatin către comitele G. Bánffy, guvernatorul Transilvaniei. Acesta face o copie după deliberatul înaltului palatin și, însoțindu-l și de cuvântul său, trimite amândouă adresele episcopului Bob, la Blaj. Tot în arhiva fostei mitropolii de aici, din Blaj, după îndelungi cercetări, am dat și peste scrisoarea lui Petru Maior prin care îi cere iertare lui Bob pentru jignirile aduse, cât și pentru admiterea de punere în circulație (spre vânzare) a cărții sale. Le reproducem pe toate trei în originalele latine urmate de traducerea lor în românește.

Adresa palatinului, arhiducele Iosif, explică întru totul, prin concluzia ce se desprinde din document, de ce *Istoria besearicei românilor* – a doua operă mare a lui Maior –, deși culeasă la acea dată, nu putea să mai apară. Fulminantele ieșiri la adresa lui Bob conținute în paginile ei i-ar fi tăiat autorului orice credit moral în fața autorităților politice și bisericești. Căci aluziile și jignirile din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* sunt cu mult depășite în *Istoria besearicei românilor*, unde patima – în multe locuri – o ia înaintea rațiunii, ba chiar și a adevărului. Desigur, dacă i-ar fi arătat-o și lui Vulcan – protectorul său –, l-ar fi dezaprobat; fiindcă întreg capitolul privind păstoria lui Bob e un violent pamflet împotriva acestuia. Or, un pamflet nu mai constituie o pagină de istorie.

În urma scrisorii prin care Maior face *mea culpa* față de Bob, acesta a admis difuzarea *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* și fără corectura paginilor în care era defăimat. Ceea ce înseamnă că nu a fost chiar atât de răutăcios, cum îl prezintă Maior în *Istoria besearicei*, unde, într-un loc, îl califică cu o expresie ungurească, „Bika szemü”, adică „Ochi de taur”.

(Nicolae Albu, *Cauzele interdicției „Istoriei pentru începutul românilor în Dachia” și a „Istoriei Besearicei românilor ale lui Petru Maior”*, în „Limbă și literatură”, XX, 1969, p. 209–212)

1970

IOSIF PERVAIN, MARIA PROTASE

Fără să constituie singurul aport al Școlii Ardelene la patrimoniul lexicografiei românești, *Lesiconul de la Buda* reprezintă, fără îndoială, una dintre cele mai importante realizări ale generației lui Petru Maior în domeniul studiilor de limbă.

Concentrând în paginile sale munca îndelungată a numeroși cărturari transilvăneni, redactarea *Lesiconului* s-a efectuat în mai multe etape, datorate – în primul rând – stingerii succesive din viață a colaboratorilor. S-a creat astfel un adevărat istoric al lucrării, cu atât mai antrenant cu cât el se țesea în jurul unei opere monumentale și al unor nume prestigioase: Samuil Micu, Ioan Molnar-Piuaru, Gheorghe Șincai, Vasile Coloși, Ioan Corneli, Petru Maior, Ioan Teodorovici și Alexandru Teodori.

Pe temeiul unui material documentar relativ restrâns (corespondență, rapoarte, înștiințări etc.), câțiva filologi și istorici literari au încercat să schițeze strădaniile obstinate care aveau să ducă, în 1825, la tipărirea *Lesiconului*. Sunt de amintit contribuțiile modeste ale lui Athanasie Marienescu, dar mai ales paginile închinat de Iorga, Giorge Pascu și Zenovie Pâclișanu reconstituirii procesului de elaborare a dicționarului. Lor le datorăm o seamă de date esențiale, valorificate parțial de Mircea Seche în *Schiță de istorie a lexicografiei române*.

Punctul de plecare al lucrării îl constituie ultima versiune a *Dicționarului* lui Samuil Micu, alcătuită în

colaborare cu profesorii Halitzki, pentru partea germană, și Virág Benedek, pentru partea maghiară. Această versiune trebuia să se publice în 1806; moartea neașteptată a autorului principal a împiedicat însă tipărirea. Descumpănită, imprimeria de la Buda caută un cărturar demn de Micu; îl și găsește în persoana parohului Vasile Coloși, care avea în pregătire un dicționar propriu. Tipografia îi trimite materialul rămas de la Micu spre a-l confrunta cu al său. Dar colaționarea se prelungește ani în șir, din cauza condițiilor grele de lucru. Moartea curmă eforturile lui Coloși în 1814, când Tipografia din capitala Ungariei difuzează o nouă *Înștiințare* de iminentă apariție a *Dicționarului*.

Varianta rezultată din contopirea redacțiilor Micu și Coloși este încredințată în 1815, spre definitivare, canonicului Ioan Corneli. După o prealabilă dispută cu Maior, cenzor și corector, referitoare la ortografierea tezaurului lexical inclus în dicționar, Corneli se angajează să termine opera, al cărei manuscris îl duce cu sine la Oradea. Prins de alte treburi, canonicul nu-și onorează angajamentul; astfel, în 1820 Petru Maior ia asupra-și sarcina terminării dicționarului. Fixează jaloane în vederea definitivării, stabilește etimologii, revizuieste *Lexiconul* până la litera *h*. Pe baza indicațiilor lui Maior, încheie opera I. Teodorovici și Alexandru Teodori și o scot la lumină în 1825.

Am rezumat miezul investigațiilor de până acum referitoare la *Lesicon*. Îndeobște valabile, ele pot să fie adâncite, corectate și nuanțate cu ajutorul unor documente inedite (scrisori, adrese, decizii ale Consiliului locumtenențial, direcției Tipografiei de la Buda și ale colaboratorilor la *Lesicon*), din perioada 1809–1821. Aceste documente contrazic afirmația că „despre *Lexicon*... nu se află acte în arhivul de țară (= arhiva budapestană) până la 5 noiembrie 1819” și prin

adiționarea lor la informațiile în circulație ușurează îndeosebi cercetarea contribuției lui Petru Maior la *Lexicon*.

Este aproape curentă opinia că Maior s-a preocupat într-adins de *Dicționar* abia în urma angajării sale oficiale, în 1820, la redactare. De fapt, interesul său pentru soarta lucrării e mai vechi, mai viu și mai constant. Dovezile abundă; cea dintâi poartă data de 8 martie 1809, când Maior, recent sosit la Buda, se oferă să colaboreze la *Lexicon*, pe care Tipografia „se pregătește a-l pune curând” sub presă. Obligat moral de această promisiune, cenzorul și corectorul cărților românești ieșite la Buda își va uni pentru totdeauna truda cu a celorlalți „confăptuitori”, ca opera să devină mai bună, iar termenul de finisare să fie scurtat.

Primul cu care Maior intră în relații este Vasile Coloși. Zelosul preot predase Tipografiei, la începutul anului 1809, partea I și litera A din partea a II-a a *Lexiconului*. Cenzorul citește cu sârg materialul și își ordonează observațiile într-un raport; obiecțiile priveau ortografia adoptată de Coloși. Transmițându-i-le în 20 aprilie 1809, Tipografia îl sfătuiește să-i scrie lui Maior, în scopul stabilirii unor norme ortografice raționale (vezi anexa I). Coloși acceptă sfatul, dar nu-și însușește integral remarcile cenzorului, care, intransigent, dispune suspendarea temporară a culegerii *Dicționarului* și îl revizuieste din punct de vedere ortografic. Discuțiile pe tema ortografiei se încheie în martie 1810.

Correspondența accesibilă nouă nu ne-a păstrat obiecțiile lui Maior, însă canoanele sale pentru scrierea limbii române cu litere latine se pot deduce din scrisorile trimise de Coloși. În mare, ele sunt asemănătoare cu principiile formulate mai târziu în disputa cu I. Corneli, într-un referat din 1819 asupra *Dicționarului* și în *Orthographia romana sive latino-valahica...* (1819). [...]

Corneli descinde la Buda în mai 1815, îl întâlnește pe Maior, cu care dezbate aprins probleme de ortografie. Părerile lor le găsim în trei memorii, expediate – în iunie 1815 – lui Vulcan („quae ideo altiori illustrissimi Domini praesulis et venerabilis Consistorii iudicio determinanda substernuntur”): *Conspectus orthographiae in describendo Dictionario daco-romano adhibendae, quoad illa, in quibus facta concertatione convenimus. Reflexiones circa illa orthographiae in conscribenda „Dictionario daco-romano” adhibendae puncta in quibus non convenimus și Animadversiones in orthographiam latino-valachicam r(everendissimi)mi d(omini) Cornelli*. Dincolo de statuarea unui sistem ortografic mai bun decât al lui Coloși, preopinenții au explicitat latinitatea limbii române, problema neologismelor, a selectării cuvintelor de introdus în *Lexicon*, a semanticii etc. Mulțumit de Maior, deși acesta nu i cântase întru toate în strună, Corneli îi scrie episcopului (4 iunie 1815): „Domnul revizor Maior, cu adâncă pricepere și iscusită învățătură înfrumusețat și spre apărarea și poliirea nației și a limbei noastre de tot fiind învăpăiat”, dorește să completeze *Dicționarul* cu termeni „numai la cei literați și învățați români cunoscute”, pentru ca – prin școli – să pătrundă pe încetul în rândurile celor mulți.

Chemat de Vulcan, Ioan Corneli părăsește Buda de la începutul anului 1816, luând cu sine părțile I–II din *Dicționar*, pentru a le pieptăna. Călăuză îi erau criteriile ortografice stipulate în înțelegere cu Maior (...). Sarcina îl apasă: „În ceea ce privește *Lexiconul* – îi scrie Corneli lui V. Pop, în 7 august 1816 –, acela se va lucra, cu ajutorul lui Dumnezeu, și va apărea mai bogat decât dacă aș fi rămas la Buda, dar târziu, căci, chemat acasă, lucrez singur la dânsul și nu pot să mă ocup de el neîntreput”. Și, într-adevăr, lucrarea tânjește.

Iarăși îngrijorată, Tipografia îi solicită lui Maior un raport amănunțit despre *Dicționar*, „a litera *h* inclusive

usque ad finem”; coalele cuprinzând literele *a, b, c, d, e, f* și *g* erau încă la Coloși. Raportul, amplu și critic, este remis în ziua de 5 noiembrie 1819. Criticile îl vizau pe Coloși, care, nemulțumindu-se cu termenii de largă circulație în limba română, „a adunat foarte multe cuvinte” din graiul „mărginaș cu Ungaria”, necunoscute celorlalți vorbitori, și cuvinte „cu totul străine”; Acestea schimonosesc limba și „îți provoacă greață”. Prin urmare, trebuie scoase din *Lexicon*. Răul este agravat de ortografia deseori greșită și inconsecventă, de lipsa literei *q*, a unor corespondențe latine, maghiare și germane, precum și de absența etimologiilor; fără ele publicarea operei este de neconceput, deoarece – crede Maior – românii o vor aprecia mai ales pentru „cercarea rădăcinei cuvintelor”. În concluzie: în forma sa din 1819, *Dicționarul* nu „satisface așteptările publicului”; Tipografia să-i sisteze culegerea, altminteri se va păgubi.

Textul raportat lasă să se întrevadă două idei-cheie ale lui Maior: se impune ca *Lexiconul* să fie oglinda fidelă a unei limbi unitare, curat românească, și să indice etimologia cuvintelor, științific stabilită. Ambele păreri se subordonau nevoii de a demonstra, și pentru rațiuni politice, latinitatea limbii noastre: „... ca să se vadă” că vorbele românești sunt „asemene” altor cuvinte din „limba italienească, spaniolească și francească, sau din aceste luate”.

După ce studiază raportul, Tipografia se obligă, în 13 noiembrie 1819, să urnească *Dicționarul* – „ajuns pe mâini demne” – peste două luni (...), și, în același timp, cere Consiliului locumtenențial ca însuși Maior să-l ducă la bun sfârșit, în schimbul unei remunerații convenabile, cu care să-și refacă „sănătatea, destul de zdruncinată”. Consiliul își comunică hotărârea doar în 12 septembrie 1820: *Lexiconul* să i se încredințeze lui Maior, iar banii să fie plătiți treptat, pe măsura terminării efective a reviziei. În intervalul 12

septembrie 1819 – 15 februarie 1821, când Maior nu mai era în viață, are loc un intens schimb de adrese și scrisori între cenzor și Matei Marcovici. Maior ajunge redactor-șef al *Lexiconului*, încasează un avans de 100 de florini, în monedă convențională, revede febril literele de început (*a, b, c, d, e, f, g* și *h*), transferate lui de Ioan Corneli, și încearcă disperat să lupte împotriva tuberculozei. Dar boala, nemiloasă, îl seceră. După deces, oficialitățile dispun clarificarea datoriilor bănești față de statul austriac și recrutează, greu, doi proaspeți colaboratori la *Dicționar*: pe I. Teodorovici și Alexandru Teodori. Odiseea lucrării se încheie în 1825, an în care cultura românească își îmbogățește zestrea cu un dar de preț epocal: *Lesicon-ul românesc–latinesc–unguresc–nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a trizeci și mai multor ani s-au lucrat sau Lexicon valachico–latino–hungarico–germanicum, quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*. Lucrarea propriu-zisă este precedată de o prefață și *Dialogu pentru începutul limbei română* (sic!), un *Extractus observationum ad prononciationem quarundam literarum pertinentium* și de *Orthographia Romana sive Latino-Valachica...*, semn că aceasta a slujit drept îndreptar și lui Maior, și continuatorilor săi.

Incontestabil, *Lesiconul* este un „opus” colectiv, dar munca diverșilor colaboratori a fost coordonată și modelată de spiritul lui Maior, ceea ce i-a imprimat o anumită unitate de concepție. Deci nu zadarnic a spus George Pascu, în *Istoria literaturii române din secolul XVIII*, că *Lexiconul de la Buda* „poate fi considerat din două puncte de vedere: 1. ca operă lexicografică în genere și 2. ca operă a lui Petru Maior”.

(*Petru Maior și „Lesiconul de la Buda”*, în „Cercetări de lingvistică”, XV, 1970, nr. 1, p. 11–13; 14–16)

1970

MIRCEA ANGHELESCU

Derutantă este în *Țiganiada* alternarea continuă a planurilor și nu numai în desfășurarea epică paralelă a odiseei țiganilor și, pe un fundal mai sumbru, a înfruntării oștii lui Vlad Țepeș cu turcii, ci și stilistic; burlescul se schimbă pe nesimțite în stil eroic, parodia face loc pledoariei abia disimulate pentru idealuri scumpe scriitorului, fantazarea celor mai năstrușnice anacronisme se amestecă cu date istorice foarte precise. Așa și este explicabilă posibilitatea unor multiple interpretări ale operei ca reprezentând un moment renascentist, clasic, postclasic sau baroc în evoluția literaturii noastre.

Discuția ar părea oțioasă la un moment dat dacă ea n-ar însemna mai mult decât simpla clasificare tipologică, sub încercările uneori dogmatice de clasificare ascunzându-se dorința legitimă de a preciza momentul estetic al evoluției literaturii noastre în timpul lui Budai-Deleanu; ceea ce îngreuiază apreciabil apropierea termenilor și verificarea ipotezelor în practică este lipsa totală de posteritate a *Țiganiadei*, așa încât, indiferent de o supoziție sau alta, nu putem ști ce element, ce tendință manifestă în lucrarea lui Budai-Deleanu ar fi rodit – și în ce sens – în opera urmașilor. În acest fel, a depista o trăsătură sau alta în acest ineput rezervor de surprize rămâne o operațiune de natură speculativă, dar nu lipsită totuși de un interes obiectiv.

Remarcându-se prezența cu rol burlesc a unor elemente fantastice în *Țiganiada*, în special episoadele legate de războiul paralel al sabatului diavolesc cu oștile arhanghelicești, s-a trecut cred peste un moment de efuziune care depășește tonalitatea barocă, oferind un exemplu de izbucnire grandilocventă în stilul satanismului romantic de mai târziu. În afara horei

grotești a infernului și a dialogului Urgiei cu Satana, asistăm la începutul cântului VI la un adevărat discurs luciferic care prezintă numeroase elemente anticipând, după părerea noastră, absolut independent de vreo influență livrescă sau de vreo idee teoretică explicită, poza romantică a damnatului.

Tirada lui Satan este în general cunoscută; expresia regretului după raiul pierdut și mai cu seamă ambiția de a nu abandona o luptă pe care o știe totuși pierdută dinainte, dar spre care-l mână fără răgaz orgoliul său rănit și dorința de răzbunare:

*Deci sus, Sătano! Scoală și-arată
Celui-de-Sus că ai încă putere;
Și măcar nu poate el să pată,
Nici să sâmțască vreo durere,
Totuș cere-a ta pe dânsul ură
Să-ți izbândești pe a lui făptură (VI, 13)*

își are modelul probabil, încă nerelevat, în *Paradisul pierdut* al lui Milton. [...]

Pasajul comparat mai sus nu este singura apropiere posibilă de poetul englez; putem invoca și adunarea îngerilor căzuți în Pandaemonium și colocviul lor dacă trebuie sau nu să încerce o nouă bătălie cu oștile cerești, care poate fi comparată cu adunarea diavolilor din cântul VI la Budai-Deleanu, și chiar numele cu ale acestor divinități malefice: Velzävuv, Mamona, Velial, Moloh, Velfegor, la Budai-Deleanu, Moloh, Baal, Belial, Mammon etc., la Milton, nume care nu apar de pildă la Tasso, cu al cărui poem (cântul IV) a fost comparat episodul din *Țiganiada*; la fel, pentru călătoria lui Satan în Infern (cântul II la Milton) și altele. Fără îndoială, aceste apropieri se pot face (și s-au făcut deja) și de Dante, de Ariosto sau de modelul lor latin, Virgiliu. Însă și cunoașterea operei lui Milton este foarte probabilă,

într-o versiune germană, desigur, și de aici influențele respective.

Dacă însă punctul de plecare și unele elemente ale acestei scene din cântul VI pot fi indicate, cu probabilitate, în Milton, nu de aici provine și descrierea sumbră a peisajului nocturn, când duhurile funeste pun stăpânire pe lume, descriere asemănătoare într-o măsură cu începutul *Elegiei* lui Gray și mai ales cu versiunea românească pe care Asachi o va da peste câțiva ani. [...]

Dacă această poză romantică depășește fără îndoială tonalitatea și textul *Paradisului pierdut*, ni se pare însă evident că ea a fost favorizată de lectura acestuia, de viziunea largă și profundă asupra condiției filosofice – dacă mi se iartă termenul bombastic – a lui Lucifer, a omului devorat de ambiție și de dorința de a cunoaște, pe care numai poemul lui Milton le cuprinde, dintre toate operele care s-au pus în discuție în legătură cu *Țiganiada*; numai aici putea găsi Budai-Deleanu un model – în sensul cel mai larg și generos al termenului – pentru această considerare dramatică și profundă a demonului din noi, a damnării, a izgonirii care-și găsește în sine pedeapsa perpetuă și perpetua forță a unei continue reveniri, atât e deosebită, de distonantă față de restul poemului în care domină, totuși, burlescul, barocul.

Nu trebuie să uităm că acest cânt din *Paradisul pierdut* al lui Milton este punctul de plecare al unei întregi linii romantice care vede în Satan figura răzvrătitului, a eroului insurecțional; pentru Milton, acea „splendor primiero” (Marino) a îngerului căzut nu s-a pierdut cu totul, ea „îi conferă figurii lui Satan tot farmecul unui rebel neîmblânzit care se prelungește de la Prometeu al lui Eschil la Capaneo al lui Dante” și care se va regăsi apoi în mai toate operele romanticilor care se subordonează acestei teme, Zschokke sau Schiller, Byron sau Vigny. Budai-Deleanu se întâlnește cu această linie

de evoluție europeană către romantism plecând din același punct, urmând însă o cale independentă. Existența în opera sa a unor elemente de tipologie romantică, care nu se rezumă la această viziune a lui Satan, arată că avem de-a face cu o predispoziție reală, o stare de spirit (fragmentară, incompletă, ce e drept) autentică însă, nu accidentală; trebuie să reamintim foarte frecventele sale apeluri la elemente de creație folclorică și nu numai proverbe, foarte numeroase în *Țiganiada* și cu intenție declarată (o notă a lui Mitru Perea, care explică în general intențiile autorului sau pasajele figurate, zice că „poeticul nostru au sălit să bage în povestea această toate zisele sau proverbiile de obște ce să obicinuiesc la țărani, II, 21), dar mai ales la includerea și interpretarea unor credințe populare („crezătorii”), fie în text, fie în note; așa sunt cele despre căpcăuni, descântece, zâne, ursitori etc., care dau acestei opere un colorit cu totul particular și original, de care cititorul de azi cu greu își poate da seama.

De la romantici ne vine și ideea că pot fi găsite elemente reale de istorie în cântecele bătrânești, idee pe care o găsim exprimată într-o notă a lui Erudițian: „Pagubă că nește cântări ca aceste să nu însămnează despre cei procopsiți a norodului, căci întru dânsese ar găsi multe fapuri istoricești, care ar putea să fie ocrotite de uităciunea vremilor” (IV, 92).

În fine, tot de tipologia romantică ține și faptul că Budai-Deleanu include în epopeea sa fragmente și personaje desprinse din legende și cărți populare, cum este episodul cu Argineanul, provenit probabil din legenda lui Arghir și a Elenei, de largă circulație în Transilvania. Desigur, amestecul de elemente miraculoase și istorice într-o modalitate apropiată de cea a romanticilor este dublat de intervenția miraculosului creștin care poate fi o reminiscență a lecturilor clasice, cu atât mai mult cu cât Budai-Deleanu sprijină uneori

procedeul prin trimiteri la Biblie, la autorii antici și chiar la documente istorice; nu s-a remarcat de pildă că nota părintelui Apologhios, de la strofa 20, cânt IV, care atestă intervenția sfinților de partea lui Ștefan Vodă în cursul unei bătălii („să află și la cronicile noastre, unde să zice că lui Ștefan Vodă celui Bătrân au ajutat un călăreț sfânt mergând asupra oștilor”) are o bază documentară precisă: cronica lui Ureche. Însă funcția literară a acestor elemente de miraculos, valoarea literară a citatelor și informațiilor istorice (sau afectând a fi) este indiscutabil de esență romantică.

(*Budai-Deleanu, Milton și poza damnatului romantic*, în „Limbă și literatură”, XXVII, 1970, p. 89–94; reprodus după *Scriitori și curente*, București, Editura Eminescu, 1982, p. 61–68)

1970

ȘERBAN CIOCULESCU

„Poemationul” e precedat de un *Prolog* și o *Epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cântăreț*. Prologul explică în termeni cam artificiali intenția autorului de a „introduce un gust nou de poezie românească” prin „această poeticească alcătuire, sau mai bine zicând *jucăreaună*”. În Epistola închinătoare, mai dezvoltată, autorul își ticluiește o biografie imaginară, în care nu lipsește o săgeată ascuțită împotriva lui Bob, explicând totodată sensul alegoric al epopeii eroi-comice, „unde prin țigani să înțăleg ș-alții” și indicând și modelele străine: *Batracomiomachia* lui „Omer cel vestit”, *La Secchia rapita* a lui Tassoni, *Li animali parlanti* a abatelui Casti. Opera e datată: „18 mart. 1812. *La piramidă. În Eghipte*”. Am afirmat că autorul a scris douăzeci de ani la această

meșterită lucrare. Într-adevăr, în cântecul al zecilea, țigani dezbătând asupra celei mai bune forme de guvernământ, în dorința de a se emancipa și de a-și întemeia un stat propriu, se pomenește printr-un transparent calc verbal despre *jacobini*: „Ca ș-acum în Paris cei din munte” („ceux de la montagne”, „les montagnards”, după locurile din sus, ocupate de jacobini în incintă). În nota semnată cu inițialele M. P. (Mitru Perea), se precizează: „ca și pe vremea răvoluții franțozești în Paris”, iar mai jos, adnotează Criticos : „Dintr-acest loc să știe că autorii cărții au scris pe acea vreme”. Poetul era, așadar, în curent cu metodele istorice de datare. Nu era el însuși un istoric, ca și ceilalți corifei ai Școlii Ardelene?

Am transcris titlul întreg și specificarea conținutului notelor din subsolul poemei. Ele constituie un al doilea text, uneori mai revelator asupra ideilor subversive ale autorului decât însuși acela al alegoricului poem. Aș compara valoarea și savoarea totodată a acestor note cu acelea din *Dicționarul* lui Pierre Bayle, precursorul iluminismului francez. În timp ce textul biografiilor este anodin, notele de o mare erudiție vântură ideile cele mai controversate asupra arzătoarelor probleme ale timpului și dezvăluie gândirea critică a autorului, nesupus niciunei dogme. Cam la fel, însă sub forma adeseori a unui simpozion, la care participă mai mulți adnotatori al *Țiganiadei*, Ion Budai-Deleanu se dedă unui adevărat curs de drept public, lămurind noțiuni care în acea vreme de subjugare politică nu erau puse în discuția obștei, iar ordinea stabilită trecea drept sacrosanctă. Alteori, nota are rostul unui dicționar de termeni necunoscuți, de orice proveniență, pentru a coborî la nivelul tuturor cunoscătorilor de carte o operă literară în fond savantă, cu bogate referințe livrești. În orice caz, ticluirea unei mese rotunde, în jurul unui închipuit lector, ne atrage luarea-aminte asupra caracterului în esență oral al acestei opere, care pare

artificială la lectură, începând cu tiparul strofei de șase versuri decasilabe, dar se face înțeleasă și gustată numai la citire, când o bună lectură poate pune în valoare fiecare nuanță și subînțelesurile cele mai riscante (din punctul de vedere al ortodoxiei religioase și politice). Dacă plecăm de la premisa caracterului oral al poemului, înțelegem de ce a făcut atât de des uz autorul de „încălecare” sau „îngambament”, cu cele două forme ale sale, *surjet* și *rejet* (în limba franceză), după cum versul „încălecă” pe următorul sau invers. Dăm ca exemplu strofa 90 din *Cântecul I*:

*Horiul lor în fluiere și triște
Cânta, lin tocâșind pe o covată,
Cât putea sâmșirile să miște
Fieșcui. Iară de steag, o lopată
Prelungă avea și cu dăscălie
Făcută de maistor Pintilie.*

E de remarcat că niciun vers nu constituie o unitate sintactică și logică de sine stătătoare, că fiecare se continuă cu următorul: I–II, III–IV, V–VI, prin *rejet*, IV–V, prin *surjet*. În *rejet*, versul precedent se încheie în cel următor, în *surjet*, versul următor începe cu un fragment din cel anterior : „o lopată / prelungă avea...”. Din indigest, cum ar putea părea la lectura vizuală, poemul își recâștigă viața la lectura cu voce tare, revelându-se ca o capodoperă a umorului, iar aceasta ca o rară sinteză a culturii celei mai înalte cu autenticul spirit popular. Până și invocările către Muză și Apollo, „dulce bade”, prin acest epitet național de împământenire a zeului Musaget, capătă un haz (farmec și umor!) de irezistibilă comunicativitate.

(Ion Budai-Deleanu, campion al unirii tuturor românilor, în „România literară”, III, nr. 34, 20 august 1970, p. 5; reprodus după Itinerar critic, București, Editura Eminescu, 1973, p. 38–39)

1971

AUREL NICOLESCU

Încercând să desprindem câteva dintre părerile și atitudinile teoretice față de problema lexicografiei, trebuie să arătăm de la început că în această privință nu se formase o concepție deplin încheată și unitară. Cărturarii epocii au cunoscut și au folosit dicționare străine, unii dintre ei au lucrat chiar la dicționare de diverse tipuri și au făcut observații legate de această activitate. De la constatările, mai mult sau mai puțin întâmplătoare, și până la existența unei concepții de ansamblu clare și perfect conturate este o distanță tot atât de mare ca de la empirism la știință. Fără să afirmăm că făceau lexicografie neștiind ce este și cum se lucrează un dicționar, trebuie să acceptăm că imaginea despre asemenea lucrări a primilor cărturari era destul de vagă și aproximativă. De altfel și lexicografia, ca și toate celelalte discipline cu importanță practică, urma să se desprindă din experiența directă. În această privință, un mare rol l-au avut dicționarele străine, deoarece curiozitatea științifică și dorința de a nu rămâne mai prejos decât celelalte naționalități din Transilvania i-au determinat pe cărturarii de aici să utilizeze cu folos dicționarele străine înțelegând treptat normele și principiile unei lucrări lexicografice.

Este semnificativ faptul că, odată cu prelucrarea sarcinilor de elaborare a dicționarelor, cărturarii ardeleni încadrați în Școala Ardeleană încep să formuleze și primele „teoretizări” despre dicționare. Pentru ei, dicționarul încetează de a mai fi o simplă adunare alfabetică de cuvinte, apropiată mai mult de structura unui glosar, și începe să devină o lucrare științifică pentru realizarea căreia se cere cunoașterea temeinică a limbii române.

Apariția unei concepții, fie și rudimentară, despre alcătuirea dicționarelor marchează o nouă etapă în

lexicografia ardeleană. De acum încolo, autorii încearcă să explice cititorilor, pe lângă unele reguli sau principii indispensabile pentru o lucrare lexicografică, și utilitatea unei asemenea lucrări.

Primul dintre cărturarii ardeleni care, ocupându-se de alcătuirea unui dicționar, emite păreri în legătură cu utilitatea și organizarea unei lucrări lexicografice este Paul Iorgovici. Poate că aceste considerații de principiu figurau mai dezvoltate în prefața dicționarului care nu s-a păstrat. Ele figurează sporadic și în *Observații...*, de unde le spicuim. Iorgovici încearcă să explice cititorilor necesitatea dicționarului plecând de la existența termenilor de specialitate în diverse științe: „la fieștecare din științele aceste se cer cuvinte alese”, pe care „pentru a nu le zeuita, oamenii cei aleși le au așezat în cărți tipărite”. Cuvintele trebuie să fie „cu adevărata lor înțelegere puse”, iar aranjarea să fie alfabetică „după rândul literelor prin care încep”.

Explicațiile acestuia referitoare la dicționar cuprind multe dintre indicațiile tehnice ale lexicografiei moderne, demonstrând că autorul cunoștea structura unei lucrări lexicografice. După părerea lui Iorgovici, lipsa dicționarelor și a gramaticilor este cauza sărăciei vocabularului sau a „uitării cuvintelor”, cum se exprimă el, socotind că toate acele cuvinte întâlnite în lucrările de știință vor fi existat cândva în limba română („Care se vor părea la mulți că sunt noi, dară în faptă ale noastre sunt, ci mai s-au zeuitat din limba noastră din multe pricini, iar mai vârtos din neaverea Dicționarului și a Gramatichei”).

Pentru prima dată apar, în lexicografia din Transilvania, manifestări ale teoretizării purismului care va ajunge la apogeu mai ales la succesorii Școlii Ardelene. Preferând cuvintele românești „luate din vorbele de rădăcină”, Iorgovici își exprimă opoziția față de cuvintele străine care nu pot intra în dicționar: „fiindcă cele streine

nicio rădăcină n-au în limba noastră; pentru aceia nu se pot întrebuința nici în Dicționarul scris după rădăcina cuvintelor noastre”. Din păcate, dicționarul său nu s-a păstrat și nu putem ști dacă a pus în aplicare ideile sale puriste, sau s-a oprit numai la teoretizare, așa cum au procedat mulți dintre corifeii Școlii Ardelene. [...]

Samuil Micu este primul lexicograf care înțelege că o lucrare lexicografică trebuie să îndeplinească anumite condiții și să se conformeze unor principii dinainte stabilite. Mobilul activității lexicografice, ca de altfel al întregii sale vieți și activități, se află – după propria-i mărturie – în dragostea pentru cultura patriei: „Să scriu această carte m-a îndemnat numai iubirea pentru cultura și știința neamului meu”. Strădaniile depuse sunt justificate de utilitatea lucrării realizate: „M-am străduit cu multe oboseli și veghi să alcătuiesc mai cu seamă un dicționar, pentru ca în felul acesta să ușurez și alor noștri care voiesc să învețe alte limbi, precum și altora care voiesc s-o învețe pe a noastră”. [...]

Dicționarul lui Micu nu este precedat de o prefață în care să se găsească expunerea principiilor care au stat la baza redactării. Asemenea indicații pot fi însă desprinse din referatul pe care-l întocmește pe marginea dicționarului român–latin–maghiar elaborat de Ștefan Crișan, alias Körösi. În calitatea sa de recenzor în tipografia Universității din Budapesta, l-a analizat cu atenție, după cum singur mărturisește: „l-am cercetat și l-am citit atent, împreună cu introducerea scrisă în limba română”. Întrucât introducerea la dicționarul lui Crișan nu s-a păstrat, ne mulțumim numai cu observațiile lui Micu, utile totuși datorită referințelor la principiile de lucru.

Cea mai importantă observație se referă la lipsa de echilibru dintre caracterul teoretic și cel practic. Micu reproșează lucrării că a făcut din demonstrația teoretică un scop în sine: „caută însă mai mult să demonstreze

originea și proveniența limbii române din latină, decât să fie utilă tinerimii”. Accentul pe utilitate și, deci, pe caracterul practic al unui dicționar, dovedește, aproape, o înțelegere modernă a rolului de instrument de lucru pe care-l are dicționarul în cultura națională. Pe linia accesibilității ca trăsătură obligatorie a unui dicționar, Micu arată că dicționarul se parcurge cu dificultate datorită extravaganțelor ortografice. Inexistența unei corespondențe între literă și sunet și îndeosebi lipsa de consecvență în stabilirea valorilor fiecărei litere, rezultate, cel puțin în parte, ale intenției de a demonstra latinitatea limbii române fac dificilă folosirea dicționarului. [...]

Concepția lexicografică a lui I. Budai-Deleanu este ușor de desprins deoarece autorul și-a expus, cu destulă claritate, punctele de vedere în prefața lexiconului pregătit pentru tipar. Geneza activității sale lexicografice este strâns legată de efervescenta ideilor și a preocupărilor lingvistice manifestate la sfârșitul secolului al XVIII-lea la toți protagoniștii Școlii Ardelene. Și Budai-Deleanu, ca și toți ceilalți, își dă seama de utilitatea unui dicționar pentru procesul de dezvoltare a culturii poporului român din Transilvania: Pricina mi-au fost lipsa unei cărți ca aceasta în limba română; îndemnul, iubire de neam; scoposul, folosire de obște”. El pornește să lucreze cu gândul că este cel dintâi român care realizează un dicționar și că în felul acesta își îndeplinește o datorie, căci cine știe cât timp ar trece până s-ar mai ocupa altcineva de o astfel de lucrare („doară încă un veac ar trece până când să va afla cineva să primească atâta greutate asupra sa, iar neamul românesc va rămâne lipsit de lexicon singur din vina mea”).

Lexiconul este – după părerea lui Budai – o lucrare de importanță deosebită. Așa își explică faptul că „neamurile Europii, care au făcut cel mai întâi pas către cultură, mai întâi de toate s-au grijit de lexicon întru limba sa”.

Lexicoanele sunt importante nu numai pentru că „hotărăsc noimele cuvintelor și le fac stătătoare” (adică stabilesc semnificația proprie a cuvintelor), ci „pun și temeiul învățăturilor”. Ideea că dicționarul, alături de gramatică și ortografie, formează temeiul culturii unui popor l-a călăuzit pe Budai-Deleanu în întreaga sa activitate. Inițierea lexicografiei ca disciplină o pune pe seama dorinței oamenilor înțelepți de a învăța limbile. Ei și-au dat seama că „mult mai lesne să ar putea învăța când să ar pune toate cuvintele elinești și lătimești după slovele alfabetului, apoi să se tălmăcească fieșcare cuvânt pre limbile cele viețuitoare întru care vorbim”. Explicând componența unui dicționar, Budai-Deleanu discută dificultățile ridicate de stabilirea listei de cuvinte în funcție de cuvintele care trebuie să fie introduse sau nu în dicționar. La începutul muncii sale de lexicograf credea că toate cuvintele trebuie să fie strânse („cugetul meu era cel mai de frunte să adun toate cuvintele adevărate, românești și să le înșir după alfabetul românesc”). Mai târziu și-a dat seama că un asemenea deziderat este imposibil de realizat („să cade a ști că scoposul meu n-a fost să adun toate cuvintele câte sânt obicinuite la români prin toate țările unde se află ei cu lăcuința; căci aceasta ar fi fost cu neputință unui om singur a săvârși”). Înțelegând că un lexicon nu poate cuprinde totalitatea cuvintelor unei limbi, încearcă să explice cititorilor că mai ales două categorii de cuvinte a adunat: cuvintele existente în limba scrisă a cărților și cuvintele uzuale pentru întreg poporul. [...]

În prefața lexiconului său, Budai-Deleanu socotește necesar să dea și câteva indicații în legătură cu ordinea sensurilor și a cuvintelor „pentru cei ce n-au fost obicinuiți a întrebuiința lexiconul”. Apare, în felul acesta, o preocupare tot mai evidentă de a-i ajuta pe cititori să

înțeleagă mai bine rostul dicționarului și să se învețe să scoată, din consultarea lui, maximum de profit.

Expunerea punctelor de vedere în legătură cu diversele aspecte ale lexiconului capătă o importanță deosebită pentru istoria lexicografiei românești. Pentru prima dată, un lexicograf încearcă să-și lămurească, pe larg, cititorii asupra structurii unui lexicon, explicându-le principiile care au stat la baza alcătuirii lui.

Meritul deosebit al ideilor lui Budai-Deleanu constă în justetea lor și în faptul că cele mai multe anunță concepția lexicografică modernă.

Plecând de la poziția importantă pe care o ocupă *Lexiconul de la Buda* în lexicografia românească, am fi tentați să considerăm că aici trebuie căutată și formarea unei adevărate concepții lexicografice românești. Din păcate, participarea succesivă la alcătuirea lui a nu mai puțin de șase cărturari a făcut imposibilă păstrarea unei unități de concepție. [...]

Privită în ansamblu, activitatea lexicografică desfășurată în Transilvania în perioada Școlii Ardelene a avut o importanță hotărâtoare în formarea concepției despre redactarea dicționarelor și în orientarea activității lingvistice românești către realizarea unui dicționar al limbii române.

Necesitatea tot mai mult simțită a unui dicționar explică introducerea, în programul de lucru al Societății Academice Române, înființată în 1867, ca unul din punctele de maximă importanță, „compunerea unui Dicționar român, cât se poate mai complet și mai rațional, așa încât să poată fi dreptariul limbei”.

Transilvania a desfășurat de-a lungul a mai mult de două secole o activitate bogată, multiplă și variată, concretizată în tot felul de lucrări lexicografice: dicționare bilingve și plurilingve, dicționare de neologisme și de terminologii speciale, dicționar de limbă română veche,

glosare și dicționar enciclopedic. Elaborarea tuturor acestor lucrări a însemnat nu numai un câștig imediat pentru cultura românească, prin apariția unor lucrări de mare utilitate, ci și un exercițiu practic cu valoarea unei adevărate școli, în care s-a deprins măiestria redactării dicționarelor.

În răstimpul celor două secole, al XVIII-lea și al XIX-lea, lexicografia ardeleană cunoaște cele mai variate forme de tehnică lexicografică, de la întocmirea unor simple liste de cuvinte sau glosare, de cele mai multe ori copiate sau imitate după lucrări străine, și până la dicționarele propriu-zise dotate cu definiții dezvoltate, cu adevărate scheme pe puncte la fiecare cuvânt, din dicționarele plurilingve sau enciclopedice.

Chiar dacă primele glosare și dicționare au fost concepute și efectuate, în oarecare măsură, după modele străine, treptat s-au eliberat de sub influența lor și au apărut cele dintâi manifestări ale lexicografiei românești, care vor iniția o tradiție lexicografică românească cu rol de adevărată școală la care vor deprinde tehnica lexicografică autorii de dicționare de mai târziu. În perioada Școlii Ardelene, s-a început elaborarea principalelor norme lexicografice și s-au făcut primele încercări de definire a cuvintelor românești.

De la *Lexiconul marsiglian*, redactat în jurul anului 1700, și până în 1940, când Sextil Pușcariu încetează munca de redactare la *Dicționarul limbii române*, știința și practica întocmirii dicționarelor din Transilvania au contribuit, de-a lungul a 240 de ani, la crearea și dezvoltarea lexicografiei românești.

Se poate afirma deci că eforturile cărturarilor ardeleni și, în special, ale celor încadrați în Școala Ardeleană stau la temelia marilor înfăptuiri lexicografice românești, dovedind încă o dată rolul Școlii Ardelene în consolidarea științei și culturii noastre naționale. După ce, la

începutul activității lexicografice din Transilvania, dicționarele realizate, în bună măsură, prin inițiative și eforturi individuale, vizau utilitatea practică imediată, se ajunge treptat să fie concepute ca lucrări de amploare, interesând cultura națională în ansamblu.

(*Școala Ardeleană și limba română*, București, Editura Științifică, 1971, p. 85–88; 90–91; 92–93; 94–96)

1971

IOSIF PERVAIN

Epoca în care a trăit Samuil Micu (1745–1806) a însemnat pentru Transilvania un răstimp de mari zbuciumări sociale, provocate îndeosebi de lupta din ce în ce mai dârză a iobăgimii românești împotriva asupritorilor, luptă care a culminat cu răscoala condusă de Horea, de animozitățile dintre nobilimea ardeleană și austriacă, precum și de contradicțiile iscate între burghezia de alt neam, maghiară și săsească, și burghezia română, încă slab dezvoltată. Contrazicerile constituiau un teren prielnic pentru receptarea ideologiei iluministe; alimentată de stările locale și adaptată lor, ea va deveni, ca orice ideologie progresistă, un puternic factor de revoluționare a conștiințelor.

Un iluminist, în sensul plener al termenului, și – până la o anumită limită – un purtător al idealurilor ce însuflețeau masele populare este și Samuil Micu. Aceste idealuri și înrăurirea unor iluminiști ca Baumeister și Steinkellner străbat întreaga sa operă cu caracter laic, ba câteodată ele au lăsat urme și în lucrările de cuprins bisericesc, de exemplu în *Propovedanie sau învățăături la îngropăciunea oamenilor morți* (1784), din al cărei cuvânt *Către cetitoriu* citez un pasaj semnificativ: „Mai

pre urmă te rog să ierți de te va sminti cumva curgerea graiului, că fiindcă acestea [predicile, n.n.] mai mulți proști decât învățați auzitori vor avea, nu să cădea să fie cu măiestrie ritoricească, nici cu grai de vorbă înaltă și adâncă, ci mai de jos și mai prost, ca și cei proști să înțeleagă și să se folosească, că acesta e scopul și cugetul meu...”.

Sporadice în lucrările bisericești ale lui Micu, tendințele ce defineau gândirea înaintată a veacului al XVIII-lea, cu erorile și cuceririle ei, devin precumpănitoare în *Loghica* și în *Legile firei, ithica și politica*, al căror merit principal trebuie căutat în faptul că difuzau concepții derivate din filosofia „Luminilor” și în contribuția adusă, în urma lui Dimitrie Cantemir, la crearea unei terminologii filosofice românești. De asemenea, concepții iluministe sigure ne întâmpină în scrierile istorice și lingvistice ale lui Micu.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și după aceea, numeroși istorici străini (Sulzer, Engel, Eder ș.a.) s-au dedat „a vomî cu condeiul asupra românilor” (Petru Maior), cu scopul de a dovedi cât de „iluzorie” le era revendicarea de a fi recunoscuți ca a patra națiune politică în Transilvania și pretenția de a li se acorda drepturi cetățenești egale cu ale celorlalte națiuni „constituționale”. Pentru a învedera legitimitatea cererilor formulate de români, episcopul Inochentie Micu, Gherontie Cotorea, în *Articulușurile cele de price*, și Petru Bod s-au străduit, înaintea lui Samuil Micu, să reînvie din trecutul istoric al românilor paginile destinate să justifice reclamarea energică a unor drepturi uzurpate și năzuințele de afirmare națională.

Bătătorind drumuri cercate de predecesori, Micu se va orienta și el către studiul istoriei, izbutind să concentreze rezultatele râvnei sale în scrieri ca *De origine dacoromanorum*, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*,

Istoria și lucrurile și întâmplările românilor. În prefața la o redacție rezumativă a *Istoriei*, Micu arată că a povestit întâmplările neamului românesc „ca cei buni să se laude și să se urmeze, iar cei răi și nevrednici să se rușineze și să înceapă a lepăda simțirea cea dobitocească, și a fi oameni și romani, adecă deplin și întregi, și să nu se tăvălească tot jos, ci să se rădice”. Rândurile acestea anunțau o operă militantă, în filele căreia argumentele scoase din cercetarea istoriei se organizează în funcție de cauza restaurării integrale a demnității neamului românesc, de căldura cu care autorul își susține părerile, de ura împotriva iobăgiei („un chip de robie păgânească”) și a ținerii samavolnice a norodului în întuneric și neștiință, de teama că masele – deșteptându-se – să nu „scoată pe trântori din coșniță”.

S-a spus și s-a răspus despre crezul istoric al lui Micu-Clain că ar cuprinde doar trei elemente: ideea descendenței pur romane, a continuității romanilor în Dacia și a unității noastre etnice. În realitate, acest crez este cu mult mai complex, pentru că multiple și complexe erau și obiectivele vizate de autor. Dar fie că înfierează pe renegați, fie că denunță preoțimea „mojică” și incultă din Țara Românească și „stricarea” rânduielilor din principate prin fanarioți, Micu își subordonează criticile și expunerea preocupării de a-i angaja pe contemporani în lupta pentru progres, pe tărâm politic, cultural și economic. Această preocupare unică dezvăluie factura sa de iluminist și-i fixează, ca istoric, locul în perioada de început a culturii noastre moderne.

Într-unele scrieri citate anterior, de pildă în *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, Micu a împletit și probleme de ordin lingvistic. Sub acest raport prețioase sunt însă alte lucrări ale sale: *Carte de rugăciuni* (1779), la sfârșitul căreia se indică reguli pentru scrierea cu litere latine, *Elementa* (1780; ediția a II-a, 1805), înștiințările

Către cetitoriu din foile liminare ale traducerii *Bibliei* (1795), *Acatistul* (1801) și *Dictionarium valachico-latinum*, publicat abia în 1944, cu un studiu introductiv, de către Gáldi László. În aceste opere Micu a discutat, cu precădere, latinitatea limbii noastre și oportunitatea înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin; a enunțat câteva legi fonetice privitoare la dezvoltarea limbii române din cea latină ($a + \text{poziție nazală} = \hat{i}$, $d + i = z$, metaforia lui *o* etc.) și a strâns, orânduindu-le într-un dicționar, peste unsprezece mii de cuvinte.

S-a susținut că Micu a pledat, de-a lungul activității sale lingvistice, exclusiv pentru ortografia etimologică. Pusă astfel, problema este greșită, căci oricine urmărește atent textele va ajunge, fără eforturi deosebite, la concluzia că de fapt Micu a părăsit treptat pozițiile inițiale ale sistemului său etimologic, că a făcut concesii și s-a îndrumat spre scrierea fonetică. Citez, pentru a exemplifica, *hom*, *dice*, *nomina*, *bola*, înlocuite de Micu, în 1801, cu *om*, *zice*, *numele*, *boála*.

Vorbind, în prefața la ediția a II-a din *Elementa*, despre principiile ortografice expuse în prima versiune, Gheorghe Șincai scrie: „Prin regulile pe care le-am statornicit în acea gramatică, spre a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să nu facem din limba dacoromână, în ceea ce privește scrisul și cititul, ceva asemănător cu franceza”. Comentariul este elocvent și el ne autorizează să deducem că apropierea autorilor gramaticii de scrierea fonetică s-a operat în mod conștient, sub imperiul convingerii că numai un sistem ortografic simplificat și potrivit cu firea limbii române este în măsură să înlesnească însușirea noțiunilor gramaticale și de către „mulțimea cea mare din popor”. Micu nu s-a împăcat niciodată cu cărțile scrise într-o limbă „neplăcută urechilor... și foarte cu anevoie de înțeles”, nici cu abaterile de la „vorba cea de acum

obicinuită”, pentru că era un bun cunoscător al „graiului românesc” și ținea, îi repet cuvintele, „ca și cei proști să înțeleagă” slova destinată lor.

Opera densă și viața agitată a lui Samui Micu nu au fost întotdeauna ferite de greșeli. Îmbrățișarea ideii referitoare la originea noastră pur romană, concepția că limba română se poate perfecționa prin curățirea ei de elementele nelatine și, în general, o relativă lipsă de discernământ în tratarea problemelor abordate îl fac pe Micu să apuce, nu o dată, pe căi lăturalnice adevărului. Dincolo de aceste limitări, scriitorul s-a impus și se impune atât prin uriașa lui putere de lucru, cât și prin numeroasele rezultate pozitive din activitatea sa. Noi prețuim aceste rezultate și îl considerăm pe Micu drept un erudit care, devotându-se norodului, l-a ajutat să se smulgă din incultură și să „scoață pe trântori din coșniță”.

(Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 18–20)

1972

DUMITRU GHIȘE, POMPILIU TEODOR

Samuil Micu este cel dintâi istoric român modern din Transilvania. Prin prodigioasa sa activitate, el s-a impus opiniei științifice din țară și de peste hotare, câștigând prețuirea specialiștilor. A fost un istoric care s-a apropiat de sensul modern al conceptului de istorie, creația sa depășind stadiul cronicăresc al istoriografiei, în decădere în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Activitatea lui se desfășoară în două direcții. Face, în primul rând, o operă de informare a opiniei științifice străine, încercând să difuzeze, în lucrări scrise în limba latină, ideologia care milita pentru emanciparea națională și socială a poporului român. În această acțiune se încadrează *Brevis historica*

notitia originis et progressu nationis daco-romanae seu ut quidem barbaro vocabulo appellant Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII, Authore Samuele Klein de Sad (1778).

O serie de lucrări scrise în limba română se adresează poporului, cu intenția de a-l lumina și de a-i cultiva mândria națională. Amintim *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri* (1791), redactată în vremea *Supplex*-ului cu scopul vădit de a pregăti spiritele în sensul luptelor politice în curs de desfășurare. După câțiva ani, în 1768, alcătuiește *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, reprezentativă pentru genul de istorie iluministă, o expunere sintetică a materialului istoric cuprins în *Brevis Historica notitia...*

Ultima mare lucrare istorică, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, concepută pe un plan vast, îmbrățișează în patru volume viața societății din cele trei țări românești. În primul volum tratează formarea limbii și a poporului român, ducând expunerea istoriei Transilvaniei până în epoca sa. În al doilea, intitulat *Istoria Țării Românești*, merge cu expunerea faptelor până la anul 1724, iar în al treilea, *Istoria domnilor Țării Moldovei*, se oprește la 1795. Volumul ultim, *Istoria bisericească a episcopiei românești din Ardeal*, este o prezentare a vieții bisericii românești începând din secolul al IV-lea, dar și o pagină de istorie contemporană, în care precumpănește elementul memorialistic.

În întinsa sa operă istorică, Micu plecând de la umanității secolului al XVII-lea și de la D. Cantemir, dar, evident, și de la cultura umanistă central-europeană și de la istoriografia secolului al XVIII-lea, a încercat să deslușească originea poporului român și a limbii sale. Meritorie este încercarea lui Micu de a trata istoria poporului român de pe întregul teritoriu al țării noastre. [...]

Comparând literatura istorică a lui Micu cu operele iluministe, constatăm apropieri, dar și deosebiri, explicabile prin stadiul în care se găsea atunci istoriografia română. Este preocupat de societate, de problemele politice contemporane, aruncă ici-colo în *Scurtă cunoștință...* considerații lirice despre decăderea culturii și a neamului românesc, trăsături caracteristice și pentru alți scriitori iluminiști. [...]

Există, în opera istorică a lui Micu, elemente care indică atât tradiția renașcentistă manifestată prin dese referiri la autoritatea scrierilor umaniste, cât și înclinarea spre o amplă erudiție, ceea ce vădește încă genul de istorie savantă specifică secolului al XVII-lea. Totuși, elemente noi – cum sunt preocuparea pentru problemele epocii, îndemnul la luminarea maselor, critica instituțiilor feudale, exagerarea rolului personalității, concepția laică precumpănitoare și mai ales caracterul militant al operei sale – îl fac să fie mai aproape de concepția istorică iluministă. În linii generale, scrierile sale poartă amprenta filosofiei luminilor, în timp ce forma, pe alocuri, este încă parțial tributară literaturii istorice savante.

Alături de activitatea istorică, Micu s-a remarcat și ca un filolog de valoare, renumele său depășind limitele Transilvaniei. Opera sa pe acest tărâm trebuie apreciată atât din punctul de vedere al ideilor despre limbă și ortografie, folosite ca arme de luptă, cât și din acela al influenței pe care au avut-o principiile sale în dezvoltarea limbii literare.

Pentru a argumenta originea latină a limbii române, Micu elaborează un sistem ortografic etimologist latinizant. El este primul învățat român care tipărește o carte cu litere latine (*Carte de rogacioni*, Viena, 1779), importantă și pentru faptul că filologul transilvănean publică cu acest prilej o expunere succintă a sistemului său ortografic etimologist, prezentat după un an în

Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae și în introducere la *Acatistul* imprimat la Sibiu în 1801. Folosind literele latine în scrierea limbii române, Micu a încercat să dezrădăcineze părerea învățaților străini după care limba noastră nu putea fi scrisă decât cu litere chirilice.

Gramatica lui Micu este cea dintâi gramatică tipărită a limbii române. Gramatica se tipărește în limba latină la cererea elevilor de la seminarul Sf. Barbara. Cartea lui Micu se adresează însă și celor care fac comerț sau vor face comerț cu țările locuite de români, o dovadă mai mult despre interesul protagoniștilor Școlii Ardelene pentru dezvoltarea noilor relații economice pe actualul teritoriu al țării. [...] Strădaniile lui Micu în această gramatică sunt orientate spre dovedirea provenienței cuvintelor românești direct din latina clasică. Cu acest prilej, Micu a descoperit principalele legi de evoluție fonetică ale limbii române.

Regulile pe care le stabilește urmăreau să justifice sistemul ortografic etimologic. Scriind însă etimologic, el n-a înțeles să schimbe și pronunțarea limbii române, ci numai să dovedească, prin formă scrisă, originea latină a cuvintelor și structura gramaticală a limbii noastre. Dar, alături de multe constatări judicioase, Micu încearcă să demonstreze perpetuarea tuturor categoriilor gramaticale din latina clasică în limba română, inclusiv a ablativului, și că funcția sintactică a verbului românesc este aceeași cu a celui latin.

În ciuda acestor exagerări, gramatica lui Micu are meritul de netăgăduit de a fi făcut cunoscut opiniei științifice străine caracterul latin al limbii poporului său. Totodată, gramatica s-a bucurat la noi în țară de o mare influență, toate manualele de gramatică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și unele din secolul al XIX-lea

dezvoltă exagerările latiniste, plecând tocmai de la ea.
[...]

Deși activitatea lui Micu s-a concentrat în jurul cercetărilor de istorie și filologie, nu este mai puțin adevărat că a lăsat în urma lui pagini care și astăzi pot să prezinte interes din punctul de vedere al limbii literare. Din păcate, traducerea fabulelor lui Esop și a lucrării lui Marmontel (Belizarie) nu au ajuns până la noi. Au rămas însă numeroase pagini care pot să dea o idee despre posibilitățile scriitoricești pe care fără îndoială le avea.
[...]

Istoricul Petru Maior va fi cel care își va asuma, alături de întreaga generație, sarcina istorică de fundamentare ideologică a luptei de emancipare. O face în primul rând în câmpul istoriografiei și, prin istoriografie, printr-o operă care va fi prin excelență militantă. Nu ocolește însă nici filologia, un domeniu pe care în această perioadă îl îmbogățește cu realizări semnificative. La Buda a redactat *Ortografia romana sive latino valahica...* și *Dialog pentru începutul limbei române între nepot și unchiu*, și tot aici îi consacră *Lexiconului* ultimii săi ani de viață. Prin celebra lucrare lexicografică mai cu seamă, el și-a legat numele de o „operă remarcabilă”, cum o va considera Ovid Densusianu. Prin *Dialog* el se adresează cu adevărurile sale filologice contemporanilor printr-o formă ușoară, convingătoare.

Ca filolog, Petru Maior a adus în cultura începutului de secol o contribuție pe care a subordonat-o istoriei în care domină căutările dedicate deslușirii originilor. Mai cu seamă două dintre operele lui, *Disertație pentru începutul limbei românești* și *Disertație pentru literatura cea veche a românilor*, conturează două domenii care vor fi în centrul atenției romanticilor. Dacă Petru Maior nu este aureolat de meritul de a fi fost cel dintâi care a căutat originea unei limbi neolatine în latina vulgară, pe care o

deosebește de cea clasică, el este fără îndoială în cultura noastră cel care deține indiscutabil primatul. [...]

Contribuțiile filologice ale lui Petru Maior țintesc însă la emanciparea nației care putea să se realizeze prin cultură, al cărei principal instrument este limba. De aici, dorința de „polire” a limbii, de îmbogățire a ei cu gândul la sporirea posibilităților de expresie. Idealul îl exprima și Budai Deleanu, și Maior, și Corneli. Când constată că „toate neamurile Europei astăzi se nevoiesc nu numai a-și curăța limba sa, a o netezi și a o polii, ci și la acea culme de aplicare a o înălța, cât să o facă de ajuns avută spre împărtășirea tuturor științelor iubitorilor de învățatură...”, Petru Maior se înscrie pe orbita mai largă pe care i-o oferea exemplul european. Recunoaștem în aceste idei nu numai niște simple construcții lingvistice, ci și soluții dictate de rațiuni mai profunde, iluministe, raționaliste, care străbat întreaga operă filologică a cărturarului ardelean.

(Fragmentarium iluminist, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 45–46, 51–53, 55, 203–205)

1972

PAUL CORNEA

Cristalizarea ideii naționale corespunde și în cazul românilor, ca și la alte popoare din sud-estul Europei, marelui proces de diferențiere, pe care-l inițiază timid, dar inexorabil, „luminile”, și-l accelerează în mod decisiv Revoluția Franceză și imperiul. După cum am văzut, datorită opresiunii și concurenței, cea dintâi variantă coerentă a conceptului se elaborează în Transilvania. Deschidem aici o paranteză și revenim puțin îndărăt.

Cărturarul căruia îi revine meritul de a fi formulat pentru prima dată, încă de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, sub imboldul unor necesități politice stringente, o idee de națiune apropiată de cea modernă este remarcabilul prelat Inochentie Micu. În memoriile și suplicele adresate curții din Viena – episcopul uniților argumentează revendicările populației românești, depărtându-se de noțiunea medievală de „natio” simplă categorie juridică – și apropiindu-se de cea modernă, de „națiune”, în sensul extinderii caracterelor comunitare de neam nu numai asupra claselor privilegiate, ci și asupra țăranimii. „În concepția lui – scrie academicianul D. Prodan –, națiunea care trebuie să se ridice la cetățenie, la numărarea între stări, la națiune politică, e una cu națiunea etnică. El în nicio împrejurare și în nicio formulă nu separă, nicicând, pe cei de jos din națiunea română”. În *Supplex*, se merge mai departe. Deși aspirațiile românilor de a deveni o națiune constituțională sunt legitimate pe temelia dreptului istoric (ceea ce – după cum arată D. Prodan – constituia o situație pe terenul politicii de „restituții” de după moartea lui Iosif II), faptul esențial e că se cere reprezentarea proporțională, că se invocă argumentul numărului, admitându-se că statutul de „cetățenie” trebuie să se aplice întregului popor românesc, inclusiv „plebei” și fără deosebire de confesiune. Accentul pe factorul demografic are o deosebită semnificație: dovedește că evoluția spre o definiție modernă a conceptului de „națiune” în Transilvania nu decurge din importul ideologiei revoluționare franceze, ci din însăși dialectica luptei de eliberare: starea de „inferioritate” politică, resimțită deopotrivă, deși în grade diferite, de toți membrii populației românești determină un fenomen de solidarizare, de strângere a rândurilor, pe care rezistența împotriva opresiunii îl intensifică și-l conștientizează.

Se cuvine totuși să nu exagerăm. Luminismul, chiar și în formele lui răsăritene, rămâne impenetrabil unui sens democratic al ideii de „națiune”. Un caz ca acela al scrierii polemice anonime îndreptate împotriva alegațiilor răuvoitoare ale istoricului sas Eder, *Wiederlegung der zu Klausenburg 1791 übei die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten*, atribuită recent de I. Pervain lui Budai-Deleanu, e mai degrabă rar. Aici, ideologia *Supplex*-ului e depășită, căci cererea numărării între stări a întregii populații românești, deci și a celor de „jos”, e însoțită de revendicarea, nu numai politică, ci și socială, ca țăranul sărac să fie reprezentat în dietă. O asemenea poziție – o repetăm – este excepțională. În genere, luminiștii ardeleni se caracterizează prin reformism, nu prin spirit revoluționar. Ei nutresc o sinceră dragoste față de popor, dar nu-l cred în stare să se autodetermine. Progresul și-l închipuie sub forma culturalizării și a unei politici de tip „iosefinist”, bazată pe drepturi și libertăți ocrotite de cei de „sus” în favoarea plebei. Argumentul „numărului” le servește spre a denunța temeuriile iraționale și inumane ale ordinii impuse de „Unium trium nationum”: arătând că cei ce suportă cea mai mare parte a sarcinilor statului sunt scoși în afara legii, vor să forțeze recunoașterea „concivilității”, dar nu pentru a face din majoritatea anonimă și incultă majoritatea legală, arbitru suprem al destinului colectiv. Ca cei mai mulți dintre adepții „luminilor” din Răsărit și într-o măsură chiar mai mare, datorită educației teologice și profesiei clericale, ei reprobă răzvrătirea; din acest punct de vedere, condamnarea fără echivoc a răscoalei iobagilor de la 1784 e edificatoare. Ei ignoră principiul suveranității naționale, vor – cum bine s-a spus (D. Prodan) – „totul pentru popor, nimic prin popor”.

În ciuda acestor limite, inerente epocii și condițiilor locale, contribuția Transilvaniei la elaborarea ideii mo-

derne de „națiune” rămâne de o importanță excepțională. Cărturarii ardeleni pornesc de la „conștiința de neam”, însă transformă acest nucleu primar, acest „sentiment” difuz al comunității de grai și credință într-un „concept” director al vieții spirituale, susținut pe argumente istorice, filologice și politice și irigat, din adâncuri, de o revărsare pasională în stare de continuă efervescență; ei disociază „naționalitatea” de „confesiune”, subordonând-o pe cea din urmă celei dintâi, ceea ce înseamnă un progres pe drumul laicizării gândirii social-politice; ei includ în „națiune”, alături de nobilime, masa poporului, deși nu trag toate consecințele acestui principiu revoluționar. Rezultat al luptelor purtate împotriva „stărilor” și a națiunilor privilegiate, produs al istoriei, și nu al cărților, conceptul de „națiune” la românii din Transilvania se concretizează – după expresia lui Lucian Blaga – ca un concept „deschis”, „un fel de sferă ce se lărgeste și se îngustează, alternativ, asimilând și eliminând conținuturi potrivit intereselor de care ei sunt dominați în lupta lor pentru drepturi cu «națiunile politice»”.

Ecourile renașterii ardelenice vor răzbi adânc dincolo de Carpați, accelerând procesul regăsirii de sine, declanșat și în această zonă – cum am văzut – încă de multă vreme, dar dibuindu-și drumul anevoie. Operele lui Micu, Șincai, Maior și ale celorlalți vor contribui esențial nu atât la deslușirea unor aspecte teoretice, legate de originea sau caracterul romanic al limbii, cât la stimularea patriotismului, la smulgerea din inerție, la transformarea ideii naționale în substanță nutritivă a culturii, în adevărata polaritate a vieții intelectuale din Muntenia și Moldova.

Spre sfârșitul veacului al XVIII-lea și la începutul veacului al XIX-lea, constatăm că legăturile culturale de o parte și de alta a Carpaților se intensifică. Disponând de o pătură intelectuală – e drept, subțire, însă educată prin

școli și diplomată a universităților din monarhie –, de o pleiadă de cărturari remarcabili, de tiparnițele de la Viena, Buda și Sibiu, Transilvania are „avantaj” în aceste schimburi: pe terenul ideologiei, ea exportă mai mult decât importă. Dar în Principate există o boierime bogată, prezumtiv capabilă să sprijine inițiativele ardelenilor, iar interesul față de activitatea de propagare a luminilor e în creștere. Unificarea procesului cultural pe întregul teritoriu românesc, depășind faza dezvoltării provinciale, impusă multă vreme de vicisitudinile istoriei, e în această perioadă în plină desfășurare. [...]

Dintre figurile de seamă ale Școlii Ardelene, cel mai cunoscut în Principate în perioada de până la 1821 e desigur Petru Maior. *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812) produce o profundă impresie și încurajează câteva vocații. Naum Râmnicianu laudă meritele autorului, deși nu e într-o măsură de acord cu el în privința originii românilor. Heliade-Rădulescu și Petrache Poenaru, încă elevi la școala grecească, o citesc cu delicii. „Ți-aduci aminte – îi scrie primul celui de-al doilea, în 1839 –, când a ieșit *Istoria pentru începutul românilor* a fericitului Petru Maior, cum o citeam împreună și câte idei frumoase, deși copilărești, se frământau în capetele noastre, ce închipuiri ne făceam a ne vedea aievea visărilor noastre”. C. Negruzzi învață a descifra slova chirilică pe paginile ei. Lăudând eforturile românilor din Transilvania, care „totdeauna au fost doritori de limba neamului”, Mumuleanu citează în mod special pe Țichindeal, „carele au compus fabule asemenea lui Esop în limba românească”, și pe Petru Maior. Acesta din urmă „multă vreme s-au ostenit la cartea ce ne-au făcut, ca să se arate că suntem din romani, iar nu din dachi, a căruia osteneală este vrednică de toată cinstea, socotindu-l de autor în limba românească”. M. Kogălniceanu consideră, în 1839, că „noua” literatură română începe la 1812, prin

Istoria pentru începutul românilor și cealaltă operă a învățatului ardelean, Istoria besearicei românilor, atât a cestor dincoace precum și a celor dincolo de Dunăre (tipărită în 1813, la Buda, dar difuzată numai după moartea autorului). Petru Maior – scrie Kogălniceanu – „a redat curaj moldo-valahilor, le-a prezis venirea unor timpuri mai bune, le-a reamintit, într-un stil cald și energic, mărirea strămoșilor lor. Cartea sa a făcut minuni atât înăuntru, cât și în afară... Fiecare a început să-și cunoască drepturile și să înțeleagă sacrificiile pe care i le cerea patria”.

Ideile renașterii transilvane s-au împrăștiat îndeosebi prin profesorii de dincolo de munți, solicitați timid până la 1821, din ce în ce mai intens după această dată, în urma lărgirii rețelei școlare din Principate și a lipsei acute de cadre pe plan local. Primii descinși din Gheorghe Lazăr, prin 1816, la București, și Vasile Popp, Vasile Fabian-Bob, Ion Manffi și Ion Costa, în 1820, la Iași. Tratatative s-au purtat însă cu mulți alții: câteva documente, ieșite de curând la lumină, arată că discuțiile de tatonare au atins un cerc larg de intelectuali ardeleni. Mitropolitul Veniamin Costache, care voia să renoveze seminarul de la Socola, pare a fi fost principalul lor animator. Prin 1815 el însărcinează pe Lazăr Asachievici, care se găsea la Lemberg, să intre în contact cu I. Budai-Deleanu: „...Vei intra în voroava cu d. Budai, ca să-ți arate ce materie poate să paradosească în școala Socolei și în ce limbă și cu ce (plată) s-ar mulțumi”. Budai-Deleanu mijlocește, la rândul-i, contacte cu Diaconovici-Loga, Vasile Aaron și un tânăr Pop Ilieș, absolvent al științelor juridice și fost dascăl al copiilor guvernatorului Ardealului. [...]

Chiar și aceste câteva date, care își propun să exemplifice, nu să totalizeze raporturile Principatelor cu renașterea culturală transilvană, demonstrează că

influența exercitată a mers în sensul revigorării idealului național. Contrar a ceea ce se crede, cărturarii de dincolo de munți nu au *inițiat* deșteptarea din letargie a spiritului românesc, ci doar au stimulat-o. De o parte și de alta a Carpaților s-a evoluat în același sens, deși în alt ritm și cu alte mijloace. De altfel, după 1821, Transilvania își pierde avantajul pe care-l luase asupra Munteniei și Moldovei. Resurgența națională și înnoirea climatului politic determinate de mișcarea lui Tudor Vladimirescu și de Eterie scot cultura Principatelor din amortire, impunându-i un ritm rapid și o desfășurare pe un front larg. În aceeași vreme, reprezentanții de seamă ai primei generații a Școlii Ardelene se sting (Șincai, în 1816, Budai-Deleanu, în 1820, Petru Maior, în 1821), tiparnița de la Buda începe să lăncezească, iar exodul profesorilor spre școlile de la București, Iași și alte orașe de dincoace de munți ia proporții. Centrul intelectual al vieții românești se deplasează astfel în Principate. Dar faptul fundamental rămâne acela că noua cultură, fondată pe conceptul de „națiune” și pe cel de „luminare”, exprimă aspirațiile profunde ale întregului popor român și se naște din aportul tuturor ramurilor sale.

(Originile romantismului românesc: spiritul civic, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840, București, Editura Minerva, 1972; reprodus după ediția a II-a, București, Editura Cartea Românească, 2008, p. 413–419)

1973

MARIA PROTASE

Parcurgerea oricât de rapidă a operei istorice și a unora din disputele pe care aceasta le-a angajat duce din

prima clipă la concluzia legăturii lor indestructibile cu domeniul lingvistic, pe care Maior, ca de altfel toți reprezentanții Școlii Ardelene, le-a frecventat insistent, din motive extrafilologice însă. Pe de o parte, situația social-politică a românilor din Transilvania impunea subordonarea studiilor științifice – în primul rând a celor istorice – acțiunilor revendicative de ordin național. Complementare cercetării istorice, studiile lingvistice erau chemate să aducă un plus de argumente pentru susținerea originii romane, a continuității neîntrerupte în Dacia etc. Pe de altă parte, ideologia luminiștilor transilvăneni vizează emanciparea poporului român prin reforme și cultură. Or, cum aceasta din urmă este de neconceput fără desăvârșirea instrumentului lingvistic, se înțelege de ce cultivarea limbii devine o problemă-cheie.

Având la bază această dublă motivație genetică, preocupările lingvistice ale lui Maior se concretizează în contribuții restrânse ca volum, dar de o excepțională valoare pentru epoca dată. *Disertație pentru începutul limbei românești* și *Disertație pentru literatura cea vechie a românilor* însoțesc în 1812, ca argumentare suplimentară, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ea însăși abordând numeroase chestiuni de ordin lingvistic; *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur* (Buda, 1819) se naște din nevoia stringentă de stabilire a normelor ortografice necesare ca îndreptar autorilor *Lesiconului de la Buda*; apărut ca anexă la *Orthographia*, *Dialog-ul pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, reprezentativ pentru așa-zisa literatură de „întrebări și răspunsuri”, frecventată în luminism sub înrâurirea spiritului raționalist, dar adecvată în același timp dispozițiilor spirituale ale lui Maior, sugerează, prin chiar structura sa, tendința expresă a autorului: formarea unei opinii politice, necesare în lupta

de emancipare națională; în fine, colaborarea la *Lesiconul de la Buda*, ca și acele fragmente rămase în manuscris – părți dintr-o gramatică proiectată –, cuprinzând *Disertație despre articlii limbei românești*, *Fragmente sintactice* și *Fragmente gramaticale*, au semnificația unei contribuții la ordonarea și normarea limbii literare, în scopul transformării acesteia într-un instrument capabil să servească în toate domeniile culturii.

Chiar și numai titlurile semnalate sunt în măsură să ofere o impresie destul de limpede asupra direcțiilor în care s-au orientat preocupările lingvistice ale cărturarului ardelean. Evident, abordarea unui asemenea complex de probleme (de lingvistică generală și romanică, de gramatică și ortografie, de scriere cu alfabet latin, de limbă literară și lexicografie etc.) îi pretindea autorului o temeinică pregătire în domeniul limbii române și al lingvisticii în general.

În ciuda păstrării celor două liste ale cărților existente cândva în biblioteca lui Maior, conturarea culturii sale lingvistice se dovedește a fi totuși o întreprindere dificilă. Aceasta, întrucât el a folosit o arie bibliografică mai extinsă decât aceea circumscrisă de listele menționate. Spre a ne opri la două exemple, între cărțile bibliotecii sale nu figurează *Antiquitates Italicae Medii – Aevi* de L. A. Muratori, una din sursele principale puse la contribuție, după cum nu figurează nici operele filologilor macedoromâni de la Buda, pe care, fără a le cita expres, Maior le utilizează în mai toate lucrările semnalate.

Cercetarea listelor atât de des invocate evidențiază în primul rând factura latină a culturii sale: majoritatea covârșitoare a cărților de teologie, filosofie, istorie și drept, de știință popularizată sau de școală sunt tipărite în latinește. Sub unghiul formației filologice a cărturarului transilvănean, interesează desigur mai cu seamă operele susceptibile de a fi puse la contribuție în lucrările

destinate demonstrării latinității limbii, a structurii latine a gramaticii și foneticii românești. Alături de o *Chrestomathia linguae Latinae*, de o *Latina grammatica* și *Institutiones grammaticae*, Maior posedă două dintre lucrările lui Emmanuel Alvarus (Alvarez de Colonia): *Institutionum grammatica* și *De syllabarum dimensione liber 3-us*. Atrag de asemenea atenția *Nominum priorum Romanorum*, lucrare folosită cu siguranță mai ales în *Istorie*, și *Phraseologia* de Francisc Wagner.

În cursul studiilor la Roma, apoi la Viena, Maior învață însă și limba greacă, impusă în mod special în programa de studii a tinerilor români. Exceptând faptul că fiecare din operele elaborate relevă valorificarea cunoștințelor sale de greacă, interesul purtat acestei limbi îl demonstrează în plus prezența unor cărți ca *Institutiones linguae Graecae*, de celebrul Jacob Grezer, cumpărată probabil la Viena, *Rudimenta linguae Graecae*, *Institutionum linguae Graecae liber*, o *Graeca grammatica* și un *A.B.C. Graecum*.

Tot pe seama studiilor de la Roma, unde, în contact cu mediul lingvistic atât de variat al Propagandei, se vor fi schițat întâile preocupări față de limba diferitelor popoare, trebuie puse și cunoștințele sale de ebraică. Însușirea lor a fost desigur stimulată de lecțiile de polemică teologică: ebraica era limba la care puteau fi raportate, pentru restabilirea semnificației originare, pasajele controversate din textele sacre, redactate în latină și greacă. Că Maior nu s-a mărginit cu mai mult sau mai puțin sumarele cunoștințe pretinse de programă o mărturisește prezența unor lucrări fundamentale pentru studiul unei limbi: un *Lexicon Hebraicum*, o *Grammatica Hebraica*, *Duo opera grammaticum Hebreorum*, dar, alături de ele, un *Lexicon Hebraicum et Caldaicum* și chiar o *Grammatica Siriana*, a cărei surprinzătoare

prezență, la Buda, trădează continua preocupare a lărgirii orizontului lingvistic.

Dar, după latină, prima limbă pe care Maior o stăpânește mai bine este italiana. Probabil temeinicia cunoștințelor de italiană explică de ce fostul discipol al Propagandei se poate dispensa de lucrări de gramatică a limbii – posedă doar o *Ortographia italiana* și *Avertimenti gramaticali* –, procurându-și, în schimb, câteva dicționare, instrumente indispensabile în studiile sale, între care *Vocabolario italiano e latino*.

În încercările sale comparativiste i-au fost însă utile în primul rând dicționarele poliglote, așa cum este acel *Celespini Dictionarium* (e vorba probabil de opera celebrului lexicograf din secolul al XVIII-lea, Celespinus), dicționarul lui Francisc Páriz Papai, un *Dictionarium Latino-Graeco-Gallicum*, utilizat pentru rarele de altfel referiri la franceză, cum pentru tot atât de rarele trimiteri la spaniolă va fi fost folosit *Vocabolario italiano e spagnolo*, în două volume.

Nu avem niciun argument care ne-ar îngădui să afirmăm că Maior stăpânea limba franceză. Dar faptul că avea în propria-i bibliotecă *Lettres anglaises* și *La vie des prédestinés* ar putea pleda pentru ideea că franceza îi era cunoscută la nivelul lecturii. În privința germanei și maghiarei (prima însușită în anul studiilor la Viena, a doua, în lunga perioadă petrecută la Reghin și apoi la Buda), documentele păstrate în arhiva Tipografiei Crăiești aduc o precizare ce trebuie însă discutată. În contextul muncii la *Lesiconul de la Buda*, care a reclamat, cum se știe, noi și noi colaboratori, Direcția Tipografiei îi cere lui I. Piuariu-Molnar, după moartea lui Vasile Coloși, recomandarea unui bărbat învățat, precizând în privința cenzorului că „respectabilul domn Maior, bătrân și slab la limbile germană și maghiară, abia vrea să primească remanierea și corectarea părților românești”.

Observația nu trebuie să pună totuși sub semnul întrebării stăpânirea celor două limbi. Ea a fost făcută din perspectiva exigențelor maxime ale muncii la un important dicționar și, totodată, în funcție de pretextele invocate de Maior, care, în 1814, nu voia să se angajeze ca redactor oficial. Drept mărturie a strădaniilor de a-și perfecționa cunoștințele de limbă germană, pot fi din nou aduse cărțile pe care cenzorul le avea în posesia sa: *Grammatica Germanica* și o *Anleitung zur deutschen Sprachlehre*, la care se adaugă – și faptul e interesant – un *Deutsch-Russches Wörterbuch* și un *Lexicon Russico-Germanicum*.

Care va fi fost sfera cunoștințelor lui Maior în domeniul limbii slavone nu se poate stabili cu certitudine. Oricum, opera lingvistică, în special *Disertație pentru începutul limbei românești*, care vizează structura gramaticală a românei, italienei și slavonei, lasă să se întrevadă că el avea orientarea necesară și în această direcție.

În sfârșit, Maior se individualizează în cercul cărturarilor Școlii Ardelene prin cunoștințele sale apreciabile în sfera dialectelor românilor sud-dunăreni. Interesul pentru acestea a încolțit cu siguranță la Reghin, unde protopopul s-a bucurat de o mare solitudine din partea micului grup de coloniști macedoromâni. S-a accentuat însă sensibil la Buda, unde asistă la afirmarea a doi dintre intelectualii aromâni de marcă, G. C. Roja și M. Boiagi, care în opera lor pledează pentru introducerea literelor latine în locul celor grecești, pentru cultivarea limbii și pentru ridicarea dialectului lor la rangul de limbă literară. Cu un an înaintea sosirii lui Maior la Buda, apăruse, cum am menționat și în altă parte, *Untersuchungen über die Romanier* și, în primul an al cenzoratului său, Tipografia Crăiască dădea la lumină *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești*, care

sînt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii dincoace și ceii dincolo de Dunăre. Dacă la acestea adăugăm opera fundamentală a lui Mihail Boiagi, *Romanische oder Macedonwlachische Sprachlehre*, tipărită la Viena în 1815, avem grupate trei dintre lucrările cu siguranță familiare cărturarului transilvănean. Dar, prin Roja și Boiagi, Maior trebuie să se fi pus la curent și cu unele din realizările înaintașilor lor: Cavallioti, Daniil Moscopolitanul, Constantin Ucuta.

Din considerațiile de mai sus rezultă că, pe lângă impresionantele sale cunoștințe în domeniul limbilor clasice și moderne, Maior a dispus de valoroase mijloace de lucru, în special de gramatici și dicționare. Întreaga sa pregătire lingvistică este orientată cu precădere în direcția studiului limbii române, studiu circumscris în ansamblu cadrului general în care se desfășoară activitatea filologică a Școlii Ardelene. Ca și ceilalți reprezentanți ai ei, Maior aduce, în esență, o disciplină lingvistică clasică, dar, prin pasiunea pe care o pune în studiul limbii naționale, prin ideile despre cultivarea acesteia, în vederea înălțării neamului și a progresului științei și cunoașterii, prin respectul pentru autoritatea rațiunii și pentru rigurozitatea examenului critic (aceasta în mare măsură sub înrâurirea directă a școlii filologice germane), concepția sa filologică se corelează din nou, și puternic, patrimoniului teoretic al „luminilor”.

(*Petru Maior: un ctitor de conștiințe*,
București, Editura Minerva, 1973, p. 260–
264)

1974

IOANA EM. PETRESCU

Dacă *Trei viteji*, parodie eroicomică a poemelor cavalerești, rămâne la formulele consacrate ale eposului comic, *Țiganiada* este o epopee mixtă cu o structură inedită în care eroicomicul fuzionează cu eroicul pur, mărturisind coexistența, în spiritul autorului, a unei tendințe demitizante și a aspirației de a recupera mitul eroic. Această dublă articulație spirituală se face simțită încă din *Prolog*, care aduce câteva întrebări privind raportul între eroul literar și eroul istoric. [...]

Pentru Budai-Deleanu, virtuțile lui Hector sau ale lui Ahile nu mai sunt puse, ca pentru Ariosto, sub semnul întrebării, iar arta primește funcția moralizatoare de memorie a umanității. O memorie infidelă însă, care retușează substanțial realitatea. „Suptirimea și gingășia condeiului” unui scriitor se exercită, în primul rând, în a „frumsăța pe eroii săi”, în a-i ridica peste umanitate, „împodobindu-le faptele”. „Eroul” este, în ultimă instanță, un produs al artei, care se distanțează de realitate, transformând-o în mit. Căci în idealitatea eroului, consideră Budai-Deleanu, „mai mare parte este a scriitorului”. Autorul *Țiganiadei* vede așadar poetul ca pe un creator de mituri. Dar afirmația conține, pentru Budai-Deleanu, un dublu sens: spiritul militant, constructiv, romantic aplaudă puterea de idealizare a poeziei, visează marea epopee națională și creează mitul pilduitor; spiritul filosofic, observatorul realist percepe cu scepticism distanța dintre ideal și realitate și reacționează prin demitizare, opunând eroicului livresc umanitatea antieroaică simbolizată de țigani sau tratând în spirit iluminist imaginile consacrate ale eroismului. Căci dacă Renașterea oscila încă în preferințe între acțiunea eroică și valorile spiritului, iluminismul se pronunță hotărât în

favoarea acestora din urmă. Mitului eroic nu i se mai opune însă mitul artei, ci mitul *rațiunii*, și „filosoful” devine adevăratul erou al veacului. „Omul de lume”, „monarhul luminat” sau „sălbaticul bun”, chemat să predice cuvântul înțelepciunii naturale, sunt, în ultimă instanță, avatari ai aceluiași universal *filosof*. Luminele condamnă acțiunea militară în numele rațiunii, echivalează „cuceritor” cu „barbar” și nu acordă circumstanțe atenuante decât „eroului civilizator”, în care elogiază însă nu roismul, ci calitatea de mesager al spiritului filosofic. Acesta este climatul în care Voltaire reinterpretează în modul burlesc figura Ioanei d’Arc și în care Budai-Deleanu înșiră într-o listă de „slăviți tâlhari” pe Gingishan, Tamerlan, Alexandru Macedion și – fapt notabil – chiar pe respectații noștri strămoși, romanii.

Coexistența eroicului și a eroicomicului, adică a perspectivei eroice și a perspectivei ironice, se manifestă în toate planurile *Țiganiadei*. Acțiunea principală urmărește, prin Vlad, imaginea ideală a organizării societății umane și, prin țigani, imaginea aspirației eșuate spre armonia socială rațională. Acțiunea eroică este dublată de o acțiune „vitejească”, aventuroasă, susținută în primul rând de Argeanul, erou baladesc cu un destin de cavaler rătăcitor; în varianta primă a *Țiganiadei*, Becicherec constituie replica, în registru comic, a Argeanului. Din aceeași dublă perspectivă e conceput miraculosul: eterna înfruntare între Armonie și Discordie, cosmos și haos, Libov sânt și Urgie, care marchează planul de profunzime al *Țiganiadei*, se degradează ironic în luptele dintre un rai suburban și un iad conceput alegoric, pentru a deveni în cele din urmă caricatură în relatarea călătoriei extramundane a lui Parpangel.

Introducând, în cuprinsul epopeii eroicomico-epice, tonalitatea eroicului pur, Budai-Deleanu dă o nouă definiție speciei abordate; o definiție care era conținută în germene

în formula eroicomicului clasic teoretizat de Boileau, căci în *Le Lutrin* exista deja un plan eroic implicat, o perspectivă ideală în lumina căreia universul comic al nebuniei umane era contemplat cu ironie. Între elementul eroic din *Le Lutrin* și planul eroic al *Țiganiadei* nu există însă numai o diferență de ordin cantitativ. În *Strana*, elementul eroic este exterior acțiunii, rămânând un postulat abstract al clasicei ierarhii a valorilor; dacă Ariste, personaj elogiat ca întrupare modernă a eroismului, intervine totuși în acțiune în finalul poemei, intervenția sa, cu aspect de *deus ex machina*, aplanează din afară păruiala călugărilor, reinstaurând ordinea consubstanțială universului clasic, tulburată pentru o clipă de agitația comică a pasiunilor minore. De aceea, în ciuda prezenței unui plan de referință eroic, *Le Lutrin* rămâne un poem eroicomic pur și nu devine ceea ce în estetica clasică ar fi o erezie: un poem mixt, adică o operă rezultată din amestecul a două specii. Un asemenea amestec de specii se realizează însă în *Țiganiada*, unde poetul contemplă universul, simultan, din perspectivă sublimă și din perspectivă comică. În ciuda faptului că structura *Țiganiadei* se constituie pornind de la o sugestie clasică, poema lui Budai-Deleanu ajunge finalmente să ilustreze (ca și tragicomedia barocă sau drama) o formulă literară net anticlasică, aceea a unei specii mixte. Poetul ardelean este de altfel conștient de această încălcare a canoanelor clasice, pe care în notele primei variante a *Țiganiadei* o motivează – într-o formulare tassioniană – prin invocarea intenției unei parodii universale. [...]

Conform unei îndelungate tradiții europene, care pornește din antichitate și culminează în clasicism, Budai-Deleanu practică adesea o lectură alegorică a textului homeric și recomandă uneori o lectură similară pentru *Țiganiada*: vrăjile Circei sunt alegorii ale patimilor degradante, de care Ulise e ferit grație înțelepciunii sale; cele

două izvoare, cele două cărări, codrul nălucit, palatul vrăjit etc. sunt, toate, alegorii; miraculosul creștin e o adaptare a miraculosului homeric și, ca și acela, trebuie înțeles alegoric – sau, mai precis (în formularea lui Musofilos; care trimite tot la Homer), „poeticește și alegoricește”. Ceea ce însemnează că lectura poetică poate să se întâlnească, dar nu trebuie să se confunde cu lectura alegorică – de altfel *Țiganiada* nu este integral, ci numai „în multe locuri”, o alegorie.

Mare parte din notele *Țiganiadei* sunt repovestiri în proză ale textului poetic, pentru uzul celor „neînvățați cu stihuri”, sau sunt explicații pe marginea meșteșugului poeticesc (despre tropi – „obrazuirea”, „onomapoeticonul”, „epfletonul” care e, uneori, „ironicesc” – despre specii – poemationul, epitalamul –, despre versificație, despre „slobozii poeticești”, despre stilul înalt și cel „pregiosit”, despre verosimil și decorum – „probabilitatea” și potrivirea —, despre regulile de construcție a epopeii – amânarea, episoadele, miraculosul – etc.). Acest mic tratat de poetică clasică aproximează obsesia fundamentală a poetului ardelean (obsesie greu de clarificat în termeni clasici), și anume încercarea de a defini „înțelesul poeticesc”, adică specificul limbajului poetic. Mai mult decât o clasică alegorie a realului, poezia este, pentru Budai-Deleanu, „obrazuire” sau „personisire” a ideilor, căci „prin aceasta singur să osăbește poeticul (cântărețul) de orator (urătoriu)”. Oratorul operează așadar cu concepte, poetul cu „obrazuiri” ale conceptelor, deci cu imagini; „adecă ca țărani noștri la povești” exclamă, luminat, Simplifian, identificând astfel principiul ficțiunii literare în creația folclorică. Oricât de rudimentare ar fi rezultatele, efortul lui Budai-Deleanu de a defini specificul limbajului poetic opunându-l limbajului retoricii este notabil, și el marchează în cultura română sfârșitul confuziei medieval-bizantine (prezentă încă la Cantemir)

între retorică și poetică. Homer nu mai este nici „ ritor”, nici, așa cum era pentru Miron Costin, „vestit istoric Omir”; el își redobândește calitatea de poet. [...]

Cum însă orice epeee comică reclamă și persiflează o tradiție literară întemeiată, *Țiganiada* se revendică de la *tradiția literară europeană* și de la *tradiția folclorică locală*, pe care le parodiază – în planul eroicomic – conform legilor eposului comic. [...] Coexistența viziunii eroice și a viziunii comice complică astfel problema „modelelor” *Țiganiadei*, adică problema raporturilor lui Budai-Deleanu cu tradiția literară. Homer, care nu e doar un „model”, ci un sinonim pentru poezie, e asumat la modul clasic – în calitate de creator al unui univers alegoric – și la modul romantic – creator al unui univers poetic cu rădăcini folclorice —, dar e, în același timp, parodiat în planul eroicomic al *Țiganiadei* după modelul *Batrahomiomahiei*, adică după modelul, considerat tot homeric, al poeziei comice clasice.

Operă plasată la răspântia a două veacuri culturale, *Țiganiada* remodelează structurile epice arhetipale în dublu registru: grav și comic, într-o sinteză care aspiră să concureze universul homeric, nu așa cum îl înțelegea Boileau, ci așa cum îi apărea lui Aristotel, pentru care Homer era poetul „total”, creator al poeziei eroice și al poeziei comice deopotrivă.

Punctul de convergență a eroicului și comicului într-o viziune unitară asupra universului trebuie căutat în primul rând în planul miraculos al operei, adică în raportul pe care Budai-Deleanu îl stabilește între spațiul sacru și spațiul profan. [...]

Să mai adăugăm, în sensul aspirației spre marea epeee, efortul lui Budai-Deleanu de a crea în poezia românească un limbaj epic. Vizibilă în cultivarea discursului înalt sau a comparației homerice, tendința cristalizării unui *stilus gravis* se traduce la nivel lingvistic

printr-o expansiune a lexicului, care încorporează neologismul, dar, cel mai adesea, remodelează termenul sau expresia arhaică, uneori consolidată în vechea literatură religioasă. Reactualizarea unor vechi termeni de origine latină nu însemnează doar aplicarea practică a unei teze filologice a Școlii ardelenе, ci și o întoarcere spre obârșiile limbii, caracteristică tipului original de poezie care e epopeea. În ciuda „neajungerii limbii”, expresia, de o mare concizie, metonimică adesea, se înalță până la acorduri sublime, pe care retorica romantică a generației următoare le caută zadarnic [...].

Sinteză a eroicomicului clasic, a travestiului baroc și a pseudoeroicului renescentist, eposul comic iluminist marchează etapa ultimă din evoluția unei specii care se va dizolva în roman, în comedie sau în poem romantic. *Nerodiada*, *Fecioara din Orleans*, *Animalele vorbitoare* tind să devină, din epopei comice, antiepopei și vădesc secătuirea vocației epice. *Țiganiada* e o operă de excepție, care se naște dintr-o puternică vocație epică, cenzurată printr-o tot atât de puternică vocație ironică. Această dublă articulație spirituală a autorului face posibilă redescoperirea valorilor originare ale eroicului și descoperirea unei formule literare originale – epopeea mixtă eroic-comică.

Ca orice epopee și, mai ales, ca orice epopee comică, *Țiganiada* se hrănește dintr-o îndelungată tradiție literară, pe care o integrează și, în același timp, o parodiază. Dar, cu sentimentul unui *întemeietor*, Budai-Deleanu săvârșește gestul unei „întoarceri la Homer”, care e o întoarcere spre poezia originară. Homer din *Iliada*, Homer din *Odiseea*, dar și Homer din *Batrahomiomahia*, adică poetul total elogiat de Aristotel, acesta este mitul lui Homer în care crede Budai-Deleanu.

Formula mixtă a *Țiganiadei* nu coincide în esență cu speciile mixte ale barocului, pentru că ea se naște din

aspirația spre *totalitate*. Confuzia între aparență și esență, sentimentul instabilității și inconsistenței lumii îi sunt străine lui Budai-Deleanu. Universul său este o regândire a cosmosului Helladei, inteligibil în sacra-i armonie guvernată de erosul cosmogonic, dar amenințat de discordie, iar umanitatea e liberă să aleagă între ființă și neființă.

Am putea restitui barocului, clasicismului sau romantismului elemente dispartate din *Țiganiada*, dar opera în întregul ei nu se lasă integrată definitiv niciunuia dintre aceste curente și modurile diverse (clasic, anticlasic, romantic) în care Homer e înțeles de Budai-Deleanu nu fac decât să sublinieze aspirația poetului român – care se simte un întemeietor de cultură – de a redescoperi condiția originară a poeziei. De aceea, la capătul unei tradiții literare atât de îndelungate încât lasă impresia de secătuire, *Țiganiada* este o operă de început.

(*Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, Cluj,
Editura Dacia, 1974, p. 184–227)

1974

IOSIF PERVAIN

Inițiativele și realizările enumerate certifică persistența și dimensiunile preocupărilor de luminător ale lui Vulcan, precum și interesul său durabil pentru problematica situației sanitare în mediul rural. În această privință concludente sunt unele fragmente dintr-un manuscris miscelaneu (*Despre mijlocirile de a-și păzi sănătatea, Învățătura deregătorilor pentru doftorii ținuturilor a țărilor Galiției și Lodomeriei etc.*), prezentat foarte sumar de Iacob Radu (vezi *Manuscriptele din biblioteca episcopiei unite din Oradea Mare*, București, 1923, p. 47, cota 278), dar mai ales traducerea intitulată *Sfat*

poporului, citată în diferite articole și studii sub numele de *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țeară*, inventariat de același I. Radu (vezi *ibid.*).

Tractat-ul, a cărui imensă valoare Radu nu a sesizat-o, a aparținut fostei episcopii greco-catolice din Oradea, de unde a intrat în zestrea Bibliotecii Academiei R. S. România, Filiala Cluj (vezi ms. rom. nr. 563); dimensiuni: 38,50 x 24 cm). Deși nelegat, starea manuscrisului este bună (lipsește doar foaia de titlu); el are 556 de pagini (în numerotarea noastră; cea făcută de Vulcan este capricioasă), la care se adaugă o listă a numirilor de plante din Transilvania: *Verzeichniss der in Siebenbürgen wildwachsenden officiellen Pflanzen* (10 foi, dintre care 4 albe) și câteva pagini (6, dintre care 3 albe) de observații prilejuite de lectura *Întruducerii*, datorate însă nu lui Vulcan, ci altora.

Textul tălmăcirii, în alfabet chirilic și latin, ocupă numai jumătatea din stânga a fiecărei foi; cea din dreapta este utilizată fie pentru completări și corecturi, fie pentru explicarea unor termeni neologici de circulație redusă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor. Înșirăm paginile scrise în alfabet latin: 127–148, 149–158, 161–170, 173–180, 180–191, 193–215, 217–224, 225–235, 237–245, 249–264 și 369–380. Numărul lor mare se explică, presupunem, prin căldura cu care Vulcan a îmbrățișat ideea înlocuirii alfabetului chirilic, propagată cu zel de Samuil Micu, Șincai și de Ioan Corneli, colaborator intim al episcopului. Acesta, cucerit definitiv de numiata idee, intercalează și în capitolele scrise în chirilică termeni redați în alfabet latin. [...]

Există indicii că tălmăcirea lui Samuil Vulcan era destinată tiparului. Între altele, faptul este atestat de două foi răslețe, nepaginate, cuprinzând remarcile a trei referenți, care au citit *Întruducerea la Sfat poporului*. Ei semnaleză neclaritatea unor pasaje, propun anumite

reformulări, schimbarea – pe alocuri – a topicii („Acelea se pot reduce”, în loc de „Se pot reduce acelea”), folosirea de expresii perifrastice și înlocuirea mai multor cuvinte; se recomanda, de pildă, ca în loc de *noimă*, *clasuri*, *jertve*, *nenorocire*, *slujba* (cătănească), *isprăvi* (cu sensul de *rezultate*), ar *propovedui*, *osebite* să se scrie *modru*, *pricini*, *ofrande*, *nefericire*, *statul* (cătănesc), *faceri* sau *sfârșituri*, ar *spune*, *deschilinite*. Recomandările trădează latinofilia referenților. Judecând după grafie, unul dintre ei este Samuil Micu, al doilea, canonicul Ioan Corneli, al treilea, deocamdată, un anonim.

Originalul francez de care aminteam poartă semnătura unui medic elvețian, Simon André Tissot, adept înfocat al ideologiei iluministe occidentale din secolul al XVIII-lea. În fermentația inițiativelor salutare din acest minunat veac a luat naștere și gândul nobil de a înzestra masele țărănești cu unele cunoștințe de medicină și de igienă preventivă, gând opus – până la o anumite limită – curentului de „poliție sanitară”, teoretizat de Johann Peter Frank, care „nu preconiza descinderea direct în popor, ci măsuri reformiste sanitare, luate de guvern și impuse poporului, considerat ca nu îndeajuns de matur pentru a se îngriji de sănătatea sa proprie”. Exponenții cei mai autorizați și mai cunoscuți ai primei orientări au fost Tissot și Bernhard Christoph Faust (vezi *Der Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und beim häuslichen Unterrichte*, carte publicată în 1794).

Simon André Tissot, ale cărui merite de pionierat au fost și sunt unanim recunoscute, s-a născut în Elveția, la Grancy, în martie 1728. Studiază la Geneva și Montpellier, unde obține diploma de medic în anul 1749, când se stabilește la Lausanne, important centru al mișcării iluministe europene. [...]

Trăind la Lausanne, într-o ambianță atât de favorabilă realizării propensiunilor sale iluministe, Tissot începe să acționeze cu însuflețire pentru educația sanitară a țăranilor elvețieni, cu scopul de a le ușura măcar în parte soarta mizeră. [...] Iscusit practician și autor a numeroase lucrări de medicină, numele său cutreieră aproape toate țările din Europa. Faima în străinătate și-a asigurat-o îndeosebi prin *Avis au peuple sur sa santé*, tipărită la Lausanne în 1761. Opera cunoaște, în mai puțin de cinci ani, 20 de ediții, în franceză, germană, engleză, italiană, suedeză, flamandă, olandeză etc.; multe dintre ele, se plânge Tissot în 1767, erau contrafăcute de către „șarlatani” dornici de bani nemuniciți. Atrăgând atenția asupra acestor contrafaceri, celebrul medic avertizează că el nu autentifică decât edițiile din 1761, 1762 (Lausanne) și 1767; cea de-a doua și a treia, precizează Tissot, se deosebesc de ediția princeps atât din punctul de vedere al conținutului, cât și sub raport stilistic. [...]

În împrejurări pe care încă nu le putem urmări documentar, Samuil Vulcan și-a procurat *Avis au peuple sur sa santé* la Lemberg. Găsind în lucrare idealuri comune cu ale sale și fiind convins de utilitatea ei pentru masele din mijlocul cărora se ridicase, a tălmăcit-o în românește, probabil între anii 1800–1806. Repetăm: *a tălmăcit-o*, căci diferențele față de original sunt puține la număr și neînsemnate. [...]

Considerând probată dependența traducerii românești de originalul francez, vom face mai departe succinte aprecieri cu privire la încărcătura ideologică iluministă a cărții. Iluminismului îi sunt tributare atât *introducerea*, o concentrată profesie de credință a lui Tissot, cât și toate celelalte pagini ale celebrei – pe vremuri – opere. [...]

Dincolo de alte țeluri secundare, *Avis au peuple sur sa santé* urmărea să învețe populația rurală lipsită de asistența medicilor cum să-și păzească sănătatea mai

eficient decât generațiile care au precedat-o, contribuind astfel la „prăpădirea” cauzelor denatalității (aceasta constituie o grea primejdie pentru progresul general și viața oricărei țări): „...Până ce noi (= medicii) purtăm grige de partea ei (= a omenirii) cea mai strălucitoare de pin cetății (= orașe), *jumătatea ei cea mai de folos* (subl. noastră) ticălos perc pe sate, au de beteșuguri deosebi, au de boale luătoare de obște, cari de vreo câțiva ani în osebite sate se ivesc și le pustiesc. Aceasta cugetare cu adevărat năcăjitoare m-au îndemnat a da afară această mică carte numai pentru aceia carii, fiind departe de doftori, sunt lipsiți de ajutoriul lor” (*Sfat poporului*, p. 9). Faptul că *Avis au peuple* se adresa țărănimii i-a impus lui Tissot, cum însuși mărturisește, anumite canoane. A scrie ținând seama de nivelul cultural „scăzut” al mulțimilor rustice, arată cărturarul elvețian, nu este ușor. Sarcina aceasta te obligă, vrând-nevrând, să insiști asupra unor lucruri mărunte, arhicunoscute orășenilor, să îți supraveghezi în permanență limbajul medical și – în ultimă analiză – să fii „asemenea duhovnicului care ar vrea să scrie catechism pentru prunci”. Ca și Van Swieten (renumit Aufklärer austriac, de pe vremea Mariei Terezia și a lui Iosif al II-lea), de care a fost influențat, Tissot vrea să „deștepte” lumea satelor din letargie, să o smulgă din întunericul neștiinței, să curme superstițiile și prejudecățile care domnesc aici, odată cu practica pernicioasă a lecurilor băbești, „sprijană” a prostiei. [...]

Când și-a alcătuit lucrarea, Tissot era conștient că anumite cuvinte din patrimoniul terminologiei medicale reclamau lămuriri, ele nefiind „tuturora cunoscute”. Precauția lui Tissot l-a stăpânit și pe Samuil Vulcan, cum atestă manuscrisul tălmăcirii, care păstrează urmele efortului de a găsi cuvântul și expresiile cele mai potrivite pentru corecta înțelegere a textului. La fel de evidentă este și intenția traducătorului de a îmbogăți limba română

cu termeni neologici. În *Sfat poporului...*, regimul acestora este diferențiat. Uneori Vulcan apelează nestingherit la neologism, dar îl explică fie în corpul traducerii, fie marginal: *apoplexia* – guta, *carimea* dinților – stricarea dinților, *criminalesți* – pedepsitoare, *dieta* – modru vieții, temperament *flegmatic* – slab și apăsător, *ficat* – jecur, încetarea de tot a *lochiilor* – a curățirii nașterii, gâlcile de *maxilare* – de sumt (sic!) falcă, *meconiu* – „Când vine pruncu în lume, stomahu și mațele îi sunt pline de o materie neagră, groasă (...) care se numește meconiu”, *minium* – alumen, pre *musculi* – pre carne, *organele* – mădulările, beteșuguri cari se întoarnă *periodice* – la același ceas, a *preveni* – a preîntâmpina, *scarificațiile* – tăieturile cu lance „bisturiu”, s-au auzit în pântecul femeii *sunet* – corăire, spiritul vinului – lamura vinului, *temperament* – alcătuirea trupului, leac *vomitoriu* – turnătoriu.

Procedeul semnalat alternează cu întrebuințarea frecventă a neologismului fără explicații ajutătoare. Ar fi greșit să se conchidă de aici că Samuil Vulcan nu deslușește cuvântul nou, pentru că îl socotea încetățenit în limbă, uzual; mai plauzibilă ni se pare ipoteza că el intenționa să alcătuiască un glosar de neologisme, în cazul că izbutea să își tipărească traducerea. Exemplificăm: a-și *aera casa*, piatră de *agat*, *amoniac*, ierburile *aromatice*, *arterii* „artere”, leacuri *balsamice*, *bule*, *cataplast* – *cataplastm* – *cataplastme* – *cataplastmuri*, *chirurg* – *hirurg* – *chirurgi*, *clistir* – *clistiriu* – *clistiriuri* – *clistire*, *colici*, *contaghios*, stat *critic*, *deformări* (în varicelă, intervenind prin medic, poți să faci să nu „rămână găuri, gropi afunde și alte de aceste deformări”), fete, femei *delicate*, *disenterie* – *disentărie* – *disenterii*, *emplastru* – *emflastru* – *emplasturi* – *emflasturi*, *enemuri*, *epidemică*, *epidemii*, *epilepsie*, *fălcer* – *folceriu*, *fibre*, *flanel* – *flaneluri*, *gargarizare* – *gargarizație*, să se

gargarisească, mere granat, emorație, lemonadă (pregătită din „zămă de țitroană”), *vin de malaga, membrană* („Acar unde desface omu pelea află o membrană”), *meteorism, nerv – nervi, operație, gâlcile parotide, pleurisie – pleuresii, pilule – piluli, reumatism – reumatismuri, simton – simpton – simptomuri – siptomuri – simptomuri, șiringă, tisana, vasele* (de sânge) etc.

Regimul neologismelor în *Sfat poporului...* mai pune, desigur, și alte probleme (de exemplu, pe aceea a explicitării termenului românesc, prin corespondentul său francez ori latin: „s-au făcut în grumaz rană – ulceration”, *friguri rele – malignae* etc.); examenul lor exhaustiv neintrând, însă, în preocupările noastre, ne mărginim să mai atenționăm asupra tratamentului aplicat comorilor limbii populare. [...]

Influența populară a mai lăsat urme în morfologia și sintaxa limbii din *Sfat poporului...*, dar mai ales în fonetismul acesteia: *sirup, chipzui, stegă, pimniți* etc.

Înainte de a închide lista exemplurilor privind limba traducerii, mai notificăm prezența unor termeni învechiți (*iproci, libov, n-are op să doarmă, a se poftori*: „Și aceasta este a se poftori tot a treia ceas”), precum și a unor împrumuturi din neogreacă, turcă, germană și maghiară: *adiafor, alișveriș, apotecariu, biscote – bijcote, daica „doica”, flastăr, suc de mandule „migdale”, să se metahirisască, peristasuri* (explicat, marginal, prin *împrejurimi*), *rișcașe „orez”, senă* („Feliu de buruiiană ce crește în părțile răsăritului”) etc. Aceste noi exemple și toate celelalte relevă atât dificultățile de care s-a lovit Samuil Vulcan în transpunerea originalului, cât și o cunoaștere adecvată a limbii române, la a cărei modernizare luminatul prelat a contribuit apreciabil.

Cum am încercat să demonstrăm, *Avis au peuple sur sa santé* este străbătută de concepțiile umanitare ale iluminismului apusean și cu deosebire de ideea că masele

neștiutoare de carte, stăpânite de superstiții și prejudecăți, trebuiau multilateral cultivate. Ca medic, Tissot se dedică cercetării bolilor mai des întâlnite în lumea satului și depistării cauzelor mai importante ale denatalității populației de aici. Autorul dă în vileag aceste cauze și, pentru a conlucra eficace la extirparea măcar a unora dintre ele, își tipărește cartea ce ne preocupă, în care descrie simplu nenumărate maladii, indică medicamentele necesare și modul de a le administra, se războiește cu „doftoroaiele” și recomandă insistent consultarea medicului, el fiind singurul în măsură să diagnosticheze o boală și să prescrie ce anume leacuri să se procure de la „spețerie (apotecă)”. [...]

Masând între scoarțele ei atâtea fluxuri de gândire iluministă, lucrarea lui Tissot era predestinată unui succes indelebil, în țările mari și mici ale continentului. Pentru Vulcan ea a însemnat un prilej binevenit de a-și activa resursele de luminător al poporului său, tot mai prezent – după Horea și *Supplex Libellus Valachorum* (1791) – pe meterezele luptei de emancipare socială și națională. Nepregetător, distinsul cărturar a tradus *Avis au peuple sur sa santé*. Tălmăcirea va trebui să ocupe un loc de seamă în istoria generală a iluminismului românesc și în special a manifestărilor mișcării în spațiul transilvan.

(*Simon André și Samuil Vulcan*, I–II, în „Tribuna”, XVIII, 1974, nr. 8, p. 13, nr. 9, p. 6)

1975

OVIDIU PAPADIMA

Propensiunea spre lămurirea originii poporului român și demonstrarea continuității elementului latin în Dacia Traiană – dominantă la prima generație a Școlii Ardelene

– se menține și la a doua generație. Se accentuează însă acum orientarea spre folclor și etnografie, ca argumente. Vasile Popp (n. 1789) – medic cu studii făcute la Tg. Mureș, Cluj și Viena – își susține teza de doctorat cu un subiect din domeniul etnografiei și folclorului: *Disertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebejis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum* (Viena, 1817). Premisele tezei sunt tipic iluministe, integrându-se în acțiunile de combatere a superstițiilor. V. Popp urmărește „abusurile” care se făceau în cursul ceremoniilor de înmormântare, avându-și adesea originea în obiceiurile latinilor, la care se referă în analiza datinilor funerare ale poporului român. Greșelile acestea aveau ca urmare, spune V. Popp, alte înmormântări după cea efectuată. De notat că pentru V. Popp românii nu mai sunt latini puri, ci „daco-romani”. Gestul e semnificativ nu numai din acest punct de vedere, ci atestă o și mai mare noutate prin însăși tema disertației. Nu numai că anticipă cu mult începuturile și dezvoltarea școlii românești de istoria medicinei, dar se poate afirma că e prima lucrare de folclor comparat, cu ținută științifică, în Europa. Legătura intimă cu vasta noastră cultură populară se dovedește astfel o trăsătură distinctivă a iluminismului românesc. [...]

Mai hotărât îndreptat spre literatură – cu toată profesiunea lui de medic – este Vasile Popp. Tânăr, scrie patru „elegii” în limba latină, care de fapt sunt poezii ocazionale, cum a demonstrat Ion Mușlea, care le-a supus unei lecturi atente. V. Popp a urmat aici o tradiție transilvăneană încă din secolul al XVIII-lea; aceea de a omagia prietenii sau puternicii zilei prin versuri în limba și metrica latină, tipărite în broșurele sau foi volante. Vom analiza mai pe larg această obișnuință – ținând de tradiția umanistă a Transilvaniei – într-un capitol următor. Din așa-zisele „elegii” ale lui V. Popp numai una

corespunde intitulării: aceea tipărită la moartea profesorului său Carol Mayer. Celelalte sunt omagii cu caracter de odă, pline de aluzii la personaje ale istoriei sau mitologiei antice. Una e adresată guvernatorului Banffi; alta, colegului său, comitele Wass; alta, episcopului Ioan Lemeny, „staturilor” din Unio trium nationum întrunite la Cluj, în 1808, pe când V. Popp studia dreptul acolo. La Viena – unde învăța medicina, abandonând dreptul – publică *Elegia de laudibus medicinae* (1813), odă în care firește e pomenit și zeul Apollo. V. Popp învăța la Viena și filosofie. Astfel se face că unica sa lucrare de medicină – tipărită la Brașov, unde funcționa ca medic: *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna* – este în același timp opera unui medic și a unui autor iluminist. Evident, afirmă în prefață că a scris broșura pentru a-i sfătui pe cititori să nu întrebuițeze greșit apele minerale. Dar subliniază că scopul său nu e „slava”, ci „binele comun”. Suntem în anul 1820, după datarea prefeței, în orașul Brașov, unde se tipăreau atâtea cărți populare. Dar V. Popp declară că o „slavă” obținută scriind *Alaxandrii* și *Agathanghele* nu-l interesează, fiind cărți întru acest „veac iluminat care mai mult întunecă decât luminează mintea”. Condamnând astfel scrieri ca *Agathanghelos*, carte de profeții, de fapt un fals propagandistic comis de clericul grec Th. Polydis – care a circulat mult și pe la noi –, precum și alte cărți asemănătoare, V. Popp avea perfectă dreptate și ca iluminist, și ca patriot. Mai surprinzătoare este intercalarea acelei cărți foarte iubită la noi și mai târziu, *Alexandria*, dar nu e inexplicabilă. V. Popp – ca iluminist consecvent – vedea în ea probabil o proliferare a fanteziei naive împotriva adevărului istoric. Fidel crezului său, ca om de știință luminat, discerne critic ceea ce i se părea util de ceea ce îi apărea ca fiind în contradicție cu acest crez, din moștenirea trecutului. Astfel procedase și în disertația sa despre înmormântări.

Ca urmare, cunoștea și iubea obiceiurile poporului și literatura produsă de ele, cu atât mai mult cu cât era convins și el – ca și ceilalți iluminiști transilvăneni – că multe dintre aceste datini sunt dovezi ale latinității și continuității noastre pe pământul Daciei. Ca medic însă, se simțea dator să combată ceea ce el înțelegea prin „abusuri”, adică „superstițiile păgubitoare ale poporului nostru”, cum le va numi mai târziu George Coșbuc. Atitudinea duală față de folclor a iluminiștilor transilvăneni apare clar și din introducerea scrisă de V. Popp la disertația sa. Mărturisește de la început că este „unul din cei care țin mult la obiceiurile tradiționale”, dar se gândește și la „folosul patriei”. E convins că bine a făcut „descoperind unele superstiții” și combătându-le în analiza datinilor la înmormântare. Printre lucrările străine citate și folosite de el, se află și o carte al cărei titlu sună foarte iluminist: *Essai sur les lieux et les dangers des sepultures* (1778). Aceste datini nu sunt toate superstiții pentru V. Popp, ci documente ale latinității noastre. De aceea, menționând, de câte ori putea, asemănări cu obiceiurile altor popoare, V. Popp insista în primul rând asupra acelor moștenite de la romani, fiind convins și el că românii „își trag originea de la coloniștii aduși în această provincie depopulată de locuitori de cătră divul Traian”. „Abusuri” i se păreau doar acele obiceiuri care grăbeau prematur decesul și mai ales acelea care implicau pericolul contaminării pentru participanții la riturile funerare, în cazul când moartea se datora unei boli molipsitoare. Aici însă literatul și patriotul îl copleșesc pe medic, complicându-se în descrierea pe larg a credințelor și datinilor pe care nu le consideră ca primejdioase.

*(Ipostaze ale iluminismului românesc,
București, Editura Minerva, 1975, p. 251–
255)*

1976

MIRCEA POPA

Urmărind de aproape evoluția și devenirea interioară a ideilor lui Molnar Piuaru, modul în care se articulează și se constituie într-un corp de sine stătător, pe măsură ce însăși opera se edifică și se diversifică, ne-am putut da fără-ndoială seama de marea lor importanță pentru epocă. Chiar dacă opera în sine nu este atât de extinsă ca a celorlalți învățați ai Școlii Ardelene, ea este în aceeași măsură de substanțială și de percutantă, ideile sale având o influență directă și de necontestat asupra publicului căruia se adresează. Molnar devine astfel un egal al colegilor săi de generație, un membru cu drepturi depline al mișcării culturale a Școlii Ardelene, ieșind din situația de secundariat artistic pe care critica de până astăzi i-o impusese, personalitatea sa proiectându-se pe ecranul epocii ca una dintre cele mai interesante și mai seducătoare din punctul de vedere al dinamicii ideilor. Sensul director al acțiunilor sale este unul de avangardă, de pionierat în cele mai multe din sectoarele vieții culturale pe care le-a abordat. Pluralitatea și diversitatea ei e un semn al capacității autorului ei, al înzestrării lui superioare. Molnar se dovedește astfel puternic integrat mișcării de idei a momentului său, opera sa fiind în bună măsură un răspuns la o serie de comandamente sociale precise. De aceea ea este tot atât de reprezentativă pentru epocă, precum a celorlalți învățați ai Școlii Ardelene, deși pe un anumit plan ea reprezintă o altă dimensiune a iluminismului românesc decât aceea izvorâtă din școlile Blajului. Ceea ce-l singularizează nu este numai ortodoxismul său evident, dar și iosefinismul său mai pronunțat ca la ceilalți iluminiști români contemporani cu el, sensul reformist și practic, activist, al acțiunilor lui, democratismul luminat care le animă și care le transformă

în factori de redeșteptare socială și națională. Deși lingvistica și istoria vor constitui și pentru el în linii mari principalele arme de acțiune în favoarea ideilor de trezire a conștiinței naționale a poporului român, Molnar lucrează mult mai accentuat pentru timpul său decât pentru viitorime. Prin *Gramatică* și *Dicționar* el vrea să facă cunoscută limba română străinilor, cărora să le ofere posibilitatea s-o însușească prin reguli simple și practice. Incursiunea istorică este din această cauză mai restrânsă, scopul său principal fiind acela de a surprinde limba noastră pe o anumită treaptă de evoluție, spre a-i face o descriere cât mai fidelă și cât mai exactă, și nu de a o transforma în raport cu limba de bază. Pe acest motiv, *Gramatica* sa s-a și bucurat în epocă de o atât de mare trecere, accesibilitatea ei asigurându-i o editare succesivă și o desfacere rapidă, contrabalansând astfel istorismul, prea pronunțat, al blăjenilor, printr-o reîntoarcere la cercetarea operei în sine. În istorie el nu-și propune de asemenea să elaboreze o operă originală, sistematică pentru care-i lipsea experiența și pregătirea necesare. În schimb, va oferi cititorului de limbă română una dintre cele mai bogate și mai pline de semnificații produse ale iluminismului francez: cartea abatelui Millot. Aceasta concordă în concepție și mod de tratare a problemelor cu atitudinea lui Molnar față de epoca sa, pe care dorește s-o modeleze și s-o schimbe în conformitate cu noile idei. De aceea, Iorga arată că primele lucrări de istorie universală la noi „au încercat să înfățișeze mersul general al istoriei omenirii la început nu școlarilor, ci societății chiar care trebuia pregătită în Ardeal și dincoace pentru o viață nouă”.

Îmbibat de tezele iluminismului veacului său, Molnar se consideră pe sine însuși un *Aufklärer* a cărui datorie este să vegheze la respectarea ordinii sociale și politice, să facă totul ca această ordine să se identifice cu aceea a

popoului pe care el îl reprezenta. Dorind să transforme „un popor incult în supuși instruiți”, el sesizează sensul activ al iosefinismului și caută să profite pe cât posibil de laturile pozitive ale mișcării pornită de la centru pentru a smulge factorilor responsabili noi drepturi în favoarea popoului asuprit. S-a zbatut, în special, pentru asigurarea unui învățământ corespunzător sub toate aspectele, deoarece era convins că numai acest „folositor învățământ naționalnic” era în stare „să permită în mod preamiliostiv popoului român din Ardeal, sub paza unei organizări a școalelor normale, să poată învăța a gândi și, în acest fel, să-și așeze piatra de temelie a unei culturi mai bune”, așa cum reiese dintr-un memoriu al său către guvernul din 1814. Pledând pentru păstrarea drepturilor școlii din Sadu, el își permitea să facă aluzie la memoriul său din 1782 către Împărat, arătând că a beneficiat de „cea mai înaltă încredere” din partea acestuia, de vreme ce poporul său merita această bunăvoință. „Cu inima îndurerată – scrie el – am observat încă din 1782 cât de mult asprimea și neștiința acoperă ca o pojghiță sufletul din origine înaripat al popoului român”.

Acest suflet curat și nobil s-a străduit Molnar să-l scoată la lumină pentru a-l arăta lumii în toată splendoarea și măreția lui. N-au existat de aceea pentru el drumuri și cărări închise, n-au existat domenii în care să nu-și încerce puterile, printr-un contagios entuziasm și dinamism creator.

Apelul la istorie capătă în acest context semnificații deosebite. [...]

Cartea lui Millot este aleasă pentru conținutul ei criticist înaintat, pentru pledoaria în favoarea monarhiei luminate pe care o aduce, pentru critica raporturilor feudale în general, pentru ideile generoase pe care le conține. Căci în secolul agitat în care trăiește, Molnar străvede de pe acum mari posibilități de îndreptare și de

asanare a relelor sociale. El aduce în această direcție un alt orizont de idei, o mobilitate și o libertate de mișcare pe care ceilalți învățați ai Școlii Ardelene o dovedesc mai puțin. Temperamentul său agitat și neliniștit, străbătut de o mare fervoare în vederea „binelui de obște”, îl mână de timpuriu în acele direcții, în care spera să se realizeze cu maximum de profit în favoarea maselor asuprite. Practicând medicina în clasele cele mai de jos ale poporului, îndeplinind mulți ani funcția de medic al săracilor, Molnar a cunoscut de aproape mizeria acestora, starea lor sanitară și cultura înapoiată. De aceea nu se dă în lături să facă memorii la Împărat pentru îmbunătățirea condițiilor lor de existență, să intre în societăți francmasonice și umanitariste, care recepționau multe din ideile înaintate ale Apusului și doreau să le aplice pe teren românesc. Acțiunea s-a îmbinat la el în permanență cu militantismul în plan cultural, în care a surprins nu de puține ori prin îndrăzneală și noutate. El dă lecții de retorică de pe manuale antice, învățându-și contemporanii arta de a scrie și a vorbi frumos; îi îndeamnă la activități practice precum cultivarea albinelor și fundarea lor de întreprinderi manufacturiere, aducând astfel un orizont „capitalist” cu totul nou în gândirea economică românească a timpului; face comerț cu cărți, punând să se tipărească operele religioase capitale, fundamentale ritualului ortodox, într-o limbă literară perfecționată, și pe care le răspândește în toate provinciile românești, ceea ce are efect neîntârziat asupra procesului de unificare și rafinare a limbii; contrabalansează ofensiva religioasă a unităților prin cărți în care se elogiază lumea ortodoxă răsăriteană; scrie și publică opere de medicină, dezvoltând astfel gustul pentru științe și supunând limba la un proces de modernizare și îmbogățire terminologică; adună cuvinte în dicționare și gramatici fixându-le legile de evoluție și dezvoltare prin introducerea în circuitul

general a unei mari bogății de termeni dialectali, dar și general-românești, comuni tuturor provinciilor locuite de români; face din gramatica sa operă de lectură și lexicon de conversație în același timp, iar din retorică exemplu de artă literară și demonstrație a posibilităților de expresie a limbii române; cheamă pe cărturarii țării să se strângă în asociații și să editeze ziare pentru mase, văzând în aceasta o condiție de bază a dezvoltării unei societăți moderne; luptă pentru formarea morală și înzestrarea spirituală a cetățeanului „și-l deșteaptă să se prefacă într-un om nou” etc.

(*Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, p. 195–200)

1977

PAUL CERNOVODEANU, ION STANCIU

Unul dintre cei mai buni popularizatori – am putea spune – ai istoriei descoperirii Americii și ai colonizărilor timpurii a fost, în această vreme, dascălul și negustorul brașovean Nicola Nicolau (cca. 1760 – după 1829). Datorită afacerilor sale comerciale, Nicolau a dispus de capitalul necesar tipăririi la Buda a unor lucrări de interes mai general, cu profil didactic și moralizator, destinate unui public dornic să-și îmbogățească cunoștințele, dar mai ales tineretului, spre a-i desăvârși educația. De aceea, dorind în primul rând să pună la îndemâna compatrioților săi un manual de geografie generală, deoarece prin această disciplină „ni se împărtășește nouo știința și obiceiurile a toate lumei”, cărturarul brașovean a publicat în două tomuri la Buda în 1814–1815 *Gheografia sau scrierea pământului*, prelucrând cunoscutul manual *Géographie universelle* a iezuitului Claude Buffier, care mai fusese însă o dată tălmăcit în românește și tipărit de

Amfilohie Hotiniul la Iași în 1795. Capitolul despre America, cuprins în cartea a IV-a a volumului II al lucrării (p. 25–45), repetă lucruri cunoscute și din traducerea anterioară, analizată de noi mai înainte. În schimb erau adăugate în appendice la rubrica *Istorie* două narațiuni închinată lui Cristofor Columb și lui Hernan Cortés. Prima – adaptată, după cum vom vedea mai jos, după Campe – se intitula *Cristofor Columbus, care au aflat America întâiu...*, constituind o scurtă biografie a vestitului navigator genovez și o relatare a primelor sale două călătorii în Lumea Nouă (1492–1493, 1493–1496), scrisă cu multă simpatie pentru eroul povestirii, a cărui îndrăzneală faptă n-a fost răsplătită după cum se cuvenea de monarhii spanioli, chiar numele continentului spre care s-a îndreptat luându-l după un „florentin Americus Vespuțius, care spre această cinste nu prea încuviințată pricină avu”.

Cea de-a doua narațiune, *O întâmplare și istorie eroicească din vremea când spaniolii intrară spre stăpânirea unora locuri din America, prin gheenerariul Cortez* – respectând mai puțin adevărul istoric –, era o prelucrare romantică a expediției de cucerire a Mexicului de către Cortés și a idilei sale cu frumoasa indiană Marina, convertită la creștinism, fiica cacicului Kvetlakava. Mai târziu, într-o mai amplă versiune, *Descoperirea Americii*, adresată în special tineretului, tradusă după cunoscuta lucrare de popularizare a apreciatului pedagog german Joachim Heinrich Campe (1746–1818), *Die Entdeckung von Amerika* (Hamburg, 1780), din care a publicat doar primul volum, tipărit la Buda în 1816, 190 p. Se prezenta aici, sub forma unui dialog între un tată și copiii săi, istoria călătoriilor lui Columb și împrejurările în care a fost descoperită America, deplângându-se totodată tristul sfârșit al navigatorului, căzut în dizgrație și pierit în sărăcie la

Valladolid în 1506. Versiunea românească a *Descoperirii Americii* s-a bucurat de succes, dovadă stând și lista de subscripții la tipărirea lucrării ce a înglobat nominal 478 de prenumerați, dintre care 223 proveneau din Moldova și Țara Românească (printre aceștia semnalăm pe mitropoliții Veniamin Costache și Dositheii Filitti, aga Alexandru Beldiman, poetul Costache Conachi, episcopul de Roman Gherasim Clipa Barbovski, învățătorii ieșeni Gheorghe Vâlcu și Manoli Criș, negustorii bucureșteni Anastasie Polizu, Gheorghe Duma, Nicolae Iconomu ș.a.), iar restul din Transilvania, Banat și Ungaria, în majoritate negustori, cu excepția istoricului Petru Maior și a clericului cărturar Radu Tempea din Brașov.

O altă carte dedicată vieților celor mai ilustre personalități ale istoriei universale, care a beneficiat de un anumit renume în lumea educatorilor și pedagogilor din primele decenii ale secolului al XIX-lea, *Le Plutarque de la jeunesse*, Paris, 1803, 4 volume, a literatului francez Pierre Blanchard (1772–1856), a fost folosită de Nicola Nicolau – prin intermediarul ei german tipărit la Viena în 1806–1807 –, tălmăcind-o și adaptând-o, la rândul său, în românește. Din această lucrare, numai primele două tomuri au apucat să vadă lumina tiparului la Buda în 1817 sub titlul *Plutarh Nou sau pe scurt scrierea vieților celor mai vestiți bărbați și muieri a toate neamurile...*; în ultimul tom, cel de-al IV-lea, rămas în manuscris, Nicolau a inserat și viața lui *Las Casas un episcop vestit și priiaten al Americii*, în care evoca pe scurt biografia cunoscutului apărător al indienilor Bartolomé de Las Casas (1474–1566), ce a înfierat în opera sa abuzurile și cruzimile conchistadorilor săvârșite în Lumea Nouă. În tălmăcirea lui Nicolau se arăta că Las Casas a acuzat pe europeni că „ar fi găsit Lumea cea Nouă numai ca să-și astâmpere turbarea lor. Spanii (spaniolii – n.n.) dăduseră semnul spre uciderea cea groaznică a nenorociților

americani și așa grozăvii făcură lor... ofițerii și ostașii omora pre acești sălbatici după voia lor, ca pre niște fiară (!) răpitoare”. Rămas singur „cu omenire”, misionarul dominican „să întoarse la Spania și jelui înaintea craiului Karl al 5-lea (Carol Quintul – n.n.) pentru aceste necuvioase urmări care făcea Spanii pe acele locuri noo”. Evocarea vieții lui Las Casas nu era lipsită de o anumită semnificație în acel început de veac al XIX-lea, când popoarele Americii Latine se ridicau la luptă împotriva cotropitorilor spanioli, pentru neatârnare.

(Imaginea lumii noi în Țările Române și primele lor relații cu Statele Unite ale Americii până în 1859, București, Editura Academiei, 1977, p. 49–54)

1978

ION LUNGU

Din chiar *Înștiințarea* Societății filosoficești se vor putea vedea legăturile strânse, frățești dintre învățații Școlii Ardelene și cărturarilor iluminiști din Țara Românească. Nu este vorba însă numai de aceste relații, ci de un proces organic și îndelungat, pe tot parcursul perioadei respective, ca și în deceniile următoare.

Am subliniat, în această privință, rolul însemnat pe care l-au avut cronicarii moldoveni, dar mai ales anumite lucrări ale stolnicului Cantacuzino și, în mod deosebit, ale principelui Dimitrie Cantemir în pregătirea Școlii Ardelene ca mișcare de emancipare națională, pornind de la latinitatea și continuitatea poporului nostru pe meleagurile strămoșești.

S-a întâmplat, apoi, ca și pe parcursul afirmării învățaților ardeleni ca purtători de cuvânt ai ideilor progresiste ale epocii ei să se preocupe adesea de soarta

Principatelor, atât ca problematică socială și națională – cum a reieșit cu prisosință din scrierile lor istorice, în care deplâng lipsa de unire a Moldovei și Țării Românești și condamnă regimul fanariot cu toate nenorocirile lui sociale și naționale –, cât și printr-o activitate comună cu elementele înaintate din aceste țări române.

Nu trebuie omise, de asemenea, schimburile de oameni în procesul dezvoltării ideologice și culturale comune. Ne gândim în special la iluminiștii români din Transilvania care au trecut munții la frații lor din Principate, desfășurându-și aici activitatea lor de bază.

Sunt aspecte despre care s-a scris pe larg, de la Nicolae Iorga încoace – îndeosebi de către D. Popovici – și până la numeroși cercetători din zilele noastre. De aceea, nu este cazul, credem, să ne oprim prea amănunțit asupra lor, mulțumindu-ne să reliefăm câteva din datele esențiale ale problematicii.

Înainte de a ne ocupa de relațiile dintre cărturarii noștri iluminiști din Transilvania și cei din celelalte țări române, trebuie să reamintim foarte pe scurt poziția celor dintâi față de fanarioți și față de cultura grecească, cu atât mai mult cu cât ea și-a găsit expresia în câteva din lucrările acestora.

Știm, în această privință, că Samuil Micu deplânge amarnic starea principatelor ajunse pe mâna fanarioților. Astfel, în *Statul românilor preste tot*, învățatul român din Sad constată cu durere că „mai pe urmă turcii au dat țara la greci în arândă pe doi sau trei ani. Grecul carele a lua în arândă și să zicea domn, el nu de binele țării, cât de aceasta grijea, cum să plătească și turcilor și să se îmbogățească pe sine, știind că după doi sau trei ani trebuie să iasă din țară”. Mai mult, „Afară de această răutate, domnii pun la mânăstiri arhimandriți din Țara grecească, carii numai aceasta să muncesc cum ar

pu[tea] orbi pe români să nu-i vază pe ei cum duc din țara românească banii în țara turcească”.

Samuil Micu menționează, totodată, înființarea școlilor grecești din Țara Românească și Moldova, caracterul lor pozitiv pentru greci și negativ pentru români, în măsura în care aceștia din urmă se îndepărtează de propriul popor: „Unii domni grecești au făcut câte ceva rânduială și pentru învățături, ci pentru grecească, pe seama grecilor și spre stricarea românilor, că la atâta au fost venit românii, de le era rușine a să numi români carele era boieri, ci români numai pe cei proști cheamă”. Evident, învățatul român nu desconsideră școlile grecești ca atare, dar, privindu-le exclusiv din perspectiva disimilării unor elemente românești prin intermediul școlilor grecești din Principate, nu observă și contribuția lor – e adevărat, pentru o categorie foarte restrânsă – la crearea unui climat cultural favorabil și a unei păături de intelectualitate românească.

O atenție deosebită acordă fanarioților și regimului de exploatare instituit în perioada lor de dominație Ion Budai-Deleanu, într-o serie din scrierile sale principale. [...]

Natural, nici Ion Budai-Deleanu nu se referă decât la regimul feudal de spoliere turco-fanariot, și nu la oamenii de cultură greci, pe care i-ar fi apreciat fără îndoială, după cum are cuvinte de caldă prețuire pentru Homer, Platon etc.

Regimul fanariot a fost într-adevăr extrem de apăsător pentru marea majoritate a populației din Principatele Române, într-o anumită măsură chiar și pentru boierii cu sentimente patriotice cât de cât dezvoltate. Nu poate fi trecută însă cu vederea nici împrejurarea că, în condițiile dominației turcești prin domni și alți demnitari greci, aceștia din urmă încep să-și dezvolte școli și o mișcare de emancipare națională

pentru ei înșiși în cele două capitale ale țărilor române. Mai mult, o serie de cărturari greci din restul Imperiului Otoman găsesc adăpost, ei sau numai operele lor, tot în aceste părți, ceea ce contribuie la difuzarea unor idei împărțășite de aceștia, inclusiv din arsenalul ideologiei iluministe franceze, germane și austriece. Se fac traduceri în grecește din Voltaire, Marmontel, Condillac, din germană (Wolff) sau din latină (Baumeister), cum demonstrează pe larg D. Popovici în sinteza sa: *Literatura română în epoca „luminilor”*. O completare foarte nuanțată și extrem de interesantă aduce, apoi, Ovidiu Papadima în mai recenta sa lucrare *Ipostaze ale iluminismului românesc*. Reținem, în primul rând, sublinierea similitudinilor dintre cultul antichității romane și, respectiv, elene – cu tot cortegiul lor de aspecte pozitive (pentru dezvoltarea mândriei naționale în lupta de eliberare de sub dominația otomană) și negative (crearea unei limbi artificiale apropiată de cea antică, dar neînțeleasă de popor), ultimele resimțite multă vreme în cultura elenă modernă și chiar contemporană.

Reținem, de asemenea, pentru definirea mișcării de idei din Principate în secolul al XVIII-lea și în primele trei decenii ale veacului următor, scurtele sinteze *Iluminismul în școala greacă și Perioada învățământului și culturii în limba română în spirit iluminist ale Crizantemei Joja*, precum și studiul lui Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române 1750–1831*, îndeosebi cu ultimul capitol, intitulat *Noul ideal patriotic și național*, despre prima formă a iluminismului național din Țara Românească și Moldova. [...]

Ceea ce ni se pare cu totul semnificativ acum pentru relațiile culturale dintre principatele dunărene și Transilvania este contribuția masivă a refugiaților

ardeleni la procesul de trezire și afirmare a conștiinței naționale în aceste părți ale țării. Țara Românească și Moldova porniseră lupta de emancipare de sub dominația străină, iar situația cărturarilor iluminiști ardeleni devenea tot mai insuportabilă sub regimul reacționar al lui Metternich, fiind nevoiți să-și caute adăpost la frații de peste Carpați. Așa se face că în prima jumătate a secolului al XIX-lea, intelectualii ardeleni, adesea remarcabili, își desfășoară activitatea principală în principatele dunărene. Astfel, în Țara Românească, în această perioadă, îi întâlnim, între alții, pe Gheorghe Lazăr, Eftimie Murgu sau August Treboniu Laurian.

În ordine cronologică și din punct de vedere al problematicii urmărite, cel care ne interesează în primul rând este, desigur, iluministul Gheorghe Lazăr, adevărat deschizător de drumuri, ctitor al învățământului mediu și superior în limba română din Țara Românească.

Prin climatul spiritual în care s-a format, prin educație și temperament, el aduce din plaiurile natale pasiunea pentru ridicarea culturală sistematică și competentă a poporului său, dar și fervoarea mesianică în mișcarea de deșteptare și emancipare națională. De aceea, faptul că în focul luptelor Gheorghe Lazăr se află printre sprijinatorii activi ai mișcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu nu este o simplă întâmplare. [...]

Gheorghe Lazăr sosește la București în 1816, în plin proces de renaștere națională. Faptul acesta este deosebit de important pentru activitatea sa ulterioară. Astfel, după aproape doi ani de exercitare a profesiei de inginer cadastral, cu sprijinul și sollicitudinea unor boieri patrioți, Gheorghe Lazăr este numit, la 6 martie 1818, profesor la Sf. Sava, la „Academia de științe filosoficești și matematicicești” – cum numește el însuși colegiul în *Înștiințare* –, prima instituție de învățământ mediu și superior în limba română.

Unind spiritul practic cu fervoarea patriotică, Gheorghe Lazăr vrea să formeze intelectuali utili procesului de ridicare culturală și națională a poporului său, făcând din propria catedră adevărată tribună de patriotism. Pentru a ne da seama ce însemna pentru el noua instituție, e suficient să cităm din celebra sa *Înștiințare*, în care spune, printre altele: „Cu rușine vine un popor și neam ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodirile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești [...] să nu aibă și el o școală mai de treabă, o academie cu știință, chiar în limba maicii sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decât toate celelalte limbi și popoare ale feții pământului”. Trebuie observat, de altfel, că acest îndemn-dojană este un leitmotiv al Școlii Ardelene, începând de la precursorul Gherontie Cotore și continuând cu Samuil Micu, dar comun și cu îndemnul iluminist-patriotic din predicile episcopului muntean luminat Naum Râmnicănean.

Odată cu pasiunea mesianică națională și cu motivarea iluministă, Gheorghe Lazăr pune în acțiune bogata și înaintata sa formație didactico-științifică. Pentru că, în cursurile sale, el predă filosofie, logică și metafizică după Kant, trigonometrie, algebră și geometrie în spirit wolffian, dar și într-o viziune practică, de aplicare a cunoștințelor. Câțiva dintre studenții săi de frunte sunt ei înșiși intelectuali formați și-i vor continua opera începută cu atâta entuziasm și spirit de sacrificiu. Ne gândim la Petrache Poenaru, Eufrosin Poteca, dar mai ales la Ion Heliade-Rădulescu, personalitatea cea mai proeminentă dintre discipolii săi și continuatorul său la conducerea școlii.

(Școala Ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă, București, Editura Minerva, 1978, p. 226–234)

1980

MIRCEA ZDRENGHEA

În anul 1780 a apărut la Viena cunoscuta lucrare a lui Samuil Micu, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, la care a colaborat și Gheorghe Șincai, revizuiind-o și completând-o.

Lucrarea se înscrie în activitatea revendicativă a reprezentanților Școlii Ardelene în vederea obținerii pentru români de drepturi sociale și politice egale cu ale celor trei națiuni politice recunoscute, din Transilvania.

Constituția Transilvaniei „exclusea din cadrele ei un întreg *popor*, în termenii timpului, o întreaga națiune și o religie: poporul român și religia lui ortodoxă, socotite doar «tolerate», pe motiv că românii ar fi venit mai târziu pe aceste locuri decât celelalte populații ce locuiau aici. În această situație, reprezentanții Școlii Ardelene – „mișcare culturală progresistă de mare însemnătate” – spre a obține drepturi pentru poporul român au întocmit lucrări istorice și de limbă în care susțineau, pe bună dreptate, că românii vorbesc o limbă ce continuă latina și că sunt urmașii populației romanice din aceste ținuturi cucerite de romani, pe care nu le-au părăsit niciodată. Prin urmare, românii sunt cei mai vechi pe aceste locuri, deci și lor li se cuvin drepturi egale cu ale celorlalte națiuni politice. [...]

În cuvântul „Cătră cetitori”, destinat să prefățeze *Legile firei...* (Sibiu, 1800), Samuil Micu spune: „Iară ca mai bine să poți înțelege (lucrările filozofice), te rog ca mai bine și cu luare-aminte să procitești *Gramatica* și *Loghica* românește, tot de mine făcute, că acelea sunt temeiul și cheia tuturor învățăturilor”.

Reiese din cele de mai sus că prin lucrarea de care ne ocupăm, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, se urmărea un dublu scop: 1) dovedirea

originii latine a limbii române și deci vechimea poporului român pe aceste locuri și 2) folosirea ei în opera de culturalizare a unui număr cât mai mare de români.

Atât ediția I, din 1780, cât și a II-a, din 1805, conțin câte o *prefață*, ambele scrise de Șincai. Urmează apoi gramatica propriu-zisă, cu următoarele părți: *Despre ortografie*, *Despre etimologie* (= morfologie), *Despre sintaxă*. La acestea se adaugă un „Appendix”, care cuprinde capitolul: *Despre formarea cuvintelor dacoromane din cele latinești* (în ediția a II-a, acest capitol este încadrat în prima parte a lucrării, *Despre ortografie*, iar ca anexă este *Despre prozodie*), urmat de un *Vocabulariu românesc și latinesc și de Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*.

Dintre cele două prefețe, mai importantă ni se pare cea din prima ediție (1780), deoarece în ea este exprimat crezul Școlii Ardelene cu privire la originea limbii și a poporului român. „Sunt șaptesprezece secole de când Traian, învingându-l pe Decebal, a colonizat Dacia pustie de locuitori”. Urmașii coloniștilor au fost subjugăți de diferite popoare migratoare. În aceste condiții, limba coloniștilor a suferit transformări mai ales sub influența limbii slave, ajunsă, la dorința mitropolitului din Ohrida, limbă de cult și pentru români, care au împrumutat și alfabetul chirilic. Se constată, cu bucurie, că, începând cu secolul al XVII-lea, românii au renunțat la folosirea limbii slave în biserică și își exprimă speranța că, după ce se vor înființa școli românești, se va renunța și la alfabetul chirilic.

Din cele spuse, reiese că Șincai considera limba română de origine latină, dar că recunoștea (cu părere de rău, este adevărat) că limba română a fost influențată de alte limbi, mai ales de limba slavă și că a ajuns să fie scrisă cu chirilice. Dorința lui este ca în scris să se folosească din nou alfabetul latinesc, fără a cere

eliminarea din limbă a elementelor străine și înlocuirea lor cu elemente latinești. De altfel, în continuare, se precizează că ei, autorii, nu au avut de gând să îndrepte limba: „De aceea am socotit că trebuie să amintesc aici aceasta, ca nu cumva să creadă cineva că noi în întregă această lucrare nu am avut altceva înaintea ochilor decât să perfecționăm limba noastră. Căci nu ne-am trudit să o perfecționăm, ci numai să arătăm că nu avem alt scop decât să dovedim râvna și iubirea noastră spre folosul obștesc...”. Șincal își exprimă convingerea că lucrarea lor va fi folositoare pentru oameni „de diferite stări și condiții”, căci îi va ajuta să-și însușească limba română, limba cea mai folosită din Ungaria până în Cuțo-Vlahia, Moldova și Crimeea.

Termină prin a cere cititorului să nu uite că această lucrare este întâia gramatică tipărită a limbii române, din care cauză unele lucruri sunt – poate – omise sau greșite, și-și exprimă dorința ca lucrarea să fie îmbunătățită și să apară într-o nouă ediție, împreună cu un dicționar.

În *Prefața* la ediția din 1805 se arată sub ce nume au fost și sunt cunoscuți românii și teritoriul întins în care locuiesc. De asemenea se subliniază importanța studierii și cunoașterii limbii române mai ales de către cei ce călătoresc în părțile răsăritene ale Europei, precum și de către aceia care au relații comerciale cu locuitorii din aceste părți.

Referindu-se la regulile de scriere folosite în ediția din 1780, Șincal spune că, dacă ar fi continuat să le folosească, ar fi ajuns la un sistem ortografic greoi, ca al limbii franceze. Aceasta l-a determinat să simplifice sistemul de scriere, orientându-l spre fonetism. Regulile simplificate au fost expuse mai întâi în *Epistola* către Ioan de Lipsky, unde se vorbea despre scrierea limbii române atât cu caractere chirilice, cât și latine. De aceea,

în gramatica pe care o prefațază se va mărgini numai la scrierea cu litere latine.

În final se insistă din nou asupra legăturii dintre limba română și limba latină; arătându-se că cei care cunosc bine limba latină, dacă vor ține seama de regulile date în gramatică, mai ales de cele în care se tratează despre transformarea cuvintelor latine în cuvinte românești, vor putea învăța ușor limba română.

(Elementa linguae – la 200 de ani, în Samuil Micu, Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ, ediția a III-a. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. V; VII–VII)

1983

N. A. URSU

O problemă mult discutată în literatura privitoare la *Retorica* publicată de Molnar este aceea a modelului sau a izvoarelor folosite de autorul ei. D. Popovici, în *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 298, afirmă cel dintâi că Molnar a avut pentru retorică un model străin. [...] Aspectul grecesc al terminologiei de specialitate, ditirambii la adresa țării și a culturii grecești, precum și faptul că autorii citați sunt exclusiv orientali, îndeosebi greci, îl determină pe Dumitru Belu, primul cercetător care a consacrat un studiu mai amplu acestei retorici, să conchidă că „fără îndoială, la elaborarea retoricei, Piuariu a avut în față «un model străin», și anume socotim că acest model a fost o retorică grecească”, dar „care să fi fost cartea grecească după care Molnar s-a ghidat la întocmirea retoricii este greu de precizat”. Aurel Sasu, în prefața ediției din 1976 a

retoricii de care ne ocupăm, citată mai sus, discută pe larg și critic opiniile emise până atunci cu privire la modelul sau izvoarele retoricii. Încercând să demonstreze că Molnar a elaborat o operă originală, pe baza unei bogate literaturi de specialitate (Aristotel, Cicero, Quintilian etc.), consultată direct, A. Sasu conchide că „sursele erau, credem, operele clasice ale disciplinei retorice. Repetăm, nu excludem posibilitatea existenței unei compilații pe care Molnar să fi luat-o ca punct de plecare. Dar asta, practic, nu mai are vreo importanță”. Observațiile acestea ale lui A. Sasu au fost reluate întocmai în lucrarea sa intitulată *Retorica literară românească*. O discuție similară privitoare la modelul sau sursele *Retoricii* de la 1798 face și Mircea Popa, în monografia *Ioan Molnar Piuariu*. Considerând că este posibil ca Molnar să fi avut drept model „o retorică grecească, neidentificată până acum” și că „este sigur că Molnar n-a făcut o simplă traducere a modelului în cauză, ci l-a prelucrat”, M. Popa conchide: „ce retorică a folosit Molnar ca model nu putem ști”. Dintre retoricile grecești pe care le-ar fi putut consulta Molnar, M. Popa citează, după istoriile literare, pe cele ale lui Coridaleu, Alexandru Mavrocordat, Damodos, „precum și altele ale lui Aftoriu, Vlahos, Macarie și Scufos, ultima tratând despre arta oratorică religioasă, cu exemple din cărțile sfinte, cum a procedat și Piuariu”. Opinia lui M. Frânculescu, ultimul cercetător care s-a referit la această problemă, am menționat-o mai sus.

Pornind de la premisa că un tratat de retorică destul de bine alcătuit, cum este cel de care ne ocupăm, nu putea fi o operă originală în cultura românească din secolul al XVIII-lea și considerând juste observațiile lui Dumitru Belu, din 1963, citate mai sus, am conchis că retorica de la 1798 nu putea fi altceva decât reproducerea, mai mult sau mai puțin prelucrată, a unei retorici grecești, care

trebuia în mod sistematic și identificată. La sfârșitul unei astfel de cercetări, am reușit să stabilem că *Retorica* publicată de Ioan Molnar în 1798 este tradusă după manualul de retorică intitulat *Téhni ritorikis* (Arta retoricii), a lui Francisc Scufos, apărut la Veneția, în anul 1681. [...] Începând cu *Cuvântul-înainte* și până la ultima pagină a cărții, textul românesc reproduce, capitol cu capitol și frază cu frază, originalul grecesc menționat. [...]

Pentru dificultatea traducerii sau pentru motive de ordin confesional, traducătorul român a renunțat însă, în numeroase capitole, la unele dintre exemplele cu care autorul grec își ilustrează definițiile sau recomandările. [...] În numeroase cazuri, traducătorul renunță la exemplele cu versuri din *Iliada* și *Odiseea* sau create cu elemente din mitologia greacă. [...]

Francisc Scufos, născut la 1644 în insula Creta, a copilărit și a studiat în Italia. După ce obține, în 1666, doctoratul în filosofie și teologie la Roma, funcționează un timp ca profesor la o școală a coloniei grecești din Veneția. În urma unor neînțelegeri cu conaționali săi din colonia venețiană, trece la catolicism, în 1775, și pleacă în insula Corfu, ca vicar general al arhiepiscopiei catolice de acolo. *Retorica* publicată de Scufos în 1681 nu a mai fost reeditată.

Din cele arătate mai sus rezultă că *Retorica* publicată de Ioan Molnar în 1798 nu a fost nici alcătuită, nici tradusă de el. Molnar este doar *editorul* textului respectiv, care era o traducere mai veche a retoricii lui Francisc Scufos. După toate probabilitățile, Molnar nu a cunoscut însă și textul original. Cât de veche putea fi această traducere vom încerca să stabilem în partea a doua a prezentului studiu. În consecință, profilul de cărturar umanist și de literat făcut în ultimul timp lui Ioan Molnar, îndeosebi pe baza erudiției și a aptitudinilor literare

dovedite în alcătuirea retoricii, trebuie substanțial revizuit, căci meritele și calitățile respective sunt de fapt ale lui Scufos.

Editând textul fără a cunoaște originalul grecesc după care a fost tradus, Molnar nu a avut posibilitatea să corecteze o serie de evidente erori de copist aflate în manuscrisul editat, nici să stabilească punctuația potrivită în numeroase pasaje care au rămas astfel confuze. De exemplu, „cornul *Amatiei*” (p. 192, 275), în loc de *Amaltiei*; „Pentru *epinafora*” (p. 197), în loc de *epanafora*; „Ce este *omiopton*?” (p. 210), în loc de *omnioptoton*; „Pentru *prosografia*, adecă zugrăvirea din afară a lucrurilor” (p. 218), în loc de *prosopografia*; „pielea cea de aur a *argomatilor*” (p. 244), în loc de *argonavtilor*; „Pentru *ipervoli*, adecă când ritorul face întrebare și singur răspunde” (p. 232), în loc de *ipovoli*, și altele. La p. 228, înaintea titlului general: *Pentru ținerea aminte și închipuirea vorbei*, lipsește mențiunea *cartea 5*. La p. 290, alineatul 2, Molnar nu a putut ști că *Od. A.* înseamnă *Odiseea, 1* (mențiune făcută marginal în original) și că prima frază a alineatului respectiv (cu punctuație defectuoasă), până la cuvintele: la această pricină..., reprezintă traducerea unui vers de la începutul *Odiseei*, în care cuvântul *avut* este o greșală de copist, în loc de *văzut*, și altele. [...]

Analizând apoi, cu toată atenția, prefața abecedarului, O. Ghibu constată că multe afirmații aflate în ea nu pot fi puse pe seama lui Lazăr. Dimpotrivă, ele se dovedesc a fi identice sau similare cu altele din scrierile sigure ale lui Carcalechi. Aceeași similitudine o constată Ghibu și între stilul bombastic și lingușitor al prefeței abecedarului și stilul unor texte ale lui Carcalechi din *Biblioteca românească* de la 1821, publicată de el. Cercetarea structurii abecedarului propriu-zis, în comparație cu al altor bucoavne românești publicate până la 1820, îi oferă

lui O. Ghibu prilejul să constate că o bună parte din *Povățuitorul tinereții* este un plagiat după cartea lui Constantin Diaconovici Loga, *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, apărută la Buda, în 1818. Astfel, textele din partea intitulată la Diaconovici Loga *Exemple sau pilde la regulele gramaticii și ale ortografiei* (p. 49–66), ale cărei paragrafe (1–11) au titluri ca: „*Exemple la nume înființătoare, Exemple la nume însușitoare, Exemple la comparații, Exemple la numeri etc.*”, au fost transcrise în *Povățuitor* (p. 51–65), cu mici modificări și fără titlurile respective, dar păstrând aceeași numerotare a paragrafelor. În continuare, paragraful al 12-lea din cartea lui Loga, intitulat *Învățăture despre creștere, despre darurile naturii și despre îndreptarea tânărului* (p. 66–77), este reprodus în *Povățuitor* (p. 65–75), cu neînsemnate modificări, sub titlul *Învățătură despre creștere, despre darurile naturei (firei) și despre îndreptarea moralului*. Acest paragraf, reprodus din cartea lui Loga, este principalul text în care Gh. Pârnuță și alții au descoperit o seamă de idei pedagogice ale lui... Lazăr.

Tot după cartea lui Diaconovici Loga (p. 22–33) este redactat în *Povățuitor* paragraful intitulat *Semnele care se întrebuințează spre ajutorul drepteii cetiri* (p. 35). Atragem atenția îndeosebi asupra denumirii cu totul particulare pe care o are la Loga „apostroful”, *semnul linsării*, definit astfel: „arată a fi o litără sunătoare afară lăsată [...], când după cuvântul ce se săvârșește în sunătoare următorul cuvânt iar cu sunătoare începe: atunci sunătoarea cuvântului înainte-mergători se *linge* prin sunătura următorului” (p. 29). Această denumire a apostrofului, oarecum curioasă, probabil un calc, folosită de Loga și în *Gramatică românească*, Buda, 1822 (p. 12 și 26), a fost preluată întocmai și de autorul

Povățuitorului. În alte abecedare sau gramatici românești nu mai apare. Este deci greu de presupus că Lazăr, independent de Loga, ar fi putut crea același termen pentru denumirea apostrofului.

După cum a stabilit O. Ghibu, în *Povățuitor* mai sunt reproduse, tot cu neînsemnate modificări, șase texte de lectură din bucoavna apărută anonim la Sibiu, în 1788, și șapte fabule din cartea lui D. Țichindeal, *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături*, apărută la Buda, în 1814.

Așadar, *Povățuitorul tinereții* este o compilație, un plagiat, care, așa cum conchide O. Ghibu, nu poate fi atribuit lui Gh. Lazăr, mai ales când avem și mărturia lui Ion Heliade-Rădulescu, cel mai apropiat elev și colaborator al lui Lazăr, că lucrarea „a fost o speculație a lui Zaharia Carcalechi”. Cei care, în cunoștință de cauză, vor totuși să atribuie lui Lazăr un asemenea plagiat comit de fapt un act de impietate față de memoria marelui dascăl.

Să vedem cât de grea este vina editorului Zaharia Carcalechi, care s-a folosit de numele lui Lazăr pentru a alcătui un asemenea abecedar și a-l difuza, cu profit material, în Țara Românească, deoarece el nu a tipărit *Povățuitorul* pentru a-l difuza în școlile românești din imperiul habsburgic, cum crede Emilia Șt. Milicescu. În aceste școli se foloseau numai abecedarele oficiale, alcătuite și imprimate prin grija directorilor învățământului din fiecare provincie sau district școlar.

Prin 1812–1813, Zaharia Carcalechi, fiu al unei familii de negustori aromâni stabiliți în Brașov, obține funcția de *ferlegher*, adică de editor și difuzor comisionar al secției românești a tipografiei din Buda. Interesat deci să câștige cât mai mult, el a fost mereu preocupat să antreneze în acțiunea de editare și difuzare a cărții românești și pe românii de dincoace de Carpați, care

aveau atunci prea puține și slabe tipografii, în care se tipăreau mai ales cărți bisericești. Ca atare, Carcalechi publică la Buda mai multe cărți ale lui Eufrosin Poteca, Alecu Beldiman, Barbu Paris Mumuleanu și Dinicu Golescu, iar ca urmare a inițiativelor sale au fost difuzate în Țara Românească și Moldova sute de exemplare din numeroase cărți românești apărute în tipografia din Buda. De exemplu, din totalul de 1553 de exemplare menționate în lista prenumeranților la traducerea cărții lui I. Rumpf, *Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandri I, împăratul a toată Rosia*, Buda, 1815, 946 de exemplare sunt pentru „națiunea românească” din Moldova și Țara Românească. Din lista prenumeranților la *Pedagoghia și metodică* tradusă de Naum Petrovici, Buda, 1818, aflăm că Zaharia Carcalechi „au priimit pentru nația românească din prințipatul Moldaviei 200 de exemplare”. În lista similară la *Antropologhia sau scurta cunoștință despre om* a lui Pavel Vasici, Buda, 1830, Carcalechi este menționat cu 300 de exemplare, „pentru iubitorii de literatură românească din prințipatul Țării Românești și al Moldaviei”. Această activitate a lui Carcalechi, deși comercială în fond, era pusă în slujba aceleiași mișcări patriotice de renaștere și unitate națională, pe care o promovau reprezentanții Școlii Ardelene. Efectele ei, îndeosebi în privința dezvoltării și unificării limbii române literare, sunt foarte importante.

Privită în acest context, vina lui Carcalechi de a fi compilat un abecedar și de a-l fi publicat sub numele lui Gh. Lazăr, ca să-l poată vinde mai bine în Țara Românească, într-o vreme când noțiunea de proprietate literară nu era prea clară, ne apare astăzi, mai ales după ce cunoaștem adevărul, un act aproape nevinovat, căruia nu putem să nu-i relevăm buna intenție culturală și patriotică.

(Originalul grecesc al „Retoricii” publicate de Ioan Molnar, în „Cronica”, XVIII, 1983, nr. 3, p. 7–8; reprodus după *Contribuții la istoria culturii românești*, Iași, Editura Cronica, 2002, p. 336–340, 434–437)

1984

IOAN LUMPERDEAN, IOAN AUREL POP

Secolul al XVIII-lea românesc, integrat firesc în sfera iluminismului european, se caracterizează prin puternica afirmare a mișcării sociale și naționale românești, prin efortul major al românilor transilvăneni de încadrare – pe această cale – în sistemul politic al principatului.

Evoluând sub semnul unor realități petrecute la cumpăna secolelor XVII–XVIII: instaurarea regimului habsburgic și unirea unei părți a românilor cu biserica Romei, mișcarea națională transilvăneană cunoaște particularități și forme de manifestare specifice la nivelul diferitelor comunități românești, în funcție de opțiunea pentru unirea religioasă sau de dezaprobarea unirii religioase. Dacă pentru greco-catolici unirea cu biserica Romei reprezintă suportul pe care-și întemeiază acțiunile politice, pentru ortodocși, privilegiile „ilirice” sunt argumentul și modelul oferit de lumea ortodoxă sârbească, în vederea obținerii de drepturi politice. Se constituie astfel două planuri politico-naționale, care evoluează paralel, în funcție de confesiune, planuri care se influențează reciproc pe parcursul întregului secol și care se vor intersecta, odată cu *mișcarea Supplexului* sau cu încercarea de reunire a bisericilor (ortodoxă și greco-catolică) de la 1798.

Apropierea și interferarea celor două planuri politico-religioase, prin renunțarea la năzuințele și aspirațiile locale și stabilirea unor priorități național-transilvănene,

este grăbită de ruperea legăturilor cu *națiunea ilirică*, care la Congresul de la Timișoara din august 1790 se pronunță pentru formarea unei voievodine proprii, din care românii ortodocși erau excluși. Opțiunea comunității ilirice pentru o formulă politico-administrativă distinctă, în condițiile cristalizării la sârbi a unui așa-numit *naționalism politic*, și votarea de către dieta maghiară a legilor prin care populația ortodoxă din Ungaria primea aceleași drepturi cu „locuitorii de lege grecească” au dus la dezagregarea rapidă a blocului „privilegiilor ilirice, la adăpostul cărora a rezistat atâta timp ortodoxia româno-sârbească”. În aceste condiții, „biserica dobândește un caracter național, ceea ce va determina o reexaminare a poziției și activității desfășurate. O solidaritate etnică care își asociază valorile spiritului popular, o conștiință culturală și istorică care va forma peste scurt timp conștiința națională se suprapun peste unitatea ortodoxă, contribuind la dezagregarea ei”.

Din aceste motive sunt explicabile acțiunile comune ale ortodocșilor și greco-catolicilor din anii 1790–1792 *legate de mișcarea Supplexului* și acțiunea de reunire a bisericilor de la 1798. Se încerca cu acest prilej, în epoca restituțiilor și a reacțiunii nobiliare, pe linia ideilor călăuzitoare ale *Supplexului*, realizarea unei biserici unice, care trebuia să fie în primul rând o puternică instituție politică românească, singura de fapt recunoscută de Curtea din Viena. De aceea ni se pare pe deplin justificată ideea aprofundării și reexaminării actului politic de la 1798, evidențierea aspectelor esențiale ale noii inițiative românești de găsire a unor soluții politice pe calea reformismului iluminist, pentru dobândirea unui nou statut bisericii românești. [...]

Protagonistii acțiunii de la 1798 militează – în spiritul ideilor leibniziene – pentru revenirea la vechea biserică, care trebuie să se numească *ortodoxă grecească*. Avem de-a face de fapt cu o tautologie, dar cei care propun o

astfel de denumire doreau să realizeze din biserică o entitate politică distinctă, bine conturată, care să reprezinte drepturile și interesele națiunii române. Acțiunea de reunire a bisericilor avea, în viziunea protagoniștilor ei, menirea să reunească deplin din perspectivă politică, religioasă și confesională națiunea română. Alegerea Albei Iulii ca loc de împlinire a reunirii avea semnificația rememorării actului de la 1600 al lui Mihai Viteazul, rememorare pe care și cronicarii brașoveni o așază spre finele veacului al XVIII-lea în acord cu ideea națională.

Respingerea acțiunilor românești legate de *mișcarea Supplexului*, constituirea deplină a națiunii române ca formă de comunitate umană au permis intensificarea acțiunilor pentru reunirea bisericilor în vederea unor soluții politice viitoare. Deși îmbracă o haină religioasă, în ambianța perioadei postiosefine, a restituțiilor și a reacțiunii nobiliare, *încercarea de reunire a bisericilor este în primul rând un act politic*. De aceea, protagoniștii acțiunii încearcă să depășească sfera ecleziasticului, aceasta presupunând o prioritate a naționalului și politicului. Asistăm, de fapt, la fel ca în întregul Imperiu habsburgic, „nu atât la o renunțare la credință, cât la un efort de a pune instituțiile religioase în slujba cauzei național-politice”.

Cu toate că *Supplexul* de la 1798 a fost respins, apropierea și colaborarea politico-religioasă dintre cele două confesiuni vor continua și-n secolul al XIX-lea, desigur din perspectiva unor priorități politice și naționale. Astfel, în *Supplexul* din 1804 se acordă o atenție sporită celor două confesiuni și se face un expozeu interesant asupra despărțirii neamului românesc ca urmare a unirii cu biserica Romei. Între anii 1807–1812 Ioan Bob, Vasile Moga și Samuil Vulcan susțin – într-o serie de memorii – necesitatea îmbunătățirii stării

religioase și școlare a populației ortodoxe. Alături de ei întâlnim și pe unul din protagoniștii acțiunii de la 1798 – Petru Maior –, care, într-un amplu raport, se pronunță pentru îmbunătățirea situației culturale a românilor ortodocși.

În timpul revoluției de la 1848, Alexandru Papiu Ilarian relatează că românii au venit la Blaj „cu planuri de reforme bisericești, de restaurare a Mitropoliei, de împreunare între uniți și neuniți”. De aceea, Simion Bărnuțiu, în *Discursul de la Blaj*, plecând de la filosofia europeană a veacului al XVIII-lea, de la galicanism, argumentează „necesitatea unei biserici naționale mai scutită de asalturile din afară”. De fapt, printre hotărârile istorice de pe Câmpia Blajului, se preciza: „Biserica română, fără distincție de confesiune, să fie și să rămână liberă și independentă de orice altă biserică, egală în drepturi și foloase cu celelalte biserici ale Transilvaniei. Ea cere restabilirea Mitropoliei române și a sinodului general anual după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericești și mirenești”. Semnificativ este faptul că la 1848 „ideea reunirii rămâne subordonată problemei politice care se cerea dezlegată în acel moment înaintea tuturor”.

După 1848, în cercurile clericale și politice românești se vorbește tot mai mult de formarea unei *Mitropolii unice* cu sediul la Sibiu. Cei care militează pentru acest lucru sunt Andrei Șaguna, Alexandru Papiu Ilarian, Simion Bărnuțiu. Influențat de ideile janseniste și galicane din lucrările Școlii Ardelene, dar mai ales de lecturile din Claude Fleury, Bărnuțiu este adeptul unei „biserici naționale democratice” puternice, ca „un auxiliar necesar al luptei naționale”. Din această perspectivă, el redactează lucrări semnificative ca: *Soborul cel mare al episcopiei Făgărașului și Mitropolia de Alba Iulia. O vorbă la timpul său despre libertatea și unitatea bisericii românești*, lucrări prin care Bărnuțiu

oferă soluții politice viabile, opuse intereselor imperiale și apărătoare ale intereselor fundamentale ale neamului românesc.

(*Considerații istorice asupra „Supplex”-ului de la 1798, în „Acta Musei Napocensis”, XXI, 1984, p. 239–240; 247–249*)

1984

POMPILIU TEODOR

Studiile consacrate lui Gheorghe Șincai au fost în ultimele decenii remarcabile pentru definirea profilului său iluminist. Îndeosebi, evidențierea activității sale de Aufklärer de către profesorul David Prodan a așezat în nouă lumină o personalitate, revendicată constant, cu o anumită exclusivitate, de istorici. În opinia exegezei contemporane a rămas ca o permanență opera lui de istoric. Readusă în prim-planul interesului științific de istoricii literari, opera istoriografică a lui Șincai a învederat cu prilejul noilor insistențe fațete semnificative pentru situarea lui corectă în peisajul culturii secolului Luminilor. În această direcție se situează și reeditarea lucrării sale capitale, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, care a readus în actualitate necesitatea unei noi lecturi și oportunitatea unei ediții critice. Să remarcăm, cu întârziere, valoarea filologică a ediției, ca transcriere și studiu, dacă nu aparatul critic ce acuza neîmpliniri. Ediția la care ne referim a adus la lumină, o dată mai mult, orizontul științific al istoricului, valorile europene la care se raportează.

În acest sens, opera lui Șincai a fost inserată, la începutul deceniului șapte, climatului erudiției europene, prilej pentru descifrarea etapelor parcurse de istoric până la redactarea *Hronicii*. Cercetarea la care ne raportăm a

stabilit pentru prima dată locul deținut de colecția lui de izvoare, ca operă de sine stătătoare. Astfel *Rerum spectantium ad universam gentem daco-romanam* era disociată de caietele de lucru ale istoricului, intitulate *Notata*, restituindu-i-se rosturile conferite de Șincai. Cercetările ce au urmat au asociat din perspectiva erudiției europene argumentele apartenenței istoricului ardelean la școala savantă. Precizările aduse de istoriografia actuală din perspectiva științelor auxiliare oferă un temelie pentru o reluare a cercetării și interpretării operei istorice a lui Gheorghe Șincai.

Reluarea cercetării și interpretării operei savantului autor se impune deoarece istoriografia a stăruiț mai cu seamă asupra aspectelor ideologice iluministe, accentuate disproporționat în raport cu aspectele erudite ale scrierilor sale istorice. Or, din acest punct de vedere, se cuvine amendată obișnuita extrapolare a elementelor ideologice iluministe, prin evidențierea laturii erudite a operei sale. O revenire la textul istoric al lui Șincai este de natură să aducă în discuție, de astă dată pe terenul istoriografiei românești, complexitatea scrisului istoric din vremea Luminilor. Reamintindu-ne observația lui Georges Gusdorf despre mitistoria voltairiană, paralelă manifestărilor de o mare diversitate ale secolului al XVIII-lea, aceasta îndeamnă spre o cercetare a operei lui Șincai din unghiul realității istoriografice erudite, care a continuat să supraviețuiască în confruntare cu istoriografia filosofică.

Așadar, înțelegerea contribuției reale a lui Șincai la mersul istoriografiei românești solicită o reluare atentă a lecturii, în termenii unor referiri mai precise la izvoarele și, mai cu seamă, la modelele sale extrase din istoriografia secolului al XVIII-lea. În acest sens, opera lui învederează structuri istoriografice ce ne indică particularități și realități, în care valorile tradiției savante, ilustrate de istoriografia barocului, în general de scrierile

istorice ale Contrareformei, de la Muratori la istoriografia de factură iezuită, se prelungesc în căutările metodologice și epistemologice ale școlii Göttingenului.

Confruntarea acestei posibile table de valori cu imaginea istoricului Șincai, considerat, uneori, iluminist cu neîmpliniri sub aspectul standardului istoriografiei filosofice, ne apare oportună dacă avem în vedere genul de istorie practicat și instrumentarul la care a apelat. Or, o examinare a scrierilor sale istorice din unghiul spiritului erudit și, nu în ultimul rând, din a etapelor pe care căutările lui le-au străbătut, precizează aspecte de natură să-l integreze în climatul istoric căruia i-a aparținut.

În acest sens, istoriografia a înregistrat, încă în secolul trecut, o caracterizare a lui Șincai ca istoric mult mai la obiect decât multe altele dintr-o bibliografie relativ bogată. Publicistul francez Edgar Quinet, într-o pagină remarcabilă, de valoare antologică, a stăruit asupra rosturilor împlinite în istoriografia română de iluministul ardelean. Scriind luminoase pagini despre români și istoria lor, în 1857 Quinet a evidențiat meritul lui Șincai în istoriografia română, considerat ca unul ce a produs prin opera lui capitală, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, o schimbare radicală, făcând ordine acolo unde a domnit haosul. Numit Muratori al românilor, istoricului român i se fixează locul în istoriografia națională și caracterul savant al operei sale. „Il avait fait pour la Roumanie ce qui Muratori a fait pour l'Italie, les benedictins pour la France, et ce qui manqué encore a plus d'une nation orgueilleuse de son passé et de son present”. Integrarea lui Șincai în mișcarea erudiției europene a surprins la mijlocul secolului trecut specificul operei istorice a iluministului român. În aceeași direcție s-au fixat și observațiile pătrunzătoare făcute de Nicolae Iorga la început de secol, reluate mai târziu în istoriile lui literare. Marele istoric a accentuat faptul că *Hronica* este

o „culegere de izvoare din cele mai îmbelșugate”, a cărei informație „ne uimește uneori”. Iorga, cu rara lui pricepere de a pătrunde esențialul, a văzut și în cazul lui Șincai reala valoare a scrisului său. Pe urmele interpretării lui Iorga, Dimitrie Popovici a subliniat însemnătatea informației oferite de istoric. „În total o operă grea de informație, care își îndeplinește pe de-a întregul făgăduiala înscrisă în titlu: aceea de a da o istorie a poporului român în legătură cu istoria popoarelor vecine. Prin felul său de tratare însă, ea are mai degrabă aspectul unei vaste colecțiuni de materiale documentare”. Viziunea istoricului literar este dominată însă de aspectele ideologice, ce erau în măsură să lumineze profilul scriitorului ce a trăit în atmosfera secolului al XVIII-lea. [...]

Într-o vreme în care receptarea ideilor iluministe era încă timidă și biserica greco-catolică era confruntată de valul popular al mișcărilor anticatolice, intelectualii grupați în jurul instituțiilor create, sau pe cale de a se organiza, manifestă încă încredere într-o politică culturală în spiritul Contrareforme. Semnificativ în atmosfera de generală descurajare, ce a urmat prăbușirii nădejdiilor pe care și le puseseră în acțiunea politică a lui Inochentie Micu, Gherontie Cotore, unul dintre colaboratorii săi, traduce *Istoria schismei grecilor* (1746) după un reprezentant al absolutismului catolic, Louis Maimbourg. Cărturarul interesat de istoria controverselor dintre catolicism și Reformă, în spiritul ideilor Contrareforme despre lumea ortodoxă, încearcă să argumenteze legitimitatea pozițiilor șubreze ale bisericii greco-catolice la mijlocul secolului. Cu sugestii din Christofor Peichich, el va elabora opusculul intitulat *Articulusurile ceale de price*, menit să confere un suport teoretic instituției pe care o servea.

În această atmosferă de frământări populare care anunțau de fapt o nouă epocă în istoria românilor din Transilvania, credincios programului politic și cultural, Cotoare dezvoltă, pe marginea lucrărilor de controversă ecleziastică, o pledoarie despre originea latină a poporului român. Același cărturar patronează în 1756 copierea *Hronicului* cantemirian, fapt ce mărturisește audiența ideii latine și a unității de origine a românilor în mediul intelectual de la Blaj. În alți termeni, în această ambianță, se organizează o amplă mișcare intelectuală, racordată la programul politic național formulat de Inochentie, care afirma tendințele unui nou istorism. Inspirat desigur de ideile umanismului european ale culturii latine din Transilvania, în general din zona Europei centrale, istorismul iluminismului nostru a făcut din legatul cantemirian principala referință. La Blaj se cristalizează viziunea românească a istoriei naționale pe care o promovează cercurile din jurul lui Grigore Maior. Acum se fac primii pași spre ideea unei istorii a românilor, concretizată, în cele din urmă, de Samuil Micu, în *Brevis historica notitia* (1778). Conturată, în linii esențiale, opera istorică a lui Samuil Micu exercită prin ideile ei directe o influență asupra mediului intelectual românesc.

În această atmosferă, propice studiilor istorice și afirmării unei culturi laice, convergentă Țelurilor mișcării naționale, Șincai găsește, fără îndoială, impulsurile necesare inițierii cercetărilor sale la Roma. Deci viitorul istoric ajuns la Cetatea Eternă era beneficiarul unei școli istorice erudite românești, pătruns de semnificația ideii naționale. El este angajat împlinirii programului emancipării politice a națiunii, socotind, în spiritul veacului, că prin cultură este posibilă ameliorarea condiției neamului său. Șincai împărtășește convingerea intelectualilor timpului că istoria, sprijinită pe argumentele oferite de

izvoare istorice autentice, de valoare europeană, este în măsură să-și demonstreze eficiența în raport cu puterea constituită. [...]

Orientarea lui Gheorghe Șincai spre domeniul istoriei medievale s-a realizat și prin frecventarea unor importante colecții de tipul aceleia a lui Dogiel sau datorită produselor istoriografiei iezuite ilustrată de Cornides, Katona sau Pray. Relațiile pe care le stabilește cu cercurile savante, corespondența științifică pe care o întreține pe teme de istorie medievală central-sud-est europeană conturează treptat profilul unui istoric și, totodată, atitudini științifice erudite. În acești ani, întocmind instrumentarul necesar scrierii istoriei românilor, se precizează, prin contactul cu lucrările erudiților secolului al XVII-lea, un nou spirit istoric.

Șincai, în intervalul dintre 1775–1780, a desfășurat o fertilă și formativă experiență sub influența spiritului erudiției colective a secolului al XVII-lea. El a consultat colecțiile lui Bollandus, Paperbroche, Ruinart, glosarele lui Du Cange, *Paleographia greca* a lui Montfauçon etc., care, alături de informația istorică, au constituit și temeiurile unei noi atitudini istorice.

Perioada pe care am urmărit-o i-a oferit însă și experiența preiluminismului german istoriografic, prin intermediul operelor lui Puffendorf, a iluminismului ilustrat de Gatterer și Schlözer. Deopotrivă istoriografia savantă și orientarea Göttingenului au fost de natură să contribuie la afirmarea spiritului critic al istoricului român. Astfel, Șincai, în domeniul istoriei medievale românești, s-a oprit la acele titluri din istoriografia europeană care îi puteau facilita accesul la informație. Pentru a ridica istoriografia românească de la spiritul cronicăresc la istorie, el a făcut în primul rând operă de reconstituire prin apelul la disciplinele auxiliare ale istoriei. Imaginea istoriei românești la sfârșitul deceniului

opt al secolului ne apare, în comparație cu opera anterioară a umanismului românesc, mai conturată, mult îmbogățită ca informație și integrată fenomenului european. Reconstituirea istorică săvârșită de Șincai în această perioadă este complementară aceleia a lui Samuil Micu care, de la sfârșitul deceniului, își încheiase *Brevis historica notitia*.

Etapă următoare dintre 1780 și 1803 (anul plecării lui Șincai la Buda) se consumă în munca de alcătuire a colecției de izvoare *Rerum spectantium ad universam gentem daco-romanam*. Întocmită pe baza caietelor cunoscute sub numele de *Notata*, *Memoriile daco-românilor*, cum își mai numește el colecția de izvoare, reprezintă un corpus redactat cronologic prin reproducerea textelor în original. La sfârșitul acestui răstimp, istoriografia românească înregistra saltul de la istoriografia umanistă la istoriografia critică datorită unei investigații științifice care oferea o informație substanțială în măsură să dimensioneze spațiul istoric românesc. *Memoriile* reprezintă însă și un travaliu istoriografic remarcabil, de racordare la sensibilitatea școlii savante, la spiritul critic al erudiției colective, asimilat de tentativele istoriografiei Aufklärung-ului în mișcarea istoriografică a Göttingenului. Corpusul lui Șincai a fost însă și semnul evident al unui nou spirit istoric, un pas înainte spre încorporarea experiențelor erudiției secolului precedent. Istoriografia românească beneficia de acum de o colecție de izvoare în măsură să lumineze dimensiunile istoriei naționale. Completând colecția în etapa pestană cu achizițiile istoriografiei maghiare, Șincai înregistrează o nouă experiență ca tehnică de editare a izvoarelor, asociind, totodată, progresele diplomatiei, în vremea colaborării la tentativele incipiente de publicare a colecțiilor sistematice. Șincai, în timpul colaborării cu Kovachich, a înscris o pagină ce rămâne de valorificat la

progresul perfecționării tehnicilor de publicare și restituire critică a surselor. [...]

Văzută astfel, contribuția lui Gh. Șincai la istoriografia națională ne apare fixată în sensul unei firești continuități cu epoca precedentă, dar, trebuie să remarcăm, ea reprezintă și semnificative discontinuități care încorporează sensul progresului pe tărâmul istoric. Împlinind împreună cu Samuil Micu planul cantemirian și încorporând evul de mijloc fluxului istoriei general românești, Gh. Șincai preliminează sinteza istorică națională. Aportul său pe acest tărâm ne apare ca operă a spiritului erudit, covârșitor ca însemnătate în raport cu reflecția teoretică de factură iluministă, dar relevant prin convergențele cu acea parte a istoriografiei secolului al XVIII-lea care a făcut să progreseze realmente studiile istorice în secolul al XIX-lea.

(Interferențe iluministe europene, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p. 144–155)

1986

NICOLAE BOCȘAN

Literatura epocii Luminilor oferă încă un argument, dintre cele mai convingătoare, pentru unitatea de structură intelectuală a iluminismului, dată fiind încadrarea sa plenară în concepția generală a curentului. Ca atare, manifestările literaturii, în sens de *belles lettres*, trebuie judecate în funcție de mentalitatea și concepțiile generale ale epocii, de idealul luminării în primul rând, în slujba căruia se angajează grupul scriitorilor, cu mijloacele lor specifice, într-un remarcabil efort de solidaritate și unitate spirituală.

Angajarea scriitorului în acțiunea culturală, cu statutul social în curs de profesionalizare, pe măsura

organizării mișcării intelectuale a Luminilor, a conferit beletristicii o funcție și o poziție distincte, cu finalitate socială concordantă manifestărilor culturale generale, adesea nediferențiată de acestea. Idealul culturalizant al epocii a impietat asupra creației originale, care nu se distinge întotdeauna de traducere, adaptare sau prelucrare, mărturisind, deseori, un complex față de modelele europene, amplificat și de absența unei critici literare, a tradiției și, nu în ultimul rând, de imperfecțiunile instrumentului lingvistic. În pofida acestor dificultăți, „simțirea cătră formos” începe să-și afirme dreptul la existență în cetate, propunând o suită de manifestări integrabile concepției și mișcării Luminilor, cu deosebire din a doua și a treia etapă, când numărul și uneori calitatea realizărilor literare indică viitorul traseu al literelor românești, tendința lor de autonomizare în cadrul preocupărilor cărturărești și de perfecționare a mijloacelor specifice de expresie.

Efortul creator din cele două perioade a fost posibil în condițiile cristalizării unui public cititor receptiv, cu un gust literar tot mai clar formulat, capabil să asimileze „efectul” literar de pe un „orizont de așteptare”, la definirea căruia a contribuit literatura didactică a primei perioade iluministe și circulația unor manuscrise miscelane cu un conținut variat, care au educat generațiile iluministe pentru receptarea operei literare și sub aspect estetic, nu numai ideologic. În al doilea rând, efortul de individualizare a literaturii, cu valențe estetice, a fost posibil în condițiile apariției unui grup de scriitori, cu tendința de profesionalizare a statutului lor social și a scrisului în general, conștienți de menirea lor în societate, de rosturile creației literare: „Deci scriitorii și prefăcătorii de cărți din pricina aceasta și cu socotința aceasta întrebuintează și își deșartă ostenele lor spre folosul de obște, pentru ca să poată inimile oamenilor

cele pline de nebunii și de credință deșartă curăți și iubirea de oameni, dragostea și adevărul într-însele a turna și a înrădăcina”.

Fragmentul trădează viziunea utilitaristă care a grevat asupra literelor românești în epocă, cvasigenerală în estetica secolului al XVIII-lea, începând cu Pope și încheind cu Gottsched, asumată de scrierile inspirate de filosofia și gândirea iluministă. Precizarea este necesară, pentru că în epocă se interferează, uneori până la suprapunere, diferite „niveluri literare”, începând cu cel popular, de o mare bogăție și complexitate, continuând cu cel al cărții populare și literatura sapiențială, raportabile la un orizont mental și estetic baroc, peste care se suprapune literatura cultă, citadină, cum o denumea Ovidiu Papadima. Pentru că al doilea nivel și-a găsit în ultimul timp remarcabili interpreți, unii probând convingător prelungirea universului mental baroc în receptarea cărților populare și în epoca Luminilor, cel puțin la nivelul publicului mijlociu, vom adăuga numai faptul că textul în sine al cărților populare nu mai satisface cititorul educat în școlile epocii, în spiritul raționalismului și luminării. Tot mai mult manuscrisele miscelanele încorporează, alături de cărțile populare sau legendele hagiografice, povestiri ilustrând un ideal raționalist moralizator, așa cum sunt cele din Ms. 4608 de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, copiat de Antonie Alexiovici din Banat: *Pentru ceea ce nu pățimesc lesne, De unul ce face și nu știe ce lucră, De omul nepriceput, De unul care să ascunde când face păcate, Pentru ce nu sunt mai multe legi, ci numai una care iastă adevărată, De omul milostiv ș.a.*

Deși inferioare față de textele din categoria cărților populare sau de înțelepciune, prezența acestor povestiri didactice și moralizatoare indică viitoarea direcție a literaturii Luminilor, cu tendință de generalizare, chiar

dacă nu va fi unica. Până în a doua etapă a Luminilor bănăţene, când beletristica invadează producţiile tipografice, devansând cantitativ celelalte domenii, singurele manifestări literare încorporabile spiritului iluminist sunt menţionatele povestiri din manuscrisele miscelaneae sau cele inserate în *Bucvarul* din 1781 (*Scurte poveşti*) şi *Calendarul* din 1794, ultima fiind o traducere după o variantă franceză, atribuită lui Paul Iorgovici. Reduse numeric şi modeste ca valoare literară, aceste manifestări suprapun prelungirile spiritului baroc în spaţiul literar românesc, descifrabil într-un segment al literaturii epocii.

Prelungirea barocului se regăseşte în libertatea mai mare de expresie, preferinţa pentru imaginar şi fabulos, care ne întâmpină la Nicolae Stoica de Haţeg sau alţi scriitori mai mult sau mai puţin cunoscuţi, ilustrând un orizont mental baroc până târziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În cazul scriitorului menţionat o asemenea sensibilitate răzbate din cuprinsul prozelor sale mai reprezentative (*Poveşti moşăşti*), dar şi în unele din versurile originale sau prelucrate după texte mai vechi: versificarea fabulei esopiene *Greierele şi furnica*, de o remarcabilă ritmicitate şi voiciune, *Carmene îndemnătoare şi spre cântat* ([*Vremea*], *Prietenia*, *Spaţiu timpilor vremii*, *Mărirea a doi oameni*, *Icoana vieţii*, *Închipuirea*, *Pilda*), *La nuntă de evanghelie*, *De pustietăţi* (versificarea unei părţi din romanul *Varlaam şi Ioasaf*), versificarea unui „*Sfârşit al lumii*” sau a Psalmului 47, într-o variantă diferită de cea a lui Dosoftei ş.a., mult circulate în epocă, reluate şi de I. Tomici, Anton Pann ş.a. Alături de aceste creaţii literare, uneori superioare ca realizare artistică, limbaj, viziune de ansamblu celorlalte producţii ale autorului, opera lui Nicolae Stoica înregistra şi însemnele noii sensibilităţi iluministe, cum o ilustrează poeziile *La*

tabăra Praizilor, Cântec diecesc, Al ștabului din Mehadia, Cântec școlastic, Cântecu Mehadieii.

Interferența barocului cu spiritul raționalist al Luminilor apare și la alți scriitori, din a doua generație îndeosebi, unde literatura de factură iluministă coexistă cu versuri de inspirație barocă, precum în poeziile lui I. Tincovici din *Cântări dumnezeiești (Nenorocită viața mea)* ale lui I. Tomici „cântări... cuvioase și desfătătoare” (versificarea fragmentului din *Varlaam și Ioasaf*, prezent și la Nicolae Stoica), *Versurile îndemnătoare* ale lui Moise Bota (*La soarta omenească, Fabula traiului hârciogilor de câmp pistriți și a celor lungi în coadă cu a iepurilor casnici*), sau la Moise Nicoară (*La Căldăroșani*, cu deosebire). Sensibilitatea barocă persistă astfel, la un anumit nivel al epocii, adesea impregnată de spiritul raționalist sau adaptată acestuia, penetrează, în cele mai multe cazuri, literatura iluministă, oglindind orizontul mental al cititorului mediu, respectiv unul estetic, „de așteptare” după *expresia* lui Jauss, *ce recompune realitatea prin analogii în imaginar*.

Treptat însă, din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și îndeosebi după 1800, un nou tip de literatură se impune în tipăriturile și manuscrisele românești, mai puțin permeabilă elementelor de baroc, tributară în general *Weltanschauung*-ului iluminist. Această direcție devine reprezentativă în literatura epocii din ultimele două etape ale Luminilor și ea a contribuit poate cel mai mult la difuzarea spiritului acestora, la cristalizarea atmosferei raționaliste. Prin noua direcție se afirmă și tendințele de înnoire a limbajului artistic, îndeosebi a formelor literare, unde progresul este incontestabil, proliferând genurile minore, facile, așa cum proceda *Aufklärung*-ul în spațiul cultural german. Opțiunea pentru atari forme de

expresie se originează în concepția utilitaristă despre literatură, care se dorește accesibilă unui public cât mai larg, angajată plenar în opera de luminare. Aceeași concepție utilitaristă explică și încărcătura deseori sufocantă a mesajului literar, raționalismul, didacticismul și moralismul textului. Concepția despre opera de artă era guvernată de ideea că aceasta trebuie să transmită cu orice preț un adevăr, în spiritul luminării, să cultive, să educe, să critice, de cele mai multe ori în detrimentul frumosului, al plăcerii sau delectării.

Direcția raționalistă în literatura epocii o ilustrează în primul rând proza, aproape fără excepție redusă la povestiri moralizatoare, sentințe, maxime etc., cultivată de I. Teodorovici (*Moralnice sentinții, Teofron, Adelaida*), Dimitrie Țichindeal (*Adunare de lucruri moralicești și îndreptări moralicești tinerilor foarte folositoare*), Ioan Tincovici (*Înțelepte învățături sau reguli pentru îndreptarea năravurilor...*), Ioan Tomici (*Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei române*), Grigore Obradovici (*Culegerea chilinelor povești*), Damaschin Bojincă (*Diregătoriul bunei creștere*), Pavel Vasici în prozele din „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Petru Lupulov (*Istorie morale*), Meletie Drăghici (*Focul amorului*).

Aceștia din urmă realizează și primele creații originale în proză, sub impulsul sensibilității preromantice, ai cărei exponenți devin în peisajul literar local. În acest context se detașează tendința pentru cultivarea nuvelei originale, ca gen distinct, la Vasici (*Masca, Ruja*) și Meletie Drăghici (*Focul amorului*), tributare sentimentalismului preromantic. [...]

În pofida calității sale modeste, ca și în literatura europeană, proza rămâne cel mai unitar capitol al beletristicii iluministe și cel mai apropiat de canoanele Luminilor, prin simplitatea și liniaritatea stilistică,

estetica raționalizantă, favorabilă mesajului ideologic în raport cu limbajul artistic.

(Contribuții la istoria iluminismului românesc, Timișoara, Editura Facla, 1986, p. 298–301)

1987

KEITH HITCHINS

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, efectele transformatoare ale Iluminismului s-au făcut simțite și printre românii din Transilvania. Iluminismul în Transilvania – ca de altfel în general în celelalte țări ale Europei răsăritene – era un amestec curios de legi naturale, raționalism și optimism, sub influența Occidentului și naționalism ca urmare a condițiilor locale. Faptul că primele semne evidente de trezire națională printre români s-au manifestat în această perioadă nu ne apare ca o simplă coincidență. În gândirea iluministă, ei au găsit motive noi pentru a-și cere egalitatea cu vecinii lor maghiari, sași și secui. Ei aplicau, spre exemplu, noțiunea de egalitate cetățenească „naturală” între indivizi relației dintre națiuni și acceptau fără rezerve mitul contractului social ca stând la baza societății drept garanție a drepturilor acelor care îl formau. Ei nu se angajau într-un simplu joc în teoria socială, ci erau dependenți de condițiile reale din Transilvania. Societatea și guvernul de acolo în secolul al XVIII-lea mai purtau încă amprenta feudalismului. Puterea politică și privilegiile sociale erau rezervate membrilor celor trei națiuni – nobilimea, în marea sa majoritate maghiară, sașilor și secuilor – și celor patru biserici „recepte” sau constituționale, romano-catolică, calvină, luterană și unitariană. Acest regim care a lui ființă în secolul al XV-

lea și al XVI-lea și-a menținut exclusivitatea intactă și în secolul al XVIII-lea. În ciuda faptului că românii alcătuiau majoritatea covârșitoare a populației, națiunile privilegiate îi excludeau de la participarea la viața publică ca entitate colectivă, deoarece ei aparțineau bisericilor ortodoxă sau unită și erau în marea lor majoritate țărani. În anul 1744, Dieta Transilvaniei și-a declarat elocvent disprețul pentru românii din Transilvania într-o scrisoare către împărăteasa Maria Tereza (1740–1780), în care îi numea pe aceștia un popor „tolerat” și considera șederea lor continuă în Transilvania ca fiind la cheremul principelui și al Stărilor.

În ciuda ostilității manifeste a celor trei națiuni, situația românilor s-a îmbunătățit ușor în timpul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. În 1700, o mare parte a clerului ortodox sub conducerea episcopului lor a acceptat unirea cu biserica Romei. Ei au făcut acest pas care necesita modificări minore în dogmă și practică, în speranța obținerii unui statut economic și politic egal cu cel al romano-catolicilor. Din acest punct de vedere unirea cu Roma s-a dovedit a fi un eșec, ordinele privilegiate opunându-se oricărei modificări în constituția lor venerabilă. Se pare că unirea mai degrabă a avut efectele cele mai salutare în domeniul culturii și educației. Deoarece guvernul imperial din Viena era nerăbdător să promoveze mișcarea pentru unire ca mijloc de întărire a bisericii romano-catolice – pe care o considera o forță majoră centralizatoare –, a încurajat gimnaziile catolice și colegiile din Transilvania pentru ca să primească candidați români care doreau să devină preoți uniți. Prin cooperare cu autoritățile bisericești, guvernul a acordat fonduri pentru ca studenții foarte dotați să-și poată apoi continua studiile superioare la Viena și Roma. Și astfel, în special în Viena, aceștia au intrat în contact direct cu gândirea iluministă a secolului.

Dintre acești preoți uniți a luat naștere un grup de intelectuali care vor prelua conducerea mișcării de emancipare națională în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Reprezentanții de seamă au fost: Samuel Clain (1745–1806), Gheorghe Șincai (1754–1816), Petru Maior (1760–1821) și Ion Budai-Deleanu (1763? –1820). Ei au fost ajutați cu competență de către compatrioții lor ortodocși, mai ales Ioan Piuariu-Molnar (1749–1815), Radu Tempea (activ în viața publică între 1797 și 1808) și Paul Iorgovici (1764–1808). Este grăitor pentru unitatea culturii române că atât uniții, cât și ortodocșii împărtășeau aceleași aspirații și aceleași metode de a le atinge.

Ilumiști fiind, ei au supus instituțiile existente unei examinări critice. Astfel au ajuns la concluzia că sistemul celor trei națiuni este absolut nedrept, deoarece exclude națiunea cea mai numeroasă – românii – care poartă povara celor mai grele biruri și a recrutărilor celor mai severe pentru armată, ei fiind împiedicați de a se bucura de beneficiile pe care societatea trebuie să le ofere. Ion Budai-Deleanu, funcționar public în Lemberg, în Galiția, pentru ultimii treizeci de ani ai vieții, a scris un rechizitoriu al constituției Transilvaniei în *De unione trium nationum et constitutiones approbatae Transylvaniae*, în care a pus situația cumplită a poporului român pe seama dominației seculare a vecinilor lor.

Aufklärerii români nu și-au scutit de critică nici propria lor biserică. Raționalismul cu care au ajuns în contact la Viena făcea de nesuportat rutina și orizonturile intelectuale limitate ale episcopatului din Blaj, atât Clain, cât și Șincai, Maior și Budai-Deleanu au încercat – fără succes – să-și părăsească ordinul monastic, absentând de la Blaj perioade foarte îndelungate. Blajinul Samuel Clain, un creștin devotat, a supus dogmele bisericii unei analize meticuloase și și-a mărturisit frecvent disperarea

în fața absurdității lor. Cu toate acestea, spre deosebire de cei trei compatrioți ai săi, el nu s-a îndepărtat niciodată de religie.

Toți cei pe care i-am menționat, ca și mulți reprezentanți mai puțin importanți au îmbrățișat fără rezerve crezul epocii în educație, drept cheie a progresului. În zelul lor de a stârpi ignoranța și superstiția, pe care le considerau drept cauzele fundamentale ale răului în lume, au produs o varietate uimitoare de lucrări originale, adaptări și traduceri. Acestea variau de la tratate erudite despre istoria și limba română și știință, la lucrări despre arta albinăritului, precum și manuale pentru școli elementare ortodoxe și unite recent înființate.

Clain, Șincai și Petru Maior au scris primele istorii moderne savante ale românilor și în ele au dezvoltat teoria continuității daco-romane care va forma unul dintre principiile de bază ale lor, cât și a generațiilor de mai târziu pentru autodeterminare națională. Ei au demonstrat, spre satisfacția lor cel puțin, că români sunt descendenții direcți, sânge curat ai coloniștilor romani pe care Traian i-a așezat în Dacia (Transilvania) după victoria lui asupra dacilor în 106 e.n. și că aceștia au trăit acolo fără întrerupere de atunci încolo. Așadar, ei au fost acolo pentru a-i întâmpina pe „noi-veniți”: maghiarii, secuii și sașii, când aceștia au sosit în Transilvania în evul mediu. Studiile lor asupra limbii române au întărit această convingere, deoarece ei au putut demonstra că româna este o limbă latină, a cărei natură adevărată fusese numai acoperită pe parcursul anilor de adaosuri grecești și turcești, care totuși puteau fi ușor îndepărtate. În acest sens, ei erau cu toții latiniști, deși unii dintre ei, cum ar fi Piuariu-Molnar și Budai-Deleanu, s-au opus substituirii pe scară mare cu neologisme latine a cuvintelor slave și

grecești și au recomandat păstrarea alfabetului chirilic în cărțile bisericești.

Printre alte lucrări reprezentative ale epocii putem menționa culegerile de predici ale lui Samuel Clain și Petru Maior. Lui Petru Maior în special îi plăcea mult să predice și constatase că înmormântările îi ofereau cea mai bună ocazie de a ajunge la cel mai mare număr de participanți pentru că se putea conta și pe aceia care veneau rar sau niciodată la biserică, atrași fiind de pomana care, conform obiceiului, trebuia să urmeze după înmormântare.

Ioan Piurariu-Molnar, un membru al Lojei masonice a Sf. Andrei din Sibiu, care avea drept plan răspândirea cunoștințelor folositoare în mase, s-a angajat, cu ajutorul lui Radu Tempea, la editarea unui ziar românesc accesibil maselor populare, intitulat „Foaie română pentru economii”. Amândoi erau îngrijorați de incapacitatea țăranilor de a participa la progresul cultural general. Foaia urma să fie un săptămânal conținând articole despre administrarea rațională a gospodăriilor țărănești și alte nevoi ale acestora. Plănuiau să includă un foileton despre un preot numit Miron din Valea-Frumoasă și felul în care acesta își ținea gospodăria, își câștiga existența, îi ajuta pe săraci și se supunea autorităților. Deoarece puțini țărani știau să citească sau își puteau permite să cumpere ziarul, ei au propus ca acesta să le fie citit de către preotul satului la slujba de duminică. Niciun număr al ziarului nu a apărut însă, din lipsa fondurilor necesare.

Gheorghe Șincai era un pasionat în ale științei, pe care o considera modalitatea principală de a scăpa de ignoranța și de superstițiile trecutului. El a scris prima lucrare în limba română despre istoria naturală *Istoria naturei sau a firei*, o adaptare a unei lucrări germane și primul dicționar român de științele naturii. Lucrarea sa cea mai importantă în acest domeniu și de fapt una dintre

cele mai caracteristice lucrări pentru iluminismul românesc este *Învățătura firească spre surparea superstițiilor norodului*. Șincai a definit subiectul acestei lucrări ca fiind folosirea minții pentru o mai bună înțelegere a fenomenului naturii. Rațiunea le va da oamenilor posibilitatea să trăiască mai sănătos și mai fericiți; ea îl poate învăța pe țăran ce grâne ar da recolte mai bune pe pământul său și ce feluri de nutreț ar alcătui cea mai bună hrană pentru animalele sale; l-ar putea învăța să nu-i fie frică de fenomenele naturale, ci, dimpotrivă, să le folosească spre avantajul său.

Aufklärerii nu s-au mulțumit numai să scrie pentru masele largi de oameni, ci și-au adresat mesajul și școlilor. Clain, Șincai, Maior și Budai-Deleanu au fost profesori la liceele din Blaj. Șincai a fost directorul Școlilor Naționale Române Unite din 1782 până în 1794 și a răspuns de cele aproximativ trei sute de școli de țară înființate. Ca protopop unit de Reghin timp de 25 de ani (1784–1809), Petru Maior se considera misionar a cărui datorie era aceea de a răspândi binefacerile noii învățături printre oameni. Ioan Piuaru-Molnar, un eminent oculist, primul român din Transilvania care a obținut diploma de doctor în medicină, și-a devotat întreaga viață învățământului. Radu Tempea a fost directorul școlilor române ortodoxe din Transilvania începând cu ultimii ani ai secolului al XVIII-lea până în 1808. Paul Iorgovici, autorul unei lucrări originale de gramatică românească intitulată *Observații de limba românească* (Buda, 1799), după ani îndelungați de peregrinări prin Europa apuseană, s-a stabilit în sfârșit la Vrasc, în Banat, ca profesor al liceului românesc.

Fiecare dintre acești bărbați au avut drept scop principal educația, în speranța că aceasta va da posibilitatea poporului de a se emancipa de sub dominația străină. Într-adevăr, naționalismul este nota distinctivă a

Iluminismului românesc și ajută în explicarea drumului pe care acesta l-a urmat. Nu există nicio îndoială asupra trăinicieii sentimentului național, împărtășit de uniți și ortodocși, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Un singur exemplu va fi suficient. Clain, Șincai și Maior, ca membri ai clerului unit, lucraseră cu sârg, fiecare la timpul său, pentru a sprijini unirea cu Roma. Cu toate acestea, în speranța că vor putea pune capăt sciziunii religioase dăunătoare popoului lor, ei au rezistat tuturor strădaniilor ierarhiei clericale romano-catolice și a propriului lor episcop de a latiniza ritualul bisericesc și conducerea bisericii unite. Ei se temeau că abandonarea ritului grec îi va înstrăina irevocabil de frații lor ortodocși. Astfel, tocmai în creșterea conștiinței naționale se găsește explicația paradoxului aparent, că, deși ei au încercat prin toate mijloacele posibile să demonstreze originea romană a popoului român și proveniența latină a limbii lor, în același timp s-au opus oricărei încercări de a face biserica lor mai romană și latină.

S-ar părea, de asemenea, paradoxal faptul că, în calitate de bărbați puternic implicați în idealurile Iluminismului, intelectualii români au acordat o atât de mare atenție trecutului. Ilumiștiții din Occident aveau tendința de a repudia istoria; o priveau în primul rând ca pe o modalitate de a măsura progresul pe care omul contemporan l-a făcut față de evul mediu. Trecutul era ceva înapoiat și inferior în timp ce societatea viitorului urma să fie construită pe rațiune și știință. Acestea erau perfect valabile pentru ilumiștiții Franței, de exemplu, care trăiau deja într-un stat național și preocupați de probleme economice și sociale, puteau privi trecutul cu un anumit dispreț. Pentru iluministul Europei răsăritene, a cărui națiune era încă împărțită, sau supusă unei puteri străine, trecutul era deseori superior prezentului. Bulgarii au descoperit în trecut o Bulgarie puternică și

independentă, iar sârbii, un imperiu egal cu cel al Bizanțului, în timp ce românii descopereau în trecut nu numai egalitatea lor cu celelalte națiuni ale Transilvaniei, ci de fapt superioritatea față de ele.

Zelul reformator al lui Iosif al II-lea (1780–1790) a dat un imbold suplimentar activității Aufklärerilor români. Deși el împărtășea idealurile Iluminismului – raționalism în guvernare, toleranță religioasă, încetarea nedreptăților produse de iobăgie –, în politica sa el s-a condus în primul rând după dorința de a întări puterea guvernului central pe seama Stărilor locale privilegiate și de a o concentra în Viena. A acordat o atenție deosebită problemei țăranilor deoarece accepta învățăturile fiziocraților, conform cărora agricultura era sursa principală a bogăției și puterii unui stat, iar iobăgia obstacolului fundamental în dezvoltarea sa. Recunoștea că masele de țărani ofereau recruți pentru armată și plăteau birurile cele mai ridicate.

Efectul reformelor sale în Transilvania a fost zdruncinarea din temelie a autorității celor trei națiuni. *Decretul de concivilitate* din 4 iulie 1781, care acorda drepturi cetățenești egale tuturor locuitorilor din *Fundus regius*, le permitea românilor să participe la viața politică cu drepturi egale cu acelea ale sașilor. Un decret apărut din 3 iulie 1784 a desființat împărțirea administrativă străveche a țării și în fiecare district nou a înlocuit sfaturile districtuale printr-un prefect (*Obergespann*), care era numit și răspundea în fața guvernului central. *Edictul de Toleranță* din 13 octombrie 1781 a acordat românilor ortodocși dreptul de a construi biserici și de a deschide școli în comunitățile unde erau în număr de cel puțin o sută de familii. De atunci încolo, religia nu a mai fost o piedică în calea ocupării unor funcții publice de către ei, nici nu a mai fost o piedică în fața egalității cetățenești complete.

Iosif a slăbit puterea feudalului asupra iobagilor printr-un decret preliminar de emancipare, din 16 august 1783, care elibera parțial țăranul din starea de dependență personală față de stăpânul său și interzicea acestuia să-l lipsească de pământul său, sau să-l transfere pe un alt domeniu, fără procesul juridic cuvenit. La acest decret a adăugat un decret final de emancipare la 22 august 1785, care dădea țăranului libertate personală totală. Cu toate că țăranul nu primea pământ și avea încă obligații în muncă și o serie de dări de plătit pentru pământul pe care îl muncea de acum înainte, funcționari trimiși de vistieria imperială și nu oficialități districtuale urmau să țină o evidență strictă a obligațiilor în muncă și a dărilor plătite, precum și să îndeplinească și celelalte dispoziții ale decretului. Iosif spera că aceste măsuri vor trece bogăția produsă de țăranii din buzunarele particulare în vistieria statului, dându-i-se astfel posibilitatea de a finanța mai ușor numeroasele sale proiecte interne și externe.

Dorința de a-i transforma pe țăranii în niște supuși folositori stătea de asemenea în spatele interesului acordat de Iosif educației românești. În 1781, el a aprobat organizarea unui sistem de școli elementare pentru uniți, iar în 1786, a unuia pentru ortodocși. Menirea acestor școli era de a răspândi cunoștințe folositoare, de a preda germana ca limbă oficială a statului și de a întări sistemul politic și social existent. În manualele bilingve, special întocmite – pe o pagină în germană și pe cealaltă în română –, elevului i se serveau pasaje precum următorul: „D-zeu îi conduce pe oameni prin stăpânii de pe pământ. Această stăpânire este poruncită de El. Îi pedepsește pe cei răi și îi ocrotește și ajută pe cei buni. Astfel, toți ar trebui de bună voie să se supună celor care au putere asupra lor”.

Reformele lui Iosif le-au dat românilor cadrul în care puteau să muncească pentru emancipare, dar, după cum

arată fragmentul de mai sus, acestea se puteau realiza doar în funcție de cerințele monarhiei unitare. Reformele sale au stimulat fără îndoială intelectualii români, deoarece au demonstrat că un sistem politic și social care părea etern a putut fi schimbat radical. Totuși, scopurile lor erau fundamental opuse. Iosif oferea românilor educație pentru ca aceștia să servească mai bine intereselor statului; iluminiștii români își continuau munca de culturalizare pentru ca poporul să dobândească emancipare națională autentică și să nu schimbe pur și simplu dominația celor trei națiuni cu cea a împăratului habsburgic.

Acest amestec de naționalism și idealism luminat, caracteristic Europei răsăritene, și-a găsit expresia elocventă în viața și operele lui Samuil Clain.

(Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania. 1700–1868, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 62–71)

1991

ȘTEFAN PASCU, LADISLAU GYÉMÁNT

Opera istorică a lui Ion Budai-Deleanu, asemenea întregii istoriografii a luminilor, în care se încadrează, este o operă militantă angajată. „Ca să scriu de Dația și tâmplările țării aceștii pricina întâia au fost trebuința și a doua folosul patriii mele” – mărturisește el – căci „nimic nu poate fi mai potrivit unui bărbat (cu suflet) ales și nimic nu poate fi mai folositor patriei decât cercetarea istoriei, mai cu seamă a celei care cuprinde faptele strămoșilor noștri”. Această istorie națională, cuprinzând „preascurta istorie a Dației” în prima parte și „originile sau urmele cele mai vechi ale neamurilor care au stăpânit ținuturile sale” în cea de-a doua parte a lucrării, nu este

concepută ca un scop în sine, doar ca o operă erudită, ea nefiind scrisă în primul rând „pentru cei cunoscători în ale istoriei”, ci pentru „poporul și concetățenii săi”. Obiectivul cercetării este descoperirea adevărului: „toată cercetarea – se spune în *Introducere istoricească* – este singur pentru un adevăr istoricesc sau pentru apropierea către adevăr”. Acest adevăr urmează însă a avea un rost în lupta de emancipare socială și națională a neamului său, fiind pus în slujba programului politic românesc, oferindu-i temeuriile reclamate într-o epocă pentru care dreptul istoric este încă un factor ce determină sau influențează statutul social-politic.

Pentru a-și putea îndeplini menirea, opera istorică trebuie să fie credibilă, corespunzând normelor și criteriilor vremii în ceea ce privește concepția care a prezidat la alcătuirea ei și în privința metodei de elaborare. Pornind de la modelul școlii istorice de la Göttingen, cu deosebire în varianta sa schlözeriană, Budai-Deleanu își delimitează obiectul preocupărilor sale respingând istoria necritică, privită „ca un șir de legende” și decizând să-și inaugureze cercetările privind istoria Daciei și a popoarelor sale „de la prima pomenire istorică a acestor ținuturi”, distingând deci „istoria propriu-zisă”, pentru care există mărturii, dovezi, surse, de o „preistorie” învăluită în legende ce „preced pomenirea istorică omenească”. [...]

În ceea ce privește istoria propriu-zisă, aceasta nu mai poate fi o simplă narațiune sau juxtapunere cronologică de fapte, oricât de erudită ar fi metodologia reconstituirii acestora. Însăși „firea lucrurilor” cere o ordonare a lor în funcție de o concepție bine precizată, primul pas într-o atare direcție fiind stabilirea unei periodizări istorice. Cea adoptată de Budai-Deleanu rămâne la criteriul tradițional al unor evenimente politico-militare marcante, al schimbărilor de stăpânire asupra spațiului dacic. În

conformitate cu acest criteriu, istoria prefacerilor, a vicisitudinilor suferite de Dacia, redată în prima parte a lucrării, se încheie odată cu instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania, autorul refuzând să abordeze istoria contemporană a veacului său, fie în maniera memorialistică a lui Samuil Micu, fie în limbajul documentelor preferat de Șincai. Asemenea lui Petru Maior, el rezervă problematicii de rezonanță contemporană, în a doua parte a operei sale, modalitatea analitică, polemică de dezbateră, în cadrul unor disertații asupra originii popoarelor care au locuit sau locuiesc pe teritoriul fostei Dacii, în care argumentul istoric își găsește locul alături de cel lingvistic, juridic, etnografic etc. Rezultatul este o sinteză în care reconstituirea cronologică lasă locul unei istorii destinate elucidării unei probleme date.

Materialul istoric ce constituie substanța lucrării este încă în mod preponderent din domeniul politic, obiectivele operei impunând cu necesitate o atare ancorare în istoria politică tradițională. Cu toată această predominare a politicului, sfera interesului istoric se lărgeste totuși, în spiritul profesat de istoriografia europeană a luminilor, spre problematica socială, instituțională, culturală, lingvistică, etnografică etc. Gradul de dezvoltare culturală devine un criteriu al aprecierii locului și rolului popoarelor în procesul general al evoluției omenirii și în cadrul unui anumit moment dat al acestui proces. Analiza unor forme de organizare a societății (cel „scitic”, feudal, de exemplu) reia în formă succintă ampla dezbateră din opera poetică a acestui subiect. Am văzut anterior interesul lui Budai-Deleanu pentru problematica socială, iar aspectele privind limba, obiceiurile, tradițiile populare devin elemente însemnate în stabilirea originilor.

Atât în prima parte, mai tradițională, cât mai cu seamă în partea a doua, mai modernă, a lucrării, reconstituirea

cronologică a faptelor, examinând sursele cu armele rațiunii și erudiției, nu constituie un scop în sine. Vorbind, de pildă, despre cronologie, Budai-Deleanu declară limpede: „pentru mine cronologia nu are vreun rost decât acolo unde socotirea mai cu grijă a timpului mă poate ajuta să dovedesc sau să resping un lucru”. Obiectivul său fundamental este descoperirea cauzelor și efectelor evenimentelor istorice, reconstituirea legăturii dintre ele, pentru a le putea explica și utiliza totodată în vederea demonstrării tezei sale. „Datoria istoricului – arată el – este nu numai de a reda sec lucrurile pe care le găsește pomenite cu claritate de către alții, ci și de a cerceta uneori potrivirea dintre vorbele și faptele oamenilor, legătura necesară dintre acestea”. [...]

Opera critică a lui Ion Budai-Deleanu se integrează modelului istoriografic al epocii luminilor și prin mijloacele stilistice de care uzează. Dacă în notele istorico-critice el mai plătește tribut formei baroce a istoriografiei savante, în schimb textul propriu-zis al lucrării, mai cu seamă în capitolele din *Partea a II-a*, se distinge prin accentul deosebit pus asupra clarității, logicii interne și a caracterului sistematic al expunerii. Respectându-se o schemă de tratare unitară, se apelează totodată la instrumentarul juristului de profesie, ceea ce conferă demonstrației vigoare, concizie, putere de convingere sporită prin evidența înlănțuirii raționale a faptelor.

Adoptând tonul adecvat unei disertații științifice, textul dobândește totuși valențe mult superioare unei expunerii seci și aride, omul de litere prin vocație, poetul de mare talent reușind să anime demonstrațiile istorico-filosofice sau juridice prin capacitatea de a reconstitui cu mare veridicitate atmosfera vremurilor trecute și de a confrunța punctele de vedere opuse în adevărate dezbateri de idei, în spiritul polemic specific epocii. Ironia sa, care

deseori ajunge până la sarcasm, are efecte mușcătoare prin ridiculizarea punctelor de vedere nefondate și a susținătorilor lor. Un adevărat pamflet modern realizează atunci când denunță ridicolul celor ce exaltă virtuțile „sângelui nobil” și al „scitismului”. Umorul său, bine-cunoscut în opera literară, își găsește și cu acest prilej manifestarea plenară. Combătând, de pildă, afirmațiile lui Pray privind identificarea finezilor cu hunii datorită asemănării numelui de Suomi cu provincia Xamo din China, el arată că această identitate nu are temei decât dacă legăm Galați din Țara Românească cu Galiția din Polonia și Gallecia din Spania, ajungând la concluzia că spaniolii se trag din polonezi sau invers. O țintă preferată a ironiei sale este Eder: „dacă *nobiles Transylvaniae* – zice el la un moment dat – trebuie înțeles ca *Hungari Transylvaniae*, atunci Eder are dreptate, dacă însă prin nobili se înțeleg de fapt nu numai ungurii, ci toți nobilii provinciei Transilvania, care sunt mai numeroși decât ungurii, atunci Eder merită să primească o palmă românească și în înțelesul românesc”. Iar atunci când analizează afirmațiile cronicii lui Thurdóczi despre un mare oraș din Transilvania peste care ar fi dat ungurii lui Gyula, el exclamă: „De bună seamă, așa se dă peste orașe ca peste iepuri și apoi se prind!” În verva dezbaterii polemice recurge uneori la stilul direct, adresându-se unor adversari la persoana a II-a. „Ești invidios – îi reproșează el cu ironie lui Eder – căci nu ne arăți calea către aflarea adevărului, atunci când tu o cunoști, ci ne spui doar unele lucruri”.

Chiar dacă în textul lucrării nu ne întâmpină cascada de metafore cu care în corespondența sa cu Maior își caracterizează dificultățile strădaniilor sale pe tărâmul istoriei („Doamne sfinte! ce adâncimi, ce prăpăstii, ce stânce gurguiate, ce dealuri nesuite, ce văi ponorite, ce desișuri încâlcite”), Budai-Deleanu recurge totuși nu o

dată la comparații și metafore care conferă textului său putere de sugestie sporită. Țările române sunt caracterizate drept „baște apărătoare și pieptul creștinătății asupra preaputincioșilor otomani”, a căror furie se frângea în fața lor „ca valul care se lovește de stânci”. Transilvania în perioada principatului „a avut o soartă schimbătoare, asemenea unei corăbii rămasă pradă vânturilor și valurilor”. Arta sa de portretist se vedește în succinte caracterizări ale unor personalități ca Iancu de Hunedoara, Matia Corvin, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, care în mod lapidar surprind esența caracterului lor. Și prin mijloacele stilistice ale operei sale istorice, deci, Budai-Deleanu se delimitează net de retorismul umanist și de lipsa de idei și spirit a istoriografiei savante, oferind o lucrare specifică modului de a concepe și de a scrie istoria în veacul luminilor.

Căutând să realizeze atât prin concepție, cât și prin metoda și mijloacele utilizate o operă istorică aflată în concordanță cu exigențele epocii sale, Ion Budai-Deleanu se apropie în mare măsură de un atare deziderat. Cu toate acestea, nu lipsesc anumite inconsecvențe, care grevează asupra transpunerii integrale în viață a concepției și obiectivelor enunțate teoretic. Cel mai vulnerabil din acest punct de vedere se dovedește capitolul privind slavii, în care, în focul demonstrației asupra tezei originii lor tragice, exigența sa critică înregistrează sincope prin întemeierea pe interpolări târzii în opera lui Nestor sau pe falsuri evidente ca cel al lui Theophilus. Și în primele concepte ale capitolului I din *Partea I* el face uz de falsurile umaniste ale lui Ioannes Annus, pentru ca ulterior să-și explice această procedură prin „sărăcia (de știri) a scriitorilor mai vechi”, ceea ce face „să chemăm în sprijinul lor și presupuse cărți ale anticilor”.

Pe lângă aceste limite în critica surselor, pe parcursul lucrării ne întâmpină uneori și o seamă de confuzii de

natură istorică, explicabile atât prin deficiențele documentării, cât și prin stadiul atins la vremea respectivă de cercetarea problemelor din discuție. El pune, de pildă, pe seama regelui dac Coryllus faptele pe care cercetarea modernă le-a demonstrat ca aparținând lui Roles. Plasează voievodatul lui Kean în Transilvania de sud, vorbește de Dragoș ca fiul lui Bogdan, afirmă înlocuirea lui Vlad Țepeș cu Dracula (Vlad Dracul), confundă principii Gabriel Báthori și Gabriel Bethlen etc. Adăugând la acestea etimologiile forțate, lipsite de temeii, mai cu seamă pe tărâmul raporturilor traco-slave, și inconsecvențele metodologice (citate reproduse inexact, punerea spuselor unor autori pe seama altora etc.), avem imaginea cea mai veridică a măsurii în care Ion Budai-Deleanu a reușit în strădaniile sale de a da o istorie adevărată ca obiectiv, critică în metodă și angajată în slujba neamului său ca finalitate.

Punând față în față reușitele sale incontestabile și inconsecvențele semnalate, concluzia este fără îndoială cea a unei opere istorice de mare valoare, care, pornind de la modelul istoriografic cel mai echilibrat și adecvat al epocii sale – cel al școlii istorice de la Göttingen –, izbuteste, în pofida dificultăților unei munci de pionierat, să aplice principiile metodologice și de concepție ale istoriografiei românești propusă de Samuil Micu pe urmele umanismului și a preluminismului cantemirian și reflectată în *Supplexul* din 1791. Opera istorică a lui Budai-Deleanu îmbină erudiția lui Șincai și verva polemică a lui Maior într-o sinteză de mare originalitate, vitregită față de opera contemporanului și prietenului său de idei doar prin destinul nefast al rămânerii în filele inaccesibile ale unui manuscris ce-și vede de-abia acum, după mai mult de un veac și jumătate, posibilitatea confruntării cu opinia publică. Realizată într-o epocă de tranziție în care istoriografia luminilor, depășindu-și

momentul de apogeu, se deschide, mai cu seamă în mediul cultural german, noilor orientări marcate de spiritul romantic, lucrarea istorică a lui Ion Budai-Deleanu se dovedește concordantă vremii sale, desăvârșind opera curentului cultural național în care se încadrează organic, cea a Școlii Ardelene, dar depășind-o totodată prin intuițiile și sugestiile ce prefațază noua orientare și sensibilitate romantică. Judecată în contextul istoriografic al vremii sale, opera istorică a lui Ion Budai-Deleanu este departe de a constitui astăzi doar o curiozitate bibliografică, din paginile ei adresându-ni-se un creator de mare talent și profunzime, care ne transmite un mesaj viu al unei generații de fundamentală însemnătate în devenirea culturii românești.

(Ion Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae. Despre originile popoarelor din Transilvania*, Ediție de Ladislau Gyémánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt, București, Editura Enciclopedică, p. LXXII–LXXIV; LXXVIII–LXXX)

2000

DUMITRU MICU

În ordinea expresivității, modalitatea eminent individualizantă a *Țiganiadei* este realismul. Un realism de speță renescentistă, cu corespondențe în romanul de aventuri, romanul popular, romanul comic, romanul picaresc. Realismul în acest înțeles, tipologic, e implicat în însăși opțiunea pentru un subiect lipsit de noblețe, pentru zugrăvirea unei umanități derizorii. O asemenea opțiune obliga la detalierea banalului, obișnuitului, urâtului, comicului, fără ocolirea măcar a trivialului, la

adoptarea stilului „vulgar”. E ceea ce Budai-Deleanu tocmai mărturisește că și-a propus, precizând că a întrebuințat dinadins, că s-a străduit să întrebuințeze vocabularul țigănesc: „M-am silit, în cât era cu putință, a metahirisi multe cuvinte și voroave după gustul țigănesc, mai vârtos unde vorbesc țiganii între sine”. Era o cerință a realismului pe care instinctul său artistic a perceput-o. Întreaga acțiune a „izvoditurii” se include în modalitatea burlescului. Dacă nu toate situațiile sunt în sine burlești, ca, spre exemplu, cele provocate de înnoptarea țiganilor într-o pădure, de pătrunderea Satanei în mănăstire sub înfățișarea unei femei sau intervenția în războiul dintre munteni și turci a sfinților și îngerilor, care „împroașcă” diavoliu cu „sărindare, / Sfeștani, paraclise, tămâie, / Moaște sfinte”, cu „apa sfințită”, sau, mai ales, de încăierarea dintre țigani, sfârșită cu un adevărat măcel, fiecare situație conține cel puțin o mică inserție ilariantă. Când țiganii își țin primul sfat, Satana în chip de corb se „cufurește” în barba unuia dintre ei. Tablou etnografic grotesc, defilarea de a doua zi nu e, totuși, lipsită de spectaculozitate, însă, la sfârșit, Gogoman roagă pe mărița sa Țepeș să dea „nеспărioasei” cete, în drumul spre tabără, „vo pază” care să o apere de tâlhari. Constant, „poemation”-ul îmbină sobrietatea și deșănțarea, eroicul și comicul, dramaticul și grotescul, tonul serios și cel mucalit, în anumite paragrafe descrierea poetică și aluzia licențioasă, întreține, cu un simț al echilibrului infailibil, ambiguitatea. Nicio clipă, modul atitudinal adoptat de poet nu învederează dispreț pentru umanitatea pictată, dar, tot în niciun fel, poetul nu absolvă această umanitate de tarele ei. Dezvăluindu-i fără menajamente infirmitățile de orice gen, în special pe cele de natură morală, o înfățișează, totuși, ca perfectibilă. După oribila încheștare din ultimul cânt (XII), descrisă cu amănunte vrednice de penelul unui Bruegel, cu mijloace verbale ce îl vestesc pe

Arghezi cel din *Sici, bei și La popice*, țigani se împrăștie prin țară. În tabără, Vlad-vodă se desparte de ostașii săi, aflând de la arhanghelul Gabriel că, în virtutea „vecinilor hotărâri nemutate”, poporul român urma să mai rămână încă „lungă vreme în păgână robie”. Dar speranța nu e, totuși, pierdută. „Din șireaguri” se desprinde „cu îndrăzneală” Romândor, hotărât să lupte împotriva sclaviei până la moarte. Oastea îl înțelege și îi urmează chemarea: „Du-ne (...), macar în ce parte, / Ori la slobozie, sau la moarte!” Personaj simbolic, Romândor face să rămână deschisă, în poem, perspectiva eliberării românilor, și, implicit, poate, a „deșteptării din somnul cel de moarte” și a semenilor caricaturali, „țigani”, răspândiți printre ei.

Un implicat al realismului, la nivel macrotextual, este prezența unor personaje de speță plebee, naturi elementare (cu excepția lui Argineanu, figură de basm), individualizate la modul clasic, prin câte o dominantă caracterologică, declarată de la început. Tandaler este, în limitele condiției rudimentare, curajos și autoritar, Drăghici, înțelept, Corcodel, necioplît, batjocoritor, gură slobodă, Balaban, laș, adept al recurgerii la „fuga sănătoasă”, Cucavel, zurbagiu, Parpanghel, cavalier îndrăgostit și rătăcitor. Relativ individualizați apar și sfinții (Spiridon, Nicoară, Giorgiu, Medru), dar mai ales dracii, fiecare personificând prin definiție un păcat: setea de avuție (Mamona), gelozia și intriga (Asmodeu), cruzimea (Moloh), lascivitatea (Velphegor), puterea demonică (Belzebut). Cu superioară forță plasticizantă sunt însă descrise (ca, după mai bine de un secol, în *Răscoala* lui Rebreanu) masele în mișcare, forfota mulțimilor. Defilarea, bătălia din cântul VII, bătaia din cântul XII compun scenarii de neuitat. Ca în epele antice, spectacole de pe pământ alternează – escaladând realismul, dilatând realul până la fabulos – cu viziuni

spectaculoase din lumea cealaltă, precum coborârea Urgiei în iad, „pe aripi de volburi cu fortună”, cu o „năpraznă așa iute și mare” („Pe-unde mergere fulgeră, tună, / Toate spulberă, frânge ș-oboară”), încât „însuș pe diavoli prinsă mirare”. În demersurile poetice pentru producerea spectaculosului se recurge frecvent la procedeul amplificativ al comparației homerice: „Ca droaia de lupi când apucă / La mandra cu slabe păcurele / Și păstorii nu știu să le-aducă / Vreun ajutoriu, larg între ele / Face perire, ucide, strică ș-apasă, / Nici pe una neîncolțată lasă, // Așa muntenii în oastea turcească / Purcegând din șatră în șatră, / Bieților nice să să trezască / Vreme lăsând, îi figea spre vatră” (VII, 70–71). Excelente sunt, în *Țiganiada*, și momentele de petrecere (Parpanghel la „curtea nălucită”, nunta lui Parpanghel), cu fragmente de epos popular (povestea lui Arghir), prin care e concurat Ioan Barac, cu cântece de lume vrednice de colecția lui Anton Pann. Culmea reprezentărilor hedonistice e atinsă, evident, în cântul IX, unde, în contrast cu supliciile infernale, apar priveliști coborâte parcă din pictura flamandă, ale unui paradis de imaginație gastronomică populară: *pays de Cocagne*, cu dealuri „dă caș, dă brânză, dă slănină”, munți „dă zahăr, stafide, smochine”, râuri de lapte, copaci de ale căror ramuri „spânzură covrigi, turte, colaci”. Traversând toate registrele comicalui, creația lui Budai-Deleanu își demonstrează, ca a lui Cantemir, inepuizabilele resurse și pe partituri lirice. Exemplificative în acest sens sunt îndeosebi jeluirile lui Parpanghel pentru Romica, pierdută, dar și stihurile epitalamice și bachice, în linia anacreontică. Există în „poemation” și lirism meditativ, în spirit epicureic și lucrețian, antiascetic. Primit la ospățul din „curtea cea frumoasă”, Parpanghel celebrează marele eros, puterea generativă universală, factor al armoniei cosmice. Pentru realizarea intențiilor, poetul și-a făurit o

tehnică proprie, și, cu toată rudimentaritatea limbii, el reușește să eficacizeze expresia, utilizând procedee ca rima interioară, exclamația, onomatopeea, enumerația. Acestea atenuază rigiditatea versurilor, datorată lipsei de sulețe prozodică, întrebuițării cam forțate a decasilabului, și construcției frastice dificultoase.

Revenind la dominantă realistă (în sens larg) a limbajului artistic, ea se exprimă la nivel microtextual în precizia descripțiilor și mai cu seamă în stilul popular al vorbirii. Personajele, și chiar autorul, vorbesc țărănește, întrebuițând vocabule și fonetisme ardelenesti, expresii suculente rurale, adoptând frecvent un ton hâtru, mucalit, „crengist” în variantă ardeleană, cultivând verva sfătoasă, umorul gras, jovialitatea. Disponibilitatea pentru comic a scriitorului, inclusiv puterea sa de creație verbală în această direcție se verifică și onomastic. Dacă, în intenția de caricaturizare insidioasă, adnotatorii poemului sunt indicați sub nume caricaturizante (Erudițian, Idiotiseanul, Păr. Evlaviosu, Criticos, Filologos, Simplițian etc.), personajele epopeii nu sunt botezate facil, ca, peste câteva decenii, în teatrul comic al lui Alecsandri, ci se numesc Aordel, Corcodel, Cucavel, Bălăban, Ciormoi, Călăban, Sperlea, Chițu, Janalău, Dârboi, Hârgău ș.a.m.d.; comic, dar verosimil, totuși. Mai toate numele sunt confecționate, ca în comediile lui Caragiale, din termeni dispăruți sau de circulație restrânsă, care însemnau, unii mai înseamnă ceva, dar care, piezându-și înțelesul sau avându-l pentru puțină lume, nu mai caracterizează personajele prin etichetare.

Primitivi, oamenii *Țiganiadei* se ridică, totuși, în sfaturi, îndeosebi în ultimul, cel din cânturile X și XI, privitor la forma de guvernământ, cu mult deasupra condiției lor mizere, dezbătând (în limbaj de șatră, natural) chestiuni de drept constituțional, formulând idei ale enciclopediștilor. Parcă i-am auzi vorbind țigănește pe

Montesquieu, d'Holbach, Rousseau, Voltaire. Participanții la discuții adoptă poziții diferite, Baroreu pronunțându-se pentru monarhie, Slobozan pentru republică, Janalău opinând că orice sistem e valabil în măsura în care corespunde necesităților istorico-sociale concrete și susținând (în spirit... „iorghist”) că „întâia sâlință și pază / Este obiceiurile a direge”.

Lăsându-se dublat de savantul Ion Budai-Deleanu, poetul *Țiganiadei* însoțește textul epopeii sale, asemenea unor autori din epoci anterioare (Alessandro Tassoni, Martin Opitz, Boileau, Pope), de ample date de subsol: comentarii erudite și savuroase, pe alocuri șfichiuitoare, instructive de la un capăt la altul, conținând și elemente ale unui tratat clasic de poetică.

(Istoria literaturii române. De la creația populară la postmodernism, București, Editura Saeculum I.O., 2000, p. 58–60)

2000

POMPILIU TEODOR

Deși a scris precumpănitor o istorie politică pe provincii care ținea seama de specificul istoriei spațiului românesc, Micu a evoluat spre ideea unei istorii a românilor susținută de unitatea etnicului. În funcție de aceasta, a căutat un suport teoretic într-o viziune ce pornea de la însușirile, firea și starea românilor. *Prologul* pe care l-a scris la *Brevis Historica Notitia* este lămuritor pentru concepția istoricului care a ținut să înfățișeze trăsăturile specific românilor în lumina observațiilor istoricilor străini. De aici, din această viziune, a rezultat, nu în afara contactului cu *Descriptio Moldaviae* a lui Cantemir, o imagine asupra românilor și un discurs istoric novator, integrabil veacului luminilor. Așa se explică

prezența în lucrările lui Micu a unor capitole privitoare la români în general, cazul *Prologului* din *Brevis Historica Notitia*, a prefetelor pe care le-a scris, la scrierea latină și la *Scurtă cunoștință* sau la *Istoria* din *Calendar*. În acest sens, sunt relevante capitolele *În ce pământuri locuiesc românii*, *Statul românilor preste tot*, *Să arată cum că românii din Dachia de neam sunt de la Roma*, *Începutul creștinătății*, *Începutul neamului românesc*, *Scriitorii cei din români*.

Năzuind să scrie o istorie a românilor și a evoluției lor până în perioada contemporană, deci o istorie a națiunii daco-romane, istoricul s-a îndepărtat de la genul de istorie analitică evenimentială. Ideea ce l-a dominat a fost aceea a argumentării originii latine, a continuității românilor, stăruind la colonizarea romană, la studiul limbii, la numele neamului și la conștiința națională în afirmare în secolul al XVIII-lea. Prin urmare, ideea care a prezidat la scrierea lucrărilor este subordonată spiritului identitar, care se exprimă prin trăsăturile distinctive ale românilor din întregul spațiu ce îl locuiau.

De fapt, rostirea istoricului venea în prelungirea unei tradiții istoriografice umaniste și preiluministe românești și deopotrivă a umanismului și barocului european. Este de asociat și faptul că a introdus în rostirea istorică problematica religioasă, pe care o surprinde în ideea de „creștinătate a românilor”, în propriii termeni, unde ne întâlnim cu o explicare a originii creștinismului de sorginte latină. El a avut în această orientare un precedent în concepția cantemiriană la care s-a referit încă din opera lui de început. Istoricul a asociat însă în scrierile sale istoria instituțiilor ecleziastice din interiorul și exteriorul arcului carpatic, mitropolii și episcopate ortodoxe, iar din secolul al XVIII-lea și greco-catolice.

Analiza rostirii istorice îngăduie unele încheieri ce interesează genurile cultivate și evoluția lor, nu lipsite de

semnificație. Dacă în *De ortu, progressu conversione valachorum* suntem în fața unui memoriu istoric destinat argumentării atribuirii titlului de mitropolit pentru greco-catolicii din monarhie episcopului de la Blaj, prin lucrările propriu-zise istorice problema genurilor cultivate de istoric urmează să fie elucidată. *Brevis Historica Notitia*, prin *Cuvântul către cititor (Lectori Benevolo)*, *Prologul* și structura cărții, trimite la tradiția istoriografică a secolului al XVII-lea și din prima jumătate a secolului următor. Expunerea pe cărți și capitole se integrează unei tradiții savante, germană și franceză, în care dominantă cronologică este precumpănitoare ca modalitate de expunere. Iluminist prin aspirație, angajat militantismului politic în perioada leopoldiană, convins de necesitatea formării conștiinței naționale, a alcătuit *Istoria cu întrebări și răspunsuri* în care a reiterat de fapt ideile politice prin argumente istorice ce se regăsesc de altminteri în *Supplex*. Forma catehetică, de întrebări și răspunsuri, este revelatoare pentru ideile avansate de Samuil Micu despre trecutul românilor. Formula adoptată a fost generalizată în mediile revoluționare franceze, cazul catehismelor iacobine, care, ca modalitate de difuzare a ideilor, au proliferat, fiind cunoscute și în mediile maghiare. Istoricul român, într-un moment de efervescență politică în care se încerca lărgirea bazei sociale a mișcării, a recurs la modalitatea de difuzare a postulatelor politice printr-o manieră eficientă de comunicare.

Preocupat de răspândirea cunoștințelor istorice în societate, Aufklärerul român procedează la redactarea unei scrieri istorice în limba română în perioada ce a urmat *Supplexului*. *Scurtă cunoștință...* ca gen coincide cu scrierea latină, aceasta fiind însă adresată cititorului român care nu avea acces la o limbă de cultură. Lucrarea este tot un demers angajat, cu o încărcătură politică, prin

care a năzuit la răspândirea cunoștințelor istorice în vederea formării unei conștiințe politice. De fapt este o scriere dedicată cititorilor cu intenția de a-i solidariza în jurul ideii de emancipare politică. Intenția de editare, nefinalizată din cauza cenzurii, care a incriminat pasajele în care se condamnă opresiunea exercitată de stări asupra românilor, reprezintă o confirmare a scopului pe care l-a urmărit autorul.

În amurgul unei cariere, atunci când reacțiunea se înstăpânise în condițiile fluxului revoluționar european, el s-a consacrat redactării operei sale majore, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, care urma să încoroneze un travaliu de o viață. Structurii pe părți și paragrafe i s-a asociat expunerea în patru tomuri ce aveau propria lor individualitate. Textul este însă mai amplu documentat, presărat cu citate, cu o încărcătură evenimentțială densă, iar adiacent, în trimiteri, Micu a integrat documente în original și traducere, diplome imperiale, actele Unirii ecleziastice, sinodale sau, pentru evul mediu, scrisori papale, decrete regale etc. Apare cu claritate din lectura tomurilor amploarea discursului și evidența demonstrației, prin recursul la autoritatea diplomelor sau a scrierilor umaniste. Astfel, este evident raportul istorie-politică, rolul atribuit istoriei ca instrument al acțiunii revendicative, ideea asigurării unei audiențe postulatelor politice.

Rostirea istoricului nu s-a structurat însă în afara unor criterii metodologice oferite de filosofie, care se cuvin invocate atunci când discutăm discursul său. Încă în *Logica* a inserat un capitol intitulat *De alegerea sau osebirea adevărului și cum să cade a ceti cărțile și a alege adevărul din cele ce sânt scrise în cărți*. El distinge între cărțile care cuprind „lucrurile care au fost” ce „să chema istoricești”. În opinia modelului său, însușit de istoric, istoria devine inteligibilă dacă se au în vedere

„stările împrejur ale vremii și vei ști hronologia”. În prelucrarea lui Micu există însă și câteva referințe la genurile cultivate în istoriografie: „istoria firească, care spune faptele și lucrurile cele mai rare ale firii”, „istoria bisericească, care spune lucrurile și întâmplările bisericești, smintelele și eresurile și ce Dumnezeu a purtat de grijă de biserică și totdeauna o au păzit și o au apărat”. „Istoria politicească, aceasta spune lucrurile și întâmplările cetăților și a împăraților”. „Istoria învățaturii sau a științelor numără cele ce au făcut oamenii cei învățați și ce au scris și viața lor și cine în ce știință au fost mai învățați”. Corelate aceste precizări cu *Cuvântul* lui Fleury despre istoria ecleziastică, se poate cu ușurință explica discursul istoricului.

Ca gen, istoria pe care o scrie este o *Historia rerum gestarum*, o istorie ce s-a dorit mai amplă ca expunere, mai convingătoare, mai bine informată, cu trimiteri la izvoare reproduse în extenso, o istorie a românilor din întregul spațiu locuit, în care criteriul cronologic a fost dublat de istoria domniilor și de ample capitole neevenimentiale. Nedusă până la capăt și nefinisată, scrisă spre sfârșitul vieții, istoricul a reluat ideea publicării unei istorii în limba română cu gândul că numai suportul corpului social era în măsură să asigure reușitele politice. Se poate afirma că scrierea a vrut să fie una savantă, dotată cu o armătură științifică, în măsură să instruiască și să lămurească cititorul român.

Convins de necesitatea dialogului cu societatea, el a făcut tentativa publicării *Istoriei și lucrurile și întâmplările românilor* în *Suplimentul* la Calendarul de la Buda pe anul 1806, sub titlul de *Scurtă istorie*, care a rămas și ea limitată la un fragment din începuturile lucrării. Este, prin intenție, o încercare de a apela la literatura de calendar, de succes în veacul luminilor. Tentativa ne încredințează despre convingerile autorului care, în

spiritul secolului, a crezut în oportunitatea educării politice a națiunii.

În lumina acestor precizări, este evident că Samuil Micu este un istoric care a aderat la formula evenimentială, politică și ecleziastică, iar adiacent la considerații ce interesau demonstrarea unor idei centrale: romanitatea românilor, istoria vieții religioase, continuitatea și unitatea națiunii, ale cărei hotare le trasează pe baza etniei și a limbii. Istoria lui este istoria istoricului participant, în care a încercat să legitimeze revendicările politice și sociale făcând cunoscută istoria națiunii factorilor politici ai absolutismului și despotismului luminat. Rostirea istorică a eruditului și Aufklärerului este evidențiată de structura lucrărilor sale, care mărturisește o tradiție care coboară în timp la secolul al XVII-lea și la prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Dacă împărțirea pe cărți, părți sau paragrafe prezintă unele oscilații, acestea sunt dovada elocventă a încercărilor pe care le face de a găsi o formulă cât mai adecvată comunicării. Desigur, predominantă rămâne tradiția metodologică savantă, explicabilă prin mediul formativ vienez, nu însă în afara unor încercări de a se apropia de forme narrative proprii sensibilității Luminilor prin conținut sau formă. Oricum, este de remarcat evoluția spre sinteză, în prelungirea umanismului și preiluminismului din Moldova și Țara Românească, chiar dacă expunerile sale rămân mărginite la evenimentialul politic și la particularismul provinciilor istorice. De altminteri, să recunoaștem că această limită nu a putut să fie depășită multă vreme și de fapt nici astăzi. Ceea ce Samuil Micu a transmis posterității a fost cel mai frumos plan, pentru a-l cita pe Nicolae Iorga, ideea unei istorii a națiunii în forma unei *Historia rerum*, ca istorie de fapte și evenimente de tot mai mare diversitate cu trecerea timpului. Semnificativă este însă și istoria istoricului participant, referințele la stările contemporane

și militantismul Luminilor, care demonstrează un atașament pentru pragmatismul secolului. Astfel, rostirea istoricului, deși tributară unui discurs specific secolului al XVII-lea și Aufklärungului german, fiind departe de mitistoria voltairiană, prin tehnica de expunere și genul de istorie pe care l-a cultivat, a făcut pași de la erudiția profesată spre orizonturi ce anunță o istoriografie modernă. Să menționăm că Samuil Micu, dacă prin formă reprezintă modalități premergătoare, prin idei este, fără îndoială, un veritabil Aufklärer în câmpul istoriografiei.

(*Sub semnul Luminilor. Samuil Micu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 265–270*)

2001

IOAN CHINDRIȘ

Ca scriere care își are geneza într-un conflict de proporții, *Protopopadichia* este surprinzător de echilibrată în ton, sistematică în analiză și foarte erudită în documentația sa. Nimic din izbucnirile juvenile ale *Procanonului* sau din cele otrăvite de bătrânețe și dezamăgire din *Istoria besearicei românilor* nu întâlnim în această scriere rotundă ca o monadă. Autorul ei își propune să reabiliteze instituția protopopiatului la românii uniți, grav afectată – în ochii lui – de acțiunea lui Bob din 1793. Departe de a fi niște arhidiaconi, ca la latini, adică niște slugi ale episcopului, protopopii români sunt, ca descendență istorică, urmașii chorepiscopilor din primele veacuri creștine. Linia ideatică a scrierii este: de la chorepiscopi la protopopi. Pe acest demers, cartea se divide armonios în două părți mari: prima *despre chorepiscopi*, a doua *despre protopopi*, urmașii și continuatorii atribuțiilor celor dintâi. În scurtul Cuvânt

înainte la lucrare, Maior declară că a luat condeii pentru a-i lumina pe protopopi în a lor „frumoasă dară prea grea de purtat deregătorie”. Căci – zice – „Nemică așa urât mi se pare, precum cela ce este în vreo deregătorie să nu-și cunoască ființa și măsura deregătoriei sale”. Iată, el vine să le pună în față descendența glorioasă a „deregătoriei” lor și să le „răsfire” drepturile și privilegiile de care trebuie să se bucure în virtutea acestei descendențe și a nenumăratelor canoane și cutume, vechi, dar și din vremea când își așternea autorul gândurile pe hârtie. [...]

Ajungând la vremea pe care o trăia, Petru Maior creează un suport teoretic ingenios, pentru a lega lumea veche a chorepiscopilor de cea a protopopilor, între care se numără și el. *Chorepiscopii astăzi trăiesc sub numele protopopilor*, își intitulează el paragraful 10, care face legătura între trecut și prezent. Care este temeiul de drept al acestei continuități? Aici glasul vechilor canoane nu mai este suficient pentru uzul demonstrației, ele fiind depășite de realitatea dispariției chorepiscopilor din nomenclatura ecleziastică uzuală. Dar ei, chorepiscopii, firește că nu au dispărut, ci, iată, „trăiesc sub numele protopopilor”. Temeiul acestei afirmații îl descoperă Maior în legea nescrisă a societății omenești, în *tradiție*. Dreptul cutumiar este o rămășiță a evului mediu, căreia însă autorul știe să-i dea un sens modern, democratic, am zice plebiscitar. Protopopii români din Ardeal își desfășoară activitatea în aceeași configurație geografico-socială ca înaintașii lor chorepiscopii, îndeplinesc – sau ar trebui să îndeplinească – aceleași însărcinări ecleziastice, au același statut social în ochii credincioșilor și mai ales aduc din istorie un mesaj care nu s-a schimbat din vremea părinților bisericii. Tradiția este legea care a conservat prin veacuri instituția chorepiscopilor, vechii episcopi de țară numiți acum protopopi. Maior încearcă o codificare a acestei ingenioase baze legale, în formulări mai mult

decât izbutite. Astfel – zice – „Obiceiul nu mai puțină putere are decât canoanele, nici mai puțină îndătorire aduce decât legea”. Căci „ce deosebire cu voxisul poporul să-și arete voința, sau cu lucrurile și faptele?” Tradiția legitimează deci la modul viu, ea este – formulând după Vasile cel Mare – „tăcuta a cetățenilor împreună togmire”, „tăcuta și tănuita trădanie (tradiție – n.n.)”, „nevestita și tănuita învățătură, carea părinții noștri cu tăcere lină și nu neodihnită o au ținut”. Acest consens silențios și milenar, văzut în lumina în care îl pune Maior, are puterea unui referendum mai presus de orice lege. Înarmat cu această putere, Petru Maior trece la ampla parte dedicată aspectelor pe care problema canonică în cauză le îmbracă în Ardeal, mai concret în Biserica Greco-Catolică. El crede că, „mai ales în Ardealul nostru”, chorepiscopii creștinismului antic există în persoanele protopopilor. Pentru uzul demonstrației sale, el acreditează ideea că „în Țara Ardealului, la neamul nostru, pururea numai câte un arhieru au fost”. El demolează astfel imaginea, dragă lui Samuil Micu și altor autori ai Școlii Ardelene, a unei ierarhii de rang metropolitan la Alba Iulia, în veacurile trecute, cu o salbă de episcopii sufragane în Ardeal și în Țara Ungurească. Această imagine a fost preluată de istoricii bisericești de mai târziu și continuă să aibă credibilitate la autorii ortodocși de astăzi. Maior demonstrează amply că toate acele „episcopii” pomenite în vechile documente: a Vadului, a Feleacului, a Geoagiului, a Maramureșului etc. n-au existat în realitate. Probabil – zice – mitropolii Ardealului și-au avut reședința în diverse locuri, al căror nume și l-au adăugat apoi în titulatura lor. Mai crede că în locurile respective au putut exista mănăstiri mari, conduse de arhimandriți cu veleități episcopale, însă nicidecum episcopi. Titlul de arhiepiscop și mitropolit al ierarhului din Ardeal este pur onorific, după un obicei vechi din

Biserica Răsăritului. După Nil Doxopatru, aduce între altele cazul din secolul al XI-lea când numai în Patriarhia Ierusalimului erau „arhiepiscopii nimănui supuse 25, neavând sub sine niciun episcop”. Deci, „măcar că arhierul nostru n-ar fi avut alți episcopi și e supuși, de vreme ce singur a fost arhieru în toată țeara, cu adevărat mitropolit și arhiepiscop a fost”. Iată și finalitatea acestei demonstrații: țara fiind mare, a fost cu neputință să o conducă un arhieru singur, și atunci „dintru începutul primirei creștinătăței s-a făcut această împărțire de eparhii și ținuturi, și în fieștecarele era așezat un chorepiscop”, „ca adică ca niște viceepiscopi ținuturile sale să le povățuiască și să facă îndreptare”. Chorepiscopii și urmașii lor, protopopii, au fost și sunt după canoane adevărații „episcopi sufragani” ai ierarhului din Ardeal. Trebuie să recunoaștem că ambiția protopopului-autor nu este prea modestă, de vreme ce se consideră *ipso facto* un fel de viceepiscop. Acest curent de opinie nu era doar al lui Petru Maior, ci al întregii caste protopopești, puțin versată însă în demonstrații savante din canoane și vechi autori, și care a făcut din protopopul de la Reghin o portavoce a propriilor ambiții. Situându-și clasa ecleziastică pe un soclu atât de înalt, era natural ca pasul următor să fie revendicarea unor privilegii adecvate acestei poziții. [...]

Protopopadichia este un model în ceea ce privește urmărirea perseverentă a scopului, logica argumentației și precizia exprimării. Nu puține paragrafe se constituie în studii independente pe o temă sau alta ținând de viața bisericească, dar și care ies din cadrul exegezei teologice. Acest plan paralel completează armonios suportul științific al operei, care rămâne unul canonic-juridic. Trebuie evidențiată cu această ocazie teoria lui Maior despre Unirea cu Roma de la 1700, căci ea va influența decisiv existența Bisericii Greco-Catolice din Ardeal pe termen foarte lung. Unirea – zice – „o a isprăvit episcopul

Atanasiu, împreună cu tot neamul românesc din Ardeal” (s.n.), dar cu condiția majoră ca „nicio schimbare în obiceiurile bisericii lor să nu se facă”. Ce îl determină pe Maior să resuscite această condiție la aproape un secol de la Unire? De la 1700 și până la el, biserica românească din Ardeal rămăsese la fel de răsăriteană ca și înainte. Ceva mai mult, românii n-au respectat nici cele patru puncte dogmatice la care se angajaseră, ca neofiți catolici, la 1697 și 1700. Urmărind textele cărților bisericești din secolul al XVIII-lea și de la începutul celui următor, constatăm nu fără surpriză că în literatura greco-catolică *Filioque* nu este recepționat, *Purgatoriul* lipsește cu desăvârșire, iar Azima nu este suficientă sacramental. Abia clauza administrativă și contondentă a supremației Papei își face ici-colo locul, nu arareori scrâșnită și contestată, ca în cazul *Procanonului* aceluiasi Petru Maior sau al unei scrieri misterioase din jurul anului 1810, intitulată *Tractat despre locurile theologicești*, care credem că este tot a lui Maior. Dacă așa stăteau lucrurile, ce îl îngrijora pe autorul nostru la 1795? Am văzut mai sus că episcopul Bob își începuse campania de „latinizare” în biserica uniților printr-o acțiune colaterală, încercând „să-i facă pe protopopii cei uniți așa cum sunt acum archidiaconii”, adică să-i coboare de la ditamai înălțimea de chorepiscopi la nivelul de slugi ale episcopului. Dar, mai spune Maior, „cugetul episcopului I. Bob este ca la mai multe afară de cele patru puncturi să silească clerul” adică să atingă și palierul dogmatic al Unirii. Observația lui Maior este corectă, deci alerta justificată. Într-adevăr, lungă păstorie a lui Ioan Bob este o placă turnantă pe care Biserica Greco-Catolică din Ardeal și-a întors semnificativ fața de la răsărit spre apus. Încet-încet, în ritmul exasperant al unei longevități pastorale de pomină (48 de ani), indiferentismul aproape laic al episcopului de la Blaj, el însuși un popă răsăritean

oarecare, a dat prilej unor „reverendisimi” din clasa clericală a orașelului să afecteze morga occidentală. După întemeierea capitulului de la Blaj la 1806, pe fondul dispariției complete a vieții călugărești de obediență orientală din cinul Sfântului Vasile cel Mare, canonicii lui Ioan Bob – între care bineînțeles că Petru Maior nu a fost chemat! – imită comportamentul brâielor roșii din lumea catolică, însușindu-și habitudinile acestora. Odată schimbată psihologia elitei clericale, a fost rândul „țerimoniilor” bisericești să se coloreze a catolicism. Prima și cea mai mare victimă a fost însă democrația de tip oriental din biserică, prin desființarea de către Bob a „soborului mare”, organul prin care protopopii își exercitau puterea la cota ei maximă, adică dorita lor „protopopadichie”. Începe cunoscuta atitudine schizoidă din biserică, manifestată printr-o distanțare între ierarhia unită și poporul de credincioși. Acolo jos, ritul oriental în sine a rezistat cu îndârjire până astăzi, încât în secolul nostru s-a putut contempla imaginea unei biserici românești latine sus, la nivelul ierarhiei, și răsăritene la coadă, la nivelul oamenilor simpli. Peisajul este neschimbat până astăzi, cu excepția unor „erezii” mărunte pe care credincioșii uniți și ortodocși și le-au împrumutat reciproc, fără a cere permisiunea episcopilor (*Brâul Maicii Domnului* la greco-catolici și postul Sfântului Anton la ortodocși). Avertizările insistente ale lui Petru Maior din *Protopopadichia*, accentuate apoi și mai mult în *Istoria beseșerii românilor* de la 1813, credem că au încetinit, parțial chiar oprit, pierderea identității răsăritene a Bisericii Române Unite în beneficiul catolicizării. Impactul lui Petru Maior asupra generației imediat următoare, cea de la 1848, este un fapt cunoscut și dovedit, iar prin aceasta ideile sale au reverberat de-a lungul întregii noastre istorii moderne. Arhitectura spirituală a românului greco-catolic, așa cum s-a păstrat

în Ardeal, este – citezăm a afirma – în covârșitoare măsură opera lui Petru Maior, a influenței sale asupra generațiilor de preoți care și-au stabilit ideologia religioasă la lectura cărților marelui mentor.

(*Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2001, p. 170–178)

2003

CRISTIAN BARTA

Încercarea noastră de înțelegere și aprofundare a teologiei corifeilor Școlii Ardelene impune de la sine necesitatea de a prezenta succint contextul istorico-doctrinar în care aceștia s-au format, iar ulterior au creat. Limitele care circumscriau acest cadru nu pot fi doar cele ale Blajului sau ale Transilvaniei; Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai s-au format în două centre luminate ale Europei: Roma și Viena. Formarea lor teologică nu poate să fie absolut neutră sau independentă de ambianța cultural-politică iluministă ce caracteriza Europa Centrală în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Complexitatea fenomenului iluminist și valențele sale teologice nu pot fi însă înțelese fără o scurtă, dar atentă analiză asupra secolului al XVII-lea, când se conturează doctrina jansenismului și galicanismului. Ținând cont de coordonatele istorice bine cunoscute, vom încerca să nuanțăm elementele teologice ale unor fenomene considerate în istoriografia românească aproape exclusiv din punct de vedere istoric, oferind astfel o platformă necesară punerii în lumină a genezei rostirii teologice a celor trei corifei, precum și a impactului ideilor iluministe asupra unei *forma mentis* răsăritene. [...]

Influența noilor curente teologice asupra lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior este o realitate certă, unanim acceptată în istoriografia românească. Cu toate acestea, interpretarea ponderii acestui influx doctrinar dă naștere unor opinii diferite, unele fiind deformate din cauza unui prea acut spirit confesional. Studiile academicianului Pompiliu Teodor ne oferă însă o viziune modernă și neconfesională în care se acordă locul cuvenit aspectelor bisericești și teologice, considerate până atunci „subsidiare sau neînsemnate, dar care, să recunoaștem, au colaborat la conturarea iluminismului românesc”.

Trebuie subliniat, încă de la început, că cei trei corifei ai Școlii Ardelene nu au fost janseniști, galicanisti sau febronianiști, însă au fost atrași de anumite idei comune acestor curente. În mod sigur îndemnul jansenist de reformare a Bisericii după modelul primelor secole creștine, adică nevoia de recuperare a tradiției patristice și considerarea acesteia ca normă fundamentală în ecleziologie, a trezit interesul teologilor greco-catolici români, care nu priveau cu ochi buni procesul de latinizare la care era supusă Biserica lor. Nu trebuie uitat faptul că Unirea cu Roma a fost făcută în termeni care prevedeau clar păstrarea și respectarea propriei tradiții bisericești. La fel se poate spune despre ideea galicană cu privire la recuperarea propriei tradiții bisericești, care nu este cu nimic inferioară tradiției Bisericii Romane. De asemenea, conciliarismul galicanist sublinia în mod exagerat importanța instituției sinodului, dar reamintea Corifeilor însemnătatea Soborului Mare din Tradiția Bisericii Răsăritene Românești din Transilvania și, după Unire, din Biserica Greco-Catolică. [...]

Nu trebuie uitată nici controversa dintre iezuiți și janseniști, care își găsește o situație similară, sub anumite aspecte, în Biserica Greco-Catolică, prin raporturile tensionate dintre teologul iezuit și clerul autohton. În

concluzie, noile curente teologice ale secolului al XVIII-lea au fost parțial receptate în gândirea teologică greco-catolică din Transilvania nu ca o noutate absolută, dar ca elemente doctrinare aflate în armonie cu dorința de păstrare a autonomiei ecleziastice și a tradiției răsăritene. [...]

Corifeii Școlii Ardelene au intrat, în mod sigur, în contact cu noile idei iluministe care agitau Europa de atunci. Dovadă sunt și cărțile din bibliotecile lor. Ei și-au însușit un profil iluminist în sensul pozitiv al termenului: au încurajat înființarea școlilor românești pentru luminarea poporului, sunt adepții unui mod mai obiectiv și mai puțin confesionalist de a scrie istoria.

Pe de altă parte, ei sunt clerici și fii ai Bisericii Greco-Catolice și nu au adoptat iluminismul în conținuturile sale negative. Subliniem, pentru exemplificare, dragostea, și nu aversiunea, pe care au avut-o pentru tradiția și instituțiile Bisericii care trebuiau recuperate, și nicidecum nimicite. Lucrările lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior sunt pătrunse de sensul profund al teologiei Revelației supranaturale.

Ideile iluministe, de fapt, ajungeau în Transilvania „domolite îndeobște prin răsfrângerile ce le îndurau trecând prin mediul austriac al reformismului imperial iosefin”. Nu trebuie uitat că reformismul iosefin promovează anumite idei iluministe împreună cu principii absolutiste pentru a preveni adevărata revoluție; de aceea, filtrul iosefin nu putea să lase și să încurajeze iluminismul în ansamblul conținuturilor sale contestate, mai ales că reformele iosefine vizau controlarea bisericii în folosul statului, și nu distrugerea acesteia. Numai într-o viziune negativ laicizantă, specifică epocii comuniste, se poate afirma că Școala Ardeleană ar fi copiat, pur și simplu, cu accente locale, ideologia iluministă. Academicianul Camil Mureșan a retușat această interpretare, arătând că

între iluminism și gândirea religioasă a corifeilor Școlii Ardelene au existat și diferențe profunde. În fond, este vorba de abisul existent între rațiunea corifeilor, înălțată de adevărurile supranaturale ale credinței primite prin Scriptură și Tradiție, și rațiunea iluministă, care nega revelația supranaturală.

Evoluția intelectuală a celor trei corifei ai Școlii Ardelene a fost marcată și de măsurile reformatoare puse în practică de despotismul luminat al secolului al XVIII-lea. Academicianul David Prodan definea despotismul luminat „ca pe o încercare de aplicare politică a ideilor iluministe în cadrele absolutismului monarhic”. Finalitatea acestei inedite încercări era „nu numai să se realizeze progresul, dar și să se prevină primejdia răsturnărilor revoluționare cu care amenința dezvoltarea raporturilor sociale vechea orânduire”. Formula austriacă a despotismului luminat a fost iosefinismul. Acest fenomen aducea cu sine un spirit de toleranță față de dizidenții confesionali, precum și decizia de a diminua influența autorităților romane asupra Bisericii Catolice din Imperiul Austro-Ungar. Atât Maria Tereza, cât și Iosif al II-lea doreau să recupereze „vechile drepturi imperiale” în materie ecleziastică. Iosif al II-lea restrângea acțiunea Papei doar în sfera chestiunilor de ordin dogmatic și moral, chiar și acestea fiind relativizate prin impunerea *placet*-ului imperial ca o condiție *sine qua non* a publicării unui document papal în Imperiu. Toate aceste reforme trebuiau să aibă și o justificare teoretică; în acest sens, iosefinismul îmbrățișează ideea iluministă despre dreptul natural: fundamentul puterii absolute a împăratului nu mai este dreptul divin, ci dreptul natural și contractul social. Împăratul care pune această putere în slujba siguranței și fericirii supușilor săi este îndreptățit prin urmare să intervină prin măsuri eficiente: desființarea mănăstirilor contemplative, înființarea unor noi parohii și a

unor seminarii interdiecezane, transformarea învățământului religios prin îndepărtarea iezuiților și înlocuirea lor cu janseniști, precum și stabilirea unei noi *Ratio educationis*, în anul 1777.

Pe baza acesteia s-a conceput legea școlară pentru Transilvania, *Norma regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae*, publicată în anul 1781. Era necesar ca reforma scolastică să fie realizată în întregul Imperiu, deci și în Transilvania, unde Biserica Greco-Catolică deschisese școli încă din 1754. Aceasta a fost una dintre finalitățile importante ale Sinodului episcopilor uniți de la Viena, din 1773, când, prin voința împărătesei Maria Tereza, Comisia Aulică de studii a făcut precizări asupra formei și conținutului manualelor școlare greco-catolice. Secularizarea vieții Statului se reflectă și în introducerea căsătoriei civile și a posibilității divorțului.

Samuil Micu cunoscuse reformele tereziane din proprie experiență, întrucât a urmat cursurile Universității din Viena încă din decembrie 1766. Locuind în Colegiul Pazmanian, Samuil Micu era obligat să participe la cursurile de drept canonic ale profesorului Rieger de la Universitate, unde domnea o vie atitudine antiiezuită și prin urmare deschisă noilor idei iluministe janseniste și galicaniste.

De asemenea, Gheorghe Șincai și Petru Maior au avut un popas scolastic la Viena, în 1779, după încheierea studiilor romane, prin hotărârea consilierului Cancelariei aulice pentru Transilvania, Ștefan Costa. Este evidentă aici intenția Cancelariei de a-i forma pe viitorii profesori în spirit iosefin. În mod cert, ei au fost mai mult influențați de reformismul iosefin, care dădea speranțe de recunoaștere a drepturilor românilor în Transilvania, decât de chestiunile de ordin teologic ale curentelor janseniste și galicaniste.

(Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII–XIX), Blaj, Editura Buna Vestire, 2003; reprodus după ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 71–89)

2003

LAURA STANCIU

Astfel, istoria nu mai apare la Maior ca o înșiruire de evenimente, ci mai degrabă ca un comentariu pe marginea lor, interpretarea – critică, laică – urmărind extragerea semnificației faptului dat. Iar ambiția reconstituirii dimensiunii polemice a discursului istoric al lui Maior, evident nerealizat integral, a fost ca el „să se scrie singur” printr-un montaj bine documentat, calculat și direcționat de citate, așa cum vom încerca în capitolul următor al lucrării. Sensul esențial al acestui demers este ilustrarea unui „model” intrinsec al ideii de istoric angajat dezbaterii și polemicii istorice contemporane lui, bine documentat în timp și spațiu. Aceasta a fost evoluția și devenirea istoriei ca știință în scrisul românesc iluminist

transilvănean, de la accentele polemice, la început doar incidentale, în istoriografia *Școlii Ardelene* la Samuil Micu și Gheorghe Șincai, ele au devenit, în cele din urmă, dominante în cazul lui Ion Budai-Deleanu și Petru Maior. [...]

Oricum, determinarea influențelor este o operație dificilă. Ea solicită o precizare a modelelor și, ca atare, o mai nuanțată înțelegere a realităților pe care le putea oferi în epocă și terenul ideologic. De aceea, efectul colaborărilor și contactelor este detectabil numai în analiza lucrărilor istorice, anume, în maniera de expunere, în felul în care sunt puse problemele istorice care reflectau cerințele societății, dar și limitele, orizontul de așteptare al Puterii, în informațiile care „circulau” de la o lucrare la alta sau în aceleași motivații pentru diferiți autori determinate tocmai de noua atmosferă ideologică.

Atmosfera creată și impusă, prin reformarea societății central-europene, de Curtea de la Viena, care nu de puține ori a întâmpinat opoziția stărilor locale (exemplul notabil îl constituie împotrivirea acestora la impunerea limbii germane – 1784), toate elementele puse aici în discuție și care, în sine, ridică problema relației *Aufklärung-Iozefinism* în Europa Centrală au impus analiza textului și discursului istoric al lui Petru Maior în contextul dat de epocă. Coroborând elementele demonstrației, se poate vorbi de atmosfera și amprenta iozefină detectabilă, la orice nivel de analiză istoriografică, la diverșii istorici ai epocii și, nu într-o manieră reduționistă și obstructivă, de influența unei anumite culturi asupra alteia, ci de formarea culturilor naționale avute în vedere în ambientul oferit de capitala imperiului, Viena.

Pentru a pătrunde în structura intimă a metodei istorice a lui Petru Maior, ne vedem obligați să privim și să analizăm opera sa din perspectiva influențelor exercitate dinspre literatura europeană a vremii. Ne

propunem să observăm în ce măsură unele idei – concepte, tehnica de redactare a textului, folosirea acelorași izvoare, viziunea de ansamblu asupra unui fenomen sau altul, pe care le regăsim în opera maioriană și la alți autori ai secolului 17–18 sunt asemănătoare, se suprapun, se exclud sau coincid. Demersul nostru își impune, prin urmare, depistarea urmelor literaturii vremii în lucrările istorice ale lui Petru Maior, și nu doar enumerarea posibilelor influențe (curențe, autori, lucrări). Pentru aceasta pledează faptul că Maior nu era consecvent în citarea riguroasă a influențelor de care a beneficiat, cu excepțiile lui Engel și Eder, folosind o operă sau alta, idei, concepte ale literaturii vremii, după cum opina Lucian Blaga, ca pe niște surse nu neapărat informative, ci formative, aparent niște „incidentale manuale”, și, în acest caz, putem enumera lucrări fundamentale aparținând (într-o ordine alfabetică) lui Bingham, Bossuet, Febronius, Kereszturi sau de Marca, Tomassius.

De aceea, depistarea și tranșarea calității de model interpretativ sau argumentativ folosit de Maior în favoarea unui autor sau altul devine anevoioasă, cercetătorul fiind nevoit să încerce doar exploatarea unor presupuneri și să realizeze comunicarea unui stadiu al anchetei sale. Chiar folosind metoda comparației între textele potențialelor modele și lucrări ale lui Maior, exegetul operei acestuia e nevoit să se miște în sfera posibilităților, cel mult a probabilităților, nu însă în a certitudinilor. Situația este evidentă și în cazul abordării literaturii ecleziastice, pentru primele două lucrări ale lui Petru Maior, și ne referim la *Procanon* (1783) și *Protopopadichia* (1795), unde modelul conceptual fundamental, regășibil într-o oarecare măsură și în *Istoria Besearicei românilor* (1813), s-au dovedit a fi principiile lui Jacques Bénigne Bossuet, care au fost preluate, citate

și aplicate de Claude Fleury și Justin Febronius mai ales, ultimul constituind, indiscutabil, modelul imediat și sursa directă de inspirație pentru Maior în redactarea *Procanonului* său. De aceea, probabil Maior nu a considerat necesar să facă nicio trimitere pe parcursul operei sale la *Declaratio cleri Gallicani de ecclesiastica potestate* a episcopului de Meaux. Petru Maior nu-l citează pe Bossuet în niciuna din lucrările sale. Or, influența principiilor acestuia asupra lui Maior este indiscutabilă. Desigur, Petru Maior cunoștea conținutul ideatic al lucrărilor lui Bossuet, de altfel lucrarea acestuia se afla în biblioteca personală a istoricului, dar și prin intermediul comentariilor și preluărilor acestuia făcute în lucrările lui Josephus Bingham, Justin Febronius, Petrus de Marca sau Ludovicus Thomassius, de asemenea existente între cărțile istoricului român. De altfel, principiile lui Bossuet: 1) în chestiuni vremelnice – *in temporalibus* – principii sunt independenți de orice putere bisericească; 2) în chestiuni bisericesti puterea papei este mărginită, prin autoritatea sinoadelor generale, hotărâte la Constanța; 3) puterea papală este mărginită prin legile și obiceiurile regatului Franței și ale bisericii franceze; 4) în chestiuni de credință (chiar) judecățile papei nu sunt infailibile, dacă biserica nu le-a confirmat, au constituit baza concepției și construcției curentelor *Reformei catolice* (jansenism, febronianism), implicit a autorilor subsumați acestora și prin intermediul cărora au fost cunoscute de Maior, în perioada formației sale intelectuale la Roma și Viena. Maior a prelucrat și adaptat din Febronius și Bingham, contribuind astfel la pătrunderea masivă a acestor curente în cultura română, curente care au constituit, în același timp, armătura primelor două lucrări maioriene, *Procanon* și *Protopopadichia*, așa cum am încercat să descriem în capitolul anterior al lucrării.

Așadar, nu putem neglija literatura ecleziastică a lui Maior, în abordarea concepției și metodei sale istorice, pentru că însuși autorul nu făcea o separație strictă între literatura istorică și cea ecleziastică, ultima constituind parte integrantă și a concepției sale istorice. Afirmatia noastră se susține, pe de-o parte, prin frecventarea acelorași surse în cele două tipuri de discursuri, atunci când, ideatic sau cronologic, discursul istoric se referea la o anumită perioadă din evoluția instituțională a Bisericii românilor din Transilvania, și aici ne referim la surse comune folosite de Maior, atât în *Procanon*, *Protopopadichia* sau *Istoria Besearicei românilor*, din literatura canonică, actele sinodale, bibliografia sau aceeași documentație citată. Pe de altă parte, reluarea consistentă și conclusivă a unei părți din *Protopopadichia*, în *Istoria Besearicei românilor* și frecvențele trimiteri pe care le-a făcut Maior în favoarea celei dintâi vorbesc de la sine despre concepția autorului, care vedea, indiscutabil, literatura ecleziastică parte integrantă a concepției sale istorice. Cu toate acestea, nu putem omite separarea domeniilor teoretizată în *Procanon*: „De multe feluri sunt învățăturile pre lumea aceasta: alta este teologicească (...), alta a îndreptării lucrărilor (...), alta filosoficească (...), alta istoricească, prin care știm întâmplările și faptele ce s-au făcut”, unde Maior propunea, aidoma perspectivei europene epistemologice, o schiță a clasificării științelor: etică, morală, filosofie, istorie, fapt devenit concept operativ, după părerea profesoarei Maria Protase, prin separarea celor două domenii: istorie politică și bisericească, materializată în două lucrări distincte, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și *Istoria Besearicei românilor*. În acest sens, trebuie să punctăm faptul că lucrarea redactată în 1783 la Viena, *Procanonul*, exprima o atitudine declarat ostilă la adresa mediului monastic din Blaj, de aceea este evident

că Petru Maior nu a aplicat aceste distincții decât în cadrul aceluiși domeniu, istoria, pe diferite direcții, cea instituțională și cea politică. Istoriei instituționale a Bisericii îi aparțineau, în viziunea istoricului, și tratatele ce reglementau locul, rolul și ierarhia Bisericii ca instituție, materie amplu dezvoltată deopotrivă în *Protopopadichia* și în *Istoria Besearicei românilor*.

Dar temele predilecte ale preocupărilor intelectuale din epocă, la fel ca racordarea operei maioriene la literatura vremii, sunt evidente în abordările din domeniul istoriei, pe care Maior le obține în cele două lucrări de maturitate: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și *Istoria Besearicei românilor*. Sunt texte datorită cărora istoricul a reușit să depășească practica imitației din perioada anterioară și să se deschidă spre problematica respirată de întreaga comunitate academică contemporană, subscriind la dezvoltarea și răspândirea ideilor și temelor predilecte aflate în circuitul istoriografic al timpului.

În acest sens, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a constituit, din punctul de vedere al concepției și metodei lui Petru Maior, lucrarea de tranziție de la stadiul imitativ, al modelului unei anumite lucrări și adaptarea acesteia la situația românilor ardeleni, la construirea unui discurs istoric încadrabil – prin dezbateră propusă, discutarea bibliografiei contemporane, documentația variată, comentariile argumentate, întemeiate pe citarea promptă și exactă a surselor – între lucrările istorice contemporane de referință, care i-au și permis autorului intrarea în circuitul bibliografic și polemic profesionist al epocii.

(*Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760–1821)*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2003, p. 230–234)

2004

LARISA MATEI

Între anii 1792–1812, în scrierile timpului poate fi surprins un semnificativ vocabular politic, concepte sociale care atestă cristalizarea unor solidarități naționale în societatea românească. Sesizabile îndeosebi în Transilvania la începutul secolului al XIX-lea, ele se exprimă în operele istorice care încep să se preocupe și de aspectele sociale, chiar de răscoala lui Horea.

Discipol al lui Petru Maior, istoricul ardelean Ioan Monorai se va impune în cultura românească modernă cu o istorie a românilor din cele mai vechi timpuri până în zilele sale, a românilor transilvăneni îndeosebi. Opera istorică a lui Ioan Monorai a țâșnit din acea uriașă frământare sufletească de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor în care strălucesc cele dintâi sclipiri ale conștiinței noastre naționale în Transilvania. [...]

Ioan Monorai recurge la evidențierea unor aspecte de ordin istoric, o prezentare evolutivă a evenimentelor până la manifestările istorice contemporane, insistând asupra perioadei răscoalei lui Horea, la care a fost martor ocular. Discursul său este conceput înspre o evidențiere explicativ-formativă a începuturilor *Neamului său*, insistând asupra originii poporului român. Această funcționalitate a discursului său, explicativă, înspre relevarea aspectelor istorice caracteristice diferitelor epoci de referință, este constantă în prima parte a lucrării, unde se conturează un prediscurs susținut și de cronologie, chiar dacă acesta nu reprezintă pentru Ioan Monorai decât un mod de a susține sau nu o opinie. În cadrul acestui prediscurs, Ioan Monorai insistă asupra unor aspecte concret-istorice: definiția vechii Dacii,

originea poporului român și continuitatea sa la nordul Dunării.

Discursul său funcțional-explicativ este reluat parțial și în celelalte părți ale lucrării; însă, acum, particularitățile sale discursive se evidențiază pe un discurs problematic-tematic, la care se adaugă și un discurs cu tentă polemică. Tenta polemică a discursului său este concretizată îndeosebi în ultimele capitole, polemica fiind abordată ca un contradiscurs, ce relevă unele realități, printre care și drepturile românilor. Atmosfera de polemică este cel mai bine evidențiată în capitolul *Suplica românilor către Leopold*. Polemica se iscăse în jurul petițiunii drepturilor românilor din Transilvania. Ioan Monorai se *războiește* cu Sulzer, Eder și Engel, pe care îi consideră răuvoitori, ca unii care au denaturat faptele legate de latinitatea limbii și continuitatea poporului român la nord de Dunăre.

Câmpul discursiv la Ioan Monorai funcționează inițial sub semnul unui prediscurs, înspre o prezentare a evenimentelor istorice concrete, în vreme ce discursul (istoric) propriu-zis este o expunere a unor aspecte din istoria Transilvaniei în particular și din istoria celor trei Țări Române și a *mișcărilor și revoluțiunilor* contemporane din Europa în general. Pe lângă acest discurs istoric există și un contradiscurs, caracterizat prin problematica abordată, formă discursivă concretizată îndeosebi în ultimele capitole.

Așadar, câmpul discursiv la Ioan Monorai cunoaște (după opinia noastră) trei aspecte: un *prediscurs* – sub forma unui discurs formativ-explicativ, un *discurs* concret – sub forma unui discurs istoric, precum și un *contradiscurs*. Fiecare aspect este caracterizat prin anumite particularități: *prediscursul*, cu o funcție explicativă, *discursul istoric*, cu o funcție problematică, tematică, și

contradiscursul, a cărei funcție este respingerea tezelor enunțate de Sulzer, Eder și Engel.

Elementele care compun discursul istoric al lui Ioan Monorai sunt, de fapt, idei fundamentale ce străbat întreg secolul al XVIII-lea, precum și secolul al XIX-lea, idei susținute îndeosebi de corifeii Școlii Ardelene: originea, vechimea și continuitatea românilor. Aceste elemente/idei sunt structurate în cadrul textului/discursului său înspre susținerea drepturilor istorice ale românilor de-a lungul timpului. Chiar dacă prezintă evenimentele cronologic, începând cu epoca veche și până în contemporaneitate, totuși, la nivel de text, context și subtext surprindem ideile/elementele atât de vehiculate în epocă: latinitatea, originea și continuitatea poporului român la nord de Dunăre. De aici, probabil, și tenta polemică a textului/discursului său. [...]

În opera istorică a lui Ioan Monorai sursele sunt integrate în text în ordine cronologică, susținând astfel mai îndeaproape spiritul polemic al lucrării. Sintetizând, izvoarele folosite sunt într-o proporție covârșitoare de natură scrisă, dar și orale, iar dintre izvoarele scrise cele mai multe sunt bibliografice.

Prin metoda de cercetare folosită de Laura Stanciu în cazul lui Petru Maior, se poate remarca concepția și metoda istorică, ce a stat la baza lucrării lui Ioan Monorai, materializată în aproximativ 40 de poziții numai în capitolul V, reprezentate în comentarea surselor și filtrarea informațiilor preluate din documente și bibliografia consultată. Este evident, prin urmare, că Ioan Monorai nu construiește un *discurs prin negație* și bazat pe acesta, ci se întemeiază pe construirea unui *discurs-comentariu*. Metoda și concepția istorică a lui Ioan Monorai erau pe o poziție axată pe un discurs-constructiv, adică pe demonstrarea adevărului istoric. Sunt evidente progresele și acumulările lui Ioan

Monorai față de operele anterioare atât în tipurile și categoriile de surse, cât și la raportările pe care autorul le face.

Raportarea la aceste surse ne-au permis unele concluzii. Am putea afirma, prin urmare, că în ansamblul analizei textului, a izvoarelor și a surselor folosite Ioan Monorai a încercat să-și găsească locul în istoriografia contemporană, datorită preluărilor și discutării opiniilor istoricilor contemporani. Obiectivitatea, dar mai ales subiectivitatea istoricului este o altă caracteristică a concepției lui istorice: critica la adresa afirmațiilor exagerate sau false ale lui Eder, Engel și Sulzer.

Ioan Monorai nu se limitează numai la lucrări erudite, menite să convingă istoricii de adevărul tezelor sale cu privire la drepturile politice și sociale ale poporului român; gândul lui se îndreaptă și asupra poporului/neamului pe care vrea să îl trezească din negura neștiinței. Scopul urmărit de Ioan Monorai este de a trezi conștiința și mândria națională prin exemplele unui trecut glorios. Activitatea sa de *luminare* a poporului/neamului corespunde ideologiei iluministe de emancipare prin cultură.

Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei este întocmită în așa fel încât să instruiască și pe cititorul de rând. Lucrarea se adresează românilor din toate cele trei Țări Românești în general, și românilor transilvăneni în particular. În ceea ce privește sistemul de a cita al lui Ioan Monorai este corect din punct de vedere științific, chiar dacă uneori citează numai autorul, capitolul și, eventual, pagina, fără să indice ceea ce este de primă importanță: titlul general al lucrării.

Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei nu este numai o operă științifică. Ea este o lucrare militantă, cu o finalitate politică: dreptul românilor, egalitatea în drepturi cu celelalte *națiuni* din Transilvania, emanciparea socială,

națională, politică și culturală a românilor. Ca și corifeii Școlii Ardelene, Ioan Monorai folosește limba vorbită de contemporani cu un limbaj viu și savuros, încărcat cu formulări întortocheate și mulți termeni pitorești.

Prin opera sa istorică, Ioan Monorai întrunește într-o bună măsură, prin sensibilitatea dovedită față de problemele majore ale societății românești, statutul de *omul luminilor*, ca să apelăm la formula lui Michel Vovelle. În universul unei culturi care se mișcă, prin ideile ei fundamentale, între tradiția ortodoxă și valorile europene ale civilizației latine, opera istorică a lui Ioan Monorai este pătrunsă de un puternic sentiment patriotic, un sentiment de unitate și solidaritate națională. De altfel, discursul lui sugerează, chiar în această etapă a cercetării, calitatea de *historia militans*.

(*Discurs istoric și sursologie la Ioan Monorai (1756–1836)*, în „*Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*”, 8, 2004, p. 113–117)

2005

DANIEL DUMITRAN

La începutul secolului al XX-lea, cercetările de istoria culturii și literaturii au început să acorde un interes deosebit temeii conflictului dintre reprezentanții Școlii Ardelene și episcopul Ioan Bob, schițată încă de Alexandru Papiu Ilarian, dar ale cărei semnificații „naționale” nu fuseseră îndeajuns receptate de istoriografia românească. Modelul interpretativ a fost impus de Nicolae Iorga, prin volumul al II-lea al sintezei sale, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, apărut în anul 1901, în mod semnificativ subintitulat *Epoca lui Petru Maior*. Istoricul recunoaște aici meritele ierarhului (înființarea

capitlului, crearea de burse și grija pentru școli), dar îi reproșează îngustimea orizontului spiritual limitat la cadrul confesional, incapacitatea respectării superiorității intelectuale a altora și inferioritatea psihologică în raport cu contestatarii săi. Bob este caracterizat astfel ca „un om harnic pentru tipărirea de cărți religioase (...), dar lipsit de orice simț pentru lucrurile mari”, „un latinizant, nu atâta din convingere, ci de frică și de ambiție, pentru că i se părea că inovațiile ar fi o bună recomandatie față de înaltul guvern”, cu „ambitia să sprijine cartea românească prigonind pe cărturari, și din îndemnul lui izvorî o producție literară bogată, dar lipsită de orice element profan, de orice inspirație națională”. Aprecieri similare se regăsesc și în volumul al II-lea al lucrării *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, a cărei primă ediție a fost publicată de Iorga în anii 1908–1909. Istoricul adaugă însă aici, fără prea multă grijă pentru respectarea adevărului istoric, două elemente a căror semnificație sugerată se leagă de tendința spre „latinizarea” Bisericii, pusă și de Iorga pe seama episcopului greco-catolic: faptul că Ioan Bob era „fiu de nemeș chiorean catolic și de unguroaică, Candida Timandi” și că se formase la Cluj ca „ucenic al iezuiților”, în serviciul cărora revenise mai târziu.

Nu altfel se profilează figura ierarhului în lucrarea din anul 1915, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, deși uneori interpretările par mai nuanțate, foarte probabil datorită lipsei unei insistențe deosebite asupra derulării conflictului acestuia cu reprezentanții Școlii Ardelene. Ioan Bob este descris ca „un foarte bun gospodar, distins cărturar, binecuvântat de Dumnezeu cu o stăpânire foarte lungă, om ambițios, creator al canonicilor de la Blaj și al tuturor pompelor ce s-au păstrat și până acum; puțin cam invidios față de cărturarii superiori lui și în ceea ce privește cunoștințele și în ceea ce privește inteligența,

nesuferind pe lângă el pe un Clain, Șincai și Maior, pe care i-a lăsat să pribegească în protopopii îndepărtate sau prin lucrări de corectură ale tipografiei de la Buda; dar în sfârșit un om care avea și părțile lui bune”. Atitudinea oponentilor săi primește acum o explicație mai profundată, pentru că, pe lângă orizontul cultural mai larg și disponibilitățile lor intelectuale superioare, este invocat spiritul de toleranță și anticonfesionalismul specific epocii. Momentul Dietei din 1791 nu constituie un prilej de grave acuze la adresa episcopului, istoricul cunoscând de la Ferdinand von Zieglauer declarația reală a acestuia. Cultura promovată de ierarh îi trezește însă lui Iorga o nouă răbufnire de adversitate: „Episcopul ce era, pe vremea aceea, om invidios și meschin, care totuși a făcut epocă prin lungă lui păstorire și mulțimea fundațiilor ce au plecat de la el, Bob, a ținut ca toată cultura blăjeană să rămână pe drumul lui Petru Pavel Aaron, și nu pe drumul îndrăzneței politice a lui Clain, a lui Gheorghe Șincai, a lui Petru Maior. În rândul întâi, el a voit ca această cultură, rămânând bisericească, să se păstreze sub umbra aripilor sale episcopale. Și a crezut că face lucrul cel mai mare pentru viitorul poporului său, când, cu voie de la împăratul și cu cheltuiala foarte însemnată a sa, a întemeiat acea curte de canonici, care forma gloria cârmuirii sale și pe care a consacrat-o într-o carte specială”.

Incontestabil superioară prin maniera interpretativă este marea sinteză *Istoria românilor*, al cărei volum VIII, intitulat *Revoluționarii*, a fost publicat de Nicolae Iorga în anul 1938. Istoricul vorbește aici despre începutul spiritului revoluționar la românii transilvăneni, caracterizat ca o mișcare de inspirație iosefină, în care încadrează inițiativa de părăsire a ordinului brazilian ce i-a avut drept autori pe tinerii călugări Gheorghe Șincai și Petru Maior. În schimb, confesionalismul birocratic al episcopului Ioan Bob este văzut ca o mărturie a tendinței conservatoare

devenită specifică pentru ambele Biserici românești în perioada următoare. Un interes deosebit este acordat mișcării petiționare din anii 1790–1792, cunoscută istoricului în acel moment în mod mai aprofundat datorită mărturiilor documentare puse în valoare de Zenovie Pâclișanu. Conform lui Iorga, spiritul revoluționar s-a întrupat ulterior în lucrarea lui Petru Maior, *Protopopadichia*, un protest împotriva autoritarismului episcopal, și în atitudinea independentă a celorlalți doi cărturari, Samuil Micu și Gheorghe Șincai. În cele din urmă, insistența pe accentele polemice la adresa ierarhului conținute în scrierile acestora, cu deosebire ale lui Petru Maior, reamintesc profilul zugrăvit lui Ioan Bob de Nicolae Iorga în lucrările sale anterioare.

Tema conflictului dintre episcop și reprezentanții Școlii Ardelene a reținut atenția istoriografiei literare din perioada interbelică. O regăsim însă și în observațiile succinte din sinteza de istorie bisericească publicată de Ioan Lupaș în anul 1918. În acest caz, sursa de inspirație pare să fie lucrarea lui Alexandru Papiu Ilarian, alături de ea fiind citate contribuțiile la biografia lui Samuil Micu semnate de Ioan Micu Moldovan și Ion Bianu. Dar cel mai relevant exemplu îl oferă lucrarea lui Giorge Pascu din anul 1927, consacrată istoriei literaturii românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea. Pe lângă cuprinzătoarele capitole dedicate reprezentanților Școlii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, în care prezentarea biografică presupune dese referiri la conflictul lor cu Ioan Bob, există aici și un capitol distinct dedicat ierarhului. El nu aduce date noi, fiind bazat pe sursele editate și pe bibliografia convergentă subiectului, dar se remarcă prin totală lipsă de interes pentru atitudine echilibrată și obiectivitate istorică. Autorul nu face decât să se ralieze necondiționat criticilor și acuzațiilor aduse episcopului de către Petru Maior. Vorbește astfel despre

caracterul detestabil al lui Ioan Bob, despre „rezerva în politica națională românească și zelul pentru biserica catolică”, despre mediocritatea lui intelectuală, despre lipsa de preocupare pentru ordonarea arhivei episcopale și pentru sprijinirea activității culturale, despre persecutarea potrivnicilor și cu deosebire a celor trei învățați. Toate acestea nu au putut fi compensate de donațiile acordate prin testament, pentru că, observă autorul, „nu vom uita niciodată că, pentru a înăduși libertatea de cugetare și de exprimare, un român, ajuns mare prin mijloace mici, încărcat de bani și de putere, dar mediocru și rău, nu s-a dat în lături de a calomnia față de dușmanii neamului nostru pe cei mai distinși învățați români din vremea lui și de a cere aceluiași dușmani închisoarea persoanelor și confiscarea operelor lor”.

(Un timp al reformelor: Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830), București, Scriptorium, 2005; reprodus după ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, p. 18–20)

2007

NICOLAE MANOLESCU

Spre deosebire de poezie, proza nu înregistrează între 1787 și 1830 nicio specie nouă. Cu o singură excepție, de care va fi vorba într-un alt capitol, operele de proză țin de istoriografia de tip vechi și de oratorie, care, e drept, încetează a fi exclusiv religioasă. E greu, în aceste condiții, a aprecia valoarea literară a respectivelor texte. Majoritatea istoricilor literari o pun între paranteze, discutând aspectele culturale și ideologice. La reprezentanții Școlii Ardelene, acestea și sunt absolut evidente

în polemismul cu scopuri naționale. Dar nici criticul nu poate face abstracție de niște opere care, în pofida scriiturii lor bătrânești, lasă să se vadă în spatele foii de hârtie niște oameni noi. Deși sub raport strict artistic proza vremii rămâne inferioară poeziei și mai puțin creatoare, sub raportul atitudinii ea confirmă profunda deosebire existentă între, să zicem, istoricii Școlii Ardelene și istoricii de la începutul secolului XVIII. Cum epoca însăși este teatrul tuturor contrastelor și tranzițiilor, nu ne vom mira că s-a văzut în luminismul lor o latură romantică. Putem adăuga că oratoria lui Gheorghe Lazăr ori pamfletul social-politic al lui Ionică Tăutu învederează un patos romantic indiscutabil, ca de altfel puținele texte păstrate de la Tudor Vladimirescu, care au ceva din tonul marelui romantism politic al Revoluției Franceze. [...]

Încerci un sentiment neașteptat citind compilația lui Samuil Micu (1745–1806) despre *Istoria, și lucrurile, și întâmplările românilor* (sau forma ei primitivă și succintă intitulată *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*) la vederea atâtor idei moderne, inspirate direct din iosefinism și din luminism, tratate însă de un autor de anale de dinainte chiar de Ureche și care, copiind pasaje din cronici, înșiră evenimentele pe ani, fără multe comentarii, evocări ori portrete (până și acela, promis sângeros, al odiosului episcop Bob, a rămas neexecutat). Acolo unde, venind vorba de Biserica Unită din Ardeal, Samuil Micu știe lucrurile din sursă apropiată sau cunoaște oamenii, cronica lui capătă o abia ghicită turnură memorialistică și se ivesc oaze de proză adevărată în deșertul textului istoric. Unchiul lui Micu, episcopul Ioan Inochentie Clain, suspendat din funcție de Maria Tereza, „la atâta lipsă venisă de și crucea de la piept o au fost zălogit”. Acesta este, de altfel, un leitmotiv, căci săraci vor muri mulți dintre acești cărturari patrioți

(Șincai și Micu însuși), care și-au folosit energia și câștigurile pentru a-i înzestra pe alții. Iar Pavel Aaron trăia el însuși ca un sfânt. Pe vremea episcopatului său „se făcuse niște călugărași, ziși așa pentru că era foarte tineri, între carii călugărași și eu eram unul, pe aceștia îi făcuseră că nicidecum cu unt, cu lapte, cu ouă și cu carne, nimic niciodată să nu mănânce, încă și vin și cină numai atunci să aibă când în ceaslovul cel mare să pune dezlegare de vin”. Postul catolic era așadar cât se poate de ortodox.

Nu altfel este, în esența ei, faimoasa *Hronică a românilor și a altor neamuri* a lui Gheorghe Șincai (1754–1816), deși întinderea informației este incomparabil mai mare și la cronicile din bibliografie se adaugă istoriile propriu-zise, neconsultate de Micu. Șincai are, apoi, mult spirit critic și el întemeiază, în fond, polemica ardeleană pe teme naționale, continuând pe Ureche, pe Costin, pe Cantemir și pe Stolnic. Izbitor la el este că omul îl întrece cu un cap pe scriitor. Legenda țesută în jurul lui se datorează în mai mică măsură talentului, care lipsea, decât personalității, extraordinare, întipărită adânc în memoria contemporanilor. Și a urmașilor. Șt. O. Iosif l-a văzut pribeag, asemenea lui Dante, dar purtând cu sine un Infern „mai crunt, mai plin de jale/ Căci toate-n el erau adevărate”. Păstrăm din școală imaginea unui Șincai pătimaș, vizionar și aproape romantic. Mai nimic în *Hronică* nu justifică această imagine. Este o nepotrivire flagrantă între ardentul bătrân, care-și purta scrierea netipărită în desagii pribegiilor lui, căutându-și peste tot dreptatea, pe care o merita cu prisosință, dar care i se refuza de fiecare dată, și opera lui, polemică, însă rece și cu mânuși, plină de râvnă în susținerea adevărului, dar fără acea exasperare moralistă pe care o așteptam. Se încălzește, e drept, uneori, ca atunci când înfățișează trădarea și uciderea lui Mihai Viteazul, ia câteodată și el

de martor pe cititor, în maniera cronicărească, adresându-i-se familiar și retoric la persoana a doua singular („De nu știi tu, îți voi spune eu”), dar metoda lui obișnuită este istoria în citate. Acolo unde Micu se mulțumea să transcrie, Șincai indică sursa și pune ghilimele. *Hronica românilor* este probabil opera noastră de istorie cu cele mai numeroase extrase din alții. Conflictul dintre omul de știință, cu programul de lucru pe care i-l știm din emoționanta scrisoare către Corneliu, și temperamentul militantului s-a rezolvat în cronică în favoarea primului, ceea ce a însemnat un câștig relativ pentru istoriograf și o pagubă absolută pentru prozator. Masca amar-pasională a omului Șincai nu se potrivește nicicum cu stilul operei sale, căreia nu-i inspiră nici fervoarea, nici expresivitatea capabile să facă din ea o operă de literatură.

Tot așa de curios este și că mult mai pozitivul și detașatul Petru Maior (1761?–1821) se dovedește un polemist vehement și patetic. E ca și cum am descoperi la el stilul așteptat la Șincai. Dincolo de fraza latinească, în care parcă îl citim pe Costin, nu există la Maior nici cultura lui Șincai, nici meticulozitatea lui documentară: există doar impulsul de a se certa și răfui cu toți cei care au alte idei. Însă Maior n-are deloc temperament, cum avea cu asupra de măsură Șincai, și *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* este mai mult un pamflet de idei decât o cronică, în felul costinian din *De neamul moldovenilor*, și încă unul în care spiritul logic ține loc adesea de spirit istoric. Maior este retor și logician înainte de a fi istoric și prozator. Nu va greși Heliade-Rădulescu numind *Istoria* un toiag al lui Moise care a despicat întunericul. Unde Șincai aducea fapte și citate, el aduce demonstrații. Metoda lui este cea mai pură dialectică și nu ocolește procedeele reducerii la absurd. Într-un pasaj, sistematizând în forma unui silogism o opinie a lui Engel, spune: „Mai acea îmbinare mi se pare a avea această

cuvântare, ca și când ar zice neștine: bastonul stă în unghet, așadar plouă afară, nefiind nicio îmbinare sau legătură ploii de afară cu starea bastonului în unghet”. De altfel, caracteristic pentru Maior este că, purtat de curgerea silogistică, ajunge să susțină idei opuse: dovedind o dată imposibilitatea golirii Daciei de populația ei romană la 274 și altă dată posibilitatea ca toți dacii să fi pierit la 106. Aceeași logică nișel cam abstractă îl împinge în *Disertația pentru începutul limbei române* de la finele *Istoriei* să afirme, „oblu”, că „limba românească e mama celei latinești”. În *Propovedanii* și în *Didahii*, Maior este un orator religios. Aceste „orații funebre” sunt riguros construite, dar n-au plastică literară. [...]

Dacă Petru Maior este ultimul orator religios pe care-l reține istoria literaturii, emulul său Gheorghe Lazăr (1779 sau 1782–1823) poate fi socotit cel dintâi orator laic, căci din cuvântările rostite înainte, cu ocazia urcării pe tron a domnilor ori a venirii solilor, nu ni s-a păstrat nimic.

(Istoria critică a literaturii române. Cinci secole de literatură, Pitești, Editura Paralela 45, 2007, p. 133–135, 139)

2008

VICTOR NEUMANN

Mult mai bine pregătit în comparație cu Gheorghe Șincai, Budai-Deleanu își articulase narațiunile, știind să-și argumenteze punctele de vedere și să formuleze interpretări bazate pe ample informații literar-istorice. Budai-Deleanu a propus o sumă de ipoteze de lucru ce contrazic adesea pe acelea ale congenerilor săi germani, maghiari sau slavi.

Despre originile popoarelor din Transilvania promovează dreptul pământului (jus solis) și dreptul

sângelui (*jus sanguinis*), programe politice-identitare împrumutate din literatura germană și care vor deveni referințe de prima mână în conștientizarea identităților colective în zona Europei centrale și de sud-est. Din fragmentele citate rezultă că invocatele drepturi ale pământului și sângelui vor juca un rol cu totul diferit comparativ cu ideea de emancipare socială inițiată și coordonată de Viena. Dreptul geografiei devine drept istoric, iar acesta din urmă, drept politic. Demonstrația este urmată cu fidelitate ori de câte ori sunt narate faptele privitoare la Dacia, la daci și romani, la romani și români. Ideea unei singure țări pe care doar un singur popor este îndreptățit să o stăpânească devine teza fundamentală a istoriografiei romantice românești (dar și a istoriografiei și politicii naționale ulterioare), ale cărei izvoare germane sunt numeroase.

Faptul că istoricul transilvan arată că țara este sortită unei identități singulare, și nu uneia plurale, probează înclinația sa spre un discurs în dezacord cu politica oficială habsburgică, aceea ce asigurase coabitarea mai multor grupuri religioase și crease școlile necesare modernizării tuturor comunităților din Imperiu. *Memorialul Supplex Libellus Valachorum* este mai atent la nuanțe decât opera istorică a lui Budai-Deleanu, recunoaște coabitarea româno-maghiaro-săsească, diversitatea culturală și denumirile localităților în limbile Transilvaniei. Mesajele sale sunt reformatoare, inspirate din gândirea rațională luministă. Revendicările sunt gândite în termenii programelor politice avansate din Europa occidentală. Probabil, toate acestea se datoraseră faptului că memoriul fusese un document adresat oficialităților, în vreme ce scrierile lui Budai-Deleanu (publicate ori rămase în manuscris) puteau dezvolta idei mai îndrăznețe.

Atunci când discută ideea de identitate, Budai-Deleanu o face într-un mod vizionar. „În timpurile

străvechi ținuturile acestea nu au avut nicio denumire proprie, fiind ascunse multă vreme sub numele de Sarmatia și Scitia. Apoi însă, după ce a fost unită de daci într-un stat bine rânduit, întreaga regiune cuprinsă între Munții Carpați, Nistru, Marea Neagră, Dunăre și Tisa a început să poarte numele de Dacia. Mai târziu, împărțindu-se țara de mai multe ori, a purtat numele de Gothia, Gepidia, Patzinachia, Cumania, Bulgaria, după diferitele popoare care au stăpânit în diferitele ei părți. În cele din urmă, s-au format din ea trei provincii mai de seamă, anume Transilvania, Țara Românească și Moldova, la care pot fi adăugate părțile Ungariei de dincoace de Tisa și Banatul Timișoarei, împărțire ce se păstrează până astăzi”. Ideea unității teritoriale este una centrală în demersul intelectualului și ea este reluată în numeroase ocazii, reprezentând firul cărții. Ratașarea Partium-ului și Banatului Timișoarei la celelalte regiuni invocate vine în întâmpinarea aceluiași demers ideologic. Istoria și geografia sunt instrumente pentru justificarea gândirii politice: dobândirea de către românii din Transilvania a egalității în drepturi cu celelalte comunități ale regiunii. Erudiția este una impresionantă, însă demersul este făcut în beneficiul ideilor politice contemporane lui, și nu în acela al cunoașterii. Dacă admitem această observație, vom fi de acord că orientarea intelectualului transilvan era mai mult una romantică decât una luministă. [...]

Budai-Deleanu se inspiră din cultura protestantă germană, aflată în urma gândirii politice franceze și, cu atât mai mult, în urma aceleia britanice. Desigur, orientarea spre formularea drepturilor de libertate și reprezentare politică egală a românilor cu celelalte grupuri consună cu ideea de libertate și era justificată în contextul în care activa Școala Ardeleană. Prima modernizare intelectuală în spațiul transilvan prin receptarea

ideilor occidentale a fost o realitate, însă ea s-a produs într-un moment în care ideile luministe erau deja respinse ori intraseră într-un con de umbră. Avusese loc afirmarea plenară a misticii romantice, contrară mesajului luminilor. Pentru că tranziția de la un curent la altul în spațiile de limbă germană s-a petrecut rapid și Transilvania se afla sub o influență culturală germană, principiile luministe vor fi repede date uitării. În secolul al XIX-lea, de modernizare va profita doar clasa cultă, urbană. E direcția dominantă în Europa centrală și de sud-est. De unde și geneza unei alte gândiri politice în comparație cu Vestul, a unui alt mod de înțelegere a identității colective. El are prea puțin de-a face cu spiritul liberal, fapt evidențiat de ignorarea filosofilor din familia lui Locke ori Montesquieu. Idei precum drepturile civice și drepturile persoanei nu vor deveni nicicând dominante în mediile românești.

În anii în care Budai-Deleanu scria despre originile popoarelor din Transilvania, sensul termenului de „istorie” începuse să se contureze. Reinhart Koselleck a arătat că pentru luminiști istoria era deja un concept modern care echivala cu o creație. Avusese loc o contaminare a conceptului din punctul de vedere al complexului evenimential și al aceluia de cunoaștere, narațiune și știință istorică. Ceea ce este remarcabil este că Budai-Deleanu învățase să construiască o istorie în acord cu timpul său. I-a dedicat mult studiu și a înțeles și el să despartă discursul istoric de literatură. Învățase să critice descrierile altora, să conjuge narațiunile, respectiv, să propună o istorie ca limbaj social și politic. Fără să-i definească funcția, așa cum o făcuse Johann Christoph Adelung, el a reușit să confere coerență textului său și a demonstrat că este cu mult mai mult decât un cronicar al evenimentelor. [...]

Cred că raportul emițător-receptor poate indica extensia adevărilor parțiale, precum și felul în care istoricul a contribuit la elaborarea identității culturale și politice a viitoarei națiuni române. Trebuie să mai știm însă că o parte dintre frământările și controversile lui Budai-Deleanu au apărut pe fondul unei geografii nesigure, al unui loc aflat în interval, acolo unde catolicismul și ortodoxia se întâlneau și acolo unde parțial își dăduseră mâna spre a construi puntea numită religia greco-catolică. Lumea Școlii Ardelene a fost una greco-catolică în primul rând, una a intervalului ce poate fi înțeles doar descoperind ambivalențele culturale ale întregii Europe Centrale și Est-Centrale. Rezultând din interesele Casei de Habsburg, amintita biserică s-a transformat în principala instituție formatoare a elitelor românești din Transilvania, contribuind totodată la emanciparea socială și la elaborarea ideologiei politice. Este de reținut și faptul că în interiorul organismelor statale unde se vorbea aceeași limbă germană, Casa de Habsburg (din 1804, Imperiul Austriac) și Prusia, existau aspirații politice contradictorii. Ele fuseseră generate de geografii diferite, de biserici și culturi diferite. Austria era catolică, în vreme ce Prusia era protestantă; Austria era un imperiu, în timp ce Prusia era un regat; Austria dezvoltase politici și diplomații continentale, în vreme ce mica Prusie se limitase la idealuri regionale în care primau reformele administrative și organizarea militară potrivnică atât aristocrației, cât și burgheziei. Dintotdeauna, Habsburgii și Hohenzollernii au reprezentat două familii nobiliare arborând două modele politice distincte. Controversele lor erau profunde și au avut ecou în formarea setului de valori culturale la germani, dar și la celelalte comunități lingvistice din arealul central și sud-est european. Ele s-au prelungit până în Transilvania secolului al XVIII-lea, fapt lesne de

identificat în diferențele de orientare religioasă și în disputele dintre protestanți și catolici.

Pe de altă parte, Europa habsburgică nu avea un echivalent organizatoric în Balcanii turcești. O analiză comparativă a celor două entități statale este la fel de utilă înțelegerii aceluși timp istoric precum comparația dintre Casa de Habsburg și Regatul Prusiei. Același comparativism întemeiat pe studiul izvoarelor literare, filosofice și istorice va ajuta la deslușirea nuanțelor în procesul de modernizare și va contribui la înțelegerea atât a convergențelor, cât și a divergențelor dintre Habsburgi și turci. Respectiv, pentru o fază imediat următoare, va identifica sensurile naționale și statale din Europa Centrală și de Sud-Est.

Pentru intelighențiile zonei amintite, Școala de la Göttingen a fost un reper. Ea influențase mediul în care se mișca Budai-Deleanu. Iată de ce o bună înțelegere a textului său presupune o reflecție asupra izvoarelor intelectuale, respectiv dezvoltarea amalgamării ideilor luminate și romantice. Occidentul a făcut distincție între cele două curente de idei, ceea ce nu s-a întâmplat în cazul culturii germane și nici al intelectualității de alte limbi ce s-a inspirat din aceasta. De exemplu, etnografismul și lingvistica practicate în regiunile Europei Centrale și de Sud-Est își au originea comună în operele romanticilor germani, motiv pentru care trebuie să fim de acord că bazele luminate au fost exploatate mai mult în scopul „entuziasmului sentimental” (Karl Popper) și mai puțin în sensul construcției raționale a administrațiilor locale și regionale. Iată de ce rezultatul cultural pare de neînțeles din afara spațiilor în discuție, generând, uneori până astăzi, limbaje și mesaje paralele.

Istoriografia română de după Școala Ardeleană a perpetuat teza uniformizării regionale, fără a supune dezbaterii moștenirile culturale, diversitatea religioasă,

interferențele de tradiții și obiceiuri, pluralitatea lingvistică. Și, mai ales, fără a problematiza și a contextualiza trecutul. Nu numai perioadele premergătoare formării statului național, dar și acelea de după au fost marcate de abordarea mitologică a istoriei. Refuzând o discuție critic-rațională asupra neajunsurilor documentare și interpretative, refuzând problematizarea, istoriografia română de după Școala Ardeleană a reacționat ideologic față de descrierile, analizele și interpretările construite pe conceptul de diversitate regională. Pornind de la tezele purismului latinist al Școlii Ardelene – Budai-Deleanu excela în susținerea lui –, dar și de la îndreptățitele revendicări identitar-politice din epoca luminist-paşoptistă, istoricii români păreau să nu fi înțeles îndeajuns tema convergențelor cu alte grupuri culturale și confesionale. Vom fi de acord însă că, pe urmele Școlii Ardelene și ale discipolilor ei, istoriografia română a secolului al XIX-lea a servit îndelung politica formării conștiinței naționale și a statului național unitar.

(Exegeza trecutului ca militantism politic. Cazul gândirii lui Ioan Budai-Deleanu, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, XLVII, 2008, p. 349–361)

2008

ANA-MARIA ROMAN-NEGOI

În cultura românească în general și în Transilvania în mod special, secolul al XVIII-lea a reprezentat unul dintre cele mai complexe răstimpuri, prin confruntările și schimbul viu de opinii ce au avut loc în planurile social-politic și cultural, ca și prin trecerea de la o dimensiune axiologică la alta. În condițiile unei diversificări

progresive a domeniilor de creație, sesizabilă din a doua jumătate a veacului, istoriografia a continuat să rămână prioritară în epoca iluministă, atrăgând, aproape obligatoriu, preocupările intelectuale din spațiul Europei Centrale și de Sud-Est. Interesul pentru istorie nu reprezintă un exercițiu sporadic, ci o chemare detectabilă la nivel colectiv, căreia intelectualii români îi răspund constant. Pe fondul conexiunii istorie-politică, scrisul istoric se subsumează unor imperative politice, devine pragmatic, exprimarea făcându-se în termenii noilor aspirații naționale. Mesajul istoriografic din finalul secolului al XVIII-lea se cristalizează în prelungirea programului politic românesc de la mijlocul veacului, exprimând în esență procesul de emancipare a poporului român.

Raportându-ne la climatul politic al ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea, la ambianța iosefină, care a încurajat manifestările intelectuale în încercarea de sustragere a acestui segment de la acțiunile revendicative deschise, dar și la ideologia iluministă, în special la conceptul de *Aufklärung*, dorim să insistăm, pornind de la *Hronica românilor*, pusă în conexiune în principal cu scrierile de gen ale lui Samuil Micu, cel care a impulsionat exercițiul istoric al lui Șincai, asupra a trei dintre funcțiile principale ale scrisului istoric, care se detașează ca idei forță: *funcția identitară*, *funcția compensatorie* și *funcția pedagogică*.

Trecutul istoric al unui popor este unul dintre cei mai puternici factori capabili să asigure ideea de coeziune etnică, să ofere sentimentul unei identități comune, generatoare de stabilitate, de securitate. Cu cât rădăcinile sunt mai adânci, cu atât sentimentul unei identități comune în conștiința colectivă este mai puternic. Ceea ce lipsea însă în Transilvania în zorii epocii moderne era conștientizarea colectivă, manifestarea scrisă și popularizarea

ideii identității naționale, difuzarea ei în rândul mulțimilor. Este sarcina pe care și-o vor asuma de altfel toți intelectualii ardeleni, ale cărei roade vor fi vizibile, mai ales, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Vorbim despre perioada în care se renunță treptat la iluminismul formulelor savante, accentul fiind transferat pe comunicarea cu societatea, pas care se face, în primul rând, prin scrierea lucrărilor istorice în limba română. Liderii epocii se îndreaptă spre valorile culturale ale umanismului românesc, le recepționează, le îmbogățesc cu elemente noi, le activează, făcând din ele instrumente de acțiune și transformând istoriografia într-o *modalitate identitară*.

Pe aceste coordonate, unul dintre marile merite ale lui Gheorghe Șincai este dat de transcrierea în limba română a textelor istoricilor greci, latini sau bizantini, de efortul de a scoate la lumină informația prețioasă a surselor începutului Evului Mediu, de a face accesibil un bogat material în limbile germană, maghiară, italiană sau franceză, ceea ce pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea reprezintă un câștig de proporții, atât în materie de limbă, cât și sub aspectul valorii informației pusă în circulație, chemată să susțină mesajul național.

Scrisul istoric ocupă un loc principal tocmai datorită faptului că acesta concentrează în sine tendințele din celelalte domenii și, mai puternic decât acestea, scrisul istoric influențează conștiința colectivă prin ponderea acordată unor concepte cheie, care susțin identitatea națională: *neam, popor, român, roman, limbă, patrie*. Sunt concepte cu un grad mare de repetabilitate în scrierile istorice ale vremii, sesizabile nu doar la Samuil Micu și Gheorghe Șincai, ci și la Petru Maior sau Ion Budai-Deleanu. Pe aceste coordonate finalitatea istoriei la Șincai capătă, dincolo de conotațiile științifice, evidente conotații politice, înscriindu-se în tendințele momentului.

Scopul operei istorice este unul foarte clar: trezirea conștiinței naționale, conștientizarea identitară [...]. Scrisul istoric contribuie la nașterea unei imagini de sine pozitive, configurată în manieră concurențială într-o perioadă în care Transilvania Luminilor devine teatrul de desfășurare a unei curse pentru prioritate, continuitate, autohtonie. Teoria istorică latină, problema originii, unității și continuității, formulată în termenii Umanismului și Preiluminismului cantemirian și reluată la un nivel superior de Samui Micu și Gheorghe Șincai, printr-o fundamentare ce se dorește științifică, argumentată, reprezintă reperul de bază de care este ancorată imaginea identității naționale: *Si fuerat Molis Romanam condere gentem!... Nos documenta damus, qua simus origine nati*. Prin Samuil Micu ideii latine i se dă o nouă finalitate strâns legată de obiectivele mișcării politice naționale. La ambii reprezentanți ai Școlii Ardelene, argumentarea istorică în susținerea noii construcții ideologice este în primul rând una cantitativă. În special, la Șincai impresionează numărul mare de izvoare folosite, cu precădere sursele străine, pentru demonstrarea veridicității afirmațiilor istorice. [...]

O altă trăsătură importantă a scrisului istoric, orientată în aceeași direcție a susținerii identității naționale, este tendința clară de cuprindere a istoriei românilor în tratări unitare, neprovinciale, de la antichitate la epoca contemporană. În acest sens, *Hronica* lui Șincai se impune ca o operă masivă, de răbdare, din al cărei titlu este vizibilă reluarea ideii cantemiriene de istorie a toată Țara Românească: *Hronica românilor și a mai multor neamuri, încât au fost ele așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de cele ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de autori, în cursul a 34 de ani culeasă*.

Trecutul și problema originilor, elemente importante ale procesului de autodefinire, primesc progresiv, mai întâi prin Samuil Micu, ulterior prin Gheorghe Șincai și prin Petru Maior, o importanță majoră, sesizabilă nu doar în scrierile istorice, dar și în cele filologice. Întoarcerea la istorie, la trecutul generator de energii pozitive devine o adevărată defulare în contextul unui prezent cel mai adesea descurajant, datorat menținerii românilor într-un statut de inferioritate din punct de vedere politic și social. Din trecut, din strălucirea acestuia sunt preluate și popularizate prin scrisul istoric elementele de rezistență națională. Cunoașterea istorică dobândește astfel rolul de leac universal, devine cheia rezolvării tuturor problemelor într-o *dimensiune compensatorie*.

Importantă apare finalitatea acestei funcții, aceea de oferire a unei perspective asupra viitorului. Posibilitatea exprimării în scris este strâns legată de speranța modificării regimului constituțional, fapt sesizabil în special în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea pe fondul reluării mișcării revendicative a *Supplexului*, în care s-au implicat activ și reprezentanți ai Școlii Ardelene. Prin istorie, prin scrisul istoric se deschide o poartă a încrederii în reformare prin rațiune, argument, logică, în rezonanță cu mentalitatea generală a epocii, dominată de imaginea bunului împărat.

Dacă istoria devine o modă în Transilvania Luminilor este pentru că ea se leagă de o anumită conștiință a prezentului, de un presentiment pozitiv al viitorului. Putem reuși nu pentru că suntem oameni, ci pentru că suntem români, numai descendența din rasa latină și trecutul glorios pot reprezenta argumente pertinente și eficiente, capabile să ne inspire o încredere reală în posibilitățile noastre de progres. Din trecut, din măreția trecutului se proiectează umbrele istoriei naționale pentru a fortifica aspirațiile prezentului. Întoarcerea permanentă

către trecut nu rămâne astfel fără finalitate, riscând să devină o simplă nostalgie, ci este valorificată prin scrisul istoric și transformată într-un suport moral, o armă politică, într-un sprijin pentru revendicările personale.

Înscrise în mentalitatea generală a epocii, textele istoricilor la care am făcut referință și care anunță nașterea istoriografiei moderne accentuează *funcția pedagogică* a scrisului istoric, indispensabilă progresului națiunii. Această insistență rezzonează cu principiile *Aufklärung*-ului, care așază istoria într-o nouă dimensiune prin imprimarea unei finalități pragmatice, utilitare. Începând cu Samuil Micu și continuând cu Gheorghe Șincai, istoria se transformă într-o pedagogie mobilizatoare a națiunii: „istoria este dascălul tuturor lucrurilor, și bisericești, și politicești, că ea nu numai cu cuvinte ci și cu pilde adeverează ceea ce învață”. Mesajul lui Samuil Micu nu este unul singular sau izolat. Gheorghe Șincai sau Petru Maior au susținut și reluat, sub diferite formulări, această idee, detectabilă și la cronicarii Miron Costin, Radu Popescu, Radu Greceanu și mai apoi la Stolnicul Cantacuzino și Dimitrie Cantemir. Vocația pedagogică, profesarea acesteia și mai ales formația intelectuală a celor care scriu istoria îi determină să evalueze actul de cultură prin prisma intereselor imediate ale poporului român. Istoria este solicitată să ofere lecții utile societății, să fie un mijloc de educație, o „*magistra vitae*” a națiunii. Pentru istoricul iluminist, formularea *historia magistra vitae est* evocă atât teritoriul filosofiei, care trebuia în concepția epocii să domine orice activitate umană, cât și iluminarea generală a maselor, pe care o presupunea curentul.

(*Recuperarea unui destin. Gheorghe Șincai, Hronica românilor, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, p. 237–241*)

2010

ION POP

Pentru epoca sa, adică sfârșitul de secol XVIII românesc și începutul veacului următor, Ion Budai-Deleanu a fost considerat, pe drept cuvânt, o „excepție genială”. Cercetări mai vechi ale operei sale ca și glose recente au vorbit despre apariția cvasimiraculoasă a acestui scriitor de puternică înzestrare într-o literatură română cultă aproape fără trecut și într-un context socio-cultural al cărui orizont de așteptare era încă destul de greu de definit, inconsistent din cauza nivelului precar de pregătire a publicului în condițiile cunoscute de oprimare a românilor în Transilvania habsburgică. Procesul de cizelare a limbii române literare era, de asemenea, departe de a fi încheiat, astfel că poetul s-a văzut confruntat cu probleme de expresie dintre cele mai dificile, cu atât mai mult cu cât genul de poezie pe care îl propunea, de derivație epopeică, era foarte pretențios, cerând o foarte mare mobilitate și diversitate a registrelor stilistice și respectarea unor reguli prozodice specifice. Ca om al epocii Luminilor, animat de idealuri pozitive, în sensul perfecționării spirituale, scriitorul foarte cultivat care era Budai-Deleanu, mare cititor de literatură clasică greco-latină, cunoscător de cultură germană, franceză ori italiană, cu o experiență semnificativă de filolog și istoric român, versat și într-ale teologiei și dreptului, cu contacte francmasonice și, mai ales, foarte atașat idealurilor naționale ale românilor, s-a simțit dator să se angajeze în numeroase acțiuni de pionierat cultural în folosul neamului său încă supus oprimării, trăind în mizerie și desconsiderat față de celelalte națiuni ale Transilvaniei natale.

Opera sa fundamentală, *Țiganiada*, cu cele două variante ale sale, din 1800 și 1812, ilustrează în chip eminent înzestrările lui scriitoricești, oferind o impunătoare

sinteză de formule poetice într-un „poemation eroi-comico-satiric”, cum o numește autorul, adică într-o compoziție eclectică, mozaicală, în care stau alături structurile parodiate ale epeei antice, forme de poezie lirică inspirate de tradiția clasică, elemente de basm popular, de baladă și de legendă, trimiteri la practicile magice tradiționale – totul într-un discurs de amplă desfășurare vizionară, mobilizat de o fantezie mereu activă și în plan verbal, unde Budai-Deleanu se dovedește a fi un mare maestru care uzează de toată claviatura limbii, luptându-se cu multele ei imperfecțiuni, dar și jucându-se cu formele doar provizoriu închegate ale expresiei poetice. A fost, desigur, un om al epocii lui, într-o Europă Centrală unde se încrucișau influențe multiple, la frontiera dintre Occident și Orient, cu explicabile decalaje între diversele spații culturale, cu impulsuri de eliberare de sub imperiul unor dogme și cenzuri care l-au obligat să recurgă la o mare varietate de medieri alegorice, simbolice, metaforice, începând chiar cu marea alegorie care este poemul în întregul său, travestind în veștminte carnavalești, burlești o viziune asupra istoriei românilor în care epoca eroică exemplară a unui Vlad Țepeș putea fi pusă în contrast cu date ale istoriei recente, degradate și compromise.

Oricum, scriitorul este conștient, sub masca modestiei, că e un întemeietor, că, în ciuda „neajungerii limbii” – cum ne spune în *Prolog* –, a vrut „a forma și-a introduce un gust nou de poezie românească”. E o idee reluată și în *Epistolia închinătoare*, scrisoarea fantezistă adresată lui Mitru Perea, adică lui Petru Maior, unde se spune că „izvodirea poeticească” „aduce în limba aceasta un product nou”. Cum se știe, istoria literară a așezat acest „product” într-o epocă a pre-modernității literare românești, în cadrul mai larg al Școlii Ardelene, dar și al poeziei sfârșitului de secol XVIII din celelalte provincii românești, sugerând și unele deschideri spre sensibilitatea

romantică ce se va afirma în secolul următor. Dar faptul că Ion Budai-Deleanu își însoțește poemul cu un mare număr de note și reflecții de subsol atribuite unor glosatori inventați și puși să se manifeste în varii registre ale comicului, în consonanță cu natura parodic-burlescă a scrierii pe care o comentează, numită chiar de autor „jucăreauă”, îl individualizează pregnant pe scriitor și conferă operei sale o îndrăzneată notă de modernitate, ba chiar o situează, după unii comentatori, într-o zonă de pionierat a „postmodernității”! Asemenea glose de subsol fuseseră practicate și de unii scriitori apropiați în timp, precum Voltaire, dar poetul român merge foarte departe în demersul său, numit astăzi meta-literar, de auto-comentariu dezinvolt, detașat, ironic și umoristic, al propriei formule de creație și al propriului limbaj, distribuit, cum s-a observat, acestui soi de „heteronimi”, de ipostazierile multiple ale perspectivelor de lectură. Geniul comic al autorului face ca „jucăreaua” sa să devină și expresia unui joc de-a literatura sau – cu o formulă frecventă în limbajul modernității critice – o „comedie a literaturii”.

Multiplele practici intertextuale i-au determinat, pe de altă parte, cum spuneam, pe unii cercetători mai recentți să apropie *Țiganiada* chiar de relativismul ironic și ludic al postmodernismului. Evident impropriu dacă avem în vedere cronologia faptelor de istorie literară (nota „postmodernă” a putut fi introdusă de Mircea Cărtărescu), chiar și în glosele la *Țiganiada*, datorită în primul rând acestui caracter ludic al „aparaturii critic” înscenat de scriitor, în care comedia din pagină e coborâtă în subsolul ei „metaliterar”, pentru a fi interpretată de personaje-caractere, tratate adesea caricatural.

Istoricii literari au vorbit până acum mai ales despre caracterul de „mic tratat de poetică clasică” (după sintagma Ioanei Em. Petrescu) al acestor note care explică

uneori lucruri elementare legate de specificul expresiei poetice – alegorie, metaforă, simbol, versificație –, evidențiază și motivează filiații desfășurate din antichitate până la scrierile mai apropiate de epoca lui Budai-Deleanu. S-a folosit, pentru aceeași situație, și sintagma „didactica lecturii” (Ion Urcan), tocmai datorită funcției explicative, de pedagogie a abordării acestui text atât de complex și scris într-o epocă încă nepregătită, pe teren românesc, pentru a-l recepta în mod adecvat. Numita funcție meta-literară, de autocomentariu, de teorie inclusă în textul operei, a apărut și ea în limbajul critic, căci multe dintre note vizează explicitarea unor elemente ale imaginarului sau chestiuni de tehnică poetică imediat reflectate în aceste „subsoluri”, dar făcând, de fapt, corp comun cu poemul propriu-zis.

Într-adevăr, alături de Vlad Vodă și de armata sa, de țigani și protagoniștii spectacolului pe care îl joacă în „poemationul eroi-comico-satiric”, de făpturile celeste ori infernale care vin în ajutorul românilor ori le sabotează lupta, comentatorii din note constituie o întreagă suită de măști pe aceeași scenă a textului, numai că în roluri de spectatori sui generis. Numărul lor urcă spre cifra 40, iar această cifră sugerează gradul înalt de implicare a scriitorului în interpretarea propriei creații. Căci prin acești heteronimi ai săi, Budai-Deleanu întreprinde primele analize (autoanalize) ale unui limbaj despre care știa că are nevoie de mediatori, de călăuze în labirintul textual încărcat de mistere pentru majoritatea cititorilor virtuali. Am putea spune că poetul alcătuieste un fel de eșantion reprezentativ pentru publicul vremii sale, evaluând, într-un fel, posibilitățile de receptare oferite de carte, anticipând reacții de la nivele foarte diferite ale sensibilității și capacității de înțelegere. E vorba și despre un soi de precauție pe care și-o ia, cunoscând prea bine și precaritatea educației estetice și, în general, culturale a

contemporanilor săi, prejudecățile lor, „superstițiile” de care suferă și față de care scriitorul se comportă ca un adevărat iluminist. Dar este în acest demers, cum spuneam, și expresia plăcerii ludice, de regizor și spectator al propriului mecanism creator, demontat și remontat succesiv, transformând pretinsa stângăcie datorată „neajungerii”, nedesăvârșirii (reale) a limbii cu care lucrează, într-o probă de minunată virtuozitate; tot așa cum, în strofele de deasupra notelor, scriitorul „șăguia” pe seama unor lucruri în realitate foarte grave.

E de înțeles, în situația dată, că rolul major îl are, între acești „delegați” ai cititorilor presupuși, însuși Mitru Perea, care acoperea anagramatic numele lui Petru Maior, împrumutat aici ca mască a unei personalități culturale majore, excelent istoric și filolog în primul rând, capabil să explice etimologii, forme arhaice și populare ori regionale ale limbii, să ofere sinonime, să semnaleze neologisme; dar și, ca unul care cunoaște și tradițiile țărănești ale românilor, capabil să facă trimiteri exacte la obiceiuri, practici literare și magice, și nu mai puțin să lămurească diverse chestiuni de poetică. Este, altfel spus, personajul cel mai erudit, mai creditabil din acest grup de comentatori, fața serioasă a cititorului specializat care practică un fel de explicație de text atunci când discursul poetic i se pare că s-ar preta la ambiguități de natură să împiedice înțelegerea comună. Cu o notă de pedanterie în plus, îl acompaniază pe calea aceasta Părintele Filologos, erudit și el, care cercetează, cum însuși spune, „în tot feliul” izvoarele istorice, caută dovezi, atestări de locuri și de documente, urmărind acuratețea informației, nu o dată în ipostaze comice, căci drept texte de referință sunt luate și însemnările originale ale „preaînvățatului Tălălău”, care – dacă ar fi să urmăim sugestiile numelui, sugerează mai degrabă nerozia și ignoranța. O umbră a Părintelui Filologos este și Erudițian, personaj cultivat, cum îi spune, iarăși, numele, la care am

putea vorbi despre un accent hermeneutic al lecturii: este atent la acuratețea informației, face trimiteri la textele originale care inspiră discursul poetic, este adeptul acribiei, în materie de documentare, dar și de critică a textului; explică sensul comunicării, ceea ce vrea să spună „gândul poetului” (atrage, de pildă, atenția asupra mesajului iluminist privind necesitatea eliberării omului de servituți, perfecționarea formelor de guvernare, atingerea unui nivel etic superior etc.); este moralistul, filosoful și politicianul grupului.

Cu o misiune indicată chiar de numele său, Criticos e cel care discerne adevărul de fals, apărând ca ipostază a conștiinței lucide, chemate să certifice autenticitatea spuselor poetului: verbul lui preferat este a vedea, în formularea „se vede că”, așadar a constata, a verifica și a trage concluzii, a se „încredința” cu privire la adevărul faptelor („trebuie să spunem adevărul”), chiar dacă e neconvenabil, ca în cazul criticilor, pe care le aprobă, la adresa moravurilor unei părți a clerului. Pe latura politică a problematicii se situează adnotările lui Politicos, care emite de obicei judecăți asupra comportamentului mulțimii, dintr-o perspectivă de asemenea moralizatoare, de observator înțelept. Simplițian vede lucrurile cu... simplitatea omului de bun simț, care confirmă fără speculații inutile opinii sau atitudini exprimate în textul epopeii, subliniind asemenea adevăruri cu câte un „de bună seamă”, sau, cum am spune noi, desigur. Gata, de obicei, să-l creadă pe cuvânt pe scriitor și să-i aprobe judecățile, are uneori și rezerve exprimate tot în numele bunului simț cumpănit, ca într-o exclamație din subsolul cântului IX: „Aici să mă ierte Parpangel! O face prea groasă!”... Moderăția îl caracterizează și atunci când atenuază, de pildă, critica la adresa monarhiei, precizând că poetul se referă exclusiv la trecut... La partea artistică a textului, cel mai atent este Musofilos, prin nume iubitor de muze și, în

consecință, dispus să aprecieze valorile estetice, expresive, ale poemului și să dea replici lecturilor obtuze ale altor comentatori. El justifică recursul poetului la anumite tipuri de limbaj figurat, la procedee retorice și de prozodie. „Aceste trebuie să se înțeleagă poeticește” și „alegoricește” – scrie el într-o notă la Cântul IV. El știe ce este plăcerea estetică, prețuiește capacitățile de sugestie ale textului; și, faptul cel mai important, îi apostrofează pe cititorii necultivați (adevăratul înțelegător al poemului nu poate fi decât omul „procopsit” cultural): „Acum și mie-mi scapă răbdarea când văd luări aminte de acest feliu! Am luat seama mai înainte că care nu înțalege ce este poezia și ce va să zică poetul, acela mai bine să tacă (...). Unde ar fi izvodirile poeticești ale lui Omer, a lui Virghil și, în vremile noastre, a lui Milton la inglezi, a lui Tasso la italieni și a lui Clopstoc la nemți, de ar fi socotit aceste învățate noroadе de dânșii, cum socotesc acești mai sus cârtitori asupra poetului nostru?” (Cântul VI). Că „aceste toate să înțaleg alegoricește” și că poetul „le-au zugrăvit după regulile poesii(i)” o mai spune o dată, spre finalul poemului. Acea „didactică a lecturii”, despre care s-a vorbit, este astfel ilustrată substanțial de Musofilos, ca expresie a conștientizării de către autor a limitelor posibilei interpretări a operei sale în epocă.

O altă categorie de „receptori” fictivi este cea a cititorilor care nu au acces la specificul discursului poetic, neridicându-se mai sus de înțelegerea naivă, literală, a poemului sau manifestând chiar ostilitate față de anumite idei ce le provoacă mentalitatea retrogradă, conformistă, dogmatică. E genul de oameni cu care Ion Budai-Deleanu se luptă în primul rând, uzând de mijloacele ironiei, umorului, comicului, grotescului, ridiculizându-i mai acid ori mai îngăduitor. Treapta cea mai de jos o reprezintă în această galerie Cocon Idiotiseanul care de cele mai multe ori se miră prostește de fanteziile poetului, nu poate pricepe

„ce va să zică poetul”, preferă comunicarea directă, liniară și prozaică a ideii sau rămâne fidel formelor mai elementare ale literaturii, celei folclorice, în care versul începe cu veșnica „Frunză verde”... Îl urmează, la mică distanță, Onochefalos, în grecește „cap de măgar”, comic prin mecanica unor fixații legate de documentul invocat ca sursă a inspirației („cum să nu fie cântat, dacă se află scris așa?” – Cântul III), minte înceată, cu mirări naive și aprobând, din când în când, reflecții acceptabile pentru bunul simț comun ori verificate prin proprie experiență. Cei mai ironizați sunt, în grade diferite, personaje precum Popa Nătărău din Tândrânda, cu pitoreștiile sale afurisenii contra celor care-i vorbesc de rău pe oamenii bisericii, Părintele Disdimonescul, care știe ce se cade și ce nu se cade a spune despre sfinți și îi detestă pe draci. La rândul său, un Părinte Evlaviosu e considerat mai curând cu umor și apare ca o mască comică, cu preocuparea lui pentru corectitudinea doctrinară religioasă. [...] Dacă ne limităm la receptorii fictivi ai „poemationului” lui Budai-Deleanu, „jocul lor” ne pare ca fiind subordonat, în esență, mesajului său general, tocmai fiindcă expresia alegorică a acestui mesaj e analizată, comentată, demontată în subsolul reprezentat de acest alt „teatru”. Pe de altă parte, e interesant și important de observat că libertățile ficțional-ludice pe care și le ia poetul față de lumea personajelor sale și de limbajul cu care operează sunt, într-un fel, rodul paradoxal al „slăbiciunilor” de care el însuși se plânge, și întâi de toate cele legate de „neajungerea”, de neîmplinirile limbii române literare a momentului. Într-un context socio-cultural relativizant, în care valorile idealei clasicități apar în mare parte alterate (a se vedea ponderea operelor cu caracter parodic din epoca barocă) și în care chiar valorile tari ale Iluminismului încep să fie afectate în primul rând pe plan politic, după moartea monarhului luminat Iosif al II-lea și contrazicerea lor de către o evoluție spre forme

autoritare, de teroare și absolutism, restaurate, formula hibridă, slăbită a eposului, comic ilustrată de *Țiganiada*, apare ca firească. Ezitățile unei limbi necizelate, cu asperități inevitabile, sunt cumva simetrice cu celelalte neîmpliniri ale epocii târziu-iluministe, de unde și o libertate corespondentă în planul expresiei poetice, pe care niște tipare „clasice” mai exigente nu le-ar fi putut accepta. În acest sens, chiar inaugurarea genului epeic în literatura română cu o scriere eroi-comică, parodic-burlescă, a putut fi motivată doar aparent paradoxal prin „tocmai lipsa de cultură europeană a contemporanilor săi români, care nu înțelegeau ceea ce Budai înțelesese, ceea ce, azi, e o banalitate de manual școlar: că vremea epopeilor eroice, în sensul tradițional al termenului, era de mult apusă” și privită ca un fenomen de „sincronizare prematură cu climatul cultural european”. [...]

În peisajul încă sărac atunci al literaturii române – pre-moderne, totuși – o operă de valoare a *Țiganiadei* lui Budai-Deleanu e o performanță genială, desigur, cu latențe imense pentru o literatură română ce i-ar fi urmat exemplul impunător. Dar s-a întâmplat că nu i s-a acordat, din păcate, o asemenea șansă, fiind târziu descoperită și pusă în circulație. Rămâne, însă, adevărul că această capodoperă a lui Ion Budai-Deleanu e citită astăzi cu interes mai ales pentru complexa și savuroasa „comedie a literaturii”, la care ea nu se reduce totuși, și la înscenarea căreia grupul de cititori fictivi introdus de scriitor în subsolurile cărții sale contribuie în mod substanțial.

(Despre cititorii fictivi ai „Țiganiadei” lui Budai-Deleanu, în „Viața românească”, 2010, nr. 7–8, p. 8–9)

2011

CORNEL SIGMIREAN

O mare parte a studiilor dedicate procesului istoric al receptării culturii europene și moștenirea societății românești moderne au pus în evidență rolul elitei intelectuale formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest. Trecătoare, indirecte și fără urmări esențiale până în secolul al XVIII-lea, contactele românilor cu cultura Apusului prin tinerii formați în universitățile europene au devenit constante odată cu săvârșirea unirii religioase a românilor transilvăneni cu Biserica Romei. [...]

Unirea a deschis accesul românilor la colegiile din Transilvania și la universitățile din Europa, marcând – potrivit sociologului George Em. Marica – primul pas spre occidentalizarea românilor.

De fiecare dată când istoricii au analizat efectele unirii religioase asupra societății românești din Transilvania și rolul elitei intelectuale formate în universitățile din Europa Centrală și de Vest, au avut ca reper reprezentanții Școlii Ardelene. Sigur, o opinie cu totul îndreptățită, ei fiind fondatorii culturii moderne în cazul românilor, interpreții spiritului epocii iluministe în sensul intereselor poporului român.

După semnarea diplomelor de unire a românilor cu Biserica Romei și nașterea Bisericii Greco-Catolice, fidelitatea clerului pentru noua biserică se putea dobândi prin educație, prin cultură. Într-un memoriu adresat Congregației de Propaganda Fide, cardinalul Kollonich, unul dintre artizanii unirii, se referea la legătura causală dintre extraordinara neștiință a acelor preoți și episcopi (*nimia eorum sacerdotum et episcoporum ignorantia*) și „nestatornicia” (*inconstantia*) ortodocșilor din Ungaria, pe care el s-a străduit să-i aducă la adevărata credință.

Din proprie inițiativă, sau inspirați de promotorii unirii, reprezentanții elitei românești, în frunte cu episcopii, au formulat în documente legate de unirea religioasă dezideratul accesului românilor în școli. În *Declarația de Unire*, rezultată în urma Sinodului din februarie 1697, la punctul trei, se solicită: „laicii români uniți să fie admiși în orice funcție ca și laicii celorlalte națiuni transilvănene, iar copiii lor să fie primiți în școli latine și să aibă dreptul de a primi stipendii”. Înființarea de școli s-a discutat de altfel încă din primii ani de existență a Bisericii Române Unite. La 7 aprilie 1701, în *Juramentum et reversales Episcopii Atanasii*, la punctul 11 se prevede înființarea unei școli româno-latine pe lângă reședința episcopală de la Alba Iulia: „Schola Valachia latina Albae erigatur, satagam Magister Scholarum eligam callentes linguam valachicam, et latinam”. În a doua diplomă a unirii, din 19 martie 1701, la articolul 8, se face din nou referire la școli, la deschiderea unor instituții de învățământ la Alba Iulia, Hațeg și Făgăraș: „Et ut unitarum filii majus incrementum scientiae valeant haurire, desideramus, ut Albae, Hațeg et in Fogaras oppidis, scilicent in praeattacta Transilvania existentibus, scholas instituant, et ut templa, ubi plures fuerit Valachi valeant erigere, annuimus”. În Sinodul Bisericii Unite din 8 iunie 1702, s-a hotărât ca cinci tineri, cei mai bine înzestrați, să fie trimiși la „școlile mari” din Viena, Timavia și Roma, „ad artium liberalium studia et ad sacras liberas diligentur informandi”. [...]

După cinci ani la Roma și un an la Viena, Petru Maior s-a întors la Blaj, unde a fost numit profesor la *Scholae altiores*, propunând cursul de metafizică. În anul următor i se vor adăuga cursurile de logică, drept natural, apoi drept canonic. În 1785 a fost numit protopop la Reghin, unde va rămâne pentru 23 de ani, timp în care a adunat importante documente pentru istoria bisericii. Aici,

probabil, a redactat *Protopopadichia*, operă marcată de spirit jansenist și galican. În 1808, cu ajutorul lui Samuil Vulcan, a obținut postul de cenzor la Tipografia din Buda. A avut astfel șansa să-și publice o mare parte din opera sa de istoric și filolog, în primul rând *Istoria pentru începuturile românilor în Dachia și Istoria beseariceii românilor*.

Pentru aproape o jumătate de veac, opera lui Maior va deveni principalul suport teoretic al formării conștiinței naționale, fundamentată pe conștiința istorică a originii pur romane a poporului român. Mai târziu s-a vorbit de exagerările Școlii Ardelene în problema originii poporului român și a limbii sale. Unele afirmații au fost cu siguranță exagerate. Dar, prin proclamarea unei origini ilustre a poporului român, așa cum arată istoricul Camil Mureșanu, Petru Maior, Gh. Șincai și Samuil Micu nu au făcut altceva decât să se integreze mentalității timpului. „În zorile lumii moderne, scria Mircea Eliade, „originea” se bucura de un prestigiu aproape magic. A avea o „origine” bine stabilită însemna, de fapt, a te prevala de o viziune nobilă. «Suntem urmașii Romei» – repetau cu mândrie intelectualii români din veacul al XVII-lea și al XIX-lea. Conștiința descendenței latine era însoțită la ei de un fel de participare mistică la măreția Romei”.

Putem astfel considera că prin contactele cu curente de gândire și cu spiritul epocii, Petru Maior și intelectualii din generația sa au furnizat fundamentele ideologice ale mișcării naționale, au pregătit intrarea românilor în modernitate.

(Petru Maior. Itinerarul formării intelectuale: Târgu-Mureș–Cluj–Roma–Viena, în Cornel Sigmirean, Corina Teodor (coord.), Petru Maior și iluminismul Europei Centrale, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011, p. 60; 61–62; 75–76)

2011

EUGEN SIMION

Ion Budai-Deleanu este, în felul său, un moralist, ca mai toți cărturarii români care încearcă să înțeleagă modul de a fi al acestor latini din răsăritul european și să cultive în spiritul lor, strivit de atâtea inerții, conștiința lor națională. El vine, în acest proces, după un lung șir de clerici ardeleni iluminiști, cu o mai mare știință de carte, totuși, și cu un gust estetic infinit mai mare. Se adaugă la toate acestea elementul, poate, esențial în ecuația lui spirituală: simțul extraordinar al limbii sau, mai bine zis, simțul creator al limbii, propriu scriitorilor de anvergură. Pentru epoca lui și pentru starea de atunci a limbii române aflată sub stăpânire străină, autorul *Țiganiadei* este un scriitor cu adevărat fundamental și numai soarta ingrată a operei sale a făcut ca recunoașterea lui estetică să vină târziu și să rămână și azi doar obiect de studiu și, din când în când, să fie apreciată estetic cu precădere de o mână de oameni instruiți, amatori de parodii inteligente după operele clasice.

Câteva elemente au intrat, totuși, prin școală în memoria culturală colectivă: călătoria lui Parpangel spre rai și iad, descrierea paradisului cu râuri de lapte dulce, țărături de mămligă, șipote de rachiu, dealuri de caș și garduri împletite cu cârnăciori, în fine, cititorii cu ținere de minte mai bună rețin și farsa pusă la cale de Vlad Vodă și scena de vitejie reală ce urmează atunci când soții lui Parpangel se întâlnesc cu turcii adevărați sau se bat, orbește, cu o cireadă de boi. Substanța epică și moralistică a acestei întinse parodii a epepeilor homerice, apărută târziu în cultura română, trebuie căutată însă în alt strat al operei, și anume în creația de limbaj și în puterea acestei alegorii inteligente de a sugera mai

mult decât spune. Despre această notă subversivă atrage atenția, în *Prologul* poemation-ului și în *Epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cântăreț*, chiar autorul într-un stil jumătate serios, jumătate prefăcut și aluziv. Cel dintâi este semnat Leonachi Dianeu, anagrama numelui real al celui care a alcătuit această „jucăreauă”. El se plânge aici, de neajungerea limbii și promite că, pe urmele lui Homer și Virgiliu, să cânte într-o limbă „bine lucrată” și, evident, cu sprijinul muzelor ascunse în desișurile Parnasului, să înfățișeze faptele de vitejie din „căruntele veacuri” ale strămoșilor săi pentru a fi de folosință tinerilor iubitori de limbă. Acesta este, pe scurt, programul cultural și patriotic. „Prologul” mai anunță și un program estetic: să introducă „un nou gust de poezie românească”, având aceleași modele elinești și romane care au știut cultiva, zice falsul Dianeu, „podoaba și măiestria voroavei deplin săvârșiți”. [...]

Revenind la literatura din interiorul creației carnavalesci, ce putem spune? Critica literară de până acum s-a mulțumit, cu mici excepții, să-i descopere cu precădere izvoarele culturale și să-i laude inventivitatea epică, ceea ce nu-i greșit, dar nu-i suficient. Altă parte a istoriografiei a remarcat cu satisfacție ceea ce unul dintre primii comentatori, Aron Densusianu, numește „pământenia” scrierii lui Budai-Deleanu, adică originalitatea ei bazată pe mitologia și tradițiile românești. Din acest punct de vedere autorul *Țiganiadei* ar fi „cel mai credincios și original reprezentant al românului glumeț și răutăcios”, ceea ce nu-i rău zis, dar nici această remarcă nu justifică valoarea literară a epopeii eroi-comice. Ovid Densusianu (1920) elogiază vigoarea expresivă („bogata, turnată, se vede, din grijă de a nu rămânea la ce e prea obișnuit, prea fără relief”) și, în genere, simțul creator al limbii poetului epic. Alexandru Ciorănescu (1936) îl

pune pe Budai-Deleanu în familia enciclopediștilor și, fatal în relație cu D. Cantemir. Filiație, iarăși, reală și flatantă, totuși filiația ilustră nu definește o operă literară în esența ei. D. Popovici, care are o contribuție importantă la impunerea, din păcate, postumă a acestei creații complexe, remarcă just, dincolo de numeroase filiații literare ce merg de la Homer și Virgil până la Milton și Voltaire, trecând prin Dante, dincolo, zic, de aceste filiații posibile, profesorul clujean depistează momentele lirice ale poemei („cântecul iubirii, cântecul vinului, epitalamul”), pe care le încadrează în poemă de tip romantic. Un romantism, se înțelege, anticipativ. Chestiune controversată, chestiune oarecum forțat pusă în cazul acestui scriitor neoclasic apărut la sfârșitul secolului iluminiștilor și începutul secolului în care sensibilitatea estetică și stilurile literaturii se schimbă, într-adevăr, radical. Presimțea Ion Budai-Deleanu aceste evoluții?

Momentele cu adevărat lirice din comedia lui saturată de elemente burlești și împodobită de clișee clasice nu justifică, la prima vedere, această promovare romantică. Oricum, oazele de lirism pur din acest produs al retoricii comicărești nu susțin suficient de temeinic ideea unei evadări din poetica timpului. De altfel, D. Popovici însuși nuanțează ideea dinainte, zicând că „ardeleanul erudit și latinist rămâne dominat și în poezie de un ideal de artă mai apropiat de acela al antichității (...), pe care îl întâlnea uneori în derivări moderne...”. Observație justă, ca și aceea că „poetul liric nu poate egala în *Țiganiada* poetul epic”. Al. Piru remarcă „spiritul deist, voltairian” și laudă „verva satirică, hohotitoare”, care, după el, n-a mai fost atinsă în literatura română decât de Creangă și I. L. Caragiale. Spre deosebire de profesorul său (G. Călinescu), Al. Piru socotește că *Trei viteji* este o creație remarcabilă

(1964). Mircea Anghelescu (1970) reține burlescul care se modifică pe nesimțite în stil eroic și prezența elementelor fantastice în narațiunea versificată a lui Budai-Deleanu. Tot el descoperă izbucnirile grandilocvente în stilul satanismului romantic de mai târziu și „dialogul luciferic” care anticipează („absolut independent de vreo influență livrescă sau de vreo idee teoretică explicită”) proza demonologică specifică romantismului. Criticul aduce în sprijinul demonstrației sale episodul cu Argineanul și legenda lui Arghir și a Elenei, apoi numărul mare de citate și informații istorice care, toate, este de părere interpretul, sunt „indiscutabil de esență romantică”. Da și nu, îmi vine să răspund. Demonul a pătruns mai de mult în literatură și, odată cu el, discursul luciferic. Evul mediu literar începe, deja, să-l vadă ca un simbol al răzvrătirii și, prin aceasta, demoniacul devine o dimensiune a existenței spirituale. Are Satana lui Budai-Deleanu asemenea neliniști? Păreră mea este că Satana și ceilalți demoni din *Țiganiada* n-au ieșit încă din limitele farsei. Divanul din iad, semnalat mai înainte, are o puternică notă burlesc orientală. Unii dintre dracii cu care conversează Parpangel în călătoria lui în iad sunt zarafi și dau bani, se va vedea, cu împrumut. Parodia este, aici, totală, râsul strivește, am impresia, orice nuanță de rebeliune luciferică.

Astfel de ipoteze au meritul de a atrage atenția asupra complexității alegoriei lui Budai-Deleanu și, chiar dacă nu le putem accepta în întregime, efectul lor pozitiv este că pun spiritul critic în mișcare și-l silesc să caute soluții noi de interpretare. Nicolae Balotă admite, și el, înrudiri în *Țiganiada* cu creațiile exemplare ale barocului, prin „poezia heteroclitului” și prin „anagrame și tot soiul de jocuri de-a v-ați ascunselea” (1970). Șerban Cioculescu vede în ea „o capodoperă a umorului (...), o rară sinteză a culturii celei mai înalte cu autenticul

spirit popular (...), o operă literară în fond savant” (1970). Ceea ce este fără discuție. Ioana Petrescu o fixează, și ea, în filiera barocului și subliniază faptul că Budai-Deleanu „marchează în cultura română sfârșitul confuziei medieval-bizantine (prezența până la Cantemir) între retorică și poetică” (1974). Despre semnele barocului („bufoneriile, jocul cu măști, relativizările”) vorbește și Eugen Negrici în *Figura spiritului creator* (1978), în timp ce Nicolae Manolescu vede *Țiganiada* mai degrabă ca „o epopee a literaturii” (2008). Eu i-aș spune, mai degrabă, o comedie a modelelor literare ilustre, redactată de un ironist de clasă. Un ironist simpatetic, uneori chiar afectuos, capabil să transforme satira și burlescul în poezie de reflecție și chiar în poezie sentimentală. Ion Budai-Deleanu nu-i un spirit invariabil rău, bârfitor, are – ca să spunem așa – momentele lui de reverie și lirism. Asta-l ferește să scrie o operă demonstrativă, care ar sfârși prin a plictisi de moarte cititorul. Cine suportă o monotonă satiră în versuri lățită pe câteva sute de pagini? D. Micu surprinde în operă comică un „lirism meditativ” și apreciază, pe drept, viziunea coșmarescă din ultimul cânt, demnă, scrie el, de penelul lui Brueghel (2000). [...]

Momentele de vârf, estetic vorbind, în *Țiganiada* sunt cele două călătorii onirice (în iad și în rai) ale lui Parpangel și divanul – să-i spunem în acest fel – în care țiganiii pun la cale forma politică și administrativă de organizare a statului făgăduit. Călătoria este relatată în cadrul nunții lui Parpangel cu Romica. Muza lui Budai-Deleanu, care a fost de față la toate aceste întâmplări, este solicitată, acum, când unirea legiuită dintre miri este posibilă, să inspire „o cântare lină”. Nu se lasă prea mult așteptată. Mitrofan, vestit pentru stihurile de la botezuri și nunți, scornește un epithalamion în stilul lui

Nason, adică Ovidiu. Orația de nuntă este cântată de Neantes și ea cuprinde aluzii licențioase de care se rușinează diplomatic nănașa și fina... Cineva spune, apoi, poezii lăcrămoase și toată suflarea feminină plânge, și în această ambianță Parpangel – „om de cinste și iubitoriu de adevăr” – povestește peripețiile sufletului său, mai întâi prin „nește locuri puturoase”, apoi prin „haina lume” de dincolo, adică prin Gheena. Sufletul este condus, ca în scrierile lui Virgiliu și Dante, de „ducătoriul său”, ghidul inițiatic. Gheena (iadul) arată ca o scenă de la judecata de apoi desenată pe zidurile exterioare ale vechilor mănăstiri românești. Aici nu răsare niciodată soarele, se văd numai râuri de foc, nori de fum și, în loc de iarbă, numai jar și spuză puturoasă. Dracii umblă în pielea goală, au nas de câine, coarne și sunt mânjiți cu smoală. Rolul lor este să aplice sancțiuni în funcție de natura păcatelor. „Vânzarii și hainii” – altfel zis trădătorii – sunt spânzurați de coaste, tiranii stau pe tronuri înroșite, iar din mațele lor diavolii experți fac cârnați și sângereți. Boierii hrăpăreți sunt hrăniți cu catran și adăpați cu fiere amara, tâlharii și ucigașii sunt trași în țeapă, în fine, muierile infidele sunt călărite de draci și duse acolo unde vâpăile sunt mai mari. Nici muierile defăimătoare nu au o soartă mai bună în acest loc de ispășire cruntă: li se despică limba vinovată și sunt purtate ca urșii domesticiți prin țară...

Viziunea este formidabilă, nimeni, până la Arghezi, n-a arătat un talent așa de puternic, pentru a zugrăvi pedepsirea păcatelor lumești, ca acest teolog greco-catolic care-l citise cu atenție, se vede limpede, pe Dante și comentase și alte scrieri medievale. Cunoștea și poveștile populare despre caznele iadului. Cazanul cu smoală, focul veșnic, dracii cu frigările înroșite și alte obiecte de tortură sunt imagini curențe în fantezia populară atunci când este vorba de a reprezenta împărăția

lui Satan. Numai Creangă dă, în *Ivan Turbincă*, o imagine aproape idilică a lumii lui Scaraoțchi: cârciumi, mâncare abundentă și votcă, muzică, draci și drăcoalice care se prind în horă, în fine, petrecere lungă, zaiafet... Ion Budai-Deleanu continuă tradiția orală și construiește, cu modele clasice occidentale și fantasmе răsăritene în față, o utopie lirică neagră de o mare expresivitate. [...]

Neștiind, repet, prea multe despre biografia omului social și necunoscându-i deloc chipul, pentru că nu a lăsat nicio imagine, putem să-i facem, citindu-i cu atenție scrierile rămase, următorul portret posibil sau, cum spun teoreticienii literari din epoca noii critici, îi putem desena următoarea figură a spiritului creator: cel întâiul născut din cei zece copii ai preotului Solomon Budai din Cigmăul Hunedoarei este un om silitor la carte și ambițios ca orice ardelean, merge la școală și, ca Budulea Taichii, trece prin ea fără să crâcnească prea tare, învață mai multe limbi străine, citește pe clasici și se pune la curent mai ales cu literatura italiană; se instruieste în mai multe domenii (filosofie, istorie, teologie, drept), frecventează cercurile religioase unite, dar nu se înțelege prea bine cu autoritățile ecleziastice blăjene, participă la acțiunea de renaștere națională și, înțelegând că pentru a reuși românii au nevoie de cultură, compune o gramatică, începe o istorie, întocmește dicționare, face operă de educație și, în genere, duce mai departe proiectele Școlii Ardelene. Este, ne dăm seama, un spirit stabilizator, crede sincer în valorile umanismului european, cu precădere în cel clasic, ceea ce nu-l împiedică să pună în discuție și să intuiască instabilitatea lui și vulnerabilitatea omului și a lumii din afară. Are predilecție, ca scriitor, pentru marile aglomerări pestrițe, de aceea opera lui, judecată în totalitate, trădează o viziune carnavalescă, cu alternanțe de planuri, cu suișuri și coborâșuri, cu dese

tregeri de la satiră la notă lirică nedisimulată. *Țiganiada* este, cu adevărat, o sinteză superioară în genul și pentru timpul ei, combină sistematic și ingenios mai multe modele, copiază tablouri de mari maeștri, parodiindu-i, adesea, dar scriitorul adaugă totdeauna ceva ce-i particularizează „jucăreaua”, gândită și, în bună parte, executată în spiritul barocului. Un baroc care, să mai spunem o dată, este târziu și răsăritean, ieșit din imaginația unui om cu adevărat erudit. Din ecuația lui artistică nu lipsesc ceea ce se numește „medievalitățile crepusculare”, nici imaginarul țărănesc românesc, în mai toate ipostazele lui, inclusiv râsul gros, licențios, parodia sacrului, jocul de cuvinte, spiritul de cârtire...

Prin amplitudinea spiritului și dorința de cuprindere, spiritul lui, Budai-Deleanu face parte din familia lui Cantemir și Hasdeu, cu observația că teologul ardelean își risipește știința (remarcabilă, încă o dată, pentru vremea lui) în mai toate disciplinele umanoare, iar geniul imaginației sale îl pune într-o alegorie vastă și seducătoare, redactată în versuri și însoțită de comentarii ba erudite, ba umoristice. Ele alcătuiesc o veritabilă metaliteratură timpurie într-o cultură care se pregătea să-și învingă inerțiile (și întârzierile) ei răsăritene. Ion Budai-Deleanu este primul semn că literatura română tinde să intre în faza ei estetică. *Țiganiada* este, în fond, o savuroasă comedie a modelelor literare ilustre, înainte de a fi o epopee a moravurilor și a nestatorniciilor omenești. După *Istoria ieroglifică* este a doua mare operă de ficțiune din cultura română.

(„*Țiganiada*”: *O scriere carnavalescă*, în „Cultura”, nr. 339, 1 septembrie 2011, p. 20–21, nr. 340, 22 septembrie 2011, p. 20–21, nr. 341, 5 octombrie 2011, p. 14–15; reluat în Ion Budai-Deleanu, *Opere*:

Țiganiada, Trei viteji, Scrieri lingvistice, Scrieri istorice, Traduceri, Ediție îngrijită, cronologic, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, studiu introductiv de Eugen Simion, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2011, p. VI–VII, XXXI–XXXIV, XXXIX–XL, LXX–LXXII)

2011

MARIA BERÉNYI

Trebuie constatat că în capitala Ungariei s-a păstrat și dezvoltat o spiritualitate românească meritorie. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la Pesta e atestată o vie activitate culturală românească, mai întâi sub formă religioasă, apoi treptat cu un ton mai pronunțat de caracter național.

Baza materială pentru susținerea culturii românești din capitala Ungariei timp îndelungat o constituie colonia macedoromână de aici. Suflul puternicului curent cultural românesc pornește de la activitatea Tipografiei Universității din Buda, prin cunoscuții săi cenzeni, corifei ai Școlii Ardelene. În rândul românilor din Ungaria și Transilvania, clasa burgheziei mai înstărită era alcătuită din macedoromâni. Oriunde au activat, statornic sau trecător, macedoromânii s-au organizat mult mai bine ca alte popoare în comunități religioase, pentru ca, astfel, să-și ducă aidoma viața de acasă la ei. Macedoromânii stabiliți pe aceste meleaguri nu s-au mărginit numai la preocupările negustorești, ci au contribuit la menținerea și întărirea Bisericii Ortodoxe. În centrele cele mai mari din Ungaria, ei, în unire cu negustorii greci, după ce se constituiau în comunități, își ridicau biserici proprii, pe

care le înzestrau cu icoane, clopote, odăjdii și multe cărți sfinte. [...]

Școala Ardeleană și secția română a Tipografiei Universității din Buda sunt noțiuni de bază în istoria culturii românești. Angajații tipografiei, Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai și Petru Maior, s-au bucurat de toată încrederea superiorilor, de sprijinul Tipografiei, după cum dovedesc documentele. Tipografia prețuia munca celor trei corifei, în timpul funcționării lor activitatea tipografiei fiind cea mai rodnică, iar cărțile acestora au atins nivelul științific cel mai ridicat între publicațiile românești de la Tipografia Universității.

Petru Maior este numit cenzor și corector al Tipografiei prin decretul imperial din 27 septembrie 1808, avându-se în vedere competențele de excepție pe care le avea ca om de cultură, precum și faptul că stăpânea, cunoștea bine cinci limbi străine: latina, italiana, greaca, germana și maghiara. Începând cu data de 7 martie 1809, preia noua funcție la tipografia din Buda, dedicându-i din această dată toate capacitățile sale intelectuale activității scriitoricești, activitate în care urma să valorifice acumulările succesive din celelalte etape. El „a fost, între cărturarii Școlii Ardelene, mintea cea mai ordonată, mai limpede, teoretizantă, speculativă și în același timp foarte aplicativă, condusă de un ascuțit simț al trebuințelor practice, imediate și de perspectivă. Ducând și el, ca urmare a confruntării inevitabile cu obtuzul episcop Bob, o existență tensionată, Maior și-a câștigat o relativă liniște, necesară muncii intelectuale, doar după obținerea în 1808 a postului de cenzor la tipografia din Buda”.

Numit cenzor și corector al cărților românești, Petru Maior își începe activitatea în martie 1809. Din acest moment până la sfârșitul vieții se va dedica editării cărților în limba română. Autor prolific, el va începe să-și tipărească propria operă, beneficiind de acumulările

consistente pe care le-a realizat în activitatea sacerdotală. Maior n-a vrut să fie un simplu funcționar la Tipografia Universității ci, cum precizase în memoriul de activitate, înaintat în scopul obținerii postului, în afara revizuirii cărților scrise în limba română „el însuși vrea să scrie cărți în limba română” și dorește să le publice la Tipografia Universității, „sporindu-i în felul acesta renumele”. Își va tipări în unsprezece ani douăsprezece lucrări în treisprezece volume, va înregistra cu ele o culme a creației luminismului românesc și va crea o platformă de difuzare a ideilor Școlii Ardelene în spațiul național.

La început publică scrieri religioase și educative. Conștient de rolul și răspunderea pe care o au părinții în creșterea și educarea copiilor, el va publica în sprijinul acestora *Didahii pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți* (Buda, 1809), un volum de predici cuprinzând sfaturi pentru părinți. Tot cu un scop educativ a fost scrisă lucrarea în trei volume *Prediche sau învățăături la toate duminicile și sărbătorile anului* (Buda, 1810–1811). Maior și-a compus predicile cu caracter religios în scopul luminării poporului, pentru demonstrarea esenței neștiințifice a vechilor practici populare, a superstițiilor și a credințelor.

Cea mai mare parte a activității sale de istoric și filolog și-a închinat-o studiului originii poporului român și a limbii acestuia. Lucrarea care-l va face cunoscut în toate provinciile românești este *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812) și *Istoria bisericii românilor* (Buda, 1813). Temelia documentară a cărților o constituie fondul de documente al corifeilor Școlii Ardelene, acumulat de Maior la Roma, de Micu, Șincai și Maior la Viena și de Șincai și Maior la Buda. În plus, Maior a avut la îndemână manuscrisele sintezelor istorice ale celor doi colegi și precursori, pe care există dovezi că le-a utilizat. Maior a fost mai combatant, a purtat

polemici cu mai mulți istorici, filologi străini. Cel mai cunoscut este Bartolomeus Kopitar. [...]

Ultimii ani ai vieții scriitorului se leagă de redactarea dicționarului-tezaur al limbii române, cu litere latine, *Lexiconul de la Buda*, operă la care a contribuit cu o mare parte a materialului. Sfârșitul l-a surprins la 14 februarie 1821, înainte ca dicționarul să fie tipărit. L-au finalizat discipolii săi Ioan Teodorovici și Alexandru Teodori, care îi recunosc, onești și fideli, întreaga contribuție.

Fără îndoială că ultimii doisprezece ani din viața lui Petru Maior au fost cei mai bogați, mai plini de semnificații din întreaga sa existență. Sunt anii în care marele cărturar și gânditor ardelean, ocupând postul de revizor și corector al cărților românești de la Tipografia din Buda, înscrie în cultura românească contribuția sa cea mai consistentă, trasând, totodată, liniile directoare ale întregii epoci istorice care i-a urmat.

(Petru Maior, cenzor la tipografia Universității din Buda, în Cornel Sigmirean, Corina Teodor (coord.), Petru Maior și iluminismul Europei Centrale, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2011, p. 111; 115–118)

2012

EUGEN PAVEL

Personaj enigmatic, nu doar printr-o biografie excentrică, dar și prin modul de a ni-l reprezenta numai prin intermediul unor portrete imaginare, I. Budai-Deleanu pare să-și fi creat, involuntar, o cochilie protectoare care să nu poată fi deschisă decât de cei inițiați. Principala sa scriere literară, *Țiganiada*, s-a aflat în contratimp cu epoca în care a fost creată pentru simplul motiv că a

rămas necunoscută mai multor generații. Dacă nu s-ar fi produs o atare desincronizare privind difuzarea și receptarea acestui „product nou”, cum și-o definește autorul în *Epistolie închinătoare*, însăși evoluția literaturii române ar fi avut, poate, un alt parcurs. Șansa de a descoperi „poema enică” ce zăcea uitată în scriinul urmașilor poetului de la Lwów i s-a oferit lui Gheorghe Asachi, care o va semnala, la un deceniu după moartea scriitorului, în „Albina românească”, din 20 februarie 1830, ca pe o „comoară” ce va schimba gustul publicului. Chiar dacă va începe, încă din acei ani, demersurile pentru a intra în posesia lor, abia în 1868 manuscrisele lui Ion Budai-Deleanu vor fi achiziționate, cu 400 de galbeni, de la nepotul său, Tytus Lewandowski, și depuse, tot de Asachi, la Biblioteca Centrală din București, de unde vor trece, apoi, la Muzeul de Antichități, iar în 1903, la Biblioteca Academiei. Abia de acum, după ieșirea din acest labirint aproape imposibil, opera avea să-și reinventeze propria posteritate.

O incursiune în istoria textului și a editării sale poate să furnizeze amănunte relevante cititorului actual. Se știe că epopeea *Țiganiada* s-a transmis în două versiuni manuscrise autografe: varianta A, păstrată în ms. rom. 2634 BAR, și varianta B, conservată în ms. rom. 2429 BAR. Chestiunea datării și a raporturilor cronologice dintre cele două variante comportă o analiză succintă. Elementele care au fost luate mai întâi în discuție aparțin scriitorului însuși, care își fixează câteva repere: pentru varianta B, anul 1800, inclus în genericul manuscrisului, și data exactă de 18 martie („marț”) 1812, la sfârșitul *Epistoliei închinătoare*. Pe lângă acestea, la începutul *Epistoliei*, sunt rememorați cei „treizăci” de ani de când fusese silit a se „înstrăina” din țara sa. Un calcul simplu ne plasează în jurul anului 1782, în ultima parte a studiilor vieneze, ceea ce ne îndeamnă să privim cu

circumspecție aceste estimări, aflate, oricum, sub semnul unui anumit ezoterism insinuat din înșiruirea țărilor prin care a „trăpădat”, ca și prin localizarea finală, aproape iluzorie: „La piramidă. În Eghiptet”. Aceeași perioadă a exilului este redusă în pasajul corespunzător din *Epistolia* variantei A doar la doisprezece ani, ceea ce ar coincide, luând ca punct de referință anul 1800, cu începutul episodului său galițian.

Primele concluzii care s-au desprins de aici, avansate mai întâi de G. Bogdan-Duică, într-un studiu comparatist mai întins, au condus la ipoteza elaborării primei redacții între anii 1789 și 1800, „fără să putem preciza de-aproape data”. Perioada va fi ajustată puțin de Gh. Cardaș, în introducerea la ediția sa din 1925, care opina că scrierea versiunii A a fost începută pe la 1792–1795 și terminată cam pe la 1800. Un alt element de cronologie este invocat tot de Bogdan-Duică, care găsește în strofa 30 din cântecul X al variantei a doua indicii că ar fi fost scrisă în timpul Convenției Naționale din Franța, mai exact, susține profesorul clujean, între 20 septembrie și 26 octombrie 1795: *Acolo să văzură adunate / Mințile cele întii și de frunte / Alcătuind o noao cetate / Ca ș-acum în Paris cei din munte. / De socoteli nalte ș-învățate / Să minunară neamurile toate.* „Cei din munte” („ceux de la montagne”) i-ar viza, fără îndoială, pe jacobinii ce ocupau locurile de sus din incintă. Nota lui M(itru) P(erea) din subsol mai aduce o precizare esențială: „ca și pe vremea răvoluții franțozești în Paris”, iar celălalt comentator infrapaginal, Criticos, împrăștie orice dubiu: „Dintr-acest loc să știe că autorii cărții au scris pe acea vreme”. Ideea este reiterată și în introducerea la ediția postumă a lui Virgil Oniț a *Țiganiadei*, apărută în 1930 la Sibiu. Desigur, conexiunile istorico-temporale ale lui Bogdan-Duică nu sunt suficiente pentru a delimita atât de strict cronologia scrierii poemului. La fel de bine, perioada elaborării

acestuia s-ar putea raporta la guvernarea Convenției montagnarde dintre 2 iunie 1793 și 27 iulie 1794. Dar acest pasaj din cântecul X pare să fi fost scris, mai degrabă, așa cum credea D. Popovici, sub influența poemului epic al lui Giambatista Casti, *Gli animali parlanti*, apărut într-o ediție în trei volume, imprimată, concomitent, la Paris, Cremona și Genova, în 1802, operă menționată, de altfel, și în *Epistolia* din varianta B. O altă referință livrescă legată de datare apare în cadrul paragrafului despre Arghin din cântecul III al versiunii B, unde strofa 32 are următoarea adnotare a lui Erudițian: „Pentru această Ileană au povăstit și un dascal din Avrig, în Ardeal, dar într-alt chip începe, nu precum să spune aici, și cu vierșuri de obște, nu cu totu bine legate”. Trimiterea este foarte străvezie la scrierea lui Ioan Barac, *Istorie despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustiită crăiasă*, apărută la Sibiu, în 1801. O notă asemănătoare poate fi întâlnită și în paragraful corespunzător din strofa 51 a cântecului X din varianta A: „Și să află și în stihuri proastă alcătuită și tipărită”. Fără a mai exista amănuntul privitor la „un dascal din Avrig”, glosa respectivă permite să se extindă, totuși, termenul *ad quem* al scrierii variantei A în jurul anului 1801. [...]

Cel de-al doilea text poetic al lui Budai-Deleanu, *Trei viteji*, o replică la *Don Quijote* al lui Cervantes, ridică alte chestiuni aproape insurmontabile în fața filologului. Textul autograf al poemului se află în ms. rom. 2427 BAR, miscelaneu (f. 56^r–125^v), în continuarea următoarelor texte: *Dascaul românesc pentru temeiturile gramaticii românești* (f. 1^r–30^r), un fragment tradus din piesa *Temistocle* de Pietro Metastasio, scris în ortografie etimologizantă (f. 32^r–41^v), conceptul unei scrisori de două pagini către Petru Maior, redactată cu litere latine, având ca anexă un text chirilic intitulat *Teoria ortografiei românești cu slove lătinești* (f. 44^r–51^v), precum și un

grupaj de sentințe scrise cu litere latine (f. 52^r–54^r). Caracterul composit al manuscrisului, precum și acuratețea transcrierii textului, cu spații albe necompletate rezervate notelor, denotă faptul că nu ne aflăm în fața protografului lucrării, ci al unei recopieri. Subintitulată de primul său editor, Gh. Cardaș, „poemă eroi-comică în patru cânturi”, scrierea a rămas neterminată, fiind redactate primele trei cânturi și, parțial, cel de-al patrulea. Întrucât acesta din urmă are numai 22 de strofe, iar la strofa 23 este scris pe manuscrisul autograf doar numărul, Aron Densușianu a presupus că „poema era terminată, dar la transcriere în curat, cine știe din ce cauză, probabil prin moarte, s-a întrerupt la acest loc, iar manuscrisul-concept s-a pierdut”. Ne punem în continuare întrebarea dacă opera este neîncheiată, rescrierea ei sub forma mai dezvoltată fiind întreruptă, sau dacă prima variantă completă s-a rătăcit, ipoteze ce-ar putea fi la fel de verosimile. În ceea ce ne privește, înclinăm să plasăm scrierea poemului *Trei viteji*, într-o formă incipientă, înaintea primei redactări a *Țiganiadei*, urmată de reluarea și inserarea sa în varianta A, iar, în final, de extragerea din varianta B cu intenția continuării și a tratării sale separate, operație începută dar abandonată spre sfârșitul vieții.

(*Arheologia textului*, Cluj-Napoca, Casa
Cărții de Știință, 2012, p. 96–104)

2012

GH. CHIVU

Lexiconul rumânesc–latinesc–unguresc–nemțesc din 1825 este, în mod indiscutabil, primul nostru dicționar normativ. Am desigur în vedere în primul rând normarea ortografică făcută în spiritul scrisului etimologizant, scris ale cărui principii fuseseră simplificate și moderate față

de forma dată, la finele secolului al XVIII-lea, de către Samuil Micu. Grafia cuvintelor-titlu era astfel menită nu doar să indice originea latină a multor cuvinte (termenii cu alte origini erau scriși, normal, analogic), ci și să faciliteze unificarea formală a limbii noastre de cultură. (Scrisul chirilic, fonologic în esență, menținea diferențele fonetice existente între variantele literare regionale, aflate încă în uz în interiorul marilor provincii istorice românești.) Aceeași grafie asigura însă și unitatea morfologică sau lexicală a scrisului literar, prin păstrarea intactă (fără alternanțe) a radicalului în cadrul paradigmelor și în cadrul familiilor de cuvinte. (A se vedea, de exemplu, grafiile *cunós cere*, față de *cunosc*, *cânesce* față de *câne*, *cânescu* sau *românesce*, față de *românu*, *românescu*.) Normarea morfologică era asigurată, de altfel, în primul rând prin indicarea, după modelul lexicografiei latinești, a formelor de bază: genul, singularul și pluralul la substantive (de exemplu „casă, *f. pl. căsi*”), genul și numărul la adjective (de exemplu „bumu, *f. -ă, pl. -ni, f. -ne*”), forma de indicativ prezent I singular, cea de infinitiv și de participiu la verbe („vedu, -dére, -utu”). Normarea ortoepică apare și ea, pentru prima dată într-o lucrare lingvistică românească, în acest scop fiind folosită grafia cu litere chirilice, plasată după indicațiile de bază privitoare la forma-titlu. [...]

Normarea ortografică implica desigur și încercarea de impunere a unor grafeme specifice limbii române, pe care învățații le-au căutat decenii la rând. Mă refer nu atât la *ce*, *ci* și *ge*, *gi* pentru *č*, respectiv *ğ* (de exemplu *cerbice*, *cina*, *gemu*, *ginere*) sau la *che*, *chi* și *ghe*, *ghi* pentru *k'*, *g'* (*chematu*, *chiaie*; *ghemu*, *ghindura*), sugerate în epocă de contactul intens cu scrisul italianesc, ci la *ș* și *ț*, impuse târziu, dar notate frecvent în dicționarul din 1825 cu valoarea actuală (*șésedzeci*, *și*; *țeră*, *ți* și altele), chiar dacă nu ca grafeme pe deplin constituite, ci doar ca

variante contextuale pentru *s* (+i), respectiv *t* (+i). *Lexiconul de la Buda* este de asemenea primul nostru dicționar explicativ, deoarece în mod constant sensurile cuvintelor, ordonate cel mai adesea în filiație logică (iarăși o inovație demnă de reținut), sunt indicate în paginile sale nu doar prin sinonime, ci adesea prin autentice definiții lexicografice. În cadrul articolului *casă* citim, de exemplu, două explicitări semantice: „1. se înțelegu tóte chiliile quóte suntu suptu unu acoperișu”, respectiv „2. una dentro quéle mai multe quare se află subtu unu acoperișu, adeq: chilie”. Iar sub intrarea *césu*, aflăm, ca definiție pentru sensul de bază, „1. tēmpu séu a 24 parte din *dzi*”, iar pentru indicarea unuia dintre sensurile secundare, „2. unélta qué aretátore de tēmpu”.

Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc este apoi, în măsura în care „cheia” originii latinești a cuvintelor nu era dată chiar de grafia formelor-titlu, și primul nostru dicționar etimologic care a văzut lumina tiparului ca lucrare independentă. [...]

În *Lexiconul de la Buda*, indicațiile privitoare la originea cuvintelor se subordonează deci etapei numite în istoria științei etimologice „etimologia–origine”, bazată pe metoda comparativă, etapă specifică începutului de secol XIX.

Petru Maior, ca și ceilalți reprezentanți ai Școlii Ardelene și apoi ai mișcării latiniste academice, bazându-se pe cunoștințele lor de limbă latină și pe datele oferite de limbile romanice importante, aplicau în considerațiile lor etimologice, cu limitele impuse de nivelul atins în epocă de știința limbii, un principiu valabil și astăzi: apropierea formală a doi termeni (judecată din perspectiva acțiunii legilor de evoluție fonetică și a accidentelor fonetice, în trecerea de la latină la română) și concordanța lor semantică. Comparația cuvintelor furniza astfel probe

în favoarea „înrudirii” sau a „comuniunii” lor, adică a descendenței din același etimon îndepărtat.

Era aceasta o formă a etimologiei indirecte, menită să completeze, pentru cititorii dicționarului budan, informațiile oferite de ortografia etimologizantă. „Cheia” ortografică fusese de altfel prima modalitate prin care „cele ascunse a rădăcinei cuvintelor se deșchid (adecă mod de a cunoaște rădăcina cuvintelor românești)”, cum se precizează în *Prefața* volumului tipărit la Buda în 1825 (p. 4). Iar pentru acest motiv, numeroase cuvinte din *Lexicon*, a căror origine latinească era evidentă, nu au nicio indicație etimologică. Selectăm, dintr-o listă extrem de cuprinzătoare, cuvinte ca: *avea, bunătate, cap, corn, da, domn, dormi, față, frunză, frupt, lână, părea, poartă, rază, undă, vedea* sau *viu*.

Atenți doar la spațiul romanic (dacă facem abstracție de câteva trimeri la forme grecești, considerațiile etimologice fac referire numai la „un anumit cuvânt latin, italian, spaniol și, poate, francez”), autorii *Lexiconului de la Buda* au apelat deci la etimologie pentru a argumenta suplimentar, acolo unde grafia etimologizantă nu sugera aceasta, originea latinească a unor cuvinte românești.

Componenta etimologică a ultimei lucrări importante a Școlii Ardelene, concordantă în concepție și limite de aplicare cu stadiul atins de știința etimologiei atât în spațiul românesc, cât și pe plan european, a fost deci o modalitate de argumentare și de explicitare a originii latine a unor cuvinte din vocabularul de bază al limbii române.

Deschis, în aparență surprinzător, dacă nu înțelegem corect scopurile culturale și lingvistice ale Școlii Ardelene, spre vocabularul neologic de cultură generală, iar nu spre calcuri, cum argumentase, în 1799, în prima lucrare de lexicologie scrisă în limba română, Paul Iorgovici, *Lexiconul de la Buda* a consemnat și a pus, în sfârșit, în

circulație, în forme identice sau foarte apropiate de cele consacrate de româna literară modernă, foarte multe neologisme, și astăzi uzuale. Cităm dintre numeroasele exemple posibile pe *adeverință, bal, canapeu, delicat, examen, execuție, fantasmă, galant, hanseatic, invenție, larvă, modă, noveale* „gazete”, *odora, pompos, regulă, securitate, taxă, umbrelă și vizită*. Autorii acestei importante lucrări lexicografice românești, în care nu doar concepția lingvistică, ci și „aparatul științific se afla la nivelul celor mai bune lucrări similare contemporane”, au urmărit, deci, programatic nu cantonarea, prin promovarea unor regionalisme, în normele literare locale, ci unificarea și înnoirea prin modernizare neologică a vocabularului literar. (Se poate observa ușor din unele exemple anterior citate că neologismul romanic era promovat și atunci când în română existau „vorbe de rădăcină”, moștenite adică din latină, constatarea arătând că principiile formulate în 1799 de către Paul Iorgovici pentru îmbogățirea vocabularului literar prin calc fuseseră practic abandonate.)

(Lexiconul de la Buda, primul dicționar modern al limbii române, în AUI, secțiunea IIIe, Lingvistică, LVIII, 2012, p. 50–55)

2014

PÂRVU BOERESCU

Moștenirea ideologică a întemeietorilor Școlii Ardelene și a modelului (orto)grafic româno-latin de tip romanic nou-apărut a dat naștere în operele succesorilor la două direcții divergente de evoluție a gândirii lingvistice despre scriere. Amândouă direcțiile își trag seva din opera ortografică a lui Micu și a lui Șincai, preluând și

selectând de obicei antinomic vederile în materie ale celor doi. S-ar putea spune chiar că o mare parte din urmași nu au înțeles clar că gândirea soluțiilor de utilizare a alfabetului latin preconizate de cei doi întemeietori răspundeau diferit, în funcție de scopurile urmărite, unor probleme diferite.

Dacă în 1780 ortografia recomandată era strict ilustrativă pentru noua concepție lingvistică istorică asupra studiului limbii române, aspectul ei aplicat avea un caracter evident experimental și demonstrativ. Așa cum s-a menționat adesea, Șincai însuși va recunoaște cu 25 de ani mai târziu caracterul demonstrativ, dar nepractic, al acestei ortografii: „În *Grammatica* noastră *daco-romană* ne-am străduit a demonstra în tot felul formarea limbii române din latină și, totodată, pe cei ce cunosc bine latina să-i învățăm româna printr-o metodă mult mai ușoară și pe o cale mai scurtă; dacă am ajuns scopul încercării noastre, judece alții, căci prin regulile pe care le stabiliserăm în aceeași Gramatică, anume de a scrie românește cu litere latine, puțin a lipsit să nu facem limba română asemenea celei franceze în ce privește scrierea și citirea”.

Ortografia contextuală, fonetică istorică, cu multiplele ei coincidențe etimologice, nu era propusă ca un scop în sine. În condițiile militantismului pentru cauza națională, cu ajutorul ei se dorea să se obțină recunoașterea caracterului structural profund romanic al limbii noastre, iar această recunoaștere trebuia să servească nu numai științei pure, ci și renașterii naționale a poporului român de pretutindeni.

După anul 1780, Șincai, în primul rând, a avut în vedere transformarea noii ortografii într-un instrument practic, funcțional, capabil să satisfacă nevoile școlilor naționale greco-catolice al căror director era. Aducerea ortografiei româno-latine la parametrii folosirii ei curente

a necesitat o drastică reducere a caracterului erudit fonetic istoric și etimologic al experimentului inițial, problema care trebuia rezolvată fiind realizarea obiectivului simplificării scrierii românești fără a renunța la esențialul și la finalitatea concepției fonetice și istorice, evocarea latinității limbii poporului român. [...]

O nouă concepție lingvistică, decantată în timp din activitatea filologică a întemeietorilor ortografiei româno-latine, este „purismul lingvistic” latinist.

S-a văzut că nici Micu și nici Șincai n-au avut drept scop „purificarea” limbii de împrumuturile lexicale alo-gene, atitudinea lor fiind în această privință mai mult decât moderată. Fidelitatea față de modelul limbii latine, așa cum a fost preconizată de cei doi autori, avea un caracter aplicat exclusiv scrierii, în sensul că nimic aproape din tradițiile bine împământenite ale scrierii româno-chirilice, româno-maghiare sau româno-germane n-a pătruns inițial în noua ortografie latino-romanică.

Purismul lingvistic latin a apărut ca o nouă ideologie în jurul anului 1800, indiferent de modelul alfabetic folosit drept suport grafic. Așa cum am mai arătat, printre primii „puriști” s-a numărat de exemplu P. Iorgovici, în (1794) și 1799, în ciuda faptului că acesta utiliza doar scrierea româno-chirilică. Evoluția în timp a acestui curent a cunoscut atât intensificări cât și reacții adverse, consecința sa cea mai importantă fiind conștientizarea posibilităților ca prin ortografia etimologică, cu alfabetul latin nealterat, să se introducă pe cale savantă, în uzul curent, rostiri arhaizante, mai apropiate de modelul originar al limbii latine.

Fidelitatea față de modelul ortografic latin, etapă premergătoare purismului lingvistic de aceeași orientare, a avut un prim moment de maximă manifestare și de puternică iradiere prin *Elementa...*, din 1780.

Concesiile simplificatoare ulterioare anului 1780, ale lui Micu și Șincai, s-au răsfrânt apoi și asupra „fidelității grafice latine”, ducând la apariția unor interferențe cu modele de inspirație greacă, germană, chirilică românească sau chiar exterioare perimetrului central și sud-est european.

Direcțiile conceptuale specifice primei jumătăți a secolului al XIX-lea, privind ortografia româno-latină, în Ardeal, au fost:

▪ *etimologismul*, cu două direcții principale:

– „purismul latin” aplicat la nivel ortografic, axat pe evocarea latinității limbii prin toate mijloacele posibile, inclusiv prin abuzul de ilustrare a cât mai multor evoluții etimologice ale lexicului moștenit, cu refuzul inovațiilor românești în privința accentelor și a semnelor diacritice, dar acceptând modificarea funcției unora dintre literele latine în cazul folosirii lor cu valoare diacritică contextuală (de exemplu: [Crișan-Körösi, 1805], [Budai-Deleanu, 1812–1818], [Bobb, 1822–1823], [Laurian, 1840], [Cipariu, 1841]);

– „fidelitatea” față de principiul „foneticii istorice” latiniste, cu respectarea valorilor inițiale ale tuturor literelor latine și a etimologiei latine, dar cu acceptarea progresivă a semnelor diacritice și a accentelor cu funcție diacritică, semnele și accentele diacritice pierzându-și semnificația inițială, latină sau romanică, dobândind însă o valoare fonetică stabilă și predictibilă (de exemplu: [Aaron, 1807], [Roja, 1809], [Csokotis, 1819], [Maior, 1819, 1825], [Maniu Montan, 1826] etc.);

▪ *fonetismul* incipient, inconsecvent, timid teoretic, de obicei cu soluții grafice șovăitoare, eclecticice, experimentale și de multe ori divergente față de modelul latino-romanice conceptualizat de cei doi întemeietori (de exemplu: Gh. Lazăr, M. Boiadji, Gh. Seulescul, V. Popp).

(*Din istoria scrierii românești*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 283–287)

2015

ALIN MIHAI GHERMAN

Publicarea, de către Petru Maior, în 1810–1811, la Buda, „la Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta”, în trei compacte volume, a lucrării sale *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului* a fost considerată în mod general de către specialiști ca acoperind un spațiu mai puțin interesant în activitatea lui decât lucrările sale de istorie și filologie (inclusiv cele polemice), și, în domeniul gândirii sale teologice, categoric, mai puțin semnificativ pentru creionarea profilului său cultural în comparație cu *Protopopadichia*. Scrise și publicate la cumpăna dintre cultura veche și cea modernă, lucrările omiletice ale celui care atunci se autodefinia „Petru Maior de Dicio Sân-Mărtin, paroh Sas-Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, precum și la înălțatul crăiescul locumtenențiale consilium al Ungariei crăiesc cărților revizor” au fost mai puțin interesante în mentalitatea generației pașoptiste (dar și a celor următoare), care au întâmpinat cu mai mare interes lucrările sale istorice, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, *Istoria besearicii românilor* sau lucrările filologice precum celebrul dialog dintre unchi și nepot.

Pornind de la însăși titulatura pe care și-o enumeră pe foaia de titlu a lucrării, autorul își asumă un statut special, menționând titlul său nobiliar „de Dicio Sân-Mărtin”, funcția sa bisericească „paroh Sas-Reghinului” și cea în structurile Bisericii Unite „protopop Gurghiului”, dar și pe cea în administrația laică, „precum și la înălțatul crăiescul locumtenențiale consilium al Ungariei crăiesc

cărților revizor”. Această atitudine dovedește, în mod evident, că el nu se consideră „un om de rând”, ci, dimpotrivă, își asumă, în conformitate cu ideologia Luminilor, și prin această tipăritură un rol modelator. Este o atitudine modernă, prin care autorul ni se înfățișează conștient de personalitatea sa și de rostul scrierii sale, aceasta fiind un ecou al depășirii mentalității feudale și al asumării unei perspective iluministe asupra rostului scrisului, dar și al actului cultural în general.

Predichele lui Petru Maior au fost compuse, evident, cu un acut sentiment al noutății pe care le aduceau ele pentru cititorii români, căci, opunându-le tradiției omiletice a literaturii vechi, anterioare lui (și îl înțelegea în mod implicit și pe Samuil Micu, ale cărui predici se bucuraseră de o deosebită audiență între contemporani, fiind retipărite apoi în mai multe rânduri), spune explicit în Cuvântul- înainte la volumul I: „Că acelea Căzării, care se află prin besearicile noastre, măcar că multe frumoase cuvinte cuprind în sânul său, totuși nu sunt așa întocmite, ca, sau preotul să poată culeage dintr-însele dease învățături, care să le zică de rost [oral, n.n.] înaintea poporului sau înse doveadele cu țăsătura lor să poată îndupleca cerbicea multor creștini de acum, întru carii nu numai s-au răcit dragostea, ci cu totul e înghețată, și inima lor ca stâlpul întru carele se prefăcu muiarea lui Lot, pentru neascultarea, se află învătoșată și împietrită. Altă plasă [categorie, n.n.] de învățături mai cu țapene dovediri răzimate lipsesc acuma spre a deștepta pre unii creștini ca aceștia din lîngoarea păcatului, spre a-i abate de la calea rătăcirii și a-i aduce cătră mîntuire”.

Maior este conștient de noutatea pe care o aduce textul său în omiletica românească, subliniind inclusiv importanța titlului *Prediche*, care răspundea, pe de o parte, programului său lingvistic, de renunțare la lexicul de origine ne-latină și de folosire a cuvintelor moștenite

din latină sau a unor împrumuturi din latină sau limbile romanice, pe de altă parte, sublinia noutatea formală a textului, pe care le opunea mai vechilor cazanii. [...]

Inclusiv formatul pe care îl adoptă tipăritura susține intențiile autorului de a face din textul său o carte accesibilă, destinată lecturii individuale: „Și în trei părți am împărțit cartea și în format mai mic de cum au fost până acum obiceiul am făcut a se tipări pentru ușurarea acelor preoți, carii vor voi a învăța dintr-însa și a se găti, ca să facă învățătură de rost [în mod oral, n.n.]; că, legându-o în trei bucăți, mai lesne se poate purta în mâni, și în casă, și afară în grădină sau ori în ce alt loc, unde de multe ori sânt strâmtorați pentru sunetul pruncilor a ieși când vreau să învețe”. [...]

Predichele lui Petru Maior adoptă o structură euristică modernă, propunând să fie o demonstrație a unor adevăruri care trebuie expuse cât se poate de clar și logic. De aceea, preluând o structură care devenise actuală prin implementarea metodelor didactice iluministe, ele cuprind câteva secțiuni bine definite din punct de vedere retoric. După o introducere care își propune să fixeze parametrii (teologici sau morali) ai discursului, urmează o prezentare a structurii sau scopului predicii, care se încheie întotdeauna cu formula „Luați aminte!”, care avertiza ascultătorii (sau cititorii) asupra urmării cu atenție a demonstrației. [...]

Privite din această perspectivă, *Predichele* lui Petru Maior ne apar ca având un plan bine stabilit inițial, răspunzând atât unor deziderate teologice, cât și unora morale, totul fiind subordonat ideii Epocii Luminilor. Ele sunt opera unui cărturar care apelează, conform tradiției omiletice occidentale, în repetate rânduri la aproximativ 1000 de trimiteri la textul biblic, dar și la literatura patristică, făcând trimiteri și citând din sfinții Antonie, Chiril al Alexandriei, Ciprian, Dionisie Areopagitul,

Dorotei, Grigorie Dialogul, Grigorie Teologul, Ignatie, Ioan Damaschinul, Ioan Gură-de-Aur (uneori îi spune Ioan cu Rostul de Aur), Ioan Scărarul (îi spune Ioan de la Scară), Vasile cel Mare.

În opoziție cu omiletica românească anterioară, care apela doar la autoritatea unora dintre ei (Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Ioan Damaschinul), Petru Maior citează de mai multe ori din scrierile reprezentanților patristicii latine occidentale (Sfinții Ambrozie și Augustin). El apelează însă și la trimiteri și citate din filosofi, precum Aristotel. [...]

La o analiză atentă, *Predichele* lui Petru Maior se dovedesc a fi o scriere de cel mai mare interes, ocupând un loc important în cadrul operei sale și, bineînțeles, între scrierile Școlii Ardelene. Ele se află la întrepătrunderea teologiei, a expresivității artistice și retorice și a ideologiei luminate, dovedindu-se o sursă încă puțin cercetată a istoriei noastre culturale și literare.

(„Predichele” lui Petru Maior, o perspectivă istorico-culturală asupra unui text mai puțin cercetat, în Laura Stanciu (ed.), Petru Maior și prietenii. Lucrările Simpozionului Național desfășurat la Reghin în perioada 28 februarie–1 martie 2014, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 109–120)

2015

IOAN-AUREL POP

Școala Ardeleană – un curent cultural iluminist de mare anvergură – s-a afirmat în a doua parte a secolului al XVIII-lea până spre 1821, când se vedeau urmările benefice ale depășirii „crizei conștiinței europene”, ale redimensionării continentului prin „trecerea de la mica la

marea Europă”. Imaginea completă a unei epoci este foarte greu de surprins în puține cuvinte, iar secolul al XVIII-lea a fost mult mai complex decât cele anterioare. Europa Occidentală – devenită modelul principal de cultură și civilizație după secolul al XV-lea (cucerirea completă a Bizanțului de către otomani) – trecuse prin experiența Renașterii, Reformei și Contrareformei (și a Reformei Catolice), a erudiției individuale (în secolul al XVI-lea), a erudiției colective (în secolul al XVII-lea) și se afirma, începând din preajma anilor 1700, drept o lume a barocului și apoi a luminilor. Toate aceste orientări și curente au avut ecouri, mai vizibile ori mai timide, și în țările și provinciile care aveau să formeze ulterior România.

Modelele apusene devin, pe măsura trecerii timpului, tot mai pregnante, deși se afirmă în interferență cu vechile influențe bizantino-slave, cu ortodoxia și slavonismul, care-și pusese rămprenta puternică asupra evoluției spirituale a românilor. Modernizarea societății românești din secolul al XVIII-lea a avut loc tocmai prin influxurile occidentale, venite pe diverse filiere, acestea conducând spre formarea și afirmarea națiunii, tot în acord cu modelul occidental. Evoluția națională a românilor s-a produs în strânsă legătură cu soarta vecinilor, iar în Transilvania și Banat, cu viața grupurilor privilegiate (națiunilor) de-acolo – maghiari, sași, secui, sârbi, șvabi. Și „națiunile” din Transilvania propriu-zisă au privit cu insistență tot spre modelul apusean, stimulate de vechea lor tradiție medievală catolică și de îmbrățișarea confesiunilor protestante, dar în condiții diferite față de români. În primul rând, ele veneau din postura de grupuri și „religii” recunoscute prin privilegii („națiuni” oficiale), pe care austriecii nu au făcut decât să le confirme, să le accepte cum erau. Aceasta înseamnă că ele, prin acest statut național și confesional preferențial, se aflau la

putere, în vreme ce românii erau în postura de supuși. În al doilea rând, accesul la putere se dovedea complet disproportionat, mai ales în acest secol al proporțiilor, din moment ce românii, adică două treimi din populația totală, erau conduși de minoritatea privilegiată. Coeziunea națională modernă începe să se facă vădită în cazul tuturor grupurilor etnice ale Transilvaniei, cu accente individualiste și exclusiviste destul de puternice.

Încă de pe la 1600, vechea națiune medievală începuse să capete caracteristici moderne, grație importanței câștigate de limbă, origine, confesiune, tradiții în conștiința colectivă, datorită urmărilor unirii Țărilor Române, înfăptuite de Mihai Viteazul și în acord cu noile orizonturi europene. Secolul al XVII-lea a dus la acumulări multiple pe tărâm național și i-a determinat și pe români să-și pună convingerea unității, vechimii și romanității lor în serviciul luptei pentru emancipare națională. Națiunea modernă intră în scenă prin acțiune, prin mari mișcări, care vor contopi până la urmă (la 1848–1849) intelectualitatea și poporul, conducând la geneza statului național unitar.

Formele luptei naționale erau variate, dar pot fi grupate în politice, religioase, sociale și culturale. În plan confesional, se înscriu unirea cu Biserica Romei și mișcarea petiționară condusă de episcopul greco-catolic Inocențiu Micu-Klein (cea din urmă are și vădite conotații politice); în plan politic cert, se află mișcarea petiționară din Transilvania, condusă de reprezentanții Școlii Ardelene și numită uneori „mișcarea Supplexului”; planul social este ilustrat de către răscoala lui Horea (și aceasta, presărată de semnificații politico-naționale; planul cultural se identifică prin iluminismul militant, reprezentat mai ales de activitatea erudită și literară a cărturarilor Școlii Ardelene. Firește, această diviziune a fațetelor luptei de emancipare națională a românilor

transilvăneni are un pronunțat caracter didactic, fiindcă planurile enumerate interferă, se topesc unele în altele, se transformă, modelate de marele ideal al libertății de grup, predominant atunci în Europa Centrală și Sud-Estică.

În rândurile de față, ne vom referi aici numai la planul confesional și la cel cultural, strâns legate între ele. Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei a fost, firește, în esența sa, un act religios și ecleziastic, dar cu variate conotații politice și naționale, în funcție de punctele de vedere ale factorilor implicați. Ideea de unire a românilor transilvăneni cu Biserica Romei a fost, din perspectiva Casei de Habsburg, una politică, iar răspunsul unora dintre conducătorii românilor a fost unul național, de forma: ne unim dacă ne dați drepturi naționale. De aceea, programul de emancipare națională a românilor a fost formulat de un om al bisericii, anume de Inocențiu Micu-Klein, numit (de împărat) episcop greco-catolic în 1729 și înscăunat în 1732. El a elaborat o scrie de memorii (numite *supplex libellus*) către puterea politică austriacă și către foruri locale, în care a arătat că a sosit scadența, în sensul că românii s-au unit cu Roma, dar drepturile promise nu au fost acordate; și revine, pretinzând imperativ aceste drepturi: ridicarea românilor din starea de supuși și considerarea lor între națiuni, la egalitate cu acestea; dreptul poporului român de a ocupa și funcții publice, inclusiv în guvern și dietă (în dietă era un singur român, episcopul), de a învăța carte și meserii în proporție cu numărul său; ușurarea situației țărănimii și ameliorarea generală a tuturor categoriilor sociale ale poporului său oprimat. Argumentele episcopului pentru acordarea drepturilor națiunii sale erau moderne și logice: românii erau cei mai numeroși locuitori ai țării, ei purtau majoritatea sarcinilor publice, dar de foloase beneficiau alții; românii erau și cei mai vechi locuitori ai țării, fiind urmașii romanilor, colonizați acolo de împăratul Traian.

Pentru Inocențiu Micu, condițiile de viață ale națiunii române și moștenirea sa istorică devin arme de luptă politică, iar revendicările sale ajung să fie un adevărat program politic al emancipării naționale a tuturor românilor din Transilvania. Concluzia era: *nihil de nobis sine nobis*, adică să nu hotărască nimic legat de români fără participarea reprezentanților românilor. Aceasta este o altă idee politică modernă, adevărat prolog al teoriilor lui Jean-Jacques Rousseau.

Îndârjit de opoziția și disprețul stărilor și convins de dreptatea sa, episcopul se transformă în lider politic: el convoacă un sinod la Blaj, unde cheamă pe reprezentanții cei mai de seamă ai românilor, deopotrivă clerici și laici, greco-catolici și ortodocși, spre a se pronunța în marile probleme ale națiunii. Era, de fapt, o adunare sau reprezentanță națională. Suverana Maria Terezia, iritată de mult timp de acțiunile vajnicului episcop, l-a chemat pe acesta la Viena (1744), l-a supus ilegal unei anchete și l-a amenințat; ca urmare, acesta pleacă pe ascuns la Roma, pentru a se pune sub protecția papei. Inocențiu Micu-Klein a trăit în exil până în 1768, cu interdicția de a reveni în mijlocul poporului său, dar cu gândul mereu la acesta. [...]

Refuzul stărilor (națiunilor recunoscute) și al Curții vieneze, influențate de stări, de a acorda integral românilor transilvăneni drepturile promise în scris în 1699–1701, desconsiderarea luptei lui Inocențiu Micu și exilarea sa au creat tulburare între români și au încurajat acele tendințe firești de revenire la ortodoxie. Între 1744 și 1763, s-au derulat astfel de mișcări, unele violente, în urma cărora, o parte dintre românii din Transilvania au rămas sau au revenit la ortodoxie (act pentru care Curtea vieneză a acceptat refacerea ierarhiei ortodoxe). Astfel, din 1761, românii aveau oficial două biserici, una ortodoxă și alta greco-catolică, ambele de rit bizantin.

Prin unirea cu Biserica Romei și perspectiva (iluzorie) de extindere și asupra românilor ortodocși a „privilegiilor ilire” (acordate sârbilor), s-au creat formal două categorii privilegiate și în societatea românească, cu acces mai mare la cultură și chiar la viața publică. Libertățile au fost însă pentru români doar parțiale și limitate, prin neaplicarea celei de-a doua Diplome Leopoldine a unirii (care ar fi trebuit să extindă egalitatea și asupra mirenilor) și prin refuzul extinderii „privilegiilor ilire” (care funcționau în Banat) și asupra Transilvaniei. Toate acestea au stârnit reacții, inclusiv în domeniul cultural.

Totuși, integrarea Transilvaniei și Banatului între țările conduse de Casa de Habsburg a creat condiții favorabile afirmării națiunii române. Pentru prima oară în istorie, românii transilvani au simțit un interes real și concret din partea autorităților pentru soarta lor. Reformele tereziene și jozefine, vizitele împăratului printre români, rostirea de către suveran a unor cuvinte în românește și compasiunea exprimată de acesta față de supușii săi „valahi”, emiterea de acte administrative oficiale în limba română, crearea regimentelor de graniță, loviturile date privilegiilor medievale deținute de stări sau desființarea iobăgiei au creat printre români impresia că beneficiază de oarecare ocrotire, că nu mai sunt ai nimănui. S-a născut astfel în opinia publică românească un sentiment tonic de încredere în suveran, sentiment numit de istorici „mitul bunului împărat” sau „iluzia monarhică”, care – înainte de a fi perceput ca mit ori iluzie – a condus la îmbunătățirea sortii românilor.

Unii învățați ai secolului al XVIII-lea credeau sincer – și nici nu se înșelau prea tare – că viața poporului se poate îmbunătăți prin cultură și învățătură. Această încredere în știința de carte și în lumina învățaturii a dat până la urmă numele iluminismului și a devenit o caracteristică a sa. Cea mai de seamă mișcare iluministă românească a fost

Școala Ardeleană, adică o grupare de intelectuali care au transformat cultura și mai ales câteva domenii ale sale (istoria, filologia, literatura, dreptul etc.) în arme de luptă politică puse în slujba emancipării naționale. În secolul al XVIII-lea, se făcea mare caz de argumentul istoric în disputele politice: cei mai vechi și mai nobili locuitori ai unei țări se cuvenea să dețină și puterea în acea țară, să se bucure de toate drepturile. În această situație, românii se considerau complet nedreptățiți, deoarece, ca urmași ai romanilor, ei erau într-adevăr cei mai vechi și nobili locuitori din Ardeal, dar nu se bucurau de drepturi. Pentru a scoate la lumină cu mijloacele științei originea românilor era nevoie de oameni învățați, cu studii înalte. Un asemenea savant fusese Dimitrie Cantemir, dar vocea sa fusese singulară și el nu crease o școală. Soluția a venit din sânul românilor uniți cu Roma, care, deși nu au primit toate drepturile promise, au avut posibilitatea să intre în legături culturale, pe anumite canale, cu Europa. Întâi, prin strădania marelui luptător care a fost episcopul greco-catolic Inocențiu Micu și a unora dintre contemporanii săi, s-au creat, la 1754, școlile înalte ale Blajului, adevărată pepinieră de teologi, profesori și savanți. Cei mai buni elevi de aici plecau apoi cu burse la școlile din Viena, Roma sau Târnava și, după rezultate strălucite, reveneau acasă ca preoți, ajungând apoi protopopi, ierarhi, profesori, funcționari etc. Din rândul lor s-a desprins, spre finalul secolului al XVIII-lea, un grup de teologi, savanți și scriitori, între care cei mai importanți au fost Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu. Ei au scris erudite lucrări de istorie, filologie și teologie, prin care au dovedit originea romană a românilor, continuitatea lor de locuire în spațiul vechii Dacii, unitatea tuturor românilor, indiferent de țările și provinciile în care trăiau, latinitatea limbii române, exprimând și nevoia imperioasă a cultivării limbii

naționale. Ei au încurajat publicarea de lucrări de luminare a poporului, de combatere a ignoranței, de stârpire a unor superstiții. Până la urmă, prin uriașa lor activitate, ei au demonstrat cu argumente științifice originea veche romană a românilor, adică proveniența românilor din cel mai nobil și mai civilizat popor din lume. Ei au lăsat intenționat la o parte (nu din ignoranță) componenta dacică a formării poporului român, deoarece dacii erau „barbari” și deci mai puțin „nobili”. De aici se vede și scopul național și politic al efortului lor, care era făcut în plan cultural. [...]

Dar unirea cu Biserica Romei a creat cele mai importante premise și condiții favorizante ale acestei mișcări culturale numite Școala Ardeleană. Treptat, unirea – act teologic și bisericesc – a fost interpretată și ca o reîntoarcere în sânul Romei mame, care le dăduse pentru vecie românilor numele, originea și limba, adică identitatea. Întoarcerea către Roma a fost și o cale de revenire a românilor în lumea occidentală, adică spre modernizarea de care avea atâta nevoie societatea românească. Această cale, străbătută cu suișuri și coborâșuri din secolul al XVIII-lea încoace, s-a dovedit până astăzi, cu toate dezamăgirile ei, obiectivul fundamental al societății românești.

(Școala Ardeleană și națiunea română din Transilvania în secolul Luminilor, în „România literară”, XLVII, nr. 51–52, 4 decembrie 2015, p. 25–26)

2016

GH. CHIVU

Numărul mare de neologisme latinești și romanice, respectiv tipul calcurilor utilizate, ilustrative toate pentru

o anumită concepție asupra înnoirii lexicului limbii noastre literare, promovată în Transilvania sfârșitului de secol XVIII, precum și unele fapte de limbă tipic bănățene (fonetisme specifice, între care *neavă* „nea”, *prau* „praf”, *vine* „vie”, forme gramaticale, precum infinitivul *scrià*, condiționalul cu *reaș*, *reai*, *reau*, sau cuvinte de tipul *ma* „însă”, *zăuita* „a uita de tot”) consemnate în *Cei doi excessuri a amerii* au îndreptat atenția filologilor, în încercarea de a afla cine a fost traducătorul „istoriolei”, asupra lui Paul Iorgovici. Și, fără să fie identică, în aplicare, cu principiile teoretizate și cu formele ilustrative cuprinse în *Observațiile de limba rumânească*, apărute în 1799, atitudinea față de împrumutul neologic ilustrată în textul beletristic publicat în *Calendarul* vienez din 1794 a îndreptățit atribuirea traducerii învățatului bănățean.

Susținea această paternitate și contactul îndelungat al lui Paul Iorgovici cu spațiul francez, știut fiind că el a stat trei ani (între 1787 și 1790) la Paris. Care va fi fost însă sursa ce a dat naștere surprinzătoarei scrieri intitulată *Cei doi excessuri a amerii*, sursă a cărei descoperire a fost, poate, întârziată și de afirmația expresă, „tradusă de pre alte limbi”, inclusă chiar în titlul textului?

După ce am căutat izvorul în almanahurile literare citite la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Banat și în Transilvania, cercetări recente ne-au condus spre cartea intitulată *Les vicissitude de la fortune*, tipărită în 1769, concomitent la Amsterdam și la Paris, sub semnătura lui Jacques Philibert Rousselot de Surgy, autor minor, cunoscut, între altele, pentru colaborarea, alături de abatele Prévost, la impunătoarea *Histoire générale des voyages* (tom. I–XVIII, Paris, 1746–1789).

În cartea imprimată în 1769 apare, după alte cinci povestiri „morale” având subiecte privitoare la soartă și

la capriciile destinului, la finele volumului al doilea, textul intitulat *Les deux excès de l'amour*. O confruntare oricât de sumară a acestui text franțuzesc cu *Cei doi excessuri a amerii* arată că nu doar titlul povestirii este păstrat aproape nemodificat în versiunea românească imprimată în *Calendarul* apărut la Viena în anul 1794, ci și forma de ansamblu a povestirii. Ne aflăm în fața unei reproduceri extrem de fidele a textului lui Rousselot de Surgy, traducătorul preluând, cu adaptări minime, numeroase lexeme și calchiind frecvent structuri sintactice specifice sursei. [...]

Confruntând textul datorat lui Rousselot de Surgy cu versiunea românească imprimată în 1794, constatăm, prin corespondența lexicală stabilită, că multe dintre neologismele atestate în *Cei doi excessuri a amerii* au, într-adevăr, un cert corespondent franțuzesc: *acces* (38), *appela* „a cere” (32), *băle* „frumoasă” (34), *congres* (26), *consentiment* (30), *decizionă* „decizie, hotărâre” (32), *exces* (27), *flamnă* „flacăară” (29), *infidel* (37), *încvietă* (30), *înflamma* „înflăcără” (27), *legitim* (32), *movemânt* (38), *parlement* (37), *parti* „a pleca” (36), *pasè* „a se întâmpla” (26), *pasionă* (28), *permissionă* „permisiune” (32), *persvaze* „convinsă” (27), *plăra* „a (de)plânge” (34), *posesor* (26), *relighioze* „călugărițe” (35), *succes* (37), *vilă* „josnică” (36) ș.a.

Se dovedesc adevărate și supozițiile formulate anterior în legătură cu adaptarea de tip analogic a unor cuvinte preluate din limba franceză la sistemul derivativ românesc, substantive neologice, dar și câteva adjective terminate în *-eață*, în *-elnic*, în *-ciune* sau în *-tor*, corespunzând unor tipuri de derivate franțuzești: *afligheață* „întristătoare” (35), *capeață* „capabilă” (29), *metăreață* „metresă” (36), *nenocșeață* „inocență” (32), *tândreață* (38); *adorelnic* (27), *amelnică* „iubitoare” (29), *culpălnic* „vinovat” (30); *atânciune* (30), *communicăciune*

(35), *condemnăciune* (33), *condiciune* (31), *imagineciune* „închipuire, imaginație” (27), *selecciune* (35); *conceretori* „învingător” (30).

Rămân valabile și considerațiile privind o serie de calcuri, pentru care etimonul franțuzesc era mai mult decât previzibil: *bine-amată* „iubită” (28), *camară de culcat* (36), *clar-vedeață* „clarvăzătoare” (29), *concheia* „a conchide” (30), *desbrăcământ* „haină femeiască de casă” (36), *ieșire din măsură* „exces” (26), *întreagă-ținare* (34), *întrevorbire* (29), *progriji* „a procura” (35) etc.

Pe baza acestei confruntări poate fi argumentată acum suplimentar și afirmația privind încercarea traducătorului român de a evita împrumutul neologic prin crearea unor derivate bazate pe cuvinte moștenite de limba română din latină: *anitate* „vârstă” (26; cf. fr. *âge*), *întristeată* „întristare” (28; cf. fr. *tristesse*), *mijlocă* „mediocră” (28; cf. fr. *mediocre*), *mijlocritate* „mediocritate” (34; cf. fr. *médiocrité*), *nainteaj* „avantaj” (27; cf. fr. *avantage*), *ușoreață* „ușurătate” (34; cf. fr. *légereté*), *zilej* „sejur” (27, 28; cf. fr. *séjour*). (Doar presupunerea că adjectivul *vânturos*, din sintagma *anitatea cea vânturoasă* 26, ar fi corespondentul românesc pentru (*âge*) *aventureux*, creat din *vânt*, potrivit aceluiași principiu al obținerii unui derivat dintr-un „cuvânt de rădăcină” ca înlocuitor al neologismului, se dovedește a nu fi fost corectă, în textul sursă existând, în pasajul corespunzător, *âge orangeux*.)

Fapt deloc lipsit de importanță pentru maniera de traducere adoptată, în câteva contexte, împrumutului franțuzesc îi sunt preferate neologisme italienești sau latinești, cunoscute, deci, traducătorului, chiar dacă înregistrările românești din epocă lipsesc sau sunt foarte rare. Cităm câteva dintre acestea: *ama* (28; cf. fr. *aimer*), *animă* (28; cf. fr. *âme*), *carneață* „fermecătoare” (27; cf. fr. *charmante*), *crimină* „faptă criminală” (37; cf. fr.

crime), *feste* (27; cf. fr. *fête*), *gealozie* (36; cf. fr. *jalousie*), *giure* „studii de drept; lege” (38; cf. fr. *droit*), *lege* „a citi” (30; cf. fr. *lire*), *novelă* „veste, noutate” (35; cf. fr. *nouvelle*), *nunție* „căsătorie” (29; cf. fr. *noce*), *obget* (37; cf. fr. *objet*), *spuns* (38; cf. fr. *époux*), *toca* „a atinge; a mișca” (30; cf. fr. *toucher*), *vițiu* (37; cf. fr. *vice*).

Care va fi fost scopul urmărit de traducătorul român prin versiunea dată „istoriolei” intitulată *Cei doi excessuri a amerii*, versiune având, cum am încercat să arătăm, o formă lingvistică puțin obișnuită în scrisul epocii și un subiect apropiat de intrigile romantice, nici el frecvent în textele citite în Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea?

A făcut alcătuitorul *Calendarului* vienez din 1794 „un experiment literar și lingvistic”, cum opinam în urmă cu mai mulți ani, propunând cititorilor ardeleni, obișnuiți cu scrieri de tip clasic, o narațiune de tip romantic într-o haină lingvistică ce ilustra, în formă incipientă, o nouă manieră de îmbogățire a lexicului literar românesc, prin acceptarea neologismelor doar atunci când româna nu păstrase „cuvintele de rădăcină”?

Date fiind constatările anterior formulate, înclinăm să dăm din nou un răspuns afirmativ la această întrebare. Iar acest răspuns pledează o dată în plus pentru paternitatea lui Paul Iorgovici asupra traducerii textului tipărit de Jacques Philibert Rousselot de Surgy în 1769, în volumul intitulat *Les vicissitude de la fortune*.

Diferențele constatate între soluțiile ilustrate, în 1794, de povestirea intitulată *Cei doi excessuri a amerii* și acelea teoretizate ulterior, în 1799, în paginile *Observațiilor de limba rumânească*, primul tratat românesc de lexicologie, trebuie considerate ajustări, respectiv rafinări ale primei concepții coerente privind modernizarea lexicului limbii noastre de cultură, concepție bazată pe utilizarea, conco-

mitent cu împrumutul latinesc și romanic, a derivatelor interne, bazate pe cuvinte moștenite din latină.

(„*Cei doi excessuri a amerii*”, traducere din Jacques Philibert Rousselot de Surgy, în *Pagini alese. Omagiu lui Alexandru Mareș*, București, Univers Enciclopedic, 2016, p. 76–80)

2016

ANA-MARIA ROMAN-NEGOI

Cel mai tenace în inițiativa de editare a operelor Școlii Ardelene a fost Alexandru Gavra, profesor și director al Preparandiei arădene, care, după 1830 colecționa manuscrise cu subiecte diverse, în vederea tipăririi lor după un plan amplu, cu valoare de program cultural. Între aceste manuscrise, cele cu caracter istoric au ocupat un loc dominant. În calitate de fost elev al seminarului teologic de la Blaj, Alexandru Gavra, conform propriilor mărturisiri, îl cunoscuse pe Șincai iar apoi, în timpul studiilor de la Oradea, a avut ocazia contactului cu copia manuscrisă a *Hronicii* lui Șincai. În anul 1833, împreună cu alți intelectuali români, a încercat la Arad să întemeieze o societate pe acțiuni, o ortăcie, cunoscută sub numele de Cabinetul muzelor române, în vederea realizării programului editorial amintit, popularizat în Banat, Transilvania, Țara Românească și Moldova. Acest proiect era supus atenției forurilor imperiale în anul 1833, care îl tergiversează până în anul 1842 când este respins. Publicația proiectată a acestei societăți, „Ateneul românesc”, numărul 1 din anul 1834 păstrat în manuscris, consacra un spațiu important istoriei, înscriind difuzarea lucrărilor de istorie națională ca obiectiv prioritar, cu o rubrică aparte –

trecutul Transilvaniei. Dintre reprezentanții Școlii Ardelene, locul principal îl ocupa Samuil Micu.

Alexandru Gavra primește manuscrisele lui Șincai și Micu în anul 1833 de la episcopul Samuil Vulcan pentru a cunoaște lumina tiparului. Anul 1833 marchează pentru Gavra debutul unui efort subordonat obiectivului de editare a Hronicii lui Șincai. Personal, din martie până în iunie 1833 va trimite peste 150 de scrisori la intelectuali din Transilvania, Bucovina, Moldova, Țara Românească și Ungaria, propunându-le să-i trimită câte 30 de florini, în schimbul cărora vor primi cartea la prețul aproape jumătate. Nedescurajat de acest prim eșec, Alexandru Gavra va rămâne credincios obiectivului său, iar în anul 1842 revine cu ideea editării Hronicii lui Șincai, prin sistemul de prenumeranți (înscriși cu plata înainte, obișnuit la autorii și editorii timpului). În posesia sa s-au aflat două copii ale Hronicii, cea pusă la dispoziție de Samuil Vulcan (A) și unul din exemplarele copiate de Mărcuțiu (B2), iar planul de tipărire avea în vedere fascicule de câte 10 coli numite de el „sarcini”.

Prima înștiințare în legătură cu intențiile sale de editare a Hronicii apărea în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, numărul 14 din anul 1842, cu titlul *Vestea cea mare și mult dorită*, sau *știrfacerea*, cum a rămas cunoscută. Presa vremii, în special publicațiile „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (anii 1842, 1843, 1844) și „Gazeta de Transilvania” (anii 1844, 1845, 1846) au înregistrat periplusul demersurilor lui Alexandru Gavra în tot ceea ce a însemnat procesul editorial al Hronicii: intenții, justificări de amânare, dispute generate de chestiunile financiare sau de poziția editorului cu privire la preambulul lucrării. S-a făcut apel la membrii clerului, ai corpului didactic, negustori înstăriți, la gazete, într-o listă a celor solicitați să câștige subscriitori fiind întâlnite nume ca August Treboniu Laurian, Emanuil Gojdu,

George Bariț, Timotei Cipariu, Alexandru Șterca Șuluțiu, Teodor Baldi, Damaschin Bojincă. Referindu-se la lucrarea lui Șincai, Alexandru Gavra afirma: „[...] ea-i ca arhiva și ca comoara tuturor românilor din toate țările și provinciile Europei fiindcă aici toate cele ce lovesc în interesul românilor să aduc înaintea și să ating tot felul de întâmplări și lucrări literale, politicești, bisericești și militarești”. Vestea tipăririi a pus în mișcare în Ardeal și Țara Românească un întreg sistem, evidențiind un tip de efort din care transpare solidaritatea forțelor spirituale, care au dus la diluarea granițelor politice în domeniul vieții culturale.

Preocupările lui Gavra nu erau însă singulare, concomitent cu eforturile sale la Iași și București, Gherman Vida și Constantin Diaconovici Loga încercau de asemenea să concretizeze tipărirea operei lui Șincai. Încă din 8 decembrie 1824 Loga împrumutase de la Mărcuțiu volumul 1 din a doua copie a *Hronicii* (B2), dar abia în anul 1842 Gavra recepționa vestea că la București este valorificat textul lui Șincai și se grăbește să denunțe acest gest în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.

Perioada 1842–1843 a reprezentat totodată timpul unei active corespondențe cu cei interesați în editarea operei reprezentative a lui Gheorghe Șincai. În Țara Românească, pitarul Hristache Ioanid și-a luat angajamentul să fie singurul colector în sistemul de prenumeranți folosit de Gavra: „obștesc colectant aici pentru *Cronica* lui Șincai”. Alexandru Gavra a obținut sprijinul lui Barbu Știrbei care, în calitate de ministru de interne, a dat dispoziție către cele 18 prefecturi de județe la 15 noiembrie 1843 și către prefectura de poliție a orașului București, la 22 decembrie 1843, să întocmească liste cu toți cei care de bună voie se vor înscrie ca abonați pentru *Istoria neamului românesc*, ce se va publica în serii de 10 coli, de patru ori pe an, costând întreaga

tipăritură pe an 6 sfași. Prin acest sistem s-au strâns 1500 de doritori de a avea *Hronica* lui Șincai.

În ansamblul său, intervalul 1842–1844 este un timp al tergiversărilor, al încercărilor de construire a unor rețele eficiente care să gestioneze această problemă, dar și al polemicilor, așa cum rezultă din presa vremii, data inițială pentru începerea tipăririi 11 iulie 1842 nefiind respectată. Întârzierea este explicată prin probleme de ordin tehnic: alegerea hârtiei, formatului potrivit, a literelor, calcularea aproximativă a sumei exemplarelor și stabilirea unui număr satisfăcător de „sarcini” pentru fiecare din cei patru ani rezervați imprimării. Concomitent cu tipărirea *Hronicii*, Gavra avea în intenție redactarea unui preambul hronico-istoricesc, cu rol de inițiere autorizată în tainele lucrării lui Șincai. Conceput și terminat încă din anul 1842, preludiul va apărea împreună cu „sarcinile” 1 și 2 din *Hronică* în anul 1844, după încercarea eșuată de publicare la Brașov, ca adaos la „Foaie pentru minte, inimă și literatură”. În fapt este vorba de o dramă mitho-literară, cu un titlu întins pe trei pagini (Monumentul Șincai-clainian...), care a declanșat un val de proteste în presa vremii, pe fondul afirmațiilor lui Gavra de a nu primi prenumerație la Șincai-Clain fără drama sa.

În decembrie 1843, oficiul cenzurii din Buda anunța prin Teodor Aaron că prima „sarcină”, „[...] cuprinzătoare o parte din dramă, iar alta din *Hronică* va ieși curând”. Aaron vorbea în calitate de cenzor al cărților românești pentru care „[...] viitorul din trecut, iar trecutul numai din istorie îl putem cunoaște. De putem avea ceva nădejde în viitoriu să deschidem istoria”. Astfel, în mai 1844, primele coli erau tipărite la Tipografia Universității din Buda și expediate în ținuturile românești, cu excepția Moldovei, unde cu un an în urmă fusese tipărită ediția

Vida, și Bucovinei, spațiu cu ecou mult mai slab pentru această lucrare.

În intervalul 1844–1848 s-au publicat din *Hronica* lui Șincai 45 ½ coale, iar din drama preambul, 15, astfel: Sarcina 1, mai 1844, Sarcina 2, înainte de 16 septembrie 1844, Sarcina 3, noiembrie 1845, Sarcina 4, în septembrie 1846, Sarcina 5, în august 1847, Sarcina 6, în octombrie 1847, și Sarcina 7, după 30 iunie 1848, anul în care și încetează editarea lucrării lui Șincai după acest sistem. Dintre cauzele invocate de însuși editorul amintim achitarea neregulată de către prenumerați, incorectitudinea unor colectanți din Țara Românească, Moldova și Bucovina, factorul financiar impunându-se alături de revoluția maghiară, „[...] care a dat lovitura cea mai de pre urmă lucrului acestuia”. [...]

Pe aceleași coordonate, ale apelului la memorie, a doua jumătate a secolului al XIX-lea a determinat generalizarea eforturilor de editare a cronicilor românești, cărora li se asociază numele lui Nicolae Bălcescu în Muntenia și Mihail Kogălniceanu în Moldova 81. Lucrările de istorie care promovau solidaritatea românilor din cele trei provincii, operele corifeilor Școlii Ardelene au intrat în sfera de atenție a cercurilor guvernamentale. Mijlocul secolului al XIX-lea realizează, așadar, transferul dinspre eforturile particulare de editare a lucrărilor de istorie reprezentative către cele oficiale, instituționalizate. Lucrările de acest gen devin priorități culturale, care alimentează la nivel ideologic programele și discursurile politice postpașoptiste.

În Moldova, la recomandarea lui Mihail Kogălniceanu, domnitorul Grigore Alexandru Ghica a cumpărat, în anul 1852, manuscrisul complet al *Hronicii* lui Gheorghe Șincai, aflat în posesia lui Gherman Vida (B1), „[...] fiind însă un asemenea odor național nici nu se cuvenea a rămâne mai îndelungat într-o proprietate privată”. În

paralel cu această achiziție se inițiază, la 12 ianuarie 1853, o corespondență între Departamentul Culturii și al Instrucțiunii Publice al Principatului Moldovei și Episcopia Unită de Oradea, reprezentată prin episcopul Vasile Erdélyi, centrată pe problema împrumutului manuscriselor, aparținând lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai în vederea tipăririi lor pe cheltuiala statului. Este vorba de *Hronica* lui Șincai, în 3 tomuri (A), *Istoria bisericească*, 1 tom, *Istoria românilor* în 4 tomuri și *Conciliul de la Florența*, 1 tom, ultimele 3 lucrări aparținând lui Samuil Micu. Corespondența între cele două instituții lasă să transpară contextul politic al vremii, marcat în Transilvania de absolutismul postpașoptist. Astfel, episcopul Vasile Erdélyi, „[...] socotind însă regimul aspru al absolutismului austriac, care vedea acte dușmănoase chiar și în cele mai nevinovate mișcări literare și supraveghea cu mare bănuială mai ales relațiunile românilor ardeleni cu frații lor din Principate”, nu și-a asumat trimiterea acestor manuscrise fără permisiunea autorităților habsburgice, care, prin ministrul de interne Alexander Bach, solicita la 10 iulie 1853 Episcopiei din Oradea trimiterea manuscriselor amintite, în vederea examinării conținutului lor. La Viena au fost trimise 13 volume, care vor rămâne aici până în anul 1858, când s-au restituit Episcopiei din Oradea.

Traseul ediției de la Iași a *Hronicii* lui Șincai are ca punct de plecare anul 1852, când, prin ofisul domnesc din 4 iunie, este numită comisia responsabilă de editarea lucrării, formată din: logofătul Nicolae Șuțu, vornicul Alecu Donici, aga Anastasie Panu, colonelul Mihail Kogălniceanu, cărora li se va adăuga ulterior August Treboniu Laurian. Recomandările domnitorului față de tratarea textului lucrării sunt clar menționate: păstrarea nealterată a textului și tipărirea în cel mai înmulțit număr cu putință, „[...] spre a se putea răspândi în mâinile

tuturor și mai ales ale junimei, pentru care istoria țării este cea mai neapărată”.

Alăturarea lui August Treboniu Laurian a fost decisivă pentru acest proces de editare pe care l-a controlat, ocupându-se personal de corecturile lucrării. Experiența sa „Magazin istoric pentru Dacia” a fost cea care l-a recomandat pentru implicarea sa în acest efort și desigur intervențiile lui Mihail Kogălniceanu pe lângă domnitorul Moldovei. Atât Mihail Kogălniceanu, cât și August Treboniu Laurian erau buni cunoscători ai operei lui Șincai, ceruseră publicarea ei, Kogălniceanu încă din 1840, iar Treboniu Laurian, după cum rezultă dintr-o scrisoare de la Viena din 16 mai 1852, urmărise îndeaproape soarta istoricului român. [...]

Răspândirea lucrării în toate provinciile românești, frecvența citare sau aprecierile la adresa ei constituie indicii importante pentru poziția și importanța operei lui Șincai în segmentul scrierilor de specialitate din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

(Gheorghe Șincai și edițiile „Hronicii românilor”, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»”, Târgu Mureș, XIX, 2016, p. 97–100; 102–104)

2017

CONSTANTIN STROE

Viziunea lui Samuil Micu asupra moralei se înscrie clar pe linia consecinționismului, întrucât el apreciază valoarea faptelor morale prin prisma consecințelor lor. Ca urmare, criteriul discernerii între bine și rău își află sorgintea și decurge din „...ce urmează din lucrările cele bune și din cele rele...”. „Au nu pre acela carele își pune

înaintea ochilor ce va urma din faptele lui și cu mintea privește fericirea sau nefericirea care va fi dintru acelea?” De aici și recomandarea lui expresă: „Apoi de câte ori vrei să spui cuiva vreo istorie și vreo pildă și să lauzi sau să defaimi faptele aceluia, a cui pildă spui, să iei bine seama ca să arăți ce vine din faptele cele bune și din cele rele și ori cu ce lucrare ce fericire și ce pedeapsă este unită și trebuie să arăți și aceasta, cum că pentru aceste și aceste lucrări acela se zice bun sau rău”. Consecinționismul eticii sale îi asigură acesteia și caracterul laic, având în vedere că responsabil de urmările faptelor sale morale este omul care acționează, și nu altcineva dintr-o lume care-i transcende.

Și în plan teoretic-categorial ca și în cel practic-aplicativ educațional, Binele este asociat de Micu cu Fericirea, lucru firesc dacă ținem seama de faptul că, în opinia lui, obținerea fericirii este scopul suprem în viață. Explicația acestei asocieri este relativ simplă: binele se cuprinde în dorința omului, iar acesta nu dorește decât ceea ce el socotește a fi bine, bun pentru el. Or, bun pentru el, pentru starea lui de bine este tot ceea ce îl face fericit. De altfel, fericirea ca scop apare ca „poruncită” de către „filosofia cea lucrătoare”, care, prin acțiunile sale, nu vizează decât dobândirea fericirii cea adevărată, conservarea celei deja dobândită, și fortificarea a tot ce asigură calea spre fericire.

Și cum Etica este una din părțile esențiale ale filosofiei lucrătoare, menirea ei este de a-l ajuta pe om să aspire și să atingă fericirea. Fericirea constă în desfătarea pe care o simte omul atunci când are conștiința realizării sale (fie prin fapte de bine proprii, fie ale altora care îi dau satisfacție; exemplul pe care îl dă Micu se referă la satisfacția și starea de bine a părintelui care este mândru de fiul său).

Fericirea își are temei în perfecționarea individului („când simți că din zi în zi mai mult sporești întru învățatură”). Adevărata fericire este cea dobândită fără „nevoința faptei bune”, adică, în cheie kantiană, pe care, desigur, Micu nu avea cum s-o cunoască (el fiind contemporan doar fizic cu filosoful german, decedând la doi ani după acesta, în 1806), să faci binele de dragul binelui, și nu pentru o răsplată anume.

Dar „fiindcă fericirea fără de ajutorul faptei bune nu să poate dobândi... urmează ca înțelepciunea să fie întărită și proptită cu fapta cea bună și cu legile cuviinței și ale omeniei și ale cucerniciei și ale dreptății să se îndrepteze și să să povățuiască”.

Etica nu-și poate realiza sarcina de căpătâi – formarea omului cu virtuți morale și o viață fericită, decât coborând de pe pedestalul ei de teorie filosofică asupra moralei în „mocirla vieții” (a concretului, cum a zis Hegel despre filosofie), impregnată cu multe purtări în afara oricărei morale, iar unele de-a dreptul imorale, îndrumând nemijlocit educația morală.

Educația morală, al cărei rezultat este omul moral, trebuie să urmărească „a îndrepta voia”, adică să motiveze voința către facerea binelui și abținerea de la rău. „Voia să poștească binele și să se ferească de rău” – se adresa Micu, în scrierea sa „celor tineri care învață și se nevoiesc să fie fericiți”. Samuil Micu recomandă multă perseverență în educația morală, pentru a putea diminua „puterea năravului”, de a elimina cauzele care l-au generat, de a pune în locul lui fapte bune. Doar astfel, e de părere Micu, treptat năravurile se erodează, se diminuează și dispar din conduita noastră, locul lor fiind luat de „iubirea faptei bune”.

Așadar, scopul educației morale este îndreptat de către Micu „spre ce cale să umblăm și cum să facem și ce să lucrăm ca să agonisim fapta cea bună”, astfel încât să

dobândim binele și fericirea cea adevărată. Iar datoria celor care învață pe alții etica este tocmai traducerea în fapt a scopului de mai sus: să arate calea și modul de a agonisi fapta cea bună. [...]

În etica sa Micu alocă locul central și o importanță deosebită Binelui („faptei bune”), pe care îl asociază întotdeauna cu Fericirea, ca scop suprem al vieții. Și aceasta pentru că, spune el, binele asigură buna funcționare a vieții. În acest perimetru al ideilor despre bine, trebuie apreciată o problemă ridicată de el – dialectica bine-rău, în sensul că ceea ce socotim bine să nu fie bine cu adevărat, ci să îmbrace doar haina binelui, să ia aparența binelui, în realitate să fie cu adevărat rău, deci „să ne înșelăm cu chipul binelui”. Această situație, când binele este doar aparența binelui, trecerile de la starea de bine „într-o cirtă și într-o clipeală se poate muta în rău”. Urmarea: chiar starea de fericire la un moment dat se poate schimba, în sensul că binele se poate schimba în rău. Un aspect al acestei dialectici, sesizat de Micu, este acela al dialecticii gradelor de bine și de rău, în ideea că opțiunea pentru un bine mai mic în defavoarea unui bine mai mare înseamnă rău, după cum tot astfel, alegerea unui rău mai mic pentru a evita răul cel mai mare înseamnă bine. De aceea, ca regulă generală, Micu statuează: „...totdeauna binele cel mai mare trebuie să se aleagă și cel mai mic să se părească”. Căci, concluzionează el, unde nu există această posibilitate de alegere, „desăvârșirea” nu are loc și, deci, viața morală a individului este amputată (pentru că nu se atinge fericirea, care e asociată de Micu cu Binele, iar realizarea *de facto* a binelui înseamnă facerea binelui cel mai mare).

O altă componentă a „filosofiei cei lucrătoare” (filosofiei practice) este și *Învățătura politicească*. Și aici aflăm idei aparținătoare eticii, cum ar fi: ideea funcției eticii (și ea parte a filosofiei practice), înfăptuită prin

desfășurarea instituțională a educației morale (a venit vremea când „filosofia și cele ce poftesc judecată mai adâncă să le învețe când puțintel este de vârstă mai mare”); ideea ierarhiei valorilor în sensul situării valorilor vitale înaintea celor utile, cele utile înaintea celor frumoase și desfătătoare.

Dar, pe lângă reluarea și, pe alocuri, precizarea scopurilor educației morale din *Etica sau învățătura obiceiturilor*, și aici, în *Învățătura politicească*, decelăm numeroase aspecte privind mijloacele pedagogice necesare realizării lor. Unii autori, care au referit asupra operei sale, au susținut că abordarea de către Micu a unor probleme de pedagogie l-ar îndreptăți la *un loc de seamă* în istoria pedagogiei românești. Păreră mea este că ar fi mult prea mult, întrucât S. Micu face mai degrabă un inventar al sfaturilor cu caracter pedagogic care țin de educația celor „șapte ani de acasă” și buna cuviință ce trebuie arătată în societate, care se includ în ceea ce astăzi numim *Codul bunelor maniere*: cum să te porți față de prieteni și convivi, cum să vorbești în adunările de societate, cum să arate îmbrăcămintea și cum trebuie purtată, gestica etc., decât considerații teoretice privind aspecte fundamentale de principiu aparținând științei pedagogice.

În rest, foarte puține îndreptări și îndrumări aparținând învățaturii politicești, adică referitoare la scopurile și mijloacele acțiunii politice de care se ocupă știința politicii.

Nu închei fără a atenționa cititorul, pentru a nu fi surprins și nedumerit de numărul relativ mare de cazuri când expresii ale lui Micu și citate din scrierile lui sunt prezente în textul meu între paranteze. În mod deliberat am recurs la acest procedeu pentru a le oferi ca argumente ale apropierii mele de sensul termenilor creați și utilizați de Samuil Micu. Mai ales că el folosește multe

cuvinte care nu pot fi înțelese astăzi decât în contextul semantic al propoziției și frazei în care sunt conținute. Exemplific prin enumerarea câtorva dintre acestea, indicându-le și conotația actuală: *asăuiri* = atribute; *uniște* = unități, monade; *îns* = existență, lucru, ființă; *chiare* = clare; *deregătorie* = funcție; *ciumaș* = molipsitor; *ursitul* = predeterminare; *cășunare* = fără o cauză cunoscută; *lefuirea* sau *pupăirea* = a vorbi fără socoteală, fără rost și fără sens; *cotcă* = piatră; *cirtă* = interval de timp extrem de scurt, clipă; *săvârșire* = buna alcătuire și funcționare a lucrului; *înțelepție* = înțelepciune; *nevoința* = trebuință, necesitate; *preste tot* = universal și multe, multe altele.

Într-o concluzie finală, se poate afirma că Samuil Micu rămâne în filosofia românească drept unul dintre începătorii ei, atât prin ideile promovate, cât și prin limbajul filosofic creat de el, prin care le-a făcut cunoscute celor care aveau nevoie de ele în vremea lui și după aceea.

(*Samuil Micu și Filosofia cea lucrătoare (Etica)*, în „Revista de filosofie”, LXIV, 2017, nr. 3, p. 339–341; 346–348)

GLOSAR

A *

- abaldă* s. f. – depozit de mărfuri
abatisă s. f. – (bis.) abatesă
abătătoare s. f. – han cu birt
abătător, -oare adj. – îndepărtat
abba s. m. – (bis.) abate
aberdeen s. m. – șeful personalului casnic
abețedă s. n. – abecedar
abie adv. – abia
abomas s. n. – al patrulea compartiment al stomacului rumegătoarelor
aboțit, -ă adj. – care conține diferite lucruri îngrămadite
abros s. n. – față de masă
absolvăhui vb. – a absolvi, a ierta
abureală s. f. – evaporare, exalație
aburime s. f. – exalație, miros, abureală
abuzuș s. n. – abuz
academic s. m. – savant, învățat; academician
academicesc, -ească adj. – academic, ce aparține unei instituții de învățământ superior
acar conj., adv. – deși, cu toate că, măcar că; (în corelație cu sine) fie..., fie...
acar, acăriță s. m. și f. – producător de ace
acatolic, -ă adj. – care nu este catolic
acărie s. f. – atelier pentru producția acelor
acăriță s. f. – căpușă; cutie pentru ace
acășuna vb. – a face să apară pe neașteptate; a provoca, a produce
acășunător, -oare adj. – pricinuitor, cauzator
acăța vb. – a agăța, a atârna, a spânzura
acățare s. f. – agățare, atârnare
acățiiu s. m. – acăț, salcâm
acău s. n. – unitate de volum echivalentă cu 56 litri
acciune s. f. – acțiune

* Alcătuit de Gheorghe Chivu, Ioana Anghel, Elena Comșulea, Doina Grecu, Bogdan Harhătă.

- aceastași* adj. dem. – (chiar) aceasta
aceștia adj. dem. – aceștia
acieală s. f. – rămânere într-un loc pentru a locui
acii vb. – a rămâne într-un loc
aciu s. m. – teslar, tâmplar
acoloși adv. – acolo, tot acolo
acoperământ s. n. – adăpost; (fig.) ocrotire, protecție; pretext
acoperemânt s. n. v. *acoperământ*
acrine s. f. – acid, aciditate
actor s. m. – (jur.) acuzator
actuarius s. m. – contabil; secretar
acțept, -ă adj. – accept, plăcut
acțeptelui vb. – a accepta
acție s. f. – (jur.) cerere; acțiune, dezbatere, proces; justificare
aculma vb. – a înclina
acumulat, -ă adj. – împovărat, copleșit
acurat, -ă adj., adv. – precis, exact, clar, cu băgare de seamă; bine; exact, întocmai
acut, -ă adj. – *accent* ~ accent ascuțit
adamant s. n. – diamant
adamânte s. n. v. *adamant*
adaoge vb. – a adăuga
adaogere s. f. v. *adaugere*
adaugere s. f. – adăugare; (mat.) adunare
adămăna vb. – a atrage, a ademeni
adămăni vb. – a ademeni, a seduce, a ispiti
adămănit, -ă adj. – ademenit
adăogătoriu adj. – (gram.) *nume* ~ adjectiv
adăpat, -ă adj. – umezit
adăunăzi adv. – deunăzi; zilele trecute, nu demult
adânca vb. – a scobi
adâncat, -ă adj. – scobit
adâns adv. – adîns
adeorat, -ă num. – al doilea; a doua
ades, adeasă adj. – des, repetat
adevăr, -ară adj. – adevărat

adevărațiune s. f. v. *adevericiune*

adevera vb. – a afirma, a susține; a (se) confirma exactitatea unui fapt, a unei afirmații; *a face adeverit* a adeveri

adeverat, -ă adj. – adevărat; sigur, neîndoielnic

adeveri vb. v. *adevera*

adevericios, -ă adj. – probabil, care poate fi adeverit

adevericiune s. f. – adevăr; adeverire; *cu* ~ conform cu adevărul

adeverință s. f. – adeverire, adevăr; dovadă; argument, afirmare; atestare, mărturie

adeverire s. f. – confirmare

adeverit, -ă adj., adv. – adevărat, autentic, real

adiafor, -oară adj. – indiferent, nepăsător

adiectiv(ă) s. n. și f. – adjectiv

adinata adv. – cu neputință

adins, -ă adj., adv. – stăruitor; anume, într-adevăr; într-adins; *de-adinsul*, intenționat, anume; *cu de-adinsul* în mod serios, anume

adirui vb. – a adăuga

adiție s. f. – (mat.) adunare

adiutant s. m. – aghiotant, ofițer atașat unui comandant sau unui șef militar

adjuca vb. – a adăuga

administrațiune s. f. – administrare

administrării vb. – a administra

admiral s. m. – amiral

admonelui vb. – a avertiza; a sfătui; a soma

adoi vb. – a repeta, a spune a doua oară

adorelnic, -ă adj. – adorabil

adormita vb. – a dormita

adormitat, -ă adj. – care dormitează, care moțâie

aducătoriu, -oare adj., s. f. – *semnul aducătoriu-înainte* semnul citării; *aducătoare* ghilimele

aducere s. f. – ~ înainte citare

adumbra vb. – a sta, a se așeza la umbră

adunare s. f. – coligat, corpus de texte; *împreună*~ unire, asociere

- adunăcios*, -ă adj. – care se poate aduna
adunătură s. f. – (chim.) depunere
adurmeca vb. – a adormea
advar s. n. – bentiță sau brățară cu texte religioase purtată de evrei în timpul rugăciunii
adverbium s. n. – adverb; v. și *afirmăluire*, *câtîme*, *fel*, *îndoire*, *înmulțire*, *întrebare*, *lăsare*, *rând*, *tăgăduire*, *vreme*
afară adv. – ~ *de obicei* neobișnuit; *a da ~ o carte* a publica; *a pune* (sau *a lua*) ~ *ceva* a elimina, a lăsa deoparte; *a (nu) spune* ~ a (nu) povesti; a (nu) divulga; (filos.) *lucrare din* ~ acțiune impusă de trup
afecțiune s. f. – afecțiune
afecție s. f. – afecțiune
afierosi vb. – a închina, a dedica
afierosire s. f. – dedicație, închinare
afirmăluire s. f. – afirmație, afirmare; (gram.) *adverbiile afirmăluirii* adverbe care exprimă o afirmare privind desfășurarea unei acțiuni sau existența unei stări
afla vb. – a lămuri; *a se ~ față* a fi de față; *a ~ a fi bine* (sau *harnic* etc.) a-și da seama, a considera
aflama vb. – a inflama
aflicțiune s. f. – durere profundă
aflihet, -eață adj. – care provoacă durere
afoară adv. – afară
afund, -ă adj., adv. – adânc; profund; serios
afundare s. f. – cufundarea corpului celui ce se botează în cristelnița cu apă sfințită, în ritualul botezului
afunzime s. f. – adânc, adâncime
afurisanie s. f. – excomunicare
agarean, -eană adj. – turcesc; islamic
agarinesc, -ească adj. – agarinean; islamic
agăta vb. – *a se ~ de ceva* a începe să facă ceva
ager, -ă adj. – (despre obiecte) ascuțit, cu muchii tăioase; viu, puternic
ageri vb. – a ascuți, a trece pe tocilă
agerit, -ă adj. – ascuțit

- agheu* s. n. – tun
aghistin s. m. – castan
aghistină s. f. – castană
aghitaționă s. f. – agitație
aghitațiune s. f. v. *aghitaționă*
agneț s. m. – bucată de pâine tăiată de preot în mijlocul unei
 prescuri, pentru cuminecare
agonisire s. f. – cultivare, lucrare agricolă
agonisitor(iu) s. m. – ~ *de câmp* gospodar, om care lucrează
 pământul
agreios adv. – în mod agreabil
*agru*¹ s. m. – teren cultivat, ogor
*agru*², *-ă* adj. – sălbatic
ahridean, *-ă* adj. – locuitor din Ohrid
ai vb. – a usturoia
aia vb. – a usturoia
aiavea adv. – aievea; evident, fără îndoială
aiapta vb. – a lua pieptiș; a se făli; a arunca; a îndemna la o
 plăcere, a amăgi
aieptare s. f. – smintire, rătăcire
aiandenea adv. – aiurea, altundeva
aianderea adv. v. *aiandenea*
aiandine adv. v. *aiandenea*
aire adv. – aiurea, undeva; în alt loc, oriunde
airea adv. v. *aire*
airi adv. v. *aire*
airilea adv. – *de* ~ *de* aiurea
aișor s. m. – crin de pădure; usturoiță
aiștea pron. dem. – acestea
ait, *-ă* adj. – condimentat cu usturoi
aite s. f. pl. – aspic, piftie
aituri s. f. pl. – aspic, piftie
ai(u) s. m. – usturoi
*ajun*¹ s. n. – post
*ajun*², *-ă* adj. – pe nemâncate, cu stomacul gol
ajunge vb. – *a se* ~ *a fi* îndestulat; *a se* ~ *cu cineva* a cădea la
 un acord cu cineva

- ajunsie* s. f. – calitatea de a fi potrivit
ajutăreț adj. – (gram.) auxiliar
ajutătoriu adj., s. n. – (gram.) *verb* ~ verb auxiliar
ajutorință s. f. – ajutor, sprijin
ajutura vb. – a ajuta
alac s. m. – grâu spelta
alarme s. f. pl. – neliniște
alaș s. n. – schelă
alămâie s. f. – lămâie
alăturiș adv. – lateral
alăturișă vb. – a alătura
alătuș s. m. – viorist, ceteraș
alăută s. f. – vioară, ceteră
alb, -ă adj. – *săptămâna* ~ a opta săptămână înainte de Paște, în care se mănâncă fruct alb (brânză, ouă)
albeață s. f. – cataractă; amauroză, gută oculară; culoare albă; albeală
albeneț, -eață adj. – albicios
albineală s. f. – albiniță
albiu, -e adj. – alburu, albicios
albuș s. n. – partea albă a trunchiului unui copac
albuț, -ă adj. – albicios
alcam s. n. – taină, secret
alcătuire s. f. – ~ *cuvintelor* sintaxă
alcățuit, -ă adj. – făcut, compus
alcătuitoriu, -oare s. m. și f. – făptuitor; autor
alcăzaș s. n. – tocmeală
alcăzui vb. – a tocmi
aldaș s. n. – binecuvântare; salut; felicitare
aldui vb. – a da binecuvântare; a saluta; a felicita
alduire vb. – binecuvântare
aleagere s. f. – (filos.) ~ *volnică* opțiune liberă
alean s. n. – ranchiună, resentiment
alegație s. f. – argumentație în sprijinul unei afirmații, justificare
alegălui vb. – a ține, a face o alegație; a invoca
alegr(e)at, -ă adj. – vioi, sprinten

- alemănesc, -ească* adj. – german
alemănește adv. – nemțește
alesoare s. f. – alegere
aleș s. n. – capcană; pândă
aleșteu s. n. – heleșteu
*aleșui*¹ vb. – a provoca o stare de slăbiciune
*aleșui*² vb. – a pune capcane; a pândi
aleșuire s. f. – pândă
aleșuitor, -oare adj., s. m. și f. – care pândește; puitor de capcane
aleu s. n. – arvună, amanet
alfavitiesc, -ească adj. – alfabetice
alhaicesc, -ească adj. – care se referă la poetul Alceu din Mytilene; metru poetic utilizat de acesta
alhieri vb. – a exercita funcția de arhieru
alimojnă s. f. – pomană
alișveriş s. n. – târg, târguială, schimb de mărfuri
aliu s. m. v. *ai(u)*
aliurea adv. – aiurea; în alt loc, în altă parte
almar(iu) s. n. – dulap, sipet
almintre(le)a adv. v. *almintrelea*
almintrinea adv. v. *almintrelea*
aloi s. – aloe
alsău s. n. – caracteristică, proprietate
alsăuire s. f. – caracteristică; înțeles propriu; însușire, proprietate
alseuire s. f. v. *alsăuire*
alt, -ă pron. nehot., adj. nehot. – ~ *ce* altceva; altfel de
*altan*¹ adv. – peste, până dincolo
*altan*² s. n. – pridvor; foișor
altăieri adv. – alaltăieri
almintre adv. v. *almintrelea*
almintrea adv. v. *almintrelea*
almintrelea adv. – altminteri; altfel, în alt mod
altuire s. f. – altoire, vaccinare
altuit, -ă adj. – vaccinat; (despre un vaccin) inoculat
alumina vb. – a ilumina

- alumn* s. m. – discipol, elev
alună s. f. – ~ *de pământ* cartof
aluneca vb. – a se deplasa cu ușurință, a se mișca lin; a greși;
a se ~ cu mintea a se sminti, a rătăci
ama vb. – a iubi
amar s. m. – *amarul de mine* amărățul de mine
amarantă s. f. – (bot.) amarant
amare s. f. – iubire
amată s. f. – *bine~* iubită
amator s. m. – persoană care iubește
amănunța vb. – a amenința; a lua cu forța
amărea s. f. – (bot.) armurariu
amărgini vb. – a se alipi
amărunt s. n. – amănunt; lucru, aspect secundar, detaliu; *cu*
~ până în cele mai mici detalii; (adverbial) amănunțit
amărunța vb. v. *amănunța*
amăsurat, -ă adj. – potrivit
*amâna*¹ vb. – a aduce; a întârzia, a zăbovi
*amâna*² vb. – a mâna
amânare s. f. – zăbavă
amânat adv. – târziu, cu întârziere
amână adv. – la îndemână
amânăta vb. – a întârzia
ambituș s. n. – vestibul, coridor
amegire s. f. – amăgire
amelnic, -ă adj. – amabil, drăguț
amenințală s. f. – amenințare
amenința vb. – a da de înțeleș
amere s. f. v. *amare*
ameros, -oasă adj. – iubitor, îndrăgostit
amestecat, -ă adj. – neclar, confuz; (filos.) *lucrare* ~ acțiune
voită, dar nu liberă
amfiteater s. n. – amfiteatru
ami vb. v. *ama*
amicie s. f. – prietenie
amigdal s. m. – migdal
amigdală s. f. – (bot.) migdală

- amiiazetei* s. f. – miazăzi, sud
aminte adv. – *ținere*~ memorare
amintrilea adv. v. *altmintrelea*
amiroși vb. – a miroși
amirui vb. – a câștiga, a dobândi
amiruire s. f. – câștig, dobândă
amirușag s. f. – amiruire, câștig
amistui vb. – a mistui
amistuire s. f. – mistuire, digerare
amițiție s. f. – amicitie, prietenie
amonit, -ă adj. – dojenit
amorțitoriu, -oare adj. – *semnul* ~ semn care marchează
rostirea incompletă a lui *i* și *iu*
amurți (ind. prez. 3 *amurte*) – a amorți
amuș adv. – chiar acum
amuța vb. – a asmuți (câinii)
amvrosie s. f. – ambrozie
an s. m. – *de tot anul* anual
anagogic, -ă adj. – care se referă la aspectele mistice ale
credinței
anagoghic, -ă adj. v. *anagogic*, -ă
anagogie s. f. – interpretare mistică a Scripturii
analis s. n. – analiză
analisis s. n. v. *analis*
anatematisa vb. – a anatemiza, a lovi cu anatema, a afurisi
anatematisi vb. v. *anatematisa*
anatăimă s. f. – anatemă
andivie s. f. – andivă, lăptucă
anevoiat, -ă adj. – dificil, impus cu dificultate
anghiră s. f. – ancoră, cătușă
anglezasc, -ască adj. – englezesc
anglezesc, -ească adj. v. *anglezasc*, -ască
anglicel s. m. – (bot.) ciuboțica-cucului
anglicesc, -ească adj. – englezesc
anglie s. f. – tip de stofă de bună calitate, groasă și moale
anglu, -ă s. m. și f. – englez
anguilă s. f. – anghilă, țipar

- animadversie* s. f. – adversitate foarte puternică; răspuns; observație
- animante* s. n. pl. – ființe; animale
- animă* s. f. – inimă
- anina* vb. – a prinde laolaltă, a fixa; a atinge ușor
- aninare* s. f. – prindere împreună; atingere ușoară
- anis, aniș* s. m. – anason
- anitate* s. f. – vârstă
- anomal, -e* adj. – (gram.) neregulat
- anonă* s. f. – zaherea, dare în alimente
- anonimo* s. n. – anonim
- antifoană* s. f. – antifon; vers din psalmi repetat de două coruri sau de două voci, ca și cum și-ar răspunde reciproc
- antimis* s. n. – bucată pătrată din pânză de in, cu imaginea Mântuitorului în mormânt, care acoperă masa altarului
- anțărț* adv. – acum doi ani
- anumi* vb. – a denumi; a desemna (pentru un scop)
- anumire* s. f. – denumire; desemnare (pentru un scop)
- anumit* adv. – chiar
- aoacea* adv. – aici
- aoară* adv. – uneori
- aore(a)* adv. – cel puțin; uneori
- aori* adv. v. *aore(a)*
- apalmui (a-și ~)* vb. – a se aplauda, a se felicita (pentru ceva)
- apă* s. f. – ~ *grea* apă cu multe săruri de calciu, aspră; apă tare; *boală de ~* retenție de lichid, hidropizie
- apăr* s. n. – apărare; mijloc de apărare
- apăra* vb. – a ~ *de (la) ceva* a opri de la ceva, a interzice
- apăsa* vb. – a cântări
- apăsătoriu* adj. – (gram.; despre accent) grav
- apela* vb. – a cere; a chema
- apelație* s. f. – cerere, rugămintă (cu reclamație); numire; (jur.) apel
- apendice* s. n. – adăugare; supliment, anexă
- apendol* s. n. – pendul
- apesti* vb. – a zăbovi, a întârzia; a ațipi

- apestire* s. f. – răbdare; suferință; întârziere, amânare
apestit, -ă adj. – întârziat, amânat
apetit s. n. – poftă (de mâncare)
apleca vb. – a alăpta; (gram.) a aplica, a pune în practică; *a se* ~ a se închina, a se supune; a se apropia, a se atașa; *a* ~ *lucruri laolaltă* a așeza, a ordona
aplecare s. f. – predispoziție; ~ *la uger*, *la țâță* alăptare
*aplecat*¹, -ă adj. – alăptat; afectuos; dornic
*aplecat*² s. n. – tehnică de altoire
aplecăciune s. f. – aplecare, înclinație; apropiere, atașament; aptitudine, predispoziție; plecăciune
aplecătoare adj. f. și s. f. – *oaie* ~ *oaie de lapte*
aplecușat, -ă adj., adv. – aplecat, gârbov
aplicare s. f. – afecțiune, atașament
aplicație s. f. – sânguință; silință
aplicăluit, -ă adj. – aplicat, pus în practică
apodosis s. n. – partea a doua a unui period; v. *period*
apologhie s. f. – apologie, scriere de apărare a unor idei
apostemă s. f. – abces, supurație
apostrofă s. f. – apostrof
apostrofi vb. – (gram.; despre vocale) a elida
apotecar s. m. – farmacist
apotecariu s. m. v. *apotecar*
apotecă s. f. – farmacie
apotică s. f. v. *apotecă*
apriat, -ă adj. și adv. – clar, limpede, lămurit
apriiat, -ă adj. și adv. v. *apriat*, -ă
aprinde (*a se* ~) vb. – a se produce, a izbucni; (fig.) a se întărâta, a se înflăcăra
aprinde s. f. – incendiere
aprobăhui vb. – a aproba
apuca vb. – a primi; a trăi, a cunoaște; *a* ~ *abia* a aștepta cu nerăbdare; *a* ~ *război* a începe război; *a* ~ *vorba* a începe să vorbească; *a se* ~ a promite, a garanta; *a se apuca de scaun* a nu voi să renunțe la domnie
apuca-mainte vb. – a se preocupa
apucământ s. n. – emoție puternică

- apucătură* s. f. – jaf, pradă
apurta vb. – a aduce
apus, -ă adj. – aproape de pământ, jos; (fig.) înapoiat, decăzut
arap, arăpoaică s. m. și f. – arab; negru african
arari adv. – arareori
arădica vb. – a ridica, a înălța
arădii vb. – a pleca, a pomi
arăni vb. – a răni
arăpi vb. – a răpi, a smulge
arătare s. f. – prezentare, relatare; ~ *de dragoste* exteriorizare a dragostei, a simpatiei
arătăciune s. f. – demonstrație
arătător(iu), -oare adj. și s. n. – (gram.) *articol* ~ art. hot.; *pronume* ~ pron. pers.; *modru* ~ indicativ; *semnul cel* ~ semnul citării; *steaoa arătătoare* asterisc; *arătătoarea* asterisc
arătătornic, -ă adj. – demonstrabil
*arător*¹ s. m. – agricultor
*arător*² s. n. – teren arabil
arățel s. m. – (bot.) limba-câinelui
arbure s. m. – ~ *de corabie* catarg
arcam s. n. v. *alcam*
archet s. m. – (bot.) archit, viță albă; ienupăr
arcuat, -ă adj. – arcuit
ardere s. f. – jertfă (prin ardere); ~ *de-tot* s. f. – jertfă prin arderea completă a animalului sacrificat, holocaust
areapă s. f. – aripă
arecând adv. – oarecând
arecât, -ă adj. și pron. nehot. – oarecât
arece pron. nehot. – oarece, ceva
arəstant s. m. – arestat
arəstăhui vb. – a aresta
arəstie s. f. – arestare, arest
argint s. m., s. n. – ban, para; ~ *viu* mercur
argintariu s. m. – argintar, prelucrător de argint
argintăriță s. f. – soția argintarului

- arginți* vb. – a arginta, a acoperi cu argint
argumentirii vb. – a argumenta
arhipresviter s. m. – arhipresbiter; protopop
arhistrateg s. m. v. *arhistratig*
arhistratig s. m. – comandant suprem al armatei; general
arhiv s. n. – arhivă
arhivum s. n. v. *arhiv*
arhonte s. m. – fiecare dintre cei nouă magistrați care
 guvernau câte un an în Republica Ateniană
ariete s. m. – berbec
arina vb. – a acoperi cu nisip
arină s. f. – nisip, țărână
arini vb. – a curăța cu nisip
arinos, *-oasă* adj. – nisipos
ariștă s. f. – arest
arma vb. – a înarma; (fig.) a se pregăti
armadă s. f. – armată
armadie s. f. v. *armadă*
armar(iu) s. n. v. *almar(iu)*
armaș s. m. – cetățean înarmat, luptător; vechi dregător
 domnesc; vânzător de arme
armat, *-ă* adj. – înarmat
armă s. f. – în ~ sub arme, în armată
armânt s. n. – cireadă, turmă
armentar s. m. – paznic al unei turme; păstor
arminden s. m. – ziua Sf. Ieremia (1 mai); ram înverzit de
 ziua Sf. Ieremia
armint s. n. v. *armânt*
armițari(u) s. m. – vameș
armur s. m. – coapsă
armurare s. f. – boală a vitelor cornute, dalac, antrax; (la
 oameni) durere de umăr, de piept
armurariu s. m. – durere de umăr, de piept
arnăut s. m. – albanez
arnăuțesc, *-ească* adj. – albanez
aromat s. n. – (mai ales la plural) condiment; (fig.) *aromate*
poeticești figuri de stil

- aromaticesc*, *-ească* adj. – aromat, aromatic
arsă s. f. – *cu* ~ *cu* toptanul, *cu* ridicata, en-gros
arșeu s. n. – hârleț
*artecul*¹ s. m. v. *articol*¹
*artecul*² s. n. și m. v. *articol*²
arterie s. f. – (anat.) arteră
*artichu*¹ s. m. v. *articol*¹
*artichu*² s. n. v. *articol*²
*articol*¹ s. m. – articol; obiect de comerț, marfă
*articol*² s. n. – (gram.) articol; v. și *arățătoriu*, *definit*,
hotărâtoriu
articoluș s. n. – diviziune a unui text, marcată cu un număr
 de ordine; articol
artie s. f. – hârtie
artificiale adj. – artificial
artiștiu s. n. – artificiu, șiretlic
arunca vb. – a face (cuiva) învinuiri, imputări; (expr.) *a ~ o*
vorbă a spune ceva (neplăcut) în trecut
aruncare s. f. – referire, aluzie la ceva spus în trecut;
 imputare, muștrare; reproș
arvuna vb. – a arvuni
asămânare s. f. – statuie
asău s. n. v. *alsău*
asăui vb. – a apropria, a-și însuși
asăuință s. f. – însușire, apropiere
asăuire s. f. v. *alsăuire*
asăuit, *-ă* adj. – devenit, făcut propriu
ascuns s. n. – ascunzătoare, ascunziș; secret
ascuțitoriu, *-oare* adj. – (gram.) *semmul* ~ *oxia*, accent ascuțit
asecura vb. – a face pe cineva să n-aibă frică sau îndoială;
 (finanțe) a asigura
asecurat, *-ă* adj. – asigurat
asecurăție s. f. – securitate, siguranță; (finanțe) asigurare
asemena vb. – a nivela, *a se* ~ *a se* uniformiza
asempru s. n. – exemplu
asesor s. m. – asistentul unui judecător în completul de
 judecată

- asesorie* s. f. – ~ *de coleghiu* colegiul asistenților
asian, -ă adj. – asiatic
asimile adj. – asemănător
aspidă s. f. – viperă, năpârcă
aspreală s. f. – apret
aspri vb. – a apreta; a îngheța superficial
asprișor s. m. – bănuț (de argint)
aspuma vb. – a spuma
astară adv. – în această seară
astăluș s. m. – dulgher, fabricant de mese
astronomicesc, -ească adj. – astronomic
astruca vb. – a acoperi; a îngropa
astrucare s. f. – îngropare; îngropăciune, înmormântare
astrucat, -ă adj. – îngropat, acoperit
astupa vb. – a acoperi; a ascunde
astupătură s. f. – ~ *în pânțele* constipație; ocluzie intestinală
astupuș s. n. – dop, cep
asuna vb. – a suna, a rosti
asupreală s. f. – asuprire, împilare
așa adv. – *de* ~ astfel
așăș adv. v. *așăși*
așăși adv. – în același mod, la fel; de asemenea, tot așa
așău s. n. – hârleț
așăzământ s. n. – domiciliu, locuință
așei vb. – a mărturisi; a afirma
așeza vb. – *a i se* ~ *durerile* a i se calma durerile; *a* ~ *pace* a face înțelegere
așezat, -ă adj. – (despre suflet) liniștit, calm
așezământ s. n. – înțelegere, legământ, convenție; dispoziție, regulament, statut
așișdere adv. – așijderea
așterne vb. – (expr.) *a* ~ *cale* a ușura accesul
așternut s. n. – culcuș, sălaș
atânciune s. f. – atenție
atânt, -ă adj., adv. – atât(a)
atânt(a) adj., adv. v. *atânt*, -ă
atârna vb. – a depinde, a fi în funcție de...

- atârnare* s. f. – naștere
atinge vb. – *a se ~ de* a se referi la, a privi
a-tot adj. – (gram.; despre gen) universal
atres s. n. – comunicare oficială făcută în scris, adresă
atroșitate s. f. – atrocitate, nelegiuire, faptă condamabilă
aturnare s. f. – răsturnare, vărsare
ață s. f. – *a i se pune cuiva ~ în gât* a spânzura pe cineva
ațița vb. – *a ațița*
ațițător, -oare adj. – care ustură, care produce mâncărime
auctor(iu) s. m. – autor
auctoritate s. f. – autoritate; considerație, prestigiu;
 vrednicie, competență
audeanție s. f. v. *audienție*
audienție s. f. – îndrăzneală
auricalc s. n. – aramă galbenă
auriculă s. f. – (bot.) urechea-ursului
auripigment s. n. – semimetal galben ce conține depuneri de
 arsenic
austricesc, -ească adj. – austriac
autenticat, -ă adj. – autentificat
autentificație s. f. – autentificare
autenticălui vb. – (jur.) a autentifica
autenticesc, -ească adj. – autentic
auzitor(iu) s. m. – ascultător, auditor
ava s. m. – părinte; membru al clerului monastic; abate
avea vb. – *a se ~ cu cineva* a fi în raporturi cu cineva
avenire s. f. – viitor
avenitură s. f. – aventură, întâmplare
avustinian s. m. – călugăr din ordinul Sf. Augustin
avtentic, -ă adj. – autentic
avtentie s. f. – autoritate; putere absolută
avuițoriu s. m. – posesor
avuițit, -ă adj. – îmbogățit
azbucoavnă s. f. – abecedar
azim s. n. – azimă, pâine nedospită
azoricesc, -ească adj. – din Insulele Azore

B

- babacă* s. f. – femeie bătrână
bai s. n. – necaz; greutate
baiarac s. n. – steag
baie s. f. – mină
baier s. n. – baieră; guler; șal, fular
balamut, -ă adj. – gângav, bâlbâit; prost
bală¹ s. f. – vulgaritate
bală² s. f. – fiară, dihanie, monstru
balb, -ă adj. – bâlbâit
balmoș s. n. – fel de mâncare ciobănească
balsami vb. – a îmbălsăma
balsamuit, -ă adj. – îmbălsămat
balșită s. f. – cânepă (de India)
balț s. n. – vâl de mireasă; cursă; șuviță de păr; salbă de galbeni
balzam s. n. – balsam; seva arborelui de mirt
balzami vb. v. *balsami*
balzamină s. f. – numele unei flori numită și cânăluță, piersicel
balzamit, -ă adj. – îmbălsămat
bancă s. f. – bancnotă
banco-țidulă s. f. – chitanță bancară
baraban s. m. – trompetist
bară s. f. – baltă; mocirlă
barbarimă s. f. – barbarism
barbă s. f. – rădăcinile subțiri ale pomilor aflate imediat sub scoarța pământului
barșon s. n. – catifea
basis s. n. – bază, temelie
basn s. n. v. *basnă*
basnă s. f. – basm; povestire; născocire, relatare mincinoasă
bastian s. m. – partizan al generalului Basta
bașă s. m. – căpetenie
bașcă s. f. v. *baștă*
baștă s. f. – meterez, bastion; val de apărare

baște s. f. v. *baștă*

batâr adv. – măcar, cel puțin

batâr adv. v. *batâr*

batcă s. f. – cursă de prins șoareci

bate vb. – *a ~ aerul* a face ceva fără rost

batere s. f. – *~ de joc* bătaie de joc

baze s. f. – bază, suport

bazn s. n. v. *basnă*

baznă s. f. v. *basnă*

băbie s. f. – fleac, bagatelă

băbiță s. f. – deochi

băboancă s. f. – femeie bătrână

băcăi vb. – a fi în rut

băia vb. – a îmbăia, a scălda

băiaș s. m. – lucrător în mină

băibărac s. n. – baibarac; haină țărănească (roșie), scurtă până la brâu

băiestru s. n. – buiestru

băilui vb. – a se îndeletnici; a trebălui

băl, -ă adj. – frumos; alb, albicios

bălbob s. m. – (bot.) bulbucul de munte

bălbut, -ă adj. – bâlbat

băltac s. m. – baltag

băltui vb. – a bălti

bămbac s. n. – bumbac

bănat s. n. – întristare, supărare; regret; necaz, ciudă

băncărotă s. f. – bancrută, faliment

băncută s. f. – bancnotă

bănu vb. – a regreta; *a-și ~ a-i* părea cuiva rău

bărat s. m. – preot catolic

bărăbar, -ă adj. – asemănător

bărăbări vb. – a asemăna, a compara; a înțelege; *a se ~ a se* potrivi, a se îmbina

bărbat, -ă adj. – curajos; energic

bărbătesc adj. – (gram.; despre gen) masculin

bărbătuș, -ă adj. v. *cânepă*

bărc s. n. – dumbravă, pădurice; tufiș

- bărdaș* s. m. – dulgher
bătac s. m. – bătaș
bătăcui s. m. – nemeș
bătucă s. f. – pipotă, stomacul păsărilor
bățișor s. n. – bețișor
băznui vb. – a spune, a scormi neadevăruri
bâie s. f. – flacăra (numai în limbajul copiilor)
bâlbuti vb. – a (se) bâlbâi
bârfăi vb. – a bârfi
bârfeală s. f. – bârfa
bârn, -ă adj. – negru
bârnaciu, -e adj. – brunet, oacheș
bârsă s. f. – parte a plugului ce leagă între ele brăzdarul, cormana și plazul
bât s. n. – băț, baston
beală s. f. v. *bală*²
beancă s. f. – o piatră de silex
beată s. f. – bată, cingătoare, parte a veștmântului femeiesc
becheri vb. – a umbla haimana
becisnic, -ă adj., s. m. și f. – (om) fără personalitate, nevoiaș
belanciuri s. f. pl. – legături, lanțuri
beletui vb. – a căptuși
beletuială s. f. – căptușeală
belit, -ă adj. – rănit, tăiat
berbință s. f. – butoiaș, puțină
berc s. n. v. *bărc*
berletui vb. – a beletui, a căptuși
berletuială s. f. – beletuială, căptușeală
berliș s. m. – beletuială, căptușeală
berolinesc, -ească adj. – berlinez
bertelie s. f. – betelie
besadă s. f. – vorbă
besădui vb. – a vorbi
betăciclă s. f. – (bot.) sfeclă albă (*Beta cicla*)
betejug s. n. v. *beteșug*
beteșug s. n. – boală
bețiu, -e adj. – bețiv

- beuță* s. f. – pietricică de râu, albă și rotundă
bezer s. n. – mezenter
bibol s. m. – bivol
bibolariu s. m. – bivolar, păstor de bivoli
biboliță s. f. – bivoliță
bicașeu s. n. – piatră de râu
bicauă s. f. – piedică, frânghie cu care se leagă picioarele vitelor
bică s. m. – taur
bicășel s. m. – cremene
bicichie s. f. – bișchie, joagăr
biciului vb. – a evalua, a estima
biciuluire s. f. – evaluare, estimare
biciuluito s. m. – evaluator, persoană care estimează
bine s. n. – avere, bunuri
bine-amată s. f. – iubită
bineînvoi vb. – a binevoi
bios, -oasă adj. – roditor, mănos; (fig.) darnic, abundent, din belșug, cu prisosință; *a fi ~ spre a lăuda* a fi darnic cu laudele
birăiță s. f. – soția birăului, a judeului
birău s. m. – jude, primar
biris s. m. – slugă, servitor; paznic la vite
birisită s. f. – servitoare; soția paznicului de la vite
birșag s. n. – dare, amendă
biscot s. n. – pișcot
bișchie s. f. – joagăr, bicichie
biștătui vb. – a asigura
bitang s. m. – străin, venetic
bitușă s. f. – un fel de bundă
biușag s. n. – abundență, belșug
blagă s. f. – avuție, bogăție
blagorodnic, -ă adj. – de neam mare
blagoslovenie s. f. – binecuvântare; iertare; (fig.) scutire
blană s. f. – scândură
blaznă s. f. – amăgire, cursă; greșeală
blăni vb. – a căptuși cu scânduri o ușă, o fereastră etc.

- blătări* vb. – a pălăvrăgi
blăzni vb. – a se amăgi, a greși
blăznit, -ă adj. – slăbit, chircit
blânde s. f. pl. – urticarie
bleasc s. n. – salivă, bale; sufletul animalelor
blehiu s. n. – tablă, tinichea
blidișel s. n. v. *blidușel*
blidușel s. n. – blid mic
blicuț s. n. – blid mic
bloj s. m. – om murdar
boaghe s. f. – căpiță de fân
boaghie s. f. – buhă, bufniță
boambă s. f. – boabă, bob de grâu
boariu s. m. – păstor de boi
boartă s. f. – bortă, gaură
boașe s. f. pl. – testicule
boată s. f. – bătă; ciomag
boaz s. n. – bogaz, strâmtoare; canal
bobătaie s. f. v. *bobotaie*
boboloș s. m. și n. – cocoloș
bobotaie s. f. – foc mare; flacără mare
boboti vb. – a inflama, a da foc
boconciu s. m. – încălțăminte militară, bocanci
bogajie s. f. – bagaj
bogătate s. f. – bogăție
boghiu s. n. – boaghe, bufniță
bogorie s. f. – piele de tuft
bogorodnică s. f. – cântare în cinstea Maicii Domnului,
aparținând troparelor
bogoslov s. m. – teolog
bogoslovie s. f. – teologie morală
bohemicesc, -ească adj. – ceh
bohuj s. m. – învățat; teolog
boia s. f. – culoare (a feței omului)
boierie s. f. – dregătorie publică; privilegiu
boiesc, -ă adj. – de bou, bovin
boiește adv. – în felul boilor

- bolând, -ă* adj. – prost, nebun
bolânzi vb. – a înnebuni
bolânzie s. f. – nebulie
bolboacă s. f. – vârtoare, bulboană
bolboare s. f. – bâlbâială
bold s. n. – (fig.) imbold, stimulent
boldi vb. – a împunge
bolnic, -ă adj. – bolnăvicios
boltaș s. m. – negustor de prăvălie
boltă s. f. – prăvălie
bolti vb. – a aranja mărfurile în prăvălie
bolund, -ă adj. – bolând, nebun
bolunzie s. f. – nebulie
bombiță s. f. – vierme de mătase
bombona vb. – a face un zgomot înfundat
bonz s. m. – preot budist
borboană s. f. – broboană
borcut s. n. – un fel de apă minerală
boreasă s. f. – soție; femeie
bortă¹ s. f. – bartă, cunună purtată de copii pe cap
bortă² s. f. – gaură în trunchiul unui arbore; groapă
borti vb. – a găuri
borviz s. n. – apă gazoasă (pentru șpriț)
borzoș, -e adj. – zbârlit
boscoană s. f. – vrajă, farmec
boșcaș s. m. – constructor de butoaie
boșcă s. f. – butoiaș
boșneac s. m. – bosniac; din Bosnia
botanic, -ă s. m. și f. – botanist
botă¹ s. f. – cofă, doniță
botă² s. f. – bătă
botăși vb. – a săpa pământul în jurul viței de vie
botejune s. f. – botezare, botez
botoși vb. – a împinge
bourel s. m. – melc
bozdonariu s. n. – buzunar
brac s. n. – lucru lipsit de utilitate, rămășiță; *de ~* nefolositor

- bramin* s. n. – brahmin, brahman; *în* ~ în concepția brahmanică
- bravă* s. f. – încuietoare, clanță
- brăcie* s. f. – centură (la pantaloni)
- brăcne* s. f. pl. – instrument utilizat la țesut
- brădeț* s. n. – brădet
- brăgle* s. f. pl. – vătale
- brân* s. n. – brâu, cingătoare
- brână* s. f. v. *brân*
- brâncă*¹ s. f. – boală de piele la animale, lupare
- brâncă*² s. f. – labă
- brăurel* s. n. – ornament în formă de brâu
- breaz*, *brează* adj. – (despre animale) cu o pată albă în frunte
- brobodelnic* s. n. – broboadă
- brodi* vb. – a nimeri
- brodină* s. f. – vad, trecătoare; luntre cu care se traversează râul
- brodiu*, *-e* adj. – brudiu, nebun
- broșă* s. f. – nap dulce
- broștean* s. m. – liliac
- brotacar* s. m. – specie de broască
- brudariu* s. m. – brudar, cel care mână podul peste un râu, podar
- bruș* s. m. – bulgăre, grunz
- brușos*, *-ă* adj. – grunjos
- buba* (*a se* ~) vb. – a se umple de bube, a se infecta de variolă
- bubare* s. f. – manifestare a variolei, apariția unor bube
- bubat*¹ s. n. – vărsat, variolă
- bubat*², *-ă* adj. – contaminat cu variolă
- bubău* s. n. – manta țărănească făcută din pănură
- bubolnic* s. m. – rapiță sălbatică
- bucher* s. m. – persoană care învață buchile
- buchi* s. f. pl. – caracterele alfabetului chirilic
- buciniș* s. m. – numele unei buruieni, probabil cucută
- bucium*¹ s. m. – butuc
- bucium*² s. n. – trunchi (de arbore)

- buclic* s. n. – gunoi de grajd
buclicos, -oasă adj. – gunoios
bucni vb. – a lovi; a bufni
bucs s. m. – (bot.) bucsău (*Spartium junceum*)
budac s. n. – săpoi, cazma
budă s. f. – latrină
budigăi s. m. pl. – chiloți
budului vb. – a hoinări
budureș s. n. – cămin, vatră
buhă s. f. – bufniță
buia s. f. – băutură pentru copii
buia, -ă adj. – sălbatic, greu de stăpânit
buiede s. f. – buruiană
buigui vb. – a bâigui, a vorbi alandala
buiguială s. f. – tulburare
bujdi vb. – a țâșni, a năvăli
bulbuc s. m. – bulgăr
bulgui vb. – a bâigui
bulguire s. f. – vorbe fără rost, palavre; absurditate, bazaconie
bumbariu s. m. – bărzăun, bondar
bumbușcă s. f. – ac cu gămălie
*bun*¹ s. n. – avere, bogăție; proprietate
*bun*², -ă adj. – ~ *de pași* care merge repede, sprinten, iute de picior; *a sta* ~ a sta chezaș
bunt s. n. – conspirație
bură s. f. – burniță
burdof s. n. – burduf
burgher-maister s. m. – primar
burline s. m. – purcel înțârcat
bursuca (*a se* ~) vb. refl. – a se burzului
burtuc s. m. – burduf, abdomen
burtucan s. m. – burduf, abdomen
burtucănos, -ă adj. – burtos
burtuș s. n. – burduf
bușului vb. – a supăra, a întrista
buti vb. – a da năvală, a invada

- butir* s. n. – unt
butlan s. n. – butoi mic
butlănaș s. n. – butoiaș
butneriu s. m. – butnar, constructor de butoaie
butură s. f. – scorbură
buturcă s. f. – scorbură, trunchi găurit
buzare s. f. – sărutare
buză s. f. – margine; țărni
buzăilă s. m. – nume de bațjocură dat celor buzați
buzos, -oasă adj. – *consoană* ~ labială

C

- cabală* s. f. – uneltire, viclenie
cabinet s. n. – sală destinată păstrării și expunerii obiectelor de colecție
cadaveră s. f. – cadavru
cadă s. f. – tocitoare, zăcătoare
cadifă s. f. – catifea
calamuș s. n. – trestie
calce s. f. – var nestins
cale s. f. – *fără* ~ fără motiv; *a fi pre* ~ *cu cineva* a avea relații bune, înțelegere cu cineva; *a da* (sau *a face*) ~ *la ceva* a permite accesul
calici vb. – a sărăci, a ajunge la sapă de lemn
calinde s. f. pl. – (la romani) prima zi a fiecărei luni a anului
calițcă s. f. v. *călitcă*
calmuc s. m. – persoană aparținând populației mongole din Kalmâkia
camenă s. f. – camână; măsură de greutate
caminiță s. f. – coș de fum, șemineu
camu s. n. – numele unei băuturi făcute din orz
canar s. n. – canal
cană s. f. – trestie
candilă s. f. – candelă
canon s. n. – regulă, normă
canoni vb. – a trudi, a munci, a chinui

- canonicie* s. f. – calitatea de a fi canonic
canțelar s. m. – cancelar
canțelariu s. m. v. *canțelar*
canțelist s. m. – diac, grămătic
*cap*¹ s. m. – conducător, căpetenie
*cap*² s. n. – partea de început a ceva; *capul lucrului*
 elementul cel mai important; capitol (de carte), paragraf
capăt s. n. – fragment; capitol; paragraf
capeț, -eață adj. – capabil
capigiu s. m. – trimis al Porții Otomane
capişte s. f. – templu păgân
capiten s. m. – căpitan
capitul s. n. – corpul canonicilor unei dieceze catolice; loc în
 care se țin adunările acestora
capitulație s. f. – capitulare
capitulum s. n. v. *capitul*
caplan s. m. – capelan
capon s. m. – clapon
capsă s. f. – cutie
carătă s. f. – caretă
carceag s. n. – urcior
carciofoi s. m. – anghinare
cardinale s. m. – cardinal, rang preoțesc
carmă s. f. – șarm, frumusețe
carmelite s. m. pl. – călugărițe din ordinul carmelit
carmeț, -eață adj. – fermecător
carmine s. f. pl. – versuri, strigături
cartace s. f. – ghiulea explozivă
cartioli s. m. – carfiol, conopidă
*casă*¹ s. f. – ~ *de certare* temniță, pușcărie; *casă de corecție*
 (germ. *Zuchthaus*); ~ *de jocuri* cazinou; *casa veacului*
 mormânt
*casă*² s. f. – *casa războiului*, ~ *războiască* vistieria trupelor,
 casieria
*casnic*¹, -ă, s. m. și f. – stăpânul unei gospodării; căsean;
 fiecare dintre persoanele care locuiesc împreună în
 aceeași casă

- casnic*², -ă adj. – care e propriu, specific casei; care se ocupă de casă
- castiga* vb. – a pedepsi
- cataroi* s. n. – catar, inflamație a mucoasei unui organ
- catartic* s. n. – arbure ~ catarg
- cataruie* s. f. – dambla, apoplexie
- catecheziș* s. n. – cateheză
- catehet* s. m. – catihet; profesor de teologie
- catehetă*¹ s. m. v. *catehet*
- catehetă*² s. f. – învățătura catehetică
- catehetică* s. f. – teoria catehismului
- catehisă* s. f. – învățătură; catehism
- catehizator* s. m. – profesor care predă religia creștină
- catihisis* s. n. – cateheză; catehism
- catihumen* s. m. – persoană care învață elementele de dogmă creștină cerute de taina botezului sau a primei împărtășanii, catehumen
- catismă* s. f. – grup de psalmi, după citirea cărora se face o pauză
- cautelă* s. f. – precauție, măsură de prevenire; ferire
- cauzanș* s. m. – (jur.) parte împlicinată; împlicinat, căuzaș
- căcăstoare* s. f. – budă, latrină
- căci* conj. – ~ *că* deoarece; că ce, de ce
- cădea* vb. – a se închina lui Dumnezeu; a ~ în *ura cuiva* a ajunge să fie urât de cineva; a decădea
- căde(a)re* s. f. – (gram.) caz; *căderea întâi* nominativ, *căderea a doua* genitiv, *căderea a treia* dativ, *căderea a patra* acuzativ, *căderea a cincea* vocativ, *căderea a șasea* ablativ
- cădință* s. f. – cuviință; drept, cădere, competență; privilegiu; (filos.) *cădința firei* sau *leagea cădinții* legea firii, dreptul natural; *cu* ~ pe drept cuvânt
- căhală* s. f. – țiglă, cărămidă glazurată, cahlă
- căisin* s. m. – cais
- călădău* s. n. – trunchi, buștean; obadă
- călărime* s. f. – cavalerie

- călbează* s. f. – gălbează; boală de ficat a oilor, a cailor și a porcilor
- călbegios*, *-oasă* adj. – bolnav de călbează
- călca* vb. – *a ~ pe cap pe cineva* a distruge pe cineva
- călca* vb. – a înfrânge, a învinge; a domina, a supune
- călcător*, *-oare* s. m. și f. – *~ de lege* persoană care nu respectă legea
- călcâi* s. n. – sfârșitul unei scrieri
- călduaru* s. n. – seră
- călitcă* s. f. – călețcă; colivie
- călițcă* s. f. v. *călitcă*
- călțăminte* s. f. – încălțăminte
- călțun* s. m. – un fel de cizmă pentru sărbători
- călugher* s. m. – călugăr
- călup* s. n. – calapod
- cămară* s. f. – (fig.) rezervă
- cămăraș* s. m. – slujitor în apartamentele personale ale țarului Rusiei
- cănțălărie* s. f. – cancelarie
- cănțăliște* s. m. – cancelar; scrib
- căoaci* s. m. – covaci, fierar
- căpară* s. f. – garanție, gaj
- căpălui* vb. – a săpa
- căpăneag* s. n. v. *căpeneag*
- căpău* s. m. – copoi
- căpeneag* s. n. – manta, haină largă și lungă care acoperă tot corpul
- căpetenie* s. f. – capitală; (gram.) *verb de ~ lema* verbală
- căpitan* s. m. – *~ de călăreți* căpitan de cavalerie
- căpun* s. m. – clapon
- căpușă* s. f. – mugur de viță de vie
- cărigă* adv. – în cerc, circular
- cărindar* s. n. – calendar
- cărturărie* s. f. – învățătură, știință
- cărunt*, *-ă* adj. – vechi, de demult
- cărunteață* s. f. v. *căruntețe*
- căruntețe* s. f. – (fig.) vârsta bătrâneții

- căruța* vb. – a duce, a purta cu căruța
căsaș adj. – de casă, statornic; casnic
căsași vb. – a alerga
căsătornic, -ă adj. – ~ *societate* societatea oamenilor
 căsătoriți
căsătornicesc, -ească adj. – privitor la căsătorie
căscătură s. f. – (gram.) ~ *între silabe* hiat
căsean s. m. – slugă, servitor
căsulie s. f. – păstaie în care se află semințele unor plante;
 găoace, capsulă
cășuna vb. – a pofti, a dori; a pricinui, a produce
cășunare s. f. – ceea ce se face în mod neașteptat, fără
 motivare
cășunat, -ă adj. – cauzat, pricinuit
cătănesc, -ească adj. – ostășesc
cătătură s. f. – căutătură; privire, expresie
cătran s. n. – catran; (fig.) ură
cățin s. n. – cățân, strachină
căui vb. – a croncăni
căuta vb. – *a-i* ~ *cuiva să...* a fi obligat sau a obliga pe
 cineva să...; *a se* ~ a se îngriji; a fi îngrijit
căutare s. f. – privire
căutarnic, -ă adj. – *salt* ~ lucru făcut în mai puțin timp decât
 altădată
căutătoare s. f. – oglindă
căutătură s. f. – expresie a ochilor
căzut, -ă adj. – cuvenit, potrivit; meritat
câjleji s. f. pl. v. *câșlegi*
câlțos, -oasă adj. – încâlcit
câlțui vb. – a destrăma, a împrăștia; (fig.) a scărmana pe
 cineva
câmp s. n. – (fig.) domeniu, sferă de activitate
cânepă s. f. – ~ *bărbătușă* cânepă de vară; ~ *muierușcă*
 cânepă de iarnă
cânișor s. m. – ~ *pugliu* cățel pudel
câniu, -ie adj. – câinesc, de câine
cânt adv. – cât

- cânta* vb. – a boci
cântăţime s. f. – cantitate
cânţime s. f. – cantitate; măsură
cârcimă s. f. – cârciumă, crâşmă
cârlibat, -ă adj. – încârligat, sucit
cârmaş s. m. – cârmaci
cârpă s. f. – basma; batistă
cârteală s. f. – critică, nemulţumire, protest
cârţai vb. – a scârţai
câşlegi s. f. pl. – interval de timp între două posturi, când creştinii pot mânca de dulce
câştigare s. f. – grijă, purtare de grijă
câştigă s. f. – grijă, purtare de grijă
cătăţime s. f. – cantitate
căttime s. f. – mărime, cantitate; (gram.) *adverbiile căttimei* adverbe care arată cantitatea, gradul unei acţiuni sau însuşiri
*ce*¹ conj. – ci, dar
*ce*² pron. inter.-rel. – pentru ce, de ce; (adverbial) *de ce... de ce* din ce în ce
cealma s. f. – turban
ceapsă s. f. – bonetă, căiţă
ceas s. n. – ~ *spânzurător* pendul
ceasă s. f. – ceaşcă
ceată s. f. – categorie, clasă
ceaur, -ă adj. – care priveşte cruciş
cece s. m. – năut
celău s. m. – hoţ
celed s. m. şi n. – familie; copil
celşag s. n. – înşelăciune
celuire s. f. – înşelătorie, înşelăciune
celuiş s. n. – înşelăciune
cenuţă s. f. – cenuşă
cepuţă s. f. – ceapsă mică, căciuliţă; (bot.) caliptră
cerbice s. f. – grumaz; ceafă; gât; (fig.) împotrivire; mândrie; (despre persoane) *cu* ~ dârz, neînduplecat, încăpăţânat; *tare la* ~ dârz, încăpăţânat; *a avea* ~ *plecată* a fi supus

- cerc* s. n. – (filos.) definire a două cuvinte, a două noțiuni unul prin celălalt
- cerca* vb. – a cerceta, a căuta; a proba, a încerca; a explora; a ispiti; *a se ~ a se supune* unor încercări
- cercare* s. f. – încercare; căutare, cercetare, examinare; *a face ~ a încerca*
- cercat, -ă* adj. – încercat, probat; iscusit, priceput
- cercătură* s. f. – încercare
- cercuț* s. n. – cerculeț
- cerimonie* s. f. – ceremonie, manifestare politicoasă
- cernut, -ă* adj. – (fig.) ales, hotărât; cercetat; verificat, probat
- cerși* vb. – a căuta
- cerșiune* s. f. – cerință
- cerșui* vb. – a cerși
- cescuț* s. n. – diminutiv al lui ceas, cesuleț
- cetărnă* s. f. – scoc, jgheab; (la plante) canalicul, canal mic din țesutul plantelor
- cetățean* s. m. – locuitor al unui oraș (cetate)
- cetățenesc, -ească* adj. – orășenesc; din oraș
- cetățesc, -ească* adj. – cetățenesc, public
- cetățuică* s. f. – cetățuie, cetate mică
- ceteră* s. f. – vioară
- ceternă* s. f. v. *cetărnă*
- ceteș* s. m. – citeș, cititor; persoană din cler care este demn de a citi din cărțile sfinte
- ceteție* s. f. – treaptă în ierarhia bisericească, ocupată de citeș (lector) sau cântăreș
- cetunel* adv. – încetinel
- chedru* s. m. – cedru
- chedveș* adj. – voios, drag, scump
- cheiariu* s. m. – fabricant de chei
- cheiuță* s. f. – (anat.) claviculă
- chelărie* s. f. – celar; pivniță
- chelibar* s. n. – chihlimbar
- cheltui* vb. – a folosi, a utiliza
- chemăreș* s. n. – (gram.; despre cazuri) vocativ

- chemătoriu*, -oare adj. – nume ~ apelativ; *chemătoriu*l semn
semnul exclamării
- chemeneț* s. n. – coș de fum, șemineu
- cheminție* s. f. – temeinicie
- chenez* s. m. v. *chinez*
- chepetenie* s. f. – căpetenie
- cheri* vb. – a limpezi, a clarifica
- ches* s. n. – pungă
- chesariu* s. m. – împărat
- chiar*, -ă adj., adv. – clar, limpede
- chil* s. m. – chel, varză creață
- chilav*, -ă adj. – infirm
- chilăvi* vb. – a face (pe cineva) infirm
- chilăvit*, -ă adj. – olog, infirm
- chimă* s. f. – bărbie
- chimicuș* s. m. – chimist
- chimval* s. n. – vechi instrument muzical de percuție; țimbal
- chinamon* s. m. – copac de scorțișoară
- chindisi* vb. – a broda
- chindisitură* s. f. – broderie
- chinez* s. m. – cneaz; jude comunal, primar
- chinezarat* s. n. – cnezat, principat
- chineziat* s. n. – cnezat, teritoriul administrat de un cneaz
- chiniz* s. m. v. *chinez*
- chinosiom* s. m. – numele unui copac cu lemn prețios
- chinovar* s. n. – sulfură de mercur de culoare roșie
- chip* s. n. – ~ de grai exprimare; expresie lingvistică; (gram.)
mod
- chiprian*, -ă adj. – cipriot
- chipru*¹ s. m. – chiparos
- chipru*² s. m. – (bot.) iarbă-neagră (*Erica vulgaris*)
- chir* s. m. – jupân, domn; *chiriu* ~ domnul domn
- chirilian*, -ă adj. – chirilic
- chischineu* s. n. – batistă, basma; (bucată de) pânză
- chișirt* s. n. – nălucire
- chit* s. m. – balenă
- chiteală* s. f. – întocmire, potrivire

- chiti* (a se ~) vb. – a se găti, a se aranja; (despre limbă) a (se) îmbogăți
- chițoran* s. m. – șoarece mare de câmp
- chivernisi* vb. – a administra, a conduce; a agonisi, a îmbogăți
- chivernisintă* s. f. – chiverniseală
- chivernisire* s. f. – administrare, conducere; agonisire, economisire
- chivernisitor, -oare* s. m. și f. – administrator, conducător
- chivit, -ă* adj. – tivit
- chizășuire* s. f. – chezășie, garanție
- chizeaș* s. m. – chezaș; ostatic, garant
- chizeșie* s. f. – chezășie; garanție
- cicili* vb. – a dichisi
- ciclopie* s. f. – malformație congenitală, constând în existența unui singur ochi
- cign* s. m. – lebedă
- cîia* adv. – aici
- cilibiu, -e* adj. – distins, fin
- cimpav, -ă* adj. – ciumpav, frânt de mult mers, obosit
- cimpoie* s. f. – cimpoi
- cin* s. n. – categorie socială, rang, grad; tagmă, ordin preoțesc sau călugăresc
- cincizecile* s. f. art. – penticostarul
- cincizecime* s. f. – ~ *luminată* perioada de cincizeci de zile dintre Paște și Rusalii
- cins, -ă* adj. – încins, înfășurat
- cinste* s. f. – dar, danie; *de* ~ în dar, gratis, fără plată
- cinsti* vb. – a dărui, a oferi
- cinușe* s. f. – cenușă
- cioaie* s. f. – acioaie, aliaj metalic
- cioareci* s. m. pl. – pantaloni țărănești din pănură sau dimie, strânși pe picior
- ciocănel* s. n. – (la vița de vie) butaș de înrădăcinare tăiat în formă de ciocănel; maleol
- ciocănuț* s. n. – (la vița de vie) butaș de înrădăcinare tăiat în formă de ciocănel; maleol

- ciocotniție* s. f. – lingușire, minciună
ciong, -ă adj. – ciung; mutilat, sluiț
cionta vb. v. *cionti*
ciontătură s. f. – scurtare, tăiere
cionti vb. – a tăia, a reteza; (fig.) *a se ~ a se bate*, *a se ciocni*
circumstanție s. f. v. *circumstanție*
circumducere s. f. – circumferință
circumstanție s. f. – circumstanță
cirilicesc, -ească adj. – chirilic
cirilinesc, -ească adj. – chirilic
cirtă s. f. – interval scurt de timp, clipă
cislui vb. – a pune la cale; a repartiza, a fixa (dări, sume de bani etc.)
citov, -ă adj. – sănătos
ciucar, -ă adj. – drag
ciucălău s. m. – ciocălău, știulete de porumb (curățat de boabe)
ciucăreață s. f. – mângâiere
ciudat, -ă adj. – minunat
ciudă s. f. – mirare, minunare
ciuf s. m. – bufon, măscărici
ciufuli vb. – a batjocori, a ocări
ciumaș, -ă adj. – cu ciumă
ciumelcitură s. f. v. *ciumilitură*
ciumelitură s. f. v. *ciumilitură*
ciumilitură s. f. – cimilitură
ciunga vb. – a ciungi; a mutila, a sluiți
ciungări vb. – a reteza, a tunde crengile (uneori vârful) unui pom
*ciungărit*¹ s. n. – retezatul, tunsul crengilor unui pom
*ciungărit*², -ă adj., s. n. – dărâmat, ruinat
ciunta vb. – a scurta
ciuntat -ă, adj. – scurtat
ciupăli vb. – a mânca pe ciugulite; (fig.) a jumuli; a păcăli, a escroca
ciupeli vb. v. *ciupăli*
ciurdă s. f. – cireadă; stol de păsări

- ciuștar* s. n. – șaștar
clamfer s. m. – tinichigiu
clar-vedeț, -eață adj. – perspicace
clas s. n. – clasă, categorie
clăi vb. – a clei, a lipi
clătări vb. – a clăti, a limpezi
clăti vb. – a dezorienta; a tulbura, a înspăimânta; *a se ~ a șovăi*, a ezita
clătire s. f. – mișcare; clătinare, tremurare; ~ *sufletului* emoție
cleanț interj., s. n. – clanț; clănțanit; *a trăi ~ a trăi în dispută*, într-o controversă
clei negru s. n. – smoală, bitum
clerică s. f. – veșmânt clerical
clicos, -oasă adj. – clisos, vâscos
clicii vb. – a striga, a chema
clinicesc, -ească adj. – clinic
clir s. n. – cler, preoțime
cliric s. m. – cleric
clironom s. m. – moștenitor
cliros s. m. v. *clir*
clisă s. f. – slănină
clistir s. n. – clismă
cloambă s. f. – creangă
clondiriu s. n. – vas de sticlă sau de marmură cu gâtul scurt și îngust
cloțan s. m. – șobolan
coantra prep., adv. – contra, împotriva; *în ~ împotrivă*; *a sta în ~ a se împotrivi*
coarște s. f. – sapă cu carne
coasten s. n. – scrin; dulap
cocenos, -oasă adj. – (despre legume) care are cocean
cochier s. m. v. *cocieriu*
cocie s. f. – trăsură
cocieriu s. m. – vizitiu
cociș s. m. – vizitiu
cocnă s. f. v. *cohnă*

- cocon*¹ s. m. – tânăr, flăcău, june
*cocon*² s. m. – gogoasă a viermelui de mătase, galetă
cocorat, -ă adj. – mândru
cocori (a se ~) vb. – a se îngâmfa, a se făli, a se mândri
codalb, -ă adj. – cu dalb; care are extremitățile albe
coderiște s. f. – codiriște, coadă (la bici)
codorâște s. f. v. *coderiște*
codoriță s. f. – mâner, coadă (la sulită)
cognome s. n. – poreclă, supranume
cohnă s. f. – bucătărie
colăcitură s. f. – încolăcitură
colceriu s. m. – flăcău care la anumite serbări are atribuții de paznic al cămării
coleașă s. f. – mămăligă; mâncare păstorească; (fig.) amestecătură
colegiu s. n. – colegiu; organ de conducere colectivă
colegium s. n. v. *colegiu*
colf s. n. – golf
colizie s. f. – coliziune; conflict
colniță s. f. – adăpost pentru animale
*colon*¹ s. m. – muncitor agricol, care cultiva pământul luat în arendă
*colon*² s. n. – două puncte
colonie s. f. – colon
color s. n. – culoare
colună s. f. – coloană
coma s. f. – virgulă; v. și *opritoare*
comandirend s. m. – comandant (germ. *Kommandierend*)
comat s. n. v. *coma*
comărdinăr s. m. – camerist, valet
*comânda*¹ vb. – a face cele necesare pentru sufletul unui decedat
*comânda*² vb. – a recomanda, a face cunoscut
comândare s. f. – pomană la înmormântare
comândaș s. m. – comandant
comedieș s. m. – comediant, actor comic
*comenda*¹ vb. – a comanda, a cere

- comenda*² vb. – a recomanda
comendare s. f. – recomandare, îndemn
comendaș s. m. v. *comândaș*
comendat, -ă adj. – recomandat
comendație s. f. – comândare, pomană
comendăului vb. – a face o comandă; a recomanda; a sfătui
comendăului, -ă adj. – care a fost comandat pentru a fi făcut, executat
comendării vb. – a comanda
comentarium s. n. – observații, însemnări
comentație s. f. – comentariu
comicesc, -ească adj. – comic
comita vb. – a acompania, a însoți
comitat, -ă adj. – acompaniat, însoțit
comat s. n. v. *coma*
comoție s. f. – mișcare, plimbare făcută în scopuri terapeutice
comparăului vb. – a exista
compațienție s. f. – compasiune
complezență s. f. – amabilitate, complezență
complement s. n. – cuvinte și gest de salut, închinare
complet s. m. – complice
compli vb. – a duce la îndeplinire, a realiza
compozit, -ă adj. – compus, format (din...)
compoziție s. f. – compunere (a cuvintelor); derivare
compurtare s. f. – comportament
comtoir s. n. – comptoar; departament care administra banii la Curtea împărătească din Rusia
comun, -ă adj. – *bunul de* ~ obștesc; *de* ~ uzual
comune adj. – comun, obișnuit
con trunecat s. n. – trunchi de con
conceni vb. – a sfârși, a termina; a nimici, a prăpădi, a stârpi
concenire s. f. – sfârșit, capăt
conceretor(i), -oare adj. – învingător
concheia vb. – a conchide
concini vb. v. *conceni*
concurenție s. f. – întâlnire

- condemnaciune* s. f. – condamnare
condeputat s. m. – comembru
condeștândălui vb. – (jur.) a decădea; a înlătura
condiciune s. f. – condiție
condițion s. n. – condiție
condiționă s. f. – condiție
condovlah s. m. – aromân
condurere s. f. – compătimire
confervă s. f. – mătasea-broaștei
confienție s. f. – încredere
confuzione s. f. – confuzie
conie s. f. v. *cohnă*
coniuncție s. f. – conjuncție; v. și *despărțitor, împreunător, împotrivitor, legător, pricinuitor*
conjugație s. f. – (gram., mod de) conjugare
conjunctiv s. n. – (gram., modul) conjunctiv
conocire s. f. – cucerire
consentiment s. n. – consimțământ
consiliar s. m. – consilier
consonant s. n. – consoană; v. și *împreună-sunătoare*
consonantă s. f. – consoană; v. și *împreună-sunătoare*
consonă s. f. – consoană
consortiu s. m. – consort, soț
consorți (a se ~) vb. – a se căsători
conspirațiune s. f. – conspirație
constanție s. f. – ceea ce este constant, constanță
constiențiozitate s. f. – conștiinciozitate, corectitudine, seriozitate
constitui vb. – a alcătui
constrânsetură s. f. – constrângere
conștienție s. f. – conștiință; cuget
conștrucție s. f. – construcție
contagiu s. n. – contagiune, contaminare
conteni vb. – a interzice, a opri, a întrerupe, a înceta o acțiune, o mișcare etc.; a se potoli
contenit, -ă adj. – înfrânat; cumpătat
contrarnic s. m. – împotrivitor

- contrazitor, -oare* adj. – care se contrazic între ele, contradictoriu
- contumație*¹ s. f. – contumacie; loc. adv. *în ~* în lipsă
- contumație*² s. f. – carantină
- conțipălui* vb. – a concepe, a scrie
- convârți* vb. – a converti
- convent* s. n. – *~trupele* adunarea trupelor
- convict* s. n. – internat, pension; seminar catolic
- convincălui* vb. – a considera vinovat
- consistorium* s. n. – consistoriu, organ administrativ și judecătoresc cu caracter permanent pe lângă episcopii
- coom* s. m. – aproape, apropiat
- copaci* s. m. – copac
- cooperământ* s. f. – învelitoare, capac
- copie* s. f. – bogăție; mulțime, număr mare
- copirșău* s. n. – copârșeu, sicriu
- corajie* s. f. – curaj
- corale* s. f. pl. – bijuterii
- corață* s. f. – (mil.) platoșă (it. *corazza*)
- corăbia* vb. – a călători cu corabia; a conduce o corabie, a naviga
- corăbiia* vb. v. *corăbia*
- corăbiuță* s. f. – corăbioară
- corăiitor, -oare* adj. – (despre intestine) zgomotos, care chiorăie
- cordevan* s. n. v. *cordovan*
- cordiș* adv. – strâmb, oblic
- cordovan* s. n. – piele fină (pentru încălțăminte de lux), marochin, piele de Cordova
- corelabă* s. f. – gulie
- corfă* s. f. – coș, paner
- corfiță* s. f. – coș mic
- corhălie* s. f. v. *corhelie*
- corhelie* s. f. – chef, petrecere
- corli (a se ~)* vb. – a se scufunda
- corman* s. n. – catarg
- corn* s. n. – colț, unghi

- coroi* s. m. – șoim
coronat, -ă adj. – încoronat
coronație s. f. – încoronare
coroană s. f. – coroană; (fig.) putere monarhică, suveranitate
cortel s. n. – cort; tabără militară
corteni vb. – a vizita
corumpăhui vb. – a corupe
corună s. f. – coroană
cosmologiie s. f. – cosmologie; știință care studiază legile generale ale universului
cosutor s. n. v. *cusitor*
coșară s. f. – coș
coștei s. n. – castel; culă
coșteian s. m. – proprietarul unui coștei
coștiug s. n. – coșciug, coș
cota vb. – a căuta, a privi; *coată să...* trebuie să...
cotăriță s. f. – coș împletit din nuiiele
cotătoare s. f. – oglindă
cotcă s. f. – joc cu zaruri
cotor s. n. - știulete de prumb (curățat de boabe)
cotoroage s. f. pl. – piftii, răcături
cotur s. m. – cotor, partea dinspre pețiol a unei frunze
coțcaș s. m. – coțcar
coțcă s. f. – (fig.) șmecherie, înșelătorie
coțovlah s. m. v. *cuțovlah*
covăi vb. – a încovoia
covârșă vb. – a coplesi, a întrece, a depăși
covârși vb. – a coplesi; a acoperi de...; a satisface, a mulțumi
covârșire s. f. – depășire, învingere, coplășire; calitate (superioară); superioritate, realizare; (fig.) culme, desăvârșire; *cu ~* în foarte mare măsură, cu vârf și îndesat
covârșit, -ă adj. – (despre preț) foarte mare, exagerat
covoia vb. – a încovoia
crancvaltăr s. m. – infirmier, suprintendent sanitar
crăițar s. m. – creițar, monedă de valoare mică
crămene s. f. – cremene

- crășca* vb. – a scrășni din dinți
crăzământ s. n. v. *crezământ*
crăcimă s. f. – crâșmă
crâjni vb. v. *crășni*
crâmb s. n. – parte de teritoriu
crășni vb. – a scrășni
crășnire s. f. – *scrășnire*
crâznic s. m. – paracliser, țârcovnic
creangă s. f. – ramură a unei familii
credinciar s. m. – credincer; om de încredere
credincioșie s. f. – credință; încredere, fidelitate
credința vb. – a logodi
credințat, -ă adj. – încredințat, împuternicit
credință s. f. – încredere; *a da* ~ a crede în adevărul unui lucru; *a sta lângă* ~ a păzi, a respecta credința; *de* ~ credibil
crenguros, -oasă adj. – rămuros
crescământ s. n. – creștere
crescut, -ă adj. – *omul cel* ~ adult, matur
creștere s. f. – educație
crezământ s. n. – convingere; considerație, părere; încredere, crezare; credință, superstiție
crezătorie s. f. – credință, superstiție
cricimar s. m. – cârciumar
cricimă s. f. – cârciumă
criminalnic, -ă adj. – criminal
crimină s. f. – crimă
crimineriu s. m. – criminal, persoană acuzată de crimă
cristăiariu s. m. – fabricant de vase de cristal
cristălisi vb. – a cristaliza
cristian, -ă adj. – creștin
cristal s. n. – cleștar, cristal; varietate de cuarț
criștar s. n. – cleștar, cristal; varietate de cuarț
cretean, -ă adj. – cretan, locuitor al Cretei
criticesc, -ească adj. – din Creta, cretan
critisi vb. – a critica
critiza vb. – a critica

- criziș* s. n. – criză
croncan s. m. – corb
cruent, -ă adj. – crud
crui vb. – a croi
cruitoriu s. m. – croitor
crumpă s. f. – cartof
cruntat, -ă adj. – plin de sânge, însângerat
cruțigher s. m. – cruciat
cruzie s. f. – cruzime; răutate
cruzime s. f. – hrană negătită; crudități
cucerie s. f. – cucernicie, smerenie; *cu* ~ evlavios, cucernic
cucernici (*a se* ~) vb. – a se supune cu umilință
cuciri (*a se* ~) vb. – a se cuceri, a se potrivi
cuclă s. f. – fire de bumbac sau vegetale
cucnă s. f. v. *cohnă*
cucurbeu s. n. – curcubeu
cucurbită s. f. – (fig.) craniu
cufund, -ă adj. – în forma unui căuș, scobit, adâncit
cufundos, -oasă adj. – adânc
cugetare s. f. – *semnul cugetării* semn de punctuație care marchează o judecată, o părere, o reflecție
cugetăciune s. f. – cugetare, gândire
cuhar s. m. – bucătar
cuhnă s. f. v. *cohnă*
cuină s. f. v. *cohnă*
cujugăciune s. f. – conjugare
culcare nupțială s. f. – căsătorie
culeage vb. – a culege; a se afla, a se adeveri; a înțelege, a reieși; a deduce; a evidenția
culpălnic, -ă adj. – vinovat, culpabil
culpă s. f. – greșală
cultivi vb. – (fig.) a educa, a cultiva
cultivire s. f. – cultivare; educare
cultivit, -ă adj. – cultivat; (despre limbă) perfecționat, normat
cultură s. f. – cultivare, mod de îngrijire
cumănac s. n. – comănac
cumândare s. f. v. *comândare*

- cumpăna* vb. – a cumpăni; a cântări
cumpăt s. n. – echilibru; *cu* ~ modest
cumpătătură s. f. – cumpătare
cumpenă s. f. – cumpănă, balanță, cântar
cumplire s. f. – *cu* ~ din toate puterile; foarte repede
cumplit, -ă adj. – desăvârșit, care întrunește toate calitățile cerute; mare, extraordinar
cunicel s. n. – cui mic, cuișor
cuniu s. n. – cui
cunoaște vb. – a recunoaște, a admite ca bun, ca valabil; a accepta
cunoaștere s. f. – recunoștință
cunoscătoriu, -oare adj. – recunoscător
*cunoștință*¹ s. f. – cunoaștere; *fără* ~ necunoaștere; (expr.) *a veni la* ~ *cuiva* a deveni cunoscut cuiva
*cunoștință*² s. f. – conștiință
cunună s. f. – coroană; *a fi cuiva supt* ~ a fi acceptat căsătoria cu cineva
cupedie s. f. – lăcomie
cuprinde (*a se* ~) vb. – a fi format; a (se) înțelege, a cunoaște, a învăța; a prelua, a însuși; a pune stăpânire, a cuceri; a se ocupa cu...; a lua, a confisca
cuprindere s. f. – cucerire; conținut, fel; sens, înțeles; deprindere
cuprins, -ă adj. – înconjurat; apăsător, împovărat; ocupat, cucerit; preocupat
cuprinzătoarea s. f. art. – paranteză dreaptă
cuprinzător, -oare adj. – care acoperă, care ocupă (o suprafață)
cupșoară s. f. – cupă mică
cupșor s. m. – cupă mică
curage s. f. – curaj
curat adv. – limpede, clar
curativ, -ă adj. – care vindecă, vindecător
curator s. m. – epitrop, administrator al bisericii
curător s. m. v. *curator*
curător, -oare adj. – curgător

- curătoriu, -ie* adj. – curgător
- curăța* (*a se ~*) – a se elibera de o relație; a scăpa de păcate, a se mântui, a se purifica
- curăți* (*a se ~*) vb. – a se elibera de o relație; a scăpa de păcate, a se mântui, a se purifica
- curățitor, -oare* adj. și s. f. – purgativ
- curcubău* s. n. – ~ *din ochi iris*
- curcubetă* s. f. – vas făcut din fructul curcubetei și care servește pentru trasul băuturilor alcoolice din butoi; trăgaci, tâlv
- cure*¹ vb. – a curge; (despre viață, zile) a trece; a se scurge
- cure*² vb. – a alerga, a se grăbi, a merge (iute)
- curec* s. m. – curechi, varză
- cureuaru* s. m. – curelar
- curge* vb. – a decurge, a reieși; *a ~ folos* a câștiga, a avea beneficiu
- curgere* s. f. – ~ *graiului* vorbire, expunere; ~ *albă* leucoree; (expr.) *a se da ~* a (se) da naștere, a se da început
- curir* s. m. – curier, sol
- curmăziși* adv. – curmeziș
- curmiș* s. n. – secțiune, parte (a unei lucrări)
- curpin* s. m. – curpen
- curprinzătură* s. f. – cuprindere
- curs* s. n. – fugă, alergare
- cursar* s. m. – corsar
- cursuș* s. n. – curs; desfășurare; parcurs; adresă, scrisoare
- curteni* vb. – a vizita
- curtenire* s. f. – politețe, respect, reverență
- curund* adv. – curând
- curuș* s. m. – rebel, insurgent antihabsburgic
- curușag* s. n. – rebeliune
- cuscrie* s. f. – *a fi ~* (cu cineva) a fi încuscrit
- cusitor* s. n. – cositor, staniu
- cust* s. n. – trai, durată de viață
- custa* vb. – (subiectul este Dumnezeu) a ține în viață; a consta, a fi alcătuit
- custare* s. f. – trai, trăire; viață, existență

- custode* s. m. – păzitor
custodie s. f. – pază
cusutor s. n. v. *cusitor*
cusutoriu s. n. v. *cusitor*
cutegiune s. f. – cutezanță, curaj
*cutez*¹ s. n. – curaj
*cutez*², *-ează* adj. – curajos, cutezător
cutezare s. f. – îndrăzneală
cutezat, *-ă* adj. – curajos, îndrăzneț
cutezie s. f. – curaj, îndrăzneală
cutropi vb. – a cotropi
cuțovlah, *-ă* s. m. și f. – aromân din Macedonia
cuvânt s. n. – verb; unitate sintactică independentă, propoziție sau frază; *a ieși ~ a se duce vestea*, *a se afla*; v. și *lucru*, *mutat*
cuvântat, *-ă* adj. – preamărit, glorificat
cuvântător, *-oare* adj., s. m. și f. – (ființă) care are facultatea de a vorbi, vorbitor, înzestrat cu rațiune, rațional; *filosofia cea cuvântătoare* știința care dă legile cuvântării
cuvântătoriu, *-oare* adj., s. m. și f. v. *cuvântător*, *-oare*
cuviințat, *-ă* adj. – încuviințat, admis
cuviință s. f. – măreție, strălucire
covina (*a se ~*) vb. – a se cuveni
cuviniință s. f. – cuviință
cuvios, *-oasă* adj. – (despre vreme) potrivit, convenabil
cvadrat, *-ă* adj. – pătrat
cvadrat-clașteri s. n. – stâncen pătrat
cvalitate s. f. – calitate
cvantitate s. f. – cantitate
cvantitet s. n. – cantitate
cvartir s. n. – locuință temporară, gazdă
cvarz s. n. – cuarț
cvietanție s. f. – chitanță
cvintig s. n. – veche unitate de măsură pentru greutate, chintic
cvirites s. m. pl. – cetățeni romani cu drepturi politice și militare

cvotient s. n. – (în aritmetică) numărul de aflat în urma unei împărțiri

D

da vb. – *a ~ în răsipă* a risipi; *a ~ afară* a tipări, a edita

dafină s. f. – dafin

dafne s. f. v. *dafin*

daică s. f. – doică

dajde s. f. – dajdie; bir, tribut

dajnic, -ă s. m. și f. – persoană care plătește dajdie

dalterie s. f. – act oficial, individual, în care se consemnau hirotonisirile preoților

damasi vb. – a împodobi cu intarsii în metal

damast s. m. – orfevrier specialist în intarsii în metal

danie s. f. – donație

darab s. n. – bucată (mare)

dare s. f. – *în ~* cu (plata unui) tribut

dascăl s. m. – îndrumător, sfătuitor

dasie s. f. – semn ortografic care se pune deasupra vocalei cu care începe cuvântul, pentru a arăta că sunetul respectiv este aspirat; v. și *micșurătoarea, spirit aspru*

dat, -ă adj. – dat, obișnuit; *a fi dat la...* a fi dat la..., a fi obișnuit cu...

dată s. f. – datină, obicei

datorință s. f. – datorie

dațian s. m. – dac, locuitor al Daciei

dăbălăzat, -ă adj. – lăsat în jos, pleoștit

dăcesc, -ească adj. – dacic

dădare s. f. – faptul de a da

dădica vb. – a dedica

dăjnădăjduire s. f. – deznădăjduire

dămânda vb. v. *demânda*

dămândăciune s. f. v. *demândăciune*

dărăb s. n. v. *darab*

dărăbanț s. m. – dorobanț

dărăpăna vb. – a dărâma, a distruge

- dăreș* s. n. – (gram.) (cazul) dativ
dărma vb. – ~ *crengi, frunze* a tunde
dăscălie s. f. – iscusință, pricepere, dibăcie; școală normală;
 povață; învățătură; propovăduire
dătătoriu s. n. – (gram.) (cazul) dativ
dâmpuș s. n. – dâmb mic
dârdală s. f. – om de nimic, flecar
de prep. – ~ *ce, ~ ce* din ce, din ce; ~ *nou* iar, iarăși; despre
de<a>una adv. – imediat, îndată
deaistvui vb. – a acționa; a organiza
deaistvuială s. f. – acționare; organizare
deatorință s. f. – datorință; datorie; *a da ~ îngropăciunii* a
 face cele de cuviință pentru înmormântare
debui vb. – a trebui
debuibare s. f. – faptă care denotă desfrâul, comportamentul
 necuviincios
decan s. m. – conducător al unui decanat al bisericii catolice,
 al unei dieceze
decât adv. – numaidecât, îndată
dechilin adv. – deschilin; separat, independent
decizionă s. f. – decizie, hotărâre
declărație s. f. – declarație, depoziție
declena vb. – a declina
declenație s. f. v. *declinație*
declenăciune s. f. – declinare
declinație s. f. – (gram.) declinare
declinăreș, -eață adj. – (despre o parte de vorbire) declinabil,
 care se declină
decoct s. n. – soluție obținută prin fierberea unor plante
 medicinale
decompoziție s. f. – eliminare a prefixului la cuvinte
decula vb. – a distruge, a doborî
decura vb. – a curge, a se mișca în jos
decurăța vb. – a curăța, a purifica
decur(g)e vb. – a se scurge
deda (a se ~) vb. – a se obișnui, a se familiariza
dedare s. f. – învăț, obicei

- dedat*, -ă adj. – obișnuit, deprins
dedia vb. – a dedica
dedinsu adv. – de-adinsul; *cu* ~ intenționat, anume
defalca vb. – a cosi
defăim s. n. – defăimare
defăimeț, -eață adj. – defăimător
definit, -ă adj. – (gram.) *articlu* ~ articol hotărât
defișt, -ă adj. – fixat
deftong s. m. – diftong
degi(i)a adv. – deja
deist, -ă s. m. și f. – teist; adept al teismului
dejghina vb. v. *dezghina*
dejghinat, -ă adj. – dezbinat
dejnădăjdui vb. – a deznădăjdui
delcean s. n. – delușor
deliberatum s. n. – concluzie, decizie; hotărâre
deloc adv. – îndată, pe loc, imediat
delungat, -ă adj. – îndelungat
delușel s. n. – deal mic, delușor
demândăciune s. f. v. *demândăciune*
demâna vb. – a transmite
demânda vb. – a cere; a comanda, a porunci
demândare s. f. – cerere; poruncă
demândăciune s. f. – poruncă
demândătoriu, -ie s. m. și f. – persoană care ordonă,
 poruncește
de-niciumul adj. – (despre gen) neutru
dentră prep. – dintre
deolaltă adv. – împreună, la un loc
deoseb(i) adj., adv. – diferit, distinct; (despre norme, reguli)
 special; separat, fără legătură cu alții, individual;
 deoparte, la distanță; în plus
departe adv. – ~privitor *ochiu* privire scrutătoare
depărcior adv. – depărțișor, în depărtare
depărta (*a se* ~; ind. prez. pers. 3 pl. *se departă*) – a se
 îndepărta
depărtime s. f. – depărtare

- deplăra* vb. – a deplânge
deplecare s. f. – plecare, înclinare
deplini vb. – a îndeplini; a forma, a educa; a desăvârși; *a se face deplinit* a se îndeplini
deplinire s. f. – desăvârșire, deplinătate; ~ *în sine* împlinire, desăvârșire
deplinit, -ă adj. – deplin, în întregime, complet; desăvârșit, perfect
deprins s. n. – deprindere
dept prep. – drept, pentru
*depune*¹ vb. – *a ~ jos din scaon* a detrona; *a se ~ a se așeza*, a se stabili
*depune*² vb. – a planta, a răsădi
depus, -ă adj. – (despre o plantă) plantat, răsădit
deputație s. f. – deputație, comisie
deregătorie s. f. – dregătorie; demnitate; misiune
des, deasă adj. – (fig., despre vorbărie) gălăgios
desăvârșit, -ă adj. – (gram.) ~ *trecut* perfect compus
desbate vb. – a desface, a deschide (prin lovire); a îndepărta, a desprinde
descăleca vb. – a coloniza
descălecare s. f. – colonizare, înființare a unui stat
descăma vb. – a scoate scame
descântătură s. f. – descântec
descebălui (a se ~) vb. – a-și veni în fire, a-și reveni
deschiiare s. f. – analiză
deschilina vb. – a deosebi, a distinge
deschilinare s. f. v. *deschilinire*
deschilini vb. – a deosebi, a diferenția; a separa, a despărți
deschilinire s. f. – deosebire, diferențiere; separare, despărțire
deschilinit, -ă adj. – deosebit, diferit, distinct; separat, despărțit
deschilinator, -oare adj. – care deosebește, deosebitor; care separă
desclini vb. v. *deschilini*
desclinire s. f. v. *deschilinire*

- desclinit, -ă* adj. v. *deschilinit*
descria vb. – a descrie
descrușna (a se ~) vb. – a se despovăra
desertație s. f. – dizertație
desfacere s. f. – analiză
desfapt, -ă adj. – fărâmițat; desfăcut în bucăți mici
desfăca vb. – a depănușa, a scoate foile care acoperă
 știuletele de porumb
desfăta vb. – a alina, a mulțumi
desfătat, -ă adj. – plăcut, încântător; destins, vesel
desfătăciune s. f. – desfătare, plăcere
desfătos, -oasă adj. – desfătător
desgurdi vb. – a desfăce (în bucăți)
desime s. f. – desiș
de-sine-sunătoare s. f., adj. – (*slovă*) ~ vocală
desinima vb. – a desnădăjdui
desmânta vb. – a abate de la ceva
despărțire s. f. – analiză; *semnul despărțirii* semn care
 marchează despărțirea în silabe la margine de rând;
 capitol
despărțitor, -oare adj. – *coniuncție* ~ conjuncție disjunctivă
despânza vb. – a da dispensă
despânzare s. f. – dispensare, dispensă
desperanță s. f. – disperare
desperație s. f. – disperare
despicat adv. – clar, răspicat
despleti vb. – (fig.) a descurca; a lămuri
despoia vb. – a lipsi de ceva; (fig.) a jefui
despotă s. m. – despot; guvernator al unei provincii
despreunător, -oare adj. – disociat
despuiet, -ă adj. – despuiat; (fig.) deposedat, lipsit de ceva
despulpăre s. f. – (despre opinii, afirmații) combatere,
 contestare; destrămare; anulare
despulpă vb. – a aduna spuma de pe un lichid care fierbe
desputăciune s. f. – dispută
desrândui vb. – a strica ordinea, rânduiala

- desredecina* vb. – a dezrădăcina
deșira vb. – a deșira
destimpt, -ă adj. – distinct
destine s. n. – destin, soartă
destimpt, -ă adj. v. *destimpt, -ă*
destul, -ă adj., adv. – (filos.) *pricină destulă* cauză suficientă;
rație destulă rațiune suficientă
destuli vb. – a îndestula
destulit, -ă adj. – îndestulat, mulțumit
desuni vb. – a dezuni; a strica unirea
deșențat, -ă adj. – deșențat; ciudat, curios
deșerta vb. – (despre un teritoriu) a depopula; (fig.) a
zădărnici; a dejuca
deșertare s. f. – golire, pustiire
deșirare s. f. – detaliere; desfacere; ~ *a trupurilor* descriere a
trupului, anatomie; disecție
deșirător, -oare adj. – sfâșietor, îngrozitor
deșt s. n. – deget
deșteptare s. f. – deșteptăciune, isteție; *deșteptări* măsuri
înțelepte
detor, -oară adj. – dator
detoriu, -ie adj. – v. *detor, -oară*
detornic, -ă adj. – dator
detridge vb. – a scoate, a da jos din locul unde se află; a
defăima, a ponegri
detras, -ă adj. – tras (sau dat) jos de pe... sau din...
detunat, -ă adj. – nebun, zăpăcit
deturna vb. – a răsturna, a vărsa
dețemvir s. m. – decemvir; membru al unui colegiu roman
format din zece magistrați
deunda vb. – a da în clocot
devoca vb. – (în justiție) a transfera un proces
devolie s. f. – diavolie, lucru diavolesc
dezbârna vb. – a desprinde, a separa, a despărți
dezbinat, -ă adj. – deosebit, diferit
dezbinător, -oare adj. – *semnele ceale dezbinătoare* semne
care marchează despărțirea în silabe

- dezbrăcământ* s. n. – neglijeu, haină (femeiască) de interior
dezbrâna vb. – a sminti pe cineva din credință
dezdina vb. v. *dezghina*
dezghina vb. – a dezgina; a desprinde, a separa, a despărți
dezghinare s. f. – dezbinare
dezgurzi vb. – a dezlega; (fig.) a descurca
dezierbi vb. – a paște
dezământa vb. – a abate (pe cineva) de la o hotărâre; a opri
dezmerda vb. v. *dezmierda*
dezmerdăciune s. f. v. *dezmierdăciune*
dezmierda (*a se ~*) vb. – a (se) delecta, a (se) desfăta
dezmierdăciune s. f. – dezmierdare, răsfăț
dezmirdat, -ă adj. – dezmierdat; încântător
dezsărcina vb. – a elibera de o sarcină, a ușura
dezuni vb. – a dezgina; a despărți
dezvăli vb. v. *dezveli*
dezvălit, -ă adj., adv. – dat în vileag, făcut cunoscut; clar, limpede
dezvăna (*a se ~*) vb. – a se lăsa biruit
dezvănat, -ă adj. – (despre afirmații) neinspirat, fără forță
dezveli vb. – a descoperi, a dezvălui
dezvolbi vb. – a înțelege, a pricepe; a dezvălui, a explica; a desface, a desfășura
dezvolbire s. f. – dezvăluire; explicare
dezvolgere s. f. – explicare
dezvolt, -oaltă adj., adv. – pe larg, amănunțit
dezvrătare s. f. v. *dezvrătire*
dezvrătate s. f. – diferențiere, separare
dezvrătire s. f. – separare
dezvrătit, -ă adj. – separat
diaconie s. f. – treaptă în ierarhia bisericească, ocupată de diacon
*dialect*¹ s. m. – dialectician
*dialect*² s. n. – grai; dialect; limbă
diale(c)tă s. f. – grai; dialect; limbă
diaos, -ă adj. – neaoș
dibol s. m. – bivol; (fig.) drac

- dicasterialicesc*, *-ească* adj. – care ține de dicasterie
dicasterie s. f. – judecătorie, tribunal
dichis s. n. – obiect mărunț; instrument, unealtă
dictator s. m. – (la romani) magistrat investit de Senat cu autoritate supremă în momentele dificile ale republicii
dictatură s. f. – formă de guvernământ în Roma condusă de un dictator; demnitatea, autoritatea unui dictator; perioada în care statul era condus de un dictator
dictirui vb. – a dicta
didahie s. f. – cazanie, predică; învățătură
dieces s. n. – dieceză
dieres s. n. – semn ortografic care disociază vocalele aflate în succesiune, care indică diereza
dietetică s. f. – dietă, regim alimentar
diețez s. n. v. *dieces*
diețezalnic adj. – *episcop* ~ episcop care conduce o dieceză
diețezan s. m. – conducătorul unui decanat al bisericii catolice
diferenție s. f. – (în aritmetică) diferență, rest al unei operații aritmetice
diferință s. f. – diferență, deosebire
diftongus s. m. – (gram.) diftong
digam, *-ă* adj. – bigam
dign, *-ă* adj. – demn
digna vb. – a binevoi
dignitate s. f. – funcție însemnată, dregătorie, demnitate
dilație s. f. – (jur.) extindere (a unui termen); amânare
dilect, *-ă* adj. – iubit, prețuit; cinstit
dimica vb. v. *dumica*
dimonesc, *-ească* adj. – demonic, drăcesc
dimonie s. f. – demonie; demonism
dinapoi adv. – a (o) lua ~ (un grup, o armată) a ataca din spate
dinlăuntru adj. – (filos.) lucrare ~ acțiune impusă de simțire, de suflet

- dinlontru* adv. – dinlăuntru, dinăuntru; *ceale* ~ *griji* probleme interne; *limba cea* ~ partea specifică a unei limbi
- dintâi, dintâia* num. ord. – însemnarea *cea dintâi* sens propriu, de bază
- dintâni, -e* num. ord. – dintâi
- dințos, -oasă* adj. – (despre cons.) dentală
- diortosi* vb. – a corecta greșelile (în texte religioase)
- diortositoriu* s. m. – corector al unui text tipografic
- diplă* s. f. – diblă, vioară
- diregătorie* s. f. – dregătorie; funcție, demnitate
- direge* vb. – a drege; a îmbunătăți; a se repara; a conduce
- dirept, direaptă* adj., adv. v. *drept, dreaptă*
- dires*¹ s. n. – (despre pământ) prelucrare, pregătire conform necesităților
- dires*², *-easă* adj. – reparat, dres; (fig.) luminat, deștept
- disărtație* s. f. – disertare
- dischilinare* s. f. – deschilinire; (gram.) declinare
- discos* s. n. – disc; taler de aur sau de argint pe care, la liturghie, se pune agnețul, precum și cel cu care umblă dascălii în biserică pentru a primi ofrandele în bani
- discuționă* s. f. – dezbateri (în contradictoriu)
- diserent* s. m. – vorbitor, zicător
- disertator* s. m. – autor al unei disertații
- disidemonie* s. f. – superstiție
- disipi* vb. – a împrăștia
- disiunctiv, -ă* adj. – (gram.) disjunctiv
- dispeanțare* s. f. v. *dispensație*
- dispensație* s. f. – dispensă, dezlegare, scutire; iertare
- dispune* vb. – a pregăti
- disputare* s. f. – dispută; discuție; dialog
- disputăului* vb. – a disputa; a discuta în contradictoriu
- disputurii* vb. – a disputa
- disputului* vb. v. *disputăului*
- distimpt, -ă* adj. – distinct; diferit
- districtualnic*¹ s. m. – administrator districtual

- districtualnic*², -ă adj. – districtual, care ține de district;
director ~ director al școlilor dintr-un district
distipul s. m. – discipol
diștrict s. n. – district
divan s. n. – (în Evul Mediu) consiliu cu atribuții politice, administrative și juridice; sfat domnesc
dividendus s. n. – (în aritmetică) primul factor al unei împărțiri, deîmpărțit
dividirui vb. – (în aritmetică) a împărți
divizie s. f. – (în aritmetică) împărțire
divizor s. m. – (în aritmetică) al doilea factor al unei împărțiri, împărțitor
dobă s. f. – tobă; partea de jos a pântecului
dobândă s. f. – bun dobândit; pradă
dobândi vb. – a primi, a obține
dobicesc, -ească adj. – dobitocesc
dobitocesc, -ească adj. – de dobitoc; în care trăiesc dobitoace
dobitocuș s. n. – animal mic
doctor s. m. – ~ *legilor* doctor în drept
dodat, -ă adj. – dat, obișnuit
doftoresc, -ească adj. – medical
doftoritor, -oare adj. – vindecător, tămăduitor
doios, -oasă adj. v. *duios*
dolfan s. m. – dolofan; bogat
domeastic s. m. – servitor
dominiu s. n. – domeniu, mare proprietate funciară
domni vb. – a domina
domnie s. f. – dinastie
domnire s. f. – domnie
domuia vb. – a înduioșa
donatistean, -ă s. m. și f. – adept al donatismului (mișcare religioasă)
doplini vb. – a împlini
dopunt s. n. – două puncte
dormi vb. – (fig.) a nu lua aminte, a nu băga de seamă
dos s. n. – a da *dosul* a întoarce spatele cuiva; a fugi

- dosadă* s. f. – sfadă, ceartă; nedreptate, asuprire; insultă, ocară; supărare, amărăciune
- dosădi* vb. – a ocări; a amări, a mâhni, a întrista
- dosădit*, -ă adj. – certat, admonestat
- douol*, *douală* adj. – dual, dublu; duplicitar
- doveadă* s. f. – dovadă
- dovoire* s. f. – permisiune, aprobare
- doziși* s. n. – doză, cantitate de medicament
- dracă* s. f. – drăcoaică, diavoliță
- dragoman* s. m. – traducător, tâlmaci
- drâmboi* s. n. – instrument muzical, drâmbă (mai mare)
- dregătorie* s. f. – funcție în sistemul de organizare a statului
- dregire* s. f. – iubire, dragoste
- drept*¹ s. n. – dreptate; (filos.) *dreptul firesc*, *dreptul firei*
dreptul natural, legea firii; *cu dreptul* justificat, firește
- drept*², *dreaptă* adj, adv., prep. – direct, adevărat; *în drept* în direct; *dirept ea* în fața ei, *dirept aceea* prin urmare
- dripit*, -ă adj. – (despre pământ) bătătorit
- droșdie* s. f. – drojdie
- drugă* s. f. – bătă
- drumariu* s. m. – drumeț, călător
- drusăi* vb. – a ara a doua oară un teren, a întoarce arătura
- drusului* vb. – (despre cărări) a face, a croi; a se îndrepta
- duale* s. n. – (gram.; în unele limbi) *numărul* ~ dual;
categorie a numărului pentru două unități de același fel
- dubăi* vb. – a bate
- dubălar* s. m. – tăbăcar; argăsitor
- dubeală* s. f. – argăseală
- dubi* (a se ~) vb. – a argăsi; (despre pomi) a se curăța de coajă
- duc(ă)* s. m. – duce; conducător (militar)
- ducător* s. m. – conducător (militar)
- ducătoriu* s. m. – conducător
- ducere de mână* s. f. – manual
- duci* vb. – a alunga, a goni

duh s. n. – spirit, inteligență; minte; importanță, valoare; vânt, aer; *aleagerea duhului* osteneală zadarnică; nebuție

duhan s. n. – tutun

duhănire s. f. – fumat

duhot s. n. – dohot, păcură

duios, -oasă adj. – iubitor, mângâietor; întristat, îndurerat; dureros

*dulce*¹ s. n. – *dulcele Crăciunului* timp în care este permis să se mănânce alimente care nu sunt de post

*dulce*² adj. – (despre grade de rudenie) de sânge, bun, adevărat

dulcuț, -ă adj. – (fig.) plăcut, drag

dulmană s. f. – dolman

dume(a)stic, -ă adj. – domestic; familiar; obișnuit

dumica vb. – a bate, a distruge (o armată); a omorî, a ucide

duminecă s. f. – ~ *tinăra* prima duminică după luna nouă

dumnezeoaie s. f. v. *dumnezeoaie*

dumnezeime s. f. – totalitatea divinităților

dumnezeire s. f. – făptură zeiască

dumnezeiță s. f. – zeiță

dumnezeoaie s. f. – zeiță; ursitoare

dumnezeu s. m. – zeu, idol

duplecăcios, -oasă adj. – aplecat

duriție s. f. – duritate, atitudine dură

ducă s. f. – monedă rusească sau poloneză de mică valoare; veche monedă românească de argint

duțet s. n. – duzină

duvan s. n. v. *duhan*

dux s. m. – duce; conducător (militar)

dvornic s. m. – dregător; vornic

E

ecal, -ă adj. – egal

ecfator s. n. – ecuator

ecleziast s. m. – predicator

- eclezie* s. f. – proprietate a unei parohii
- eclesiarh* s. m. – eclesiarh; cleric care are în grijă rânduiala serviciului religios, epitropia obiectelor de cult; șeful slujitorilor unei catedrale sau mănăstiri
- econom (de câmp)* s. m. – gazdă, gospodar, țăran înstărit
- ecu* s. m. – ecou (repetare a unui sunet); v. și *eho*
- ecvale* adj. – egal
- ecvicruru* adj. – *triangulu* ~ triunghi echilateral
- ecvitate* s. f. – echitate, dreptate
- edităhui* vb. – a relatea, a declara
- edlspacăr* s. m. – consilier de taină
- efore* s. m. – efor; nume dat în Grecia antică fiecăruia dintre cei cinci magistrați cu largi atribuții în politica internă și externă
- eghiptenesc, -ească* adj. – egiptean
- eho* s. n. – ecou; v. și *ecu*
- elastic, -ă* adj. – volatil, instabil
- elatir* s. n. – parte a presei pentru scoaterea sucului, care amplifică mișcarea
- electuarium* s. n. – electuar, preparat farmaceutic cu aspect de pastă
- elefterie* s. f. – lefterie, încredere; omenie, cinste; libertate
- element* s. n. – stihie, fiecare dintre cele patru componente primordiale ale materiei
- elinica* s. invar. art. – limba greacă veche
- elisiacesc, -ească* adj. – elizean, elizeic
- eminență* s. f. – superioritate
- emisfero* s. f. – emisferă
- emovit, -ă* adj. – emoționat
- emplast* s. n. – emplastru; preparat farmaceutic folosit pentru fixarea pansamentelor
- emulație* s. f. – strădanie
- englendisire* s. f. – petrecere, distracție
- eparh* s. m. – guvernator al unei provincii, al unui oraș, al unei eparhii etc.
- eparhian, -ă* adj. – de eparhie, referitor la eparhie

- eparhie* s. f. – unitate administrativă ecleziastică având ca șef, de obicei, un episcop; dieceză
- epicesc, -ească* adj. – epic
- epistolie* s. f. – epistolă, scrisoare
- epistolografie* s. f. – ocupația de întocmire și scriere a scrisorilor
- epitafiu* s. n. – epitaf
- epitalamion* s. n. – epitalam, cântec pentru nuntă
- epitheton* s. n. – epitet
- epitrahil* s. n. – patrafir
- epizootic, -ă* adj. – care are caracter de epizootie, infecțios
- epohă* s. f. – epocă
- epulet* s. n. – construcție
- erarium* s. n. – erariu; trezorerie
- eres* s. n. – abatere de la dogmele bisericii, erezie; rătăcire, eroare
- erm, -ă* adj. – erem; (despre locuri) pustiu
- erodiie* s. f. – rodie, fructul rodiului; v. și *irodiu*
- eroe* s. m. – erou
- erțherțog* s. m. – prinț al coroanei
- erucă* s. – omidă (nedefinită mai îndeaproape)
- esarh* s. m. – exarh; rang în ierarhia Bisericii Ortodoxe, inferior patriarhului și superior mitropolitului
- esca* vb. – a isca, a face să se ivească, să apară
- escare* s. f. – iscare, apariție
- escaza* vb. – a excasa; a cheltui
- excelentisim* s. n. – excelentisim; titlu de onoare pentru înalți demnitari
- escepție* s. f. – excepție
- esemplu* s. n. – exemplu
- esempru* s. n. v. *esemplu*
- esperiență* s. f. – experiență
- esperimânt* s. n. – experiment, încercare
- esposedanie* s. f. – spovedanie
- estenție* s. f. – existență
- estim* s. n. – stimă
- estime* s. f. – (filos.) existență, ființă

- esteptie* s. f. – excepție
ești pron., adj. dem. v. *iest(e)*
etă s. f. – veac
ethnocton s. m. – distrugător de neam
etimologhicesc, -ească adj. – morfologic
etimologie s. f. – etimologie; (gram.) morfologie
europesc, -ească adj. – european
evghenie s. f. – noblețe; nobilitate
evghenisire s. f. – înnobilare
evlavnic, -ă adj. – evlavios
evnuc s. m. – eunuc
exament s. n. – examen
exametricesc, -ească adj. – hexametric
exarh s. m. – șef al unei biserici ortodoxe autonome; locuitor
 al împăratului
exarhie s. f. – exarhat, teritoriul de sub autoritatea unui exarh
execuționă s. f. – execuție
execvălui vb. – (jur.) a excepta
exmisie s. f. – (jur.) permisiune; răgaz
exorchizelui vb. – a exorciza
exorchizi vb. – a exorciza
expedului vb. – a expedia
experelui vb. – a cerceta, a afla
experi vb. – a descoperi, a cerceta
experienție s. f. – experiență
experiință s. f. – experiență
expia vb. – a ispăși
exprimăului vb. – a exprima
exțes s. n. – exces

F

- fabulă* s. f. – născocire, invenție
face vb. – a însemna; *a ~ învățătură* a învăța; *a ~ lucrare* a
 influența, a produce efect
facere s. f. – făptură, ființă
fachiol s. n. – vâl

- facie* s. f. – față; ~ *bisericească* personalitate clericală
- fain*, -ă adj. – fin
- falon* s. n. – felon; haină preoțească folosită la slujbele religioase
- famen* s. m. – eunuc; om decăzut, efeminat
- famos*, -oasă adj. – faimos
- fanarioticesc*, -ească adj. – fanariotic
- fantasie* s. f. – fantezie, închipuire
- fantast*, -ă s. m. și f. – (om) visător
- fară* s. f. – neam, soi; națiune; familie
- farmazon* s. m. – vrăjitor
- farmă* s. f. – fărâmă
- faros* s. n. – far
- fasie* s. f. – (jur.) declarație
- fasis* s. – (astron.) fază
- fată* s. f. – ~ *în păr* fată de măritat
- față* s. f. – aspect, înfățișare; persoană; *cu două fețe* fățarnic; partea de deasupra a unui obiect, suprafața; foaie de hârtie; pagină; (cu valoare adverbială; mai ales în legătură cu verbe ca *fi*, *începe*, *merge*) fiind prezent, în persoană, personal; *a sta* ~ a se împotrivi, a înfrunta; culoare; ipostază; *în fața* asemenea, în felul; (gram.) persoană
- favora* vb. – a accepta cu bunăvoință; a favoriza
- favorit*, -ă adj. – favorabil
- favoritoare* s. f. pl. – favoruri
- făgădar(iu)* s. m. – crâșmar; hangiu
- făgădaș* s. n. – făgăduință
- făgădăriță* s. f. – crâșmăriță; hangiță
- făgădău* s. n. – cârciumă, crâșmă; han
- făgădui* vb. – a promite, a (se) angaja
- făgăduitor* s. m. – care promite
- fălcear(iu)* s. m. v. *felce(a)r(iu)*
- fămeiesc*, *fămeiască* adj. – femeiesc; (gram.; despre gen) feminin
- făptorie* s. f. – acțiune, activitate

- făptoriu* s. m. – creator, cel care creează, elaborează (o lucrare)
- făptură* s. f. – operă, creație; acțiunea de a face
- fără* prep., conj. – (cu valoare adverbială) numai, decât; ~ *că* decât că; ci
- fărădelege* s. f. – nelegiuire
- fărămechiune* s. f. – fărâmare, separare
- fărșăit*, -ă adj. – peltic
- fărimă* s. f. – fărâmă
- fărină* s. f. – făină; ~ *de flori* polen
- fărinos*, -oasă adj. – făinos
- fărșang* s. n. – carnaval, petrecere
- fărși* vb. – a sfârși
- fărtai* s. n. – fărtai; sfert
- fărtal* s. n. v. *fărtai*
- fărtariu* s. n. v. *fărtai*
- fărtat* s. m. – fărtat, prieten
- făt* s. m. – fecior, copil, fiu
- fătări* (a se ~) vb. – a se preface
- fățarnie* s. f. – fățarnicie, ipocrizie, prefăcătorie
- fățarniceaște* adv. – cu fățarnicie, în mod fățarnic
- fățarnici* (a se ~) vb. – a deveni fățarnic, a se preface
- fățesc*, -ească adj. – (gram.) *pronomen* ~ pronume personal
- fățiş* s. n. – (gram.; despre timp) prezent
- făurariu* s. m. – februarie
- făurie* s. f. – fierărie
- fărșăit* adj., s. – (persoană) care se făleşte
- fărșang* s. n. v. *fărșang*
- fărși* vb. – a sfârși
- fărșit*, -ă adj. – sfârșit, terminat
- fărtal* s. n. v. *fărtai*
- feal* s. n. v. *fel*
- feată* s. f. – fată, fiică
- feată* s. f. v. *față*
- fecioară* s. f. – fiică
- fefeli* vb. – a înșela

- fel* s. n. – tip, categorie; (gram.) gen; *adverbiile feliului*
adverbe de mod propriu-zis
- felce(a)r(iu)* s. m. – felcer, persoană cu pregătire medicală
medie
- felcuță* s. f. – diminutiv al lui *fele* (măsură de capacitate)
- feldmarșal* s. m. – feldmareșal; cel mai înalt grad în armatele
unor țări
- feldmarșelaitenant* s. m. – locotenent-mareșal
- feliurime* s. f. – varietate, diversitate
- femeiesc, -iască* adj. – (gram. gen) feminin
- ferici* vb. – a dori fericirea cuiva
- ferie*¹ s. f. – măsură de capacitate pentru băuturi spirtoase
- ferie*² s. f. – vacanța instanțelor de judecată
- feritate* s. f. – ferocitate
- ferlegher* s. m. – editor
- ferman* s. n. – firman
- fermânta* vb. – a fermenta
- fermea* vb. – a otrăvi
- festă* s. f. – sărbătoare, sărbătorire
- feste* s. f. v. *festă*
- feșteli (a se ~)* vb. – (despre o plantă) a se ofili
- feștelit, -ă* adj. – vopsit, murdar
- feștit, -ă* adj. – vopsit, colorat
- fetie* s. f. – *din ~* din tinerețe
- fială* s. f. – cupă de metal
- fiare* s. f. pl. – unelte (din metal)
- fiastră* s. f. – fiică vitregă
- fidele* adj. – fidel
- fie* s. f. – fiică
- fieratic, -ă* adj. – fioros, sălbatic
- fierbânta (a se ~)* vb. – a se înfierbânta
- fieri* s. n. – fier (metal)
- fiștecăre* adj. nehot. – fiecare
- fiștecine* pron. nehot. – fiecare, oricine
- fițea* adv. – *de-a ~* degeaba, în zadar
- fiicuță* s. f. – fiică mai mică, fiuță
- fiie* s. f. v. *fie*

- ființă* s. f. – existență, realitate; ceea ce există; natură, fire; element; materie, substanță
- ființește* adv. – efectiv, în mod real
- ființesc, -ească* adj. – care are existență reală, real; (despre aspecte) care țin de ființa, de existența a ceva; esențial
- fiitor, -oare* adj., s. m. – care se află, dăinuiește; existent; independent; *ființă singur fiitoare* individ; viitor; locuitor; trăitor
- filadă* s. f. – broșură (cuprinzând un abecedar)
- filer* s. m. – monedă de valoare mică
- filială* s. n. – filială
- filice* s. f. pl. – ordin de criptogame; ferigi
- filonichisi (a se ~)* vb. – a se certa (cu cineva)
- filosofi* vb. – a filosofa
- filosofie* s. f. – ~ *cea lucrătoare* filosofia practică, filosofia morală
- finanție* s. f. – venit, câștig
- finic* s. m. – curmal, palmier
- finicesc, -ească* adj. – fenician
- fipsa* vb. – a fixa
- fire* s. f. – fel de a fi, natură; mediu înconjurător; univers; fel, categorie; ființă, făptură, creatură; *afară de ~* neobișnuit, ieșit din comun; *cu ~* cu curaj, cu îndrăzneală; *a-și ieși din ~* a înnebuni
- firesc, -ească* adj. – natural; *învățătura* (sau *știința*) ~ știința despre legile naturii, ale firii; *loghica* ~ logica naturală; (filos.) *lucrare* ~ acțiune naturală; *lege* ~ legea firii, dreptul natural
- firiz* s. n. – ferăstrău de mână
- firos, -oasă* adj. – care conține fire, fibre
- first* s. m. – prinț, principe (germ. *Fürst*)
- firșt* s. m. v. *first*
- firuț* s. n. – fibră
- fisiognomie* s. f. – fizionomie
- fișcuș¹* s. m. – funcționar al vistieriei imperiale
- fișcuș²* s. n. – (jur.) fisc, tezaur public, vistieria statului
- fișpan* s. m. – prefect

- fizic* s. m. – fizician
fizicesc, -ească adj. – fizic
flagră s. f. – flacără, văpaie
flagri vb. – a arde
flamă s. f. – flacără
flaștrom s. n. – plasture
flăcăraie s. f. – vâlvătaie
flămânjos, -oasă adj. – care este veșnic flămând; foarte lacom, lăcomos
flăură s. f. – meliță
flântă s. f. – flintă
flecătitoriu, -oare adj. – flecar
flecnit, -ă adj. – amețit, cherchelit; beat
flegmaticos, -oasă adj. – limfatic
fleșteri (a se ~) vb. – a se fleșcăi, a se muia
flioncană s. f. – femeie proastă, de nimic
floc s. n. – smoc de păr, de lână etc.
flocăi vb. – a părui, a bate zdravăn
flogistic, -ă adj. – care arde, care are flacără
floret s. n. – un fel de mătase
flori vb. – a înflori, a se dezvolta
florinț s. m. – florin
florit, -ă adj. – înflorit
fluier s. n. – țevă
fluierare s. f. – fluierat
fluieră s. f. – fluier
fluierel s. n. – țevă de diametru mic, tub îngust
fluieron s. n. – caval, fluier mare
fluturat, -ă adj. – (despre gând) aiurit, zăpăcit
foios, foioasă adj. – care are frunze multe
folcu¹ s. m. – cleștișor
folcu² s. n. – săculeț; stomac
folie s. f. – foaie, filă
fond s. n. v. *fund*
font s. m. – pfund, unitate de măsurare a greutateii egală cu ½ sau ¼ kg
formă s. f. – fel, chip

- formăului* vb. – a da formă
formos, -oasă adj. – frumos
formuit, -ă adj. – format, alcătuit
forspont s. m. – cal de poștă; taxă pentru asemenea cai
*fortună*¹ s. f. – destin; șansă, noroc
*fortună*² s. f. – furtună
forum s. n. – adunare (de mare amploare)
fosă s. f. – cavitate, groapă
fragă s. f. – dudă, agudă
fraget, -ă adj. – tânăr, delicat, fraged
francic, -ă adj. – *limba* ~ limba franceză
franțoz s. m. – francez
franțozesc, -ească adj. – franțuzesc
franțozie s. f. – limba franceză
frate s. m. – *a se prinde frați* obicei prin care tinerii își
 promet în mod solemn, la Sântoader, să se comporte ca
 frații cât vor trăi
frăgar s. m. – dud
frăguț s. m. – frăgar mic, tânăr
frământare s. f. – fermentare
frământătură s. f. – aluat frământat
frămseață s. f. – frumusețe
frăntozesc, -ească adj. – franțuzesc
frățuț s. m. – nume dat românilor de baștină din Banat
frățuțește adv. – ca frățuții, în felul frățuților
frăție s. f. – rudenie; *a fi* ~ a fi înfrățit; frățime, călugărie
frățior s. m. – (la unele popoare orientale) iubit
frâmbie s. f. – frânghie, fir; ramificație subțire a unei
 rădăcini
frânc s. m. – francez
frâncesc, -ească adj. – franțuzesc, francez
frângător, -oare s. m. și f. – persoană care întrerupe, pune
 capăt la ceva
frânge vb. – a înfrânge, a bate
freca vb. – a bate
frică s. f. – *a fi în* ~ a se teme
frigoare s. f. – răceală, indiferență

- frințit*, -ă adj. – sifilitic, cauzat de sifilis
friptoare s. f. – arșița soarelui
fruct s. n. – roadă
frumseate s. f. – frumusețe
fruntar s. n. – peretele din față al unei case
frunte s. f. – *de* ~ din față; de calitate superioară; (fig.)
 fruntaș
frunză s. f. – panglică colorată cu care se încing fetele pe
 cap, la sărbători; pagină; foaie de hârtie
frunzeri s. f. pl. – crengi frunzoase
frunzuit s. n. – frunzit, îndepărtarea frunzelor de prisos la
 vița de vie
frustuc s. n. – dejun
frut s. n. – fruct, rod
fuc s. m. – algă marină
fugăreț s. m. – fugar
*fugător(iu)*², -oare adj. – fugar; migrator
*fugător*¹ s. m. – dezertor, fugar
fugitor, -oare s. m. și f. – fugar
funariu s. m. – funier, făcător de funii
fund s. n. – fond, mijloace materiale sau bănești; fond
 financiar
fundament s. n. – temelie, bază a unei construcții; element
 esențial, bază, temei; argumentare
fundamentalnic, -ă adj. – fundamental, esențial
fundamentum s. n. v. *fundament*
fundăluire s. f. – întemeiere
*fundus*¹ s. n. – fond; proprietate, domeniu
*fundus*² s. n. v. *fund*
funduș s. n. v. *fund*
funicea s. f. – funie mică
funie s. f. – (fig.) pedeapsă, necaz
funt s. m. v. *font*
fur s. m. – hoț, tâlhar
furare s. f. – furt
furcă s. f. – spânzurătoare
furchiță s. f. – furculiță

- furcuță* s. f. – furculiță
furore s. f. – furie
furtiș(e)ag s. n. – furt
fus s. n. – tulpină, trunchi

G

- gadină* s. f. – animal sălbatic (prădător și necrofag)
gagat s. n. – varietate de antracit, jais
galeță s. f. – gogoasă a viermelui de mătase, cocon
galiță s. f. – pasăre de curte, orătanie
galițcă s. f. – calaican, sulfat de fier
galițcheu s. n. – calaican, sulfat de fier
galle s. n. – acid sulfuric
gallicesc, -ească adj. – francez
galus s. m. – gal
gard s. n. – *fecior de după* ~ bastard
gargarizării vb. – a gargarisi, a face gargară
gargarismă s. f. – clătire a gurii cu lichid dezinfectant,
 gargară
gata adj. invar. – *bani* ~ bani în numerar, bani peșin
găleată s. f. – măsură de capacitate
găngrenos, -oasă adj. – cangrenos; cu aspect de cangrenă
găoace s. f. – coaja unui fruct (în care se află semințele);
 spațiul delimitat de pănușile ce învelesc știuletele
 porumbului
găociță s. f. – alveolă, celulă (la faguri)
gărgăliță s. f. – gărgăriță
găta vb. – a găti, a pregăti (hrană); a termina, a duce la
 îndeplinire
găteage s. f. pl. – găteje, vreascuri
gătire s. f. – pregătire; *mai nainte gătiri* introducere; lucrări
 preliminare
gătitură s. f. – ceea ce este pregătit, preparat
găun s. n. – gaură, partea cavă a unui obiect
găunatec, -ă adj. – cu găuri, găunos

- găunire* s. f. – acțiunea de a face, de a crea un gol într-un obiect
găunit, -ă adj. – găunos
găurică s. f. – ~ *de pre puiale* por; *găuricile pelii* pori
găuriță s. f. – găurică, găurice
găvălie s. f. – țeastă
găvănit, -ă adj. – găunos
găvănos, -oasă adj. – adânc, afund
găzdac s. m., adj. – gazdă mare, gospodar cu stare; proprietar
găzdălui vb. – a gospodări
găzdoaică s. f. – soția gazdei; stăpâna casei; gospodină
găcitură s. f. – ghicitură; născocire; ipoteză
gădăli (*a se* ~) vb. – a (se) gădila; a produce mâncărime
gădilire s. f. – (fig.) orgoliu
gălci s. f. – nod, umflătură; ganglion, amigdală; *gălci* inflamare a ganglionilor gâtului sau a amigdalelor
gălgărizi vb. – a gargarisi
gălteri s. n. – gătlee
gâmfață s. f. – îngâmfare, trufie
gând s. n. – *a pune* ~ a gândi, a cumpăni; (expr.) *a pune la gânduri* a da de gândit
gânfa (*a se* ~) vb. – a se umfla; a se îngâmfă
gânfare s. f. – umflare
gânfat, -ă adj. – umflat; (fig.) îngâmfat
gânjui vb. – a îndoi, încovoia
gânjuire s. f. – îndoire, încovoiere
gânscă s. f. – găscă
gârci s. n. – zgârci
gârlan s. n. – gătlee
gârt s. n. – gât, gătlee
gât(e)an s. n. – gătlee, gât; grumaz
gătos, -oasă adj. – (gram.; despre cons.) velar și laringal
gelat s. m. – gealat; găde, călău
gele s. f. – jale
gemănat, -ă adj. – (gram.; despre cons.) obținut prin geminare; dublat

- gemânare* s. f. – partea unde se desprind picioarele din corp; zona pubiană
- geminare* s. f. – (gram.) pronunțare prelungită a unei consoane, redată grafic prin dublarea acesteia
- gen* s. n. – neam, popor; familie; v. și *ghen*
- generă* s. f. – (gram.) gen
- generos* adj. m. – (despre vin) de calitate superioară
- genitivă* s. f. – genitiv
- genitivo* s. n. v. *genitivă*
- gentă* s. f. – gintă, neam
- gemunchia* vb. – a înngenunchea
- geta* vb. – a arunca
- ghemeli* s. m. pl. – gemeni
- ghen* s. n. – gen; neam, familie
- ghenealoghie* s. f. – genealogie
- gheneral, -ă* adj. – ~ *ștab* (mil.) stat-major (germ. *Generalstab*)
- gheneral* s. m. – ~*lăitnant* general-locotenent, general de divizie (germ. *Generalleutnant*); ~*secretar* s. m. – secretar-general (germ. *Generalsekretär*)
- gheneralnic, -ă* adj. – general, comun, obștesc
- ghenerariu* s. m. – general
- ghente* s. f. – gintă, neam
- ghenus* s. n. v. *ghen*
- gheoace* s. f. – găoace, coaja unor semințe
- gh geograficesc, -ească* adj. – geografic
- ghermanicesc, -ească* adj. – german, germanic
- ghermănesc, -ească* adj. – german
- ghet* s. m. – get
- ghetș* s. n. – îngheț
- ghetșos, -oasă* adj. – înghețat
- ghetșuș* s. n. – îngheț
- ghicitură* s. f. – ghicitoare, cimilitură
- ghiganticesc, -ească* adj. – gigantic
- ghihor* s. m. – dihor
- ghiht* s. n. – artrită, podagră, gută
- ghijos, -oasă* adj. – (despre plante) cu păstăi, păstăios

- ghiluit*, -ă adj. v. *giluit*, -ă
ghinde s. f. – glandă
ghindi vb. – a gândi
ghint s. n. v. *ghintă*
ghintă s. f. – gintă, neam
ghinte s. f. v. *ghintă*
ghioabă s. f. – butoiaș
ghiovăsi vb. – a citi
ghistină s. f. – castană
ghizdav, -ă adj. – frumos
gialnic, -ă adj. – jalnic
giar s. n. – jar
giluit, -ă adj. – rindeluit, dat la rindea, curățat cu rindeaua
gimbi vb. – a zâmbi
gimbire s. f. – zâmbire
gingeie s. f. – gingie
gingină s. f. – gingie
giosit, -ă adj. – înjosit, decăzut
gir s. n. – jir
giunchiat, -ă adj. – junghiat, înjunghiat
giură s. f. – (jur.) *giura naturale* dreptul natural; *giure* studii de drept
giustifica vb. – a justifica
giustificăție s. f. – justificare
givină s. f. – jivină
glajă s. f. – sticlă; vas de sticlă; *casă de* ~ seră
glaje s. f. v. *glajă*
glas s. n. – intonație, rostire; cuvânt; sunet; vocală
glasnică s. f. – (gram.) vocală
glăjeriu s. m. – sticlar, geamgiu
glăsuire s. f. – pronunțare, rostire
gligan s. m. – porc mistreț
glimpit, -ă adj. – îngrămădit, lipit
gliri s. m. pl. – familie de mamifere rozătoare frugivore
gloabă s. f. – dare, amendă; ~ *de bani* despăgubire (în bani)
globi vb. – a amenda; a pedepsi
glonțuros, -oasă adj. – zgrunțuros, bolovănos

- glumă* s. f. – (bot.) bractee
glutinos, -oasă adj. – lipicios, vâscos, care se aglutinează
goală adj. – (despre venă) cavă
goană s. f. – prigoană, persecuție; alungare
goandă s. f. – goangă, insectă
golomozit, -ă adj. – îngrămădit, adunat la un loc
gornic s. m. – pădurar; pândar
gost s. m. – oaspete
gostește adv. – ca în ospete
gotuș s. m. – got
goz s. n. – gunoi, resturi nefolositoare de diferite materii
graf s. m. – conte în ierarhia nobiliară germană
grașșaft s. m. – calitatea de a fi conte; (p. ext.) teritoriu guvernat de un conte
grai s. n. – vorbire; (gram.) cuvânt, vorbă; verb; v. și *legător, simțitoriu*
gramatic s. m. – grămătic; cântăreț la biserică
gran s. n. – măsură egală cu 6 centigrame, folosită la prepararea produselor farmaceutice
granat s. m. – pom de rodie
grăi vb. – a pronunța; a rosti
grăire s. f. – pronunțare, rostire; discurs; (gram.) *părțile grăirii* părțile de vorbire; v. și *măiestrie*
grăitor, -oare adj. – care ține de pronunțare; *organe grăitoare* aparat fonator
grămădi vb. – a aduna, a îngrămădi; *a ~ război* a înmulți campaniile militare
grămădire s. f. – îngrămădire
grățat, -ă adj. – încrunțat
grăurici s. m. – grăurel
grân s. n. – grâu
grânar s. n. – hambar; coș pentru păstrarea grâului
grânărie s. f. – hambar pentru grâne
grece s. f. – limba greacă
grecizi vb. – a greciza
greime s. f. – greutate, însușirea de a fi greu
greomânt s. n. – greutate

- grețoșă* vb. – a (se) îngrețoșă
greu, grea adj. – ~ *la inimă* dușmănos, rău; *semn* ~ accent
 grav; v. și *varia*
grige s. f. v. *grijă*
grigi vb. v. *griji*
grija vb. v. *griji*
grijă s. f. – *a pune la* ~ a-și face griji, a se îngrijora
grijealnic, -ă adj. – care se îngrijește
griji vb. – a îngriji
grijit, -ă adj. – aranjat, dichisit, îngrijit; îngrijorat, preocupat
grindinos, -oasă adj. – (despre timp, vreme) în care se
 produce grindină
griuruș s. m. – greieraș
groapă s. f. – peșteră (după lat. *caverna*, it. *caverna*)
groaznic, -ă adj. – foarte puternic; cumplit, neîndurat
grohnire s. f. – grohăire, grohăială
*gros*¹ s. m. – negură, ceață
*gros*², *groasă* adj., s. n. – mult, exagerat; zdravăn; *cu grosul*
 mult
groscior, -oară adj. – grosier, rudimentar
grosișe s. f. – grosime
groșiț s. n. v. *groșiță*
groșiță s. f. – mică monedă de argint care a circulat și în
 Țările Române
grozav, -ă adj. – înspăimântător, îngrozitor
grui s. n. – movilă, grămadă mare cu formă conică
grumăzare s. f. – brânca porcină
grunz s. n. – grunj, zgrunțur
grunzuț s. n. – diminutiv al lui *grunz*, grăunte
gubav, -ă adj. – bolnăvicios; (fig.) smerit, umilit
gubernament s. n. – unitate teritorial-administrativă, gubernie
guberniat s. n. – (în Rusia) gubernie
guberniatură s. f. – (în Rusia) gubernie
gubernie s. f. – (în Rusia) unitate teritorial-administrativă;
 organ care conduce o anumită ramură de activitate, un
 minister
guberniu(m) s. n. v. *gubernie*

- gulă* s. f. – turmă, cireadă
gumi s. n. – rășină vegetală
gumicesc, -ească adj. – rășinos, cleios
gurguiat, -ă adj. – (despre stânci) ascuțit, cu vârful
guture s. n. – gât, gâtlej
guvernisi vb. – a guverna, a ordona

H

- hagan* s. m. – han, conducător la unele popoare orientale
hagimă s. f. – hașmă, un soi de ceapă
hală s. f. – duh necurat; monstru, dihanie
haldean, -eană s. m. și f. – caldeean
haltebindel s. m. – fular, eșarfă
hameș, -ă adj. – hamiș, fals
haraci s. n. – tribut
haracter s. n. – caracter; semn grafic, caracter tipografic, literă
haractir s. n. v. *haracter*
harnic, -ă adj. – vrednic; ~ *de...* vrednic de...
hartofilax s. m. – arhivar, bibliotecar
harț¹ s. m. – comandant militar
harț² s. n. – harță, ceartă; hărțuială
hasnă s. f. v. *haznă*
hastă s. f. – suliță, lance
hatir s. n. – hatâr, bun plac
haubiță s. f. – obuz
hauptevartir s. n. – (mil.) marele cartier general
haznă s. f. – folos
hăbăuc, -ă adj. – zăpăcit, prost
hălăduire s. f. – scăpare (prin fugă), mântuire
hărăzuit, -ă adj. – hărăzit
hâmbar s. n. – hambar, ladă pentru păstrat alimente
hâns s. n. – tufe dese de arbuști și spini; smidă; ostrov cu tufe
hârci s. m. – hârciog
hârciogesc, -ească adj. – de hârciog, al hârciogului

- hârciogește* adv. – cum procedează un hârciog
hârciogime s. f. – mulțime de hârciogii
hârciogit, -ă adj. – asemănător hârciogului
hârtieriu s. m. – fabricant de hârtie
hârț s. m. – șoarece
hectică s. f. – oftică, tuberculoză
hela interj. – vai
helotă s. m. v. *ilot*
hemie s. f. – chimie
heroicesc, -ească adj. – eroic
herțog s. m. – duce; principe
hiabă adv. – *în* ~ *în* zadar, degeaba
hiachinth s. n. – hiacint, varietate de zirconiu
hibă s. f. – defect, greșală
hil s. m. – țipar
hinez s. m. – chinez
hinteu s. n. – caleașcă
hiroglifă s. f. – hieroglifă
hirotonie s. f. – investiție cu darul preoției
hirurg s. m. – chirurg, medic
hispanească s. f. – limba spaniolă
historie s. f. – poveste; întâmplare
hitionit, -ă adj. – slăbit, emaciat
hoară s. f. pl. v. *oară*²
hodină s. f. – odihnă
hoher s. m. – călău; hingher
holdă s. f. – suprafață de teren arabil
holub s. m. – hulub, porumbel
holumb s. n. – ridicătură, dâmb; gorgan
honestate s. f. – onestitate
hordău s. n. – hârdău, vas din doage de lemn
horepiscop s. m. – prelat care, în ierarhia bisericească, este superior protopopului
horholină s. f. – femeie cochetă, desfrânată; cocotă
horiu s. n. – cor; ceată de cântăreți
horizont s. n. – orizont

- hotărâre* s. f. – definire, definiție; ~ *numitoare* definirea lucrului prin indicarea semnelor lui caracteristice; ~ *fințască* sau *fizicească* definirea lucrului prin indicarea motivelor și a modului care-i permit existența
- hotărâș, -ă* adj. – (despre terenuri, ținuturi etc.) de margine, de hotar
- hotărât, -ă* adj. – stabilit
- hotărâtă* s. f. – hotărâre (a unei instanțe), sentință
- hotărâtoriu, -oare* adj. – (gram.) *articol cel* ~ articol hotărât
- hotăreș* adj. – (gram.; despre articol) hotărât
- hotărâtoriu* adj. v. *hotărâtoriu*
- hotărî* vb. – a hotărâni; a defini; *a se* ~ a se învecina; (gram.; despre un regent) a cere o formă, un caz etc.
- hotnogi* s. m. – locotenent
- hraniște* s. f. – hrană
- hrănitriu* s. m. – cel care păzește, ocrotește
- hrănitură* s. f. – hrană, hrănire
- hrănos, -oasă* adj. – hrănit
- hreasă* s. n. – vreasă
- hronisticon* s. n. – însemnare, inscripție
- hronologhicesc, -ească* adj. – cronologic
- hronologhi(i)e* s. f. – cronologie; istorie
- hulă* s. f. – batjocură, defăimare; calomnie, injurie
- huli* vb. – a calomnia; a injuria
- hulitor, -oare* adj. – batjocoritor
- hunuș* s. m. – hun
- huțaci* vb. – a se hârjoni
- hvalite* s. f. pl. – imn religios cu texte din psalmi, de preamărire a lui Dumnezeu, laude

I

- iachint* s. m. – zambilă
- iacovitean, -ă* s. m. și f. – iacobin
- iagă* s. f. – uiagă, sticlă
- iagăr* s. m. – vânător (în armata austro-ungară)
- iahni* s. f. – iahnie

- iană* s. f. – mânie, furie
iani interj. – ia, atenție!
iapungea s. f. – ipingea, manta
iasmin s. m. – iasomie
iastă pron., adj. dem. v. *iest(e)*
iconom s. m. – econom; persoană care administrează averile unei instituții, intendent
iconomica s. f. art. – știința care se ocupă cu viața economică
iconomicesc, *-ească* adj. – economic, administrativ
icos s. n. – cântare bisericească la slujba de utrenie
icuz s. m. – ic mic, icuț
idolă s. f. – zeiță
idolesc, *-ească* adj. – dedicat idolilor
idolie s. f. – credință în idoli, idolatrie
idololatricesc, *-ească* adj. – idolatru
idololatrie s. f. – idolatrie
idropie s. f. – hidropizie
ieftinătate s. f. – dărnicie, belșug
ierburos, *-oasă* adj. – vegetarian
ieromonah s. m. – călugăr cu funcție de diacon
iescos, *-oasă* adj. – buretos, poros
iertat, *-ă* adj. – în vârstă; fără putere
iest(e) pron., adj. dem. – acest
iesuivit, *-ă* adj. – iezeit
ieși vb. – (despre forme flexionare) a se sfârși, a se termina;
~ *afară* a apărea, a fi publicat
ighemon s. m. – hegemon, stăpânitor
igumen s. m. – egumen; stareț
ihă s. f. – ecou
ilău s. n. – nicovală
ilec s. n. – ilic, haină scurtă și fără mâneci
ileu s. n. v. *ilău*
iliricesc, *-ească* adj. – sârbesc; chirilic
ilistir s. m. – elixir
ilot s. m. și f. – hilot, spartan cu o situație intermediară între omul liber și sclav
imaghina vb. – a imagina, a închipui

- imagină* s. f. – imagine
imagineciune s. f. – închipuire, imaginație
imală s. f. – noroi, tină
imăciune s. f. – murdărie
imăli vb. – a murdări
implări vb. – a implora
inat s. n. – ciudă, dușmănie, furie
inclit, -ă adj. – renumit, vestit
inct(uș) s. m. – (jur.) inculpat, pârât
indefinit, -ă adj. – (gram.; despre articol) nehotărât
indict s. n. – indiction; ciclul Paștelor care cuprinde o perioadă de 532 de ani, socotită de la anul creațiunii, 5508
indignăciune s. f. – indignare
indiiaste adv. – pe limba indienilor
indupera (a se ~) vb. – a se rezema, a se baza pe...
indusium s. n. – cămașă
industrie s. f. – hărnicie; sânguință, zel
induție s. f. – demonstrație; deliberare; pauză, vacanță
influx s. n. – influență
infus s. n. – infuzie
ingenir s. m. – topograf
inhoativ adj. – (gram.; despre verb) incoativ
inimat, -ă adj. – animat, însuflețit
inimă s. f. – miez; *a (nu) pune inima la...* a (nu) se supăra foarte tare pentru ceva; *a da ~ cuiva* a da încredere, curaj cuiva; *a lua mai mare ~* a prinde curaj; *a-i zăcea cuiva la ~* a avea un sentiment, o dorință ascunsă; *greu cu inima* păcătos; dușmănos, rău
inimic, -ă s. m. și f. – inamic; dușman
inimicesc, -ească adj. – dușmănos, potrivnic
insolă s. f. – insulă
insulb, -ă adj. – prost
interesație s. f. – interes
interesitor, -oare adj. – interesant, de interes
interiecție s. f. – interjecție; v. și *îndemnare, minunător, rugare*

- interpunție* s. f. – semn ortografic și de punctuație
- inzulă* s. f. v. *insolă*
- iorisdicție* s. f. – (jur.) jurisdicție; competența de a judeca a unei persoane sau a unei instanțe
- iosag* s. n. – toate bunurile materiale care se află în proprietatea cuiva; avere
- ipodiaton* s. m. – subdiacon
- ipodiatonie* s. f. – treaptă în ierarhia bisericească, ocupată de ipodiaton
- ipoghîp* s. m. – pasăre fantastică, hipoghîpsor
- ipolipsis* s. m. – mare cinste
- ipoteticesc, -ească* adj. – ipotetic
- ipotis* s. n. – ipoteză
- iritic* s. m. – eretic
- irodiu* s. n. – pom de rodie
- iroiță* s. f. – eroină
- irou* s. m. – erou
- isafila* (a se ~) vb. – a se afla; a se inventa
- iscăli* vb. – a scrie
- iscodire* s. f. – cercetare, examinare; *iscodirea cuvintelor* etimologie
- iscrăși* vb. – a născoci, a inventa
- iscusi* vb. – a cerceta cu atenție, cu amănuntul, iscodind; a perfecționa, a stila (limba)
- iscusință* s. f. – experiență, învățătură
- iscusire* s. f. – pricepere, talent
- iscusit, -ă* adj. – făcut cu pricepere
- isolă* s. f. v. *insolă*
- isop* s. m. – arbust exotic, cu flori albe ori albastre, cultivat la noi ca plantă ornamentală și cu întrebuințări terapeutice
- ispan* s. m. – spaniol
- ispănesc, -ească* adj. – spaniol, specific limbii spaniole
- isperi(i)nță* s. f. – experiență; fapt cunoscut
- isperimânt* s. n. – experiment, încercare
- ispită* s. f. – cercetare; meșteșug, experiență, încercare
- ispiti* vb. – a ademeni; a pune la încercare; a cerceta (în ascuns), a iscodi; a chestiona; a verifica

- ispitire* s. f. – experiență, probă; cercetare, studiu
ispititor s. m. – cercetător
ispoveadnic s. m. – duhovnic, persoană care spovedește
ispovedanie s. f. – spovedanie
ispoved(u)i vb. – a spovedi, a mărturisi
ispravnicie s. f. – funcția, cu drepturile, obligațiile
 ispravnicului
israilitenesc, -ească adj. – din Israel
istăție s. f. – isteție, iscusință
istina adj., adv. – adevărat
istoriuță s. f. – istorioară
istvovi vb. – a sfârși; a distruge
istvovire s. f. – distrugere, sfârșire
ișpan s. m. v. *șpan*
iștanție s. f. – instanță
itică s. f. – etică
iu adv. – unde
iubosti vb. – a (se) iubi
iuger s. m. – iugăr, măsură agrară (echivalentă cu o jumătate
 de hectar)
iuridicesc, -ească adj. – juridicesc, juridic
iurisdicție s. f. – jurisdicție
iusebit, -ă adj. – deosebit
iuș s. n. – drept de moștenire; putere; dreptate
iute adj. – ager
iuteri vb. – a alunga
iuțime s. f. – înverșunare, vehemență; *iuțimea soarelui*
 puterea, tăria soarelui; răutate, severitate
izbândi vb. – a-și ~ a (se) răzbuna, a răsplăti; a răscumpăra
izbânditoriu, -oare s. m. și f. – răzbunător
izbotire s. f. – izbutire
izburire s. f. – eliminare a aburilor, evaporare
izdarnic s. m. – trădător; denunțător
izdatnic s. m. – trădător
izidi (a se ~) vb. – a se risipi
iznoavă s. f. – născocire, minciună
iznou adv. v. *iznov*

- iznov* adv. – *de* ~ de iznoavă; iarăși, din nou
izvod s. n. – cronică; manuscris; text, document; model
izvodi vb. – a crea, a scrie, a întocmi; a descoperi; a traduce
izvodire s. f. – scriere; lucrare, text; descoperire, aflare
izvoditor s. m. – începător; creator, inventator; (fig.)
 născocitor
izvoditură s. f. – cronică; manuscris; (fig.) născocire,
 scornire
izvorât, -ă adj. – (gram.) etimologizant; derivat

Î

- îmbe* num. col. v. *îmbi*
îmbeție s. f. – amețeală, tulburare
îmbeznire s. f. – (cu referire la minte) confuzie, lipsă de
 claritate
îmbeznit, -ă adj. – întunecat (la minte)
îmbi num. col. – ambii, amândoi
îmbiată s. f. – îmbiere
îmbieciune s. f. – îmbiere
îmbinătoare s. f. – (gram.) conjuncție
îmblăți vb. – a bate cereale sau păstăioase cu îmblăciul
îmblător, -oare adj. – circulant; *bani* ~ bani în circulație
îmboieri vb. – (în agricultură; despre soiuri) a ameliora
îmboldori vb. – a înfășura; a înveli bine, a înfofoli
îmborda vb. – a ajunge la țarm
îmboteza vb. – a boteza
îmbrăți vb. – a îmbrățișa
îmbrățoșa vb. – a îmbrățișa; *a-și* ~ a-și însuși, a adopta; (fig.)
 a fi favorabil
îmbrățoși vb. v. *îmbrățoșa*
îmbucura vb. – a bucura
îmbulzi vb. – (fig.) a insista, a constrânge
îmbunătăța vb. – a îmbunătăți
îmbunătură s. f. – promisiune
îmbuni vb. – a îmbuna
îmburzit, -ă adj. – zburlit

- împande* vb. – a face să înflorească
împăcăciune s. f. – împăcare
împăcălui vb. – a împăca, a stinge un litigiu
împănat, -ă adj. v. *împenat*, -ă
împăngenit, -ă adj. – împăienjenit
împănji vb. – a împăienjeni
împăra vb. – a trage în par, în țeapă
împărat, -ă adj. – (despre butucii de vie) legat la par
împărator s. m. – împărat
împărăție s. f. – categorie, clasă; stăpânire, dominație
împărățitor, -oare adj. – (loc) de reședință (a unui împărat)
împărea vb. – a părea
împăreare s. f. – părelnicie, aparentă
împărechitor, -oare adj. – învrăjbitor, despărțitor
împărtășa vb. – a împărtăși, a fi de acord, a accepta
împărtășire s. f. – (gram.) participiu
împăstrare s. f. – cumpătare
împătrat, -ă adj. – pătrat
împânginat, -ă adj. v. *împăngenit*, -ă
împeateca vb. – a pune petic, a petici
împedec s. n. – piedică
împelița (a se ~) vb. – a se întrupa
împemnat, -ă adj. – (despre locuri) îndepărtat de la proprietar, zălogit, vândut
împenare s. f. – împănare; împodobire, ornare (exagerată)
împenat, -ă adj. – înflorat, împodobit (exagerat)
împerăție s. f. v. *împărăție*
împerduiește adv. – în mod nebunesc
împerios, -oasă adj. – autoritar, poruncitor
împetecat, -ă adj. – peticit
împiedecătură s. f. – împiedicare, poticnire
împieptora (a se ~) vb. – a se întări, a se învigoră
împistri vb. – a împodobi; a împetrișta
împistrit, -ă adj. – împodobit, ornat
împistritură s. f. – cusătură colorată; broderie
împlănta vb. – a fixa, a așeza
împlărat, -ă adj. – înecat de plâns

- împlântare* s. f. – introducere, pătrundere
împleca (a se ~) vb. – a se implica, a se amesteca
împlecare s. f. – înclinare
împleti vb. – a-și ~ mâinile a-și încrucișa mâinile; (fig.) a nu lucra, a lenevi
împoncenitoriu s. m. – potrivit
împonciș adv. – împotrivă
împoncișa (a se ~) vb. – a se împotrivi, a se opune, a se contrazice
împoncișat, -ă adj. – potrivit
împoncișeare s. f. – contrazicere
împoncișire s. f. v. *împoncișeare*
împoncișitor, -oare adj. – contrar
împoncișitură s. f. – împoncișătură; disensiune, discordie
împopora (a se ~) vb. – a (se) popula
împoporat, -ă adj. – populat, locuit
împopori (a se ~) vb. v. *împopora*
împoporire s. f. – populare
împopulat, -ă adj. – populat, locuit
împortemânt s. n. – pornire, acces (de mânie)
împotrivitură s. f. – împotrivire, opunere, contrazicere
împotrivnic s. m. – dușman, vrăjmaș
împregiur adv. v. *împrejur*
împregiura vb. – a împrejura; a înconjura
împrejur adv. – *scris*~ mărginit; ~ *luare* împresurare; cucerire; *stare*~, *împregiur-stare* circumstanță, împrejurare
împresa vb. – a grăbi
împresora vb. – a înconjura, a încercui, a cuprinde din toate părțile; a cuceri
împresorat, -ă adj. – înconjurat din toate părțile; presat, nevoit
împresurare s. f. – sarcină, greutate
împreunare s. f. – (gram.) conjuncție
împreunat, -ă adj. – aliat; unit, întovărășit
împreună-ajutător s. m. – sprijinitor, colaborator
împreună-înjugare s. f. – (gram.) conjugare

- împreunăreț* s. n. – (gram.; despre moduri) conjunctiv
împreună-sunătoare s. f., adj. – (*slovă*) ~ consoană
împreunător(iu), -oare adj., s. n. și f. – *coniuncție* ~
 conjuncție copulativă; *modru* ~ conjunctiv; *semnul* ~
 semnul despărțirii în silabe la margine de rând; semnul
 egalității în aritmetică
împrilej(i) s. n. – prilej, ocazie
împrisorământ s. n. – închisoare, recluziune
împroncișa vb. v. *împoncișa*
împrotăcolui vb. v. *împrotocolui*
împrotivă adv. – împotrivă; din contră; ~-*zicător*
 contradictoriu; *zicere* ~ contrazicere
împrotivitor, -oare s. f. – împotrivitor; contradictoriu;
 (gram.) *coniuncție* ~ conjuncție adversativă
împrotivnic s. m. – potrivnic; dușman
împrotocolăi vb. v. *împrotocolui*
împrotocolui vb. – (jur.) a înregistra (în protocol)
împrumutat, -ă adj. – reciproc
împuia vb. – a face pui; a se înmulți
împulpa (*a se* ~) vb. – a ațâța; a încuraja; a îndrăzni, a
 cuteza; a se opinti, a se sforța; a se întărâta; a se opune
împulpat, -ă adj. – (despre legume și fructe) cu pulpă, cu
 miez mult, cărnos
împupi vb. – a îmboboci
împurtare s. f. – mod de a se purta, comportare
împuta (*a se* ~) vb. – a imputa
împutare s. f. – reproș, observație
împutăciune s. f. – imputare, învinuire
împutea (*a se* ~) vb. v. *împuta*
împuteri vb. – a da sau a prinde putere; a împuternici
împutregăios, -oasă adj. – cu mult putregai, plin de putregai
împuțiciune s. f. – lucru în putrefacție; miros greu, putoare
îna(i)nte adv. – *a pune cuiva* ~ a atenționa, a preveni
înainte-cuvântare s. f. – prefață, introducere
înalt, -ă adj. – ~ *cu inima* mândru, trufaș
înamoriza (*a se* ~) vb. – a se îndrăgosti
înarăma vb. – a spoi cu aramă

- încal(e)te* adv. – înalta; măcar, cel puțin
încarnăție s. f. – întrupare, încarnare
încatemânt s. n. – înlănțuire
încăi adv. – încai; măcar, cel puțin
încălat, -ă adj. – îngălat; murdar, neîngrijit
încăpruni (a se ~) vb. – a deveni căprui, maroniu
încărcare s. f. – impozit, dare
încătrănit, -ă adj. – cătrănit, foarte supărat
încătrău adv. – încotro
încâlcitură s. f. – încurcătură, dezordine; confuzie
încântăreț, -eață adj. – încântător
încelui vb. – a înșela, a amăgi
înceluitor, -oare adj., s. f. – înșelător; înșelătoare
încelușag s. n. – înșelătorie
încenușare s. f. – incendiere
încenușat, -ă adj. – cenușiu
începătoriu, -oare adj. – *semnul* ~ semn care marchează paragrafele
începe (a se ~) vb. – a fi conceput
început s. n. – principiu
încetinel adv. – încetinel
înce(a)pe vb. – a încăpea
înceia (a se ~) vb. – a se corela, a se îmbina; a concluziona; (gram.) a se acorda; *a ~ întru sine* a se hotărî
înceiat, -ă adj. – (despre cuvinte) care au sens de sine-stătător; (despre sunete) articulat, rostit
înceiere s. f. – terminare, concluzie; decizie, hotărâre; legătură (a cuvintelor)
înceietură s. f. – cuvânt aflat în relație cu altul; legătură, relație reciprocă între cuvinte; propoziție; enunț; concluzie; articulație
înceitora vb. v. *închietora*
începtora vb. – a lega; a încheia
închetora vb. v. *închietora*
încheutorare s. f. – încheiere; concluzionare
închide vb. – a rezulta; a conchide; *a se ~ a se înțelege*

- înch(i)epa (a se ~)* vb. – a se împieptoşa, a se opinti; a se aiepta, a se repezi
- închieptorat, -ă* adj. – legat, unit
- închietora* vb. – a uni, a îmbina două elemente, a le face să formeze o unitate
- închietură* s. f. – capitol; paragraf
- închinăciune* s. f. – a da ~ a se închina
- închipui* vb. – a picta, a zugrăvi; a reprezenta
- închipuială* s. f. – zugrăvire
- închipuire* s. f. – gând, părere, presupunere; imagine
- închizeşământ* s. n. – încredinţare; angajare
- încinde* vb. – a încinge
- încintat, -ă* adj. – (mai ales despre cereale, alimente) încins, stricat
- încleştat, -ă* adj. – strâns legat, interdependent
- încleteaţă* s. f. – strălucire
- încolţa* vb. – a încolţi, a ataca
- încolţat, -ă* adj. – încolţit, muşcat de câini
- încotrare* s. f. – înconstrare, neînţelegere, vrajbă
- încoronaţie* s. f. – încoronare (a unui împărat)
- încoruna* vb. – a încorona
- încoviere* s. f. – încovoiere
- încreca* vb. v. *îngreca*
- încreată* adj. f. v. *îngreată*
- încredinţa (a se ~)* vb. – a se logodi
- încredinţare* s. f. – încredere, crezare; jurământ; logodnă
- încredinţat, -ă* adj. – logodit
- încredinţător, -oare* adj. – doveditor
- încremânt* s. – creştere, dezvoltare
- încreţurat, -ă* adj. – încreţit
- încrezământ* s. n. – încredere
- încrezut, -ă* adj. – încrezător, a fi ~ a crede; de încredere, devotat
- încruci (a se ~)* vb. – a se mira foarte tare, a se minuna
- încrunta* vb. – a stropi cu sânge
- încruscat, -ă* adj. – încâlcit

- încrusta* (*a se* ~) vb. – (despre săruri) a se încrusta; a se depune, a se prinde ca o crustă pe pereții unor recipiente
- încrustat*, -ă adj. – smălțuit
- încudă* s. f. – nicovală
- încuibat*, -ă adj. – înrădăcinat
- încuietoriu*, -oare adj. – *semne încuietore* parantezele dreaptă și rotundă
- încuietură* s. f. – constipație
- încumeta* (*a se* ~) vb. – a îndrăzni
- încungiurare* s. f. – împrejurare
- încura* vb. – a goni, a alunga; (fig.) a face pe cineva să alerge fiind călare, a fugi
- încurgere* s. f. – pătrundere, năvălire; influență, înrăurire
- încursa* vb. – a prinde în cursă
- încursă* s. f. v. *încursie*
- încursie* s. f. – incursiune, năvălire
- încuvenitor*, -oare adj. – potrivit, cuvenit, conform
- încuviințat*, -ă adj. – potrivit, conform bunei-cuviințe; *a-i fi (cuiva)* ~ a (i) se cuveni, a i se permite
- încvieceiune* s. f. – neliniște
- încviet*, -ă adj. – neliniștit
- îndagație* s. f. – cercetare, investigație
- îndatina* (*a se* ~) vb. – a se obișnui
- îndatorit*, -ă adj. – obligat
- îndăalui* vb. – a andăli; a porni, a începe
- îndămâna* vb. – a pune la îndemână
- îndămânare* s. f. – folos, utilitate
- îndărăpt* adv. – îndărăt; înapoi
- îndărăptnic*, -ă adj. – îndărătnic; încăpățânat; neînduplecat
- îndărăptnici* (*a se* ~) vb. – a se îndărătnici; a se opune cu încăpățănare, a se încăpățâna
- îndără(p)tnicie* s. f. – încăpățănare; stăruință
- îndărătnicitură* s. f. – încăpățănare
- îndelecta* vb. – a delecta, a desfăta
- îndelete* adv. – *a avea* ~ a avea la îndemână, a fi ușor de făcut
- îndeletni* (*a se* ~) vb. – a se îndeletnici

- îndelungi* vb. – a prelungi (timpul etc.)
- îndemâna* (*a se ~*) vb. – a se hotărî la ceva, a se încuraja spre...
- îndemânare* s. f. – *a face ~ cuiva* a mijloci o afacere
- îndemânat*, -ă adj. – potrivit, favorabil, la îndemâna cuiva
- îndemânatec*, -ă adj. – potrivit, favorabil
- îndemnare* s. f. – (gram.) *interiecție a îndemnării* interjecție hortativă
- înderept* adv. – îndărăt
- înderepta* vb. – îndrepta
- îndeseară* adv. – spre, către seară
- îndetori* vb. – a îndatora; a obliga, a impune
- îndiferenție* s. f. – indiferență
- îndignăciune* s. f. – indignare
- îndirepta*¹ vb. – a adresa; a redacta
- îndirepta*² vb. – a îndrepta; a confirma un adevăr
- îndoire* s. f. – (gram.) *adverbiile îndoirii* adverbe dubitative
- îndoit*, -ă adj. – (gram.; despre gen) epicen
- îndrăgoșa* vb. – a îndrăgi; a se simți atras de cineva
- îndreptare* s. f. – îndrumare; normă, regulă
- îndulcie* s. f. – acțiunea de a se face plăcut; delectare, îmblânzire
- îndulcora* vb. – a îndulci
- îndulghenție* s. f. – indulgență
- îndupera* vb. – a pune la îndoială
- îndupleca* vb. – (despre litere) a dubla, a gemina; (despre procese flexionare) a declina sau conjuga
- înduplecare* s. f. – (despre litere) dublare; (gram.) formă flexionară; schimbare a formei gramaticale
- îndurat*, -ă adj. – îndurător, milostiv
- înfărinare* s. f. – acoperire cu praf
- înfărmăcător*, -oare adj. – fermecător, încântător
- înfăța* vb. – a întâmpina, a ieși înainte
- înferici* vb. – a face fericit
- înfiițătoriu*, -oare adj. – *nume ~* substantiv
- înflama* (*a se ~*) vb. – a se înflăcăra

- înfoca* vb. – a agita, a înflăcăra, a surescita; (despre metale) a căli
- înfoia* vb. – a înșfăca
- informălui* vb. – a informa
- înfrămsășa* vb. – a înfrumușa, a înfrumuseța
- înfrânge* (*a se ~*) vb. – (despre ape) a se lovi de stânci, împrăștiindu-se
- înfricoșat*, -ă adj. – care provoacă frică, înfricoșător; *ziua cea ~* ziua judecății divine (de apoi)
- înfructa* vb. – a poleniza
- înfuga* vb. – a pune pe fugă
- înfurnica* vb. – a simți furnicături
- îngăimăceală* s. f. – zăpăceală, buimăceală, confuzie
- îngăimăci* vb. – a amesteca, a încurca
- îngăimăcire* s. f. – încurcătură, confuzie
- îngăimăcit*, -ă adj. – încurcat, buimac, zăpăcit; confuz
- îngălmăceală* s. f. – învălmășeală
- îngăngrena* (*a se ~*) vb. – a se cangrena
- îngânfat*, -ă adj. – umflat
- îngemănare* s. f. – zona pubiană
- îngeme* vb. – a geme
- îngheneroza* vb. – a înnobila
- înghimpos*, -oasă adj. – cu ghimpi, ghimpos
- înghinat*, -ă adj. – îmbinat; împreunat
- înghiți* (*a se ~*) vb. – (despre vocale) a se elida
- îngloti* (*a se ~*) vb. – a se uni, a se aduna; a se îngrămădi
- îngreca* vb. – a lăsa gravidă
- îngrecată* adj. f. – (despre femei) gravidă
- îngreunare* s. f. – graviditate
- îngreunată* adj. f. – (despre femei) gravidă
- îngreunătate* s. f. – graviditate
- îngunoios*, -oasă adj. – plin de gunoaie
- îngustare* s. f. – strâmtoare; (fig.) situație dificilă
- îngustiere* s. f. – constrângere; stânjeneală
- înimă* s. f. – inimă
- înimos*, -oasă adj. – inimos
- înjugătură* s. f. – pereche de vite prinse la același jug

- înjumătătat*, -ă adj. – înjumătățit
înlarminat, -ă adj. – înlăcrimat
înlărdoșeare s. f. – acoperire cu puroi grăsos
înlățit, -ă adj. – extins pe o suprafață mare
înlibovit, -ă adj. – îndrăgostit
în-loc-de-nume s. n. – pronume
înlontru adv. – înăuntru
înlumina vb. – a aprinde
înmări vb. – a mări, a crește; a mări mult
înmăsurat, -ă adj. – potrivit
înmândri vb. – a împodobi
înmici vb. – a micșora
înmicșora vb. – a micșora; a umili, a înjosi
înmicșorare s. f. – micșorare; umilire, înjosire
înmicșurătoriu s. m. – (mat.) scăzător
înmociune s. f. – emoție
înmugurare s. f. – (despre pomi) altoire
înmulțemi vb. – a mulțumi
înmulțire s. f. – (gram.) *adverbiile înmulțirii* adverbele intensificării
înmulțitor(iu), -oare adj., s. n. și f. – (mat.) număr cu care se înmulțește alt număr; (gram.; despre număr) plural
înmurgire s. f. – înserat
înmușteat, -ă adj. – acoperit de mușchi
înmuți vb. – a amuți
înnădi vb. – (fig.) a înșira
înnărăvi (a se ~) vb. – a se nărăvi, a se obișnui
înnăvăli vb. – a năvăli
înnoda (a se ~) vb. – (fig.) a se uni
înoculație s. f. – altoire în ochi
înoculi vb. – a altoi în ochi
înota vb. – a pluti; (despre corăbii) a naviga
înrășinat, -ă adj. – umplut de rășină, murdărit
îns s. m. – persoană, ins
însămna vb. – a desena
însămna s. f. – însemnare, desen
însănătoșa (a se ~) vb. – a se însănătoși

- înscrie* vb. – a numi, a consemna
înseinia vb. – a învăța, a instrui
însemna (a se ~) vb. – a se remarca, a se evidenția
însemnare s. f. – sens; v. și *dintâi*, *mutat*
înserina vb. – a însenina; (fig.) a lumina, a clarifica
însolă s. f. v. *insolă*
însoporișa vb. – a adormi, a ațipi
însoți (a se ~) vb. – (fig.) a se împăca, a accepta o situație
însoțire s. f. – înțelegere
înstila vb. – a instila, a administra picătură cu picătură
înstrâmba vb. – a strâmba, a îndoi
înstrâmtora vb. – a sili, a constrânge, a forța
însufla vb. – a insufla; a provoca un sentiment, o idee, o concepție
însuflat, -ă adj. – insuflat, inspirat
însufleța vb. – a însufleți
însuge vb. – a absorbi, a suga
însumeși (a se ~) vb. – a îndrăzni, a prinde curaj
însurăciune s. f. – însurătoare
însușit, -ă adj. – propriu, caracteristic; *nume* ~ nume propriu
însușitoriu, -oare adj. – *nume* ~ adjectiv
înșălăcânt s. n. – înșelăciune
înșălătură s. f. – înșelăciune
înșirătură s. f. – înșirare; mulțime de lucruri înșirate
întăritură s. f. – complicație (a unei boli); tumoră
întărta vb. – a întărta
întâmpi (a se ~) vb. – a se tâmpi, a se toci
întândreațemânt s. m. – înduioșare, emoție
întândrit, -ă adj. – încrezător
înteca vb. – a pune (sabia) în teacă
întega (a se ~) vb. – a se închea
înteia vb. v. *încheia*
întilinci vb. – a altoi prin întilincire
întilincire s. f. – tehnică de altoire
întimpina vb. – a întâmpina; a întâlni
întinăciune s. f. – murdărie, pată; pângărire
întins, -ă adj. – intens

- închipuire* s. f. – închipuire, imaginație
închipui vb. – a-și închipui
închipuire s. f. – închipuire
întiri vb. – a îndepărta, a goni
întirire s. f. – alungare, izgonire
înțoarce vb. – a traduce (un text)
înțarcere s. f. – traducere
înțocmeală s. f. – înțelegere, acord, convenție
înțocmi vb. – (despre pământ) a face potrivit pentru munci agricole
întorna vb. – a întoarce, a schimba direcția
întors, -oarsă adj. – tradus
întorsură s. f. – întorsătură
întort, -oartă adj. – întortocheat, neclar; (fig.) îndărătnic
întorta vb. – a strâmba
întra vb. – a năvăli, a se năpusti
întrare s. f. – introducere
întraura vb. – a auri; (fig.) a face să strălucească precum aurul
întraurire s. f. – aurire
întraurit, -ă adj. – poleit cu aur
întră prep. – între
întrăbăciune s. f. – interogare, interogatoriu
întrăma vb. – întrema; a întări, a consolida
întră-punere s. f. – (gram.) interjecție
întrebare s. f. – (gram.) *adverbiile întrebării* adverbe interogative
întrebăciune s. f. – întrebare
întrebătoarea s. f. art. – semnul întrebării
întrebuincios, -oasă adj. – necesar
întrecător, -oare adj. – (gram.; despre o particulă) întregitor
întregime s. f. – perfecțiune
întrepune vb. – a interpune, a intercala
întrepunere s. f. – interpunere, intercalare
întrepusă s. f. – (gram.) interjecție
întrică s. f. – intrigă; ceartă
întristeată s. f. – întristare, tristețe

- întru* adv., prep. – *întru una* împreună; *într-acea* în acel timp
- întruce* vb. – a introduce
- întrucere* s. f. – introducere
- întruhrăni* vb. – a nutri
- întrunloc* vb. – a uni; a amesteca
- întruș* s. n. – introducere
- întufășa* (a se ~) vb. – (despre pomi) a dezvolta o coroană bogată, a se îndesi
- întunecarec*, -ă adj. – întunecat
- întunecat*, -ă adj., adv. – greu de înțeles, enigmatic; redus mintal; (despre vocale) închis; neclar, obscur
- întuneceală* s. f. – întuneric; neștiință
- întunerecos*, -oasă adj. – întunecos
- înturna* vb. – a întoarce; a înapoia; a reveni
- înțelegere* s. f. – sens lexical; *înțelegerea (cea) după slovă* (sau *nemutată*) sens propriu; *înțelegerea (cea) mutată* (sau *mistică*, *duhovnicească*) sens metaforic; (filos.) intelect, rațiune
- înțelepție* s. f. – înțelepciune
- înțeles* s. n. – (filos.) intelect, rațiune
- înținat*, -ă adj. – (despre copaci) tăiat incomplet, gata să cadă, care abia se ține
- înține* vb. – a prinde laolaltă, a fixa
- înșori* vb. – a face să devină mai ușor, a ușura
- învăscut*, -ă adj. – acoperit, învelit; îmbrăcat
- învățată* adj. – (despre o limbă) literară, cultivată
- învârstat*, -ă adj. – de feluri diferite, amestecate; împestrițat, pestriț; (fig.) împodobit
- învârtecios*, -oasă adj. – care se învârte, se încolăcește
- învârți* vb. – a se ~ cu capul a gândi mult
- învârtoșat*, -ă adj. – întărit; (despre inimă) împietrită
- învârtoșare* s. f. – învârtoșare; întărire
- învechi* vb. – a îmbătrâni
- înveriga* vb. – a înconjura; a asedia (o cetate)
- învești* vb. – a înveli; a îmbrăca, a înveșmânta
- înviitor*, -oare adj. – care învie
- învince* vb. – a învinge

- învioșat*, -ă adj. – plin de viață, de curaj
învița vb. – a provoca, a întărâta, a ațâța
învițat, -ă adj. – îndemnat
învitriori vb. – a amesteca cu calaican
învoi (a se ~) vb. – a se permite (cuiva)
învolba vb. – a se holba, a căsca ochii
învolbi vb. v. *învolba*
învolnici vb. – a învrednici, a îngădui
învrâstat, -ă adj. v. *învârstat*
înzadarnic, -ă adj. – zadarnic
înzăstrit, -ă adj. – înzestrat
înzestri vb. – a înzestra; a îmbogăți

J

- jac* s. n. – jaf, pradă
jaie s. f. v. *jale*
jale s. f. – (bot.) jaleș, jalie; salvie, plantă mirositoare
jalie s. f. v. *jale*
jăpălui vb. – a opări
jăvri vb. – a face cuiva o farsă, a cauza neplăceri cuiva
jeame vb. – a geme
jecui vb. – a jefui, a prăda
jeli vb. – a jelui; a dori
jelos, -oasă adj. – plin de jale, jalnic, trist
jelui vb. – a acuza, a învinui; a cere dreptate
jeluiire s. f. – acuzare, învinuire; revendicare
jenie s. f. v. *jeniu*
jeniu s. n. – geniu, genialitate; inteligență; cultură
jeros, -oasă adj. – fierbinte, arzător
jertfui vb. – a jertfi
jertvui vb. – a jertfi
jeș s. n. – tron
jevreală s. f. – pălăvrăgeală, trăncăneală
jidări vb. – a zădări, a provoca
jidovie s. f. – limba ebraică, evreiește
jilit s. n. – jilip; jgheab

- jimb*, -ă adj. – strâmb
jimbi vb. – a zâmbi
jinar s. m. – plantă acvatică nedefinită mai îndeaproape
jinpriu s. m. – algă care trăiește pe lacuri
jitie s. f. – rogojină
jitniță s. f. – magazie, hambar
jolie s. f. – comportament agreabil, civilizată
josi vb. – a umili; a coborî
jucăreaie s. f. – jucărie
jucăreală s. f. – joc
jucăreaiă s. f. – jucărie
jucărie s. f. – (fig.) fleac, bagatelă; neadevăr
judecământ s. n. – (instanță de) judecată
judecesc, -ească adj. – judecătoresc, care ține de autoritatea judecătorească
judecos, -oasă adj. – juridic
județ s. m. și n. – judecător; instanță de judecată; (logică) judecată
jugat, -ă adj. – (în cultura viței de vie) legat de arac
jumulțuit, -ă adj. – smălțuit
junișan, -ă adj. – tinerel
jupălui vb. – a opări
jupi vb. – a opări
juruință s. f. – făgăduială, promisiune

L

- la* vb. – a spăla
lacedemon, -ă s. m. și f. – lacedemonian; persoană din Lacedemonia
lacedemonian s. m. – lacedemonian
lacmu(s) s. n. – lacmus, turnesol
lagenă s. f. – vas, carafă
lagop, -ă adj. – (despre vulpe) care are picioarele acoperite cu blană până în vârful degetelor
lai, *laie* adj. – negru
laibăr s. n. – ilic, haină scurtă, fără mâneci

- laitenant* s. m. – leitenant; locotenent
lanț s. n. – unitate de măsură pentru suprafețe agrare; iugăr, pogon
lard s. n. – slănină
lască s. f. – lașcă, tăiței
lastră s. f. – stofă scumpă, purpură
latinie s. f. – limba latină; *pe* ~ latinește
lature s. f. – *a pune ceva de (o)* ~ a lăsa deoparte, a omite
laudă s. f. – venerație, adorație față de divinitate
laură s. f. – dafin, laur
lavendulă s. f. – lavandă
lavră s. f. – mănăstire ortodoxă mare, în care călugării locuiesc în chilii proprii, construite la distanță unele de altele
lăbora vb. – a lucra
lăcaș s. n. – locuință, sălaș; trai, existență
lăcăteș s. m. – lăcătuș
lăcetariu s. m. – cioban care face și vinde zer
lăctăcea s. f. – salată, andivă
lăcui vb. – a locui
lăcuință s. f. – locuință, locuire; trai, existență
lăcuitor(iu), *-oare* adj. – locuitor, viețuitor; *împreună*~ conlocuitori, concetățean
lădățuie s. f. – lădiță
lăgătuință s. f. – legătuință, legătură
lălăitor, *-oare* adj. – care lălăie, cântă neglijent
lămpaș s. n. – felinar, lampă
lămuri vb. – a curăța de impurități; (despre oameni) *a se* ~ a purifica (sufletește)
lămurit, *-ă* adj. – curat; curățat de impurități, purificat; pur; (despre cuvinte) clar, limpede; (despre limbă) normată
lănțuț s. n. – lăntșor
lăpăda vb. v. *lepăda*
lăpădare s. f. – renunțare
lăpădătură s. f. – *lăpădătura muierei* avorton
lăpăstos, *-oasă* adj. – mocirlos
lăpțișor s. m. – dinte de lapte

- lăsa* vb. – a elimina, a pune deoparte, a omite
lăsare s. f. – delăsare; atenuare; (gram.) *adverbiile lăsării*
 adverbele diminuării
lăsător, -oare adj. – greu, care trage la cântar
lătenesc, -ească adj. – latinesc
lătenește adv. – latinește; în limba latină
lătenie s. f. – limba latină; latinitate
lătez s. m. – scândură, leaț
lătin s. m. – vorbitor de limbă latină; catolic
lătinie s. f. – limba latină
lătiu, -e adj. – (vas) cu gură largă
lăturiși adv. – pieziș, într-o parte
lăturiu, -ie adj. – lateral
lăutaș s. m. – lăutar
lăzuit, -ă adj. – (fig.) curățat, eliberat
lâncezi vb. – a zăcea
lânged, -ă adj. – fără vlagă; bolnav
lângoare s. f. – lingoare; moleșală, apatie, lâncezeală; (fig.)
 trândăvie, lene; (la animale) tifos vacin
lânguros, -oasă adj. – bolnăvicios
leage s. f. – lege, credință; *leagea grecească* credința
 ortodoxă
leaghin s. m. – leghin; flăcău, june
leate s. f. – lete; încetineală; loc. adv. *în* ~ încetinel
lefterie s. f. v. *elefterie*
legător, -oare adj. – (despre cuvinte) care pune în relație,
 corelează, asociază cuvinte; *grai* ~ conjuncție
legătui (a se ~) vb. – a se lega; a promite, a se obliga
legătuiță s. f. – legătură, relație; făgăduială
legătură s. f. – înțelegere, tratat; *legătură de pace* (sau *a*
păcii) acord, înțelegere; conexiune, corelare, asociere
 lexicală
lege vb. – a citi
leghioană s. f. – legiune; unitate sau subunitate militară;
 mulțime
leghion s. n. v. *leghioană*
legiui vb. – a judeca, a dezbate în mod polemic

- legumi* s. f. pl. – alimente; mâncare, hrană
lemn s. n. – arbore, copac; pom fructifer
lemnuiț s. n. – ~ *sălbatic* portaltoi
leneos, -oasă adj. – lenos; leneș
leni (a se ~) vb. – a se lenevi
lenire s. f. – lene; lenevire
lenoșie s. f. – lene
lepăda vb. – a se ~ *de fire* a renunța la viață, a se sinucide; a elimina; a ~ *din slujbă* a concedia
lepedeu s. n. – cearșaf
lepetitor, -oare adj. – clevetitor
lesnime s. f. – ușurință
lesnire s. f. – înlesnire; ușurință; *cu ~ fără dificultăți*, ușor; ieftin, lesnicios
leșui vb. – a pândi, a sta la pândă
leterat, -ă adj. – (sunet) care poate fi notat printr-o literă
leteră s. f. – literă
letez s. m. – lătete; șipcă, leaț
libelă s. f. – nivel
libov s. n. – dragoste, pasiune
libovie s. f. – iubire, dragoste
libovit, -ă adj. – îndrăgostit
libovnică s. f. – ibovnică
libră s. f. – livră; veche măsură de greutate
licăitură s. f. – fleac, nimica; mărunțiș
licoperd s. m. – soi de burete comestibil, buretele-cerbilor
lictar s. n. – magiun, marmeladă
licvor s. n. – licoare, extract alcoolic; lichior; *licvoruri* băuturi spirtoase
lidiaste adv. – pe limba lidienilor
liga vb. – a lega, a pune în relație
ligare s. f. – legătură, relație; legământ
lihen s. m. – lichen
lihod, -ă adj. – insipid
lilium s. m. – crin
liliuri s. f. pl. – familie de plante erbacee bulboase
limbă s. f. – popor, neam; *limba maicii* limba maternă

- limbos*, -oasă adj. – (gram.; despre consoane) dental
limfaticesc, -ească adj. – limfatic
lin, -ă adj., în *Marea cea Lină* – Oceanul Pacific
linătate s. f. – liniște
lingariț, -ă adj. – lingăreț, lingușitor
lingușitură s. f. – lingușire
liniștui vb. – a liniști
liniștuit, -ă adj. – liniștit
linsare s. f. – (gram.) *semnul inseriei* apostrof
lipiciune s. f. – consistență, stare de coagulare
lipsă s. f. – *de* ~ necesar
lipsi vb. – a fi necesar, a trebui; a elimina; a întârzia
lipsit, -ă adj. – sărac, nevoieit; cedat, demis
litără s. f. – literă
literalicesc, -ească adj. – care se referă la disciplinele umaniste
literator, -oare s. m. și f. – literat
litie s. f. – slujbă sau procesiune religioasă
lițină s. f. – laringită la porci
livan s. n. – rășină albă
lobdă s. f. – lodbă, scândură groasă
lobonț s. m. – ostaș în armata Imperiului Habsburgic
loc s. n. – *de* ~ fără întârziere, numaidecât
locumtenențiale adj. – locotenențial; care se referă la funcția de locotenent, care ține locul unui demnitar
locutenente s. m. – locotenent
locuțânătoriu s. m. – loțiitor
loghică s. f. – logică; ~ (*cea*) *firească* parte a filosofiei care se ocupă de „judecată și cuvântare”; ~ *cu meșteșug* știința care studiază legile raționării corecte
logograf s. m. – secretar
lolăi vb. – a vocifera; a lălăi
lot s. m. – veche măsură pentru greutate, egală cu o jumătate de uncie (16,66 gr.)
lotru s. m. – hoț
lovas s. m. – maestru de vânătoare

lua (scris și *luoa*) vb. – *a ~ știre* a primi informație; *a ~ mânie asupra cuiva* a se supăra foarte tare pe cineva; *a ~ în pânțele* a rămâne sau a fi însărcinată; *a ~ început (sau începere)* a porni, a începe; *a ~ afară* a elimina; a excepta; *a ~ prilej* a avea ocazie; *a ~ graiul* a începe să vorbească, a cuvânta; *a ~ pe sine* a se transforma, a deveni; *a ~ în socotință* a lua în seamă; *a ~ în sus* a accepta; *a ~ în minte* a lua aminte

luare-aminte s. f. – observație, notație

luator(iu) adj. v. *luător(iu)*

luător(iu), *-oare* adj., s. m. și f. – (despre boli) molipsitor; ~ *de samă* observator; supraveghetor; ~-*aminte* persoană care constată ceva și ține minte

luăreș s. n. – (gram.; despre cazuri) ablativ

luced, *-ă* adj. – strălucitor

luci(i) vb. – (tranzitiv) a netezi, a șlefui; a face să lucească

lucii, *-ă* adj. – șlefuit; lucios

lucit adv. – clar, limpede

lucra vb. – a face; a prelucra; a exersa; a educa, a îndruma; a unelti împotriva cuiva

lucrată adj. – (despre o limbă) prelucrată, literară

lucrător(iu), *-oare* adj. – care pricinuieste, cauzează ceva; benefic, eficient; (despre afirmații) practic; *filosofia cea lucrătoare* filosofie practică, filosofie morală; *verb lucrătoriu* verb de acțiune; *nume lucrătoriu* subiectul acțiunii verbale; (despre închipuire, fantezie) *lucrătoare de viață* aprinsă, înflăcărată, creatoare

lucru s. n. – scop, obiectiv; *cuvânt de un ~* sinonim; *în ~ în* fapt, în mod concret

lud, *-ă* adj. – naiv

luge vb. – a jeli

lugubăr, *-ă* adj. – lugubru, foarte trist

lulă s. f. – lulea, pipă

lumânariu s. m. – fabricant de opaițe, de feștile

lumină s. f. – lumânare; *lumina ochilor* vază, vedere

lună s. f. – (med.) ciclu, menstruație; *oprirea lunii* sau *neavearea lunilor* amenoree

- lungăvitor, -oare* adj. – languros
lungime s. f. – (geogr.) latitudine
lungiş adv. – în lung, de-a lungul
lungoare s. f. v. *lângoare*
lungureţ, -eaţă adj. – lunguiet, alungit
luntrare s. f. – ~ *pe ape* navigare
luoare s. f. – (logică) lemă
lupare s. f. – (med.) brâncă
lupiş adv. – ca un lup
lupoie s. f. – femeie care păzea oile; păcurăriţă
luptare s. f. – luptă
luşcă s. f. – numele unei mici plante ierboase cu flori albe,
 băluşcă
luterănesc, -ească adj. – luteran
luxus s. n. – huzur, risipă

M

- macar* adv. v. *măcar*
macru, -ă adj. – slab, fără grăsime; (despre sol) sărac,
 neproductiv
magafin s. n. – stup sistematic
magazin s. n. – magazie, depozit
maghicesc, -ească adj. – magic, de magie
maghister s. m. v. *maghistru*
maghistrat¹ s. m. – magistrat
maghistrat² s. n. – magistratură, conducerea unui oraş
maghistratual, -ă adj. – de magistrat, referitor la magistraţi;
 de magistratură, al autorităţii municipale
maghistru s. m. – magistru; (la romani) grad ierarhic în
 administraţie, în armată etc.
magnimitat s. m. – magnific
mahină s. f. – maşină; ~ *cea de oasă* sistem osos, schelet
mahometanicesc, -ească adj. – mahomedan
mahometicesc, -ească adj. – *ursit* ~ credinţa că ceea ce s-a
 ursit se va împlini obligatoriu
mai adv. – aproape, gata-gata

- mai mult decât trecut* s. n. – (gram.; despre timpurile
 verbului) mai-mult-ca-perfect
maiestaticesc, -ească adj. – maiestuos
mainte adv. – mai înainte
maiorean, -ă adj. – ajuns la vârsta majoratului, major
maistăreață s. f. – stăpână
maister s. m. – maistru, meșter
maistor s. m. v. *maister*
maistorie s. f. – meserie, pricepere
majă s. f. – veche unitate de măsură pentru greutate, variind
 între 50 și 100 de ocale; chintal
maleol s. m. – butaș de viță de vie tăiat în formă de ciocănel
malta s. f. – clei negru; v. *clei*
malvazia s. f. – specie de nalbă
mameluc s. m. – cavalerist francez dintr-un escadron de
 gardă imperială
mamilă s. f. – namilă
mandarin s. n. – mod de viață specific chinezilor; *în* ~ în
 gândirea chineză
manductor, -oare adj. v. *manuducător*
mandulă s. f. – migdală
mantu s. n. – mantie
manțipiu s. m. – rob, sclav
manuducător, -oare adj. – călăuzitor, îndrumător
manuducere s. f. – călăuzire, îndrumare
manuscript s. n. – manuscris
maratonicesc, -ească adj. – de la Maraton, maratonic
mară s. n. – amar; cantitate mare, mulțime
marced, -ă adj. – mârcead; neîngrijit
mare-sufleție s. f. – măriniemie
marghiol, -oală adj. – isteț, viclean; chipeș
marghiolie s. f. – istețime, viclenie
marhă s. f. – vită, dobitoc; marfă
marhion s. m. – marchion; margraf
maritaj s. n. – căsătorie
marmanziu, -ie adj. v. *marmazâu*
marmazâu, -ie adj. –marmaziu; de culoare purpurie

- marșal* s. m. – mareșal; (în Rusia și în Polonia feudale) conducător al unui corp nobiliar (ex. marșalul nemeșilor)
- marțiul* s. m. – specie de crin
- marțolea* s. – ființă imaginară cu chip de babă ce pedepsește femeile pe care le găsește lucrând în noaptea de marți spre miercuri
- mas* s. n. – popas peste noapte
- mascur* s. m. – porc castrat
- maștehă* s. f. v. *mașteră*
- mașteră* s. f. – mamă vitregă
- matcă* s. f. – (med.) uter, placentă
- matematic* s. m. – matematician
- materialnic*, *-ă* adj. – material
- materie* s. f. – documentație; țesătură
- mates* s. n. – matematică
- matezis* s. n. – școală de științe exacte; învățatură
- mateziș* s. n. v. *matezis*
- mator*, *-ă* adj. – matur
- matros* s. n. – matroz; matelot
- mau* s. n. – curaj; îndemânare
- măcar* adv. – ~ *cine*, *ce* oricine, orice; ~ *că* deși, cu toate că
- măcrime* s. f. – lipsă de grăsime; (p. ext.) sărăcie
- măduă* s. f. v. *măduhă*
- mădugă* s. f. v. *măduhă*
- măduhă* s. f. – măduvă
- mădular(iu)* s. n. – membru al unei societăți, al unei grupări; (anat.) parte a corpului; (gram.) parte a unui enunț
- măframă* s. f. v. *măhramă*
- măhramă* s. f. – năframă
- măiastră* s. f. – zână rea; *măiastre* iele
- măiemucă* s. f. – maimucă; maimuță
- măieran* s. m. – măghiran
- măiestricos*, *-oasă* adj. – plin de măiestrie
- măiestrie* s. f. – meserie; pricepere; domeniu de activitate care cere pricepere; *măiestria grăirii* gramatică; *căldură cu* ~ căldură artificială

- măiug* s. n. – mai; ciocan greu folosit în prelucrarea metalelor
- mălări* vb. – a picta
- mălegar* s. n. v. *melegar*
- mămăluc* s. m. v. *mameluc*
- mănie* s. f. – a lua ~ asupra sa a se supăra
- mănunchi* s. n. – mâner
- mărgini* vb. – a decide; a limita; a defini
- mărginire* s. f. – delimitare; definire
- mărginit, -ă* adj. – (gram.; despre articol) definit, hotărât
- mări(i)aș* s. m. – monedă de argint care circula în Imperiul Austro-Ungar
- mărire* s. f. – (expr.) a-și ține mărirea a se mândri
- mărișor, -oară* adj. – literă ~ majusculă, capităluță
- măritat* s. n. – tehnică de altoire
- mărturie* s. f. – martor
- mărturisi* vb. – a destăinui; a afirma; a recunoaște
- mărunchi* s. n. v. *mănunchi*
- măruntaie* s. n. pl. – mărunțișuri
- măsa* s. n. v. *măsar(iu)*¹
- măsar(iu)*¹ s. n. – față de masă
- măsar(iu)*² s. m. – fabricant de mese
- măsăriță* s. f. – față de masă
- măscărit, -ă* adj. – de ocară, necuviincios, de rușine
- măscăritor, -oare* adj. – defăimător
- mășină* s. f. – mașină, mașinărie
- mătrice* s. f. – matrice; mitră; reumatism; crampe
- măzăcie* s. f. – murdărie, necurăție
- mâhnicios, -oasă* adj. – trist, plin de mâhnire
- mâlcomitor, -oare* adj. – molcomitor; liniștitor
- mână* s. f. – (loc. adj. și adv.) pe supt mână pe ascuns; a scăpa (ceva sau pe cineva) de a mână a-și pierde autoritatea asupra...; a lua ceva a ~ a analiza amănunțit ceva; lucrul mânilor muncă fizică
- mâncaci, -ce* adj. – mâncăcios
- mândrenie* s. f. – mândrie
- mânea* vb. – a rămâne; a se adăposti

- mâneca* vb. – a se scula dimineța devreme; a pleca la drum
dis-de-dimineată
- mânezi* adv. – a doua zi
- mângui* (*a se ~*) vb. – a se tângui
- mâniu* s. n. – mâner
- mântuitoriu*, *-oare* adj. – (despre boli) imunizant
- mârșav*, *-ă* adj. – (despre pământ) slab, nerodnic
- mârșavi* (*a se ~*) vb. refl. – a se vlăgui, a-și pierde vigoarea
- mârțan* s. m. – motan, cotoi; ~ *de munți* pisică sălbatică
- mâșcoi* s. m. – catâr
- mâță* s. f. – ~ *de fier* cătușă
- mâzgă* s. f. – sevă
- mâzgos*, *-oasă* adj. – (despre plante) plin de sevă
- meazănotă* s. f. – (gram.) punct și virgulă
- med* s. n. – mied; hidromel
- medică*¹ s. f. – medicină
- medică*² s. f. – moașă
- melegar* s. n. – răsadniță
- mendica* vb. – a cerși
- mereoaș* adv. – încetișor, domol
- mereu* adv. – încet
- mertic* s. n. – veche măsură de capacitate pentru cereale; tain,
porție
- mesal* s. n. – cearaf
- mestecător* s. m. – ~ *de vin* paharnic
- meșălătate* s. f. – mișelie
- meșterie* s. f. – meserie
- meșteșug* s. n. – îndeletnicire; *logica cu ~* logica științifică;
uneltire
- meșteșugi* vb. – a se strădui; a unelti
- meșteșugire* s. f. – intrigă, uneltire
- met* s. n. v. *med*
- metahirisi* vb. – a folosi, a întrebuința
- metanaste* adj. – emigrant
- metălărie* s. f. – terapie cu metale
- metăreață* s. f. – metresă
- mețenas* s. m. – mecena; protector

- mezicagine sativă* s. f. – (bot.) lucernă (*Medicago sativa*)
micșurătoarea s. f. art. – (gram.) spirit aspru
micuteal, ~*ea* adj. – mititel
micutela vb. – a micuțila; a micșora; a împuțina
mierior, -*oară* adj. – (despre oameni) albicios, spălăcit; (p. ext.) blond
mieriu, -*ie* adj. – albastru
migăi vb. – a migăli; a munci din greu
migăială s. f. – migăleală; trudă; suferință
miglocire s. f. – mijlocire
mihalț s. m. – (iht.) pește mic, răpitor, de râu (*Lota lota*)
mijloc, -*oacă* adj. – mediocru
mijlocritate s. f. – mediocritate
mil s. n. – leghe, milă
miliție s. f. și m. – oștire; soldat
mindui vb. – a gândi
miner, -*ă* adj. – mineral
mineral, -*ă* adj. v. *spirt*
minerar(iu) s. n. – mineral
minerălesc, -*ească* adj. – mineral
*minieră*¹ s. f. – mineral
*minieră*² s. f. – mină
ministerium s. n. – minister
minorit s. m. – călugăr franciscan
mintean adv. v. *minten*
minten(i) adv. – îndată; repede
minteuță s. f. – diminutiv al lui *mintie*
mintie s. f. – manta, redingotă; reverendă
minuend s. n. – (mat.) scădere; primul termen al unei scăderi, descăzut
minuendus s. n. v. *minuend*
minună s. f. – uimire, mirare
minunător, -*oare* adj., s. f. – *minunătoarea* semnul exclamării
minută s. f. – minut, clipă
mir s. n. – mirare
mirat, -*ă* adj. – privit, admirat

- miraz* adv. – mirat
mirăzenie s. f. – lucru de mirare; fantezie
mirhă s. f. – smirnă
miriadă s. f. – număr foarte mare; zece mii
mirosituri s. f. pl. – mirodenii
mirsină s. f. – mirt
mirui vb. – a dobândi, a câștiga; a agonisi
misericordie s. f. – milă, îndurare
misterie s. f. – mister; taină
mistreț, -eață adj. – mixt, amestecat
mișălătate s. f. v. mișălătate
mișcare s. f. – (fig.) imbold, impuls, pornire
mișel, miș(e)a adj., s. m. și f. – fricos; josnic; (despre timp, viață) greu; sărac, sărman
mișelătate s. f. – mișelie
mișelie s. f. – mizerie; sărăcie; necaz
miti vb. – a mitui
mizăricordiian s. m. – ordin călugăresc; persoană care face parte din acest ordin
mlăci vb. – a sfărâma, a zdrobi
mlecitură s. f. – terciuială, terci
moașă s. f. – soție în vârstă
mocuș s. m. – animal arboricol din familia gliridelor, vânat pentru piele
modru s. n. – (și gram.) mod; (expr.) a avea ~ a putea
mohorât, -ă adj., s. n. – roșu-violet, de culoarea purpurei
mojeariu s. n. – mojar; piuliță (pentru pisat)
molări vb. v. *mălări*
molătău adj. – molău, bleg; nătâng
moleri vb. v. *mălări*
molitvă s. f. – termen de reverență utilizat cu referire la un membru al clerului; sfinție
momentos, -oasă adj. – de actualitate, actual
monogramă s. f. – semn grafic; hieroglifă
montalnic, -ă adj. – muntos; de la munte, muntean
montos, -oasă adj. – muntos
moral s. n. – moralitate; învățătură morală

- morci* vb. – a se mocirli, a se umple de noroi (mocirlă)
mortăcină s. f. – mortăciune
mortăreț, -eață adj. – (despre noroi) mocirlos
mortelnic, -ă adj. – mortal
morumânt s. n. – monument; document (literar)
moșean s. m. – băștinaș
moșee s. f. – moscheie
moșie s. f. – avere, bogăție
moștean s. m. – urmaș, succesor; proprietar sau moștenitor al unei bucăți de pământ
moștenitor, -oare adj. – (gram.; despre pronume) posesiv
motoc s. m. – motan
motocosală s. f. – mitocoseală; schimbare (care încurcă, zăpăcește)
motocosi vb. – mitocosi; a schimba, a muta (încurcând, zăpăcind)
motovilă s. f. – bătă
movemânt s. n. – mișcare
mozavirie s. f. – calomnie; dușmănie, ură; viclenie
mozoli vb. – a molfăi, a morfoli
mucare s. f. – unealtă cu care se taie capătul ars al muclei lumânării
mugător, -oare adj. – care mugește, mugitor
muiemuță s. f. – maimuță
muierușcă s. f. v. *cânepă*
muliere s. f. – muier; femeie
multiplicandus s. n. – (în aritmetică) primul factor al unei înmulțiri, deînmulțit
multiplicator s. n. – (în aritmetică) al doilea factor al unei înmulțiri, înmulțitor
multiplicație s. f. – (în aritmetică) înmulțire
multoratec, -ă adj. – (gram. despre număr) plural
multureț, -eață adj. v. *multoratec*
mumână s. f. v. *mumâne*
mumâne s. f. – mamă; (fig., la pl.) strămoși, străbuni
mur s. m. – perete, zid
murar(iu) s. m. – zidar

- murg*, -ă adj. – brun, de culoare închisă
muritoare s. f. – murătoare; topilă, locul unde se topește
 cânepa
murmurie s. f. – murmur slab, lin
mursă s. f. – mied; apă îndulcită cu miere
muscăcesc, -ească adj. – moschicesc; rusesc
muscul s. m. – (anat.) mușchi
mustăreață s. f. – sevă; zeamă
muștra vb. – a arăta, a demonstra
muștră s. f. – instruire
muștrului vb. – a instrui
mușchiare s. f. – acțiunea de a (se) mușchia, de a (se) acoperi
 de mușchi
mușchiat s. n. – mușchiare
mușcul s. m. v. *muscul*
mușcie s. f. – mojiecie
muști(u) s. m. – (bot.) mușchi
muta (a se ~) vb. – a (se) schimba
mutare s. f. – (gram.; despre procese flexionare) flexiune,
 formă flexionară
mutarnic, -ă adj. v. *mutăreț*
mutat, -ă adj. – *cuvânt* ~ cuvânt cu sens schimbat; *însemnare*
 ~ sens schimbat
mutăreț, -eață adj. – (gram.; despre clase flexionare) flexibil
mutător(iu), -oare adj. – schimbător
muzgă s. f. – mâzgă
muzic s. m. – muzician
muzicanș s. m. – muzician

N

- naftă* s. f. – petrol brut; petrol lampant
nainte-cumpărător s. m. – precupeț, negustor care arvunește
 marfa
nainteaj s. n. – avantaj
nainte-punere s. f. – (gram.) prepoziție

- nameas(t)nic* s. m. – namestnic; locuitor sau reprezentant al
cuiva într-o funcție laică sau religioasă
- napoleondor* s. m. – napoleon, veche monedă franceză de
aur cu efigia lui Napoleon pe ea
- narchicesc, -ească* adj. – (despre miros) asemănător
parfumului narcisei; plăcut, amețitor
- narchis* s. m. – narcisă
- nard* s. m., s. n. – (bot.) plantă erbacee cu rădăcina scurtă,
groasă, foarte aromată (*Nardostachys Jatamansi*);
esență grea extrasă din rădăcina plantei de nard; (fig.)
mirosul trupului
- nat* s. m. – fiu, odraslă; *tot natul* fiecare; oricine
- natică* s. f. – nautică, navigație
- navarc* s. m. – navarh; comandant al unei corăbii
- navita* s. m. – corăbier
- nădi* vb. – a înnați; a crea prin adăugare de detalii; a născoci
- năditură* s. f. – adăugătură
- năduli* vb. – a năzui
- năimit, -ă* s. m. și f. – slujbaș, servitor; mercenar
- năluci* vb. – a-și închipui; a i se năzări
- nălucire* s. f. – fantezie; *întru* ~ ca într-un vis, ca într-o
aiurare
- nălucit, -ă* adj. – inventat
- nămânji* vb. – a mânji
- nămesnic, -ă* adj. v. *nameastnic*
- nărăveală* s. f. – înțelegere, acord
- nărăvi (a se ~)* vb. – a cădea la înțelegere
- năsalnic, -ă* adj. v. *năsilnic*
- năsâlnic, -ă* adj. v. *năsilnic*
- năsâlnicie* s. f. – năsilnicie; violență, asprime
- născătoriu* s. n. – (gram.; despre cazuri) genitiv
- născocorî (a se ~)* vb. – a se făli; a se răsti
- născută* s. f. – naștere
- năsilnic, -ă* adj. – rău, neîndurător; (despre cai) nărăvaș
- năsos, -oasă* adj. – (gram.; despre consoane) nazal
- năstrapă* s. f. – potir, cupă
- nătărie* s. f. – prostie, negliobie

- nătăvală* s. f. – matahală, namilă
năzui vb. – a recurge, a apela la sprijinul, la bunăvoința cuiva
neajunsie s. f. – deficiență; inadecvare
neamâna vb. – a nu întârzia
neamic, -ă s. m. și f. – inamic, dușman
neamiș s. m. – nemeș
neastă s. m. – mustelide mici cu blană de valoare
nebărăbar, -ă adj. – neegal, neasemenea, neuniform
necăsât, -ă adj. – necasat; nescos din uz
necercat, -ă adj. – nepriceput, neiscusit
necesar(i), -e adj. – necesar, obligatoriu
neclătit, -ă adj. – nemișcat, neclintit; constant
necrăvălău s. n. – năcrăvălău, fular (germ. *Nackenwärmer*)
necrunt, -ă adj. – neînsângerat
necurat, -ă adj. – (med.) infecțios; (special) care transmite
 infecția luetică
necurmat, -ă adj. – neîntrerupt, neîncetat
necuviință s. f. – necuviință
nedignos, -oasă adj. – nedemn
nedomerit, -ă adj. v. *nedumerit*
nedomolire s. f. – nestăpânire, lipsă de reținere
nedumerit, -ă adj. – neliniștit; (de) neînțeleș; neînvățat,
 barbar, sălbatic
nefelochentaur s. m. – ființă imaginară alcătuită jumătate din
 cal cu aripi și jumătate din om
negăocios, -oasă adj. – (despre suprafețe) lipsit de găuri,
 neted
neglasnică s. f. – (gram.) consoană
neglect, -ă adj. – neglijat
negligălui vb. – a neglija
negreală s. f. – cerneală
negură s. f. – mulțime; număr foarte mare
neharnic, -ă adj. – nefolositor
nehotărâtoriu, -oare adj. – (gram.; despre moduri) infinitiv
neînchieptorat, -ă adj. – nelegat, neîncheiat, neunit
neîncredința vb. – a nu avea încredere
neîncredințare s. f. – neîncredere

- neîndămână* adv. – nepotrivit
neîndestulit, -ă adj. – nemulțumit
neîndoitor, -oare adj. – neîndoielnic
neîntocma adj. – (despre idei) inexact; incomplet
neîntort, -oartă adj. – (fig.) neprefăcut
nelămurit, -ă adj. – nepurificat
neleterat, -ă adj. – (gram.; despre sunete) care nu poate fi notat printr-o literă
nelovire s. f. – neasemănare, nepotrivire
nelovit, -ă adj. – nepotrivit, diferit
nelucrător, -oare adj. – care nu are efect
nemărginit adj. – (gram.; despre articol) indefinit, nehotărât; (despre moduri) infinitiv
nemearnic, -ă adj. – nemernic; sărman, nefericit; străin, pribeag
nemernici vb. – a pribegi, a vagabonda
nemernicie s. f. – pribegie, exil; stare demnă de milă
nemesî vb. – nemeși; a face pe cineva nemeș
nemeș s. m. – nobil maghiar de rang mic; proprietar de pământ fără titluri nobiliare
nemeșie s. f. – rang, calitatea de nemeș
nemeșug s. n. – nemeșie
nemic s. m. – inamic
nemica adv. – deloc
nemitarnic, -ă adj. – care nu primește mită; cinstit, integru
nemitărnicie s. f. – neacceptare a mitei, integritate
nemutat, -ă adj. – neschimbat
nenădăjduit, -ă adj. – deznădăjduit
nenărvire s. f. – vrajbă, neînțelegere
nenocenție s. f. – inocență
nenocet, -eață adj. – inocent, nevinovat
neomenit, -ă adj. – neomenos, de nerespectat, fără onoare
nepațiat, -ă adj. – nerăbdător
nepăcăciune s. f. – îndărătnicie, nesupunere
nepăcit adj. – neliniștit, agitat
nepăciui vb. – a agita, a neliniști

- nepăciuire* s. f. – neînțelegere, dezbinare, vrajbă; neliniște, tulburare
- nepăciuit*, -ă adj. – hărțuit
- nepăciuitoriu* adj. – neastâmpărat, nepotolit
- nepărtășit*, -ă adj. – neîmpărtășit
- nepăstreală* s. f. – nepăstrare
- neprerupt*, -ă adj. – neîntrerupt
- nepresusit*, -ă adj. – neîntrecut, nu destul de...
- nepricestuit*, -ă adj. – neîmpărtășit, necuminecat
- nepriceștuit*, -ă adj. v. *nepricestuit*, -ă
- neputut*, -ă adj. – neputincios
- nerăzbatut*, -ă adj. – care nu poate fi învins sau combătut
- nesăvârșit*, -ă adj. – (gram.; despre timpurile verbului) imperfect
- neschimosit*, -ă adj. – neschimbat, fără nici o modificare
- neserat*, -ă adj. – nesăbuit, nebun
- nesfârșit*, -ă adj. – nehotărât
- nesfetit*, -ă adj. – nemaivăzut, nemaîntâlnit
- neslovnice*, -ă adj. – (gram.; despre sunete) care nu poate fi notat printr-o literă
- nesminti* vb. – a nu mișca din loc
- nesmintit*, -ă adj. – neclintit, nestrămutat
- nesocotit*, -ă adj. – nenumărat
- nespornic*, -ă adj. – care nu are rezultate
- nespus* adj. – (bis.) miraculos
- nestetorie* s. f. – nestatornicie
- nesuferință* s. f. – nerăbdare
- nesunătoare* s. f. – (gram.) consoană
- neștine* adj., pron. nehot. – oarecare, cineva
- neted* adv. – precis; ferm
- neticneală* s. f. – netihnă, neodihnă; neînțelegere
- netocmeală* s. f. – neorânduială, netemeinicie
- netrecut* adv. – neapărat
- neurmat*, -ă adj. – neasemănat, unic
- nevoincios*, -oasă adj. – dificil
- nevoință* s. f. – strădanie; cu ~ insistent, stăruitor; a avea ~ a se strădui

- nevoire* s. f. – evitare
nevolonter, -ă adj. – involuntar
nevră s. f. – nerv
nezdraven, -ă adj. – supranatural, năzdrăvan; uriaș; zăpăcit;
 născocit
nezeuitat, -ă adj. – neuitat
nie s. f. – zăpadă
nierior, -oară adj. v. *mierior*
nitru s. n. – azotat de potasiu
noa interj. – no, iacă
nobilita vb. – a înnobilă
nobilitat, -ă adj. – înnobilat
noblătate s. f. – nobilime
noblu, -ă adj. – nobil; deosebit, superior; care dovedește
 abnegație, generozitate
nomin s. n. – substantiv
noriie s. f. – teritoriu aflat sub autoritatea unui arhiepiscop
normalicesc, -ească adj. – care se referă la școala de
 învățământ primar sau mediu, în care se pregăteau
 învățători și institutori
norman s. n. – normand
normă s. f. – învățătură
normălesc, -ească adj. – (despre școli) normal, cu profil
 pedagogic
notaroș s. m. – notar
novalistă s. f. – jurnal, ziar
nove(a)lă s. f. – știre; informație; noutate; gazetă
novercă s. f. – mamă vitregă
novineală s. f. – veste
nuiitor, -oare adj. – (gram.) negativ, de negație
nulă s. f. – zero
numeață s. f. – (gram.; despre cazuri) nominativ
numismă s. f. – monedă veche
numus s. m. – bani de argint
nunție s. f. – căsătorie
nupție s. f. – nuntă
nutremânt s. n. – hrană

nutretor, -oare adj. – hrănitor

O

*oară*¹ s. f. – clipă, timp; *în ce* ~ *în timp ce*, *în vreme ce*;
imediat ce

*oară*² s. f. – fiară; *oare* păsări de curte, orătănii

oarfan, -ă adj. – sărac, orfan

oarfen, -ă v. *oarfan*

oastă s. f. v. *oaste*

oaste s. f. – război

obadă s. f. – lanț, cătușe; bucată de pânză mai lată cu care se
prinde sau se susține un obiect de îmbrăcăminte de pus
pe cap

obârși (*a se* ~) vb. – a (se) înfăptui; a (se) termina

obârșter s. m. v. *oberster*

obeală s. f. – obială; cârpă

oberster s. m. – oberst; colonel

obget s. n. – obiect

obida vb. – a obidi; *a se* ~ *a se văicări*; a se tângui, a se boci

obidare s. f. – obidire; necaz, mâhnire; suferință, chin

obidat, -ă adj. – obidit; necăjit, îndurerat; chinuit

obinti vb. – a opinti; a forța

oblădui vb. – a domni; a governa

oblăduitoriu s. m. – conducător, cârmuitor

oblânc s. n. – partea de dinainte a șeii calului

obli vb. – a îndrepta

oblici vb. – a observa; a afla, a descoperi; a-și da seama

oblicire s. f. – cercetare, descoperire

oblicit, -ă adj. – observat

oblu, oablă adv. – neted, drept; direct, fără ocol

*obor*¹ s. n. – labirint

*obor*² s. n. – țarc, ocol

oborî vb. – a doborî; a răsturna

obrăși vb. – a obârși; a termina

obrăzariu s. n. – mască, pânză care acoperă fața; gogoasă
din care iese fluturile

- obrăzire* s. f. – înfățișare
obrăzui vb. – a da chip, a înfățișa, a personifica
obrier, -ă adj. – lucrător
obrist s. m. v. *obrister*
obrister s. m. – colonel (germ. Obrist)
obstac s. n. – obstacol, piedică
obști (a se ~) vb. – a deveni obișnuit, comun
obștit, -ă adj. – răspândit; folosit în comun
ocaianic, -ă adj. (și substantivat) – nefericit; păcătos, mizerabil
ocă s. f. – motiv, cauză; vină
ochea vb. – a ochi, a vedea, a zări, a observa
ocean s. n. – ocean
ochiari s. m. pl. – ochelari
ocină s. f. – moșie
ocul(u)¹ vb. – a altoi (un pom, o plantă)
ocul(u)² vb. – a vaccina; a inocula
oculari s. m. pl. – ochelari
oculație¹ s. f. – (bot.) altoire în ochi la plante
oculație² s. f. – (med.) vaccinare
odihnă s. f. – (gram.) *semmul de odihnă* liniuță care marchează o pauză în timpul comunicării
odor s. n. – miros
odora vb. – a răspândi un parfum, un miros; *a-i* ~ a simți, a percepe un miros
odoros, -oasă adj. – mirositor
odraslă s. f. – înmugurire; înverzire
odrăsli vb. – a se ivi; a se dezvolta
odrăslitor, -oare adj. – care odrăsește, care dă lăstari
ofșiolat s. n. – district, teritoriu
ohra s. f. – ocru, argilă roșie
oiagă s. f. v. *uiagă*
ol s. n. – urcior
olainic, -ă adj. – uleios
olaltă adv. – a se risipi de cătră ~ a nu mai rămâne împreună
olat s. n. – gospodărie (mare), moșie; clădire, acaret
olată s. f. v. *olat*

- olălău* s. n. – gălăgie mare
olătaș s. m. – proprietar, gospodar
oleastru s. m. – măslin
olivă s. f. – măslină
olovină s. f. – bere
oltar(iu) s. n. – altar
oltănire s. f. – altoire
omas s. n. – al treilea compartiment al stomacului
rumegătoarelor
omlătit s. n. – tehnică de altoire prin marcotaj
omoi s. m. – om mare
omonimie s. f. – (gram.) totalitatea sensurilor unui cuvânt
omuș s. m. – omuleț, ființă mică și slabă
onomapoeticon s. n. – onomatopee
onomatologie s. f. – onomatologie; totalitatea însemnărilor
gramaticale ale unui cuvânt
ontologie s. f. – ontologie; ramură a filosofiei
op¹ s. n. – carte, lucrare, scriere
op² s. n. – trebuință; *a (nu) avea* ~ *a (nu) avea nevoie*; *a fi* ~ *a*
trebui, a fi necesar
opăceală s. f. – împiedicare
opăci vb. – a opri, a reține, a împiedica; a induce în eroare
opăcitor, -oare adj. – care împiedică, care oprește
opravă s. f. – operă; faptă
oprit, -ă adj. – interzis
opritoare s. f. – (gram.) virgulă; v. *coma*; ~ *puntată* punct și
virgulă; v. și *semicolon*
opus s. n. v. *op¹*
orar s. n. – ceas
orație s. f. – rostire, vorbire
orânduială s. f. – ordine, regulă; organizare; *a așeza o* ~ *a*
stabili o ordine
orânduită s. f. – soartă, destin
orbălțit, -ă adj. – umflat, tumefiat
orbeca vb. – a orbecăi, a bâjbâi, a dibui
orbi vb. – a lăsa orfan
orbiciune s. f. – (și fig.) orbire

- ord* s. n. – ordin; denumire dată unor decorații
ordie, orde s. f. – ceată; oaste; armată; hoardă
ordime s. f. – orânduială
ordinaria adj. – obișnuit, comun
ordini vb. – a stabili
orduros, -oasă adj. – cu secreții purulente
*organ*¹ s. n. – instrument muzical
*organ*² s. n. – instrument, mijloc de acțiune
oricineșgode pron. nehot. – oricine, fiecare
orologhion apendolu s. n. – ceas cu pendulă, pendulă
ort s. m. – monedă de valoare mică; a patra parte din o sută;
 douăzeci și cinci lei
osăbitură s. f. – deosebire, diferență
osârdie s. f. – zel, râvnă, sârguință
osârduitor, -oare adj. – sârguincios
osire s. f. – osificare
ospătător s. m. – ospătar, cârciumar
ospital s. n. – spital; staul de carantină
ost s. n. – est, răsărit
osti (a se ~) vb. v. *oști*
ostire s. f. v. *oștire*
ostitor, -oare adj. – *Beseareca cea ostitoare* biserica din
 lumea pământeană
oștează s. f. – cartier aflat la marginea unui oraș
oști vb. – a lupta, a purta război
oștire s. f. – acțiunea de a oști
ovili (a se ~) vb. – (fig.) a decădea
ovilit, -ă adj. – (fig.) umilit
*oxia (scris și *ocsia*)* s. f. – (gram.) accent ascuțit; semn
 ascuțit; v. și *ascuțitoriu*

P

- pace* s. f. – (expr.) *a fi ~ de...* a fi rău de...
pacostnic, -ă adj. – care aduce pacoste, păgubitor
paiu s. n. – știulete de porumb (curățat de boabe)
pajură s. f. – fața cu stemă a monedelor

- palant* s. n. – casă frumoasă, palat
paliță s. f. – par, băț
paliu s. n. sg. – bandă albă cu cruci negre purtată pe
 deasupra veștmintelor sacerdotale de papă și de cardinali
palm s. n. – palmă, unitate de măsură pentru lungime
palmă s. f. – (expr.) *a lovi, a plesni în palmi* a aplauda
palmiță s. f. – mlădiță, ramură tânără
panighiricesc, -ească adj. – elogios, laudativ
panjăn s. m. v. *panjen*
panjen s. m. – păianjen
pantică s. f. – panglică
paor s. m. – paur; țăran
papiră s. f. – hârtie
pacrac s. m. – (bot.) dintele-dracului, piper de baltă
 (*Polygonum* sau *Persicaria hydropiper*)
paraclet s. m. – mângâietor; Duhul Sfânt
paradie s. f. – paradă
paradigmă s. f. – exemplu
parentes s. n. – paranteză (dreaptă); v. și *cuprinzătoare*
pargamină s. f. v. *pergamenă*
parie s. f. – (jur.) copie, duplicat
parimie s. f. – proverb; pildă, maximă; învățătură
parip s. m. – cal tânăr, sprinten și frumos, folosit mai ales
 pentru călărie
parlement s. n. – instanță superioară de judecată
parohiian s. m. – membru al unei parohii
parsimonie s. f. – parcimonie; măsură, pondere
parte s. f. – *de ~* deosebit, important; reprezentativ
partețiu s. n. v. *particip*
parti vb. – a pleca
particip – (gram.) modul participiu
partițipia s. n. v. *particip*
partițipie s. n. v. *particip*
partițipium s. n. v. *particip*
pasa (a se ~) vb. v. *păsa*
pase (a se ~) vb. v. *păsa*
pasie s. f. – pasiune, dorință

- paș(iu)* s. m. – pas, punct într-o demonstrație
- paște* vb. – a hrăni; a îndestula; a îngriji pe cineva, a purta de grijă cuiva; a conduce, a îndruma; a urmări cu perseverență; *a-și ~ ochii* a privi, a se sătura privind
- paștere* s. f. – (fig.) cultivare, dezvoltare
- patenă* s. f. – blid
- patrofinie* s. f. – patrociniu, patronaj
- patrofinitate* s. f. – patrociniu, patronaj
- pațină* s. f. – pățanie, întâmplare
- paus* s. n. – paos; pomană la înmormântări, la parastase etc.
- pavecerniță* s. f. – slujbă religioasă scurtă care se face seara, după vecernie
- păceală* s. f. – pace, înțelegere, armonie
- păciui* vb. – a liniști; a împăciui, a potoli; a face pace
- păciuire* s. f. – împăcare, pace, liniște
- păciuit*, -ă adj., adv. – pașnic; calm, liniștit; în pace
- păfuga* vb. – a fugări
- păfugare* s. f. – fugărire
- păfugat*, -ă adj. – fugărit
- păgânătate* s. f. – fărâdelege; necredință; păcat
- păituire* s. f. – învoială, înțelegere, tocmeală
- păituit*, -ă adj. – convenit, tocmit
- păituita* s. f. art. – dare convenită, aranjată
- pălanc* s. m. – leaț, scândură
- pămurar(iu)* s. m. – fabricant de pănură
- pămură* s. f. – aba, dimie; (fig.) fel, soi
- păpușă* s. f. – mănunchi format din mai multe foi (de tutun); știulete de porumb
- păpuși* vb. – a lega în mănunchi foile de tutun
- păpușire* s. f. – legare în mănunchiuri a foilor de tutun
- părăsitoriu* adj. – (gram.) *semmul* ~ apostrof
- părăulă* s. f. – pază; *a sta la ~* a sta la pândă; a sta de pază
- părănda* vb. – amâna, a întârzia (o acțiune); *a se ~* a se perinda
- părâng* s. n. – prăjină
- părtășață* s. f. – (gram.; despre moduri) participiu
- părtășie* s. f. – părtinire

- părtenici* vb. – a părtini; a favoriza
părtininiță s. f. – protejare, avantajare
părtinitor(iu), -oare adj. – îndepărtat, lateral; ocrotitor, protector
părțișat, -ă adj. – făcut separat
păruit s. n. – pusul aracilor la viața de vie
părușel s. m. – par mic, păruș
păsa vb. – a trece, a se duce; *a se ~ a se întâmpla*
păscălar s. m. – prezicător din pascalie
păscut, -ă adj. – hrănit
păstornic, -ă adj. – bisericesc
păstornicesc, -ească adj. – bisericesc
păstură s. f. – șervet, ștergar
pășulă s. f. – fasole
pășire s. f. – avansare în slujbă; progres, rezultat (la învățătură); comportare
pătimitoriu, -oare adj. – (gram.) care suportă acțiunea verbului pasiv; (despre verbe) pasiv sau deponent
pătrungător, -oare adj. – pătrunzător
pățitor, -oare adj. – răbdător
păusa vb. – a se odihni
pâneriu s. m. – brutar
pângărit s. m. – pângăritor
pânzariu s. m. – fabricant de pânză
pânză s. f. – (expr.) *a trage pânzele* a trage cortina; (fig.) a încheia o discuție
pârâș, -ă adj., s. m. – potrivnic, dușman; (jur.) reclamant, acuzator
pârgă s. f. – începere, început; (fig.) rezultat, împlinire
pârleas s. n. – pârleaz
peane s. f. pl. – mănunchi, buchet de flori
peante s. f. pl. – cătușe, obezi
peartă s. f. – bartă; panglică; coroană
peasnă s. f. – imn bisericesc
pecerli vb. – a pecetui, a pune dop
pecet s. f. – pecete, semn caracteristic
pechihelniță s. f. – pieleță din carne

- pechindeică* s. f. – coșarcă de nuiele
pecie s. f. – carne macră de lângă șira spinării
peisc s. m. – specie de arbore din Liban
pentametricesc, -ească adj. – pentametric
pentru-neam s. n. – pronume
pentru-nume s. n. – pronume
penzion s. n. – pensie; sumă de bani plătită unei persoane
 pentru a se întreține
penzionirt, -ă adj. – pensionar
peplă s. f. – peplu
pergamenă s. f. – pergament; document
pergamină s. f. v. *pergamenă*
periclu s. n. – pericol
perilustru, -ă adj. – prea ilustru, celebru
period s. n. – (gram.) frază cu structură simetrică
peristas s. n. – conjunctură; incident
permisionă s. f. – permisiune
persec s. m. – piersic
persecva vb. – a urmări stăruitor (și dușmănos)
persicesc, -ească adj. – persan
personalii s. m. pl. – personalul de la curtea țarului Rusiei
personisi vb. – a personifica
perspirație s. f. – transpirație superficială
persvada vb. – a convinge, a încredința
persvaz, -ă adj. – încrezător
pertinență s. f. – împrejurimi, dependențe
perțeptor s. m. – perceptor; *actuaris* ~ casier
pervenii vb. – a ajunge
perzecva vb. v. *persecva*
pesteală s. f. – întârziere, zăbavă
petea s. f. – panglică
peteală s. f. – beteală, fir, șnur
petrecanie s. f. – petrecere, distracție, desfătare; ~ *de vreme*
 petrecere de vreme; înmormântare
petroleu s. n. – petrol
pețeriu s. m. – îngrijitor de câini de vânătoare

- piatră* s. f. – ~ *șoricelului* arsenic; ~ *pucioasă* sulf (în formă de bucăți); *piatra cea de ars tare* piatră de var; *piatra cea de ars moale* cretă, ipsos; ~ *arzătoare* cărbune
- picături* vb. – a picura, a se topi
- pichi* vb. – a picura
- pielm* s. n. – făină de cea mai bună calitate; *a fi cu ~ în cap* a fi înțelept
- pierzător, -oare* adj. – (despre boli) care produce decesul bolnavului
- pilă* s. f. – minge
- pilug* s. m. – pisălog, pistil
- pingă* prep. v. *pângă*
- pingălui* vb. – a picta
- pinna* s. f. – pană
- pintă* s. f. – măsură de capacitate (egală cu aproximativ un litru)
- pintenariu* s. m. – persoană care fabrică pinteni
- piparcă* s. f. – ardei, boia de ardei
- piraxi* vb. – a necăji, a supăra
- pirit* s. n. – pirită
- pisc* s. n. – (la nave) proră
- pizeza* vb. – a măcelări
- pisop* s. n. – nisip
- pixă* s. f. – cutie (de tinichea)
- pizmătareț, -ă* adj., s. m. – pizmuitor, pizmaș, potrivit
- pizmătariu, -e* adj. – pizmaș
- pizmătarnic, -ă* adj. – pizmaș
- pizmos, -oasă* adj. – pizmaș
- plagă* s. f. – (fig.) nenorocire, pacoste, necaz
- plaghiar* s. m. – plagiator
- planisire* s. f. – plan, planificare; chibzuire
- plasă* s. f. – categorie; clasă; specie
- plașcă* s. f. – pelerină lungă care acoperă și capul, mantie
- platensean* adj. – locuitor din Plateea
- plav, -ă* adj. – blond, bălai
- plăcintă* s. f. – ~ *sângelui* plasmă sanguină; ~ *maicii* placentă
- plăibaț* s. n. – plai vaz; creion

- plântări* vb. – a planta
plăra vb. – a deplânge
plăstuță s. f. – plast mic, căpiță de fân mică
plângeros, -oasă adj. – tânguios
pleagă s. f. v. *plagă*
plean s. n. – pradă de război, jaf
pleavilă s. f. – plivit, plivire
pleca vb. – (gram.; despre procese flexionare) a se declina sau conjuga
plecare s. f. – înclinație; (gram.) flexiune
plecăciune s. f. – înclinație pentru ceva
plecătură s. f. – (gram.; despre procese și clase flexionare) flexiune; formă flexionară
plegui vb. – a plăgui; a răni
pleguire s. f. – plăguire, rănire
pleguit, -ă adj. – plăguit; rănit
pleh s. n. v. *plev*
pleșugi (a se ~) vb. – a pleșuvi; (despre turme) a se împuțina, a se rări (prin moartea animalelor)
plev s. n. – tablă, tinichea
plevră s. f. – pleură
plezmuire s. f. – creatură, embrion
plirofori vb. – a lumina, a face să cunoască
plodi vb. – a se reproduce
plodire s. f. – înmulțire, reproducere
plomădire s. f. – zămislire, concepere
plumon s. m. – plămân
poară s. f. – loc. adv. *în ~* împotriva, în contră
pocibilitate s. f. – posibilitate, putință
pociumb s. m. – par, țârș
pocon s. n. – plocon
podagrie s. f. – podagră
podmol s. n. – mal înalt, terasament
podolean, -ă s. m. și f. – podolian, din Podolia
podrum s. n. – pivniță
poetic s. m. – poet; cântăreț
pofală s. f. v. *pohvală*

- poftori* vb. – a relua, a repeta, a reaminti
poftorit, -ă adj. – reluat, repetat, reamintit
pogace s. f. – turtă de mălai, de pâine
pogănic adj. – foarte tare, strașnic
pogibă s. f. v. *pohibă*
pogriji vb. – a procura; a obține
pohibă s. f. – pretext, motiv
pohvală s. f. – pompă; laudă, glorie
poiata s. f. – coteț pentru animale mici; grajd
polac s. m. – polonez
polăit, -ă adj. v. *poleit*
polecră s. f. – poreclă
polei vb. – a instrui; a cizela, a cultiva
poleire s. f. – instruire; cultivare
poleit, -ă adj. – îngrijit, instruit, cultivat
poli vb. v. *polei*
poli(i)re s. f. – poleire; instruire, perfecționare; cizelare, șlefuire, cultivare
polic s. n. v. *policar*
policar s. m. – degetul gros; țol
poligni vb. – a doborî la pământ; a ucide
poliholicos, -oasă adj. – coleric
poline s. n. – polen
polit, -ă adj. – (despre chipul omului) îngrijit, înfrumusețat; (despre limbă) cultivat
politică s. f. – comportament civic; viață socială
*politicesc*¹, -ească adj. – (despre un text, o scriere) laic, profan; cetățenesc, social
*politicesc*², -ească adj. – polițienesc, care ține de poliție
politici vb. – a civiliza
politicie s. f. – politichie, abilitate, istețime
politicit, -ă adj. – civilizată, instruit
politie s. f. – țară, stat; politică; comportare, conduită
polonesc, -ească adj. – polonez
poltor s. m. – veche monedă de aramă de valoare mică
pomărie s. f. – școală ~ loc de plantare a puieților de arbori
pomăriu s. n. – pomet, mulțime de pomi

- pomăzui* vb. – a mirui
poneavă s. f. – cearșaf gros
poniv, -ă adj. – lipsit de agerime, redus mintal
ponoslu s. n. – ponos; necaz; reclamație
ponoslui vb. – a ponegri; a acuza
pont s. m. v. *punt*¹
ponteriu s. n. – ploscă
popistaș s. m. – papistaș, catolic
popistășesc, -ească adj. – papistășesc, catolic
popor(e)an, -că s. m. și f. – enoriaș; țăran, om simplu;
 popular
poporos, -oasă adj. – numeros; intens populat
popuran s. m. v. *popor(e)an*
por s. m. – praz
*porfiră*¹ s. f. – purpură stofă scumpă; (fig.) conducere,
 guvernare
*porfiră*² s. f. – porfir; rocă dură întrebuințată în construcții și
 sculptură
porneală s. f. – naștere
porșor s. m. – porcan, căpiță
porșorel s. m. – porșor mic, căpiță mică
porție s. f. – dare, impozit, bir
*porumb*¹, -ă s. m. și f. – porumbel, porumbiță
*porumb*², -ă adj. – de culoarea porumbei, negru-vinețiu;
 cenușiu, sur
poruncitoriu, -oare adj. – (gram.; despre modurile verbului)
 imperativ
posadă s. f. – cabană de santinelă pe graniță de munte
poslanie s. f. – scriere cu conținut teologic, pentru
 îndrumarea credincioșilor; scrisoare, epistolă
poslujnic s. m. – slujitor, servitor
postă s. f. – (mat.) termen al unei adunări
potasă s. f. – potasă; carbonat de potasiu
potcă s. f. – încurcătură, necaz
potec s. n. – potecă
potică s. f. – farmacie
poticnitură s. f. – împotrivire

- poțoc* s. m. – șobolan
poucenie s. f. – act oficial de hirotonisire a preoților
povarnică adj. f. – gravidă
povățui vb. – a conduce
povățuitoriu s. m. – căpetenie; îndrumător
povoi s. n. – puhoi; ploaie torențială
povoi vb. – a puhoi; a inunda
povtori vb. v. *poftori*
pozdere s. f. – puzderie; bucățile rămase după melițarea cânepii
pozenar s. n. – buzunar
pozunariu s. n. – buzunar
praizesc, -ească adj. – prusac
prat s. n. – fânceață naturală; pajiște
pravilnicesc, -ească adj. – legal
pravoslavie s. f. – ortodoxie
pravoslavnic, -ă adj., s. m. și f. – ortodox
praxă s. f. v. *praxis*
praxis s. n. – procedură
praxiș s. n. v. *praxis*
prăbălui vb. – a probălui; a încerca, a verifica
prăsi vb. – a se ~ a proveni
prăsilă s. f. – neam, viță
prăsiui vb. v. *prăsi*
prăvătariu s. m. – samsar, intermediar; negustor
pre(a)zăș s. m. v. *prezeș*
preacovârșire s. f. – superioritate
preaînserinat s. m. – înălțat, mărit, slăvit
preanțentălui vb. – a pretinde
preara vb. – a ara din nou
prearătură s. f. – arătură făcută încă o dată
precăuta vb. – a căuta din nou
precerca vb. – a încerca înainte
precestui vb. – a pricestui; a se împărtăși, a se cumineca
preceti vb. – a reciti
prechiar, -ă adj. – foarte limpede
precon s. m. – crainic, vestitor

- precumpănă* s. f. – superioritate, predominare
predanie s. f. – tradiție
predicație s. f. – predică; *a face* ~ a predica
preface vb. – (despre texte) a traduce; a prelucra
prefacere s. f. – (despre texte) traducere; prelucrare, adaptare
prefăcător s. m. – traducător; persoană care prelucrează,
 adaptează un text
prefăcut, -ă adj. – pregătit; prelucrat; tradus
prefuga vb. v. *păfuga*
pregândi vb. – a se gândi în mod repetat, insistent
pregiosit, -ă adj. – desconsiderat
pregiur adv. – împrejur
preiudiție s. f. – prejudecată
preiudițiu s. n. v. *preiudiție*
preînțoarce vb. – (despre un text) a traduce
preînțarcere s. f. – (despre un text) traducere
preînviere s. f. – reînviere, renaștere
preînviator, -oare adj. – renăscător, revigorant
prejeș s. m. v. *prezeș*
*prejudeca*¹ vb. – a judeca cu anticipație; a acuza
*prejudeca*² vb. – a rejudeca
prejudecare s. f. – prejudecată
prejudecat, -ă adj. – preconceput
prejudeț s. n. – prejudecată
prelecție s. f. – prelegere
premit, -ă adj. – arătat mai înainte
premium s. n. – premiu
premuta vb. – a muta din nou; a schimba, a înlocui
prenaște vb. – a renaște, a începe o viață nouă
prentoarce vb. – a preface
prenumerație s. f. – subscripție
preparand s. m. – preparandist, elev al unei preparandii
preparandă adj. f. – cu profil pedagogic; *școală* ~ școală
 normală, preparandie
preparant s. m. v. *preparand*
prepos s. m. – prepozit; căpetenie a administrației unei
 biserici catolice

- preposit* s. m. – prepozit
prepozituș s. m. v. *preposit*
*presupune*¹ vb. – a presupune, a bănuî; a suspecta
*presupune*² vb. – a propune
presupunere s. f. – presupunere, bănuială
presus s. n. – presupunere, bănuială; (*a fi*) *cu* ~ bănuît, suspect
prerumpe vb. v. *prerupe*
prerupe vb. – a întrerupe
prescriere s. f. – descriere
prescriitor s. m. – copist, transcriptor
prescripție s. f. – indicație, recomandare
prescris s. n. – indicație, recomandare; rețetă medicală
presepa vb. – a săpa din nou
prestige s. n. pl. – atracție, farmec
presura vb. – a presăra; (fig.) a împodobi
preșdeosfeștanie s. f. – preasfîntire
președea vb. – a prezida
pretenderisi vb. – a pretinde
pretenderisire s. f. – pretenție
pretor s. m. – înalt magistrat roman, cu rang imediat inferior consulului; guvernator al unei provincii romane
pretorian s. m. – membru în garda personală a unui pretor
prețesuti vb. – a pretexta, a căuta motive
prețipita vb. – a repezi, a grăbi
prețipui, -ie adj. v. *prețipuu*
prețipuu, -ă adj. – principal, important
prevaricar s. m. – pârător
prevenciune s. f. – judecată
prezeăș s. m. v. *prezeș*
prezervativ, -ă adj. și s. f. preîntâmpinător, preventiv; metodă de prevenție
prezeș s. m. – președinte
price s. f. – cauză judiciară; necaz; *de* ~ care constituie prilej de dispută; *a să pune în* ~ a se împotrivi
pricepere s. f. – percepție, simț
pricestui vb. – a împărțăși, a cumineca

- priceștanie* s. f. – priceștanie; împărtășanie, cuminecare
priceștuit, -ă adj. – priceștuit; împărtășit, cuminecat
prici (a se ~) vb. – a se certa
parentes, -oare adj. – (gram.; despre conjuncții) causal
pricire s. f. – ceartă, sfadă
pricistanie s. f. v. *priceștanie*
pricolici s. m. – ființă imaginară în care se preface după moarte un bărbat, un animal etc.
pricuritate s. f. – precaritate; primejdie
pricuros, -oasă adj. – periculos
prietineșug s. n. – prietenie
prigorită s. f. – pripeală; frământare
priință s. f. – bunăvoință, favoare
priitor, -oare adj. – favorabil, prielnic
prilesti vb. – a amăgi, a înșela; a ademeni
prilosti vb. v. *prilesti*
prim s. n. – margine
primare adj. – prim, principal
primaș s. m. – primat; cel mai înalt grad în ierarhia bisericilor ortodoxă și catolică
primor s. m. – persoană de frunte, de prim rang
prinde vb. – a apuca (pe un drum), a o lua spre; *a ~ război* a începe război; *a ~ arme* a se înarma; a ocupa, a stăpâni; *a ~ vorbă* a purta discuții, a discuta; *a ~ partea cuiva* a susține, a apăra, a favoriza
prindere s. f. – *cu ~ bogat*, avut
pringuță s. f. – pringă mică; piesă de car utilizată pentru transportul cerealelor
prinsoare s. f. – temniță, închisoare
prinsonier(i/u) s. m. – prizonier
prințeps s. m. – principe; care este primul într-o ierarhie
prințip s. m. – principe
prințipales s. m. – (jur.) conducător; superior
prinzător, -oare adj. – (med.) molipsitor
pripire s. f. – *pripirea soarelui* arderea, dogorirea soarelui; *cu ~* cu grabă, în pripă
prisosnic, -ă adj. – de prisos; inutil, nefolositor

- pristăvi* vb. – a muri
priveală s. f. – priveriște
privegăzător, -oare adj. – (despre conștiință) vie, trează, neadormită
priveghiiare s. f. – stare de veghe
privileghiat, -ă adj. – autorizat
privileghion s. n. v. *privilegium*
privilegium s. n. – privilegiu; lege care acorda cuiva un beneficiu
probozi vb. – a mostra
procatăr s. m. v. *procurator*
procurator s. m. – (jur.) avocat; procurator
procede vb. – a proveni, a apărea
proceti vb. v. *prociti*
proci adv. – (sl.; de obicei precedat de conj. *i*) (și) așa mai departe, etcetera
prociti vb. – a citi (cu voce tare) în fața cuiva; a reciti
procitit, -ă adj. – repetat, recitit
procleți vb. – a blestema; a excomunica
procopseală s. f. – instruire
procopsi vb. – a învăța; a progresa
procopsire s. f. – învățătură, instruire
procopsit, -ă adj. – educat; (despre limbi) cultivat
procurator s. m. – (jur.) procuror; magistrat
prod¹ vb. – a apărea, a se arăta
prod² vb. – a trăda
prodighenție s. f. – pierdere; prăpădire, distrugere
produce vb. – a arăta
product s. n. – produs; recoltă; lucrare (mat.) produs, rezultatul unei înmulțiri
produt¹ s. n. v. *product*
produt², -ă adj. – trădat
profece vb. – a profita
profesorie s. f. – profesorat
profiră s. f. v. *porfiră¹*
progriji vb. v. *pogriji*
prohibălui vb. – a suspenda, a anula

- prolunga* vb. – a prelungi
promerit s. n. – dobândă, câștig
pronomeni s. n. – pronume
propemptic s. n. – discurs de adio în versuri
propovedanie s. f. – propovăduire, predică; orăție funebră
propovednic s. m. – propovăduitor
propovedui vb. – a propovădui; a predica, a populariza învățături, idei etc.
propoveduire s. f. – predicare a unor învățături religioase
propoveduitoriu s. m. – propovăduitor; predicator
propoziție s. f. – propunere
proptă s. f. – sprijin; (fig.) ajutor; (expr.) *a (nu) da ~ vieții a (nu) supraviețui*
proptitor s. m. – sprijin, ajutor
proscrie vb. – a copia
proscriere s. f. – copiere
prosegonit, -ă adj. – urmărit
prosferisi vb. – a prosforisi, a oferi
prostătec, -ă adj. – lipsit de valoare; prostesc
prostietate s. f. – prostie
protăcar s. m. – brotăcar, brotac
protasis s. n. – partea de început a unui period
protesteli vb. – a protesta; a contesta
protestirui vb. – a protesta; a contesta
protivă s. f. – potrivă; *întru o ~* deopotrivă
protocol s. n. – registru, evidență
protocolație s. f. – (jur.) înscris
protomedic s. m. – medic șef
protonotarius s. m. – (jur.) secretar-șef, prim-secretar
protopopi vb. – a exercita funcția de protopop
protopresviter s. m. – protoprezbiter; protopop
protosinghel s. m. – grad ecleziastic ortodox superior singhelului și inferior arhimandritului; persoană având acest titlu
protospătar s. m. – comandant general al oastei, în special al călărimii (în Evul Mediu)

- protovestiar(iu)* s. m. – protovistier; titlu dat boierului de rang superior vistierului
- prouma* vb. – a urmări
- provedea* vb. – a prevedea; a dota, a înzestra
- provincial* s. m. – *provinciali* conducători ai unei provincii
- provizie* s. f. – previziune
- proxădălui* (*a se ~*) vb. – (jur.) a se proceda
- prusluc* s. n. – laibăr (fără mâneci), vestă
- psiloxie* s. f. – semn ortografic format din spiritul lin (psili) și accentul ascuțit (oxie)
- pufăios, -oasă* adj. – afânat
- pugliu* s. m. v. *cânișor*
- pugnișor* s. m. – pumnișor
- puiitor* s. m. – *~ de legi* făcător de legi, legiuitor
- pulbera* (*a se ~*) vb. – (despre pământ) a se afâna, a se face pulbere
- pulzuș* s. n. – puls
- pune* vb. – *a ~ înainte* a vedea; a destăinui; *a ~ jos* a contesta; *a ~ supt sabia* a ataca; *a ~ (pământul) supt tălpi* a se așeza, a se instala; *a se ~ înainte* a se expune; *a-și ~ capetele* a risca
- punere* s. f. – premisă; *~ împotrivă* împotrivire; *~ înainte* propunere; (gram.) *~ înainte* prepoziție
- pungaci, -e* adj. – care împunge, înțepător
- punt¹* s. n. – pfund; *~ de spețerie* unitate de măsurare a greutateii egală cu c. 0,5 kg
- punt²* s. n. – punct
- puntat, -ă* adj. – (gram.) *vărguța puntată* punct și virgulă
- pup* s. m. – boboc de floare
- purcede* vb. – a merge, a porni; a proveni
- purcedere* s. f. – (despre cuvinte) proveniență, origine
- purcegător, -oare* adj. v. *purcezător, -oare*
- purcezător, -oare* adj. – care purcede; care provine
- purcezi* vb. – a purcede
- pururelnic, -ă* adj. – permanent
- puseciune* s. f. – poziție
- pusoare* s. f. – poziție, așezare

- pusolă* s. f. – busolă
puspan s. m. – cimșir, merișor
pust, -ă adj. – pustiu
pușteală s. f. – pustulă, veziculă
puștlă s. f. – pestă, ciumă
putere s. f. – (gram.) *puterea cuvântului* accent
puterește adv. – cu forța
puternicie s. f. – putere; dominație
putincios, -oasă adj. – puternic
putregane s. f. – putregai
putrejune s. f. – putrezire
puți vb. – *a ~ a ...* a aduce a..., a semăna cu...

R

- radecal* s. n. – radical
ram s. n. – ramură a unei familii, spiță
ramură s. f. – ramificație
rar, -ă adj. – (despre pământ) afânat
rație s. f. – rațiune
rază s. f. – ~ *de curcubeu* fiecare dintre culorile curcubeului
razim s. n. – reazem; rezemătoare; sprijin; balustradă
razimă s. f. v. *razim*
răbști vb. v. *răpști*
răbștire s. f. v. *răpștire*
răcoli vb. – a-și aminti
răcoreală s. f. – prospețime
răcura vb. – a recura, a reveni
răcuros, -oasă adj. – răcoros
rădăcină s. f. – origine; *cuvânt* (sau *vorbă*) *de rădăcină*
 forma de bază a unui cuvânt moștenită din limba latină
rădicat, -ă adj. – (despre un sunet) accentuat cu accent
 ascuțit
rădicătoriu adj. – (despre accent) ascuțit
rădită s. f. – ridiche
răime s. f. – răutate

- rămășiță* s. f. – urmaș, descendent; *rămășițe* agoniseală;
rezervă de cereale
- rămunăra* vb. – a remunera
- rămunerui* vb. v. *rămunăra*
- rămuri* vb. – a se anina, a se atârna, a se spânzura (de o creangă)
- rănaștere* s. f. – renaștere
- răora* vb. – a roua
- răpaos* s. n. – odihnă, repaus
- răpaosa* vb. v. *repausa*
- răpărălui* vb. – a repara
- răpezie* s. f. – repeziciune; loc. adv. *cu* ~ repede
- răpit*, -ă adj. – cucerit, atras
- răpsi* vb. – a risipi
- răpști* vb. – a tulbura, *a se* ~ a protesta; a cârți
- răpștire* s. f. – răpire; cârtire; *cu* ~ cu dușmănie; cu lăcomie
- răpurga* vb. – repurga; a îndepărta murdăria, a curăța
- rărunchi* s. m. – rinichi; (fig.; mai ales la pl.) adâncul conștiinței
- răsărire* s. f. – apariție
- răsăritură* s. f. – apariție
- răschira* vb. v. *rășchira*
- răschirare* s. f. – pronunțare clară
- răschirat* adv. v. *rășchirat*
- răscolire* s. f. – răscoală, revoltă
- răsfățare* s. f. – bucurie; desfățare
- răsfira* vb. – a risipi
- răsfirare* s. f. – descriere amănunțită, fir cu fir
- răsfug* s. n. – (la cai și vaci) leziune manifestată prin inflamare și secreție de puroi
- răsfuga* vb. – a emana, a degaja; a scoate aburi
- răsfugare* s. f. – emanație; transpirație, nădușeală
- răsfugat*, -ă adj. – emanat, degajat
- răsipi* vb. – a strica, a distruge
- răspărțire* s. f. – dispariție, îndepărtare
- răspărțit* s. n. – înlăturare, îndepărtare
- răspica* vb. – a vorbi clar, răspicat; a clarifica, a explica

- răspicare* s. f. – explicare, clarificare
răspunde vb. – a corespunde, a se potrivi; a transmite; *a se ~*
 a se articula
răspundere s. f. – responsabilitate; semnificație; ecou;
 articulare
răspuns adv. – cu răspundere; clar, corespunzător
răstaniță s. f. – răsadniță
răstoarce vb. – a răsturna, a întoarce
răsufla vb. – a da la iveală, a face public, a dezvălui
răsuflare s. f. – odihnă; emanație; respirație; *greutatea*
răsuflării astmă; evaporare
răsuge vb. – a suga
răsură s. f. – corectură (prin radieră, radere), ștersătură; *~ de*
fer pilitură
rășchira vb. – a despărți, a răsfira; a împrăști; a risipi
rășchirat, -ă, adj., adv. – împrăștiat, risipit; clar, limpede,
 lămurit
rășină s. f. – *~ de pământ* asfalt
răștira vb. v. *rășchira*
rătez s. n. – închizătoare primitivă (din lemn) la ușă și
 ferestre
rătită s. f. – răchită
rătoarce vb. – a întoarce
rătunde vb. – a tunde din nou
rătunzală s. f. – rotunjime, formă rotundă
rătunzat, -ă adj. – rotunjit, rețezat
războinicesc, -ească adj. – de război, referitor la război
războinicie s. f. – războire
războli (*a se ~*) vb. – a-și face de cap
răzbuna vb. – a reveni la normalitate; (despre vreme) a se
 întoarce
răzbunare s. f. – înseninare, îmbunătățire
răzmiriță s. f. – răzmeriță; rășcoală; război
răzuș s. n. – impuritate, reziduu
răzvrătitură s. f. – răzvrătire
râmlean s. m. – roman, locuitor al Romei

- râmlenesc, -ească* adj. – care aparține, care este caracteristic Romei, Imperiului Roman sau locuitorilor acestora; referitor la Roma, roman
- râmples* vb. – a umple
- râncaci* adj. m. – castrat
- rând* s. n. – ordine, orânduială; ordine, serie; *adverbiile rândului* adverbe care arată ordinea, succesiunea unor acțiuni; *rândul păcii* rânduiala, întocmirea, perfectarea păcii; *în rândul* cu ocazia; ordinea de succedare; *a ținea rândul lucrurilor* a respecta ordinea de succesiune a evenimentelor; *a pune la ~* a aranja, a organiza
- rândui* vb. – a hotărî, a dispune; a numi, a desemna
- rânduială* s. f. – ceremonial, tipic; regulă, normă; *fără ~* nechibzuit
- rândună* s. f. – rânduinea
- rânjie* s. f. – turbare, furie extremă
- rânțeza* vb. – a râncheza
- rânză* s. f. – stomac
- râpos, -oasă* adj. – plin de râpe; cu maluri abrupte
- rât* s. n. – șes cu iarbă, pășune
- râura* vb. – a roua
- râvnă* s. f. – invidie; mânie
- râză* s. f. – zdreanță
- rebeli (a se ~)* vb. – a se răscula, a se răzvrăti
- rebeliant* s. m. – răzvrătit, revoltat
- recepte* vb. – a primi
- reciproc, -ă* adj. – (gram.) *pronume ~* pronume reflexiv
- recomendație* s. f. – recomandare
- recomendării* vb. – a recomanda
- recomendării* vb. v. *recomendării*
- recomendui* vb. – a recomanda
- reflecție* s. f. – reflecție, gândire
- reg* s. m. – rege, crai
- regiment* s. n. – regiment
- reghiuș* s. m. – (jur.) comisar regal; delegat împărătesc însărcinat cu audierea martorilor
- regular, -ă* adj. – regulat, conform cu regula

- regulat*, -ă adj. – ordonat, disciplinat
regulație s. f. – ordonare; regularizare, reglementare
regulătate s. f. – regularitate
relație s. f. – relatare
relighioză s. f. – călugărită
remăsura vb. – a măsura din nou
remeșită s. f. – (mat.) rest
remn s. n. – (biol.) regn
remorz s. n. – remușcare, regret
remot, -ă adj. – (despre un loc) izolat, depărtat; în afara
remunerui vb. v. *rămunăra*
repausa vb. – a odihni; (fig.) a muri
repătit, -ă adj. – repetat, reluat
reporta vb. – a dobândi
repos s. n. – moarte
resația s. f. – a sătura, a satisface
rescript s. n. – ordin dat de un suveran
resignație s. f. – resemnare
respectum s. n. – privire, orientare; luare în considerare
respet s. n. v. *respectum*
respica vb. v. *răspica*
respicac adv. – în mod răspicat
respublică s. f. – republică
restaniță s. f. – ghizd
restanție s. f. – restanță
resvor s. n. – răzor
reștanție s. f. – (mat.) rest
rețensie s. f. – recenzie
rețept s. n. – rețetă
reverință s. f. – reverență, respect, considerație, stimă
revidelui vb. – a revedea, a revizui
revideluit, -ă adj. – revizuit, revăzut
revoluciune s. f. – revoltă
rezidenție s. f. – rezidență; domiciliu
rezidențional, -ă adj. – de rezidență, de reședință
rezolvi vb. – a decide

- ridica* vb. – (expr.) *a ~ război*, *a se ~ cu război* a porni război; *a ~ bătaie asupra...* a se lupta cu...; *a ~ domn* a numi domn, a înscăuna
- rif* s. n. – unitate de măsură pentru lungime de aproximativ 77 cm
- rimocatolicesc*, *-ească* adj. – catolic de rit roman
- ring* s. n. – loc, teren (în formă de cerc); crâng
- rituș* s. n. – rit; confesiune, religie; ritual, ceremonial religios
- roadă* s. f. v. *rod*
- roade* vb. – a coroda
- rob* s. m. – prizonier
- rocoși* (*a se ~*) vb. – a se răzvrăti; a se răscoli
- rocoșire* s. f. – rășcoală
- rod* s. n. – recoltă; (fig.) rezultat, urmare; înțelepciune
- roditorie* s. f. – capacitate de a da rod
- rogojă* s. f. – legătură de paie
- romanesc*, *-ească* adj. – roman, romanic
- romant* s. n. – roman
- român* s. m. – latin, roman
- română* s. f. – româncă
- românesc*, *-ească* adj. – latinesc, roman; romanic
- românie* s. f. – românităte; limba română, *pe ~* pe românește; (scriere în) română
- romoniță* s. f. – romaniță, mușețel
- rosian*, *-ă* s. m. și f. – rus, rusoaică
- rost* s. n. – cioc, gură; (fig.) glas, grai
- roșnică* s. f. – rujinică, gălbenea, filimică
- rotiță* s. f. – (anat.) rotulă
- rotogolat*, *-ă* adj. – rotocolat; rotund
- rovaș* s. n. – nărav, obicei
- rozcăit* s. n. – ros
- rozol* s. n. – băutură alcoolică din rachiu îndulcit
- rudă* s. f. – prăjină
- rudi* vb. – a descinde, a purcede
- rugare* s. f. – (gram.) *interiecție a rugării* interjecție care exprimă o rugămintă
- rugă* s. f. – *a se duce ~* a se răspândi vestea, minunea

- rujă* s. f. – roză, trandafir
rumpător, -oare adj. – care întrerupe
rumpe vb. v. *rupe*
rumun s. m. – român
rupe vb. – a distruge; a începe pe neașteptate
rupt¹ s. n. – *înt(r)-un* ~ laolaltă, cu grămada; *cu ruptul*
 global, pe ansamblu
rupt², -ă adj. – dărăpănat, deteriorat
ruptură s. f. – spărtură; parte, secțiune (a unei cărți)
rusie s. f. – limba rusă
rută s. f. – (bot.) virnanț (*Ruta graveolens*)

S

- sabin* s. m. – (bot.) sabină (*Juniperus sabina*)
sabineancă s. f. – sabină; femeie care făcea parte din vechea
 populație italică a sabinilor
sachelariu s. m. – preot cu diferite funcții administrative la o
 mănăstire
sacrariu s. n. – loc sau încăpere specială în care se păstrează
 obiectele de cult; sacristie
sad s. n. – plantă; răsad; plantație
sadă s. f. v. *sad*
saficesc, -ească adj. – care se referă la poeta Sapho, la metrul
 poetic utilizat de aceasta
salan s. m. – ~ *tuberos* cartof (*Solanum tuberosus*)
salitră s. f. – silitră; azotat de potasiu
salitru s. n. – sulfat de magneziu
salvet s. n. – șervet
samaritanicesc, -ească adj. – samaritean, samarinean
samă s. f. – seamă; *a lua sama* (sau *samă*) a observa, a
 remarca; *a trage la răspundere*; *a pune samă de* a ține
 cont de; *luare de* ~ observare, remarcare
sanitate s. f. – sănătate
sapor s. n. – gust
sașiu s. n. – saț; *cu* ~ sățios, hrănitor
săbău s. m. – croitor

- săbornicesc, -ească* adj. – sinodal
săc, sacă adj. – sec; (despre vorbe) gol, fără sens
săcretarăș s. m. – secretar
sădeală s. f. – sedelă; imn religios cântat în biserică, în timpul căruia credincioșii stăteau pe scaune
săfran s. m. – șofran
săgui s. n. – un fel de traistă
sălășlui (*a se ~*) vb. – a se stabili într-un loc, a se așeza permanent
sălta vb. – a trăi o stare de bucurie, de emoție, de entuziasm, exteriorizată prin gesturi și mimică
sălui vb. – a poposi
săluta vb. – a saluta
sămânță s. f. – (fig.) locuitori; viță, seminție; urmaș
sămna vb. – a însemna
sănat s. n. – senat
săpătorie s. f. – acțiunea de a săpa, de a sculpta
sărac, -ă adj. – orfan; ~ *de tată* orfan de tată
sărăcel, -ea adj. – puțin sărat, sărățel
sărăcesc, -ească adj. – care se referă la sau aparține unui om sărac; sărăcăcios
sărăriță s. f. – solniță
*sărba*¹ vb. – a serba, a sărbători
*sărba*² vb. – a servi, a folosi
sărbi vb. v. *sărba*²
sărbui vb. – a sărbători
sărerită s. f. v. *sărăriță*
sărin, -ă adj. – senin
sărire s. f. – salt; ~ *de moarte* salt mortal
sărmintă s. f. – curmei de viță
săruta vb. – a saluta
sărutare s. f. – salutare
sărvire s. f. – servire, slujire
sătenesc, -ească adj. – sătesc
săteos, -oasă adj. – șetos
săturare s. f. – saturație; *prea ~* suprasaturație
săvârși vb. – a se termina; a desăvârși

- săvârșire* s. f. – desăvârșire, deplinătate; perfecțiune
*săvârșit*¹ s. n. – sfârșit, final
*săvârșit*², -ă adj. – desăvârșit, perfect
sălință s. f. – cu ~ cu forță (armată)
sâmbră s. f. – asociere, tovărășie
sâmbrălui (a se ~) vb. – a se întovărăși
sămpleț, -eață s. f. – simplu
sămpti vb. – a simți, a percepe
sămțit, -ă adj. – sensibil, considerabil, însemnat
sân s. n. – golf, ~ de mare
sâncelos, -oasă adj. – ascuțit, înțepător
sânge s. n. – vărsare de sânge; omor, crimă; *bărbatul
sângiurilor* ucigaș
sângeros, -oasă adj. – care are (sau este predispus la)
hemoragie
sângur adv. – doar, numai
sângurat, -ă adj. – însingurat, izolat
sânguratic adj. – (gram.; despre număr) singular
sângureț s. n. – (gram.; despre număr) singular
sânt, -ă adj. – sfânt
sânțenie s. f. – sfințenie
sânți vb. – a venera, a preamări; a sfinți
sâr s. n. – făptuitor; (fig.) unealtă
*sârbi*¹ vb. – a servi, a sluji
*sârbi*² vb. – a slaviza, a face să devină sârb
sârgui (a se ~) vb. – a se strădui; a se grăbi
sârguire s. f. – sârguință, strădanie; râvnă
sârguitoriu, -oare adj. – silitor, harnic, sârguincios
sârguni vb. – a exila, a surghiuni
sârgunire s. f. – exil
sârman, -ă adj. – sărman
sârzui vb. – a ciopli (lemn)
sbici s. n. – zbici, bici
sbocot s. n. – zbocoteală, zvâcnire
scafă s. f. – strachină de lemn; cupă

- scamn* s. n. – *scammul asinului* bancă de lemn, la școală, pe care erau obligați să stea elevii leneși, neatentei, nedisciplinați; v. și *scaun*
- scandală* s. f. – scandal, ceartă
- scandălă* s. f. v. *scandală*
- scandelă* s. f. v. *scandală*
- scapet* s. n. – capăt, sfârșit; scapăt, scădere
- scartecă* s. f. – carte veche, fără valoare
- scatulcă* s. f. – cutie
- scaun* s. n. – tron; *a pune jos din* ~ a înlătura, a detrona; instanță judecătorească; loc de reședință, capitală
- scădea* vb. – a decădea; a dispărea, a pieri
- scădere* s. f. – declin, regres, decădere; umilire, înjosire; defect; ~ *uleiului* reziduu
- scălciat*, -ă adj. – (fig.) greșit, urât
- scămnie* s. f. – bancă, scaun
- scândăli* (*a se* ~) vb. – a (se) scandaliza
- scândălicios*, -oasă adj. – scandalos
- scândălisi* vb. – a nedumeri; a scandalisi; a indigna, a revolta
- scăpăta* vb. – a greși
- scărire* s. f. – scădere, reducere
- scărpăna* vb. – a scărpina
- scălcitură* s. f. – scălcietură; deformare, denaturare
- scândălisi* vb. v. *scândălisi*
- scârbă* s. f. – mâhnire, întristare; necaz, supărare; *scârbe* ocări, înjurături
- scârbi* (*a se* ~) vb. – a se supăra
- scârnav*, -ă adj. – care produce indignare, dispreț; detestabil
- scene* s. f. – scenă; priveliște
- scheptu* s. n. – sceptu
- schevofilax* s. m. – preot sau călugăr care se ocupa de păstrarea obiectelor de cult
- schivonesc*, -ească adj. – slavonesc
- schilă*¹ s. f. – javră, potaie
- schilă*² s. f. – vad, trecătoare
- schimă* s. f. – strâmbătură, schimonosire, schimonoseală
- schimbemânt* s. n. – schimbare

- schimbosit*, -ă adj. – schimonosit
schimosi (a se ~) vb. – a se schimonosi; a se deforma
schimosire s. f. – schimonosire, schimbare în rău
schimosit, -ă adj. – schimonosit; pocit, deformat, sluit; tulburat
schiop, -oapă adj. – șchiop
schiopeta vb. – a șchiopăta
shiptru s. n. – sceptru
schismaticesc, -ească adj. – care s-a separat; (despre biserică) care s-a separat de comunitatea bisericească de care ținea
schitesc, -ească adj. – scitic, caracteristic pentru sciți
schitian, -ă adj. – (despre locuitori) scitic, originar din Sciția
schiticesc, -ească adj. – scitic, caracteristic pentru sciți
sclab, -ă adj. – slab
sclav, -ă adj. – slav
sclavin, -ă adj. – slav; (substantivat) *sclavini* popoare, populații slave
sclavisa vb. – a face să devină slav
sclăbuț, -ă adj. – slăbuț
sclăvesc, -ească adj. – slav; *limba* ~ limba slavă
scintitură s. f. – scrânteală
scoatere s. f. – (mat.) scădere
scobitoriu s. m. – cioplitor; ~ în piatră sculptor
scoc s. n. – canalicul; mic canal din țesutul plantelor
scocurel s. n. – canalicul; tub, orificiu îngust
scodoli vb. – a scotoci
scopos s. n. – scop, țel
scopură s. f. – stâncă
scopus s. n. v. *scopos*
scorie s. f. – defect, imperfecțiune
scorni (a se ~) vb. – a se stârni
scoruș s. m. – moșmon
scoțitor, -oare adj. – (despre cuvinte) al căror sens se deduce prin raportare la alte cuvinte
screamet s. n. – excrement
scria vb. v. *scrie*

- scrie* vb. – a descrie; v. și *sus*
- scriere* s. f. – știință, disciplină; *scrierea pământului*
geografie
- scrietor* s. m. – scriitor, specialist într-o disciplină științifică;
scriitor de pământ geograf
- scriniile* s. pl. – arhive
- scriptor* s. m. – persoană care scrie, scriitor; istoric
- scriptură* s. f. – text scris; *scripturi* totalitatea textelor scrise
ale unui autor, ale unui popor etc.
- scris* s. n. v. și *împrejur*
- scrisoare* s. f. – (mod de) scriere, ortografie; scris, scriere;
lucrare; ~ *de mână* manuscris
- scudi* vb. – a răzbi, a răzbate
- scudire* s. f. – răzbire, răzbatere
- scuditor, -oare* adj. – răzbătător
- scuipi* vb. – a scuipa
- scuipit* s. n. – scuipat, salivă
- scula* vb. – a mobiliza, a porni, a ridica; *a se ~ (cu bătaie, cu război) asupra cuiva* a porni (război) împotriva cuiva; *a ~ război* a porni război; *a ~ cu perire* a porni (la) război
- sculat, -ă* adj. – (despre un loc) mai ridicat, mai înălțat
- sculă* s. f. – obiect de valoare, odor (bisericesc), bijuterie;
unealtă
- scump, -ă* adj. – zgârcit
- scumpeate* s. f. – zgârcenie
- scumpie* s. f. – laur
- scunducel, -ea* adj. – cam scund, scundicel, scunduț
- scupire* s. f. – scopire, scuipare
- scura* vb. – a scurge, a separa apa prin strecurare
- scure* vb. v. *scura*
- scurma* vb. – a înlătura, a face să dispară
- scurt, -ă* adj. – (despre limbă) *scurtă de cuvinte* care are
cuvinte puține; (despre o persoană) mic de statură
- scurtătoarea* s. f. art. – (gram.) vrahia, semn ortografic prin
care se marchează scurtimea vocalelor
- scurtătoriu, -oare* adj. – (gram.) *semnul* ~ apostrof
- scuteală* s. f. – apărare, protecție

- scuti* vb. – a adăposti; a feri; a proteja; a dispensa, a absolvi
scutință s. f. – protecție; dispensă
scutire s. f. – adăpostire; protecție; dispensă
scutitor, -oare adj. – apărător
se(a)cți(i)e s. f. – secțiune, parte; diviziune a unui studiu, a unei lucrări
sebornicește adv. – sobornicește, bazat pe hotărârile sinoadelor ecumenice
secăros, -oasă adj. – (despre grâu) amestecat cu secară
seclu s. f. – secol
secretarium s. m. – secretar
secretarius s. m. – secretar
secretărășie s. f. – secretariat
secui vb. – a obișnui
secur, -ă adj. – sigur, ferm
securitat s. n. – garanție, zălog
securitate s. f. – siguranță
sefir s. m. – zefir
segregat, -ă adj. – separat, despărțit
sein, -ă adj. – cenușiu-roșcat
selbă s. f. – pădure
selecciune s. f. – selecție, alegere
semântă s. f. – sământă; seminție, neam
semânție s. f. – seminție, neam
semena (a se ~) vb. – a se asemana
semicolon s. n. – (gram.) punct și virgulă; v. și *opritoarea punctată*
semigrec, -eacă adj. – litere *semigrece* litere chirilice
seminariu(m) s. n. – pepinieră; răsadniță; (p. ext.) seminar; școală medie pentru formarea tinerilor preoți
semn s. n. – ceea ce exprimă, indică ceva diferit de sine însuși; v. și *aducătoriu, amorțitoriu, arătătoriu, ascuțitoriu, chemătoriu, cugetare, despărțire, dezbinător, greu, împreunătoriu, începătoriu, încuietoriu, întrebătoare, linsare (linserii), minunătoare, odihnă, părăsitoriu, scurtătoare, scurtătoriu, strigare, sunătoare*

- semnare* s. f. – semnificație, înțeles
semnat, -ă adj. – însemnat
semțemânt s. n. – simțământ
sentenție s. f. – sentință; punct de vedere, opinie, apreciere
sențelnic, -ă adj. – sensibil
senți vb. – a simți
sențibilitate s. f. – sensibilitate, simțire
sențirie s. f. – simț
serafimicesc, -ească adj. – (ca) de serafim, serafic, îngeresc, angelic
serb, -ă s. m. și f. – sârb, persoană de etnie sârbă
serbeaște adv. – sârbește
serbesc, -ească adj. – sârbesc
seren, -ă adj. – senin
serenat, -ă adj. – înseninat, senin
serie s. f. – șir
seriman, -ă adj. – sărman
serin s. n. – senin, stare de liniște
servian, -ă adj. – sârb
seștină s. f. – loc neted, tăpșan
sevastă s. f. – împărăteasă, augustă
sfadnic, -ă adj. – certăreț
sfânt, -ă adj. – *osul* ~ osul sacral, sacrum
sfântariu s. n. – sanctuar
sfântă s. f. – îmbrăcămintă folosită în timpul serviciului religios
sfântătate s. f. – sanctitate, caracter sfânt
sfântos, -oasă adj. – care face pe sfântul
sfârțel s. n. – bețișor rotund
*sfârșit*¹ s. n. – scop, finalitate
*sfârșit*², -ă adj. – limitat
sfârșitor, -oare adj. – care se sfârșește, se termină
sfed s. m. – șved; suedez
sfederi vb. v. *sflederi*
sfeti (*a se* ~) vb. – a se arăta; *a i se* ~ *cuiva* a-i reuși
sfetihnă s. f. – cântare la liturghie, în perioada anumitor posturi

- sfinți* vb. – a asfinți
sfințitoriu, -ie adj. – care sfințește
sfleder s. n. – sfredel
sflederi vb. – a sfredeli
sflederit, -ă adj. – găurit cu sfredelul
sfoară s. f. – *tras în* ~ aliniat, ordonat, drept
sfranț s. n. – sifilis
sfrântos, -oasă adj. – sifilitic
sfridili vb. v. *sflederi*
sfrinți (a se ~) vb. – a se îmbolnăvi de sifilis
sfrințit, -ă adj. – sifilitic
sfrințită s. f. – boală, afecțiune sifilitică
shimă s. f. – schimă; grimasă; gest; aspect, atitudine
shismă s. f. – schismă
sholar(iu) s. m. – școlar, elev
sicofant s. m. – denigrator, ocărător
sicrin s. n. – sertar
sicritariuș s. m. v. *secretarius*
sighil s. n. – sigil
siguranție s. f. – siguranță
silavă s. f. – silabă
silă s. f. – putere, tărie; violență, abuz; (filos.) ~ *de tot* forță
 universală; *a face ~ cuiva* a viola
silbatic, -ă adj. – sălbatic
silbătăcie s. f. – sălbăticie
silens, -ă adj. – tăcut, liniștit
sili vb. – a se grăbi; a forța
silnic, -ă adj. – puternic; forțat, impus
siloghism s. n. – silogism
silui vb. – a sili, a obliga
silvatic, -ă adj. – de pădure; *fiare ~e* animale care trăiesc în
 pădure
simbră s. f. – sâmbură; asociație, tovărășie
simbrie s. f. – bir
simie s. f. – maimuță
siminic s. m. – siminoc
simonie s. f. – trafic cu lucruri sfinte

- simplicitate* s. f. – simplitate
simțire s. f. – simț
simțitoriu, -oare adj. – (gram.) *grai* ~ interjecție
simvol s. n. – simbol
simvolicesc, -ească adj. – simbolic
*sin*¹ s. n. v. *sân*
*sin*² s. m. – sân, piept; (fig.) parte centrală; for interior
sinagog s. n. – sinagogă
sinaxar s. n. – colecție prescurtată din viețile sfinților
sincere adj. – sincer
singhel s. m. – grad în ierarhia călugărească
singur, -ă adj. – însumi, chiar eu, personal (fără intermediul
 cuiva); (adverbial) doar, numai
singuratec, -ă adj. v. *singuratic*
singuratic, -ă adj. – individual; (gram.; despre număr)
 singular
sinhron, -ă adj. – sincron
sinonima s. f. – sinonim; v. și *lucru*
sinopsis s. n. – rezumat, prezentare pe scurt
sintasă s. f. v. *sintax*
sintax s. n. – sintaxă
sintaxis s. n. v. *sintax*
sir(i)man, -ă s. m. și f. – sărman; orfan
sirac, -ă adj. – sărac
sirup s. n. – sirop
sistemă s. f. – sistem; formă; modalitate
slab, -ă adj. – necorespunzător
slavă s. f. – cântare bisericească (în cinstea Sfintei Treimi)
slavini s. m. pl. – slavi, sloveni
slăbie s. f. – slăbiciune
slăbiință s. f. – slăbiciune
sloagă s. f. – înțelegere
slobod, -ă adj. – (despre pământ) necultivat; neîngrădit; sub
 cerul liber
slobozenie s. f. – dispensă; îngăduință, permisiune; moarte
 privită ca o eliberare din viață; (fig.) tipărire

- slobozi* vb. – a da voie; a elibera; a lăsa să curgă un lichid, sânge; a face să apară, a produce; (fig.) a tipări, a scoate la lumină; *a se ~ școala* a se termina lecțiile; (despre soare) a coborî spre apus
- slobozie* s. f. – libertate; aprobare; *a lua ~* a se elibera
- slon* s. n. – pronaos
- slovă* s. f. – ~ *îndoită* caracter grafic ce redă un diftong
- slovenie* s. f. – limba slavonă
- slovni* vb. – a rosti
- slovnice*, -ă adj. – (sunet) care poate fi notat printr-o slovă
- slovnire* s. f. – slovenire; silabisire
- slugibă* s. f. – slujbă; serviciu religios
- slujbi* vb. – a sluji
- slujnicie* s. f. – robie
- smâ(n)ci* vb. – a smuci; a smulge
- smârd*, -ă adj. – urât, murdar; slab
- smearnic*, -ă adj. – evlavios, cucernic, smerit
- smeri* vb. – a umili, a înfrânge; a chinui; *a se ~* a se micșora; a slăbi
- smintă* s. f. – sminteală, greșeală, pagubă
- sminteală* s. f. – greșeală, abatere; *a face ~* a greși; *cu ~* greșit
- sminti* vb. – a face să-și piardă judecata; a schimba pe cineva dintr-o situație, a înlătura; *a se ~* a greși, a se tulbura
- smintit*, -ă adj. – greșit
- smolicesc*, -ească adj. – de smoală
- smolit*, -ă adj. – de smoală, cu aspect de smoală
- smolnicos*, -oasă adj. – argilos
- smolniță* s. f. – sol argilos
- snoabă* s. f. – poznă, faptă regretabilă
- snopire* s. f. – legare în snopi
- soarte* s. f. – soartă; *a împărți cu ~* a hotărî o împărțeală prin tragere la sorti; desfășurare, evoluție (a unui eveniment)
- soață* s. f. – însoțitoare
- sobă* s. f. – cameră
- sobol* s. m. – cârțiță
- socaci* s. m. – bucătar

- socoată* s. f. – socoteală, calcul
socotelnic, -ă adj. – considerabil
socoti vb. – a ține seama de
socotință s. f. – socoteală, chibzuință; considerare; intenție,
 plan; *a lua în ~* a avea în vedere, a ține seama
sodomi vb. – a distruge, a prăpădi
soi s. n. – (gram.) gen
solgăbirău s. m. – funcționar în administrația austro-ungară
solgăbirui vb. – a fi solgăbirău
solire s. f. – faptul de a fi sol
solițiteciune s. f. – solicitare, cerere
solomonariu s. m. – vrăjitor
solomonie s. f. – vrăjitorie, farmec
solț s. m. – solz; frunzuliță care protejează mugurii, bulbii
 unor plante
solțos, -oasă adj. – solzos
soluțion s. n. – soluție; soluționare, rezolvare
solvălui vb. – a rezolva
somet s. n. – somot; catifea
son s. n. – sunet
songios, -oasă adj. – sânghios; plin de sânge
sontic, -ă adj. – important
sopoare s. f. – somnolență
sopon s. n. – săpun
sor s. f. – soră
soră s. f. – (la unele popoare orientale) iubită
sorb s. m. – scoruș
sorliță s. f. – (ornit.) zăgan
soroacă s. f. – soroc; o bucată de timp, o vreme; (gram.)
 semn de punctuație, pauză; verset
soroci vb. – a hotărî, a fixa (un termen)
soț s. m. – asociat, aliat; *împreună* ~ asociat, membru
*soție*¹ s. m. – însoțitor, tovarăș, asociat
*soție*² s. f. – tovarășie, asociație; prietenie; *într-o* ~ împreună
soțietate s. f. – societate
sovoi s. n. – sovon; vâl
sovrân s. m. – suveran; stăpân

- spahie* s. m. – om bogat; (mare) proprietar de pământ
spalir s. m. – șir de tufe, de arbuști, cu ramurile tunse după un anumit sistem
span s. m. – spaniol
spargă s. f. – sparanghel
sparge vb. – a sfâșia, a omorî; *a ~ pacea* a strica, a rupe pacea
spartanicesc, -ească adj. – spartanic, spartan
spat s. n. – nume dat unor substanțe minerale cristalizate
spațir s. n. – plimbare
spăimânta vb. – a înspăimânta
spăsănie s. f. – (bis.) spăsenie; mântuire; căință
spăsi (*a se ~*) vb. – (bis.) a se mântui
spășitor, -oare adj. – mărturisitor
spânzurător, -oare adj. v. *ceas*
spârlega vb. – a zbârli
spectabil, -ă adj. – respectabil
sperghie s. f. – spadă
*speriință*¹ s. f. – experiență
*speriință*² s. f. – speranță, nădejde
sperli vb. – a înfoia, a zbârli
sperlit, -ă adj. – încâlcit, zburlit
spese s. f. pl. – cheltuieli
spetească s. f. – spetează, papură
spetează s. f. – papură
spețer s. m. v. *spețiar*
spețerie s. f. – spițerie, farmacie
spețieaș s. n. – fel, specie
spețiar s. m. – spițer, farmacist
spirație s. f. – suflare
spiritos, -oasă adj. – spiritos
spirt s. n. – ~ mineral diluant
spiță s. f. – categorie de ființe sau obiecte care sunt ori acționează la fel; chip, fel, neam; rang
spongie s. f. – burete
sporiu s. n. – spor, câștig

- spornicie* s. f. – hărmicie; progres, spor, prosperitate; *cu* ~ *cu* succes, eficient
- spre-vorbă* s. f. – adverb
- sprigioană* s. f. v. *sprijoană*
- sprijană* s. f. v. *sprijoană*
- sprijineală* s. f. – sprijin
- sprijini* (*a se* ~) vb. – a se adăposti; a colecta, a se strânge
- sprijinit*, -ă adj. – colectat, adunat
- sprijoană* s. f. – sprijin, ajutor
- springi* vb. – a sprijini
- spulbăros*, -oasă adj. – zăpăcit, neserios
- spunere* s. f. – (gram.) propoziție, enunț, afirmație
- spuns*, -ă s. m. și f. – soț, soție
- spunsa* vb. – a lua în căsătorie
- spurc* s. n. – mulțime
- spurcate* s. n. pl. – alimente, mâncăruri interzise de biserică
- spurcăciune* s. f. – murdărie; (fig.) faptă care contravine preceptelor religioase sau morale, josnicie, mârșăvie
- sta* vb. – a fi constituit, a fi alcătuit; a stăru; a se ține de..., a insista; *a* ~ *bun* a fi chezaș
- stabilemânt* s. n. – rost, mijloc de a trăi
- stactie* s. f. – ulei de mirt, o rășină parfumată
- stadie* s. f. – veche unitate de măsurare a lungimii, variabilă între 147 și 192 m; v. și *stadiu*
- stadiu* s. n. – veche unitate de măsurare a lungimii, variabilă între 147 și 192 m; v. și *stadie*
- stagilă* s. f. – stavilă
- stamnă* s. f. – urcior
- stampă* s. f. – tipar; *a da la* ~ a publica în presă
- stan* s. m. – stană; ~ *de piatră* bloc (masiv) de piatră, stâncă
- stare* s. f. – situație, poziție în care se află cineva sau ceva; categorie socială, clasă, rang; ~ *înainte* subiect de discuție; v. și *împrejur*
- starnic*, -ă adj. – (gram.) *nume* ~ cuvânt cu formă neschimbatoare

- stat*¹ s. n. – categorie socială, religioasă, națională etc.; poziție, situație, ipostază; stare, rang; stadiu; statură; *a fi în ~* a fi capabil, în stare să...
- stat*² s. n. – ansamblu de principii și norme; statut
- statistic* s. m. – om de stat
- statisticesc, -ească* adj. – statistic
- stație* s. f. – funcție; poziție, treaptă, loc în societate
- staur* s. n. – staul, adăpost pentru animale
- stavă* s. f. – herghelie
- stavrofor* s. m. – (în biserica ortodoxă) cleric care poartă o cruce (de aur ornată cu pietre prețioase) pe piept, ca distincție ecleziastică
- stăjear*¹ s. m. – steajăr, par
- stăjear*² s. m. – (bot.) stejar
- stămnos, -oasă* adj. – (despre ape) stătător, stagnant
- stăpânie* s. f. – dominație, stăpânire; autoritate
- stăpânitoriu, -oare* adj. – (gram.) *pronume* ~ pronume posesiv
- stătătoriu, -oare* adj. – statornic, durabil
- stătornic, -ă* adj. – (gram.) *nume statornic* substantiv
- stătorniceaște* adv. – fix, stabil; constant; permanent, neîncetat
- stăvar* s. m. – păzitor de cai la pășune
- stâlpare* s. f. – ramură verde înfrunzită
- stâlpariu* s. n. v. *stâlpare*
- stâmpăra* vb. – a calma
- stâmpărat, -ă* adj. – astâmpărat; (despre apă) de temperatură potrivită
- stângin* s. m. – stângen
- stârni* vb. – a se îndemna; a descoperi, a inventa, a născoci
- stârnit, -ă* adj. – (despre conștiință) vie, puternică
- steag* s. n. – (p. ext.) unitate militară, având drapel propriu
- steamăt* s. n. – șteamăt, pretext
- stean* s. n. v. *stan*
- stepeană* s. f. – stepenă; situație, treaptă, etapă
- sterc* s. n. – șterc, gunoi de grajd
- stercos, -asă* adj. – format din șterc, din gunoi

- stercura* vb. – (despre pământ) a gunoi, a îngrășa cu gunoi
*stercurat*¹ s. n. – gunoie (a unui loc), îngrășare cu șterc
*stercurat*², -ă adj. – (despre un teren) gunoit, îngrășat cu gunoi
steregoaie s. f. – (bot.) stirigoaie, nume a două plante otrăvitoare din familia *Veratrum*
stible s. f. pl. – jambiere de piele, carâmbi
stidi (a se ~) vb. – a se sfii
stidință s. f. – sfială, teamă
stihie s. f. – element; element chimic; element despre care se crede că stă la baza unor fenomene sau corpuri din natură; haos; (p. ext.; despre limbă) element; regulă, principiu de bază
stiho(a)vnă s. f. – cântare în versuri la vecernie
stil s. n. – ~ *slobod* proză; ~ *poeticesc* scriere în versuri
stimăciune s. f. – stimă
stimelnic, -ă adj. – stimabil, demn de stimă
stinjin s. n. – stânjen
stins, -ă adj. – (despre popoare) dispărut
stipendium s. n. – stipendiu; bursă acordată de stat sau de o instituție elevilor și studenților
stiri vb. – a obține știri, vești (despre cineva)
stocit, -ă adj. – storcit, stors, epuizat
stomah s. n. – stomac
storâre s. f. – prăpădire, distrugere
straiță s. f. – traistă
strajament s. n. – loc de strajă
stranic, -ă adj. v. *starnic*
strădalnic, -ă adj. – care se străduiește, sârguincios
strădălniceaște adv. – cu străduință, sârguincios
străflocă vb. – a zbârli
străinat, -ă adj. – înstrăinat
străjar s. m. – străjer; paznic
străjuitor s. m. – paznic
strălucire s. f. – străluminare, călăuzire
strămoșan s. m. – descendent
strămura vb. – a da imbold, a îndemna; (fig.) a ațâta

- strămurare* s. f. – băț, nuia sau prăjină, uneori cu un vârf de fier, cu care se mână vitele
- strămut* s. n. – strămutare, deplasare
- strămuta* vb. – a modifica forma, aspectul, conținutul etc. a ceva; a preschimba, a transforma
- strămutare* s. f. – schimbare, modificare
- străsuda* vb. – (despre o plantă) a elimina seva, a transpira
- străsuflat*, -ă adj. – aerisit
- strâmb* adj. – (gram., despre cazuri) oblic
- strâmtori* vb. – a înghesui, a îngrămădi
- strâmt*, -ă adj. – strict
- strâns*, -ă adj., adv. – sever, ferm; riguros
- strânsoare* s. f. – boală manifestată prin sterilitate, mătrice
- strejar* s. m. *străjar*
- stremuta* vb. v. *strămuta*
- stricăcios*, -oasă adj. – dăunător
- stricăciune* s. f. – vătămare
- strigare* s. f. – (gram.) *semmul strigării* semnul exclamării
- strijar* s. m. v. *străjar*
- strimt*, -ă adj. – lipsit de generozitate, de dărnicie
- strimtoră* vb. – a strâmtora; a sili
- strins* adv. v. *strâns*
- stropelniță* s. f. – stropitoare
- strucina* vb. – a zdruncina; a zdrobi, a strivi
- struji* vb. – a zdrobi, a cuceri
- strun* s. n. v. *strună*
- strună* s. f. – *a-și muta struna* a-și schimba părerea; coardă la un instrument muzical
- struncinătură* s. f. – zdruncinare; divergență, disensiune
- strution* s. m. – struț
- stul* s. n. – stol; coloană de soldați, pâlc
- sțită* adj. – scit, de origine scitică
- subdit* s. m. v. *sudit*
- subpune* vb. – a supune, a lua în stăpânire
- subpus*, -ă adj. – supus
- subscrie* vb. – a semna
- subsi* vb. – a muri

- subsire* s. f. – moarte
subsit, -ă adj. – mort
substracție s. f. – (mat.) scădere
subtil, -ă adj. – subțire
subtilitate s. f. – subțiere, filare
subtracție s. f. v. *substracție*
subtraent s. m. – (mat.) scăzător
subtrage vb. – a sustrage; a scădea
subtrahendus s. n. – (mat.) al doilea termen al unei scăderi, scăzător
succesionă s. f. – succesiune
succin s. n. – chihlimbar
suci s. m. – cojocar
sucitură s. f. – fir obținut prin răsucire
suda vb. – a secreta, a produce
sudit, -ă adj., s. m. – supus străin
sudorire s. f. – efort, muncă grea
suferen, -ă adj. – suveran
suferi vb. – a tolera, a îngădui, a accepta
suferitor, -oare adj. – acceptabil, suportabil
sufila vb. – a insufla, a inspira
suflat s. n. – forță spirituală divină, care animă, inspiră, creează; duh
sufletă s. f. – suflet; termen de alint
sufleție s. f. – însuflețire
sufraghiia s. f. v. *sufraghium*
sufraghium s. n. – sufragiu; vot
*sufulca*¹ vb. – a sufleca; (fig.) a se îndârji, a se strădui
*sufulca*² vb. – sovâlca; a înghiți cu lăcomie, în mare grabă; a înfuleca
sugător, -oare adj. – mamifer; *vas ~ vas* limfatic
sugere s. f. – extragere, scoatere
sugrumat, -ă adj. – gâtuit, nădușit
sugrumător, -oare adj. – care înăbușă, care suprimă
sui vb. – *a se ~ duhul preste cineva* a se ridica împotriva cuiva
suiș s. n. – înălțime; vârful

- sujugare* s. f. – subjugare, supunere
suleget adv. – frumos
sulimănătură s. f. – sulimenire, fardare
sulimăni vb. – a sulimeni; a farda
sumă s. f. – partea cea mai importantă, esențialul (din ceva)
sumeț, -eață adj. – semeț; curajos, dârz, inimos; mândru, orgolios; îndrăzneț
sumeți (a se ~) vb. – a se semeți; a îndrăzni, a se lăuda
sumeție s. f. – semeție; îndrăzneală, curaj, dârzenie; fală, vanitate
sumețos, -oasă adj. – semeț
sumpor s. n. – țâmpor, sulf
sumporos, -oasă adj. – sulfuros
sun s. n. – sunet
sunare s. f. – (cu referire la cuvinte) faptul de a fi auzit
sunătoare s. f., adj. – *literă* ~ semn grafic pentru vocală; *de sine~*, *în-sine~* vocală; *împreună~* consoană
supăr s. n. – supărare
superfață s. f. – suprafață
superioritate s. f. – mai-marii comunității
superpondiu s. n. – greutate pusă deasupra
superstițioz, -oază adj. – superstițios
supra prep. – despre
suprașeza vb. – a suspenda
suprinde vb. – a surprinde
suprinsă s. f. – surpriză
supscriere s. f. – subscriere; semnătură, iscălire
supstanție s. f. – substanță; alcătuire
suptrage vb. – a sustrage
supune vb. – a presupune, a bănuși
supurta vb. – a suporta
suratec, -ă adj. – suratic; care are culoarea (aproape) sură
surădere s. f. – surâs, zâmbet
surepie s. f. – *cu* ~ năvalnic, sălbatic
surgun s. n. – surghiun
surguni vb. – a surghiuni, a exila
surgunie s. f. – surghiun, exil

- surugun*, -ă adj. – surghiunit; exilat
surupa vb. – a surpa; a distruge; (fig.) a submina pe cineva
surupare s. f. – surpare; distrugere
surupătură s. f. – surpătură
sus adv. – a scrie în ~ a înregistra
suscior adv. – puțin mai sus
suspânde vb. – a suspenda, a anula
suspica vb. – a bănuși
suspinos, -oasă adj. – (despre cai) astmatic
sustanță s. f. – substanță; existență
suspiție s. f. – suspiciune
suvrintat, -ă adj. – suvintrit; (despre coaja unei crenguțe)
 curățat în vederea altoirii
svat s. n. – sfat
svârșit s. n. – sfârșit
sveatilnă s. f. v. *sfetilnă*
svevică s. f. – dialectul șvab al limbii germane
svingă s. f. – sfinx

Ș

- șaină* s. f. – șain; bancnotă
șanțuit s. n. – șanțuire, împrejmuire cu un șanț
șanțuitură s. f. – șanț de apărare a unei cetăți, a unei așezări
șanțuț s. n. – șanțuleț
șcarlat s. n. – scarlat; catifea de culoare stacojie
șclav, -ă adj. v. *sclav*
școală s. f. – ~ de începătură școală primară; ~ regulată
 școală organizată ~ de sămânță pepinieră, răsadniță
școlastic s. m. – școlar, elev
șdrumica vb. v. *zdrumica*
ședere s. f. – catismă
șegaci, -e adj. – șagalnic, glumeț
șematism s. n. – schematism; condică sintetică de date,
 nume, acte etc.
șerb s. m. – serv, supus
șerbi vb. – a servi; (p. ext.) a se consacra

- șerbire* s. f. – servire; devotament, respect
șest s. n. – șes
șestină s. f. – loc neted, tăpșan
șezământ¹ s. n. – loc de ședere; adăpost
șezământ² s. n. – sediment
șezător, -oare adj. – *întâi* ~ superior, prim în rang
șezemânt s. n. v. *șezământ¹*
șie pron. refl. – sie
șindilă s. f. – șindrilă, șiță
șiringă s. f. – fâșie îngustă de pământ
șisă s. f. – șiță; șindrilă
șismatic, -ă adj. – schismatic
șișmatic, -ă adj. v. *șismatic*
șișmăticie s. f. – separare; schismă
șlav, -ă adj. – slav
șlavenesc, -ească adj. – slav
șlavic, -ă adj. – slavic
șlavicesc, -ească adj. – slavic
șlăveaște adv. – în limbă slavă
șlăvesc, -ească adj. – slavic
șlofmiță s. f. – scufie de noapte
șlovean, -ă adj. – slovean; slav
șmeag s. n. – șmag; iz (rău)
șod, șoadă adj. – amuzant, nostim; ciudat, bizar
șogor s. m. – cumnat; rudă prin alianță
șopru s. n. – șopron
șovârcăi vb. – a se feri de ceva
șpagat s. n. – frânghie, sfoară groasă
șpai s. n. – șpeie; casă mare
șpali(e)r s. n. – *spalier*
șpan s. m. – nobil, șef administrativ al unui ținut, în vechea
 organizare a Transilvaniei
șpargă s. f. – sparanghel
șpațir s. n. – plimbare, promenadă
șpețier s. m. v. *spețer*
șpețies s. n. – (mat.) specie, operație aritmetică
șpinat s. n. – spanac

- șpital* s. n. – spital
șponghios, -oasă adj. – spongios, buretos
ștal s. n. – grajd
ștalmaistăr s. m. – șeful grajdurilor
știgliță s. f. – sticlete
știința vb. – a înștiința, a face cunoscut
știmă s. f. – nimfă
știmba vb. – a schimba
știri vb. – a înștiința, a face cunoscut
știrie s. f. – grindină; îngheț
ștuc s. n. – bucată
șugubină s. f. – nelegiuire, crimă
șugui vb. – a glumi
șuguiitor, -oare adj. – glumeț
șuh s. n. – șuc; unitate de măsură a lungimii (1/6 dintr-un stânjen)
șușeire s. f. – șușuire; foșnet, fâșâit
șuștariu s. n. – șiștar, doniță de muls

T

- tabără* s. f. – ceată; grămadă
tablă s. f. – parcelă de teren, tarla; tabel, înscris; oblon (la fereastră)
taedis s. n. – silă, dezgust (lat. *taedium*)
tahigrafie s. f. – stenografie
taier s. n. v. *tăier*
talant¹ s. m. – monedă de aur sau de argint care circula în Grecia antică
talant² s. n. – talent, aptitudine
talian s. m. – italian
talienesc, -ească adj. – italian
talienie s. f. – limba italiană
talpă s. f. – fundament, bază, temelie; șuc, unitate de măsură a lungimii (1/6 dintr-un stânjen)
tam adv. – chiar, exact, tocmai
tamarind s. m. – tamarin

- tără* s. f. – dara; greutate pentru cântar
tare adj. – (despre locuri, terenuri) primejdios, rău, inaccessibil
tarsis s. n. – crisolit
*tartar*¹ s. n. – iad, infern
*tartar*² s. m. – tătar
tas s. n. – talerul colectei la biserică; (p. ext.) colectă
tăbliță s. f. – tabel, listă
tăcământ s. n. – tăcere
tăciuni (*a se ~*) vb. – (despre un lemn) a căpăta aspect de tăciune, a se carboniza
tăgăduire s. f. – (gram.); *adverbiile tăgăduirii* adverbe de negație
tăier s. n. – taler; farfurie, blid
tăiere s. f. – (spec.) secțiune, capitol
tăiș s. n. – parte simplă a unui enunț
tăleam, -ă adj. v. *talian*
tălieni vb. – a italianiza
tăos, -oasă adj. – cu bălți, băltoș
tărbăcit, -ă adj. – (fig.) zdrobit de oboseală
tăroasă adj. f. sg. – gravidă
tătăișă s. f. – cumnată
tătăișe s. f. v. *tătăișă*
tâlcuitor, -oare s. m. și f. – (spec.) tâlmăcitor; traducător
tâlcuitornic, -ă adj. – (despre cuvinte) explicabil
tâmp s. n. v. *timp*
tâmpărământ s. n. – cumpătare; (despre climă) caracter temperat; temperatură
tâmperat, -ă adj. – temperat
tâmpi vb. – a toci
tâmpina vb. – a întâmpina
*tâmpină*¹ s. f. – tobă, darabană
*tâmpină*² s. f. – parte a teascului având formă de roată
tâmpla (*a se ~*) vb. – a se întâmpla
tâmplă s. f. – templu
tâmplățiș adv. – din întâmplare
tâmposi vb. – a da peste cineva, a surprinde; a lovi

- tândală* s. f. – poveste glumeață
tândrește adv. – cu tandrețe
tândru, -ă adj. – tandru, afectuos
târnosi vb. – a târi pe jos, a tăvăli
teacă s. f. – ~-*fleacă* palavră; vorbă goală
teanc s. n. – balot mare (de tutun)
teangher s. m. – (bot.) tenghere; cais (*Armeniaca vulgaris*)
tearfă s. f. – zdreanță
tearpentin s. n. – terpentină; terebentină
teasc s. n. – *teascuț foalelui* cavitatea abdominală
tehnă s. f. – metodă, meșteșug; uneltire, intrigă
teiar s. n. v. *tăier*
telescopium s. n. – telescop
teliencesc, -ească adj. v. *talienesc*
talienie s. f. v. *talienie*
temeinicios, -oasă adj. – chibzuit, judicios; amănunțit, profund
temp s. n. v. *timp*
tempestate s. f. – furtună, timp urât
tencui vb. – a așeza (tutunul) în teanc
tentor s. n. – cort
tepi (a se ~) vb. – a se înfierbânta (de iubire)
terc s. n. – cârd, grup
teriac s. n. – salitră; remediu împotriva mușcăturilor veninoase
*termin*¹ s. m. – termen, cuvânt
*termin*² s. n. – final, sfârșit
terminăciune s. f. – (gram.) terminație
teși (a se ~) vb. – a se sfii
tete(a) s. m. sg. – termen de adresare pentru un frate mai mare
tezaurariu s. m. – trezorier
tibială s. f. – apărătoare a pulpei, pulpar
ticăire s. f. – mocăire, mocoșire; mizerie, ticăloșie
ticăit, -ă adj. – care lucrează încet, mocoșit; sărman, nenorocit

- ticălos*, -oasă adj. – (despre o stare sau situație) vrednic de milă; mizer, nenorocit, sărman
- ticăloși* (a se ~) vb. – a ajunge într-o stare vrednică de milă
- ticăloșie* s. f. – mizerie, sărăcie; nefericire, nenorocire
- ticneală* s. f. – tihneală; tihnă
- tignit*, -ă adj. – tihnit
- tigorî* vb. – a trăi în sărăcie, a face foamete
- tigră* s. f. – tigru
- tiiar* s. n. v. *tăier*
- timp* s. n. – (gram.) *timpul de acum* prezent; v. și *nesăvârșit*
- timpină* s. f. v. *tâmpină*²
- timpuralnic*, -ă adj. – temporar
- timpurancic*, -ă adj. v. *timpuralnic*
- timpure* adv. – în acest răstimp, în acest moment
- tină* s. f. – pământ argilos, noroi
- tinăruț*, -ă adj. – tinerel
- tineriu*, -ie adj. – tinerel
- tingă* s. f. – (anat.) tendon
- tinós*, -oasă adj. – noroios; murdar
- tioc* s. n. – teoc, toc; membrană în care e învelit bobul unor plante
- tip* s. n. – chip, mod, fel; formă
- tiriboanță* s. f. – tărăboanță; roabă
- tist* s. m. și n. – ofițer, funcționar la curtea imperială a Rusiei; organ oficial într-un ținut
- tistaș* adj. – curat
- tistie* s. f. v. *tist*
- titălăluit*, -ă adj. – titluit, numit
- titulă* s. f. – titlu; funcție, grad, demnitate; numele acestora; moto
- tituluș* s. n. – titlu, numele unui rang sau al unei funcții
- toană* s. f. – tonă (1000 de kg)
- tocheș*, -eață adj. – mișcător
- tochia* vb. – a atinge
- tocmăreș*, -eață adj. – (gram.) dubitativ
- tocmeală* s. f. – organizare, rânduială, ordine
- tocmi* vb. – a face (bine), a repara; a organiza

- togat*, -ă adj. – îmbrăcat în togă
togma adv. – tocmai
tohma adv. v. *togma*
tolce(a)r(iu) s. n. – pâlnie
toleranție s. f. – toleranță
toltiș s. n. – drum pietruit
tomna adv. v. *togma*
tomneală s. f. v. *tocmeală*
tomni vb. v. *tocmi*
tomulă s. f. – pâlnie
topilă s. f. – loc în albia unui râu în care se pune cânepa la
 topit; murătoare
torf s. n. – turfă; turbă
tort s. n. – fir tors
toxie s. f. – otravă
tract s. n. – ținut, regiune; district
tracta vb. – a trata
tractat s. n. – tratat
trade vb. – a transmite
tradirui vb. – a traduce
traduce vb. – a aduce
trădut, -ă adj. – transmis, predat
trage vb. – ~ *la samă* – a atrage atenția; a atrage; (cu referire
 la bani) a reține; (despre armate) *a se ~ afară* a se retrage
traic s. n. v. *teriac*
transplăntări vb. – a transplanta, a replanta
transplăntărit s. n. – transplantare, răsădire
trapăd s. n. – trepăd; alergătură; frământare, agitație
trațe s. m. pl. – traci
trădanie s. f. – trădare
trăgător, -oare adj. – (gram.) derivat
trămuta vb. – a schimba, a transforma
trăpăda vb. – a trepăda, a umbla repede de colo-colo; a se
 plimba
trăpădătură s. f. – trepădătură; alergătură; frământare,
 agitație
trăsămănătură s. f. – semănătură veche, repetată

- trăsetură* s. f. – atracție
trăsătură s. f. – trăsnet
trăstios, -oasă adj. – (despre plante) asemănătoare trestiei
*trăsură*¹ s. f. – trăsătură, dungă, linie
*trăsură*² s. f. – răsuflare, respirație
trâmbițică s. f. – trâmbiță mică
trânji s. m. pl. – trânji; hemoroizi
treasc s. n. – tun mic
trebnic, -ă adj. – folositor
trebuială s. f. – trebuință
trebuința vb. – a întrebuința
trebuințare s. f. – întrebuințare
trebuință s. f. – (filos.) ~ *de tot* necesitate universală
trebuințătoriu, -oare adj. – trebuincios, necesar
trece vb. (*a se ~*) – (spec.) a se vinde
trențos, -oasă adj. – zdrențaros
treserământ s. n. – tresărire
tresură s. f. v. *trăsură*¹
trezie s. f. – conștiință
trezvi vb. – trezi; a face să-și revină din visare, din reverie; a trezi
trezvie s. f. – trezie; veghe, atenție
triac s. m. v. *teriac*
triangulare adj. – triunghiular
triangulu s. n. – triunghi echilateral
tribui vb. – a atribui
tribun s. m. – *tribuni(i) militares* comandanți ai detașamentelor de cavalerie și infanterie din armata romană
trichec s. m. – morsă
tiremă s. f. – corabie cu trei rânduri suprapuse de vâsle, folosită în antichitate ca vas de luptă
trismeghist s. m. – personaj impunător, preamare (de trei ori mărit)
trișcă s. f. – tilincă, instrument de suflat
tritel s. m. – treime
triton s. m. – zeităte marină

- troian* s. n. – întăritură primitivă, constând dintr-un val de pământ cu șanț de apărare
- troiță* s. f. – treime
- tronf* s. n. – arvună
- tropar* s. n. – scurtă cântare de laudă a unui sfânt sau a unui eveniment religios
- tropologic*, -ă adj. – moral
- tropologhicesc*, -ească adj. – moral; tropologic
- tropologhie* s. f. – morală
- trucidare* s. f. – ucidere
- trucidat*, -ă adj. – ucis, măcelărit
- trunc* s. n. – trunchi; (anat.) vas sanguin principal
- truncat*, -ă adj. v. *con*
- trup*¹ s. n. – materie, element; ~ *ceresc* corp ceresc; (cu referire la cuvânt) rădăcină; (anat.) *trupul nașterii* organ genital
- trup*² s. n. – trupă (de armată)
- trupină* s. f. – tulpină, trunchi
- trupinos*, -oasă adj. – (despre copaci) cu tulpina groasă
- tuberos*, -oasă adj. v. *salan*
- tudumană* s. f. – protest, protestare
- tudumăni* vb. – a protesta, a se împotrivi
- tufă* s. f. – (expr.) *a apuca tufa* a o lua la fugă prin tufiș, prin pădure
- tufet* s. n. – tufăriș
- tulbă* s. f. – tolbă
- tulipan* s. m. – lălea
- tumpăni* vb. – a lovi, a bate, a ciocăni
- tuna* vb. – a pătrunde, a intra
- turbureală* s. f. – tulburare; dezordine
- tureac* s. m. – tureată; jambieră din dimie sau postav
- turlincă* s. f. – țilincă; coajă (de arbore)
- turnare* s. f. – (spec.) vomare
- tut*, -ă adj. nehot. – tot, toată

T

- ȕap s. m. – zodia capricornului
 ȕară s. f. – teren arabil, țărână
 ȕăliar s. m. – țelină
 ȕângău s. m. – țângău; tânăr neisprăvit, necopt la minte
 ȕăpar s. n. – țepar; lemn ascuțit
 ȕăpeni vb. – a propti, a susține
 ȕăpiș adv. – înclinat, pieziș
 ȕărăsc, -ească adj. v. ȕăresc
 ȕărcuș s. n. – cearcăn; areolă mamară
 ȕărean, -ă s. m. și f. – care aparține unei țări
 ȕăremonie s. f. – ceremonie
 ȕăresc, -ească adj. – de țară, al țării; laic; *lege țărească* lege civilă
 ȕăpa¹ vb. – a țipa, a striga
 ȕăpa² vb. – a arunca, a azvârli; a slobozi; a scoate
 ȕără s. f. – cârpă; fărâmă; *nice* ~ deloc
 ȕărfă s. f. – nisip, pietriș fin
 ȕărțeriță s. f. – (bot.) oreșniță (*Lathyrus tuberosus*)
 ȕățoi vb. – a țâțâi; a scoate sunete repetate, scurte, ascuțite
 ȕădulă s. f. – țidulă; bilet
 ȕăduliță s. f. – bilețel
 ȕăfă s. f. v. ȕărfă
 ȕălebra vb. – a celebra
 ȕăns s. n. – cens
 ȕănsură s. f. v. ȕănsură
 ȕănzor s. m. – cenzor; elev (mai mare) însărcinat să verifice pregătirea temelor școlare (de către elevii mai mici)
 ȕănsură s. f. – cenzură
 ȕăptru s. n. – sceptru
 ȕărc s. n. – cerc
 ȕărcălămui vb. v. ȕărcălui
 ȕărcălui vb. – a măsura cu pasul
 ȕăremonie s. f. – ceremonie
 ȕărticiume s. f. – certitudine, siguranță
 ȕărtificălui vb. – a certifica, a dovedi

- țeruză* s. f. – creion
țețoitor s. m. – persoană care țâțoie
țevie s. f. – țeavă, conduct; (anat.) uretră; *țevia mâncării*
 esofag
țifră s. f. – cifră
țifrășit, -ă adj. – gătit cu multe podoabe, înzorzonat
țiiitor, -oare adj. – de durată
țiitură s. f. – ținere, întreținere
țimiriu s. n. – emblemă, simbol
țimp s. m. – șold
țimpor s. n. – sulf
țincraut s. m. – (bot.) coada-calului
ține(a) vb. – a considera
ține(a)re s. f. – existență, viețuire; *întreagă~* întreținere
țințar s. m. – aromân din Macedonia
țipa vb. v. *țâpa*²
țipare s. f. – aruncare
țiră s. f. v. *țâră*
țircul s. n. – țircăl; subdiviziune administrativă a unui
 teritoriu
țircumstanță s. f. – circumstanță
țircumstanție s. f. v. *țircumstanță*
țircumstenție s. f. v. *țircumstanță*
țircumștanție s. f. v. *țircumstanță*
țirilic, -ă adj. – chirilic
țirilicesc, -ească adj. – chirilic
țitat, -ă adj. – citat
țitație s. f. – citat; (jur.) citație
țitălui vb. – (jur.) a preciza; a cita, a trimite citație
țităluit, -ă adj. – (jur.) citat, chemat la tribunal prin citație
țof s. m. – moț
țol¹ s. m. – unitate de măsură a lungimii egală cu 25,4 mm
țol² s. n. – cuvertură; pătură
țolar s. n. – zgardă
țucchercandul s. n. – zahăr candel

U

- ucide* vb. – (spec.) a lovi cu putere
udeală s. f. – umezeală
udoare s. f. – umezeală
uiagă s. f. – sticlă
uialm s. n. – uiam; durere, suferință
uieguță s. f. – bucată mică de sticlă; ferestruică
uităciune s. f. – uitare
ujură s. f. – uzură; camătă
ultui vb. – a altoi; a vaccina
ultuire s. f. – altoire; vaccinare
ultuit, -ă adj. – altoit; vaccinat
ulvă s. f. – algă care crește pe mare
umbra vb. – a umbri
umbră s. f. – (fig.) protecție, apărare
umbri vb. – (fig.) a apăra, a ocroti; a veghea, a păzi
umbros, -oasă adj. – neclar, nedeslușit
umegiune s. f. – umejune, umezeală
umezeală s. f. – lichid, secreție; sevă, must
umezos, -oasă adj. – umed
umili (a se ~) vb. – a se căi; a se îndupleca; a se milostivi
umor s. m. – umezeală
unăciune s. f. – uniație
undare s. f. – fierbere
undă s. f. – clocot, fierbere
undi vb. – a duce (un lichid) la punctul de fierbere
ungheț s. f. – ungher, colț
unghi s. n. – ungher; ascunziș
unghie s. f. – (expr.) încă din unghiile cele tinere de la o vârstă fragedă
unghios, -oasă adj. – colțuros; ascuțit
unghiță s. f. – undiță
ungură s. f. – unguroaică
unguroancă s. f. – (bot.) rodul-pământului
unia vb. – a uni
unie s. f. – uniație

- unime* s. f. – unitate
uniuță s. f. – unire; unitate; unicitate
unionă s. f. – uniune; căsătorie
unișoară s. f. – unitate; cea mai mică diviziune; (mat.) cifra unităților
unitrunchiu adj. – cu un singur trunchi sau cu o singură tijă
unție s. f. – uncie; unitate de greutate de c. 30 g
upupui vb. – (despre păsări) a face pu-pu-pu, a pupui
ura vb. – a cuvânta
urat s. n. – cuvântare
urătoriu s. m. – persoană care urăște
urda-vacii s. f. – (bot.) hreniță, plantă erbacee din familia cruciferelor (*Lepidium campestre*); creson (*Lepidium sativum*)
urecheală s. f. – numele unei flori nedefinite mai îndeaproape
urez s. m., s. n. – orez
uriciune s. f. – ură
urmare s. f. – comportare
urmă s. f. – unitate de măsură pentru lungime; pas
următorie s. f. – corolar
urmeală s. f. – ceea ce urmează, urmare; mod de desfășurare
ursitor(iu) s. m. – urzitor, ziditor (al lumii); uneltitor
ursoaie s. f. – ursoaică
urșinic s. n. – catifea
urzătoriu, -oare adj. – asurzitor; amețitor
urzi vb. – a întocmi
usnă s. f. – deschizătură, gură (a unui obiect)
ușoreață s. f. – ușurătate
utrum s. n. – (jur.) întrebare; obiecție

V

- vacanție* s. f. – post vacant
vaivodă s. m. – voievod
val¹ s. n. – necaz, problemă
val² s. n. – vălătuc

- valzam* s. n. – balsam; ~ *de pământ* naftă
vandaluș s. m. – vandal
vapo(a)ră s. f. – vapor; abur
vapură s. f. v. *vapo(a)ră*
var s. n. – ~ *arzătoriu* var nestins
varia s. f. – (gram.) accent grav, semn greu
varmeg(h)ie s. f. – comitat, județ
varmeghiesc, -ească adj. – care se referă la, care ține de o varmeghie
varniță s. f. – loc unde se depozitează piatra de var
varvar, -ă adj. – barbar
varvaricește adv. – ca barbarii
varvarie s. f. – barbarie; lipsă de civilizație
vasilitean, -ă adj. – (despre călugări) bazilitan, din ordinul Sf. Vasile cel Mare
vatăm s. n. – vătămare
vatră s. f. – pardoseală; suprafață de pământ pe care se amenajează ceva
vază s. f. – vedere, priveliște
văcesc, -ească adj. – de vacă
vădire s. f. – dovedire
*văditor(iu)*¹ s. m. – martor
*văditoriu*² s. n. – (gram.; despre cazuri) acuzativ
văgaș s. n. – făgaș, hogaș
văgălitor, -oare adj. – mișcător, clătinător
vălătaș s. n. – (jur.) interogatoriu; mărturisire, declarație; cercetare
vălătui vb. – (jur.) a interoga; a mărturisi, a declara; a cerceta
vălău s. n. – troacă
văli vb. – a înveli; a îmbrăca
vălitură s. f. – îmbrăcămintă a capului, maramă
vălui vb. v. *văli*
vărguță s. f. – (gram.) virgulă
văriga vb. – a veriga; a pune în lanțuri
vărit, -ă adj. – adevărit, dovedit
vărsat s. n. – variolă; (spec.) vaccin
*vărsăcios*¹, -oasă adj. – bolnav de vărsat

- vărsăcios*², *-oasă* adj. – care curge, se scurge
vătav s. m. – vătaf; *vătavi de oaste* generali; *vătavii norodului* apărători ai poporului roman în fața senatului și a consulilor
vătăma (*a se ~*) vb. – a-și pierde fecioria
vătășiță s. f. – femeia care conduce treburile gospodărești
vătrar s. n. – vătrai
văzătoriu, *-oare* – care observă și apreciază
văzduc s. n. v. *văzduh*
văzduh s. n. – aer; climă
văzută s. f. – privire, vedere
vâină s. f. – (anat.) vână, venă
vâji vb. – a potrivi
vâlcezi vb. – a umple de vânătași; a învineți
vâlfă s. f. – vâlvă; faimă; autoritate
vânăciune s. f. – vânare, vânătoare
vânăți vb. – a învineți
vânslar s. m. – vâslaș; marinar
vânslă s. f. – vâslă, lopată
vânslătoriu s. m. – vâslaș
vântoasă s. f. – vânt mare, furtună; *vântoase* iele.
vânturos, *-oasă* adj. – furtunos; aventuros
vânzariu, *-re* adj. – vânzător, trădător
vânzărie s. f. – trădare, vânzare
vârcoli vb. v. *vârgoli*
vârgoli (*a se ~*) vb. – a se zvârcoli
vârstă s. f. – epocă, vreme
vârtoapă s. f. – prăpastie
vârtos, *-oasă* adj., adv. – tare, solid; hotărât, ferm; *mai ~ în mai* mare măsură; mai ales
vârtoșime s. f. – vârtoșime, durabilitate
vârtoșare s. f. – întărire
vârtute s. f. – virtute; vigoare, tărie; integritate morală; (spec.) putere de germinație
vearș s. n. – vers; *vearșuri* poezie
vecinesc, *-ească* adj. – dat de (venit de la) vecini
vecinici vb. – veșnici; *a-și ~ viața* a deveni nemuritor

- vecit*, -ă adj. – veșnic
vecui vb. – a trăi, a exista; a dura, a dăinui, a persista
vecuire s. f. – menținere, continuare a existenței
vecuitor, -oare adj. – care există, care durează
vede(a)re s. f. – în ~ cu scopul; înainte ~ prevedere, previziune
vedea vb. – a considera, a aprecia; a lua seama; a i se ~ *cuiva* a i se părea, a presupune
vedeaj s. n. – față, mod de a arăta
vedera vb. – a lumina; (fig.) a cultiva
vederat, -ă adj. – evident, clar
vederos, -oasă adj. – vizibil; strălucitor, luminos; apreciat
vedi vb. – a vădi
vegetativ, -ă adj. – vegetativ, crescător
venet, -ă adj. – venețian
venetic, -ă adj. – străin
venețean, -ă adj. – venețian
veni vb. – (expr.) a-i ~ (*cuiva ceva*) la măsură a-i veni la socoteală
veninat, -ă adj. – otrăvitor, nesănătos
venitor, -are adj. v. viitor
venitură s. f. – venetic, străin
verb(um) s. n. – verb; cuvânt; grai; v. și *ajutătoriu*, *căpetenie*, *lucrătoriu*, *pătimitoriu*
verbui vb. – a recruta, a angaja
verdură s. f. – verdeață
verednic, -ă adj. – vrednic
vergur, -ă adj. – virgin, pur
verhovnic s. m. – vârhovnic; grad ierarhic superior celor doisprezece apostoli; nume dat fiecăruia dintre cei doisprezece apostoli; conducător, șef
veril s. – beril; silicat natural de beriliu și aluminiu
verin s. m. – scutier
vermuț s. m. – viermișor
vers s. n. – ton, intonație
versui vb. – a rosti, a intona
versuire s. f. – rostire

- versuitoare* s. f. – (gram.; despre sunete) vocală
versurel s. n. – vers neînsemnat
veșina (a se ~) vb. – a se înverșuna
vescă s. f. v. *veșcă*
veselos, -oasă adj. – vesel, voios; înveselitor
veșcă s. f. – obada sau tamburul sitei
veștegi (a se ~) vb. – a se veșteji, a se usca
vetegie s. f. – vitejie
vetrilă s. f. – vetrelă; pânză de corabie, velă
vezune s. m. – viezure
via vb. – a fi viu, a trăi; a învia
vicarăș s. m. v. *vicareș*
vicareș s. m. – vicar; preot sau episcop care ține locul unui demnitar bisericesc de rang mai înalt
vicărășie s. f. – vicariat
vicleni vb. – a falsifica, a înșela; a trăda, a unelti
vicol s. n. – furtună; viscol
videre s. f. v. *vede(a)re*
vidic s. n. – ținut, regiune
vie s. f. – cale, drum
viermulete s. m. – vierme
viers s. n. v. *vers*
viersuire s. f. v. *versuire*
vietor, -oare adj. v. *viitor(iu)*
viețuitor, -oare adj. – viu ; împreună ~ conlocuitor
vig s. n. – capăt
vigan, -ă adj. – voios, vesel; plin de vitalitate, viguros
vighila vb. – a păzi
vighitoriu s. m. – veghetor; străjer, paznic, supraveghetor
vigi vb. v. *vâji*
vihor s. n. – vifor
viiar(iu) s. m. – vier; podgorean
viitor(iu), -oare adj. – care va veni
vijulie s. f. – vijelie, furtună
vil, -ă adj. – josnic
vinățui vb. – a învinovăți
vinău s. n. – jinău; bănuială, suspiciune

- vindica* vb. – a răzbuna
vindictă s. f. – răzbunare
vinere s. f. – devenire; procreare
vinet s. n. – podgorie, loc plantat cu viță de vie
vinetic, -ă adj. v. *venetic*
vinie s. f. – vie
vinitoriu, -oare adj. v. *viitor(iu)*
vinos, -oasă adj. – asemănător (la gust) vinului
vioală s. f. v. *violă*
vioane adj. f. – vioaie
vioară adj. f. – (despre apă) limpede, clară
vioc s. m. – ghioc; scoica unui melc de mare
violă s. f. – viorea, toporaș
visereț, -eață adj. – visător
vismut s. n. – bismut
vison s. n. – pânză fină de in; (p. ext.) țesătură de mușchi
*vistiariu*¹ s. m. – vistier ; depozitar
*vistiariu*² s. n. – vistierie ; (fig.) lucru prețios
vistierie s. f. – comoară; avuție; tezaur
viteșug s. n. – însușirea de a fi viteaz
vition, -oană adj. – slab, vlăguit; schilodit, ologit
vitric, -ă adj. – vitreg
*vitriol*¹ s. n. – acid sulfuric
*vitriol*² s. n. – sare satură a acidului sulfuric (sulfat); ~ *cupri*
sulfat de cupru; ~ *zinci* sulfat de zinc
vitrior s. n. – sulfat de fier, calaican
vitru s. n. – sticlă
vițecancelareș s. m. – vicecancelar; locțiitor al unui cancelar
vițerie s. f. – pepinieră de viță de vie
viv, -ă adj. – viu
vivirădăcină s. f. – butaș
vivos, -oasă adj. – viu
vizantin, -ă adj. – bizantin
viză vb. – a vizita
vizeriu s. m. – vizir
vizie s. f. – viziune; imagine înșelătoare, nălucire
vizire s. f. – soția vizirului

- vizitație* s. f. – vizită
vizui vb. – a arăta
vlas s. m. – vlah
vlădic s. m. – vlădică, episcop
voame vb. – a vomita, a vărsa
vocală s. f. – ~ *împreunată* diftong
vocativo s. n. – (gram.; despre cazuri) vocativ
voie s. f. – *slobodă* ~ libertate
voievozi vb. – a conduce un ținut, o țară în calitate de
 voievod
voievozie s. f. – voievodat
voire s. f. – ~ *de bine* bunăvoință, atitudine binevoitoare
volentir(iu) s. m. – voluntar
volnic, -ă adj. – care are libertate, care nu depinde de voința
 nimănui, liber, fără restricții, îndreptățit; (filos.) *aleagere*
volnică opțiune liberă; *lucrare volnică* acțiune voită; *voie*
volnică voință liberă
volnicește adv. – în mod liber, de bunăvoie
volnicie s. f. – (filos.) libertate; ~ *alegătoare* libertate de
 alegere
voluntate s. f. – voință; dorință
vomi vb. – a voma; fig. (despre popoare, mulțimi) a se
 revărsa
vomut, -ă adj. – vomitat; (fig.) urât
vonic s. m. – voinic
vorbă s. f. – (gram.) verb; v. și *prinde*
vorbire s. f. – *între*~ conversație
voroavă s. f. – cuvânt
vorovi vb. – a vorbi; a ~ *pleve* a vorbi lucruri de nimic, a
 flecări
votru, voastră s. m. și f. – proxenet
votum s. n. – vot
vox s. n. – vot
vrăjitură s. f. – vrajă; vrăjeală; vrăjitorie
vrăjmășui vb. – a fi dușman cuiva
*vrăstă*¹ s. f. – vârstă; etate

- vrâstă*² s. f. – vârstă; dungă, bandă de altă culoare decât a fondului; bucată, fâșie de pământ
vre(a)me s. f. – (gram.) timp; *vremea cea trecută* timpul trecut; *vremea cea viitoare* timpul viitor; *vremea de acum* timpul prezent; *vremea numai decît trecută* perfectul simplu; *adverbiile vremii* adverbe de timp
vreană s. f. – vrană
vredecie s. f. – treaptă într-o ierarhie, funcție, rang
vreoare adj. nehot. – vreo
vulgat, -ă adj. – vestit, făcut public
vult subs. – față, obraz
vurf s. n. – vârful

Z

- zaereală* s. f. v. *zahrea*
zaharin s. n. – substanță zaharată
zahrea s. f. – zaherea; dare în alimente; provizii
zamfir s. n. – safir; varietate albastră de corindon
zapis s. n. – act, document
zar s. n. – clanță, încuietore (de la ușă)
zasc s. f. – stelaj; lemn folosit pentru a așeza butoaie deasupra pământului
zavistie s. f. – intrigă, discordie; răzvrătire; invidie, gelozie
zavistui vb. – a urî, a pizmui, a invidia; a dușmăni
zăblău s. m. – flăcău
zăcea vb. – a sta, a fi așezat
zădar, -ă adj. – zadarnic
zăhar s. n. – zahăr
zăharin s. n. v. *zaharin*
zăhăi vb. – a stingheri; a săcăi, a irita, a necăji
zăhăitor, -oare adj. – insistent, săcăitor
zăhăresc, -ească adj. – zaharos
zăifet s. n. – zaiafet, petrecere
zălogi vb. – a pune zălog
zălud, -ă adj. – smintit
zănat s. n. – obicei; deprindere

- zăoaie* s. f. v. *zeoaie*
zăpsi vb. – a simți, a prinde de veste
zăpune vb. – a depune; a pregăti
zăr s. n. – (biol.) ser
zăstămp s. n. – zăstimp; răstimp
zăticeală s. f. – stingherire, tulburare; împiedicare
zătigni vb. – a împiedica, a strâmtora, a stânjeni; a ataca, a lovi (cu oaste)
zău s. m. – zeu
zăuita vb. – a uita
zădări vb. – a săcăi, a provoca
zânește adv. – ca o zână, asemenea unei zâne
zâori s. m. pl. – zori; (fig.) început favorabil
zbiciula vb. – a melița cânepa
zbrevuiat, -ă adj. – nebunatic, zăpăcit, zănat
zbugni vb. – a izbucni
zburată s. f. – zbor; zburătură
zburători vb. – a zbură; (fig.) a se mișca de colo-colo; *a se ~* a se bate cu pietre; a zburătăci
zburdare s. f. – trăirea unei vieți de petreceri; plăcere ușoară; neastâmpăr, voioșie; curiozitate
zburdat, -ă adj. – neastâmpărat, zvăpăiat; vesel
zburdărire s. f. – zburdălnicie, desfrânare
zburdător, -oare adj. – nesianos, ușuratic
zburder(i)e s. f. – zburdare, avânt; desfrânare, faptă desfrânată
zburire s. f. – eliminarea aburilor
zdrânțos, -oasă adj. – zdrențaros
zdruci vb. v. *strucina*
zdrucima vb. v. *zdrumica*
zdrumica vb. – a zdrobi
zdrumicat, -ă adj. – zdrobit
zebeală s. f. – zăbală
zeceșoare s. f. pl. – (mat.) cifra corespunzătoare ordinului zecilor
zee s. f. – zeiță
zeiesc, -iască adj. – dumnezeiesc

- zeire* s. f. – dumnezeire, divinitate
zeli (*a se ~*) vb. – a se strădui, a fi plin de zel
zenet s. n. – zenit
zeoaie s. f. – zeită
zeticneală s. f. v. *zăticeală*
zeuita vb. v. *zăuita*
zgâmboiet, -ă adj. – zgâmboiat; holbat
zgârniitor, -oare adj. – stârniitor, provocator
zgrăbunță s. f. – bubuliță
zguli (*a se ~*) vb. – a se zgribuli
zgulime s. f. – atitudine retrasă, umilă
zgură s. f. – defect, imperfecțiune; impuritate, reziduu
zibibi s. m. pl. – ribizli; coacăze
zice vb. – ~ *afară* a rosti, a pronunța
zicere s. f. – (gram.) unitate sintactică independentă; ~ *afară*
 rostire, pronunțare
zidări vb. – a zădări; a provoca, a necăji, a tulbura
zidăritoriu, -oare adj. – zădăriitor, provocator; tulburător
zidire s. f. – creație, făptură
zidui vb. – a înconjura cu zid, a zidi
ziduire s. f. – zidire, ziditură; construcție
ziduit, -ă adj. – zidit, construit
zie s. f. v. *zee*
zilej s. n. – sejur, ședere
zivistie s. f. v. *zavistie*
zlătar(iu) s. m. – aurar
zmârd, -ă adj. v. *smârd*
zmeioaie s. f. – zmeoaie, zmeoaică
zmeuaș s. m. – zmeu mic
zmult, -ă adj. – smuls; tras afară din pământ
zoală s. f. – trudă, osteneală
zoauă s. f. – za
zogrăfi vb. – a zugrăvi
zoli (*a se ~*) vb. – a se trudi, a se osteni; a se grăbi
zug s. n. – zăgaz, zugău; stavilă
zugrăvie s. f. – pictură
zui vb. – a chiui

INDICE DE AUTORI,
TRADUCĂTORI ȘI OPERE
ANTOLOGATE*

* Sunt menționate volumul și paginile (text, note și comentarii).

- Aaron, Petru Pavel (trad., coord.), *Biblia Vulgata*, 1760–1761 III, 592–635; 1527–1532
- Aaron, Petru Pavel (coord.), *Floarea adevărului*, Blaj, 1750 III, 534–564; 1520–1522
- Aaron, Petru Pavel, *Începerea, așezământul și iscăliturile sfântului și a toată lumea Săbor de la Florenția*, Blaj, 1762 III, 636–645; 1533–1535
- Aaron, Petru Pavel, *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită*, Blaj, 1759 III, 564–591; 1523–1526
- Aaron, Teodor, *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*, Buda, 1828 I, 1083–1127; 1376–1382
- Aaron, Vasile, *Anul cel mănos. Bucuria lumii, un cântec în stihuri îndemânatece*, Sibiu, 1830 III, 488–507; 1512–1513
- Aaron, Vasile, *Istoria lui Sofronim și a Haritei cei frumoase*, Sibiu, 1821 III, 417–458; 1503–1504
- Aaron, Vasile, *Patimile și moartea a Domnului și Mântuitoriului nostru Isus Hristos*, Brașov, 1805 II, 1413–1431; 1669–1670
- Aaron, Vasile, *Perirea a doi iubiți, adecă jalnica întâmplare a lui Piram și Tisbe*, Sibiu, 1807 III, 29–44; 1445–1447
- Aaron, Vasile, *Reporta din vis*, c. 1819–1821 III, 263–390; 1494–1498
- Aaron, Vasile, *Versuri veselitoare întru cin<s>tea prealuminatului și preaosfințitului Domn Samoil Vulcan*, Sibiu, 1807 III, 17–28; 1443–1444
- Aaron, Vasile, *Versuri veselitoare la zioa numelui Exțelenției sale, Domnului Domn Ioan Bob*, Sibiu, 1806 III, 7–16; 1441–1442
- Aaron, Vasile, *Vorbire în versuri de glume întră Leonat, bețivul, om din Longobarda, și întră Dorofata, muiarea sa*, Sibiu, 1815 III, 136–163; 1473–1474

- Alexi, Ioan, *Grammatica Daco-Romana sive Valachica latinitate donata*, Viena, 1826 II, 920–971; 1585–1593
- Barac, Ioan, *Istorie despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă*, Sibiu, 1801 II, 1136–1158; 1636–1638
- Barac, Ioan, *Risipirea cea de pre urmă a Ierusalimului*, București, 1821 III, 391–416; 1499–1502
- Bene, Francisc, *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitoriu*, trad. de Petru Maior, Buda, 1817 IV, 461–474; 871–872
- Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, trad. de Samuil Micu, Blaj, 1795 III, 983–1036; 1602–1606
- Biblia Vulgata*, trad., coord. Petru Pavel Aaron, 1760–1761 III, 592–635; 1527–1532
- Blașcovici, Iosif, *Cultura bombițelor sau învățătura despre ținerea și creșterea omidelor sau goangelor de mătasă*, trad. de Ioan Tomici, Buda, 1823 IV, 617–642; 891–893
- Bob, Ioan (ed.), *Dicționarul rumânesc, lătinesc și unguresc*, I–II, Cluj, 1822–1823 II, 804–820; 1572–1577
- Bojincă, Damaschin, *Diregătoriul buneicreștere spre îndreptarea multor părinți și bun-folosul tinerimei române*, Buda, 1830 IV, 742–762; 907–909
- Bojincă, Damaschin, *Răspundere dezgurătoare la Cărtirea cea în Hale*, Buda, 1828 I, 1033–1082; 1368–1375
- Bota, Moisi, *Versuri îndemnătoare către deprinderea tinerimei românești întru învățături*, Buda, 1829 III, 470–487; 1509–1511

- Budai-Deleanu, Ioan, *Dascalul românesc pentru temeiturile gramaticii românești*, c. 1815–1820 II, 457–481; 1523–1527
- Budai-Deleanu, Ioan, *De originibus populorum Transylvaniae*, c. 1812–1820 I, 604–712; 1308–1319
- Budai-Deleanu, Ioan, *Excerptum ex capitae secundo operis mei sub titulo Fundame<n>ta Grammatices linguae Romaenicae*, c. 1815 II, 396–429; 1513–1515
- Budai-Deleanu, Ioan, *Fundamenta grammatices linguae Romaenicae seu ita dictae Valachicae*, 1812 II, 369–388; 1506–1511
- Budai-Deleanu, Ioan (trad.), *Învățătură pântru sămănătorii de tăbac din Bucovina*, Lvov, 1793 IV, 47–58; 797–799
- Budai-Deleanu, Ioan, *Lexicon românesc–nemțesc și nemțesc–românesc*, 1818 II, 482–521; 1528–1538
- Budai-Deleanu, Ioan (trad.), Pietro Metastasio, *Excerptum ex opere manuscripto Temistochlu*, c. 1812 III, 72–84; 1457–1460
- Budai-Deleanu, Ioan, *Temeiurile gramaticii românești*, c. 1815–1820 II, 430–456; 1516–1522
- Budai-Deleanu, Ioan, *Teoria ortografii românești cu slove lătinești*, c. 1815 II, 389–395; 1512
- Budai-Deleanu, Ioan, *Trei viteji*, c. 1812 II, 1316–1366; 1646–1648
- Budai-Deleanu, Ioan, *Țiganiada*, c. 1801–1812 II, 1159–1315; 1639–1645
- Burger, Johann, *Disertație a lui... despre zăhar, carele din must de tului de cucuruz*, trad. de Petru Maior, Buda, 1813 IV, 293–307; 842–843

- Campe, Joachim Heinrich, *Cărticica năra-
vurilor bune pentru tinerime*, trad. de
Moise Fulea, Sibiu, 1819 IV, 493–515;
875–877
- Campe, Joachim Heinrich, *Descoperirea
Americii, o carte foarte folositoare*, trad.
de Nicola Nicolau, I, Buda, 1816 IV, 432–460;
865–870
- Carcalechi, Zaharia (ed.), *Povățuitorul
tinerimei cătră adevărata și dreapta
cetire*, Buda, 1826 IV, 673–696;
899–901
- Carte de mână pentru bine-orânduia econo-
mie*, trad. de Grigore Obradovici, Buda,
1807 IV, 182–196;
825–827
- Căian, Dimitrie, junior (trad.), *Teologie dog-
matică, după învățătura bunilor
credincioși dascalii întocmită*, vol. I, Blaj,
1804 III, 1173–1189;
1633–1636
- Căian, Dimitrie, senior (trad.), *Teologie dog-
matică și moralicească despre Taine
preste tot*, trad. de ~, Samuil Micu și
Dimitrie Vaida, Blaj, 1801 III, 1129–1147;
1625–1628
- Chiril al Ierusalimului, *Catihises sau Învă-
țături cătră cei ce vin la botez*, trad. de
Samuil Micu, 1788 III, 864–885;
1565–1572
- Coloși, Vasile (trad.), Claude Fleury, *Cate-
chismul cel mic istoricesc*, Buda, 1814 III, 1298–1319;
1654–1655
- Corneli, Ioan, *Conspectus orthographiae in
describendo Dictionario Daco-Romano.
Reflexiones circa nonnulla puncta ortho-
graphiae in describendo Dictionario
Valachico adhibendae in quibus cum
Reverendissimo Domino Maior non
convenio*, 1815 II, 577–608;
1545–1547

- Corneli, Ioan, *Reflexiones circa illa Orthographiae in conscribendo Dictionario Daco-Romano adhibendae puncta*, 1815 II, 538–576;
1542–1544
- Costin, Toma, *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum*, Pesta, 1812 I, 552–584;
1294–1303
- Costin, Toma, *Észrevételek Tekéntetes Schwartner Márton úr Magyarországi statisztikájában az oláhokról tett jegyzésekre* [Comentarii asupra însemnărilor despre români făcute de Schwartner Márton în statistica Ungariei], Pesta, 1812 I, 585–603;
1304–1307
- Cotore, Gherontie, *Despre articușurile ceale de price*, 1746 III, 511–533;
1514–1519
- Crișan-Körösi, Ștefan, *Dicționar român-latin-maghiar*, 1802–1803 II, 288–302;
1470–1475
- Crișan-Körösi, Ștefan, *Orthographia Latino-Valachica*, Cluj, 1805 II, 322–345;
1482–1486
- Croce, Giulio Cesare, *Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorului lui, dimpreună și a lui Cacasino, nepotului lui*, trad. de Ioan Piuariu-Molnar, Sibiu, 1799 II, 1097–1115;
1625–1627
- Cultura albinelor sau învățătura despre ținearea stupilor în magașinuri*, trad. de Ioan Tomici, Buda, 1823 IV, 603–616;
889–890
- Diaconovici-Loga, Constantin, *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1821 IV, 566–583;
884
- Diaconovici-Loga, Constantin, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822 II, 760–803;
1568–1571
- Diaconovici-Loga, Constantin, *Ortografia sau dreapta-scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*, Buda, 1818 II, 609–627;
1548

- Dicționarul rumânesc, lătinesc și unguresc*, ed. de Ioan Bob, I–II, Cluj, 1822–1823 II, 804–820;
1572–1577
- Ducere de mâna către aritmetica sau socoteala*, Viena, 1777 IV, 7–13;
785–786
- Economia stupilor*, trad. de Ioan Piuariu-Molnar, Viena, 1785 IV, 24–33;
789–791
- Fénelon, François, *Întâmplările lui Telemah, fiului lui Ulise (Odiseus)*, trad. de Petru Maior, Buda, 1818 III, 231–262;
1485–1493
- Fleury, Claude, *Catechismul cel mic istoricesc*, trad. de Vasile Coloși, Buda, 1814 III, 1298–1319;
1654–1655
- Floarea adevărului*, coord. Petru Pavel Aaron, Blaj, 1750 III, 534–564;
1520–1522
- Fulea, Moise (trad.), Joachim Heinrich Campe, *Cărțica năravurilor bune pentru tinerime*, Sibiu, 1819 IV, 493–515;
875–877
- Gheografia sau scrierea pământului*, trad. de Nicola Nicolau și I. Teodorovici-Nica, I–II, Buda, 1814–1815 IV, 373–389;
852–855
- Ghergheli de Ciocotiș, Vasile, *Omu de lume*, prelucrare după Gottfried Immanuel Wenzel, Viena, 1819 IV, 516–535;
878–880
- Heintl, Franz von, *Învățătură pentru prăsierea pomilor*, trad. de Petru Maior, Buda, 1812 IV, 265–273;
837–838
- Horga-Popovici, Nicolae, *Oglindă arătată omului înțelept*, Buda, 1807 IV, 162–181;
818–824
- Hufeland, Christoph Wilhelm, *Meșteșugul lungimei de viață, prin doftoreasca grijă a trupului și a sufletului*, trad. de Iosif Pașca, 1815 IV, 351–372;
849–851

- Iorgovici, Paul (trad.), Jacques-Philibert Rousselot de Surgy, *Cei doi excessuri a amerii*, Viena, 1794 II, 1038–1053;
1609–1610
- Iorgovici, Paul, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799 II, 194–228;
1464–1467
- Întâmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moskva*, trad. de I. Teodorovici-Nica, Buda, 1814 I, 722–734;
1324–1328
- Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului*, trad. de I. Piuariu-Molnar, Cluj [Sibiu], 1803 IV, 85–99;
802–805
- Învățătură despre cultura sau lucrarea cânepei*, Buda, 1828 IV, 717–741;
905–906
- Învățătură pântru sămănătorii de tăbac din Bucovina*, trad. de I. Budai-Deleanu, Lvov, 1793 IV, 47–58;
797–799
- Învățătură pentru ferirea și doftoriia boalelor celor ce se încing prin țeară*, trad. de Petru Maior, Buda, 1816 IV, 407–431;
859–864
- Kempis, Thomas de, *De urmarea lui Hristos*, trad. de Samuil Micu, 1803 III, 1148–1172;
1629–1632
- Kenghelaș, Pavel, *Istoria universală sau a toată lumea*, trad. de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1824 I, 1002–1032;
1363–1367
- Lazăr, Gheorghe, *Versuri de laudă în limba dacoromânească*, Viena, 1808 III, 45–47;
1448–1449
- Lexicon românesc-lătinesc-unguresc-nemțesc*, Buda, 1825 II, 821–919;
1578–1584
- Lucian din Samosata, *A Istoriei ceii adevărate*, trad. de Samuil Micu, c. 1800–1803 II, 1116–1135;
1628–1635

- Maior, Petru, *Animadversiones in Orthographiam Latino-Valachicam Reverendissimi Domini Corneli*, 1815 II, 522–537; 1539–1541
- Maior, Petru, *Animadversiones in Recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia*, Buda, 1814 I, 815–872; 1347–1351
- Maior, Petru, *Contemplatio recensiois in Valachicam anticriticam*, Buda, 1816 I, 925–955; 1355–1356
- Maior, Petru, *Dialogu pentru începutul limbei română întră nepot și unchi*, 1819 II, 706–733; 1553–1557
- Maior, Petru, *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*, Buda, 1809 III, 1190–1227; 1637–1639
- Maior, Petru, *Disertație despre articlii limbei românești*, c. 1820 II, 734–744; 1558–1560
- Maior, Petru, *Disertație pentru începutul limbei românești*, Buda, 1812 I, 514–535; 1287–1289
- Maior, Petru, *Disertație pentru literatura cea veachie a românilor*, Buda, 1812 I, 536–551; 1290–1293
- Maior, Petru (trad.), Francisc Bene, *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitoriu*, Buda, 1817 IV, 461–474; 871–872
- Maior, Petru (trad.), François Fénelon, *Întâmplările lui Telemah, fiului lui Ulise (Odiseus)*, Buda, 1818 III, 231–262; 1485–1493
- Maior, Petru (trad.), Franz von Heintl, *Învățătură pentru prăsirea pomilor*, Buda, 1812 IV, 265–273; 837–838
- Maior, Petru, *Istoria Besearicei românilor, atât a cestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre*, Buda, 1813 III, 1277–1297; 1646–1653

- Maiores, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812 I, 401–513;
1270–1286
- Maiores, Petru (trad.), *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară*, Buda, 1816 IV, 407–431;
859–864
- Maiores, Petru (trad.), Johann Burger, *Disertație a lui... despre zăhar, carele din must de tului de cucuruz și de jugastru se face*, Buda, 1813 IV, 293–307;
842–843
- Maiores, Petru (trad.), Johann Nepomuk Neuhold, *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tului de cucuruz*, Buda, 1812 IV, 252–264;
835–836
- Maiores, Petru (trad.), Ludwig Mitterpacher, *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet*, Buda, 1813 IV, 333–350;
847–848
- Maiores, Petru (trad.), Ludwig Mitterpacher, *Învățătură despre cultura sau creșterea frăgarilor și a vermilor de mătăasă*, Buda, 1823 IV, 643–658;
894
- Maiores, Petru, *Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi*, Buda, 1819 II, 630–705;
1549–1552
- Maiores, Petru, *Prediche sau învățături la toate duminecele și sărbătorile anului*, I–III, Buda, 1810–1811 III, 1250–1276;
1643–1645
- Maiores, Petru, *Procanon, ce cuprinde în sine ceale ce sânt de lipsă spre înțalesul cel deplin și desăvârșit al canoanelor*, 1783 III, 785–806;
1554–1557
- Maiores, Petru, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809 III, 1228–1249;
1640–1642

- Maiores, Petrus, *Protopopadichia, adecă putearea, drepturile sau privilegioanele protopopilor celor românești în Ardeal*, 1795 III, 1037–1057; 1607–1611
- Maiores, Petrus, *Răspunsul la Cărtirea carea sau dat asupra persoanei lui Petrus Maiores, autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1814 I, 790–814; 1343–1346
- Maiores, Petrus, *Reflexiones in responsum Domini recensentis Viennensis ad Animadversiones in recensionem Historiae de origine Valachorum in Dacia*, Pesta, 1815 I, 873–924; 1352–1354
- Maniu Montan, Nicolae, *Orthoepia Latina, Latino-Valachica, Hungarica, Germanica et Serbo-Valachica*, Sibiu, 1826 II, 972–984; 1594–1597
- Marmontel, Jean-François, *Adelaida sau păstorita alpicască*, trad. de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1817 III, 205–230; 1483–1484
- Metastasio, Pietro, *Excerptum ex opere manuscripto Temistoclu*, trad. de Ioan Budai-Deleanu, c. 1812 III, 72–84; 1457–1460
- Micu-Klein, Inochentie, *Supplex Libellus*, 1743 I, 3–74; 1131–1135
- Micu, Samuil, *Acatist sau Carte cu multe rugăciuni pentru evlaviia fieștecării creștin*, Sibiu, 1801 III, 1114–1128; 1622–1624
- Micu, Samuil (trad.), *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, Blaj, 1795 III, 983–1036; 1602–1606
- Micu, Samuil, *Carte de rugăciuni pentru evlavia omului creștin*, Viena, 1779 III, 646–653; 1536–1537

- Micu, Samuil (trad.), *Chiril al Ierusalimului, Catihises sau Învățăături către cei ce vin la botez*, 1788 III, 864–885; 1565–1572
- Micu, Samuil, *Cunoștință pre scurt a istoriei besericești*, 1789 III, 903–920; 1576–1582
- Micu, Samuil, *De ortu, progressu, conversione Valachorum, episcopis item, archiepiscopis et metropolitibus eorum*, 1774 I, 75–111; 1136–1144
- Micu, Samuil, *Despre căsătorie*, 1782 III, 726–742; 1545–1546
- Micu, Samuil, *Dictionarium Valachico-Latinum*, 1801 II, 229–287; 1468–1469
- Micu, Samuil, *Dissertatio canonica de matrimonio*, Viena, 1781 III, 678–725; 1541–1544
- Micu, Samuil, *Dissertatio de ieiuniis Graecae Orientalis Ecclesiae*, Viena, 1782 III, 743–784; 1547–1553
- Micu, Samuil, *Etica sau învățătura obiceaiurilor*, prelucrare după Friedrich Christian Baumeister, 1787 III, 1323–1342; 1356–1361
- Micu, Samuil, *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor pre scurt*, Buda, 1806 I, 337–360; 1226–1238
- Micu, Samuil, *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri*, 1791 I, 159–188; 1152–1168
- Micu, Samuil, *Istoriia împărecherii întră Besarica Răsăritului și a Apusului*, c. 1790 III, 921–957; 1583–1592
- Micu, Samuil, *Istoriia Săborului de la Florenția*, c. 1790 III, 958–982; 1593–1601
- Micu, Samuil, *Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor*, c. 1801–1806 I, 256–336; 1203–1225
- Micu, Samuil, *Îndreptarea păcătosului*, prelucrare după Paolo Segneri, Viena, 1780 III, 654–677; 1538–1540

- Micu, Samuil, *Învățătura metafizicii*, prelucrare după Friedrich Christian Baumeister, 1787–1790 III, 1359–1378; 1666–1671
- Micu, Samuil, *Învățătura politicească*, prelucrare după Friedrich Christian Baumeister, 1787 III, 1343–1358; 1662–1665
- Micu, Samuil, *Legile firei, itica și politica sau filozofia cea lucrătoare*, I–II, prelucrare după Friedrich Christian Baumeister, Sibiu, 1800 III, 1411–1437; 1675–1681
- Micu, Samuil, *Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filozofiei*, prelucrare după Friedrich Christian Baumeister, Buda, 1799 III, 1379–1410; 1672–1674
- Micu, Samuil (trad.), Lucian din Samosata, *A Istoriei ceii adevărate*, c. 1800–1803 II, 1116–1135; 1628–1635
- Micu, Samuil, *Praxișul furumului bisericesc*, c. 1800 III, 1082–1113; 1617–1621
- Micu, Samuil, *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți*, Blaj, 1784 III, 829–863; 1561–1564
- Micu, Samuil, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, c. 1792–1798 I, 189–211; 1169–1192
- Micu, Samuil, *Teologhiia moralicească sau Bogosloviia*, prelucrare după Wenzel Schanza, Blaj, 1796 III, 1058–1081; 1612–1616
- Micu, Samuil (trad.), *Teologhie dogmatică și moralicească despre Taine preste tot*, trad. de Dimitrie Căian senior, ~ și Dimitrie Vaida, Blaj, 1801 III, 1129–1147; 1625–1628
- Micu, Samuil (trad.), Thomas de Kempis, *De urmarea lui Hristos*, 1803 III, 1148–1172; 1629–1632

- Micu, Samuil, *Tractat despre moral preste tot și despre moralul creștinesc îndeosebi*, 1789 III, 886–902; 1573–1575
- Micu, Samuil, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ*, Viena, 1780 (ediția a II-a, Buda, 1805) II, 7–81; 1437–1441
- Micu-Klein, Inochentie, *Supplex Libellus*, 1743 I, 3–74; 1131–1135
- Millot, Claude-François-Xavier, *Istorie universală, adecă de obște*, trad. de Ioan Piuariu-Molnar, I, Buda, 1800 I, 212–255; 1193–1202
- Mitterpacher, Ludwig, *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestriia de a face vin, vinars și oțet*, trad. de Petru Maior, Buda, 1813 IV, 333–350; 847–848
- Mitterpacher, Ludwig, *Învățătură despre cultura sau creșterea frâgarilor și a vermilor de mătăasă*, trad. de Petru Maior, Buda, 1823 IV, 643–658; 894
- Montan, Gheorghe, *Străinul în Pesta, adecă o vorbire între un străin din Țara Turcească și între un cetățean din Pesta*, Buda, 1816 III, 190–204; 1481–1482
- Moralnice sentenții sau folositoare pilde*, trad. de I. Teodorovici-Nica, Buda, 1813 IV, 274–292; 839–841
- Munteanu, Gheorghe, *Cheia preteșugului celui adevărat, în viersuri*, Buda, 1815 III, 164–173; 1475–1476
- Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste*, trad. de I. Teodorovici-Nica, Buda, 1815 I, 747–764; 1333–1337

- Neuhold, Johann Nepomuk, *Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz*, trad. de Petru Maior, Buda, 1812 IV, 252–264; 835–836
- Neustädter, Michael, *Cuvânt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă, spre întărirea inimii*, trad. de Ioan Piuariu-Molnar, Sibiu, 1804 IV, 100–117; 806–808
- Neustädter, Michael, *Învățătură de bubatul de vacă*, trad. de Gheorghe Șincai, Buda, 1804 IV, 118–126; 809–811
- Nicolau, Nicola (trad.), Joachim Heinrich Campe, *Descoperirea Americii, o carte foarte folositoare*, I, Buda, 1816 IV, 432–460; 865–870
- Nicolau, Nicola, Ioan Teodorovici-Nica (trad.), *Gheografia sau scrierea pământului*, I–II, Buda, 1814–1815 IV, 373–389; 852–855
- Obradovici, Dositei, *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie*, trad. de Dimitrie Țichindeal, Buda, 1808 IV, 197–221; 828–831
- Obradovici, Dositei, *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*, trad. de Dimitrie Țichindeal, Buda, 1802 IV, 59–84; 800–801
- Obradovici, Grigore (trad.), *Carte de mână pentru bine-orânduita economie*, Buda, 1807 IV, 182–196; 825–827
- Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa*, c. 1777–1780 II, 987–1013; 1598–1603
- Ortografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești*, Viena, 1784 II, 103–113; 1445–1446

- Oțălea, Nicolae, *Aleaze fabule*, Viena, 1784 II, 1017–1037;
1606–1608
- Pașca, Iosif (trad.), Christoph Wilhelm Hufeland, *Meșteșugul lungimei de viață, prin doftoreasca grijă a trupului și a sufletului*, 1815 IV, 351–372;
849–851
- Petrovici, Naum (trad.), Peter Villaume, *Pedagoghia și metodică*, Buda, 1818 IV, 475–492;
873–874
- Petrovici, Naum, *Versuri celui de înalt și bun neam născutului, domnului Uroș Ștefan Nestorovici*, Buda, 1815 III, 174–180;
1477–1478
- Piuariu-Molnar, Ioan (trad.), Claude-François-Xavier Millot, *Istorie universală, adecă de obște*, I, Buda, 1800 I, 212–255;
1193–1202
- Piuariu-Molnar, Ioan, *Deutsch-Wallachische Sprachlehre*, Viena, 1788 II, 113–151;
1450–1456
- Piuariu-Molnar, Ioan (trad.), *Economia stupilor*, Viena, 1785 IV, 24–33;
789–791
- Piuariu-Molnar, Ioan (ed.), Francisc Scufos, *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*, Buda, 1798 II, 1054–1096;
1611–1624
- Piuariu-Molnar, Ioan (trad.), Giulio Cesare Croce, *Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorului lui, dimpreună și a lui Cacasio, nepotului lui*, Sibiu, 1799 II, 1097–1115;
1625–1627
- Piuariu-Molnar, Ioan (trad.), *Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului*, Cluj [Sibiu], 1803 IV, 85–99;
802–805
- Piuariu-Molnar, Ioan (trad.), Michael Neustädter, *Cuvânt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă, spre întărirea inimii*, Sibiu, 1804 IV, 100–117;
806–808

- Piuariu-Molnar, Ioan, *Odă întru pomenirea mutării cei de-a pururea a Augustei Mariei Teresiei*, Sibiu, 1781 II, 1014–1016; 1604–1605
- Piuariu-Molnar, Ioan, *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc*, Sibiu, 1822 II, 745–759; 1561–1567
- Popp, Vasile, *Cătră cinstit Dumnealui Ioan Prale, autorul Psaltirii în versuri*, Brașov, 1827 III, 459–469; 1505–1508
- Popp, Vasile, *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuițarea acelorăși în deschilinite patimi*, Sibiu, 1821 IV, 584–602; 885–888
- Popp, Vasile, *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum*, Viena, 1817 I, 956–1001; 1357–1362
- Popp, Vasile, *Elegia ad inclytos status et ordines trium nationum magni Principatus Transylvaniae*, Cluj, 1810 III, 56–71; 1453–1456
- Popp, Vasile, *Elegia de laudibus medicinae*, Viena, 1813 III, 85–103; 1461–1464
- Popp, Vasile, *Elegia qua spectabili ac clarissimo viro Carolo Michaeli Moger*, Cluj, 1808 III, 48–55; 1450–1452
- Povățuire cătră economia de câmp*, trad. de Gh. Șincai, Buda, 1806 IV, 127–141; 812–814
- Povățuitoriuul tinerimei cătră adevărata și dreapta cetire*, ed. de Zaharia Carcalechi, Buda, 1826 IV, 673–696; 899–901
- Predetici Nasodi, Aureliu-Anton, *Lexicon Germanico-Latino-Daco-Romanum*, 1792–1793 II, 152–171; 1457–1459

- Roja, Gheorghe Constantin, *Măiestria ghio-
vășirii românești cu litere latinești, care
sânt literele românilor ceale vechi*, Buda,
1809 II, 357–368;
1503–1505
- Rousselot de Surgy, Jacques-Philibert, *Cei
doi excessuri a amerii*, trad. de Paul
Iorgovici, Viena, 1794 II, 1038–1053;
1609–1610
- Rumpf, J. D. F., *Arătarea stăpânirii și a
caracterului lui Alexandru I, împăratul a
toată Rossia*, trad. de Ioan Teodorovici-
Nica, Buda, 1815 I, 765–789;
1338–1342
- Scufos, Francisc, *Retorică, adecă învățătura
și întocmirea frumoasei cuvântări*, ed. de
Ioan Piuariu-Molnar, Buda, 1798 II, 1054–1096;
1611–1624
- Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte
întâmplări*, trad. de I. Teodorovici-Nica,
Buda, 1814 I, 713–721;
1320–1323
- Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1791 I, 112–158;
1145–1151
- Șincai, Gheorghe, *ABC sau alfavit*, Blaj,
1783 IV, 14–23;
787–788
- Șincai, Gheorghe, *Adplausus, quo illus-
trissimo, ac reverendissimo domino
domino Samueli Vulkán*, Buda, 1806 II, 1432–1434;
1671–1672
- Șincai, Gheorghe, *Catehismul cel mare, cu
întrebări și răspunsuri*, Blaj, 1783 III, 807–828;
1558–1560
- Șincai, Gheorghe, *Elegia*, Oradea, 1804 II, 1367–1407;
1649–1666
- Șincai, Gheorghe, *Epistola... de eadem ad
spectabilem et clarissimum virum
Ioannem de Lipszky*, Buda, 1804 II, 303–321;
1476–1481
- Șincai, Gheorghe, *Hronica românilor și a
mai multor neamuri*, 1808–1809 I, 361–400;
1238–1269

- Șincai, Gheorghe, *Istoria naturei sau a firei*, IV, 142–161;
prelucrare după Johann Heinrich
Helmuth, c. 1806–1808 815–817
- Șincai, Gheorghe, *Îndreptare către arit-
metică*, Blaj, 1785 IV, 34–46;
792–796
- Șincai, Gheorghe, *Învățătură firească spre
surparea superstiției norodului*, prelucrare
după Johann Heinrich Helmuth, c. 1810 IV, 222–251;
832–834
- Șincai, Gheorghe (trad.), Michael Neustädter, IV, 118–126;
Învățătură de bubatul de vacă, Buda,
1804 809–811
- Șincai, Gheorghe, *Onomasticon*, Buda, 1805 II, 1408–1412;
1667–1668
- Șincai, Gheorghe (trad.), *Povățuire către
economia de câmp*, Buda, 1806 IV, 127–141;
812–814
- Șincai, Gheorghe, *Prima principia Latinae
grammatices*, Blaj, 1783 II, 82–101;
1442–1447
- Șincai, Gheorghe, *Vocabularium pertinens ad
tria Regna Naturae. Vocabulariu ce se
ține de istoria naturei*, 1806–1810 II, 346–356;
1487–1502
- Șincai, Gheorghe, Samuil Micu, *Elementa
linguae Daco-Romanae sive Valachicae*,
Viena, 1780 (ediția a II-a, Buda, 1805) II, 7–81;
1437–1441
- Tempea, Radu, *Gramatică românească*, II, 172–193;
Sibiu, 1797 1460–1463
- Teodori, Alexandru, *Scurtă arătare despre
om și despre întocmirile lui*, Buda,
1824 IV, 659–672;
895–898
- Teodorovici-Nica, Ioan, *Cântare despre înce-
putul și starea de astăzi a românilor*, III, 104–107;
Buda, 1813 1465–1467

- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), *Întâmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moskva*, Buda, 1814 I, 722–734; 1324–1328
- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), J. D. F. Rumpf, *Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I, împăratul a toată Rossia*, Buda, 1815 I, 765–789; 1338–1342
- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), Jean-François Marmontel, *Adelaida sau păstorita alpinească*, Buda, 1818 III, 205–230; 1483–1484
- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), *Moralnice sentenții sau folositoare pilde*, Buda, 1813 IV, 274–292; 839–841
- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), *Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste*, Buda, 1815 I, 747–764; 1333–1337
- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), Pavel Kenghelat, *Istoria universală sau a toată lumea*, Buda, 1824 I, 1002–1032; 1363–1367
- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), *Scurtă arătare despre luarea Parisului și alte întâmplări, de la un iubitoriu de pace*, Buda, 1814 I, 713–721; 1320–1323
- Teodorovici-Nica, Ioan (trad.), *Vreadnica de pomenire biruință, ce în vremea noastră s-au făcut, sau Piramida cea din tunuri înălțată în marea cetate Moskva*, Buda, 1815 I, 735–746; 1329–1332
- Teodorovici-Nica, I., Nicola Nicolau, (trad.), *Gheografia sau scrierea pământului*, I–II, Buda, 1814–1815 IV, 373–389; 852–855

- Teologie dogmatică, după învățătura bunilor credincioși dascali întocmită*, trad. de Dimitrie Căian, junior, vol. I, Blaj, 1804 III, 1173–1189; 1633–1636
- Teologie dogmatică și moralicească despre Taine preste tot*, trad. de Dimitrie Căian senior, Samuil Micu și Dimitrie Vaida, Blaj, 1801 III, 1129–1147; 1625–1628
- Tincovici, Ioan, *Cântări dumnezeiești*, Buda, 1815 III, 181–189; 1479–1480
- Tincovici, Ioan, *Înțeleapte învățături sau regule pentru îndreptarea năravurilor spre folosul pruncilor*, Buda, 1815 IV, 390–406; 856–858
- Tissot, Simon-André, *Tractat despre vindicarea morburilor poporului de la țeară*, trad. de Samuil Vulcan, c. 1820–1830 IV, 536–565; 881–883
- Tomici, Ioan (trad.), *Cultura albinelor sau învățătura despre ținerea stupilor în magașimuri*, Buda, 1823 IV, 603–616; 889–890
- Tomici, Ioan (trad.), Iosif Blașcovici, *Cultura bombișelilor sau învățătura despre ținerea și creșterea omidelor sau goangelor de mătăasă*, Buda, 1823 IV, 617–642; 891–893
- Tomici, Ioan, *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei română, precum și niște alese cântări besea-rițești și unele cuvioase și desfătătoare lumești*, Buda, 1827 IV, 697–716; 902–904
- Țichindeal, Dimitrie, *Arătare despre starea acestor noao introduse scolasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, Buda, 1813 IV, 308–332; 844–846

- Țichindeal, Dimitrie (trad.), Dositei Obradovici, *Adunare de lucruri moralecești de folos și spre veselie*, Buda, 1808 IV, 197–221; 828–831
- Țichindeal, Dimitrie (trad.), Dositei Obradovici, *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*, Buda, 1802 IV, 59–84; 800–801
- Țichindeal, Dimitrie, *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături*, prelucrare după Dositei Obradovici, Buda, 1814 III, 108–135; 1468–1472
- Vaida, Dimitrie (trad.), *Teologhie dogmatică și moralicească despre Taine preste tot*, trad. de Dimitrie Căian senior, Samuil Micu și ~, Blaj, 1801 III, 1129–1147; 1625–1628
- Vasici-Ungurean, Pavel, *Antropologia sau scurta cunoștiință despre om și despre însușirile sale*, Buda, 1830 IV, 763–782; 910–912
- Villaume, Peter, *Pedagoghia și metodică*, trad. de Naum Petrovici, Buda, 1818 IV, 475–492; 873–874
- Vreadnica de pomenire biruință, ce în vremea noastră s-au făcut, sau Piramida cea din tunuri înălțată în marea cetate Moskva*, trad. de I. Teodorovici-Nica, Buda, 1815 I, 735–746; 1329–1332
- Vulcan, Samuil (trad.), Simon-André Tissot, *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țeară*, c. 1820–1830 IV, 536–565; 881–883

ILUSTRĂȚII

A B C

său

Ă L P H Ă V I T

PENTRU FOLOSUL ȘI PROCOPSĂLA
SCHOĂLELOR CELOR NORMALEȘCI Ț
NĂMULUI

Romănesc.

A B C

oder

S a m e n b ũ c h l e i n ,

zum Gebrauche
der

Walachischen National-Schulen

BLAUENBONN.

Gedruckt mit den Buchstaben des Seminariz.

1783.

[Gheorghe Șincai], *ABC sau alfavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului românesc*, Blaj, 1783 (pagina de titlu)

С Ф А Т Ъ Р И Л Ъ
А
Л Ц Е Л Ъ Ж Е Р И И
Ч Ъ Й

С Ъ Н Ъ Т О Я С Ъ

Н Р И Н Б И Н Ъ Л Ц Е Л Ъ П Т Ъ И

Д О С И Т О В И О Б Р А Д О В И Ч

Л Т О К М И Т Ъ .

И Р Ъ

А к ъ ма л т ѡ а д а т ѡ л т о а р с е д е п р е л и м е а
С е р б и а с к ѡ , ш и л т р ѡ а ч е с т к и п л
л и м е а д а к о - Р о м а н и а с к ѡ .
а ш е з а т е .

А Б Ж Д Я,

В а ѡ т п у п ѡ р и т л К р ѡ а с к а Т ѡ п о г р а ф и е О р и ѡ т а л и -
н а с к ѡ а О у н и в е р с и т а т и й П е ѡ и й .

1 8 9 2 .

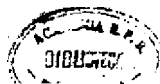
Dositei Obradovici, *Sfaturile a înțeleajerii cei sănătoase*,
traducere de D. Țichindeal, Buda, 1802 (pagina de titlu)

А Б В Г Д Е Ж З
 И К Л М Н О П Р С Т У Ф
 Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я
 А Б В Г Д Е Ж З
 И К Л М Н О П Р С Т У Ф
 Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я
 А Б В Г Д Е Ж З
 И К Л М Н О П Р С Т У Ф
 Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я
 А Б В Г Д Е Ж З
 И К Л М Н О П Р С Т У Ф
 Х Ц Ч Ш Щ Ъ Ы Ь Э Ю Я

И Л Ж,
 Кесарю Крѣпска привилегїѣта Типо-
 графїѣ алыѣ Іоанн Барт.

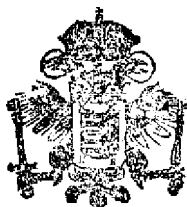
1 8 0 3

Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului,
 traducere de Ioan Piuariu-Molnar,
 Cluj [Sibiu], 1803 (pagina de titlu)

П О В Ъ Ц Ъ Й Р Ъ
 к ѣ т р ѡ
 Ё К О Н О М І Я Л В К Ж М П
 П Е Н Т Р ѡ Ф о л ѳ с ѡ л
 Ш К О Л Б Л А Ѳ Р Р Ѳ М Ж Н Ъ Ц И
 ч ѣ л ѡ р д и н
 Ц Х Р Я О У Н Г Ъ Р Ъ С К Ъ,
 ш ѡ д и н п ѣ р ц и л е ѿ ѡ ѡ п р е ѡ н ѡ т е .

КѢ милостіка ѡгвѡдѡицѡ ѡ ѡпрѡтѡицѡи, шѡ
 Кѡсарѡ-Крѡицѡи, шѡ ѡпостолѡицѡи Мѡрѡиѡ-

Нѡ лѡгѡтѡ КѢ ѡ О Крѡиѡ.

Л Я Б Ѣ Д Я,
 ѡ Крѡиѡска Гѡпографѡ ѡ Оѡнѡверситѡицѡи
 Оѡнѡгѡрѡицѡи. 1806.

*Povăţuire către economia de câmp, traducere de Gheorghe
 Şincai, Buda, 1806 (pagina de titlu)*

Scopiea Hamigrii casă de țigari.

Scopiea Hamigrii este o specie de lemn foarte frumoasă, care se găsește în toate părțile țării noastre, în special în partea de nord-vest. Este foarte ușor și tare, și este foarte rezistent la foc. Este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor, deoarece este foarte ușor de tăiat și este foarte rezistent la foc. Este foarte frumoasă și este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor. Este foarte ușor și tare, și este foarte rezistent la foc. Este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor, deoarece este foarte ușor de tăiat și este foarte rezistent la foc. Este foarte frumoasă și este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor.

Este o specie de lemn foarte frumoasă, care se găsește în toate părțile țării noastre, în special în partea de nord-vest. Este foarte ușor și tare, și este foarte rezistent la foc. Este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor, deoarece este foarte ușor de tăiat și este foarte rezistent la foc. Este foarte frumoasă și este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor. Este foarte ușor și tare, și este foarte rezistent la foc. Este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor, deoarece este foarte ușor de tăiat și este foarte rezistent la foc. Este foarte frumoasă și este foarte utilă pentru fabricarea țigărilor.

Hamigrii

Gheorghe Șincai, *Istoria naturei sau a firei*, prelucrare după Johann Heinrich Helmuth, c. 1806–1810, ms. rom. 422 BAR Cluj (f. 1^v)

О Г Л И Н Д Ъ

А Р Ъ Т Я Т Ъ

О М Ъ Л Ъ И Ѡ Ц В Л Ъ П Т ,

к а р к

К ѡ П Р И Н Д Е Ѡ С И Н Е Б Ъ К И Л Е Ѡ Г Ж М В Л Ъ Р И

К ѡ П И Л А В Ѡ Д Ъ С Ъ ,

К ѡ М Ъ И Д Е Л И П С К ѡ М Ъ Л Ъ И Ѡ С Е К ѡ Н О Ѡ Ц Е ,

ш и

У Ѡ Л Ъ И Д Е Ѡ П Р Ѡ Д Л Е Ѡ Г З Д Ъ И Т Ѡ Ф И Д И Н Ѡ

Ц Е Л Е П Ч Ю Н К С Ѡ .

О К Р И С Ѹ С Ѡ Ѹ Н Ѡ М Ѹ Л Ѹ И

П Е Н Т Р Ѹ М Ѡ Р Ѹ Е Р К Ѡ Н А И Н Т Е ,

п р и н

Н И К Ѡ Л А Ѡ Х Ѡ Р Г А

Ѡ Л М И Н Т Р И Л Е

П О П О В И Ѹ .

Г р е к ѡ Н Е Ѡ Ѹ Н И Т Е Й Л И Ѹ И П а р о Ѹ Ѡ С А С е л е Ѹ ш Ѹ

л Ѹ И Ѡ С л а в и т Ѹ В а р м е г и Ѡ Я р Ѡ д Ѹ л Ѹ И

Д и н Ѹ Л Д е л а Х Ѡ 1801 .

Б У Д А

Ѡ В р Ѹ Ѡ к а Т Ѹ п о г р а ф и е Ѡ Ѡ Ѹ н и в е р с и т Ѡ ц и и

Ѡ Ѹ н г в р Ѹ ц и и . Д и н Ѹ Л 1807 .

КАРТѢ ДѢ МАНЪ
 ПЕНТЪ ?
 БИНѢ ОРЪНДЪИТА
 В КѢНОМІѢ,
 ЛЪКРЯРЪ КЖМЦЪЛЪИ
 ШИ

ВЕСТРЪ ПЪМЪДИРЪ ШИ ПЪДИРЪ ЛЪВИТЕ-
 ЛЪР ШИ ЛЪДСЪРИЛЪР ЧЕЛЪР КАСНИЧЕ,
 О П РЕ М А РЕ Т Р Ъ С К З
 А

ПЪВЪГАРИЛЪР ЧЕЛЪР РОМЖНЕЩИ;
 ТРАДЪСЪ ДЪПРЕ ЛИМКА ЧЪ СЕРЪСЪСЪСЪ
 П Р И Н

ГРИГОРІѢ ОБРЪДОВИЧЪ,
 А ШКЪЛЪЛЪЛЪР ДІРЕКТОРЪ
 ЛА ЛЪНЪЛ 1805.

Л Я Б Ъ Д Я,

ЛЪ КРАСКА ТЪПОГРАФИѢ А ОУНИВЕРСИТАЦІИ
 ОУНЪВЪЩИ. 1807.

А Д У Н А Р Е

Д В

Л У К Р У Р Й

М О Р А Л И Ч Е Ш Й

Д В Ф О Л О Г

Ш Н

С П Р Е В Е С Е Л І В

П Р И Н

Д О С І Т Ъ Й О Б Р А Д О В И Ч

А Т О К М И Т Ъ

И Р Ъ

Анѣм А лимба Дакко-Романіаскѣ традѣсе прин
Перинтеле ДИМИТІОС ЦІКЕНДІАД Пароха
Бечкерекѣшй мик.

П И Р Т Ъ А Т Ж Й.

А Б У Д А

да Крзаска Тупографіе а Оуніверситатій Оун
гбріцій. 1808.

Dositei Obradovici, *Adunare de lucruri moralicești, de folos și spre veselie*, traducere de Dimitrie Țichindeal, Buda, 1808 (pagina de titlu)

М О Р Ъ Л Н И Ч Ъ
 С Ъ Н Т Ъ Н Ц Ъ И Ъ
 Ф И Л
 Ф О Л О С И Т О А Р Ъ
 П Ъ Л Д Ъ,
 Т Р А Д У Ц Ъ
 І О А Н Н Ѡ Б О Д Ѡ Р О В И Ч
 Р Ѡ М Ж Н Ъ С К А Паро̀х Ѡ П Ѡ ца, ш Ѡ Ѡ П р Ѡ ч и н е т Ѡ
 ч Ѡ Л Ъ Й Ѡ П а р х Ѡ т Ѡ л н и к К о н с Ѡ г о р Ѡ з Ѡ м д н Ѡ К Ѡ
 д а А с с Ѡ с Ѡ Ѡ р.

Д Я Б У Л Я
 К р Ѡ т Ѡ с к а Т Ѡ п о г р а ф Ѡ е Ѡ О Ѡ н и в е р: О Ѡ н г Ѡ р Ѡ ц Ѡ

1 8 1 3.

*Moralnice sentenții sau folositoare pilde, traducere de Ioan
 Teodorovici-Nica, Buda, 1813 (pagina de titlu)*

Г Ѣ Ѡ Г Р А Ф І Я

С Д Я

СВРІВРК ПЪМЪНТЪЛЪИ,

АГОКМИТЪ АЪПЪ ѠРЖИДЪЛА ЧК МАИ ПОАВ. АШЕ-
 ЗАТА ПЕНТРЪ 4. ПЪРЦИ АЛЕ ПАМЪНТЪЛЪИ, АДЕКЪ:
 ВУРСОНЯ, ЯОЛЯ, ЯФРЛКЯ, ЯМБРНКЯ
 КЪ ТОТ КЪПРИНСЪА АУР.

АКЪМ АТЪЮ ДЕ ОУН ЮЕНТОРЮ ДЕ ПЪМЪА РОМЪ-
 НЕСК ПРЕ РОМЪНІЕ ТЪАМЪЧИТЪ, ШИ ДАТЪ
 АФАРЪ ЛА АЪМЪНЪ.

ТОМЪ I.

ВЪ ТОАТЕ КЪАТЪЛА ЛЕИ ПЕКЪЛА ПЕКЪЛАЪ АИЕ ВРАШЪК
 САС ТУАЕРИТЪ.

А Я Б Ъ Д Я

А КРЪЖКА ТУЛОГРАФИЕ А ОУНИВЕРСИТАТЪИ ОУНГАРИИ-

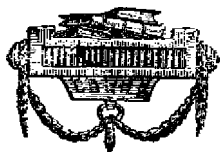
1814.

Gheografia sau scrierea pământului, traducere de Nicola
 Nicolau și Ioan Teodorovici-Nica, I,
 Buda, 1814 (pagina de titlu)

А Ц В Д Е П Т В
 Л Р З Ц Ъ Т У Р Й
 О Я У
 Ф Г У Л В
 П В Н Т Р Ъ
 А Д Р В П Т А Р Ъ Н Ъ Р А В У Р И Л С О Р
 С П Р Е
 Ф О Л О В Ъ Л П Р Ъ Н Ч И Л С О Р.

А Т О К М И Т Е А Е
 Д. І О А Н Н Т И Н К О В И Ч
 Ш И
 КЪМ ДТЖА ѡарѡ ла типарю Атрѡ дѡист кип дѡте

Д А Б Ъ Д А
 Крѡлѡска Тѡпографіѡ д Оуниверси. Оунгѡрїѡн

1 8 1 5.

Ioan Tincovici, *Înțeleapte învățături sau regule pentru
 îndreptarea năravurilor spre folosul pruncilor,*
 Buda, 1815 (pagina de titlu)

А В Ъ Ц Ъ Т Ъ Р Ъ

ПЕНТРЪ

ФЕРИРЪ ШИ ДОФТОРИА

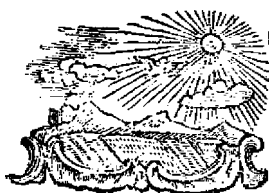
Б О А Л В Л О Р

ЧЕЛОР ЧЕ СЕ АЧИНИГ ПРИН ЦЪРЪ, ШИ АЧЕЛОР
ЧЕ СЕ ЛЪГЪ, ШИ А ОУНОР БОАЛЕ СПОРАДИ-
ЧЕ, АДЕКЪ ПЕ ИЧИ, ПЕ КОЛЪ АБЛЪТОАРЕ

А ЛЕ ВИЧЕЛОР ЧЕЛОР КЪ КОАРНЕ

ПРЕКЪМ ШИ

А КАНЛОР, А ШИЛОР, ШИ А ПОРЧИЛОР.

А Б Ъ Д А.

на Крѣлка Тѣпографіе а Оуниверситатей
Оунгаріей 1816.

*Învățătură pentru ferirea și doftoriia boalelor celor ce se
încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale
sporadice, adecă pe ici, pe colo îmblătoare, traducere de Petru
Maior, Buda, 1816 (pagina de titlu)*

П Е Д А Г О Г І Я
Ш Ї

М Е Т О Д І К А
П Е Т Р Ъ

Ї В Ъ Ц Ъ Т О Р І Й
ОХОЛЛВАСЕ СЪРЪШВНВЩІ ШІ ОЪТВЩІ

А Е
В І Л Л О М.

— — —
А В Ъ М

Їтжю пре лимба Дакво-Ромлянѣска
традѣса шї префзкѣтз

А Е
Н А Ъ М П Е Т Р О В И Ч ,
ѡл фѡндѣсѡрилѡр Охосалѡр де лѣцѣ Грѣцѣска
Неѡшнрз Націѡнале ѡ Крзимѣ Оунгаріей
Крзек Перцептор.

Л И Б Ъ Д А

Ї Крзѣска Тѡпографіе ѡ Оуніверсітѣтей
Оунгаріей.

— — —
1 8 1 8.

OMU DE LUME

s é u

Sontice Regule Cuvîntiei, gratiei, mai
alesului modu a vietiei, și a adevăratelor
blândetie spre întribuintiarea tenerimeii
Romanesci

A c u m

Ântea pe linba Daco — Romană
tradusu, și adausu

d e

VASILIE GERGELY de CSOKOTIS,

Theologu absolutu din Diecesul' Munca-
ciului in Convictul' Impéراتescu
din Vienna

Cu spesele Domnului Georgie
Const. Darvar.

In Vienna, 1819.

In Tipografia lui Dimitrie Davidovics.

Vasile Ghergheli de Ciocotiș, *Omu de lume sau sontice regule
cuvîntiei, grației, mai alesului mod a vieții și a adevăratelor
blândetă, spre întribuințarea tenerimeii românești,*
prelucrare după Gottfried Immanuel Wenzel,
Viena, 1819 (pagina de titlu)

КУЛТУРА АЛБИНОЛОРА,

САШ

Ѕ В Ѓ Ц Ђ Т Ѓ Р А

ДВОСРВ ЦИНЪРЪ СТЪПИЛОСР Ѕ
МАГАЦИНЪРЪ.

ПВНТРЪ ТОАТО ПЪРЦИАВ,

ДЪИХ КАРЕ, ДЕЛА 25 ДЕ МАТКЕ СЪНЕ, АТРС ОУН
ТІМН ДЕ МІЖЛОК, СЪН ПЕНТРС АЛЕИИИ, А
СЪТЪ: ПЪРХ АТРС ОУНВА КЪН ШІ МЪНОС ДЕ
МІАРЕ, ДОШ СЪТЕ ДЕ ФЛОРИИИИ, А КАНІ ДЕ
КОМПАИЦИЕ СЕ ПОАТЕ КЪПЪТА, ШІ ТОАТЕ
МАТКЕЛЕ ПЪРШИ АТРЕЦИ ШІ А СЪНЪ СТАРЕ
РЪМЪИИ.

— — —

ТРАДЪСЪ ШІ ПРИН ІСКЪСІИИЦА ДИИ МАЙ МЪАЦИ
АИИ ЧЕРКАТЪ, ШІ ПЕНТРС ФОЛОСВА
ДЕ КОМЪН АТОКМИТЪ,

ПРИИ

ІСОАИИ ОСОМНЪ, ПРОВОПРЕСЪВЪТЕРВА КАРАИСЕ-
ВЕШВАИИ, ШІ АЛ Ч: КОИІСТОРИИ АЛ
ВЕРШИЦАВЪИ АССЕССОР,

А И Б Ѓ Д А

КЪ ТЪПАРЪА КРЪЦИЕЙ ОУИИВЕРСИТАТЕ ДИИ ПІСТА.

1 5 2 3.

СКУРТО ЛЪЗЦЪТУРИ

ПЕНТРУ КРЕЩЕРЪ ШИ БУНА ПЪР-
ТАРЕ А ГИНЕРИМЕИ РОМАНЪ,

ПРЕКЪМ ШИ

НИЩЕ АЛЪСЕ КЖИТЪРИ БЕСЪРИЧЕШИ, ШИ
ЎНЕЛЕ КЪВІОАСЕ ШИ ДЕСФЪТЪТОАРЕ ЛЪ-
МЕРИ,

АТОКМИТЕ ДЕ

І Ѡ І Н Н Ѡ Ѡ М И Ч,

Протопресвѣтеръ Каранскешъльшй, ала
Чинститъльшй Консѣторіумъ въ пархіал-
никъ дин Вершицъ Ассессоръ, шй прѣсте
ОХОАЛЕЛЕ ЧЪЛЕ ДИИ ДІСТРІКТЪЛА СЪЪ
ДІРЕКТОРЪ.

КА КІЕЛТВАЛА ДЕ БВИ ГЕН НЗЕНЪТВАИ ДОМН.

І Ѡ Я Н І Ѡ І Ѡ Г Р Я Б Ѡ Ѡ Ѡ Ѡ И

ДЕ І П А Д І А.

Л Я Б Ъ Д Я

КЪ ТЪПАРКУ К. ЎНИВЕРСИТАТЕ ДИИ ПІСТА-

1 8 2 7.

Ioan Tomici, *Scurte învățături pentru creșterea și buna
purtare a tinerimei română, precum și niște alese cântări
besearicești și unele cuvioase și desfătătoare lumești,*
Buda, 1827 (pagina de titlu)

Д І Р Е Г Ъ Т О Р Ю Д Б У Н Е Й - К Р Е Щ Е Р Е

Спре ддрептарѣ мѣлатор Пзринциѣ ши вѣн-
фолосѣл Тинеримей Романе,

Ц В О З Т

А *

ДАМАСКИН Т. БОЖЖИКЪ

А Кржимкѣ Унгаріей ши алтѣрателе єй Пзрциѣ
Жѣрат Ядвокат.

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
ROMÂNE

Directorium bonae Educationis.

А Б У Д Я

АА Кржіаска Тінографія Універсітатей Унгеріциѣ

1 8 5 0

Damaschin Bojincă, *Diregătoriul bunei-creștere spre
îndreptarea multor părinți și bun folosul tinerimei române,*
Buda, 1830 (pagina de titlu)

АНТРОПОЛОГІА

с а ъ

СКЪРТА КУНОЩІИИЦЪ

Д Б Е П Р Б О М

ШИ ДЕСПРЕ АСЪШИРИАЕ САЛЕ

А ТОКМИТЪ ШИ АТЪЪ АЧЕСТЪ РЪИДЪ АДАСА

Д Б

ПАУБА ВАСИЧ-УНГЪРІАН

ЛА МЕДИЦИНЕЙ АЪЗИТОРЮ

Anthropologie

А Б В Д И

ЛА КРЪІАСКА ТІПОГРАФІА УНІВЕРСИТАТЕЙ УНГЪРІАН

1 8 5 0.

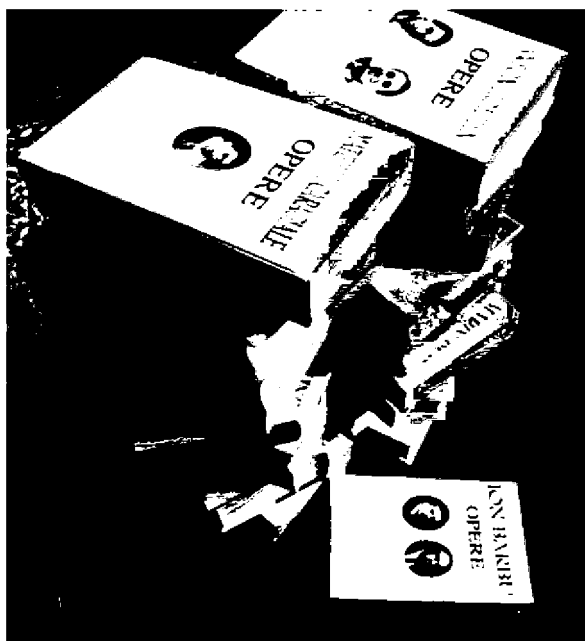

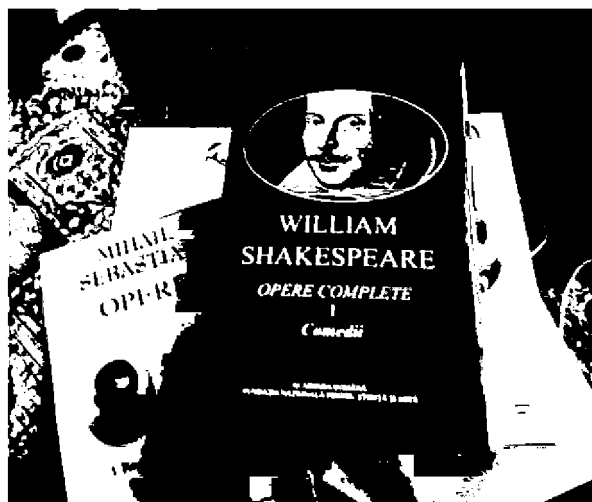
Pavel Vasici-Ungurean, *Antropologia sau scurta cunoștiință
despre om și despre însușirile sale,*
Buda, 1830 (pagina de titlu)

APARIȚII ÎN COLECȚIA
„OPERE FUNDAMENTALE”

CUPRINS

F. SCRIERI DIDACTICE ȘI INSTRUCTIVE	5
134. <i>Ducere de mâna către aritmetica sau socoteala, pentru traba pruncilor rumânești celor neunișilor, ce să învață în școale ceale mici, Viena, 1777</i>	7
135. [Gheorghe Șincai], <i>ABC sau alfavit pentru folosul și procopsala școalelor celor normalești a neamului românesc, Blaj, 1783</i>	14
136. <i>Economiia stupilor</i> , traducere de Ioan Piuariu-Molnar, Viena, 1785	24
137. Gheorghe Șincai, <i>Îndreptare către aritmetică</i> , Blaj, 1785	34
138. <i>Învățătură pântru sămănătorii de tăbac din Bucovina</i> , traducere de Ioan Budai-Deleanu, Lvov, [1793]	47
139. Dositei Obradovici, <i>Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase</i> , traducere de D. Țichindeal, Buda, 1802	59
140. <i>Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului</i> , traducere de Ioan Piuariu-Molnar, Cluj [Sibiu], 1803	85
141. Michael Neustädter, <i>Cuvânt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă, spre întărirea inimii</i> , traducere de Ioan Piuariu-Molnar, Sibiu, 1804	100

142.	[Michael Neustädter], <i>Învățătură de bubatul de vacă pentru deșrădăcinarea și istvovirea bubatului fireșc</i> , traducere de Gheorghe Șincai, Buda, 1804	118
143.	<i>Povățuire cătră economia de câmp</i> , traducere de Gheorghe Șincai, Buda, 1806	127
144.	Gheorghe Șincai, <i>Istoria naturei sau a firei</i> , prelucrare după Johann Heinrich Helmuth, c. 1806–1808	142
145.	Nicolae Horga-Popovici, <i>Oglindă arătată omului înțelept</i> , Buda, 1807	162
146.	<i>Carte de mână pentru bine-orânduita economie</i> , traducere de Grigore Obradovici, Buda, 1807	182
147.	Dositei Obradovici, <i>Adunare de lucruri moralești de folos și spre veselie</i> , traducere de Dimitrie Țichindeal, Buda, 1808	197
148.	Gheorghe Șincai, <i>Învățătură firească spre surparea superștiții norodului</i> , prelucrare după Johann Heinrich Helmuth, c. 1810	222
149.	Johann Nepomuk Neuhold, <i>Învățătură de a face sirup și zăhar din mustul tuleilor de cucuruz</i> , traducere de Petru Maior, Buda, 1812	252
150.	Franz von Heintl, <i>Învățătură pentru prăsirea pomilor</i> , traducere de Petru Maior, Buda, 1812	265
151.	<i>Moralnice sentenții sau folositoare pilde</i> , traducere de Ioan Teodorovici-Nica, Buda, 1813	274
152.	Johann Burger, <i>Disertație a lui Ioan Burgher M. D. despre zăhar, carele din must de tului de cucuruz și de jugastru se face</i> , traducere de Petru Maior, Buda, 1813	293
153.	[Dimitrie Țichindeal], <i>Arătare despre starea acestor noao întroduse scolasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești</i> , Buda, 1813	308

154. Ludwig Mitterpacher, *Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măiestria de a face vin, vinars și oțet*, traducere de Petru Maior, Buda, 1813 333
155. [Christoph Wilhelm Hufeland], *Meșteșugul lungimei de viață, prin doftoreasca grijă a trupului și a sufletului*, traducere de Iosif Pașca, 1815 351
156. *Gheografia sau scrierea pământului*, traducere de Nicola Nicolau și Ioan Teodorovici-Nica, I–II, Buda, 1814–1815 373
157. Ioan Tincovici, *Înțeleapte învățături sau reguli pentru îndreptarea năravurilor spre folosul pruncilor*, Buda, 1815 390
158. *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici, pe colo îmblătoare*, traducere de Petru Maior, Buda, 1816 407
159. Joachim Heinrich Campe, *Descoperirea Americii, o carte foarte folositoare*, traducere de Nicola Nicolau, I, Buda, 1816 432
160. Francisc Bene, *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitoriu*, traducere de Petru Maior, Buda, 1817 461
161. Peter Villaume, *Pedagoghia și metodică*, traducere de Naum Petrovici, Buda, 1818 475
162. [Joachim Heinrich Campe], *Cărticica năravurilor bune pentru tinerime*, traducere de Moise Fulea, Sibiu, 1819 493
163. Vasile Ghergheli de Ciocotiș, *Omu de lume sau sontice reguli cuviinței, grației, mai alesului mod a vieții și a adevăratelor blândeți, spre întribuințarea tenerimei românești*, prelucrare după Gottfried Immanuel Wenzel, Viena, 1819 516

164. [Simon-André Tissot], *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țeară*, traducere de Samuil Vulcan, c. 1820–1830 536
165. Constantin Diaconovici-Loga, *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1821 566
166. Vasile Popp, *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna și despre întrebuințarea acelorasi în deschilinite patimi*, Sibiu, 1821 584
167. *Cultura albinelor sau învățătura despre ținearea stupilor în magașinuri*, traducere de Ioan Tomici, Buda, 1823 603
168. Iosif Blașcovici, *Cultura bombițelor sau învățătura despre ținerea și creșterea omidelor sau goangelor de mătasă*, traducere de Ioan Tomici, Buda, 1823 617
169. Ludwig Mitterpacher, *Învățătură despre cultura sau creșterea frăgarilor și a vermilor de mătasă*, traducere de Petru Maior, Buda, 1823 643
170. Alexandru Teodori, *Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui*, Buda, 1824 659
171. *Povățuitoriul tinerimei cătră adevărata și dreapta cetire*, sub îngrijirea lui Zaharia Carcalechi, Buda, 1826 673
172. Ioan Tomici, *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei română, precum și niște alese cântări besearicești și unele cuvioase și desfătătoare lumești*, Buda, 1827 697
173. *Învățătură despre cultura sau lucrarea cânepei*, Buda, 1828 717
174. Damaschin Bojincă, *Diregătoriul buneicreștere spre îndreptarea multor părinți și bunfolosul tinerimei române*, Buda, 1830 742

175. Pavel Vasici-Ungurean, *Antropologia sau scurta cunoștiință despre om și despre însușirile sale*, Buda, 1830 763

NOTE ȘI COMENTARIII 783

134. *Ducere de mâna către aritmetica sau socoteala* (785); 135. [Gheorghe Șincai], *ABC sau alfavit* (787); 136. *Economia stupilor* (789); 137. Gheorghe Șincai, *Îndreptare către aritmetică* (792); 138. *Învățătură pântru sămănătorii de țabac din Bucovina* (797); 139. Dositei Obradovici, *Sfaturile a înțeleajerii cei sănătoase* (800); 140. *Învățătură adevărată pre scurt a vindeca boala sfranțului* (802); 141. Michael Neustädter, *Cuvânt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă* (806); 142. [Michael Neustädter], *Învățătură de bubatul de vacă* (809); 143. *Povățuire către economia de câmp* (812); 144. Gheorghe Șincai, *Istoria naturei sau a firei* (815); 145. Nicolae Horga-Popovici, *Oglindă arătată omului înțelept* (818); 146. *Carte de mână pentru bine-orânduita economie* (825); 147. Dositei Obradovici, *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie* (828); 148. Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superștiții norodului* (832); 149. Johann Nepomuk Neuhold, *Învățătură de a face sirup și zăhar* (835); 150. Franz von Heintl, *Învățătura pentru prăsierea pomilor* (837); 151. *Moralnice sentenții sau folositoare pilde* (839); 152. Johann Burger, *Disertație... despre zăhar* (842); 153. [Dimitrie Țichindeal], *Arătare despre starea acestor noao introduse scolasticești instituturi* (844); 154. Ludwig Mitterpacher, *Învățătură despre agonisirea viței de vie* (847); 155. [Christoph Wilhelm Hufeland], *Meșteșugul lungimei de viață* (849); 156. *Gheografia sau scrierea pământului* (852); 157. Ioan Tincovici, *Înțeleapte învățături sau regule pentru îndreptarea năravurilor* (856); 158. *Învățătură pentru ferirea și doftoriia boalelor* (859); 159. Joachim Heinrich Campe, *Descoperirea Americii* (865); 160. Francisc Bene, *Scurtă învățătură pentru vărsatul cel mântuitoriu* (871); 161. Peter Guillaume, *Pedagoghia și metodică* (873); 162. [Joachim

Heinrich Campe], *Cărticica năravurilor bune pentru tinerețe* (875); 163. Vasile Ghergheli de Ciocotiș, *Omu de lume* (878); 164. [Simon-André Tissot], *Tractat despre vindecarea morburilor* (881); 165. Constantin Diaconovici-Loga, *Chemare la tipărirea cărților românești* (884); 166. Vasile Popp, *Despre apele minerale* (885); 167. *Cultura albinelor sau învățătura despre ținerea stupilor în magașmuri* (889); 168. Iosif Blașcovici, *Cultura bombițelor* (891); 169. Ludwig Mitterpacher, *Învățătură despre cultura sau creșterea frăgarilor* (894); 170. Alexandru Teodori, *Scurtă arătare despre om* (895); 171. *Povățuitoriul tinereții* (899); 172. Ioan Tomici, *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare* (902); 173. *Învățătură despre cultura sau lucrarea cânepei* (905); 174. Damaschin Bojincă, *Diregătoriul buneii-creștere* (907); 175. Pavel Vasici-Ungurean, *Antropologia* (910).

REPERE CRITICE 913

Atanasie Marian Marienescu (915); Aron Densușianu (919); Ovid Densusianu (923); G. Bogdan-Duică (928); N. Iorga (933); Ion Modrigan (937); Alexandru Lapedatu (942); Ioan Lupaș (947); Sextil Pușcariu (951); Iacob Radu (958); Ion Mușlea (966); N. Iorga (972); Perpessicius (982); Zenovie Pâclișanu (984); Alexandru Ciorănescu (989); Al. Ciorănescu (995); Alexandru Marcu (1000); Ed. L. Găvănescu (1004); N. Iorga (1009); Ioan Georgescu (1014); G. Călinescu (1017); Lucian Blaga (1024); Nicolae Lascu (1029); Ion Sân-Giorgiu (1035); Nicolae Albu (1040); D. Popovici (1044); D. Prodan (1052); N. A. Ursu (1059); Romul Munteanu (1065); Adrian Marino (1071); Al. Piru (1078); Mircea Tomuș (1084); Lucian Blaga (1087); Ion Gheție (1096); Dimitrie Macrea (1100); Lucia Protopopescu (1104); Alexandru Dușu (1112); Nicolae Albu (1115); Iosif Pervain, Maria Protase (1123); Mircea Anghelescu (1129); Șerban Cioculescu (1133); Aurel Nicolescu (1136); Iosif Pervain (1143); Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor (1147); Paul Comea (1152); Maria Protase (1158); Ioana Em. Petrescu (1165); Iosif Pervain (1171); Ovidiu Papadima (1178);

Mircea Popa (1182); Paul Cernovodeanu, Ion Stanciu (1186); Ion Lungu (1189); Mircea Zdrenghea (1195); N. A. Ursu (1198); Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop (1205); Pompiliu Teodor (1209); Nicolae Bocșan (1216); Keith Hitchins (1222); Ștefan Pascu, Ladislau Gyémánt (1231); Dumitru Micu (1238); Pompiliu Teodor (1243); Ioan Chindriș (1249); Cristian Barta (1255); Laura Stanciu (1260); Larisa Matei (1266); Daniel Dumitran (1270); Nicolae Manolescu (1274); Victor Neumann (1278); Ana-Maria Roman-Negoi (1284); Ion Pop (1290); Cornel Sigmirean (1299); Eugen Simion (1302); Maria Berényi (1310); Eugen Pavel (1313); Gh. Chivu (1317); Pârvu Boerescu (1321); Alin Mihai Gherman (1325); Ioan-Aurel Pop (1328); Gh. Chivu (1335); Ana-Maria Roman-Negoi (1340); Constantin Stroe (1346)

GLOSAR 1353

INDICE DE AUTORI, TRADUCĂTORI ȘI OPERE
ANTOLOGATE 1535

ILUSTRĂȚII 1559

Tipărit la R.A. „Monitorul Oficial”